Di Giuseppe Zola

DE MODO VSVRARVM LIBER,

CLAVDIO SALMASIO
auctore.

LVGD. BATAVOR.
Ex Officina Elseviriorum.

cIↄ Iↄ c xxxix.

Di Giuseppe Zola

DE MODO VSVRARVM LIBER,

CLAVDIO SALMASIO
auctore.

LVGD. BATAVOR.
Ex Officina Elseviriorum.
cIↄ Iↄ c xxxix.

PRÆFATIO AD LECTOREM.

HAbes hic, Lector, secundum de modo Vsurarum librum, post primum de Vsuris, & quem statim subsequetur tertius de Vsuris Iustinianeis. Adeone multis, dices, opus erat libris, ad absolvendam materiam usurariam? Quis tam restibilem putasset hujus argumenti fœcunditatem? Certe pro uno Epistolio quod designaveram, & amico promiseram, tot prodiisse, & in eam molem excrevisse volumina, non alii magis mirentur, quam ego ipse stupeo. Sic qui urceolum instituerat, currente rota dum amphoram videt exire, figulus stupore defigitur. An potius optaret si fingere dolium destinasset, cœptum laborem in seriolam desinere? Magis equidem probarem, ut artificis voto & proposito ubique eventus ex arte responderet. Sed si non possit semper hoc obtineri, ab exiguis cœptis grandia emanare malim, quam è grandibus orsis parva & exilia opera. Cum è monte gemitus ingentes inter parturiendum ciente mus prosilisset, merito talis irrisus est partus. Si autem

ex agri vel horti verruca, quæ ex talpæ suffoßione protuberat, Polyphemus aliquis derepente prodiret, admiranda res potius videretur, quam ridenda. Absit tamen, ut hoc opus meum tali comparatione extollere studeam. Nemo est qui sua minoris æstimet. Verum meorum pretium scio esse nullum. Sed illis respondere sic statui, qui & hoc ipsum in meis scriptis culpæ affine quam laudi esse voluerunt, quatenus βιβλίον μέγα, κακὸν μέγα, veteri proverbio dicitur. Nam inter alia quæ à malevolis conquisita sunt ad me carpendum, nec istud omissum fuit. Fateor equidem usurarium hoc totum negotium, si nude pertractandum fuisset, potuisse, immo & debuisse, minoribus gyris circumscribi. Vt spatiosiores ei tractatui limites aßignarem, affines materiæ fecerunt, quas etiam prosequēdas duxi, quod ab earum illustratione non parum lucis huic argumento de usuris, quod mihi præcipuum fuit, accessurum existimarem. Si me ratio fefellit, nihil causæ dico, quin frustra mihi charta periisse credatur. Nam ad operam quod attinet quam impendi, ut tanta non fuit, ita nec tanti, ut ægre feram, me tantulum laborem perdidisse. Majori tamen cum ratione, ac suo plane jure me eo nomine incesserent, si pollicitus de usuris scribere, quidvis aliud potius, quam quod promiseram, implessem. Nunc aliter non possunt dicere, quin & plus etiam quam expectabatur, de hac materia explicaverim. Quod si alia etiam adtexui, in lucro ponant. Si mallent abesse, quia ea tantum requirebant, quæ ad rem pertinent usurariam, monstrare

possum

possum illis viam, qua me sine fastidio legant, & desiderio suo faciant satis. Sola capitum, ut vocant, summaria percurrant. Si quid in illis occurret, quod ab usuris videatur alienum, inevolutũ id relinquant, & ad ea transeant, quæ magis ipsis ad gustum. Possunt lectionis operam magis etiam compẽdii facere, si nihil ex meo legant. Ferrent me Miscellaneas Exercitationes scribẽtem. Cur non ferunt sub titulo de Usuris, varia conquirentem colligentemque, quæ ex occasione, & quia sub manum nascebantur, inserere etiam libuit? Quia præcipuum est argumentum de fœnore, patiantur & hunc titulum huic operi convenienter hærere, cum maximam ejus partem usuræ occupent. Qui urbes exteras invisunt, soliti sunt ut plurimũ, non per medias eas tantum curriculo transire, sed ubi singula lustrarunt ejus oppidi loca, non putant curiositatem suam se satis explesse, nisi etiam περιπόλια *perambulaverint, & diligenter omnia quæ in his cognitione digna, exploraverint. Tum demum arbitrati se recte posse interrogantibus respondere de his quæ viderint, si non urbes tantum per se solas, sed regiones quoque in quibus sitæ sint, peragrarint. Non essem, nec dicerer* παρεκβατικὸς, *si poëmata nihil ad rem facientia, operi meo intexerem: si velitationes* εἰκονικὰς, *ut fictas controversias rhetorum, easque prolixas, infercirem: si denique dissertationes de etymologiis vocum ex Oriente petitarum, nihilque affine aut commune habentium cum suscepti operis argumento, non suo loco inculcarem. Ita sibi ipsi facile ignoscunt homines docti & astuti,*

nec vident manticæ quod in tergo est. Sed in aliorum peccatis tam acutum cernunt, quam aquila, aut serpens Epidaurius, cum ad sua ipsimet vitia plane lippi sint, vel in totum potius cæcutiant. Quod igitur in priore volumine feci, in hoc etiam idem servavi, & in tertio porro facere pergam, ut ea non verear attingere, ac persequi quæ aliquam affinitatem habere judicavero cum materia summa, quibusque illustratis illa etiam ex parte videbitur posse nitescere. Vt in hoc volumine cum Vlpianus scripserit, ἰδιωτικὸν esse νόμον, privatam legem, quæ vetuerit ampliores justo usuras accipere, dicendum ex eo fuit, quid leges privatæ à publicis discreparent. Atque inde etiam occasione data publicorum ac privatorum judiciorum differentia explicanda. Cum σῖτος apud Oratores Atticos reperiatur, pro usuræ nomine, quam viri uxoribus post repudium persolvere tenebantur pro pecunia dotis retentæ, prolapsus sum exinde ad exponendum jus dotium apud Athenienses, & priscos Romanos. Cum apud eosdem Romanos usurarum varii modi à partibus assis antiquitus fuerint denominati, ut asses usuræ, semisses, trientes, & unciæ, ut hæc melius vocabula intelligerentur, origines earum vocum, & totius assis partium, explicari non abs re visum est. Ita in aliis si quæ ab usurarum tractatione longius remota iniquis earum rerum æstimatoribus videbuntur, qui paulo æquior accesserit judex, facile inveniet, quid sequutus sim, ac probabit. Non nimis longe arcessita quæsivisse, sed ex proximo arrepta, ut memoria sugge-

ſuggerebat, & ſub acumen ea calami cadebant, chartæ illeviſſe me ſciant, qui niſi carpendi, quod ipſi non ediderunt, omnium rerum aliarum ſunt ignari. Et poſſem, ſi hoc ageretur, aut operoſe me excuſare deberem, magnorum virorũ exemplo, id quod in me accuſant, tueri. In abſolutiſſimo de Aſſe commentario, vir ſuæ ætatis doctiſſimus Budæus, quam multa, quæ nihil ad aſſem faciunt, immiſcuit? De Endelechia Ariſtotelis non erubuit diſputare, de qua inter grammaticos & philoſophos illius ævi maxima contentione certabatur. Nihil eſt in iſtis libris tam averſum ab uſurarum tractatu, quam eſt ἐνδελέχεια, an ἐντελέχεια? ab aſſis partibus ac denominationibus. Quid plura neceſſe eſt quaſi ad apologiam criminis, quod nullum eſt, & quam nulli debeo, colligere? Vnuſquiſque ſuo modo ſtudet & cõmentatur. Vt illi ex meo præſcripto non ſcribunt, ita nec ego, ut quidem puto, teneor in ſcribendo eorum dictaturam ſequi. Poſſum utiq; & ipſis ſuas voces reddere, ac profiteri hæc à me ſcripta eſſe viris ingenuis, non & ſycophantis. Aliud majus eſt, de quo quidam viri boni, & quibus factum velim, animoſe ſatis me incuſarunt. Non ſibi placere ajunt, quod occaſione omni viros doctiſſimos reprehendam, tam hujus ætatis, quam ſuperioris, vellentque parcius ungues in hanc ſcabiem me figere. Sed quid velint, vellem apertius ſignificarent. An peccata hominum eruditorum detegi nollent, nec hanc injuriam fieri bene meritis de re litteraria, ut aliquid videantur ignoraſſe, aut peccare in aliquo videantur potuiſſe?

 Cupe-

Cuperem etiam, ut mihi declararent, utrum in gratiam mortuorum an vivorum ista desiderent. De mortuis, non est quod laborent. Si quis sensus est apud beatarum sedium incolas eorum quæ hic geruntur, aut reminiscentia eorum, quæ gessere quondam ipsi: si dolore, aut gaudio tangi adhuc eos putamus, etiam illud existimandum, dolere illos si quod ipsis excidit in scriptis suis à vero alienum, & impendio lætari, cum quis quod non invenerunt reperit; id est, in vero eruendo felicior fuit. Et hoc quidem de illis quos verum adamasse in vita constat. Nam hi etiam in morte veritatis amore capi censendi sunt. Si qui autem mendacium coluere vivi, nullum illis cum beatis consortium. Nec mortuorum respectus debet ullus esse veritatē ab eorum fuco & fallaciis vindicanti, vivo atque videnti. Ast eorum qui vindices ejus quondam dum viverent fuere, si quando ab ea non sponte, sed vitio humanitatis aberrarunt, dum memoria habeatur sancta à superstitibus, & cum modestia reprehendantur, nihil est quod illis amplius possit dari. Si quis vero ex iis qui nunc vitales carpunt auras, queratur deprehensum se in errore ac reprehensum, eo ipso testatur, nihil minus sibi curæ esse, quam ut in Democriti puteum descendat. Vanitas & ambitio sollicitos eos habet. In earum divarum templo omnia sua vota consignant, & ad hunc finem actiones scriptionesque suas omnes dirigunt. Docti videri potius volunt, quam esse, famamque magnam magis aucupantur, quam bonam. Quæ & ipsa an mansura sit post ipsos, securi agitant. hoc

solum studentes, ut dum vivunt, ea fruantur. Non mirum si his qui sunt ita animati, πικρὸν τὸ ἀληθές. Ideo pro certis hostibus eos habent quicunque possunt docere veritatem non ipsis pro fine in scribendo esse propositam. Quod & ipsi melius, quam quisquam monstrare queat, indicant, dum nec convicti fatentur, nec errorem agnoscunt, & omnia conquirunt, ut opiniones suas quamtumlibet falsas ac ridiculas, tueantur. Si quis ejusmodi homines corripere satagat, & eorum curva corrigere, an eo nomine condemnandus quasi rem faciat parum civilem, & minus honestam, homineque Christiano minime dignam? Quid homini Christi fidem professo magis convenit, quam veritati suffragari, eamque defendere, etiam in minimis, etiam in nugis? Nam hæ nugæ plerumque seria ducunt. Veritatis studio & amore id tum fieri certissimum est argumentum, cum nulla dubia, nulla iniqua reprehensio in medium adducitur. Cum omnes ejusmodi sunt, ut contra eas ne hiscere quidem possint, qui redarguuntur: aut si conentur ullo modo, quod objectum est, diluere, ut ægri in medio currendi conatu, deficiant & excidant. Qui autem in meditationibus suis commentationibusque posteritati tradendis hoc solum respiciunt, ut quod verum est inquirant, nec discrimen solent facere utrum à se inventum sit an ab alio proditum, sed quocumque genere repertum monstratumque, protinus amplexantur, exosculantur, ac fovent. Non igitur quicumque hoc ingenio nati sunt, ægre ferunt, nec gravantur se reprehendi, si

 merito

merito id fiat, sed ultro gratias agunt, & minerval, quo possunt modo iis à quibus tantū boni accepere, persolvunt. In æquo enim ponendum est aliquid perperam scire, & omnino nescire. Vel meo judicio, præstat interdum aliquid nescire, quam perperam scire. Quo difficilius est exuere, quod semel pro vero imbiberis, quam ignorantiam cujuscunque rei nudam ac simplicem, scientia superveniente quasi novo amictu convelare. Qui erranti viam comiter monstrat; qui lucernam extinctam de nocte ambulanti lumine cōmodato accendit; qui naufrago tabulam, qua enatet porrigit, an plus præstat quam qui ab errore quēpiam liberat, & falsa pro veris amplexo, quod magis sequendum sit, ostendit? Primum quidem est non labi, sed ubi cecideris, secundum est habere qui manu protensa erigat te, ac sublevet. Scio multos errare malle, quam confiteri se erraſſe, aut ut convincantur, pati. Sed tales sunt, ut illi qui deambulant, nullo sibi certo itineris fine proposito. Vagantur hac & illac, discursantq́, qua pedes illos ferunt, & sic tanquam animi gratia, qua libitum est, ut soluti gravioribus curis, incedentes, de paſſibus suis ludunt. Cum quis eos docere vult nō rectam esse viam quam calcant, irrident eum, & idem quod ille senex apud Comicum volenti perductorē se præbere, respondent, Errabo potius, quam perducæt quispiam. *At qui ex destinato iter carpunt, & constitutum petunt locum, magni faciant reperire quempiam, si viam ipsi quo tendunt nesciant, qui deducat, aut compendiariam, qua sit eundum, doceat. Sic qui in scri-*

bendo

bendo non alium habent ſcopum niſi veritatis indagationem, ſi viam non tenent qua ad illam eatur, aut à recto itinere depulſi, aliquo monſtrante diſcant alia pergendum eſſe ſemita ut ad illam perveniatur, id avide arripiunt, & perductori ſuo ſe devinctos, quaſi ſumma adepti, teſtantur. Qui vero ſola ambitione ducti & famæ dulcedine id agunt, ut illi quibus finis viæ nullus niſi animi libido & voluptas, quæritur, Apage iſtum perductorem, *dicunt,* non placet, Errabimus potius quam perducet quiſpiam. *Morbus hic hac in ætate maximus, & maxime peſtifer invaluit, plurimoſque invaſit, ut pro inimicis habeant, qui verum audent ipſis dicere, præcipue in litteris aliquid muſinantibus. Cum enim omnes ferme ſcribant ad hoc tantum, ut laudentur, niſi finem quem ſibi propoſuere fuerint conſequuti, ut nimirum eruditi videantur, operam & oleum ſe perdidiſſe exiſtimant. Hinc fit, ut eos pluſquam odio perſequantur Vatiniano, per quos fieri vident poſſe, ne optata ac deſtinata ſibi contingant. Hinc etiam ille mos præconia ab amicis emendicandi, quibus opus muſteum cõmendetur, eo prorſus modo quo præficas olim conducebant ad funera, quæ mortuo laudes cantarent. Amici qui ſciunt ad quam rem petantur à ſe verſus Encomiaſtici, non deſunt officio ſuo, quantumque poſſunt, utrem inflare pergunt, ac de ſcripto quod nondum viderunt, ita judicium ferunt, quaſi omnibus omni modo neceſſe ſit, idẽ quod ipſi ſenſerunt, de eo judicare. His carminibus perinde ut amuletis quibuſdam, librorum auctores*

putant

putant à livoris morsibus tutum tectumque fore quod scripserunt, & in illo velut omine acquiescentes in posterum securos sese esse debere arbitrantur. Idem facerent, si semetipsos laudarent. Quid enim distat à laudatore sui, qui laudibus corrogatis sese exornat, eodem prorsus modo, quo caput suum crinibus adsutis & galericulis adtextis comunt, qui caluitio deformes sunt? Inimicis ego de me meis ac de meis scriptis judicium permittere mallem, quam sic ingeniatis amicis. Illi dum omnia vituperant in nobis, etiam quæ laudanda sunt, advertunt nos, coguntque, ut in nosmetipsos descendamus. Quod cum fit, sæpe inde accidit, ut partim laudanda, quædam vituperanda nobis excidisse perspiciamus. Sed & ex eo cautiores subinde evadimus, ne occasionem illis deinceps præbeamus, qua merito nos nostraque arguere poßint. Amici è contrario dum omnia nostra laudant, facile persuadent, nihil à nobis exire posse nisi laudandum. Quod cum semel in animum induxerimus ita esse, securiores ex eo facti, medios in hostes delapsi non sentimus, qui pœnam sæpe reposcunt, quod amicis nimiũ creduli fuerimus. Sed & ipsi sæpe in culpa sumus, quod tam noxios amicos habeamus. Facimus ipsi tales, si tales non fuere, quo primum tempore amicitiæ nostræ adjuncti sunt. Vbi enim cognoverit novus amicus, non posse nos ferre liberam veritatem, indulget moribus quos invenit, & doctus à nobis, quid mollicellæ nostræ auriculæ pati recusent, oleum iis instillat, pro aceto quo melius raderentur. Cæterum, inquiunt, ut hæc omnia ita se habeant,

beant, viris tamen magnis, ac de omni eruditione optime promeritis, & quod majus est, nominis celebritatem jam consequutis, parcendum est, & si qua peccaverunt in compensationem eorum quæ bene & utiliter scripsere, condonanda omnia sunt. In alia longe sententia sum. Quo majore quippe nominis fama suffarcinati sunt, qui curas suas publicant, eo majore cum pernicie reipublicæ litterariæ peccant, si quando ipsis, ut peccent, usu venerit. Præcipue si eo loco apud sæculum suum habeantur, ut litterarum Phœnices audiant, & eruditorum suæ ætatis facile Principes, & Incomparabiles, ac Divini viri, & Heroes. Qui tot nominibus & elogiis condecorantur, an quisquam sit cui persuaderi queat, quidquam ex eorũ officina posse prodire quod carbone potius notari, quam creta debeat? Quasi oracula excipiuntur ab omnibus eorum hominum dictata, qui mortalium cœtibus exempti, in cælo collocantur priusquam terris excesserint. Quanto igitur cum periculo tales peccent, facile est cuivis videre. Qui itaque eorum errata, ex faceta ac fucatæ orationis involucris quibus teguntur, evoluta & eruta luci dederit, an male de litteris merebitur? Profecto, si quis me judice certet, vel optime. Præsertim si id faciat, nullo animi livore, sed sola bene merendi de litterato sæculo cupiditate adductus, & stilum deinde ita temperet, ut scalpellum vomicæ imprimere contentus, personæ ignoscat, quam & servatam cupit. Quod munus est boni medici, ac ferro utentis non ad occidendum, sed ad sanandum. Etenim si non recte sentientem,

recte

recte reprehendere, idem esset quod lædere, & contumeliis invadere, faterer quoque id esse grassatoris & hominis de infamia sua parum solliciti, dum alienam perdat famam. Sed quid de eo dicendum, qui pro grassatoribus eos habet & sycophantis, à quibus se recte reprehensum fuisse nō poßit inficiari? Agnosco tam meum esse errare, quam cujuslibet. Nam & homo sum, & à me humani nihil alienum puto. Hoc idem illi cum de se profiteantur, & errorem emendare viri boni nec arrogantis esse concedant, videndum an facta eorum dictis consonent. Honesta hæc oratio est, cui & libens subscribo, monere ac monentem ferre candidæ ac Christianæ mentis esse. Sed qui candorem verbis tam ambitiose jactant, an re præstent, animadvertendum. Vellem sane tam ingenui essent ipsi, quam fidenter prædicant se ingenuis scribere, quæ scribant. Cæterum quam candidi sint atque ingenui in erroribus suis agnoscendis & emendandis, αὐτὸ χρῆμα δείξει, ut ajunt Græci. Fateor interim cum ipsis, aliud agenti si quid excidit, qui ferre aut excusare non didicit, nihil præter livoris sui virus testari. Quid ille qui errore patefacto & confutato, in eo tamen persistit, & monitus melioribus non acquiescit, an poterit sic se excusare quasi aliud agenti exciderit? An ferendus erit qui ferre non quit monitorem suum, sed eum pro sycophanta traducit? Haccine sunt bonæ mentis signa, & candoris tam inaniter quam sæpe jactati argumenta? Res ipsa testis in medium procedat, ut constet in labris candorem natare, & in libris cubare, qui ab animo

longe

longe exulat. In hoc ſecundo de Vſurarum modis libro, capite XV, quo de titulis bonorum oppigneratorum, auctionum, proſcriptionumq; tractavimus, quo genere ac forma vulgo concipi ſcribique ſolerent, obiter etiam de Titulo Dominicæ crucis diſſeruimus. Eumque ad inſtar titulorum tabellarumque, quæ in locis publicis Romano more proponerentur, factum & inſcriptum fuiſſe docuimus. Tabellam nimirum dealbatam, & atramento ſcriptam, quales λευκωμάτων nomine Græcis conſtat appellatas, quæ & in uſu paßim Latinis fuere, eodem modo ut apud Græcos formari ſcribique ſolitæ. Scripturam fuiſſe non cælaturam in illo titulo Dominico, ſatis oſtendunt verba Iohannis in iſtis, ἔγραψε δὲ τίτλον ὁ Πιλᾶτος. Et paulo poſt, cum Iudæis non placeret inſcriptio à Pilato edita, & miſiſſent ad eum orantes, ut titulum mutare vellet, aliamque quam ſuggerebant ſubſtitueret ἐπιγραφὴν, reſponſum ab eodem hoc tulerunt, ὃ γέγραφα, γέγραφα. Quod ſcripſi, ſcripſi. Quæ omnia vel non nimium intelligenti perſuadere poterant de ſcriptura eſſe accipiendum, non de ſculptura. Et in eamdem ſententiam prorſus ducunt quaſi manu, & ſine ullo exerrationis metu, verba cæterorum Euangeliſtarum. Quid enim aliud volunt, αἰτία γεγραμμένη Matthæi, ἐπιγραφὴ ἐπιγεγραμμένη Marci, & Lucæ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη? Scriptam nempe non ſculptam fuiſſe criminis cauſam. Aut enim omnia confundenda ſunt, aut γλυφὴ ἀπὸ τῆς γραφῆς diſtinguenda. An ad illum ſuum confugient, ut dicant

Helle-

Hellenistis γράφειν, *idem esse quod* γλύφειν? *Qui poterit* γράφειν, *pro sculpere interpretari, non temperabit si occasio sit ut hoc velit, quin &* γλύφειν *idem esse quod* γράφειν *contendat. An quia imaginarii* Hellenistæ ἐκτετυπωμένον γραφίδι cælaturam *vocant, ut ipsi adnotarunt, ideo tot locis apud* Euangelistas τὸ γεγραμμένον *accipietur pro cælato, contra communem Græce, immo vel Hellenistice, loquendi usum? Producat vel unum ex Hellenistis illis suis locum, ubi* γράφειν *positum sit* ἀντὶ τοῦ γλύφειν. *Certe &* γραφὶς *Græcis etiam pro cælo quo sculptores utuntur, sumi solet, quia* γράφειν *à prima sua origine significat charaxare, & radere. Quæ & prisca ratio scribendi fuit. Nam ferro acuto, quẽ stilum Latini vocarunt, exarabant & cavabant litteras in cerata tabula. Græci vocant* γραφεῖον, *&* γραφῖδα. *Antiquior etiam ratio fuit, qua cortices arborum simili stilo ad scribendum notabant. Idemque facit in ligno, aut alia materia duriore cælum sculptoris, aut cavatoris. Vnde &* γραφὶς *tam pro stilo scriptorio, quem pro cælo sculptorio accipitur. Pro pictoris penicillo etiam sumitur, quia etiam pictor* γράφει, *id est, pingit. Sed qui verbo* γράφειν *usus sit ex antiquis scriptoribus Græcis, sive* Hellenistis, *in sculpendi significatione, puto extare neminem. Ex veteribus porro Prudentius à scriba Pilati scriptum fuisse titulum Dominicæ crucis, planißime docuit. Cujus locum & Aristarcho citatum video. Quo magis mirum mihi visum est, quod* Nonnum *tam acerbe eo nomine increpet,*

ut nu-

ut nugatorem & ineptum non dubitet appellare. Sic enim scribit capite IX *Exercitationum Sacrarum, pag.* CXCVIII. Quemadmodum nugatur, cum σοφῷ καλάμῳ scriptū hoc fuisse notat. *Quam censuram iterum repetiit cap.* XXVIII, *pag.* DIV, *ut miser Nonnus plus vice simplici, geminato ictu confoderetur.* Iam quod calamo inscriptum ait, quam ineptum, ut jam ante dicebamus? Fuit enim cælatura, quam ἐκτετυπωμένον γραφίδος Hellenistæ dicunt, quod è plana superficie ductus eminerent, non refugerent. *In quibus verbis acutissimi censoris notandum est, quo citius ille conficeret* γραφὴν *vel* ἐπιγραφὴν *Dominicæ crucis, fuisse cælaturam, vocari eam ab Hellenistis commentus est,* ἐκτετυπωμένον γραφίδος. *Quod est falsissimum. Cum enim* πολύσημος *sit hæc vox* γραφὶς, *quæ proprie cælatura est non eam nominassent* ἐκτετυπωμένον γραφίδος. *Putabam primo esse mendum. Sed cum videam & in nova Editione id nomen retinuisse, dedita opera hoc ab eo factum colligo, ut verisimilius videretur* γράφειν *apud Euangelistas de sculptura, vel cælatura debere intelligi, cum* ἐκτετυπωμένον γραφίδος *ab Hellenistis vocaretur. Atqui non* γραφίδος ἐκτετυπωμένον *nominatur hæc cælatura septuaginta interpretibus, sed* σφραγῖδος. *Et locus Hellenistarum, quem Aristarchus innuit, extat Exod.* XXXIX, *vers.* XXX, *his verbis:* Καὶ ἔγραψαν ἐπ' αὐτοῦ γράμματα ἐκτετυπωμένα σφραγῖδος, ἁγίασμα κυρίῳ. *Siracides* ἐκτύπωμα *quoque* σφραγῖδος

appellavit de eadem corona pontificali, cum inscri-
ptione insculpta, cap. XL, vers. XIV. Στέφανον χρυ-
σοῦν ἐπάνω κιδαρέως, ἐκτύπωμα σφραγῖδος
ἁγιάσματος. Paulo ante eodem capite, vocavit
γλύμμα σφραγῖδος. Hoc est, ejusmodi sculpturam
qualis gemmæ sigillaritiæ solet insculpi. Levi autem
admodum ac frivola ratione ductus Aristarchus vo-
luit, quia tali ἐκτυπώματι in lamina frontali coro-
næ pontificalis insculptæ essent litteræ, eodem genere
cælatam fuisse inscriptionem tituli in cruce Domi-
nica. Quasi corona illa pontificalis repræsentaret ty-
pum tituli, qui impositus est cruci Christi. De quo
nos alio loco. Sed demus illi illam laminam ita in-
scriptam, typum fuisse tituli inscripti & cruci Chri-
sti impositi. An necesse fuit examussim inscriptionis
ac litterarum formam respondisse? Dixerim potius
litteras atramento notatas melius convenisse cum
litteris exsculptis, quam cætera omnia inter se. Nam
quid corona cum titulo simile habet? Quid aurũ cum
ligno? Præterea lamina illa fuit in fronte pontificis,
titulus supra caput Domini. Cum cætera adeo pa-
rum respondeant, an par fuit, ut litteræ magis pa-
ria facerent? Hoc tamen ut ille pervinceret, vis fa-
cienda fuit notioni verbi γράφειν, quo usi sunt
omnes quattuor Euangelistæ ad denotandum mo-
dum, quo titulus ille litteris insignitus est, ac scri-
ptura in sculpturam commutanda. Quod ne sic ta-
men recte ipsi processit. Cum enim velit id genus esse
cælaturæ, in quo è plana superficie ductus eminent,
ostendi ἐκτύπωμα σφραγῖδος, de ea sculptura
esse

esse interpretandum in quo cavata sunt litteræ, aut lineæ. Ex quo consequeretur, ita incisum fuisse titulum litteris non extantibus è plana superficie, sed refugientibus. Quod est contrarium observationi Aristarcheæ, de eminentibus litterarum ductibus. Quam modesta fuerit ejus censura vidimus, qui recte sentientem Nonnum, & nugari, & ineptum esse dixerit. Si reviviscceret ille quid reponeret Aristarcho suo? Vt modestissimus esset, eadem cõvitia regereret. Cum tam aperte falsam esse illam Aristarchi animadversionem in hoc libro demonstrassem, putabam daturum veris manum, & pro eo candore, quem sibi ingenitum ubique prædicat, errorem emendaturum. Quid fecerit post illam meam admonitionem, quam sibi visam negare non potest, videamus. Sic enim melius de tanti viri ingenuitate nobis constabit. Paululum quidem remisit de prioris censuræ rigore, & acerbitatem emollivit, qua in Nonnum debacchatus fuerat in priore Editione. Nihilominus tamen, quod mirandum, nihil de pristina sententia mutavit, nisi quod pro vera, ut olim affirmabat, saltem verisimilem lectori probare conatus est. In capite nono ubi Nonnum nugari ante scripserat, Imprudenter tantum fecisse *in nova Editione dixit, pag.* DCCXCI. Quemadmodum & imprudenter σοφῷ καλάμῳ scriptum fuisse ait. *Quid hac nota imprudentius? Antea nugabatur Nonnus, nunc tantum imprudens est. Ergo erravit, & quidem per imprudentiam. Hoc sane minus est quam si dedita opera peccasset. Falsum itaque adhuc manet, quod*

 dixit

dixit Nonnus, titulum illum σοφῷ καλάμῳ *fuisse scriptum. Nam si verum illud esset, non imprudentia objecta Nonno fuisset ab Aristarcho, quod ita senserit. At pag.* DCCCCXLV *novæ* Editionis *ita scribit Nonni censor:* Iam quod calamo inscriptum ait, minime equidem nobis placet, ut jam ante dicebamus, cum cælatura esse potuerit. *Multum remißiorem & placabiliorem jam factum mecum mireris licet Aristarchum. In priore Editione hoc ipso loco scripserat, ut ante notabamus,* quam ineptum hoc, *quod calamo inscriptum tradidisset, &* omnino cælaturam *fuisse. Nunc incipit quasi dubitare. Vt ille apud* Comicum *Phædria,* Labascit, victus uno verbo, quam cito! N*on jam illi placet Nonnus, & hoc tantum, qui antea erat ineptißimus. Imprudens adhuc tamen est. Sed & cælaturam nunc ait esse potuisse, quæ olim omnino erat cælatura. Si cælatura esse potuit, quæro an non & scriptura potuerit esse?* Hoc quidem *potius, quia &* Euangelistæ *uno consensu scripturam fuisse adfirmant. At cælaturam non potuisse esse à me abunde demonstratum putabam, vel unico isto argumento, quamvis aliæ probationes defecissent. Ostendi cum tali genere cælaturæ, qua litteratum titulum illum fuisse vult Aristarchus, non potuisse tam cito fabricari & adornari illam inscriptionem, ut tempori exhiberetur.* Nam *quod intercesßit spatii inter condemnationem & supplicium* Christi*, non satis fuit ad eam illo modo adlaborandam. Statim quippe à condemnatione ad supplicium missus est.* Huic *rimæ*

ruinosi

ruinosi parietis emplastrum cum tibicine adplicasse sibi visus est satis idoneum, vir acutus, ad hunc modum. Adde, *inquit*, quod in tanto apparatu, cum præsertim damnatio innocentis animo præconcepta esset, & jam toties affectatio regni objecta illi esset, ante parari potuerit. *In fabula duo venatores litigabant de pelle ursi priusquam captus esset. Hic elogium damnati scribitur antequam judicatus sit & condemnatus. Immo vel antequam prehensus, & ad judicem adductus, Et merito sane. Non enim scribi solebant, si credimus Aristarcho, sed sculpi. Ideo tempore opus fuit artifici, ut pararentur. Cur non potius servabantur condemnati, donec elogium ipsorum exculptum esset? Hoc sane expeditius, quam tanto ante tempore parari, cum adhuc nesciretur, an subsequutura esset judicati condemnatio, & qualis. Si risum tenebit hic lector, me valde fallet. Vix ipse abstineo, dum hæc scribo. Ita tamen factum esse in elogio Domini probare tendit ex aliis Euangelistis.* Solus enim Iohannes, *inquit*, ἔγραψε δὲ τίτλον ὁ Πιλᾶτος dixit. At ex cæteris Euangelistis id magis verisimile videtur. *Ain tu? Solum Iohannem id dixisse, quod Pilatus titulum scripserit? Ponamus ita esse. An non hoc satis? Ergo si Iohannes hoc dixit, & ita quidem clare, ut non possit ambigi, cur non potius, & cæterorum Euangeliorum dicta ad illius sententiam accommodamus? Si non potest, tum fatendum sit hic contraria & pugnantia scripsisse Euangelistas. Vnus quippe Iohannes tradiderit, Pilatum*

ſcripſiſſe titulum, & quidem poſt condemnationem, non ante præparatum habuiſſe, cæteri autem paratum ante voluerint, quia nimirum ſculptus fuerit, ex eorum ſententia. Si ergo conſtat ex Iohannis verbis ſcriptum à Pilato titulum Dominicum, tum abſolvendus erit Nonnus, qui Iohannem παραφράζων *dixit titulum illum* σοφῷ καλάμῳ γεγραμμένον *fuiſſe? Sed diſpiciamus an, ut Ariſtarcho placet, ex cæteris Euangeliſtis colligi queat longe ante Chriſti condemnationem conceptum ac formatum fuiſſe titulum. Matthæus ſcripſit,* καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην. *Hic Interpretatur Nonnomaſtix,* γεγραμμένην, jam ante ſcriptam, aut formatam. *Cur ante ſcriptam, cum ſcriptam fuiſſe nolit, ſed ſculptam & cælatam? Certe ſcripta ante fuit quam cruci imponeretur, ſed non ante ſcripta, quam Chriſtus caperetur, & condemnaretur. Non enim impoſita cruci tabella eſt, ac tum demum ſcripta, ſed contra. Ideo ait Matthæus,* καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην. *Sic tamen eximius criticus apud alios Euangeliſtas* γεγραμμένην *&* ἐπιγεγραμμένην αἰτίαν *exponit, quæ multo ante parata fuerit, id eſt, ſculpta & cælata. Si tot rationes & argumenta non ſufficiunt, ut efficiatur ſcriptam eſſe* αἰτίαν *condemnationis Chriſti in titulo ejus, nos hic ex hiſtoria inventionis Dominicæ crucis quæ Helenæ imperatrici tribuitur, adhuc unum proponamus. Nicephorus Calliſtus lib.* VIII, *Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cap.* XXIX, *ubi*

ubi narrat quomodo ab illa Helena Constantini matre Dominica crux reperta fuerit, ex titulo agnitam eam & à duabus aliis crucibus in quibus suffixi fuere latrones, discretã fuisse scribit. Quem titulum σανίδα λευκὴν *nominat, hoc est, dealbatam, ut erant dicta* λευκώματα, *cujus scripturam jam tum diffluxisse ait, utpote quæ atramento in alba tabella fuerat notata.* Τρεῖς δὲ, *inquit,* ἐν μέρει σταυροὶ χύδην διερριμμένοι, καὶ σανὶς ἑτέρα λευκὴ ἡ βασιλέα τῶν Ἰουδαίων γράφων διαφόροις γράμμασιν ὁ Πιλάτος, ὑπὲρ κεφαλῆς ἐν εἴδει στήλης βασιλέα τῶν Ἰουδαίων τὸν σταυρωθέντα κηρύττων. *Vbi* στήλη *non est columna, ut perperam vertit interpres, sed titulus, &* στηλογραφία, *ut alibi dicam. Si vera est illa historia, nihil verius quam* σανίδα λευκὴν, *id est,* λεύκωμα, *fuisse titulum illum, hoc est, tabellam dealbatã nigris ex encauto litteris notatum. Si falsa, ex vero factam liquet, quoad titulum, quem inde constat totam antiquitatem credidisse vere scriptum non cælatum. Addit Nicephorus difficilẽ tum quoq; fuisse agnitionem veræ crucis quia litteræ jam diffluxerant, & tabella disjecta temere jacebat, non cruci ipsi affixa inhærebat cum reperta est:* Καί γε διερρυηκότος τοῦ γράμματος, καὶ τῆς σανίδος ὡς ἔτυχεν ἐρριμμένης ἐργώδης ἔτι ἡ τοῦ θείου ξύλου εὕρεσις κατεφαίνετο, καὶ τῶν σταυρῶν διεσπαρμένων συγχυθείσης τῆς τάξεως. *Eant nunc, & negare pergant scriptum illum fuisse titulum, sed cælatum, & cælatura quidem anaglypha. Si tot ac tanta* ἀτοπήματα *pluribus verbis agitanda sumerem, nemo insolenter ac proterue id à me*

 fieri

*fieri judicaret, sed jure ac merito omnes dicerent. Nondum tamen ad summum venimus. Conjectis omnibus incassum telis, ut Amor apud Anacreontem consumptis omnibus pharetræ sagittis, semetipsum tandem pro telo injecit, ut tota mole corporis adversarium obrueret obtereretque:*Sed & ingenuis ista,non sycophantis scribimus.*Ita scribit totidem verbis.Hæc clausula est illius præclaræ Animadversionis.Cujus hunc sensum esse opinor.Si sycophantis illa scripsisset, ut omnia limatiore judicio exacta exirent, nempe curasset, sed quoniam cum solis ingenuis sibi rem esse vult, ideo se fuisse negligentiorem. Qui nimis ergo subtile judicium adhibent in legendis ejus scriptis & examinandis, meri sunt sycophantæ. Ingenuos autem censet ac probos viros, qui susque deque habent, & cuncta signant alba linea. Quod si ita sit, non me pœniteat esse sycophantam. Quo in numero me reponi ab illo malim, quam ingenuorum classi adscribi. Apage istam ingenuitatem, quæ quidvis recipit ac probat, & tam boni stomachi est, ut concoquat digeratque quidquid ingeritur. Clare ergo apparet, ut lectores ingenuos nanciscatur magis sollicitum esse, quam ut seipsum lectoribus suis pro ingenuo adprobet. Et cum sibi ipse non scribat, sed aliis, nihil vero propius est, quam ut sit illis similis quibus se non scribere ait. Vbi enim candor ille, quem ubique ostentat, nullibi ostendit? Si candor est ex ejus definitione, quo moniti aut docti melius, in errore non persistunt, sed ultro illum confitentur & emendant, ex his quæ di-*

ximus

ximus perspicuum est, de altero potius quolibet quam de se cogitasse cum candorem sic definiret. Nam iste contra errores erroribus obtegit, ne perpluant scilicet. Quod ut magis manifestum sit, alterum exemplum, sed illustre, candoris & ingenuitatis ejus hic dabo. In hoc secundo de Vsurarum modo volumine, capite secundo, cum agerem de negotiatoribus σκηνίταις, qui sub tentoriis in foro merces vanales olim habebant, ut & nunc fit, de σκηνίταις Arabibus obiter docuimus, & de Iacob quem & σκηνίτην fuisse, & sub tentoriis habitasse scriptura tradit. Pro eo quod in Hebræo est habitans tentoria, septuaginta interpretes verterunt, οἰκῶν οἰκίαν. Quæsitum Aristarcho sacro memineram in Exercitationibus ad Nonnum, cap. V, pag. CXLVII, cur non σκηνὴν illi Hellenistæ, sed οἰκίαν potius reddidissent. Rationem ibi adfert, quod honeste minus eam vocem usurpare Græcos non nescirent. Adducit deinde, ut hoc probet, locum Theodoreti ex præfatione libri περὶ αἱρετικῆς κακομυθίας, unde constaret ἐν σκηνῇ τρέφεσθαι de libidinosis, atque obscænis, aut quæ pretio prostituissent corpus, vulgo usurpatum. Hoc mihi mirum in tanto viro visum cum esset, modeste admonui, labare totam illam, immo & ruere, rationem. Nam σκηνῆς vocabulum in illis Theodoreti verbis non pro tentorio intelligendum esse liquere, sed pro scena theatrali. Iam de scenicis, quam in omnem libidinem lasciviamque proni essent ex arte, omnibus esse notum. Hellenistas autem illos non abstinuisse σκηνῆς

 nomi-

nomine, quod turpe esset essatu apud Græcos. Nec enim turpe videri nisi cum pro scena accipitur. Atqui eosdem Hellenistas, si Hellenistæ sunt, multis aliis locis σκηνῆς nomen usurpasse, ut in σκηνοπηγία, & σκηνῇ μαρτυρίου, & aliis. Quod non fecissent, si scissent id verbi profatu turpiculum esse Græcis. Cum hæc ibi notassem, eaque pridem vidisset Aristarchus, credideram tam manifestæ veritati ultro concessurum, & in nova Editione, ut candidum ubique profitetur, id mutaturum. Quid accidit? Quod sane non divinassem. Nam in novitia Editione omnia ex priore retinuit, & quasi vereretur ne sibi dissimilis esset in candore illo sibi nimirum proprie dicato asserendo, post Græca Theodoreti verba, hanc explicationem quæ in prius Editis non erat, subjecit: Vbi quid sit τρέφεσθαι ἐν σκηνῇ, nutriri in tentorio, aut scena, vides. Video sane & miror, tam candido & ingenuo, ut se facit, hæc potuisse excidere. Sed ingeniosi famam hic habere fortasse maluit, quam ingenui. Vtram quis velit interpretationem ecce nobis offert, quasi indifferens sit in loco Theodoreti, de tentorio accipere, aut de scena. At si de scena capimus, non erit tentorium. Si de ista, non illud. An non credimus hæc vidisse acutissimum Aristarchum? Profecto vidit. Sed non potuit ab animi sui generositate impetrare, ut errasse se fateretur. Sic fortes decet. Candorem quantumlibet scriptis prædicent, usum ejus aliis relinquunt, sibi verba reservant. Præterea amicorum de ipso judicium tutandum fuit qui errare nescium

nescium pectus ei adfingunt. Blandidicis eorum dictis aures demulcendas semper præbere adsuetus, haud mirandum est si mordacis veri aciditate eas nunc detergeri non possit pati. Εἰ μὴ τυραννεῖ πάμπαν ὑβρίσθαι δοκεῖ. Nisi imperet, se prorsus offendi putat. Hinc doctissimi clarissimique viri elogia, quæ passim ei tribuo, pro contumelia accepit, majora ab adulatoribus quos in amicorum turba aut fecit aut invenit, audire solitus. Mihi vero sufficit, si vel doctus appeller, qui hoc unum bene sciam, infinita esse quæ ignorem. Ex meo ingenio alios metiebar. Sed perperam, ut jam intelligo. Hinc in prolegomenis, truculenti animi esse & grassatoris, affirmatur, proterve ac insolenter, publice præsertim, aggredi, aut recte sentientem, vel, quod proprium est hominis, errantem vellicare. Qui recte sentientem sic aggreditur sane grassator sit. Quid si errantem? An etiam grassator erit? Sit etiam per me licet, si proterve & insolenter id faciat. Quid si publice facit? Etiamne grassator? An qui publice erravit, non debet publice reprehendi? Non, inquit, sed privatim moneri. Quid fiet interim & quomodo prospicietur legentibus, qui ex publicatis errores hauriunt imbibuntque, nec dum sciunt, auctorem ab amico monitum mutasse sententiam? Ponamus tamen sic debere fieri. Hoc quidem verum, si amicus sit. Quid si ignotus, aut parum benevolus, an etiam publica ejus castigatione abstinere debebimus? Pareto legi quisque legem sanxerit. Quam sibi in alios legem constituit cur

in se

in se aliis ne eam pariter usurpent, denegat? Quanta proteruitate atque acerbitate Nonno *insultat, non talia pollicitus, dum nugatorem & ineptum omni occasione compellat, dum hæreseos Arrianæ arguit, dum linguæ suæ vocat imperitum?* Numquid *in recentiores mitior est? Quam non reverenter tractat virum illum reverendum & summum, qui novam novi* Testamenti *versionem* Latine *dedit, dum eam carpit?* Ne *nominatim quidem uspiam laudare sustinet, cum* Erasmum *semper nominet.* Credas *illius honori hoc datum quod non nominatur? Aliud causæ subest, eamq; facile divinabunt, qui ex lectione totius operis judicabunt, quid ipsi præcipue propositum fuerit. Sic dant, qui scripta sua ubique terrarũ sine offendiculo legi volunt.* Nobis *non libet esse τã καθολικοῖς. Sed ille suos vindices ac defensores reperiet, ut &* Nonnus. *Quos non nego alicubi hallucinatos esse, sed non in omnibus, quibus censoriæ suæ virgulæ notã inussit superciliosus Aristarchus.* πολλῦ γε καὶ δεῖ. *Quem si ipsum egere in multis alio Aristarcho dixi, & pæne infinita esse in ejus* Exercitationibus, *quæ paria sint duabus illis Animadversionibus quas supra retuli, an hæc protervitas est & insolentia? Si mentitus sum, & si fallo, in caput meum famamque recidant volo, quæ dixi. Solas tum in* Nonnum Exercitationes *videram. Vbi & cæteras vidi in totum* Novum Testamentum, *eamdem quoque de his sententiam ferre coactus sum, non ullo livore, aut odio me impellente, sed solo veritatis amore. Cum enim eodem fundamento sint omnes inædificatæ,*

dificata, hoc est, discrimini linguæ Ἑλλωικῆς *&* Ἑλλωιστικῆς, *non potuerunt alium exitum habere. Nam ruere necesse est quidquid tam putri solo superstructum est. Non quod nesciam passim in ea lingua, qua conscripta sunt novi Testamenti tabulæ, Hebraismos & Syriasmos occurrere, sed quia non possum mihi persuadere eumdem esse* ἑβραϊσμὸν, *cum* ἑλλωισμῷ, *& sermonem illum vere dici* ἑλλωίζειν, *qui ubique* ἑβραΐζει. *Nam si* ἑλλωίζειν, *Græce loqui* ἀσολοίκως καὶ ἀβαρβάρως *dicitur, ut Grammatici veteres definiunt, nescio cui futurum sit probabile* Ἑλλωιστὰς *eos proprie appellatos, qui præter voces ex idiotismo Græcorum ductas quamplurimas, & ex trivio usurpatas, Hebraicæ præterea & Syriacæ dialecti genium ubique in scriptis suis spirant ac redolent.* Ἑλλωιστὴς *quippe Græcis, nec alius eo nomine venit, qui cum non sit origine Græcus, optime tamen ea lingua utitur. Vt* Ἀττικιστὴς, *qui sermonem Atticum optime callet, etiamsi oriundo Atticus non sit. Quas autem illi voces & dicendi figuras pro* ἑλλωιστικαῖς *habent, antiqui critici plane vocant* ἀνελλωίστους. *Ita Phrynicus in Atticista eas appellat, apud quem* τὸ ἀνελλήνιστον, *&* ἀμαθὲς, *&* εἰκαῖον, *&* βάρβαρον, *&* ἀλλόκοτον, *&* ἔκφυλον *dicitur synonymos de his vocibus & loquutionibus, quæ Hellenisticæ non sunt, sed Idioticæ, vulgo imperito utpote tritæ. Sed de his alio loco. Nunc cum nulla mihi sit religio totum eorum artificium aperire, atque omnia ferre sub auras novæ doctrinæ mysteria, quæ hactenus in operto abdita fu-*

cum

cum fecere viris doctis, quam paucis potero, ea evolvam. Quidquid vocum Græcarum in Indice Concordantiarum Veteris Testamenti à Conrado Kirchero consarcinato reperitur, eas habent pro Hellenisticis. Et *quoniam in animum induxere eadem imaginaria lingua* Hellenistica *scriptum quoque novum esse fœdus, quoties dubium aliquod in voce aliqua, aut phrasi occurrit enodandum, ad illum indicem recurrerunt.* Exemplo *uno illustri hoc planum faciam, ex loco* Exercitationum, *qui hæc scribenti forte ad manum. Videbatur dignum quæsitu, quo sensu* καρδία καιομένη *diceretur apud* Lucam *cap.* XXIV, *vers.*XXXII: Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν; Petitum *statim auxilium ex* Hellenistico Indice. *Ibi offenderunt* καίεσθαι, *Hebræis dici* בער.*Sed illud verbum* Hebraicum *non solum ardere significat, hoc est,* καίεσθαι, *sed etiam obbrutescere, atque hebetem esse.* Hoc *protinus arreptum ostentandæ profundæ & reconditæ eruditioni* Hellenisticæ. *Ergo* καιομένη καρδία *in* Euangelista, *hebes & stultum & brutum cor. Quare? Quia* בער Hebraice *eam habet significationẽ, idemq; quod* καίεσθαι *denotat.* Ergo καίεσθαι *idem etiam quod obbrutescere.* Nec *hoc tantum, sed ab illo* Baar, *Latina vox formata* Bardus, *&* Belgica Beer *de urso, quia maxime brutum id animal. Quasi asini non magis sint hebetes ac bardi tardique.* Nam *illud* Latinum Bardus *ex Æolico* βαρδὺς, *pro* βραδὺς. *Vnde* βάρδιστος, *tardissimus apud poëtam.* Citatur *ibidem ab acutissimo critico versus* Horatii, *ut etiam in partes*

tes vocetur testificaturus & Latinos calere *usurpasse pro hebetem ac brutum esse:* Aut alio mentis morbo calet. *Si cuiquam hæc mira videri possunt, mihi sane visa sunt, sed & potius pro monstris monstranda. Ab alio quam cui ipsi* καιομένη καρδία *sit, ut mea est sententia, non potuit excogitari tam acuta expositio. An non vidit vir doctissimus idemque argutissimus, si* καίεσθαι *apud Hellenistas duas res significabat*, uri, *&* hebetem esse, *ut verbum Hebraicum, frustra eos verbum* Baar, *cum hebetitudinem designat,* μωραίνειν *&* ἀφρονεῖν *redditu ros fuisse, cum & possent reddere* καίεσθαι; *Ab uno disce reliqua.* Nam *in aliis sexcentis hoc eodem genere usi sunt interpretandi, quia novum, eoque recondita sectantibus magis conveniens.* Non *possum temperare quin altero adhuc exemplo id firmem, quod dum hæc scriberem in oculos, versanti* Notas *ejus, incurrit.* Non *puto quemquam ex omni ævo, & omni scriptorum turba, sive* Hellenistas *illos velis, sive Græcistas, sive Atticistas, aut quamcunque aliam dialecton, qui particulam* τότε *usurpaverit unquam pro* tantummodo, *aut* simpliciter, *aut* μόνον, *aut* ἁπλῶς. *Ne infimum quidam Græciæ vulgus & maxime* ἰδιωτικὸν *& barbarum excipio, cui vocem illam in hoc significatu inauditam audeo affirmare. Atqui eam novam miramque dictionis* τότε *notionem nobis nuper produxit*, *Hellenistica linguæ proprietas omnibus antea ignorata, per unum homines hodie introducta, & infanti orbi imputata. Apud Matthæum cap.* IX, *vers.* IV. *ita scribitur:* Ἵνα δὲ εἰ-

δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι τὰς ἁμαρτίας, τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ, ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὴν κλίνην. Per parentheſin hæc verba vulgo leguntur, τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ. Helleniſta noſter eam tollit, & præterea, in quo rei cardo eſt, illud τότε λέγει exponit, ἁπλῶς λέγει, μόνον λέγει τῷ παραλυτικῷ, id eſt, ſimpliciter ac tantum dicit paralytico. Additque vocem eam non intellectam hactenus, turbaſſe interpretes, qui quam vim haberet τὸ τότε non attendiſſent. Mirer an rideam? Non ſane me turbavit hæc expoſitio, ſed liquida defæcataque mente, quam abſurda eſſet, conſideravi. Sed ne quid ſine teſte diceret, ad Helleniſticam linguam recurrendum fuit, ut doceret, in ea lingua particulam iſtam ſic uſurpari. In Deuteronomii XXVIII, verſ. XXIX, legitur: καὶ ἔσῃ τότε ἀδικούμενος, διαρπαζόμενος πάσας τὰς ἡμέρας. Quibus adductis adjicit, bene Vatablus, tantummodo. Bene certe Vatablus, qui eo loco vertit, Et eris tantummodo oppreſſus, & direptus omnibus diebus. Sed male, imo peſſime, Criticus Helleniſta, qui ex eo colligat, idem eſſe Græcum τότε, quod Latinum tantummodo. Verum quidem eſt Hebraicam אך utrumque ſignificare, & τότε, id eſt, tunc, & tantummodo vel duntaxat, ſed falſiſſimum eſt Græcum τότε ſimiliter in utraque notione poni. Vatablus pro tantummodo accepit, ſeptuaginta interpretes pro τότε. Et utraque notio loco convenit. Non tamen ſequitur ſi אך, & τότε denotat, & μόνον apud Hebræos, idem

quoque

quoque esse in Græco illo τότε. Alioquin illud τότε accipi etiam posset, pro ἄρα, ἀλλ' ἤ, ὅτι, ὡς, ἀλλὰ καὶ, ἴσως, πλὴν, quia septuaginta interpretes Hebraicæ illi dictioni אך totidem, atque etiam plures significatus in sua versione attribuunt. Vides lector, geminam ac germanam esse hanc interpretationem, quæ τότε pro tantũmodo accipit, superioris illius, quæ καιομβύλην καρδίαν de corde hebete ac bruto exponebat. Eadem certe mater ambas peperit, & gemellas quidem, linguæ Hellenisticæ nimirum Chimæra. Quæ & multas alias sorores illis ex eodem utero enixa est, haud minus facie deformes, ut decuit iisdem parentibus natas. Ex hoc ungue leonem licet agnoscere, vel, si mavis, ex hac lacinia qualis tota sit vestis, indicium capere. Quid boni ab eo sperandum sit qui τότε putat in lingua Hellenistica idem esse quod tantummodo, vel me tacente quilibet intelligit. Non enim τὸ τότε magis significare potest μόνον & tantummodo, quam μόνον significationem eandem habere cum tunc & τότε. Has turbas dedit, & has nebulas menti ejus objecit monstrum illud linguæ Hellenisticæ, quod inter non entia licet numerare. Cui debellando obiter hic & in antecessum nonnulla argumenta subjiciam, ne plures adhuc ea insana opinio tanti viri auctoritate nixa in errorẽ trahat, cum sat multos jam transversos egerit, eosque, quod mirandum ac miserandum, viros eruditione præstantes. Si ulla fuit lingua Hellenistica, nomen utique nacta est ab aliquibus Hellenistis, qui ea usi sunt. Quærendum igitur erat ad constituen-

dam ac stabiliendam illam dialecton Hellenisticam quosnam proprie hoc nomine vetustas vocaverit. Nisi enim ab antiquis petatur hujus appellationis origo, frustra rei, ut affirmatur, priscæ novum nomen imponitur. Res quippe si fuit veteribus cognita, cum suo sibi nomine notam fuisse oportet. Prima notio vocis ἑλληνιστὴς, *apud Græcos occurrit de eo qui recte lingua Græca utitur, id est,* ἀσολοίκως *&* ἀβαρβάρως, *ex definitione grammaticorum, qui* τὸ ἑλληνίζειν *esse statuunt, Græcorum more loqui ac scribere sine vitio. Huic definitioni omnes voces & loquutiones barbaræ,* ἀνελλήνιστοι *censentur & vocantur. Nam in omni lingua barbarum id putatur, quod ex alieno admixtum est. Non potest igitur ab his Hellenistis, & ab hoc Hellenismo appellationem videri sortita lingua Hellenistica, quandoquidem tota Hebraismis & Syriasmis referta est, qui totidem sunt barbarismi & solœcismi in Græco sermone. Investigandi itaque alii Hellenistæ, qui linguam eam propagarint, & denominarint. Reperio etiam* ἑλληνιστὰς *apud auctores Christianos vocari, qui superstitioni gentilium, quos scriptura sacra* ἕλληνας *semper nominat, erant dediti, cujuscunque nationis essent, quia nimirum illi* ἑλλήνων, *id est, paganorum, partes sequerentur. Nam* ἑλληνίζειν *hoc sensu ita dicitur, ut* μηδίζειν *Græcis scriptoribus, qui à partibus Medorum contra Græcos stabant. Sic* χριστιανίζειν *dicebantur, qui Christianismum profiterentur. Vt ergo* ἑλληνισμὸς *de pagana religione quæ sic appellata à Græcis, id est,* ἕλλησιν, *apud quos*

potis-

potissimum viguit, ita & ἑλληνισταὶ dicti qui erant ἑλληνισμῷ addicti. Sozomenus Historiæ Ecclesiasticæ lib. VI, *cap.* XXXIV. *de Gotthis paganis, qui sub Athanaricho magnum numerum Gotthorum χριστιανιζόντων cremarunt igne subjecto Ecclesiæ tabernaculo, quo confugerant, ἑλληνιστὰς eos vocat: προσαψάντων δὲ πῦρ τῶν ἑλληνιστῶν ἅπαντες διεφθάρησαν. Nec alio sensu Suidas Ammonium fuisse ἑλληνιστὴν scribit, hoc est, gentili superstitione imbutum, atque ei faventem. Apud alios etiam extat in hac significatione, ut alibi dicam. Non puto linguæ Hellenisticæ auctores, aut fautores ab his Hellenistis eam velle, aut posse deducere. Inveniendi igitur alii quibus tribuatur. Tertium genus in promptu est Hellenistarum, qui nisi Hellenisticam procuderint, frustra de aliis cogitetur. Hi sunt quorum tribus locis mentio fit in Actis Apostolorum, cap.* VI, *cap.* IX, *&* XI. *Videamus nunc an ipsi illi sint quos quærimus, & quos Hellenisticæ patroni pro suis possint agnoscere. Illi ipsi sane, si credimus commentitiæ hujus linguæ fabricatoribus. Quod & Scaligero commentum placuisse, tam falso prætendunt, quam ea quæ non sunt, super lingua quæ nunquam fuit, idiomate confinxerunt. Ἑλληνιστὰς quidem Scaliger Iudæos esse dixit, qui Græce loquebantur & sciebant, sed de lingua Hellenistica, ab his Hellenistis prodita, quæ certam dialecton efficeret à Græco sermone diversam, qua dictionibus, qua loquendi formulis, ne γρῦ quidem in ejus scriptis ab illo observatum invenire est. Nec sane potuit nisi maxime*

insaniret. Quinimmo non alio teste melius convinci queat hujus figmenti absurditas, quam ipso Scaligero. Ille ad Eusebium notat, ἑλληνίζειν esse Græca lingua uti, & inde omnem Iudæum, qui à dextris sinistrorsum legit in Talmud vocari, חקור אגפתית, id est, *ἀναγιγνώσκοντα Αἰγυπτιστὶ* legentem Ægyptiace, hoc est, ut Glossa habet, למפרע *ἀνάπαλιν*, præpostero ordine, ut Græcienses & Hellenistæ Iudæi, qui Græce tantum legebant, non etiam Hebraice. Hos enim Iudæos sola Biblia Græca in Synagogis, per totam Ægyptum, Græciam & Italiam, legisse & vix in mille Iudæis unum repertum fuisse, qui Hebraice legeret. *Hæc verba Scaligeri sunt quæ jugulum petunt Hellenisticæ linguæ architectis, prout ab ipsis definitur. Esse nempe linguam, quæ verbis Græcis Hebraica phrasi sensa animi exprimit. Nec citra hos limites tantum steterunt, sed ulterius extendentes hujus sermonis pomœria, ipsa quoque vocabula quibus ille sermo componitur, Hellenistica omnia esse voluerunt, & proinde ab Hellenicis, id est, Græcis, diversa. Quæ quantopere pugnent cum sententia Scaligeri, vel hinc clare perspicitur, quod Hellenistæ Scaligeri Hebraice nesciebant. Vt enim Hebraice legere non poterant, ita nec intelligere. Quod etiam alibi inculcat in opere de Emendatione temporum, lib. 11, capite de Cyclo Iudaico Carraim, nempe illos Hellenistas ideo dictos esse, quia Hebraice nescirent. Idcirco Bibliis Græce versis utebantur in suis Synagogis. Quod non videntur*

dentur fuisse facturi si Hebraicorum notitiam habuissent. Non igitur illa lingua pro Hellenistica Scaligero cognita, quæ Hebraicas phrases usurpat, & dictiones peculares habet, Græcis inusitatas. Quomodo enim Hebraismis uterentur in loquendo, aut scribendo, qui Hebraice non noverant? Hellenisticæ somniatoribus septuaginta interpretes pro Hellenistis habentur & passim Hellenistæ appellantur, quo nomine nemo veterum eos indigetavit. Cur autem si Hellenistæ fuere, non Ἑλληνισαὶ dicti sunt, Iosepho, Philoni, Clementi, Epiphanio, & aliis antiquis qui versionem illam suis scriptis celebrarunt? Docet Scaliger in eadem Animadversione, magna licentia Hellenistas illos Alexandrinos usos esse in affingendis his de septuaginta interpretum versione, quæ nec historia nec rerum natura patiebatur. Non ipsos interpretes vocavit Hellenistas, sed Alexandrinos Hellenistas Iudæos, qui ea confinxerant de versione septuaginta, quæ apud Aristeam, Iosephum, Philonem, & Epiphanium περὶ τῶν δη de eadem interpretatione leguntur. Hellenistæ Scaligeri Hebraice neque legebant neque intelligebant. Hellenistæ Aristarchi Iudæi sunt genere & origine, qui & Hebraice pariter & Græce sciebant. Ex quibus, diversum panthera genus confusa camelo, lingua prodiit Hellenistica ex verbis Græcis, & loquutionibus Hebraicis concreta. Ergo, si illis credimus, Ἑλληνισικὴ est dialectus, qua septuaginta interpretum versio tota concepta & conscripta est. Mirum itaque cur auctores antiquissimi, qui ejus versionis memi-

nerunt, non dixere Biblia *conversa fuisse in* ἑλληνιστικὴν διάλεκτον, *sed in* ἑλληνικήν. *Atqui si* Hellenistica *illa fuit lingua, &* Hellenistarum, *id est, interpretum Iudæorum qui ea verterunt propria, dicere debuerunt* Hellenistico *sermone esse reddita.* Irenæus *scripsit*, εἰς Ἑλληνικὴν διάλεκτον μεταβεβλημένας εἶναι τὰς γραφάς. Clemens εἰς ἑλλάδα γλῶτταν ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου ἑρμηνευθῆναι. Epiphanius, ἀπὸ Ἑβραϊκῆς διαλέκτου εἰς Ἑλληνίδα. *Ita alii omnes Aristeas, Iosephus,* Philo, *& quicunque mentionem hujus versionis fecerunt. Vbi igitur tunc* Hellenistica *dialectus? Vbi* Hellenistæ? *Cæterum* Hellenistas *illos quorum in Actis mentio, Hebraice nescivisse, sed nec Iudæos genere & origine fuisse, patet ex Actorum* XI, *vers.* XX, *ubi aperte* Ἑλληνισταὶ *discernuntur* ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων, *in his verbis:* Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι, καὶ Κυρηναῖοι, οἵ τινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον τοῦ κυρίου. *Præcedente versiculo meminit Iudæorum quibus solis verbum adnuntiabant, qui ex persecutione Stephano facta dispersi fuerant per varia loca Domini discipuli. Theophylactus eo loco notat* Hellenistas *forte ibi vocari, quia Græce tantum scirent, non etiam Hebraice.* Ἑλληνιστὰς δὲ λέγει, ἴσως διὰ τὸ μὴ εἰδέναι αὐτοὺς ἑβραϊστί. καὶ ἕλληνας αὐτοὺς ἐκάλουν. *Quod est verissimum. Et recte vetus interpres* Græcos *vertit illos* ἑλληνιστάς. *Nec dissentit, si quis recte accipiat, Syriacus, qui intellexit de Iudæis, qui norunt Græce. Nam Iudæos non genere,*

nere, sed professione potuit intelligere. Arabs quoque ibi Ἑλληνιστὰς *illos Actorum eo nomine reddidit, quo Græcos vulgo Arabes solent nuncupare. In Actis iisdem cap.* VI, Ἑλληνισαὶ *isti ab Hebræis distinguuntur:* ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους. *Ex quibus verbis duo omnino sunt quæ docemur, non genere Iudæos fuisse Hellenistas, quoniam & hic & alibi à Iudæis separantur, eosdemque Hebraice nescivisse. Nam si Hebraice scissent & Iudæi origine fuissent, quæ ratio eos distinguendi à Iudæis & Hebræis? An quicunque tunc temporis Hebræus genere ac Iudæus Græcam linguam calleret, eo ipso à cæteris Iudæis segregandus fuit, & in cœtum Hellenistarum compellendus? Quod est ineptissimum. An nullos in eo tempore fuisse putamus Iudæos qui Latine scirent? Non sinunt nos ignorare Romani auctores illorum temporum, quam multi Romæ Iudæi fuerint. Quanto etiam in honore apud mulierculas Romanas essent ex Satyris Iuvenalis discere est. Quid igitur? Numquid illi Iudæi Romanæ linguæ periti,* Ῥωμαϊσαὶ *fuere dicendi, & à Iudæis ea gratia sejungendi, qui Romane nesciebant? Ita certe oportet, si* ἑλληνισαὶ *dicti sunt inter Iudæos, qui ex his etiam Græco sermone uti possent, propterea discernendi à veris Iudæis.* Ἑλληνιστὰς *porro illos in sexto Actorum, quorum extitit dividia & murmur adversus Iudæos & Hebræos, ea propter quod eorum viduæ in ministerio quotidiano præterirentur, Græcos oriundo omnes fuisse apparet ex ipsorum nominibus. Ex eorum enim cœtu septem primi*

diaconi adlecti sunt, quorum hæc nomina fuere, Στέφανος, Φίλιππος, Πρόχορος, Νικάνωρ, Τίμων, Παρμενᾶς, *&* Νικόλαος. *Et hunc ultimum Nicolaum* προσήλυτον *fuisse Antiochenum tradit ibi Lucas. Cæteri etiam æque proselyti, quamvis non ex Antiochia. Et illi* Ἑλληνισταὶ *Antiocheni quorum mentio in Actorum* XI, προσήλυτοι *quoque, ut apparet, fuere. Et ex eorum numero hic Nicolaus, quem diserte Lucas ex* Ἑλληνιστὰς *fuisse narrat. Quis vero sibi persuadeat, si isti* Ἑλληνισταὶ *Iudæi genere fuissent, eo nomine tantum appellati quod Græce loquerentur, nomina habuisse mere Græcanica? Ibi etiam recte Theophylactus,* Ἑλληνιστὰς δὲ οἶμαι καλεῖ τοὺς Ἑλληνιστὶ φθεγγομένους. *Non Græce tantum loquentes, sed ipsissima origine Græcos. Cur igitur* Ἑλληνισταὶ *Lucæ appellantur & non recta* Ἕλληνες? *Ea causa est quod nomen* Ἑλλήνων *alio sensu tunc usurparetur, quam de his qui Græci essent, aut Græce loquerentur, de illis nimirum qui Græcorum Idololatriam sectarentur quacunque ex gente forent. Numquam enim aliter hæc vox in novo Testamento sumitur, quam generatim pro incircumcisis & Idololatris. Hinc illa Syrophœnissa apud Marcum* VII, *quæ* γυνὴ Ἑλληνὶς *dicitur,* Συροφοίνισσα τῷ γένει. *Id est, mulier gentilis, non Græca, genere Syrophœnissa, id est, ex Syria Phœnice. Hæc cum ita sint miror Aristarchum potuisse* Ἕλληνας *pro* Ἑλληνιστὰς *accipere in loco Iohannis cap.* VII, μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας; *Mirum, inquam, ibi eum notare,* non

esse

esse dubitandum, quin intelligantur Hellenistæ, qui Iudæi genere cum essent, Græce loquebantur & sciebant. *Quasi* Ἕλληνες *iidem sint cum Iudais, aut iidem* Ἑλληνισαὶ *cum* ἔθνεσιν, *id est, gentilibus. Nunquam enim aliter in novo fœdere usurpatur nomen* Ἑλλήνων *nisi de gentilibus, neque* Ἑλληνιςῶν *nisi de proselytis Gracis. At* διασπορὰ Ἑλλήνων *non potest eadem esse cum* διασπορᾷ Ἰουδαίων, *nisi* Ἰουδαίους *&* Ἕλληνας *eosdem censeas. Quod ridiculum. Ergo* διασπορὰ Ἑλλήνων, *de gentilibus ubicunque consistentibus. Sed nec illi* Ἕλληνες, *ut dixi, iidem cum* Ἑλληνισαῖς. *Illi enim gentiles, hi Iudaorum more circumcisi, & Graci Iudaizantes, ac* προσήλυτοι. *Sed quare* Ἑλληνισαὶ *appellantur Luca, & non potius* προσήλυτοι? *Proselytorum vox generalior de quibuscumque nationibus Iudaismum accedentibus. At* Ἑλληνισαὶ *de Gracis tantum, id est, iis qui Grace loquerentur. Quos ideo* Ἕλληνας *non vocavit Lucas, quia, ut dixi, eo nomine omnes gentiles comprehenderentur. Concludamus igitur* Ἑλληνισὰς *eos esse qui Grace tantum scirent. Quod & Scaliger voluit. Longe itaque ab his lingua Hellenistica, qua Hebraismis scatet. Sed quastio est an illi* Ἑλληνισαὶ *Iudai essent, lingua sua, id est, Hebraica prorsus ignari, quibus ideo necesse esset in Synagogis suis Biblia legere ex versione septuaginta interpretum. Hoc placet Scaligero. Sed quaram ab illo unde & quando isti Iudai primum noscitari cœperunt? Post versionem illam eos demum prodiisse oporteret. At quam id verisimile, viderint doctiores.*

res. Sane antequam essent versa Biblia si tales Iudæi extiterunt, scripturas nullas habuere, quas in synagogis legerent. Si non extiterunt, non est probabile eos demum exortos esse postquam versio Bibliorum exiit. Qua enim id factum ratione? Cum hodieque Iudæi per omnes orbis partes etiam extremas dispersi linguam suam custodiant, & Biblia Hebraica legant intelligantque, an cuiquam verisimile videri queat, eo tempore, idque in Iudæa & Syria, fuisse Iudæos, qui propriam linguam nescirent, & Biblia legere peregrino sermone reddita cogerentur? Nec quidquam eam opinionem juvat Novella Iustiniani, qua sanxit scripturas in Synagogis Iudæorum quacunque lingua legi, ut alibi ostendam. Nec etiam facit quod observat idem Scaliger tempore Benjamini Tudelensis Alexandriæ duo fuisse genera Iudæorum Babeliin, & Igrikiin, id est, Babyloniorum & Græcorum. Eamque differentiam esse Hebræorum & Hellenistarum, quamvis hodie, inquit, οὐχ Ἑλληνίζουσιν. Nescio unde expiscatus sit illam differentiam Iudæorum Babyloniorum & Græcorum. Nam apud Benjaminum, quem auctorem allegat nihil tale. Sed pro Irhakiin, עירהקיין, an legit, אעריקיין, Igrikiin? Ita videtur. Irach in Babylonia est. Vnde Iracenses Iudæi iidem cum Babyloniis. Nec distinguit ibi Benjaminus Babylonios & Græcos Iudæos, sed Syros, hoc est, שאמיין, id est, eos qui in regione Israëlitica nati erant, & Babylonios, sive Iracenses, qui in Babylonia. Hi non differebant inter se nisi in sectionibus, aut tractatibus

legis.

legis. Quod autẽ eos Ἑλληνιστὰς exponunt pleriq; interpretes, Ἰουδαίους Ἑλληνιστὶ φθεγγομένους, Iudæos Græce loquentes, non de Iudæis origine id accipiendum, sed de proselytis circumcisis. Certe si Iudæos fuisse voluerunt, errarunt. Vtut sit, sive hoc modo, sive altero accipias, certum est Græcam tantum linguam eos novisse, ac proinde eam Hellenisticam quæ intermiscet Hebraismos ad hos nihil pertinere. Vnde igitur aut à quibus Hellenistis ea derivabitur? Nullos novi præter eos quos jam dixi. Nam si Hellenistæ vocati, qui oriundo Iudæi & suam & Græcam linguam callebant, ut placet Aristarcho, ita nihil prohiberet, Iudæos Romanos Romanistas appellari, Armenios Armeniastas, & Persas Persistas, & ita de aliis gentibus. Certum quippe est per omnes nationes Iudæorum διασποράν se porrexisse. Et quemadmodum nunc alii Iudæi sunt Itali, qui & Italico sermone utuntur, alii Lusitani qui Lusitanico, alii Germani qui Germanico, ita apud veteres fuere similiter ex Iudæis qui in Italia nati Latine loquebantur, qui in Græcia Græce, qui in Arabia Arabice. Vt autem nunc non dicitur simpliciter Germanus, aut Hispanus pro Iudæo Hispano, aut Lusitano, sed Iudæus Hispanus, aut Germanus, ita olim de Iudæo in Græcia nato & Græco sermone utente, non is appellatus esset simpliciter, Ἑλληνιστὴς, sed Ἰουδαῖος Ἑλληνιστής. Ergo Ἑλληνισταὶ alii ab Hebræis, vel Iudæis originariis, ut revera distinguuntur in Actis. Hellenistæ porro illi, id est, Græci Iudaismum amplexi, suas etiam habuere synagogas in quibus Græca tantum

tum

tum Biblia ex versione septuaginta legerentur. Eorum nati & nati natorum, qui & Hebraica addidicerant. Hinc illa propago exorta, quæ contendebat lectionem in synagogis Hebraicorum cum Græcis faciendam. De quibus accipi debet Novella CXLVI. Iustiniani, ut alio loco pluribus dicturi sumus. Hellenisticæ autem voces omnes Aristarchi sunt plane ἀνελλήνιστοι, ex idiomate Alexandrino & Macedonico propagatæ, cui innutriti fuere qui Scripturam in Græcam linguam converterunt, sive Syros, id est, Iudæos illos fuisse velis, sive Alexandrinos. Hæc dialectus in Syria viguit, & in Ægypto sub Alexandri successoribus regibus. Atque inde etiam invasit puriorem linguam Græcanicam propter celebritatem urbium in quibus florebat, Antiochiæ Syriæ, & Alexandriæ Ægypti. Hinc toties queritur Phrynichus voces ex ea dialecto & loquutiones, puritatem linguæ Græcæ in multis contaminasse. Dictiones, ut dixi, septuaginta interpretum pleræque ex illo idiomate, loquutiones ex Hebraismi ad verbum expressione. Qui Hebraismi nõ possunt efficere, ut lingua sit aut dicatur Hellenistica. Forma alicujus linguæ & quasi anima in loquutionibus cõsistit, quæ & nomen illi dat; corpus ex verbis ipsis constat. Sic ex eodem lapide columna Corinthiaca fieri potest & Dorica, & Ionica, ut ex eadem lingua Græca, id est, verbis Græcis constante, λόγος Ἑβραΐζων, Ἀττικίζων, Ῥωμαΐζων, & similes. Si Λατινισμοὶ sunt in corpore Græcæ orationis, non inde evadet sermo Ἑβραΐζων. Si contra Ἑβραϊσμοῖς plena sit, non Atticissabit,

ſabit, neque Græciſſabit oratio, ſed Hebraiſſabit. Atque ita de cæteris. Quam igitur pro Helleniſtica nobis obtrudunt, à nullis, qui quidem olim noti aut ſic vocati fuerint, Helleniſtis, originem habet, ſed tota ad libidinem mentis mera miracula in famæ aucupium promentis efficta eſt. Hæc ideo alieniore loco ſignavi, fuſius alibi exponenda, ut ſanarem plurimorum mentes quas iſte herpes invaſit, ne gangræna latius ſerpat, & altius radices agat. Quanta denique vis errorum ex illo fonte exundaverit nos alibi pandemus, ſimulq; fidem faciemus ex modeſtia quam in talibus refutandis adhibebimus, non propriam nos gloriam quærere, aut alterius infamiam, ſed ſolam rimari veritatẽ. Si qua & ipſe imprudens & inſciens peccavero, ut ἀναμάρτητος non ſum, quia homo ſum, tantum abeſt, ut deterrere cæteros velim à me reprehendendo, quin ad id ultro potius omnes invito, & provoco. Nemini igitur denuntio diras & publicam deteſtationẽ, ſi quis me vellicaverit errantem, ſed rogo, ut quiſque qui me erroris coarguere poterit, id faciat. Hoc tantum dicam, ſi recte id fecerit, gratiam inibit: ſi male, vapulabit. Quid inquies, iſtud ſibi vult, vapulabit? In ipſum retorquebo, quæ in me perperam intorſerit jacula. Si ibi ineptum me eſſe dicet, ubi non ero, regeram ipſi potius eum ineptire, qui bene ſentientem vellicet. Stultis aliquando, vel potius furioſis, ex præcepto ſapientis, ſecundum ſtultitiam ſuam reſpondi. Eſt ubi me ſolo contemptu vindicavi. Neminem unquam dente Theonino roſi, aut leonino laceravi. Semper apud

me

me constitit honos & dignitas eruditis viris, iisdemque probis. Sæculi pestibus & carcinomatis, ut odium publicum meritis, ita & mea bonorumque amicitia indignis, bellum perpetuum ultro indixi, haud secus atque ipsi mendacio, mendacii fautoribus & patronis. Deum in precibus quas ad eum fundo, veneror, ut mihi mentem, in quantum hoc potest capere ingenii mei infirmitas, ab errore & lapsu sartam rectam servet: sicubi autem errare mihi contigerit, cum semper id cavere etiam cum cavemus non possimus, ut mihi, quæ secunda est post naufragium tabula, modestos erroris vindices submittat. Nec volo in me modestiores, quam ipse sim in alie Toto hoc opere, ut & superiore, viros summos, mihique etiam, dum viverent, carissimos, refello. Quidam hodieque vivunt, & non vulgari amicitia mecum juncti, quos libere redarguo, nec moleste laturos confido, quia eamdem illis in me libertatem concessi. Cum nullo quippe amicitiam contraxi, nec in hæc fœdera unquam alia lege cum quoquam veni, nisi ut mihi magis habere liceret amicam veritatem quam Platonem. Non igitur queri merito possunt quos cum amicissimis hac in parte exæquavi. Atqui præter publicam causam vindicandæ veritatis, qua sola sum impulsus, privatæ multæ accedebant, quibus si essem commotus, lenitatem quam in his confutandis præstiti, frustra desiderassent. Nec poterant eam jure suo à me exigere, conscii utpote ipsi sibi, non ita de me esse promeritos, ut tam comiter & humane tractari debuerint. Hoc etiam alii sciunt.

ſciunt. Nihil tamen profeci. Nam hæc ipſa lenitas, qua ſum uſus in culpis eorum animadvertendis, pro inclementia & quidem atrociſſima, immo vel pro graſſatoris crudelitate & truculentia ab illis accepta eſt. Vtrius ex parte jus ſit, aut injuria Deus novit, & ex utriuſque vita & moribus, qui ambos noverint, poterunt æſtimare. Coactus ſum porro pæne alieno loco longiorem hac de re ſermonem idcirco inſtituere, ut planum facerem hominibus nihil eſſe omnium à quo æque abhorream, quam ab his duobus, livore & maledicentia. Et mea ſunt mihi vitia, quæ non excuſo. Sed vellem à cæteris tam purum habere pectus, quam duum illorum labes à me abeſt quam longiſſime. Nec neceſſe habeo me de utrovis purgare pluribus, cum apud amicos id fruſtra ſit quia me norunt, apud inimicos etiam fruſtra, quia non his tantum, ſed etiam longe gravioribus obnoxium volunt. Ad illos forſitan id valeret, quibus ignotus ſum, & qui non male volunt, ſed ſatis eſt dum ex me nunc ſciant, meæque id fidei credant ac proteſtationi, in mores meos nec invidiam cadere, nec maledicendi caninam rabiem. Quibus duobus malis cum plerique in his locis laborent, ut ubique locorum plurimi ſunt eodem morbo miſeri, non debeo numerum eorum augere. Sic ſatis multi ſunt. Malas eorum linguas ſæpe hic expertus, non talione me vindicabo, quia id ab ingenio meo alienum, ſed eos rogabo, ut quam atrociſſima de me deinceps fingant, & quam maxime dira poterunt, excogitent. Sic enim quam optime de me merebuntur. Nam ſi mediocria

diocria dicerent, fortaſſe fidem invenirent. Nunc cum ea comminiſcantur, quæ incredibilia ſunt, nec in me conveniant, eo ipſo mendaces ac vani deprehendentur. Nec ſecus eſt in laudibus quibus ſuos onerant potius quam ornant congerrones. Ita immodica ſunt atque exſuperantes meritum modum, ut de aliis dictæ potius quibuſlibet videantur, quam quibus dantur. Nec certe capiunt fidem. Ita melius à talibus vituperari quam laudari. Sed & laudes eorum, & inſectationes in æquo ſtatuo. Quinimmo quam maxime ſeſe mihi inimicos ferent, eo impenſius à bonis laudabor, & vir bonus probuſque apparebo, quia diſſimilis illis. Quid ſentiant aut judicent de meis ſcriptis, οὐ φροντὶς ἱπποκλείδῃ. *Si ea laudibus extollerent & magni facerent, ipſe ea improbarem & damnarem, cum ſciam ita præpoſtero ac perverſo ingenio natos eſſe, ut neſciant laudare niſi vituperanda, nec vituperare niſi maxime probanda. Certe quod ipſi ſcribūt tale eſt, qualis officina eſt, unde opus prodit. Ad maledicendum magis natos qui noverit dicat, quam ad bene ſcribendum. Quidquid hujuſmodi homines de meis operibus dicturi ſunt, illud ſcio non poſſe eos bene ſentire niſi de peſſimis. Gratulabor igitur mihi quotieſcunque de me aut libris meis male opinari cœperint. Augurio inde colligam non levi, placituros eos cum ſuo auctore probis & eruditis. Ex horum tamen numero proborum & eruditorum, duo genera hominum ſunt, quibus non omnia ad guſtum fuere, quæ in priore meo libro de Vſuris commentatus ſum. Theologis*

diſpli-

displicuit, nec his omnibus, sed quibusdam, quod usuras, præsertim trapeziticas, defenderem. His alio loco responsum est, & fortassean factum etiam satis. Nam cum eam materiam tractandam in prolegomenis huic operi præfigendis selegissem, postea mutato consilio, quia in nimiam molem exierant, peculiarem ei dicare dissertationem constitui. Iurisconsultis quoque nonnullis multa in jure paradoxa visus sum asseruisse, quibus juris, ut ipsi ajebant, fundamenta everterentur. Quendam ex illis, virum magni nominis, & quem nollem tam cito ad plures abiisse, in familiari colloquio, cũ hoc ipsum objiceret, rogavi, ut aliquid proferret, in quo me putaret maxime juris fundamenta subruisse. Vbi aliquantulum cogitabundus stetisset, tandem respondit, maxime id ex mutuo constare, quod ego alienationis genus esse negassem. Certe negasse me id dixi, inquio, & jure optimo. Quinimmo me semper esse miratum profiteor, quomodo novitiis Iurisprudentibus istud in mentem venire potuisset, mutuum esse alienationem. Non posse hoc probari ex ullo veterum juris sapientum dictato. Absurdissimam quippe eam esse opinionem, & sensui communi, nedum receptæ omnium auctorum priscorum sententiæ, contrariam. Si vacaret ipsi meas audire rationes præter eas quas jam in priore volumine attulissem, me statim facturum, ut assertioni meæ acquiesceret. Cum annuisset, si mutuum, inquiebam, alienatio est, nulla erit differentia inter donationem & mutuum. Dedi alicui dono centum aureos, alteri dedi mutuos centum ea-

dem ipsa hora, si utroque modo à me abalienati sunt nummi, certũ nihil interesse inter tale mutuum & donationem. At si per mutuum debeo nummos meos post præstitutam diem recipere, quos donatos nunquam sum recepturus, ex eo evidenter consequi in dono ac donatione abalienationem fieri, in mutuo nullam. Rogabam deinde illum, ut mihi vel unum locum proferret, sive ex Institutis, sive ex Digestis, ubi inter modos acquirendi dominii mutuum recenseretur. Atqui, dicebam, si mutuum abalienatio est, debet etiam esse acquisitio. Quæ enim apud philosophos relatio est inter φθορὰν *&* γένεσιν *ea est apud Iurisconsultos inter alienationem & acquisitionem. Quod unus alienat, alter acquirit. Si mutuum itaque recte ponitur inter alienandi modos, necesse erit & reponi idem inter acquirendi dominii genera. Sequitur quoque ex eo ut Ecclesiæ, quibus sua quocunque modo alienare vetitum est, non possint mutuum sub usuris dare, si inter alienandi species, mutuo erit locus. Præterea ex communibus notionibus & loquutionibus, etiam penes Iurisconsultos, non solum in vulgus usitatis fidem fieri, qui mutuum dat, rem suam non abalienare. Qui mutuum accepit* debitor *dicitur. Quis autem est qui debere cuiquam dicatur, quod tanquam suum & sibi proprium futurum acceperit? Si debet id quod accepit, non abalienatum est ab eo qui dedit. Hinc & ille alter* creditor *appellatur. Vnde hoc nisi quia alterius fidem est sequutus, à quo confidit se esse recepturum, quod ei dedit? At qui dono dedit, eoque animo, ut*

nunquam

nunquam postea id auferatur ab eo cui datum est, ut non creditor *vocatur, ita nec* mutui dator. *Donator est, ac per hoc rei suæ alienator. Petamus, ajebam, hujus rei certissimum testimonium & argumentum, ex alia loquutione vulgari, Iurisconsultis etiam usurpata, ex qua liquido constabit, quod geritur in mutuo non alienandi animo fieri, nec in hanc speciem cadere.* Alienum æs *vocatur quamdiu manet upud eum qui accepit. Cum igitur æs alienum istud ei sit quo utitur, non suum esse, ac proinde nullam ejus abalienationem à domino factam intelligi patet. Hinc & illa distinctio* æris alieni *ac* sui. Suum *est quod cuique proprium,* alienum *est vero quod habet mutuum, & quod debet reddere. Atque inde illa mutui definitio Varroniana,* quod datur, ut reddatur. *In eo quod datur, ut reddatur, nullus est alienationis intellectus. Addam & aliud quo plane evincatur in mutuo nullam fieri alienationem. Communi omnium nationum consensu receptum est usuras pro mutuo exigi. Si in mutuo res sua domino qui dat, alienaretur, & illi acquireretur qui accipit, usuras pro eo pendi nulla ratio permitteret. Nemo enim pro suo usuras nec pensiones præstat, sed pro alieno. Ita pensio exigitur pro domo locata, & pro aliis rebus, quæ domino suæ manent, nec alienantur. Locus est Senecæ in lib.* VII, *de beneficiis cap.* IV, *ex quo clare manifestum est non credidisse veteres rem suam mutuo dare, idem esse quod eam abalienare. Refert ibi paradoxon Stoicorum, qui dicebant* omnia sapientis esse. *Sic vetabant*

bant sapientem suum emere, quia nemo rem suam emit. Vetabant & mutuum sumere. Quia, inquit, nemo usuram pro pecunia sua pendit. *Ergo in mutuo aliena est pecunia debitori, qui pro ea usuram pendit, nō igitur domino, qui dedit, abalienata. Nam si alienata esset, sua quoque esset mutuatario, ac proinde nullas jure gentium pro eo usuras deberet præstare. Quo argumento, sed frustra, usi sunt recentiores canonistæ, ut probarent non deberi usuras pro mutuo. Nimirum quia alienationem in mutuo fieri existimarunt. Quæ opinio quam falsa sit & stulta, nos alibi monstravimus. Veterum Iurisconsultorum longe aliam fuisse sententiam possumus etiam aliunde colligere. Dubitarunt olim utrum* ἐμφύτευσις *genus esset, locationis an venditionis, sive alienationis,* ἐκποιήσεως. *Non posse dici* ἐκποίησιν *unico argumento firmabant, quod pensio solveretur pro re data* εἰς ἐμφύτευσιν. *Medium itaque genus esse censuerunt, inter locationem & alienationem. Plautus etiam evincit non putasse veteres suum alienari per mutui dationem, cujus hi versus sunt in Pseudolo:*

Heus tu postquam hercle isti à mensa surgunt,
Qui suum repetunt, alienum reddunt nato nemini,
Ab alienis cautiores sunt, ne credant alteri.

Ergo suum repetit, qui rem quam mutuo dedit, reddi sibi petit, non alienum. Suum esse & manere suum creditori, cum dedit mutuum, Iurisconsultos veteres sensisse multis argumentis, quæ in tertio libro referemus, omnino liquidum faciam. Ex re mea mihi servus acquirit, quem dispensatorem meum feci, quando ei

do ei curam fundorum meorum commisi, aut permisi, ut pecuniam meam fenori daret; *ut* Theophi-*lus scriptum reliquit lib.*II, *Tit.*IX, per quas personas cuique acquiritur.*Ergo meum est quod alter habet ex me, mutuo datum.*Ex *jure Digestorum præterea constat liberationem debiti posse testamento relinqui. At res aliena testamento non relinquitur. Ergo non alienam, sed rem meam relinquo, cum debitorem meum libero. Alia multa proferre possem, quibus hoc idem firmarem nisi alibi plenius de his disseruissem. Ad hæc* Iuris*consultus de quo supra, atqui, inquit ex eodem jure constat dominium transire rei mutuo datæ ad mutuatarium.* Certe, *reponebam, quia non potest aliter usus concedi rerum quæ usu consumuntur, aut deteriores fiunt, quam si earum dominium transferatur, sed non transfertur nisi ad usum cedendum, cum proprietas redire postea debeat ad dominum.* Et *quoniam redire non potest in eadem specie, quæ consumpta sit, redditur in eodem genere.* Et *quid refert, inquiebam, si eosdem aureos mihi reddas, an alios ejusdem ponderis & bonitatis, quique tantumdem valeant? Si amico dedero nummos, aut etiam servo, ut pro me solvat cui debeo, & statim eos abusus, mox suos debitori meo pro meis in solutum dederit, an non idem est?* Non *secus est de nummis qui alii redduntur in mutuo, aut etiam rebus quibuscumque, cum in eodem genere, sed pari quantitate & qualitate restituuntur. Sed nec, dicebam, quæ scripsi inter se pugnant, in mutuo non fieri de meo tuum, nec eam esse illius nominis*

 Ety-

Etymi rationẽ, & tamen dominium transire ad debitorem. Non fit de meo tuum quoad proprietatis alienationem perpetuam, sed temporariam duntaxat in his rebus quarum usus sine abusu substantiæ ipsius non potest constare. Vt in usufructu rerum usu consumptibilium, non proprietas alienari censetur, sed solus ususfructus cedi, quamvis & earum dominio cedat dominus usufructuario, quia uti frui sine illo non posset. Atque hæc alibi pluribus adstruam in tertio de usuris Iustinianeis volumine. Hæc cum multis disseruissem quæsivi ab illo Iurisconsulto, numquid haberet, quod contra responderet? Eo tacente, etiam interrogavi an aliud posset ex libro meo promere in quo visus essẽ ipsi juris fundamenta evertisse? Iterum tacuit. Sic ad alia sermo nobis transiit. Improbari alius sibi ostendit correctionem meam, ubi in genere suffectionem, *pro* in genere suo functionem, *reposui in titulo* D. *de rebus creditis. Sed nihil afferebat, cur pœnitere me deberet ejus emendationis, quæ & verissima est ac certissima. Qui* res fungibiles *ex eo commenti sunt, quæ suo genere fungerentur, incognita veteribus Iurisconsultis vocabula finxisse & absurda, nihilque minus, quam quod vellent significantia, alio loco docui. Quidam minuti critici quasdam alias emendationes meas in auctoribus aliis carpere instituerunt, sed ineptissime. Vt illam qua in Petronio rescripsi* in coriaria habitare, *pro* in culina. *Et vulgatum quidem illi mordicus retinent, & ex glossis de latrina interpretantur. Sed vellem ex aliquo auctore clas-*

classico notionem vocis culinæ, *pro latrina mihi prompsissent. Triviale hoc nomen eo sensu fuit, nec honeste factum, ut putant, cum* culinæ, *quæ coquina est,* ὁμωνυμίᾳ, *sed ab ea parte, quæ in nobis nonnisi turpicule nominari potest deductum, cum* culinam *aliunde derivari testis sit primæ syllabæ brevitas. Nam & veteres* colinam *dixerunt à colendo, atque inde* colium, *&* coliginem *etiam deduxere, ut ad Arnobium docebimus. Vellem etiam ut me docerent, an aliqui olim latrinam habitaverint. Tunc enim verum esset quod affirmant legi in Petronio debere*, quam bene olere, qui in culina, *id est, latrina*, habitant. *Ergo oportet quosdam tum in culina habitasse, qui inde male olerent. At de culina, quæ coquina est verisimilius videretur. Nam & coqui adsidui ejus sunt inquilini. Et illa virgo in Persa Plauti memorat* se in culina natam ad lævam manum. *Respondet alter*, in loco calido natam ergo fuisse. *An de latrina illam culinam interpretabuntur? At* in coriaria *reposui, cum omnes libri ibi habeant*, in coria. *Notum est autem, quam male oleant, qui in coriaria habitent. Latrinas habitandas illis permitto, qui eam lectionem in Petronio contra omnes veteres libros probant. Non dubitarunt tamen hoc Emblemate insignire sacras Exercitationes suas. Alia nonnulla quæ sciolis & ineptis non arriserunt, in hoc secundo volumine & tertio, quam perperam ab his venenatis musculis adrodantur, ostendi. In quo tertio volumine multa etiam adhuc viris doctissimis in materia usuraria*

incognita in medium adduco doceoque, ut de uſura uſurarum, de anatociſmo, de perpetuis uſuris, de μονοκεράτοις, δικεράτοις, τριακεράτοις, & τετρακεράτοις τόκοις, *nec de nomine cuiquam adhuc notis. Sed qualiacunque hæc ſint, quæ ſuper tam nobili argumento explicavimus, non erunt certe deteriora, quam fumis nata, fumo ſimillima de Somniis ſomnia, quamque etiam ſomniis, ſed ægrorum, pares de lingua Helleniſtica, quæ nec eſt nec fuit, hariolationes.*

CLAVDII SALMASII DE MODO VSVRARVM LIBER.

CAPVT I.

Modus usurarum, quam varius esse debeat. A magistratu imponi ex circumstantiis locorum & temporum, item rerum quæ dantur qualitate, & personarum tam quæ accipiunt, quam quæ dant conditione. Periculum etiam pecuniæ creditæ à creditore susceptum facere ut modus variet. Inde alias usuras expeti in nautico fœnore, alias in communi. In illis quoque civitatibus in quibus licebat quantis liberet usuris fœnerari modum aliquem fœnoris fuisse vulgo receptum ex usu fori & commerciorum. Non eundem debere esse modum usurarum in magna rei nummariæ difficultate & in summa ejusdem abundantia. Quid princeps aut magistratus sequi debeat ne ad singula temporum momenta novas leges de modo usurarum condere necesse habeat. Satis esse quæ maximæ videantur in raritate pecuniæ maxima convenire, eas pro legitimis statui. Minorum modum quales expetit pecuniariæ rei copia sponte à contrahentibus sumi. Sub imperatoribus Romanis ante Iustinianum centesimam fuisse legitimam, leviores tamen sæpius frequentatas per ea tempora usuras prout pecuniæ copia aut inopia id flagitaret. Ab illo usuris imponendo modo multos usurarum modos &

genera prodita. Græcos & Latinos alia habuisse quibus eos exprimerent vocabula nomine potius quam re invicem respondentia. Inde errores doctorum varii nati. De his tractatum. & primo quidem de Græcis. Quod genus usuræ illi vocarint ἔφεκτον τόκον. Duorum doctissimorũ virorum in dispari sententia par error notatus. Ἔφεκτον τόκον non esse fœnus sextantale Romanorum. An ἐπωβελία sit τόκος, & quatenus differat ab ἐφέκτῳ τόκῳ. Platonis locus ubi ἐπωβελίας meminit expensus, & quid sit proprie ἐπωβελία. Omnes Grammaticos qui τόκον interpretati sunt, in mente habuisse Platonis verba. Hesychius correctus. Quid sit παράβολιον. Aristoteles emendatus in voce παράβολον. De pecunia, quæ in judicio à petitore deponebatur. Ἔφεκτόν τόκον Atticis usuram dici, quæ sextam sortis partem annua die reddit. Eamdem esse rationem & aliorum vocabulorum, quibus usuræ significantur apud Atticos, ἐπίπεμπτος ἐπίτριτος, ἐπιδέκατος, & similium. Græcis ἐπιδέκατον & ἐπίτριτον sumi pro simplici δέκατον & τρίτον. Sic ἐπίπαντες pro πάντες in veteri inscriptione. Mathematicis alio sensu dici ἐπίτριτον, quam Atticis. Istis tertiam esse partem alicujus numeri, illis numerum, qui tertiam totius ad totum adjectam habeat. Ex ratione supputandi Mathematicorum id explicatum, qui senarium numerum pro perfecto habuerunt. Epitritum & Hemiolium non ausos in Latinam linguam vertere veteres, Agellio teste. Vitruvio sesqualterum vocari Latine τὸν ἡμιόλιον, & Adtertiarum τὸν ἐπίτριτον. Quid sit apud eundem Adquintarius. Idem emendatus. Sesquitertius in Glossis idem quod ἐπίτριτος. Nusquam fuisse usitatum Græcis ἔφεκτον τόκον uti eum docti Viri interpretantur. Privatis vulgo usurpatum ἔφεκτον, & in usuris communibus, ἐπίπεμπτον locum habuisse in trajectitiis contractibus. De hoc fœnore explicatus Xenophontis

phontis locus, & correctus. Non fuisse diarium fœnus Nauticum. De illationibus Atheniensium. De Triobolo judicum. ζεύγιται. Tres eorum classes. Quid singuli publico penderent tributi nomine. Θῆτας nihil pependisse, nec ullum Magistratum gessisse. De censu totius Atticæ, quantus fuit. τόκον ἐπίτριτον, Græcorum aliud esse fœnus à trientali fœnore Latinorum. Fœnus, quod Græci appellarent, si id usitatum habuissent, ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς, non esse idem cum ἐφέκτῳ. Quid sit centesima, & ἑκατοστὴ in fœnore. Eam usuram ἐπόγδοον fere τόκον dictum constituere. Quis ἐπόγδοος τόκος fuerit. Ἐπιδέκατον τόκον convenire cum usuris Romanorum dextantibus. Hujus exemplum ex veteri inscriptione prolatum. Item aliud de fœnore ἐπιπέμπτῳ Græcis appellato. Alia plura.

D exitum perducto priore de usuris volumine, quo licitas esse probavimus jure naturali & divino, nunc de modo earum tractandum est. Debere esse aliquē quo effrenis in fœnerando licentia castigetur & coerceatur, inter omnes convenit. Ut ergo constituatur usuris modus bonum publicum requirit. Qualis debeat constitui, Magistratus est, vel Principis videre, ex locorum ac temporum circumstantiis ipsarumq; rerum quæ fœnore dantur qualitate. Sed, nec minus ex personarum conditione, sive quibus detur, sive quę ipsę dent. Ut ab hoc ultimo qui personas spectat incipiamus, non eundem præscribi par est fœneranti modum in dignitate posito, & plebeiæ cōditionis homini, qui artem fœnerandi ex professo faciat. Hic lucrum ex ea re quærit, nec curat an sordidum sit, ac turpe, quantas possit maximas, exigere, pro pecunia quā credit, usuras. Ut non hoc ei liberum sit; majorem tamen ideo ei permitti oportet mercedem accipere, quia pluribus

opitulatur, & neminem qui opus habeat ope ſua, rejicit, & quæſtum hunc ſolum habet, ſolamque hanc novit negotiationem. Ille autem dignitate conſpicuus, qui honeſtatis potius, quam utilitatis ſuæ rationem habere debeat, quemque adeo deceret prodeſſe omnibus gratis, ſi hoc nolit, modum ſaltem ſervet, quam lex ei ſtatuerit, ut minorem quam fœneratori publico, ita ſibi honeſtiorem & convenientiorem. Quemadmodum enim, qui ſua vendunt opificia artifices, aut qui fructus ex reditibus propriis vænales habent agricolæ, minoris ea ſolent vendere, quam, qui mercaturam earum rerum exercent, & ea ab ipſis emunt artificibus & agricolis ut carius aliis vendant, ita qui in ære ſuo ſunt aliunde quam ex fœnore comparato, ſi id otioſum ſibi eſſe pati nolint, leviores uſuras paciſci debent, quam qui ex ea arte negotiantur. Hi quippe, qui fœnus tanquam artem exercent, ut paratam ſemper habeant pecuniam, neceſſe habent ſub uſuris ab aliis accipere, quam mox daturi ſunt mutuam à ſe accipiẽtibus. Quæ plane eſt pecuniæ μιϛαϐλητικὴ, & nundinatio uſuraria æque licita, ut aliarum rerum & mercium. Nobilis qui vinum vendit, aut frumentum, in agro ſuo nata, non tam care vendit, quam qui ab illo id emit ut aliis vendat. Haud ſecus eſt de uſura privatorum & publicorum fœneratorum. Rurſus, ſi perſonas ſpectemus, quæ mutuum ſub uſuris poſtulant, non ſine diſcrimine habendæ ſunt. Qui fœneratori publico aut menſario pecuniam credit, non tam leves exigere eum oportet uſuras, quam ſi amico, aut parenti, aut etiam extraneo, ſed egenti, crederet. Eſt ubi nullas prorſus petere honeſtius eſſet, nonnunquam leviſſimis contentum eſſe magis deceret. Sed in his ſola voluntas & affectus modum ponere novit. Ut enim amico, aut parenti dem gratuitam, & extraneo fenebrem, aut ut ab iſto quam ab illo graviorem exigam gratiæ relationem, perinde ut notus erit vel ignotus,

plus

plus aut minus familiaris & carus, nulla lex me cogit. At lex aliquando omnes personas quæ fœnerantur, si agricolis mutuam dent pecuniam, aut Ecclesiis collocent, minores accipere usuras jussit, quam si aliis in fœnus darent. De quo infra. Ex personarum certe quæ dant conditione longe magis variat usurarum modus, quam ex quacumque alia ratione Inde sunt aliæ usuræ communes, aliæ senatoriæ & illustrium, aliæ mercatoriæ, eædemque trapeziticæ. Quæ differentiæ à Iustiniano maxime firmatę. De quibus omnibus nos in sequentibus. Aliæ porro etiam usuræ competunt propter lucrum cessans, alię & majores propter damnum emergens. Quod personam respicit dantis. Rursus, aliæ debent expeti ab eo, qui ad lucrum faciendum, pecuniam petit mutuam, quam qui ad sublevandam necessitatem, qua premitur, eam rogat. Eaque differentia personam debitoris spectat. Sed hoc modi genus lex ipsa non determinat, quia ex æquitate & humanitate dantis mutuum plane pendet. Quod ad res attinet, quæ in mutuum fœnebre cadunt, magna quoque earum est, quoad modum usurarum quæ ex his percipiuntur, differentia. Si fruges mutuo quis dare velit, tam liquidas, quam siccas, majores in his usuras competere æquissimum est, propter incertum fructuum pretium, quod non solum in annos mutare, sed etiam intra annum sæpius solet. Et hanc rationem habuere jurisconsulti veteres, cur frugum ampliores usuras esse quam pecuniæ, justum duxerint. Tempora porro ut in aliis omnibus rebus, ita & in ponendo usuris modo observari debere plus quam certum. Nec enim omni tempori eadem ratio idemque modus conveniret, quatenus non semper eadem est pecuniæ abundantia vel raritas. Majores autem expetere usuras rei nummariæ inopiam, quam copiam, nemo certe negat. Loci circumstantia magni etiam facienda ad modum usurarum alium atque alium instituendum.

Ubi difficilius habentur pecuniæ, cariorem pro his locandis mercedem, quæ usura est, exigi, ratio vult, quã ubi abundant. Nam in illis locis viliori pretio nummi conducuntur. Quod æque moris est & in aliis mercibus. Ad loci differentiam referri etiam debet, quod est inter nauticum fœnus & commune discrimen. Etenim hoc in terra, illud in mari exercetur, unde & *maritimis usuris* nomen. Fortasse tamen & personæ hoc discrimen induxerunt. Quod nautis & mercatoribus datur, inde appellatum est. An neque locorum, neque personarum diversitas, ut diversæ essent usuræ maritimæ à communibus effecit, sed sola periculi ratio? Nam ne in nautico quidem fœnore, si periculum creditæ pecuniæ non respiciat creditorem, juris est ampliores communibus stipulari usuras. Ergo & hæc etiam cæteris addenda ratio est, quæ modum fœnoris diversum constituat, nempe periculum. Quod tanti est, ut in illis rebuspublicis, ubi nullus usuris modus præscriptus fuit, nisi quem voluntas fœnerantis agnosceret, longe majoribus fœnus nauticum exercitum semper sit usuris, quam commune, vel ut quidam appellarunt, terrestre. Sed hæ ampliores usuræ in fœnore nautico potius exigendæ, quam in communi, ex consensu potius contrahentium, quam ex ulla lege observatæ sunt in illis civitatibus, quæ nullum modum usuris dixerunt. In civitate Atheniensi cum liceret cuilibet quantaslibet usuràs pro pecunia locata pacisci, ea licentia æque locum habuit in fœnore nautico, ut in cómmuni, cum tamen vulgo esset differentia usurarum in hoc & in illo. Ex quo perspici potest, etiam ubi lex nullum temperamentum rei fenebri posuit, tacito consensu contrahentium ex commercio ipso & usu sponte id imponi. Lege sua Solon, ut in priore libro docuimus, statuit, τὸ ἀργύριον στάσιμον εἶναι ἐφ' ὁπόσον ἂν βούληται ὁ δανείζων, *usurarum ex pecunia fœnerata percipiendarum eum modum esse, quem*

vellet fœnerator. Quantas igitur quis vellet usuras in ea republica poterat stipulari. Immo quantas quis posset. Ne quis enim censeat, quia liberum erat, quam maximas & quas quis vellet usuras in pactionem deducere, ideo & semper tales ex creditorum voluntate & arbitrio fuisse exactas. Res ipsa quippe moderationem per se jubet, ubi lex sine modo rem esse permisit. Idemque usu venit in usuraria pecuniæ negotiatione: quemadmodum & in aliarum mercium moris est nundinationibus. Lex non constituit pretium mercibus, quę in urbem vęnales advehuntur, nec mercatoribus qui eas important, modum præcipit quem in vendendo tenere debeant, ut tanti, aut tanti sua mercimonia dare necesse habeant. Nemo est mercator, quin quam maximum ponere suæ merci pretium gestiat, & quam maximam ejus indicaturam facere. Quid vero fit? Non id ab ementibus pro re vænali semper extorquet quod voluit, quod destinavit, sed longe minoris illam cum indicare, tum etiam dare cogitur, quam proposuerat, cum in forum venit. Prout fori cursus est, ut vocant, & pro multitudine ac paucitate vendentium atque ementium, & mercium ipsarum abundantia vel penuria, ita carius aut vilius sua vendit. Contingit etiam interdum, si inter plures ejusdem mercimonii institores, aliquis aliqua περιστάσει adactus, aut etiam ex propria bonitate & æquitate, suæ merci levius pretium statuat, omnibus ad eum concurrentibus, ut reliqui mercatores si suam mercem velint vendere, eodem illam pretio empturientibus exhibere cogantur. Non secus est & de pecunia quæ fœnore exercetur. Etiamsi quis propositum habeat, ingentes usuras pro ea quam dare cupit fœnore, accipere, non semper voto ejus fortuna obsequens aspirat. Nam si copia sit rei nummariæ in ejus locis ubi hoc affectat, si plures sint levioribus usuris suam præbere parati, non poterit quibus nummos locet invenire, nisi eundem

modum sequatur, quo alii contenti sunt, & quem sibi ipsis præscribunt. Magistratus itaque ad quem pertinere diximus usuris modum imponere, iniquissime fecerit si eundem semper in civitate cui præest esse voluerit. Ut tempora varia sunt, ita varias esse usuras oportere vel cœco patet. Quid vero iniquius, quam in maxima rei pecuniariæ difficultate æque leves omnibus usuras capiendas injungi, atque in maxima nummorum abundantia? In Imperio autem vel regno, quod plures habet provincias invicem dissitas, & diversis utentes institutis, cum fieri non possit, ut omnes uno eodemque tempore rem pecuniariam æque expeditam aut difficilem noverint, si tamen Rex ejus Imperii aut Monarcha normam eamdem formamque usurarum per omnes regni terminos præciperet observandam, nonne injustissima hæc ejus haberi deberet sanctio? Quomodo enim æquum videbitur, in ea provincia, quæ laborabit pecuniæ penuria, non majorem usuram à quoquā peti posse, quam in aliis locis ubi abundabit? Ubi agri aratorii sunt multi, nummusq; rarus, non plus usuræ nomine pro credito exigi, quam ubi exigua aut nulla latifundia, nummique omnibus superfluentes, nonne injustitiæ pars est? In omnibus quippe rebus, non solum in pecuniæ usu & negotiatione, caritas ex raritate oritur. Quid vero faciet hic princeps? An ad singula temporum momenta perinde ut crescet aut minuetur rei nummariæ inopia ac defectus, novas subinde leges, quibus in ordinem redigat usuras aut extendat, condet? Hoc operosum nimis ac molestum. Atqui non est necesse. Statuatur semel modus pro legitimo usurarum maximus, qui videatur conveniens ac justus esse, vel in maxima pecuniæ signatæ raritate. Nemini liceat hunc modum transcendere quantumvis difficilibus & impeditis rei pecuniariæ temporibus. Servanda hæc ratio, & semper & ubique in toto Imperio quam longum sit, & per omnes

omnes ejus provincias ſanciatur. Si eodem tempore contigerit in aliqua provincia illius regni difficillime haberi pecuniam, in alia copioſiſſimam ejus reperiri annonam, non eſt periculum ne lex illa quæ graviſſimas pro legitimis impoſuit uſuras æque tunc temporis obſervetur in ea regione, quæ nummorum copiam habebit, & in illa quæ carebit. Sponte ſua ſine ullo legis præſcripto homines illius provinciæ in qua pecunia ſuperfluet, longe minore ac leviore eam fœnore occupabunt, quam quod lege permiſſum fuerit. Si aliter facerent, vix ſaperent. Non enim invenirent, quibus pecunias collocarent, ſi tantas capere uſuras affectarent, quantas ex lege præſtari in illis locis moris eſſet, quæ cum inopia rei nummariæ conflictentur. Ut ecce in Imperio Romano ſub Imperatoribus uſque ad Iuſtinianum graviſſimas uſuras, quæ modo eſſent legitimæ, conſtat fuiſſe centeſimas. In graviſſima rei nummariæ difficultate non licuit majores à quocunque exigere. Hoc non eo pertinuit, ut per totum Imperium Romanum, & quo tempore pecunia abundantior eſſet, non minoribus liceret uſuris mutari quam centeſimis. Satis fuit legi ejuſque auctori, eum modum uſuris præſcribere, quo majorem quolibet tempore ac quantalibet neceſſitate fas non eſſet ſperare. Qui ultra attẽtaret, non illi impune eſſet. De cætero facillimum fuit prævidere auctori legis, pro temporum & locorum circumſtantia alios uſurarum modos infra illum legitimum, qui graviſſimus & maximus erat cõſtitutus, fore cuſtodiendos. Quod relinquendum fuit vel in arbitrio fœneratorum, dum ne legitimum excederent, vel in fœnore accipientium voluntate, prout neceſſitas ipſorum id requireret, vel prout uſurariæ rei ratio, in illis locis quibus mutuum petebant, poſtularet. Hinc Iuriſconſulti noſtri, in bonę fidei judiciis cum de uſuris diſceptatur quales debeantur, arbitrio judicis uſurarũ modum ex more regionis,
 ubi

ubi contractum eſt, conſtituendum eſſe, ſæpe pronunciarunt. Atqui eo tempore centeſimas pro legitimis fuiſſe obſervatas ſatis conſtat. Inde & apud auctores, qui ſub Imperatoribus vixerunt, & in veteribus Inſcriptionibus, quæ per illa tempora poſitæ ſunt, ne Iuriſconſultis etiam teſtimonium fruſtra denunciem, tot genera ac nomina uſurarum centeſimis minorum occurrunt, ut beſſium, ſemiſſium, trientium & aliarũ, de quibus in ſequentibus ſumus dicturi. In illa ipſa Rep. Athenienſi, quæ permiſit, quem quis vellet aut poſſet capere uſurarum fructum, certum eſt vulgo receptum fuiſſe in uſuris communibus, quem ἔφικτον τόκον appellarunt, & in maritimis qui ἐπίπεμπτος dictus eſt, ut idoneorum auctorum teſtimonio didicimus, & probabimus. Ab illo igitur modo in uſuris petendis ſervando, quem conſtat variare ex præſcripto legis, pro temporum, locorum, perſonarum & rerum ipſarum quæ dantur conditione & qualitate, varii nati ſunt modi ac genera uſurarũ, tam apud Græcos, quam apud Latinos, de quibus nunc eſt dicendum. Aliter enim Græci, aliter Latini eos modos expreſſerunt, & alias hi quam illi appellationes his indiderunt. Quod ſi interdum vocabula ipſa, quibus eas Græci & Latini appellant, videantur inter ſe reſpondere, id nominibus potius, quam rebus verum deprehendi, planum faciemus. Iam hinc igitur diſſerere incipiemus de uſurarum variis generibus ac modis, qui apud Græcos ac Latinos in more & uſu promiſcuo fuere, deque eorum differentiis. Nondum enim à quoquam eam rem ſic tractatam & examinatam videre memini, ut acquieſcere dictatis doctiſſimorum hominum hactenus mihi licuerit. Non attenderunt plerique eorum, ut alias nummorum ſpecies & appellationes habuere Romani quam Græci, ita etiam alia uſurarum genera & nomina uſurpaſſe hos & illos, quæ non poſſunt invicem convenire. Quod ſæpius viros in his literis magnos

fefellit.

fefellit. Exempli gratia, quomodo Scaliger cum aliis quibusdam exponit *unciarium* Romanorum *fœnus*, ut nempe uncia sit in singulos menses solvenda, solidusq; anno vertente pendatur pro usura, centesimam Græcorum hoc fœneris genus ita explicatum prorsus æquiparare, idemque cum illa esse, plane comprobatur. Atqui pro modestissimo fœnore unciarium illud Romani civibus suis improbitate fœneratorum oppressis, & ære alieno obrutis, ut optimum eorum inopiæ sublevandæ remedium, proposuerunt. Quod non idem potuit esse de centesima Græcorum, quam Iustinianus & post eum deinde Imperatores Romani solis mercatoribus & in nautico tantum fœnore pecuniaque trajecticia usurpandam decreverunt. cum cæteris aut tertiam centesimæ permitterent tantum, aut dimidiam, aut bessem. De quo infra pluribus. Sed nec *trientale fœnus* Romanorum convenit cum Græcorum ἐπιτρίτῳ nisi nomine. Res ipsa quippe in totum diversa. Multa alia sunt in quibus viri doctrina summi, dum conciliant & componunt Romana cum Græcis in hoc usurarum negotio, turpiter errarunt. De Græcis primum videamus, quarum rationem si penitus ignotam fuisse dixero hominibus eruditis, nihil mentiri videbor. Doctissimus primum amicus noster, qui ad leges Atticas commentarium scripsit, Titulo de usuris, primam usuram fuisse apud Græcos notat, ὀβολὸν ἔμμηνον εἰς δραχμὴν, *menstruum obolum in drachmam*. Quod nescio unde expiscatus sit. Scaliger de re nummaria primam fuisse vult ὀβολὸν ἔμμηνον εἰς μνᾶν, & vetustissimam hanc apud Atticos usuram videri, quam illi appellarunt ἐφεκτὸν τόκον. Non magis eorum invicem dissidet sententia quam mina differt à drachma, centenarius numerus ab unitate. Et tamen, quod mirum est, uterque ἐφεκτὸν illum τόκον, *sextantalem* more Romano appellat. Neuter scopum attigit. Sextantalis certe est cum obolus in minam singulis mensibus

mensibus penditur, quæ usura in annum duas drachmas reddit, aut quod idem est duas uncias, estque sexta centesimæ, sed longe alia est à Græcorum ἐφέκτῳ τόκῳ, quæ usura sextam sortis partem singulis annis reddit. Ὀβολιαῖος quidem ille τόκος quibusdam dictus est. & ὀβολὸς pars drachmæ sexta, non tamen idem est cum τόκῳ ἐφέκτῳ, qui non ad drachmam quasi sortem referri debet, sed ad quamcumque, cujus sextam partem singulis annis pro fœnore præstat. Alter ille, qui ἔφεκτον τόκον definit cum obolus in drachmã singulis penditur mensibus, in diversissimam, sed non veriorem deflectit sententiam. Hujusmodi usura, quã ἐφέκτῳ τόκῳ assignat, sortem bis in anno exæquat, & duas drachmas conficit. Nam duodeni oboli duas faciunt drachmas. Hanc tamen usuram *sextantalem* vocitat. Sit sane sextantalis, dum non sit Romana. Sed neq; sextantalis erit Græca. Non enim ἔφεκτος est Atticorum, qui sextam sortis partem in annum reddit, hoc est obolum in drachmã annuum. Non me quidem latet, apud Platonem undecimo de legibus, ἐπωβελίαν appellari usuram quæ ὀβολὸν pro drachma in mensem pendit, hoc est, sextam drachmæ partem, quæ ἔφεκτον τόκον plane constituere videtur. Hoc quidem verum est. Sed de legitima Atticorum usura non ibi loquitur Plato, cum ea sit quam in sua Republica in certo tantum casu permittendam censuit. Nullam omnino ille quidem usuram in illa quam legibus fundavit civitate, exigi voluit, sed ἄτοκα omnia esse quæ mutuo darentur. Si quis autem mercedem pactam tempore constituto non solvisset, dupli eum condemnari sanxit. Quod si annus exisset, nondum soluta mercede, tum ἐπωβελίαν ut is dependeret, hoc est in singulos menses sextam drachmæ partem, pro drachma debita, quamdiu deberetur: ἕτος τῇ δραχμῇ ἑκάστου μηνὸς ἐπωβελίαν καταβαλλέτω. Hanc pœnam sive multam potius constituit in eum qui mercedem opifici vel operario negaret, quam usuram. Ideo ἐπωβελίαν

βελίαν appellavit; quo nomine Attici non ſolent uſuram appellare, ſed certam pecuniæ ſummam quæ in judicio deponebatur à petitore. Quam pecuniam ſi cauſa excidiſſet, amittebat. Ea quod ſextam efficiebat partem ejus ſummę quanti lis erat æſtimata, ἐπωβελία vocabatur, quia obolus quem ὀβελὸν antiqui dicebant, ut ante docuimus, ſexta pars erat drachmę. Quot erant igitur drachmæ in æſtimatione ejus rei quæ petebatur tot obolos judicio victus pendebat. Ideo & καταθεῖσθαι verbo uſus eſt Plato, hoc eſt deponere, quod rei uſurariæ non convenit, ſed huic pœnæ ſive multæ temere litigantibus impoſitæ proprium eſt. τὴν ἐπωβελίαν καταθέτω. Harpocratio in voce παρακαταβολή, ubi eam pecuniæ depoſitionem, quæ in judicio fiebat, pluribus exponit, ἀργύριόν τι κατετίθεσαν, *certam pecuniam deponebant*. Qua de re nos in ſequentibus plura ſuo loco ſumus dicturi. Nunquam igitur Attici ἐπωβελίαν vocarunt uſuram, ſed ſacramentum illud quod dixi quo petitor inficiatorem in judicio provocabat. Quod Grammatici ἐπωβελίαν τόκον exponunt, ad eum Platonis locum é legum undecimo reſpiciunt, ut Etymologici magni auctor in ἐπωβελία his verbis diſerte, λέγεται δὲ καὶ ὁ τόκος παρὰ τῷ Πλάτωνι νόμων ἐνδεκάτῳ. Nullibi ſane pro uſura poteſt reperiri quam apud Platonem, ubi ne uſura quidem eſt proprie in ea civitate, quæ uſuras nullas admittit, ſed multa uſuraria tamdiu durans donec merces debita ſolveretur mercenario. Nam ἐπωβελία Grammaticis ἐπιτίμιον τοῖς διώκουσίν τινα χρηματικὴν δίκην, ἐπειδὰν μὴ ἕλωσιν. Verum quidem eſt Heſychium ἐπωβελίαν interpretari τόκον, ut citavit vir doctus, ſed inde eſt explicandus. Ἐπωβελίαν idem Heſychius alibi exponit περιβόλιον τῆς δίκης. Ubi legendum eſt, παραβόλιον. Sic enim Græci recentiores vocarunt τὴν παρακαταβολὴν illam ſive depoſitionem pecuniæ quæ in judicio ſolemnis. Pollux lib. VIII. τὸ δὲ παρακαταβαλλόμενον ἐπὶ

τῶν

τῶ ἐφέσεων, ὅπερ οἱ νῦν παραβόλιον καλοῦσιν, παράβολον Ἀρισοτέλης λέγει. Non solum in appellationibus, sed etiam in aliis judiciis pecuniariis obtinuit, ut Aristoteles quẽ hic allegat Pollux, planũ facit in Oeconomico secundo, cujus verba ex hoc Pollucis loco emendanda sunt hoc modo: τότε δὴ παράβολον πολλῶν δικῶν & τὰς ἐκκλήτυς μετ' ἐπιτιμίυ ἐφ' αὐτὸν ποιούμενος καὶ παρ' ἑκατέρων δι' ἑτέρων λαμβάνων σύνηγαγεν οὐκ ὀλίγα χρήματα. Perperam hodie legitur, παραβόλυ, Ex quibus Aristotelis verbis patet, παράβολον sive παραβόλιον, hoc est pecuniam in judicio deponi solitam à petitore non in appellationibus proprie locum habuisse, sed in aliis judiciis. Sequentia apud Hesychium quibus ἐπωβελίαν explicat, quia male constituta sunt, ab eodem viro doctissimo sic ea scribenda judico: ἐστὶ δὲ ἀκόλουθον τῷ τῆς δίκης τιμήματι ὄφλημα, ὡς Δίδυμος τὸ ἕκτον μέρος τοῦ τιμήματος, οἱ δὲ τὸ δέκατον. Certe ἐπωβελία non poterat esse nisi sexta pars litis æstimatæ, ut ὀβολὸς est sexta pars drachmæ. Si decima deponebatur in aliis judiciis, tum alio nomine, quam ἐπωβελίας veniebat. παραβόλιον aut παράβολον absolute dicebatur, ut infra pluribus docebimus cum de sacramento & sponsione agemus. De ἐπωβελία vero quod pro usura etiam apud Hesychium occurrit, palam est alludere ad illum ipsum Platonis locum, quem supra attigimus. Ita enim scribit: Ἐποβελία, τόκος. Sic apud eum scribendum esse literarum series ostendit, non ἐπωβελία. Et sane ἐποβελία dicitur ut ἐπόγδοος & ἔφεκτος. Nec opus literã ο è brevi longam ac duplicem fieri. Id autẽ fœnus quod sextam partem sortis in annum debet ἔφεκτον τόκον appellarunt Attici, ut & ἐπίτριτον qui tertiam, ἐπίπεμπτον qui quintam, ἐπόγδοον qui octavam, & ἐπιδέκατον qui decimam. Quibus vocabulis aliam significationem in re fœnebri attribuerunt Attici, quam Mathematici similiter effictis à numero appellationibus. Attici enim ἔφεκτον pro simplici ἕκτον usurparunt, ut ἐπίπεμπτον pro πέμπτον.

Nec

Nec placet quod vir magnus notavit in posthumo de re nummaria, in his loquutionibus ἔφεκτον dici quod ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς in sextam partem drachmæ fœnus daretur. Sic enim dicebant, ἐπὶ δραχμῇ δανείζειν, ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς, ἐπὶ τρίτῳ, & similia. Hæc quidem vera esse fateor. Sed tamen cum certum sit etiam in aliis rebus in quibus usura locum non haberet, ita loquutos esse, ut ἐπίπεμπτον pro πέμπτῳ usurparent, & cætera ad hunc modum, etiam in fœnore cum usuræ nomine deberetur quinta pars sortis, id ἐπίπεμπτον dixerunt ἀντὶ τοῦ πέμπτου, & ἐπίτριτον ἀντὶ τοῦ τρίτου. Quomodo & Latini *trientale* fœnus vocarunt, quod tum tertiam partem efficeret centesimæ, *sextantale* quod sextam. Hoc loquendi genus Atticis familiare notavit Harpocration aliquot scriptorum Atticorum testimoniis comicorum & oratorum: Ἐπιδέκατον, τὸ δέκατον. Ἰσαῖος ἐν τῷ κατ' Ἐλπαγόρου. καὶ ἐπίπεμπτον εἰώθασι λέγειν τὸ πέμπτον, ὡς καὶ Εὔπολις Αὐτολύκῳ. Sic usurpari τὸ ἐπίπεμπτον apud Lysiam & Platonem alio loco observat, ἀντὶ τοῦ ἁπλοῦ πέμπτου. Et apud Aristophanem in Comœdia Δαιταλεῦσιν hoc versu:

Εἰ μὴ μεταλάβῃ τοὐπίπεμπτον, κλαιέτω.

Quidni igitur cum hæc ita sint, ἐπίπεμπτος & ἐπιδέκατος τόκος dicatur fœnus, quod partem quintam & decimam sortis constituat? Ita & apud Pollucem ἐπιδέκατον pro simplici δέκατον ac decima rei cujusque parte etiam in aliis quam in fœnore, lib. VIII. cap. VI. οἱ δὲ οἴονται πρυτανεῖα εἶναι τὸ ἐπιδέκατον τοῦ τιμήματος, κατατίθεσθαι δ' αὐτὸ τοὺς γραψαμένους ἐπὶ μισθαποδοσίᾳ τῶν δικαστῶν. Apud Aristotelem sic accipitur in Oeconomico secundo: τοῖς δὲ ὠνουμένοις τι, ἔταξαν χωρὶς τῆς τιμῆς διδόναι τὸ ἐπιδέκατον. Non alio sensu & τόκος ἐπιδέκατος ipsis dicitur. Nec mirum porro ἐπιδέκατον dici pro simplici δεκάτῳ, & cætera similiter ἐπίπεμπτον & ἐπίτριτον & ἐπόγδοον, pro octava, tertia & quinta cujusque rei parte, cum sic ἐπίπας dixerint pro simplici πᾶς.

In

In veteri inſcriptione Græca: Ἐγὼ δύνομαι τοῖς ἐπίτασιν Ἱεραπυλίοις. Quod manifeſte poſitum eſt pro τοῖς πᾶσιν Ἱεραπυλίοις. Et paulo poſt: Οἱ ἐπίπαντες Ἱεραπύτνιοι. At Mathematici ἔφεκτον & ἐπίτριτον nominant longe alia notione quam eſt illa Atticorum, qui pro ſimplici ſexto & tertio ea ſolent ponere. His ἐπίτριτος τόκος ea eſt uſura quæ tertiam partem ſortis dat, vel certe ſi hoc mavis, ἐπὶ τρίτῳ ſorris exigitur. At ἐπίτριτος Arithmeticis numerus dicitur, qui ſupra ſex adjecto triente octonarium efficit, & ἔφεκτος, qui ſupra ſex adjecto aſſe, id eſt unitate, quæ ſextans ipſorum eſt, ſeptenarium conſtituit. Hæc ideo tam diverſe apud vulgum Atticorum & apud Arithmeticos, quia ex diverſa utrorumque ſupputatione alius eſt triens horum, alius illorum. Tertiam* partem totius ſummæ qualiſcunque illa ſit, τὸ τρίτον Græci & ἐπίτριτον Attici appellarunt. Triens apud Romanos in aſſis partitione, quia in duodecim uncias dividitur, pro tertia ejus parte accipitur, atque ideo quaternarium dat unciarum numerum, quod τὸ τρίτον eſt aſſis Romani duodecim unciis conſtantis. At triens ſive τὸ τρίτον Mathematicorum duas tantum monadas ſignificat, quia ſenarium numerum illi pro perfecto habebant, & ſic computabant, ſextantem pro uno ponentes, trientem pro duobus, ſemiſſem pro tribus, beſſem pro quatuor, quem δίμοιρον, quintarium pro quinq;, quem πενθίμοιρον vocabant, & pro perfecto ſex; cui ſi ſextam partem ejus numeri adjicias, facies τὸν ἔφεκτον, eruntque ſeptem. Hinc ἔφεκτος λόγος, qui ſuperat ſextante perfectum numerum ſex. cujus ratio eſt, ut VII. ad VI. Ita ἐπίτριτος cum triens ſive tertia pars adjecta eſt, & inde oriuntur octo. Si ſemiſſem Mathematicorum ipſorum perfecto adjeceris numero, fient novem, qui numerus ipſis ἡμιόλιος dicitur, quem *ſeſquialterum* Latini dicunt. Non ignoro & eandem proportionem poſſe obtineri ſi aſſis Romani diſtributionem

ſequaris.

sequaris. Nam si assi, hoc est, duodenario numero adjeceris sextam partem assis vel sextantem, hoc est, duo, eamdem habebis rationem XIV ad XII ut est VII ad VI. Atque ita de ceteris. Hæc differentia τῶ ἐφέκτω Mathematicorum & Atticorum imposuit Budæo & Agricolæ; qui τόκους ἐφέκτους Demosthenis in ea πρὸς Φορμίωνα interpretati sunt de usuris sesquisextis. *Sextariæ* potius appellandæ essent. Nam ἔφεκτος Mathematicis Græcis est *sextarius* cui sexta adjecta est. Ut ἐπίτριτος, *tertiarius*, cui tertia addita est. Si tamen verum est quod apud Vitruvium scribitur lib. III, cap. I, his verbis; *Cum facta sunt octo, quod est tertia adjecta, tertiarium, qui* ἐπίτριτος *dicitur*. Ita sane & *quintarium* paulo post vocavit, cum ad numerum perfectum, qualis est senarius, adjecti sunt quinque; *In undecim numero, ut adjecti sunt quinque, quintarium, quod* ἐπιπεντάμοιρον. Quomodo tamen id procedat, ignoro. Nam paulo ante dixit *quintarium* vocari, qui Græcis πεντάμοιρος. Non igitur eodem nomine appellabitur Latinis πεντάμοιρος, & ἐπιπεντάμοιρος. An pro quintario, qui est πεντάμοιρος, legendum est *quinarius?* Videamus hoc. *Quinarius* numerus est quinque, qualem πεντάμοιρον Græci vocant, at *quintarius* is erit cui quinque adjecta sunt ad perfectum numerum, ut sunt undecim, qui ad sex est ἐπιπεντάμοιρος, quia πεντάμοιρος adjicitur. Reperio tamen in antiquissimo codice pro tertiario legi, *adtertiarium*, hoc modo: *cum facta sunt octo, tertia adjecta, adtertiarium*. Ad verbum reddere voluit vocem Græcam Latina à se conficta, ut ἐπίτριτος sit *adtertiarius*, qui totum habet, & adhuc tertiam ejus partem. Ad eum modum & *adquintarius* dicendus cui adjectus est quintarius. Sic enim πεντάμοιρον appellavit. Ergo cui additus πεντάμοιρος, is erit *adquintarius*. Quod est verissimum. Quod autem idem auctor ἡμιόλιον vertit Latine *sesquialterum*, ignoravit ita verti posse hoc

nomen in Latinam linguam Agellius lib. XVIII, c. XIV. Ibi enim notat, has voces *hemiolii*, & *epitriti*, quibus figuras quasdam numerorum Græci appellant, in lingua Latina vocabula non habere, nec ausos esse veteres ea vertere. In Glossis tamen veteribus ἡμιολία etiam *sesqualtera* exponitur. *Sesqualtera*, ἡμιολία. Verum de his adhuc infra fusius. Ceterum Atticorum ἐπίτριτος est numerus, qui tertiam partem alicujus continet. At ἐπίτριτος Mathematicorum est, qui ad totum tertiam insuper ejus partem adjunctam habet, quem numerum nomine Latino carere vult Agellius. Et fortasse apud politos & eruditos nomen Latinum ii numeri tunc non habuere. Vitruvius autem *adtertiarium* appellavit, veteres Glossæ *sesquitertium* reddiderunt. Quod nulla ratione compositum est. *Sesquialterum* ponamus recte vocari cui ad perfectum numerum, hoc est, sex, altera dimidia pars, hoc est, semis, adjicitur ut sunt novem ad sex. Nempe ἡμιόλιος, is est numerus qui sex continet, & semissem numeri sex, hoc est, alterum semissem, qui *sesquialter* dicitur. Sic *sesquas* est as cum semisse, vel *as sesque*, id est, as & semis, ut *sesquialter*, alter semis cum toto positus. *Sesquitertius* autem quid erit? Est tertia pars adjecta ad totum, ut se habent octo ad sex. Sed quare *sesquitertius*? Sic factum hoc nomen ut *tremissis* pro triente: quia nimirum *semissem* dicebant. Ut *meridionalem* pro meridiali, vulgo appellant, quia *septentrionalis* ita dicitur. Usque ad duodecim porro sic numerabant Arithmetici. *Besalterum* vocabāt qui ἐπιδίμοιρος, alterum nēpe bessem ad totūm adjectum, hoc est, quattuor ad sex, numerum decussem, ut se habent nimirum decem ad sex. In undecim numero quod adjiceretur alter quintarius, *quintarium alterum* vocarunt, Græci ἐπιπεντάμοιρον. Duodecim porro numerum qui duobus numeris perfectis æqualis, διπλασίονα dixerunt. Διπλασίων autem etiam est ut quattuor ad duo,

duo, ſex ad tria, & ſimiles. Nunc ad ἕφεκτον fœneratorium redeamus, qui ſextam ſortis partem poſtulat. Hæc quæſtio jam eſt, cum Græci in re uſuraria hujuſmodi numeros nominant qui partem aliquam ſortis denotant, ut ἐπίτριτον, ἐπιτέταρτον, ἐπίπεμπτον, ἕφεκτον, uſque ad ἐπιδέκατον & ἐπιδωδέκατον, utrum partes eas in menſem deberi intelligendum ſit, an vero in annum. Viri docti quibus perſuaſum eſt uſuras omnes Græcorum menſtruas fuiſſe, omnimodo etiam crediderunt, ſortis tertiam partem, quartam, quintam, & ſextam, aliaſque, in menſem deberi. Quibus ego accedere non poſſum. Immane quippe, & inviſitatum illud fœnus foret, quod nec unquam uſurpatum Atticis Athenis, jam oſtendam. Nec eſt quod quiſquam ἡμεροδανειστὰς & ὀβολοστάτας, de quibus ſupra diximus, mihi objiciat. Hic quærimus de legitimis & ordinariis *uſuris*, quales apud Græcos in uſu & commercio communi fuiſſe veriſimile eſt. Non etiam illud mihi debet opponi quod ego optime ſcio, maximam fuiſſe Athenis fœnerandi licentiam cui ſola libido fœnerantium frænum imponeret. Oportet enim ejus rei tacito conſenſu quamdam velut normam extitiſſe, prout tempora ferebant ex pecuniæ copia aut penuria non ſecus atque aliarum mercium, quæ ut eſt earum vilis aut cara annona, ſic habent indicaturam. Liberum certe cuique eſt, merci ſuæ omni tempore pretium facere. Sed niſi morem & uſum fori ſequetur, fruſtra venditabit quod nunquam erit venditurus, ſi poſſim ab alio præſtinare idem pretio ſalubriori. Idem eſt in uſuris. Non poſſum hodie extorquere à te nummum, niſi ſub uſura tali, quæ ſit plane enormis. Alii ſunt qui quærunt longe minoribus uſuris pecuniam ponere. Ab his petam, tu fatuos fruſtra quæres, nec invenies. Harpocration in voce ἕφεκτος τόκος, eam uſuram eſſe interpretatur, quæ penditur ἐπὶ τῷ ἕκτῳ τοῦ κεφαλαίου. Et citat Demoſthenem in ea ὑπὲρ Χρυσίππου.

Ea est oratio quæ hodie πρὸς Φορμίωνα inscribitur. Nam Phormio mercator à Chrysippo mutuatus erat minas viginti, in Bosporum navigaturus. Has cum intervertere vellet Phormio, adversus eum pro Chrysippo dixit Demosthenes. In ea sic legitur: ὁ δὲ τόκος, ὁ ἔγγειος ἔφεκτος τῶν τετταράκοντα μνῶν καὶ τριῶν καὶ ἑξήκοντα, πεντακόσιαι δραχμαὶ καὶ ἑξήκοντα. Certe quingentæ drachmæ cum sexaginta partem sextam efficiunt minarum triginta trium & sexaginta drachmarum, quæ fiunt in totum tria millia drachmarum cum trecentis sexaginta. Qui est revera ἔφεκτος τόκος. Quæ usura si de menstrua acciperetur, sortem in anno bis exæquaret. Quod non videtur factum, nec usurpatum in illo præcipue fœnore quod ἔγγειον sive ἔγγυον appellant. Ergo annuum illud fœnus fuisse statuendum est, non menstruum, ἐπέτειον, non ἔμμηνον. Exemplum ejusmodi fœnoris habemus & apud Aristotelem in Oeconomico secundo, ubi Clazomenii, cum mercedem militibus deberent ad viginti talenta, usuram ejus summæ solvisse dicuntur eorum ducibus, quattuor talenta singulis annis, τόκον ἔφερον τοῖς ἡγεμόσι τέτταρα τάλαντα τοῦ ἐνιαυτοῦ. Hic est τόκος plane, ut Græci dicerent, ἐπίπεμπτος, non in mensem solvendum fœnus, sed in annum. At si ἔφεκτος τόκος fœnus est, cum sexta pars sortis in singulos menses penditur, qui minus ἐπίπεμπτος dicetur, quo quinta pars sortis mensibus singulis exigetur? Meminit & ἐπιδεκάτων τόκων nominatim idem Aristoteles eodem libro, de Byzantiis loquens, qui annonæ caritate, cum pecuniæ quoque penuria laborarent, exceperunt naves in Ponto, atque in suum portum deduxerunt. Quam ob rem cum indignarentur mercatores, præstarunt illis *usuras dextantales*, τόκους ἐπιδεκάτους, quotannis utique in decima parte sortis solvendas, non quotmensibus. Opponunt, usuras exigi solitas extremo quoque mense. Ergo ἔμμηνοι τόκοι erant. Falsa consequentia. Ἔφεκτος τόκος sextam

tum sortis partem annuatim in fœnus dabat, cujus pensiones per singulos menses erant pręstandæ. Exempli gratia, drachmas sexagenas à te fœnore ἐφέκτῳ mutuatus sum. Decem præstare debeo drachmas quotannis usuræ nomine. At singulis mensibus solvam drachmam unam cum duobus obolis. Et sic de ceteris. Hinc ille obæratus apud Aristophânem tantopere exhorrescit imminentem ultimum mensis diem, quam τριακάδα, aut ἕνην τε, καὶ νέαν, vocabant Attici, quia dies ille statutus usuris solvendis: ἐδίδοντο γὰρ ἐν τῷ τέλει τῆς σελήνης οἱ τόκοι. Non minore errore fœnus nauticum diarium faciunt, ut commune menstruum. Quod post Scaligerum adstruxit vir doctissimus commentario in leges Atticas. Hujus fœnoris exemplum extat apud Demosthenem ἐν τῷ πρὸς τὴν Λακρίτου παραγραφὴν, ubi per syngrapham Androcles Sphettius & Naucrates Carystius Artemoni & Apollodoro Phaselites mutuam dant pecuniam, drachmarum tria millia, Athenis Menden & Scionem, & inde in Bosporum, &, si velint, usque ad Borysthenem trajecturis, & Athenas reversuris, fœnore in singulas mille drachmas ducentarum ac viginti quinque drachmarum, ἐπὶ διακοσίαις εἴκοσι πέντε τὰς χιλίας. Si diarium hoc fuit fœnus adeo ut mille drachmæ in singulos dies parerent ducentas ac viginti quinque drachmas per totum navigationis tempus quo Athenis in Bosporum & Borysthenem irent & inde Athenas redirent, quantam putamus vim pecuniarum lucri facere solitos fœneratores illos qui pecuniam mercatoribus sub usura tali darent? Quid vero lucri fecisse existimandum est illos mercatores, qui & simul rem facere debuerunt, non modo tantum pecuniæ conquirere unde tam immane & exorbitans fœnus dissolverent? Atqui vix credendum, cujusquam mercatoris lucrum quæstumque ex mercibus, quas in Pontum exportabant, aut inde Athenas importabant, tam prodigioso fœnori satisfacere po-

tuisse. Ponamus, trium tantum mensium illam navigationem fuisse in itu ac reditu. Qui tria millia drachmarum sub ea usura mutuatus fuerit, ut in singulos dies pro singulis millenis drachmis ducentas ac viginti præstet usuræ nomine, Athenas reversus post tres menses debiturus est creditori suo quadraginta duo millia drachmarum cum septingentis quinquaginta. Quod si ultra hoc trimestre spatium adversa tempestate detinerentur, an ullum lucrum tantum fuit aut tanti, ut pensaret sexcentas septuaginta quinq; drachmas singulis diebus ad illam quam posuimus summã adcrescentes? Poterat & per annum eos morari tempestas, & alia accidentia. Quid futurum fuit? aut quas divitias suffecturas fuisse opinamur ei fœnori dissolvendo? Sed ipse tempus frustra tero, & lectori sum molestus dum his refutandis longius immoror. Qui trajecticiam pecuniam accipiebant mutuam, duplici modo eam accipere erant soliti, aut ἑτερόπλουν, ut Græci loquuntur, aut ἀμφοτερόπλουν, hoc est, in alteram navigationis partem, aut in utramque. Per ἑτερόπλουν in itum tantum, per ἀμφοτερόπλουν etiam in reditum sumi conveniebat. Τὰ ἑτερόπλοια δανεῖσαι itaque dicebantur fœneratores, qui eo loco pecuniæ trajecticiæ, quam dederant, sortem cum usuris solvi stipulabantur, quem navi peteret mercator. Si τὰ ἀμφοτερόπλοια fœneratus fuerat, non ante solvi utrumque poterat, quam ex navigatione domum incolumis rediisset. Quantamcumque autem usuram pro pecunia trajecticia promisisset mercator, eam simul cum sorte solvebat, cum reversus esset, nec ante tenebatur, si ἀμφοτερόπλους erat sumpta. Ergo Androcles Sphettius cum Artemoni Athenis in Bosporum trajecturo pecuniam sub usuris maritimis ea conditione dedit, ut Athenas reversus sortem ejus cum fœnore præstaret, non in singulos dies eam usuram, quam stipulatus est Androcles, debuisse præstare Artemonem, credendum

dam est, sed omnem usuræ summam semel pactam cum sorte solvere ubi Athenas reversus esset. Si annum in illa navigatione consumpsisset, non plus deberet, quam si semestre impendisset, si modo nulla sua culpa moram fecisset, aut si tempus præscriptum non esset intra quod, nisi reversus foret, alias usuras præstare deberet, aut aliam, de qua convenisset, conditionem implere. Quod sæpe in ejusmodi contractibus fiebat. Artemon itaque Athenas reversus, debuit Androcli solvere tria millia drachmarum, cum usura ducentarum viginti quinque drachmarum in millenas singulas drachmas, quæ pro totius sortis usuris reddunt drachmas sexcentas septuaginta quinque. Quod fœnus est fere ἐπίπεμπτον, hoc est, quintam partem sortis reddens. Nam sexcentæ septuaginta quinque drachmæ quinquies ductæ efficiunt tria millia trecentas quinquaginta quinque drachmas, cum sors tantum fuerit trium millium drachmarum. Sic fere est ἐπίπεμπτον. Quales tunc temporis nauticas & maritimas fuisse usuras Xenophon aperte significat περὶ προσόδων, his verbis, quæ diu multumque vexarunt viri duo eruditissimi, nec tamen quicquam indę boni èxtricare potuerunt: ᾧ μὲν γὰρ ἂν δέκα μναῖ εἰσφορὰ γένηται, ὥσπερ ναυτικὸν σχεδὸν ἐπίπεμπτον αὐτῷ γίνεται, τελῶν ὀβολὸν τῆς ἡμέρας λαμβάνοντι· ᾧ δέ γε ἂν πέντε μναῖ πλεῖον ἢ ἐπίτριτον. Ex hoc loco, saltem eos expiscatos video, nauticum fœnus diarium fuisse. Quod nollem admisissent. Nihil enim tam dissitum à mente Xenophontis. Commemorat ibi, unde varia redituum genera sibi parare possit civitas. Quosdam ejusmodi esse perhibet, ut nihil sit impendendum quo parentur aut augeantur; tantum opus esse cura ac diligentia, decretisque benignis & honorificis, quibus mercatores invitentur. Quo plures enim accedent & ventitabunt in urbem, eo citius ex mercibus importaticiis & exportaticiis reditus civitatis multiplicati subinde au-

gebuntur. Alia vectigalia eſſe, quæ nequeant habe-ri & comparari, niſi prius ſumptus & impendia fiant ad ea cōquirenda. Quorum gratia functiones à ſingulis civibus magnas fieri debere. Se tamen non deſperare, quin cives ad hæc alacriter ſint illationes facturi, ut jam fecerint olim, cum auxilium Arcadibus ferendum reſpublica decrevit, ſub duce Lyſiſtrato, & ſub duce Hegeſilao. Se ſcire etiam, triremes ſæpius eos emiſiſſe in incertum caſum, cum certis & ingentibus impendiis, neſcii utrum hoc expediret, an non, immo compertum habentes, nihil ſe recepturos ex his quæ intuliſſent, neque eorum futuros participes. Nullum vero eſſe honeſtiorem & jucundiorem poſſeſſionem, quam ſi quis ex ſorte, quam impenderit, & publico tribuerit, alius recipiat quintam ejus partem annuam, quaſi uſuræ nomine, alius tertiam, alius vero etiam duplum. Hic ſenſus eſt eorum Xenophontis verborum. Quæ nunc ſingillatim expendenda ſunt & explicanda. Κτῆσιν δὲ ἀπ' οὐδενὸς ἂν οὕτω καλὴν κτήσαιτο, ὡς εἴπερ ἀφ' οὗ ἂν προτελέσωσιν εἰς τὴν ἀφορμήν. Quæ perperam doctus interpres ita vertit: *Poſſeſſionem autem nulla alia re tam honeſtam comparare licet, quam ſi ad reipublicæ tempora, & opportunitates contribuatur.* At ἀφορμὴ eo loco non eſt opportunitas, ſed id de quo antea dixit, quædam eſſe vectigalium genera, quæ civitati non liceat parare, niſi ἀφορμὴν conſtituat ad ea quærenda: ὅσαι δ' ἂν ἄλλαι δοκοῦσί μοι πρόσοδοι γίγνεσθαι, γιγνώσκω ὅτι ἀφορμῆς δεήσει εἰς αὐτάς. Attici ἀφορμὴν vocabant certam pecuniæ ſummam, quam deſtinant mercatores ad merces emendas, aut quam trapezita in menſa ſua conſtituit ad fœnus exercendum, quæcunque denique pecunia reponitur ac paratur ad aliquid comparandum, aut ad impendendum in ſumptus quotidianos. Alii Græci ἐνθήκην vocabant, quod *fundum* vulgo vocamus in noſtro idiomate. Et *facere fundum* dicitur, qui eam pecu-

pecuniam ſeponit ad qualecunque negotium. Alias ἐνθήκη etiam fundi inſtructus vocatur. Eam vocem parum doctis hactenus intellectam, nos in ſequentibus latius explicabimus. Hic ſatis eſt indicare, vectigalia, ad quæ paranda opus eſt ἀφορμῇ, ea eſſe quæ ſine impendio non poſſunt quæri. Qui igitur ex civibus conferunt ut illa ἀφορμὴ ſuppetat reipublicæ, ex qua tamen, velut ſorte prius occupata fœnore, magnos ſint reditus recepturi, hi ſunt quos hoc loco dicit Xenophon καλλίστην κτῆσιν κτήσονται, ἀφ᾽ οὗπερ ἂν προτελέσωσιν εἰς τὴν ἀφορμήν, ex eo quod in anteceſſum impenderint civitati ad eam conquirendam ἀφορμήν, hoc eſt, ſummam illam pecuniæ quæ neceſſaria ſit illis parandis vectigalibus? Quæ ſequuntur apud Atticam muſam, nec vulgo intellecta in hunc diem fuere, & perperam lecta liquet fuiſſe: οἷς μὲν γὰρ ἂν δέκα μναῖ εἰσφορὰ γένηται, ὥσπερ ναυτικὸν σχεδὸν ἐπίπεμπτον γίγνεται, τριώβολον τῆς ἡμέρας λαμβάνοντι. Nec ſenſus conſtat, nec verborum contextus ſanus eſt. Scribe ut utrumque reſtituas: οἷς μὲν γὰρ ἂν δέκα μναῖ εἰσφορὰ γένηται, ὥσπερ ναυτικὸς τόκος σχεδὸν ἐπίπεμπτος γίνεται, τριώβολον τῆς ἡμέρας λαμβάνοντι· οἷς δέ γ᾽ ἂν πέντε μναῖ πλεῖον ἢ ἐπίτριτος. Loquitur de triobolo quod Athenienſes cives ſingulis diebus ex publico capiebant, τὸ δικαστικόν, de quo apud comicos tam frequens mentio. Unde ille ſenecio apud Ariſtophanem tribules ſuos vocat φράτορες τριωβόλου. Scholiaſtes ibi notat. οἱ δὲ δικασταὶ ὑπὸ τῶν δημαγωγῶν ἐτρέφοντο, τριώβολον λαμβάνοντες, μισθὸν δικαστικὸν μετὰ τὸ δικάσαι. *Cives Athenienſes nutriebantur à demagogis triobolum accipientes, pro judicandi mercede.* Hinc Cleon ille δημαγωγὸς in eadem comœdia populares ſuos ita demulcens inducitur:

Ὦ δῆμε, λοῦσαι πρῶτον ἐκδικάσας μίαν,
Ἔνθου, ῥόφησον, ἔντραγ᾽, ἔχε τριώβολον.

Qui igitur ex civibus in rempublicam contulerit decem

cem minas annuas, & ſingulis diebus triobolum, acceperit de publico, hunc, quaſi ſi fœnore nautico pecuniam occupaſſet, quintam fere partem ſortis annuam uſuræ nomine pro collatione recipere, Xenophon dicit. Ex quo colligo, qui plurimum Athenis in publicum largirentur, decem minas intuliſſe. Addit, ὃς δέ γ' ἂν πέντε μνᾶς, πλέιων ἢ ἐπίτριτον. Qui quinque minas inferebāt, quam modicam ac mediam functionem fuiſſe inde anguror, plus quam ἐπίτριτον τόκον lucri faciebant ex ſua collatione, acceptis in diem tribus obolis. Tres oboli diurni in mēſem fiunt quindecim drachmæ, in annum centum & octoginta. Quæ ſumma plus quam tertiam partem reddit quinque minarum. Nam ter ductæ centum & octoginta drachmæ, quinque minas conficiunt, & quadraginta amplius drachmas. Minima collatio fuit unius minæ. Qui hoc tributum reipublicæ pendebat, & quot diebus triobolum accipiebat, ex una mina fere duas recipiebat. Et maximus hic numerus civium fuit, qui minimam hanc intributionem præſtarent, ut ex his verbis omnino apparet. Οἱ δέ γε πλεῖστοι Ἀθηναίων, πλείονα λήψονται κατ' ἐνιαυτὸν ἢ ὅσα ἂν εἰσενέγκωσιν. οἱ γὰρ μνᾶν προτελέσαντες ἐγγὺς δυοῖν μναῖν πρόσοδον ἕξουσι, ἐν τούτοις ἐν πόλει. *Plurimi vero Athenienſium plura in annum accipient, quam quanta contulerint publico. Nam qui minam perſolverint, duas prope minas pro reditu recipient, & quidem in urbe, quod tutiſſimum & certiſſimum maximeque diuturnum vectigal.* Dicit, *prope duas minas*, quia centum & octoginta drachmas in annum percipiebant ex diurno triobolo. Qui accipiebant hoc triobolum diurnum pro judiciorum mercede, ex eo genere civium fuere quos ζευγίτας appellabant, qui & ζευγήσιον τελεῖν dicebantur, qui in cenſum medimnos deferebant ducentos. In publicum eos impendiſſe tradit Pollux decem minas. Nam Equites publico pendebant talenti dimidium, hoc eſt, triginta

ginta minas. Qui à censu πεντακοσιομέδιμνοι vocabantur, sexaginta, hoc est, talentum solidum. Ex utroque hoc censu Equitum & πεντακοσιομεδίμνων nemo δικαστικὸν τριώβολον accipere solitus erat, sed omnes ex ordine τῶν ζευγιτῶν. Pollux: οἱ δὲ τὸ ζευγήσιον τελοῦντες ἀπὸ διακοσίων μέτρων κατελέγοντο, ἀνήλισκον δὲ μνᾶς δέκα. Ex superius allatis & explicatis Xenophontis verbis planum est, tres fuisse veluti classes hujus ordinis τῶν ζευγιτῶν, & ditiores ex his pendisse civitati decem minas, mediocres quinque, infimos ac tenuissimos minam unam, cum tamen omnes æqualiter τριώβολον ex publico acciperent. Nam θῆτες qui dicebantur, ut nihil publico pendebant, ita nihil ex publico accipiebant, nec ullum munus in republica obibant. Οἱ δὲ θητικοὶ οὐδεμίαν ἀρχὴν εἶχον, οὐδὲ ἀνήλισκον οὐδέν. Sed de his alibi. Ἐπίπεμπτον autem illum τόκον ναυτικὸν annuum fuisse, non diarium, & Xenophontem de annuo fœnore, non de diurno loqui, palam est ex istis: ὁ δέ γ' ἂν πέντε μνᾶς, πλέον ἢ ἐπίτριτον. οἱ δέ γε πλεῖστοι Ἀθηναίων, πλέονα λήψονται κατ' ἐνιαυτὸν ἢ ὅσα ἂν εἰσενέγκωσιν. Nam ἐπίτριτον cum dixit, subaudiendum omnino esse τόκον liquet, quod in superioribus expressit, ex nostra correctione, ὥσπερ ναυτικὸς τόκος αὐτῷ γίνεται. Mirum vero, Xenophontem in hac computatione & comparatione tributi quod cives annuum pendebant, cum mercede quam ex publico ob judicandum accipiebant, ita rationem ducere, quasi omnibus diebus anni triobolum illud δικαστικὸν acciperent. Sic enim ratiocinium suum instituit. Atqui constat, multos dies feriatos Atticis fuisse, quibus res erant prolatæ, & justitium indicebatur. Scholiastes Aristophanis ad Vespas notat, numerum dierum quibus judicia Athenis cessabant, duos menses in annum collegisse, ita ut decem tantum menses essent ducendi quibus stipendia judicibus procederent. Εἰς δέκα μῆνας, inquit, λογίζεται τὸν ἐνιαυτὸν ὡς τῶν δύο εἰς ἑορτὴν παραχωρούντων. ἑκάστῳ γὰρ

τριώ-

τελώβολον τοῦ μηνὸς πόλει καὶ δέκα τοῦ μηνὸς τάλαντα ἐποίει. Calculum ponit in ea fabula Bdelycleon omnium redituum & vectigalium quæ urbs ex quacunque causa percipiebat. Talentorum fere duum millium summam fuisse vult. Censum totius Atticæ regionis usque ad sex millia talentum taxatum fuisse, quo tempore bellum cum Philippo gerebant, Grammatici ex Rhetoribus, qui tum vivebant ac scribebant, notarunt: ὅτι τὸ ἑξακισχίλια τάλαντα ἦν τὸ τίμημα τῆς Ἀττικῆς. Hanc ἀφορμὴν habuisse Athenienses, hoc est, enthecam veluti pecuniæ quam ad usus belli vel alios quoslibet possent convertere, ex Demosthene observant. An illa ergo δισχίλια τάλαντα, quæ narrat Aristophanes, de urbe sola Athenarum, non de universo Attici soli territorio accipienda? Ille tamen singillatim recenset, omnes reditus Atheniensium, portoria, vectigalia, tributa urbium, quæ ipsis erant stipendiariæ. Inter illa quædam, quæ ex solo etiam Attico redibant reipublicæ, ut metalla. Quid ergo? An dicemus auctum postea censum Atticæ, & usque ad sex millia processisse talentum? Vix videtur. Potius diminutus esset. Δισχίλια τάλαντα tantum ponit Comicus, qui reditus eos reipublicæ solos commemorat, qui constabant externis quasi obventionibus, & functionibus. Tributa autem & illationes, quas singuli pendebant cives, longe maximam partem census civitatis constituebant, de quibus nihil Aristophanes. Ipsa illa sex millia hominum, quibus δικαστικὸν dabatur ex publico, tres oboli diurni, majori ex parte decem minas publico pendebant, alii quinque. Fuere qui talentum inferrent, illi nempe quos à censu πεντακοσιομεδίμνους vocabant. Qui equestrem censum habebant, dimidium ærario conferebant, hoc est, triginta minas. Quam immensam putamus summam ex his tributis evasisse? Tam magna certe extitit, ut quattuor millia talentorum efficeret, siquidem in totum τὸ τίμημα τῆς Ἀττικῆς ἑξακισχίλια ἦν τάλαντα.

πόλεως. Demosthenes in oratione περὶ συμμοριῶν, ἑξακισχίλια numerabat. Sed Grammatici notant, aut γραφικὸν esse σφάλμα, aut de industria Rhetorem majorem vero eum cēsum prædicare, quo urbs videretur πλείω ἀφορμὴν habere ad belligerandum cum Philippo. Et hoc verisimilius. Sed de his agendi accuratius, locus hic non est. Ex illis porro duobus talentum millibus, quæ Aristophani pro censu civitatis numerantur, centum & quinquaginta talenta in judicum mercedem cessisse annuam, ibidem dicitur. Sex millia hominum tum judicabant, qui δικαστικὸν accipere soliti. Sic singulis mensibus in eorum mercedem quindecim talenta imputabantur. Quæ summa in annum subducta centum à quinquaginta efficit talenta, decem tantum menses computanti, quia, ut diserte ibi vetus interpres adnotavit, duos in anno menses feriæ, quibus jure agi non licebat, occupabant. At Xenophon rationem putat, quasi nullus dies in anno à judiciis feriatus processerit. Atqui scribit ipse, Athenienses reliquos populos duplo tenus superasse feriarum multitudine, quarum gratia in foro erant alcedonia. Πρὸς δὲ τούτοις οἴεσθαι χρὴ καὶ ἑορτὰς ἄγειν χρῆναι Ἀθηναίους ἐν αἷς οὐχ οἷόν τε δικάζειν, καὶ ἄγουσι μὲν ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι. Hoc tamen non facit, ut duos trientes annis apud Athenienses festis diebus imputatos censeamus. Nonne satis fuerit, ut verum sit, quod refert Xenophon, dies festos totius anni mensium duorum tempus æquiparasse? Pone alios populos unius mensis ferias habuisse? Nonne hoc ipsum magnum? Sic sane Athenienses duplo plura habuerint quam cæteri feriata tempora. Si decem igitur solos menses in anno numeremus, quibus merces judicibus triobolum dabatur, non in eam summam res exibit quam calculus Xenophontis posuit. Non enim εἰσφορὰ decem minarum reddit judici ex mercede judiciorum τόκον fere ἐπίπεμπτον, sed longe minorem.

Nam

Nam pro decem minis quas publico dependerit tributi nomine, recipiet mercedis titulo annuas tantum centum & quinquaginta drachmas. Quæ ratio ἐφέκτῳ τόκῳ paulo majorem dat usuram, & minorem ἐφεβδόμῳ. Reliquæ, quæ apud eum sequuntur tributorum functiones, hac proportione supputandæ sunt, quæ & longe minores usuras præstabunt quam scripsit Xenophon, si decem tantum menses pro duodecim in calculum mittantur. Hoc tamen illum voluisse quod diximus certum est. Ceterum ut ad nauticam usuram redeamus, etsi solveretur demum cum sorte post navem reversam incolumen & navigationem peractam, plerumque navigatio in annum trahebatur, aut, etiam si citius finita esset, æquiores fœneratores non repetebant usuras cum sorte, nisi post annum. Idque observavi apud Demosthenem, ubi qui trajecticiam pecuniam erat fœneratus, dicit, se repetiisse usuras nauticas, ubi ἐξῆλθεν ὁ ἐνιαυτός. Ergo usuræ nauticæ, ut ex Xenophonte didicimus, ut plurimum quintam sortis partem reddebant. Nec voluit ille ut somniarunt doctissimi viri, nauticum fœnus fuisse diarium. Ἐπίπεμπτος igitur τόκος Xenophonti, usuræ modus est, quem dixi, qui in annum refert quintam partem sortis, ut ἐπίτριτος qui tertiam. Et luce clarius, nihil heic vidisseScaligerum, nec eruditum commentatorem legum Atticarum. Sic Isæo κατὰ Καλλιφῶντος, ut citantur ejus verba ab Harpocratione, ἐξακοσίαις δραχμαῖς ἐπιτρίταις, hunc sensum requirunt, ut sexcentas drachmas fœnore locatas accipiamus ἐπιτρίτῳ, quæ in annum ducentas pariant, hoc est, singulis mensibus, ut menstruatim pendebantur usuræ, unam & triginta drachmas cum quattuor obolis. Τόκος igitur ἐπίτριτος non est *trientale fœnus*, cum penduntur duo oboli menstrui, ut voluit Scaliger. *Trientem* quidem vertere Latine possemus, quatenus trientem sortis, hoc est, tertiam partem quotannis referre soleat,

sed

sed longe aliæ *trientes usuræ* Romanorum, alii Græcorum *ἐπίτριτοι τόκοι.* Quod in errorem induxit viros eruditione summa præditos. Verba porro Xenophontis, quæ superius jam adduximus, si pensius examinentur, id omnino evincunt, quod posuimus, fœnus ἐπίτριτον, ἐπίπεμπτον, & ἔφεκτον, id esse, quod tertiam, quintam, & sextam partem sortis quotannis dat. Cum enim dixisset, interdum decem minarum illatione reditum ejusmodi quæri, qui cum usura nautica, quæ est ἐπίπεμπτος, ferme pariaret, & quinque minarum impendio creari aliquando fœnus plus quam ἐπίτριτον annuum, hoc est, reditum centum & octoginta drachmarum, subjicit statim: Οἱ δέ γε πλεῖστοι Ἀθηναίων πλείονα λήψονται κατ' ἐνιαυτὸν ἢ ὅσα ἂν εἰσενέγκωσιν. οἱ γὰρ μνᾶν προτελέσαντες, ἐγγὺς δυοῖν μναῖν πρόσοδον ἕξουσιν, καὶ τοῦτο ἐν πόλει. *Quin & plurimi etiam Athenienſium plura in annum recipient quam quæ intulerint. Nam qui minam in anteceſſum dependerint, habebunt præter propter duarum minarum reditum, idque in civitate.* Nunc sedeamus ad calculos, & rationem putemus. Nullum fœnus esse computat, cum quis plus recipit quam impendit. At fœnus esse dixit, & quidem ἐπίπεμπτον, quod ex decem minis illatis quintam earum fere partem annuatim recuperaret, hoc est, CLXXX drachmas. Similiter ἐπίτριτον fœnus appellavit, quod ex quinque minis impensis, mercedem annuam quæstus reciperet easdem centum & octoginta minas, tertiam nimirum partem impendii. Hic vero tales eo modo plerumque quæstus fieri asserit, ut plus reciperent quam dedissent. Nullum igitur fœnus legitimum tunc & ordinarium eo usque extensum est, ut sors intra annum æquaretur, aut duplicaretur. Si fœnus hujusmodi tunc temporis agitatum fuisset, ut, qui minam tribueret, duas intra annum faceret lucri, non omisisset Xenophon illud nominatim pronuntiare, ut ἐπίτριτον & ἐπίπεμπτον nominavit.

minavit. Caruit igitur nomine id fœnus Atticis, immo nullum ad hunc modum usitatum fuit. Cum enim nauticum omnium maximum semper & apud omnes fuerit, quod sæpe quintam sortis partem non excederet, verisimile non est, promiscuum hujusmodi fœnus eo sæculo cognitum, quod sortem in anno congeminaret. Atqui si ἐφέκτε τόκε eam notionem esse dabimus, quam viri docti ad leges Atticas fuisse imaginantur, debuit Xenophon ex more & usu sui temporis, si loqui voluisset, ἔφεκτον τόκον hoc fœnus nominare, quod duas minas pro singulis annuas conficit. Nam si ἔφεκτος τόκος est usura, quæ in drachmam obolum menstruum præstat, drachma in annum duas drachmas fœnoris fructificabit, & mina duas minas. Quod hic memorat Xenophon, nec tamen fœnus esse ἔφεκτον perhibet, immo ne fœnus quidem. Nec video sane quomodo potuerit ἔφεκτον vocare, quod duplum est, cum ἐπίτριτον, id esse tantũ scripserit, quod tertiam partem sortis annuam pro fœtu admittit. Ergo duo oboli annui in drachmam, τόκος est ἐπίτριτος. Ex quo consequitur, ut ἔφεκτος id esse fœnus debeat, quo obolus annuus in drachmam solvitur, hoc est, sexta ejus pars. Mirifice rationes istas usurarum conturbarunt viri eruditi, dum miscent Romanas & Græcas invicem. Quin & Græcas ipsas discernere nesciunt, & loquendi modos confundunt. Legum Atticarum interpres ἔφεκτον τόκον exponit *sextantalem usuram*, cum *obolus menstruus*, inquit, *in drachmam datur atque dicitur* δανείζειν ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς. Atqui hæc loquutio qua dicitur quis δανείζειν ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς, non convenit cum ἐφέκτῳ τόκῳ, qui tertiam partem reddit sortis annuam. Aliud est usuræ genus quod dicebatur ἐπὶ δραχμῇ, cum nimirum drachma menstrua in minam dabatur, unde drachmæ duodecim in annum redibant. Quam usuram *centesimam* Latini dixerunt, ut Græci ἑκατοστὴν, quia drachma centesima pars est minæ. De qua infra pluribus.

pluribus. Ad hoc exemplum fœnoris ἐπὶ δραχμῇ dicti, fœnus quod dicebatur ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς, de ſexta quidem parte drachmæ intelligi debebat, ſolvi in menſes ſingulos ſolita, ſed ſortem ejus ac κεφάλαιον minam ipſam ſubintelligi neceſſe erat, non drachmam. Fœnus igitur ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς, eſt vere ſextantale, eſtque τὸ ἕκτον ἑκατοστῆς, ſed omnimodo differt ab illo fœnore quod ἔφεκτον appellabant. Id enim cujuſcunque ſummæ vel ſortis ſextam partem penſitabat. Sic trientale, eſt quidem & ipſum quo duo oboli menſtrui pendi ſolent, quæ tertia pars eſt drachmæ, ſed in minam iſtud fœnus penditur, quæ ſortem conſtituit, non ad drachmam. Eſtque triens centeſimæ, τρίτον ἑκατοστῆς, ut infra explicabitur latius. Hoc trientarium fœnus non debet confundi cum ἐπιτρίτῳ Græcorum, ut nec ſextantarium illud cum ἐφέκτῳ, ut ſummi viri fecerunt, qui videntur ignoraſſe, nunquam adeo leves uſuras Græcis fuiſſe uſurpatas quales erant trientes aut ſextantes Romanorum. In errorem eos, ut apparet, impulerunt verba Harpocrationis, quibus ἐπιτρίτους ἑξακοσίας δραχμὰς ſic interpretatus eſt, ἀντὶ τοῦ ἐπὶ ὀκτὼ ὀβολοῖς, διὰ τὸ τρίτον εἶναι μέρος τοὺς ὀκτὼ ὀβολοὺς τοῦ τετραδράχμου. Si fœnus eſt ἐπίτριτον cum in tetradrachmum octo oboli dantur, erit ſimiliter ἐπίτριτον, cum in drachmam duo oboli dabuntur. Hoc quidem verum eſt. Sed alter ex his ita accepit, quaſi drachma ſors eſſet, & pro uſura in eam menſtrua duo oboli darentur. Quod fœnoris genus ſortem bis ęquat in ſingulos annos. Alter vero ex his hoc ſic intellexit, quaſi ſors poneretur mina, cujus uſura menſtrua duos obolos pareret, atque ita de triente centeſimæ exponendum judicavit. Neuter, ut vides, verum aſſequutus eſt. Nam cum ἐπίτριτον fœnus explicavit Harpocration, quo octo oboli dantur in tetradrachmum, aut, ſi velis, duo oboli in drachmam, exempli gratia, quamlibet ſummam pro ſorte finxit, cujus

tertia pars usuræ vicem in annuum solvi deberet. Eodem prorsus modo & ἐπόγδοον exposuit, τὸ οὕτω δεδανεισμένον, ὥστε τοῦ κεφαλαίου τὸ ὄγδοον μέρος δοθῆναι τῷ δανειστῇ, οἷον τριώβολον τοῦ τετραδράχμου. *Quod ita fœneratur, ut sortis decima pars detur fœneratori, exempli gratia, tres oboli in tetradrachmum.* Æque potuisset dicere aliam summam, sed hæc in promptu illi fuit. Nam drachmæ octava pars, ut non adeo expedita, ita nec æque usitata. Sex enim chalci sunt, sive æreoli. Minæ etiam octava pars non potest expediri per drachmas integras. In hac octava usura, sive ἐπογδόῳ τόκῳ, miris modis se intricavit Scaliger, dum dubitat, an sit usura menstrua, qua anno vertente fœnus æquaretur drachmis centũ quinquaginta. Esse autem vult nauticum fœnus. *Quare*, inquit, *una mina, quæ in sortem data erat, sesquiminam commodi lucrabitur. Ita pro una mina duæ cum semisse fœneratori restituentur, quum navis ex negotiatione redierit.* Hæc prorsus non intelligo, nec ipse, ut puto, semet, cum hæc scriberet. Nec enim ἐπόγδοος τόκος, octava usura, menstrua erat, sed annua, quæ pro octo drachmis drachmam, pro octo minis minam, anno vertente fœneratori dabat. Centesima non multum ab ea differebat. Cum enim duodecim drachmas in minam redderet, si duodecim minæ octies ducantur, nonaginta sex drachmas efficient, quibus si quattuor addideris, minam habebis. Quæ jam dixerat, mox refutat ipse, ac mutat. *Sed non ita est*, inquit. *Nauticum fœnus erat diarium, non menstruum. Item τὸ ἐπόγδοον in minam dabatur, non in τετράδραχμον.* De nautico diario fœnore jã abunde supra id falsum esse vicimus. Quod ait ἐπόγδοον in minam dari, non in tetradrachmum, ne id quidem, quale sit, possum perspicere. Idem enim erit, sive in minam, sive in tetradrachmum detur ὁ ἐπόγδοος, resque prorsus eodem recidet, cum sit usura octavam partem totius annuatim

pendens, quantacunque aut quantulacunque ponatur sortis summa. Sic ἔφεκτον τόκον idem Harpocration recte interpretatus est, si recte intellectus esset, τὸν ἐπὶ τῷ ἕκτῳ τοῦ κεφαλαίου, *quod in sextam partem sortis datur*. Qualiscunque sors fuerit, sextam sui partem, pro usura annua constituit, minam unam pro sex minis, drachmam pro sex drachmis, atque ita de ceteris pari ratione. Sic ἐπίπεμπτος Aristoteli τόκος, cum in vicena talenta sortis, annua dantur quattuor fœnoris. Similiter & ἐπιδέκατος eidem τόκος, qui decimam partem sortis usuræ nomine singulis annis persolvit. De quo fœnore hi versus Diphili accipiendi:

Εἰς δέκ' ἐπὶ τῇ μνᾷ γεγονέναι καὶ δώδεκα,
Λαβὼν τὰ ναῦλα, καὶ δανεῖ' ἐρυγγάνων.
Decem duodecimque in singulas minas,
Mercedem accipiens, atque eructans fœnora.

Duodecim in minam drachmæ annuæ centesimam dictam usuram cònstituunt, quæ drachmam in singulos menses unam flagitat. Non tamen hic ἐπιδωδέκατος τόκος dici Græce potest, quia duodecimam partem sortis exposcit. At centesima ἐπόγδοον fere τόκον componit, ut supra diximus. Duodecima vero usura octo in centum fere dat, cum centesima det duodecim, ut & octava usura. Hæc igitur non conveniunt. Ceterum ἐπιδέκατος τόκος omnino convenit cum usura dextante Romanorum, quæ bessalem usuram & sextantem simul continet, & decimam partem sortis efficit, hoc est, decem drachmas in centum, sicut pluribus infra dicturi sumus. Hujus usuræ exemplum extat in lapide veteri: M. CARBASVS. PATIENS. DEDIT. XXX. ET. PROFVNDI. DE. VSVRIS. X. III. QVOT. SI. IVVENTATES. EIVS. NEGLEXERINT. FILIO. EIVS. RETERE. DEBEBVNT. XXX. AVT. SI. QVIS. HERES. ERIT. Ex triginta millibus denarium tria millia usuræ nomine in singulos annos debentibus, usura dextans constituitur, qui & ἐπιδέκατος τόκος Græcis dicitur.

Et in hac sola specie ratio loquendi Romana circa rem usurarum cum Græca concurrere deprehenditur. In testamento Græco tabulæ marmoreæ Neapolitanæ ΧΕΙΛΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΔΕΙΝΑΡΙΑ leguntur ad tutelam sacrorum quorumdam. Quorum mille ac ducentorum denarium usura constituitur annua, in denarios ducentos quinquaginta. ΕΙΣ ΔΕΙΝΑΡΙΑ ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑ. Fœnus est fere ἐπίπεμπτον. Nam ducenti quinquaginta denarii quinquies ducti, mille ducentos quinquaginta denarios colligunt. *Quod immane*, inquit Scaliger, *fœnus est. Sunt enim χαλκοῖ deni in drachmam sive denarium.* Iam videamus quomodo id esse possit. Nam χαλκοῖ, quorum mentio in illa inscriptione, in drachma sunt quadraginta octo. Singuli quippe oboli octo chalcos sive æreolos habent. In fœnore ἐπιπέμπτῳ, quintâ pars sortis, in usuram dependitur. Haud longe certe abit, quin denarii singuli denos in annum æreolos pariant. Etenim quadraginta octo ærei, hoc est, denarius unus; denos annuos pariunt æreos, qui τόκος fere est ἐπίπεμπτος. Vere esset, si quinquaginta æreos denos darent. At scribit ibi Scaliger: *Ergo deni æreoli sive χαλκοῖ pariunt denarium unum.* Immo contrarium verum est. Ac fortasse ita voluit scribere. Sed de his in opere nostro de re Nummaria latius.

CAPUT II.

Usurarum maxima apud Atticos, ἐπίτριτος τόκος. Nullus τόκος ἐπιδέυτερος dictus, & quare. Ἐφημιόλιος dicendus fuisset, ut semisses usuræ Latinis, quamvis alio significatu. Ἡμιολίαν talem usuram appellari Græcis, sed in frugibus, non in pecunia, fuisse receptam. Quaternæ centesimæ ἡμιζέιῳ τόκῳ fere æquivalent. Ut maximæ usuræ Athenis oratorum temporibus fuere ἐπίτριτοι, ita minimæ ἐπιδέκατοι.

δέκατοι. Locus Aristotelis ex Rhetoricis, quo id probatur, explicatus & emendatus. De Mœrocle oratore. Tertias ac decimas usuras vix Latine dici posse, quæ Græcis ἐπίτριτοι & ἐπιδέκατοι. Ne trientes quidem & dextantes recte reddi. Quod discrimen sit inter trientes usuras Latinorum, & ἐπιτρίτους Græcorum. Trientes tertiam reddere partem centesimæ, ἐπιτρίτους totius sortis, quanta quanta sit. Trientem, Latinis non esse simpliciter tertiam partem cujuslibet summæ, sed tantum assis, idemque quod Siculum τριᾶντα. Sic nec dextans est τὸ δέκατον μέρος, sed decem sunt unciæ. Convenire tamen dextantes usuras Romanorum cum ἐπιδεκάτοις τόκοις Græcorum ex quadam συγκυρίᾳ. Sextantes quoque longe abesse ab ἐφέκτοις τόκοις, nec minus quam trientes ab ἐπιτρίτοις. Tertiariæ & sextariæ melius Latiné redderentur Græcorum ἐπίτριτοι & ἔφεκτοι, quam tertiæ & sextæ. Decimam usuram non sic posse dici ut centesimam. Quæ ratio differentiæ. Medias usuras inter ἐπίτριτον & ἐπιδέκατον Atticis pro mediocribus habitas. Tales ἔφεκτοι & ἐφέβδομοι. De ἐφέκτῳ id constare ex Demosthene. Ἐφέβδομον τόκον, & ἐπίνατον, non æque usitatum fuisse, nec nominari ab auctoribus. Ita & hodie frequentius usurarum rationem paribus numeris computari. Quomodo Græci usuras suas supputarint, relatione facta ad minam, aut tetradrachmum, aut drachmam, quasi sortis vel capitis summam. Harpocrationẽ duo genera loquendi diversa in significandis usuris confudisse. De ἐπιπέμπτῳ τόκῳ, quod fœnus quintam sortis partem in annum præstat. Ἐπιτετάρτου nullam extare mentionem apud auctores Græcos, quem tamen in usu fuisse liquet. Annuas usuras Græcis usitatas ex illis loquendi modis probari. Ab Aristotele id confirmatum. Multis casibus eas videri frequentatas. De mẽstrua alias loquutiones promiscue vulgatas, quæ ad

ad annuam non poterant traduci. Τόκον ἐπὶ δραχμῇ *esse fœnus quod usura dat drachmam in mensem. Hoc loquendi genus nunquam de annuo fœnore usurpatum. Minam semper in illis menstruarum usurarum appellationibus subintelligi, etsi non nominetur. Centenarium quoque numerum hodie Europais pro termino statui, sive summa capitis sollemni ac tralaticia, ad quam referuntur omnium usurarum appellationes. Aliud esse cum* ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς δανείζειν *aliquis dicitur, & cum* ἐπὶ ἕκτῳ *simpliciter. Pluribus exposita hujus differentia ratio. De modo apud nos nominandarum usurarum, ad denarium quintum, decimum, duodecimum, decimum sextum, & similibus.* Τόκος ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς *Graecis incognitus, quia nimis modica usura. Omnium minimam illis fuisse usitatam, qua* ἐπὶ δραχμῇ *vocatur. De comparatione & proportione appellationum annui fœnoris, cum vocabulis menstrui. Vt minima fuit Athenis,* ὁ ἐπὶ δραχμῇ, *ita maxima* ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς. *Recte proinde illud fœnus comparari* τῷ ἐπιδεκάτῳ τόκῳ, *istud* τῷ ἐπιτρίτῳ. *Alia genera media similiter conlata invicem & comparata, ostensum quam inter se habeant proportionem. De usura* ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, *qua mediocris & media inter minimam maximamque. Vsura* ἐπὶ δραχμῇ *Graecis* ἑκατοστὴ *appellata, Latinis centesima. Quemadmodum usura annua & menstrua Graecis in more fuere, ita etiam & diurna. In menstruis & annuis, qui ad mensem aut annum pecuniam sub usuris accepisset, usuram totius mensis aut anni praestitisse, etiam si citius sortem solvisset. De earum causa & origine. De pensionibus aedium, qua licet in annum locata, singulis mensibus solvebantur. Olim* κατὰ πρυτανείας *solvi solita, cum decem tantum essent* πρυτανεῖαι. *Vbi duodecim facta sunt, idem fuisse* κατὰ πρυτανείαν, *&* κατὰ μῆνα. *Locus Theophrasti*

phrasti ex Characteribus explicatus de pensione usurarum menstrua. Ἡμεροδανεισταὶ Græcis dicti qui in diem fœnerabantur. Sic cognominatum Menippum Cynicum, quia id fœnus exerceret. Diversum fuisse fœnus diarium à nautico. Diogenes Laërtius in epigrammate de Menippo Hemerodanista expositus & correctus. De mercedibus diurnis, cui comparata usura diaria. Omnium hæ sordidissima habita, honestiorum menstrua, honestissimorum annua mercedes rerum locatarum, & usura. De modo diarii fœnoris usitato apud Græcos. Aliquot exempla ejus allata. Quomodo nummus accipiendus sit apud Plautum. Error Scaligeri notatus. De differentia nummi aurei & denarii. Cyrenensibus in usu fuisse solidos aureos, qui nummi pondere duarum drachmarum, & semisolidos, qui unam drachmam pendebant. Denarii aurei vocati Latinis, Græcis ἡμίχρυσοι & ἡμιστατῆρες. Quinam sint ἀγοραῖοι apud Theophrastum, & male rabulas forenses à Casaubono reddi. Cociones esse, quibus ad merces emendas, quas carius venderent, fœnerabantur in diem Ἡμεροδανεισταί. Alii ἀγοραῖοι, alii ἀγόραιοι, mutato accentu. Σκηνῖται iidem. Σκηνὴ quid? Non esse turpe σκηνῆς vocabulum, apud patres Græcos nisi cum pro theatro aut scena accipitur. Aristarchus sacer notatus. De hebdomadariis usuris. Eas fuisse veteribus incognitas.

Uæcunque igitur ad hunc modum appellatæ reperientur in Græcis auctoribus usuræ, qui τόκους ἐπιτρίτους, ἐπιτετάρτους, ἐπιπέμπτους, ἐφέκτους, ἐφεβδόμους, ἐπογδόους, ἐπιεννάτους, & ἐπιδεκάτους nominabunt, sciendum est non aliter accipiendas esse, quam quomodo in superiori capite docuimus. Earum usurarum maxima, hic ἐπίτριτος ab his dicitur τόκος, quæ tertiam partem sortis pendit

quotannis. Non enim aliquis τόκος ἐπιδεύτερος dictus inveniri queat, ut ἐπίτριτος. Etenim usura hoc nomine foret dicenda quæ partem dimidiam sortis intra annum vertentem præstaret. Ceterum talem in pecunia usuram nunquam fuisse Græcis usitatam inter ordinarias & communes, possum affirmare. Deinde, etiamsi foret pervulgata, non tamen hoc nomine veniret. Non enim ut τὸ τρίτον & τέταρτον μέρος dicunt, pro tertia & quarta parte, ita τὸ δεύτερον solent dicere, sed ἥμισυ, ut Latini *semissem*. Quibus & *semisses* usuræ, verum alio sensu quam quæ Græcis sic nuncuparetur, ex aliarum quas usurparunt, in usuris enuntiandis appellationum formula. Sic enim vocarent quæ dimidium sortis in annum persolveret, cum *semisses* usuræ Latinorum in minam sex tantummodo drachmas annuas redderent. At ἐφημιόδιος τόκος Græcorum, vel ἡμιόδιος, si ullum fœnus ipsis ita diceretur, aut usurparetur, quinquaginta drachmas in minam annuas præstaret. Hinc collige quantum intersit. Ἡμιολίαν certe eam vocatam usuram Græcis, infra docebimus, quæ dimidiam sortis partem in anno reddit, sed in frugibus tantum fuisse receptam ostendemus. *Sescuplam* aut *sesqualteram* Latini appellarunt. Habuere quidem & in pecunia usuræ id genus cognitum Græci, quod non longe abit ab illa hemiolia frugum, quæ dimidiam sortis partem annuam præstabat. Nam quaternæ centesimæ, quas etiam receptas aliquando & usurpatas in Græcia fuisse constat, reddunt quadraginta octo drachmas in minam. Adde duas drachmas, habebis ἡμιόλιον τόκον. Hunc igitur σχεδὸν ἡμιόλιον liceat dicere, ut Xenophon in fœnore nautico, σχεδὸν ἐπίπεμπτον, quod non juste quintam partem sortis in anno persolveret. Quinarum etiam centesimarum apud Horatium extat mentio, quæ dimidiam partem sortis superabant decem drachmis. Ergo quinæ centesimæ reddebant quotannis in minam, quæ centum

erant

erant drachmæ, drachmas sexaginta. Quæ immanis fuit usura. In republica Atheniensi, oratorum temporibus, maximas usuras fuisse liquet ἐπιτρίτους, ut minimas, ἐπιδεκάτους. Illæ in centum, triginta sex exigebant drachmas, hæ tantum decem. Certe ultra ἐπίτριτον, majorem aliam nominatam usuram in Rhetorum & auctorum scriptis, qui per ea tempora Athenis vixere, non licet reperire, nec minorem τοῦ ἐπιδεκάτου. Non enim ullum fœnus occurrit ἐφενδέκατον aut ἐπιδωδέκατον apud auctores appellatum. Possum præterea id confirmare insigni loco ex Aristotelis Rhetorica, sed insignite corrupto. Ita enim scribitur lib. III, cap. X: Καὶ Μοιροκλῆς οὐδὲν ἔφη πονηρότερος εἶναι, ὀνομάσας τινὰ τῶν ἐπιεικῶν. ἐκεῖνον μὲν γὰρ ἐπὶ τρίτων τόκων πονηρεύεσθαι, αὐτὸν δὲ ἐπὶ δεκάτων. Peccat hæc scriptura plus vice simplici contra leges Atticismi. Nec enim dicunt Attici τρίτον τόκον aut δέκατον, sed ἐπίτριτον & ἐπιδέκατον. Præterea etiamsi soleant in numero multitudinis ἐπιτρίτους & ἐπιδεκάτους τόκους appellare, ut & ἐφέκτους τόκους dixit Demosthenes, longius tamen abesset à vestigiis scripturæ, si reponeremus, ἐπιτρίτοις τόκοις, ἢ ἐπιδεκάτοις. Vitium ei loco factum est ex antiqua scribendi consuetudine Græcorum, quæ iota tertiis casibus adscribebat, non, ut nunc solemus, subscribebat. Nullum igitur dubium quin ita scriptum reliquerit Aristoteles: ἐκεῖνον μὲν γὰρ ἐπιτρίτῳ τόκῳ πονηρεύεσθαι, αὐτὸν δὲ ἐπιδεκάτῳ. Mœrocles ille, cujus hoc dictum refertur à philosopho, unus fuit ex Atheniensibus demagogis sive rhetoribus, qui rempublicam gubernarunt, non infimi nominis. Id est, cujus meminit Harpocration his verbis: Μοιροκλῆς, ὄνομα κύριον, Σαλαμίνιος, τῶν παρ' Ἀθηναίοις οὐκ ἀφανῶς πολιτευσαμένων. Mentio etiam hujus fit apud Plutarchum in vita Demosthenis, sed perperam apud eum Μυροκλῆς legitur, ut & apud Suidam, & ita quoque scribitur in quibusdam editionibus Aristotelis. Nam

verum ejus nomen Μοιροκλῆς, ut constat ex Harpocrationis Lexico. Sic Μοιρὼ Byzantia poëtria in scriptis etiam exemplaribus mendose nominatur Μυρὼ, ex recentiori Græca litteratura, qui litteram ὖ ψιλὸν & οι diphtongum passim confundunt. Sed hæc obiter. Ille igitur Mœrocles cum de quodam cive loqueretur cui se comparabat, illum dicebat ἐπιτρίτῳ τόκῳ πονηρεύεσθαι, hoc est, malum esse tertiam partem reddentibus usuris, se vero tantum decimam. Quo dicto significabat, in summo gradu illum esse improbum, se autē de minime malis unum videri debere. Ad mensuram ejus, de quo loquebatur, improbitatis nihil addi posse, at suam ipsius in infimis consistere. Ita sane illa explicanda. Vitio tamen adhuc laborare existimo illa Aristotelis verba. Quod enim in his scriptum vulgo est, οὐδὲν ἔφη πονηρότερος εἶναι, ὀνομάσας τινὰ τῶν ἐπιεικῶν, puto rescribi debere adjuncta negandi particula, τῶν οὐκ ἐπιεικῶν. Absurdum quippe est, ac ratione caret, si aliquem ex civibus probum nominasset, ita se cum illo conferre, ut diceret, eum quidem ad ἐπίτριτον usque fœnus, id est, ad extremum nequitiæ fastigium, improbum esse, cum ipse ἐπιδεκάτῳ fœnore tantum malus foret. Cum igitur aliquem ex minime probis nominatim appellasset, non se improbiorem eo videri debere dixit, ut pote qui improbissimus esset in ultimo gradu, cum ipse ad eum improbitatis excessum non pervenisset. Loquitur eo capite Aristoteles de illo metaphoræ genere quod fit κατὰ ἀναλογίαν. Analogia in eo est, ut de summe improbo viro dicatur, eum esse ἐπιτρίτῳ fœnore improbum, quia inter usuras tunc ἐπίτριτον fœnus summum teneret locum; ut minima ac levissima erat, quæ dicebatur ἐπιδέκατος τόκος, id est, *decimam partem* sortis reddens. Ergo ὁ πονηρευόμενος ἐπιδεκάτῳ τόκῳ, *improbe agens fœnore decimam* reddente, de eo dicitur qui summum improbitatis gradum non est assequutus,

tus,

tus, nec est de improbissimis, sed de mediocriter improbis. At hominem ἐπιεικῆ, modestum probumque, nemo dixerit πονηρότατον eo modo ac mensura qua quis majore non queat improbus existere. Non est igitur dubium, quin legi debeat negative, τῶν οὐκ ἐπιεικῶν. Analogia metaphoræ in modo tantum loquendi spectatur, ut summa usura comparetur summæ improbitati. Quod & alia ejusdem tralationis exempla ibi ab Aristotele allata satis confirmant. De Eubulo eum id dixisse placet quibusdam doctis, cum ab eo in jus vocatus, significaret, magna illum furta in repub. exercuisse, se vero minima. Utut sit, quia divinare hoc est, an verum dicant, alii judicent. Nobis satis est, locum explicasse & emendasse. Ceterum quod eruditissimi interpretes, *decimas* usuras, & *tertias* Latine vertunt, qui Græco auctori ἐπιδέκατοι, & ἐπίτριτοι τόκοι, Latine vix loquuntur, nec bene Græcam exprimunt loquutionem. Etsi enim ἐπίτριτος idem sit quod *tertius*, & ἐπιδέκατος idem quod *decimus*, *tertiæ* tamen usuræ & *decimæ*, quæ tertiam aut decimam sortis partem annua die solvant, Latinis de nomine ignotæ. *Trientes* quidem, & *dextantes* sono nominis inductus posset quis vertere, qui ἐπίτριτοι Græcis & ἐπιδέκατοι. Sed longe alio significatu ea vocabula usurpant quam Græci illa sua, ἐπίτριτον & ἐπιδέκατον. Trientes quippe usuræ Latinis sunt, quæ centesimæ tertiam partem præstant anno vertente, non tertiam capitis partem. Quæ maxima est differentia. Cum enim centesima duodecim in anno reddat ex centum, ea fere pars est sortis octava, ut supra diximus, quem Græci ἐπόγδοον τόκον appellant. At trientarium fœnus Latinum, non tertiam partem præstat sortis totius, sed tertiam tantum partem centesimæ, hoc est, quattuor in centum annua, quæ vigesima quinta pars est numeri centenarii. Quem τόκον Græci non ἐπίτριτον vocassent, si eam usuram frequentassent,

sed

ſed ἐπεικοσόπεμπτον vel ἐπίπεμπτον εἰκοστόν. Quod immane eſt diſcrimen. Idque melius apparebit ex comparatione. Græcorum τόκος ἐπίτριτος longe majus eſt fœnus, quam qui iiſdem vocatur ἐπιδέκατος. Illud quippe triginta ſex in centum reddit, iſtud decem. Verte *trientes uſuras* & *dextantes*, rem totam inverteris, ac perverteris potius. Nam dextantes majores uſuræ trientibus, quatenus hæ quattuor de centum exigunt, illæ decem de eadem ſumma. Quæ ratio fortaſſe fecit, ut imperiti homines deleverint particulam negativam ex verbis Ariſtotelis, qui putarent, ἐπίτριτον τόκον, vel τρίτον, ut in editionibus, leviorem eſſe uſuram quam ἐπιδέκατον, quia trientes uſuræ Latinis, quæ videntur eædem eſſe cum ἐπιτρίτῳ Græcorum, leviores ſunt dextantibus, quæ ex nominis ſono τὸν ἐπιδέκατον eorumdem exhibent. Atqui longe aliter ſe res habet. Nam quamvis Latinorum *trientem* Græci τρίτον vertentes vocent, non tamen cujuſlibet rei tertia pars eſt *triens*, ſed aſſis tantum, hoc eſt, duodenarii numeri. Ideo quattuor uncias ſignificat, idemque eſt quod Græcorum Siculorum τρίας, quod τέτταρας ὀβολοὺς deſignat, non tertiam cujuſlibet ſummæ partem, ut infra pluribus explicabimus. Qui trientem itaque pro tertia cujuſlibet ſummæ parte ſumunt, errant & abuſive loquuntur. In dextante vero, quod quidam etiam mathematici eam vocem pro decima parte uſurpant, non tantum abuſio eſt, ſed immanis error. Ne in aſſis quidem partibus decima ejus pars eſt dextans, tantum abeſt ut decima videri poſſit alterius rei. Græci quoque in partibus aſſis Romani denominandis *dextantem*, non δέκατον reddiderunt, ſed δίμοιρον ἕκτον, id eſt, *beſſem cum ſextante*. Ergo ſunt decem ex duodecim. Caſu tamen evenit, ut dextantes uſuræ Latinorum conveniant cum Græcorum ἐπιδεκάτῳ τόκῳ, non ex ulla nominis ratione, ſed ex rei potius συγκυρίᾳ. Cum enim dextans uſura decem det

in

in centum, idem dat Græcorum ἐπιδέκατος τόκος, quia est usura ἐπὶ τῷ δεκάτῳ τοῦ κεφαλαίου. At non eadem est ratio in dextante. Sed quod assis integer, hoc est, duodecim unciæ, in centena sortis annuæ, efficiant usuram Græcorum centesimam, dextans assis, qui decem uncias habet, dextantes usuras conficit, decem pro centum in anno persolventes. *Sextans* vero & *triens*, qui propius accedunt ad ἕκτον & τρίτον Græcorum, adeo ut eas partes assis Romani sic in sua lingua denominent, longissime abeunt à Græcorum ἐφέκτῳ & ἐπιτρίτῳ τόκῳ, nec ullo modo eam usuram exprimunt. Qua in re à veritatis regione devios ire doctissimos viros, clarum est, qui aliquid commune habere putarunt sextantarium & trientarium fœnus Romanorum cum Græco ἐφέκτῳ & ἐπιτρίτῳ. Ἐπιδέκατον quidem τόκον non dubitem *dextantium usurarum* nomine indigetare, quia res convenit, sed non idem ausim facere in ἐπιτρίτῳ, ἐφέκτῳ, & aliis, quia res repugnat, etsi nomina utcunque congruant. *Decimas* porro & *tertias usuras* appellare Latinus usus non fert, qui hujusmodi usuras ignorat. Mallem *tertiarias quartarias*que appellare. Ita enim & Latini *quartarios muliones* dixerunt mercenarios, *quod quartam partem capiebant quæstus*, ut est apud Festum. Quidni ergo & *quartarium fœnus*, τὸ ἐπιτέταρτον Græcorum, & *tertiarium*, τὸ ἐπίτριτον, quod tertiam quartamque sortis partem pro usuris caperet. Sed cur, inquies, *decima usura* non dicetur, ut *centesima*? Omnino aliud est. Centesimam usuram, Græci antiquiores ἑκατοστὸν τόκον non dixere ut ἐπιδέκατον. Si dixissent, non alium intellexissent quam qui centesimam sortis partem in annum præstaret, ut, ἐπιδέκατος illis τόκος ea est usura quæ decimam sortis partem annuam reddit. At ἑκατοστὴν recentiores vocarunt alio respectu, alioque plane sensu, de quo inferius pluribus. Nam etsi hi ἑκατοστὸν τόκον dicere possint, ut ἑκατοστὴν, de menstruo tamen,
non

non de annuo debent intelligere. Ergo *tertiarium* & *sextarium* fœnus dixero non male, quod Græcis ἐπίτριτον & ἔφεκτον. *Trientes* vero & *sextantes* usuras pro suo ἐφέκτῳ & ἐπιτρίτῳ τόκῳ Græci non patientur dici, cum in tantum differant. Certe ἐπίτριτος τόκος ternis centesimis Latinorum ferme paria facit. Nam ternæ centesimæ dare solent in centum triginta sex usuræ nomine, quæ fere tertia pars est sortis totius. Ter quippe ducti triginta sex efficiunt centum & octo. Aliquid excurrit, quod tanti non est. Ut ἐπίτριτος paulo minor est tribus centesimis, ita etiam ἐπιδέκατος minor centesima. Decem enim, non duodecim, ut illa, in centum pendit. Sed & hoc non tanti. Sensus igitur est illorum Aristotelis verborum quæ superius adduximus, triplo nequiorem esse illum, quem designabat, Mœrocles, quam ipse foret. Ternis enim centesimis improbitatem eum exercere, quam ipse singulis tantum exerceret. Ita certe commode posse locum illum reddi existimarem. Ex eo sane constat, maximum & gravissimum fœnus tum Athenis exercitum fuisse, τὸν ἐπίτριτον τόκον, minimum ac levissimum, τὸν ἐπιδέκατον. Quod inter utrumque medium, id vero mediocre habitum esse palam est. Tale ἔφεκτον vel ἐφέβδομον. At de ἐφέκτῳ sane τόκῳ id aperte scripsit Demosthenes, communiter usitatum tum Athenis fuisse in usuris vulgaribus. Constat autem, mediocres maxime usuras præ cæteris frequentes ac communes fuisse, tam apud Græcos quam apud Romanos. Semisses enim Romanis potissimum frequentatas sub imperatoribus constat, quæ inter centesimas legitimarum gravissimas, & inter unciarium fœnus ita mediæ habebantur, ut ἔφεκτος τόκος Græcis medius inter ἐπίτριτον & ἐπιδέκατον. Æque quidem medius ἐφέβδομος, sed non æque usitatus. Nulla certe ejus mentio occurrit apud scriptores illius ævi. Nec Grammatici, & alii Lexicographi, qui Atticas ex historicis vel Rhetoribus

ribus dictiones collegerunt, usquam eum commemorant vel recensent. Ex quo intelligi potest, non fuisse in promiscuo usu. Cujus hanc esse causam puto, quod hic numerus, qui septimam cujusque rei partem notat, non rotunde soleat colligi. Eadem etiam, ut puto, ratio est, cur nullum legamus apud auctores ἐπίνατον τόκον, cum ἐπόγδοος memoretur. Sic hodie frequentius per numeros pares quam impares usurarum appellationes solemus enuntiare, ipsasque usurpare. Ad octavum enim denarium, ad decimum, ad duodecimum, ad decimum quartum, decimum sextum, decimum octavum, & vigesimum, usuræ crebrius nominantur & imponuntur, quam in numeris imparibus. Ita ergo & Græci, excepto ἐπιτρίτῳ & ἐπιπέμπτῳ, quæ & ipsæ, quamvis impari numero, faciliorem ideo habent explicationem, quia ἐπίπεμπτος dimidia parte superat ἐπιδέκατον, & ἐπίτριτος ἕφεκτον. Non licet idem dicere de aliis, ἐπινάτῳ vel ἐφεβδόμῳ, quia usuræ, quæ alterum tantum promitterent, non fuere receptæ, & per numerum integrum non potuere exponi. Ut dimidia parte superans usuram ἐπίνατον, esset ἐπιτέταρτος cum dimidio, & duplo major ἐφεβδόμῳ, ἐπίτριτος καὶ ἡμίσεος. Enimvero ut Romani ad assis sui partes ac denominationes, usurarum genera ac modos, quos usurpabant, referre soliti, & inde eos nominare, ita & Græci, aut ad minam, aut ad tetradrachmum, aut ad drachmam suarum usurarum nomina quasi ad sortem revocabant. Septima pars minæ non potest rotundo numero designari, nec tetradrachmi, nec drachmæ. Quod æque & de nona dici queat. At cum ἐπόγδοον τόκον exponunt Grammatici, id esse fœnus interpretantur quod octavam partem sortis fœneratori rependit, & exemplo id illustrant, οἷον τριώβολον τοῦ τετραδράχμου. Nam tres oboli octavam partem efficiunt tetradrachmi Attici. Non potuit ad minam referre neque ad drachmam, ita ut

rotunde

rotunde inde exiret octava pars. Idem Harpocration similiter & in ἐπιτρίτῳ τόκῳ explicando se gessit, allatis ex Isæo verbis in ea contra Calliphontem, ἑξακοσίαις δραχμαῖς ἐπιτρίταις, ἀντὶ τοῦ, inquit, ἐπὶ ὀκτὼ ὀβολοῖς καθὸ τὸ τρίτον εἶναι μέρος τοὺς ὀκτὼ ὀβολοὺς τοῦ τετραδράχμου. *Quatenus octo obolis tertiam partem esse constat tetradrachmi.* Non prudenter, nec scite tamen ἐπὶ ὀκτὼ ὀβολοῖς eam usuram explicavit qui Græce dicitur ἐπίτριτος τόκος. Longe quippe alia ratione & significatione Græci iidem dicunt, δανείζειν ἐπὶ ὀκτὼ ὀβολοῖς, & δανείζειν ἐπιτρίτῳ τόκῳ. Feneratur ἐπὶ ὀκτὼ ὀβολοῖς, qui octo obolos menstruos in minam, hoc est, in centum drachmas paciscitur, quæ usura pendit singulis annis sedecim drachmas, quam centesimam esse constat cum triente centesimæ. At ἐπίτριτος τόκος, duplo & amplius major usura, ut pote quæ plus quam triginta tres drachmas in minam annuas præstet. Falsus est itaque Harpocration, & duo genera loquendi, quibus usuræ significantur, diversissima in unum confudit. Sic enim ἐπὶ ὀκτὼ ὀβολοῖς τόκος dicitur Græcis, ut ἐπὶ δραχμῇ, cum drachma una menstrua in minam usuræ nomine datur. Ita & ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς fœnus procedit, cum drachma una & dimidia menstrua die in centum pensitatur, quæ obolos novem facit. Eodem prorsus modo & τόκος ἐπὶ ὀκτὼ ὀβολοῖς accipiendus, qui drachmam unam, & tertiam drachmæ partem menstruatim exigit pro centum drachmis sortis. Atqui hæc usura diversissima ab ἐπιτρίτῳ τόκῳ. Idem Harpocration cum Suida ἔφεκτον τόκον interpretatur τὸν ἐπὶ τῷ ἕκτῳ κεφαλαίου, quod in sextam capitis partem constituitur. Poterat hic exemplo uti, ut in aliis fecit, è parte tetradrachmi petito, οἷον τετρώβολον τοῦ τετραδράχμου. Nam quattuor oboli sexta pars tetradrachmi, ut obolus drachmæ. Ad minam non poterat referri. At ἐπίπεμπτος τόκος nisi ad minam referatur, neque ex drachma, neque ex tetradrachmo

poterit

poterit ducere rotundam partitionis denominationem. Ἐπίπεμπτος igitur τόκος est, qui quintam ex capite partem trahit, ut sunt viginti ex mina drachmæ. Idem & in ἐπιδεκάτῳ, qui decem ex centum postulat. Ἐπιτετάρτου τόκου mentionem non reperio, non dubito tamen in usu ac more fuisse. Nam commoda ejus partitio, sive ad minam, sive ad tetradrachmum revocetur. Drachmam ex tetradrachmo annuam petit, ex mina, viginti quinque drachmas. Notandum porro est, omnibus ejusmodi loquutionibus, quæ designāt quota pars capitis summæ pro usura cedat, annuum fœnus, non menstruum significari. Quod iam ante dicere memini. Ἐπίτριτος igitur τόκος fert tertiam summæ capitis partem, sed annua, non menstrua die. Atque ita de cæteris. Quas annuas usuras etiam apud Græcos usitatas fuisse, loquendi modi planè evincunt. Clare etiam Aristòteles in secūdo Oecônomico, his verbis id ostendit de Clazomeniis: Ὀφείλοντες στρατιώταις μισθὸν εἴκοσι τάλαντα, καὶ οὐ δυνάμενοι, τόκον ἔφερον τοῖς ἡγεμόσι τέτταρα τάλαντα τοῦ ἐνιαυτοῦ. *Cum deberent mercedem militibus ad viginti talenta, nec possent exsolvere, pendebant usura nomine ducibus eorum quotannis quatuor talenta.* Hic est ἐπίπεμπτος τόκος Græcorum, ut jam ante diximus. Errat enim, si quis putat, nullas alias Græcis frequentatas usuras fuisse, nisi quarum pensiones essent menstruæ. Quid si quis peregre abiturus, & nonnisi post unum annum & alterum rediturus, mutuaretur pecuniam, cujus usuram pensitationibus menstruis non posset exolvere, an non invenire aliter quitus esset quam ut menstruatim præstaret mercedem pro mutuo? Atqui verisimile est, multos ita accepisse mutuum, ut, quia sortem non reddituri essent nisi post annum, annuas etiam usuræ pensiones ex pacto promitterent. Nam sane præstationes usurarum menstrua die in his fere locum habuere tantum, qui de mensa mutuarentur, nec ultra solutionem

debiti vellent protollere. Quod si post mensem solvere non possent, persolutis usuris ad alterum mensem expectabantur, atque ita deinceps. Præterea usuras menstruatim solvendas ut plurimum publicis fœneratoribus familiares fuisse animadverti. Cum enim pecuniis suis & alienis negotiarentur, fœnore dandis & accipiendis & commutandis, non poterant diu carere suis nummis, nec alia lege eos occupabant, quam ut sibi singulis mensibus præstarentur usuræ, quas & ipsi similiter iis, à quibus mutuum accipiebant, præstare quotmensibus erant soliti. Honestiores vero è populo, si cui ex notis aut amicis darent pecuniam mutuam, si idoneis præcipue locarent, aut qui idonee cavissent, annuas tantum exigebant ab his usurarum pensiones. Quod & Romanis in more fuisse, infra observabimus. Certe & usurarum apud Romanos denominationes non menstruam, sed annuam solutionem notant. Nam quod unciarium fœnus dictum est, non in singulos menses unciam promittit, hoc est, duodecimam sortis partem, sed in annum duntaxat. Postremo loquutiones illa Græcanicæ, ἐπιτρίτȣ, ἐπιτετάρτου, & ἐπιπέμπτου τόκου, locum etiam habuere in nautico fœnore, quod non erat menstruum. Ita Xenophon dixit, usuras maritimas ferme ἐπιπέμπτους fuisse, hoc est, partem sortis quintam reddidisse, non singulis diebus aut mensibus, sed post annum, si casus ita tulisset, & navis spatium annuum in navigatione consumpsisset. Certum denique est, Græcos alias loquendi formulas habuisse ad declarandas usuras menstruas, quàm quibus vulgo uti solerent significandis annuis. Qui ἔφεκτον τόκον legit in Græcorum scriptis, de alio, si rectè sentit, non potest fœnore intelligere, quam quod usuræ nomine in sextam capitis partem quotannis usuram exhibebat. Ἔφεκτος τόκος, inquiunt Grammatici, ὁ ἐπὶ τῷ ἕκτῳ τȣ͂ κεφαλαίου. Cum nimirum sexta pars sotis quotannis solvebatur.

Dixeris,

Dixeris, quid prohibet ita accipere, ut sexta pars quotmensibus solvatur? Immo non potest? Ita enim & accipiendus esset τόκος ἐπίτριτος, quod est fœnus ἐπὶ τῷ τρίτῳ τοῦ κεφαλαίου, in tertiam partem sortis. Si menstruum ceperis pro annuo, id efficies fœnoris genus adeo immane, ut exploratum sit, nusquam tale Græcis fuisse usurpatum. Ecce dedi tibi triginta aureos mutuos. Fœnore ἐπιτρίτῳ decem aureos reddent. Fac menstruum illud esse fœnus, intra annum vertentem triginta illi aurei adquirent mihi centum ac viginti aureos, sorte quadruplicata. Quod nunquam neque visum, neque auditum, neque usu receptum. Illud ergo constet, loquutiones illas omnes de annuo fœnore accipi debere. De menstruo aliæ fuere, quas similiter non possis traducere ad annuum. Ut qui legit apud Græcos τόκον ἐπὶ δραχμῇ, æq; quidem potest, si non usus prohibeat, de drachma in minam pro usura constituta annua, quam de menstrua intelligi. Sed quia adeo leves usuras Græci nullo unquam tempore habuere cognitas, quæ centesimam in anno fœnoris sive crediti partem afferrent, ideo nemo queat τόκον ἐπὶ δραχμῇ legens de annua intelligere. Hoc ergo loquendi genus de menstruo institutum est fœnore, quo quis paciscitur drachmam sibi menstrua die usuræ nomine solvendam. Quam in summam sortis? Hoc subintelligendum, ex consuetudine Græci sermonis in his tralaticia. Nam sive dicas ἐπὶ δυοῖν ὀβολοῖς δανείζειν, sive ἐπὶ δραχμῇ, sive ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, sive ἐπὶ δυοῖν δραχμαῖς, semper subaudienda eadem est sortis summa quam usus & auctoritas constituit, ut non aliter hæ loquutiones intelligi possint, nisi ea subintellecta. Ea mina est, sive centum drachmarum numerus, quæ pro solemni ac legitima sortis summa posita est, ad quam relatione facta omnes menstruarum usurarum modi explicarentur. Hanc igitur minam velut terminum statuerunt, fixum immotumque, ad

quem fœnebris pecuniæ ratio, & usurarum modus præcipuè, ut dixi, menstruarum, revocaretur. Quod nobis hodieque in more est, & plerisque Europæ populis, ut centenarium numerum, qui idem est cum mina Græcorum, pro termino observemus, ad quem exigere & definire soliti sumus omnia usurarum genera nobis usitata. Hæc summa sortis vel capitis veluti sollemnis & tralaticia figitur, ad quam revocentur omnes usurarum modi. Ita enim dicimus, decem in centum vel pro centum dari, quindecim, & viginti. Quinetiam cum tantum est lucrum, ut usura intra annum sortem exæquet, centum pro centum effici solemus dicere. Sed hoc aliter quam Græci. Nam numerum centenarium exprimimus, qui Græcis suppressus nihilominus mente percipitur. Græci tamen eum etiam aliquando exprimunt, ut in oratione Lysiæ apud Athenæum: *οἴσω σοὶ ἐννέα ὀβολοὺς τῆς μνᾶς τόκους. Feram tibi novem obolos in minam usuræ.* Quod de menstruis obolis novem in minam ferendis intelligi debet. Alias sæpe, ut dixi, minæ nomen supprimere solent. Qui fœneratur in drachmam, id est, *ἐπὶ δραχμῇ*, centum drachmas dare mutuas intelligitur, pro qua summa drachmam in mensem usuræ nomine stipulatur. Quamcumque etiam summulam ponas, infra drachmam aut supra, ea summula expressa usuram denotat, eamque menstruam, sortis vero summa, quæ reticetur ac subauditur, de mina sive centum drachmarum numero semper erit intelligenda. Ἐπὶ ὀβολῷ δανείζειν fœnerari est centum drachmas, pacta usura singulorum obolorum in singulos menses, etsi nullum fuerit Græcis fœnus adeo leve in usu. Sed si habuissent, non aliter id designassent. Rursus *ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς* fœnerari dicitur qui tres drachmas in mensem sibi redire vult pro centum drachmis sortis quas est fœneratus, quæ sunt ternæ centesimæ. Eadem esset loquutio, similiterq; exponenda, si dicerent, *ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς δανείζειν*, aut *ἐπὶ τρίτῳ*, vel

vel ἐπὶ ἡμίσει δραχμῆς. Aliud esset, si ἐπὶ ἕκτῳ simpliciter diceretur. Tum enim ἔφεκτος τόκος foret intelligendus, id est, annuum fœnus, in sextam sortis partem paciscendum. Et sane in loquendi formula, qua ἐπίτριτος, ἔφεκτος, & ἐπιδέκατος τόκος nominatur, quæcunque summa sit quæ fœnore detur, hujus ea pars, quæ nominatim exprimitur, pro usura in pactionem venire intelligitur, non, ut in altera, centenarius semper numerus pro sorte cõstituendus est. In ἐφέκτῳ quippe τόκῳ, & aliis similiter enuntiatis, quemcunq; sortis numerum imaginatus fuero, hujus sextam partem pro usura debeo, eamque annuam. Cui non absimile est loquendi genus hodie nobis tralaticium, quo dicimus, ad *denarium decimum* pecuniam fœnore dari, ad *duodecimum*, & *vigesimum*. Quibus loquutionibus Græcos etiam imitamur, cum dicunt, ἐπιδέκατον τόκον, ἐπόγδοον, ἔφεκτον, & similia. *Denarius* quippe *quintus*, idem est cum τόκῳ Græcorum ἐπιπέμπτῳ. *Decimus*, cum ἐπιδεκάτῳ. Sæpe concurrunt invicem hujusmodi loquendi formulæ, licet diversæ. Denarius quippe decimus, idem est cum ea usura quæ decem in centum facere vulgo dicitur. Sic ἐπιδέκατος τόκος Græcorum convenit cum dextante; quod ab alia ratione descendit. In aliis non fit concursus utriusque modi, sed longe invicem disparantur. *Denarius vigesimus*, est vigesima pars numeri centenarii, quæ sunt quinque in centum pro fœnore. Contra *denarius quintus*, est quinta pars centenarii, estque τόκος ἐπίπεμπτος Græcorum; & viginti dat in centum. Quem *denarium decimum sextum* vocamus, quæ legitima hodie usura est, partem quidem totius sortis facit decimam sextam, sed non sexdecim in centum exigit. Non secus apud Græcos ἐπιδέκατος τόκος cum utraque ratione convenit, & cum illa quæ ad minam refertur, & cum alia quæ partem sortis exprimit. In aliis hoc non procedit. Usura ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς vocatur quæ in mi-

nam singulos menstruos obolos reddit, annuam vero drachmam unam. At ἔφεκτος τόκος minæ sextam partem annuam exsolvit, hoc est, singulis mensibus octo drachmas & quatuor obolos. Hæc non sunt confundenda, quæ minime, ut oportuit, distincta, viros doctos in barathrum errorum immerserunt, in quo eos sequuti etiamnum hærent multi. Alius igitur τόκος ἔφεκτος, alius ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς, vel, quod idem est, ἐπὶ ὀβολῷ, qui est sexta pars drachmæ, quem & ὀβολιαῖον τόκον liceat appellari. In hac quippe loquutione, quæ semper ad minam refertur, debet etiam ubique enuntiari drachmæ nomen, sive plures in pactionem usurarum deducantur, sive una aut partes unius. Ut enim relatio est drachmæ ad minam, ita non posset in hac usurarum denominatione subintelligi mina, nisi drachma aut pars drachmæ nominatim enuntiaretur. Certe ubi non enuntiatur, quantalibet summa potest animo comprehendi, cujus hæc pars, quæ nominatur, usuram illius summæ, quæ reticetur, & annuam quidem, efficit. Ut ἔφεκτος τόκος, *usura sextaria*, æq; erit hoc nomine digna, sive sex drachmas hariolerís fœnori datas, sive sex tetradrachma, sive sexaginta drachmas, aut centum & viginti, aut sexcentas, & maiores ad infinitum summas, quarum pars sexta pro usuris cedat annuatim. Et licet etiam expeditius defungi hac explicatione, si dicamus, ἔφεκτον esse τόκον qui de sex unum dat annum denarium, ἐπίτριτον qui de tribus unum. Et sic de cæteris. Plane eodem modo apud nos quoque usurarum nomina, ut eas appellari mos est, explicari debent. Nam *denarius quintus* dicitur, quando quintus denarius ex quinque pro usura solvitur, *vigesimus* cum ex viginti denariis, unus, qui vicesimam illius sortis partem efficit, præstatur. Nec aliter in reliquis. Pari ratione ἐπίπεμπτος τόκος Græcis vocatur, qui in quinque unum usuræ nomine persolvit, qui est quintus denarius, ut ἔφεκτος est sextus in sex sortis. Si vero

dicas,

dicas, τόκον ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς, aut ἐπὶ ἓξ ὀβολοῖς, nullam aliam cogitatione fingere summam possis præter minam centum drachmis numero & potestate valentem, quæ pro sorte sit in usuræ commodum singulis mensibus sextam drachmæ partem redditura, hoc est, obolũ. Quæ usura quia nimis tenuis, nunquam Athenis Atticis usu receptam fuisse liquet, ubi licebat, quantocunq; liberet, fœnore pecuniam occupare. Sed eam dicis gratia proposuimus, uti constaret, quantopere falsi sunt viri longe doctissimi, dum ἔφεκτον τόκον, cum τόκῳ ἐπὶ ἕκτῳ δραχμῆς confundunt, & annuarum usurarum nomen cum menstruarum appellatione. Enimvero in menstruis significandis, ad minam quasi ad quamdam sortis normam omnes earum modos, minimos maximosque, redegerunt. Maxime harum communem & usitatissimam vocarunt τόκον ἐπὶ δραχμῇ. Nec temere leviorem ullam aut minorem Attici agnovisse videntur usuram. Nam ut inter annuas levissima fuit usura quæ ἐπιδέκατος τόκος appellabatur, ita in menstruis ei respondet ὁ ἐπὶ δραχμῇ τόκος nominatus. Est aliqua quidem differentia, nec examussim usura ἐπὶ δραχμῇ, quæ in centum drachmas drachmam singulis mensibus colligit, τῷ ἐπιδεκάτῳ τόκῳ respondere dignoscitur, sed proxime certe accedit. Nam fœnus τὸ ἐπὶ δραχμῇ ad annuam pensionem ex menstruis coacervatam si redigatur, duodecim drachmas dabit, cum ἐπιδέκατος τόκος decem tantum reddat. Exacte conveniret τόκος ἐπὶ πέντε ὀβολοῖς, quæ usura quinque obolos menstruos præstans in annum cõficit decem drachmas, qui τόκος plane est ἐπιδέκατος. Verum non adeo illo modo dispar, nec disconveniens proportio inter minimũ fœnus annuum & mẽstruum, qua illud ἐπιδέκατον, istud ἐπὶ δραχμῇ, ut quadrare possit negari. Præterea ratio fœnoris τοῦ ἐπὶ δραχμῇ rotundior & perfectior videtur, quam ἐπὶ πέντε ὀβολοῖς. Una drachma singulis mensibus dandã minus molestiæ habet, quam si quinque oboli solverentur. Deinde

Grçculi fæneratores in usuris paciscendis per tam scrupulosas minutias obolorum, genera usurarum graviora aut leviora explicare non satagebant. Per drchamas ea vulgo distinguebant in menstruo fœnore, ἐπὶ δραχμῇ, ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς, ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς. Ut minima fuit Atticis usura ἡ ἐπὶ δραχμῇ, ita maxima ἡ ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς, quæ ternas singulis mensibus drachmas solvendo, annuas parit triginta sex. Huius mentio apud Athenæum ex Oratione Lysiæ contra Æschinem Socraticum, cujus verba paulo infra adducam. Hæc maxima tunc temporis usura apud Athenienses, qua mensarii, id est, publici fœneratores, fœnus exercere solebant, & respondebat annuæ usuræ gravissimæ quam ἐπίτριτον τόκον itidem Græci appellabant, licet paulo maior hæc menstrua sit. Nam ille ἐπίτριτος τόκος triginta tres tantum dachmas cum duobus obolis in annum persolvit, cum illa ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς dicta præstet annuas drachmas triginta sex. Sed non tanti hoc discrimen, ut proportionem inter utramque esse prohibeat. Cum minima ergo fuerit usura ἐπὶ δραχμῇ, & gravissima ἡ ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς, mediocris videtur fuisse, quæ inter utramque media, & communiter usitata, ἡ ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς. Hæc viginti quatuor drachmas annuatim lucri facit. Video tamen, raram hujus aut nullam apud auctores fieri mentionem, sed pro ea inter maxime mediocres & honestioribus frequentatas poni, quæ vocabatur ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, hoc est, ἐπὶ δραχμῇ καὶ ἡμίσει, in drachmam unam & dimidiam. Et sanè, cum ἔφεκτος τόκος, quod fœnus in annum pactionem usurarum inducebat, fuerit de mediocribus in illo genere, melius convenit cum hoc menstruo ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς dicto, quam cum illo quod ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς appellatur. Nam ἔφεκτος τόκος annuas præstat drachmas in centum sexdecim cum quattuor obolis. At τόκος ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς cum in mensem det drachmam unam & dimidiam, in annum dabit decem & octo. Utraque usura, tam ἔφεκτος

quam

quam ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, hæc menstrua, illa annua, maxime communes & mediocres Athenis habitæ, & honestiorum fuere, qui fœnerationem ex professo non agitabant, sed pecuniam suam, ne otiosa ipsis ac sterilis esset, fœnore occupabant. In oratione illa Lysiæ adversus Æschinem Socraticum, cum Æschines pecuniam deberet traperitæ sive danistæ publico, usura ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς, & sub onere æris alieni labaret, rogavit Lysian, ne se circumventum fœnore insuper haberet, &, cum versura vellet suo fœneratori solvere, promittit Lysiæ, se illi pecuniam mutuo acceptam debiturum sub usura ἐννέα ὀβολῶν. Hæc verba sunt ex illa oratione ab Athenæo citata: οὗτος γὰρ ὦ ἄνδρες δικασταὶ, ὀφείλων ἀργύριον ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς Σωσίμῳ τραπεζίτῃ καὶ Ἀριστογείτονι, προσελθὼν πρὸς ἐμὲ, ἐδεῖτο, μὴ περιιδεῖν αὐτὸν διὰ τοὺς τόκους ἐκ τῶν ὄντων ἐκπεσόντα. κατασκευάσομαι δὲ, ἔφη, τέχνην μυρεψικὴν, ἀφορμῆς δὲ δεόμαι, καὶ οἴσω δέ σοι ἐννέα ὀβολοὺς τῆς μνᾶς τόκους. Ubi perperam Dalecampius vertit: *Cum Sosimo & Aristogitoni mensariis argenti drachmas tres deberet.* Immo: *cum Sosimo mensario & Aristogitoni argentum deberet sub usura trium drachmarum.* Menstruarum scilicet, & in minam. Hæc enim subintelligenda. Hæc usura ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς, dimidia parte levior quam illa quæ ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς, & tertia maior quam levissima quæ ἐπὶ δραχμῇ, ideo temperata est habita inter levissimam & gravissimam. Hanc usuram debebat ex lege Solonis maritus uxori à se dimissæ, dote non restituta, quamdiu eam penes se retineret. Demosthenes in ea contra Neæram: Νόμος κελεύει, ἐὰν ἀποπέμπῃ τις τὴν γυναῖκα, ἀποδιδόναι τὴν προῖκα, ἐὰν δὲ μὴ, ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς τοκοφορεῖν. Ex quibus omnibus constat, hunc usuræ modum & mediocrem & communem fuisse, & cum τῷ ἐφέκτῳ τόκῳ, qui in fœnore annuo talis erat, pæne parem. Τόκος autem ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς, quem non dubito quoque

& ipsum aliquibus usitatum, magis conveniebat cum ἐπιτρίμπτῳ τόκῳ. Cum enim supra docuerimus, ἐπιδέκατον τόκον, quæ usura inter annnas erat levissima, paria facere cum usura menstrua ἐπὶ δραχμῇ, eadem proportio, quæ est inter τόκον ἐπιδέκατον & ἐπίπεμπτον, etiam intelligitur inter τόκον ἐπὶ δραχμῇ & ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς. Exactius tamen respondet τῷ ἐπιτετάρτῳ τόκῳ quam τῷ ἐπιπέμπτῳ. Nam ἐπιτέταρτος τόκος viginti quinque in annum drachmas adfert, & τόκος ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς viginti quatuor. Hac eadem ratione τόκος ἐπὶ δραχμῇ cum τόκῳ ἐπογδόῳ, majorem videreretur habere concentũ quam cum ἐπιδεκάτῳ, quatenus usura drachmæ in minam duodecim gignit annuas drachmas, & ἐπόγδοος τόκος duodecim cum tribus obolis. Et sane verum est. Sed cum ex Aristotele supra observatum sit, minimam usuram fuisse τὸν ἐπιδέκατον τόκον, & maximam τὸν ἐπίτριτον, quod de annuis intelligendum esse ostendimus in comparatione ad eas menstruarum, constat levissimam fuisse τὴν ἐπὶ δραχμῇ, & gravissimam τὴν ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς. Eam porro usuram quæ Atticis ἐπὶ δραχμῇ appellata est, reliqui Græci ἑκατοστὴν dixerunt, & inde Latini *centesimam*. Quæ quare ita vocitata sit, differemus infra, quo loco usurarum Romanarum rationem ac modos explicabimus. Ceterum ut usurarum apud Græcos quædam pensiones annuæ fuere, aliæ menstruæ, ita etiam & diurnas fuisse constat. Quæ ratio menstruis causam & originem dedit, eadẽ & diurnis. Cum enim essent qui in annum credere pecuniam nollent, aut qui nollent accipere, quia ad mensem tantum unum aut alterum pecunia mutuo sumpta opus haberent, hi cum sperarent, & in animo haberent, se statim in fine mensis creditum dissolvere, ad mensem aut menses aliquot sumebant argentum mutuum, cum pactione usurarum etiam singulis mensibus solvendarum si ultra mensem præstitutum protraheretur sortis solutio. In sequen-

ſequentibus enim docebimus, ſi qui præſtituta die non ſolverent ſortem, quam ſe ſoluturos promiſerant, dummodo uſuram præſtarent, fœneratori fuiſſe ſatis, qui alterum adhuc menſum expectabat, & iterum perſolutis illius menſis uſuris, ſi in tertiam aut quartam traheret ſolutionem debitor, uſurarum penſione contentus creditor diſcedebat. Hæc res menſtruis uſuris principium videtur dediſſe. Magis tamen ejus fuit, qui mutuũ rogaret, dicere, ad quem diem poſtularet, quam ejus qui daret, ad quod uſque tempus vellet dari, ut in ſequentibus ſumus fuſe demonſtraturi. Qui igitur ad menſem unum petebat, uſuram, ut dixi, menſtruam promittebat. Et inde origo menſtruarum. Qui ad annum poſtulabat, vel poſt annum ſolvebat ſortem cum uſuris, vel etiam menſtrua die, ſi vellet, ac ſi id exigeret fœnerator.. Raro ultra diem annuam petebatur mutuum, ut ex Cicerone infra docebimus. Eo autem pertinebat uſuræ menſtruæ pactio, ut, ſi quis ad menſem mutuam rogaſſet pecuniam, ſi prius ſortem ſolveret, uſuram tamen unius menſis deberet. Ergo & ſiquis ad anni unius ſpatium poſtulaſſet mutuum, eadem conditione pactis uſuris id ſumebat, ut ante annum ſorte ſoluta, uſuram tamen totius anni præſtaret. De quo inferius pluribus. Qui vero in diem unum accepiſſet pecuniam ſub uſuris, etiamſi ſtatim eam redderet, integri diei uſuram debebat. Quod ad mutui dationem attinet, ad annuam diem poſtulati, certum eſt, multos extitiſſe fœneratores, qui, etiamſi ſcirent pecuniam ſe in annum crediдiſſe, non in menſem, uſuras ſibi tamen poſt annum ſolvi non ferebant, ſed quotmenſibus eas ſibi repræſentari volebant. Quem in traperitis præcipue, & ex profeſſo fœnus exercentibus fuiſſe morem, obſervabamus. Hæc præterea etiam in aliis multis conſuetudo obtinuit, ut in mercedibus, ſed & ædium locatarum penſionibus, quas per ſingulos menſes exigebant domnædii.

nædii. Nam licet in annum ædes conductæ essent ab inquilino, locator non expectabat dum annus exisset ad pensionem exigendam, sed eam flagitabat ad finem singulorum mensium. Quinimmo ita moris erat solvi. Idque introductum, quia multi tamdiu mercede rerum suarum carere non poterant, quibus inde victus esset parandus. Vir doctus ad characteres Theophrasti observat, se legisse in Græcorum commentariis, solitos Athenienses τοὺς μισθοὺς καὶ τὰ ἐνοίκια κατὰ πρυτανείας, οὐ κατὰ μῆνα τελεῖν. Hoc quidem verum, quamdiu spatium τῶν πρυτανειῶν non concurrebat cum spatio mensium. Quo enim tempore decem tantum fuere πρυτανεῖαι, numerus cujusque πρυτανείας aut triginta sex dierum fuit, aut triginta quinque. Posteaquam duodecim factę sunt additis duabus ad priores decem, tum æquati sunt mensium dies cum diebus πρυτανειῶν, unaque & eadem res esse cœpit mensis & πρυτανεία, quoad tempus. Nam unaquæque tribus mensis πρυτανείαν habuit. Græci: ἐπεὶ δὲ δώδεκα ἐγένοντο, ἑκάστη φυλὴ μηνὸς πρυτανείαν ἔχει. Quod non observatum, viros doctissimos miris errorum laqueis involvit. De quo pluribus in nostris de Anno Attico, Ægyptiaco, & Persico commentariis. Ammonius, in libro de similibus & differentibus vocibus, hoc notat, pensiones ædium, & mercedes, secundum πρυτανείας solvi, non in singulos menses. Διῄρητο γὰρ, inquit, παρὰ Ἀθηναίοις ὁ ἐνιαυτὸς εἰς δέκα πρυτανείας, ὅσαι καὶ φυλαὶ ἦσαν, καὶ ἐπρυτάνευσεν ἑκάστη φυλὴ κατ' ἐνιαυτὸν ἅπαξ. ὅθεν καὶ τοὺς μισθοὺς καὶ τὰ ἐνοίκια κατὰ πρυτανείας, οὐ κατὰ μῆνα ἐτέλουν. Ita legendum, non ut vulgo excusum est, τὰ ἐνοίκια καὶ τὰς πρυτανείας κατὰ μῆνας ἐτέλουν. Sed mirum, hæc ab illo notari de decem πρυτανείαις, cum satis cōstet, duas fuisse postea additas ad decem priores. Pollux, ut aliis testimonium non denunciem: καὶ ὅτε μὲν δέκα ἦσαν, πλείους ἑκάστῃ φυλῇ αἱ ἡμέραι. ἐπεὶ δὲ δώδεκα ἐγένοντο, ἑκάστη φυλὴ μηνὸς πρυτανείαν ἔχει. In ho-

norem

norem Antigoni & Demetrii regum, addititiæ duæ, Ἀντιγονὶς & Δημητριὰς, nominatæ sunt, quas postea mutarunt in Ἀτταλίδα & Πτολεμαΐδα. Sed de his alias. Cum igitur & mercedes rerum locatarum, & ædium pensiones, quotmensibus præstari moris esset, non mirum, si & usuras, quæ mercedis instar habent pro pecunia locata, menstrua quoque die pendi solitas fuisse videmus, & ob easdem rationes, etiam si in annum petita esset pecunia. Ad earum autem usurarum rationem maxime accommodatæ fuere illæ loquutiones quas paulo ante explicabamus, τόκου ἐπὶ δραχμῇ, ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, & similes. Ad annuam quippe pensitationem magis faciebant aliæ illæ, de ἐπιτρίτῳ τόκῳ, ἐφέκτῳ, & ἐπιδεκάτῳ ac similibus. De quibus jam diximus, & adhuc infra sumus dicturi. De usura in mense solvenda accipiendus ille locus Theophrasti in characterismo μικρολόγου, quo se ad incitas toties redactum fatetur vir magnus, quoties exponendum eum suscepit: ὁ δὲ μικρολόγος τοιοῦτός τις οἷος ἐν τῷ μηνὶ ἡμιωβόλιον ἀπαιτεῖν εἰς τὴν οἰκίαν. Iste micrologus pecuniam fœnore dederat pauxillulam, cui usuræ nomine competeret semiobolũ singulis mensibus ex more solvendum. Hanc ille tantulam pro usura summulam non dubitabat, ventitans ipse domum debitoris sui, poscere, & ad diem exigere. Quæ nota est summæ μικρολογίας & infimarum sordium. De pensione ædium non posse accipi, quod aliquando cogitabat vir ille summus, certo certius est. Quæ enim ædes tam parva mercede conduci queant, ut, in annum tribus obolis inquilino habitationem præstent conducendam? Nec opus est addi, ἐλθὼν ἐπὶ τὴν οἰκίαν, quod vetustissimi, quos vidimus, codices non agnoscunt, Ἀπαιτεῖν ἐπὶ τὴν οἰκίαν, hoc satis significat, & subintelligitur ἐλθών. Hujusmodi porro multos minutos Athenis tocolliones fuisse constat, quales τοκογλύφοι & ὀβολοστάται dicebantur, qui parvulas summas

ino-

inopibus fœnerabantur, & obolos vel in diem vel in mensem pro usura colligebant, Ut hic μικρολόγος Theophrasteus, si dederat octo drachmas cum aliquot obolis mutuas τόκῳ ἐπὶ δραχμῇ, hoc illi fænus usurę nomine reddidit ἡμιωβόλιον singulis mensibus. Hic ille est sordide deparcus, qui in eodem characterismo, quo graphice eum delineavit Philosophus, δεινὸς ὑπερημερίαν πρᾶξαι καὶ τόκον τόκου. Qui, nisi ad diem ei solvatur usura, pœnam pro mora exigit, & usuram usuræ. Ne mireris, tam exacte sollicitum esse de exigendo singulis mensibus semiobolo. Qui diarium fœnus exercerent, hi vero Athenis & in reliqua Græcia fuere etiam non pauci. Nomen inde habuerũt ἡμεροδανεισταί. Sic olim cognominatus est Menippus ille Cynicus Philosophus, teste Hermippo apud Diogenem Laertium in ejus vita: φησὶ δὲ Ἕρμιππος, ἡμεροδανειστὴν αὐτὸν γεγονέναι καὶ καλεῖσθαι, καὶ γὰρ ναυτικῷ τόκῳ δανείζειν καὶ ἐξενεχυριάζειν. Inde forsitan hausit Scaliger nauticum fœnus diarium fuisse, quod hæc verba suadere videntur, ut vulgo edita sunt. Quod enim ἡμεροδανειστὴς vocaretur, ratio redditur, καὶ γὰρ ναυτικῷ τόκῳ δανείζειν, *nauticum eum fœnus agitabat.* Atqui nihil certius, quam nauticum fœnus non fuisse in diem neque in certum aliquod tempus, mensem puta vel annum, sed in totum navigationis spatium, ut pluribus infra confirmabimus. Præterea quod cognomentum illi Cynico hæserit ἡμεροδανειστὴς, non fœnoris nautici gratia quod exerceret, id ei inditum, ex illis verbis, si recte capiantur, patebit. Nam & fuisse clare dicit ἡμεροδανειστὴν, & propterea sic cognominatum. Φησὶ δὲ Ἕρμιππος, ἡμεροδανειστὴν αὐτὸν γεγονέναι καὶ καλεῖσθαι. Ergo quæ sequuntur, nihil ad causam ejus cognomenti pertinere, quæ & sic legenda sunt: καὶ ναυτικῷ τόκῳ δανείζειν, καὶ ἐξενεχυριάζειν. Præterquam quod erat ἡμεροδανειστὴς & in diẽ fœnerari pecunias solebat, etiam fœnus nauticum agitasse eum, & pignora soli-

tum capere, ſi debitor moram in ſolvendo faceret. Illud enim ἐξενεχυρεάζειν non magis ad fænus hemerodaniſticum, quam ad menſtruum aut annuum pertinet, immo etiam minus. Ergo nec ναυτικῷ τόκῳ δανείζειν, ad præcedentia de cognomine ἡμεροδανειστοῦ referendum. Verſus Diogenis de Menippo hemerodaniſta obiter ita conſtituendi ſunt, in vulgatis peſſime luxati:

Φοίνιξ τὸ γένος, ἀλλὰ Κρητικὸν κύνα,
Ἡμεροδανειστὴν, τοῦτο γὰρ ἐπεκλήζετο,
Οἶσθα Μένιππον ἴσως,
Θήβησιν οὗτος ὡς διωρύγη ποτὲ,
Καὶ πάντ᾽ ἀπέβαλεν, οὐδ᾽ ἐνόει φύσιν κυνὸς,
Αὑτὸν ἀνεκρέμασεν.

Præter ordinem verſuum male compoſitum in editionibus, verba etiā non ſatis ſana ſententiæ & menti auctoris officiunt. Quæ hæc eſt, Menippum fænore diario & nautico, cum vim pecuniarum grandem confeciſſet, eas amiſiſſe furto, perfoſſis ab expilatore parietibus loci quo incluſæ ſervabantur. Ita enim ſenſus eſt horum verborum, ὡς διωρύγη ποτέ. Sic διωρυγὴ accipienda in legibus navalibus: ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δεξάμενος, φυλάττειν ταῦτα ὅτι ἀπώλετο, δεῖ δειχθῆναι τὴν διωρυγὴν, ἢ τὰ σῦλα πόθεν ὑπέστη. Mærore amiſſæ pecuniæ expilatæ ſuſpendio vitam finiſſe vult Menippum, nec intellexiſſe quæ natura canis eſſet, hoc eſt, Cynici philoſophi, qualem profitebatur. Interpretes nihil in illo Epigrammate viderunt. De modo diarii fænoris, qualis fuerit, nunc videamus. Menſtruo immane quantum majorem fuiſſe, plane liquet. Ut inter menſtruas & annuas uſuræ penſiones aliqua extitit differentia, & illæ his graviores proportione, adeo ut minima menſtruarum gravior fuerit quam quæ annuarum leviſſima, & graviſſima ex menſtruis major quam quæ inter annuas maximè gravis, ita in diem factitatum fænus, multis paraſangis ſuperavit ipſum menſtruum

ſtruum. Hominum autem fuit viliſſimorum & ſordidiſſimorum. Et quemadmodum in mercedibus accipiendis omne genus, qui annuas eas caperent pro re ſua quacunque vel opera quam locarent, honeſtiores habebantur quam qui ſingulis menſibus eas exigerent, ita hi porro majorem præferebant honeſtatem, quam qui diurnis exigendis capturis vitam quæritarent, qui omnium contemptiſſimi & infimarum fuere ſordium. Μισθὸν ἐφημέριον Græci appellant. Præ inopia non poſſunt expectare, & mercedem præſentariam volunt. Uſura etiam merces eſt pecuniæ locatæ fænore. Minuti ac puſilli τοκογλύφοι, qui hunc quæſtum habebant ex quo in diem viverent, vel qui ex ratione quæſtus ſordidi quam agitabant, nihil mediocre volebant, ſingulis diebus pro pecunia, quam dederant, mercedem ſoliti exigere, eamque maximam. Honeſtiores in menſem dabant, honeſtiſſimi in annum. Quod tamen ut plurimum ex deſiderio petentium mutuum pendebat, utrum in annum, an in menſem, aut aliquot menſes poſtularent. Certe duæ res efficiunt, ne quis ſuſtinere diutius queat ſolutionis dilationem, egeſtas ac negotiatio. Qui ſuo indiget ad vivendum, nec aliud habet, ſingulis menſibus & penſiones pro ædibus locatis, proque pecunia fænerata, & mercedem pro arte præſtari ſibi expetit. Qui negotiatur, & pecuniam ſuam exercet, ut argentarii & mercatores, moram patienter non ferunt, quin quamprimum poſſunt, pro uſura nummos exigant, quos ſtatim occupent. Ex locatis ædibus menſtruam vulgo penſionem moris erat præſtari. Non tamen apud omnes eadem conſuetudo, ſed quidam ſoliti annuam expectare, nonnulli & bimam, ut apud Martialem:

Vidi, Vacerra, ſarcinas tuas, vidi;
Quas non retentas penſione pro bima
Portabat uxor rufa crinibus ſeptem.

Merces

Merces ludimagistris pendebatur quotmensibus more pervulgato, ut ex hoc Epigrammate Palladæ colligitur, ut alios testes omittam:

Ἐνθάδε παιδεύουσιν ὅσοις κεχόλωτο Σάραπις
Τοῖσιν ἀπ' οὐλομένης μήνιδος ἀρχομένοις,
Ἔνθα τροφὸς κατὰ μῆνα φέρει μισθὸν μετ' ἀνάγκης,
Βύβλῳ καὶ χάρτῃ δησαμένη πενίην.

Atqui ex eodem Epigrammate constat, quibusdam etiam nonnisi anno finito solitam dari mercedem διδακτρου nomine:

Ἢν δέ τις εἰς ἐνιαυτὸν ἄγοι χρυσοῖο νόμισμα,
Ἐνδεκάτῳ μηνὶ πρὶν προφέρειν μετέβη.
Ἀγνώμων δὲ φανείς, καὶ τὸν πρότερον διασύρας
Γραμματικὸν, στερέσας μισθὸν ὅλου ἔτεος.

Quod confirmatur & versu Juvenalis ex Satyra VII, de mercedibus magistrorum:

—& cum se verterit annus,
Accipe, victori populus quod postulat, aurum.

Ad quem locum vetus Scholiastes: *Hæc exposcunt à magistris, & post omnia in annum unum solidum accipient.* Hoc est, quod Palladas dixit:

Ἢν δέ τις εἰς ἐνιαυτὸν ἄγοι χρυσοῖο νόμισμα.

Sed de mercedibus Grammaticorum & Rhetorum nos alibi. Usuræ igitur, quæ mercedis locum in locata pecunia habebant, partim annuis, partim menstruis pensionibus solvi solitæ, cum apud Græcos, tum apud Romanos. Præter has etiam Græcis receptæ in usu diurnæ. Sic & mercedes bajulis dietim solvebantur, aliisque mercenariis, quos Græci μισθωτοὺς appellant proprie. Eas usuras diarias contemptissimæ sortis homines usurpabant. Hinc cum Theophrastus inter notas μικρολόγου retulisset, semiobolum pro usura in mense accipere, & usuram usuræ pro mora solutionis flagitare, idem in characterismo ἀπονοίας tradit de hujusmodi vecorde, & profligatæ avaritiæ homine, qui in drachmam & in diem tres semiobolos exigeret

ufuræ nomine, hoc eft, quartam partem drachmæ: οὐκ ἀποδοκιμάζων ἐστὶ, οὐδ᾽ ἅμα πολλῶν ἀγοραίων στρατηγεῖν, καὶ εὐθὺς τούτοις δανείζειν, καὶ τῆς δραχμῆς τόκον τρία ἡμιωβόλια τῆς ἡμέρας πράττεσθαι. Quod prodigiofum fœnus eft, utpote quo intra quatridum fors exæquabatur. Hujus fœnoris in diem dandi mentio extat & apud Plautum in Epidico, fed non tam impendio magni & horrendi, his verbis:

Id adeo argentum ab danifta aqud Thebas fumpfit fœnore,
In diem, minafque argenti fingulas, nummis.

Ex quo illud etiam intelligi datur, vulgares daniftas vel trapezitas, qui publice profitebantur hanc fœnerandi artem, non folum in menfem, & in annum, fi quis vellet accipere, fed & in diem ufurariam pecuniã dare paratos. In eo verfu quod in diem minafque fingulas pactio interponitur ufuræ, in nummis fingulis, cave de drachmis interpreteris, ut fecere quidam. *Nummi* apud Plautum & alios illius tẽporis comicos, didrachma funt, non drachmæ. Ergo binæ drachmæ in centum eo fœnore diario expetitæ. Quod refpondet aliquo modo fœnori menftruo ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς appellato. Nam ut illud, quod erat in menfem, quinquagiuta menfibus fortem æquat, ita hoc diarium quinquaginta diebus. Apud Romanos fimiliter annuum fextantium ufurarum in duas uncias fœnus fortem adæquabat annis quinquaginta. At illud diarium Theophrafti, quod quattuor diebus fortem æquiparabat, ut proportione caret, ita exemplo. Nullum enim fœnus menftruum intra quattuor menfes ufuras parit fortis fummæ ex pari refpõfuras. Sed eft annuum quod id facit in quattuor annis, nempe ἐπιτέταρτον, ut ἐπίτριτον in tribus. Ideo Theophraftus ἀπονοίας charactere infignivit tales ufuras. Nunc docendum, nummos in illo Plauti loco effe didrachma. Nam falluntur qui nummum hic denarium volunt effe, qui dena-

denarius drachmæ par eſt, cum hic nummus Plautinus ſit didrachmum. Clare in Pſeudolo ex veteris codicis lectione, qui apud me eſt:

Illi drachma eſſent miſeri; me nemo poteſt,
Minoris quiſquam nummo ut ſurgam ſubigere.

Dicit, alios coquos vulgo drachma conduci, ſuam operam nemini ſe addicere minoris quam nummo, id eſt, duabus drachmis. Qui de nummo aureo ibi accipiunt, ſtrenue nugantur. Cujus ſententiæ nollem fuiſſe magnum Scaligerum in opere poſtumo de re Nummaria. *Plus*, inquit, *hic eſt nummus quam aliquot drachmæ.* Immo dicere debuit, quam drachma. Nam ita legendum apud Plautum ex vetuſto ac fido exemplari. Sed & cum vulgata lectione idem ſenſus. *Illi drachmis eſſent miſeri.* Quot enim drachmas ibi vellet Scaliger intelligi? Non poteſt amplius quam unam. Singuli drachmam accepiſſent. Ita loquutus eſt in Aulularia:

Nam noſter noſtræ qui eſt magiſter curiæ,
Dividere argenti dixit nummos in viros.

Id eſt, nummum ſingulis viritim dividere. Quod & explicat ſtatim.

Nam non eſt veriſimile, hominem pauperem,
Pauxillum parvi facere quin nummum petat.

Addit idem Scaliger ibidem, quotidianam ſibi videri mercedem fuiſſe τετράδραχμον, ex illis apud Athenæum verſibus, de coquo:

—ἀλλὰ δ' ἐγὼ τὰς τέσσαρας
Δραχμὰς ἀποβαλῶ, φησι, τὴν προαίρεσιν.

Si ibi quattuor drachmæ dantur coquo mercedis, an neceſſe eſt in illis Plauti verbis coquum decem accipere? Quod nos voluimus nummi nomine duas ſignificari drachmas, id propius abeſt à tetradrachmo quam decem drachmis. Non uno pretio omnes operam ſuam locabant. Prout ars erat in his quam illis perfectior, ita plus aut minus merebant. Vulgares

drachmam, paulo doctiores nummum, ut & ille in Aulularia:

Nummo conductus sum: plus medico jam mercede
est opus.

Id est, duabus drachmis. Optimi quattuor drachmas accipiebant, ut ille apud Athenæum. Nemo fuit tam perfectus qui nummũ aureum in diem pro opera posceret, hoc est, viginti drachmas. Nam qua ratione ductus Scaliger nummum de nummo aureo interpretatus sit, & nummum aureum de decem tantum drachmis, expiscari non possum. Nummus aureus passim apud auctores, & apud hunc ipsum Plautum pro aureo nomismate integro accipitur binas auri drachmas pensante, non de ἡμιχρύσῳ, ut vult Scaliger. Ut in Trinummo.

Si hunc possim illis mille nummis Philippeis cir-
cumducere.

Philippei hic nummi non sunt ἡμίχρυσοι, sed solidi & integri stateres aurei. Pollux: καὶ ἄλλως ἤδη ἤκουσαν οἱ Κροίσειοι στατῆρες, καὶ Φιλίππειοι, καὶ Δαρεικοί. Ergo Δαρεικοὶ, ut & Philippei, duarum tantum drachmarum pondus habuère. Et cum Daricum staterem auri siclo rependit Iosephus Antiquitatum Iudaicarum libro III, cap. IX, non de siclo tetradrachmo, ut putavit Snellius, sed de didrachmo intelligendus. Res per se nota pluribus probari non vult. Quod idem Scaliger ὁ πάνυ in Persa Plautino, sexcentos nummos pro sexagenis minis accepit, non mediocriter hallucinatus est:

Quid igitur? sexcenti nummi quid agunt? quas
turbas danunt?

Putat, hos sexcentos nummos sexaginta minas esse, quibus puella in illa fabula vendita fuit. Id falsum. Nam sexcenti illi nummi pretium faciunt quo liberavit amicam suam Toxilus, meretriculam non magni. At sexaginta minæ sunt quas pro virgine leno dederat, quam

quam crediderat ex penitissima Perside advectam, summo loco natam, ideoque impenso eam comparaverat pretio, nempe sexaginta minis argenteis. Sexcenti vero nummi, quibus amicam liberavit à lenone Toxilus servus, mille tantum & ducentas drachmas faciunt, si computetur nummus pro binis drachmis, quæ in totum duodecim minas argenti reddunt. Drachma quidem auri est decima pars minæ argenti, sed nummus non est drachma auri. Nisi quis enim expresse *auri* vocem addat, *nummo* nominato nemo est qui de aureo possit intelligere. Probare pergit, saltem id satagit, nummum esse auream drachmam, ex loco alio Plautino in Truculento, ubi servulus, qui una mina argenti obsonaverat, quinque autem ad herilem amicam defert, ait, sese de ea mina, qua obsonaverat, partem Herculaneam detraxisse, quinque nummos. Existimavit vir summus, partem illam Herculaneam, sive quinque nummos, de quinque minis detrahi, ac proinde quinquaginta drachmas argenteas de summa illa decerptas, quæ quinque drachmas aureas efficiunt, hoc est, quinque nummos. Non poterat magis in re ulla aberrare, quam hic falsus est. Non enim de tota summa quinque minarum se detraxisse partem Herculaneam, id est, decimam, fatetur servulus, sed de mina duntaxat quæ ipsi data fuerat ad opsonandum. De aliis non poterat, quas integras deferre ad amicam à domino jussus fuerat. Nam facile id dominus rescisset. Et non contemnenda summa est, quinquaginta drachmas ex quingentis furari. Id facile potuit facere in illa mina qua obsonia emit, quæ mentitus est sibi carius empta decem drachmis quam ea revera præstinasset. Verba Plauti allata clare confutabunt Scaligeri sententiam, meamque confirmabunt:

Secreto hercle equidem illum adjutabo. Neque mea ille quidem,

Opera unquam hilo minus propere, quam poteſt, peribit.
Nam jam de hoc obſonio de mina una deminui
Modo quinque nummos, mihi detraxi partem Herculanam.

Pars Herculana, hoc eſt, decima de mina detracta, decem drachmæ ſunt, quos quinque nummos vocat Plautus. Ergo nummus pro didrachmo argenteo. Quod & illo argumento certiſſime poteſt probari. Nummus aureus dicitur Plauto & aliis, qui pondere eſt duarum drachmarum. Ergo nummus abſolute cum dicitur, de argenteo intelligendus, qui & drachmas duas argenteas pariter appendit, ut aureus duas aureas. Hinc idem Plautus in Rudente nummos aureos à denariis aureis diſtinguit, hoc eſt, didrachma aurea à drachmis aureis:

Nummi octingenti aurei in marſupio infuerunt,
Præterea centum denaria Philippea.

Ubi nummi aurei ſunt χρυσοῖ στατῆρες, qui pondus habebant duarum drachmarum. At denaria ſunt ἡμιστάτηρες, unius drachmæ pondere, quos & ἡμιχρύσους dixere, ut Alexandrides apud Pollucem. Et notandum, fabulam illam Plautinam agi Cyrenis, in qua urbe & ſtateres & ſemiſtateres aurei erant in uſu, hoc eſt, nummi aurei denarii, hoc eſt, didrachma, & drachmæ aureæ. Pollux lib. IX, cap. VI: ἦν μέντοι, ὡς Ἀριστοτέλης φησὶν, ἐν Κυρήνῃ καὶ τετραστάτηρον, καὶ στατὴρ, καὶ ἡμιστάτηρον, χρυσᾶ νομίσματα. Ita ibi ſcribendum ex optimo, quem contulimus, exemplari. Hinc *denarius aureus* apud Livium eſt drachma aurea, cum dicit, denarium aureum decem argenteis valuiſſe, hoc eſt, drachmam auream decem drachmis argenteis. Lib. XXXVIII, de fœdere Ætolico: *pro argento ſi aurum dare mallent, darent convenit, dum pro argenteis decem aureus unus valeret.* Auri tunc ratio ad argentum decupla. At aureus nummus Græcorum, pondere didrachmi, viginti

ginti drachmis permutabatur argenteis. Unde quinque aureis minam argenti solitam permutari, inter omnes convenit. Pollux: ὁ δὲ χρυσοῦς στατὴρ μνᾶν ἠδύνατο. Sed hæc alibi. Nummus igitur aureus, didrachmum aureum, ut denarius aureus drachma aurea. Sic nummi apud Plautum sunt didrachma. Idem in Aulularia:

Nam noster nostra qui est magister curiæ,
Dividere argenti dixit nummos in viros.

Id est, δίδραχμα, ut alibi id confirmamus. Diarii hi porro fœneratores cocionibus præcipue solebant in foro pecunias in diem fœnerari, ut ex Theophrasto constat in charactere περὶ ἀπονοίας. Cum enim hi cociones sive arillatores à mercatoribus res emerent, ut carius eas populo divenderent, si occasio esset bene emendi, & nummi ipsis ad manum præsentes non adessent, ne lucri faciendi opportunitatem amitterent, pecuniam ab his ἡμεροδανεισταῖς sumebant, pactis in diem usuris. Verba Theophrasti de perdito illo ac desperato hemerodanista; οὐκ ἀποδοκιμάζων δὲ οὐδ' ἅμα πολλῶν ἀγοραίων στρατηγεῖν, καὶ εὐθὺς τούτοις δανείζειν. Ubi doctissimus interpres ἀγοραίους *rabulas forenses* reddidit, nec poterat pejus, cum in superiore libro docuerimus, ἀγοραίοις esse pusillos negotiatores, qui & κάπηλοι Græcis appellati, Latinis *cociones*. Glossæ veteres. Ἀγοραῖος, *nundinator, forensis*. Ammonius distinguit inter ἀγοραῖον & ἀγόραιον, accentu variato. Ἀγόραιος, inquit, ἐὰν προπαροξυτόνως, σημαίνει τὸν ἐν ἀγορᾷ τεθραμμένον, ἐὰν δὲ προπερισπωμένως, τὸν ἐν ἀγορᾷ τιμώμενον. Corruptissime hæc postrema. Lege, si emendatiora vis, τὸν ἐν ἀγορᾷ τι ὠνούμενον. Qui in foro aliquid emit. Intellige hos cocionatores qui in foro ab agricolis & artificibus atque etiam exteris mercatoribus, quod venale habebant, præstinabant, carius postmodum vendituri, qui ἀγοραῖοι dicendi, cum accentu in penultima circumflexo. Sed melius

legatur, τὸν ἐν ἀγορᾷ τι πωλούμενον, *qui in foro aliquid vendit*. Dicebantur & σκηνῖται hi ἀγοραῖοι, quia tabernacula vel tabernas in foro habebant, in quibus sua vænum exponere soliti. Harpocration: Σκηνίτης. Ἰσοκράτης τραπεζιτικῷ. Πυθόδωρον γὰρ τὸν σκηνίτην καλούμενον, ἔοικεν ἐπώνυμον εἶναι. μήποτε δὲ ὡς εἰς ἀγοραῖον καλούμενον, ἐπειδὴ ἐν σκηναῖς ἐπιπράσκετο πολλὰ τῶν ὠνίων. Per ἀγοραῖον intelligit Harpocration cocionem vel arillatorem. Σκηνὴ autem erat tabernaculum vel ex lignis vel ex linteis, ἡ ἀπὸ ξύλων ἢ ἀπὸ περιβολαίων οἰκία. Apud Theocriticum σκανὰ est tentorium propolarum, quod in nundinis solent in foro constituere ad merces vendendas, ut etiam nunc moris habent. In Ἀδωνιαζούσαις:

----Νίτρον καὶ φῦκος ἀπὸ σκανᾶς ἀγοράσδων.

Inde ergo hujusmodi propolæ σκηνῖται Græcis. Eodem nomine & Arabes appellati, qui vagabantur, & sub tentoriis degebant. Talis Iacob in Genes. XXV, inducitur, ישב אהלים, οἰκῶν σκηνὰς, ὁ σκηνίτης. Pro quo Septuaginta verterunt, οἰκῶν οἰκίαν. Nam & Hesychius σκηνὴν exponit οἰκίαν ex tabulis aut linteis factam. Subiit, cum cum hæc scriberem, virum omnium opinione Græce doctissimum in Aristarcho sacro notare, Hellenistas illos suos non σκηνὴν, sed οἰκίαν esse interpretatos, quod honeste minus eam vocem usurpare Græcos non nescirent. Cur igitur iidem Hellenistæ sexcentis locis in sacra scriptura, nomine σκηνῆς non abstinuerunt, etiam in designandis rebus sanctissimis, ut σκηνῇ μαρτυρίου, si sciebant turpius esse pronuntiatu illud vocabulum? Aliud cogitabat aut agebat cum hæc commentaretur vir eruditus. Quare autem minus honesta vox σκηνὴ Græcis? Quippe qui ἐν σκηνῇ τρέφεσθαι, de libidinosis atque obscenis, aut quæ pretio prostituissent corpus, vulgo usurparent. Unde hoc vero, ut, qui in tentoriis educarentur, pro obscenis ac libidinosis haberi solerent?

Non dicit id Ariſtarchus, ſed locum Theodoreti citat, ex quo id planũ fiat, τὴν δὲ καὶ νενομοτεθημένην παρ' αὐτῶν καὶ πραττομένην λαγνείαν οὐδὲ τῶν ἐν σκηνῇ τοῖς τεθραμμένων ἀνάσχοιτ' ἂν ἢ φράσαι, ἢ λεγόντων ἄλλων ἀκοῦσαι. Atqui σκηνὴ ibi non eſt tentorium, hoc eſt, Hebraicum אהל, aut סכה, quod Septuaginta, vel, ſi mavis, Helleniſtæ, nunc οἰκίαν vertunt, nunc σκηνὴν, ſed theatrum & ſcena. Notum eſt autem, ſcenicas mulieres, & omnes qui ſcenæ operam darent, quam impudici & laſcivi fuerint. Hi ſunt quos ἐν σκηνῇ τεθραμμένους vocat Theodoretus. Verbum non addam, ne celocem nimis onerem. Ergo ad penſum redeamus. Præter annuas, menſtruas, & diarias uſuras, veteribus notas, & frequentatas, ſunt hodieque & hebdomadariæ in his locis Longobardis, hoc eſt, publicis fœneratoribus ſive trapezitis, uſurpatæ. De quibus apud veteres nihil legi. Ad hoc etiam pertinent, ut, ubi quis pecuniam ab ipſis acceperit ſub uſuris, ſi vel unum non amplius diem aut biduum pecuniam eam retineat, pro tota ſeptimana uſuram perſolvere teneatur. Quod an in veterum annuo & menſtruo fœnore obtinuerit, nos in ſequentibus tractabimus, & jam ſupra aliquid obiter attigimus.

CAPVT III.

Differentia communium & maritimarum uſurarum, deque earum appellatione & modo. Commune fœnus, eoque diverſum à nautico, Græcis ἔγγυον dictum. Quod ἔγγειον vocetur in Atticis ſcriptoribus, id eſſe cum vitio librariorum. Recentiores qui ἔγγειον appellant neſciviſſe quid eſſet ἔγγυον δάνεισμα. Quare ἔγγυα δανείσματα opponantur nauticis. Ἔκδοσις proprie de nautico fœnore. Quid ſit ἔγγυον, & quare communes uſuræ ἔγγυοι appellatæ. Lex Rhodia explicata duobus locis. Quæ ſine periculo creditoris datur

 pecunia,

pecunia, eam dici ἔγγυον. Ideo opponi trajecticiæ, cujus periculum suscipit creditor. Sola periculi ratione eas usuras distingui, multis probatum. Quid sit ἔγγειος κτῆσις, & ἔγγαιον κτῆμα. An ἔγγειος οὐσία eodem significatu dicatur de substantia quæ in prædiis sita est. Non omnia quæ in terra fiunt aut contrahuntur, ἔγγεια dici, sed ea sola quæ soli sunt, & solo inhærent. Ἔγγειον τόκον & ἔγγειον συμβόλαιον vitiose scribi apud Demosthenem, pro ἔγγυον. De possessionibus ἐγγείοις. De supellectile. Quid sint ἔπιπλα, ἀπαρτία, τοῦλδος. Quid sit οὐσία φανερὰ apud Atticos. Eadem nimirum, quæ & ἔγγειος. Quid οὐσίαν proprie vocent. Οὐσίας δίκη, quæ. De loquutione, ἐν γῇ, ἐπὶ γῆς, ἐκ γῆς. Tyrius Maximus duobus locis emendatus. Græcos medii ævi eodem modo pronuntiasse diphthongum ει & υ ψιλὸν, inde ἔγγειον corruptum pro ἔγγυον. Quæ sint ἔγγυα συμβόλαια. Lex Rhodia emendata. Ἔγγυος οὐσία pro ἔγγειος perperam apud Demosthenem legitur, ut alibi ἔγγειος male pro ἔγγυος. Quo sensu Græci διαποντίοις τόκοις nominarint. Quid proprie significent vocabula ἔγγυος, φερέγγυος & ἐχέγγυος. Inde & ἐγγύη appellata, quod securos præstet eos quibus præstatur. Ἐπίγυα funes quibus navis ad terram ligatur, inde etiam appellata ἀπὸ τῆς γύης, id est, γῆς. Mirifica Scaligeri hallucinatio in expositione Græca vocis ἔγγυον. Versus Manilii quomodo exponendi quos idem interpretatus est. Novella Iustiniani de nautico fœnore à prava ejusdem interpretatione vindicata. De fœnore quod sortem intra annum adæquat Manilii verba accipienda. Quamvis ἐγγύῳ fœnori, id est, communi, nullum lege modum posuisset Solon, moderationem tamen accepisse ex fœnerantium æquitate, & contrahentium consensu. Perperam doctum commentatorem legum Atticarum existimasse lege aliqua fœnoris excessum apud Atheniensis coercitum. Non

eam

eam mentem esse Scholiastæ Demosthenis, cujus verba ad hoc citavit. Quomodo ea sint capienda. Qui vocentur ἰδιωτικοὶ νόμοι, quos Græci ἀπὸ τῶν δημοσίων discernunt. Non videri aliam legem rogatam Athenis de usuris moderandis, quæ derogaret antiquæ Solonis legi, qua infinitæ permittebantur. De consuetudine, quæ est νόμος ἄγραφος. Multa in vita per eam instituta & recepta esse, atque observata. Ita nummus inventus, non ulla lege constitutus. Eadem consuetudine, consensu privatorum adprobata usuras, lege sine modo apud Athenienses permissas, modum per se esse nactas. Parvos & pecuniarios usurariosque contractus lege non esse obligandos politicis semper visum. In scripto jure Græcis ἰδιωτικοὺς νόμους distingui ἀπὸ τῶν δημοσίων, sed alia significatione. Grammaticos quosdem hoc discrimine κύρβεις & ἄξονας distinxisse, quod in istis ἰδιωτικοὶ, in illis δημόσιοι νόμοι essent inscripti. De differentia κύρβεων & ἀξόνων obiter disputatum. Auctorum super ea re dividia. Ἄξονας fuisse versatiles. Ἄξων, idem quod axis, circa quam rota vertitur. Inde & legum axones appellati. Quid sit κνώδαξ, & κνώδων. Plutarchus correctus & explicatus. Vnde κύρβεις appellatæ. & quid proprie fuerint. Κυρβασίας nomen ex Persico deductum. Quæ differentia fuerit apud Athenienses inter νόμους ἰδιωτικοὺς & δημοσίους. Leges publicæ, quo sensu auctoribus dictæ. Quæ caussa præcipua sit legum condendarum. Quæ nocentes puniunt, ut documento sint ceteris ne delinquant, proprie δημοσίας vocatas. Idem nomen & apud Latinos Iurisconsultos tulisse. Inde & publica judicia iisdem quæ ex publicis legibus descendunt. Explicata lex 1. D. de Iudiciis publicis. Δημόσιαι δίκαι, actiones publicæ, hoc est accusationes, proprie Græcis dictæ in criminibus publicis. Quorum animaduersio ad exemplum pertineret, & quia cuilibet

libet è populo eorum accusatio permitteretur, ideo appellata δημόσια. Vox etiam ἔγκλημα horum criminum propria. Γραφὴ quoque Græcis eorundem criminum accusatio appellata, quæ vox non usurpatur de privatis actionibus. Ita & Latinos privatas actiones opponere publicis judiciis. Privata quoque judicia publicis distincta. Aliæ etiam populares actiones à publicis, ut Græcis δημοτικαὶ δίκαι, & δημόσιαι. De extraordinariis iudiciis, & cognitionibus proprie dictis. De privatis judicibus & pedaneis. Alia ratione publicum jus à privato destingui, quam privata judicia à publicis. Quid juris publici nomine intellexerint Iurisconsulti, quid privati. Ita fere Græcis ἴδιον νόμον proprie jus omne esse scriptum, & κοινὸν sine scripto. Privatæ leges etiam de privilegiis. Personales verius diei. Leges quibus omnes tenerentur, non publicas fuisse dictas, sed γενικὰς, id est generales & κοινάς. Lex est, συνθήκη κοινὴ πόλεως: conventio, hoc est συνθήκη inter privatos, lex est privata. Alio discrimine leges publicas Græcis Latinisque dici quæ pœnas exemplares res reis publicorum criminum irrogarent, & quorum esset propterea publica accusatio. Adulteratores monetæ Græcis Romanisque publico judicio morte puniti, quamvis pecunia privatorum esset inventum. Nummi inventio cur ἰδιωτικὸς νόμος, & quo sensu Vlpiano vocetur. De νόμοι ἀγράφοι & ἐγγράφοι. Consuetudo, νόμος ἄγραφος, quæ bipertito in leges etiam generales & communes, & in privatas & peculiares divisa est. Vsurarum modum multis in locis more solo introductum. Idem mos induxit Athenis, μὴ πολλοὺς τόκους λαμβάνειν. Quo sensu Vulpianus dixerit, πολλοὺς τόκους ἀντὶ τῶν μεγάλων, multas pro magnis. Quid sit triplex usura Iuuenali, & quinæ mercedes Horatio.

PRÆTER fœnoris annui, menstrui, diurni modos diversos quos in superioribus exposuimus, non minima quoad modum fuit differentia inter communes usuras & maritimas, apud Græcos pariter ac Romanos. Sed de Græcis primum, ac de nomine quo inter se differunt, deinde & de modo agemus. Commune fœnus vocant ἔγγυον, maritimum ναυτικόν. De ἐγγύῳ quare sic vocetur videndum. Id alii ἔγγειον appellant, id est terrestre, ad distinctionem illius quod *maritimum* dicitur, & in mari exercetur, cum hoc in terra scilicet soleat agitari. Non immerito tamen hanc vocem ἔγγειον in hoc fœnoris genere significando suspectam habeo, licet recentiores ita sæpe appellent. At non veteres, nisi si fortasse cum vitio. Pellectis & examinatis quas sumus allaturi rationibus quare ita sentiam, an ita sentiendũ sit, lector judicabit. Non enim me moratur quod opponunt quasi validum argumentum, ἔγγειον τόκον vocari ad differentiam τοῦ ναυτικοῦ, quem & διαπόντιον dixere Græci recentiores, ut Basilicorum libri, & ἐπιπόντιον, ut collectio Basilii, Leonis & Constantini: ἐπιπόντια δάνειά εἰσι τὰ διδόμενα τοῖς ἐν θαλάττῃ τὰς πραγματείας ποιουμένοις, ut Latini *maritimas* usuras, & trajecticiam *pecuniam*. Nauticum etiam fœnus appellant. Non possum tamen mihi persuadere Græcos auctores, & Atticos illius ævi τὸ ἔγγειον unquam hoc sensu usurpasse. Ἔγγειον κτῆσιν illi vocant urbana prædia & rustica, fundosque, sed nauticum fœnus nunquam nisi cum errore librariorum. Non ignoro sic accipi vocem ἔγγειον in constitutionibus Justiniani, ut in illa quæ est de nautico fœnore, his verbis: μεταβάλλειν δίδους τὸ δάνεισμα, καὶ εἰς τὸν τῶν ἐγγείων μεταχωρεῖν τρόπον. Quid si & ibi vitium sit librarii? Alibi ἔγγαιοι pro eodem lego, ut in collectione legum Leonis, Basilii & Constantini,

ἰαὶ

ἐὰν τις ἐγγράφως ἐγγαίων ἐπὶ τόκων δανείσῃ τινί: alibi ἔγγεον, cum verissima sit de alio fœnore quam nautico, lectio & scriptura, ἔγγυον. Certe Pollux duobus locis ubi de usuris tractat, τὰ ἔγγυα δανείσματα τοῖς ναυτικοῖς opponit. Atqui debebat ἔγγεια nominare, siquidem terrestria opponuntur maritimis. Constanter ille ἔγγυα nominat, ut & leges Rhodiæ & navales. Ille igitur lib. VIII, cap. XII, περὶ δανείσματος, ita scribit: Δάνεισμα, χρεωφείλημα, ἔγγυον, ναυτικὸν, καὶ ἔκδοσις, ἑτερόπλουν, ἀμφοτερόπλουν, ὑποκίνδυνον, ἐπικίνδυνον. Hæc omnia vocabula ad nauticas usuras pertinent, ναυτικὸν καὶ ἔκδοσις, ἑτερόπλουν, ἀμφοτερόπλουν, ἐπικίνδυνον, ὑποκίνδυνον. Duo postrema ut palam est maxime nauticum fœnus distinguunt à communi, hoc est ἀπὸ τοῦ ἐγγύου, quod tutum est ac securum creditori, cum illud contra periculo ipsius eat. Idem lib. III, cap. XXIII, δανείζων ἔγγυα δανείσματα, ναυτικὰς, ἐκδόσεις, ἐπὶ μεγάλοις τόκοις παρακινδυνεύων. Ubi melius legatur, ἔγγυα δανείσματα, ναυτικὰ, ἐκδόσεις. Sic enim supra χρεωφείλημα καὶ ἔκδοσις de nautico fœnore dixit. Ἔκδοσιν quoque de maritimo fœnore proprie usurpari notavit Suidas: Ἔκδοσις, τὸ ναυτικὸν δάνεισμα, οἱονεὶ ἐξωδόσις. Quæ habet ab Harpocratione, aut Harpocration ab eodem ex quo Suidas sumpsit. Nec enim Harpocration Suidæ nominnatur inter eos auctores quos compilavit. Vides ἔγγυα δανείσματα & ναυτικὰ, invicem ex adverso opponi, ut & in superioribus δάνειον ναυτικὸν, & ἔκδοσις opponitur τῷ δανείσματι ἐγγύῳ. Quid sit ἔγγυον, Grammatici exponunt, & ἀσφαλὲς interpretantur, quod tutum nempe est ac sine periculo. Hesychius, Ἔγγυον, ἐγγυητὸν, ἢ ἀσφαλές. Pro eo ἔγγεον scribitur apud Suidam: ἔγγεον, τὸ ἀσφαλές. Et apud Etymologici magni auctorem, ἐγγύη, ἡ ἀσφαλὴς καὶ ἐστηριγμένη δόσις. Quod ille vult dictum παρὰ τῆς γῆς, unde γύη factum est. Certe γύας passim poetæ Tragici agros & terras arvaque proscissa aratro vocitant. Ἐγγύη proprie

proprie Græcis est sponsio, & ἔγγυος sponsor, qui pro alio spondet. Unde istud Thaletis vel Chilonis, ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα. In periculo enim sunt ac damno plerumque qui pro alio spondent, quibus autem sponde tur & satisdatur, ii extra damnum. Inde ἔγγυον debitū, quod tutum creditori sponsor præstitit. Qui pecuniam trajecticiam nautico fœnore collocabant, etiam sub pignoribus & hypothecis eam dabant, & sponsores accipiebant, qui bene credi illam repromitterent, si modo navis salva pervenisset. Ceterum si navis periret, tum periculum pecuniæ creditę spectabat creditorem. Nec aliter licebat lege Rhodia syngraphas pecuniæ nautico fœnore mutuatæ conscribi, quam ut periculo creditoris navigaret ea pecunia. Si alia conditio apponeretur qua tutum creditori debitum, & sine periculo ipsius navigaturum caveretur, nulla erat, & pro irrita habebatur hæc pactio. Verba legis Rhodiæ hæc sunt: ὁ νόμος κελεύει. τὰ ἐν τῇ θαλάσσῃ δεδανεισμένα ἔγγυα καὶ ἀκίνδυνα μὴ γραφέτωσαν, εἰ δὲ καὶ ἐπιγραφθῶσιν, ἄκυρα ἔστω κατὰ τὸν Ῥόδιον νόμον. τὰ δὲ ἐν ἀγροῖς ἢ ἐν πόλεσι δανειζόμενα ἔγγυα καὶ ἀκίνδυνα ἐπιγραφέτωσαν. Lex, inquit, *hoc jubet, ut quæ in mari fœnerata sint, tuta & sine periculo futura creditori non scribantur. Si vero & scribantur, irrita sunto, secundum legem Rhodiam. Quæ vero in agris aut urbibus mutua dabuntur, secura & ab omni periculo vacua conscribi ac repromitti liceto.* Ex hujus verbis legis clarum est, quare ἔγγυα συμβόλαια opponantur maritimis, & nauticis, quæ non possunt ita confici, uti tutum reddatur debitum creditori trajecticiam pecuniam fœneranti. Inter leges navales hæc etiam habetur: Οἱ ναύκληροι καὶ οἱ ἔμποροι ὅσοι ἂν χρήζωνται χρήματα ἐπὶ πλοίῳ, ἔγγυα μὴ χρησάτωσαν, καὶ ναῦλα καὶ φορτία. Vetat naviculari os & mercatores pecunias mutuari quæ securæ sint & periculi expertes mutuatori. Hoc enim est, ἔγγυα χρήματα χρήσασθαι, eas mutuari pecunias, quorum

nomine

nomine creditori satisdetur, etiamsi navis pereat, non ipsi perituras, sed debitori. Quæ stipulatio nihili est, & contra leges navales. Sequitur in eadem lege; Σωθέντος τοῦ πλοίου καὶ τῶν χρημάτων, εἰ μὴ ἐγγένηται τοῖς χρήμασιν ἐκ τῶν θαλαττίων κινδύνων ἢ πειρατῶν ἐπιβολὴ, ἐκ τῶν ἐγγύων ἐπιδότωσαν χρῆσιν ναυτικοῖς. Si navis salva redierit, nihilque damni aut jacturæ pecuniis trajecticiis ex maris discrimine aut piratarum incursione acciderit, tum mutuas dare libere possint nauticis hominibus qui volent pecunias usuris communibus, quæ periculo creditoris non dentur, sed ipsi sint ἔγγυοι, idest, tutæ & extra aleam. Hic est eorum verborum sensus, quem vulgo male sequuti sunt qui ea verterunt. χρῆσιν ἐπιδιδόναι est, mutuum dare, χρῆσαι: contra χρήσασθαι mutuo accipere & mutuari. Postquam navis igitur ad portum adpulit, communes usuræ locum tum habent. Quod debitum ἔγγυον dicitur, quia periculum ejus non pertinet ad creditorem, ut in trajecticia pecunia, quæ ad hoc datur ut trans mare vehatur, ideoque majores legitimis usuras admittit, quia, ubi periculum est, ibi etiam vice pensationis grandius lucrum obvenire par est, Ex eo die porro periculum creditorem spectare incipiebat, ex quo navem navigari convenerat, ut scribit Modestus, lege II, D. *de Nautico fœnore.* Eæ igitur proprie pecuniæ trajecticiæ dicendæ, quæ mare trajiciunt, non quæ in eodem loco consumuntur, etiamsi in terra sint fœneratæ. Non igitur ἔγγειος τόκος hic dici debet, sed ἔγγυος, qui maritimis usuris, διαποντίοις, opponi queat. Quia hæ cum periculo creditoris dantur, illæ sine periculo. Adeo ut pecuniæ creditæ ultra licitum modum usuras exigere non posset qui pecuniam ea lege dederat, ut in urbe sibi restitueretur, si periculum quod ex navigatione metuitur, ipsum non tangeret, ut est in leg. II, Cod. *de nautico fœnore.* Synopsis Basilicῶn, lib. VII, tit. VII: ὁ μὴ κινδυνεύων δανειστὴς τοῦ πλοϊσμοῦ τῆς θαλάσσης

λάσσης

λάοντες, μείζονα τόκον οὐ λαμβάνει. *Qui non periclitatur creditor è navigatione maris, majores usuras non capit*, majores scilicet communibus. Non igitur accipit maritimas. Quandocunque non securæ sunt pecuniæ creditori, ibi debentur usuræ maritimæ ut in trajecticia pecunia. Hinc διαποντίως & ναυτικῶς δανείζειν idem omnino est quod ἐπικινδύνως δανείζειν. Scholion vetus, lib. XXIII. Basilicῶn, tit. de usuris: Νόμιμος τόκος ἐστὶ διαποντίως τινὸς δανείζοντος ἤτοι ἐπικινδύνως, ἑκατοστιαῖος. *Usura legitima ejus qui trajecticiam pecuniam trans mare vehendam fœneratur, id est, cum periculo suo, centesima est.* Propterea & Pollux τὸ ναυτικὸν δάνεισμα, & ἐπικίνδυνον, vel ὑποκίνδυνον, interpretatus est. Ergo τῷ ἐπικινδύνῳ sive nautico opponitur, τὸ ἔγγυον, id est, tutum, & sine periculo. Pro quo perperam multis auctorum locis ἔγγειον scriptum reperitur, præcipue apud antiquos & Atticos. Si quis enim rem attentius consideret, non mare ipsum facit ut usuræ trajecticiæ pecuniæ distinguantur à communibus, sed solum periculum crediti quod in se recipit fœnerator. Nam etiam si quis pecuniam fœneraretur naviculario, aut mercatori trans mare portandam, cujus periculum ipse non susciperet, usuræ maritimæ locum non haberent. E contra, si quis terrestri itinere merces, vel argentum transvecturo per illa loca, quæ infesta latronibus forent, crederet, & pecuniæ mutuo datæ periculum ad se pertinere consentiret, posset æque magnas usuras stipulari quam in trajecticia pecunia & trans mare vehenda. Periculum igitur, non locus discrimen statuit inter modum communium usurarum, & maritimarum. Quid ergo attinet eas sic discriminare, ut aliæ dicantur ἔγγειοι, id est, *terrestres*, aliæ *maritimæ*? Certe vulgo vocatæ fuere ναυτικοὶ & διαπόντιοι, quarum in se periculum susciperet creditor, quia plerumque ita fieri soleret in pecuniis quas mercatores navigaturi fœnore acciperent.

Sed non propterea necesse fuit, eas, quæ sine periculo fœneratoris acciperentur, *terrestres* & ἐγγείους appellari. Nam & illa trajecticia pecunia in terra ipsa fœnore sumitur, & in terra post peractam navigationem solvitur. Si sine periculo creditoris datur, est ἔγγυον δανείσμα creditori: si ad ejus periculum spectat quod creditum est, aut nauticum est fœnus, aut ad nautici exemplum. At ἔγγειον κτῆμα, aut ἔγγειος κτῆσις est possessio fundi. Si quis substantiam in fundis habeat ac prædiis, tum ἔγγειον οὐσίαν habere potest dici, eoque modo distingui ab opibus quæ in maritimis negotiationibus sitæ sunt, ut apud Lysian, τοῦ νόμου κελεύοντος τοὺς ἐπιτρόπους τοῖς ὀρφανοῖς ἔγγειον τὴν οὐσίαν καθιστάναι, οὗτος δὲ ναυτικοὺς ἡμᾶς ἀποφαίνει. *Cum jubeat lex tutores pupillorum pecuniam in agros collocare, hic nos navicularios & mercatores reddit.* Hoc est, nos cogit mercaturis insistere, & navigare. Ita bona quæ in agris & fundis posita sunt, comparat cum his quæ mercimoniis, aut fœnore nautico sunt occupata. Ita & ἔγγειον κτῆσιν alius auctor apud Suidam dixit de fundis & agris: ὁ δὲ κατεκληρούχει τὴν χώραν, διδοὺς ἑκάστῳ ταλαντιαῖον κλῆρον, οὕτως ὑπολαμβάνων στῆναι τὰ κατὰ τὴν πόλιν προσδεθέντων τῶν ἀνθρώπων ταῖς ἐγγείοις κτήσεσι. *Ille vero regionem viritim dividebat, unicuique assignans possessionem sex millium drachmarum pretio æstimandam, sic sperans res civitatis stabiliri & constitui posse, cum homines addicti & affixi forent agris colendis.* Ubi ἔγγειοι κτήσεις ipsi agri sunt, & terræ quæ coluntur, ad verbum *terrestres possessiones.* Optimæ Glossæ: *Prædia*, ἔγγαια κτήματα. Idem quippe ἔγγαιον & ἔγγειον, illud ἀπὸ τῆς γαίας, hoc ἀπὸ τῆς γῆς. An ita ergo apud Lysian ἔγγειος οὐσία accipienda est, quę opponitur τοῖς ναυτικοῖς? Videtur id nolle Suidas vel ille unde accepit. Cum enim citasset verba superius allata, quibus ἔγγειοι κτήσεις nominãtur agri vel fundi, subjicit statim, οὐχ οὕτω δὲ οἱ ῥήτορες ἔλασσον, ἀλλ' ὅταν τὸ ἐν γῇ θέλωσι δηλῶσαι. Deinde

de protinus subnectit locum Demosthenis ex ea adversus Apaturium, in qua τὸ ἔγγειον συμβόλαιον distinguitur ἀπὸ τόκου ναυτικοῦ. Post quæ verba citata addit illa Lysię quę paulo ante attulimus, ubi οὐσία ἔγγειος similiter ἀπὸ τῶν ναυτικῶν discernitur. Ergo quisquis ille est, aperte nomine τῆς ἐγγείου οὐσίας significari voluit quidquid in terra possidetur, sive in mancipiis sit, sive in pecunia numerata, & aliis mobilibus, præter prædia urbana & rustica. Eadem, ut videtur, mens est & Phrynicho, in Ecloga dictionum Atticarum, ἔγγιον, inquit, ἐπὶ τοῦ ἐγγύτερον μὴ λέγε, ἀλλ' ἐγγύτερον. ἐπὶ δὲ τοῦ ἐν γῇ, οἷον ἔγγειόν τι κτῆμα, εἴ τις χρῷτο ἄριστα, ἂν χρήσαιτο, ὡς καὶ Δημοσθένης ἔγγειον τόκον λέγει. Vides manifeste, & istum velle quidquid in terra habetur, sive res soli sit, sive mobilis, ἐγγείου appellatione Atticis censeri. Inde & Demostheni ἔγγειον τόκον appellari *terrestrem usuram*, quæ in terra exigitur, ad discrimen nautici fœnoris quod in mari exercetur, & διαπόντιον vocatur. Uno verbo quæcunque in terra fiunt, contrahuntur, possidentur, quæ Græce ἐν γῇ fieri, contrahi, & possideri dicuntur, ea omnia ἔγγεια Atticis esse voluit, ut ἐγγείους τόκους & ἔγγεια συμβόλαια, cum ἔγγειος κτῆσις ipsa γῆ sit. Vereor tamen ne illi frustra sint, eosque deceperit corrupta apud Demosthenem scriptura, qua ἔγγειος τόκος & ἔγγειον συμβόλαιον appellantur. Ad Phrynichum quod attinet, non dubito quin ab aliquo Græculo semidocto infimi sæculi, hæc verba ei adjecta fuerint, & ex margine postea in contextum inserta, ὡς καὶ Δημοσθένης ἔγγειον τόκον λέγει. Cum enim ille Atticismi peritissimus fuerit, non potuit ignorare, ne vulgares quidem Græcos ἔγγειον aliter usurpare quam de re soli & immobili, & distingui ἀπὸ τῶν ἐπίπλων, idest mobilibus & supellectile. Polybius apud Suidam: Τοιοῦτον ἀπέλιπε τὸν βίον, ὥστε μὴ δύνασθαι τὴν φερνὴν διαλῦσαι τῇ γυναικὶ πᾶσαν ἐκ τῶν ἐπίπλων, εἰ μὴ τῶν ἐγγείων τινὰς προσαπέδοτο κτήσεων. Ubi perperam scribitur,

bitur, τῶ ἐγγύων. Sic hæc duo mutuo vitio invicem corrumpuntur, ἔγγυον & ἔγγειον. Mobilia igitur quæ sunt ἔπιπλα Græcis, quam & ἐπιπόλαιον κτῆσιν appellant, distinguuntur ἀπὸ τῶ ἐγγείων. In ἐγγείῳ autem κτήσει non magis numerari possunt usuræ, & ἔγγειοι appellari quam ipsa nomina quorum usuræ sunt, immo quam & pecunia numerata. Ἔπιπλα quidem proprie Græcis de supellectile quam ἐνδομενίαν & ἐνδυχίαν quoque appellant. Suidas: Ἔπιπλα, ἡ μὴ ἔγγει⊙ κτῆσις. Hesychius: ἔπιπλα, ἱμάτια γυναικεῖα, ἢ χρήματα, ἢ σκεύη τὰ μὴ ἔγγεια, ἀλλ' ἐπιπόλαια. Sic ἐνδυχίαν, Polybius apud Suidam, quæ eadem est cum ἐνδομενίᾳ, divisit ἀπὸ τῶ κτήσεων, id est, possessionibus, quæ sunt ἔγγειοι κτήσεις. Nam & κτήσεις absolute eas vocabant. De Publio Scipione, & Quinto Maximo: οὐδ' εἰς τέλ⊙ ἐδυνήθησαν, εἰ μὴ καὶ τὴν ἐνδυχίαν ἀπέδοντο καὶ τὰ σώματα. Ab eadem ratione & ἐνδομενίαν appellarunt. Hoc nomine res mobiles atque instrumenta domus nuncuparunt, quam & ἀπαρτίαν dixere, quia domum ἀπαρτίζει, plene instruit, ac perficit. Nam & ἀπαρτία idem quod ἀπαρτισμὸς, cum nihil desit nec superest. Pollux: εἴποις δ' ἂν τὴν πρᾶσιν τῶ ἐπιπλόων, ἢ νῦν ἀπαρτίαν, ἀγορὰν καὶ παμπρασίαν. Vocamus in idiomate nostro *Admobiliamentum*. Ἐπίπλοα antiqui dicebant pro ἔπιπλα, ut Herodotus. Pollux idem. & sic dicta interpretatur, ἃ καὶ πλέων ἄν τις ἐπικομίζοιτο, ὡς ἔγγει⊙ καλεῖται κτῆσις ἡ λοιπή. Ita enim scribendum pro eo quod editum est vulgo, ἃ καὶ πλέιον. Quæ quis secum peregre ferre potest, aut in navigatione, aut militia hoc nomine veniunt. In militia *vasa* vocarunt Romani veteres. Unde *convasare*, & *vasa conclamare*. Ἀποσκευὴν, Græci antiqui. Recentiores ac semibarbari, τοῦλδον. In urbe quæ domi habet ad eam instruendam paterfamilias, ea *supellex* Latinis, οἰκοσκευὴ, Græcis Constantinopolitanis, Antiquis ἔπιπλα. Cujus tamen vocis latiorem significationem agnoscit Pollux,

Pollux, quam Romani Iuris-consulti *supellectilis*. Nam quidquid non est ἐγγείου κτήσεως nomine comprehensum, hoc ille vult ἐπίπλων appellatione contineri, cum suppellex excepto auro & argento facto, & vestibus, rebusque animalibus, cetera omnia significet. Ἀπαρτία supellex est. Unde Titulus apud Pollucem in scriptis codicibus, περὶ ἀπαρτίας καὶ δεσπότου οἰκίας, de supellectile, & patre familias. Citat versum Hipponactis:

Ἀκήρυκτον δὲ τὴν ἀπαρτίαν ἔχει.

Denique quantum interest fundum inter & instructum fundi, tantum distat ἔγγειος κτῆσις ab ἀπαρτία, vel ἐπίπλοις, & quocunque alio nomine appellaveris. Illud certe extra controversiam, apud Lysian οὐσίαν ἔγγειον non capi posse quam de prædiis & agris, ex Attici sermonis consuetudine, nec alio unquam significatu illud ἔγγειον Atticos accepisse. Distinguebant illi inter ἀφανῆ οὐσίαν, & φανερὰν. Nomine ἀφανοῦς οὐσίας pecuniam numeratam, mancipia, vasa, aliamque supellectilem, omnia denique, quæ rerum mobilium appellatione Iurisconsultis nostris veniunt, intelligebant. Per φανερὰν, prædia urbana & rustica, τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς οἰκίας. Grammatici: ἀφανὴς οὐσία, ἡ ἐν χρήμασι καὶ σώμασι καὶ σκεύεσι, φανερὰ δὲ ἡ ἔγγειος. Apud Lysian igitur, οὐσία ἔγγειος nihil potest aliud significare quam quæ φανερὰ Atticis vocatur, quæque in prædiis urbanis ac rusticis consistit. Quinimo οὐσίας nomine hanc substantiam rerum immobilium & soli proprie designarunt, ut ex actione apparet quam οὐσίας δίκην appellabant. Harpocration, cujus verba ita sunt distinguenda, quæ vulgo interpunctionis vitio laborant: Οὐσίας δίκη. οἱ δικαζόμενοι περὶ χωρίων ἢ οἰκιῶν πρὸς τοὺς ἔχοντας, οὐσίας ἐδικάζοντο τὴν δευτέραν δίκην, ἡ δὲ προτέρα ἦν τῶν μὲν οἰκιῶν, ἐνοικίου, τῶν δὲ χωρίων, καρποῦ. Secunda actio quam intendebant iis qui agros aut ædes possidebant, vocabatur οὐσίας

δίκη. Nam prima erat de fructibus agri & de pensionibus ædium. Secundo loco in possessionem ipsarum ædium agrorumve admitti postulabant. At condemnatis unde petebatur possessione agri vel ædium petitori decedere, si prohiberetur qui judicio vicerat, tertia actione experiebatur quæ vocabatur ἐξούλης δίκη. De qua nos inferius. Alias certum est οὐσίας nomine omnia bona Græcis venire, cujuscunque sint naturæ, ut vulgo dicitur. Certe οὐσία ἔγγειος Atticis non potest aliud significare quam quod diximus, nempe ipsum fundum agrumve, aut quod fundo inædificatum est. Ut Lysias οὐσίαν ἔγγειον, in qua pecunias pupilli collocare jubentur tutores, dividit ἀπὸ τῶν ναυτικῶν, quæ bona sunt in mercaturis & fœnore nautico consistentia, mobilia nimirum & periculis maris obnoxia, ita Demosthenes ἔγγεια similiter & ναυτικὰ discrevit in exemplo Syngraphæ pro trajecticia pecunia scriptæ: καὶ ἐὰν δὲ ἐλλείπῃ τοῦ ἀργυρίου, ὃ δεῖ γενέσθαι τοῖς δανείσασι κατὰ τὴν συγγραφὴν παρ' Ἀρτέμωνος καὶ Ἀπολλοδώρου, ἔστω ἡ πρᾶξις τοῖς δανείσασι, καὶ ἐκ τῶν τοιούτων ἁπάντων καὶ ἐγγείων καὶ ναυτικῶν πανταχοῦ ὅπου ἂν ὦσι, καθάπερ δίκην ὠφληκότων καὶ ὑπερημέρων ὄντων καὶ ἑνὶ ἑκατέρῳ τῶν δανεισάντων καὶ ἀμφοτέροις. Per ἔγγεια hic, quæ distinguuntur ἀπὸ τῶν ναυτικῶν, palam est intelligi debere τὴν ἔγγειον οὐσίαν, quæcunque in prædiis qua urbanis qua rusticis consistit. Conventum cautumque fuerat hac syngrapha, ut si debitores ad diem non solvissent, ea quæ oppignerata forent, creditoribus liceret vendere. Quod si minus ex venditione recepissent quam ipsis debebatur, tum ut iidem creditores possent, ex aliis bonis immobilibus, mobilibusque & nauticis debitorum, ubicunque essent reperiunda, summam sibi debitam integram recuperare. Plerique Atheniensium partem opum suarum in agris sitam habebant, partem in negotiis maritimis rebusque nauticis, ut pote ad mare positi, & maximas

com-

commoditates utilitatesque ex mercaturis percipere soliti. Τὰ ἔγγεια domos & agros ipsis significasse certum est, nihilque aliud. Quod enim ex Rhetorico citat Etymologici magni auctor, οἱ δὲ ῥήτορες ὅταν τὸ ἐν γῇ θέλωσι δηλῶσαι, ἔγγειον λέγουσι, id non extendendum, ut ille quem dixi fecit, ad ea quæ in terra fiunt, acquiruntur & contrahuntur, ut ad usuras, & contractus syngraphasque, quæ non fiunt de fœnore nautico, sed communi. Nam eum, ut dixi, decepit falsa scriptura ἐγγείων τόκων pro ἐγγύων, & ἔγγειον συμβόλαιον pro ἔγγυον, apud Demosthenem. Similiter exponenda est & illa explicatio apud Suidã, ἔγγιον διὰ τοῦ ι τὸ ἐγγύτερον, ἔγγειον κτῆσιν τὴν ἐπὶ γῆς. Forte etiam cum dixit Atticis aliud significare ἔγγειον, nempe τὸ ἐν γῇ, respiciebat ad id quod præcessit in ejus verbis, τινὲς δὲ ἐπὶ τοῦ ἐγγυτέρω, deinde statim subjicit, οὐχ οὕτω δὲ οἱ ῥήτορες ἔταξαν, ἀλλ' ὅταν τὸ ἐν γῇ θέλωσι δηλῶσαι. Quidam enim scribebant ἔγγειον pro ἔγγιον pro eo quod propius significat. Ita autem loquebantur, ἐκ γῆς, ἐν γῇ, ἐπὶ γῆς absque articulo. Inde corrigendus Maximi Tyrii locus in oratione utri utiliores Reip. militantes an aratores, ex quo extricare se non potuit magnus criticus, & Græce, ut fama est, doctissimus. Τὸ δὲ καθαρῶς Σπαρτιατικὸν, ἄφετον ἐκ γῆς καὶ ὄρθιον καὶ πρὸς ἐλευθερίαν τεθραμμένον. Quid fuit facilius, quam ita emendasse ex veteri scriptura quam produxit, ἄφετον ἔγγης? Æque levi sudore potuit restitui quod sequitur in proxima pagina simili modo depravatum, μέτιθι ἐπὶ τὰ ζῷα. καὶ γὰρ ἐνταῦθα ὄψει ἐλευθερίαν καὶ δουλείαν, καὶ βίον ἐξ ἀρετῆς καὶ ἔγγης. Magnum scilicet negotium fuit reponere, καὶ ἐκ γῆς. Vocat βίον ἐξ ἀρετῆς, militarem vitam, & omnium animalium rapto viventium: βίον ἐκ γῆς, agricolarum victum, & animantium herba vescentium. Atque hæc obiter. Sic κτῆσις, vel οὐσία, ἐν γῇ, vel ἐπὶ γῆς, & quod idem est ἔγγειος, terrestres possessiones, aut terræ inhærentes. Nihil porro

ineptius quam si quis credat & ἐγγείους τόκους sic posse dici, & συμβόλαια ἔγγεια, ut perperam legitur apud Demosthenem in ea contra Apaturium: ἄλλου δὲ συμβολαίου οὐκ ὄντος ἐμοὶ πρὸς τοῦτον, οὔτε ναυτικοῦ, οὔτε ἐγγαίου, παρεγραψάμην δίκην μὴ εἰσαγώγιμον εἶναι κατὰ τοὺς νόμους τούτους. Ita scribitur in vulgatis. Apud Suidam hæc eadem verba sic leguntur: οὐκ ὄντος ἐμοὶ πρὸς τοῦτον οὔτε ἐγγειού συμβολαίου. Utrumque vitiosum est, cum vera sit lectio, οὔτε ἐγγύου συμβολαίου. Cum sæpe apud Rhetores illos occurreret ἐγγείων & οὐσιῶν ἐγγείων mentio, ex affinitate soni & vocabuli ἔγγειον cum ἐγγύῳ, confuderunt in ἐγγύων συμβολαίων & τόκων appellatione. Præterea certum est, ante mille annos Græciam non novisse ullam pronuntiationis differentiam inter litteram υ ψιλὸν, & diphtongos, ει & οι. Sic hæc duo indiscriminatim librarii scribebant, ἔγγυον & ἔγγειον, ex vitiosa, sed antiqua pronuntiatione quæ tunc obtinebat in Græcia. Pro ἔγγυον etiam quidam scripsere ἔγγιον, ubi manifestum est intelligi ἔγγυον, id est securum. Hinc ἔγγιον apud Suidam, τὸ ἀσφαλὲς exponitur. Quod interpretamentum plane convenit dictioni ἔγγυον. Ut ἔγγειος τόκος, & ἔγγειον συμβόλαιον perperam apud Demosthenem scriptum fuit pro ἔγγυον, ita contrario vitio apud eundem ἔγγυος οὐσία vocatur hodie in omnibus ejus editionibus, quæ omnino esse debet ἔγγειος. Ita enim editum est in Παραγραφῇ pro Phormione: ἡ μὲν γὰρ ἔγγυος ἦν οὐσία τῷ Πασίωνι μάλιστα ταλάντων εἴκοσι, ἀργύριον δὲ πρὸς ταύτῃ δεδανεισμένον ἴδιον πλέον ἢ πεντήκοντα τάλαντα. Vbi palam est legi debere, ἡ γὰρ ἔγγειος οὐσία, ut apud Lysian. Res soli, hoc est, ἔγγειον οὐσίαν distinguit à pecunia quæ in fœnore erat posita. Ita Stayrico: *Dives agris, dives positis in fœnore nummis*, hoc est, ἐγγείῳ οὐσίᾳ καὶ ἀργυρίῳ ἰδίῳ δεδανεισμένῳ. Ita Apuleius in Apologia hęc duo simul conjungit, fundos & fœnus, hoc est, ἔγγειον κτῆσιν, & δανείσματα. *Et idcirco divitias non melius in fundis & in*

in fœnore quam in ipso hominum æstimantur animo. Et apud Senecam Epist. XLI. *Multum serit, multum fœnerat. Nihil horum in ipso est, sed circa ipsum.* Hæc eadem duo divitiarum genera designavit Tibullus hoc disticho:

Divitias alius fulvo sibi congerat auro,
Et teneat culti jugera multa soli.

Congerendi auri per fœnus facultatē intelligit. Quænam sint igitur ἔγγυα συμβόλαια, quæ proprie ἀπὸ τῶν ναυτικῶν discernuntur, lex Rhodia planum facit his verbis: τὰ δὲ ἐν ἄγροις ἢ ἐν πόλεσι δανειζόμενα, ἔγγυα καὶ ἀκίνδυνα γραφέτωσαν. *Quæ in agris aut in urbibus scribentur symbolæa & syngrapha pecuniarum mutuaticiarum, creditori securas eas tutasque præstent.* Hic enim sensus est legis illius, quæ etiam emendari, ut posuimus, debuit, pro vulgata scriptura, τὰ δὲ ἐν ἄγροις ἐν ὄρεσι. Ea re igitur differunt συμβόλαια communia pecuniæ mutuaticiæ, à nautici fœnoris conventionibus & syngraphis, quod illa ἔγγυα sunt creditori, hæc ἐπικίνδυνα. Cavetur quippe eadem lege, τὰ ἐν τῇ θαλάσσῃ δεδανεισμένα καὶ ἔγγυα καὶ ἀκίνδυνα non debere conscribi. At nemo nescit συμβόλαια prprie dici Chirographa & syngraphas, quibus pecunia sumpta mutuo cauetur reddenda sive cum periculo creditoris, si detur hac pactione trajicienda, quod est συμβόλαιον ναυτικὸν, sive citra ejusdem periculum, ut solet in συμβολαίοις ἐγγύοις quæ usuras communes ex pacto convento solvunt. Inde & ejusmodi quoque usuræ ἔγγυοι debent appellari, non ἔγγειοι, ut vulgo legitur apud Demosthenem. Ita ipsum mutuum hac conditione datum ut creditorem periculum non respiciat, Ἔγγυον δάνεισμα Polluci recte dicitur & χρεωφείλημα ἔγγυον, & distinguitur apud eundem ἀπὸ τοῦ ναυτικοῦ. Hujusmodi autem mutui & contractus ἐγγύου usuræ etiam ἔγγυοι sunt cum ipsa sorte, quia in trajecticiæ pecuniæ συμβολαίοις tam usuras quam ipsam sortem amittit

 credi-

creditor, si navis incolumis non redeat. Nihili autem est ratio quæ affertur ideo ἐγγείους τόκους esse appellandos, quod à maritimis usuris distingui debeant. Nam Græci nunquã θαλασσίους τόκους nominant quibus propterea necesse sit quasi ex adverso statui τοὺς ἐγγείους, id est, terrestres. Διαποντίους quidem τόκους appellant & ἐπιποντίους, non simpliciter ποντίους, vel θαλασσίους, quæ usuræ trajecticiæ potius pecuniæ significationem habent, quam maritimæ. Διαπόντιος enim & ἐπιπόντιος τόκος, est transmarina usura in hoc pacta ut pecunia trans mare vehatur. Glossæ: *Transmarina*, διαπόντιος. Vt in Græco subintelligitur τόκος, ita in Latino *usura*. Ἔγγυον igitur est securum, tutum, quod non habent pecuniæ trajecticiæ contractus. Inde composita Græcis ἐχέγγυος & φερέγγυος qui potest præstare rem salvam alicui futuram. ὁ ἀσφαλὴς, βέβαιος, ἀξιόπιστος. Vt contra ἀνέγγυος, ἄπιστος, ἀβέβαιος, parum idoneus cui credatur, & qui pro alio spondeat. Vetus scholiastes in Codice scripto vitæ Thesei, φερέγγυον exponit, τὸν φέροντα ἐγγύητα πολλὴν, καὶ ἀσφαλῆ ὁμοιότητα. Et quid aliud facit, ὁ ἐγγυητὴς qui pro alio spondet quam ut securum præstet, id est, ἔγγυον qui ei pecuniam credidit? Quin & ἐγγύην quæ sponsio est, τὴν ἀσφαλῆ καὶ ἐστηριγμένην δόσιν interpretantur, ἀπὸ τῆς γύης, inquit, quæ idem est ac γῆ· δοκεῖ γὰρ ἡ γῆ τῶν ἄλλων στοιχείων στερεωτέρα εἶναι. Certe & ἐπίγυον Grammatici similter ἀπὸ γύης id est, γῆς deducunt. Ἐπίγυα Græci vocant funes quibus navis ad terram religatur, quæ πρυμνήσια etiam dicuntur. Illud sane constat, ἔγγυον idem esse quod ἀσφαλὲς, & inde ἔγγυα δανείσματα, ἔγγυα συμβόλαια, & ἐγγύους τόκους appellari Græcis, ob eas quas attulimus rationes. Miram porro hujus vocis ἔγγυον expositionem attulit Scaliger ὁ μακαρίτης ad illum Manilii locum ubi agit de maritimis usuris lib. IV.

Navigat, & celeres optando sortibus annos,
Dulcibus usuris, æquo quoque, tempora vendit.

In posteriore versu τὸ *æquo* mere Græcum esse notat, & esse ἐξ ἴσης, pro portione. *Nam sane ἀνατοκισμὸς non fit, nisi pro portione sortis, quando jam usura sors facta. In hoc casu τὸ δάνεισμα ναυτικὸν, vel sors ipsa vocatur semper ἔγγυον, vel τὰ ἔγγυα, in lege Rhodia. Hic igitur intelligit τοὺς τόκους ναυτικοὺς æquari.* Hæc verba sunt Scaligeri. Ex quibus apparet, nec Manilii mentem eum percepisse in illis versibus, nec quid esset ἔγγυον intellexisse. Quod enim in superiori observatione quæ hanc præcessit, de nautico fœnore versus Manilianos accipiendos docet, bene quidem facit, sed quod ἐγγείους τόκους notat vocari Novella CVI, & legi ἐγγύους debere ait, omnimodo fallitur. Non enim ἔγγειοι τόκοι in ea Novella de nautico fœnore sunt intelligendi, sed de communibus usuris. Dicit enim ibi imperator, mercatori postquam navis ejus incolumis ad portum adpulerit, dari viginti dierum spatium ad suas distrahendas merces, & conficiendam pecuniam quam suis creditoribus exsolvat, à quibus eam sub nautico fœnore acceperit. Quod si, inquit, diutius pecunia sic credita maneat penes debitorem, reliqui temporis post illos viginti dies elapsos non amplius usuræ maritimæ debeantur, sed legitimæ & communes, usitatæque inter mercatores, hoc est, bessalis, cum centesima solvi soleat pro maritimis. Εἰ δὲ μέντοι περαιτέρω τὸ χρέος οὐκ ἀποδιδόμενον, τὸν ἐκ διμοίρου τῆς ἑκατοστῆς τοῖς κυρίοις τῶν χρημάτων διδόναι τόκον, καὶ μεταβάλλειν εὐθὺς τὸ δάνεισμα, καὶ εἰς τὸν τῶν ἐγγείων μεταχωρεῖν τρόπον. Vult itaque debiti naturam mutari, & pro nautico fœnore deinceps deberi τὸ ἔγγειον, id est, terrestre post elapsos illos viginti dies. Sic tunc, si forte, vocarunt quod veteribus Græcis ἔγγυον ab securitate dicebatur, ut maritimo opponerent. Et rationem mox addit; οὐκέτι τῶν θαλαττίων κινδύνων

δυνῶν τὸν δανειστὴν ἐνοχλῶντων. Cum non amplius pericula navigationis creditorem inquietent. Non est igitur rationis ut eo tempore majores legitimis usuras percipiat, quo nullam amplius aleam ex periculo maris metuere potest. At Scaliger qui ἐγγύων pro ἐγγείων ibi substituebat, nec mentem Novellæ attendit, nec vim eorum vocabulorum novit. Quod enim ἔγγυον & ἔγγειον sic videtur distinguere, ut nauticum fœnus ab ordinario & communi discernitur, in eo hallucinatur. Apud Pollucem, inquit, ἔγγυα, δανείσματα ναυτικά, cum ναυτικὸν, καὶ ἔγγειον, soleant opponi. Duplex hîc ejus peccatum, & quod ἔγγυα δανείσματα putavit eadem esse cum nauticis, & diversa ἀπὸ τῶν ἐγγείων, & quod in ea Novella ἐγγείους τόκους de maritimis usuris & trajecticia pecunia putarit accipiendos. Sed nec de anatocismo versus illi Maniliani sumendi sunt, nec ἔγγυον sors est trajecticiæ pecuniæ cui usura adæquatur. Nihil in his veri, omnia falsa. Τὸ ἔγγυον δάνεισμα, opponitur τῷ ναυτικῷ, quod jam satis probavimus, idemque cum ἐγγείῳ vel ἐγγαίῳ posteriorum Græcorum, si tamen ita loquuti sunt, & non etiam apud eos mutandum hic nomen in ἔγγυον. Ut ut sit, res eadem est. In versu Maniliano, *τὸ æquum* est sors ipsa sive τὸ κεφάλαιον, τὸ ἴσον. Nam in mutuo, τὸ ἴσον redditur, id est, sors, & præterea pro auctario usura de qua convenit. In nautico fœnore & pecunia trajecticia, postquam navis ex navigatione rediisset, non solum usura persolvebatur; sed etiam sors. Nemo enim sortem retinere voluisset, cujus usuræ tam graves penderentur, ut erant maritimæ. Ideo nec τόκοι τόκων, nec ἀνατοκισμὸς in pecunia trajecticia & nautico fœnore locum habuere. Nam in communibus nominibus, usura non soluta interdum ad sortem addi solebat, & usura ejus tum, ut & sortis, exigebatur, quæ erat usura usuræ, aut etiam renovationem usurarum quotannis stipulabantur creditores. Quod neutrum

fiebat in nautico fœnore. Usuras stipulari consueverat creditor in totum navigationis tempus. Finita navigatione sors cum usuris maritimis statim exigebatur. Si navis in mari, aut à piratis capta, aut naufragio submersa foret, nec sors, nec usuræ debebantur. Ideo dicit Manilius, navigare hanc danistam, & optando celeres sortibus annos, non solum dulcibus usuris, sed æquo quoque, idest, sorte ipsa quæ cum usura pariter restituitur. In aliis nominibus usura tantum tempora venduntur, non etiam sorte quæ non redditur quamdiu usuræ solvuntur. De usura usuræ, & anatocismo, quæ perperam viri docti confundunt, & nautico fœnori attribuunt, nos in sequentibus plura. Possumus tamen & alium sensum dare verbis illis poëtæ, & forsitan veriorem. Non solum, inquit, optando celeres annos sortibus, hoc est celerem sortis exęquationem, dulcibus usuris vendit tempora, sed etiam æquo illa vendit, id est, æqualem summam exigit ei quam mutuo dedit. Quod fœnus horrendum est; sed olim in trajecticia pecunia usitatum, quo centum pro centum aliquis accipere dicitur. Fœnus diarium longe majus fuit apud Græcos, ut ex his liquet quæ supra notavimus quo duas drachmas in diem in minam capi moris erat. In annum septies & amplius summa sortis exæquabatur, utpote cum mina, hoc est centum drachmæ, parerent septingentas ac triginta. Versus sane Manilii non alium patitur interpretationem. Qui centum dat, ut centum post annum accipiat, æquo vendit tempora. *Vendere* autem *tempora* eleganter dicitur fœnerator qui pro temporis commodo quo quis utitur sua pecunia, pretium & mercedem paciscitur. Sic Senecæ *vanale tempus* eodem sensu lib. VII, de beneficiis: *Quid sunt ista tabulæ computationes, & vanale tempus, & sanguinolentæ centesimæ.* Verum de nautico fœnore nos paulo post. Adhuc in communi hæremus quod ἔγγυον appellari docuimus. Modum ejus

ejus etsi non limitaverit lege sua Solon, sed liberum libidini fœnerantium reliquerit, sponte tamen ex tacito contrahentium consensu fibula illi imposita est. Vir doctissimus ad leges Atticas, notat legem tulisse Athenienses ne immenso fænore pecuniam locarent. Sed ejus legis nec volam nec vestigium in veterum scriptis invenio. Persuasit hoc illi Vlpianus interpres Demosthenis ad extremã Timocratiam, ubi hæc verba leguntur : εἰσὶ γὰρ ἰδιωτικοὶ νόμοι, οἷον μὴ λαμβάνειν πολλοὺς τόκους. Profecto si lex ulla fuit apud Athenienses quæ plures, usuras accipere vetabat, valde vagam & incertam fuisse oportet quæ non determinarit quem usq; ad modum liceret eas exigi. Sed videndum qui sint hi ἰδιωτικοὶ νόμοι quos hic Scholiastes τοῖς δημοσίοις opponit. Demosthenes eo loco quem interpretatur, refert cum Solon aliquem accusaret qui legem ferebat parum civitati utilem, post multa quæ reprehenderat in lege quę rogabatur, dixisse ad judices, legẽ esse fere communem omnibus urbibus Græcię, ut qui argentũ signatum, hoc est, νόμισμα adulterasset, morte multaretur. Deinde eos interrogasse insuper, ecquid lex illa justa & recte sancita ipsis videretur? Cũ respondissent omnes, ita esse, tunc intulisse, ὅτι αὐτὸς ἡγεῖται ἀργύριον μὲν νόμισμα εἶναι τῶν ἰδίων συναλλαγμάτων ἕνεκα τοῖς ἰδιώταις εὑρημένον, τοὺς δὲ νόμους ἡγεῖται τῆς πόλεως νόμισμα εἶναι. Per hujusmodi leges quas Solon dicebat sibi videri esse νόμισμα τῆς πόλεως palam est eum intellexisse δημοσίους νόμους. Nam Demosthenes qui id narrat, & proposito suo causæque accommodat, tum perorabat in Timocratem qui legi publicæ derogatum ibat, qua cautum erat ut qui pecunia publica per annum esset integrum abusus, duplam restitueret, si adhuc altero anno eam deberet, in compedibus haberetur donec solvisset. Solon, cujus exemplo se tuetur Demosthenes, cum adversus quemdam similiter diceret, qui legem rogabat bono publico contrariam,

riam, hoc argumento eum percellebat. Qui adulterat nummos, morte multatur. Atqui nummi inventio ex privatorum consensu nata propriorum contractuum gratia, ut facilius explicarentur. Nunc ergo si is qui facit contra institutum à privatis introductum mortis supplicio dignus censetur, quid ille mereatur, qui publicas leges offendit ac violat? Lex enim est quasi νόμισμα, sive nummus civitatis, nummus vero νόμισμα privatorum, quem tamen qni corrumpit capitali supplicio dignus apud omnes judicatur. Sophocles in Antigona:

----- οὐδὲν οἷον ἄργυρος,
Κακὸν νόμισμ' ἔβλαστε.

Nullum institutum æque perniciosum ac nummus, vel argentum signatum. Addit Demosthenes: δεῖ δὴ τοὺς δικαστὰς πολλῷ μᾶλλον, εἴτις ὃ τῆς πόλεως ἐστι νόμισμα τοῦτο διαφθείρει καὶ παράσημον εἰσφέρει, μισεῖν καὶ κολάζειν, ἢ εἴτις ἐκεῖνο ὃ τῶν ἰδιωτῶν ἐστι. Demostheni igitur νόμισμα πόλεως vocatur νόμος δημόσιος, lex publica & ad bonum publicum constituta. Nummi vero inventio, νόμισμα privatorum propter commercia & contractus institutum. Ad eum locum notavit Vlpianus: αὐτὶ τοῦ, δεῖ κολάζειν ἐκεῖνον εἴτις διαφθείρει τὸ νόμισμα ἐκεῖνο ὅπερ ἐστὶ τῆς πόλεως, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνον τὸν διαφθείροντα τὸ τῶν ἰδιωτῶν, εἰσὶ γὰρ καὶ ἰδιωτικοὶ νόμοι, οἷον μὴ λαμβάνειν πολλοὺς τόκους, καὶ ἄλλοι τοιουτότροποι, ἀλλ' οὐχ οὗτοι καταλύειν εἰσὶν ἱκανοὶ τὴν πόλιν, ἀλλ' οἱ δημόσιοι. Inter leges & instituta privatorum hæc duo ab illo recensentur, nummi usus, & multas usuras non exigere. De usurarum multiplicium exactione primo videamus. Quis hanc legem privatorum tulit aut sanxit, ut ἰδιωτικοῖς νόμοις propterea accenseri debeat? At privata, inquies dicta, quia utilitatem privatorum spectabat. Audio id quidem, sed Solonis lex de usuris, nullum usuris modum præscripsit, licentiamque capiendi ex libidine fœneratorum indulsit. Vnde igitur hæc privata lex

quæ

quæ ſtatuit ne multiplices liceat accipere? Quando aut per quem lata? Conſenſu contrahentium,hoc eſt,dantium accipientiumque mutuum, eam potius conſuetudinem fuiſſe introductam,quam ullam legem ſuper ea re à privatis,vel privatorum bono conſtitutam,prorſus liquet. Quod enim in ἐφέκλῳ τόκῳ uſurarum licentia lege publica permiſſa per ſe ac ſponte conſtiterit, non ulla alia lex illi priori contraria ab ullo ſancita effecit, ſed tacita veluti conventio hominum,qui contrahebant ex more & uſu commerciorum, pro temporum, locorum, & rerum περιστάσεσι, in quibus, ac de quibus contrahebatur. Age fœnerator, aliquis nolit nummum à ſe moveri minoris, quam ut binas aut ternas in annum centeſimas paciſcatur. Tantam uſuram nemo ſit qui velit promittere, exiſtant alii præterea qui minori lucro contenti ſunt, & æquiores ſeſe oſtendant. Cogentur & duriores τοκισταὶ in hanc modeſtiam fœnoris deſcendere, alias neminem habituri cui poſſint vel teruncium credere. De nummi uſu idem ſenſit Ariſtoteles, ut in priore libro de uſuris probavimus. Κατὰ συνθήκην privatorum inventum primo eſſe tradit, non ulla lege publica in medium productum. Inde νόμισμα ei nomen,quod morem, & inſtitutum conſuetudinemque, potius deſignat quam legem. Quin & νόμος quod pro lege ponitur, non raro & conſuetudinem conſenſu privatorum receptam ſignificat, ut ibidem oſtendimus. Omnium quippe quæ ſunt, τὰ μὲν φύσει ἐστὶ, τὰ δὲ νενόμισται, ut Philoſophi autumant. Hæc duo πρῶτα καὶ ἡγεμονικὰ στοιχεῖα. Quę natura ſunt,eodem modo omni tempore & loco ſeſe habere oportet. At τῶν νενομισμένων duo genera eſſe conſtituunt. Quæ communi conſenſu & compacto nulla lege obligati homines faciunt, conſuetudinis nomine veniunt, & non ſcriptæ legis vicem vimque obtinent. Quæ vero ſanciuntur ſcripto, ut ne quis ea tranſgredi metu ſuppliciorum audeat,νενομισμένα proprie

prie vocarunt νόμους. Græci: Τῶν δὲ νενομισμένων, ἃ μὲν συνθέμενοι ἀλλήλοις οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἑαυτοῖς πράττουσι, καὶ καλεῖται τὸ τοιοῦτον ἔθος, ἔστι δὲ νόμος ἄγραφος· ἃ δὲ φόβῳ τοῦ παραβαίνειν γραψάμενοι, νόμους καλοῦσι, παρὰ τὸ νενομικέναι δεῖν οὕτως ἔχειν. Ergo ad ἔθος pertinent, & νόμον ἄγραφον, hujusmodi ἰδιωτικοὶ νόμοι Ulpiano memorati circa nummi inventionem & usum, usurarumque modum sponte coërcitum, quem lex scripta nullis cohibitum finibus permiserat. Nam de nummo ita scribit Aristoteles in 1. Πολιτικῶν: διὸ πρὸς τὰς ἀλλαγὰς τοιοῦτόν τι συνέθεντο πρὸς σφᾶς αὐτοὺς διδόναι καὶ λαμβάνειν, ὃ τῶν χρησίμων αὐτὸ ὂν, εἶχε τὴν χρείαν εὐμεταχείριστον πρὸς τὸ ζῆν. Hoc itaque unum ex eo genere τῶν νενομισμένων, ἃ συνθέμενοι ἀλλήλοις οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἑαυτοῖς πράττουσι. Quæ ad ἔθος refert & νόμον ἄγραφον auctor cujus hæc verba sunt. Nec de usurarum modo, quo μὴ πολλοὺς λαμβάνειν τόκους eadem consuetudo induxit, aliter judicandum. Et sane consentiunt politici philosophique in ejusmodi minutis ac pecuniariis usurariisque privatorum contractibus melius esse, nihil scripto comprehendi, nec lege ulla obligari eos publica, sed permitti arbitrio contrahentium, quia pro temporum rerumque conditione ut variant, propterea pendere debent ab usu & more, qui temporibus plurimum valet, non à decreti alicujus immutabilis necessitate. Plutarchus in Lycurgo: τὰ μικρὰ καὶ χρηματικὰ συμβόλαια καὶ μεταπίπτοντα ταῖς χρείαις ἄλλοτε ἄλλως, βέλτιόν ἐστι μὴ καταλαμβάνειν ἐγγράφοις ἀνάγκαις μηδ᾽ ἀκινήτοις ἔθεσιν, ἀλλ᾽ ἐᾶν ἐπὶ τῶν καιρῶν, προσθέσεις λαμβάνοντα καὶ ἀφαιρέσεις ἃς ἂν οἱ πεπαιδευμένοι δοκιμάσωσι. Hinc videmus, sine ullius novæ legis sanctione rem fœnebrem apud Romanos pro temporibus ita variasse, ut, quod semunciarium fuerit fœnus stante libera republica, postea mutato statu imperii, in centesimam usuram, quæ pro legitima tum habita, conversum sit. Ἰδιωτικὸς igitur νόμος apud Atticos, quo usuris modus est impositus,

 quas

quas in infinitum lege Solonis pacisci licitum erat, non aliter, quam eo quo diximus modo est accipiendus. Alias certum est, etiam in jure scripto ἰδιωτικὺς νόμους ἀπὸ τῶν δημοσίων fuisse diversos, sed alia significatione. Nonnulli certe grammatici non alio discrimine solent distinguere κύρβεις & ἄξονας, in quibus leges erant scriptæ Solonis. Nam κύρβεις proprie dictos volunt, in quibus publicæ leges inscriptæ habebantur; ἄξονες, in quibus privatæ. Thomas Magister: Ἄξονες, τετράγωνοι ὄντες, εἶχον ἰδιωτικοὺς νόμους ἐγγεγραμμένους, κύρβεις δὲ τρίγωνοι, εἶχον δημοσίους νόμους καὶ ἱεροποιίας. Eadem ferme habet & Ammonius, nisi quod δημοσίους νόμους non agnoscit. Ἄξονες, inquit, καὶ κύρβεις διαφέρουσιν. οἱ μὲν ἄξονες ἦσαν τετράγωνοι· οἱ δὲ κύρβεις τρίγωνοι. καὶ οἱ μὲν ἄξονες εἶχον τοὺς ἰδιωτικοὺς ἐγγεγραμμένους· οἱ δὲ κύρβεις δημοσίας ἱεροποιίας καὶ εἴ τι ἕτερον τοιοῦτον. Vides, ἱεροποιίας tantum in κύρβεσι fuisse scriptas, non etiam δημοσίους νόμους, ut addidit Thomas. Alii auctores Ammonio adstipulantur. Suidas: Κύρβεις, τρίγωνοι πίνακες, ἐν οἷς οἱ περὶ τῶν ἱερῶν νόμοι ἐγγεγραμμένοι ἦσαν πολιτικοί. καὶ ἄξονες δὲ ἐκαλοῦντο οἱ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἔχοντες τοὺς νόμους. Scholiastes Aristophanis: Ἄξονες τρίγωνοι, ἐν οἷς ἦσαν οἱ τῶν πόλεων νόμοι, καὶ αἱ δημόσιαι ἱεροποιίαι. Lege ergo apud Suidam: ἐν οἷς περὶ τῶν ἱερῶν νόμοι ἐγγεγραμμένοι ἦσαν, καὶ πολιτικοί. Alius scriptor apud eumdem Suidam: Κύρβεις, αἱ τὰς τῶν θεῶν ἑορτὰς ἔχουσαι, κύρβιές τινες οὖσαι, ἐν αἷς τὰ τῶν θεῶν ἀποκρυπτόμενα ἔδει εἶναι. Videtur iste κύρβεις dictas putasse, ἀπὸ τοῦ κρύπτειν, quod Deorum ceremoniæ arcanæ & tectæ debeant esse. Legendum itaque: κρύβιές τινες οὖσαι, ἐπεὶ τὰ τῶν θεῶν ἀποκρυπτόμενα δεῖ εἶναι. Ita scribitur apud Etymologici magni auctorem, cujus verba etiam corruptissima sic omnino restituenda sunt: κύρβεις αἱ τὰς τῶν θεῶν ἑορτὰς ἔχουσαι, ἤτοι ἀπὸ κατασκευῆς, εἰσὶ γὰρ κυρβασίαι, ἢ κρύβιες, ἐπεὶ τὰ τῶν θεῶν ἀποκρυπτόμενα δεῖ εἶναι. Sequitur mox: Ἀσκληπιάδης, ὅτι ἀπὸ κύρβιος, τοῦ τὰς θυσίας ὁρίσαντος. ὥς φησι

Φανίας

Φανίας ὁ Ἐρέσιος, ἀπὸ τοῦ ταῦτα κυρωθῆναι τοῖς γράμμασιν. Ita hæc legenda, vulgo corruptissima. Asclepiades κύρβεις dictas voluit à quodam nomine Cyrbe, qui sacrificiorum morem primus apud Athenienses prodidit, & definivit. Theopompus, apud Aristophanis Scholiastem, κύρβιας scribit fuisse κορυβάντων inventum, & inde nomen. Phanias autem Eresius, non Ephesius, à verbo κυρωθῆναι τὰς κύρβεις censuit appellatas, quod sacrorum ritus à privatis proditi, lege confirmati fuerant, & in his inscripti. Subjicit statim Suidas: Ἀριστοφάνης δὲ ὁμοίας εἶναί φησι τοῖς ἄξοσι, πλὴν ὅτι οἱ μὲν ἄξονες νόμους, αἱ δὲ κύρβεις θυσίας εἶχον. Ita etiam heic scribendum, pro quo vitiose habent editi, ὁσίας εἶχον. Ergo leges de sacris publicis, quomodo essent facienda, in κύρβεσιν erant scriptæ, civiles leges in ἄξοσι. Scholiastes Apollonii ad lib. IV: κύρβεις μὲν οὖν αἱ περιέχουσαι τὰς ἱερὰς ἀναγραφάς. Inter omnes fere convenit, κύρβεις fuisse quæ leges sacrorum continerent. Harpocration: Κύρβεις. Λυκοῦργος, ἐν τῷ περὶ τῆς ἱερείας. κύρβεις φησὶν Ἀπολλόδωρος, ἐν τοῖς περὶ θεῶν, ἔχειν ἐγγεγραμμένους τοὺς νόμους. Aliquid deest. Forte supplendum, τοὺς περὶ θυσιῶν νόμους. Scholiastes Aristophanis ad Nebulas: ἔνιοι δέ φασιν ἰδίως, ἐν οἷς ἱερὰ καὶ θυσίαι περιέχονται, κύρβεις, ἄξονας δὲ τοὺς ἄλλους ὀνομάζεσθαι. Illud quidem constat, leges de sacrorum ritu, & sacrificiorum, fuisse δημοσίας. Nam & in jure non scripto, cum hæc homines sine lege observant, ex communi consensu publica habentur, & omnium civium communia. Græci: κοινῇ μὲν οὖν ἑαυτοῖς ὡμολογήκασι μυστήρια καὶ τελετὰς, καὶ πανηγύρεις, καὶ ἀγῶνας, καὶ στρατείαν, καὶ γεωργίαν, καὶ πόλεων συνοικίσεις, καὶ γάμους, καὶ παίδων ἀνατροφὰς, καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ὅμοια. At cum legibus eadem præcepta sunt ac sancita, eæ leges inter δημοσίους νόμους reponendæ, quia universam obligant civitatem, & qui contra facit, impius ac malus civis habendus. Præter illas tamen leges alias multas δημοσίας appellatas, &

ἀπὸ τῶν ἰδιωτικῶν νόμων distinctas, plane liquet, quas tamen incisas in κύρβεσι non fuisse, colligere est ex omnibus suprascriptorum auctorum testimoniis, sed solas quæ de cærimoniis & publicis sacris sancitæ sunt. Κύρβεις autem & ἄξονας quæ ratio discriminaverit, ut non facile constat, ita auctores turbant, ut liquido non appareat. Formam non fuisse normam quæ invicem eas diviserit, vel hinc perspicitur, quod ἄξονας non minus quam κύρβεις quadrangulos faciunt idonei scriptores. Trianguli apparebant, cum in angulum inclinati oculis occurrerent. Harpocration de Axonibus: Ἦσαν δὲ, ὥς φησι Πολέμων ἐν τοῖς πρὸς Ἐρατοσθένην, τετράγωνοι τὸ σχῆμα. διασώζονται δὲ ἐν τῷ Πρυτανείῳ, γεγραμμένοι καθ' ἅπαντα τὰ μέρη. ποιοῦσι δ' ἐνίοτε φαντασίαν τριγώνων, ὅταν ἐπὶ τὸ στενὸν κλιθῶσι τῆς γωνίας. Hæc evertunt eorum sententiam, qui ἄξονας & κύρβεις ea re differre scripserunt, quod ἄξονες τρίγωνοι, κύρβεις τετράγωνοι. Rursus, qui ex materia utrorumque differentiam colligunt, ut κύρβεις lapidei, ἄξονες lignei fuerint, convincuntur auctorum veterum testimonio, qui κύρβεις etiam è ligno fuisse asserunt. Cratinus comicus, cum deflatas & abolitas, antiquatasque, priscas Draconis ac Solonis leges vellet innuere, tabulis, quibus erant conscriptæ, ignem fieri, quibus far aut hordeum in sartagine soleret torreri, irridebat.

Αἷσι νῦν φρύγουσιν ἤδη τὰς κάχρυς ταῖς κύρβεσι.

Ergo & κύρβεις è ligno, & quadratæ sive quadrangulæ non minus quam ἄξονες. Mirum tamen, quod Draconis leges in κύρβεσι ligneis, ut & Solonis, scriptas fuisse dixit Cratinus. Quippe constat ex Demosthene, in ea contra Euergum, στήλῃ inscriptas, id est, lapidea columna, & etiam tunc extitisse: Ταῦτα ἀκούσας ἐγὼ τῶν ἐξηγητῶν, καὶ τοὺς νόμους ἐπισκεψάμενος τοὺς τοῦ Δράκοντος ἐκ τῆς στήλης. Certe & Apollonius lib. IV, κύρβιας de lapideis columnis dixit, ut ibi adnotat doctus Scholiastes, ex Apollodoro: Ἀπολλόδωρος δέ φησιν πάσας δημοσίας

μισθίαν γεγράφθαι κύρβιν καλεῖσθαι, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι λίθους ἱστάντες ἐνώθεσαν τὰ δόξαντα ἐν αὐταῖς ἀναγράφειν. Sed & κύρβεις, στήλας ibidem exponit. Cratinus tamen de ligneis intellexit. Puto, eum comice lusisse. Locus quippe Demosthenis supra citatus satis indicat, in columnis lapideis incisas fuisse Draconis leges, hoc est στήλαις. Restat tertia differitas, quæ à plurimis notatur, in axonibus alias omnes leges, in κύρβεσιν eas tantum, quæ ad ritus sacrorum & cerimonias publicas pertinerent, consignari solitas. Id non minus falsum. Nam ecce è Plutarcho certissimum est, in axonibus Solonis, etiam quæ ad sacrificia & victimarum selectarum pretium spectarunt, fuisse exarata. Sextidecimi quippe Solonis legum Axonis meminit in Solone, in quo definita erant hostiarum pretia: ἃς γὰρ ἐν τῷ ἑκκαιδεκάτῳ τῶν ἀξόνων ὁρίζει τιμὰς τῶν ἐκκρίτων ἱερείων, εἰκὸς μὲν εἶναι πολλαπλασίας. In tanta confusione & auctorum inconstantia, ex qua se extricare non quiti sunt viri doctissimi, hoc primum pro certo statuendum esse opinor, ἄξονας legum Solonis fuisse proprios. Nam passim, cum de legibus Solonis agunt veteres scriptores, aut aliquid ex his citant, nominatim eos Axones ex numero recensent, primum, secundum, tertium, quartum, usque ad decimum sextum, qui Plutarcho memoratur in verbis supra citatis. Suidas: Ἄξονες. οὕτως ἐκάλεσαν Ἀθηναῖοι τοὺς Σόλωνος νόμους, διὰ τὸ ἐγγράψαι αὐτοὺς ἐν ξυλίνοις ἄξοσι. Deinde & illud constare debet, nomen ἀξόνων non convenire aliis ligneis tabulis quam quæ versatiles essent, & περιάγεσθαι circa axem aliquem, ut rotæ plaustrorum circa axem suum vertuntur. Inde enim ἄξονες dicti, & *Axes* Latine vertit Ammianus Marcellinus, qui Græce ἄξονες, lib. XVI, ubi loquitur de temperantia & sobrietate Juliani in victu: *Primum igitur, factu quod difficile, temperantiam ipse sibi indixit, atque retinuit, tanquam adstrictus sumptuariis legibus viveret, quas ex rhetris Lycurgi, id est, axibus,*

Romam translatas, diuque observatas, & senescentes, paulatim reparavit Sylla dictator. Ita ibi legendum, ex veteribus libris & editionibus, pro quo vulgatum est, *ex Lycurgi rhetris & axonibus.* Nec audio viros doctos, qui Axones accipiunt de Solonis legibus. *Rhetras* Lycurgi, Ammianus interpretatur *Axes*, quia leges ac scita populi vulgo in ejusmodi axibus, id est, tabulis versatilibus scriberentur ut Athenis. Ῥῆτραι sunt ipsi νόμοι sive ψηφίσματα, at ἄξονες sive axes, erectæ ex ligno machinæ versatiles, in quibus incidi eas moris erat. Qua de re alibi plura. Ἄξονες igitur axes sunt, atque ita appellata ligna quadrata in foro erecta, quæ leges Solonis continebant, quia circum axem vertebantur, atque inde nomen illis ἀξόνων inditum. Etymologicum magnum: Ἄξονες, ξύλα ἦν τετράγωνα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τοῦ ὀρόφου διήκοντα, καὶ διά τινος περόνης στρεφόμενα, ἐφ᾽ ὧν οἱ Σόλωνος νόμοι ἀπεγράφοντο, τοῖς τῶν ἁμαξῶν ἄξοσιν ὁμοίως, κώδιξι στρεφόμενοι. Qui sunt isti κώδικες, quibus versabantur leges Solonis in lignis quadratis? Mendum est, & tolletur legendo, κνώδαξι στρεφόμενοι. Alius auctor apud Etymologicum magnum ita eos descripsit, quam descriptionem tamen etiam ταῖς κύρβεσιν accommodari vult: Ἀμφοτέρων δὲ τὸ κατασκεύασμα τοιοῦτον· πλινθεῖον μέγα ἀνδρόμηκες, ἡρμοσμένα ἔχον ξύλα, τετραγώνας τὰς πλευρὰς πλατείας ἔχοντα καὶ γραμμάτων πλήρεις, ἑκατέρωθεν δὲ δόνακας, ὥστε κινεῖσθαι καὶ περιφέρεσθαι ὑπὸ τοῦ γράφοντος. Corrigendus est in his verbis, ἑκατέρωθεν δὲ κνώδακας, ὥστε κινεῖσθαι καὶ περιφέρεσθαι. Perperam apud Suidam scribitur, qui eadem habet, κνώδοντας pro κνώδακας. Alii enim κνώδοντες, alii κνώδακες. Græcis κνώδων est ensis mucro, unde & pro ense à poëtis usurpatur. At *cnodax*, qua voce etiam utitur Vitruvius, fibula est ferrea, velut subscudica, in capitibus axium vel scaporum adfixa & adplumbata, per quam in armillis scapi vel axes versantur. Κνωδάκων mentio in hoc sensu apud Heronem. Utrumque

tamen

tamen ab eadem origine fluere videtur, κνώδων & κνώδαξ. Nam κνώδων est mucro teli, κνώδαξ acutum quid è ferro, ut fibula ferrea, quæ immittitur in armillam. Hesychius: Κνώδαξ, κέντρον ἄξονος, γνώμων. Ita scribendum. Ἄξων certe non est, nisi sit versatilis, id est, ligneas circa tabulas habeat quæ per cnodacas in axe versentur. At κύρβεις dicuntur de quibuslibet pilis vel columnis quadratis, cujuscunque sint materiæ, vel ligneæ, vel lapideæ, vel etiam æneæ. Ita quidem etiam appellarunt ἄξονας, quia ἄξονες etiam κύρβεις possunt appellari, sed non è converso omnes κύρβεις sunt ἄξονες. Fateor necesse non esse ut ἄξονες sint lignei ut hoc nomen ex merito possint habere, sed certe oportet circa axem versari ut recte dici queant hoc nomine. Nam Pollux ἄξονας fuisse χαλκοῦς tradit, lib. VIII, cap. X; Ἄξονες δὲ τετράγωνοι χαλκοῖ ἦσαν, ἔχοντες τοὺς νόμους. At contra eidem κύρβεις τρίγωνοι sunt σανίδες πυραμοειδεῖς, ἐν αἷς ἦσαν γεγραμμένοι οἱ νόμοι. Alii tamen, & magno quidem numero, non desunt, qui ἄξονας ligneos, κύρβεις lapideos asserant. Plutarchus in Solone, sua adhuc ætate memorat extitisse reliquias Solonis axium, & ligneas quidem, quæ in Prytaneo servabantur. Ἰσχὺν δὲ τοῖς νόμοις πᾶσιν εἰς ἑκατὸν ἐνιαυτοὺς ἔδωκε, καὶ κατεγράφησαν εἰς ξυλίνους ἄξονας ἐν πλαισίοις περιέχουσι στρεφομένους, ὧν ἔτι καθ' ἡμᾶς ἐν Πρυτανείῳ λείψανα μικρὰ διεσώζετο. Corrupta verba. Legendum: ἐν πλαισίοις κνώδαξι στρεφομένοις, vel περιαξόνῃ στρεφομένοις. Hæ discordiæ auctorum facile conciliari, si forte, possunt, si dicamus suggestus illos legibus inscriptos, duabus partibus constitisse, axibus & tabulis ligneis quadratis, & in summo pyramidali figura acuminatis, quæ circum axes vertebantur. Axes forsitan ipsi ahenei fuerint. Et hinc est quod χαλκοῦς eos fuisse dicat Pollux, cui multum in his credo. Erecti igitur axes ænei, in extremo capite adplumbatam fibulam habuere ferream, vel æneam, quæ inibat armillam, quam in summo py-

ramidis ligneæ apice fuisse palam est, in qua versabatur tota pyramis, hoc est, lignei asseres circa axem compaginati forma quadrata, & in altum surgentes apice pyramidali, ut in axe opera cnodacis & armillæ facilius versari possent. Hinc est, quod ἄξονας æneos facit Pollux, qui aliis omnibus lignei. Hinc κύρβεις Cratino lignei, quos quidam æneos esse volunt, atque etiam lapideos. Inde illa confusio in veterum scriptis indiscriminatim, modo κύρβεις, modo ἄξονας nominantium machinas illas quibus incisæ Solonis leges. Nec sane mirum, cum hæ duæ totius partes fuerint, ἄξων & κύρβις. Nam ἄξων revera axis, cujus & formam & usum habuit ad versandos illos ligneos asseres qui circumpositi axi erant. Κύρβις ipsa compaginatio laterculorum pyramidalis ab ipsa forma sic appellata. Κυρβασία enim Græcis id omne quod acuminatum more pyramidis vel tiaræ Persicæ, ejus præcipue, quam regibus solis gestare licitum erat, quam ὀρθὴν vocabant. Hesychius: Κυρβασία, ὀρθὴ τιάρα, ταύτην δὲ οἱ Περσῶν βασιλεῖς μόνοι ἐχρῶντο. Persæ hodie vocant دولبند *Dulband*, hoc est, vinculum capitis. Vulgo *Turban*. Sed cui placeat κυρβασίαν inde appellatam? Pro crista galli comicis ea vox usurpata. Non abludit Arabicum قنبر & قنبرة *Cunbur* & *Cunbura*, de crista galli, atque etiam galeritæ. Ipsam alaudam sic etiam vocant. Si Persicum ab origine prima id verbi foret, nihil propius vero quam ex ea facta esse κύρβις & κυρβασία. Certe κύρβις ab illa forma. Sic nihil plane differet κύρβις & ἄξων, illud à forma κυρβασίας, istud ab axe in qua circumvertebatur. Hesychius: Κύρβις, στήλη τρίγωνος, ἢ ξύλινος ἄξων, ἐν ᾧ τὸ παλαιὸν οἱ νόμοι ἐγράφοντο. Etymologici auctor de Axone & κύρβει; Αμφοτέρων δὲ τὸ χαλκοσκεύασμα τοιοῦτον. Eadem utriusque concinnatio, & cum non differant nisi nomine, una eademque res
diversa

diversa habuit vocabula, alterum quo ex parte totum denominatum est, alterum à forma. Hæç verissima esse, ausim præstare. Falsum proinde, ita esse distinguenda, quod autumant plerique veterum, ut in altero cerimoniæ & feriæ descriptæ fuerint, in altero leges privatæ. In axonibus quippe illis Solonis, quæ & κύρβεις appellatæ, non solum ἰδιωτικοὶ νόμοι & δημόσιοι fuere inscripti, sed etiam quæ ad sacra pertinerent. Nihil prohibet autem, & columnas lapideas, hoc est, στήλας, quæ eamdem in summo formam pyramidis exhibuerint, etiam appellatas esse κύρβεις. Sic vere dici potest, omnem pilam hac figura, sive lignea sit, sive lapidea, sive versatilis, sive immobilis, vocari κύρβιν, non aliam autem ἄξονος nomine vocandam quam quæ lignea sit & circa axem versatilis. Atque hæc obiter. Nihil enim ad usuras. Videndum nunc quid discriminis fuerit inter νόμους δημοσίους & ἰδιωτικοὺς, hoc est, inter scriptas leges publicas, privatasque. Id paucis explicat Demosthenes in Timocratea: Ἐστὶν δύο εἴδη, περὶ ὧν εἰσὶν οἱ νόμοι κατὰ πάσας τὰς πόλεις, ὧν τὸ μὲν ἐστι, δι' ὧν χρώμεθα ἀλλήλοις, καὶ συναλλάττομεν, καὶ περὶ τῶν ἰδίων, ἃ χρὴ ποιεῖν, διωρισμεθα, καὶ ζῶμεν ὅλως πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, τὸ δ', ὃν τρόπον δεῖ τῷ κοινῷ τῆς πόλεως ἕνα ἕκαστον ἡμῶν χρῆσθαι, καὶ πολιτεύεσθαι, καὶ κήδεσθαι τῆς πόλεως. *Duo genera sunt, de quibus leges in omni civitate constituuntur: alterum, quo vita usum & contractus invicem miscemus, & de rebus privatis, quæ agenda sunt, decernimus, & omnino nobis ipsis vivimus: alterum, quomodo singulos sese gerere deceat erga rempublicam, si cives esse boni velint, & curam civitatis habere.* Ergo quæ bonum publicum spectant leges, & in commune consulunt, eæ publicæ habendæ: quæ vero tantum privatorum rationem habent, eæ privatæ. Paulo post idem orator, ut leges aliquæ publicæ videantur, eas definit δι' οὓς ἐστι, ἢ μικρὰν ἢ μεγάλην εἶναι τὴν πόλιν. *In quibus sita est salus aut pernicies civitatis.* Quæ sint illæ, mox declarat: Εἰσὶ

δὲ οὗτοι τίνες; Οἵτε τοὺς ἀδικοῦντας τιμωρούμενοι, καὶ ὅσοι τοῖς ἐπιεικέσι τιμὰς διδόασιν. *Quæ vero illæ leges sunt? Quæ improbos supplicio afficiunt, & bonis honores decernunt.* Quæ ad exemplum igitur pertinent, sive incitandis bonis ad præmia ob benefacta, sive deterrendis à flagitio malis pœnæ metu, ea omnia publici boni causam habent, & leges, quæ de his conditæ sunt, δημόσιοι νόμοι Græcis sunt appellati. Nam ut idem Demosthenes in ea κατὰ Ἀριστογείτονος dixit, quæ prima est, duo sunt, ὧν ἕνεκα πάντες τίθενται οἱ νόμοι, τοῦ τε, μηδένα μηδὲν, ὃ μὴ δίκαιόν ἐστι, ποιεῖν, καὶ τοῦ τοὺς παραβαίνοντας ταῦτα κολαζομένους, βελτίους τοὺς ἄλλους ποιεῖν. *Leges omnes sanciuntur in civitate duabus de causis, ut ne quis, quod non justum est, faciat, &, qui fecerint; puniantur, ut exemplo alios reddant meliores.* Inde ea pars legum, quæ punit nocentes, & exempla in eos edit, præcipue δημοσίων νόμων nomen tulit apud Græcos, ut apud Romanos *legum publicarum*. Ea crimina δημόσια quoque appellata, quibus aut pœna capitis irrogari solita, aut aliqua alia in corpus coërcitio vel pecuniaria multa, sed in publicum redigenda, cum infamia, qua notabantur eorum criminum rei. Judicia quoque, quæ de his reddebantur, *publica* in jure Romano dicuntur. Cur ita vocata, Jurisconsultus Macer dicit, leg. 1, D. de publicis judiciis. *Non omnia*, inquit, *judicia, in quibus crimen vertitur, & publica sunt, sed ea tantum quæ ex legibus publicorum judiciorum veniunt, ut Iulia majestatis, Iulia de adulteriis.* Poterat brevius & melius, *quæ ex legibus publicis veniunt*. Atq; ita Græci vertunt: Ἐκ τῶν δημοσίων νόμων ἐλθόντα. Nam dicere, ea publica esse judicia quæ veniunt ex legibus publicorum judiciorum, parum abest, quin idem sit, ac si quis dicat, publica judicia esse publica judicia. Sed certum est, non alia esse ac dici *judicia publica* quam quæ ex legibus publicis descendunt. *Publica lege reus fieri* dicitur in leg. 1, D. de Sicariis, qui reus pera-

peragitur alicujus criminis eorum quæ publica appellantur. Publicæ quippe illæ leges, quæ de publicis criminibus latæ. At publica crimina dicta, ut Græcis δημόσια ἀδικήματα, non, ut quidam hodierni voluere Iurisconsulti, quod eorum olim cognitio & animadversio ad populum pertineret, sed quia, ut jam ante diximus, castigatio hujusmodi delictorum exemplo omnibus prodest, ne ea committant. Hinc *exempla* Latine pro gravioribus pœnis, quæ documento sunt cæteris, ne delinquant, ut notat Donatus ad Terentium. Præterea etiam *publica* videntur appellata, ut habetur in Institutis IV, cap. ult. *quod cuivis ex populo executio eorum plerumque datur*. Ita & apud Atticos δημόσια hæc omnia fere ἀδικήματα, quorum ἔνοχοι, id est, reos, ἐξῆν καὶ παντὶ τῷ βουλομένῳ γράφεσθαι. Inde & δημόσιαι δίκαι executiones publicorum judiciorum Atticis nuncupatæ, ut ἰδιωτικαὶ δίκαι, actiones privatorum judiciorum. Lex apud Demosthenem: Ὅσων δίκη πρότερον ἐγένετο, ἢ εὐθυνῶν, ἢ διαδικασία περὶ του ἐν δικαστηρίῳ, ἢ ἰδία, ἢ δημοσία. Perperam quidam hic legunt, ἰδία ἢ δημοσία. Ut & infra apud eumdem in alia lege vitiose sic etiam scribitur, cum sit vera lectio: Ὁπόσα ἐπὶ τῶν τριάκοντα ἐπράχθη, ἢ δίκη ἐδικάσθη ἢ ἰδία ἢ δημοσία, ἄκυρα εἶναι. Quæcunque judicia sive privata, sive publica. Ulpianus in Scholiis ad eamdem Timocrateam: Τὰς δίκας καλεῖ τὰς κριθείσας ἐν τῷ δικαστηρίῳ, εἴτε δημοσίας, εἴτε ἰδιωτικάς. Διαίτας δὲ τὰς παρὰ τοῖς διαιτηταῖς πέρας λαβούσας. Judicia hæc publica ex legibus publicis veniebant, eorumque δίκαι sive γραφαὶ cuilibet dabantur adversus reos publicorum hujusmodi ἀδικημάτων. Hec enim specifica, ut vocant, differentia apud Græcos inter δημοσίας δίκας & ἰδιωτικάς, quod publicarum executio cuilibet è populo erat permissa. Pollux, lib. VIII, cap. VI: Ἀποστασίου δὲ κατὰ τῶν ἀνειμένων προστάτην μετίχων, ἀλλ' αὐτὴ μὲν δημοσία, ὥσπερ καὶ ἡ τῆς ἐπιτροπῆς. ἐξῆν γὰρ τῷ βουλομένῳ γράφεσθαι τὸν ἐπίτροπον ὑπὲρ τῶν ἀδικουμένων

ὀρφα-

ἐμφανῶν. Hoc etiam fuit civilium actionum & criminalium sive privatorum & publicorum judiciorum apud Gręcos discrimē, quod in criminalibus judiciis publicis γραφαὶ proprie dicebantur *inscriptiones* quibus in crimen subscribebatur, quibusque nomen alicujus edebatur accusandi, quia scripto vel libello deferebant nomen ejus qui accusabatur, crimen ipsum, & ex qua lege, subscribebantque libellum quem judici erant daturi. Hinc γραφὴ, κατηγορία Græcis exponitur. Hinc *subscriptionē edere* alicujus criminis adversus aliquem, & *subscribere crimen*, vel *in crimen*. Et titulus est in jure qui ad judicia criminalia pertinet, *de accusationibus & inscriptionibus*, περὶ κατηγοριῶν καὶ γραφῶν. Satis fuisset Græce dicere περὶ γραφῶν. Hinc apud Rufinum, lib. xi hist. Eccles. cap. xxv, *inscriptus*, pro accusato: *Ille de injuria conjugis, immo potius sua, ardentius inflammatus inscriptum tyrannum ad tormenta deducit.* Palliatæ comœdiæ Latini comici, dicunt *scribere dicam*, & *subscribere dicam*, quod Græcis, à quibus sumpserunt, simpliciter est γράφεσθαι. *Scribam*, aut *subscribam tibi dicam*, ut est apud Plautum, γράψομαί σε. Nam δίκη quidem communis est civilium & criminalium, vel privatorum publicorumque criminum, sed γραφὴ, id est, inscriptio, propria publicorum judiciorum. Pollux, post enumerationem publicorum judiciorum & criminum: Ταύτας τὰς δίκας ἢ ὅσαι τοιαῦται, ἐκάλουν μὲν γραφὰς καὶ δίκας, οὐ μέντοι καὶ αἱ δίκαι γραφαὶ, ἐξῆν τῷ βουλομένῳ γράφεσθαι. Hinc in Institutis scribitur, lib. iv: publica judicia *per actionem non ordinari solita, nec quicquam habere simile cum aliis judiciis privatis.* Hinc *actiones privatæ*, quæ proprie privatorum judiciorum, opponuntur judiciis publicis, in leg. i D. de Stellionatu: *Stellionatus actio neque publicis judiciis, neque privatis actionibus continetur.* Δίκαι igitur proprie Græcis actiones privatæ, γραφαὶ autem criminum subscriptiones & executiones.

cutiones. Isæus περὶ Ἀγνίου κλήρου, ταῦτα καὶ οἱ νόμοι κελεύουσιν, οὐ μὰ Δία, οὐ γραφὰς ἐμὲ φεύγειν περὶ ὧν δίκας ἰδίας εἶναι πεποιήκασιν. *Hæc leges jubent, non per Iovem, ut excipiam criminum subscriptiones, in his de quibus actiones privatas esse voluerunt.* Ut δημόσιοι autem νόμοι leges de publicis criminibus latæ, distinguebantur ἀπὸ τῶν ἰδιωτικῶν apud Græcos, ita apud Latinos *publica* & *privata judicia* eodem prorsus modo opponebantur, vel privatæ publicæque leges. Cicero, lib. III de legibus: *Iuris disceptator, qui privata judicet, judicarique jubeat, prætor esto. Is juris civilis custos esto.* Privata illa, quæ prætor judicat, discernuntur à publicis judiciis, quæ ex legibus publicis descendebant. Si quæ alia erant crimina de quibus extra ordinem judicare leges juberent, quamvis essent capitalia, quia ex publicis legibus non veniebant, non tamen dicebantur publica. Græci Jurisconsulti ἁμαρτήματα ea vocabant, id est, delicta. Glossæ Nomicæ: Ἁμάρτημα δὲ ἡ κατὰ τοῦ ἁμαρτήσαντος ἐπίταξις, ἔγκλημα δὲ ἐπὶ πουβλίκων δικαστηρίων κατὰ τοῦ πλημμελήσαντος κινούμενον. Inde & ἐγκληματικὰ δικαστήρια in iisdem Juridicis Glossis, quæ eadem cum publicis sive δημοσίοις. Ἐγκλήματα tamen Græcis de omnibus omnino criminibus dicuntur, tam publicis, quam quæ talia non essent. Atque ita plane in Basilicis & apud Harmenopulum ἐγκληματικὰ δικαστήρια non sunt tantum publicorum judiciorum, sed omnium criminum quæ extra ordinem plectebantur. Et fallitur ille Glossarum Nomicarum auctor, qui de publicis proprie sumi notat. Græci quoque δημόσια ἀδικήματα vocant & distingunt ἀπὸ τῶν ἰδιωτικῶν. Hermogenes, περὶ στάσεων, capite de definitione: πρεσβεύων τις παρέθετο τῷ στρατηγῷ τὴν θυγατέρα, ἐβιάσατο αὐτὴν ἐκεῖνος, καὶ δημοσίων μὲν ἀδικημάτων ὁ πατὴρ αὐτὸν ἐπανελθὼν κρίνει, ὁ δὲ τὰς μυρίας καταθέσθαι ἀξιοῖ, τοῦτο γὰρ ὥρισται τῷ βιαίῳ. Ex quibus liquet Athenis pecuniaria fuisse judicia privata, ut publica crimina capitalia.

talia. Violaverat ille prætor puellam sibi ab eo commendatam cui populus legationem mandaverat. A legatione pater reversus crimen illi objicit publicum. Quare? Nempe quia legati publici puellæ vim attulerat. Negat ille sibi intendi debere nisi privatum, & paratus est solvere decem millia drachmarum, quibus lege obnoxius qui virginem per vim compresserat. Midias pugnum alicui duxerat. Publici criminis reus peragitur, non quod verberasset hominem civem, hoc enim crimen privatum, sed quod die festo ac sollemni. Aliter publica crimina & judicia definiunt Romanæ leges, ut paulo post dicam. Publica judicia criminum capitalium quædam Romanis dicta, quædam etiam extraordinaria. An eadem fuerint, videndum. Nam & Tribonianus pro publicis aliquando substituit extraordinaria. Qui ad hæc notant, Justinianum omnia judicia voluisse esse extraordinaria, ut habetur Instit. cap.xv, de interdictis, parum distinguunt inter diversa extraordinaria. Non enim unius generis. In publicis judiciis, & aliis extraordinariis, nulla observabatur actionũ formula, ut in interdictis. Ad hoc instar omnia etiam privata redegit judicia Justinianus, ut supervacua in his esset formularum conceptio. Publica igitur judicia olim veteri jure extra ordinaria, non tamen sola. De his cognoscebatur extra ordinem. A quibus? A majoribus judicibus, ut præsidibus provinciarum, & præfectis prætorio, & urbis. Non igitur erant juris ordinarii, sed ad cognitionem pertinebant majorum Iudicum, qui extra ordinem de his cognoscebant. An quia per actiones non ordinabantur, nec certa formularum conceptione criminum inscriptiones, de quibus in his judiciis quærebatur, erant alligatæ? Omnes interdicti, hoc est, juris ordinarii actiones Justinianus ad hoc instar redegit, ut sic quoque debeant extraordinariæ dici. Alia tamen in veteri jure extraordinaria judicia & publica, ut sequentia declarabunt. Marcianus,

nus, lib. 11 Judiciorum publicorum, fures nocturnos extra ordinem judicatos & punitos ostendit, leg. 11 D. de furibus balneariis. *Sed si interdiu*, inquit, *furtum fecerunt, ad jus ordinarium remittendi sunt*. Id est, ad judices privatos, qui de privatis delictis judicant jure ordinario. Sic accipiendum *jus ordinarium* in vita Claudii apud Suetonium: *Cum decurias rerum actu expungeret, quemdam interpellatum ab adversariis de propria lite, negantemque cognitionis rem sed ordinarii juris esse, agere causam confessum apud se coëgit, proprio negotio documentum daturum quum æquus judex in alieno negotio futurus esset.* Ordinabat tunc decurias judicum Claudius, aliis albo erasis, aliis in album allectis, aliis retentis. Hoc agenti quidam ex his judicibus, quos retinuerat, aut de novo adlegerat, interpellatus ab adversario de propria lite, ut nimirum de ea Cæsar cognosceret, negavit ille rem cognitionis esse, sed juris ordinarii. Hac audita ejus exceptione, Claudius agere eum causam statim apud se coëgit, illum nempe judicem. Ubi *cognitio* opponitur *juri ordinario.* Illa enim magistratuum & maximorum judicum, hoc vero ordinariorum & privatorum, delegatorum, eorumve qui dati fuerant à prætore. Ita semper accipitur in priscis auctoribus *cognitionis* vox. Idem Suetonius in eodem Claudio: *Etiam cognitio falsi testamenti recepta est, in quo & ipse signaverat.* Quia extra ordinem de falso testamento cognoscebatur à majore judice, non à dato vel delegato, jure nec ordinario. Hæ sunt cognitiones magistratuum, de quibus idem de eodem Cæsare: *Cognitionibus magistratuum ut unus è consiliariis frequenter interfuit.* Quinam illi essent magistratus, Dio significat, & nominat consules, prætores ac præfectos. Hi cum apud se reos causam agere juberent, nec eam remitterent ad jus ordinarium, *extra ordinem cognoscere* dicebantur, & hæc proprie *cognitio* dicta. Nec dubito, quin Tribonianus,

nianus, in titulo Digestorum *de extraordinariis cognitionibus*, illud *extraordinariis* de suo adjecerit. Satis enim erat dixisse, quomodo & veteres passim loquuti sunt, *de cognitionibus.* Quo nomine extra ordinem reddi judicium indicatur. Nam & Callistratus *de cognitionibus* sex libros scripserat, nec addiderat, *extraordinariis.* Paulus lib. V sententiarum, sub titulo ad legem Fabiam: *Et olim quidem hujus legis pœna summaria fuit, sed translata est cognitio in præfectos urbes, itemque præsidis provinciæ extra ordinem meruit animadversionem.* Idem est judicium extra ordinem, & cognitio. Ulpianus, lib. IX, de Officio proconsulis, in collatione legum Mosaicarum, Tit. de Plagiariis: *Frequens est etiam legis Fabiæ cognitio in Tribunalibus præsidum.* Et paulo post: *Sed enim jam eo perventum est constitutionibus, ut Romæ quidem præfectus urbis super ea re cognoscat, si intra miliarium centesimum sit in via commissa. Enimvero si ultra centesimum, præfectorum prætorio erit cognitio. In provincia enim est præsidum provincialium. Nec aliter procuratori Cæsaris hæc cognitio injungitur, quam si præsidis partibus in provincia fungatur.* Nunquam aliter hæc vox usurpatur. Ulpianus, leg. III D. de Stellionatu: *Stellionatus accusatio ad præsidis cognitionem spectat.* Idem, leg. II D. Expilatæ hæreditatis: *Si expilatæ hæreditatis crimen intendatur, præses provinciæ cognitionem suam accommodare debet.* Hæc omnia ex libris ejus de officio proconsulis desumpta sunt. Capitolinus, de Marco Antonino: *Senatum multis cognitionibus & propriis ad se pertinentibus judicem dedit.* Ergo cognitiones, Principum & Senatus propriæ sunt, sed & præsidum Provinciarum, ut proconsulum, & legatorum principis pro prætore, sed & præfectorum urbis & prætorii: Quintilianus, lib. III, cap. X: *Principum autem & senatus cognitionibus frequens est, & populi fuit.* Suetonius, de Nerone: *Cognoscendo eum morem*

tenuit. Frustra igitur à Triboniano additum, in Titulo *de cognitionibus*, quo eas voluit dici *extraordinarias.* Nullæ enim ordinariæ proprie dictæ. Imo à jure ordinario semper distinctæ. Cognitiones illæ quidem fuere de *criminibus extraordinariis,* de quibus est titulus in Digestis. Quæ omnia crimina ad cognitionem præsidis pertinebant, & merebantur animadversionem extra ordinem. Ideo ad ejus cognitionem remittebantur, quæ tamen differebant à publicis. Et falluntur, qui putant, publica crimina fuisse extraordinaria. Nam sub illo titulo de extraordinariis criminibus nullum publicum recensetur. Exempli gratia, stellionatus crimen & expilatæ hæreditatis, extra ordinem animadverti solita, & ad executionem præsidis pertinebant, non tamen erant publica. Ea sunt crimina quæ *majoris abollæ* à Satyrico vocantur:

— *Nunc audi facinus majoris abollæ.*

Id est, extraordinarium, & tale de quo debeat cognoscere judex paludatus vel chlamydatus, quales erant præsides vel præfecti. *Cinctos judices* eos appellat Anianus, & à privatis discernit. Vocantur θεματικοὶ κριταὶ in quadam Novella Constantini Porphyrogenetæ. Quod perperam de pedaneis judicibus quidam accipiunt. Verum de his alibi. Idem Juvenalis præfecto urbis abollam dat.

— *Rapta properabat abolla*
Pegasus. —

Suetonius regi Ptolemæo *purpuream abollam*, in vita Caligulæ. Nonio vestis est militaris, hoc est, chlamys vel paludamentum. Quoties igitur crimen aliquod merebatur majorem animadversionem, ut capitis aut famæ, cognitio erat præsidis. Omnia igitur illa crimina, de quibus tituli in Digestis sequuntur post titulum *de extraordinariis criminibus*, usque ad titulum *de publicis judiciis*, ad cognitionem præsidis spectabant. In quibus enim criminibus actio non dabatur

ex edicto perpetuo, extra ordinem plecti solebant, & præses de iis cognoscebat. Minora & pecuniaria *ad jus ordinarium* remittebantur, vel, quod idem erat, *ad forum*, in provinciis *ad curiam*. Paulus de pœnis paganorum, sub titulo de Abigeis, in collatione legum Mosaicarum, & Romanarum: *Fortuita incendia ad forum remittenda sunt, ut damnum vicini sarciatur.* Id est, ad jus ordinarium. Ergo non fortuita, extra ordinem objiciebantur apud Præsidem. Ulpianus, lib. VIII, de officio proconsulis, in eadem collatione, sub titulo de furibus; *Fures ad forum remittendi sunt, diurni, nocturnique extra ordinem audiendi.* Quod idem est, ac si dixisset, *apud præsidem audiendi, & extra ordinem puniendi.* Cujus legis pars legitur leg. 1 D. de furibus balneariis. *Ad forum* dixit Ulpianus, quod Marcianus, leg. 11 D. eod. *ad jus ordinarium.* Paulus, lib. V sententiarum, sub titulo de abactoribus: *Si ea pecora, de quibus quis litigat, abegerit, ad forum remittendus est.* Hoc est, ad jus ordinarium. Inde *forenses actiones*, quæ jure ordinario litigantibus competunt, leg. 1 D. de incendio. *Et quamquam sint de his facinoribus etiam criminum executiones, attamen recte prætor fecit qui forenses quoque actiones criminibus istis præposuit.* Ab extraordinariis igitur istis criminibus, de quibus nullæ actionum formulæ editæ edicto perpetuo, diversa erant *publica Iudicia*, quæ non dicebantur *extraordinaria*, quamvis Tribonianus pro publicis supposuerit alicubi extraordinaria. Non erant publica crimina, nisi de quibus lege certa erat constituta quæstio, quæ & prætor certa lege sortiebatur. Quintilianus, lib. III, cap. X: *Quod nunc in publicis judiciis non accidit, quoniam prætor certa lege sortitur. Principum autem & Senatus cognitionibus frequens est, & populi fuit. Privata quoque judicia sæpe unum judicem habere multis & diversis formulis solent.* Loquitur ibi de causis duplicibus, in quibus ali-

quis

quis gemini criminis reus agitur, ut si quis sacrilegii simul & homicidii accusetur. Hoc in publicis judiciis locum habere non posse ait, ubi prætor certa crimina lege sortiebatur, ut nimirum alius quæstionem de homicidio, alius adulterio sortito haberet. Cicero in secunda Verrina: *Ecce autem, illis diebus, cum prætores designati sortirentur, & M. Metello obtigisset, ut is de pecuniis repetundis quæreret.* Nam judicium de pecuniis repetundis erat publicum. Nullum autem constat fuisse publicum, quin lege aliqua quæstio de eo esset constituta, & criminis nomen & pœnæ designans. Quod non fuit in extraordinariis. Nam pœnam pro arbitrio imponebat qui de his cognoscebat præses. Hinc de stellionatu scribit Ulpianus, pœnam ejus nullam fuisse legitimam, hoc est, lege constitutam, quia nec legitimum crimen erat. Non enim ordinarium fuit, quia nulla de eo formula actionis interdicto perpetuo prodita est: nec publicum, quia nulla lex publica pœnam ejus determinavit. Ideo actio ejus, ut ait Jurisconsultus, leg. 1 D. eodem, neque publicis judiciis neq; privatis actionibus continebatur. Cum nec privatum esset nec publicum crimen, palam est utiq; fuisse extraordinarium, cujus nimirũ cognitio ad præsidem pertinebat. Ergo publica judicia diversa ab extraordinariis, & à privatis. In privatis certæ fuere interdictorum formulæ quibus actor agebat, in publicis certæ leges quibus accusator crimen intendebat, in extraordinariis neutrum. In privatis dicebat actor, ὁρίζομαι τήνδε τὴν ἀγωγὴν, *hac actione ago*, vel *hanc actionem intendo.* In publicis, ὁρίζομαι τόνδε τὸν νόμον, *hac lege reum postulo.* In illo Quintiliani loco, quem paulo ante citavimus, tria habemus judiciorum genera. *Publica*, de quorum exercitatione sortiebantur inter se prætores. *Extraordinaria*, de quibus princeps & senatus cognoscebat, & in provinciis præsides, præfectus etiam urbis intra centesimum urbis, &

præfectus prætorio ultra centesimum. Tertia, *privata*, quæ certis actionum formulis ex edicto perpetuo continebantur. Ius hoc erat ordinarium, & judices, qui hujus juris habebant potestatem, dicebantur *privati*. Suetonius, in Claudio: *Iis, qui apud privatos judices plus petendo formula excidissent, restituit actiones.* Anianus, ad Pauli lib. 1 sextentiarum, *privatos* etiam *Iudices* vocat qui judicia exercebant privata, & distinguit eos à *cinctis judicibus*, qui publica: *Qui apud cinctos*, inquit, *aut privatos judices fuerit de calumniæ objectione convictus.* Quod Paulus dixerat: *Et in privatis & in publicis judiciis.* Vocat cinctos qui jus gladii habebant, ut præsides ac præfectos. At privati etiam alio nomine dicebantur *pedanei*, ad differentiam præsidum qui de tribunali jus dicebant. Unde *tribunalia præsidum*, à jure ordinario passim distinguuntur. Græci vocant χαμαιδικαστάς. Hesychius: Σήλεκτοι, χαμαιδικασταί. De *Selectis* judicibus quales fuerint, jam aliis dictum. *Pedaneos judices* idem Anianus apud Paulum interpretatur qui ex delegatione causas audiunt quos dicit Paulus, *si pecunia corrupti dicerentur, plerumque à præside aut curia submoveri, aut in exilium mitti, aut ad tempus relegari.* Ex quibus planum est, eos esse judices, apud quos in provinciis privatæ controversiæ disceptari solitæ, *Curiales* nimirum sive *Decuriones*. Πολιτικοὺς δικαστὰς Novellæ Græcorum appellant, & distinguuntur ἀπὸ τῶν θεματικῶν, qui sunt præsides provinciarum. Ita & *pedanei magistri* dicti, ludimagistri triviales, ut distinguerentur à majorum gentium professoribus artium, qui de suggestu prælegebant. Græci vocant eos χαμαιδιδασκάλους. Hinc apud nos pædagogis nomen. Hæc notio *pedaneorum judicum*, hoc est, χαμαιδικαστῶν, qui discernebantur ab iis judicibus qui de tribunali jus dicebant, ostendit, veriorem esse sententiam eorum qui *pedaneos* eos senatores dictos voluere, qui magistratum

curu-

curulem nondum gessissent, quia pedibus itarent in curiam, cum honoris gratia illi, qui cepissent, curru solerent in curiam vehi. Prætor autem urbanus privatis his judiciis præerat, aut judices eos dabat, qui controversias inter privatos finirent. Διαιτηταὶ Justiniano dicuntur, & opponuntur τοῖς θεματικοῖς in Novella Constantini Porphyrogenetæ. Hinc *jus ordinarium* & *interdictum* idem. Frontinus: *De possessione controversia est, de qua ad interdictum, hoc est, jure ordinario, litigatur.* Aggeno, *per interdictum litigare.* Item, *interdicti formula. Et de hac controversia plurimum interdicti formula litigatur.* Inde, *ad interdictum venire*, apud Petronium, id est, in jus ad prætorem: *Negavi circuitu agendum, sed plane jure civili dimicandum, ut, si nollet alienam rem reddere, ad interdictum veniret.* Ubi *jus civile*, est *ordinarium.* Nam erant privata judicia Romæ, quibus omnibus præsidebat prætor, &, quos ex his vellet, judices dabat. In triplici foro disceptatas fuisse privatas lites, aliquot locis ex Martiale colligere est. Sed quoniam de pœnalibus præcipue agimus, ea quoque *privata delicta* dicebantur de quibus privati judices judicabant. Inde titulus in digestis *de privatis delictis*, post quem omnes, qui sequuntur, usque ad titulum *de extraordinariis criminibus*, privatorum delictorum species continent. In his quædam erant de quibus licebat etiam criminaliter agere, quamvis prætor forensem actionem proposuisset. Si in crimen subscribere quis mallet, quam ad interdictum venire, hoc est, privatam actionem intendere, extra ordinem apud eos judices, qui de criminibus extraordinariis cognoscebant, accusationem instituere poterat, aut apud eos qui de publicis, si lex certa esset quæ publicum id crimen esse juberet. Inter privata judicia & crimina interdictum fuit *vi bonorum raptorum.* Si quis bona sibi vi rapta posset probare, si privatam persecutio-

nem eligeret, non denegabat ei actionem prætor, cujus & edictum de eo propositum erat in perpetuæ jurisdictionis albo. Quia vero & lex Julia *de vi privata*, ea quæ vi committuntur, ad publicum judicium voluit pertinere, si quis se vim passum quereretur, judicio publico poterat experiri. Prætor edictum proposuit, de incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata, adversus eos qui aliquid rapuissent ex hujusmodi casibus. Liberum in his erat cuique, aut privato judicio rem persequi, aut extraordinario, non vero publico, quia nulla lex erat publica lata de his criminibus. Interdicto *de his quæ per turbam fiunt*, si damnum alicui datum esset quod pecunia posset sarciri, jure ordinario litigabatur. Quod si ex hoc, ut ait Paulus sub illo titulo, corpori alicujus, vitæ, membrisque nocitum esset, extra ordinem vindicabatur, non publico judicio, quia nulla lex publica pœnam hujus criminis determinasset. Capitalia igitur omnia crimina aut extra ordinem judicabantur, aut publico judicio, si esset ulla de eorum pœna lex publica lata. In publicis quilibet accusator admittebatur, exceptis personis quibus jure non id licitum. In extraordinariis is tantum, cujus intererat, agere poterat. Alia significatione hæc loquutio *extra ordinem*, tam in privatis judiciis quam in extraordinariis atque etiam publicis locum habuit. In omnibus quippe his judiciis causarum is ordo erat receptus, ut priores prius disceptarentur, quæ secundo & tertio loco introductæ essent, suo quæque in ordine venirent dijudicandæ. Servius ad illud:

— Si omnes uno ordine habemus Achivos.

Vno reatu. Et est hoc ex antiqua tractum scientia, quia in ordine dicebantur causæ propter multitudinem vel tumultum festinantium, cum erat annus litium. Juvenalis: *Expectandus erit, qui lites inchoet, annus.* Hæc ratio movit Vespasianum, ut sorte eligeret judices, qui privata etiam judicia extra ordinem terminarent.

rent. Suetonius in ejus vita: *Litium series ubique majorem in modum excreverat, manentibus antiquis intercapedine Iurisdictionis, accedentibus novis ex conditione tumultuque temporum. Sorte elegit per quos rapta bello restituerentur, quique judicia centumviralia, quibus peragendis vix suffectura litigatorum ætas videbatur, extra ordinem judicarent redigerentque ad brevissimum numerum.* Judicia centumviralia privata, in quibus controversiæ civiles terminabantur serie & ordine, cum non sufficerent omnibus dijudicandis, & longissimum esset tempus expectandum iis qui posterius ad interdictum venerant, donec absoluti essent priores, sorte elegit, qui extra ordinem etiam pecuniarias & civiles actiones judicarent. Hoc in privatis. In extraordinariis quoque judiciis & cognitionibus idem obtinuit, ut ordo in his causarum servaretur. Quod neglexit Nero in cognoscendo, quem tradit Suetonius, *cognoscendi eum morem tenuisse, ut continuis actionibus omissis, singillatim quæque per vices cognosceret.* Videndum igitur quænam causæ tam in privatis quam in publicis judiciis ab ordinis observatione eximerentur, & extra ordinem, quamvis posterius essent introductæ, prius tamen ventilandæ essent. In pœnalibus, ii quibus calumniæ crimen objiceretur, extra ordinem, id est, non expectato ordine, audiebantur. Paulus, lib. 1, sub titulo de Calumniatoribus: *Et in privatis & in publicis judiciis omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.* Quod Anianus recte exponit, *non expectata ordinis sententia.* Hinc *extraordinarii rei* vocabantur, tam in privatis, quam in publicis judiciis; quibus causa erat dicenda extra ordinem, & non suo loco. Hæc est ratio cur Tuccii judicium, apud Cælium, in Epistola ad Ciceronem, prætermissis prioribus reis, extra ordinem exerceretur, non quod lege Plotia de vi accusatus esset, sed quod calumniæ convictus. Quod di-

ferte verba Cælii oſtendunt: *Scito C. Sempronium Rufum mel ac delicias tuas, calumniam, maximo plauſu tuliſſe. Quæris qua in cauſa? M. Tuccium accuſatorem ſuum poſt ludos Romanos, reum, lege Plotia de vi, fecit, quod videbat, ſi extraordinarius nemo reus acceſſiſſet, ſibi hoc anno cauſam eſſe dicendam.* Et fruſtra laborant doctiſſimi Juriſconſulti in cauſa quærenda cur hic Tuccius extra ordinem reus factus ſit. Alia fuit ratio Miloniani judicii, quod & ipſum extraordinarium, ſed alio modo. Cum enim eſſent leges & quæſtiones ordinariæ de cæde ac de vi conſtitutæ, de quibus inter ſe ſortiebantur deſignati prætores, Pompeius Conſul novam legem tulit de vi, qua & nominatim cædem in Appia via factam comprehendit, qua & id quoque ſancitum, ut populi ſuffragio quæſtor crearetur qui de Milonis cauſa extra ordinem cognoſceret. Ex his omnibus conſtare poteſt, quid diſcriminis fuerit inter extraordinaria crimina & publica. Nam publica ſuos prætores habebant, & ex lege certa exercebantur, & ſic quaſi ordinaria erant ac legitima. Nihil horum in extraordinariis, quibus hoc nomen erat, quod non ad jus ordinarium, quo civiles & pecuniariæ cauſæ diſceptabantur, ſpectarent, ſed apud majores judices, ut præſides & præfectos, dijudicarentur. Hi autem ſolebant & de pluribus cauſis civilibus extra ordinem cognoſcere, ut de fidei commiſſis, aliiſq; multis, ſicut patet ex titulo Digeſtorum de extraordinariis cognitionibus. Quarum *cognitionum* numerum Calliſtratus, qui de his ſcripſerat, nec extraordinarias vocaverat, ut Tribonianus, in quattuor genera ſummatim dividit. Aut enim, inquit, de honoribus ſive muneribus gerendis in præſidum Tribunalibus *agitatur:* aut de re pecuniaria *diſceptatur:* aut de exiſtimatione alicujus *cognoſcitur:* aut de capitali crimine *quæritur.* Capitalia autem crimina omnia dividebantur in extraordinaria, & publica. Nec ulla ut diximus publica

blica Romano jure habita ac dicta sunt, quam de quibus certæ leges essent latæ, quibus ut publica essent, & cuivis è populo persecutio eorum daretur, simul cautum fuit, constitutis etiam quæstoribus sive prætoribus, ut Romæ, qui de his cognoscerent. Adeo vero diversa fuere judicia extraordinaria, & publica, ut Paulus Jurisconsultus duo μονόβιβλα diversa de his composuerit, alterum *de extraordinariis judiciis*, alterum *de publicis judiciis*, ut apparet ex Indice auctorum ex quibus digestum est opus Pandectarum. Extraordinaria judicia tam civiles & pecuniarias causas, de quibus extraordinem disceptabatur, ad se vocabant, quam criminales, quæ animadversionem coërcitionemque extraordinariam requirebant. At judicia publica nulla nisi criminalia, aut capitis pœnam, aut infamiam cũ damno pecuniario irrogantia. Apud Athenienses autem omnia capitalia crimina δημόσια sunt appellata. & δημόσιοι νόμοι leges publicæ quæ de his erant constitutæ. Restat de popularibus actionibus, ut aliquid dicamus. Titulum de his ultimum posuit Tribonianus post omnium extraordinariorum criminum titulos, & ante titulum de publicis judiciis. Ad eum titulum, scribunt celeberrimi Jurisconsulti, notandum esse, publicarum actionum alias esse civiles, alias criminales. Civiles, seu pecuniarias, esse populares, ut albi corrupti, sepulcri violati, dejecti vel effusi, apertarum tabularum ante familiæ quæstionem, criminales vero alias. Ego nego, publicas aliquas actiones dici in genere quæ dividantur in civiles ac pecuniarias, hoc est, populares & criminales. Publica actio proprie diceretur publicorum judiciorum. At ea per actiones non ordinabantur. Privatorum judiciorum actiones, privatæ, non publicæ, dictæ. Populares etiam aliæ à publicis. Hæ quippe nullæ. Si autem populares actiones etiam publicæ appellarentur, inde sequeretur, & popularia judicia esse publica nominanda,
 Quod

Quod nunquam factum. Popularia quidem judicia erant etiam extraordinaria, quia eorum cognitionem præses habebat, qui de his extra ordinem cognoscebat, non tamen publica. Præterea omnia judicia popularia fuere pecuniaria, non criminalia. Nulla certe ex his capitalia. Hoc peculiare habebant præter pecuniaria alia judicia, quod non solum ei, cujus intererat, actionem popularem movere licebat, sed cuilibet è populo. Verum is è multis præferebatur, cujus intererat. Miror, doctissimum Jurisconsultum in libello, quo explicavit rationem ordinis in Pandectis digerendis à Justiniano servati, in titulo de popularibus actionibus, notare, ita dictas esse quod cuilibet de populo competerent, quales sunt fere, inquit, extraordinariæ, de quibus supra. Id est, omnes ii tituli qui sequuntur post titulum de extraordinariis criminibus. Quo nihil falsius. Primum non sic dictæ, quod cuilibet de populo competerent, sed quod *suum jus populo tuerentur*, ut est in leg. I D. eodem. Ab eo quod jus populi tuerentur, cuilibet de populo earum persecutio permissa est. Ceterum civiles omnes & pecuniariæ fuere, nullæ capitales. Majores eas judices habere debere dicit Paulus, leg. XXXII D. de receptis. Ideo extra ordinem de his præses debebat cognoscere. Actio de termino moto est pecuniaria & popularis. Huic delicto pœna constituta est quinquaginta aureorum, lege Agraria, quam Cæsar tulerat adversus παρορίστάς. Hæc pœna quinquaginta aureorum non fuit in lege Cæsaris, sed pro ea *quina sestertia*, aut *sestertium quinque millia nummum*. Non enim veteres pœnas istas pecuniarias per aureos enuntiabant, sed per sestertios nummos. Quod ubique in aureos mutavit Tribonianus. Verum de his alibi. Modestinus scribit, leg. I D. eodem. *Terminorum avulsorum non pœnam pecuniariam esse, sed pro conditione admittentium coërcitione transigendum*. Ergo eo tempore non

non erat amplius populare hoc judicium, sed extraordinarium tantum. Quod etiam ex Paulo constat in collatione legum Mosaicarum. *In eum*, inquit, *qui per vim terminos dejecit vel amovit, extra ordinem animadvertitur.* Ex rescripto Adriani, quod statim subjicitur ex lib. IX Ulpiani, de Officio proconsulis, pro conditione personæ, & commissi merito, aut ad tempus relegabantur, aut ad opus publicum dabantur, aut verberibus coërcebantur. Ubi pecuniariæ multæ locus non erat, ibi nec actioni populari. Sepulcri violati actionem edicto se daturum prætor proposuit, centum aureorum ei qui agere volet. Ergo & illa popularis. In eum, qui album suum corrupisset, quod jurisdictionem perpetuam contineret, se daturum judicium quingentorum aureorum, prætor edixit. Quod judicium populare esse dicitur, leg. VII D. de Jurisdictione. Paulus, lib. III Sentent. cap. XIII: *Eum qui album raserit, corruperit, sustulerit, mutaverit, quidve aliud propositum edicendi gratia turbaverit, extra ordinem punitur.* Nempe multa pecuniaria non jure ordinario infligenda, sed à præside qui de eo delicto extra ordinem cognoscit. Anianus capitaliter puniendum intellexit, non expectata ordinis sententia, quod est falsum. Nisi quis dixerit, capitale hoc crimen postea factum esse constitutionibus principum. Tum non amplius esset populare, sed extraordinarium tantum. Idque verius. Idemque diximus & de termino moto, cujus judicium erat olim populare lege Agraria Julii Cæsaris, postea factum extraordinarium constitutionibus sequentium Principum. Populare etiam judicium in eos redditum est, qui publicæ aquæ rivos violarent, condemnandos in dena milia æris, ex quibus pars dimidia præmium accusatori daretur, cujus opera maxime convictus esset, qui adversus senatusconsultum de Rivis aquæ publicæ non violandis fecisset. Pars ergo altera dimidia in publicum

blicum redigebatur. Vide Frontinum de aquæ ductibus. Hoc sollenne & in omnibus fere popularibus actionibus fuit, ut accusatori multæ pecuniariæ, in quam rei condemnabantur, pars daretur, pars publico ærario adplicaretur. Non tamen semper lex statuebat, quanta pars ex multa, qua reus erat condemnatus, accusatori esset danda. Hoc enim pendebat à judicantis extra ordinem arbitrio, qui plus aut minus, prout ipsi æquum esset visum, ex dignitate aut vilitate accusantis, decernebat. Et id fere perpetuum in hujusmodi judiciis extraordinariis, ut pœnæ modus pecuniariæ, sive majoris coërcitionis, officio judicis, cujus ea de re cognitio erat, permitteretur. Pleraque autem senatusconsulta in hujusmodi delictis popularibus multam tantum, quæ in publicum esset redigenda, taxabant, nihil de eo præmio quod esset accusatori tribuendum, dicebant, quod arbitrio judicis relinquebatur. Et possem hujus rei multa exempla proferre, nisi alio properarem. Quod igitur incertum esset, quantum ex ea actione emolumenti in accusatorem esset rediturum, ideo dicitur, leg. VII D. de popularibus actionibus; *eum, qui habet has actiones, non intelligi esse locupletiorem.* Id doctores non intellexerunt, qui notant, non haberi locupletiorem qui hanc actionem movet, nisi post litem contestatam. At ego dicendum aio, ne post litem quidem contestatam. Quis enim in suis bonis numeret, quod incertum est an sit, omnino habiturus, non solum quantum? Nam plerumque judex ne pecuniariam quidem multam imponebat his delictis popularibus, sed, ut erat extraordinarium horum judicium, ex causa, & persona, & facto, graviorem pœnam statuere solebat. Quid si servus delictum hoc commisisset, insciente domino, quem dominus nollet defendere, eique capital esset, nihil ad accusatorem redibat. Ponamus, semper aliquid ex ea actione sperasse qui eam intendebat, quia

non

rentur, certe majorem partem & judicia publica dicenda fuissent popularia. Utrumque enim habebant pleraque publica. Quædam & ex his, quæ extraordinaria appellata, populi jus spectabant, quibus tamen popularium nomen haud datum, nec erant popularia. Ut Dardanarii, qui annonam flagellabant, varie extra ordinem solebant puniri, aut negotiationis interdictione, aut relegatione, aet ad opus publicum damnatione. Populare hoc fuisse judicium, non dicitur in titulo de extraordinariis judiciis. In omnibus aliis, quæ erant popularia, hoc fere notatum est. Ut leg. III D. de sepulcro violato: *hæc actio popularis est*. Et leg. III de termino moto: *Et ejus actionem, petitionem, ei qui volet esse, jubet.* Popularem esse actionem his verbis significatur. Item, leg. VII D. de Jurisdictione, diserte declaratur judicium de albo corrupto populare fuisse. In aliis, in quibus id non exprimitur, non ea fuisse popularia prorsus existimandum est. Græci non δημοσίαν ἀγωγὴν appellant, sed δημοτικὴν, ut in Synopsi Basilicῶn, lib. LII. Alibi tamen δημοσίας ἀγωγὰς vocant, quæ sunt populares, ut lib. VIII: Ἐπὶ τῶν δημοσίων ἀγωγῶν οὐ δίδοται διοικητὴς εἰ μὴ ἐπὶ τῆς τυμβωρυχίας, καὶ ὅτε τις κινεῖ τὸ περὶ βίας δημοσίας ζημιούμενος ἰδιωτικῶς. Ubi confuderunt illi interpretes, quæ ad publica judicia pertinent, & quæ ad populares actiones. In publicis quidem judiciis multa versantur, quæ ad salutem publicam pertinent, non tamen ideo popularia appellata. Populi ærarium etiam publicum dictum, non populare, quamvis Græcis vocetur & δημόσιον. Sed qui populi ærarium expilasset, non postularetur populari actione. Qui annonam populi intervertit, & fraudat, non accusatur ulla populari actione, sed lege Julia de annona, quod publicum est judicium, non populare. Ergo populares actiones in iis rebus tantum locum habuere, in quibus populi jus læderetur, quarum pœna esset pecuniaria, eaque

sine

ſine infamia, cujus tamen rei actio cuilibet è populi competeret, à majoribus judicibus, non à privatis, extra ordinem dijudicanda. Multa hic ſcio me obſervaſſe quæ contra receptas doctorum opiniones faciunt. Si quis ex novis doctoribus paratus eſt vetera defendere, per me licet, dum & mihi velit licere mea tueri. Alia porro notione *jus publicum* dicitur apud Juriſconſultos quam *judicium publicum*, leg. 1 D. de Juriſdictione. Extra jus publicum, quod in ſacris & ſacerdotibus magiſtratuque conſiſtere dicit, reliquum jus omnino privatum nuncupat, ac tripartitum eſſe vult, collectum ex naturalibus præceptis, gentium & civilibus. In inſtitutis Juris *jus publicum*, id eſt, quod ad ſtatum rei Romanæ ſpectat, *privatum* quod ad privatorum utilitatem pertinet, quod ſimiliter tripertitum eſſe ibi dicitur. Eodem ferme ſignificatu Ariſtoteles ἴδιον νόμον de omni jure privato, quod ſcriptum eſt, ac diſtinguitur à jure non ſcripto, quod ille κοινοῦ νόμου nomine appellavit, uſurpat. Ἴδιος, inquit, νόμος ἐστὶν καθ᾽ ὃν γεγραμμένον πολιτεύονται, κοινὸς δὲ ὅσα ἄγραφα παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι δοκεῖ. Hæc maxime generalis privati juris ſive privatarum legum appellatio, ut maxime ſpecialis eſt quæ leges in favorem ſingulorum latas hoc nomine nuncupat. Ea ſunt *privilegia* quaſi privæ vel privatæ leges. Iſidorus in Originibus: *Privilegia ſunt leges privatorum, quaſi privatæ leges. Nam privilegium inde dictum, quod in privatos feratur lex.* Inſtituta juris perſonalis has leges appellant, quæ ſunt, ut ita loquar, ἰδιωτικώτατοι. Nec multo magis γνησία eſt ea ſignificatio, qua conventiones privatorum, quibus inter ſe contrahunt, ἰδίους vocant νόμους Græci. ἡ συνθήκη ἴδιός ἐστι νόμος. Ut contra lex illa qua populus omnis tenetur eſt κοινὴ τῆς πόλεως συνθήκη, ut Demoſtheni dicitur in prima contra Ariſtogitonem. Leges autem, quibus univerſa civitas tenetur, quæque publico omnium conſenſu latæ ſunt, non *pu-*

blica leges propterea vocatæ, nec δημόσιοι νόμοι, sed generales potius, hoc est, γενικοὶ, ut habetur in Institutionibus lib. 1, quæ κατὰ πάντων ἐκτείνονται προσώπων τε καὶ πραγμάτων. Quidam tamen & δημοσίους νόμους appellarunt, quæ jus aliquod cum religione conjunctum decernebant, quo omnes cives tenerentur, ut de sacris, de votis, de feriis, de sepulcris, & si quid ejusmodi est. Hinc Grammatici, de quibus ante notavimus, distinxere inter ἄξονας & κύρβεις, quod in his νόμοι δημόσιοι inscripti essent, in illis ἰδιωτικοί. Per δημοσίους alii intellexere τοὺς περὶ ἱερῶν νόμους, περὶ θυσιῶν, καὶ ἱεροποιιῶν. Hi γενικοὶ etiam νόμοι, quia generaliter omnes obligant cives. Leges illæ porro generales latissima significatione sumptæ, comprehendunt ἰδιωτικοὺς & δημοσίους νόμους, publicas privatasque leges, quæ dividuntur ea distinctione quam jam ante exposuimus. Una ex publicis illis legibus apud Athenienses fuit cujus abrogationem suadebat Timocrates, adversus quem peroravit Demosthenes Euctemonis nomine. Cui similis apud Romanos publica quoque lex Julia de residuis, quæ in eos animadvertebat qui pecunias publicas administraverant, & ad reliqua non respondebant. Lex Attica in vincula conjici eos jubebat qui si publico ærario obnoxii forent ex causa administrationis pecuniariæ, altero anno, postquam usi essent pecunia publica, non eam restituerent. Pœnam vinculorum tolli volebat Timocrates, cum publica ea lex esset, ei derogari non posse pertendit Demosthenes. Quod eo argumento sic nititur probare. Privata lex est, & privatorum inventum, nummi usus, ex conventione inter se privatorum ad contractus facilius explicandos proditus. At leges publicas violare, longe majus crimen habendum est quam nummum adulterare, quem consuetudo & mos privatorum contractuum gratia induxit. Nam & multæ, inquit, civitates adulterino ac falso nummo publice palamque utuntur, argentum

tum plumbo & ære miscentes, quæ tamen incolumes manent, nihilque earum status ob eam rem detrimenti patitur, cum certum sit, eas, quæ legibus usæ fuerint malis, bonasque corrumpi & aboleri apud se siverint, non potuisse ullo modo servari. Hæc cum ita se habeant, si morte multari constat apud omnes fere civitates qui nummum adulterant; quanto magis exempla in eos statui oportet qui leges publicas & ad salutem reipublicæ latas corrumpunt? Numinus, ut dicit Solon, in ea Demosthenis peroratione, νόμος est privatorum, at νόμος civitatis est νόμισμα. Supplicium capitis, quod adulteratoribus monetæ irrogabatur, an apud Athenienses ex lege publica decerneretur, alius dubitaret, non ego. De Romanis certum est, publico judicio pœna capitali fuisse plexos, ex capite legis Corneliæ de falsis, quæ publica fuit. Non omnia profecto judicia, quæ Atheniensibus publica, talia & Romanis fuisse constat. Omnia capitalia crimina Athenis ἀδικήματα δημόσια dicta, ut supra docuimus, non item Romanis, quamvis omnia illa extraordinaria fuerint, quæ non erant publica, quia extra ordinem plectebantur, & ad majorem judicum cognitionem pertinebant. De quibus erant publicæ leges, quæ & omnibus earum accusationem permittebant, ea tantum publica habita Romano jure. Apud Athenienses vero etiam de criminibus non capitalibus leges latæ publicæ dictæ sunt, si res de qua latæ essent, foret publica. Lex erat, ut supra dicebam, qua sanciebatur, ut is, qui pecunia publica annum usus esset, duplam restitueret. Si altero anno adhuc eam deberet, in vinculis esset, donec exsolveret. Hic δημόσιος νόμος. Videntur etiam infames fuisse usque ad solutionem, ex ea lege, quæ sancit, τὸ ὀφείλοντα τῷ δημοσίῳ, ἄτιμον εἶναι μέχρις ἂν ἐκτίσῃ. Ceterum cum lege illa Attica publica, eadem plane fuit, ut ante diximus, Lex Julia de residuis, publica nempe, ex qua judicium

quoque in eum, qui ea tenebantur, reddi solitum. Ea lege damnatus, amplius tertia parte, quam debebat, puniebatur, ut est in leg. IV D. ad legem Juliam de peculatu. Nec omnia igitur judicia publica de capitalibus, nec omnia crimina capitalia, publicis judiciis vindicabantur. Multa tamen in his differentia Juris Attici & Romani. Ex oratione Demosthenis contra Timocratem constat, περὶ κλοπῆς, & κακώσεως γονέων crimina, furti & maletractationis, fuisse publica, cum tamen Romanis legibus furti persecutionem publico judicio dari jus non fuerit, quippe cujus accusatio publice non esset cuilibet permissa. Unde leg. III D. de Judiciis publicis, scriptum est, *interdum evenire, ut prajudicium judicio publico fiat, sicut in actione legis Aquiliæ, & furti, & vi bonorum raptorum, & interdicto unde vi, & de tabulis testamenti exhibendis: Nam in his de re familiari agitur.* Sed nec, extra ordinem omnes fures audiri, leges jubebant, & causa cognita puniri. Id enim in balneariis tantum, & nocturnis, hisque qui se telo defenderent & effractoribus, aliisque similibus, obtinuit. Pollux etiam, lib. VII, cap. VI, κακώσεως & κλοπῆς actiones, inter judicia privata refert, & ἰδιωτικαῖς δίκαις accenset. Sed eum puto falli. Nam & Harpocration diserte scribit, in hoc judicio κακώσεως, ἐξεῖναι παντὶ τῷ βουλομένῳ γράφεσθαι. Quæ nota est perpetua judicii publici apud Athenienses. Quod & Demosthenes in Timocratea confirmat: κατηγορείτω δὲ οἷς ἔξεστι. De furto sic conciliari debet. Quædam furta Athenis morte plectebantur, ut nocturna. Item si quis è Lyceo, Academia, aut Cynosarge pallium aut ampullam esset furatus, vel aliud quid levissimum, θάνατος ἡ ζημία. Quia sacra nimirum erant illa gymnasia. Quin &, si quis ex portu aliquid surripuisset, ὑπὲρ δέκα δραχμὰς æstimandum, mortis pœna id luebat. Hæc omnia itaque furta, ut & τοιχωρύχων & βαλαντιοτόμων, inter δημόσια ἀδικήματα

repone-

reponebantur, eorumque erat δημοσία δίκη, quæ cuilibet competebat. Aliorum furum, qui dupli condemnabantur, ἰδία δίκη tantum fuit, ut diserte in eadem oratione contra Timocratem scribitur: εἰ δέ τις ἰδίαν δίκην κλοπῆς ἁλῷη, ὑπάρχειν μὲν αὐτῷ διπλάσιον ἀποτίσαι τὸ τιμηθέν. Ubi ἰδία δίκη est *privata actio*, non ut interpretatur doctissimus enarrator legum Atticarum, *propria & specialis furti*, qua quis furti tantùm, non etiam alterius criminis, reus peragitur. Ita ἰδία δίκη apud Atticos, semper opponitur δημοσίᾳ, privata actio publicæ, hoc est, accusationi. Apud eos enim capitalium omnium criminum, ut ea δημόσια appellata sunt, sic etiam δημόσιαι erant δίκαι, publicæ persecutiones & accusationes. De κακώσει autem, cujus nomine privatam actionem competere scripsit Pollux, non illa est κάκωσις γονέων accipienda, cujus publicam liquet fuisse accusationem, sed κάκωσις γυναικός. Nec igitur dubium, quin publicum crimen apud eosdem fuerit adulteratio monetæ, quia capital id fuit adulteratori, quamvis pecunia signata ex consuetudine privata in usum venerit. Νόμισμα quippe, ut in superiore libro ostendimus, non est lex, sed consuetudo, vel mos & lex non scripta. Inde nomen hoc hæsit nummo, quia ex privatorum consensu & more institutus sit. Quod ἰδιωτικὸν hunc νόμον notat Ulpianus fuisse quo nummus inventus est, non eo sensu accipiendũ est, ut νόμος ἰδιωτικὸς differat à δημοσίῳ νόμῳ ea ratione quam supra exposuimus. Nec enim de lege privata scripta videtur intellexisse, quæ diversa fuerit à lege publica scripta, sed de non scripta, quem νόμον ἄγραφον Græci appellant, eumque definiunt, ὅνπερ ἡ χρονία συνήθεια συναινέσει τῶν χρωμένων ἐβεβαίωσε καὶ εἰς μίμησιν ἀνήγαγε τοῦ ἐγγράφου νόμου, *quam longa & inveterata consuetudo consensu utentium comprobavit, & ad similitudinem juris scripti adduxit*. In eo jure sine scripto quædam generalia sunt ac communia, & ad omnes pertinentia,

quæ juri publico scripto respondent, alia particularia & utilitatem privatorum spectantia. Ut qua veste uti cives singuli debeant, pro conditione personarum, ætate & sexu, quo victu, qua tonsura, & aliis similibus. Nummi quoque usum ab hujusmodi privatorum instituto & consensu ad contractus introductum fuisse, vult Demosthenes, & in eadem est sententia Aristoteles. Huic ἀγράφοις νόμοις ἰδιωτικοῖς, & alium similem Ulpianus adjungit, quo tacite veluti inter se convenerunt contrahentes privati de maximis usuris non accipiendis. Εἰσὶ δὲ, inquit, καὶ ἰδιωτικοὶ νόμοι, οἷον μὴ λαμβάνειν πολλοὺς τόκους. Et sane in multis provinciis ac civitatibus olim non lege ulla, sed more modus usurarum statuebatur. Hinc Jurisconsulti in bonæ fidei judiciis morem regionis judici spectandum esse præcipiunt in usuris imponendis. Sic Athenis, cum lex Solonis in infinitum capere eas permitteret, mos tamen & consuetudo non scripta, non maximas capi debere instituit. Nec aliter sane possunt exponi verba illa Ulpiani, si de Atheniensium legibus & moribus eum loquutum intelligere libeat. Quod vix aliter mihi sit verisimile. Certum quippe est, nullam legem scriptam modum apud Athenienses usuris statuisse. Quod si ad sua tempora respexit, & jus Romanum, aliud erit. Nam imperatores sæpe modum usuris præscripserunt, & quo tempore illa scripsit Ulpianus, siquidem ille rhetor fuit qui Juliano imperante vivebat, legitimæ usuræ in imperio Romano fuere centesimæ. Sed cum ille Demosthenem exponat, non est probabile, de alio ἰδιωτικῶν νόμων genere voluisse loqui, quam qualis in nummi inventione ab ipso auctore quem interpretatus est, traditur. Dum πολλοὺς τόκους vocat, ex more sæculi sui potius loquutus est, quam ex Attico. Nam dixisset, μὴ μεγάλους τόκους λαμβάνειν, ut ipse Demosthenes dixit in prima Olynthiaca: Οἱ δανειζόμενοι ἐπὶ μεγάλοις τόκοις. Sic Maximus Tyrius, sermone II.

ὥσπερ

ὥσπερ γὰρ τὸ ἐπὶ χρηματισμῷ παραβαλλομένων ἐν θαλάττῃ, οἱ τόκοι μεγάλοι τῶν δανεισμάτων. Quem locum in ſequentibus lõge aliter exponendum docebimus quam fecit doctus interpres. Ita apud Pollucem, de trajecticiæ pecuniæ fœneratore: ἐπὶ μεγάλοις τόκοις παρακινδυνεύων. Græci Juriſconſulti, qui Latinum jus verterunt, μείζονας τόκους appellant, quæ *majores*, & *ampliores uſuræ* Romanis. Sæculo Ulpiani ſtata ac legitima uſura fuit centeſima. Qui uſuram tunc ſimpliciter nominaſſet, haud poterat de alia intelligere quam de centeſima. Qui plures centeſimas exigebat, ut moris fuit aliquando plures exigi ab improbis fœneratoribus, is πολλοὺς τόκους accipere dicebatur. Atque ita accipiendum apud Satyricum:

— Et triplicem uſuram præſtare paratus
Circuit, ac fatuos non invenit. —

Ubi *triplex uſura*, eſt terna centeſima, ut *quadriplex* eſſet quaterna, & *quincuplex* quina. Nam de quinis centeſimis accipiendus ille locus Horatii:

Et quinas capiti mercedes execat.

Quæ verba infra pluribus explicabimus, parum intellecta interpretibus. Quæcunque autem ſupra fuſius de differentia legum privatarum & publicarum diſſeruimus, ne quis parum ad rem facere cenſeat, neceſſario dicenda fuere, ut elucidaretur ille ἰδιωτικὸς νόμος, quo, ne plures, aut majores, quam æquum eſſet, uſuræ acciperentur, conſtitutum fuiſſe Ulpianus ſcripſit.

CAPUT IV.

Multa privatarum legum genera & nomina Athenis. Sic dictas omnes quæ pœnales non eſſent, & publicam accuſationem criminis cuilibet non permitterent. Si lex ulla Athenis modum fœnori poſuiſſet, modum etiam tranſgredientes puniſſet. Leges fœne-

bres Romæ appellata quibus utrumque cavebatur. Nulli tales δανειστικοὶ νόμοι Athenis, præter eam Solonis legem quæ fœnus liberum esse jubebat. Νόμος ἰδιωτικὸς Vlpiani de modo usurarum, lex non fuit scripta, sed consuetudo. In usuris dotis, cujus restitutionem maritus differret, certum lege Attica fuisse præscriptum modum. Per occasionem de Iure Attico dotium nonnulla notata. Mulieres Athenis dotem viris dabant. Secus fuit Heroum ævo. Euripides à Scholiaste suo reprehensus. In eodem errore, si error est. Virgilius & Ovidius. Et hic obiter correctus. Falsum esse Euripidis Scholiastem. Vtrumque Heroicis temporibus factum, ut uxores viris & viri uxoribus dotem darent. Ἕδνα appellari Homero utramque dotem. Ἀνάεδνοι mulieres quo sensu eidem dictæ. Qui dicantur ἐδνωταί. Omnia nomina, quibus utraque dos appellata, doni significationem habuisse. Quid sint ἀντίφερνα, & ἐπιμείλια, & ἐπιφέρνια, & παράφερνα, & ἐξώπροικα, & peculium, & ὑπόβολον, & donatio ante nuptias. An hæc in usu fuerit apud veteres Iurisconsultos. Mos apud Germanos quo viri uxoribus dotem dabant. Eumdem fuisse & Francorum aliorumque ex Germania populorum qui Romanum Imperium occuparunt. Hunc morem etiam habuisse antiquissimos Iudæos. Dos idem quod donatio ante nuptias. De ejus origine, & quomodo in ὑπόβολον recentioris ævi degeneraverit. De Dotario, vel Doario Gallorum. De ὑποβόλου varia significatione. De ὑποβολοθεωρήτρῳ. Dotis usuras Athenis, quam maritus non restitueret divortio facto, lege præscriptas fuisse ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς. In exponenda illa usura error viri docti notatus. De pensionibus ædium locatarum, quid tum reddere solita essent. De loquutione, μάλιστα τρία τάλαντα, qua summa excurrens supra tria talenta significatur. E contra de summa quæ deficeret ad rotundum numerum integrandum, dixisse,

dixisse, ὁμοῦ τρία τάλαντα. Usuram ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς etiam in aliis contractibus fuisse apud Athenienses usitatam quam in rei uxoriæ actione. Ea usura in dote, quam maritus non redderet, σίτου nomine appellata. De actione προικὸς, & actione σίτου. Suidas emendatus. Quomodo differant ἀπόλειψις & ἀποπομπὴ in divortiis. Nullam actionem fuisse dictam Athenis δίκην προικὸς σίτου, sed duas esse diversas, non uno tempore agitandas, προικὸς, & σίτου. Error viri doctissimi reprehensus. Verba Demosthenis correcta. Σῖτον, in actione rei uxoriæ, usuram proprie esse, &, in pecunia numerata solvi. In alia actione, qua filii puberes matrem pro dotis reditu alere cogebantur, frumenti demensum significasse. Quid sit σιτομέτριον, & demensum, & σιτηρέσιον, & ἐπιμήνια. Theocriti versus explicatus. Harpocration emendatus. Mulieres Athenis in perpetua tutela. Hi, quorum sub auctoritate erant ac potestate, dicti earum κύριοι. Quibus lex præcipue id jus daret. Demosthenes expositus & emendatus. Quænam mulier ἐπίκληρος dicatur, quæ ἐπὶ προικός. Ἐπίκληρον dotalem non bene verti. Græce etiam ἐπιπαματίδα vocari, & μαίνδαν, quæ aliis est ἐπίκληρος, & ἐπικληρῖτις. Filii, domini matris, & bonorum ejus, si maritus obiisset, & ipsi virilem ætatem attigissent. Si viveret vir, ipse uxoris κύριος, non bonorum, sed filii ejus, si modo essent suæ tutelæ. Id multis confirmatum. Quid sit proprie ὀπυίειν & ὀπυίεσθαι. Lex Solonis emendata. Liberi in virili ætate constituti dominium & matris & bonorum accipiebant, ipsique menstruum demensum debebant. Id ita demum obtinuisse, si mater à liberis secessisset. Si una viveret in eadem domo, omnia bona cum iisdem participasse. Quid sit προῖκα ἐπιφέρεσθαι, & προῖκα ἀπογράφειν. De permutatione vel ἀντιδόσει facultatum apud Athenienses usitata. Demosthenes explicatus, & lex

Attica exposita. De differentia σίτου quem liberi pro dote matri dabant, & quem maritus uxori divortio facto. Usura ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, una de mediocribus, ac media inter summas ac minimas. Ideo & maritum ex lege talem solvisse uxori ob dotem non redditam. Non pœnam hanc fuisse ipsi irrogatam à lege ob retentionem dotis, ut putavit Molinæus, sed mercedem legitimam pecuniæ, cujus usum ex dote retenta haberet. Communem hanc apud Athenienses vulgo extitisse usuræ modum. Dotis ob adulterium repudiatæ retentionem viro Athenis permissam. Iure Romano sextam tantum partem dotis ob adulterium vir retinebat. Paulo esse dimidiam, aut tertiam. Hoc verius videri. De usuris quas vir mulieri pendebat divortio facto, si moram in reddenda dote faceret. Cur dotis, quæ in pondere ac mensura constat, restitutio, annua, bima, trima die fieret. Videri idem factum in æstimatione, si eam pro dote maritus redderet. De rei uxoriæ actione quæ dabatur mulieri ad repetitionem dotis. Eam inter bonæ fidei actiones fuisse, & locum habuisse ad eam dotem repetendam quæ pondere, numero ac mensura contineretur. At actio ex stipulatu, ad eas dotes data, quæ statim exigerentur, eaque stricti juris fuit. Quid sit res uxoria, & cur dos sic appellata. Ex utraque unam fecisse Iustinianum, & tempus triennii, quod habuit maritus ad dotem reddendam, quæ pondere, numero, ac mensura constabat, ad annum coarctasse. Olim veteri Iure Romano, qui dotem promiserat, quæ in pondere, numero ac mensura constaret, idem spatium solvendæ habuisse, quod maritus post divortium reddendæ, nempe annua, bima, trima die. Retentiones dotis quæ à marito variis de causis licitæ erant, Iustinianum sustulisse. Ulpianus correctus in Regulis. Quid sit repensatio. Moderatiores longe usuras Romanis in usu quam Græcis fuisse.

Ex

EX diſtinctione, quam ſupra attulimus, legum privatarum & publicarum apud Athenienſes & apud Romanos, cũ publicæ apud illos pœnales fuerint, nec aliorum criminum quam quorum publica volenti permitteretur accuſatio, ceteras omnes fuiſſe privatas conſtat. Earum varia nomina apud Atticos & genera, de minimis quibuſque rebus latarum, & in omnes profeſſiones & corpora. Fuere ἐμπορικοὶ νόμοι, ναυτικοὶ, γεωργικοὶ, στρατιωτικοί. Et in his quidem στρατιωτικοῖς aliquot leges erant publicæ, quarum γραφὴ fuit δημοσία, quia publico judicio de his militum delictis cognoſcebatur, eorumque perſecutio cuilibet è populo crimen exequi volenti dabatur, ut λιποστρατίου & λιποταξίου, & τοῦ ῥίψαι τὴν ἀσπίδα, adverſus deſertores, & qui ordinem non ſervarant in acie, & qui clypeum abjecerunt. In nauticis ſimiliter legibus & quaſdam fuiſſe liquet publicas, ut λιποναυτίου, & ἀναυμαχίου, & alias. Ita & in ceteris. Ἀστικῶν etiam νόμων meminit Heſychius, quas videtur ἀπὸ τῶν ἐμπορικῶν diſtinguere. Ἀστικοὶ, inquit, νόμοι οἱ κατὰ τὴν Ἀθηναίων πόλιν, ἦσαν γὰρ καὶ ἐμπορικοί. Sed fallitur. Nam ἀστικοὶ dicuntur νόμοι leges quæ non τὸ ἄστυ reſpicerent, ſed τοὺς ἀστοὺς, id eſt, cives, ut ξενικοὶ & μετοικικοὶ, quæ de advenis erant, & urbis inquilinis. Hæc enim opponuntur, ἀστὸς & μέτοικος. Inter leges μετοικικαῖς fuit & δημόσιος, περὶ ἀπροστασίου. Pollux: Ἀπροστασίου δὲ κατὰ τῶν οὐ νεμόντων προστάτην μετοίκων, ἀλλ᾽ αὐτὴ μὲν δημοσία ὥσπερ καὶ τῆς ἐπιτροπῆς. De metœcis qui ſibi patronum non adoptaſſent. Ita & θητικοὶ νόμοι, & δουλικοὶ fuere, atque etiam ἐρανικοὶ de collegiis ac ſodalibus eraniſtarum. Pollux: καὶ μὴν, καὶ ἐρανικαὶ δίκαι, καὶ νόμοι ἐρανικοὶ, καὶ κοινὸν ἐρανιστῶν. Si ulla igitur lex Athenienſibus lata unquam fuit de modo fœnori ponendo, adverſus fœneratores eum modum tranſgredientes pœnam ſimiliter continuiſſet conſtitutam, & δανειστικοὶ νόμοι hæ leges dictæ fuiſ-

ſent, ut Latinis *leges fœnebres*, quartum apud Livium extat mentio lib. xxxv. Atqui nulla alia lex de uſuris legitur Athenis unquam ſancita præter eam Solonis quæ liberum fœnus permittit voluntati fœnerantium. Huic contraria ex diametro foret, quæ modum aliquem ei licentiæ, quam Solon indulſit, imponeret. Νόμος itaque ille ἰδιωτικὸς, de quo Ulpianus ad Demoſthenem ſcribit, introductum fuiſſe, ne quis multiplices caperet uſuras, ἄγραφος plane extitit, & conſuetudini, non legi ulli ſcriptæ, modum illum uſuris præſcriptum debet. Caſus tamen fuit, in quo determinavit lex Attica, quis uſuræ modus capi deberet. In dote nimirum, quæ uxori dimiſſæ à viro erat reddenda, aut ſi non redderet, uſura pendenda ejus ſummæ qua dos æſtimata eſſet. Quo melius hoc intelligatur, nonnulla ſunt dicenda de jure dotium Attico. Notum eſt, apud Athenienſes dotem dediſſe viris mulieres, aut eos à quibus nuptum dabantur. Olim in Græcia Heroum temporibus alius mos obtinuit. Nam mariti dotem dabant uxoribus. Unde ἀλφεσίβοιαι Homero dicuntur mulieres quæ magnam dotem à conjugibus erant nactæ, quia bona eorum tunc maximam partem in bucero pecore. Hinc data occaſio Scholiaſtæ veteri Euripidis, reprehendendi poëtæ ſui, quod contra morem Heroicorum temporum mulieres dote viros emere dixerit in Medea, ubi ea ſic loquitur, miſerias muliebris ſexus deplorans:

Ἃς πρῶτα μὲν δεῖ χρημάτων ὑπερβολῇ
Πόσιν πρίασθαι, δεσπότην τε σώματος
Λαβεῖν.——

Ad quem locum ita illa Scholiaſtes notat: χρημάτων λέγει τῶν εἰς τὴν φερνήν. τοῦτο δ' Εὐριπίδης ἀπὸ τῆς καθ' αὑτὸν συνηθείας λέγει. οἱ δ' ἥρωες οὐχ οὕτως ἐποίουν τοὺς γάμους, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντίων αὐτοὶ ἐδίδοσαν, καθάπερ καὶ αὐτὸς ἐν ἄλλοις παρίστησι καὶ Ὅμηρος, Πρῶτ' ἑκατὸν βοῦς δῶκεν, ἔπειτα δὲ χίλια. ἔστι δὲ ἀναχρονισμός. οἱ γὰρ ἥρωες τοὐναντίον παρεῖχον.

χον. Idem Euripides in Phaëthonte Tragœdia, de viro, quem magna dote redemerat uxor, cui propterea addictus serviebat, ita loquitur:

Ἐλεύθερος δ' ὤν, δοῦλός ἐστι τοῦ λέχους,
Πεπραμένον τὸ σῶμα τῆς φερνῆς ἔχων.

Hoc est, quod in re simili Comicus dicit,

Argentum accepi, dote imperium vendidi.

Eodem errore vel ἀναχρονισμῷ peccaverit & Virgilius, dum Didonem facit, dotem Æneæ promittentem,

Dotalesque tua Tyrios permittere dextra.

Similiter erraverit Ovidius in Epistola Hypsipyles ad Jasonem, quam ita inducit scribentem:

Dos tibi Lemnos erit, terra invidiosa colenti,
Me quoque dotales inter habere potes.

Sic enim eum locum pridem emendavimus ex veteri scriptura, quæ habuit, *quod tales*, cum sine sensu legatur in vulgatis, *me quoque jam tales.* Non solum, inquit, dos tibi erit Insula Lemnos, cujus sum regina, sed me quoque non dominæ & uxoris poteris habere, sed ancillæ loco, & inter dotales ancillas. *Dotalis servi* mentio apud Plautum, & apud Apuleium, & in jure nostro. Et *res dotales* passim quæ in dotem dantur. Scholiastes Græcus notat, Euripidem aliis locis decorum servasse, de dote à viris in mulieres collata, quemadmodum fiebat Heroum sæculo. Certe & Eustathius ex eodem observat, non solum φερνὴν significare quod mulier adfert pro dote viro, sed & quod vir mulieri dat. Ἐπιστέον καὶ ὅτι ἔδνα ἐστὶν ὅτε καὶ τὰ τοῖς ἀνδράσι διδόμενα λέγεται, ὡς πολλαχοῦ φαίνεται. οὕτω δὲ καὶ φερνὴ, οὐ μόνον ἡ τῆς γυναικὸς ἐκ πατέρων, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ ἀνδρὸς, ὡς δηλοῖ καὶ αὐτὸ Εὐριπίδης ἐν τῷ, γάμων φερνὰς διδοὺς Αἵμονι. Vides φερνὴν etiam vocari, τὴν παρὰ τοῦ ἀνδρὸς δόσιν, hoc est, dotem, qualem solitam à marito uxori dari, Heroicis temporibus vult ille Scholiastes. Utrumque tunc temporis usitatum, ut & viri uxoribus, & uxores viris dotem darent, contra quam opinatus est ille criticus,

ex

ex Homero licet colligere, apud quem utraque dotis datio nomine ἕδνων appellatur. Viri ἀπερείσια ἕδνα dant puellis quas in uxores ducunt. Rursus ἀνάεδνοι puellæ dicuntur quas patres ſine dote collocant. Ut ille apud Homerum qui Caſſandram ſibi petit ἀνάεδνον. Indicium quippe erat maximi amoris quo puellam quis proſequeretur, cum vel ſine dote eam à patre ſibi dari poſtularet. De Othryoneo, qui

Ἤτεε δὴ Πριάμοιο θυγατρῶν εἶδος ἀρίστην
Κασσάνδρην ἀνάεδνον.——

Id eſt, ἄπροικον, ſine dote, διὰ τὸ πρὸς ἐκείνην ἔρωτα. At contra ἀνάεδνος ea etiam dicitur cui vir nihil dotis dat, apud eumdem Homerum. Pollux: τὴν μέντοι οὐ λαβοῦσαν ἕδνα, ὀνομάσαις ἀνάεδνον Ὁμηρικῶς. Nam ſive ἕδνα nulla acciperet à patre, ſive nulla à marito, ex æquo, ἀνάεδνος eſt. Agamemnon, Iliad. ι, in remittenda Briſeide ad Achillem, cum multa etiam ei polliceretur quibus placari poſſet, offert illi & unam ex filiabus in matrimonium, quam ἀνάεδνον duceret, id eſt, ſine dote quæ ab eo veniret, cui tamen pater ampliſſimam ſe daturum promittebat:

Τάων ἥν κ' ἐθέλησι φίλην, ἀνάεδνον ἀγέσθω
Πρὸς οἶκον Πηλῆος, ἐγὼ δ' ἐπὶ μείλια δώσω
Πολλὰ μάλ', ὅσ' οὔπω τις ἑῇ ἐπέδωκε θυγατρί.

Ubi vides, patres in filiabus locandis etiam Heroum ævo, dotem promittere maritis. Μείλια hic vocat quæ alibi ἕδνα appellat, ut in Odyſſ. Α:

Ἂψ ἴτω ἐς μέγαρον πατρὸς μέγα δυναμένοιο,
Οἱ δὲ γάμον τεύξουσι, καὶ ἀρτυνέουσιν ἔεδνα
Πολλὰ μάλ', ὅσσα ἔοικε φίλης ἐπὶ παιδὸς ἕπεσθαι.

Hinc ἐεδνωτὰς idem poëta princeps vocat τοὺς πενθερούς, τοὺς ἕδνα δόντας τοῖς γαμβροῖς. Pater nimirum puellæ etiam ἑδνωτής, & quicunque alius præterea ex propinquis per virilem ſexum cognatione junctus. Itaque ſive profecticia dos ſit quam pater mulieris date ſolet jure Romano, ſive adventitia quæ à quocunque alia

detur,

detur, ea ἕδνον Græcis, & ἑδνωταὶ, qui eam dant, dicunt, aut promittunt. Et recte veteres critici observant, apud Homerum non solum ἕδνα significare quæ à muliere dotis nomine viro dantur, sed etiam quæ mulieri à viro, adeo ut mutuæ donationes inter virum & uxorem nuptiarum causa reciprocatæ hac appellatione veniant, τὰ ὑπὸ τῶν νυμφίων ἀλλήλοις διδόμενα. Quinimmo & utrumque eodem nomine appellatum, & omnia vocabula, quibus id expressum, cum eadem significatione, doni vel muneris. Nam quæ *dos* Latinis dicitur, ea ex Græco δὼς, quod donum vel δόσιν significat. Δὼς ἀγαθὴ, ἅρπαξ δὲ κακὴ, Hesiodo. Προὶξ Homeri ætate non fuit in usu pro dote, ut posteris Græcis, sed pro dono accipiebatur. Προὶξ, δωρεά. Unde & προῖκα, gratis, quod etiam adverbialiter dicitur, δωρεάν. Homerus μείλια vocat ἕδνα, quæ vir uxori donat. Ea sunt δῶρα ex interpretatione Grammaticorum. Pollux ἕδνα interpretatur τὰ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς διδόμενα δῶρα. Grammatici docent, contractum esse ex ἑδανὸν, quod est *dulce*. Quod enim dulcius dono? Inde & μείλια appellata eadem nuptialia dona dotis nomine data, quæ sunt μειλίγματα. Φερνὴ etiam munus vel donum, à ferendo, quæ & Æolice φερένα. Inde φερνίον sporta, in qua aliquid fertur. Tam id ergo quod uxor afferebat marito, quam quod maritus uxori, eodem nomine vocabatur, & donationis vel doni notionem habebat. Hinc Justinianus, leg. xx D. de donationibus ante nuptias: *Ideo enim & antiqui juris conditores inter donationes etiam dotes connumerant*. Sane dos ab origine, δὼς est, id est, δόσις, vel donatio. Φερνὴ dos est quam mulier infert. Φερνὴ quoque Euripidi, qua vir mulierem donaret nuptiarum causa. Unde & ἀντίφερνα posterioribus Græcis appellata est donatio ante nuptias quæ doti respondebat, quasi dos quam vir mulieri propter nuptias dabat. Proprie mutua est dos, non, ut viri magni censent, quæ datur uxori dotis nomine

vel

vel propter dotem. Sic ἀντιδωρεὰ, & ἀντίχαρις, & ἀντίδωρον pro remuneratione vel gratiæ relatione, quæ mutuam gratiam & mutua munera ſignificant, ut ἀντιφερνὴ, mutua eſt dos. Falſum eſt igitur, quod ille Euripidis vetus Scholiaſtes reprehendit in præſtantiſſimo Tragico, eum ignoraſſe morem Heroum, qui dare dotem mulieribus ſolerent, non ab his accipere, cum utrimque id fieri ſolitum ex Homero liqueat. Sed cum ambo invicem ſibi dotem ac dona vice dotis, darent, ideo mulier ea dare potius dicta eſt, & vir accipere, quia vir dominus fieret utriuſque dotis, & quam ipſi dediſſet uxor, & quam ipſe uxori, quæ & ipſa cum omnibus, quæ attulerat, bonis in poteſtatem ejus concederet. Quapropter cum divortio facto res ſuas vir & uxor ſibi habent, & auferunt, non mulier viro partem ſuam reſtituere dicitur, ſed mulieri vir, quia in poteſtate utramque dotem habuit, & ex maſſa, quod ſuum eſt, ipſe ſumere, &, quod ſuum, mulieri reddere debet. In jure tamen Attico, quo utebantur Athenienſes Euripidis ætate, non apparet, nec facile conſtat, quid viri mulieribus contulerint donationis nomine propter nuptias, vel dotis, ut etiam veteres Græci loquuti ſunt, quod reſponderet doti mulierum, quæ tunc προὶξ & φερνὴ dicebatur. An univerſa bona ex paterna & materna hæreditate, quæ in matrimonii conjunctione & conſortio communia fiebant ejus quam in uxorem ducerent, φερνῆς vel ἀντιφερνῆς nomine appellata ſunt, ut mulierum quoque φερνὴ, vel προὶξ omnia bona comprehendebat quæ in matrimonium communia utrique conjngatorum futura afferebat? De Heroum matrimoniis videndum an hoc liceat affirmare. Nam qui & conjugium ſuum expetendum mulieribus jactant, opes ſuas magna ambitione ſolent enumerare ac recenſere, quibus beare pactas ſibi puellas queant, eaque ἕδνα vocant. Unde & πολύεδνοι puellæ quæ maritos divites nactæ fuerant. Et cum di-

vitiæ

vitiæ eorum in bubus consisterent, inde ἀλφεσίβοιαι mulieres, quibus viri obtigerant iis copiis opulenti. Ex parte mulierum hoc idem asseri posset, omnia quæ haberent in dotem cessisse, sive ἐπίκληροι essent, hoc est, unicæ hæredes, sive in dotem certam bonorum portionem viventes adhuc parentes ipsis dicerent, & constituerent. Rursus aliud, quoad viros attinet, ut opinemur, suadet Homerus ipse Iliad. ι. Ibi enim narrat quomodo Agamemnon ad placandum Achillem unam ex filiabus ipsi in matrimonium offerat, & ea quidem conditione ut ipse pater filiæ ingentem dotem det, septem nempe urbes ditissimas & ad mare sitas, Achilles contra nihil de suo donet illi aut conferat dotis aut ἕδνων nomine, sed ἀνάεδνον ducat. Ex quibus colligere est, non omnia bona in dotem dedisse tunc mulieribus viros, neque etiam certe mulieres viris. Nam & hæ plurima extra dotem sibi solebant reservare, vel illi qui eas elocabant parentes, quique dotem dabant. Ἐξώπροικα Græci recentiores vocarunt, & παράφερνα, Galli *peculium*, ut habetur apud Ulpianum leg. IX D. de jure dotium. Ubi notant doctissimi Jurisconsulti Gallorum, eam vocem esse antiquam, ut *combenna*, *petoritum*, & *alauda*. Sed falluntur egregie. Pura puta vox Latina, quam Galli eo sensu usurparunt de rebus mulieris peculiaribus, quæ extra dotem esse, atque ad usum suum in domo mariti propria se habere vellent. Exempli gratia, ex jure Attico, apud Demosthenem, cum pater ejus testamento uxorem amico ducendam reliquisset, cum dote, quam ipsi constituerat, octoginta minarum, præter dotem, domum ipsi assignavit habitandam, æstimatam tribus millibus drachmarum, præterea aurum, vestes, & mundum muliebrem, aliaque vasa, pretio omnia taxata decem millium drachmarum. Hæc omnia, χρυσὸς, ἐκπώματα, κόσμος γυναικεῖος, extra dotem, & ἐξώπροικα, nec in dote computanda. Idem moris fuisse Heroum

Heroum ævo vetuſtiſſimi critici fidem faciunt. Nam quidam ex his ἐπιμείλια apud Homerum legebant eo verſu, quem ſupra citavimus, ἐπιμείλια δώσω, ac de paraphernis intelligebant, Agamemnonem nimirum præter dotem promittere inſuper luculenta ἐπιμείλια, hoc eſt, ſeptem urbes quæ ibi memorantur. Euſtathius: Ἀρίσταρχος ἐν μέρει λόγου λαμβάνει τὸ ἐπιμείλια, ὡς τὸ ἐπιφέρνια. Ubi ἐπιφέρνια ſunt quæ recentiores παράφερνα, quæ ad dotem, hoc eſt, præter & extra dotem dantur, ἐπὶ προικί. Qui de dote ipſa accipiendum Homeri locum voluere, ut Apollodorus, diviſim legerunt, ἐπὶ μείλια δώσω. Nam μείλια dona in dotem data, ἐπιμείλια, ſupra dotem. Grammatici: Μείλια, τὰ προικῷα πράγματα. ἐπιμείλια, τὰ ἐξώπροικα. Sed verior Apollodori lectio. Ita enim Homero, ἐπὶ χλωρηίδα νῶτα, ἐπὶ ἦρα φέρουσα, ἐπὶ ζαμβρὲς κοτέουσα. Præterea verbum ἐπιδιδόναι de dote quæ datur, Atticis, ut proprium, uſurpatum, & ἐπίδοσις προικὸς, dotis datio. Quin & ſequens verſus ita legi debere in præcedente, oſtendit:

— Ἐγὼ δ' ἐπὶ μείλια δώσω
Πολλὰ μάλ' ὅσσ' οὔπω τις ἑῇ ἐπέδωκε γυναικί.

Heroico ergo ſæculo idem circa viros obſervatum, ut circa mulieres, in mutuis dandis dotibus, Homerus idoneus teſtis eſt. Cujus moris in jure Attico quantum ex ſcriptis oratorum, & comœdia priſca ac nova conjectare eſt, nullum veſtigium reperio. Dona quædam poſt nuptias & ante nuptias à ſponſis in ſponſas collata invenio, ſed quæ nihil ad dotem illam mutuam virorum ſive ἀντιφερνὴν pertineant. Ὀπτήρια dicebantur, quæ ſponſus ſponſæ dabat ἀνακαλυπτηρίων die, qui tertius à nuptiis, cum ſponſa ſe videndam præberet, & in publicum prodiret, quorum mos uſque ad infima Græciæ tempora manſit ſub θεωρήτρου nomine. Fuere & ἐπαύλια quæ pater ſponſi novæ maritæ cum magna pompa ferenda dabat poſtridie nuptiarum, eo nomine,

nomine, quod in domo ſponſi manſiſſet. Eodem die &alia ipſe novus maritus ſponſæ offerebat, quaſi ob pretium virginitatis cujus ſpolia proxime præterita nocte retulerat, quæ Comici Græci διαπαρθένια vocant, τὰ ὑπὲρ τῆς τὴν παρθενίαν ἀφελέσθαι. Hoc Germanorum eſt *morgengaba*, non ὑπόβολον, ut perperam Cujacius & poſt eum multi exiſtimarunt. Quæ pluribus exequeremur, ſi hoc ageremus. Uno verbo dici poteſt, ut non una cauſa *hypoboli* & *morgengaba* fuit, ita & diverſum utriuſque muneris dandi fuiſſe tempus. Illud ante nuptias, hæc poſt dari ſolebat, & ex diverſa utrumque cauſa. Fatendum tamen eſt, utramque donationis ſpeciem, licet cauſa & tempore ab origine diſparem, in parem poſtea cecidiſſe donandi propter nuptias legem, ſive nuptias antecederet, ſive ſubſequeretur. Et ſciendum eſt præterea, per hujuſmodi munera, quæ vel ante, vel poſt nuptias aliqua ex cauſa mariti uxoribus dabant, dotem dare eos creditos. Nam, ut ante notabamus, *dos* nihil aliud quam donum vel munus. Omnia etiam vocabula, quæ Græci habent ad dotem ſignificandam, ſive quam viri mulieribus, ſive quam mulieres viris dabant, non alia cenſentur notione. Tacitus, de moribus Germanorum dotem dari non ab uxore marito, ſed à marito uxori, refert. *Dotem*, inquit, *non uxor marito, ſed uxori maritus offert. Interſunt parentes & propinqui ac munera probant: munera non ad delicias quaſita, nec quibus nova nupta comatur, ſed boves ac frenatũ equum, cum framea gladioque.* Non dicit, quibus in rebus dos uxori à marito offerri ſolita conſtiterit. Ita hæc concepit, quaſi vellet munera illa dotis vicem fuiſſe, nec eſſe à dote diſcernenda. Aliud tamen videntur ſuadere quæ ſequuntur: *Atque invicem ipſa armorum aliquid viro affert.* Nam, ſi ea munera, quæ vir affert, dotis locum habent, & ea, quæ dat mulier viro, eſſent pro dote accipienda. Ait tamen ibidem: *In*

hæc munera uxor accipitur. Quasi hæc dos fuerit, in quam mulier acciperetur. Atque idem porro mos de dote uxoribus danda, Gothorum, VVisigothorum, Longobardorum, Francorum, aliorumque populorum qui imperium Romanum postea invaserunt, ut leges eorum ostendunt. Legibus VVisigothorum dotis titulo non poterat maritus plus uxori constituere ac conferre quam decimam partem bonorum. Longobardis quartam licebat dare, quam dotem sive donationem propter nuptias vocabant *morgengabam*, hoc est, donum matutinale. Græcis recentioribus ὑπόβολον dicebatur. Lege Salica maritus similiter dotem uxori dicere solebat. Hinc in Formulis Marculfi, *Libellus dotis*, quam uxori vir dabat. Et variæ eorum libellorum formulæ ibi proponuntur. Nec mobilia solum, sed immobilia, in dotem constituebantur. Sic *dotem* vocat Apollonii Tyrii historia τὰ ἕδνα ac munera quæ proci promitterent puellis: *Sed ne videar vos sæpius differre, scribite in codicillis nomina vestra, & dotis quantitatem*. Vetustissimus hic mos fuit, & omnium fere gentium. Nam & Genes. XXXIV, cum Sychem peteret in uxorem Dinam Jacobi filiam, quam vitiaverat, se tantum dotis esse daturum pollicetur, quantum patri placeret. Vocat מהר ומתן, *dotem & donum*. Septuaginta utrumque φερνῆς nomine complexi sunt, πληθύναι τὴν φερνήν. Arabes etiam مهر *mahar* dotem vocant, & omne donum, quod statim solvitur ac repræsentatur. Hinc alter interpres pro *mahar* vertit نقد, quod aliquando numeratam pecuniam significat. Certe pretium, cujus solutio non differtur, sic vocant. Nam & origo verbi Hebraici celeritatem, & festinationem designat. Sed hæc alibi. Dos igitur à viris mulieri donanda, res antiquissima, & omnium pæne sæculorum. Doti Heroicæ atque etiam Hebraicæ & barbaricæ, quam viri dabant mulieri,

mulieri, aut eorum nomine quorum erant in potestate, ut pater Hæmoni apud Euripidem, maxime similis fuit *donatio ante nuptias* appellata in jure Romano sub medii ævi Imperatoribus, quam Justinianus *propter nuptias* vocandam statuit. Ea plane ἀντίφερνὴ, vel ἀντίφερνον, ut etiam ipse vocat Justinianus, leg. xx Cod. quo supra. Græci Jurisconsulti προγαμιαίαν δωρεὰν appellant. Apud antiquiores Jurisconsultos, qui sub prioribus Imperatoribus vixerunt, nulla hujus extat mentio. Ideo & in Digestis nullus de ea titulus. Non fuisse porro tunc in usu, necdum formam accepisse qualem habuit posteriorum principum ævo, vel ex eo, quod jam dicam, manifestum est. Ulpianus in Regulis scribit, virum propter mores mulieris graviores, hoc est, adulterium, sextam partem dotis ejus retinuisse. Si tunc donatio ante nuptias vigorem ex lege obtinuisset, similiter & mulier, ut mariti mores graviores eo modo puniret, retinere debuisset aliquam partem donationis ante nuptias. Hoc non factum. Quid igitur? In ea dote, quæ in diem reddenda erat, præsentem, pœnæ causa, debuit reddere. Quæ vero præsens restitui debebat, tantum ex fructibus cum ea reddebat quantum quadriennii reditus ejus dotis valebant. Nulla igitur tunc donatio ante nuptias nota. Ex consuetudine primum originem habuit, deinde, inveterato usu aucta & firmata, tandem legibus Imperatorum ad eum modum formamq; reducta est, quam sub extremo imperio habuit, non semper eodem statu ac nomine, sed vario, pro principum libidine. Semper moris fuit, ut in sponsalitiis sponsus annulum sponsæ daret, quasi futurarum nuptiarum pignus & arram. Inde *arræ sponsalitiæ* appellatæ. Annulus ille ὑπόβολον Græcis, hoc est, pignus, appellatum. Omne quippe pignus, quod datur alicui ad fidem faciendam, eique veluti supponitur, dictum est ὑπόβολον, de quo in sequentibus. Qui se volebant commendare majore erga spon-

ſam liberalitate,ut amorem ſuum teſtificarentur,præter annulum & alia monilia magni pretii dabant, quæ puellis grata eſſe noverant. Sed & veſtes auratæ, variæque gemmæ, & alia pretioſa, *Sponſaliorum* nomine data, eodem accedebant, quæ ad mundum muliebrem ſpectarent. Hinc Tacitus, cum munera, quæ dare ſolebant Germani ſuis ſponſis, diverſa eſſe notaret ab his quæ Romani darent, ita ſcribit: *Munera non ad delicias muliebres quæſita, nec quibus nova nupta comatur, ſed boves & frenatum equum.* Ergo dotem ab illis muneribus plane diſtinxit, cum tamen plerique doctorum velint,dotem & munera apud eum rem eamdem eſſe. Sic in Geneſi δῶρον & φερνὴ diverſa, מתן & מהר, cum utrumque à marito daretur. Dos apud Germanos, quam vir dabat, in agris,ſi forte, conſiſtebat.Ea omnia munera ὑποβόλου appellatione venerunt. Πρὸ γάμου δῶρα, vel unica voce, προγάμεια Græci vocitant. Pollux: ἡ δὲ πρὸ γάμου θυσία, προτέλεια καὶ προγάμεια. Οὕτω δ᾽ ἂν καλοῖτο καὶ τὰ πρὸ γάμου δῶρα. Quidam & majoris affectus erga ſponſam teſtandi gratia, non mobilia ſolum, ſed etiam immobilia ac res ſoli, donabant. Hæ donationes ut voluntariæ primo, ita nec omnium. Mox, cum pluribus frequentarentur, ex more jus factum, & in ſtipulationem etiam deductæ. Nam puduit pleroſque, cum exempla extarent eorum qui præiverant ad bene merendum de ſponſis ſuis, non ſequi jam ſectum tramitem, ne viderentur minus ſuas amare quam qui hujuſmodi donationibus amoris ſui magnitudinem oſtendiſſent. Conſuetudinem nondum ſatis firmam,& plerumque ex hac inſtabilitate litium cauſas ferentem, placuit principibus lege adſtringere, & omnibus communem facere, modumque earum definire, plenamq; formam his imponere. Quæ antea πρὸ γάμου δῶρα, & Caro leg. VII Cod. de donationibus *ante nuptias munera* vocantur,quæq; in annulo & monilibus mobilibuſque aliis ὑποβόλου nomi-

nomine consistebant, transierunt cum eadem *hypoboli* appellatione in nomen donationum ante nuptias. Sidonio Apollinari *sponsalicia donatio*, quæ eadem cum ante nuptias donatione, & scriptum de his instrumentum *hypobolicum*. Ita enim scribendum, non *hyperbolicum*, quamlibet libri scripti hoc mordicus retineant. Circa hujus Sidonii tempora Anthemius ita jura earum donationum sponsaliciarum ordinavit, ut, quantum ex dote lucraretur maritus, tantum mulierem ex donatione ante nuptias lucrari decerneret, non eadem quantitate, sed proportione. Nondum enim jus erat, dotibus exæquari donationes ante nuptias, quod postea constituit Justinianus. Ergo, si quacunque summa in pactionem dos, & donatio ante nuptias deductæ forent, etsi impares essent, non parem pecuniæ numerum, sed parem partem totius summæ lucro alterius, qui superstes foret, cessuram sanxit. Ut vera æqualitas esset, non in quoto tantum, sed etiam in quanto, Justinianus statuit ut cum dote semper pariaret ante nuptias donatio, & alia more suo innovavit, circa has donationes. Quam prudenter, viderint Juris prudentiores. Nimia quippe æqualitate nihil interdum iniquius. Non diu duravit in eodem statu hæc donationum ratio, sed in aliud genus degeneravit cum eodem ὑποβόλου nomine apud posteriores Imperatores. Ὑπόβολον vocarunt, non augmentum dotis, ut placere video doctissimis Jurisconsultis, sed eamdem plane rem quæ Gallis *doarii*, hoc est, *dotarii* nomine nuncupatur. Nec dubito quin Galli nostri ex imperio Constantinopolitano per expeditiones transmarinas belli sacri eum morem dotariorum ad sua revexerint. Ad constituendum in bona viri tale mulieri hypobolum ratio habebatur quantitatis ipsius dotis quam mulier afferebat. Si nongentos aureos in dote haberet, hypobolum in trecentis constituebatur, ut constat ex libro cui titulus, Μικρὸν κατὰ στοιχεῖον. οἷον,

inquit, ἂν μία λίτρα ὑπάρχῃ ἡ προὶξ, τὸ τρίτον τῆς λίτρας, ὅπερ ἐστὶν νομίσματα κδʹ, καὶ τοῦτο μὲν παρὰ τοῖς νέοις ὡς ἄρτι κρατεῖ, παρὰ δὲ τοῖς παλαιοῖς τὸ ὑπόβολον ἕως τῆς ἡμίσεως τῆς προικὸς ἐψηφίζετο. Apud eumdem Μιχαὴλ auctorem τὸ ὑπόβολον non statim confirmari post nuptias dicitur, sed locum tantum habere si vir prior decesserit. Quod plane nostris *dotariis* convenit. De his hypobolis etiam conventum pactum fiebat in instrumentis nuptialibus, ut tertia pars bonorum, quæ vir in communionem contulisset, hypobolo cederet, mulieri post mortem viri tradendo. Formularium Notariorum Græcum in instrumento dotali: Εἰ δὲ οὗτος πρὸ αὐτῆς ἄπαις καὶ ἀδιάθετος φθάσῃ ἀποθανεῖν, ἵνα λαμβάνῃ αὕτη χάριν ὑποβολοθεωρήτρου αὐτῆς τὸ τρίτον τῆς ἐπιδοθείσης αὐτῷ μερίδος ἐκ γονικῆς κληρουχίας. In alio exemplo scriptum est, τὸ τρίτον τῆς ἀδελφικῆς αὐτοῦ μερίδος. Hodie in Gallia non tertiam partem, sed dimidiam, hoc tale hypobolum occupat bonorum quæ viri propria dicuntur, & hoc *dotarium* vocatur *consuetudinarium*, ut distinguatur à *præfixo*, quod vocant, certa constituta pecuniæ quantitate hypoboli nomine, quam post mortem viri mulier accipit ab ejus hæredibus una cum dote. Quod genus hypoboli etiam Græcis iisdem infimi imperii notum fuit. Nam certe olim hypobolum idem plane erat, cum donatione ante nuptias, quæ aut dotem exæquabat, aut pro portione dotis in certam ejus partem à marito dari debebat & in commune conferri. Unde & ὑπόβολον dictum Græci recentiores argutantur, ἀπὸ τοῦ ὑποβάλλειν, quia tantum pro pactione dotis inferre teneretur, & subjicere bonorum communitati. Sed hoc hypobolum postea abolitum, & transiit in formam moremque *dotarii* vulgo vocati. Quæ certa, ut dixi, summa est, quam vir ex bonis suis constituit propriam mulieri futuram si prior ipse decesserit. Hanc differentiam Balsamo explicavit ad Nomocanonem Photii, Tit. XIII, de

Laicis.

Laicis. Τὸ παλαιὸν, inquit, οὐκ ἀπὸ συμφώνου ἐδίδοτο τὸ ὑπόβολον, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νόμου. Εἴ τι γὰρ ἡ γυνὴ ἐδίδου χάριν προικὸς, τοσοῦτον καὶ ὁ ἀνὴρ εἰς τὴν κοινὴν περιουσίαν ἠναγκάζετο, ὅθεν καὶ ὑπόβολον ὠνομάσθη. Τοῦτο δὲ ἀνῃρέθη, καὶ σήμερον τοιοῦτον ὑπόβολον ὁ ἀνὴρ οὐ δίδωσιν, ἀλλ' ἀπὸ συμφώνου δίδωσί τι μέρος ὅσον συμφωνήσῃ ἐκ περιελθούσης τῇ γυναικί. Utrumque genus hypoboli confudit Harmenopulus lib. IV, cap. X. Ad hoc ultimum genus pertinet quod dixit, ὅτι τὸ ὑπόβολον οὐ μετὰ τὸν γάμον αὐτίκα κυροῦται, ἀλλὰ δεῖ τὸν ἄνδρα θανάτῳ προαπελθεῖν τῆς γυναικὸς, καὶ οὕτω τοῦτο λαβεῖν ἀπόστασιν. Quæ in prima parte capitis leguntur, ad aliam ſpeciem ſpectant hypoboli, quod idem eſt cum donatione ante nuptias. Atque ita vocatum vult, quod quaſi doti ſupponatur, tanquam minus dote. Quæ mera ſunt nugamenta. Nam ὑπόβολον dictum eſt unde ſupra diximus. Notandum porro, ὑποβολοθεώρετρον juncto nomine in ea Inſtrumenti formula vocari, cum diſtincta fuerint θεώρετρον & ὑπόβολον. Nam viduæ ὑπόβολον tantum accipiebant, virgines ὑπόβολον & θεώρετρον, quod ultimum ob pretium virginitatis ipſis competebat. Quod ad ante nuptias donationem attinet, vel dotem quam mariti uxoribus Heroicis temporibus dabant, non magis eam apud Atticos in uſu fuiſſe quam apud Romanos prioribus reipublicæ & imperii ſæculis, certum eſt. In Atticis ſcriptoribus mentio fit tantum προικὸς, id eſt, dotis, quam mulieris nomine dabant, qui vel ex lege, vel ex conſanguinitate id præſtare debebant, ejuſque κύριοι audiebant. Hæc dos, ut eo revertamur unde digreſſi ſumus, cum reſtituenda erat à marito poſt divortium, niſi ſtatim reſtitueretur, uſuras ejus pendebat, quarum modum lex definierat ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς. Hujus legis mentio extat in ea contra Neæram Demoſthenis: κατὰ τὸν νόμον, ὃς κελεύει, ἐὰν ἀποπέμπῃ τις τὴν γυναῖκα, ἀποδιδόναι τὴν προῖκα, ἐὰν δὲ μὴ, ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς τοκοφορεῖν. *Si quis uxorem dimittat, dotem reddito: ſi non reddat,*

usuras pendito in novem obolos. Docuimus jam ante, minimam usuram Athenis tũ habitam quæ ἐπὶ δραχμῇ vocabatur, quæ dat in mensem in minam drachmas singulas, hoc est, duodecim denarios in centũ annuos. Dimidio major est quæ novem obolos reddet menstruos, hoc est, drachmam unam cum dimidia, quæ sesquicentesima est Latinorum. Doctissimus vir, qui luculentum commentarium ad leges Atticas scripsit, id intelligendum esse notat de minima dote, quæ erat centum quinquaginta drachmarum, quantam præcipit dandam ταῖς θήσσαις à Zygitis Solon. Nam luculentiores, inquit, dotes majus etiam pro rata fœnus dabant. Mira prorsus hæc sunt, & quæ viro tam solide docto excidisse nollem. Quasi usura, quæ ἐπὶ δραχμῇ appellatur, non detur intelligenda de alia capitis summa quam centum drachmarum. Quod idem est, ac si quis pertenderet, usuram, quam vocamus *quinque in centum*, non aliter esse accipiendam, nec de alia, quam quæ pro sorte centum aureorum præstaretur annua. Hoc ridiculum est. Quantamcunque summam in sorte imagineris, si pro eo pendas duodecim in centum drachmas annuas, ratione unius drachmæ singulis mensibus præstandæ, ea usura ἐπὶ δραχμῇ dicetur. Nam si in sorte fuerint mille cum ducentis drachmæ, usura, quæ reddet duodecim drachmas quot mensibus, & in annum centum & quadraginta quattuor, similiter ἐπὶ δραχμῇ τόκος appellabitur. Idem erit in usura ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς dicta. Quis non videt, eamdem proportionem & in omnibus aliis usurarum modis quamlibet magnis servari debere? Vitiosissima igitur ratiocinatio, qua vir doctus liquere vult, minimam dotem fuisse tres sesquiminas, sive centum quinquaginta drachmas. Verum quidem est, minimam dotem quam ὁ ζυγίτης genere propinquus, orbæ & inopi puellæ, quæ θῆσσα erat, dare debuit lege Solonis, si eamdem in uxorem nollet ducere, non excessisse centum quinquaginta drachmas.

drachmas. Harpocration: Ἐπάναγκες δὲ τοῖς ἔγγιστα γένους, τὰς θήσσας ἢ λαμβάνειν πρὸς γάμον, ἢ πέντε μνᾶς διδόναι, ὡς καὶ Ποσείδιππός που ὁ Κωμικός φησι. Sed hoc de ditioribus genere proximis, quales cēſum haberent quo πεντακοσιομέδιμνοι dicebantur. Hi inopibus puellis & dote illocabilibus, quæ θῆσσαι eſſent, ſi modo cognatæ quoque, quingentas drachmas dotis dare tenebantur, trecentas Equites, οἱ ζευγῖται, qui minimus cenſus fuit, centum quinquaginta, hoc eſt, ſeſquiminam. Error igitur calculi eſt, cum vir ille doctus, dotem minimam fuiſſe dicit tres ſeſquiminas, ſive centum quinquaginta drachmas. Nam tres ſeſquiminæ idem valent quod quadringentæ quinquaginta minæ. Sed hoc puſillum eſt peccatum. Etiam ſi ergo certum ſit, minimum dotis modum eum eſſe quem diximus, male tamen, ex eo id colligi poſſe putavit, quod lex jubebat, dotem non reddentem poſt divortium, pendere ejus uſuras ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, ac de hujus minimæ dotis modo debere intelligi. Hæc enim uſura æque locum habet in maxima dote quam orbæ dabant ditiſſimi, quæ fuit quinq; minarum. Quarum fœnus ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς ſexaginta drachmas annuas conficiebat. Peſſime idem verba Demoſthenis accepit, in prima contra Aphobum, ubi legis hujus meminit ad hunc modum, μὴ γήμαντος δὲ αὐτοῦ τὴν μητέρα ἐμὴν, ὁ μὲν νόμος κελεύει τὴν προῖκα ὀφείλειν, ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, ἐγὼ δὲ ἐπὶ δραχμῇ τίθημι. Aphobus ille, contra quem agit Demoſthenes, teſtamento patris ejus, uxorem accipere rogatus fuerat Demoſthenis matrem, cum dote octoginta minarum. Dotis ſummam acceperat ex teſtamento, uxorem non duxerat, & dote illa fruebatur jam per annos duodecim. Debitor illius ſummæ erat Demoſtheni Aphobus, & uſuræ præterea duodecim annorum, qualem in dotibus, quas retinebat maritus, lex admittebat, ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς. Pono, inquit Demoſthenes, vel magis modicam mihi à te uſuram deberi, & pro τῶν

ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς teneri tantum præstare τὸν ἐπὶ δραχμῇ τόκον. Si quis & ſortem octoginta minarum, & uſuram ejus ſummæ computet duodecim annorum, conſient, inquit, maxime tria talenta. Γίγνεται δὲ, ἄν τις συνθῇ τό, τε ἀρχαῖον, καὶ τὸν τῶν δώδεκα ἐτῶν, μάλιστα τρία τάλαντα. Deeſt vox quæ omnino reponenda eſt, καὶ τὸν τῶν δώδεκα ἐτῶν ἔργον, *& uſura duodecim annorum*. Vir ille, quem dixi, eruditus, hunc locum exponens, ad illam minimam ſuam dotem centum quinquaginta drachmarum quaſi ad ſcopulum hæſit. *Demoſthenes*, inquit, *de jure ſuo decedens, has centum quinquaginta drachmas nonniſi unam drachmam vult parere.* Hoc falſiſſimum eſt. Nam centum quinquaginta drachmæ, uſura quam ἐπὶ δραχμῇ appellat Demoſthenes, pariunt drachmam cum dimidia menſtruam, hoc eſt, decem & octo drachmas annuas. At uſura ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς ex ſorte centum quinquaginta drachmarum annuas dat drachmas viginti ſeptem. Hoc falſo ratiocinio inductus, non mirum, ſi bene calculum ponere non potuit in computanda ſumma ſortis & uſurarum quam ſibi ab Aphobo deberi intendit Demoſthenes. *Verum*, inquit, *non eſt de fœnore & ſorte octoginta minarum, tot enim minarum dos erat, quoquo te vertas modo. Itaque & his domus ſua obventionem, quam locare tenebatur Aphobus tutor Demoſtheni teſtamento datus, adjungere neceſſe eſt, ut ſua his conſtat oratoris verbis auctoritas.* Sedeamus ad calculos, ac videamus, an ipſe recte eam rationē putaverit. Nam bene ſubducta ſumma, niſi fallor ipſe, inveniemus, etiam ſi non cōputetur pretium domus, fœnus & ſortem octoginta minarum majorem numerū datura, quam eum qui à Demoſthene ponitur. Octoginta minæ ſortis fœneratæ ſub uſura ἐπὶ δραχμῇ, quam in dote matris ſe tantum exigere ponit Demoſthenes, quod erat fœnus Athenis moderatiſſimum, pariunt ſingulis annis drachmas nongentas ſexaginta ſex. In duodecim annos ex hac uſura redibunt

redibunt drachmarum undecim millia quingenta ac viginti. Si cum ſorte jungantur octoginta minarum, quæ octo millia drachmarum efficiunt, exibunt novemdecim millia drachmarum cum quingentis. Quæ ſi ad rationem talentorum ſubducantur, habebis tria talenta, & mille quingentas drachmas. Atqui tria tantum talenta ex uſuris cum ſorte junctis effici dicit ibidem Demoſthenes. Notandum tamen, non τρία τάλαντα ſimpliciter eum dicere, ſed μάλιστα τρία τάλαντα. Per illud μάλιστα ſummam excurrentem denotavit, cum rotundum tantum numerum voluerit deſignare. Nam certe meminit tantum eo loco orator ſummæ ſortis octoginta minarum, cujus uſuræ junctæ cum capite duodecim annorum eam ſummam redderent. Quid igitur opus, aliam ſuper hanc ſummam addere, ut tria habeamus talenta, cum abſque domus computatione plus etiam reperiamus? Quod ſi domus etiam reditum ex penſione adjunxeris, tanto major exurget ſumma quæ ſupra numerum à Rhetore poſitum excurret trium talentorum. Domus enim illa, ut ibidem narrat Demoſthenes, æſtimata fuit tribus millibus drachmarum, quæ annuas reddunt trecentas ſexaginta drachmas. Hæ in duodecim annos colligent quattuor millia trecentas viginti drachmas, quæ adplicatæ ad novemdecim millia drachmarum cum quingentis, fere quattuor talenta componunt, octoginta tantum drachmis minus. Sed pone, non tantum potuiſſe ex ejus penſione colligi quantum ſors faceret pecuniæ numeratæ qua domus erat æſtimata. Nam certe non tantum reddunt ædium locatarum penſiones. Quippe ex Iſæo περὶ τοῦ Ἀγνίου κλήρου conſtat, Athenis tum domum æſtimatam vel emptam tribus millibus drachmarum & quingentis, locari vulgo ſolere in annum trecentis drachmis. Quæ paulo minor eſt merces quam uſura pecuniæ numeratæ, & fœneratæ τόκῳ ἐπιδεκάτῳ. De binis ædibus ibi loquitur, una empta

empta tribus drachmarum millibus, altera quingentis, quæ non plus mercedis ex pensione redderent annua, quam tres minas. Utcunque sit, ex viri docti calculo ne ad tria quidem talenta ascendere potuit ea quam instituit supputatio, quæ in nostra superat, etiam si quis domus pensiones non addat. Esto, hoc illi inciderit ex eo errore, quo putavit, centum quinquaginta drachmas statum esse modum minimæ dotis, in qua proprie locum haberet usura ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς appellata, & quo perperam sibi persuasit, in dote matris Demosthenis centum & quinquaginta drachmas unam tantum drachmam singulis mensibus parere. Saltem debuerat cogitare, dotem illam, quæ est octoginta minarum, non fuisse de minimis, nec esse comparandam cum illa, quam minimam dicit, centum quinquaginta drachmarum. Et tamen in illa magna dote usura ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς æque locum habuit atque in minima. Non potest excogitari hallucinatio major in re aperta, & facili, quã hæc est. Μάλιστα τρία τάλαντα apud Demosthenem sunt decem talenta, & quod excurrit. Contra, si dixisset, ὁμοῦ τρία τάλαντα, aliquid deesset ad summam trium talentorum. Ita loquuntur Attici scriptores. Idem Demosthenes in eadem contra Aphobum: ταύτας τοίνυν τὰς ἔχει τὰς τριάκοντα μνᾶς ἀπὸ τοῦ ἐργαστηρίου, καὶ τὸ ἔργον ὀκτὼ ἐτῶν, ὃ ἐὰν ἐπὶ δραχμῇ τις θῇ μόνον, ἄλλας ὁμοῦ τριάκοντα μνᾶς εὑρήσει. *Has habet triginta minas ex officina, & earum fœnus octo annorum. quod si quis ponat fuisse vel in drachmam solam, alias triginta minas inveniet confectas.* Pro minima igitur usura ex his quæ tum ordinariæ, ponit centesimam, quæ ἐπὶ δραχμῇ dicebatur. Ait Demosthenes, hujusmodi usuram intra octo annos ex triginta minis sortis, triginta minas lucri efficere, hoc est, sortem adæquare. Ducentis vicenis drachmis minus invenio, hoc est, duabus minis ac viginti drachmis. Nam mina duodecim drachmas annuas parit, in centesimæ fœnore.

Triginta

Triginta ergo minæ pariunt annuas drachmas trecentas sexagenas. Quæ si per octo multiplicentur, efficient drachmas duo millia octingentas, quæ sunt minæ viginti octo, & octoginta drachmæ, non autem triginta minæ. Quia autem singulis mẽsibus solvebantur usuræ, in octaeteride, tres menses ἐμβόλιμοι intercalabantur. Anno enim utebantur solari, mensibus autem lunaribus, ut Geminus testatur, quod nos alibi pluribus adstruemus. Pro tribus illis mensibus intercalaribus computandæ veniunt minæ in octomestri spatio nonaginta. Nam singulæ minæ singulis mensibus drachmam dant. Triginta minæ in tres menses dabunt nonaginta drachmas, quas si addideris duobus illis millibus drachmarum octingentis & octoginta, occurrent tibi drachmæ duo millia nongentæ ac septuaginta, hoc est, viginti & novem minæ cum septuaginta drachmis. Ne triginta minæ sint, triginta modo drachmæ obstant. Tantula summa non potuit prohibere oratorem, quin rotundas integras triginta numeraret minas. Immo si quis recte capiat Demosthenis verba, non triginta minas præcise eum dixisse reperiet, sed fere triginta; ἄλλας ὁμοῦ τριάκοντα μνᾶς εὑρήσει. *Alias fere triginta minas inveniet.* Ita enim Attici illud ὁμοῦ sumebant pro *fere*, & *propemodum*. Idem Demosthenes, in ea contra Aristogitonem: εἰσὶν ὁμοῦ δισμύριοι Ἀθηναῖοι, id est, ἰσχὺς δισμυρίων. Non enim erant δισμύριοι, sed circiter viginti millia. Sic τοῦ τίκτειν ὁμοῦ mulier esse dicitur, quæ vicina est partui, non in ipso pariendi articulo. Menander: — Ἤδη γὰρ ἐστι τοῦ τίκτειν ὁμοῦ. *Iam enim illa prope partum est.* Ergo ὁμοῦ est *prope*. Nam & ἐγγὺς τοῦ τίκτειν, de ea quæ prope partum est, Græci ceteri dicunt, ut Attici, ὁμοῦ τοῦ τίκτειν. Artemidorus lib. v: Ἔδοξέ τις γυνὴ νοσοῦσα κύειν, ἤδη τε ὠδίνειν, καὶ ἐγγὺς τοῦ τίκτειν εἶναι. Sicut ὁμοῦ quod deficit significat, ita μάλιστα quod superfit, quo minus integra sit ac rotunda. Viri autem optimi & præstantissimi error ex

eo ipsi objectus est, quod imaginatus sit, usuræ ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς sortem esse legitimam centum ac quinquaginta drachmas, hoc est, minam cum dimidia. Quæ summa fœnore posita quod ἐπὶ δραχμῇ dicitur, reddet singulis mensibus ἐννέα ὀβολοὺς, hoc est, drachmam cum dimidia. Hoc modo nihil differret usura ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, & usura ἐπὶ δραχμῇ. Atqui aperte eas distinguit Demosthenes in dote matris reposcenda, ubi dicit, si de jure suo nihil remitteret, posse eam repetere cum usura ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, quam lex in usuris, quas maritus pro dote non reddita pendebat, permitteret, sed contentum se esse usura ἐπὶ δραχμῇ. Extat exemplum apud Isæum hujus usuræ ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς. Non enim solum in dotibus pervulgata tunc erat, quas mariti retinerent, sed etiam communiter usitata in aliis contractibus usurariis. Cum levissima esset omnium usurarum quæ apud Athenienses tum temporis erant notæ, quæ ἐπὶ δραχμῇ dicebatur, ὁ τόκος ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς, una fuit de mediocribus atque inter maximas minimasque media. Verba hæc Isæi oratione περὶ τοῦ Ἁγνίου κλήρου: χρέα δὲ ἐπὶ τόκοις ὀφειλόμενα περὶ τετρακισχιλίας, ὧν τὸ ἔργον ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς ἑπτακόσιαι καὶ εἴκοσι δραχμαί. Drachmarum quattuor millia reddunt quotannis fœnore ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς, septingentas & viginti drachmas, quæ sub usura ἐπὶ δραχμῇ, redderent tantum quadringentas octoginta drachmas. Budæus in libro de asse hoc exemplum vult esse τόκου ἐφέκτου, quam usuram *suprasextam* perperam indigetat. Atqui non bene ex toto res convenit. Ἔφεκτος τόκος significationem habet, ut ante docuimus, annui fœnoris, quod sextam partem sortis in annum usuræ nomine præstat. At τόκος ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς relationem habet ad menstruum fœnus, cujus usuræ sunt novem oboli in singulos menses in minam, eadem proportione ad omnes summas servata. Sed nec usquequaque invicem respondent. Si ad annuas usuras utrumque feratur fœnus,

ἐφεκτος τόκος ex centum ac viginti denariis dabit annuos vicenos, cum τόκος ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς ex centum præstet tantum duodevicenos. Hæc usura, ut maxime tum sollemnis & usitata, dotium non redditarum pensioni lege fuit præscripta, qua minorem maritis præstare non liceret, retinentibus dotem mulierum, quas aut ipsi dimisissent, aut quæ sponte divortium fecissent. Proprio nomine hoc genus usuræ Atticis σῖτος appellabatur. Et sic exponendus Hesychius, cum inter varias σίτου interpretationes τόκον etiam explicat & μισθὸν his verbis: Σῖτος, τροφὴ σίτου, καὶ κρεῶν, καὶ τόκος, καὶ ὁ μισθός. Ita enim legenda sunt. Ea vox σῖτος non in aliis rebus τόκον significat, quam in dotium usura, quæ proprie σῖτος Atticis dicebatur. Harpocration: Τιμαχίδας δὲ ἡγεῖται, παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς σῖτον λέγεσθαι τὸν τόκον, ἀγνοεῖ δὲ, ὅτι ἓν ἀνθ᾽ ἑνὸς οὐδέποτε παρ᾽ αὐτοῖς ὁ τόκος σῖτος καλεῖται. Reprehendit Timachidam, quod putarit, σῖτον usurpari apud Atticos de omni usura, & idem esse illis omnino σῖτον quod τόκον. Hoc enim est quod dicit Harpocration, ἓν ἀνθ᾽ ἑνός. Sed ille falsus est. Non enim de qualicunque fœnore ea vox Atticis accepta, sed de usura quæ dimissis mulieribus, ex dote, quam non redderet maritus, ad earum alimentum præstabatur. Sic cum ἰταλιωτικῶς Grammatici τόκον interpretantur, non ita id accipiendum, quasi ea vox usuram significet ἓν ἀνθ᾽ ἑνὸς, sed de quodam usuræ speciali genere sumenda, quam Plato in Republica sua admisit, de qua ante satis multa. Idem Harpocration σῖτον exponit τὴν διδομένην πρόσοδον εἰς τροφὴν ταῖς γυναιξὶν ἢ τοῖς ὀρφανοῖς. Sed in mulieribus reditus ille qui ad eas alendas præbebatur, ex dotis usuris veniebat, quæ penes maritum, à quo dimissa fuerat, remanserat. Dimissæ mulieri à viro, vel quæ virum reliquerat, actio primum dabatur adversus virum de dotis repetitione, quæ dicebatur δίκη προικός. Si vir eam non redderet, sed retinere mallet, tum agebat mulier actione

actione cui nomen σίτου δίκη, qua usuras pro dotis usu postulabat. Eas usuras lex definierat τόκον ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς, hoc est, duodeviginti in centum annos denarios, vel menstruos unum cum dimidio. Suidas: Σῖτος, τροφή. καὶ σίτου δίκη, ὅταν γυνὴ ἀπόλειψιν ποιησαμένη, ἢ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἀποπεμφθεῖσα, μὴ ἀπολαμβάνῃ τὴν προῖκα, καὶ διαγένηται χρόνος, καὶ δίκην εἰσάγῃ πρὸς αὐτὸν, καὶ ἀπαιτῇ προῖκα καὶ τροφὰς ἀφ' ἧς ἀπηλλάγη ἡμέρας. αὕτη καλεῖται δίκη σίτου. Corruptissima hæc hodie extant in editionibus Suidæ, quæ nos sic emendavimus. Vulgo enim legitur: ὅταν γυνὴ ἀποδικεῖν ποιησαμένη. Verissimum est quod reposuimus, ἀπόλειψιν. Hoc enim vult: sive vir mulieri repudium mittat, sive ipsa divortium faciat, locum esse alterutri earum actionem, qua dotem repetat, aut dotis usuras. Ἀπόλειψις dicebatur cum mulier à viro recedebat, & ἀποπομπὴ cum repudiabat vir uxorem. Lex Solonis jubebat τὴν γυναῖκα τὰ τῆς ἀπολείψεως γράμματα παρὰ τῷ ἄρχοντι θεῖναι, μὴ δι' ἑτέρων, ἀλλ' αὐτὴν παροῦσαν, *libellum divortii ponere ipsam in re præsenti, non per alium, apud prætorem.* Eo libello exponebat causas mulier quamobrem à viro divorteret. Quod habetur autem in verbis Suidæ, mulierem ea actione petere προῖκα καὶ τροφὰς, dotem & alimenta, ab eo die quo à viro divortisset, cave ita accipias, quasi utrumque simul postularet. Nam, si dos non redderetur, actione quam intendebat περὶ προικὸς, tum movebat actionem σίτου, qua usuras poscebat ex dote, quibus se aleret. Demosthenes in priore contra Aphobum: Οὐ γὰρ διδόντος τούτου σῖτον τῇ μητρὶ, τὴν δὲ προῖκα ἔχοντος, οὐδὲ τὸν οἶκον μισθοῦν ἐθέλοντος, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιτρόπων διαχειρίζειν ἀξιοῦντος, ἐποιήσατο λόγους περὶ τούτων ὁ Δημοχάρης. Id est, *cum iste usuras matri non persolveret, & dotem ejus penes se haberet.* Nam σῖτος est proprie τόκος dotis non restitutæ. Ergo aut dos reddebatur, aut usuræ pendebantur, non utrumque simul, ut præter dotem restitutam etiam alimenta

præsta-

præstarentur dimissæ. Id clarissime patet ex ea contra Neæram ejusdem Demosthenis: ἐκδοῦσαν δὲ τὴν ἄνθρωπον, ὡς ἐνιαυτὸν συνοικήσας αὐτῇ, κύουσαν, καὶ τὴν προῖκα οὐκ ἀποδίδωσι, λαχόντος δὲ τοῦ Στεφάνου αὐτῷ δίκην σίτου εἰς ᾠδεῖον τῆς προικὸς, κατὰ τὸν νόμον, ὃς κελεύει, ἐὰν ἀποπέμπῃ τὴν γυναῖκα, ἀποδιδόναι τὴν προῖκα, ἐὰν δὲ μὴ, ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς τοκοφορεῖν, καὶ σίτου εἰς ᾠδεῖον εἶναι, δικάσασθαι ὑπὲρ τῆς γυναικὸς τῷ κυρίῳ. Ex his verbis liquido constat de his quæ supra notavimus. Si quis mulierem dimisisset, & dotem non restitueret, δίκη σίτου agebat vel mulier ipsa, vel ejus nomine ὁ κύριος, hoc est, qui dotem dederat. Ea σίτου δίκη, sive de alimentis actio, eo pertinebat, ut dotem non reddens usuras præstaret mulieri ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς, hoc est, duodeviginti in centum annuos denarios. Quod diserte lex jubebat, cujus verba ibi allegantur, ἐὰν ἀποπέμπῃ τὴν γυναῖκα, ἀποδιδόναι τὴν προῖκα, ἐὰν δὲ μὴ, ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς τοκοφορεῖν. Dos repetebatur προικὸς δίκῃ: usuræ dotis, σίτου δίκῃ. Idque etiam confirmat Isæus in oratione ὑπὲρ τοῦ Πύῤῥου κλήρου, sub finem: ὁποίαν δίκην σίτου, ἢ τῆς προικὸς αὐτῆς ὑπὲρ τῆς ἐγγυητῆς γυναικὸς, ἐδικάσατο τῷ ἔχοντι τοῦ Πύῤῥου κλῆρον οὗτος. Hæc ideo adnotavi, ne quis abripiatur in sententiam viri clarissimi, qui ad leges Atticas, ex his duabus actionibus unam facit, eamque vocat δίκην προικὸς σίτου. Quinimmo ita etiam corrigit in verbis Demosthenis supra allatis, δίκην τῆς προικὸς σίτου κατὰ νόμον, ubi vulgo legitur, δίκην σίτου εἰς ᾠδεῖον τῆς προικὸς κατὰ νόμον. Quod sane mirum, cum ipse ibidem agnoscat duas mulieri in divortio, datas actiones diversas, unam, pro dote repetenda, alteram, ut victus ipsi suppeditetur. Harum prior δίκη προικὸς, posterior δίκη σίτου vocabatur. Idemque liquet ex eodem Demosthene, paulo post: καὶ ἀφίσταται τῆς προικὸς, καὶ τὴν δίκην τοῦ σίτου ἀνείλετο. Item ex Polluce, lib. III, cap. III: περὶ γάμων, ἡ δίκη κακώσεως, προικὸς, σίτου. *Et actio maletractationis, dotis, & usurarum dotis.* Nam revera quidem pro

victu & alimentis uxori dandis hæc actio σίτου instituta, sed tamen usurarum tantum petitionem habuit, quæ in alimenta converterentur. Et certe illæ usuræ ad victum petitæ, hoc quippe prætexebatur, sed in nummis, non in specie alimentaria datæ. Separatæ itaque hæ duæ actiones, &, si priore dotem obtinuisset mulier, non erat secundæ locus, quæ tunc dabatur, si noluisset dotem reddere maritus. Nulla itaque actio utroque junctim nomine nuncupata legitur Atticis δίκη προικὸς σίτου, ut sibi persuasit vir adprime doctus. Verba igitur Demosthenis alio vitio laborant, ex quibus, ut sanitati restituantur, sola vox προικὸς expungenda est, hoc modo: Λαχόντος δὲ τοῦ Στεφάνου αὐτῷ δίκην σίτου εἰς ᾠδεῖον κατὰ τὸν νόμον. Non de dote quippe actionem illam movit Stephanus, sed de victu, id est, de usuris dotis. Et male doctus interpres ita vertit, *cum vero Stephanus ei diem dixisset apud Odeum de dote*. Immo de victu tantum. Nam dotem reddere noluisse maritum Neæræ, ante dictum est. Non poterat autem cogi maritus ad restitutionem dotis, si usuras mallet pendere. Si neutrum vellet, cogebatur ad usuras præstandas actione σίτου. Ita porro emendanda illa esse, explosis duabus vocibus, τοῦ προικὸς, verba legis, quæ ibi subjiciuntur, ostendunt: κατὰ τὸν νόμον, ὃς κελεύει, ἐὰν ἀποπέμπῃ τὴν γυναῖκα, ἀποδιδόναι τὴν προῖκα, ἐὰν δὲ μή, ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς τοκοφορεῖν, καὶ σίτου εἰς ᾠδεῖον εἶναι δικάσασθαι ὑπὲρ τῆς γυναικὸς τῷ κυρίῳ. Eadem infra repetuntur: καὶ λαχόντος αὐτῷ Στεφάνου εἰς ᾠδεῖον δίκην σίτου. His adde quod sola δίκη σίτου in ᾠδείῳ apud Archontem disceptari poterat, cum δίκη προικὸς, si apud eumdem Archontem esset persequenda, in alio tamen δικαστηρίῳ ventilaretur. Etenim, cum lex jubet nominatim, δίκην σίτου in ᾠδείῳ disceptari debere, eo ipso ostendit, δίκην προικὸς in alio loco quam in Odeo, & in alio δικαστηρίῳ solere dijudicari. Pollux, lib. VIII, cap. VI: Τὰς δὲ ἐπὶ τοῦ σίτου δίκας ἐν ᾠδείῳ ἐδίκαζον.

ἄτος

σῖτος δέ ἐστιν αἱ ὀφειλόμεναι τροφαί. Suidas, in voce ᾠδεῖον. Ἔστι δὲ ἐν αὐτῷ δικαστήριον τοῦ ἄρχοντος, διαμετροῦσι δὲ καὶ ἄλφιτα ἐκεῖ. Etsi enim, ut dixi, non in specie alimenta mulieri præberet maritus, sed usuram dotis, ad alimenta, cum tamen actio, quæ ob id à muliere vel ejus κυρίῳ inferebatur, σίτου causam prætenderet, & nomen præferret, ideo in Odeo apud Archontem ea res dijudicari solebat, ut ex legis verbis planum est: ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς τοκοφορεῖν, καὶ σίτου εἰς ᾠδεῖον εἶναι δικάσασθαι. Quibusdam personis lex jubebat dari σῖτον in ipsa specie, quasi demensum, ut matri à filio qui ex ephebis excessisset, cum possessionem ex lege bonorum acciperet. Quod vocabant σῖτον μετρεῖν, hoc est, demensum dare. Legis Atticæ mentio habetur apud Demosthenem in ea quæ κατὰ Στεφάνου posterior est: καὶ ἐὰν ἐξ ἐπικλήρου τις γένηται, καὶ ἅμα ἡβήσῃ ἐπὶ διετές, κρατεῖν τῶν χρημάτων, τὸν δὲ σῖτον μετρεῖν τῇ μητρί. Inde σιτομετρεῖν, unica voce, & σιτομέτριον. Glossæ veteres: σιτόμετρον, *cibarium, diarium*. Hinc *diaria servorum* Satyrico. Sed cum diaria servis dabantur, hoc est, cibaria in diem ad victum quotidianum, non ad mensuram frumenti solebat dari, sed ad pondus aliquot farris libræ. De quo alibi. At *demensum* Terentio τὸ σιτομέτριον. Ubi dubitat Donatus, utrum à mense dictum sit quod servi quaternos modios frumenti accipiebant in mensem, vel à metiendo. Sed quis non videt, à demetiendo dictum? Glossæ: *Demensum*, ἀπομέτρημα. Theocritus ἁρμαλιὰν ἔμμηνον vocat hoc servorum demensum, in Eidyllio XVII:

Ἁρμαλιὰν ἔμμηνον ἐμετρήσαντο πιέσαι.

Σιτηρέσιον ἔμμηνον alii dixerunt. Alii etiam ἐπιμήνιον. Optimæ Glossæ nondum editæ: Ἐπιμήνια, *cibaria*. Ita accipienda *Epimenia* apud Satyricum:

— *Et veteres, Afrorum epimenia, bulbi.*

Non enim sunt sacrificia menstrua, sed cibaria. Atque ita plane ἐπιμήνια accipiuntur apud Arrianum in disserta-

ſertationibus Epicteti lib. II, cap. VII, πέμψαι θέλεσα Γραΐλλη ἐξωρεισμένη τὸ πλοῖον τῶν ἐπιμηνίων. *Navem cibariorum*. Quam quotmenſibus ſcilicet ad eam mittere ſolebat. Ita enim ſcribendum in Arriano, non, ut eſt vulgo, τὸ πλεῖον. Inde explicandus & alius ejuſdem Theocriti verſiculus, ex Eid. XV, cujus mentem, qui ſe putant optime vidiſſe, non viderunt:

— οὐκ ἀλέγω μή μοι κενεὰν ἀπομάξῃς.

Cujus hic ſenſus eſt, non vereor, ne mihi in demenſo admetiendo tanquam ancillæ tuæ inanem menſuram præbeas, ut modio iniquo ac nimis deruto abraſam. Hinc illud Juvenalis explicandum:

Servorum ventres modio caſtigat iniquo.

Mulier illa, quæ verſum iſtum apud Theocritum pronuntiat, eidem homini, à quo increpita fuerat, jam dixerat, πασσάμενος ἐπίτασσε. Tum imperabis nobis, cum ut ſervas tuas, nos ales. Nunc dicit, ſe non vereri, ne vacua ac nimis deraſa ſibi ab eo menſura in demenſo præbendo unquam detur. Non enim ſe ancillam ejus eſſe, nec unquam futuram. Atque hæc obiter. Ita ergo & matri demenſum præbere lex jubebat, ubi poſſeſſionem bonorum accepiſſent, & matris ipſius domini fierent, hoc eſt, κύριοι, filios qui ex ephobis exceſſerant. Quod & ex Harpocratione confirmari poteſt in voce ἐπιδιετὲς, citatis his Hyperidis verbis: Ἐπειδὴ δὲ συνεγράφην ἐγὼ, καὶ ὁ νόμος ἀποδίδωσι τὴν κομιδὴν τῶν καταλειφθέντων τῇ μητρὶ, ὃς κελεύει κυρίους εἶναι τῆς ἐπικλήρου καὶ τῆς οὐσίας ἁπάσης τοὺς παῖδας, ἐπειδὰν ἐπιδιετὲς ἡβῶσιν. Ita enim ſcribendum. De qua correctione aliis etiam in mentem veniſſe video. Nam vulgo male excuditur, τοὺς ἄπαιδας. Lege Attica non ſolum bonorum, ſed etiam matris ipſius domini fiebant liberi mares, poſtquam ἐφηβείας tempus egreſſi eſſent. Per duos annos in ἐφηβείᾳ erant, atque ephebi dicebantur, ab anno duodevigeſimo ad vigeſimum, quo anno tutelam matris & bonorum omnium, quæ ipſi re-

licta fuerant, accipiebant. Nam Athenis mulieres in perpetua erant tutela, & sub eorum auctoritate, qui κύριοι ipsarum, vocabantur. Hi præcipue fuere, quibus jus permittebat, ut essent κύριοι mulierum etiam nuptarum, pater, avus paternus, frater ex eodem patre. Si horum nullus esset, maritus fiebat κύριος, nullis existentibus liberis qui possent esse κύριοι, ut erant lege qui ex ephebis excessissent. Nam hujusmodi liberi mares excludebant omnes alios, præter patrem, avum paternum, & fratrem mulieris ex eodem patre, ut colligi potest ex oratione Demosthenis priore contra Stephanum, apud quem hæc lex refertur: Ἥν ἂν ἐγγυήσῃ ἐπὶ δικαίοις δάμαρτα εἶναι, ἢ πατὴρ, ἢ ἀδελφὸς ὁμοπάτωρ, ἢ πάππος ὁ πρὸς πατρὸς, ἐκ ταύτης εἶναι παῖδας γνησίους. ἐὰν δὲ μηδεὶς ᾖ τούτων, ἐὰν μὲν ἐπίκληρός τις ᾖ, τὸν κύριον ἔχειν, ἐὰν δὲ μὴ ᾖ, ὅτῳ ἂν ἐπιτρέψῃ τοῦτον κύριον εἶναι. Eruditus commentator legum Atticarum hæc verba ita reddidit: *Ex ea, quam in legitimam uxorem desponsarit pater, aut germanus frater, aut avus paternus, legitimos liberos tollunto. Si nullus horum supersit, & virgo orba sit, nubito ei qui judicio obtinuerit. Si orba non sit, tutor eam desponsato.* Pejor horum verborum expositio ne dedita quidem opera poterat dari. Videor animadvertisse ex doctissimis ejus notis in leges Atticas, κύριον poni pro marito, ubique fere eum arbitrari, ac semper ita reddere. In lege quam supra explicavimus, quæ mulieris à viro expulsæ nomine dat potestatem ejus κυρίῳ dotis repetendæ, aut usuræ pro dote petendæ, ibi certe κύριος mulieris non potest videri ejus maritus: καὶ σίτου εἰς ᾨδεῖον εἶναι δικάσασθαι ὑπὲρ τῆς γυναικὸς τῷ κυρίῳ. Ibi saltem recte interpretatus est vocem κύριος. Cur non hic similiter ubi idem significat? Non enim magis queat hic obtinere alia interpretatio. Ex vi quippe hujus legis contendit Demosthenes, se cum fratre debere esse κύριον τῆς μητρὸς, & demensum ei admetiri unde vivat.

Vult igitur lex illa, eam legitimam esse uxorem, quam pater, aut avus paternus, aut frater ex eodem patre, viro desponsaverit, ex eaque legitimos liberos procreari. Quamdiu quis illorum vivit, is est mulieris κύριος. Si vir eam dimiserit, actio ei datur adversus virum, nomine mulieris, pro repetitione dotis aut usurarum petitione. Atque is est κύριος, cui potestatem eam lex concedit, quam ante citavimus, & explicavimus ex oratione contra Neæram. Si nullus eorum supersit, neque pater, neque avus paternus, neque frater ex eodem patre, qui eam desponderunt, tunc ἐπίκληρος mulier est ac dicitur. Quod sequentia apud Demosthenem testantur, ὁπότε τοίνυν μηδεὶς φαίνεται ζῶν τούτων, τότε ἀνάγκη ἐπίκληρον τὴν μητέρα ἡμῶν εἶναι. Vivente aliquo eorum per quem desponsata est, ἐπίπροικος mulier appellatur. Nam cum pater aut frater ex eodem patre, aut avus paternus puellam elocabant, quod ἐγγυᾶν dicebant, ut Latinis *despondere*, dotem etiam ei dabant, quam & repetebant si mulier à viro divorteret, aut, si in matrimonio sine liberis defuncta esset, ad eumdem, qui dederat, dos redibat, ut ex hac lege manifestum est, τὴν ὁμολογηθεῖσαν προῖκα γίνεσθαι εἰς τὸν ἐγγυήσαντα, εἴ τι ἔπαθεν γυνὴ πρὶν γενέσθαι παῖδας αὐτῇ. De nuptis id etiam nomen usurpatum hæc lex ostendit, & Grammatici veteres observant. Suidas, ὅταν παῖς ὀρφανὴ πατρὸς καὶ μητρὸς, ἀδελφῶν τε οὖσα ἔρημος, καὶ ταύτῃ τύχῃ ὑποκειμένη οὐσία, ταύτην καλοῦσιν ἐπίκληρον, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν ἤδη γεγαμημένην, ὅταν ἡ ἐπὶ οὐσίᾳ ὅλη καταλελειμμένη. Quæ jam viro nupta à patre relinquitur cum sola dote fratribus superstitibus, quam dotem vel pater ipse, vel aliquis ex fratribus ei constituerit, ἐπίπροικος appellabatur, ut jam diximus, quia ex bonis paternis nihil nisi dotem auferebat. At defunctis patre, fratribus, relicta sola cum universorum bonorum hæreditate, ea ἐπίκληρος erat. *Dotalem* verti à viro docto, non possum probare. *Dotales* enim servus

vu s&ancilla est, qui in dotem dati sunt, & partem dotis faciunt. Ἐπίπροικον saltem ita reddi, plus haberet rationis, etsi ne hoc quidem aptum. Ἐπίπροικος enim dicitur, quæ ἐπὶ προικὶ, cum sola dote relicta est, fratribus reliquam hæreditatem possidentibus. Cui vero universa hæreditas obvenit, sive innuptæ, sive jam nuptæ, non potest hoc nomine appellari. *Vnicas* vulgo appellamus, atque *hæreditarias*. Græci etiam ἐπιπαματίδας vocarunt, ἐπὶ πάμασι relictas solas, id est, bonis & hæreditate. Nam τὰ πάματα *bona*, ἀπὸ τοῦ πεπᾶσθαι, *possidere*. Unde in Ara quam primi edidimus, παμάτων φείδεσθαι Πανός. Ubi *pecora* πάματα Panis, à poëta vocantur. Quare μάνδαν eamdem appellarint, nescio. Nunc persequamur verba legis. Vivente patre, vel avo paterno, vel aliquo ex fratribus, mulier desponsata ex eorũ consensu, ac dote data, ut ἐπίπροικος dicitur, ita κύριον habet eum qui dotem dedit, eamque viro despondit. Sequitur: ἐὰν δὲ μηδεὶς ᾖ τούτων, ἐὰν μὲν ἐπίκληρός τις ᾖ, τὸν κύριον ἔχειν. Hæc plane mendosa videtur. Nam, ἐπίκληρός τις ᾖ, non est rectum. Dicendum fuit simpliciter: ἐὰν ἐπίκληρος ᾖ. Scribe igitur, ἐὰν μὲν ἐπικληρῖτις ᾖ. Ita eam Attici etiam vocarunt, atq; illi ipsi rhetores, quæ alias ἐπίκληρος. Harpocration: ἡ δ' αὐτὴ καὶ ἐπικληρῖτις. Si igitur ἐπίκληρος sit hæc mulier, & unica hæres bonorum, quem κύριον habebit? Ἐὰν μὲν ἐπικληρῖτις ᾖ, τὸν κύριον ἔχειν. Ut dominum habeat. Quem illum? Vertit doctus interpres legum Atticarum: *Si nullus horum supersit, & virgo orba sit, nubito ei qui judicio obtinuerit.* Non de virgine orba, sed de muliere nupta omnium bonorum hærede, in hac lege agi, jam docuimus, & quæstio est, quem κύριον habere debeat, defunctis quos habitura esset si viverent, aut patre, aut fratre germano, aut avo paterno. Vox omnino hic excidit, quæ si absit, nullus horum verborum sensus idoneus existere possit. Lege ergo meo periculo: ἐὰν δὲ μηδεὶς ᾖ τούτων, ἐὰν μὲν ἐπικληρῖτις ᾖ, τὸν ἄνδρα κύριον ἔχειν. Si nemo ho-

rum ſit, & ſit mulier univerſorum hæres, virum habeat κύριον. Subjungitur in lege: ἐὰν δὲ μὴ ᾖ, ὅτῳ ἂν ἐπιτρέψῃ, τοῦτον κύριον εἶναι. Quæ interpres reddit: *Si orba non ſit, tutor eam deſponſato.* Quæ falſiſſima eſt interpretatio. Nulla enim in his ſignificatio tutoris. Aliud quippe ἐπιτρέπειν, aliud ἐπιτροπεύειν. Si virum habeat ἐπίκληρος orba, hunc lex vult eſſe κύριον, ſi non ſit, & fato conceſſerit, eum κύριον jubet eſſe ὅτῳ ἂν ἐπιτρέψῃ, cui vir nimirum moriens teſtamento uxorem ſuam reliquerit, ac nuptum dederit. Hoc veriſſimum ex jure & more Attico. Vir Athenienſis ſupremis tabulis uxorem ſuam, ſive liberos haberet, ſive ſine liberis moreretur, cui vellet amicorum, ſolebat interdum ducendam præcipere. Iſque κύριος & mulieris & bonorum fiebat, donec liberi mares, ſi eſſent ex priore matrimonio, attigiſſent ætatem virilem. Ita Demoſthenis pater moriens uxorem ſuam cum univerſa ſubſtantia reliquit Aphobo, cum dote octoginta minarum, & domo quam habitaret, & alia ſupellectile qua uteretur. Si quis autem filius extaret ex ἐπικλήρῳ, & priore marito, ubi ad annum vigeſimum ætatis pervenerat, & alterum τῆς ἐφηβείας impleverat, κύριος erat matris bonorum, non ſecundus maritus, ut conſtat ex altera parte ejuſdem legis, quæ ſtatim allegatur in ea contra Stephanum: καὶ ἐὰν ἐξ ἐπικλήρου τις γένηται, καὶ ἅμα ἡβήσῃ ἐπὶ δίετες, κρατεῖν τῶν χρημάτων, τὸν δὲ σῖτον μετρεῖν τῇ μητρί. Hæc pars legis ultima connectenda eſt ſuperioribus verbis quæ expoſuimus. Una quippe lex erat, hoc modo: Ἐὰν δὲ μηδεὶς ᾖ τούτων, ἐὰν ἐπικληρῖτις ᾖ, τὸν ἄνδρα κύριον ἔχειν, ἐὰν δὲ μὴ ᾖ, ὅτῳ ἂν ἐπιτρέψῃ, τοῦτον κύριον εἶναι. Καὶ ἐάν τις ἐξ ἐπικλήρου γένηται, καὶ ἅμα ἡβήσῃ ἐπὶ δίετες, κρατεῖν τῶν χρημάτων, τὸν δὲ σῖτον μετρεῖν τῇ μητρί. Una igitur hæc lex fuit, quam perperam in duas divulſit vir longe eruditiſſimus. Filius, qui pubertatis metas exceſſerat, ac ſuæ tutelæ jam erat, non ſolum dominium bonorum matris accipiebat, ſed

etiam

etiam ipsius κύριος fiebat, si maritus defunctus esset, ut ex his, quæ sequuntur apud Demosthenem, perspicuum est: ἐκεῖνο ὁ μὲν νόμος κελεύει τοὺς παῖδας ἡβήσαντας κυρίους τῆς μητρὸς εἶναι, τὸν δὲ σῖτον μετρεῖν τῇ μητρί. Hic igitur ordo κυρίων in mulieribus nuptis. Pater, aut frater, aut avus paternus, qui dotem dederat, mulieris ἐπιτροπικοῦ κύριος erat. Si nullus horum esset, maritus habebatur κύριος. Si maritus decessisset, is fiebat κύριος cui testamento uxorem suam cum dote constituta assignasset. At omni casu si liberi extarent, tam in priore quam in secundo matrimonio, ubi ex ephebis excessissent, quod vigesimum ætatis annum egressis contingebat, in bonorum matris possessionem mittebantur, & accipiebant eorum dominium, ac κύριοι existebant, matrique demensum debebant. Sic fiebat, ut maritus, si viveret, κύριος quidem mulieris haberetur, & bonorum, usque ad virilem ætatem liberorum qui ex se & uxore nati forent. Post virilem eorum ætatem ipse quidem κύριος uxoris manebat, liberi autem suæ tutelæ facti, bonorum matris κύριοι existebant. Si vero obiisset maritus, tum & matris & bonorum κύριοι habebantur liberi mares. Isæus in oratione πρὸς Ξεναίνετον: Θαυμαστὸν γὰρ ἦν, εἰ τὴν ἐμὴν μητέρα ἔχοντι Ἀπολλοδώρῳ ἢ Ἀριστομένει οὐκ ἂν οἷόν τε ἦν τῆς ἐκείνης κύριον γενέσθαι κατὰ τὸν νόμον, ὃς οὐκ ἐᾷ τῆς τῆς ἐπικλήρου κύριον εἶναι ἄλλον ἢ τοὺς παῖδας ἐπὶ διετὲς ἡβήσαντας, καὶ κρατεῖν τῶν χρημάτων. Ita enim hæc legenda, quæ de secundo marito vel vitrico intelligenda, quo excluso liberi ex priore matrimonio mares καὶ ἡβήσαντες ἐπὶ διετὲς, bonorum matris, quæ erat ἐπίκληρος, fiebant κύριοι. Nec vitricum tantum, sed patrem ipsum iidem liberi, qui alterum ἐφηβείας annum implessent, excludebant, ipsoque vivo bonorum matris possessionem habebant, ut clarum est ex eodem Isæo in ea περὶ τοῦ Κίρωνος κλήρου, ubi casus proponitur, in quo patruus, ducta in uxorem fratris filia, ut genere proximus, non tamen bonorum ejus κύριος futu-

futurus dicitur ex lege, sed liberi ex utroque nati, postquam legitimæ virilitatis annos accesserint, ut ex his verbis facile comprobatur: εἰ γὰρ ἔζη μὲν ἡ ἐμὴ μήτηρ, θυγάτηρ δὲ Κίρωνος, μηδὲν δὲ ἐκεῖνος διαθέμενος ἐτελεύτησεν, ἦν δὲ ἀδελφὸς οὗτος αὐτοῦ, μὴ ἀδελφιδοῦς, συνοικῆσαι μὲν ἂν τῇ γυναικὶ κύριος ἦν, τῶν δὲ χρημάτων οὐκ ἄν, ἀλλ' οἱ παῖδες ἐκ τούτου καὶ ἐξ ἐκείνης, ὁπότε ἐπὶ διετὲς ἡβήσειαν. Sic enim & ibi scribendum, non, ut vulgo est, ἡβιώσαν. Ita omnino jure Attico κύριοι erant bonorũ matris ἐπικλήρου liberi virilis ætatis, ac suæ tutelæ, maritus autem mulieris tantum κύριος, sed & bonorum priusquam liberi ad virilem ætatem pervenissent, si nemo extaret ex illis quos lex κυρίους esse jubebat, ut si quis genere proximus, præter patrem, avum paternum, aut fratrem ex eodem patre, qui mulierem despondisset & dotem eidem constituisset. Nam & genere proximi, quibus lex nubere volebat ἐπικλήρους, id est, orbas, vel unicas hæredes, vel etiam facultatibus defectas, quibus dotem dabant, si ducere eas nollent, ipsi quoque κύριοι bonorum, quæ in dotem eis dederant, habebantur. Quinimmo & ἐπικλήρου ipsius erant κύριοι priusquam nuptum elocaretur. Lex apud Plutarchum in Solone: τὴν ἐπίκληρον, ἂν ὁ κρατῶν καὶ κύριος γεγονὼς κατὰ τὸν νόμον, αὐτὸς μὴ δυνατὸς ᾖ πλησιάζειν, ὑπὸ τῶν ἔγγιστα τοῦ ἀνδρὸς ὀπυίεσθαι. Id est, proximis mariti agnatis nubere. Nam, ὀπυίειν, est, *uxorem ducere*; ὀπυίεσθαι, *nubere*. Nollem virum doctissimum ad leges Atticas vertisse, *cum mariti agnatis concumbito*. Mirum, si cum omnibus agnatis viri illa debuit concumbere. Legendum in verbis legis, non ὑπὸ τῶν, sed ἀπὸ τοῦ. Præterea ὀπυίεσθαι antiqua Attica lingua pro[illegible] est γαμεῖσθαι & *nubere*, & ὀπυίειν *uxorem ducere*, non *coire*. Hesychius; ὀπυιομένη, γεγαμημένη. Ὀπυίειν, γαμεῖν. At si vidua mater esset, & liberi ejus eam adepti forent ætatem cui lex id permittebat, & bonorum simul matrisque evadebant κύριοι, sed matri demensum menstruum in frumento ad

eam

eam alendam præbere tenebantur. Quod ita demum judico obtinuisse, si mater à liberis secessisset. Nam si maneret in eadem domo, quid opus illi σῖτον admetiri, quæ una cum ipsis viveret, & particeps esset omnium, & sic dotis usum fructum haberet? Idque lex etiam disertè jubebat, ut colligere est ex his in oratione adversus Phænippum: διὰ τί γὰρ ἐγὼ, Φαίνιππε, μενούσης μου τῆς μητρὸς ἐν τῷ οἴκῳ, καὶ ζώσης, καὶ προῖκα ἐπενεγκαμένης, οὐκ ἀπογράφω τὴν προῖκα χρέος αὐτῇ, οὐδὲ παρακρούομαι δικαστὰς, ἀλλ' ἐῶ μετέχειν τῶν ἐμαυτοῦ τὴν μητέρα ἄν τε Φαινίππου, ἄν τε τὴν ἐμαυτοῦ ἔχω οὐσίαν, ὅτι οἱ νόμοι ταῦτα κελεύουσι. Ex his verbis legem Atticam condidit doctissimus earum enarrator ad hunc modum: Μενούσης τῆς μητρὸς ἐν τῷ οἴκῳ, καὶ ζώσης, καὶ προῖκα ἐπενεγκαμένης, οὐκ ἀπογράφειν τὴν προῖκα χρέος αὐτῇ, ἀλλὰ μετέχειν τῶν παίδων τὴν μητέρα. Quæ ita Latine reddidit: *Manente domi cum liberis matre, dote non repetita, liberi propter dotem fœnus ne pendunto, sed mater bona illorum participato.* Nihil sani neque in Græcis, neque in Latinis. Προῖκα ἐπενεγκαμένη, est quæ dotem attulit mulier. Nam ἐπιφέρεσθαι προῖκα mulier Atticis dicitur quæ dotem marito affert. At ἀπογράφειν τὴν προῖκα χρέος αὐτῇ, non est, *fœnus pendere propter dotem*, sed, in descriptione bonorum suorum danda, inter æs alienum recensere dotem quæ matri debetur. Jam vero, quid illa sibi velint, μετέχειν τῶν παίδων τὴν μητέρα, nescio. Matrem participem esse liberorum significat, nihil aliud. At in oratione Demosthenis qui contra Phænippum dicit, matrem se sinere ait secum sua bona participare. Breviter dicam quid sit. Corpus Athenis fuit trecentorum, qui ceteros censu superabant, & quibus pro ratione census majora onera sustinenda in Rep. ac munia graviora obeunda incumbebant. Si quis ex illo ordine gravatũ se conquereretur, & alium posset ostendere immunem & liberum ab omni functione publica, qui tamen haud paulo ditior esset, lex ei permit-

tebat

tebat subducere se ex illo grege, & illum alterum, quem se multo esse locupletiorem contendebat, in locum suum subrogare. Quod si ille fatebatur sibi ampliores esse facultates, in trecentorum collegium transibat, ille alter pauperior ex eo numero & corpore eximebatur. Quod si negaret, ita esse, tum cogebatur permutare cum altero facultates, quæ permutatio vocabatur ἀντίδοσις. Qui volebat videri pauperior, ne in illum ordinem allegeretur, cui majores in remp. collationes ex censu imminebant, in descriptione bonorum, quæ ab utroque danda erat, plerumque fraudem faciebat, multa subtrahendo, nonnulla celando, & æs alienum, quod non erat, fingendo. Nam ratio bonorum habebatur deducto ære alieno, quo facultates minui certum est. In hac igitur ἀντιδόσει cum descriptionem dedisset Phænippus bonorum suorum, nomina multa retulerat, quorum debitor esset. Inter alia matri dotem se debere posuerat. Hoc ut revinceret, & perperam allegari probaret qui contra Phænippum de ἀντιδόσει agebat, hoc debitum non debere in ære alieno computari, suo exemplo docet. Se quoque matrem habere ut Phænippum, cui dotem etiam deberet. Sed quod illa in eadem domo maneret, & una cum ipso bona sua participaret, in descriptione, quam dedisset, hoc tanquam æs alienum non recensuisse. Nam sive, inquit, mea retineam, sive in Phænippi bona permutatione facta transeam, meam matrem, quamdiu mecum manebit, una vivere sinam, & participem esse omnium quæ habeo, Phænippum quoque, cujus mater similiter una in domo cum ipso degeret, idem facere debere, quia leges id juberent. Ex quibus perspici liquido potest, liberos qui κύριοι essent matris, & bonorum paternorum possessionem ex lege accepissent, pro dote, quæ ei deberetur, non aliter demensum coactos dare quam si mater à liberis recessisset, & una cum his vivere recusasset. Videtur porro

porro differentia eſſe in σίτου nomine, quem liberi pro dote dare matri tenebantur, & quem mariti dabant actione περὶ σίτου, pro dote quam non reddidiſſent uxori repudiatæ. In ſpecie ipſa σῖτον dabant liberi, cum lex diſerte ſanciat, σῖτον μετρεῖν τῇ μητρί. Contra lex, quæ virum cogit dotem dimiſſæ reddere, σῖτον pro dotis uſura in pecunia perſolvendum eſſe plane evincit, & quidem fœnore ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς appellato, hoc eſt, ſeſquicenteſima. Ἐὰν ἀποπέμπῃ τὴν γυναῖκα, ἀποδιδόναι τὴν προῖκα, ἐὰν δὲ μὴ, ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς τοκοφορεῖν. Et ſane in ea actione σίτου, qua maritus unde dos repetitur, ſi nolit reddere, uſuras pro ea præſtat, σῖτον, interpretatur Harpocration τὴν διδομένην πρόσοδον ταῖς γυναιξὶν εἰς τροφὴν, reditum, id eſt, uſuram dotis, quæ datur mulieribus ad alimenta. In pupillis ſimiliter, quorum bona tutores adminiſtrarent, σῖτος eodem ſenſu acceptus eſt pro uſuris quas tutores deberent, ut ex eodem Harpocratione colligitur. Σῖτος, inquit, καλεῖται ἡ διδομένη πρόσοδος εἰς τροφὴν ταῖς γυναιξὶν, ἢ τοῖς ὀρφανοῖς. Aliud fuit in liberis qui matrem alere debebant quæ in eadem domo cum his non maneret. Nam pro dote, quam ea attulerat, ſi τὸν σῖτον in ſpecie præberent, legi ſatisfaciebant. Satis quippe viſum eſt legis auctori, ſi tantum admetirentur ſingulis menſibus frumenti, quantum ſufficeret matri exhibendæ. Hinc judicia de dote menſtrua erant, ut & ἐρανικὰ atque ἐμπορικὰ, hoc eſt, ſingulis menſibus reddebantur, ut apud Pollucem legere eſt. Ex eo autem, quod maritus, ſi nollet dotem reddere, actione περὶ σίτου conveniebatur ad præſtandas dotis uſuras, colligo, hoc in ipſius arbitratu fuiſſe utrum vellet. Ideo etiam majores minimis uſuras, niſi eam redderet, ab eo pro dote exigendas legem ſtatuiſſe crediderim, ut mulieri conſuleret, atque etiam ut ne liberet marito dotem ejus retinere, cum leviori fœnore poſſet pecuniam alii debere. Mulier vero vix poterat reſtitutam ſibi dotalem

lem pecuniam grandioribus usuris occupare, quam quas pro dote retenta vir ipsi lege pendere cogebatur. Ex usuris quippe, quæ tunc tuto ac citra periculum creditoris inter honestiores personas exercebantur, maximæ in usu fuere, quæ ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς dicebantur. Mediæ enim erant inter ἐπίπεμπτον τόκον, quod fœnus in trajecticia pecunia communiter eo tempore usurpari consueverat, & usuram centesimam sive ἐπὶ δραχμῇ, quæ passim in more fuit, & pro levissima tunc habita est. Fallitur enim Molinæus, qui putat, nullibi reperiri etiam apud Græcos usuræ sesquicẽtesimæ exemplum, quæ est usura ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς. Quod enim ex Solone adfertur, apud Athenienses fuisse permissam in rei uxoriæ actione, pro pœna eam impositam à lege specialiter, & in casu speciali vult. Sed quam id sit verum, quæ supra docuimus, fidem faciunt. Apud Æschinem, contra Timarchum, etiam hujus usuræ fit mentio, ut maxime tunc communis: Ἦρξε δ' ἐν Ἄνδρῳ πριάμενος τὴν ἀρχὴν τριάκοντα μνῶν, δανεισάμενος ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς τὴν μνᾶν. Ceterum mulieris ob adulterium repudiatæ dotem viro Athenis licuit retinere, ac lucrari, ex lege quæ sanciebat, τῆς μοιχευθείσης τὴν προῖκα εἶναι τοῦ ἀνδρός. Jure Romano, ut legitur apud Ulpianum, in Titulis, cap. de Dotibus, retentio dotis viro dabatur propter mores. *Morum autem nomine*, inquit, *graviorum quidem sexta retinetur, leviorum octava. Graviores mores sunt, adulteria tantum, leviores, omnes reliqui.* Ergo sexta pars tantum dotis uxoris adulterio convictæ penes virum remanebat. Legimus tamen apud Paulum, lib. II Sententiarum, ***adulterii convictas mulieres dimidia parte dotis, ac tertia parte bonorum, ac relegatione in insulam placuisse coherceri.*** Certum quidem est, in rei uxoriæ judicio, quod erat bonæ fidei, hanc formulam fuisse usitatam, ***quod melius, æquius.*** Ergo, si æquius melius visum fuisset judici vel arbitro qui de re uxoria judicabat,

partem

partem dotis post divortium retinebat maritus, aut omnem reddebat. Cicero in Topicis, lib. VI: *In primisque in arbitrio rei uxoria, in quo est, quod melius, æquius, parati esse debent.* Ad quem locum notat Boëthius: *Si viri culpa divortium factum est, æquius melius est, nihil apud virum manere. Si mulieris est culpa, æquius meliusque est sextam retineri.* Ex quibus planum est, non ob mores graviores uxoris sextam retineri, sed ob leviores tantum, si nempe aliquam causam divortio præbuisset, quamvis non propter adulterium. Plusquam sextam partem dotis penes virum remansisse, si adulterium uxoris divortio causam dedisset, liquet ex historia quam narrat Valerius, lib. VIII, cap. II, de C. Titinnio, qui Fanniam impudicam de industria uxorem duxerat, ut eam pro tali crimine mox repudiatam dote spoliaret. Marius sumptus inter eos judex rei uxoriæ, *mulierem impudicicia ream sestertio nummo, Titinnium summa totius dotis damnavit.* Et paulo post eadem mulier Marium in Minturnensibus paludibus latitantem servavit, *memor quod impudica judicata esset, suis moribus: quod dotem servasset, illius religioni acceptum ferri debere.* Ex his omnibus liquido perspicitur, plus quam sextam partem dotis amisisse mulieres adulterii reas, divortio propter hoc secuto. Ergo dimidia pars fuerit, vel tertia, ut scribit Paulus, quam apud virum relinquebant adulterii convictæ. Quas usuras præstare mulieri cogeretur maritus divortio facto, apud Romanos, si moram in reddenda dote fecisset, non lego. Dotem, si pondere, numero mensura contineatur, annua, bima, trima die reddi solitam scribit idem Ulpianus in regulis, nisi, ut præsenti die solveretur, convenisset. *Reliqua,* inquit, *dotes statim redduntur.* Idcirco autem res in dotem datas, quæ pondere, numero, mensura constant, tribus pensionibus à marito reddi oportere placuit, quia periculo mariti essent, ut est in lib. XLII D. de jure

jure dotium. *In hoc enim dantur*, ut diserte ibi Gaius dicit, *ut eas maritus ad arbitrium suum distrahat, & quandoque, soluto matrimonio, ejusdem generis & qualitatis eas restituat, vel ipse vel hæres ejus.* Nullum igitur in mora restitutionis earum rerum mulieri periculum, quia quandocunque eas restituturus sit, ut in mutuo, debet ejusdem generis ac bonitatis res reddere. Cetera, quæ in ipsa specie reddi debent, ne deteriora fortasse tempore apud maritum fierent ejus incuria, ideo statim ea redduntur. Quæ tamen ratio non mihi arridet. Nam maritum in rebus dotalibus quamdiu apud eum remanent, tam dolum quam culpam præstare oportet, eamque diligentiam adhibere, quam in suis rebus exhibet, ut constat ex lib. XVII D. de jure dotium. Alia igitur ratio fuit, quæ rerum dotalium in pondere, numero, & mensura consistentium restitutionem in diem permisit, reliquarum repræsentavit. Quæ in specie reddenda sunt, quia extant, & statim vindicari possunt, idcirco & mulieri nulla interposita mora traduntur. Quæ vero genere eadẽ restitui par est, quia iis maritus tanquam suis abusus est, nec in rerum sunt natura, spatium ei dari convenit, ut in eorum locum, quæ consumpsit, alia quærat substituenda ac restituenda. Nam, si pecunia numerata in dotem data est, tempore, quo restitutio dotis divortio facto erit facienda, non habebit fortasse unde solvat. Ut, qui mutuum accepit, non semper, cum sors ab ipso repetitur, habet unde eam reponat, ideo persolutis usuris, non inquietatur de sorte. Ita ergo & datum viro tempus ad dotem restituendam, quæ pondere, numero, & mensura constat, triennii die, æquis pensionibus. Reliqua dos statim erat reddenda. Quid si in dotem data æstimata acceperit maritus, & æstimationem quam corpora ipsa malit reddere, atque etiam posset, quia ex pacto id ejus optioni relictum, an etiam pretium rerum dotalium, quia ex

his

his est, quæ pondere, numero, ac mensura continentur, annua, bima, trima die poterit reddere? Non dubito, posse. Nam rerum periculum, quæ æstimatæ datæ sunt, ad eum pertinet, æque atque aliarum rerum, quæ pondere, numero, ac mensura constant. Præterea vir æstimata dote accepta æstimationē ipsam in dote, non res, habere existimatur. Harpenopulus, lib. IV, tit. de jure dotium. Postremo & dari etiam ei tempus convenit ad pecuniam conquirendam & conficiendam. Mulier itaque, cujus ex pacto convento electio erit, utrum malit petere rem, an æstimationem: si rem petat, statim eam exiget: si malit æstimationem, maritus eam præstabit annua, bima, trima die. Quid si post triennum non reddiderit, quas usuras pro mora solvet? Quærendum, an & in singulis pensionibus singulorum annorum usuras quoque pendere debuerit. Pone, maritum teneri ad restituenda decem millia, tam pro pretio rerum æstimatarum dotis, quam pro aliis quæ pondere, numero, ac mensura constant, eaque omnia annua, bima, trima die reddere debere. An solas æquas pensiones illius summæ in triennii spatio persolvet, & nihil usurarum nomine præstabit? Quid si interim pecuniam dotalem fœnore occupatam habeat? An æquum est, mulierem tamdiu expectare, & suum absque usuris post triennium demum recipere? Verius nullas solvisse nisi ex mora triennii. Olim rei uxoriæ actio, quæ mulieri dabatur ad dotis repetitionem post divortium, inter bonæ fidei actiones, non inter eas quæ stricti juris sunt, reponebatur, ut planum est ex Inst. lib. IV, cap. VI. Ea actione non dos universa petebatur, sed ea tantum, quæ pondere, numero, ac mensura constabat, quæque non statim, sed annua, bima, trima die à marito erat restituenda. Græci juris interpretes τὴν περὶ τῆς ἀναλήψεως τῆς προικὸς ἀγωγὴν, actionē de receptione aut repetitione dotis, vocant. Glossæ Nomicæ: Ῥεπετίτιων, ἀνάληψις.

Ῥεπιτιτεύει, ἀναλαμβάνει. Alia fuit actio olim mulieribus dari solita ad exigendam dotem, soluto matrimonio, quæ ex stipulatu vocabatur, & stricti juris erat, totamque dotem, etiam quæ consistebat in pondere, numero, & mensura, si ita convenisset, statim reposcebat. Græci τὴν προῖκα ἀπαιτοῦσαν ἀγωγὴν appellant. Hæc in solidum movebatur, & de omni dote, si omnem statim reddi stipulatione convenisset. At si, qui dotem dedisset, non etiam de his, quæ pondere, numero, & mensura constant, ut præsenti die redderentur, stipulatus esset, sola dos reliqua sic petebatur. Altera autem actione de repetitione dotis, pondere, numero, ac mensura constantis, in quantum facere posset, maritus condemnabatur. Ulpianus, tit. de dotibus: *Dos, si pondere, numero, mensura contineatur, annua, bima, trima die reddetur, nisi, ut præsens reddatur convenerit. Reliquæ dotes statim redduntur.* Ad has igitur dotes, quæ statim reddebantur, actio τὴν προῖκα ἀπαιτοῦσα instituta fuit, quæ actio ex stipulatu dicitur. Ad illam vero, quæ pondere, numero, mensura continetur, repetendam, altera actio, cui de *Reuxoria* nomen fuit, valebat. Ita enim vocatur in veteribus libris Justiniani, Cod. *de Reuxoria.* Idem in ipsa lege: *Et natura quidem, ex stipulatu actionis hæc intelligatur, Reuxoria in posterum cessante.* Glossæ Nomicæ: Ῥευξωρία, ἀγωγὴ περὶ τῶν τῆς γυναικὸς πραγμάτων. Item: Ῥευξωρία, τὸ ἐκ τῆς γυναικὸς κινούμενον. Et apud Theophilum, legendum ex scriptis lib. IV, cap. VI, Καὶ ῥευξωρία πάλαι. ἥρμοζε δ᾽ αὕτη μετὰ διάλυσιν τοῦ γάμου τῇ γυναικὶ κατὰ τοῦ οἰκείου ἀνδρὸς, ἐπὶ ἀναλήψει τῶν προικιμαίων πραγμάτων. *Reuxoria* vox composita pro *Res uxoria*. Sic *Fœnogræcum*, pro *Fœnum Græcum.* Et in Claudio Suetonii vetustissimi libri *Ferotauros* unica voce appellant, quos editiones *Feros tauros. Res uxoria* proprie appellabatur dos ipsa, quia ad uxorem pertinebat. Nam, ut ait Boëthius, ad Topica Ciceronis, *Dos,*

Dos, licet matrimonio constante in bonis viri sit, est tamen in uxoris jure, & post divortium velut res uxoria peti potest. Actionis *rei uxoriæ* nomen non est auditum Romæ ante divortium Carvilianum. Hujus erat mentio frequens in libris Jurisconsultorum quos compilavit Justinianus, quæ nulla in ejus digestis inde compilatis hodie comparet. Apud Modestinum in collatione legum Mosaicarum sub Titulo de deposito: *Sic enim & in fiduciæ judicio, & in actione rei uxoriæ, & dolus & culpa deducitur.* Dedisses hunc locum Triboniano in sua collectione digerendum, sine dubio reposuisset, *Sic enim & in pignore, & in dote.* Nam & *fiduciæ* nomen ubique ex scriptis Jurisconsultorum, ut infra dicam, expunxit, & rei pariter uxoriæ mentionem abolevit, quia ejus actionem sustulit Justinianus, ex utraq; actione, ex stipulatu & rei uxoriæ, una facta, quæ ex stipulatu ob rem uxoriam repetendam ageret. Quod in rei uxoriæ actione præcipuum fuit, hoc est, bonæ fidei beneficium, huic accommodavit, quæ antea stricti juris erat. Sic si quis vere æstimet, utramque sustulit, novamque instituit veteri juri plane incognitam. Quam bene, viderint Jurisconsulti. Triennii tempus, quod antea ex rei uxoriæ actione doti reddendæ datum marito fuerat, in eo dotis genere quod in quantitate consistebat, ad annuam diem reduxit. Præsentem diem, quæ reliquis dotibus exigendis, in pondere, numero, ac mensura non consistentibus, præstituta fuerat, per actionem ex stipulatu, solis rebus, quæ solo continentur, illico restituendis, præscripsit. Si maritus autem moram faceret mobilibus intra annum & immobilibus statim reddendis, usuram æstimationis omnium rerum, quæ non essent immobiles, præstare eum voluit à die soluti matrimonii: immobilium, & rerum soli fructus quos percepisset, pensiones ædium, vecturas navium, & quæstum civilium annonarum, & omne omnino commodum quod ex

Ῥεπιδιδοῦς, ἀναλαμβάνει. Alia fuit actio olim mulieribus dari solita ad exigendam dotem, soluto matrimonio, quæ ex stipulatu vocabatur, & stricti juris erat, totamque dotem, etiam quæ consistebat in pondere, numero, & mensura, si ita convenisset, statim reposcebat. Græci τὴν προῖκα ἀπαιτοῦσαν ἀγωγὴν appellant. Hæc in solidum movebatur, & de omni dote, si omnem statim reddi stipulatione convenisset. At si, qui dotem dedisset, non etiam de his, quæ pondere, numero, & mensura constant, ut præsenti die redderentur, stipulatus esset, sola dos reliqua sic petebatur. Altera autem actione de repetitione dotis, pondere, numero, ac mensura constantis, in quantum facere posset, maritus condemnabatur. Ulpianus, tit. de dotibus: *Dos, si pondere, numero, mensura contineatur, annua, bima, trima die reddetur, nisi, ut præsens reddatur convenerit. Reliquæ dotes statim redduntur.* Ad has igitur dotes, quæ statim reddebantur, actio τὴν προῖκα ἀπαιτοῦσα instituta fuit, quæ actio ex stipulatu dicitur. Ad illam vero, quæ pondere, numero, mensura continetur, repetendam, altera actio, cui de *Reuxoria* nomen fuit, valebat. Ita enim vocatur in veteribus libris Justiniani, Cod. *de Reuxoria.* Idem in ipsa lege: *Et natura quidem, ex stipulatu actionis hæc intelligatur, Reuxoria in posterum cessante.* Glossæ Nomicæ: Ῥεουξωρία, ἀγωγὴ περὶ τῶν τῆς γυναικὸς πραγμάτων. Item: Ῥεουξωρία, τὸ ἐκ τῆς γυναικὸς κινούμενον. Et apud Theophilum, legendum ex scriptis lib. IV, cap. VI, Καὶ ῥεουξωρία πάλαι. ἥρμοζε δὲ αὕτη μετὰ διάλυσιν τοῦ γάμου τῇ γυναικὶ κατὰ τοῦ οἰκείου ἀνδρὸς, ἐπὶ ἀναλήψει τῶν προικιμαίων πραγμάτων. *Reuxoria* vox composita pro *Res uxoria*. Sic *Fœnogræcum*, pro *Fœnum Græcum.* Et in Claudio Suetonii vetustissimi libri *Ferotauros* unica voce appellant, quos editiones *Feros tauros. Res uxoria* proprie appellabatur dos ipsa, quia ad uxorem pertinebat. Nam, ut ait Boëthius, ad Topica Ciceronis,

Dos,

Dos, licet matrimonio constante in bonis viri sit, est tamen in uxoris jure, & post divortium velut res uxoria peti potest. Actionis *rei uxoriæ* nomen non est auditum Romæ ante divortium Carvilianum. Hujus erat mentio frequens in libris Jurisconsultorum quos compilavit Justinianus, quæ nulla in ejus digestis inde compilatis hodie comparet. Apud Modestinum in collatione legum Mosaicarum sub Titulo de deposito: *Sic enim & in fiduciæ judicio, & in actione rei uxoriæ, & dolus & culpa deducitur.* Dedisses hunc locum Triboniano in sua collectione digerendum, sine dubio reposuisset, *Sic enim & in pignore, & in dote.* Nam & *fiduciæ* nomen ubique ex scriptis Jurisconsultorum, ut infra dicam, expunxit, & rei pariter uxoriæ mentionem abolevit, quia ejus actionem sustulit Justinianus, ex utraq; actione, ex stipulatu & rei uxoriæ, una facta, quæ ex stipulatu ob rem uxoriam repetendam ageret. Quod in rei uxoriæ actione præcipuum fuit, hoc est, bonæ fidei beneficium, huic accommodavit, quæ antea stricti juris erat. Sic si quis vere æstimet, utramque sustulit, novamque instituit veteri juri plane incognitam. Quam bene, viderint Jurisconsulti. Triennii tempus, quod antea ex rei uxoriæ actione doti reddendæ datum marito fuerat, in eo dotis genere quod in quantitate consistebat, ad annuam diem reduxit. Præsentem diem, quæ reliquis dotibus exigendis, in pondere, numero, ac mensura non consistentibus, præstituta fuerat, per actionem ex stipulatu, solis rebus, quæ solo continentur, illico restituendis, præscripsit. Si maritus autem moram faceret mobilibus intra annum & immobilibus statim reddendis, usuram æstimationis omnium rerum, quæ non essent immobiles, præstare eum voluit à die soluti matrimonii: immobilium, & rerum soli fructus quos percepisset, pensiones ædium, vecturas navium, & quæstum civilium annonarum, & omne omnino commodum quod ex

rebus dotalibus quæsiſſet, bona fide reſtituere eum voluit. Quales uſuras à marito præſtari velit, ſi res moventes vel incorporales intra annum reſtituere superſederit, etiamſi non dixiſſet, ſatis tamen appareret. Cum enim bonæ fidei hanc actionem eſſe ſtatuat, eas deberi palam eſt, quas in bonæ fidei cōtractibus etiam non pactas obſervari moris fuit. Olim quidem judices pro arbitrio ex more regionis, ubi contractum erat, eam conſtituere ſolebant, ut patet ex leg. I, & XVII, D. de uſuris. Verum ex modo, quem Juſtinianus tum uſuris poſuerat, non poterant trientes excedere, hoc eſt, τρίτην ἑκατοστῆς. Quod argumento leg. XXXI, Cod. de jure dotium, poteſt probari, qua ſanxit idem imperator, eum, qui dotem ſpopondit vel promiſit, poſt biennnium à contracto matrimonio uſuras uſq; ad tertiam partem centeſimæ præſtare. Quidni igitur & uſuras, quas ob moram tardius reſtitutæ dotis ſocero vel uxori ſuæ gener præſtare jubetur, ſi poſt annum in reſtitutione ceſſaverit, ad eum modum deberi dicamus? Nec pluribus opus, cum diſerte id conſtituerit Juſtinianus lege unica, Cod. de Re uxoria. Adeo autem jus idem in redditione dotis & datione, ſi ab his, qui hoc vel illud præſtare debebant, mora fieret, ſtatui par fuit, ut conſtet, veteri Romanorum jure idem præſtitutum ſpatium ſolvendæ doti quæ promiſſa eſſet, & reddendæ, ſi conſiſteret in pondere, numero ac menſura. Inſignis ea de re locus extat in Excerptis Polybii de Scipione, qui cum dotem deberet patris ſororibus, eamque poſſet, ut leges jubebant, annua, bima, trima die ſolvere, ut liberalitatem ſuam teſtaretur & affectum erga propinquas, univerſam præſenti die ſolvit. Ea porro dos erat quæ in pecunia numerata conſiſtebat. Verba Polybii: κατὰ δὲ τοὺς Ῥωμαίων νόμους δέον ἐν τρισὶν ἔτεσιν ἀποδοῦναι τὰ προσοφειλόμενα χρήματα τῆς φερνῆς ταῖς γυναιξὶ, προδοθέντων τῶν πρώτων ἐπίπλων εἰς δέκα μῆνας κατὰ τὸ παρ᾽ ἐκεί-

νοις

νοις ἔθος, εὐθέως ὁ Σκιπίων συνέταξε τῷ τραπεζίτῃ τῶν κʹ καὶ εʹ ταλάντων ἑκατέρᾳ ποιήσασθαι τὴν ἀνταπόδοσιν ἐν τοῖς δέκα μησί. Una pensione solvit, quod tribus poterat. Mirum vero, Justinianum in pari causa & favore, immo etiam jure, dandæ dotis ac reddendæ, spatium redditionis ex triennio ad annum redegisse, cum promissæ dotis solutioni terminum ex eodem triennio legibus antiquis præstituto ad biennium revocasset. Cui porro dubium est, quin jure veteri, quo vir rerum dotalium, quæ pondere, numero, & mensura continentur, restitutionem tribus pensionibus, annuæ, bimæ, & trimæ diei facere, rei uxoriæ actione interpellatus cogebatur, si post triennium cessaret, usuras ex more regionis, ut in contractibus bonæ fidei mos erat, teneretur præstare? Quinimmo, si singulis annis inferre pensionem supersederet debitam, illius anni usuras puto debuisse,&, si per triennium nihil solvisset,& adhuc post illud spatium moraretur, ex die dissoluti matrimonii solvendarum reum esse dici posse. Hoc appareret ex libris veterum Jurisconsultorum, si integri ad nos pervenissent. Constat etiam ex verbis Polybii, quæ supra retulimus, singulas pensiones non post finem anni sed decimo mense solvi solitas, forte ut, si non esset soluta, in fine cum usuris posset exigi ab eo cui debebatur. Ad hoc veteris juris instar & Justinianus, cum triennale spatium ad annum reduceret ad restitutionem dotis, quæ constabat in pondere,numero, & mensura, si post annum moram restitutioni necteret maritus, ex tempore dissoluti matrimonii usuras deberi pronuntiavit,& quidem trientes. Quas usuras videtur Justinianus omnibus bonæ fidei contractibus præfinisse, quæ olim ex more regionis arbitrio judicis constitui moris erat, dum ne legitimarum modum transirent. Ex tunc centesimæ. Ergo à centesima inferiores omnes, non etiam superiores, licebat in bonæ fidei judiciis moram facientibus imponere,

ipsa etiam centesima comprehensa. De quo infra pluribus. Ceterum, ut retentione dotis vir uxorem puniebat ob mores graviores, ita vir ab uxore similiter puniebatur ob pares mores restitutione dotis præsenti die, quæ in longiorem diem rei uxoriæ actionem suspendebat. Locus Ulpiani, ex corpore regularum ejus, vulgo inquinatissimus, sic est repurgandus: *Mariti quidem mores puniuntur in ea quidem dote quæ ad diem reddi debet, ita: Propter majores mores præsentem dotem reddit, propter minores senum mensium die. In ea autem quæ præsens reddi solet, tantum ex fructibus jubetur reddere, quantum in illa dote quadriennii redituum repensatio facit.* Glossæ veteres: *Repensare*, ἀντιστῆσαι, ἀναδοῦναι. Inde *repensatio*, ἀντιστάθμισις, ἀντιστάθμισις, quæ est æstimatio vel pretium quod æquivalet reditibus fundorum in quadriennio percipiendis. Retentiones ex dote, quæ à marito antiquitus fiebant, aut propter liberos, aut propter mores, aut propter impensas, aut propter res donatas, aut res amotas, omnes sustulit Justinianus, prædicta leg. unica Cod. de Re uxoria. Sed hæc non sunt hujus loci, & scribimus non de jure dotium, sed de dotium usuris. Hinc vel maxime perspicuum est, quanto moderatiores usuræ in usu Romanis fuerint quam Græcis, cum ex eadem causa moræ in reddenda dote factæ Græci usuram permiserint ratione duodeviginti denariorum in centum, quæ jure Romano trientes in eodem casu licitæ, dantes in centum quattuor annuos denarios. Rationem hujus differentiæ infra reddimus.

Caput V.

De nauticis & maritimis usuris. Sola periculi ratione eas à communibus fuisse distinctas, & nomen inde habuisse. Majorem etiam modum iisdem propterea competisse. Ideo & ἐγγύους *appellatas communes, quia*

creditori

creditori secura, non ἐγγείους, hoc est, terrestres. Quid sit κατάγειον & ὑπόγειον οἴκημα. Quid ἔγγειον κτῆμα vel οἴκημα. Alia ratio exponendæ vocis ἔγγυον in usuris communibus. Vsuras quasi spondere & fidem præstare pro sorte. Qui eas semel solvit, non posse amplius creditum inficiari. Locus Theophrasti explicatus. Veriorem videri expositionem quæ ἔγγυον pro tuto & securo accipit. Nautici fœnoris modum Athenis intra ἐπίπεμπτον τόκον, ut plurimum, stetit. Non id tamen perpetuum fuisse nec esse potuisse. Vsuras variare, pro temporibus ac locis, ac rerum etiam ipsarum, quæ mutuo dantur, conditione. Ante Iustinianum nullum fœnori nautico modum fuisse præscriptum. Cur iniquum videatur in omni navigatione pares usuras exigi, quod voluit Iustinianus. Cur leviores usuræ nauticæ Athenis usitatæ quam olim Romæ ante Iustinianum. Non recte videri, eum imperatorem easdem usuras statuisse exigendas in navigationem annuam, atque in trimestrem. Græcis Atticis antiquis non aliter appellatas fœnoris maritimi usuras quam nauticas. Qui ex Græcis διαποντίους & ἐπιποντίους τόκους dixere, sub imperio Romano vixisse, atque ita eas appellasse, ut trajecticiam pecuniam exprimerent. Ἔγγυα δανείσματα & ναυτικὰ, opposita. Demosthenes emendatus. Quid sit διακεχειρισμένον. Apud eumdem oratorem ἔγγειος οὐσία distincta à nominibus. Ἔκδοσις oratoribus Atticis de pecunia trajecticia, & δάνεισμα κατ' ἔκδοσιν. Ἐκδοῦναι ἔκδοσιν. Ναυτικὸν simpliciter, fœnus nauticum, vel pecunia sub usuris maritimis credita. Ναυτικοῖς δανείζειν, & ναυτικοῖς ἐργάζεσθαι. Demosthenes correctus. Cur ἐκδόσεως nomine appellatum nauticum fœnus. Lex Attica explicata de negotiatoribus frumentariis. Non licuit fœneratoribus pecuniam sub usuris nauticis alicui mercatori frumentario locare, nisi ea conditione, ut frumentum ex ea pecunia coëmptum

 ptum

ptum Athenas importaret. Fœneratores legem imposuisse his quibus pecuniam dabant trajecticiam, quos in portus adpellere, & quas regiones petere deberent. Aliarum mercium quam frumenti negotiatores non fuisse coactos eas deferre in emporium Atheniensium. Ad hoc etiam invitatos fuisse immunitate vectigalium. Pecuniam trajecticiam ἔκδοτον dictam ob periculum cui exponebatur. Tyrius maximus explicatus. Quid sit ἐν θαλάττῃ παραβάλλεσθαι. Quid παράβολος, & παραβολεύεσθαι, & parabolari apud veterem interpretem Epistolarum Pauli. Lege Rhodia non licuit aliter pecuniam trajecticiam fœnerari quam cum periculo creditoris. Hac in re leges Romanæ Rhodiis contrariæ. Lege Rhodia controversias omnes nauticas decidi voluisse imperatores Romanos jam inde ab Augusto. Lex Antonini, qua id confirmavit, aliquot locis emendata & explicata. Legem Rhodiam tum demum valuisse ubi nulla lex Romana contrarium juberet. Ex lege Rhodia ante Antoninum Pium naufragia ad fiscum & publicanos pertinuisse. Id mutasse eumdem Antoninum. Lex ejusdem Cod. de Naufragiis emendata. Etiam apud Athenienses, ut apud Rhodios, non aliter syngraphas de trajecticia pecunia conscribi solitas, quam ut periculum rei creditæ creditorem respiceret. De vario apud Athenienses nautici fœnoris modo. Syngrapha nautica apud Demosthenem exposita, & aliquot locis correcta. Quis locus in Bosporo dicatur ἐφ' ἱερόν. Quid sit σύλη Atticis. De ἀνδρολη⟨ψ⟩ίᾳ, & jure represaliorum. Tempestates circa caniculæ ortum majores excitari solitas. Ægæum mare procellosum fuisse ob multitudinem insularum quibus est quasi consitum. Quid differant ἐμβάλλειν & εἰσβάλλειν. Quid sit ἐμβολὴ navis. Quid sit ἐξελέσθαι φόρτον, merces nempe exonerare, & contrarium τοῦ ἐμβάλλεσθαι. Aristoteles in secundo Oeconomico explicatus, Harpocration emen-

emendatus. Prout majus incurrendum esset in navigatione periculum, ita majores usuras in pactionem trajecticiæ pecuniæ deductas. Fœnus nauticum in Sesto oppido Hellesponti fuisse ἐπόγδοον, hoc est, in octavam sortis partem. Demosthenes emendatus in oratione ad Polyclem. Nauticum fœnus non fuisse diarium. Quid sit καλῶν τὰ πλοῖα. Alia multa.

DIximus de communibus usuris, quas apud Athenienses non ulla lex scripta, sed sola consuetudo ex usu ac ratione commerciorum in contractibus intra modum coëgit, cum lex infinitas eas permitteret. Nunc dicendum de maritimis ac nauticis, quas & ipsas in eadem civitate mos & usus, ut citra certos limites consisterent, præstitisse videtur, cum licentia in hoc genere fœnoris liberior semper & effusior apud omnes fere populos concessa fuerit quam in communi, propter periculi rationem. Quæ sola caussa fecit ut distinguerentur tam nomine quam modo ab his quæ citra periculum sui auctoris in pactionem venirent. Quid enim opus erat, has usuras *maritimas* & *nauticas* indigetare, nisi quia sub hac appellatione intelligi dabatur, periculum earum, ut ipsius sortis, auctorem fœnoris spectare? Alias totidem usurarum genera & appellationes fingendæ fuissent, quot res sunt quarum gratia homines mutuam sumunt pecuniam. Qui ad agros mercandos fœnebre mutuum acciperet, usuræ inde profectæ dicendæ forent *agrestes*. Pecunia ad ædes emendas sumpta similiter inde appellatas usuras dare debuit. Atque ita de ceteris. Nam & *trajecticia pecunia* idcirco dicitur, quæ trans mare vehenda accipitur, & usuræ, quæ ex pacto in eam pecuniam præstantur, *maritimæ* & *nauticæ* vocantur, qui tamen nummi in terra dantur, atque in terra redduntur, usuræque eorum pariter eodem loci solvuntur, non in ipso mari,

Ex quibus perspici potest quam inepte recentiores Græci ἐγγείους τόκους appellarint usuras communes, quasi *terrestres*, cum vox ἔγγειον veteribus, de solis, ut jam supra notavimus, possessionibus, quæ solo continentur, usurpata sit. Ut enim καταγειον οἴκημα & ὑπόγειον subterraneum est habitaculum, ita ἔγγειον κτῆμα vel οἴκημα, soli ipsius possessio dicitur, vel ædes in eo locatæ ac fundatæ. Ceterum ut recentioribus Græcis ἔγγειος τόκος dictus est, ita compilatori legum Navalium, quem recentem esse constat, δάνειον ἐπὶ γῆς appellatur, & distinguitur à maritimo, cap. xv, περὶ δανείου ἐπὶ γῆς καὶ θαλάσσης. At Græci veteres ἐγγύους eas usuras, non ἐγγείους recte nominarunt, hoc est, tutas ac securas creditori. Quia autem ἔγγυος Græcis idem etiam significat quod ἐγγυητὴν & fidejussorem, subtilius fortasse quam verius aliquis posset existimare, ἐγγύους τόκους in communi fœnore appellari, quod usuræ quasi pro sorte sponderant, ac fidem præstent. Qui enim usuras solvit, eo ipso fatetur se principalem summam debere, propter quam eas pendit. Non integrum igitur illi sit, creditum abnegare, quem semel usuras ejus summæ constiterit præstitisse. Hinc Theophrastus, in characterismo ἀπιστίας, incredulum illum, & qualem ibi describit, testes ait vocasse, quoties usuras pro debito reciperet, ne inficiari amplius possent de summa sortis, cujus nomine mercedem jam persolvissent: Καὶ τοὺς ὀφείλοντας αὐτῷ ἀργύριον μετὰ μαρτύρων ἀπαιτεῖν τοὺς τόκους, ὅπως μὴ δύνωνται ἔξαρνοι γενέσθαι. Cujus loci mentem non est assequutus doctissimus interpres & commentator. Ita ergo in communi fœnore ἔγγυοι τόκοι dici potuerint, quod ἔγγυοι fuerint pro ipsa sorte, fidemque debiti fecerint. In nautico fœnore τόκοι non sunt ἔγγυοι, quia usuræ simul cum sorte solvuntur, navigatione finita. Verius tamen puto, ἔγγυον esse in his usuris communibus, sicut Græci interpretantur, ἀσφαλές. Nam & ἔγγυον δάνεισμα dicitur, ipsum nempe mutuum, non tantum

tantum ἔγγυος τόκος. Ad cujus differentiam, ἐπικίνδυνον dixere & ἐπιπόντιον δάνεισμα, quod ita trajiciendum & trans mare portandum accipitur à mercatore, ut fœnerator, qui id mutuum dedit, periculum creditæ summæ in se reciperet, si quod infortunium navi contigisset, vel à tempestate, vel à piratis, vel ex furtis, vel alio quocunque casu. Pecuniæ igitur sic datæ usurarum modus per se ex contrahentium mutua, quam mos & usus induxerant, consensione intra ἐπίπεμπτον τόκον ut plurimum Athenis stetit. Ita communis fœnoris ἔφεκτος τόκος ab eodem tacito contrahentium consensu veluti legem accepit. Quod non tamen ita perpetuum fixumque fuit, ac si lex eam mensuram usuræ utrique fœnori præfinivisset. Nam, pro ratione temporum & rerum ipsarum, cum in eodem statu non possit nec debeat manere usurarum temperamentum, sed variandum sit, modo ampliores, modo minores, ut erant commercia, accipi, jus & æquum fuit. In quo consuetudinem lege ipsa multo justiorem esse ac meliorem non dubitem pronuntiare, quatenus lex eamdem omni tempore & loco regulam servare optime possit, circa res quæ parem modum ubique, & in omnibus eumdem tenorem habere aptæ sunt. Ubi vero res ex vi naturæ suæ variant, quomodo lex, quæ immutabilis est, recte eas reget ac moderabitur? Si mutetur lex, id non fieri potest nisi ut nova lege tollatur. At infra breve spatium ea tempora, si forte, possunt incidere, ut vetus revocanda sit, nova abrogata. Quis finis erit tandem? Melius ergo consuetudini, legis non scriptæ vicem obtinenti, ea permittentur decidenda, quæ aliam atque aliam formam subinde recipiunt, quibus mos & usus ita se accommodant, ut ipsa ejus variatio pro norma sit rebus variantibus. Ante Justinianum nauticum fœnus apud Romanos semper liberum fuit usque ad infinitam usurarum licentiam, cum tamen commune in ea republica

blica nullo non tempore restrictum suis limitibus fuerit. Ad centesimam usuram placuit illi imperatori id reducere. Quasi in omnibus navigationibus, ad quas pecunia trajecticia sumebatur mutua, eadem periculi esset ratio, idem tempus esset consumendum, donec salva navis in portum rediisset. Quid vero iniquius, quam pares usuras exigi ad navigationem, quæ non esset ante annum, vel etiam biennium, peragenda, & ad eam quam trimestre spatium finiret? Hoc temporis intervallum, quod navigando impenditur, longius breviusque, fecit ut usurarum in pecunia trajecticia modus pæne status ac sollemnis, levior fuerit apud Athenienses quam apud Romanos ante Justinianum. Nam apud Romanos, teste Paulo, lib. II Sententiarum, cap. XIV, de usuris, *Trajecticia pecunia propter periculum creditoris quamdiu navigat navis, infinitas usuras capere potest.* Apud Athenienses autem, ut ex Xenophonte jam supra notavimus, & in sequentibus id sumus confirmaturi, ναυτικὸς τόκος, fuit ἐπίπεμπτος, id est, *quintarius*, nempe in quintam sortis partem, quod vulgo dicimus *viginti in centum*, cum commune fœnus eamdem usuram daret in centum ac viginti. Quod aliquis miretur, cum communes usuræ Atticis tanto majores receptæ fuerint, quam Romanis. Sed hæc ratio est. Navigationes Atheniensium omnes fere Bosporum petebant, aut, cum longissime ibant, Pontum. Ut breves erant, ita minoribus obnoxiæ periculis. Nam in longo navigationis tempore, frequentiora solent incurrere pericula, tam à piratis, quam à tempestate. Si in Ægyptum, aut in Syriam etiam navigarent, breviori spatio id iter conficiebant, quam Romani, qui si & in Pontum ire navi vellent, ut sæpe faciebant, vix anno absolvebant, quod trimestri spatio perficiebatur Atheniensibus. In Græciam ituris Romanis, ut in eam creberrimæ mercatoribus navigationes, plus temporis insumendum

dum erat, quam Græcis Pontum petituris. Quid de India loquar, quam & Romani mercatores jam ab Imperio Augusti frequentabant, & cum Persis commercia miscebant? An æquum fuit mercatori ad navigationem Indicam pecunias mutuato, non majores usuras promittere suo fœneratori, quam si Siciliam aut Africam esset ex Italia trajecturus? At lege Justiniani, quæ modum fixit trajecticiæ pecuniæ fœnori, quocunque vela daturus esset mercator, & in quantumcunque temporis spatium, non plus licuit fœneratori ab eo usurarum nomine exigere quam centesimam in omne navigationis tempus. Quod non fieri debuit. Nam præter periculum ratio etiam fuit habenda temporis, ut in omni usura fit. Pone, aliquem ex longa navigatione non redire ante annum & quattuor menses. Quippe & ipse Justinianus, in Novella de nautico fœnore, fatetur, interdum ultra annum navigationem extendi. Fœnerator ille, qui pecuniam dedit, post annum illum & quattuor menses non plus à mercatore cum nave incolumi reverso recipiet, ultra sortem, quam centesimam. Atqui potuisset idem fœnerator citra periculum ex communi fœnore, cui besses usuras Justinianus permisit, si negotiator aut trapezita id exercerent, tantumdem lucrari intra illud tempus quo navigavit navis. Et, quod magis iniquum est, si navis intra mensem unum aut alterum reversa foret, eamdem centesimæ summam taxavit idem imperator. Hanc iniquitatem haud multo post vidit idem, & correxit. Verum de his infra, ubi nauticum fœnus ex Romanorum jure & more explicabimus. Nunc in Græcia sumus, & quidem Athenis, apud quas, ut etiam Romæ, sola periculi ratio discrimen inter nauticum fœnus & commune constituit. Nulla quippe re alia Græcis hoc ab illo discretum est, cum modo tum nomine. Commune ἔγγυον appellatum, id est, tutum. Ergo nauticum dubium & anceps, & periculo creditoris

toris navigans. Ideo & major in hoc modus admissus quam in altero. In ἐγγύῳ enim communiter usura usitata, τόκος ἔφεκτος. In nautico, ἐπίπεμπτος. Notandum porro apud Atticos non alio nomine nauticum fœnus fuisse appellatum quam ναυτικὸν, non, ut apud Græcos recentiores reperitur, διαπόντιον & ἐπιπόντιον, quasi sic vocaretur ad distinctionem ἐγγείου sive terrestris, quod nullum hoc nomine notum fuit Græcis, apud quos, ut ante observabamus, τὰ ἔγγεια, id est, res soli, opponuntur τοῖς ἐπίπλοις, id est, ἐπιπολαίοις κλήσεσι, hoc est, mobilibus. Scriptores itaque Græci, qui ἐπιπόντιον & διαπόντιον δάνεισμα vocant, vixere sub Romanorum imperio, & loquutionem Romanam, qua *trajecticiam pecuniam* dicunt, quæ in fœnus nauticum datur, ita exprimere videntur voluisse. Pollux, lib. III, cap. IX: ἔγγυα δανείσματα, ναυτικά. Item, lib. VIII, cap. XII, quod est περὶ δανεισμάτων, ita scribit: Δάνεισμα, χρεωφείλημα, ἔγγυον, ναυτικόν. Nusquam διαπόντιον aut ἐπιπόντιον vocat. Cap. XI ejusdem libri, ναυτικὴν συγγραφὴν appellat quæ de nautico fœnore conscripta est. Sed & ναυτικοὶ τόκοι Demostheni vocantur usuræ nauticæ. Diogenes Laërtius, in vita Zenonis, ναυτικῶς δανείζειν, hoc est, *sub usura nautica fœnerari*, de ipso Zenone: Φασὶ δ' αὐτὸν ὑπὲρ χίλια τάλαντα ἔχοντα ἐλθεῖν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ταῦτα δανείζειν ναυτικῶς. *Ferunt, eum, cum in Græciam venit, habuisse supra mille talentum, eaque fœnore nautico collocasse.* Sic ναυτικῶς ἐργάζεσθαι, Demostheni in ea contra Apaturium: μέτρια δὲ ἔχων τούτοις πειρῶμαι ναυτικῶς ἐργάζεσθαι. Ita legendum, non, ut vulgo est, ναυτικοῖς. Dicit, cum mediocres haberet facultates, se maritimis usuris & quæstibus animum adjecisse. Ἐργάζεσθαι simpliciter est *quæstum facere.* Ergo ἐργάζεσθαι ναυτικῶς, ut δανείζειν. Quinimmo τὰ ναυτικὰ apud Oratores Atticos simpliciter usurpantur de bonis, quæ in fœnore nautico posita sunt. Demosthenes, in priore contra Aphobum, bona,

quæ

quæ pater reliquerat, sic enumerat, & quidem quæ in fœnore tam ἔγγυα quam ναυτικὰ consistebant, hoc modo: ναυτικὰ δὲ ἑβδομήκοντα μνᾶς ἔκδοσιν παρὰ Ξούθῳ, τετρακοσίας δὲ καὶ δισχιλίας ἐπὶ τῇ τραπέζῃ τῇ Πασίωνος, ἑξακοσίας δὲ ἐπὶ τῇ Πυλάδου, παρὰ δὲ Δημομέλει τῷ Δήμωνος υἱεῖ χιλίας καὶ ἑξακοσίας, κατὰ διακοσίας δὲ καὶ τριακοσίας ὁμοῦ τὸ τάλαντον διακεχρημένον. Nomina usuraria recenset quæ patri debebantur, cum decessit, & primo quidem τὰ ναυτικὰ, id est, sub usuris maritimis credita. Deinde τὰ ἔγγυα apud trapezitas collocata, Pasionem & Pyladem. Hæc tuta nomina, ad mensam data. Mox numerat, quæ non mensariis locata, sed privatis fœnore data, & nominatim quidem Demoteli Demonis filio. Postremo æs memorat, variis, quos non nominat, creditum per minutas summas, ducentarum aut trecentarum drachmarum, quæ omnes collectæ talentum fere conficerent. Κατὰ διακοσίας δὲ καὶ τριακοσίας ὁμοῦ τὸ τάλαντον διακεχρημένον. Vitiosa hæc scriptura & legendum omnino, διακεχρησμένον. Quod est, per partes variis creditum. Idem tamen mendum, quod mireris, hæsit in lexico Harpocrationis, apud quem legitur, dum hunc ipsum locum oratoris explicat, Διακεχρημένον, ἀντὶ τοῦ κατὰ μέρος δεδανεισμένον. Atqui certissimum est, rescribi debere, διακεχρησμένον. Nam, ut aliud κεχρημένον, aliud est κεχρησμένον, idem in compositis obtinet. Κεχρησμένον ἀργύριον est *mutuo datum*, unde χρήστης, *creditor*. Κεχρημένος, est *indigens*, qui aliqua re opus habet. Hesiodus: Αἰδὼς δ' οὐκ ἀγαθὴ κεχρημένον ἄνδρα κομίζει. Sed ad rem. In syngrapha nauticæ pecuniæ apud eundem Demosthenem ναυτικὰ & ἔγγεια sic opponuntur, ut illa significent pecuniam in nautico fœnore positam, hæc possessiones quæ solo continentur. Καὶ ἐκ τούτων ἁπάντων ἐγγείων τε καὶ ναυτικῶν. Sic & in παραγραφῇ ὑπὲρ Φορμίωνος, apud eumdem, ἔγγειος οὐσία distinguitur à nominibus: Ἡ μὲν γὰρ ἔγγειος οὐσία Πασίωνι μάλιστα ταλάντων

των ἔκδοσιν ἀργύριον δὲ πρὸς ταύτῃ δεδανεισμένον ἴδιον πλέιον ἢ πεντήκοντα τάλαντα. Vix tamen aliter mihi persuadeo, quin melius sit legi in Syngrapha trajecticiæ pecuniæ, καὶ ἐκ τούτων ἁπάντων, ἐγγύων τε καὶ ναυτικῶν. Ubi ἔγγυα sunt nomina sub communibus & tutis usuris locata, ναυτικὰ maritimis & creditoris periculo data, ut non uno loco ea distinxit magnus auctor Pollux, & solidioris doctrinæ laude omnibus præferendus, qui ὀνομαστικὰ conscripsere. Ναυτικὸν ergo absolute pro pecunia sub usuris nauticis credita. Possemus itaque & sine emendatione locum Xenophontis, quem supra emendabamus, sic interpretari: ᾧ μὲν δέκα μναῖ εἰσφορὰ γένηται, ὥσπερ ναυτικὸν, σχεδὸν ἐπίπεμπτον αὐτῷ γίγνεται, τριώβολον τῆς ἡμέρας λαμβάνοντι. Ἔκδοσιν etiam Attici proprie dixerunt de pecunia trajecticia sive nautico fœnore, quam vocem Grammatici interpretantur quasi ἔξω δόσιν, quod nimirum, ut eos puto intellexisse, pecunia foras daretur, & ad navigandum, non, ut in urbe consumeretur, ut in ἐγγύῳ fœnore. Atque hæc est notio trajecticiæ pecuniæ Latinis, quæ in hoc, ut mare trajiciat, datur. Harpocration: Ἔκδοσις, τὸ ναυτικὸν δάνεισμα, οἱονεὶ ἔξω δόσις. Citatque Demosthenem contra Aphobum, & is est locus quem paulo ante attulimus: ναυτικὰ δὲ ἑβδομήκοντα μνᾶς, ἔκδοσιν παρὰ Ξούθῳ. Ubi forsitan melius esset scribere, κατ' ἔκδοσιν. Ita enim Pollux vocat lib. VIII, cap. XII: Δάνεισμα, ἔγγυον, ναυτικὸν, κατ' ἔκδοσιν, vel κατ' ἐκδόσεις. Sic potius scribendum, quam, sicut vulgatum est, καὶ ἐκδόσεις. In Demosthene nihil muto. Sic alibi loquutus est, ut in ea contra Callipum: Ἐκεῖνος γὰρ πετταράκοντα μνᾶς ἔκδοσιν ἐκδοὺς εἰς Θρᾴκην Μεγακλείδῃ τῷ Ἐλευσινίῳ καὶ Θρασύλλῳ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, μεταδόξαν αὐτῷ μὴ ἐκεῖσε πλεῖν, μηδὲ κινδυνεύειν. Ubi vides, ἔκδοσιν ἐκδοῦναι proprie de nautico fœnore dici, & periculo creditoris navigaturo. Sed & μνᾶς ἔκδοσιν δοῦναι ita dici uti hic, ἑβδομήκοντα μνᾶς ἔκδοσιν παρὰ Ξούθῳ. Similior adhuc

adhuc esset loquutio, si legeretur, ἔκδοσιν ἐκδοθέντα παρὰ Ξένθῳ. Idem lib. III, cap. IX: χρέους δανείσματα, ὀφειλήματα, ἐκδόσεις. ἐκδιδόναι, ἔγγυα δανείσματα, ναυτικά. Ergo δάνεισμα κατ' ἔκδοσιν, vel ἔκδοσις, idem quod fœnus nauticum. Nec ea tamen hujus vocis notio est quam sibi fingunt Grammatici, ut sit quasi ἔξω δόσις. Nam ἔκδοσις est simpliciter locatio vel elocatio, de rebus quæ commodantur mercede constituta, hoc est, elocantur. Hinc ἐκδιδόντες Atticis, sunt locatores publicorum operum, οἱ ἐργολαβοῦντες, mancupes, redemptores & conductores. Ergo & ἐκδιδόναι est *locare*, &, *mercede pacta aliquid dare utendum*. Sic pecuniæ, quæ dantur in fœnus, quod est merces pro usu, locari à dantibus dicuntur Latine, & conduci ab accipientibus. Unde *conducti nummi* Horatio, ut ante notavimus, fœnore sumpti. Attici autem, si forte, κατ' ἐξοχὴν de nautica usura hanc locationem sive ἔκδοσιν usurparunt, utpote quæ mercedem majorem exigeret, quam communis & ἔγγυος. Hinc ἐκδιδόναι verbum, hoc est, *locare*, absolute pro, *pecuniam mutuam dare in nauticum fœnus*, in lege Attica, quam allegat Demosthenes in πρὸς Λάκριτον παραγραφῇ, his verbis: Ἀργύριον δὲ μὴ ἐξεῖναι ἐκδοῦναι Ἀθηναίων, καὶ τῶν μετοίκων τῶν Ἀθήνησι μετοικούντων μηδενὶ, ὧν οὗτοι κύριοί εἰσιν, εἰς ναῦν, ἥτις ἂν μὴ μέλλῃ ἄξειν σῖτον Ἀθήναζε, καὶ τἆλλα τὰ γεγραμμένα περὶ ἑκάστου αὐτῶν. ἐὰν δέ τις ἐκδῷ παρὰ ταῦτα, εἶναι τὴν φάσιν καὶ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἀργυρίου πρὸς τοὺς ἐπιμελητάς. Ubi ἐκδοῦναι ἀργύριον est pecuniam sub nauticis usuris mutuam dare, id est, elocare. Non vetat ea lex, ut perperam notavit ad leges Atticas eruditissimus commentator, mercatoribus pecuniam credere, qui alibi quam Athenis negotiarentur. Quod est absurdum. Nam illi ipsi mercatores, qui frumentum Athenas devehere lege jubentur, alibi quam Athenis negotiabantur, utpote qui aliunde illud frumentum Athenas importare necesse haberent. Cete-

 rum

rum nec de omnibus mercatoribus ſcripta lex, ſed de ſolis σιτεμπόροις, id eſt, frumenti negotiatoribus. Lege igitur erat vetitum ne quis Athenienſis civis vel metœcus in eam navem, quæ proficiſceretur ad frumentum apud exteros coëmendum, pecuniam, cujus dominus eſſet, ſub fœnore nautico locaret, niſi quæ frumentum illud, quod ex ea pecunia emptum foret, Athenas eſſet importatura. Solebant enim, qui mutuam pecuniam dabant naviculariis aut mercatoribus, eos in ſuas leges adſtringere, ne in alios portus cum mercibus appellerent quam de quibus pacto conveniſſent, ut conſtat ex hac lege: Τοὺς ναυκλήρους καὶ τοὺς ἐπιβάτας πλεῖν εἰς ὅτι ἂν συνθῶνται ἐμπόριον. Hoc enim in ſyngrapha fœneraticia expreſſe cavebatur, ut apparet ex ſyngrapha Androclis & Naucratis apud Demoſthenem: Καὶ ἀπάξουσι τὰ χρήματα τὰ ἐκ τοῦ Πόντου ἀντιφορτισθέντα Ἀθήναζε πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ πλοίῳ ἅπαντα. Vetantur ergo illa lege ſupraſcripta Athenienſes, tam cives, quam metœci, pecuniam fœnerari mercatoribus ad mercatum frumenti in Helleſpontum navigaturis alia conditione, quam ut frumentum, quod ex ea pecunia coëmiſſent, Athenas importarent. Si contra pactum venirent, graviſſima multa afficiebantur, ut lex eadem, quam paulo ante attulimus ex oratione contra Dionyſodorum, manifeſtum facit: Πλεῖν εἰς ὅ,τι ἂν συνθῶνται ἐμπόριον, εἰ δὲ μὴ, ταῖς μεγίσταις ζημίαις ἐνόχους εἶναι. Vulgo in ejuſmodi ſyngraphis duplum pecuniæ ſtipulari ſoliti creditores, ſi in alios portus, quam de quibus conveniſſent, navis deduceretur, aut aliud quid conventioni contrarium facerent, ut ex ſyngrapha, quæ legitur in eadem oratione contra Dionyſodorum, perſpicuum eſt; ἐὰν δὲ μὴ παράσχωσι ἐμφανῆ τὰ ὑποκείμενα καὶ ἀνέπαφα, ἢ ποιήσωσί τι παρὰ τὴν συγγραφὴν, ἀποδιδότωσαν διπλάσια τὰ χρήματα. Cujus rei illuſtre exemplum ſuppeditat illa pactio ſyngraphæ Dionyſodori apud Demoſthenem. Dionyſodorus & ſocius ejus Parmeniſcus

menifcus pecuniam fub ufuris nauticis & navis hypotheca à Dario & Pamphilo rogarunt mutuam, ea conditione, ut in Ægyptũ navigarent, & ex Ægypto Rhodum aut Athenas, ufuram pacti fe foluturos in alterutro harum urbium Emporio. Darius & Pamphilus negarunt fe dare poffe ter mille drachmas, quas petebant fœnore, alia lege atque omine, quam ut Athenas rediret navis, ibique fors & ufuræ redderentur. Quia nimirum leges vetabant cum frumentariis negotiatoribus aliter pacifci, aut aliis conditionibus pecuniam fœnerari. Verba Syngraphæ: Ἀθήνηθεν εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐξ Αἰγύπτου Ἀθήναζε. Non contenti fœneratores his legibus obligare, ipfos etiam mercatores & naviculariοs, fi qui effent fortaffe, qui fua pecunia, non mutuaticia, negotiarentur ac navigarent, lege adftrinxerunt, ne fas haberent alio frumentum peregre emptum invehere quam Athenas: ἐάν τις Ἀθηναίων ἐμπόρων ἢ ναυκλήρων ἄλλοθί που σιτηγήσῃ ἢ Ἀθήναζε, θάνατος ζημία ἔστω. Morte folitos multari, probatur ex Demofthenis adverfus Phormionem Oratione his verbis: τῶν δὲ νόμων τὰ ἔσχατα ἐπιτίμια, προστεθεικότων εἴ τις οἰκῶν Ἀθήνησιν ἄλλοθί που σιτηγήσειεν ἢ εἰς τὸ Ἀττικὸν ἐμπόριον. Ut pœnis graviffimis deterrebantur Attici cives & inquilini negotiantes alio quam in Atticum emporium frumenta invehere, ita ad hoc etiam invitabantur immunitate. Theophilus lib. I, cap. 11: Οἷον ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις ἐνέχρητο ἐπεισάκτῳ σίτῳ, οἷα λεπτόγεως οὖσα, καὶ μέγιστον ἦν παρ' αὐτοῖς ἐλάττωμα, τὸ τῆς σιτοδείας πάθος. Ὁ τοῦτο τοίνυν βουλόμενος καταπαῦσαί τι ἄν, ἐνομοθέτησεν, ἢ ὥστε τοὺς σιτεμπόρους ἀτελείας ἀξιοῦσθαι. Ita legendus ille locus ex veteribus codicibus. Ob penuriam frumenti, quo Attica laborabat ex foli fui fterilitate, quia λεπτόγεως, hæ leges latæ funt, quæ aliarum rerum ac mercimoniorum negotiatores nihil attingebant. Nulla igitur lex prohibuit, ut putavit vir eruditus, mercatoribus pecuniam credere qui alibi quam Athenis ne-

gotiarentur. Quod ne de frumentariis quidem verum esset, qui non potuissent Athenas frumentum importare nisi alibi essent negotiati. Sed peregre coëmptum in alias regiones illud devehere non poterant, quia cogebantur Athenas deferre. Quod in aliis mercibus non observabatur, nec vetitum erat. Qui hujusmodi mercatoribus pecunias fœnerabantur, suo periculo id faciebant, non eorum quibus dabatur, ut in alio fœnore mos jusque est. Atque inde fortasse pecuniam trajecticiam ἔκδοτον Attici vocarunt, quasi projecticiam & exposititiam, utpote quę in casus incertos & pericula daretur, ac velut exponeretur. Unde ἔκδοτος, πρόδοτος, Hesychio: & ἐκδιδόναι, προδιδόναι. Quod ego certe malo ita dictum, quam ut ἐκδιδόναι, sit *elocare*. Id enim de pecunia, quæ quocunque modo fœnore datur, dixissent, ut Latini. Hinc Pollux, ut fœnus ναυτικὸν à communi distinguat, ut hoc ἔγγυον, id est, *tutum*, appellat, ita illud ἐπικίνδυνον vocat. Δάνεισμα ἔγγυον, ναυτικὸν, τὸ κατ' ἐκδόσεις, ἑτερόπλουν, ἀμφοτερόπλουν, ὑποκίνδυνον, ἐπικίνδυνον. Idem, lib. III, cap. XXIV: δανείζων ἔγγυα δανείσματα, ναυτικά, κατ' ἐκδόσεις, ἐπὶ μεγάλοις τόκοις παρακινδυνεύων. Ita enim & eo loco scribendum, non, ut vulgo est, ναυτικὰς ἐκδόσεις. Nam ἔκδοσις absolute est nauticum fœnus. At ναυτικὰ & hic δανείσματα, ut alibi, opponit τοῖς ἐγγύοις. De eo autem, qui fœneratur trajecticiam pecuniam, hæc dicuntur, ἐπὶ μεγάλοις τόκοις παρακινδυνεύων, *periclitans sub magnis usuris.* Ideo enim majores usuræ huic fœnori competebant, quia periculo creditoris dabatur, ut toties jam dictum est. Insignis de hoc nautico fœnore locus apud Maximum Tyrium occurrit, dissertatione II. Quem insigniorem facit doctissimi interpretis versio, quæ sensum auctoris non expressit. Ὥσπερ γὰρ, inquit, ἐπὶ χρηματισμοῦ παραβαλλομένων ἐν θαλάττῃ, οἱ τόκοι μεγάλοι τῶν δανεισμάτων, οὕτω καὶ τῶν ἐπεξιόντων τοῖς θυμοῖς οἱ μεγάλοι τόκοι τῶν συμφορῶν. *Qui magno fœnore se obstringunt,* La-

tina

rina habet interpretatio. At in nautico fœnore non eorum est pecuniæ creditæ periculum, sed creditorum. Præterea παραβάλλεσθαι ἐν θαλάττῃ non est *periculo maris se exponere.* Qui enim navigant, periculo quidem maris se exponunt, & vitæ periculum adeunt, sed qui fœnerantur sub nauticis usuris, non ipsi vitam suam periculo maris exponunt, ut pote qui sæpius non una navigent. Igitur quamvis in portu maneant, nihilosecius παραβάλλονται ἐν θαλάττῃ, hoc est, *in mari periclitantur,* non vitæ, sed pecuniæ, quam crediderunt, cujusq; adeo periculum ipsos respicit, tam in sorte quam in usuris. Non ipsos navigasse interdum qui pecuniam trajecticiam crederent, ostendit Demosthenes in oratione contra Apaturium his verbis: Οὔπω δὲ ἔτη ἐστὶ τρία ἀφ' οὗ τὸ μὲν πλεῖν καταλέλυκα, μέτρια δὲ ἔχων, τούτοις πειρῶμαι ναυτικοῖς ἐργάζεσθαι. Sic igitur vertenda fuere verba politissimi scriptoris: *Vt eos, qui ob quæstum periclitantur in mari, magna insequuntur usura, ita illis qui iracundiæ indulgent, magna ingruunt calamitates.* Παραβάλλεσθαι absolute ac simpliciter idem est, quod παρακινδυνεύειν. Quod enim Pollux dixit de pecuniæ trajecticiæ fœneratore, ἐπὶ μεγάλοις τόκοις παρακινδυνεύων, idem hic apud Maximum ἐπὶ μεγάλοις τόκοις παραβαλλόμενος. Petronius:

Qui pelago credit, magno se fœnore tollit.

Ὁ παραβαλλόμενος ἐν θαλάττῃ δανειστής, ὁ τῇ θαλάττῃ τὰ χρήματα πιστεύων. De fœnore nautico intellexit. Nam *pelago credere*, eleganter dixit pro pecuniam credere sub usuris maritimis. Παραβάλλεσθαι autem idem esse quod παρακινδυνεύειν, idem Pollux ostendit, lib. III, cap. XXVIII, περὶ τῶν ἐπικινδυνώδους καὶ ἐπικινδύνου. Ubi παρακινδυνεύειν & παραβάλλεσθαι in parallelo ponit. ῥήματα δὲ τῶν μὲν ταῦτα μόνα, τολμᾶν, θρασύνεσθαι, παρακινδυνεύειν, παραβάλλεσθαι, ἀπονενοῆσθαι. Inde παραβεβλημένος, projectæ ac desperatæ audaciæ homo, idemque quod ἀπονενοημένος. Et adverbia apud eumdem synonyma,

nyma, capite eodem: παρακινδυνευτικῶς, παραβεβλημένως, ἀπονενοημένως. Suidas παραβάλλεσθαι exponit, πρὸς κίνδυνον ῥίπτειν ἑαυτόν, citatque ex Polybio χρήσεις quæ eam significationem adstruunt. Ab illo παραβάλλεσθαι nomen παράβολος de audace ac temerario apud Aristophanem in Vespis:

Πονηρὸς εἶ πόρρω τέχνης, καὶ παράβολος.

Id est, *desperatus, perditus.* Male vulgo vertunt. Inde παράβολοι apud Socratem in Historia Ecclesiastica, *qui ad bestias depugnabant.* Et παραβόλως, *temere, audacter,* ut, παραβόλως μάχεσθαι, apud Hesychium: Παραβαλλόμενος, ὁ παρακινδυνεύων, ὁ παραβόλως μαχόμενος. Ab eo nomine παράβολος, & aliud verbum παραβολεύεσθαι, idem plane quod παραβάλλεσθαι, quo usus est Apostolus in Epistola ad Philippenses cap. II. Ubi vetus interpres, ex antiquissimo Codice Bibliothecæ Puteanæ, *Parabolatus est de anima sua,* reddidit, ut pluribus ad locum dicturi sumus, non ut vir magnus, aliis oculis fortasse quam suis usus, in Epistola ad Scaligerum se legisse testatur, *parabolanus fuit.* Certe & *parabolani,* & *parabolarii,* etiam inde appellati, sed verbo *parabolari* pro παραβολεύσασθαι etiam usi sunt Latini illius ævi. Glossæ veteres παραβολεύσασθαι interpretantur *periculum facere.* & Hesychius παραβολευσάμενος, εἰς θάνατον ἑαυτὸν ἐκδούς. Ut παραβολεύεσθαι τῇ ψυχῇ dixit Apostolus, *capitis & vitæ periclitari,* ita & παραβάλλεσθαι τῇ κεφαλῇ Attici, & παραβάλλεσθαι τοῦ ἀργυρίου. Unde παράβολον Aristoteli pecunia quæ deponebatur in judicio ab utraque litigantium parte, quod incertum foret utrius damno deposita esset. Phrynichus in Ecloga dictionum Atticarum: Παραβόλιον, ἀδόκιμον τοῦτο. Τῷ μὲν οὖν ὀνόματι οὐ χρῶνται οἱ παλαιοί, τῷ δὲ ῥήματι. φασὶ γάρ, οὕτω παραβάλλομαι τῇ ἐμαυτοῦ ψυχῇ. ἐχρῆν οὖν καὶ ἐπὶ τούτων λέγειν, παραβάλλομαι ἀργυρίου. Qui deponit pecuniam in judicio, pecuniæ suæ periculo sponsionem eam facit. inde

παρά-

παράβολος, & παραβόλιον, hujusmodi sponsio, de qua adhuc infra, ubi de sacramento & πρυτανείοις dicam. Certe & pecunia trajecticia παραβόλιον est creditori, quia in incertos casus eam dat, & παραβάλλεται ἐν θαλάττῃ τὸ ἀργύριον, *pecunia periclitatur in mari.* Ideo & ἔκδοσιν Attici de hujusmodi fœnore dixerunt, & pecuniam ἔκδοτον, quæ sic daretur. Lege Rhodia non licebat aliter pecuniam trajecticiam fœnore dare quam ut periculum ejus respiceret creditorem: Τὰ ἐν τῇ θαλάσσῃ δεδανεισμένα ἔγγυα καὶ ἀκίνδυνα μὴ γραφέτωσαν. *Quæ in mari mutuo dantur, tuta & citra periculum creditori reddenda, ne scripto caveantur.* Qua in re legi Rhodiæ derogarunt Romanæ leges, quæ admiserunt, trajecticiam etiam pecuniam sine periculo creditoris accipi posse, sed eo casu Jurisconsulti scribunt, majus legitima usura fœnus non deberi, ut planum est ex leg. 11 D. de nautico fœnore. Ea tamen lex est Rhodia, qua nauticas omnes controversias decidi Imperatores Romani voluerunt jam inde ab Augusto, qui primus hanc illis auctoritatem adrogavit. Lex Antonini id confirmavit, quæ in corpus Digestorum relata est, sub titulo De lege Rhodia. Quæ quia Græca est, & aliquot mendis laborat, afferre hic integram, & explicare, etiam emendare, non gravabimur, modo alii non gravate id ferant qui hos excursus damnant. Sed illis hominibus nos non scribere profitemur. Ita igitur lex habet: Ἀξίωσις Εὐδαίμονος Νικομηδέως πρὸς Ἀντωνῖνον βασιλέα. Κύριε βασιλεῦ Ἀντωνῖνε, ναυάγιον ποιήσαντες ἐν τῇ Ἰταλίᾳ διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσίων τῶν τὰς Κυκλάδας οἰκούντων. Ἀντωνῖνος εἶπεν Εὐδαίμονι, ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. Τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν οἷς μήτις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμων ἐναντιοῦται. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ θειότατος Αὔγουστος ἔκρινεν. Ex quibus cognoscimus, hactenus hanc legem valere jussam in nauticis controversiis dirimendis, ubi nulla alia lex Romana ipsi esset contraria. Cujus rei

exemplum in trajecticiæ pecuniæ fœnore evidens est, ubi lex Rhodia vetat alia conditione mutuam eam dari, quam ut periculum creditorem spectet, cum lex Romana prævaluerit, quæ permittit etiam sic posse credi, ut sine periculo creditoris naviget. Nunc verba legis expendamus. Antoninus in ea dicit se dominum esse orbis, legem autem maris: ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. An non & mare pars est orbis, τοῦ κόσμου? Ponamus aliquid esse distincti orbem inter & mare, cur divisum sibi imperium Imperator esse vult cum lege, ut legi cedat mare in dominationem, suum vero sibi sit in terra regnum? Quæ nam illa lex cum qua dividuum facit imperium? An Rhodia? Non potest. Nam de illa nihil adhuc dictum. Et absurdum est, cum tot sint leges, & majoris etiam momenti atque auctoritatis quam Rhodia, κατ' ἐξοχὴν eam appellari legem. Sequitur statim, postquam dixit legem esse dominam maris, se autem orbis, quod velit lege Rhodia res nauticas dijudicari, in quibus non alia lex Romana ei derogabit. Ergo & aliæ leges Romanæ æque dominæ maris ac Rhodia, & quidem etiam magis, quatenus in utriusque ἀντινομίᾳ Rhodiæ & Romanæ, Romana prævalere jubetur. Et Romanas quidem imperator vocat suas: ἐν οἷς μήτις τῶν ἡμετέρων νόμων αὐτῷ ἐναντιοῦται. Ridiculum præterea videtur, legem cujus ipse Imperator dominus, dicere dominari in mari. Nam si lex in mari dominatur, Imperator autem legis dominus est, non lex sed Imperator ipse per legem quam sanxit, dominatur. Nec quicquam interest utrum veteri legi auctoritatem det princeps, an novam ferat. Qui potest legi antiquæ vim tribuere, aut abrogatam reponere, idem est ac si novam conderet. Quam enim ratam esse jubet, poterat si vellet irritam facere, & tollere. Quod autem Imperator se dominum orbis esse prædicat, an aliter orbem regit ac temperat, quam per leges? Cum legibus ipse

solutus

ſolutus ſit ut ſuperior, nulla lex, vel in mari, vel in terra poteſt figi, vel fingi ſupra ipſum. Si lex ulla eſt maris domina, per eam ipſe dominus eſt maris. Si dominus eſt orbis, per leges in orbe dominatur. Non aſſequi igitur me fateor quis ſit horum verborum ſenſus, ὁ δὲ νόμος. Nec capio quod ad eam legem notavit doctiſſimus interpres, qui illius loci hanc ſententiam eſſe vult: *Mundi ſive terræ lex, princeps ipſe quidem eſt: lex maris ex lege Rhodia petenda, in his in quibus nulla ipſius principis lex contraria eſt.* Eam ſententiam non puto conſtare ex his verbis: *Ego quidem orbis dominus, lex vero maris, Lege Rhodiorum terminentur controverſiæ maris.* Qui ſenſus eſt orationis Græcæ de verbo ad verbum expreſſæ. Si dicere id voluiſſet Antoninus, quod eum dixiſſe contendit celeberrimus Juriſconſultus & meus quondam doctor, ita loqui debuit: *Ego dominus orbis, lex Rhodia autem maris. Ea lege decidatur quidquid in maritimis rebus ambiguum & controverſum emerget.* At ut verba hodie in lege concepta ſunt, legem illam quæ domina eſſe maris dicitur diverſam eſſe oportet à lege Rhodia, qua res maritimas finiri debere ſanxit Imperator. Nam illa videtur generalis, hæc ſpecialis. Nec probabilior eſt nupera viri doctiſſimi cum interpunctio, tum explicatio, aliorum opinionibus. Ita ille vellet diſtingui in libro de mari clauſo: Ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος. Ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ cum hac interpretatione, *ſed vero lex, ſeu mos ille maris, ex lege Rhodiorum nautica judicetur.* Quæ ego me non percipere fateor. Ergo in hac eadem lege tam paucis verbis νόμος & morem ſignificabit, & legem? Quid vero illud eſt, ut νόμος νόμῳ dijudicetur? Si νόμος ille maris, qui ex lege Rhodia dijudicari debet, pro conſuetudine accipitur, quis illum morem invexit, ut res maritimæ terminentur lege Rhodiorum? Scio, conſuetudinem inveteratam eſſe pro lege, & le-

gis non ſcriptæ inſtar habere, & plerumque hujuſmodi conſuetudines antiquas ac receptas lege ſolere à principibus confirmari. Sed hic quid ſimile? Si ulla talis conſuetudo obtinuit, ut lege Rhodia rerum maritimarum judicia diſceptarentur, eam ipſi Rhodii, cum mari dominarentur, introduxerunt, & quidem lege per vim data. Non enim aliter id impetraſſent à nolentibus obtemperare. At poſtquam Romani gentium domini & terrarum orbis facti ſunt, an legibus Rhodiis obſtrictos ſe putarunt? Quis hoc poſſit ſibi perſuadere? Primus Auguſtus contemplatione æquitatis earum legum ſecundum eas de rebus maritimis judicia reddi voluit. Cum enim longa dominatione ac poſſeſſione maris ſcientiſſimi viderentur Rhodii & callentiſſimi juris maritimi, leges eorum de rebus maritimis mutuati ſunt Romani jam inde ab Auguſto, qui primus earum accipiendarum auctor fuit. An non & ſimiliter olim Romani Athenas miſerunt, qui leges quibus tenerentur inde referrent? Leges ſumptuarias eorum Lacedæmoniis acceptas quidam ferunt. Antequam autem Auguſtus legibus Rhodiis auctoritatem addidiſſet, non fuiſſe puto morem Romanis, ut ſecundum leges illas maritima judicarent. Cum reſtrictione autem, tam ille, quam ceteri principes eas valere in maritimis rebus ſanxerunt, ſi nulla alia Romana lex iis eſſet contraria. Præterea ſi hæc mens fuit eorum legis verborum, ut lege Rhodia mos maris judicaretur, quid opus fuit Antonino in hoc reſponſo ad Eudæmonem, ſe principem ac dominum orbis terrarum dicere? Quo pertinebit illa relatio ac σχέσις particularum quæ in Græco ſermone ſolemnis eſt, τὸ μὲν, & τὸ δὲ? Qualis inde ſenſus exoriturus eſt? *Ego quidem dominus orbis, conſuetudo vero vel mos maris lege Rhodia finiatur.* An non ſimpliciter potuit dicere ſe velle res maritimas diſceptari ac judicari ex lege Rhodia? Non ignorabant quibus hoc reſponſum dabat

bat eum orbis esse dominum. Certum etiam erat non alium id jubere posse, ut lex Rhodia in mari obtineret, quam dominum orbis, hoc est, terræ pariter ac maris. Quod enim πλείαν στιγμὴν ponit post, ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, Græcanicus loquendi mos id non fert. Nam post μὲν in continenti ad sensum integrandum sine ulla interruptione ac distinctione debet sequi altera particula, quæ huic respondet, δέ. ὁ μὲν, ὁ δέ. Postremo quod vult verbum κρινέσθω jungi cum νόμος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ut nimirum mos à lege judicetur, etsi hoc per se absurdum, alia etiam ratione non posse stare ostendam. Mendum quippe est nondum à quoquam observatum in illis verbis: Τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ. Quæ mente prorsus carent sic enuntiata. Non enim exprimitur, quæ res judicari debeat lege Rhodiorum Nautica. Miror neminem adhuc vidisse legi debere: Τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τὰ ναυτικά. Hoc est, res maritimæ ac nauticæ. Eam emendationem confirmat Harmenopulus lib. II Tit. XI: περὶ ναυτικῶν. Τὰ ναυτικὰ, inquit, πάντα καὶ ὅσα κατὰ θάλασσαν κρίνεται, Ῥοδίῳ τεμνέται νόμῳ, καὶ κατὰ τοὺς Ῥοδίους δικάζεται νόμους, ὅταν μὴ ἄλλος νόμος ἐναντιούμενος τοῖς τῶν Ῥοδίων νόμοις εὑρίσκεται. Quæ non dubito sumpta esse ex illa lege Antonini, ἀξίωσις. Nam è libris Basilicorum omnia ea habere, quæ sub illo titulo περὶ ναυτικῶν retulit, veteres libri testantur. Clarissimus vir qui nuper commentationem edidit ad illam legem, ita etiam uno spiritu illa legit: ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ. Quod quale sit, profecto fateor me videre non posse. Quid enim est, ὁ νόμος κρινέσθω τῷ νόμῳ? Quæ ista balbuties est, & striblìgo? An hoc dignum lege & rescripto Principis in quo omnia candida & aperta esse debent? At quid magis involutum & αἰνιγματῶδες, quam legem lege judicari? Tanto magis absurdum fuerit si alio sensu prius memo-

memoratum νόμον accipiamus, quam posteriorem. Vult nimirum νόμον illum priorem esse jus maris, vel jus prætensum in mari, quod jus secundum legem Rhodiam judicari sanxit Antoninus. Hoc adeo mihi videtur alienum, ut debere non putem diutius in eo confutando morari. His omnibus recto examine pensitatis non difficulter doctissimus amicus noster suam illius legis emendationem probavit, ἐγὼ μὲν κόσμου κύριος, ὁ δ' ἄνεμος τῆς θαλάσσης. Quam si non occupasset, non aliter poteram cogitare, nec aliud excogitare. Duo sunt, quæ in libello Imperatori dato exposuit Eudæmon, se naufragium fecisse, & post naufragium direptos fuisse à publicanis Insularum Cycladarum. Ad primum respondet imperator se quidem esse orbis dominum, maris autem ventum. Non potuisse itaque impedire ne naufragium facerent, cujus causam vento in mari dominanti ac tempestati deberent imputare. Ad alterum quod se direptos à Publicanis conquerebantur, id ex lege Rhodia judicari ait oportere, qua omnes controversiæ nauticæ dirimi deberent, nisi alia lex contraria esset inter Romanas Rhodiæ illi. Ventos in mari imperare adeo agnoverunt veteres illi Romani, ut aliquando tempestatibus hostias immolarint, & ædes voverint, ut Lucius Scipio, cum ad Corsicam classis Romana tempestate vexata est, & pæne amissa tota. Vetus de ea re inscriptio. DEDIT AEDE TEMPESTATIBVS MERETO. At tempestates ex vento. Apud Virgilium Æneas tempestatibus sacrificat, — *& tempestatibus agnam*. Antiphanes comicus juxta eamdem sententiam ἄνεμον dominum esse omnium rerum, quæ in mari sunt & navigant, dixit:

Ἐπὶ χρήμασ' Ἰνδῶν ἔμπορος φρονεῖ μέγα
Ὧν ἐστι πάντων ἐνίοτ' ἄνεμος κύριος.

Mercator opibus navigans Indis tumet
Quas sæpe ventus dominus harum dissipat.

Proper-

Propertius de Borea:

Hic Deus & terras, & maria alta domat.

Ergo ventus maris dominus. Apud Virgilium, cum Neptunus in gratiam Æneæ motam in mari tempestatem sedaret, jubet Æolo dici per ventos, quos facessere jubebat, Non illi imperium pelagi, sed sibi esse sorte datum. Hoc ille quidem poëtice, & serviens hypothesi. At revera pelagi imperium pænes ventos, & ipsorum regem Æolum. Nam ipse Neptunus quid aliud quam mare? Aut si illius Dei hoc regnum est, quam impune ac licentiose illud insultant, illudunt, inequitant, & inquietant venti? Quod attinet ad res naufragii, quas publicani diripuerant, jure an injuria eas sibi vindicassent, ex lege Rhodia id dijudicandum respondit Antoninus, nisi obstaret in contrarium lex alia. Quod hic etiam obiter examinandũ. Nam & hac parte lex vitium habet in his verbis, quæ sine dubio corrupta sunt. Exponunt se naufragium fecisse ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, & expilatos esse à publicanis Cycladum. Qui hoc posset subsistere? Pro ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, vir idem doctissimus cui debetur recta illius legis emendatio, corrigebat, sed non pari atque in illa altera successu, ἐν τῇ Τηλίᾳ. Si pro ipsa insula Telo accipiamus, non est Græcum Τηλίαν dicere, quæ Τῆλος est. Deinde absurdum in ipsa Insula naufragium dici factum, quod in ipso mari accidit. Si pro mari sumatur, nec minus ridiculum est. Nulla enim Τηλία θάλασσα uspiam memoratur antiquis. A celeberrimis Insulis nomina mari indita, ut *Carpathium*, *Rhodiacum*, *Creticum*. Quis vero unquam audivit *Telium*, vel *Teliacum*? Præterea hæc Insula non inter Cycladas, sed inter Sporadas recensetur, & in Carpathio mari ponitur. Adeo autem obscura, ut nec ejus Ptolemæus meminerit. Omnino scribendum putem, ναυάγιον ποιήσαντες ἐν τῇ παραλίᾳ διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσιωνῶν τῶν τὰς Κυκλάδας οἰκούντων. Nam ita etiam corrigendum, ὑπὸ τῶν

δημο-

δημοσιωνῶν. Δημοσιῶναι ſunt publicani, non οἱ δημόσιοι, nempe qui publicum redimunt, τὸ δημόσιον ὠνοῦντες, ut τελῶναι, qui τὰ τέλη conducunt. Gloſſæ: *Publicanus*, δημοσιώνης, τελώνης. In aliis: Δημοσιώνης, *Publicanus*. Vir doctiſſimus, clariſſimuſque idem Juriſconſultus in eo commentario, quem nuper dedit ad illuſtrandam hanc legem de Imperio maris, deque jure naufragii colligendi, recte quidem vidit, per δημοσίους non poſſe intelligi publicanos, ſed quod ſervos publicos civitatum accipi debere putavit in eo non me habere poteſt ſuæ ſententiæ adſtipulatorem. Quid enim hic facerent ſervi iſti publici, aut quam ad rem naufragorum reliquias inquirerent, & ſibi, aut ſuis civitatibus eas vindicarent? Deinde cur hi δημόσιοι τὰς κυκλάδας οἰκεῖν dicantur, nulla cauſa. Nam cur non potius δημόσιοι τῶν κυκλάδων ſimpliciter vocentur, quam δημόσιοι οἱ τὰς κυκλάδας οἰκοῦντες? Publicani vero quia non ſunt originarii Cycladum, ſed ibi plurimum ſunt, ad vectigalia & portoria colligenda, ideo δημοσιῶναι τὰς κυκλάδας οἰκοῦντες dicuntur. Intendebant iſti publicani Cycladum, naufragia quæcunque ex alto in littus expellerentur eorum locorum quorum publicum redemiſſent, ad fiſcum pertinere, eaque vindicabant. Idque ita obtinuiſſe videtur eo tempore, quo ſupplicem libellum iſti mercatores Antonino obtulerunt adverſus publicanos, qui bona ex eorum naufragio, ut ad fiſcum pertinentia, ſibi adplicaverant. Ideo ut ſuam cauſam facerent commendatiorem, & magis favorabilem, non ſe in alto naufragium feciſſe, quo caſu ad littus expulſa navis fiſci foret, ſed in ipſo littore navem fregiſſe obtendunt. Qui caſus aliud jus videtur poſtulare. Quid enim ſi quis in portu ipſo naufragium feciſſet, an fiſco navis eſſet vindicanda, quaſi ſi in alto naufragata, in littus ejecta fuiſſet? Quæ res difficultatem reciperet, & ambiguum relinqueret, utrum idem jus tam in hanc eſſet fiſco, quam in

illam,

illam, quæ in medio mari longe à portu & littore periisset. Antoninus autem eos remittit ad legem Rhodiam, qua res nauticas Augustus voluit terminari, nisi aliqua ex Romanis legibus contrarium ferret. Lex Rhodia autem naufragia fisci esse, & ad publicanos pertinere sanxerat. Non enim de alia lege potest illa intelligi quæ à Græcis Rhetoribus passim allegatur, τὰ ναυάγια τῶν τελωνῶν εἶναι. At quod in collectione navalium legum Græca, quæ vulgo extat sub nomine legis Rhodiæ, κατ' ἐκλογὴν, sectione I. habetur, περὶ τῶν πραίδας ποιούντων ἐκ τοῦ ναυαγίου, ex Romana lege venire, non ex Rhodia, palam est. Vox πραῖδα, pro quo σύλαν Rhodii dixissent, ostendit Romanam esse constitutionem. Adde, quod de fisco nihil illa constituit, sed de privatis qui aliquid ex rebus naufragii rapuerint, quos quadrupli condemnari jubet. Ceterum mercatores illi Nicomedienses sciebant, jus tunc esse, ut naufragia ad publicanos pertinerent: ideo proponunt se navem fregisse in ipso littore, παραγιαλίᾳ, cum jam terram attigissent. Antoninus ipse cum eos ad legem Rhodiam remisit, nondum legem tulerat de naufragiis ne ad fiscum pertinerent. Eam postea tulit, & hoc modo legem Rhodiam in hoc themate abrogavit. Lex ejus est quam in Codicem regessit Justinianus sub titulo de Naufragiis, quæ vulgo Constantino tribuitur. Antonini Pii esse stilus ostendit, veteres libri testantur, & non minimum argumentum ei rei comprobandæ est, quod in Codicem Theodosianum non est relata sub eodem titulo *de Naufragiis*. Quod sine dubio factum esset, si Constantini foret. *Si quando naufragio navis expulsa fuerit ad littus, vel si quando reliqua terram attigerint, ad dominos pertineat, fiscus meus sese non interponat. Quod enim jus habet fiscus in aliena calamitate, ut de re tam luctuosa compendium sectetur?* Eam obiter & insigni menda liberavimus, qua hactenus lectum est, *vel si quando aliquam*

quam terram attigerint. Quod erat ineptum. Nam illa aliqua terra semper littus est. Sed cum libri omnes scripti præferant, *vel si quando reliquam terram attigerint*, non difficile fuit conjectare esse legendum, *vel si quando reliqua terram attigerint.* Per *reliqua* intelligit τὰ λείψανα, partes navis dissolutæ. Sic *reliqua corporis*, pro reliquiis. *Reliqua debitorum*, λοιπάδες, & similia. Posset & legi, si quis mallet, *si quando reliquiæ.* Sed illud melius, quod & mendo occasionem præbuit. Si navis integra quæ submersa est, ad littus expulsa fuerit, aut aliquanto post tempore reliquiæ ejus terram attigerint, ad dominos tam navis, quam ejus reliquiæ quandocunque terram tetigerint, pertineant. Ante hanc legem Antonini, Fiscum, & qui jus fisci habebant publicanos naufragia sibi vindicasse certum est, idque ex more maris & legis forsitan Rhodiæ perpetua observatione, cui in hac parte hæc lex Antonini derogavit, ut aliæ leges Romanæ etiam illud legis Rhodiæ caput non esse observandum decreverunt, quo trajecticiam non aliter mutuam dari licuit, quam cum periculo creditoris. Quod idem Athenis obtinuisse ex eo colligo, quia tam sollicite ἔγγυα δανείσματα & ναυτικὰ distinxerint. Ut inde constet, communia nomina secura fuisse creditori, ναυτικὰ omnia ἐπικίνδυνα. Sed & non aliter scribi solitas syngraphas de nautico fœnore, quam ut hanc pactionem continerent, salva nave reddendas pecunias creditas, perdita non exigendas, ex Demosthene in παραγραφῇ πρὸς Ζηνόθεμιν constare potest, his verbis: Οὐσῶν δὲ τῶν συγγραφῶν ὥσπερ εἰώθασιν ἁπασῶν, σωθείσης τῆς νεὼς ἀποδοῦναι τὰ χρήματα, ἵνα ἀποστερήσωσιν τοὺς δανειστὰς, τὴν ναῦν καταδῦσαι ἐβουλεύσαντο. Ergo inde sequebatur, εἰ πάθοι τι ἡ ναῦς, μὴ ἀπαιτεῖσθαι τοὺς δανεισαμένους τὰ χρήματα. *Si quid navi accidisset, non exigendam esse à debitoribus pecuniam fœneratam,* ut est in argumento suprascriptæ Demosthenis orationis. Vide & argumentum oratio-

orationis adversus Phormionem in his verbis: τὴν γὰρ συγγραφὴν κελεύειν πανθούσης τι κατὰ τὴν θάλατταν τῆς νεὼς ἀπηλλάχθαι τοῦ ὀφειλήματος τὸν Φορμίωνα. Quod de modo fœnoris diximus communiter ἐπίπεμπτον fuisse, hoc est, in quintam sortis partem, non semper ita fuit præcise observatum, sed interdum etiam majus aliquanto in pactionem deduci solebat, ex variis περιστάσεσι. Prout esset anni tempestas, qua navigationem auspicabatur qui pecuniam sumebat, aut prout ad propiora, aut longinquiora loca navigaturus esset, aut etiam perinde ut essent maria, per quæ iturus erat, infesta piratis, aut pacata; ita graviores, aut leviores usuræ in pactionem veniebant. Minores etiam exigebantur in ἑτερόπλουν navigationem, quam in ἀμφοτερόπλουν. Navigatio ἀμφοτερόπλους est Ἀθήνηθεν εἰς Πόντον καὶ ἐκ Πόντου Ἀθήναζε, *Athenis in Pontum, & ex Ponto Athenas.* Ἑτερόπλους tantum Ἀθήνηθεν εἰς Πόντον. In ea Demosthenis pro Chrysippo, quæ vulgo πρὸς Φορμίωνα inscribitur, Chrysippus Phormioni pecuniam trans mare vehendam in Pontum navigaturo dat minas viginti, sive quod idem est, bis mille drachmas, recepturus ab eodem cum ex navigatione rediisset Athenas, δισχιλίας ἑξακοσίας δραχμὰς, hoc est, viginti illas minas cum drachmis sexcentis, pro fœnore pecuniæ trajecticiæ. Quæ usura major est τοῦ ἐπιτετάρτου τόκου, atque etiam duplici centesima, quę in minas viginti quadringentas octoginta tantum drachmas debet. Erit igitur bina centesima cum semissali, τόκος scilicet ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς καὶ τρισὶν ὀβολοῖς, vel ἡμιδράχμῳ. Quæ gemina centesima cum semicentesima, sexcentas drachmas annuas fœnoris loco præstat. Alias pecuniæ trajecticiæ fœnus vulgo tunc ἐπίπεμπτον fuisse notavimus superius ex Xenophonte. In alio Demosthenis loco ex oratione πρὸς τὴν Λακρίτου παραγραφὴν, Androcles & Naucrates pecuniam fœnerantur Artemoni & Apollodoro Athenis navigaturis Menden & Scio-

nen, & postea in Bosporum, & si vellent, per sinistram Ponti oram Borysthenem usque, & inde Athenas redituris. In eam navigationem mercatores suprascripti mutuantur ab Androcle & Naucrate argenti ter mille drachmas, usuram pacti ducentas viginti quinque drachmas in millenas. Quod fœnus paulo majus ἐπιπέμπτῳ. Nam ducentæ viginti quinq; drachmæ non mille drachmarum quintam partem efficiunt, sed mille centum ac viginti quinque. Hæc usura non usque ad binas centesimas progreditur. Binis quippe centesimis mille drachmæ reddunt ducentas quadraginta. Mirum; hoc genus fœnoris, neq; cum ea ratione, quæ ἐπὶ δραχμῇ vocatur, neque cum illa, qua pars sortis, pro usura nominatur, rotunde convenire, nec posse ullo modo designari alterutra earum appellationum. Nam majus est τοῦ ἐπιπέμπτου, minus τοῦ ἐπιτετάρτου. Bina centesima etiam minus est, quod ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς appellatur, majus autem est sesquicentesima, quæ ἐπὶ ἐννέα ὀβολοῖς nomen habet. Nullam certe ejus appellationem certam ac definitam possum reperire. Ceterum in eadem syngrapha statim adjicitur, si post Arcturum, hoc est, Arcturi ortum è Ponto enavigarint ad locum, qui vocabatur ἐφ' ἱερὸν, & erat in Bosporo, depectos esse supradictos fœneratores, in mille drachmarum sortem trecentas fœnoris nomine solvi. Ita enim legendum, ἐπὶ τριακοσίαις ταῖς χιλίαις, non ut est vulgo apud Demosthenem, ἐπὶ τριακοσίαις ταῖς τρισχιλίαις. Nec de fœnore hic remittitur, ut censet vir doctus ad leges Atticas, sed contra augetur. Et idem plane fœnus est, cum eo cujus mentio in ea pro Chrysippo, ubi usura trajecticiæ pecuniæ constituitur sexcentarum drachmarum in bis mille. Atque ita plane legitur in eadem syngrapha, quæ iterum producitur in eadem oratione: Ἐπὶ τριακοσίαις ταῖς χιλίαις. In eadem porro syngrapha, ἐὰν δὲ μετ' Ἀρκτοῦρον ἐκπλεύσωσιν ἐκ τοῦ Πόντου Ἐφ' ἱερὸν, verba

ista

ista non sunt exponenda, ut idem vir eruditissimus censet, *ubi Athenienses non violent, sed potius sacrosancti sint.* Immo, Ἐφ' ἱερὸν, ad locum Bospori sic dictum. De quo est apud Harpocrationem & Suidam: Ἐφ' ἱερὸν, Δημοσθένης ἐν τῷ περὶ τοῦ ἐπιτριηραρχήματος, ἱερόν ἐστι τῶν δώδεκα θεῶν, ἐν Βοσπόρῳ, ὡς Τιμοσθένης ἐν τοῖς περὶ λιμένων. Portum fuisse Bospori ita appellatum, quod in eo templum esset duodecim Deorum, inde liquet. Habetur & hodie locus ille apud Demosthenem in oratione πρὸς Πολυκλέα, περὶ τοῦ ἐπιτετριηραρχήματος. Καὶ τοῦ στρατηγοῦ ἅμα Τιμομάχου προστάξαντος πλεῖν Ἐφ' ἱερὸν ἐπὶ τὴν παραπομπὴν τοῦ σίτου καὶ μισθὸν οὐ διδόντος. Falsus est etiam, cum eo refert verba quæ sequuntur: ἐὰν δὲ μὴ εἰσβάλλωσιν μείναντες ἐπὶ κυνὶ ἡμέρας δέκα ἐν Ἑλλησπόντῳ, ἐξελόμενοι, ὅπου ἂν μὴ συλαῶσιν Ἀθηναῖοι. Quod ipse interpretatur, *appulerint eo, ubi Athenienses non violent.* Primum Atticum non est, συλαῶσιν pro συλῶσιν. Deinde disjunctim in omnibus exemplaribus legitur, σύλαι ὦσιν. Pro quo legendum est ex Harpocratione, in verbo σύλας, Ἐξελόμενοι ὅπου ἂν σύλαι ὦσιν Ἀθηναίοις. Vocabulum est Attica forma percussum, σύλη pro σύλησις, expilatio, deprædatio, ut αὔξη pro αὔξησις, ὀφειλὴ pro ὀφειλήματα, ἄνθη pro ἄνθησις, ὄσφρη pro ὄσφρησις, & talia ὅσα κόνις. Ita & πῶλαι iidem Attici Rhetores dixere ἀντὶ τοῦ πωλήσεων, ut σύλαι, ἀντὶ τοῦ συλήσεων. Harpocration: Πῶλαι, ἀντὶ τοῦ πράσεις. Sunt πωλήσεις. Citat Hyperidem, qui eo usus est. In legum Rhodiarum collectione Græca, quæ hodie extat, etiam σύλην pro σύλησιν positum reperire est tit. III: Περὶ πλοίου ἀπὸ κλεπτῶν ἢ πειρατῶν σύλην ὑπομείναντος, id est, σύλησιν. Usus est & hac eadem voce σύλαι pro συλήσεις, idem Demosthenes in oratione περὶ Στεφάνου τῆς τριηραρχίας, his verbis, quæ valde notanda sunt: Ἐπειδὰν γάρ τις μισθωσάμενος τριηραρχίαν ἐκπλεύσῃ, πάντας ἀνθρώπους ἄγει καὶ φέρει, καὶ τὰς μὲν ὠφελείας ἰδίᾳ καρποῦται, τὰς δὲ δίκας τούτων ὁ τυχὼν δίδωσιν

 ὑμῖν,

ὑμῖν, καὶ μόνοις ὑμῖν οὐδαμῶς ἐστιν ἄνευ κηρυκείου βαδίσαι, διὰ τὰς ὑπὸ τούτων ἀνδροληψίας, καὶ σύλας κατεσκευασμένας. Quæ pessime reddidit doctus interpres: *Solisque vobis nusquam sine caduceo ire licet, propter institutas illorum culpa, & corporum, & bonorum vestrorum comprehensiones.* Τριηραρχία munus Athenis fuit, gravissimum & magnis constans sumptibus, trieris ad bellum instruendæ & complendæ. Qui eas conducebant navium præfecturas, abutebantur ea potestate ad expilandos in mari ac capiendos quoscunque prehendere possent, prætextu ἀνδροληψίων. Cum quis homicidii reus aufugerat Athenis in aliam civitatem, Athenienses negotium dabant suis Trierarchis ac navium bellicarum præfectis, ut quoscunque in mari possent ex illa civitate homines comprehendere, caperent, atque abducerent, ipsorumque bona diriperent, ἀνδροληψίου nomine. Quod jus *represaliorum*, vulgo vocamus. Junxit ergo hic Demosthenes ἀνδροληψίας & σύλας, quia diripiebant eos & eorum naves expilabant adversus quos sibi esse jus ἀνδροληψίου prætendebant. Et hoc prætextu multos ex sociis spoliabant innoxios & immerentes. Qui, ut se vindicarent, quoscunque etiam Athenienses privatis navibus navigantes capere possent, par pari eis rependebant, & abducebant, navigiaque eorum expilabant. Ob eas injurias quas illæ civitates ab Atheniensim Trierarchis accipiebant, non audebant privati, nec ipsi mercatores, ex urbe quoquam navigare sine caduceo. Adversus igitur hujusmodi civitates, quæ homicidii convictos, aut læsæ majestatis reos nollent ad supplicium reddere, Ἀνδρολήψια & σύλας habere se intendebant, hoc est, jus hominum ex illis civitatibus quocunque loco possent apprehendi, capiendorum, & bonorum, quæ ad eos pertinerent, diripiendorum, tanquam adversus hostes. Ex eo jure & more explicanda sunt, quæ in hac syngrapha habentur περὶ συλῶν, quas Atheniensibus dari contra

contra aliquem hic perhibetur. Σύλας enim, hoc est, συλήσεις τινὶ esse κατά τινων dicebant, cum jus illi esse dicerent eos expilandi & spoliandi in mari. Harpocration in voce Ἀνδροληψία, τὸ ἁρπάζειν ἄνδρας ἐκ τινος πόλεως, ἐνεχύραζον γὰρ τὴν ἔχουσαν πόλιν τὸν ἀνδροφόνον, καὶ μὴ παρέχουσαν αὐτὸν εἰς τιμωρίαν. Prædis, quasi pignoribus captis civitatis illius homines adversus quam ἀνδροληψίας jus erat, agebant, ferebant. Hinc σῦλον, ἐνέχυρον interpretatur Hesychius. Nam & ἀνδροληψία & σύλαι simul fiebant, præhensio hominum, & bonorum deprædatio, vel captio. Adversus hostes quoque hæc σύλαι & ἀνδροληψία legitima. Auctor argumenti alterius ad Timocrateam; κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον ἐγράφη ψήφισμα, πλοῖα σῦλα πολεμίων εἶναι. Forte legendum καθάσυλα. Nam ἄσυλα dicebantur πλοῖα, in quæ jus non esset συλᾶν, quæ deprædari & expilare non liceret. Inde igitur verba Syngraphæ exponenda: ἐὰν δὲ μὴ εἰσβάλωσιν μείναντες ἐπὶ κυνὶ ἡμέρας δέκα ἐν Ἑλλησπόντῳ, ἐξελόμενοι ὅπου ἂν μὴ σῦλαι ὦσιν τοῖς Ἀθηναίοις. Quæ sic vertenda sunt: *Si vero non ingressi fuerint mare Ægeum, expectantes decem à canis ortu dies in Hellesponto, nave èxonerata eo loci ubi Athenienſibus direptiones concessa non sunt, atque inde Athenas reversi fuerint, tum eas usuras persolvunto, de quibus in syngrapha convenerit anno præterito.* Prior pactio fuit de usuris solvẽdis ratione ducentarum ac viginti quinque drachmarum in centum. Deinde majores usuræ impositæ eadem cautione, si post Arcturum è Ponto enavigarent, propter majus scilicet periculum, quod creditoribus imminebat ex sera & in exortum arcturi tracta enavigatione è Ponto. Nam eo tempore, quo oritur Arcturus navigationis suæ ut plurimum desinebant mercatores, domumque redibant. Boedromion quippe mensis qui Septembri respondet, quo tempore fere Arcturus oritur, terminus erat navigationum Atticarum. Ideo ab eo mense Munichionem usque, quo

menſe iterum ſe mari committebant, ac vela dabant mercatores Athenienſes, in urbe deſidebant, & lites ſuas diſceptabant, ut videre eſt apud Demoſthenem in παραγραφῇ adverſus Apaturium. Periculoſa igitur poſt Arcturum navigatio. Ea de cauſa & majores uſuræ in nautico fœnore competebant, ſi quis poſt Arcturi ortum è Ponto enavigaret. Poſtremo adjecta & tertia pactio in ſyngrapha, cum minoris fœnoris exactione, ſi mercatores iſti decem dies poſt caniculæ exortum in Helleſponto ſubſiſterent, nec Ægæum intrarent, navemque interim exonerarent in aliquem portum, in quo Athenienſibus συλᾶν jus, hoc eſt, direptionis non daretur. Ἐὰν δὲ μὴ εἰσβάλωσιν prorſus patet accipiendum de ingreſſu in Ægæum ex Helleſponto. Hoc enim εἰσβάλλειν. Doctus interpres qui vertit, *ſi onerarint*, aliud agebat. Ἐμβάλλεσθαι, hoc dicitur. Unde ἐμβολὴ navis onus atque entheca, & *ſacra embole*. Ita accipienda vox ἐμβολὴ in lege Rhodia XXVIII: Ἐὰν πλοῖον ἐν τῇ ἐμβολῇ ἐμποδισθῇ ὑπὸ τοῦ ἐμπόρου ἢ κοινωνικοῦ. Id eſt, in nave oneranda. Perperam Leunclavius, *in portu* vertit. Alii non melius, *tempore publicæ tranſvectionis*. Ne ἐμβαλεῖν quidem dicebant de his quæ in navem inferebantur, & imponebantur, ſed ἐμβαλέσθαι & ἐνθέσθαι. Unde ἐνθήκη navis & ἐμβολὴ idem. Ægæum porro mare valde procelloſum eſſe, ex ſcriptoribus Græcis ſcimus. Cujus rei cauſam aſſignant, frequentes inſulas, quibus quaſi conſitum eſt. Hinc fluctuoſum exiſtere & undabundum, utpote inter terras coërcitum, fluctibus ſe frangentibus ad littora quibus hinc inde coarctatur. Dionyſius de Ægæo:

Οὐ γάρ τις κείνῳ ἐναλίγκια κύματ' ὀφέλλει
Ὑψόθι μορμύρων ἕτερος πόρος ἀμφιτρίτης.

Circa canis autem ortum ſæpe magnas in mari tempeſtates excitari, Euctemon apud Geminum & Ptolemæum tradit. Ideo ſolebant mercatores è Ponto navigantes, ut ex hac ſyngrapha videre eſt, ut plurimum

mum in Hellesponto decem dies post caniculæ ortum morari, nec se Ægæo committere donec effectus sideris transisset. Addit præterea auctor fœneraticiæ syngraphæ, si per id tempus quo in Hellesponto expectant, ad ea loca appulerint & merces exonenarint, in quibus Athenienses jus συλῶν non habent, ἐξελόμενοι ὅπου ἂν μὴ σύλαι ὦσιν Ἀθηναίοις. Hic ἐξελέσθαι non est simpliciter adpellere, sed excensionem facere, ac merces in terram exponere, navemque exonerare. Nihil frequentius hac loquutione hoc sensu apud Demosthenem, ut in hac ipsa oratione, περὶ Λακρίτου συγγραφὴν, καὶ ἐπισκοποῦμεν εἴ τι ἐξαιρεῖταί ποθεν ἐκ πλοίου, ἢ πεντηκοστεύεται. Pridem adpulerant, sed nondum quidquam ex navis mercium exposuerant in terram. Idem in ea contra Dionysodorum: καὶ πυθόμενος τὰς τιμὰς, τὰς ἐνθάδε τοῦ σίτου καθεστηκυίας, ἐξαιρεῖται τὸν σῖτον ἐν τῇ Ῥόδῳ, κἀκεῖ ἀποδίδοται. *Frumentum in Rhodo insula exonerat, & ibi vendit.* In eadem oratione paulo post: Τόν τε σῖτον ἐξελόμενος εἰς Ῥόδον ἀπέδοτο. Additur in Syngrapha, ut ibi exponant, ubi σύλαι μὴ ὦσι τοῖς Ἀθηναίοις, hoc est, jus deprædationis non sit Atheniensibus. Solíti quippe illi quocunque in loco ubi σύλαι jure se habere putarent naves diripere, ad quoscunque pertinerent. Sed dices; Quid? an non isti mercatores Athenienses? Cur igitur timent eorum creditores ne diripiantur ab Atheniensibus? Immo Phaselitæ fuere, non Athenienses, & videntur eo tempore Atheniensibus datæ σύλαι contra Phaselitas. Isti quidem Phaselitæ negotiatores vinarii Athenis exierant ad mercatum, & pecuniam ab Atheniensibus fœneratoribus sumpserant mutuam nautico fœnore, nec alibi locorũ deprehensos eos diripere ac spoliare potuissent Atheniensium Trierarchi, quia navis eorum ac merces pignori obligata civibus erant Atheniensibus, qui pecuniam his fœnerati fuerant. Si tamen deprehensi fuissent ab aliquo portu, aut urbe revertentes, in quam jus συλῶν

 sibi

ſibi competere Athenienſes Trierarchi judicaſſent, ſine dubio eos ſpoliaſſent. Nam qui apud hoſtes negotiantur, & in eorum portus merces invehunt, pro hoſtibus habentur etiamſi cives ſint. De ſociis non eſt dubium. Et Athenienſes, ut dixi, eo tempore σύλας habebant contra Φασηλίτας. Sed & idem jus Trierarchi ſibi vindicaſſent adverſus ipſos Athenienſes mercatores, ſi eoſdem comperiſſent ex portu aliquo ejus civitatis in quam σύλας habebant legitimas, ſolventes ac redeuntes, quo adpuliſſent vitandæ tempeſtatis gratia. Nihil enim aliud quærebant illi Trierarchi, niſi occaſiones ac prætextus faciendarum deprædationum, tam adverſus ſocios, quam & cives, ſi eos in cauſa aliqua cur id merito illis fieret, deprehenderent. Idcirco tam ſollicite cavent iſti fœneratores ne ſui debitores in reditu aliquo adpellant, aut merces exonerent, ὅπως ἂν σύλαι ὦσιν Ἀθηναίοις. Quid ſit σύλας alicui dari contra aliquem, immo non aliud eſſe quam quod diximus, intelligi poteſt, ex eadem oratione, ubi dicit Demoſthenes Phaſelitam illum mercatorem fraudare voluiſſe Androclem Athenienſem pecunia ſibi credita, quaſi ſi αἱ σύλαι conceſſæ eſſent Phaſelitis in Athenienſes, & non Athenienſibus in Phaſelitas: ἐν γὰρ τῇ πόλει τῇ ἡμετέρᾳ, οὐδὲν ἀδικοῦντες, οὐδὲ δίκην ὠφληκότες οὐδεμίαν τούτοις, σεσυλήμεθα τὰ ἡμέτερα αὐτῶν ὑπὸ τούτων Φασηλιτῶν ὄντων, ὥσπερ δεδομένων συλῶν Φασηλίταις κατ' Ἀθηναίων. Sic apud Ariſtotelem in Oeconomico ſecundo intelligenda ſunt hæc verba, viris doctis vulgo non intellecta: ἀνήγγειλαν οὖν εἴ τις τῶν πολιτῶν ἢ μετοίκων σύλας ἔχει κατὰ πόλεως ἢ ἰδιώτη, εἰ βούλεται λαβεῖν, ἀπογράψασθαι. Quid ſit σύλας κατά τινος ἔχειν, ſtatim explicat: ἀπογεγραμμένων δὲ συχνῶν, τὰ πλοῖα τὰ πλέοντα εἰς τὸν Πόντον ἐσύλων μετὰ προφάσεως εὐλόγου. Doctiſſimus Sylburgius σύλας ibi accipit ἀντὶ τοῦ συλλήψεων. Quin & paulo poſt, pro συληθεῖσιν, notat in Camerarii veteri libro legi συλληφθεῖσι. Ipſe etiam Camerarius vertit,

compre-

comprehensiones, quasi pro σύλας legerit συλλήψεις. Apud Suidam certe in voce Σύλας perperam exponitur συλλήψεις, vel potius perperam sic legitur pro συλήσεις. Habet enim ab Harpocratione. Is loco jam supra citato observat Atticos σύλας dicere ἀντὶ τοῦ ταῖς συλήσεις, id est, expilationes. Hæc omnia quæ tam sollicite caventur in syngrapha pertinent ad securitatem fœneratorum, qui ut sibi consulerent, quoniam periculum creditæ pecuniæ & usurarum ipsos respiciebat, varias adposuere conditiones, secundum quas, prout major, aut minor periculi metuendi ratio appareret, ita majores aut minores stipulati sunt usuras. Hac postrema paciscuntur easdem usuras de quibus convenerat in syngrapha anno præterito. Hæc enim mens est eorum verborum: ἐὰν δὲ μὴ εἰσβάλωσιν μείναντες ἐπὶ κυνὶ ἡμέρας δέκα ἐν Ἑλλησπόντῳ, ἐξελόμενοι ὅπου ἂν μὴ σῦλαι ὦσιν Ἀθηναίοις, καὶ ἐντεῦθεν καταπλεύσαντες Ἀθήναζε, τοὺς τόκους ἀποδιδόντων, τοὺς πέρυσι γραφέντας εἰς τὴν συγγραφήν. Si hæc omnia complessent, ut decem dies à caniculæ ortu in Hellesponto manerent, non intrantes Ægæum, & navem exonerantes, quo loco Atheniensibus σῦλαι non essent, atque inde Athenas navigarent, tum easdem usuras præstent, quas anno præterito promiserant in Syngrapha, hoc est, quas præstitissent si ex priore pactione syngraphæ ante anni exitum Athenas reversi essent. Annus Athenis incipiebat proximo novilunio à solstitio æstivo. Priore syngraphæ conventione navigatio debuit finiri ante solstitium & finem anni. Quo casu usuræ in pactionem venerant ducentæ ac viginti drachmæ in millenas solvendæ. Quod si post Arcturum è Ponto demum enavigassent, tum propter majus periculum, quod impendebat ex longiori navigatione, quæ non poterat perfici ante anni exitum, pro ducentis ac viginti quinq; drachmis usurarum nomine præstarentur trecentæ drachmæ in eamdem summam sortis mille drachmarum. Si autem ob-

ſervarent, quod pro ultima conditione in fine ſyngraphæ adjectum eſt, ut decem dies poſt caniculæ ortum in Helleſponto expectarent, nec ſe ante illud tempus Ægæo committerent, tum parem uſuræ modum, agnituros ac ſi ante annum peractum Athenas rediiſſent. Omnino ſecundum pactionem, quæ priore loco in Syngrapha poſita eſt, navigatio finiri debuit ante illius anni finem quo conſcripta fuit cautio. At ſecundum duas poſteriores non potuit abſolvi ante initium ſequentis anni. Ex quibus duabus poſterioribus pactionibus, quæ ultima eſt, quia propter præcautiones, quæ in eam adhibentur, non plus habet periculi, quam navigatio ex priore clauſula facienda, etſi longior, idcirco nec ampliores uſuras quam de quibus in priore convenerat, ſtipulatur. Qui ſe hactenus hæc putavit intellexiſſe, nunc oportet fateatur nihil in his vidiſſe prorſum. Commentator legum Atticarum, vir alias diligentiſſimus atque eruditiſſimus, dum auctoritate Scaligeri inductus de diario fœnore illas ſummas uſurarũ in Syngrapha ſupraſcripta poſitas explicare conatur, immane quantum à vera rectaque harum rerum intelligentia aberravit. Ex his porro, quæ docuimus compertum eſt non ſemper nauticum fœnus ἐπίπεμπτον fuiſſe, quem modum ei Xenophon aſſignat, ſed pro ratione periculi propioris, aut remotioris ita incrementum accepiſſe majus aut minus. In quo plurimum valuit non tantum navigationis longinquitas ac mora, ſed etiam locorum ratio, ad quæ, vel per quæ navigaretur. In Seſto oppido, quod ad fauces Helleſponti, nauticum fœnus fuit ἐπόγδοον, hoc eſt, in octavam partem ſortis, quia ſive è Seſto in Pontum, ſive Athenas navigaretur, dimidio brevius in navigationem tempus impendebatur, ſive ἀμφοτερόπλους eſſet ſive ἑτερόπλους, quam in eam, quæ Athenis in Pontum ſuſcipiebatur. De quo fœnore nautico ἐπογδόῳ, in urbe Seſto uſitato inſignis locus apud Demoſthenem habetur in oratione

tione ad Polyclem, ſed inſignite corruptus, quem ita partim ex libris, partim è conjectura feliciter reſtituimus: εἰσαγγελθέντων δὲ ὅτι Βυζάντιοι καὶ Καλχηδόνιοι πάλιν κατάγουσι τὰ πλοῖα καὶ ἀναγκάζουσι τὸν σῖτον ἐξαιρεῖσθαι, δανεισάμενος ἐγὼ ἀργύριον παρὰ Χαιρεδήμου μὲν τοῦ Ἀναφλυστίου πεντεκαίδεκα μνᾶς ἐγγύῳ τόκῳ, ὀκτακοσίας δὲ δραχμὰς παρὰ Νικίππου τοῦ ναυκλήρου, ναυτικὸν ἀνειλόμην, ὃ ἔτυχεν ὢν ἐν Σηστῷ ἐπόγδοον, σωθέντος δὲ τοῦ πλοίου, Ἀθήναζε ἀποδοῦναι αὐτῷ καὶ τοὺς τόκους. Qui ἐπόγδοος τόκος non multum abeſt à centeſima, ut alibi oſtendimus. Nam octava ſortis pro uſura accepta dat duodecim in nonaginta ſex, cum vera centeſima in centum eamdem ſummam ſuppetat. Fœnus autem hoc ἐπόγδοον veram fuiſſe centeſimam qualis tempore Juſtiniani obſervabatur, in ſequentibus docebimus. Quam uſuram trajecticiæ pecuniæ, & frugum fœnoris eſſe ſanxit propriam. In verbis autem illis Demoſthenis non recte interpretes accipiunt, Βυζάντιοι καὶ Καλχηδόνιοι κατάγουσιν τὰ πλοῖα. Nec melius in illis Ariſtotelis ex ſecundo Oeconomico de iiſdem Byzantiis: ἐν σιτοδείᾳ, γενόμενοι καὶ ἀπορῶντες χρημάτων κατῆγαγον τὰ πλοῖα τὰ ἐκ Πόντου. Non enim κατάγειν τὰ πλοῖα, eſt naves deducere, aut exceptare. Nec etiam recte Harpocration interpretatur, λῃζεσθαι καὶ κακοῦν, καὶ μὴ ἐᾶν τοὺς πλέοντας ὅπου βούλοιντο πλεῖν, ἀλλ᾽ εἰς τὰ οἰκεῖα χωρία τοῖς λῃστεύουσι κατάγειν. Quæ expoſitio nullo modo convenit duobus illis auctorum locis quæ attulimus. Byzantii cum laborarent annonæ caritate & pecuniæ inopia, onuſtas frumento naves, quæ ex Ponto Athenas, aut in alias Græciæ regiones navigabant, eas ad ſuas portus appellere, & frumẽtum apud ſe divendere cogebant. Illud igitur eſt quod dicit Harpocration, μὴ ἐᾶν τοὺς πλέοντας ὅπου βούλοιντο πλεῖν, non permittere mercatoribus, quo velint ſuas importare merces, ſed cogere invitos, quod portarent, ubi nollent exponere, & vendere. Non tamen animo prædandi hoc faciebant, ſed ut in neceſſitate

ſitate ipſi potius haberent, quam illi ad quos ea invehere deſtinaverant naviculatores. Nam & Byzantii apud Ariſtotelem mercatoribus, quorum τὰ πλοῖα κατῆγον, id eſt, naves ad ſuos portus ac navalia adducebant, ægre id ferentibus, non ſolum pretii tardius ſoluti uſuras dextantes ſolvebant, τόκους ἐπιδεκάτους, ſed etiam ultra legitimum pretium, quo frumentum ſuum diſtraxerant, decimam pendi jubebant ab his qui emerant. Ut ſi quis decem drachmis modium frumenti ab mercatore emiſſet ex venditionis pacto, undecim ſolveret. Quarum ſolutionem ſi differret, τόκους ἐπιδεκάτους præſtare debebat, hoc eſt, in decimam ſortis partem. Sic enim intelligenda hæc Ariſtotelis verba: Ἐν σιτοδείᾳ δὲ γενομένῃ καὶ ἀπορῦντες χρημάτων κατήγαγον τὰ πλοῖα, τὰ ἐκ Πόντου, χρόνου δὲ γενομένου τῶν ἐμπόρων ἀγανακτούντων ἐπέλυον αὐτοῖς τόκους ἐπιδεκάτους, τοῖς δὲ ὠνουμένοις προσέταξαν χωρὶς τῆς τιμῆς διδόναι τὸ ἐπιδέκατον. Quæ perperam accepta viris eruditiſſimis. Κατάγειν τὸ πλοῖον eſt proprie ἐπὶ τὸν ναύσταθμον ἄγειν, in navalia deducere vel ſubducere naves. Inde κατάγειν τὰ πλοῖα dicebantur, qui mercatores ad ſua adpellere adigebant, cum id facere poſſent. Byzantii tranſeuntes per Boſporum naves frumentarias in annonæ caritate ad ſe diverti, & frumentum venum exponere compellebant, non ut eas ſpoliarent, ſed ut ſuæ neceſſitati ſuccurrerent, empto inde frumento, quo carebant, uſuris etiam pretii non ſoluti conſtitutis, quia & nummaria inopia premebantur. Atque hæc obiter.

CAPUT VI.

De uſuris Romanorum. Leviores eas fuiſſe quam Græcorum. Hujus rei cauſam modo à lege præſcripto non debere aſſignari. Cur leviores uſuræ Romanis uſitatæ quam Græcis. Non ſemper eumdem modum uſuræ apud Romanos ſervatum. Maxima eorum uſura, minima

minima fuit Græcorum. Ἑκατοστὴ, hoc est, centesima, unde dicta. Vtrum hoc nomen à Græcis ad Romanos an à Romanis ad Græcos transierit. Rationes aliquot allatæ cur à Romanis potius videatur. Romanos eamdem rationem sequutos ac Græcos in explicandis usurarum modis & appellationibus, centenario numero constituto, ad quem revocarentur. Quod Galenus ἑκατοστὸν τόκον dixerit, id fecisse imitatione Romanæ loquutionis, quæ centesimam usuram appellat. An centesimam Latini ex Græco ἑκατοστὴ appellarint. Videri posse, Græcos, qui sub Imperio Romano vixere, ἑκατοστὴν suam ex Latinis centesimis expressisse. Concluditur tandem, centesima nomen Latinum ex Græco ἑκατοστὴ esse expressum. Secundum hanc sententiam non centesima usura dicenda, sed centesima usura. Assis nomine centesimam usuram veteres Romanos significasse. De comparatione usurarum Græcarum cum Romanis, & earum appellationibus. Ab assis partibus nomen iis à Romanis inditum, ut Græci à partibus drachmæ eas denominarunt. Explicatæ assis Romani partes, & vocabula, earumque origo ad hoc explanata, ut melius sciatur quales usuræ sint sextantes, quadrantes, trientes, & aliæ ab assis partibus appellatæ. Nomina nummorum à Doribus populis, qui Italiæ eam partem, quæ major Græcia dicta est, incoluerunt, item à Siculis, Romanos accepisse. Vsurarum appellationes videri & indidem sumptas. As & Æs vocabula, ab illis Dorici generis Italicis Siculisque in Romanum solum traducta. Λίτρας nomen Siculum esse ac Doricum Italorum, pro certo pondere minam Atticam, sive στατῆρα fere pensante. Comicis poëtis idem στατὴρ, quod λίτρα, & μνᾶ eadem ac στατήρ. Sed λίτρα Siculorum & Dorum Italicorum, μνᾶ Atticorum, στατὴρ poëtarum. Pollux emendatus. Atticis comicis λίτρας nomen pro nummo usurpatum, sed in argumento

fabulæ

fabula Siculo. Libra vocabulum Latinum ex Æolico Λίτρα factum, & tria significare, pondus, ponderandi instrumentum, & genus nummi librarii. Nomen Σταθμὸς Græcis totidem & easdem habuisse significationes. De ære gravi, quo tempore as & libra pondere ac nomine idem fuit. Æris gravis appellationem, etiam usque ad tempora mansisse quibus as non fuit librarius. Quomodo id accipiendum sit. Cum libra de pondere dicebatur, adjici solebat pondo. Λίτρας nomen pro pondere ad Græcos posteriores, qui sub Imperio Romano scripsere, præcipue medicos, transisse pro libra Romana, ut & οὐγκίας vocabulum, pro ejus parte. Nummus Tarentinis ac Siculis olim in usu fuit æreus, cum librali pondere, æque ut Romanis, qui eum ab illis videntur sumpsisse. Postea λίτραν iidem Siculi ac Tarentini de nummo argenteo proprie dixerunt, eumque solum habuerunt. Nunquam aliter λίτραν accipi, quam de argenteo, cum Siculum esse νόμισμα dicunt Grammatici. Inde λιτρόσκοποι dicti, qui & ἀργυραμοιβοί. Quod ὀβολὸν λίτραν illam veteres interpretantur, obolum illum fuisse argenteum. De obolis ex argento signatis Atticorum & Æginensium. Vitruvium perperam obolos æreos facere. Errorem illum inde ei objectum, quod Græci Romanorum asses ex ære modo ὀβολοὺς, modo χαλκοῦς reddunt. Drachma Siculorum & Italiatarum argentea, & in plures obolos ex argento distributa, ut Attica. De oboli Attici & Æginensis differentia. Λίτρα Sicula, minutus nummus, idem valuit, quod obolus Ægineticus. Hic pars decima fuit δεκαλίτρου, nummi argentei sic dicti, quod decem λίτρας haberet. Δεκάλιτρον illum ἰσοδύναμον fuisse Corinthio stateri. Ex λίτρα Sicula libella Romanorum facta, ejusdem ponderis cum illa & pretii. Ea decima pars denarii, ut λίτρα δεκαλίτρου. Sembella dimidium libellæ, & eadem cum ἡμιλίτρῳ Siculo.

Scaliger

Scaliger reprehenditur, qui putavit nomen Siculum λίτραν non de nummo accipi, sed de nummorum coacervatione. Partes easdem fuisse & iisdem ferme nominibus apud Siculos λίτρας ex argento minuto, ac Latinorum libræ, & assis librarii. Abolito ære gravi, ac λιτραίῳ, quod olim ipsis in usu fuerat Siculis, pro eo argenteum signasse eodem λίτρας nomine & iisdem partium appellationibus. Inde & Latinos libellam suam & libellæ partes mutuatos. Teruncium quarta pars libellæ ex Siculo τριόγκιον, quod quarta pars λίτρας. Denarius Romanus, cum primum percussus est, ejusdem ponderis fuit, cum Siculorum δεκαλίτρῳ. De Siculæ drachmæ pretio à Dionysio duplicato. Verba Varronis de denario Romano exposita. De nummo Romanorum ita absolute dicto. Eumdem ut nomine ita & pondere fuisse cum Siculo νόμμῳ. Quinarius, idem qui πεντάλιτρον. Error Scaligeri notatus. De Siculo & Neapolitano Talento. Quid sit τρίτον ἡμιωβόλιον. Pollux correctus. De partibus assis Romani, unde eæ appellatæ, & veriloquia omnium explicata. Trientem non esse partem tertiam assis, neque Quadrantem quartam, neque Sextantem sextam. Aliter Siculos nomina τρίαντα, τέτραντα, & ἕξαντα accepisse. Voces illæ explicatæ ex Siculorum mente & usu. Δίξας pro duobus areis, vel unciis, idem sextans. Vocabula illa Sicula τρίας, τέτρας, ἕξας composita esse ex numeri nota, ac nomine ἄς. Eam vocem aliis unam libram significasse, quos Romani sequuti sunt, aliis unum areum, sive unciam, libræ vel assis librarii partem duodecimam. Inde As Romanis, & pro toto, & pro unitate. Cum assem pro solida libra usurparint, non potuisse τρίαντα, & similia vocabula, pro tribus assibus accipere, ubi ἄς non libram, sed partem libræ duodecimam notat. Epicharmius duobus locis correctus. Quid sit πεντόγκιον, & ἑξάντιον, τριόγκιον,

&

& ἐννεούγκιον. Vnde & Latinis Teruncium, Nonuncium, pro tribus & novem unciis. Siculis idem quippe τρίας, quod τριούγκιον, & similia, quia ἂς idem quod οὐγκία. Vt triens Latinis, pro tertia parte assis, cum sint proprie tres unciæ, contra Atticis τριτημόριον de tribus quartis oboli, id est, sex æreis, cum proprie sit tertia pars. Philemon Comicus explicatus. Quid sit τριτεταρτημόριον & ταρτημόριον. Iisdem Atticis τίτραχμον, pro τετράδραχμον. A nomine trientis trientes usuræ, quæ tertiam partem centesimæ darent, ut triens est pars assis tertia, quo assis nomine centesima Latinis dicitur, hoc est, assarium fœnus.

DE usuris Græcanicis tam cõmunibus, quam nauticis satis dictum est. De Romanis dicendum. Et patebit quidem statim, longe leviorem ac modestiorem earum modum fuisse, quam Græcarum. Quod aliquis forsitan trahere possit in argumẽntum moderationis ac modestiæ Romanorum non leve, uti contra Græculorum aviditatis & avaritiæ, si comparetur usurarum, quas isti in usu habuerunt, modus cum illorum more modoque fœnerandi. Quinetiam & multi inde colligent, ubi lex modum usuris præfinit, multo minores in consuetudinem solere venire, quam ubi plenissima libertas fœnerationi permittitur, & quasi fibula fœneratoribus relaxatur. Quod tamen haud ita se habere rebus manifestis potest probari. Præter rationes quas infra afferemus, cur majores Græcis & præcipue Atticis, usuræ vulgo licitæ ac receptæ, quam Romanis, hanc interim hic dare, pro re satis erit. Athenienses ad mare siti, & opportunissimo navigiis portu, & navigandi peritia in primis instructi, mercaturis maxime floruerunt. Inde nauticum fœnus apud eos viguit. Omnes enim qui cito divites fieri vellent, pecuniam suam eo fœnore occupabant. Nam navigationes non valde lon-

ginquæ his fuere, in Pontum aut in Syriam, aut Ægyptum frequentiſſimæ, & non adeo periculoſæ. Quæſtus autem ex maritimis uſuris maximus propter periculi rationem. Quod tamen cum non ita frequens eſſet, quia tuto ſatis navigarent, ea re factum, ut plurimi ad hoc fœnerandi genus ſe applicarent. Ea ratio fecit, ut quia id à pluribus exerceretur, & minus multi eſſent, qui communi fœnore ac tuto argentum collocarent, hæc uſura proportione longe gravior extiterit, quam maritima. Ut enim in ſuperioribus oſtendimus, ναυτικοὶ τόκοι, ut plurimum fuere ἐπίπεμπτοι, hoc eſt, quintarii. ἔγγυοι vero, vel ἔγγειοι, ἔφεκτοι, ſextarii. At quantulum hoc diſcrimen? Fœnus illud dabat viginti in centum, quod erat nauticum, hoc commune viginti, in centum ac viginti. Quod itaque omnis ferme pecunia numerata bene nummatorum Athenis trajecticia fieret ac navigaret, rarior extitit quæ expenſa ferretur uſuris vulgaribus. Quæ res cariores eas gravioreſque præſtitit, maritimas vero leviores. Romanis contra quo tempore leviſſimo uſi ſunt communi fœnore, adeo ut unciarium ac ſemunciarium uſurparetur, ignorata fuit navigatio, ac proinde omnis uſura nautica, & mercatura. Certum eſt quippe, in his locis, ubi maxime celebris mercatura, ibi uſuras omne genus ampliores effici, quo plures ſunt, qui opus habent pecunia mutuaticia, & quo uberior quæſtus ex ea mutuatis obvenit. Hoc vero in ea pecunia, quæ ad negotiationem ſumitur, ſolet eſſe creberrimum. Tanto grandiores par eſt uſuras ex illis nummis capi, qui ad tam grande compendium dantur eos accipienti mutuos. At Romani ante primum Punicum bellum prope quingentos per annos ſua tantum littora noverant, tum primum mare ingreſſi, ut Siciliam inſulam, quam Pœni affectabant, ſibi aſſererent. Per illud igitur omne tempus, quo mare neſcierunt, omne argentum ſignatum, quo propter parſimoniam privatim no-

 biles

biles abundabant, à terrestri populo, in terra ipsa consumebatur, nec usuris maritimis, nullo tunc navigationis ac mercaturæ usu, expendebatur, & leviori propterea fœnore, cum non aliud esset in more nisi commune, atque ut posteriores Græci loquuti sunt, terrestre. Præter hanc, quæ mihi visa est verissima, possunt & aliæ nonnullæ afferri rationes cur usuræ leviores apud Romanos, quam apud Græcos, semper fuerint usitatæ, quas etiam in sequentibus prout se dabunt occasiones, suis inseram locis. Sed nec semper Romanis idem modus usurarum receptus, & adprobatus fuit, quamvis in eo præscribendo legem potius scriptam, quam consuetudinem, aut consensum contrahentium ex usu & more commerciorum, observaverint. Illud certe constat, etiam tum cum maximas usuras agnoverunt, utpote quæ à semunciario fœnore, quod olim inter initia Reipublicæ in usu ac more ex legis præscripto fuit, usque ad centesimam legitimam progressæ sint, non excessisse minimas Græcorum. Ubi enim incipiebat Græcanica usura quasi levissima, & infima, ibi desinebat Romana veluti summa & gravissima. *Centesimam* dico, quæ & Græce ἑκατοστὴ appellata, non Atticis, sed recentioribus Græcis. Attici enim prisci, quæ ἑκατοστὴ recentioribus appellata, eam ἐπὶ δραχμῇ vocarunt, quia scilicet mina argenti mutua daretur ἐπὶ δραχμῇ quotmensibus usuræ nomine solvenda. Id aliquando dicebant ἐπὶ δραχμῇ δανείζεσθαι, interdum etiam plene exprimebant, ἐπὶ δραχμῇ δανείσασθαι τὴν μνᾶν, ut apud Æschinem in ea contra Timarchum: Ἦρξε δ' ἐν Ἄνδρῳ πριάμενος τὴν ἀρχὴν τριάκοντα μνῶν, δανεισάμενος ἐπ' ἐννέα ὀβολοῖς τὴν μνᾶν. Quod & alibi observare memini. Notatu porro dignum est, nusquam apud veteres oratores Atticos, aut historicos, neque in scriptis Grammaticorum, qui eorum vocabula interpretati sunt, nomen ἑκατοστῆς occurrere pro centesima usura. Apud eos quippe tantum reperiri

auctores

auctores Græcos certum est, qui sub Romano Imperio scripsere. Et sane si Græci ab illo centenario numero id usuræ genus denominassent, ἑκατοστὸν potius appellaturi videntur, ut subintelligeretur τόκον, quam ἑκατοστήν. Ita enim ἐπίτριτον, ἔφεκτον, ἐπόγδοον, ἐπιδέκατον τόκον dixere. Atqui si ἑκατοστὸν τόκον dixissent, non eo sensu intelligendus foret, quo ἐπιδέκατος τόκος ipsis est nominatus. Nam ἐπιδέκατος τόκος in decimam sortis partem annuam exigi solebat, cum ἑκατοστὸς τόκος in eo significatu acceptus, quo ἑκατοστὴν Græci recentiores vocitarunt, centesimam sortis partem in menses singulos poscat. Non sum nescius Galenum in secundo de dogmatibus Hippocratis & Platonis ἑκατοστὸν τόκον nominasse. Sed nec sum dubius quin ἑκατοστὸν τόκον dixerit, ex consuetudine & usu loquendi Romano, pro usura centesima. Nam *usura centesima* ad verbum Græce reddita, τόκος ἑκατοστὸς dicetur. Dici igitur potest similiter, scriptores Græcos qui Imperii Romani temporibus vixere, cum jam Græcia omnis una cum reliquo orbe subjecta erat Romanis, ἑκατοστὴν reddidisse ad verbum quæ *centesima* Latine vocabatur. Certe videtur hoc nomen ἑκατοστῆς primo natum apud Asiaticos, cum quibus plurimum negotiati sunt Romanorum publicani, & fœneratores. *Centesima* autem Latine cum dicitur, palam est subintelligi vocem usuræ, ut integrum sit *centesima usura*, quod & plerumque plene enuntiatur. Sed & *centesimas singulas* numero multitudinis, cum iidem Latini pronuntiant, utique etiam subaudiendas *usuras* liquet, & sæpe hanc vocem numero plurium efferunt etiam in designando singulari usuræ genere. At ἑκατοστὴν Græce qui appellarit, oportet & aliquid subintelligat, quod vice substantivi huic adjectivo tacite sit adplicandum. Non potest τόκος. Nam ἑκατοστὸς potius diceretur, quam ἑκατοστή. Quid igitur? An δραχμή; an μοῖρα? Quod nimirum drachma centesima, aut pars sortis

cen-

centesima in mensem petatur? At supra ostendimus, hujusmodi locutiones Græcis duntaxat de annuo fœnore usurpatas, nunquam de menstruo, quæ partem sortis propter usuras solvendam nominant, ut in ἐπιτρίτῳ & ἐπιδεκάτῳ τόκῳ, aliisque ad hoc exemplum factis, cernere est. Nihil itaque verisimilius afferri potest, quam ἑκατοστὴν Græcorum recentium, ex Latinorum *centesima* fuisse versam ad verbum & expressam, antiquioribus Græcis hoc nomine prorsus incognitam. Quod si enim contra Romanorum *centesima*, ex Græco sumpta esset mutuo, non *centesimam usuram* eam appellassent, sed *centesimum*, subaudientes *assem*, aut *denarium*. Nam ἑκατοστὴ Græca nisi è Latino imitata & expressa dicatur, non potest recte explicari, quin subaudiatur δραχμὴ, aut μοῖρα. Ut autem *centesima usura* Græca ἑκατοστὴ responderet, τόκος ἑκατοστὸς potius fuit dicendus, ut etiam dixit Galenus. Sed præter eum ex Græcis alium qui ἑκατοστὸν τόκον nominaverit, neminem memini. Omnes enim vocant ἑκατοστὴν absolute. Quidam etiam τόκον ἑκατοστιαῖον appellant, hoc est, τόκον ἑκατοστῆς, vel ἐπὶ ἑκατοστῇ. Sic δραχμιαῖος τόκος, est τόκος ἐπὶ δραχμῇ. Et ὀβολιαῖος, ἐπὶ ὀβολῷ. Quod si ἑκατοστὸν τόκον Græci auctores passim vocare hanc usuram soliti essent, tum nullum dubium foret quin centesima usura, ex Græco ἑκατοστὸς τόκος videretur effecta. Cum igitur ἑκατοστὴν appellarunt Græci *centesimam* sic absolute Latinis appellatam, de verbo ad verbum vertisse videntur, ubi tamen *centesima usura* intelligenda, quam vocem non possunt subintelligere Græci in illa sua hujus usuræ denominatione. Nam τόκος, cum ἑκατοστῇ non convenit. Eamdem porro rationem Romani sequuti sunt in explicandis usurarum quibus usi generibus, ac Græci. Defixerunt quippe sibi terminum certum in numero centenario, quasi qui caput & radix esset ceterorum numerorum quibus usurarum ex illo capite ac sorte petendarum

modus

modus designaretur. Non tamen minam, ut Græci constituerunt, quæ centum drachmas ipsis continet, ad quam, velut ad sortem generalem, per drachmam, quæ pars est minæ centesima, ratio usurarum referretur, sed quod alio genere nummi uterentur, centenarium numerum simpliciter, pro termino fixo ac stato posuerunt, & per assis sui partes, usurarum varios modos ac genera explicarunt. Quemadmodum enim assis Romani partitio in duodecim fit uncias, centesima autem usura duodecim dat in centum cujuscunque generis nummos, cum assis totus de centum numero, in annum usuræ nomine datur, hanc esse centesimam voluerunt, & maximum usuræ modum statuerunt. Si majores competerent ac plures usuræ quam singulæ centesimæ, ut in trajecticia pecunia, tum multiplicarunt centesimarum nomina, dicentes binas, ternas, quaternas, quinas centesimas, ut Græci numerum drachmarum, ad multiplices centesimas designandas, auxerunt, ac dixerunt τόκοι ἐπὶ δυσὶ δραχμαῖς de binis centesimis, ἐπὶ τρισὶ de ternis, ἐπὶ τέτταρσι de quaternis, ἐπὶ πέντε de quinis. Numerus itaque centenarius, tam Græcis, quam Latinis, pro sortis summa generali ac tralaticia ponitur, quo quælibet sors mutuaticæ pecuniæ significetur. Ad usurarum autem genera indicanda, quæ ex quacunq; sorte proveniunt, Græci usurparunt nummi argentei vocabulum, qui apud ipsos in usu frequentissimus, quique centesimam efficeret partem numeri illius centenarii, quem pro termino sibi fixerunt ad quamcunque sortem declarandam. Hæc est drachma, minæ, sive libræ Atticæ pars centesima. Nummus autem argenteus apud Athenienses longe ante æreum percussus, ut in priore volumine ostendimus. Apud Romanos contra fuit, quibus æreus nummus signatus est prius argenteo. Ergo assem æreum, qui antiquissimus ipsis nummus, sumpserunt ad genera usurarum varia significanda, quas in

uſu habuere. Aliter tamen quam Græci eam rem expedierunt. Nam ad menſem Græci uſuras, quas hoc modo explicabant, retulerunt, Romani ad annum. Drachma in centum apud Atticos uſuræ nomine promiſſa, vel mina argenti in drachmam mutuo data, uſuram centeſimam denotat. Eaque drachma menſtrua intelligitur, non annua. At contra Romanis *as* in centum promiſſus, aut in aſſem centum mutuo data, quamvis centeſimam uſuram deſignent, non tamen de aſſe menſtruo accipienda ſunt, ſed de annuo, hoc eſt de duodecim unciis in centum annuatim ſolvendis, vel de uncia una ſingulis menſibus præſtanda. Ergo cum uncia una menſtrua datur in centum uncias, eadem eſt uſura cum Græcanica, qua drachma una menſtrua die ſolvitur in minam, hoc eſt, in centum drachmas, eaque eſt vera centeſima. Quid ſi igitur Latini veteres, cum *centeſimam* dixere, non ad uſuram, ſed ad unciam reſpexerunt, quia centeſima uncia menſtruatim uſuræ nomine ſoluta centeſimam uſuram efficit? At ſic potius eſſet dicenda *centeſima uſura*, quam *centeſima*. Ita ſane & Græcis bene procederet ſua ἑκατοστῇ ſubintelligendo δραχμὴν, ut Latinis *centeſima*, ſubaudiendo *uncia*. Sic iidem Græci ἑκατοστῆς τόκον appellant, ut Latini vocare debuerunt, *centeſimæ uſuram*. Poſtea per abuſum *centeſimam uſuram* vocarunt, pro centeſimali, vel centeſimaria, hoc eſt, ἑκατοστιαίῳ τόκῳ. Sic *Stertinium acumen*, *Sulpicia horrea*, pro Sulpicii horreis, & Stertinii acumine, ſimiliaque apud auctores criticis veteribus, & Grammaticis notata, & omnibus nota. Centeſima vero uſura, quæ Romanis maxima, reſpectum habuit ad menſtruam penſionem, non ad annuam, qua nimirum uncia centeſima ſingulis penditur menſibus, ut Græcis ἑκατοστῇ, qua quot menſibus ἑκατοστῇ δραχμὴν pendi ſolet. Atque inde nomen. Quam uſuram veteres Attici ἐπὶ δραχμῇ vocabant. Si ſic accipiamus dictam

vocem

vocem centesimæ, tum erit verius eam Latinos à Græco ἑκατοστὴ esse mutuatos, quam Græcam dictionem è Latino factam. Ceterum quemadmodum una drachma in mensem, & duodecim in annum in centum pactæ constituunt centesimam apud Græcos, ita apud Romanos, uncia una in mensem, & duodecim in annum promissæ, eamdem efficiunt usuram. Duodecim autem unciæ assem faciunt. Ergo assis nomine centesimam Latini significarunt, sed annuatim solvendi, ut Græcis δραχμῆς appellatione idem usuræ genus intelligitur, sed menstruatim præstandæ. Cum minores asse, hoc est, centesima, usuras multas Latini cognoverint & receperint, ut eas explicarent, assis partibus ad eas enunciandas usi sunt, ut Græci δραχμῆς partitiones ad eam rem adhibuissent, si minores ullas centesima usuras agnovissent. Ut enim *semisses usuræ* Romanis ab assis dimidia parte, quæ sex uncias habet, nominarunt, ita Græci τόκοι ἐπὶ τρισὶν ὀβολοῖς, quæ drachmæ dimidia pars est, eam usuram appellassent. *Trientes usuræ*, quæ tertiam partem centesimæ Romanis statuunt, si Græcis cognitæ & usurpatæ fuissent, τόκοι ἐπὶ δυσὶν ὀβολοῖς dicti essent, quia duo oboli, æque tertia pars drachmæ, ut quattuor unciæ, assis. Sed illas quattuor uncias *trientum usurarum* quotannis in centum solvendas, apud Romanos, non, ut apud Græcos, duos illos obolos in mensem dandos intelligere necesse fuisset. *Sextantes usuræ* Latinorum, ut sextam partem centesimæ denotant, ita duas uncias in centum in annum præstandas declarant, cum τόκος ἐπὶ ὀβολῷ, quem ἐπωβελίαν vocavit Plato, Græcis singulos obolos in centum drachmas, hoc est, sextam drachmæ partem mensibus singulis pendendam arguat. *Vnciarium* denique Romanorum *fœnus*, antiquis liberæ reipublicæ temporibus usitatissimum, Græcis si ullo modo usurpatum fuisset, aliud nomen habere non potuit, quam τόκος ἐπὶ τέτταρσι χαλκοῖς,

vel ἐπὶ ἡμιωβολίῳ. Hæc pars est drachmæ duodecima, ut uncia assis Romani. Nam ut notum est, obolus Atticis octo æreolos, quos χαλκοῦς dixere, habebat. Postremo *fœnus semunciarium*, quod etiam rogatione tribunicia aliquando Romanis, pro unciario recipi jussum est, Græcis appellatus esset τόκος ἐπὶ δυοὶ χαλκοῖς, vel ἐπὶ τεταρτημορίῳ. Sed nunquam Græci ad tam steriles ac nihili usuras descenderunt, qui vix minores centesimis ullas videntur in usu frequentasse. Cujus diversitatis rationem in sequentibus aperiemus, ex diversis utriusque populi moribus & institutis, & copiis commerciisque, præter illam quam jam superius attulimus. Quia autem hæc parum hactenus intellecta, & perperam accepta magnas turbas dederunt, ac tenebras viris sæculi sui eruditissimis offuderunt ingentes, partium assis origines, à quibus usuræ Romanæ denominatæ sunt, pandere hoc loco opportunum videtur. Quem excursum boni consulet lector, si peritior inde rei usurariæ, qualis in usu fuit Romanis, discessurus sit. Nec ægre feret se scire, unde *triens*, & *sextans*, & *quadrans* descenderit, & quid proprie significet, ut melius teneat, quales usuræ, *trientes*, *quadrantes*, & *sextantes* fuerint, ne cum Scaligero, & aliis doctissimis viris *trientes usuras* deinceps confundat cum ἐπιτρίτῳ τόκῳ Græcorum, & *sextantes* cum ἐφέκτῳ. Quas certum est in tantum invicem distare, quantum tertia aut sexta pars sortis totius, usuræ vice in annum solvenda differt à sexta, aut tertia parte centesimæ usuræ. Cum enim ἐπίτριτος τόκος tertiam sortis partem, pro usura annuam reddat, ut quadraginta drachmas in centum ac viginti; *trientes* usuræ in centum non plus præstant annua pēsione, quam drachmas quattuor. Immane ergo discrimen, ut jam antea attigimus. Et sane *triens* nō pro tertia parte totius sortis, qualiscunque ea sit, accipitur, sed pro tertia parte assis, qui duodecim uncias continet. Si duodecim unciæ, hoc est, assis

assis,in centū uncias sortis,annuatim persolvendæ,usuram centesimam concinnant, tertia pars assis, hoc est, *triens*, sive quattuor unciæ,dandus quotannis usurarum nomine,trientarium fœnus exhibebit,quod diversissimum est ab ἐπιτρίτῳ Græcorum. Atque ita de ceteris. Ut Græci ἀπὸ τῆς δραχμῆς suas usuras denominarunt,qui nummus apud ipsos ex argento signatus antiquissimus,ita Romani ab asse & suarum appellationes sumpserunt,qui ex ære percussus,& quidem ab antiquo,& longe ante quam ex argento signatum denarium habere cœperunt. Hinc *asses usuræ* illis dictæ,quæ eædem cum Græcorum centesimis, quæque duodecim dant in centum annua, quia assis duodecim est unciarum. Hæc eadem usura Græcis, ut jam non uno loco notavimus, ἐπὶ δραχμῇ appellata. Ut illam summam & maximam usuram ab asse, ita ab assis partibus ceteras inferiores habuere denominatas, quemadmodum & Græci partes drachmæ iisdem minoribus centesima usuris significandis adhibuissent, si ullas novissent tales. Certe & Plato, ut jam diximus, in sua Republica quoddam genus usuræ agnoscit, quod ἐπωβελίαν vocat, & plane respondet Latinorum usuris sextantibus. Si linguam hodie teneremus Dorum eorum, qui eam Italiæ partem incoluerunt, quæ major Græcia ab ipsis appellata est, à quibus multa vocabula sumpsere Romani, aut etiam Siculorum veterum dialectum, è qua insula in solum suum plurima quoque iidem traduxerunt, certo sciremus, & nummorum genera, ac nomina eadem illos habuisse, quæ postea Romanis in usu esse cœperunt. Id cum sit verissimum, verisimile etiam est, usurarum appellationes alias illis fuisse notas, quam Atticis & ceteris Græcis,nec diversas,si forte, à Romanis, cum certum sit, ut nummorum formas hi ab illis acceperunt & nomina, sic etiam usurarum vocabula, quæ à nummis nominantur, inde accepisse. De asse Romano in superiore libro docuimus,

ex Græco Siculo, aut Dorico id nomen in Latium fuisse traductum, ut & ipsius *aris*, ex quo nummus Romanus antiquissimus signatus. Nam ἂς & αἶς ex Græco communi εἷς, qui est unus, non minus Dorum Italiotarum, quam Siculorum fuit dialectus. Nummum æreum ab illis ita vocarunt prisci Romani maximi ponderis signatum, qui libræ pondus haberet. Hoc *libra* nomen inde quoque est. Etenim λίτρα illis Doribus Italicis, ut & Siculis, pro certo pondere usurpata est, idem ferme pensante quod Attica mina, vel στατήρ. Pollux lib. IV, cap. XIV, περὶ στατικῆς, sive de ponderaria: Στατῆρα δὲ οἱ τῆς Κωμῳδίας ποιηταὶ τὴν λίτραν λέγουσι. Pollux λίτραν ibi posuit eadem notione qua tunc Græcis accipiebatur pro Romanorum libra. Hinc πεντεστάτηρον δίκελλαν Crates apud eumdem *quinquelibrem ligonem* dixit. Quam idem Pollux alio loco πεντάμνουν interpretatus est, lib. IX, cap. VI, ubi docet τὴν μνᾶν τῆς ῥοπῆς Græcis στατῆρα appellari, καὶ ὅταν, inquit, εἴπωσι πεντεστάτηρον, πεντάμνουν δοκοῦσι λέγειν. Citatque eum ipsum Cratetem, sed male ibi Hippocrates vocatur, qui δίκελλαν πεντεστάτηρον appellarit quinque librarum ligonem. Ergo στατήρ in ponderibus idem quod μνᾶ, sive mina, & utrumque idem quod λίτρα. Sed λίτρα Dorum Siculorum & Italicorum est, ut στατήρ & μνᾶ aliorum Græcorum. Pollux lib. IV: Καὶ μὴν οἵγε Δωριεῖς ποιηταὶ τὴν λίτραν ποτὲ μὲν νόμισμά τι λεπτὸν λέγουσιν, οἷον ὅταν Σώφρων ἐν τοῖς γυναικείοις μίμοις λέγῃ, ὁ μισθὸς δεκάλιτρον, καὶ πάλιν ἐν τοῖς Ἀνδρείοις, σῶσαι δὲ οὐδὲ τὰς δύο λίτρας δύναμαι· ποτὲ δὲ σταθμόν τινα, ὡς Δημόλογος ἐν Μηδείᾳ·

Τριακοντάλιτρος τινὶ νεανίσκῳ πέδας.

Addit circa finem capitis, Atticos quoque Comicos novæ Comœdiæ, eam vocem λίτρας usurpasse. Ἔνιοι δὲ, inquit, καὶ τῶν Ἀθήνησι κωμῳδούντων νέων, οἷον Φιλήμων ἐν Σικελικῷ, καὶ Ποσίδιππος ἐν Γαλατείᾳ, λίτρας μνημονεύουσι. Ita hæc legenda sunt. Vulgo enim perperam

ram legitur ἐν Γαλάτῃ. Apparet autem λίτρας dictionem Posidippo & Philemoni Atticis Comicis, pro nummo, non pro pondere usurpatam. Nam post genera nummorum, quæ quidem & partem λίτρας nummi constituebant, hæc refert. Et præterea lib. IX, ubi de nummis tractat, versus ipsos Diphili recenset ex Σικελικῷ, qui hoc loco vocatur Philemon, ut in alterutro mendum esse necesse sit. Versus ipsi ita digerendi ac legendi:

Οἷον ἀγοράζειν πασί, μηδὲ ἓν δ' ἔχειν
Εἰ μὴ κικίννους ἀξίους λίτραιν δυοῖν.

Ubi λίτραι sunt libellæ argenteæ. Sed nec ea voce λίτρα usi sunt, tanquam Athenis tunc temporis eamdem significationem haberet, aut in usu esset, ut videtur innuere Pollux. Argumentum uterque Siculum tractabat, ut ex titulo fabulæ utriusque ostenditur, Σικελικῷ & Γαλατεία. Quid igitur mirum si in dramate Siculo nummi Siculi meminerunt? Quod nollem Polluci omissum, ut moneret. Ex ea λίτρα, sive Sicula, sive Italica *Dorum*, Latinum *Libra*, quia Æolibus, quorum Romani aborigines, λίπρα, quæ Doribus λίτρα. Libra itaque priscis Romanis, & pro nummo æreo, ut Siculis, & pro pondere, quia nummus olim illis ex ære ejusdem cum λίτρα ponderis. Hic erat assis librarius, qualem etiam fuisse primo Siculis, Tarentinis, & aliis oræ Italicæ Doribus accolis mihi compertum est. Præter nummi & ponderis notionem *libra* etiam Latinis instrumentum ponderandi appellatum est eodem nomine, quod Græcis ζυγός. Unde *libripens*, qui Græcis ζυγοστάτης. Et *libra Critolai* Ciceroni, quæ duas habet lances. Inde & *librile* scapus libræ, sive κανὼν è quo duæ propendent lances. Sic Græcis στατὴρ tria pariter significavit, instrumentum ponderandi, quæ ex eo *statera* Latinis dicta, & pondus librarium, & genus etiam nummi, tam argentei, quam aurei. Quod ab eo tempore certum est

manasse

manasse, cum graves ex metallo quolibet nummi ferirebantur. Inde *æs grave* apud Latinos, de hujusmodi nummis, cum nummus eorum æreus ejusdem ponderis, cujus libra, sive mina, fuit, vel στάθμη ῥοπῆς. Nam falsi sunt ex veteribus nonnulli, qui grave æs solitum expendi tradunt, quod numerabatur, quamvis esset librarium: & recentiorum plerique, qui putarunt *æs grave* veterum idem esse cum rudi. Nam de signato debet intelligi. Docuimus quippe in primo volumine, vocabulum *æris* ex Græco ductum; non ante Latinis fuisse factum, quam ex eo metallo nummus illis est cusus. *Æs* enim idem quod *as*, id est, nummus ex Chalco percussus. Unde & postea metallum ipsum rude & infectum, ita vocatum est. In mancipando quamdiu usus fuit æris rudis, *rauduſculum* id appellarunt, ac libram tenentes dicebant, *rauduſculo libram ferito*. Quod etiam mansit ubi ære signato ad hoc usi sunt. Sed *ære* & *libra* mancipari, tum dicere cœperunt, vel per *as* & *libram*, quod idem erat, ac per *assem* & *libram*. Unde apud Suetonium in Augusto: *Caium & Lucium adoptavit, per assem ac libram emptos à patre Agrippa*. Quod perperam suspectum habuere docti viri. Nam omnino *assis* idem quod *as*. Clemens Alexandrinus lib. v Stromatum, ἀσσάρια in hac re nominavit. τὰ διὰ δικαιοσύνην ἐκεῖνα ζυγὰ καὶ ἀσσάρια, *libra* & *asses*. Inde & *assiduum* ab ære dando veteres interpretantur critici, quia *assis* & *as* idem, & *assiduus* potius ab asse, quam ab ære: *Assiduus, in duodecim tabulis, pro locuplete, & facile facienti dictus, aut ab assibus, id est, ab ære dando, cum id tempora reipubl. postularent.* Ita legendus hic locus apud Agellium. Recentiores, qui crediderunt, *as grave* apud veteres idem esse quod æs rude, forsitan adducti sunt in eam opinionem, quod legerunt, etiam post asses semunciarios factos, & adhuc minores, donari quosdam præmii vice, *ære gravi*. Nam & ære gravi donatum ab

Augusto Virgilium scribit Servius. Non dicit, quot millibus. Immo *massas* interpretatur. Quod est ridiculum. Excerpta ex libris Pontificum linteis tradunt, *Lautia legatis Ætolorum data, &* CC M. *æris gravis in singulos, dimidium eorum comitibus.* Hæc magna summa, si credamus illud æs grave, ad pondus datum, nec in numerato. Quod necesse erit credi, si de signato non sit accipiendum. Ex antiquo forsitan retentus hic mos donandi ære gravi ad majus emolumentum. Nam minimum distabat pretium æris rudis & appensi, ab æris pretio signati & numerati. Olim assis nummus idem pondus habuit, quod postea libra æris infecti, & rudis. Ubi autem asses semunciarii pondere percussi sunt, quos magno numero donatos voluere, ritu antiquo, tot libras æris infecti his dono dederunt quot asses dari mos antiquitus fuisset quando erant librarii. Meminit aliquot locis Livius, *loci & lautiorum* legatis præbitorum, & præterea *muneris* in singulos dati, *ne minus denum millium æris*, ut Saguntinis, lib. XXVIII. Pro magno dena illa æris millia data illis fuisse indicat, nec addidit, *gravis*. At eo tempore asses erant semunciarii, non librarii. Libro XXX. ait, Legatis Masanissæ prætorem dare jussum in singulos dona, *ne minus quinum millium æris, comitibus eorum, millibus æris*, nec dicit, *gravis*. Ducenta vero illa millia æris gravis, quæ legatis Ætolorum data dono illa excerpta perhibent, immanem efficiunt numerum, pro illo quinum millium, aut etiam denum æris signati, atque in assibus semunciariis, quales tunc in usu, numerati. Forte pro CC *millibus*, scribendum II *millibus*, id est, duobus millibus. Quæ summa sic tamen exuperat multis millibus assium donum, quod ut maximum dari jussum est legatis Saguntinorum. Duo enim millia æris gravis efficiunt, aut valent quadraginta octo millia assium semunciariorum. Dena autem æris millia signati, sunt decem millia assium,

quales

quales semunciarii. Qui videtur maximus modus muneris dari soliti legatis gentium fœderatarum. At nimis fuerit enormis, si ad quadraginta octo millia excurrere faciamus. Fidem certe omnem superabit, si ducenta millia legamus, & de gravi accipiamus. Jam illud extra controversiam est, quamdiu asses fuere librarii, æs grave non alia notione acceptum fuisse quam de ære signato, ubi vero imminutum assium pondus fuit, & ad semunciam asses lege Papiria redacti, æris gravis appellationem non nisi de infecto & rudi usurpatam. Quæ distinctio ex temporum ratione non adhibita in maximum errorem maximos viros induxit. Posset tamen etiam dici, atque admodum quidem probabiliter, non morem donandi in ære gravi ad ultima tempora durasse, sed priscum loquendi modum in ære numerato mansisse, postquam grave esse desiit, id est, librarium. Sic & ex rudis æris usu vocabula illa ad finem usque Imperii servata sunt, *impendii, expensi, stipendii*, & similia. Quidni ergo & *æris gravis* nomen in pœnis & præmiis retentum sit? Olim cum grave æs signatum librarium foret, cum dicebant, *decem æris, viginti æris*, subintelligebantur *libræ*, quia decem, aut viginti, erant asses librarii. *Dena millia æris* antiquitus de decem millibus librarum æris, vel decem millibus assium librariorum usurpari solebant. Post imminutum pondus assium ad semunciarios, ideo in omnibus ferme pœnis pecuniariis præmiisque, quæ prius erant *dena millia æris*, conversa sunt in *dena millia sestertium nummum*. Sic in lege duodecim tabularum de injuria punienda sancitum fuerat, *si injuriam alteri faxit*, XXV *æris pœnæ sunto*. Hoc est, viginti quinq; asses librarii, vel XXV æris libræ. Id mutatum est à posterioribus in totidem sestertios nummos. Nam cum hanc legem citaret Paulus in libro singulari, sub titulo de injuriis, ita eam allegavit: *Qui injuriam alteri faxit, viginti & quinque sester-*

tii

tii nummi pœnæ sunto. Quod non sine ratione institutum videtur. Ne pœnæ ac præmia quæ olim pendebantur in libris æris, vel librariis assibus, repente ad semunciarios asses, aut etiam minores redigerentur, in maximi ponderis æreum nummum, qui tunc in usu erat, visum est converti oportere. Hic erat sestertius nummus, prius quidem duos asses cum semisse pendens, postea quattuor, ubi denarius sexdecim assibus permutari cœpit, qui ante denis permutabatur. Puto igitur omnibus auctorum locis, in quibus post imminutos asses ex pondere librali, mentio fit gravis æris, de hujusmodi sestertiis æreis esse accipiendum, quia æs illud signatum tunc temporis omnium ex ære nummorum fuit gravissimum. Duo millia æris gravis, quæ legatis Ætolorum dono data scribunt libri Pontificum lintei, de duobus sestertiorum millibus exponenda sunt, quæ quina millia sunt æris in assibus computandi. Quæ summa videtur fere legitima in muneribus dari consuetis à Populo Romano legatis sociorum regum. Tantùm enim datum est legatis Massinissæ. Nisi ita accipiamus, mille difficultates orientur in auctorum veterum scriptis, non solvendæ. Ut apud Livium, cum scripsit lib. XXXII, propter egregiam operam duorum servorum, & unius liberi, *huic centum millia æris gravis, servos vicena millia æris, & libertatem.* Quem locum in primo libro excussimus. Sed nunc placet, illa centum millia æris gravis de sestertiis nummis, qui gravissimi eo tempore inter æreos nummos, esse capienda. Nam si de ære vere gravi, hoc est, librario placeat accipi, nimis immanis exierit summa, & cui parem nunquam cuiquam datam legere est pro munere apud Romanos, stante præsertim republica. Præterea nullum amplius illo ævo æs grave in nummis. Datas autem massas rudis æris muneris vicem, vix mihi persuadeo. Dum grave æs in usu fuit, forsitan non asses eo nomine appellati, qui erant libra-

librarii, sed ipsi potius sestertii, qui pendebant duos asses cum semisse. Nam certe si æs grave de hujusmodi assibus, multo magis de sestertiis usurpatum sit. Quod in assibus tunc solvebatur, in ære gravi solutum non legitur. Ut in illa duodecim tabularum de injuriis æstimandis, viginti quinque æris, sunt viginti asses, nec additur, gravis. Apud Livium lib. IV, in collatione quadam quam cives in publicum faciebant, argento nondum signato, æs grave plaustris ad ærarium convectum dicit. Id non tantum de assibus accipi par est, sed etiam de dupondiis, & sestertiis. Quis enim dubitat quin dupondia & sestertios multi tunc contulerint? Ergo & post minutos asses ex semuncia æris, aut quadrante unciæ percussos, cum & sestertii in usu ærei essent, hi potius gravis æris nomine censendi, quam asses. Ad differentiam igitur assium tum quoque apud quosdam & in quibusdam muneribus ac præmiis non tantum honoris, sed & emolumenti gratia, gravis æris appellatio de sestertiis nummis usurpata est. In assibus etiam sub primis Imperatoribus stipendia militibus soluta constat. Sed & munera data multis tum fuisse certum est in nummis sestertiis. Quos gravis æris nomine appellari quibusdam placuit, quamdiu nimirum ex ære sestertii in usu fuere. Quin & pœnæ & præmia quæ legibus constituebantur, hoc genere nummi loco assium librariorum, ut apud veteres mos fuit, persolvi solebant. Quod ut facilius procederet, nummus sestertius etiam ex argento percussus. Verum de his accuratius & fusius in nostro de re Nummaria. Cum primum autem Romæ signatus est ex ære nummus, *as* vel *as* tum vocatus ex Græco Dorico ἂς vel αὖς, ut jam ante in primo libro abunde probatum est. Quo tempore porro as & libra idem fuit, quia fuit as librarius, partes quoque assis, hoc est, nummi ærei, eædem fuere, cum partibus libræ, iisdemque nominibus appellatæ, usque ad duodecimam, quæ dicebatur *uncia*,

ex Græco Siculo οὐγκία. Ubi imminutum est pondus assium, adeo ut ex librariis ad semunciarios, & tandem ad unciæ etiam quadrantarios devenerint, appellationes & partes libræ in pondere librario remanserunt apud Latinos, inde ad Græcos etiam qui sub Imperio Romano vixere, præcipue medicos, transierunt, in nominibus tantum λίτρας & οὐγκίας. Reliquas partes aliis ac suis, id est, Græcis vocabulis appellarunt. Cum libra vero & as idem erat, quia ejusdem ponderis, ad discernendum ubi pondus alicujus rei designandum esset, quod foret librale, adjiciebant *pondo*, ut sciretur, de pondere nomen libræ esse intelligendum, non de asse, vel æreo nummo librario. Sic loquitur Varro lib. IV de R. R. *Dupondius è duobus ponderibus, quod unum pondus assipondium dicebatur. Id adeo quod as erat libra pondo.* Ita scribendum, non ut vulgo editur; *libra pondus.* Sic etiam paulo post: *Nummi librarii decuma libella, quod libram pondo as valebat.* Et sub fine ejusdem libri: *Nam quod asses libra pondo erant, qui acceperant majorem numerum, non in arca ponebant.* Ubi etiam veteres libri legunt, *libras pondo:* ἀρχαίως, *libras*, pro libræ. Ita loquutus alicubi Livius in antiquis codicibus: *Patera libras pondo.* Libra igitur, pro asse, vel nummo æreo libræ pondo, Romanis ex Siculo Dorico λίτρα, quæ & nummum pariter, & pondus librarium significabat. Quod arguit, ipsis etiam Siculis olim Tarentinisque nummum hujus ponderis fuisse æreum, ad quorum exemplum olim Romani auctore Jano talem quoque percusserint. Nam & Lacedæmoniis talis in usu fuit, quorum coloni Tarentini. Ceterum postea nummum argenteum iidem Siculi, atque Italici Dores percussum habuere eodem nomine λίτρας, non eodem pondere. Testimonia igitur omnia, quæ apud Grammaticos veteres reperiuntur, petita ex antiquis scriptoribus Siculis, ut Sophrone & aliis, quæ mentionem habent nummi λίτρας, de

argenteo minuto, non de gravi & æreo librario accipienda sunt. Quod hactenus omnes, qui de rē Nummaria scripserunt video latuisse. Hesychius: Λίτρα, ὀβολὸς, οἱ δὲ νόμισμα παρὰ Σικελοῖς. Cum obolum dicit, cave interpreteris de æreo, ut vulgo plerique omnes faciunt. Argenteus est. Nec enim alii oboli Græcis in usu. Sequitur apud eumdem: Λιτροσκόπους, ἀργυραμοιβοὺς, ἀπὸ τοῦ Σικελοῦ νομίσματος ὃ καλεῖται λίτρα. Vel ex hoc probari potest, fuisse argenteum nummum. Nam probatores nummorum in argento tantum non in ære recepti, quatenus argentum fraudi adulterioq; obnoxium, non æs. Pollux lib. IV, cap. XXIV: Καὶ μὴν οἵ γε Δωριεῖς ποιηταὶ τὴν λίτραν ποτὲ μὲν νόμισμά τι λεπτὸν λέγουσιν. Vides mutuum nummum Dorici generis poëtis appellari λίτραν, eumque, ut certum est, argenteum. Idem Pollux, paulo post, ex Aristotele refert, in Himeriensium Republica, λίτραν valuisse obolum Æginæum. Obolus Æginæus ex argento, ut & Atticus, sed Attico major. Nam Æginea drachma, quæ sex Æginæos obolos habebat, decem Atticis æstimabatur. Ut ergo decem sunt ad sex, ita Æginæus obolus erat ad Atticum. Cum Atticus obolus valeret octo æreos Atticos, Æginæus tredecim cum triente æreos valebat. Attici autem cum antea tantum pecuniam ex argento signatam in usu nossent, drachmas & obolos, postea sub Callia Archonte percusserunt æream. Hi nummi χαλκοῖ appellati, quia ex ære, ut χρυσοῖ qui ex auro, ἀργυροῖ, qui argentei. Octo hujusmodi ærei, sive χαλκοῖ Attici, cum primum signati sunt, pro obolo argenteo dabantur. Obolos porro non æreos, sed argenteos fuisse, vel pondus eorum judicio est. Scriptuli dimidium pendebant. Sex in drachma argentea, quæ trium fuit scriptulorum. At falso Vitruvius lib. III, obolos æreos asses facit, cum scribit, *civitates Græcorum fecisse, uti quemadmodum cubitus est sex palmorum, ita in*

drachma

drachma quoque eo numero uterentur. Illa enim areos signatos uti asses ex aquo sex, quos obolos appellant, quadrantesque obolorum, qua alii dichalca, nonnulli trichalca dicunt, pro digitis viginti quattuor, in drachma constituerunt. Inde ille error ei incidit, quod asses Romanos, Græci nunc χαλκοῦς, nunc ὀβολοὺς reddunt. Ceterum ὀβολοὶ Attici & Græci fere omnes quales seni in unaquaque drachma, argentei plane fuere, ut alibi dicam. Similiter ergo & apud Siculos, ac Dorici generis Italiotas suæ fuere ex argento drachmæ, in plures quoque obolos distributæ argenteos, ut Atticæ: qui oboli argentei, & in æreos porro plures divisi. Ita & λίτρα Sicula obolus fuit argenteus, pars decima drachmæ Siculæ, quæ δεκάλιτρον inde nominabatur, quia decem haberet λίτρας, hoc est, hujusmodi obolos Æginæi oboli pretio, ac pondere singulos. Et sic ἰσοδυνάμος erat Corinthio stateri argenteo, qui similiter & decem obolis valebat, ut ex Polluce constat, qui auctorem citat Aristotelem. Ea λίτρα Sicula & duodecim habuit χαλκοῦς, sive æreos, qui dicebantur οὐγκίαι, ἀπὸ τοῦ ὄγκου, quem οὖγκον Siculi dixere, quod in magna mole exiguum esset eorum pretium. Videntur autem, ut dixi, & Siculi olim gravem ex ære nummum habuisse eadem appellatione λίτρας, cujus duodecimæ partes οὐγκίαι sunt vocatæ. Nam exemplum ac formam inde sumpsisse Latinos sui assis librarii, plane perspicuum est. Sed postea ex argento signarunt minutum, ejusdem æstimationis cum priore gravi æreo, qui drachmæ eorum argenteæ decimam partem constitueret, quæ ideo δεκαλίτρου nomen est nacta. Inde & *libellam* suam argenteam Romani quoque acceperunt, qui nummus ipsis fuit ex argento decimam denarii argentei partem constituens. Qui *Denarius* eadem ratione apud eos est appellatus, qua Siculis δεκάλιτρον, quod ut hic δέκα λίτρας valeret, ita ille denos asses, qui iidem erant cum λίτραις Siculorum

rum argenteis æstimatione, & cum æreis pondere, quando nimirum & æreos habuere. Certe *libella* Romanorum eadem omnino cum λίτρα Siculorum. Uterque nummus argenteus, & decima pars δεκαλίτρου ac denarii. *Libella* quippe diminutivum ex λίτρα, atque ita Romani appellarunt ὑποκοριστικῶς nummum argenteum assis librarii pretio æstimatum, ut eum distinguerent à *libra*, quo nomine ipsis æreus ac librarius as dicebatur. Varro lib. IV de L. L. *Nummi denarii decuma libella, quod libram pondo as valebat, & erat ex argento parva.* Hæc plane λίτρα Sicula de nummo argenteo, nummi denarii, hoc est, στατῆρος δεκαλίτρου pars decima. Dimidia pars ejus *Sembella*, apud eumdem Varronem ibidem: *Sembella, quod sit libellæ dimidium, quod semis assis.* Siculorum hæc prorsus ἡμίλιτρον, λίτρας nempe dimidium, quod sex οὐγκίας haberet, hoc est, ἑξάχαλκον. Pollux lib. IX, cap. VI, de Aristotele: Ἀλλὰ μέντοι παρ' αὐτῷ τις ἂν ἐν τῇ Ἱμεραίων πολιτείᾳ καὶ ἄλλα εὕροι Σικελῶν ὀνόματα, οἷον οὐγκίαν ὅπερ δύναται χαλκοῦν ἕνα, καὶ ἡμίλιτρον ὅπερ ἕξ, καὶ λίτραν τὴν εἶναι ὀβολόν, τὸ μέντοι δεκάλιτρον δύνασθαι μὲν δέκα ὀβολούς, εἶναι δὲ στατῆρα Κορίνθιον. Ex quibus perspici potest, quam falsa sint, quæ Scaliger scripsit in opere posthumo de re Nummaria his verbis: *Libra est nomen Siculum, quod ipsis* λίτρα *dicebatur. Et unci, sextans, quadrans, triens, dextans, sunt plane Sicula nomina. Et* λίτρα *non erat nummus, sed* ὁλκὴ, ποσότης, ἄθροισμα. *Ejus duodecima pars dicebatur* οὐγκία, *duodecimæ duæ* Ἑξᾶς, *tres* τετρᾶς, *quattuor* τριᾶς, *quinque duodecimæ* πεντώγκιον, & reliqua. Quæ omnia esse falsa, jam apertis vincam pignoribus. Quod enim λίτραν non putat fuisse nummi genus ac nomen apud Siculos, Aristotelis auctoritate revincitur, & testimonio Pollucis & Hesychii, aliorumque veterum. Immo λίτρα illa Sicula illius temporis eadem omnino cum libella Romana argentea, ut vetus λίτρα Siculorum æris gravis eadem cum

libra,

libra, vel asse æris gravis Romano. Utraque porro λίτρα tam ærea gravis, quam argentea minuta ejusdem pretii fuit apud Siculos, ut libella argentea ἰσοδύναμος Romanis cum librario asse, sive libra æris gravis. Partes quoq; easdem ferme habuere as librarius, & libella Romanorum, quas λίτρα Sicula, tam argenti minuti, quam æris gravis. Sed exoleverat jam tum Siculis æs illud grave quod olim λίτραν vocarunt, & in usu tantum noverant eam λίτραν argenteam, quæ libella Romanorum eadem, quam in totidem partes divisere unt, & iisdem vocabulis appellatas, quæ antea constitutæ sunt in λίτρα æris gravis. Æreum porro hujusmodi nummum libralis ponderis antiquitus Doribus & Siculis usitatum fuisse, vel λίτρας nomen pro pondere librario ipsis usurpatum evidenter declarat. Postea nummum ex argento minutum cuderunt, cum eadem λίτρας appellatione, qui eodem pretio æstimaretur cũ antiquo ære gravi ac λιτραίῳ, & in totidem partes distribueretur, quæ pretium ejus constituerent, non ut anteà partem ponderis facerent. Olim quippe οὐγκία pars erat duodecima æreæ λίτρας, & duodecimam ejus partem pendebat. Nummus nimirum æreus, cujus pondus duodecimam partem λίτρας æris æquabat. Postea abolito hoc genere nummi, ob nimis magnam ejus molem ac pondus, in locum ejus alium argenteum minutum substituerunt eodem nomine & valore, cui partes veteris λίτρας ex ære omnes ad pretium convenirent, non ad pondus. Ea *libella* est Romanorum, quæ ad illud exemplum eis procusa est. Cum igitur Aristoteles apud Pollucem ait οὐγκίαν esse χαλκοῦν ἕνα, hujusmodi æreolis duodecim valebat λίτρα, id est, libella argentea. *Sembella*, ἡμίλιτρον, sex unciis, sive æreis, quod erat λίτρας sive libellæ dimidium. Hinc & *Teruncius* Romanis, *à tribus unciis*, ut docet Varro, *sembellæ quod valet dimidium, & est quarta pars, sicut quadrans assis.* Non dubito quin

Siculi id τριούγκιον vocarint, ut πεντούγκιον, pro *quincunce*, & similia. Hæ partes *libellæ* Romanis usitatæ, quæ eadem est λίτρα recentium Siculorum, *Sembella* ac *Teruncius*, hoc est, ἡμίλιτρον ac τριούγκιον, testantur se ab eo tempore introductas, quo λίτρα Siculis æs grave ac λιτραῖον significabat. Et sane ipsi Siculi eadem genera nummorum ærea retinuerunt, cum ipsis vocabulis, quæ quondam partes λίτρας gravis constituebant, & minutam λίτραν ex argento iisdem æreis nummis æstimarunt. Ita quod antea fuit pars, cepit esse pretium, retento tamen partis nomine. Ut ἡμίλιτρον dicebatur, quasi dimidium esset λίτρας recentis ac minutæ, cum pretio tantum eam exæquaret partem, non pondere. At ἡμίλιτρον, hoc est, *Sembella* apud Romanos revera, & dimidium fuit libellæ quoad pondus, idemque valuit quod dimidiam ejus partem, cum apud Siculos ἡμίλιτρον sex essent ærei, sive unciæ quæ dimidium λίτρας, sive libellæ valebant. Sic cum δεκάλιτρον olim Siculis diceretur nummus argenteus, quod decem λίτραις gravis æris æstimabatur, illæ λίτραι non partem decimam illius δεκαλίτρου in pondere constituebant, sed in pretio. Ubi λίτρα ex argento exigua percussa est, tum cœpit esse pars ponderis τοῦ δεκαλίτρου, non modo pretium. Auctores plerumque abusive loquuntur, & pretium minutorum in partem advocant majorum nummorum. Priscianus in libro de Ponderibus: *Denarius quoque decem librarum nummus*. Non fuit nummus decem librarum, sed valuit decem librariis assibus. Sic plane δεκάλιτρον στατῆρα Siculi vocarunt, cum λίτρα erat æris gravis. Eodem modo & λίτραν, ubi cœpit esse ex argento minuto, aliquis diceret δώδεκα οὐγκιῶν, sive δώδεκα χαλκῶν esse, quia duodecim unciis valeret. Certe δεκάλιτρον illud Siculum, qui & δεκάλιτρος στατὴρ Epicharmo, cujus versus infra emendatos producemus, æque decem libras æris gravis habuit, quam decem libras, sive

sive libellas argenti minuti. Et illæ decem libellæ, sive λίτραι argenti signati, paris fuere æstimationis, cum decem libris æris gravis, qualis fuit as librarius Romanorum. Præterea, quod valde notandum, nec à quoquam adhuc observatum est, *Denarius* Romanus, cum primum percussus est, ejusdem ponderis fuit cum Siculo δεκαλίτρῳ. Ut certum sit, Servium, à quo primum signatus traditur, exemplum formæ à Siculis cepisse non secus ac nominis. Nam *Denarius* dictus nummus, quod denos asses valeret librarios, vel denas, quod idem erat, libellas, hoc est, λίτρας argenti minuti. Inde etiam nomen τοῦ δεκαλίτρου Siculo. De pondere videamus. Λίτρα illa Sicula, sive libella, oboli Æginetici pondere ac pretio fuit, cujusmodi oboli sex denis Atticis obolis pares erant. Δεκάλιτρος στατήρ, sive Denarius Siculus habebat, ut & nomen indicio est, decem hujusmodi obolos, sive λίτρας. Si ad Atticos eam rationem reducamus, circiter sexdecim oboli Attici, cum triente in Decalitro Siculo invenientur, hoc est, didrachmum, cum dimidia drachma, & paulo plus. Reperiuntur hodieque in capsis antiquariorum drachmæ Syracusanæ & Agrigentinæ pondere supra didrachmum & semidrachmam atque aliquid adhuc amplius, excurrentes. Id pondus ac pretium fuisse Siculæ drachmæ, aliunde etiam comprobatur. Pollux libro IX, cap. VI, scribit, Dionysium Tyrannum, pro argento stanno signato coëgisse uti Siculos, & drachmam eorum valere jussisse quattuor drachmas: Τοὺς μέντοι Συρακουσίους κασσίτερον ποτὲ ἀντὶ ἀργυρίου νομίσαι Διονύσιος ἠνάγκασε, καὶ τὸ νόμισμα αὐτῶν τέσσαρας δραχμὰς ἰσχύειν. Ita hæc verba legenda. Per νόμισμα argenteum Syracusiorum, plane intelligit τὸ δεκάλιτρον. Nec enim si de λίτρᾳ intelligeretur, fidem caperet, nummum adeo exiguum, qualis fuit λίτρα, ad tantum pretium evexisse non adaucto pondere. Aristoteles autem scribit in Oeconomico, Diony-

 sium

sium Tyrannum aliquando Syracusanorum drachmam denuo percussam ad duplum pretium provexisse, atque ut una drachma duas valeret voluisse: ἀνενεχθέντος δὲ τοῦ ἀργυρίου, ἐπικόψας χαρακτῆρα ἐξέδωκε τὴν δραχμὴν δύο δυναμένην δραχμάς. Idem dicit quod Pollux, licet duas drachmas nominet, non quaternas. Drachma Sicula pondere duas Atticas cum dimidia æquabat. Cum drachmæ uni Siculæ duarum pretium attribuisse Dionysium dicit Aristoteles, de drachma Sicula gemina intellexit. At cum Pollux ait eumdem Dionysium νόμισμα Siculum argenteum quattuor drachmarum pretio taxasse, de Atticis loqui voluit. Denarius Romanus cum ab initio signatus est, idem ferme pondus habuit. Varro apud Sosipatrum: *Nummus argenteus, quem flatum primum à Servio Tullio dicunt, quattuor scriptulis major fuit quam nunc est.* Aliter me memini olim hæc verba accepisse, nunc fateor vix posse alio modo accipi, quam ut denarius, quum primum flatus est, amplius quattuor scriptulis habuerit, quam qui tunc in usu erat Varronis ætate. Atqui tunc temporis Denarius tribus scriptulis major fuit. Nam Attica drachma trium fuit scriptulorum, quales octonæ in unciam argenti incurrebant, cum Denarii Romanis septeni tantum in uncia essent. Immo in tetradrachmo Attico trium denarium Romanorum pondus fuisse duntaxat affirmat Livius. Quod si verum est, Denarius Romanus quaternorum fuerit scriptulorum argenti, Attica trium tantum. Adde quaterna adhuc scriptula, quibus majorem fuisse denarium à Servio flatum Varro scribit, quam qui tum in usu versabatur; denarium Servii octo habuisse scriptula oportet, aut certe septem cum dimidio, quæ duæ drachmæ Atticæ cum dimidia. Quod pondus fuit Siculi δεκαλίτρου. Inde est fortasse quod *nummus* semper apud Plautum, pro didrachmo accipitur, quia denarius nummus vetus, didrachmus fuerit. Nam *denarius* cum dicitur Latine,

tione, ſubintelligitur nummus. Varro: *Nummi denarii decuma libella.* Sic *nummum ſeſtertium* dicebant argenteum, qui quartam partem denarii nummi efficiebat, ac duas λίτρας, ſive aſſes, ac libras æris, ſive libellas argenteas, cum ſemiſſe valebat. Quem Siculi abſolute νοῦμμον vocabant. Nummus quoque quinarius Latinis idem cum πεντάλιτρα Siculorum, dimidia pars denarii Romanis, ut Siculis δεκαλίτρου. At *nummum* abſolute Latini cum vocant, non de Denario, nec de Quinario intelligunt, ſed de nummo ſeſtertio, quem etiam Siculi νοῦμμον ſimpliciter ac proprie nominabant, quique idem omnino pondus, ac pretium, cum Romano nummo, ut & nomen, habuit. Ut inde etiam poſſit confirmari, Denarium Romanum æqualem primo δεκαλίτρῳ fuiſſe, cum partes δεκαλίτρου, ac Denarii apud utroſque pares fuerint, nempe nummus ac libella, νοῦμμος καὶ λίτρα. Scaliger in libro de Re Nummaria multis modis hallucinatur, cum ſcribit, apud Siculos talentum fuiſſe ἀνάλογον libræ Romanæ, non autem ἰσοδυνάμον. *Et quidem,* inquit, ἀνάλογον, *quatenus duodecima ejus pars erat* νοῦμμος, *ut libræ Romanæ uncia.* Ἰσοδυνάμον *autem Romanæ non erat, utpote quod denarii Romani vix ſeptima pars eſſet.* Hæc falſiſſima eſſe ex his quæ jam dicemus patebit. Nam ut apud Romanos nummus fuit quarta pars denarii, ita apud Siculos νοῦμμος ſic proprie dictus, quarta pars erat δεκαλίτρου, quem ideo & *ſeſtertium* dixere Romani, & junctim *ſeſtertium nummum*, quia tertium ſemiſſem, hoc eſt, duos aſſes cum ſemiſſe haberet, more Græcis loquendi tralaticio, qui τρίτον ἡμίλιτρον dicunt de duobus ἡμιλίτροις cum dimidio. Duo autem aſſes cum ſemiſſe, qui ſeſtertium nummum conſtituunt, quartam quoque denarii partem faciunt, denis aſſibus valentis, ut νοῦμμος apud Siculos quarta etiam pars fuit δεκαλίτρου. Νοῦμμον porro Siculum ejuſdem ponderis ac valoris fuiſſe cum nummo Romanorum,

norum, nihil validius probat, quam Ariſtoteles, qui apud Pollucem perhibet, Siculum talentum omnium talentorum minimum fuiſſe. Nam cum primo quattuor ac viginti νούμμοις valeret, poſtea ad dimidiam partem redactum duodecim tantum valere cœpiſſe: Τὸ μέντοι Σικελικὸν τάλαντον ἐλάχιστον ἴσχυε. Τὸ μὲν ἀρχαῖον, ὡς Ἀριστοτέλης λέγει, τέσσαρας καὶ εἴκοσι τοὺς νούμμους ἴσχυε, τὸ δ' ὕστερον δυοκαίδεκα. Hos duodecim nummos veteres auctores Latini de tribus denariis interpretati ſunt. Nam Feſtus in voce *talentum*, ex Verrio Flacco ita ſcribit: *Talentum Neapolitanum ſex denarium, Syracuſanum trium denarium, Rheginum victoriati.* Quod ait de talento Neapolitano ſex denarium fuiſſe, eadem eſt δύναμις, quam ab initio habuiſſe Siculum Ariſtoteles memorat. Sex enim denarii ſunt viginti quattuor nummi Ariſtotelis, ut ſex denarii quos tribuit Feſtus Siculo talento, eam ſummam reddunt duodecim νούμμων, quam Ariſtoteles Siculo talento poſteriori. At Rheginorum talentum victoriati, πεντάλιτρον plane fuit Siculum. Sed dixerit aliquis, Latinos erraſſe in illis Græcis interpretandis, & νούμμους perperam accepiſſe pro nummis Romanis, cum νοῦμμοι Siculi aliud valerent. Subjicit Pollux pretium illius νούμμου Siculi ex eodem Ariſtotele, ſed corrupte. Sic enim ſcribitur: δύναται δὲ τὸν νοῦμμον τρία ὀβόλια. Ubi meo periculo ſcribe: δύναται δὲ τὸν νοῦμμον τρίτον ἡμιωβόλιον, id eſt, duos obolos & ſemiſſem. Ὀβολὸς Siculus eſt λίτρα. Decem hujuſmodi oboli, ſive λίτραι in δεκαλίτρῳ, ſive denario Siculo. Ergo & νοῦμμος, qui duos obolos cum ſemiſſe, hoc eſt, duas libellas cum dimidia, valebat, quartam conſtituebat partem denarii. Denarius igitur cum primum percuſſus eſt ſub Servio, idem plane valuit cum δεκαλίτρῳ Siculo, & nummus Romanus cum νούμμῳ Syracuſano. Libra ſimiliter eadem Romana gravis æris & libella argenti minuti, cum Siculorum λίτρᾳ. Poſtea denarii

non

non minus imminutum est pondus apud Romanos, quam assis & ipsius etiam libellæ. Nam & libella argentea, quæ olim pretio exæquabatur assi, sive libræ æris, ubi & denarii & assis pondera imminuta fuerunt, etiam ab antiquo pondere & æstimatione recessit, & cum antea decima esset denarii, sub imperatoribus, ut constat ex Volusiano, fuit tantum quadragesima ejus pars, & decima sestertii. Donatus etiam leviorem facit, & unciæ duodecimam fuisse vult. Sed puto eum errare. *As*, inquit, *libra erat, ejusque partes unciæ. Rursus uncia unius duodecima pars libellæ.* Verum de his alibi. Non enim heic de re Nummaria ex professo tractamus. Nunc qua de causa tota hæc dissertatio suscepta est, dicamus de partibus assis Romani, & unde illæ appellatæ, & quare, disseramus. *Libra* nomen Siculum, ut & *assis*, atque etiam *uncia*. De reliquis videndum est. Non minus esse & Sicula certum est. Nonnulla tamen ex his ad Romanum morem facta, quædam Dorica vel Sicula, in alium plane sensum detorta. Ut illud *dextans* omnino Romanum, cum Græcis δῆκας diceretur, & δεκώγκιον, unde & ipsi Latini appellarunt *decuncem*. Priscianus: *Decunx, vel dextans, unciæ decem.* At nomen *dextans* formationis atque originis prorsus Romanæ, sic dictus contracte, pro *desextans*, quod sit as minus sextante. *De* in compositionibus tam verborum, quam nominum tollit rem cui præponitur, vel in contrarium vertit. Ut *demagis*, pro minus. *Devirginare*, virginitatem tollere. *Demens*, sine mente. Ita Græcis ἀπό. Ut ἄπιχθυς, sine pisce, ἄπυγρος, sine venatione. *Depygis* mulier, quæ pygam non habet. Sic ergo & *dextans*, vel *desextans*, subaudiendo as, minus sextante. Et recte Varro, à *duodecim*, hoc est, ab asse, *una dempta uncia deunx, dextans dempto sextante.* Sic *undeviginti*, viginti uno minus, vel uno detracto. Sic ergo & *dodrans*, quod Siculis ἐννεώγκιον, vel ἐννέας, quasi *dequadrans*, as sine

qua-

quadrante. *Deunx* similiter pro undecim duodecimis, vel unciis, quia ad assem solidum deficeretur uncia. Græcis Siculis ἐνδεκούγκιον, vel ἐνδέκας. *Bes* Varroni videtur prius fuisse *des*. Sic enim ait. *Bes, ut olim des, dempto triente.* Ergo vult dictum, quia ex asse demptus esset ac deficeret triens. Quod vix puto verisimile. Nec *des* olim pro *bes*, sed *dues*. Sic *duonum*, quod postea bonum, & *duellum*, quod bellum. *Duis* à duo, quod postea *bis*. Hoc ergo Latinum, *dues*, duo asses, vel duæ partes assis, quod Græcis δίμοιρον. Nam & recentiores Græci *bessem* Romanorum in partibus assis eorum denominandis sic vocarunt. Nec assentior Scaligero qui ad Festum notat ; *Ergo ab octo, de asse diminuitur, unde bes, dessis primum dictus à veteribus.* Aliter quam Varro, & uterque male. *Dues* unde *bes*, duæ partes assis, τὸ δίμοιρον, ut *ses* dimidium assis, ex quo *sestertius*, *sesquartus*, & similia, hoc est, duo & tres asses cum semisse tertio & quarto. De quo infra. Hoc adeo verum, *duessem*, vel *bessem* esse Latinum quo exprimere voluerint Græcorum δίμοιρον, hoc est, duas assis partes, ut propterea de duobus assibus vitarint dicere *duessem*, ut *tressem* de tribus, & *quadrussem* de quattuor, sed *dupondium* dixerint. Siculis *bes* appellatus est ὀκτὼς, vel ὀκτώγκιον. At *semis* purum etiam putum Romanum, pro *semas*, quod Siculis ἡμίλιτρον, vel ἕξας. Restant *sextans*, *quadrans*, & *triens*, quæ ut Sicula forma videntur effecta, ita multum distant à significatione Siculorum ἕξας, τετρᾶς, & τριᾶς. Quod attinet ad *sextantis* vocabulum, neque Siculum est, neque purum Romanum. Ὁ ἕξας quippe illis est, τοῦ ἕξαντος, qui Latine dicendus esset *sexans*, ut *triens* ex τριᾶς eorumdem est factus. Scaliger volebat à Siculo venire, quod est Ἑκτᾶς. Prius enim fuisse Ἑκτάεις, postea Ἑκτᾶς, Ἑκτᾶντος, ut Dores & Siculi, quod aliis Græcis dicitur φωνήεις, τιμήεις, ipsi dicunt φωνᾶς, φωνᾶντος, τιμᾶς, τιμᾶντος. Sed aliud est in his nume-

numeris ordinalibus. Τιμήεις, vel τιμᾶς est honoratus, ἀπὸ τῆς τιμῆς derivatus, qui est honor. At ἑξᾶς ab ἕκτος derivaretur, & tamen nihil plus significaret quam sextum. Quod caret ratione. Idem est enim ac si quis dixerit, Græce τριτταῖον idem esse quod τρίτον. Nusquam autem legi, Dores, vel Siculos ita formasse ordinalium numerorum nomina, ut ἑξᾶντα dicerent, qui aliis Græcis ἕκτος, aut τριᾶντα, qui τρίτος. Præterea *triens*, quæ pars est assis, non habet significationem, neque formam ordinalis numeri. Nam si eodem modo factus esset quo *sextans*, non *trientem* dici oportuit, sed *tertiantem*. Similiter & *quadrans*, ex Siculo τέτρας, non est ordinalis numeri nomen, sed *quartans* pro eo locum habere deberet, ut & Græcum τέταρτον. Cur enim Scaliger, ut ἑξᾶντα & τριᾶντα commentus est, non etiam ad eumdem modulum finxit τεταρτᾶντα? Certe *sextans* Romanis, in partibus assis exponendis nihil plus est quam sexta pars assis. Quapropter & Græci recentiores in reddendis assis partibus *sextantem* non aliter verterunt, quam ἕκτον. Sic enim in eorum libris exponuntur. *Vncia*, δωδέκατον. *Sextans*, ἕκτον. *Quadrans*, τέταρτον. *Triens*, τρίτον. *Quincunx*, τρίτον δωδέκατον. *Semis*, ἥμισυ. *Septunx*, ἥμισυ δωδέκατον. *Bes*, δίμοιρον. *Dodrans*, δίμοιρον δωδέκατον. *Dextans*, δίμοιρον ἕκτον. *Deunx*, δίμοιρον τέταρτον. *As*, λίτρα. Nonnulli alii τρίτην pro triente, τετάρτην pro quadrante cujuslibet nummi dixerunt. Hesychius: Ἕκτη, τρίτη, τετάρτη, νομίσματα ἀργυρίου, καὶ χρυσίου, καὶ χαλκοῦ. Hinc τετάρται Heroni pro quadrantibus assium. Ita igitur illi. Et profecto *sextans* ea forma factus, quasi à sexto veniat, non potest esse nisi sexta pars assis, atque etiam cujuslibet alterius summæ. *Triens* aliud est. Quomodo enim significabit tertiam partem, cum trium, non tertii habeat significationem? De *quadrante* idem statuendum. Nam neque τριάς, neque τέτρας, ad quorum exem-

exemplar videntur expressa, partem tertiam, aut quartam Siculis suis denotant. Et mirum est quantopere à Græcis Doribus recesserint Romani in his assis sui partibus, quas tamen singulas cum toto, ab iisdem Græcis acceperunt. Vulgi idiotismus hoc fecit, qui origines verborum non puras conservat, sed sæpius detorquet ac deflectit, cum tamen ipsas voces retineat. Certum quippe est, τρίαντα Siculis non significare tertiam assis sive λίτρας partem, sed tres οὐγκίας, quæ quarta pars est eorum λίτρας. Illustris est Pollucis ex Aristotele citatus locus quo id evincitur, lib. IV, cap. XXV, quem sic legunt vulgatæ editiones: Ἡ δὲ λίτρα δύναται ὀβολὸν Αἰγιναῖον. ἐν δὲ Ἱμεραίων πολιτείᾳ φησὶν ὡς οἱ μὲν Σικελιῶται τοὺς δύο χαλκοῦς ἑξάλιτρα καλοῦσι, τὸ δ' ἕνα οὐγκίαν, τοὺς δὲ τρεῖς τετράγωνα, τοὺς δὲ ἓξ ἡμίλιτρον, τὸ δ' ὀβολὸν λίτραν. Quæ sunt mirabiliter depravata. Eadem repetuntur cum iisdem vitiis & lib. IX, cap. VI: Ἀλλὰ μέντοι παρ' αὐτοῖς τις ἂν ἐν τῇ Ἱμεραίων πολιτείᾳ, καὶ ἄλλα εὕροι Σικελῶν ὀνόματα, οἷον οὐγκίαν ὅπερ δύναται χαλκοῦν ἕνα, καὶ ἓξ πέλαντα ὅπερ ἐστὶ δύο χαλκοῖ, καὶ τρία πέλαντα ὅπερ τρεῖς, καὶ ἡμίλιτρον ὅπερ ἕξ, καὶ λίτραν ἣν εἶναι ὀβολόν. Scaliger de re Nummaria hunc locum ut male affectum pristinæ sanitati restituere conatus est. Quod illi in uno loco satis feliciter successit, dum ex Hesychio emendat: καὶ τρίαντα, ὅπερ τρεῖς. Ergo τρίας Polluci οἱ τρεῖς χαλκοῖ, ac proinde non tertia pars Siculæ λίτρας, sed quarta, quæ duodecim χαλκοῦς continebat. Sed errasse Pollucem contendit Scaliger. Quod vix ipsi dederim, cum bona fide duobus locis ea verba reperiri testetur apud Aristotelem in libro de Republica Himerensium. Si error in eo est, oportet eum Aristotelis esse, non Pollucis. At vix credibile istic Aristotelem labi potuisse. Erraverit ergo & Hesychius, qui & τέτραντα, id est, *quadrantem*, similiter τέτταρας χαλκοῦς interpretatus est, ut Pollux ex Aristotele τρίαντα, τρεῖς χαλκοῦς. Quod credo Hesychium æque ut Pollucem

ab

ab Aristotele hausisse, vel alio scriptore, qui res Siculas pertractarat, deque eorum nummis hæc notaverat. Hæc verba Hesychii sunt, ut ea corrigenda existimo: Τετραντίας, τετράγωνος καὶ ἰσχυρὸς ἀπὸ τοῦ τετραντος, ὃς τετράγωνόν τι σχῆμα δηλοῖ, οἱ δὲ καὶ τοὺς τέσσαρας χαλκοῦς. Apud Siculos certe τέτρας, sunt ærei quattuor, ut τρίας secundum Pollucem ex auctoritate Aristotelis, tres. Inde enim & τέτρας, pro quadrangulo positum quibusdam, quod quattuor nimirum habeat angulos, sive partes in angulum desinentes, atque ex eo τετραντίας quadrati vir corporis, ac bene compacti, ideoque robusti. *Idem error*, inquit Scaliger, *qui Polluci. Non enim τέτρας quattuor duodecimas significat, sed quartam partem de duodecim.* Immo non est error, sed plane τέτρας designat quattuor duodecimas, non quartam partem de duodecim. Reprehendit tamen se protinus vir ille magnus, ac subjicit, non esse errorem, quatenus est idiotismus. Ego nec idiotismum esse statuo, sed rationem vocabuli rectam id evincere prorsus contendo. Nec enim aliud potest esse τρίας, quam tres ærei, aut τέτρας, quam quattuor, ut mox certius demonstrabimus. Idiotismus potius ille dicendus Romanorum, qui depravato vero vocis usu in alium eam significatum detorserunt. Non ergo κακόζηλος est apud Vitruvium, sed vera notio vocis, qui divisionem in partes quattuor, vocavit *tetrantes*, ut *octantes*, quæ in octo, lib. x, cap. xi: *In capitibus circino dividuntur circinationes eorum tetrantibus, in partes quattuor, vel octantibus in partes octo, ductis lineis.* Ergo *tetrantibus dividi* dicitur, quod in quattuor partes dividitur, & *octantibus* quod in octo. Sic Hygino *in tetrantem dividere*, quod idem est atque quattuor partes in divisione facere. *Tetrans* itaque quattuor partibus constat, ut *octans* octo. Hinc ὀκτὰς Siculis, qui Latinis *bes*, octo nempe assis duodecimæ. Eodem prorsus modo & δίκας pars libræ Siculæ, non decima, ut ne-

ut necessario sequeretur, si τρίας esset tertia ejusdem libræ, ac τέτρας quarta, sed omnino decem unciæ, sive decem duodecimæ. Arcadius Grammaticus in libro περὶ τόνων hæc omnia vocabula Dorica, sive Sicula, quæ quantitatem significant, circumflexum habere accentum tradit. Τὸ μέντοι ὑψᾶς, inquit, περισπᾶται, καὶ τὸ ἑξᾶς ἐπὶ ποσότητος ὄν. Hæc omnia vocabula circumflectenda esse præcipit: sed, quantum judico, perperam. Nec enim scivit unde essent composita. Αἷς, vel ἇς Doricum ex Græco εἷς accentu mutato, ut in ἄμμες, pro ἡμεῖς. Etiam si autem ἇς circumflecteretur, tamen τρίας ex eo, non τριᾶς esset dicendus. Præterea in antiquissimis libris non aliter hæc scripta reperi. Ut ut sit, ἕξας non sextam partem indicat, sed sex duodecimarum numerum. Nam ἐπὶ ποσότητος poni ait. Etsi posse dici sciam, sextam partem assis, quæ duæ sunt duodecimæ, quantitatem designare, primario tamen non τὸ ποσὸν, sed τὸ ποστὸν significant, non quantitatem, sed quotam portionem. Quod auctores qui exacte loquuntur, semper solent distinguere. Nec ποσότης igitur dicitur, nisi de certa quantitatis summa. Apud eundem similiter & δεκᾶς circumflectitur, quia pro quantitate sumitur. Ita enim Siculis decem assis duodecimæ: Τόδε δεκᾶς περισπᾶται, ὅτι ἐπὶ ποσότητος τάσσεται. Certum est τὸ δεκᾶντα non posse de decima parte accipi. Sequitur apud eumdem paulo post: Τετρᾶς, Βορρᾶς περισπᾶται, τὸ δὲ τετρὰς τετράδος, συστέλλεται. Ad ἑξᾶντα quod attinet, in verbis Pollucis supra citatis, quæ corruptissima emendare aggressus est Scaliger, reponi ea vox deberet, si quidem duos χαλκοῦς significaret, hoc est, sextam partem libræ; quo sensu apud Latinos sumitur *sextans*. Scaliger quidem eo loco ἑξᾶντα corrigebat hoc modo: ὡς οἱ μὲν Σικελιῶται τοὺς δύο χαλκοῦς ἑξᾶντα καλοῦσι. Item in altero: οἷον οὐγκίαν ὅπερ δύναται χαλκοῦν ἕνα καὶ ἑξᾶντα, ὅπερ ἐστὶ δύο χαλκοῖ, καὶ τριᾶντα ὅπερ τρεῖς. Sed neque Siculum est ἑξᾶς, non magis

magis quam Græcũ ἕξᾶς. Et vidimus ex Arcadio, ἑξᾶντα dici, non ἑξᾶντα. Idẽ etiam confirmat Hesychius. Ἕξας, inquit, εἶδος νομίσματος παρὰ Συρακουσίοις. Ita ibi scribendum series & ordo litterarum plane ostendit. Nihil propius ergo esset quam ita apud Pollucem restituere, καὶ ἕξαντα, ὅπερ ἐστὶ δύο χαλκοῖ. καὶ τρίαντα, ὅπερ τρεῖς. Sed quæ ratio ut ἕξας duos æreos significet, cum τρίας de tribus tantum dicatur, πέτρας de quattuor, & ὀκτὰς de octo, & δέκας de decem? Quid igitur probabilius, quam & ἕξαντα sex esse chalcos? Vetustissimum exemplar Pollucis, quod in Bibliotheca Palatina pro thesauro servabatur, atque ostentabatur, & quo olim usus est eruditissimus juvenis ὁ μακαρίτης Jungermanus, qui innumeris mendis eum auctorem liberaverat, utrobique habuit, pro ἑξάλιτρα, vel ἑξ πάλαντα, δίξαντα. Ex cujus scripturæ vestigiis non dubito quin legendum sit, δίξαντα, vel δίαντα. Sed δίξαντα sine ulla mutatione veteris scripturæ verissimum videtur. Διξὸς, pro διςσὸς Doricum. Inde δίξας, duo χαλκοῖ. Cur non potius δίαντα dixerint iidem Siculi, quæri posset, nisi usus in his dominaretur, non ratio nec analogia. Certe δίξας est διςσὸς χαλκοῦς. At ἕξας non potest ibi locum habere, cum sint sex ærei. Nunc aperiendum, cur tam diversi abierint à Siculis Romani in his assis, sive libræ partium appellationibus, cum rem ipsam totam ab illis sint mutuati, atque etiam nomina ipsa. Simul explicandum quid illud ἂς faciat in fine hujusmodi Siculorum vocabulorum, quibus suæ λίτρας partes ac divisiones exponunt. Diximus in priore libro, ex Græco communi εἷς quod est unus, Dores fecisse αἷς, & Tarentinos sive etiam Siculos, extrito iota, ἆς. Romanis inde *as* & *as*, ut pluribus ibidem asseruimus. Sed apud Romanos illud *as* res duas & multum invicem discrepantes significasse videtur. Nam & *as* illis idem quod aliquid solidum ac totum, ut de tota scilicet libra, quæ duodecim uncias contineret. Ab eo & pro omni re

R quæ

quæ integra esset, & omnibus suis constaret partibus, usurparunt. Aliter *assem* pro unitate qualibet dixerunt, quæ Græcis μονάς. Certe apud Logistas *as* fere semper, dum computant, ita positus invenitur, pro monade. Ita Vitruvius, Higynus & alii plures hanc vocem usurparunt, ut ad Exercitationes Plinianas plenius demonstravimus. *Supra sex adjecto asse* ἔφεκτ@, id est, adjecta unitate. Sic Vitruvius. Hac significatione libra non tantum plures habet uncias, sed etiam plures asses, id est, unitates. Nam unaquæque pars, ut uncia dicitur, ita etiam *assis* nomine potest dici, quia *as* μονάς. Atqui *as* etiam τὸ ὅλον significat. Diversa ergo notione, & pro toto, & pro unitate totius parte accipitur. Ea significationis diversitas ex eo fluxit, quod cum primitiva sua proprietate ea vox ἃς ex Græco εἷς, per dialectum facta, unum designet, nonnulli ex Doris vel Siciliæ populis, pro una libra, quæ duodecim uncias haberet, alii pro uno æreo, sive una uncia, quæ duodecima pars libræ posuerunt. Romani itaq; eos sequuti sunt, quibus ἃς, idem quod una libra esset. Inde his idem *as* quod libra duodecim unciis constans. Hinc *ex asse hæres*, cui universa hæreditas relicta. *Ex asse possidet*, qui non partem, sed totam habet. *Ex asse debet*, qui debet totum. Hinc & *solidus* pro libra, vel asse. Volusius Mæcianus in libello de assis distributione: *prima divisio solidi, id est, libra, quod as vocatur, in duas partes dimidias deducitur*. Hinc & *solidum aureum* dixere Romani, ubi idem pondus habere cœpit in auro, quod solidus, id est, *as*, haberet in ære, duarum nempe drachmarum. At illi ex Græcis Italicis, sive Siculis, ut Himerenses & Tarentini, quibus ἃς, idem fuit quod uncia, sive nummulus æreus, quales duodeni in libra eorum, hoc est, λίτρα numerabantur, partes illius λίτρας ex illa voce ἃς quod ipsis χαλκοῦν ἕνα significabat composuerunt, & ex numeri nota, quæ partem illam libræ efficeret.

Ut

Ut enim aliis Græcis τρίχαλκον nummus trium æreorum, ita istis τρίας, trium assium, quia ἄς, id est, unus, pro uno æreo. Sic τρίοψ cui tres facies, & similia. Hesychius: Τριαντοπόρνη, λαμβάνουσα τρίαντα ὅ ἐστι λεπτὰ ἓν καὶ εἴκοσι. Idem est ac si dixisset, ἡ λαμβάνουσα τρεῖς χαλκοῦς. Nam & supra πίτραντα exposuit πίσυρας χαλκοῦς. Æreus quippe, sive as, illis temporibus septem habebat λεπτὰ, ut ex variis qui de re Nummaria scripserunt, necdum editi sunt auctoribus, observavi. Τριαντοπόρνη autem apud Hesychium emendavimus, pro τρίαντος πόρνη. Pro quo Scaliger volebat τριαντῆς, πόρνη. Idque ἀνάλογον esse ait ei quod apud Pollucem legitur, πόρνην quæ στατῆρα mercedem accipiebat, dictam esse στατηρίδα à Theopompo Comico:

Οὔ φασιν εἶναι τῶν ἑταιρῶν τὰς μέσας
Στατηρίδας.

Sed vitium est in illa dictione, & legendum, στατηριαίας. Ita vocat quæ precium suæ merci ponerent staterem. Sic ταλαντιαῖον Græcis quod pretium habet talenti, δραχμιαῖον, quod drachmæ. Pro quo etiam δραχμίδιον perperam in Polluce scribitur: Καὶ τὸ δραχμῆς ἄξιον δραχμιαῖον, ὡς ἐν Ἀριστοφάνους ὁλκάσι. Ita ergo & στατηριαῖον. Idem Pollux: Τὰ δὲ στατῆρος ἄξια στατηριαῖα φαίης ἄν, ὡς Θεόπομπος ἐν Καλλαίσχρῳ. Sic scribendum, ut & in versu ipsius Theopompi. Error ex eo natus in proclivi, quod Δ & A, in veteribus, qui scripti erant litteris majusculis, non multum dispares habuere figuras. Qui τρίας Siculis, hoc est, tres unciæ sive ærei, idem & τριούγκιον, quia οὐγκία & ἄς ipsis idem, id est, εἷς χαλκοῦς. Hinc *teruncius* Romanis quarta pars libellæ, quæ erat λίτρα Siculorum argenteæ ἰσοστάσιος, & æreæ ἰσοδύναμος. Sic ergo & πίτρας sunt quattuor οὐγκίαι, id est, χαλκοῖ, quia ἄς una uncia, & proinde pars tertia libræ, non ut *quadrans* Romanis, quarta, quam & τετρούγκιον liceat dicere, immo & dixisse quosdam plane constat. Nam & τριούγκιον quoque

appellarunt, quod alias τρίας, pro quarta parte λίτρας, & ἐννεόγκιον, pro novem unciis, quod etiam ἐννέαυλα vocarunt. Hinc Latini *teruncium*, pro quarta parte libræ, & *nonuncium* pro tribus appellasse videtur. Festus: *Nonuncium sive teruncium dicitur, quod novem unciarum sit sive trium*. Ita & *decuncem*, pro dextante etiam Romani posuerunt, quia Græcis Siculis & δέκας, & δεκούγκιον idem, decem unciæ, & decem asses, quia ἂς Siculis idem quod εἷς χαλκοῦς, vel οὐγκία. Agrœcius: *Decuncem decem uncias dicimus, deuncem undecim.* Quæ vulgo sunt corruptissima. Inde sane, & quibusdam ex veteribus Latinis *quinquas*, pro quincunce dicebatur, quia πένθας Siculis idem quod πεντούγκιον, & *septas*, sive septans, pro septunce. Ita enim scriptum reperi apud Bedam in libris vetustissimis, in tractatu de Temporibus: *Septunx sive septas*, VII *unciæ. Quincunx sive Quincas*, V *unciæ*. Certe & *trias* habet, simul cum triente, quia τρίας Siculum est. *Triens sive trias*, IV *unciæ*. Item: *Sextans sive sexas, vel sextas* II *unciæ*. Unde hoc nisi quia ἕξας Siculum? Et hoc habuisse videtur ex aliquo antiquo scriptore. Τέτρας nummus quattuor assium, sive unciarum, ut τετράγωνον, qui quattuor angulos habet, τετράμνουν quattuor minarum. Ἕξας rursus non sexta pars assis Siculis, ut Romanis *sextans*, sed sex οὐγκίαι, sive χαλκοῖ, sive asses, idemque quod *semis* Romanorum & ἡμίλιτρον Siculorum. Inde diminutium ἑξάντιον Epicharmo, apud Pollucem lib. IX, c. VI:

— Ἐφ' ᾧ γὰρ τὸ βαλάντιον, λίτρας,
Δεκάλιτρος στατὴρ, ἑξάντιόν τε, καὶ πεντούγκιον.

Ita jampridem emendandum eum locum vidi ex Palatino Codice vetustissimo. Nam vulgo legitur, ἑξάγγιόν τε καὶ πεντάγγιον, corruptissime. Πεντούγκιον vox Sicula, pro πεντούγκιον, πέντε, pro πέντε. Hoc est, *quincunx* Latinorum. Hujus πεντουγκίου etiam mentio in altero versu Epicharmi à Polluce allati, qui prodigiose depravatus ibidem extat, sic restituendus:

— ἀλλ' ὅμως

— ὥσπερ αἱ πονηραὶ μάντεις
Αἵθ' ὑπονέμονται γυναῖκας μωράς, αἱ πεντούγκιον
Ἀργυρίου, ἄλλαι δὲ λίτραν, αἱ δ' ἡμίλιτρον δεχόμεναι
Πάντα γιγνώσκουσι.

Vt improba fatidica, qua stultas mulieres pro pabulo habent, alia argenti quincuncem, alia libellam accipientes, quadam sembellam, omnia se scire dicunt. Cur autem Romani Siculos in aliis assis, sive libræ partibus, quæ ab uncia nominantur, sequuti sint, in aliis diversam institerint viam, ut in his, τρίας, πέντας, ἕξας, hæc ratio est. Cum ἄς illis pro una libra semel in usu dicendi à vulgo receptus esset, ut sibi constarent, noluerunt partes illas libræ, quam *assis* nomine vocarunt, ab illo ἄς, qui una duodecima aliis libræ pars erat, appellare. Nec sane congruum videbatur, ut idem vocabulum ipsis & libræ pars esset duodecima, & libra ipsa. Ideo & *trientem* quidem ex τρίας fecerunt, sed non pro terno asse acceperunt, sed καταχρηστικῶς, pro tertia parte sui assis. *Quadrantem* similiter non pro eo quod esset ἄς quaternus, sed pro parte quarta libræ posuere. Ἀντὶ τοῦ ἕξαντος Siculorum, qui sex asses sive sex οὐγκίας significabat, facere maluerunt *sextantem*, quam *sexantem*, ut sic sextæ partis significationem magis præferret. Nihilo tamen secius & ἄς ad ipsos transiit cum ea notione, quam habuit apud plerosque Siculos, non de tota libra, sed una parte libræ sumptus. Hinc ἄς, ut diximus, ἀντὶ τοῦ μονάδος usurpatus. Hinc *as*, ἅπαξ in Glossis, & *Assarium*, μονομάχον. Et *assipondium* Varroni nummus unius libræ, ut *dupondium* duorum. *Assa* vox, qua sola canitum sine tibiis. Hac ratione τρίας nummus Siculis, qui tres habet μονάδας, hoc est, tres duodecimas sive tres æreos. *Tressem* ad verbum Latini poterant reddere. Ceterum quia *as* illis non pro uno æreo, sive parte libræ duodecima, sed pro una libra sermone vulgi terebatur, *tressem* pro tribus libris dixerunt, &

trientem, pro τριᾶντα Siculorum retinuerunt, verum mutata significatione. Nam τριᾶς Siculis sunt tres unciæ, *triens* Romanorum tertia pars assis, hoc est, unciæ quattuor, quod sine ratione factum est. Nam *tertians* dici debuit, ut *sextans*, quæ sexta. Nec analogia minus neglecta est in voce *quadrans*, pro quarta parte, quæ melius ex analogia dicta fuisset *quartans*, ut & *quintantem*, quintam partem quidam vocarunt. Sed erat Siculum τετρᾶς de quattuor unciis. Hoc vocabulum imitati *quadrantem* nominarunt, non jam de quattuor unciis, ut videntur debuisse, sed de quarta assis parte, sive unciis tribus. Hujusmodi ἀνωμαλίαν in Atticorum consuetudine loquendi, & in his ipsis nummorum partibus denominandis licet animadvertere. Τεταρτημόριον vocarunt quartam oboli partem. Hoc recte. Duo enim sunt ærei, quales octoni in obolo. Ergo duo ærei sive χαλκοῖ, τεταρτημόριον, ad verbum, quarta pars. Τριτημόριον eadem analogia servata, tertia pars esse oboli debuit. Sex tamen æreolos hoc nomine appellarunt, quia tres partes oboli faciunt, hoc est, tres quartas. Pollux: Οἱ δὲ ἓξ χαλκοῖ τριτημόριον, ὅτι τὰ τρία ἐστὶ μέρη τοῦ ὀβολοῦ, οἱ δὲ καὶ τεταρτημόριον αὐτοὺς ὠνόμαζον, ὡς τρία τεταρτημόρια ἔχοντας. Sed hæc corrupta. Non enim potest idem esse τριτημόριον, hoc est, tres quartæ, cum τεταρτημορίῳ, una quarta. Lege ergo: Οἱ δὲ καὶ τεταρτήμορον αὐτοὺς ὠνόμαζον. Quartam partem oboli vocabant τεταρτήμορον, & per apocopen, ταρτημόριον, & ταρτήμορον. Etymologicum magnum: Ταρτημόριον, τὸ δίχαλκον, τὸ γὰρ ὄγδοον τοῦ ὀβολοῦ. Immo, τὸ τέταρτον. Apocope gaudebant Attici. Hinc τάρων, pro τετάρων piscator quidam in versu Comici apud Athenæum. Inde ergo τριταρτήμορον, idem quod τριτημόριον, quia tres quartæ oboli partes, hoc est, τρία τεταρτημόρια, & cum apocope τριταρτήμορα, pro τριταρτημόρια. Sed cur τριτημόριον de illis sex obolis usurpatum sit, ratio non magis reddi potest, quam cur *triens*

triens Romanis pro tertia parte assis, hoc est, quattuor unciis ponatur, cum τρίας Siculis sint tres unciæ. Τριτημόριον enim Atticis scriptoribus proprie tertia pars cujuslibet rei. Ut apud Thucididem, τριτημόριον δὲ μάλιστα ἱππικόν, *tertia pars maxime equites.* In partibus autem oboli denominandis non tertia pars, sed tres quartæ. Ita Philemon accepit in his versibus, quos sic emendo:

A. Χαλκοῦς ὀφείλεις πέντε μοι. B. μέμνημ' ἐγώ.
Σοὶ πέντε χαλκοῦς, σὺ δέ γέ μοι τριτημόρον,
Τοὺς ἓξ ἀπόδους, τοὺς πέντε χαλκοῦς ἀπόλαβε.

Ubi Comicus τὸ τριτημόρον, sex chalcos interpretatur, quæ sunt tres quartæ oboli. Hoc etiam probat Pollux ex alio loco ejusdem Philemonis in Πτωχοπτυχίῳ, cujus versus corruptissimi extant apud eundem Pollucem, ita corrigendi:

Ἰδοὺ πάρεστιν, ὡς ὁρᾷς, τριτημόρον
Ἐς ἕκαστον ἡμῶν ἦλθεν, ἐσμὲν τέσσαρες,
Εἴληφεν ἡμῖν οὑτοσὶ τριώβολον.

Ecce, inquit, adest, ut vides, ille nempe qui nostrum habet triobolum: unicuique nostrum τριτήμορον debetur. Ad verbum, ad unumquemque nostrum redit τριτήμορον. Quod Gallice diceremus, *il nous revient à chacun de nous.* Nos autem sumus quattuor, hic autem à nobis accepit tres obolos. Ergo si suum cuique reddat, τριτήμορον singulis debet dare. Sic constat τριτήμορον esse sex æreos. Nam in tribus obolis sunt quattuor & viginti chalci, qui in quattuor viritim distributi, singulis dabunt sex æreos, quod τριτήμορον ille Comicus appellat. Verba ipsa Pollucis, quibus hoc explicat, non carent mendo. Quare sic emendanda: Τεττάρων γὰρ καὶ εἴκοσιν χαλκῶν ὄντων ἐν τῷ τριωβόλῳ (ἓξ ἑκάστῳ γίγνονται) χαλκοῖ τέσσαρσιν οὖσιν, οὓς εἴρηκε τριτημόριον. Puto τριτήμορον, vel τριτημόριον, hoc sensu apud Atticos contractum esse pro τριτεταρτημόριον, quæ sunt tres quartæ, τρία τεταρτημόρια. Sic τέτραχμον dixere pro

τετϱάδραχμον. Hesychius: Τέτραχμον, τετϱάδραχμον. Ammonius tamen distinguit, & vult τέτραχμον proprie dici nummum ipsum quattuor drachmas pensantem, ut sunt quadrupli regales argentei, τετϱάδραχμον quod valet quattuor drachmis. Τέτραχμον, τὸ νόμισμα, τετϱάδραχμον δὲ τὸ τεσσάρων δραχμῶν ἄξιον. Ita scribendum. Sic τρίδραχμον δρέπανον, & τετϱάδραχμος κάδος, falx tribus drachmis valens, cadus quattuor, apud Aristophanem. At non τέτραχμος κάδος diceretur. Verba Ammonii pessime Scaliger accepit in posthumo de re Nummaria. Sed de his alibi. Utut sit, τέτραχμον contractum ex τετϱάδραχμον, ut τριτημόριον ex τριταρτημόριον. Usus autem obtinuit, ut τέτραχμον de nummo quattuor drachmarum usurparetur. Non dissimilis igitur in τριτημορίῳ Attico χαλκοῦς, atque in Romano *triente*. Atqui hæc verissima esse alibi demonstrabimus. Ab illo itaque triente, quæ tertia pars assis, sive solidi Romani, qui duodecim constabat unciis, *trientes* usuræ dictæ, quibus nimirum tertia pars de duodecim in centum accipiebatur, id est, quattuor. Quæ proinde usura longe distabat à Græcorum ἐπιτρίτῳ τόκῳ, quæ tertiam partem non centesimæ, sive usuræ duodecim in centum annua capientis, sed cujuslibet sortis exigit. *Triens* enim proprie non cujuslibet summæ tertia pars est, sed ejus quæ duodecim duodecimis absolvitur. Si cum tota summa duodecim in centum usuræ nomine accipitur, quæ centesimæ exinde nomẽ habet, id fœnus *assium usurarum* appellatione à Latinis vocatur, *trientarium* fœnus non potest aliud esse quam quod *assis usura*, sive centesimæ tertiam partẽ annuatim deposcit. Præterea si & *trientarium fœnus*, sive *trientes usura*, tertiam partem centesimæ, sive assarii fœnoris, faciunt, perinde & *unciarium fœnus*, ab uncia, quæ quarta unciæ pars est, quartam tantum partem trientarii fœnoris explebit, & duodecimam fœnoris assarii. Ut jam inde cuivis

vel

vel mediocriter harum rerum intelligenti constare queat quantopere hallucinatus sit vir summus ὁ μακαρίτης Scaliger, qui *unciarium fœnus* in postumo de re Nummaria id esse interpretatur quod duodecim denarios capit in centum, idemque est cum centesima.

CAPUT VII.

De assario fœnore, & assibus usuris, quales. Λιτραῖος τόκος Siculis ac Doribus. Ad exemplum assarii fœnoris, quod de unica centesima dicitur, posse dici, & dupondiarium de bina centesima & tripondiarium, vel tresses usuras de ternis. Item sesquicentesimam potuisse dici more Romano sesquipondiarium fœnus, & sesquasses usuras. Plinii Iunioris locus de assibus usuris emendatus. Asses usuras esse quæ assem dant solidum in annum, hoc est, duodecim. Perperam putasse Scaligerum, unciarium fœnus idem esse cum centesima. Cur ἑκατοστὴ Græcis dicta sit. Eam maximam usuram inter legitimas habitam sub Imperatoribus. Hinc in concilio Nicæno centesimas clericis prohibitas, hoc est, legitimas. Ante hanc Synodum Episcopos, & alios clericos vulgo solitos fœnerari centesimis. Ἡμιολίας alias videri, quam quomodo vulgus interpretum eas accipit de sesquicentesimis, aut semissibus. Usura centesimæ exemplum ex veteri inscriptione. Galeni locus explicatus & emendatus de usura centesima, quam ἑκατοστοῦ τόκου nomine appellavit. Ab usuris assibus proximas esse deunces. Quomodo Siculis eæ appellatæ, & Atticis Græcisque vulgaribus. Sequuntur dextantes, vel decunces, δεκάντες Siculorum, & ἐπιδέκατοι τόκοι Atticorum. Harum exemplum ex veteri Inscriptione prolatum. De profusionibus ac sparsionibus, quæ ad monumenta fiebant, obiter dictum. Vetus inscriptio correcta. De

usuris dodrantibus, & quomodo Siculis, Atticis, & Constantinopolitanis appellatæ. A dodrantibus ad besses gradum fieri. Atticis τόκος ἐπὶ τέσσαρσιν ὀβολοῖς. Bessium usurarum mentio crebra apud auctores Romanos. Item de Septuncibus, quales Romanis, Siculis & Atticis, Græcisque posterioribus. Earum exemplum ex vetere Tabula marmorea Græca productum. A septuncibus ad semisses transitus factus. An eædem cum ἡμιολίαις. Non videri. Ἔφεκτος τόκος Græcorum quantopere distet à Romanorum semissibus. Semisses in Imperio Romano solitas & communes fuisse. Columella in harum mentione explicatus & emendatus. Emendatum saxum Barcinonense, in quo exemplum extat semissium usurarum. Alio exemplo ex jure confirmatæ. Quincunces semissibus uno gradu inferiores. Exemplum earum ex veteri Inscriptione Bergomensi, quæ obiter explicatur, & emendatur. Scaligeri error calculi in computandis usuris illius inscriptionis notatus. Post quincunces, dari trientes. Non τριανταῖον hunc τόκον Siculis appellari, sed τετραντιαῖον, Græcis Constantinopolitanis dictam hanc usuram τρίτην ἑκατοστῆς. In usuræ hujus nomine exponendo lapsum esse Scaligerum. Alter ejus error reprehensus, quo trientes usuras Romanorum, cum Græcorum ἐπιτρίτῳ τόκῳ confudit. A trientibus descensum dari ad quadrantes. Τριανταῖοι τόκοι Siculis dicti. Constantinopolitanis Græcis τετάρτη ἑκατοστῆς. Minores quadrantibus esse sextantes usuras, δεκαντιαίας τόκους Siculis. Post sextantes sequi uncias usuras. De unciario fœnore multa. Male ab Hotomanno idem cum centesima statui, qui etiam error est Scaligeri. Vnciarum usurarum mentio apud Scævolam. Vix millesimam usuram à Seneca appellari, cum de unciario fœnore intelligeret. Ab unciario fœnore ad semunciarium versuram Romæ olim fuisse lege Tribunicia redactam, & postremo secundum quos-

quosdam vetitam. Tacitus explicatus. De semunciis usuris Lampridius in Alexandro Severo correctus. Rogationem Genucii Tribuni, qua fœnus interdictum Romæ, non diu obtinuisse, nec observatum omnino fuisse. De versura apud Tacitum, quid sit proprie. Non esse qua creditor vertitur ac mutatur, sed pro fœnore accipi, vel mutuo fœnebri. Multis auctorum veterum testimoniis id probatum. Quæ notio versuræ proprie fuerit præter danisticam, quidque ea vox significarit, apud agricolas, agrimensores & architectos. Columella emendatus. De versuris theatri, & scena versili obiter quædam notata & explicata. Στροφὰ αὐτόματα & ὑπόγυια quæ, & quomodo differant. Item de differentia scenæ versilis ac ductilis. Vitruvius explicatus, & ejus interpres notatus. Versuram à Cicerone distingui ab mutuatione in responso Lacedæmonii cujusdam. Non recte mentem Græcorum illius responsi verborum accepisse Ciceronem. Quid sit αἰτεῖν, & quatenus differat ἀπὸ τοῦ δανείζεσθαι. Quamvis modus apud Romanos semper usuris lege fuerit impositus, sæpe tamen ex raritate rei nummariæ, & necessitate mutuo sumentium fœneratores eum modum excessisse. Aliquot testimoniis hoc probatum.

EX his quæ ante diximus, constat, *assarium fœnus*, vel *asses usuras* Romanorum, centesimam, hoc est, ἑκατοστὴν Græcorum reddere, quia duodecim cum sint unciæ in asse, ubi centesima uncia singulis mensibus solvitur, usura ea proprie *centesima* inde vocatur, ut Græcis ἑκατοστὴ dicitur, subintelligendo δραχμή. In annum autem assis solidus penditur, hoc est, duodecim unciæ. Nec dubito quin Siculi & Dores Italici hoc fœnus similiter λιτριαῖον appellarint, quos Romani imitati sunt, appellando *assarium*. Quia eorum λίτρα, etsi ex argento & exigua

exigua, eademque cum *libella* Romanorum, in totidem partes distribuitur, ut superiori capite ostendimus, atque idem nomen habet ac Romanorum *libra*, vel *assis*. Romani autem frequentius *centesimæ* nomine usi sunt quam *assarii fœnoris*, aut *assium usurarum*, ex Græco nempe ἑκατοστῆ; quia omnis hæc fœnebris negotiatio magis Græcis frequentata. Deinde eo tempore ad eum fœnoris modum venere Romani, quo negotiatores Romani generis, & publicani in Asia Græciaque fœnus exercentes appellatione in illis locis magis pervulgata libentius eam rem exprimere sunt soliti. Antea enim Romæ præter *unciarium* & *semunciarium fœnus*, vix aliud cognitum. Præterea cum plures centesimæ in pactionem erant deducendæ, ut sæpe factum in fœnore nautico, expeditius visum est, *binas*, *ternas*, & *quaternas centesimas* nominare, quam nominibus Romanis eas appellare. Non deerat tamen, si quis voluisset ad exemplum *assarii fœnoris*, quæ una est centesima, & plures sic quoq; multiplicando ab illis nominibus quæ assium pluralitatem significant, appellationes mutuari. Nam si *assarium*, fœnus est centesima, *dupondiarium* erit bina centesima. *Tripondiarium* terna, quandoquidem & *tripondium* quidam de tribus assibus dixerunt. Sed in promptu est vulgatius nomen, si *tresses* usuras malis dicere de ternis centesimis, & *quadrusses* de quaternis, quas etiam *sestertias* tum licuisset appellare, ubi sestertius quattuor asses habere cœpit. Quod eo tempore factum cum denarius sexdecim habuit. Nam olim cum decem tantum haberet, *sestertiarium fœnus* de binis centesimis cum dimidia poterat tantum dici, quia sestertius totidem sunt asses cum semisse. Sesquicentesima quoque usura more Romano recte appellaretur *sesquassarium fœnus*, & *sesquasses usuræ*, quæ ex eo præstarentur. Nec dubito quin primis Reipub. temporibus si hujusmodi usuræ fuissent in usu, quin ita

ita quoque appellatæ essent, priusquam Romanam linguam, ut mores, Græcia pervertisset. Sed dicet quis, unde tibi *assarii fœnoris*, & *assium usurarum* notitia? Quis eas uspiam novit, aut nominavit? Certe si *semisses usuræ* dictæ sunt quæ sex in centum, hoc est, dimidium centesimæ, expetunt, quidni & *asses* dicantur, quæ totum assem, quæ est centesima, exigunt? Ostendam deinde, ità loquutum optimum Latinitatis ac purissimum auctorem Plinium Juniorem, modo liceat eum tibi ore suo loquentem sistere, non correctorum, qui locum ejus contaminarunt. Is est in Epistola ad Trajanum hoc modo legendus: *Pecuniæ publicæ, Domine, providentia tua, & ministerio nostro, & jam exactæ sunt, & exiguntur; Quæ vereor ne otiosæ jaceant. Nam & prædiorum comparandorum, aut nulla, aut rarissima occasio est, nec inveniuntur qui velint debere reipublicæ, præsertim usuris assibus quanti à privatis inveniuntur. Dispice ergo, Domine, numquid minuendam usuram, ac per hoc idoneos debitores invitandos putes: & si nec reperiuntur, distribuendam inter decuriones pecuniam, ita ut recte Reipublicæ caveant. Quod quamvis invitis ac recusantibus minus acerbum erit leviore usura constituta.* Pro *usuris assibus*, quæ vetus ac vera lectio est, reposuerunt, vulgo, *duodenis assibus*. Qua loquutione nihil aliud potest significari, quam *duodenis centesimis*. Monstro quippe par esset, ubi omnes usuræ centesima minores ab assis partibus denominantur, *semisses* à parte dimidia assis, centesimæ dimidia pars, *trientes* tertia centesimæ, *quadrantes* quarta, *sextantes* sexta, & *unciæ usuræ* à duodecima assis parte, duodecima quoque centesimæ, centesimam ipsam *duodenorum assium* appellatione finiri. Atqui ea lectione, si vera esset, *asses usuræ* eæ deberent esse quæ duodecimam centesimæ partem postulant, hoc est, singulas in centum uncias annuas. Sic *unciarium fœnus* idem esset cum *assario*, uncia cum
asse,

asse, & pars deniq; cum toto. Nec est quod aliquis afferat ita *duodenorum assium* usuram intelligi pro centesima, quæ duodenos in centum asses dat, ut Græci eam intelligunt centesimam, quæ duodenas drachmas in minam præstat annuas, quæ mina centenæ drachmæ sunt. Duodenos enim asses, in centum, æque bene centesimam constituere, ut duodenas drachmas in centum τὴν ἑκατοστήν. Hoc quidem video voluisse, & id respexisse, qui locum Plinii corruperunt, sed illi plane refutantur ac revincuntur ratione loquendi Romana. Nam ut Græci usuræ nomen ex nomine drachmæ designarunt, at sortis appellationem in mina fixerunt, ad quam omnis usura revocaretur, Latini similiter jam ab antiquo, ab asse & ejus partibus usuræ appellationem expresserunt, & centenarium quoque numerum velut sortis quoddam nomen sollemne constituerunt, ad quem referretur ratio usurarum ab asse, vel ejus partibus denominatarum. Ut Græci minam suam non exprimunt in appellandis usuris, sed τόκον ἐπὶ δραχμῇ vocant, cum una drachma in centum menstrua datur. Ita nec Latini centenarium numerum nominatim dicunt cum *asses usuras*, vel *semisses*, appellant, sed subintelligunt, quia notum erat omnibus debere intelligi. *Asses* itaque *usuræ* dant assem in centum annuum, ut τόκος ἐπὶ δραχμῇ Græcis, dat drachmam in mensem, & hac in re differunt Græci à Romanis, quod illi in ea loquendi formula de menstruis usuris intelligunt, Romani de annuis. At centesima Romanorum si ab ipsis id nominis inventum esset, & non à Græcis sumptum, de uncia centesima in singulos menses solvenda de centum acciperetur. Tunc vero *unciarium fœnus* eis esset idem cum centesima, quo centesima uncia menstruatim acciperetur, ut δραχμιαῖος τόκος, vel ἐπὶ δραχμῇ Græcis idem cum ἑκατοστῇ, quia ἑκατοστὴ δραχμὴ in minam singulis mensibus capitur. Atque ita æxistimavit Scaliger, his forsitan ratio-

rationibus ductus, *unciarium fœnus* idem esse cum centesima Græcorum, cum vero verius sit, *unciarium fœnus* eorum, vel *uncias usuras*, ut eas quoque appellatas infra ostendam, non unciam dare menstruam in centum, sed annuam. Ex quo colligi datur, *centesimæ* nomen Latinis ex Græco ἑκατοστὴ ad verbum fuisse redditum & conversum, cum nullum Latine fingere possimus substantivum quo referri queat. Nam *centesima uncia* faceret quidem centesimam usuram menstrua die solvendam, sed ab unciario fœnore in totum distat. *Partem* quidem subaudiendam quis posset hariolari, ut, quia pars centesima de centum menstruatim præstatur, duodecim centesimas annuatim præstandas diceremus. Verum, melius est opinari ex Græco ἑκατοστὴ id nominis esse factum, in quo subintelligitur δραχμή. Inde enim verius ἑκατοστὴν, sive centesimam appellatam, quam quomodo censuit Budæus, quia mense centesimo usura sorti exæquetur. Græci: Ἑκατοστιαῖος τόκος ἐστὶ τὸ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν νομίσμασι δώδεκα νομίσματα ὑπὲρ ὅλου δίδοσθαι ἐνιαυτοῦ, διὰ τὸ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν καθ' ἕκαστον μῆνα δίδοσθαι νόμισμα ἕν, ὅπερ πρὸς ὅλα ταῦτα τὰ ἑκατὸν θεωρούμενον ἑκατοστὸν πάντως ἐστίν, ἐκ τούτου καὶ ὁ τοιοῦτος τόκος ἑκατοστιαῖος προσαγορεύεται. Ergo ἑκατοστὴ dicta est Græcis, quia ἑκατοστὴ δραχμὴ ex mina, quæ centum drachmis valebat, hoc est, centesima drachma quotmensibus præstaretur. Ea maxima usura legitima, hoc est, lege concessa sub Romanis Imperatoribus fuit, in communi fœnore, ut minima apud Græcos. Idcirco & Lucullus in provincia sua cum urbes fœnore oppressas levare vellet, enormes usuras quibus gravabantur ad centesimas reduxit. Plutarchus in ejus vita: Πρῶτον μὲν γὰρ ἑκατοστὴν ἐκέλευσε, καὶ μὴ πλέον εἰς τοὺς τόκους λογίζεσθαι. Si minor aut levior usura in Græcia aut Asia cui tum præerat Lucullus, fuisset cognita, ad majus urbium levamentum & solatium eam usurpari jussisset, Cicero quoque in sua provincia cum-

cum Ciliciam regeret proconſul, *centeſimas* obſervari juſſit, cum ante ipſum, ſub prædeceſſoribus ejus uſque ad quaternas ex ſyngrapha peterentur. Eaque centeſima pro legitima obtinuit toto Imperii ſub Cæſaribus tempore, qua non Chriſtianis, qua Chriſtianis, uſque ad Juſtinianum, qui eas ad *ſemiſſes*, hoc eſt, dimidiam centeſimæ partem redegit. Sub Auguſto centeſimæ fuere legitimæ, & in libris Digeſtorum *legitimæ uſuræ*, quæ vocantur non aliæ à centeſimis accipiendæ, ut infra pluribus ſumus dicturi. Conſtantino magno imperante eædem quoque centeſimæ, pro legitimis habitæ, ut liquido conſtat ex lege ejuſdem Conſtantini 1 Cod. Theod. de uſuris: *Quæ lex ad ſolas pertinet fruges, nam pro pecunia ultra ſingulas centeſimas creditor vetatur accipere.* Hinc Concilium Nicænum primum, quod ſub hoc & ab hoc Imperatore convocatum eſt, cum decimo ſeptimo decreto uſuras Clericis interdixiſſet, diſerte *centeſimas* nominavit, quia tunc erant hæ legitimæ, ut ne legitimas quidem uſuras Clericis licitas eſſe oſtenderet. Ante hanc enim ſanctionem Nicænæ Synodi Epiſcopi ac presbyteri fœnerabantur, ſicut alii homines, ſingulis centeſimis: *καὶ δανείζοντες ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσι.* De ἡμιολίαις, quarum mentio in hoc eodẽ canone, ſi ſunt ſeſquicenteſimæ, ad trapezitas, & alios negotiatores eas proprie pertinuiſſe infra docebimus, cui hominum generi ſemper majores uſuræ permiſſæ. Quapropter & Juſtinianus, cum communes privatorum ac legitimas uſuras ex centeſimis ſemiſſes faceret, *beſſibus* fœnerari ſanxit trapezitas & mercatores, quos antea *ſeſquicenteſimis* fœnus exercuiſſe conſtat. Nam proportione ille omnium generum uſuras ad medium fere modum, pro eo qui olim obtinebat, retraxit. Ut ſenatores quibus ante ſub Conſtantino & ſequentibus Imperatoribus *ſemiſſes* accipere permiſſum, hoc eſt, ut lex Arcadii & Honorii dicit, *medietatem centeſimæ*, ipſe non

plus

plus quam *trientem centesimæ* exigere voluit in contractu pecuniæ creditæ. Has semisses quidam ἡμιολίας interpretati sunt ex veteribus enarratoribus in suprascripto Canone Nicæni Concilii. Cui expositioni non invitus accederem, ut ne senatoribus quidem concessas usuras, à Clericis usurpandas Synodus sanxerit. De quo in sequentibus. Sed aliam etiam harum ἡμιολιῶν ex Ruffino & Dionysio exiguo afferemus, longe magis probabilem, ac prope veram. Hæc igitur de centesima usura, quam constat maximam usuram fuisse, sed legitimam, in Imperio Romano sub Imperatoribus omnibus, qui Justinianum præcesserunt. Sed priusquam ad minores centesimis usuras pergamus explicandas, ut illustri aliquo exemplo signatas eas oculis subjiciamus, videtur hic faciendum. Audio enim quosdam eo nomine suggillasse meam de sesquicentesima expositionem, quasi immane aliquod fœnus ex ea exsurgeret, quod centenos & quinquagenos nummos in centenos sortis annua die promittit. Nisi me ipse fallo, videntur accepisse *centesimam*, pro eo genere usuræ, quæ, ut vulgo nunc loquimur, centena in centum annua præstat. Quod mirum est, in tanta litterarum luce. Qualis centesima fuerit, signanter docet hæc vetus inscriptio.

COLLEGIO
CENTONARIORVM
* * * * * * * * * * * * *

CVM. BASI. MARMOREA. ET. CERIOLARIB.
DVOBVS. AEREIS. HABENTIBVS. EFFIGI
EM. CVPIDINIS. TENENTES. CALATHOS.
L. SEXTILIVS. SELEVCVS. DECVRIO. D. D.
HOC. AMPLIVS. ARK. REI. P. COLLEGII. SS.
DONVM. DEDIT. -x- V. VT. EX. VSVRIS.
CENTESIMIS. EIVS. QVANTITATIS.
QVAE. EFFICIT. ANNVOS. -x- DC. DIE.
VIIII. KAL. OCTOBRIS. NATALI. DIVI.
AVGVSTI. EROGENTVR. EX. ARK.

Summa doni dati est quinque millium denarium, qui dicuntur annuos efficere denarios sexcentos. Si quis calculum duxerit, inveniet, ex sexcentis annuis usuræ nomine datis denariis in sortem quinque millium denariorum, rationem colligi duodenorum denariorum, in centenos annuatim præstandorum. Si alia usuræ centesimæ ratio in nostris libris reperietur subducta, audacter dicat nos immanem errorem commisisse, quisquis eum deprehenderit. Ubi major aliqua atque intricatior summa in fœnus data esset, & usura deberetur plurium mensium, quæ rotundo non magis quam sors numero posset expediri, ad logistas itum, qui ratiocinium deducerent quantũ esset præstandum in tot menses pro tali sorte. Galenus lib. 11 de dogmatibus Hippocratis ac Platonis, ubi ἑκατοστὸν τόκον, ut antea dicebamus, appellat, quæ Latinis *usura centesima:* Καί μοι θαυμάζειν ἐπέρχεται τὴν τῶν πολλῶν δοξοσοφίας, εἰ προβληθέντος μὲν ἂν οὔπω τύχῃ, τίς γίγνεται τόκος ἑκατοστὸς δραχμῶν Ἀττικῶν δυσμυρίων πεντακισχιλίων ἑξακοσίων τριάκοντα ἑπτὰ, μηνῶν τεσσαρεσκαίδεκα, τοῖς λογιστικοῖς ἐπιτρέπουσιν, εἰδότες οἵ μοι σαφῶς ὡς ἑαυτοῖς οὐ μέτεστιν ἐπιστήμης οὐδεμίας τοῦ λογίζεσθαι τὰ τοιαῦτα. Sic legendus ille locus ac distinguendus apud Galenum. Summa proponitur viginti quinque millium drachmarum Atticarum, cum sexcentis triginta septem. Quæritur quid sit pro usura centesima suprascriptæ sortis, si quis per quattuordecim menses nihil solverit, præstandum. Non promptum cuilibet esse hoc expedire, ait Galenus, sed solis supputandi peritis. Ea summa quam posuit in quattuordecim mensibus, dabit usuræ centesimæ fœnore tria millia denarium quingentos octoginta novem, cum obolo uno, æreique dimidio. Unus æreolus superest, cujus pars centesima singulis debetur mensibus & quatuordecim centesimæ partes ejusdem, in mensium spatio quattuordecim. Intra centum menses æreus ille sorti exæquatus, per centum centesimas

ejus

ejus partes, & ad reliquam additus ſummam, ſimiliter ſorti poſt centum menſes adæquatam, eadem illa integra viginti quinque millia denarium cum ſexcentis ſeptuaginta ſeptem repenſabit. Explicata uſura centeſima nunc ordine perſequamur minores omnes, & infra centeſimam poſitas, & à partibus aſſis denominatas, eaſque exemplis & teſtimoniis idoneorum auctorum illuſtremus. Inde enim conſtabit, quamvis *centeſimæ legitimæ* vulgo fuerint, non tamen ſemper ad illum uſque modum fœnerationem proceſſiſſe, ſed pro temporum ratione prout rei nummariæ copia eſſet, aut inopia, ita leviores uſuras, aut graviores extitiſſe, cum nihiloſecius graviſſimæ nunquam exceſſerint cẽteſimas. Quem maximum modum uſuris etiam in ſumma rei pecuniariæ difficultate lex poſuit, quæ leviores propterea non excluſit, ad quas ſponte ſe homines demittunt, cum pecunia magis abundat. Res ipſa quippe non patitur, ut æqualis ſit modus uſurarum in maxima pecuniæ raritate, & in maxima ejuſdem abundantia. Ab *aſſibus uſuris* proximæ ſunt in deſcendendo *deunces*; quæ undecim dant in centum, non duodecim, ut *aſſes*, ac *centeſima*. Ἑνδεκάντες τόκοι Siculi vocarunt. Attici τόκοι ἐπὶ πέντε ὀβολοῖς καὶ ἡμιωβολίῳ vocaſſent, ſi hujuſmodi uſuram in uſu habuiſſent. Græci recentiores, δίμοιρον τέταρτον ἑκατοστῆς. Nam revera bes eſt cum quadrante centeſimæ. Harum mentio apud Perſium Sat. v:

Quid petis? ut nummi quos hic quincunce modeſto
Nutrieras, avidos pergant ſudare deunces?

Immodicam uſuram hanc facit, utpote centeſimæ affinem, ſive uſuris aſſibus. Sequuntur uſuræ *dextantes*, vel *decunces*, Siculis δεκάντες τόκοι, Atticis τόκοι ἐπὶ πέντε ὀβολοῖς. Græcis δίμοιρος ἕκτη ἑκατοστῆς, quæ decem in centena conciliant. Κατὰ συγκυρίαν hæ conveniunt cum τόκῳ ἐπιδεκάτῳ Græcorum. Ut enim decima pars centum denariorum, decem dat denarios, ita decem

unciæ in aſſe uſuram faciunt dextantalem duobus unciis minorem quam eſt centeſima. Harum exemplum in inſcriptione Pagi Adhaſte ditionis Bergomenſis. M. CABARSVS. PATIENS. DEDIT. XXX. ET. PROFVNDI. DE. VSVRIS. XIII. QVOT. SI. IVVENTATES. EIVS. NEGLEXERINT. FILIO. EIVS. RETERÆ. DEBEBVNT. XXX. AVT. SI. QVIS. HERES. FVERIT. Scaliger hanc inſcriptionem citans legit CARBASVS, pro CABARSVS, & -X- III. pro XIII. Certe tria millia denariorum uſuræ, ex ſumma ſortis triginta millium uſuras pariunt dextantes. Sed cum in ea inſcriptione XXX. habeatur ſcriptum, pro triginta millibus denariorum, XIII. ſimiliter ut ibi ſcripta ſunt, denotant tredecim millia. Ratione tamen caret, ut triginta millia denariorum reddant uſuræ nomine tredecim millia annua. Recte itaq; correctum à Scaligero -X- III. hoc eſt, denarium tria millia. Quod autem profundi vult ex ſumma triginta millium, de uſuris tria millia, ad illas profuſiones referēdum, quæ quotannis fiebant ad monumentum ejus qui eas fieri teſtamento caverat ex uſuris ſummæ quam ad hoc alicui legaverat. Profuſiones eæ ſparſiones ſunt miſſilium rerum, ut nucum caryotarum, & ſimilium. Earum mentio in aliis inſcriptionibus. Inſcriptio Bergomi: NVCATÆ DE SELECTIS EX -X- L. PROFVNDANTVR. Id eſt, caryotæ. Vulgo male editum eſt, MICATÆ. Sed de his alibi. Poſt *dextantes uſuras*, *dodrantibus* locus, quæ & *nonunciæ* dici poſſunt, Siculis ἐννέαυγκις, Atticis, τόκος ἐπὶ τέτταρσιν ὀβολοῖς καὶ ἡμιωβολίῳ, vel ut etiam loquuntur, ἐπὶ πέμπτῳ ἡμιωβολίῳ. Græcis δίμοιρος δωδεκάτη ἑκατοστῆς. Earum exemplum non inveni, cum certum ſit novem eas in centum dare. Juſtinianus cum privatorum uſuris ex centeſimis ſingulis ad ſemiſſes revocaret, trapezitarum & mercatorum uſuras ad hoc inſtar ad medietatem revocaſſet, ſi dodrantes uſuras pro beſſibus eos juſſiſſet obſervare, qui ante ipſum ſeſqui-

cente-

centesimas, hoc est, duplas dodrantium accipere soliti erant. Pro dodrantibus ad *besses* eas redegit, quæ proximæ sunt dodrantibus, & una tantum duodecima in centum minores. Græcis διμοιριαῖος, vel διμοιριαῖος τόκος, Siculi ὀκτάντα τόκον dixere, quia octo uncias in centum petit annuas. Atticis, si hanc usuram novissent, dicta esset τόκος ἐπὶ τέσσαρσιν ὀβολοῖς. Earum extat mentio in leg. XXVI D. Depositi, his verbis: Ἔλαβον καὶ ἔχω εἰς λόγον παρακαταθήκης τὰ προγεγραμμένα τοῦ ἀργυρίου δηνάρια, καὶ πάντα ποιήσω, καὶ συμφωνῶ ὡς προγέγραπται, καὶ συνεθέμην χορηγῆσαί σοι τόκον ἑκάστης μνᾶς μηνὸς ὀβολοὺς τέσσαρας μέχρι τῆς ἀποδόσεως παντὸς τοῦ ἀργυρίου. Mirum cur non potius dixerit δίμοιρον ἑκατοστῆς, ut tunc loquebantur Græci. Nam vetustiorum est Græcorum, & quidem Atticorum, ita loqui, ut eam usuram concepit. Decem millia denarium hoc fœnore locata, pariunt quotannis octingentos denarios, & in singulos menses quaternos in singulas minas. Octoni sunt denarii annui in minam. Apud Ciceronem Epist. ad Atticum XIV, lib. IV: *Bessium usurarum* fit mentio. *Fœnus ex triente, Idibus Quintilibus factum erat bessibus.* Ubi subaudiendium, *usuris*, id est, duplo majus. Nam *besses usura* octo in centum, *trientes* quattuor exigunt. Post *besses* in medium procedant, cui & sine medio vicinæ sunt, *septunces.* Siculis ἑπτάντες τόκοι, vel ἑπτούγκιοι, Atticis τόκος ἐπὶ τρισὶν ὀβολοῖς καὶ ἡμιωβολίῳ, vel ut etiam loquebantur, ἐπὶ τετάρτῳ ἡμιωβολίῳ. Græcis vulgaribus ἥμισυ δωδέκατον ἑκατοστῆς. Exemplum harum habemus in Tabula Marmorea testamenti Græca Venetiis, in qua τρισχίλιαι δραχμαὶ legantur, ex quarum reditu, ποθόδῳ, fiunt δραχμαὶ διακόσιαι δέκα annuæ, septuncibus usuris. Nam ex centum drachmis cum septem quotannis redeunt, ter mille drachmæ dare solent pro reditu ducentas decem drachmas. Eadem inscriptio, εἰ δὲ καὶ μὴ ἀποδιδῷ Ἐπιτέλεια ἢ οἱ κληρονόμοι αὐτῆς ἐν τῷ Ἐλευ-

σινίῳ μηνὶ τῷ ἀνδρείῳ τῶν συγγενῶν τὰς διακοσίας δέκα δραχμάς, ἔστω ἁ καρπεία τῶν προδεδηλωμένων χωρίων τῶν ἐμ Μελδίναις τῷ κοινῷ τῷ ἀνδρείῳ τῶν συγγενῶν ποτὶ τὰς διακοσίας δραχμάς. Εἰ δέ κα προαιρεῶνται τὰν ἀσφάλειαν δόμεν οἱ διάδοχοί μου τῷ κοινῷ τῷ ἀνδρείῳ τᾶν τρισχιλιᾶν δραχμᾶν, καὶ εἰς ἄλλα χωρία ἐχόντων ἐξουσίαν διδόντες ἀσφαλεῖς τὰς ὑποθήκας. Quæ sic erant vertenda: *Si vero non reddat Epitelia, aut ejus hæredes in Eleusinio mense, communi virilis cognationis ducentas decem drachmas, fructus suprascriptorum prædiorum quæ in Meldinis sunt cedat communi ejusdem cognationis, usq; ad ducentas drachmas. Quod si successores mei velint idonee satisdare communitati cognatorum per virilem sexum descendentium, nomine ter mille drachmarum, habeant & in potestate sua reliqua quoque prædia, dum hypothecas dent idoneas.* Nec interpres illius inscriptionis, nec etiam Scaliger in Notis hæc recte reddiderunt. Ἀσφαλεῖς ὑποθήκας sunt quas ἐγγαίους ὑποθήκας supra nominavit, de quibus inferius. A *septuncibus*, ad *semisses* descendendum, quæ Siculis ἡμιλίτροι, vel ἡμιλιτραῖοι τόκοι, Atticis τόκοι ἐπὶ τρισὶν ὀβολοῖς, Græcis ἡμικατοστιαῖοι τόκοι. Quidam etiam ἡμιολίους vocatas putant. Ita enim Zonaras exposuit in Canone Nicæno, ut & Arabs interpres. Et certum est Græcos eam vocem hoc etiam sensu solitos usurpare. Nam τὸ ἡμιόλιον æque τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου significare potest, ut τὸ ὅλον καὶ ἥμισυ. Qui vero ex Græcis ἡμιολίαν interpretantur, τὸ ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου, de alia usura intellexerunt, qualis ea est quæ dimidiam sortis pro usura reddit, hoc est, quinquaginta in centum. Quæ usura in frugibus locum habuit, atque etiam in Nautico fœnore. De quibus infra. Hæ *semisses* porro usuræ maxime Romanis frequentatæ, etiam tum cum *centesima* pro legitimis servarentur. Mediæ quippe inter maximas minimasque, hoc est, inter *asses*, & *uncias* usuras. Plerisque autem, & præsertim honestioribus, quod mediocre est, in primis placet.

cet. Sic & apud Græcos, ἔφεκτοι τόκοι in communibus usuris sollemniter usitati, & à pluribus usurpati, quæ usuræ medium modum obtinebant inter maximas, quæ ἐπίτριτοι dicebantur, & minimas, quæ ἐπιδέκατοι. Non quod ἔφεκτοι τόκοι iidem sint cum semissibus usuris Romanorum, sed ex proportione utræque in suo genere, medioxumæ inter summas & infimas. At multum invicem differebant. Nam ἔφεκτος τόκος Atticorum, ut jam docuimus in superioribus, vicenos denarios in centum ac viginti reddebat, cum *semisses usuræ* Romanorum darent tantum in eamdem capitis summam septem drachmas, & quintam drachmæ partem. Τὸν ἐξ ἔθους τόκον, id est, sollemnem, Modestinus leg. x D. de pollicitationibus, usuram interpretatur semissalem. Ut ea autem media inter summas & infimas, infra illam omnes leviores censentur, supra, omnes graviores. Quin & ipsa potius accensetur gravioribus, quam levioribus. Ab ea incipiunt dici leviores. Ulpianus leg. v D. de operibus publicis: *Et nisi posuerint heredes, usuras leviores intra sex menses, si minus, usuras semisses reip. pendant.* Meminit Columella lib. III, cap. III, *semissium usurarum*. Sed corrupte in ejus libris, aut *semisses usurarum* hodie legas, aut *usuram semissium*, pro semissibus usuris. Quod inepti & infruniti homines reposuisse videntur, cum ignorarent *semisses usuras* Latine dici: *Huc accedunt semissibus usuris sestertium tria millia & quadringenti octo nummi.* Sed præstat totum locum adscribere, ut aliquot maculæ, quæ adhuc insident, eluantur, tum etiam ea de causa, quia semissium usurarum illustre exemplum exhibet: *Isque licet*, vinitor, *sit emptus sex, vel potius sestertiis octo millibus, tum ipsum solum septem jugerum totidem millibus nummorum paratum, vineasque cum sua dote, id est, cum pedamentis & viminibus, binis millibus in singula jugera positas duco. Fit tum in assem consummatum pretium*

sestertiorum XXIX *millium. Huc accedunt semisses usuræ, sestertii tria millia & quadringenti octoginta nummi, biennii temporis, quo velut infantia vinearum cessat à fructu.* Semisses usuræ biennii summæ suprascriptæ XXIX millium, sestertios tria millia & quadringentos octoginta reddunt. Sequitur apud eumdem: *Fit in assem summa sortis & usurarum* XXXII *millium quadringentorum & octoginta nummorum. Quod quasi nomen si ut fœnerator cum debitore, ita rusticus cum vineus suis fecerit, ejus summa, ut in perpetuum prædictam usuram semissium dominus constituat, percipere debet in annos singulos mille nongentos quadraginta sestertios nummos.* Hæc corruptissima esse nemo non dixerit, cui ostensum sit, quomodo emendari debeant. Sic ergo legenda: *Quod quasi nomen si, ut fœnerator cum debitore, ita rusticus cum vineis suis fecerit, ejus summa ut in perpetuum prædictum usurarum semissium fœnus constituat, percipere debet*, &c. Nihil autem verius, quam ex summa triginta duum millium quadringentorum & octoginta nummorum fœnori *semissium usurarum* constituta, redire quotannis fœneratori mille nongentos & quadraginta sestertios nummos. Perperam in editionibus Columellæ habetur, *mille septingentos quadraginta nummos.* Budæus colligebat ex suo ratiocinio mille nongentos quinquaginta. Sed ut bene ductus hic calculus videri possit, oporteat poni, octoginta nummos decem in annum alios nummos facere, usuris semissibus, cum si centum essent, sex tantum redderent. Columella omisit usuram octoginta illorum nummorum, qui superfluunt, in rationem deducere, ut parvi faciendam. *Semissium* porro *usurarum* frequens occurrit mentio in veteribus saxis, ubi semper ut & apud auctores numero multitudinis enuntiantur, nec *semissem usuram* dici uspiam reperias. Ut nec sane alias quæ sunt denominatæ à partibus assis. *Semissales usuræ*

vocantur

vocantur Modestino in leg. x. D. de pollicitationibus. Quod notari velim contra viros hujus ævi doctissimos, qui passim aliter loquuti sunt, præter antiquorum usum & auctoritatem. Vetus inscriptio, quæ continet caput ex testamento M. Megonii. *Hoc amplius, Reip. Petilinorum dari volo sestertium decem millia nummum, item vineam Chalcidianam, cum parte fundi Pompeiani ea uti optima maximaque sint finibus suis, quæ mea fuerunt. Volo autem ex usuris semissibus sestertium decem millium nummum comparari Augustalium loci nomine ad instrumentum tricliniorum duum, quod eis me vivo tradidi, candelabra & lucernas bilychnas* Usuræ sestertium decem millium nummum semisses, reddunt annuos nummos centenos vicenos. Atque hæc nota sunt. Profert & ex alio saxo Barcinonensi Scaliger exemplum *semissium usurarum*, in qua inscriptione quia mendum insigne relictum est, partem ejus hic afferam, ut emendem:

DO. LEGO. DARIQVE. VOLO. -x- VII. D. EX. QVORVM. VSVRIS. SEMISSIBVS. EDI. VOLO. QVODANNIS. SPECTAC. PVGILVM. DIE. IIII. IDVVM. IVNI. VSQVE. AT. -x- CCL. ET. EADEM. DIE. EX. -x- CC. OLEVM. IN. THERMIS. PVBLIC. POPVLO. PRAEBERI. ET. TECTA. PRAESTARI. EA. CONDITIONE. VOLO. VT. LIBERTI. MEI. ITEM. LIBERTORVM. MEORVM. LIBERTARVMQVE. LIBERTI. QVOS. HONOR. SEVIRATVS. CONTIGERIT. AB. OMNIBVS. SEVIRATVS. MVNERIBVS. EXCVSATI. SINT. Verba illa, ET. TECTA. PRAESTARI. VOLO. Scaliger, sic putat accipienda, ut mens sit testatoris, hæc sarta tecta & bona fide præstari velle sub conditione proposita, nempe excusatione seviratus. Antonius Augustinus ita intellexit ea verba, quasi testator voluerit liberas ædes sine mercede iis præstari qui ad panegyrin illam se conferrent, eoque nomine vapulat Scaligero. Nec minus ille mihi. Quis enim sic loquutus

S 5 est,

est, ut *præstari tecta* dixerit, pro bona fide, quæ in testamento præstanda ordinaverit? Non animadverterunt viri magni pusillam mendam in saxo has turbas dare. Scriptum enim ibi esse ausim dejerare, ET. EISTA. PRAESTARI. EA. CONDITIONE. VOLO. pro ISTA. pro quo male descriptum TECTA. Nisi quis fuisse velit, ET. DICTA. PRAESTARI. Sed illud melius. *Semissium* illustre exemplum & in leg. x D. de pollicitationibus, apud Modestinum, in hæc verba: Φιλοτιμοῦμαι καὶ καθιερῶ ἀγῶνα τετραετηρικὸν ἀπὸ μυριάδων τριῶν, τὸ τοῦ κεφαλαίου αὐτὴ κατέχουσα ἀργύριον καὶ ἀσφαλιζομένη παρὰ τοῖς δεκαπρώτοις ἀξιοχρέως ἐπὶ τῷ τελεῖν με τὸν ἐξ ἔθους τριῶν μυριάδων τόκον, ἀγωνοθετοῦντος, καὶ προκαθεζομένου τοῦ ἀνδρός μου, ἐπαῦθις δὲ τῶν ἐξ ἐμοῦ γεννηθησομένων τέκνων, χωρήσει δὲ ὁ τόκος εἰς τὰ ἆθλα τῶν θυμελικῶν, καθὼς ἂν ἐφ᾽ ἑκάστου ἀθλήματος ἡ βουλὴ ὁρίσῃ. Non expressit Septicia, quæ agonem illum tetraetericum & scenicum instituit, quibus usuris summam eam τριῶν μυριάδων præmiis thymelicorum in illo certamine destinatam, atque à se promissam penes se retineat. Sed cum τὸν ἐξ ἔθους se soluturam polliceatur, de semissibus intelligit, quæ fuere tunc temporis inter levissimas & gravissimas usuras, lege permissas, mediæ, quasque adeo illo sæculo moris erat in bonæ fidei contractibus exigi, ut *trientes* Justiniani ævo. Ipse etiam Modestinus, qui hæc verba pollicitationis retulit, τὸν ἐξ ἔθους τόκον de semissibus usuris exponit. Pollicitatio autem, ut bonæ fidei contractus, censebatur, in quo si moram solutioni facere cœpisset, qui pollicitus aliquid erat reipublicæ, usuræ etiam accedebant, ut in aliis contractibus bonæ fidei, ut constat ex leg. I D. eodem. Τρεῖς autem μυριάδες in illa lege sunt triginta millia denariorum, quæ semissibus usuris reddunt annua decem & octo millia denariorum. Ita passim loquuntur auctores Græci, qui sub Imperio Romano scripserunt, ut apud Dionem in Nerone, διχιλίαι πεντακοσίαι μυριάδες

δεις de denariis intelligendæ, quæ summa ter millies ſeſtertium, ut mos erat Romanis loqui, efficiebat. De qua loquutione adhuc erit in ſequentibus dicendum. In ea lege, pro ἐπαῦθις legendum εἰσαῦθις, hoc eſt, in poſterum. Archilochus:

— Εἰσαῦθις κλήσομαι ἐ καχίαν.

Atque ita paſſim auctores. A *ſemiſsibus uſuris* ſtatim occurrunt *quincunces*, una duodecima ſive uncia minores, πεντεύγκιοι τόκοι, & πέντωλες Siculis, Atticis vero, τόκοι ἐπὶ δυοῖν ὀβολοῖς καὶ πεντεχάλκῳ. Apud Græcos Conſtantinopolitanos dicitur, τρίτη δωδεκάτη ἑκατοστῆς. Meminit earum cum ſemiſſibus Scævola in l. creditor. D. de ſolutionibus: *Titius mutuam pecuniam accepit, & quincunces uſuras ſpopondit, eaſque paucis annis ſolvit, poſtea nullo pacto interveniente, per errorem & ignorantiam ſemiſſes uſuras ſolvit.* Ita ſunt affines, ut iſtæ quinque in centum, illæ ſex dare ſoleant. De Quincuncibus Perſius:

— *nummi quos hic quincunce modeſto*
Nutrieras. —

De his uſuris accipienda nobiliſſima Inſcriptio quæ Bergomi viſitur, quam hic adſcribemus, quia locis aliquot corrupta eſt, & uſuræ quarum in ea mentio, nec cum ſemiſſibus, nec cum quincuncibus quadrant, vitio exſcriptoris, qui pro uno L, rotundata littera, legit C, & centum pro quinquaginta. ALBINAE. VETTI. FIL. VALERIANAE. PVDICISS. FEMIN. P. APPIVS. P. F. EVTVCHES. AD. CVIVS. MEMORIAM. COLENDAM. HVIC. COLLEG. DENDROPH. LEG. HS. C. N. CVIVS. SVMMAE. REDITV. QVODANNIS. DIE. NATAL. EIVSDEM. III. ID. APRIL. DECVR. SPORTVL. EX. -x- CCC. INTER. PRAESENT. ARBITR. SVO. DIVID. . OLEVM. ET. PROPIN. EX. -x- DCCL. PRAEBEANT. ITEM. LECTISTERNIVM. TEMPORE. PARENTALIOR. EX. -x- CC. MEMORIIS. EIVSDEM. VALERIANAE. ET. APPI. VALERIAN. FIL.

EIVS.

EIVS. PER. OFFIC. TESSARIOR. QVODANNIS. PONATVR. ET. PARENTETVR. ITEM. CORONAE. MYRT. TERNAE. ET. TEMPORE. ROSAE. IVL. TERNAE. EIS. PONANTVR. MICATAE. DE. SELECTIS. EX. -X- L. PROFVNDANTVR. Pro illis, ET. TEMPORE. ROSAE. IVL. scribendum, ET. TEMPORE. ROSARVM. TERNAE. EIS. PONANTVR. Vult rosarum tempore ternas eis ex rosa coronas poni, aliis temporibus myrteas ternas. Pro MICATAS legi debere NVCATAS, quæ sunt caryotæ palmulæ, nos jam supra indicavimus. Summa legata, ex cujus reditu, hoc est, usuris, hæc omnia fieri jubet inscriptionis auctor, est sestertiorum centum millium nummum. Nunc videamus ex illius summæ usuris quantum velit expendi. Primo die natali Valerianæ ex CCC denariis decurionibus sportulas dividendas præcipit. Deinde oleum & propinationem præberi ex denariis DCCL. Item lectisternium poni quotannis ac parentari tempore parentaliorum memoriis ejusdem Valerianæ, & Appii ejus filii, ex denariis CC. Postremo in coronas myrteas ac roseas ponendas, item nucatas profundendas, impendi jubet denarios L. Summa omnium suprascriptorum denariorum, denarii MCCC. Si essent denarii numero MD, semisses usuras efficerent in sortem centum millium sestertium nummum, quæ viginti quinque millia denarium facit. Semissibus quippe usuris centum millia sestertium nummum reddunt quotannis sex millia sestertium nummum, quæ efficiunt denarios mille quingentos. Cum vero ex summis supra scriptis mille tantum, ac treceenti consurgant denarii, non possunt hæ usuræ esse semisses. Sed nec erunt quincunces. Nam mille ducenti quinquaginta denarii, quincuncibus usuris annui, ex summa viginti quinque millium denarium conficerentur. Quod igitur usuræ genus erit? Omnino puto exscriptorem aberrasse in uno numero centenario, & cum L tantum in lapide

scriptum

ſcriptum eſſet, C perperam legiſſe. In ea ſumma, quæ in lectiſternium & parentationem debebat expendi, quæ ducentis denariis taxatur in ſaxo, ſubtrahenda ſuſpicor quinquaginta, ac legendum; EX. -X- CL. pro CC. Sic uſuræ quincunces omnino competent ſummæ ſupradictæ. Non ampliores autem nec minores uſuras ſummæ legatæ, exigi voluiſſe teſtatorem, quam quincunces, ex ipſa inſcriptione luce clarius poteſt probari. Nam ſtatim in eodem ſaxo ſubjicitur. Appium eumdem, qui ſupraſcriptam ſummam legavit, uſuris, ut jam docuimus, quincuncibus, ſcholæ vexillariorum quadraginta millia ſeſtertium nummum largiri, ex cujus ſummæ reditu, hoc eſt, uſuris, quotannis lectiſternium poni vult ante ſtatuam Valerianæ ex denariis ducentis quinquaginta, item ex alteris ducentis quinquaginta ſportulas dividi, oleum, ac propinationem præberi. Verba Inſcriptionis hæc ſunt, quæ ipſamet quoque produxit Scaliger in opere poſthumo de Re Nummaria: ITEM. APPIVS. EVTYCHIANVS. MARITVS. EIVSDEM. VALERIANAE. SCHOLAE. VEXILLARIORVM. LARGITVS. EST. LLS. XXXX. N. EX. CVIVS. SVMMAE. REDITV. QVODANNIS. DIE. SS. NATALIS. EIVS. ANTE. STATVAM. LECTIST. EX. -X- CCL. PONANT. SPORT. -X- CCL. INTER. PRAESENT. SIBI. DIVID. Quibus Scaliger pro interpretamento hæc ſubjunxit: *Reditus ſive commodum, aut uſura* HS. XL. *millium, hoc eſt, denariorum* M, *ait eſſe* CCL, *&* CCL. -X-, *id eſt, quingentos denarios. Atqui quingenti denarii, dimidium eſt totius ſortis. Quæ hæc eſt uſura, inquit, ut* C. *dent* L? Magnus hic calculi error eſt, quem excidiſſe miror tam accurato viro. Quadraginta millia ſeſtertium nummum hic legata habentur, quæ ſunt non mille denarii, ut Scaliger poſuit, ſed decem millia denariorum. Nemo eſt enim quin ſciat, denarium quattuor ſeſtertios nummos habere. Ergo quadraginta millia ſeſtertium,

tium, sunt decem millia denarium, quæ quingentos denarios annuos præstare usuræ nomine jubentur, hoc est, quinos denarios in centum. Quæ sunt usuræ *quincunces.* A *quincuncibus* gradus est in descẽsu ad *trientes* faciendus. Non τριανταῖος hic τόκος Siculis appellatur, sed τετραντιαῖος. Nam Sicula appellatio hic divertit à Romana, ut supra docuimus. Triens quippe his de tertia parte assis accipitur, quæ quattuor uncias habet, Siculis τρίας de tribus unciis, quæ quartam assis partem constituunt. At trientes usuræ dant quaternos in centum. Ergo τετραντίας τόκος est Siculorum. Atticorum τόκος ἐπὶ δυοῖν ὀβολοῖς. Græcis vero Constantinopolitanis, τρίτη ἑκατοστῆς, hoc est, tertia pars centesimæ, vel τρίτον ἑκατοστῆς. Perperam summus vir Scaliger in opere de Re Nummaria, ex Glossis Nomicis citat, ὀρφανικοὶ τόκοι, ἀπὸ ἑκατοστῆς τρίτης. Quod interpretatur obolos VIII menstruos. At usura illa quæ octonos obolos reddit in mensem, ex more loquendi Attico triente centesimæ major est quam centesima. Est igitur centesima usura cum triente. Non itaque ἀπὸ ἑκατοστῆς τρίτης legendum est, sed ἀπὸ τρίτης ἑκατοστῆς, nec intelligenda τρίτη ἑκατοστή, tertia centesima, ut etiam quidam celeberrimus Jurisconsultus opinatus est, sed τρίτη ἑκατοστῆς tertia centesimæ, hoc est, triens centesimæ, non centesima cum triente, ut hariolatus est vir magnus. Qui alium errorem non minus gravem alibi in eodem opere errat, dum trientem hanc usuram confundit cum Atticorum ἐπίτριτοι τόκοι. Quod satis abunde supra confutavimus. Ἐπίτριτος quippe Græcorum in centum ac viginti, dat quadraginta, triens Romanorum in centum quattuor nummos. Hæ *minima usura* dicuntur in vita Antonini Pii apud Capitolinum, ubi scribit, eum Imperatorem *fœnus trientarium exercuisse, hoc est, minimis usuris, ut patrimonio suo plurimos adjuvaret.* Ubi forte ex glossa irrepsisse potest videri, *hoc est, minimis usuris.*

Non

Non enim minimas fuisse, aliquot aliæ minores, ut *quadrantes*, *sextantes*, & *unciæ*, de quibus jam erit dicendum, testantur. Nihil tamen vetat auctoris ipsius illa esse verba, cujus temporibus fortasse usuræ illæ pro minimis habitæ. Alexander quoque Severus, auctore Ælio Lampridio in ejus vita, *Fœnus publicum trientarium exercuit, ita ut pauperibus plerisque sine usuris pecunias dederit ad agros emendos reddendas de fructibus.* Notabis interim *trientarium* fœnus dici, ut *unciarium*, at *trientes usuras*, & *uncias*, ut mox docebimus. Cujus loquutionis in priore libro de usuris rationẽ reddidimus. *Trientium usurarum* mentio apud Ciceronem in Epistolis ad Atticum, & multis locis apud nostros Jurisconsultos *trientes usuræ* reperiuntur. Infra eas leviores etiam alias dari ex more vario provinciarum dicit lex VII D. de Administratione Tutorum. *Ex certis*, inquit Ulpianus, *causis secundum morem provinciæ præstabit usuras, aut quincunces, aut trientes, aut si quæ aliæ leviores in provincia frequentantur.* Ex his levioribus, quæ infra trientes sunt, proxime sequi debent *quadrantes*. Non τετραντίας is τόκος Siculis ex sono Romani nominis, sed τριαντίας, vel τριαντιαῖος, quatenus non quattuor uncias in centum dat annuas, sed tres tantum, quas τρίαντος nomine Siculi appellant. Atticis τόκος ἐπὶ ὀβολῷ, καὶ ἡμιωβολίῳ, vel ut etiam loqui amabant, ἐπὶ τρισὶν ἡμιωβολίοις. In jure Græco Constantinopolitano, τετάρτη ἑκατοστῆς, vel τέταρτον ἑκατοστῆς. *Quadrantium usurarum* mentionem in jure nostro nominatim non invenio nisi apud unum Scævolam leg. XXI D. de Annuis legatis, ex testamento quodam: *Pecuniam quam Titio liberto & alumno meo legavi, esse volo penes Publium Mævium, usque ad annum vicesimum quintum ætatis ejus, proque ea computari cum eo quadrantes usuras.* Eas sic dici quæ ternos denarios in centenos computent annuos, non sunt admonendi qui norunt. Post

quadran-

quadrantes adhuc ſunt uno gradu inferiores *ſextantes uſuræ* dictæ, διξαντίας τόκος Siculis, quod δίξαντα, id eſt, duos χαλκοῦς, ſive uncias, annuatim conferant. Atticis τόκος dicitur ἐπὶ ὀβολῷ, vel ὀβολιαῖος, vel ἐπωβελία. Græcis Conſtantinopolitani Imperii, ἕκτη ἑκατοστῆς. Non occurrit earum in jure noſtro ullum expreſſum veſtigium. Oportet tamen & *ſextantes* tunc in uſu fuiſſe, pro regionum more, cum & ſuperiores uſitatæ reperiantur, ut *quadrantes*, & inferiores, nempe *unciæ*. Nam hæ, ita infra *quadrantes* ſunt, ut proximum occupent locum. Per gradus jam ac numeros tandem pervenimus, ſenſim deſcendendo, ad *uncias uſuras*, ſive *unciarium fœnus*, quod *ſextantario* minus fuiſſe oportet, ut *ſextantarium* infra *quadrantarium*, & hoc *trientario fœnore* inferius ac modeſtius. Si uncia major eſt aſſe, aut aſſi ęqualis, tum concedam, quod Scaliger voluit, *unciarium fœnus* idem eſſe cum centeſima, quæ nimirum duodecim uncias, ut ipſe explicat, pro centenis ſolvat annuas. In eo tamen errore etiam verſatur, quod mireris, doctiſſimus Juriſconſultus Hotomannus, qui in commentario verborum Juris, *uſuram unciariam* interpretatur, *cum pars centeſimæ duodecima ſingulis menſibus ſolvitur, hoc eſt, unus in centenos.* Atqui non animadvertit, hac interpretatione *unciariam uſuram*, ut vocat, eamdem cum centeſima conſtitui. Nam in centeſima uſura, pars duodecima ejus ſingulis menſibus penditur, & duodecim duodecimæ ſingulis annis. Sed quomodo, quæſo te, ea uſura, quæ duodecim uncias annuas pendat, poteſt dici unciaria? Haud ſane magis, quam appellari mereatur ſemiſſium uſurarum nomine, quæ duodecim ſemiſſes in annum penderet. At unciarium intelligunt, quod unciam ſingulis menſibus præſtat. Cur non pariter intelligendæ ſic erunt uſuræ ſemiſſes, aut trientes, quæ in ſingulos menſes ſemiſſes pendant, aut trientes? Nulla quippe ratio differentiæ. Poſtremo ſi

unciarium fœnus, idem cum centesima, certe *semunciarium fœnus* idem quoque fuerit; cum *usuris semissibus*, quatenus *semisses* usuræ dimidiam centesimam constituunt. Quæ sic cum semunciario fœnore idem fœnus perficient, ut unciarium cum centesima. Quod si hoc dederimus, erit etiam illud dandum, semissem idem esse cum semuncia, & assem cum uncia. Quam absurdum id sit, & ridiculum, omnes vident. Ceterum non solus Scaliger in hoc errore, sed cum Hotomanno, & Hadrianus Junius, aliique plurimi, excepto Budæo, qui unciarium fœnus definivit, cum centenarius denarius singulos annuos parit. Sed male *unciariam usuram* nominat, cum auctores idonei, aut *unciarium fœnus* dixerint, aut *uncias usuras*, ut Scævola in l. Titium. D. *de administratione tutorum*, his verbis: *Quæro, si apparuerit pecunia fœnerata à tutoribus, judicio tutelæ uncias usuras, an vero eas quas stipulati sunt, præstare debeant.* Ut ne mirum sit, si *asses usuras* etiam dixere, ut Plinius loco quem supra correximus, quemadmodum & *semisses*, & *quincunces*, & *trientes*. Unciæ igitur usuræ sunt, cum nummus unus fœnoris in centum nummos sortis annuus infertur. *Vncias inferre usurarum nomine*, dixit Scævola de unciario fœnore, lege & Titulo quo supra: *Præfectus legionis ita testamento cavit: Volo ut sit in arbitrio tutorum filii mei si voluerint hujus summæ uncias inferre usurarum nomine, ita ne nummi dispargantur.* De hujusmodi unciis usuris accipiendus Senecæ locus lib. III de Ira, quod nemo adhuc visus est animadvertisse, ubi *usuræ haud millesimæ* meminit, his verbis: *Quid si propter usuram haud millesimam, valetudinarius fœnerator distortis pedibus, & manibus ad comparandum non relictis clamat, ac per vadimonia asses suos in ipsis morbi accessionibus vindicat?* Loquitur de usura, ut apparet, tum minimi modi, propter quam, ut rem levem, mirum sit, valetudina-

rium fœneratorem distortis chiragra podagraque manibus ac pedibus tantopere æstuare. Non potest alia esse quam unciarii fœnoris, quam *haud millesimam* comtemptim appellat, quia non sit revera millesima. Si centesima est quæ duodecim nummos in annum & in centum refert, non erit millesima quæ singulos referet, hoc est, duodecimam centesimæ partem. Millesima esset quæ unciam, & quintam unciæ partem annuam inferret. Non est millesima quæ unciam tantum annuam tribuit, sed potius millesima ducentesima. Nam, ut quæ duodecim in centum præstat centesima est, ita quæ duodecimam ejus partem, *διακοσιοστὴ χιλιοστὴ*, non simpliciter *χιλιοστή*. Ut centesima centum mensibus sortem explet, ita millesima in mille mensibus eam exæquare debet, cum unciæ usuræ sorti parem pariant summam in mensibus mille ac ducentis, qui centum annos faciunt. Recte igitur Seneca, cum *uncias usuras* vellet designare, & elevare, ad quotam partem centesimæ pertinerent exprimendo, nec posset rotundo numero id enuntiare, *haud millesimam esse usuram* dixit. Nam in millesima usura, millesima pars sortis singulis mensibus penditur, ut in centesima usura, quot mensibus centesima præstatur. At in usuris unciis minor pars, quam millesima menstrua die solvitur. Has usuras uncias Siçuli *ὀγκιαῖον τόκον*, Attici dicerent *τόκον ἐπὶ ἡμιωβολίῳ*, vel *πεντεχάλκῳ*. Græci sub Constantinopolitano Imperio *δωδεκάτην ἑκατοστῆς*. Cum olim Romæ, ut & in Græcia fœnus ex libidine fœnerantium agitaretur, lege duodecim tabularum sancitum est ne quis amplius unciario fœnore exerceret, ut habetur apud Tacitum in sexto Annali, Non heic tamen stetit usurarum diminutio, sed adhuc ad inferiorem dejecta est gradum, usque ad semunciarium fœnus rogatione tribunicia jussa descendere, ut est apud Livium lib. VII: *T. Manlio Torquato, C. Plautio secundum Coss. semunciarium tantum ex unciario*

unciario fœnus factum. Hoc ſemunciarium fœnus, *ſemuncias* facit *uſuras*, ut unciarium *uncias*. Sic enim intelligendum apud Tacitum loco citato: *Nam primo duodecim tabulis ſanctum ne quis amplius unciario fœnore exerceret, cum antea ex libidine locupletium agitaretur, dein rogatione tribunicia ad ſemuncias redacta.* Id eſt, ad ſemuncias uſuras verſura redacta. Sic apud Ciceronem in Epiſtola ad Atticum: *Fœnus ex triente Idibus Quintilibus, factum erat beſſibus.* Id eſt, beſſibus uſuris *Semuncias* quoque uſuras dixit Lampridius in Alexandro Severo. Sed locus vulgo depravatiſſimus, ſic eſt legendus: *Senatores ſi fœnerarentur, uſuras accipere primo vetuit niſi aliquid muneris cauſa acciperent. Poſtea tamen juſſit, ut ſemuncias acciperent, munus tamen ſuſtulit.* Quomodo *ſemiſſes*, ut habet lectio vulgata, à ſenatoribus accipi voluiſſet, cum fœneratorum uſuras ibidem contraxiſſe dicatur ad *trientes penſiones*, ut pauperibus conſuleret? Quos antea in mutuo dando uſuras accipere vetuit, mutata poſtea ſententia majores his uſuras exigere permiſiſſet, quam ipſis publicis fœneratoribus ac trapezitis. Quod prorſus caret ratione. Hæ *ſemunciæ uſuræ*, Siculis *τόκοι ἡμιουγκιαῖοι*, Attici dixiſſent, *τόκοι ἐπὶ τεταρτημορίῳ*, hoc eſt, *ἐπὶ διχάλκῳ*. Non potuit infra ſemuncias fœnus dari. Ideo potius in totum verſura vetita aliquando Romanis, quam ut leviores uſuræ juberentur. Nec viſum eſt tanti tam pauxillulum pro commodo rei mutuo datæ accipere, quin præſtaret fœnus omnino tollere. Quod perhibet Tacitus eo lolo quem ante produximus: *Dein rogatione tribunicia ad ſemuncias redacta, poſtremo vetita verſura.* Sic enim diſtinguendum, & accipiendum *rogatione tribunicia, verſura ad ſemuncias uſuras redacta, poſtremo vetita.* Nempe cum non haberet, quo inferius deſcenderet. Quod ait Tacitus de vetita poſtremo uſura apud Romanos, haud ſcio an verum ſit. Et dubitatur ab ipſo

Livio an unquam hoc fuerit. Apud quosdam id se invenisse tantum dicit lib. VII: *Præter hæc*, inquit, *apud quosdam invenio L. Genucium tribunum plebis tulisse ad populum ne fœnerari liceret.* Quinto post anno hæc rogatio lata dicitur quam semunciarium fœnus ex unciario factum est. De qua tamen rogatione an unquam lata sit, ipse Livius incertum facit, quod de eo inter omnes non constaret. De vetanda versura rogationem tulisse Genucium, nihil est fortasse quod vetet credi, sed legem illam observatam diu fuisse, non est credibile. Verum de eo nos adhuc in sequentibus plura. A *semunciario fœnore* quomodo postea ad centesimam venerint legitimam iidem Romani, quæri hic posset nisi suum huic quæstioni locum alium esse voluissem. De eo quippe infra fusius erit differendum. *Versura* in verbis Taciti fœnus est, sive mutuum fœnebre, non ut magnus Jurisconsultus in commentario verborum juris interpretatur, *versuram fieri proprie cum creditoris conversio quædam & mutatio fit: id est, cum quis alii ut solvat, ab alio pecuniam mutuatur.* Statim tamen fatetur, *versuram facere* nonnunquam simpliciter significare, æs alienum contrahere. At ego possim affirmare nusquam in alia significatione apud idoneos auctores reperiri. Id cum olim ad Tertulliani Pallium ostēdissem, quidam bipedum impurissimus atque imperitissimus, eam observationem, cum aliis æque veris, suggillare conatus est tam irrito successu, quam reliqua omnia, quæ in meis reprehendit, ubi parem cum improbitate & malignitate inscitiam suam facile ostēdit. *Versura* igitur Latinis auctoribus nihil aliud quam fœnus, sive quod ἀμοιβὴν Græci etiam vocant τὸ χρέος, ut in priore libro notavimus, & *mutuum* similiter à mutando, voxque ipsa Sicula μοῖτον eadem notione ipsis accipitur: sive quod & negotiationis species sit fœnus, & μεταβλητικῆς. Nam μεταβολὴ Græcis est mercium permutatio, & Latini

quoque

quoque *res verti* dixerunt, quæ emuntur ac venduntur. Unde *Vertumnus* numinis nomen, qui rebus vertendis, id est, vendendis atque emendis præesse credebatur: *Versura* tamen Romanis non pro simplici mutuatione, sed pro fœnebri tantum, & quæ redditur cum quæstu & usura. Verum hic obtinuit, ut in aliis, usus loquendi, ut quod initio idem quod ἀμοιβὴ & mutuum significaret, postea ad illud genus mutui designandum tantum usurparetur, quod cum incremento ad dantem rediret. Sic Græcis δανείζειν, cum sit proprie dare mutuo, vel etiam donare, pro eo genere mutui tandem acceptum est, quod cum usura reddi solet. *Versuram* itaque proprie *facit*, qui id accipit ab aliquo, quod ad eumdem post certum tempus rediturum sit. Hæc quippe versura est, qua revertitur ad dantem, quod dedit, non penes accipientem manet. At inepti grammatici, dum nomen *versura* aliter attendunt, putarunt eam tum fieri demum cum vertitur creditor, id est, cum à novo aliquo pecunia sumitur, ut vetus absolvatur. Sed ne unus quidem Latinus produci potest scriptor receptæ auctoritatis, qui ita versuræ nomine sit usus. *Versura* propria vocabuli notione est στροφὴ, vel καμπή. Unde in agricultura, ubi ad finem unius sulci pervenit aratrum, & in aliam partem flectendum est, *versura fit*, atque ita Columella vocat. Antiqua scribendi ratio sic etiam *versuras* faciebat. Nam ubi linea à sinistra ad dextram erat absoluta, tum alterã incipiebant à dextra ad sinistram. Quod genus βουστροφηδὸν Græci appellant. Inde poëtis sui *versus* dicti, ut & arantibus. Quinimmo *versuram*, pro versu dixit Columella, quod non adverterunt viri docti, lib. 11, cap. 11: *Sed nec in media parte versura consistat, detque requiem in summa, ut spe cessandi totum spatium bos agilius enitatur.* Ubi *summa versura* est, finis versus, ut media, quæ inter utramque extremitatem. Mihi tamen absurdum videtur, *versuram* vo-

cari, ubi nullus est flexus, ut in medio sulco, qui rectus peragitur. Ibi enim versura tantum est, ubi à recto rigore limitis in alteram partem est deflectendum. Corrupta itaque puto Columellæ verba, atque omnino sic corrigenda: *Sed nec in media parte versus consistat, detque requiem in summa.* At *versuram* absolute mox vocavit, ubi versura facienda: *Cum ventum erit ad versuram, in priorem partem jugum propellat.* Id est, ad extremum versus, ubi versura est. Nam & Plinius ex illo Columellæ loco, *in arando versum peragi vult, nec strigare in actu spiritum.* Sic enim ibi legendum ex scriptis Codicibus. *Strigare* est interquiescere, & consistere. Quod boves facere inter arandum nec vult Columella, in media parte versus, sed in summa, in qua requies illis danda est, vel ut Plinius loquitur, *strigare debent.* Eum vide lib. XVIII, cap. XXX. Apud Agrimensores *versuræ* vocantur anguli agrorum, quæ & *coxæ* & *cubiti* in quibus vulgo termini poni solebant. Sæculus Flaccus de conditionibus Agrorum, ubi de terminis finalibus ponendis agit. *Alii tantummodo in versuris, alii in longioribus spatiis, complures etiam æqualibus intervallis.* Ita legendum, non ut editum est, *in flexis versuris.* Nam illud *flexis* è glossamento est. Idem paulo post: *In versuris quæ notatæ sunt, aut decusses inveniuntur, aut gammæ, ut manifestum sit versuras suis signis observari debere.* Ideo gammæ in versuris agrorum notabantur, ut ostenderetur hoc signo, observandam esse versuram. Gamma quippe littera versuram habet, Γ. Ubi transversa ac jacens linea erectæ ad angulos rectos jungitur, ibi est versura. Architecti & suas versuras habent, non minus quam aratores, agrimensores, & danistæ. Ita vocant tam exteriores, quam interiores angulorum flexus in parietibus. Earum mentio sæpe occurrit in opere Vitruviano. Et recte illas aliquot locis exposuit interpres. Sed libro V, capite VII, ubi de periactis theatri loquitur,

tur, quæ machinæ erant verſatiles ad mutandas ſcenæ frontes comparatæ, perperam de his periactis verſuras interpretatur in his ultimis ſupraſcripti capitis verbis: *Secundum ea loca verſuræ ſunt procurrentes, quæ efficiunt, una à foro, altera à peregre, aditus in ſcenam.* Ex *verſura* coxæ ſunt procurrentes è fronte ſcenæ, vel ex proſcenii ædificiis, quæ efficiebant aditus in ſcenam ab urbe, vel à locis extra urbem. Tres in theatro fores fuere, dextra, media ac ſiniſtra, & totidem aditus per eas in ſcenam. E dextra prodibat ſecundarum partium mimus, è ſiniſtra viliſſima perſona, aut erat ſacellum deſertum, aut locus ſolus, & non habitatus. Atque hoc in comœdia. In tragœdia dextra foris ut plurimum hoſpitale erat, ſiniſtra carceri deputabatur. Utrimque earum forium, quæ mediam ſcenæ valvam ambirent fuere aliæ duæ, ad quas verſatiles illæ machinæ confixæ, per quas ſcenæ frontes prout fabularum mutationes id requirebant, vertebantur. Una ex his foribus, & dextra quidem, quæ extra urbem, indicabat, ſiniſtra quæ ex urbe. Per illam ergo aditus erat à foro, id eſt, à medio urbis in ſcenam, per iſtam à peregre, & præcipue à portu. Pollux: Παρ' ἑκάτερα δὲ τῶν δύο θυρῶν τῶν περὶ μέσην, ἄλλαι δύο εἶεν ἄν, μία ἑκατέρωθεν, πρὸς ἃς αἱ περίακτοι συμπεπήγασι, ἡ δεξιὰ τὰ ἐκ πόλεως δηλοῦσα, ἡ δ' ἀριστερὰ τὰ ἐκ πόλεως, μάλιστα τὰ ἐκ λιμένος. Fores iſtas minores, quæ ad latus utrimque procurrebãt majorum duarum ſcenæ forium *verſuras* vocat Vitruvius, quia coxam & cubitum procurrentem faciebant, quarum alteram à foro, alteram à peregre aditum in ſcenam dicit effeciſſe. Secundum ea loca illas dicit fuiſſe, ubi erant περίακτοι, immo ſecundum ipſas περιάκτους. Ita enim ſcribit: *Secundum autem ea ſpatia ad ornatum comparata, quæ loca Græci περιάκτους dicunt, ab eo quod machinæ ſunt in iis locis verſatiles, trigonos habentes in ſingula, uti tres ſint ſpecies ornationis, quæ cum aut fabularum mutationes*

sunt futura, seu deorum adventus cum tonitribus repentinis, versentur, mutentque speciem ornationis in frontes. Statim deinde subjicit, *secundum ea loca versura sunt procurrentes.* Id est, secundum περιάκτους, aut loca ubi illæ machinæ sunt positæ. Et planum est per *versuras* intelligere Vitruvium illas fores de quibus Pollux, πρὸς ἃς αἱ περίακτοι συμπεπήγασιν. Quas appellavit *versuras*, quia prominerent ac procurrerent in modum angulorum, qui exteriorem parietum flexum terminant. Περίακτος autem non potest idem esse, quod *versura*, cum sit versatilis machina. Περίαξις *versura* diceretur, aut στροφή. Ut obiter hoc dicam, duobus modis scenæ facies convertebatur, atque immutabatur prout argumenta fabularum id exigebant: aut per hujusmodi machinas, quæ περίακτοι dicebantur, aut cum ductis tabulatis repente alia facies picturæ interior revelata sese aperiebat. Hinc duæ scenæ species ac differentiæ, prior *versilis*, altera *ductilis* appellata. Virgilius in Georgico III:

Vel scena, ut versis discedat frontibus, utque
Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.

Falsus est dum putavit Servius utrumque genus tetigisse poëtam, cum *scenam versio frontibus discedere* dixit. Nam etsi *versas frontes* scenæ dixerit, de illo tantum genere intellexit, cum apertis per tracta ac diducta tabulata scenæ frontibus, interior ejus pictura nudabatur & ostendebatur. In hoc quippe genere etiam in fronte mutabatur species ornationis scenæ. At *discedere* dicitur scena, cum repente hinc & inde tractis tabulatis aperitur. Sic *discedere terram*, dicebant, cum ingenti hiatu aperiretur. Cicero lib. III Officiorum: *Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui cum terra discessisset magnis imbribus, in illum hiatum descendit.* Et *discedere cœlum*, apud eumdem poëtam, cum hiat & velut in duas scinditur partes. Hæc στατὰ αὐτόματα Græci vocarunt in theatro, ὅταν κεκλεισμένων τῶν πινα-

τοῦ πίνακος αἱ θύραι αὐτόματοι ἀνοίγονται, καὶ φαίνεται ἡ τῶν ζωδίων τάξις γεγραμμένη, καὶ μετ' οὐ πολὺν χρόνον κλεισθεισῶν τῶν θυρῶν πάλιν αὐτομάτως, καὶ ἀνοιχθεισῶν, ἑτέρα φαίνεται διάθεσις ζωδίων ἁρμόζουσα τῇ πρότερον φανείσῃ, καὶ ἀπαρτίζουσα τὸν προκείμενον μῦθον. Hoc nomen στατῶν habebant, quia non movebatur ſuo loco novus ornatus, qui priori ſuccedebat, ſed remotis tantum tabulatis, quibus tegebatur, apparebat. Tabulata autem iſta quibus ductis alia ſpecies ornationis ac picturæ exhibebatur, ſponte etiam trahi ſolebant per machinas αὐτομάτους. Alia ſpecies ſcenæ, quæ convertebatur, per machinas περιάκτους, per ὑπάγοντα αὐτόματα adminiſtrabatur, de quibus, ut περὶ στατῶν, videndus eſt Hero περὶ αὐτοματοποιητικῆς. Ὑπάγοντα vero dicebantur, quia per machinas mota incederent, ac ſeſe in alia atque alia ſpecie ſubinde ſiſterent, & exhiberent. At nihil hæ *verſuræ* commune habent cum daniſtica. Verſoriam itaq; capiamus, ut ad noſtram hanc redeamus *verſuram*. Cicero *mutuationẽ* ab ea *verſura* diſtinguit, quod illa ſine uſuris, hæc cum uſuris fiat Inde tamen dicta, quod apud eum qui accipit pecuniam ab aliquo mutuam, non ſe ſit remanſura, ſed ad dominum reditura ac reverſura. Quod enim ſæpius mutet dominos pecunia ſic data, ideo *verſura* appellatur. Erat creditoris, facta eſt debitoris, deinde iterum fit creditoris, & quidem cum uſuræ eo augmento, quod prius ad debitorem pertinebat, deinde tranſit ad creditorem. Verba Ciceronis cap. 1 Tuſculanarum: *Cum Lacedæmonius quidam, cujus ne nomen quidem proditum eſt, mortem tantopere contempſerit, ut quum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, & eſſet vultu hilari atque læto, dixiſſetque ei quidam inimicus, contemniſne leges Lycurgi? reſponderit; ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea pœna multaverit, quam ſine mutuatione, & ſine verſura poſſem diſſolvere.* Ubi *mutuatio* eſt gratuita, *verſura* fœnebris. Nam hi duo modi ſunt

pecuniæ, quam non ex tuo habeas ex alieno inveniendæ, per gratuitum mutuum, aut per fœnebre. Atque hoc posterius *versura* est. Vereor tamen ne Græca verba male acceperit Cicero, quæ apud Plutarchum extant in Apophthegmatis Laconicis, ubi & nomen illius Lacedæmonii repetitur, quod proditum tamen memoriæ negat ille disertissimus Romuli nepotum, & vocatur Θεκταμένης. Sic igitur ille respondit interroganti an contemneret leges Lycurgi: Οὐχὶ, ἀλλὰ γέγηθα, ὅτι δεῖ με τὴν ζημίαν ἐκτίσαι παρ' οὐδενὸς οὔτε τι αἰτήσαντα, οὔτε δανεισάμενον. Sic enim scribendum, non ut editur, οὔτε διαιτήσαντα. Quæ sic fuere vertenda: *quod hanc me multam exsolvere oporteat, sine stipis petitione, aut mutuatione.* Vel ut brevius fiat, sine stipe ac mutuo. Qui petit aliquid ut reddat, αἰτεῖσθαι dicitur, ut in mutuo. Qui non redditurus rogat, αἰτεῖν, ut in stipe, & eleemosyna. Quam utriusque verbi differentiam satis in superiore libro explicavimus. At δανείζεσθαι utrumque genus mutuationis comprehendit, gratuitæ & fenebris. Male igitur Cicero, si Græca quibus usus est eadem fuere, cum illis quæ apud Plutarchum habentur, τὸ αἰτήσαντα de eo qui mutuum sine usuris petit, accepit, & δανεισάμενον, de eo qui versuram facit, hoc est, mutuatur sub usuris. Nam αἰτεῖν non aliter Græce accipitur, quam quomodo dixi. At ille αἰτεῖσθαι cum αἰτεῖν confudit. Idem Plutarchus in Apophthegmatis Alexandri Magni: Περίλλου δέ τινος τῶν φίλων αἰτήσαντος προῖκα τοῖς θυγατρίοις, ἐκέλευσε πεντήκοντα τάλαντα λαβεῖν, αὐτοῦ δὲ φήσαντος, ἱκανὰ εἶναι δέκα, σοί γε, ἔφη λαβεῖν, ἐμοὶ δ' οὐχ ἱκανὰ δοῦναι. Petebat ille dotem filiabus ab Alexandro, dono, non mutuo. Vis verbi etiam ex sequente responso ejusdem Alexandri clara est: Ἀναξάρχῳ δὲ τῷ φιλοσόφῳ, δοῦναι τὸν διοικητὴν ἐκέλευσεν, ὅσον ἂν αἰτήσῃ. τοῦ δὲ διοικητοῦ φήσαντος ὡς ἑκατὸν αἰτεῖ τάλαντα, καλῶς, ἔφη, ποιεῖ, γιγνώσκων ὅτι φίλον ἔχει καὶ δυνάμενον τηλικαῦτα δωρεῖσθαι, καὶ βουλόμενον. Perperam

editur,

editur, ὡς ἐνεχὸν αἰτεῖται. Menander ſcite utrumque diſtinxit. Ὁ πῦρ μὲν αἰτῶν, ὁ δὲ λοπάδ' αἰτούμενος. *Verſura* igitur Ciceroni idem quod mutuum fenebre. Atque ita paſſim apud eum hæc vox accipitur. Secunda in Verrem: *Inſpiciebamus Syracuſis à Carpinacio confectas tabulas ſocietatis, quæ ſignificabant multis nominibus eos homines verſuram à Carpinacio feciſſe qui pecuniam Verri dediſſent.* Id eſt, qui multa uſuraria nomina fecerant, & pecuniam à multis fœnore ſumpſerant, ut eam Verri darent. In ea pro L. Flacco: *Fecit eadem omnia quæ noſtri debitores ſolent: negavit ſe omnino verſuram illam feciſſe Romæ. Fuſiorum ſe affirmavit nunquam omnino nomen audiſſe.* Id eſt, inficiatus eſt debitum, & negavit ſe quidquam fœnore à Fuſiis accepiſſe. Idem pro M. Cœlio: *Tabulas qui in patris poteſtate eſt nullas conficit, verſuram nunquam omnino fecit ullam.* Id eſt, nunquam æs alienum fecit ſub uſura. In Epiſtolis ad Atticum multis locis eam vocem hoc ſenſu uſurpavit. Unum atque alterum afferam. Lib. XVI, Epiſt. I: *Omnia noſtra quoad eris Romæ, ita gerito, regito, ut nihil à me expectes. Quamquam enim reliqua ſatis apta ſint ad ſolvendum, tamen fit ſæpe ut ii qui debent non reſpondeant ad tempus. Si quid ejuſmodi acciderit, ne quid ſit tibi mea fama potius, non modo verſura, verum etiam venditione, ſi ita res coget, nos vindicabis.* Non modo pecunia fœnore ſumpta, id eſt, verſura, ſed etiam, ſi ſit opus, bonorum ſuorum vẽditione nummos confici vult quibus creditores ſuos abſolvat. Item lib. IV, Ep. I: *De Oppio factum eſt ut volui, & maxime quod* DCCC *aperuiſti. quæ quidem ego utique, vel verſura facta ſolvi volo, ne extrema exactio noſtrorum nominum exſpectetur.* Vult debitum illud ſolvi, vel verſura facta, id eſt, contracto fœnore. Idem & apud Terentium eſt, ut olim expoſuimus, *verſura ſolvere*, id eſt, fœnore, atque ut loquitur hic Cicero, *verſura facta*. Apud eundem *verſuram facere iniqui-*

iniquissimo fœnore dicitur, epist. XIV, lib. XVI. Cornelius Nepos in vita Attici è contra *æquam versuræ conditionem* dicit, cum æquo ac modico fœnore fit versura: *Cum enim versuram facere publice necesse esset, neque ejus conditionem æquam haberent, semper se interposuit, atque ita, ut neque usuram unquam ab iis acceperit, neque longius quam dictum esset, eos debere passus sit.* Apud eumdem *versuram non posse facere* dicitur, qui pecuniam non potest invenire, quam fœnore sumat, de Fulvia M. Antonii: *Quinetiam cum illa fundum secunda fortuna emisset in diem, neque post calamitatem versuram facere potuisset, ille se interposuit, pecuniamque sine fœnore, sineque ulla stipulatione ei credidit, maximum existimans quæstum, memorem gratumque cognosci.* Fulvia in secunda sua fortuna, ac cum res ad votum ei fluerent, emerat fundum non præsenti pecunia, sed pretio in diem repròmisso. Adversa mox fortuna ejusdem, cum dies solvendi venisset, versuram facere non potuerat, quoniam nemo reperiebatur, qui pecuniam ei sub fœnore vellet credere. Atticus memor amicitiæ, quæ ipsi cum Antonio intercesserat, uxori ejus pecuniam sine fœnore mutuam dedit. *Versuram* Tertullianus, pro fœnore etiam accepit in libro de Pallio: *Denique siquid mare diluit, cœlum texit, terra subduxit, gladius detotondit, alias versura compensatum redit.* Id est, compensatum fœnore redit, & cum majore usura redditur, quod amissum est ac perditum. Quamvis autem modus usuris semper Romæ poni consueverit certus, non tamen semper observatus est, ac plerumque ex raritate pecuniariæ rei, aut necessitate ejus atq; inopia qui versuram facere cogebatur, nisi nummos inveniret sub legitimis, maximis atque improbis accipere necessum habebat. Hinc apud Cicer. Epist. XIV, l. XVI ad Atticum: *Non modo, sed iniquissimo fœnore versuram facere Aurelius coactus est.* Ergo si copia non daretur æqui

fœnoris,

fœnoris, etiam iniquiſſimo, illi qui non poterat expectare, aut rem differre, erat verſura facienda. Quod & in vita Attici de Athenienſibus dicitur, qui æquam verſuræ conditionem alibi cum minime reperirent apud Atticum invenerunt, vel ſine uſura. Apud Satyricum neſcio quis

— Triplicem uſuram præſtare paratus
Circuit, ac fatuos non invenit.—

De eo qui ternas centeſimas paratus erat dare, modo pecuniam poſſet nanciſci mutuam. Atqui tunc ſingulæ centeſimæ legitimæ. Cæcilius notiſſimus fœnerator, Ciceronis ætate, ne propinquis quidem ſub minore uſura mutuam dabat pecuniam, quam ſub centeſima. Quia tunc nimirum ea legitima privato danti fœnore privatis. At tanquam fœnerator poterat majorem exigere, quia ampliorem ipſis accipere ſemper licuit. Nam & ipſe Juſtinianus cum privatorum uſuras ad ſemiſſes revocaſſet, beſſes capere conceſſit trapezitis ac fœneratoribus publicis. Trapezita apud Demoſthenem amico gratis fœnerat pecuniam, qui Cæcilio illo Romano hac in parte μυρίαις μοίραις honeſtior. Seneca Epiſt. CXVIII. *Quam durus ſit fœnerator Cæcilius à quo minoris centeſimis propinqui nummum movere non poſſunt.*

CAPVT VIII.

De nautico fœnore & trajecticia pecunia. Qualis ejus modus à Romanis probatus. Falſum eſſe quod ſcripſit Budæus, duplicem centeſimam in eo fuiſſe ſollemnem. Aliter Papiniani verba intelligenda. Ea à Triboniano interpolata. Quomodo lex illa Papiniani accipienda ſit contra ſententiam doctiſſimorum Iuriſconſultorũ. De ſervo quem mittebat creditor trajecticia pecunia, ad perſequendum & exigendum debitum. Non ultra duplam centeſimam debebatur, quod in ſti-

pulatio-

pulationem, pro operis ejus deductū fuerat, in fine navigationis solvendū In fœnore nautico licuisse infinitas usuras olim stipulari. Volusiani locus de pluribus centesimis explicatus contra Scaligerum. Aliquando æquas sorti usuras in trajecticia pecunia datas. Frugum usuras similiter in infinitum fuisse licitas. Vtrasque tam nauticas, quam frugum usuras ad parem modum, hoc est, ad centesimam, à Iustiniano reductas. Ex Constantini lege mediam sortis partem in frugibus usuræ nomine peti solitam. Eam usuram respondisse quaternis centesimis. Non limitatum fuisse modum usuris frugum sub Imperatoribus ante Constantinum. De usura ἡμιολίᾳ *appellata, quænam fuerit? In usuris frugum tantúmmodo obtinuisse, eamque ipsam sic proprie dictam, quam constituit Constantinus. Laodicenæ Synodi sanctio exposita. Quid sit* ἡμιόλιον. *Errare viros doctos, qui* ἡμιολίαν *usuram de sesquicentesima interpretantur. Non esse etiam semissalem. Versio Arabica supradicti Laodiceni Canonis notata. Quid sit Tarbit apud Hebræos, quod* πλεονασμὸν *significat. Vsuram frugum illis ita proprie vocatam, & Græcis* πλεονασμὸν, *Latinis auctionem, additamentum & ampliationem. Non aliam esse differentiam inter Neschec & Tarbit, quam inter pecuniæ & frugum usuram. Veteres patres ita distinxisse inter* τόκον & πλεονασμόν. *Quosdam ex Rabbinis etiam Neschec & Tarbit, ita distinguenda judicasse. Multis argumentis ea distinctio confirmata.* Ἡμιολίαν *appellatam usuram frugum, quia cum sorte reddita rationem haberet* ἡμιολίου, *hoc est, sescupli. Vtrumque usuræ genus prohibitum clericis, pecuniæ & frugum. Ita interpretandum & canonem* XVIII. *Niceni Concilii, ubi* ἐκατοστὰς & ἡμιολίας *vetantur clericis. Quid sit* μεταχείρισις *in eodem Canone. Hallucinatum cum Zonara Balsamonem, qui* ἡμιολίας *de semissibus*

sibus interpretantur. Ruffinum solum ex veteribus interpretibus vidisse mentem illius Canonis, & expositione sua eam assequutum esse. De sescuplo & duplo sortis, quod in frugum fœnore exigi solebat. Lex VVisigothorum par Constantinianæ in determinandis frugum usuris. Τόκοι *&* ἡμιολίαι *passim apud auctores distinguuntur, illæ pecuniæ, istæ fructuum usuræ.* Ἡμιόλιον *Latini reddi sescuplum, vel sesqualterum. De vocibus sesquipli, & sesqualteri obiter disputatum, & sesquitertii, an Latina sint. Veteres non esse, nec idoneis auctoribus usurpatas. Quid differat sestertium & sesquitertiũ. De usura* ἡμιολίᾳ *&* ἐπιτρίτῃ, *iterum nonnulla observata. Cum in* ἐπιτρίτῳ *fœnore Græcorum usura simul cum sorte redditur, totam summam habere rationem* ἐπιτρίτου *si ad sortem comparetur. Alia tamen ratione dixisse Atticos* τόκον ἐπίτριτον, *quia usura in tertiam sortis partem præstentur. Hoc idem aliis exemplis demonstratum. Aliter Latinos, quam Græcos usuram à parte sortis, quam redderet, appellasse. In nonam partem sortis usura dari dicitur Romanis, quæ Græcis* ἐπογδόου τόκου *nomine vocatur. Modicam admodum usuram in frugibus habitam, quæ pro tribus modiis quaternos redderet. De variis frugum usuris. Incertum pretium fructuum causam fuisse, ut tantæ usuræ in earum mutuatione exigerentur. De illo genere mutui, quo pecunia datur, & usuræ nomine fruges recipiuntur. Huic similem esse antichresin, sive contrariam mutuationem. Concilium Parisiense sextum expositum. Lex Gordiani explicata Cod. de usuris. Exemplum cautionis Chirographariæ Græcum, in qua pro pecuniæ mutuo fruges reddi cavetur, ex veteri codice quod pro formulario Tabellionibus erat, pro ductum De aureis nummis illius ævi* τετρασφάλοις *dictis. Ita sunt hodie ducati aurei bicipites. Alia nonnulla.*

Quod

QUod fecimus in Attico & Græco fœnore, ut post communes usuras de nauticis tractaremus, idem nobis & in Romano faciendum. Nunc igitur de fœnore trajecticiæ pecuniæ & nautico qualis ejus modus à Romanis fuerit probatus, disseramus. Budæus in commentario de Asse, id se assequutum putavit, dum notat ex Papiniano usuram trajecticiæ pecuniæ *duplam centesimam* non excedere, in leg. *Nihil interest.* D. de nautico fœnore. Sed ea lex nihil tale vult. Verba legis sunt: *Pro operis servi trajecticiæ pecuniæ gratia sequuti, quod in singulos dies in stipulatum deductum fuerit, ad finem centesimæ non ultra duplum debetur.* Non enim ibi loquitur Jurisconsultus de trajecticiæ pecuniæ fœnore, sed de eo quod stipulatus est creditor, pro operis servi quem cum debitore una misit, ut sequeretur pecuniæ trajecticię gratia, & videret si quid accidisset in mari, utrum id casui & tempestati maris imputari deberet, an culpæ, aut dolo debitoris. Pro operis ejus servi quod in dies singulos stipulatus fuerit creditor, non ultra duplam centesimam deberi Jurisconsultus ait, cum tamen in quantas quis vellet centesimas usuram trajecticiæ pecuniæ stipulari jus ac mos esset. Hæc est mens Papiniani. Nunc de verbis ejus constituendis videamus, quæ à Triboniano interpolata esse nullus dubito. Et forsitan ejus quoque interpolatio vitiose edita est in vulgariis libris. Cujacius primo putavit vocem *centesimæ* hic additam à Triboniano, qui postea tamen sententiam mutavit. Hotomannus has tres voces censet expungendas, *non ultra duplum.* Alibi tamen in disputatione de usuris cap. IX eas retinet, & interpretatur, *si pœna, ut adsolet, præter usuras stipulata est, ob servi operas & sumptus, eam pœnam non debere ad centesimam adjicere, fieri enim fraudem legi, sed si quid desit centesimæ, id suppleri posse.* Quibus palam

est,

est, pro hypothesi eum sumere, ut alii etiam fecere, centesimam in fœnore nautico fuisse solitam ac sollemnem. Verba autem illa *ad finem centesima* exponit, *cum centesima integra in stipulatum deducta est.* Et recte admonet ridiculum esse de fine centum mensium intelligere, quasi diceret, cum usura sortem æquarit, quia nunquam fere navigatio tam longinqua suscipitur. Immo nunc suscipitur, sed eo tempore id nunquam factum. Non possum tamen probare ejus expositionem, ut *ad finem centesima*, accipiatur, cum centesima integra in stipulatum deducta est. Duarenus *ad finem* idem esse vult quod, *ad modum centesima.* Sed omnino nequit conjungi illud *centesima* cum *ad finem*, sed disparari debent hoc modo: *Quod in singulos dies in stipulatum deductum est ad finem, centesima non ultra duplum debetur.* Quæ mens Triboniani, cum hæc interpolaret, fuerit, nescio. Certe apparet, cum centesima esset ex constitutione Justiniani legitima tunc trajecticiæ pecuniæ usura, voluisse Papinianum cogere, ut idem in ista, quam ei affinxit, balbucie diceret. Credo itaque Jurisconsultum scripsisse: *Pro operis servi trajecticia pecunia gratia sequuti, quod in singulos dies in stipulatum deductum est, ad finem navigationis, centesima non ultra duplum debetur.* Etiamsi absit vox illa, *navigationis*, non aliter illud, *ad finem*, intelligendum esse, certo est certius. Fortassean & scripserat, *ad finem usque, centesima non ultra duplum debetur.* Vel, *centesimam non ultra duplam.* Nam profecto constat de dupla, vel duplici, sive bina centesima id esse capiendum. Et falsum est quod ait Hotomannus, in hoc duplo de quo Papinianus loquitur, sortem ipsam simplum facere, argumento legis penult. Cod. de Usuris. Nam de duplo sortis ea lex intelligit, quam usuræ non debent excedere. In illo duplo certe computatur & sortis simplum. Sed hic agitur de centesimæ duplo, quod non potest accipi, nisi de

dupla centeſima, hoc eſt, duplice. Pro operis ejus ſervi qui ſequebatur certa ſumma, quam debitor etiam cum uſuris pecuniæ ſibi creditæ ſolveret, in ſtipulationem deduci ſolebat. Nam nautici fœnoris auctor non ſolum pecuniam, ſed etiam ſervum ipſum quaſi fœnerari cenſebatur, & mutuas ejus operas ſub uſuris debitori dare. Lex Rhodia de nautico fœnore: Ὁ δὲ χρήσας τὰ χρήματα, ἐπιπεμπέτω ἄνθρωπον ὃς ἂν ἐπιχρεώννυται. Id eſt, *quo fœnore nautico pecunias dedit mutuas, hominem etiam mittat, qui & inſuper commodatur, vel mutuo datur.* Perperam vertit vir doctiſſimus, *hominem in navim mittat, qui mutuum tradat.* Χρεωνύειν, vel χρεωννῦναι, idem eſt quod χρᾷν, *utendum dare, mutuum dare.* In illa ipſa lege ita accipitur: Οἱ ναύκληροι ναυκληροῦντες τὰ συμβαλλόμενα τοῦ πλοίου μὴ ἔλασσον τοῦ τριμερίτου, (ὅπου ἐὰν ἀποστέλλονται), καθὸ χρήματα χρεωννύειν, καὶ ἀποστέλλειν, καθ' ἑτερόπλουν καὶ καλλίπλουν, καθὼς ἂν συγγράψωνται, κύρια ἔστω. Ita enim ſcribendum, & χρεωννύειν, non χρεωνεῖν. Quod eſt pecuniam mutuam dare, non ſumere, ut male reddidit Leunclavius. In optimo tamen Gloſſario ἀνεκδότῳ ſcriptum eſt χρεωνύειν, pro *commodare:* χρεωνύει, *commodat.* Sed χρεωννύειν apud Theophraſtum legitur in Characteribus, ne quis minus Græcum putet, cum ex abundanti Atticum ſit. In Characteriſmo hominis nimium parci: καὶ ἀπαγορεῦσαι γυναικὶ μήτε ἅλας χρεωννύειν, μήτε ἐλλύχνιον, μήτε κύμινον. *Interdicere mulieri ne ſalem det mutuo, neque licinia, neque cuminum.* Nec erat cauſa cur χρεωννύειν, ibi pro *intingere* acciperet vir magnus, aut χρᾷν, pro χρεωννύειν legendum putaret. Idem philoſopus περὶ ἀρεσκείας, eodem uſus eſt verbo, ubi ex codice vetuſtiſſimo ita reſcribendum: καὶ αὐλίδιον παλαιστρικὸν κόνιν ἔχον, καὶ σφαιριστήριον, καὶ τοῦτο περιιὼν χρεωννύειν ἀεὶ τοῖς φιλοσόφοις, τοῖς σοφισταῖς, τοῖς ὁπλομάχοις. Id eſt, *illud commodare philoſophis, ſophiſtis, & hoplomachis.* Cum igitur ille ſervus quem mittebat, una cum navi creditor,

ditor, quasi etiam simul creditus, ac mutuo datus censeretur, & periculum esset etiam creditoris in eo amittendo, si quid navi accidisset, operisque ejus præterea careret, quæ illi forsitan multum quæstuosæ fuissent, quibus tum in navi uteretur debitor, propter eas operas moris erat certam summam in dies stipulari, quæ simul cum sorte & usuris pecuniæ trajecticiæ in fine navigationis, nave incolumi solverentur. Quæsitum est quid pro operis hujus servi in stipulationem esset deducendum, & quantum usuram par esset eo nomine à debitore exsolvi. Pro ratione navigasionis longinquæ, aut brevis futuræ, vel quæ magis minusve periculi haberet, ut ipsius pecuniæ trajecticiæ fœnus amplius, aut minus in stipulationem deducebatur, ita & verisimile est, pro servi qui mittebatur operis plus, aut minus usuræ nomine in stipulatum venisse. Sed quantumlibet longinqua esset futura, aut periculosa navigatio, quod deductum esset in stipulationem pro operis servi, aut si forte nihil super ea re stipulatus fuisset creditor, non deberi usuras ejus ultra duplum centesimæ, pronuntiavit hic Papinianus, idque ad finem navigationis solvendum. Quod enim *ad finem centesimæ*, ad modum ac quantitatem centesimæ interpretantur, id non potest cohærere, cũ illo nimirum sensu quem his verbis adstruunt, usuram centesimam, ultra centesimum mensem, quo exæquatur sorti, non posse peti. Quæ nihil ad hunc locum faciunt. Nam trajecticiæ pecuniæ fœnus usque ad centesimum mensem tunc temporis non poterat extendi, cum finiretur finita navigatione, nec ulla navigatio eo præsertim tempore ad usque illud spatium posset extendi. Quod igitur stipulatus quis esset pro operis servi, qui sequebatur in navi, pecuniæ trajecticiæ gratia, ad finem usque navigationis, non debebatur ultra centesimam duplam, etiam si creditor stipulatus esset eo nomine plures centesimas. Ratio est, quia servum debiti sui

gratia mittit creditor, cujus opera facile posset debitor carere. Non ergo tam grandes usuras, pro operis ejus potest stipulari ac pro ipsa pecunia trajecticia. Pone servum illum domino singulis diebus pro opera denarium retulisse lucri. Cum eum mitteret in navem cum debitore ad prosequẽdam pecuniam trajecticiam, pro operis ejus in singulos dies eamdem summam stipulatus est, & ejus summæ quamdiu cum debitore esset, usuras. Usuræ illæ, ut vult Jurisconsultus, non debentur ultra duplam centesimam, quamvis longe foret amplius trajecticiæ pecuniæ fœnus, quod in stipulatum deduxisset. Certissimum itaque est scripsisse Papinianum, *quod in stipulatum deductum est, ad finem, centesima non ultra duplum debetur:* vel, *ultra duplam centesimam.* Qamdiu cum debitore futurus est servus, centesimæ duplum debetur, pro operis ejus quæ in stipulatum deductæ sunt. Quæ sequuntur, id evincunt: *In stipulatione fœnoris post diem periculi separatim interposita, quod in ea legitima usura deerit, per alteram stipulationem operarum supplebitur.* Ubi extra periculum erat navis, non debebantur amplius usuræ nauticæ, sed communes, ut patet ex l. 1 C. de Nautico fœnore, quæ sancit tamdiu liberam esse ab observatione communium usurarum trajecticiam pecuniam, quamdiu navis ad portum appulerit. Ergo post diem periculi, & navem appulsam in tutum locum aliam interponi stipulationem necesse erat, quæ minores usuras postularet, & usitatas. In ea stipulatione dicit Jurisconsultus, *quod legitima usura deerit, per alteram stipulationem operarum supplebitur.* Quippe etiam altera stipulatio facienda fuit pro operis servi, quam quæ locum habuit quamdiu navis navigavit, & periculum metuere potuit. Hac altera stipulatione operarum servi suppleri posse dicit quod legitimæ usuræ deerit in ea quæ interposita est pro pecunia, ubi dies periculi exiit. Hujusmodi pueros, vel servos, quos credi-

creditores una cum debitore navigaturos mittebant, Græci κερματηγλύθους vocarunt. Aut enim una navigabant ipſi creditores, aut ſervum ex ſuis aliquem dabant debitori, qui comitaretur, aut ſaltem eum habebant in illo portu & urbe, quo ad mercatum tendebat navis. Hujus exemplum extat apud Demoſthenem in ea contra Phormionem: Ἐλθὼν τοίνυν εἰς τὸν Βόσπορον, ἔχων τὰς ἐπιστολὰς παρ' ἐμοῦ, ἃς δέδωκα αὐτῷ ἀπενεγκεῖν τῷ παιδὶ τῷ ἐμῷ παραχειμάζοντι ἐκεῖ. Navigatio in Boſporum dirigebatur. In Boſporo puerum habebat fœnerator pecuniæ trajecticiæ, qui res ejus ibi agebat ac procurabat, ad quem ſolitus erat ſcribere, quam ſummam huic aut illi naviculatori, vel mercatori eo venturo Athenis dediſſet, & ſub quibus uſuris. Ejus ergo erat inibi videre ne quid fraudis admitteret debitor, utque merces idoneas in navem ex pacto oneraret, pignori futuras pro debito. *Factores* vocantur mercatorum, qui hoc hodie negotium habent domini mandato. Plures porro centeſimas ante Juſtinianum in fœnus trajecticiæ pecuniæ ſtipulari licuiſſe, certum eſt, quod & ipſe imperator fatetur ea lege qua modum impoſuit nautico fœnori & ultra centeſimam extendi vetuit. Quæ eſt lex ult. Cod. de Nautico fœnore. De his centeſimis capienda Voluſii verba, non de *centeſima centeſima*, ut voluit Scaliger. Quem nihil juvat, quod dixit auctor, *centeſimam commodi uſurarum nomine ad ſortem adplicari, & ſicilico, id eſt, ɔ averſo notari. Applicari* quidem ille pro adjungi & adnecti ſolet uſurpare, ut cum paulo ante dixit, *quadranti ſextantem, vel trienti unciam adplicari, & fieri quincuncem.* Qua loquutione paſſim uſus eſt. Non ita applicari centeſimam ad ſortem, quæ cum ſorte jungitur, intelligendum eſt eum dixiſſe, ut de *centeſima centeſima* accipiamus dictum, ſicut voluit vir magnus. Sed hæc ejus mens fuit. Fœneratores in Ephemeridibus ſuis ſcripta habebant nomina debi-

 torum,

torum, quibus pecuniam crediderant, & ſub qualibus uſuris, ſive nauticis, ſive communibus. Ibidem adſcripta erat ſumma ſortis cum uſura quæ convenerat, ex adverſo cujuſque ſortis notata. Nomen debitoris primo ſcriptum fuit in Kalendario; deinde ſumma quam debebat; ultimo juxta illam ſummam uſuræ quantitas de qua convenerat in margine adnotata. Si nauticum eſſet fœnus, cujus nomine aut una, aut plures centeſimæ pactæ forent, ad ſortem, hoc eſt, juxta ſortem adplicabatur, & notabatur, ſicilico, ſive ɔ averſo, ad marginem ex adverſo ſummæ ſortis ponendo. Cum enim c littera centum ſignificaret, convertebatur ad eam ſummam cujus erat futura centeſima, & pro c recto ſcribebatur ɔ averſum, vel converſum ad ſummam ipſam quæ ſcripta erat, ut indicaret in eam ſortem ſtipulatam eſſe uſuram centeſimam. Si una centeſima conveniſſet, unus ſicilicus ponebatur, qui eſt ɔ averſum: ſi plures, tot ſicilici adnotabantur, hoc modo: *Summa* cIɔ *drachmarũ*, ɔɔɔ. Quo ſignificabatur, pro ea ſumma mille drachmarum uſuræ nomine ſibi deberi ternas centeſimas ex pactione nautici fœnoris. Ita ſolitos in Ephemeridibus & Kalendariis ſuis fœneratores perſcribere nomina debitorum, & ſummam crediti, Plutarchus notat in libro de mutuo non accipiendo: ψεύδονται δὲ μᾶλλον οἱ δανείζοντες, καὶ ῥᾳδιουργοῦσιν, ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἐφημερίσι γράφοντες ὅτι τῷ δεῖνι τοσοῦτον διδόασιν, ἔλαττον διδόντες. Centeſimas in nautico fœnore quantas vellet quiſque, vel in infinitum licitas fuiſſe in pactum deducere, docet nos Paulus lib. II Sententiarum. *Trajecticia*, inquit, *pecunia propter periculum creditoris quamdiu navigat navis infinitas uſuras capere poteſt.* Ad quem locum Anianus hoc interpretamentum adpoſuit: *Trajecticia pecunia dicitur, quæ in navi ut ad tranſmarina deferatur deponitur. Quia maris periculo committitur, in quantas convenerit uſuras, hanc pecuniam dare creditor poteſt.* Æquas ſorti

uſuras

usuras plerumque in totam navigationem fuisse pactas, ostendit Manilius his versibus, quos supra explicavimus, cum de fœnore Græcorum nautico dissereremus:

Navigat, & celeres optando sortibus annos,
Dulcibus usuris, æquo quoque tempora vendit.

De hoc fœnoris genere adhuc in tertio volumine erit tractandum cum Justinianeas exponemus usuras, qui & trajecticiæ pecuniæ fœnus ex libero & infinito finitum reddidit, ac ne centesimam excederet sanxit. Quia adfine fuit, immo & germanissimum huic fœnori, frugum fœnus tam liquentium quam aridarum, quarum & modum immodicum legibus permissum constat, ob incertum ac subinde variabile earum pretium, de earum usuris hoc loco tractare non videtur absonum. Eas Justinianus ad ἐπόγδοον τόκον reduxit, quæ centesima fuit illius sæculi. Quam usuram trajecticiæ pecuniæ fœnori pariter attribuit. Atqui trajecticiæ pecuniæ fœnus ante ipsum in quot quis vellet centesimas pacisci, liberum erat. An & frugum usura talis, quandoquidem similiter eam ac trajecticiam ad centesimæ modum redegit? Ita fortasse fuerit ante Constantinum Magnum. Sed ille modum ei imposuit talem, ut usuræ nomine tertiam duntaxat partem superfluam accipi ab his sanxerit, qui fruges humidas vel aridas indigentibus darent mutuas. Hæc sanctionis ejus verba sunt ex Codice Theod. Titul. de usuris: *Quicunque fruges aridas vel arentes indigentibus mutuas dederint, usuræ nomine tertiam partem superfluam consequantur, id est, ut, si summa crediti in duobus modiis fuerit, tertium modium amplius consequantur.* Ἐφημιόλιον τόκον Græci Attici hanc usuram appellassent. Nam plane in dimidiam summæ creditæ partem usura expetitur. Qui duos dat modios ut tres recipiat usuræ nomine, pars dimidia crediti, nempe modius unus, pro usura cedit. Quod idem est

 ac si

ac si in modium modii semissem usuræ vice aliquis stipularetur, vel ut in pecunia numerata, si quis in centum, quinquagenos exigeret denarios. Quod fœnus respondet quaternis centesimis. Quippe quaternæ centesimæ quadraginta octo in centenos poscunt. Quam usuram in Asia sollemnem fuisse cum Cicero proconsul Ciciliæ præfuit, ex ipsius ad Atticum Epistolis liquet. Maximum igitur hoc fœnus in frugibus, & majus etiam videtur fuisse ante Constantinum, cum nimirum id liberum esset, atq; indefinitum, quandoquidem ille Imperator intra modum suprascriptum id coërcuit. In libris Jurisconsultorum, quantum ex Digestis intelligere est, non potest sciri qualis usura tum in frugibus fuerit observata. Ex lege Philippi Imperatoris quem in Codicem suum retulit Justinianus, hoc tantum constat, majores usuras, hoc est, ut vocat, *additamenta usurarum* admitti ob incerti earum pretii rationem, leg. XXIII Cod. de usuris. Quam legem ita Græce in Basilicis redditam legimus: Ἐπὶ καρπῶν δανειζομένων ἔξεστι καὶ πλέονα τόκον ἐπερωτᾶν διὰ τὸ ἄδηλον τῶν καρπῶν. *In frugibus mutuo datis licet ampliores usuras stipulari propter incertum earum pretium.* Quia non expressit Philippus quousque usuras illas jus esset stipulari, apparet tunc temporis liberum id fuisse, ut pro ratione scilicet annonæ, & temporum locorumve conditione, quantas quis vellet stipularetur. Quam licentiam Constantinus ad dimidiam sortis partem restrinxit, & *superfluam tertiam* vocavit, quia ad duos modios tertius usuræ nomine adjiceretur. Quod enim in hoc frugum fœnore, ut & in trajectitia, sors simul cum usuris reddi solita esset, idcirco usura quæ dimidium sortis explet, capiti adjecta & simul cum eo soluta, tertiam ejus partem efficit. Ut ecce duos dedi modios frumenti mutuos, cum pactione unius modii, quod est dimidium summæ crediti, si seorsum hoc usuræ nomine reciperem, quemadmodum moris erat in nume-

numeratæ pecuniæ fœnore. Ubi vero una cum ſorte duorum modiorum uſuram quoque recipio, hoc eſt, unum modium, modius ille pars eſt tertia totius, quam *ſuperfluam* appellat Conſtantinus, quia ſuper ſummam crediti adjicitur, & amplius datur. Hieronymus in Commentario ad Ezechielis caput XVIII, in iſta uſura ſignificanda *mediam partem* dixit, non *tertiam*, his verbis: *Sólent in agris frumenti & milii, vini & olei ceterarumque ſpecierum uſuræ exigi, ſive ut appellat ſermo divinus, abundantiæ. Verbi gratia, ut hiemis tempore demus decem modios & in meſſe recipiamus quindecim, hoc eſt, amplius partem mediam.* Reſpexit omnino ad uſuram frugum humidarum & arentium, quæ illo in tempore ex lege Conſtantini, quam paulo ante adduximus, obtinebat. Nam qui decem modios hiemis tempore dat mutuos, ut quindecim in meſſe ei reddantur, media parte amplius quam dedit accipit. Quini quippe modii denorum pars media. Quæ eadem ſumma cum toto computata, ac ſimul perſoluta tertiam ejus partem ex ſuperfluo & abundanti additam facit. Ea porro eſt uſura quam Græci ἡμιολίαν vocarunt, in Canone Laodiceno IV: περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους, καὶ τὰς λεγομένας ἡμιολίας λαμβάνειν. In quibus verbis notandum eſt, patres illius Synodi diſtinguere ἡμιολίας ἀπὸ τῶν τόκων. Atqui ſi ἡμιολίαι de uſura pecuniæ eſſent intelligendæ, ſub nomine τόκων comprehenderentur, & ſatis fuiſſet dixiſſe, ut uſura omnis vetita ſacri ordinis viris intelligeretur, περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους λαμβάνειν. Deinde cur inter plura uſurarum genera præcipue nominaſſet ἡμιολίας? Quam vocem ſi pro uſuris *ſeſqualteris*, hoc eſt, *ſeſquicenteſimis*, accipi placeret, ut plerique interpretes probant, inde ſequeretur, non omnem uſuram fuiſſe Eccleſiaſticis vetitam, ſed eam ſolam, quæ in centum exigit decem & octo, quæ ſeſquicenteſima eſt uſura. Ceterum reliquas omnes mi-

nores iisdem esse promiscue permissas, hujus Canonis argumento colligi posset, quia solæ ἡμιόλιαι exciperentur, ut vetitæ. Fuit per ea tempora multorum opinio, usuram esse tantum in pecunia. Qua de re etiam admonet Hieronymus lib. VI ad Ezechielem: *Putant quidam usuram tantum esse in pecunia, quod prævidens scriptura divina omnis rei aufert superabundantiam, ut plus non recipias quam dedisti.* Ab ea vulgari opinione & illud descendit, quod Laodiceni patres ἡμιολίας seorsim ab usuris nominarunt, & utrumque Ecclesiasticis interdixerunt, τοὺς τόκους, καὶ τὰς λεγομένας ἡμιολίας. *Hemiolia* igitur est usura frugum, sic appellata quod mediam partem usuræ nomine in hujusmodi frugum fœnore fas esset stipulari ex lege Constantini. Nam ἡμιόλιον etiam significat τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου, non tantum, ut eam dictionem λογισταὶ accipiunt, τὸ ὅλον, & insuper dimidium totius. Suidas ἡμιολίας, ἡμίσεως interpretatur. Idem cum Hesychio ἡμιολίαν exponit τὸ ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου. Hesychius, ἡμιολία, ἡ δίχροτος ναῦς, καὶ ἥμισυ κεφαλαίου. Suidas: ἡμιολία, ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου. Quæ expositio unice convenit usuræ frugum, quæ mediam partem exigebat creditæ summæ in fœnus. Hoc enim est ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου, cum pro uno modio semimodius usuræ nomine postulatur, aut pro duobus unus. Quinimmo tametsi quis ἡμιολίαν hic interpretari velit, secundum ἡμιόλιον λόγον Logistarum, qui numerus ex eorum sententia, dimidia adjecta ad summam ex sex novem efficit, conveniens ac congrua nihilosecius ea futura explicatio huic usuræ de qua agimus. Agellio auctore ne alios testes advocemus, *Hemiolios est qui numerum aliquem in se habet dimidiumque ejus, ut tres ad duo, quindecim ad decem, triginta ad viginti.* Duo exempla usuræ frugum quæ supra attulimus, unum ex Constantino, alterum ex Hieronymo, plane quadrant, immo eadem omnino sunt cum duobus prioribus ab Agellio productis

ad

ad *Hemiolii* numeri significationem aperiendam. Duo modii in Constantini lege mutuo dantur, ut tres recipiantur, apud Hieronymum decem ut quindecim. Quia igitur in usura frugum sors simul cum fœnore redditur, ut tres ad duo & quindecim ad decem ἡμιόλιος est numerus, ita cum tres pro duobus modiis redduntur, & quindecim pro decem, ἡμιολία usura constituitur. Recte proinde Dionysius Exiguus in Laodiceno canone ἡμιολίας Latine reddidit *sescupla*, & interpretatus est, *summam capitis, & dimidium summæ.* Hæc ejus verba sunt, quibus illum canonem in Latinum convertit: *Quod non oporteat sacerdotes & clericos fœnerantes usuras, vel quæ dicuntur sescuplæ, id est, & summam capitis & dimidium summæ, percipere.* Non potuit melius, quæ essent ἡμιόλιαι explicare, aut mentem Synodi pandere. In nullum autem aliud usuræ genus cadere potest illa sescupla, vel ἡμιολία, quæ summam capitis & dimidium summæ percipit, quam in frugum fœnus quale à Constantino est institutum, quo tres modii pro duobus mutuo datis accipiuntur, aut quindecim pro decem. Nam qui tres pro duobus, quos mutuo dedit recipit, & summam capitis, & dimidium summæ percipit. Summa quippe capitis sunt duo modii, usura unius modii, quæ simul capitur cum sorte, mediam efficit partem summæ crediti, τὸ ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου, ut exponit Hesychius. Quæ duo simul juncta & reddita ἡμιολίαν conficiunt, quatenus usuræ modus ad sortem comparatus, λόγον ἡμιόλιον τῶν λογιστικῶν præstat, ut tres ad duo, usura nimirum simul cum sorte in tribus modiis solvenda ad duo modios, qui in sortem mutuo sunt dati. Non recte itaque ... doctus in Laodiceno Canone vertit, *Quod non oporteat sacerdotes fœnerari, & usuras quæ centesimæ dicuntur accipere.* Nemo enim ἡμιολίας pro centesimis accepit. Nam qui maxime errarunt ex veteribus ac recentioribus interpretibus, partim ἡμιολίας exposuerunt

runt de *sesquicentesimis*, partim de *semissibus*, hoc est, ἡμιεκατοστιαίαν. Scaliger in opere de Re Nummaria, ἡμιολίαν, hoc est, usuram sesquialteram eam esse dicit, qua decem & octo in centum exigi solent. Quæ est sesquicentesima. Hotomannus quoque ἡμιολίαν de sesquicentesima interpretatus est. Zonaras in Canonem Nicænum XVII, de *semissali centesima*, hoc est, ἡμιεκατοστιαίαν docet exponendum, quæ sex in centum requirit, longe diversa significatione à *sesquialtera* usura, sive *sesquicentesima*. Hæc ejus verba sunt: Εἰπὼν ἄνω περὶ ἑκατοστιαίου τόκου, ὃς τῶν τόκων ἐστὶν ὁ βαρύτερος, ὡς περιέρχεται παρὰ κεφάλαιον καὶ τοῦ κεφαλαίου ἐμνήσθη τῆς ἡμιολίας, ἥτις ἐστὶ τοῦ ὅλου τὸ ἥμισυ, ἤγουν τῶν δώδεκα νομισμάτων, ἅ τινά εἰσι τῆς ἑκατοστῆς ὁ πληρέστατος καὶ ὁλόκληρος τόκος. Si duodecim nummi annui usuræ, plenam & integram præstant centesimam, dimidia centesimæ sex tantum nummos annuos dabit, quam ἡμιολίαν ille interpretatur. At interpres Zonaræ Latinus inepte ad oram adposuit, *sesquialteram* esse usuram minus gravem. Nam si *sesquialteram* Latine voluit vertere τὴν ἡμιολίαν, non potuit accipere nisi de gravissima, ac de illa quæ ipsam centesimam dimidia parte superaret. Ex mente autem Zonaræ ἡμιολία, ne centesima quidem est, sed dimidia centesimæ. Ergo *sesquialtera* non potest esse, sed usura *semissalis*. De usuris tamen semissibus non posse eum canonem accipi Laodicenum, ipse verborum contextus ostendit: Περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους, καὶ τὰς λεγομένας ἡμιολίας λαμβάνειν. Quem Gentianus Hervetus ita vertit: *Non oportet hominem sacratum fænerari & usuras, & quæ dicuntur semisses accipere.* Quod est ridiculum. Nam hoc modo, quæ *semisses* dicuntur, ab usuris distinguerentur. Atqui & ipsæ sunt usuræ, & qui usuras accipere vetat clericos, ab omnibus eos usuris prohibet. Verissime itaque Dionysius Exiguus, & longe melius quam Græci canonum interpretes, ἡμιολίας istas, quid essent, explicavit.

Ex

Ex qua expositione patet liquidissime de usuris frugum eas esse interpretandas, quod in aliud usuræ genus non posse cadere videantur. Interpres Arabs illius Canonis in paraphrasi non videtur intellexisse quid esset ἡμιολία, & vocem Græcam ايميقلوس Arabice vertit *Hemioclus*, pro ايميوليوس *Hemiolius*, & pro anathemate, sive maledictione accepit. Sic autem totum eum canonem fusiore paulo expositione reddidit. Non quartus autem canon ibi recensetur, ut in Græcis editionibus, sed quintus: من اجل الكهنة الا يعملوا بالربا ولا يقرضوا اياضا بالربا.

Hic est veluti titulus ac lemma canonis. *De sacerdotibus. ne quid faciant fœnore, id est, ob mercedem, & ne quid dent ad usuram.* Sequitur ipse textus: ينبغي للكاهن اذا هو اقرض لرجل مالا الا ياخذ عليه ربا ولا زيادة بل يغيث المكروب الملهوب ويكون رحوما والا اللعنة الذي يقال لها ايميقلوس عليه الى الابد.

Id est, *Oportet ut sacerdos cum mutuo dedit alicui pecuniam, ut non accipiat ab eo usuram neque accessionem, sed ut alat angustia & egestate oppressum, & sit misericors, & ne maledictio, quæ dicitur Hemiolia, sit super eum in æternum.* Ita ille παρέφρασε illam canonicam sanctionem. Ubi quod joculare est, ἡμιολίαν pro genere maledictionis, vel anathematis sumpsit, cui subjacere deberet sacerdos mutuum dans sub usuris. Duo quidem vocabula usurpavit ad fœnus significandum quibus si contentus fuisset, nec illud de Hemiolia maledictione subjecisset, poterat videri men-

tem

tem canonis percepisse. الا ياخذ عليه ربا ولا زياده. *Vt ne accipiat usuram neque incrementum.* Nam vox ربا *Riba* proprie est usura Arabibus. At زياده est augmentum, vel accessio. Quo nomine credidissem illum voluisse exprimere Græcorum ἡμιολίαν, quæ est usura frugum, quam septuaginta interpretes nomine πλεονασμοῦ proprie designarunt, & ἀπὸ τοῦ τόκου, id est, usura distinxerunt, πλεονασμὸν nempe pro Hebraico תרבית *Tarbit* reddentes, & τόκον pro נשך, *Neschech.* Quam dictionem *Tarbit* in priore libro de usuris docuimus ex Hieronymo significare proprie usuram frugum. Is ad caput XVIII Ezechielis, ubi in Hebræo est נשך ותרבית לא לקח, id est, *usuram & superabundantiam non acceperit*; & apud Septuaginta, τόκον καὶ πλεονασμὸν οὐκ ἔλαβε, hæc ipsa verba sic reddidit, & *amplius non acceperit*, quæ de frugum usura, ut supra notavimus, explicat. In utraque autem versione Latina tam Hebraici textus, quam interpretationis Græcæ Septuaginta, illud תרבית per *amplius* reddidit. In Hebraicæ veritatis versione hoc modo: *Et ad usuram non ea commodaverit, & amplius non acceperit.* In his quibus Septuaginta interpretatur versionem, Latine convertit ad hunc modum: *& pecuniam suam ad usuram non dederit, & amplius non acceperit.* In utraque versione, *amplius*, idem est quod πλεονασμὸς, qui ab usura eo nomine distinguitur, quod hæc in pecunia proprie locum habet, illud *amplius* in frugibus, in quibus solet amplior capi usura, quam in pecunia. Et inde appellatio. Paulo post in Ezechielis eodem capite apud septuaginta, τόκον καὶ πλεονασμὸν οὐκ ἔλαβε. Atque ita passim. Tertullianus πλεονασμὸν illum *redundantiam* vertit, aut *superabundantiam*,

dantiam. At Hieronymus, *amplius.* Quo nomine & Constantinus usus est ad usuram frugum declarandam: *ut si summa crediti in duobus modiis fuerit, tertium modium amplius consequantur.* Ipse Hieronymus in commentario ad illum Ezechielis locum, ubi exponit πλεονασμὸν de frugum usuraria accessione: *Solent in agris frumenti & milii, vini & olei, ceterarumque specierum usura exigi, sive, ut appellat sermo divinus, abundantia. Verbi gratia, ut hiemis tempore demus decem modios, & in messe recipiamus quindecim, hoc est, amplius, partem mediam.* Hinc Ruffinus in Canone Nicæno interpretando, *vini & frumenti ampliationem* dixit de hujusmodi usura, quæ abundantia, vel πλεονασμὸς in sacra scriptura appellatur, hoc est, תרבית *Tarbit.* Alexander leg. XII Cod. de usuris, *frumenti vel hordei mutuo dati accessionem* vocat. Ubi Codices scripti legunt, *frumenti vel hordei mutuo dati actio etiam ex nudo pacto præstanda est.* Ut palam sit legi debere, *auctio.* Idem autem *auctio*, quod ampliatio. Ita Scævola *augeri obligationem* dixit leg. V D. de Nautico fœnore. *Augeri*, usurarum additamentis intellexit, ultra legitimum modum, ut mos est in trajecticiæ pecuniæ contractibus, & aliis quæ in aleæ speciem cadunt. Philippus ut in priore libro notavimus, id *additamentum* appellavit in frugibus, quod est proprie *usura* in pecunia. Ergo eodem modo posset videri interpres Arabs Canonis Laodiceni زيادة *Zaida*, hoc est, additamentum, sive *ampliationem*, ac πλεονασμὸν posuisse pro ἡμιολία, quæ est frugum usura, & ربا *Riba* pro Græco τόκος. Quod subjunctum ab eo est de ἡμιόλιος, ex varia interpretatione adpositum est, quasi & hoc etiam significaret ἡμιολία. Certe & ربا vel ربو quod est fœnus, Arabes etiam interpretantur زيادة, id est, augmentum, ut in

Lexico

Lexico vetere cujus mihi copiam fecit clarissimus Golius unicus harum litterarum promotor & instaurator, الزيوا dicitur esse زيادة, hoc est, *augmentũ* في اللغة in sermone vulgari. At في الشرع, hoc est, in jure, id esse incrementum docetur quod extra mutui summam datur ex pacto ab uno contrahentium. Quam nos definitionem in superiore libro ex institutionibus Juris Muhammedani attulimus. Ita & πλεονασμὸς Græcis interpretibus, cum dicatur de usuris frugum, & sit omnino idem cum زيادة *Zeida* Arabum, etiam de omni usura potest usurpari, quatenus omnis usura etiam est πλεονασμός. De incremento quod datur ultra sortem in frugibus mutuo datis, proprie *Tarbit*, hoc est, πλεονασμὸν, Hebræis accipi, palam est ex Levitici cap. xxv, vers. xxxvii. Ubi prohibetur Judæus argentum suum præbere ad usuram, בנשך, quæ est *Neschec*; & cibum, hoc est, fruges omnes במרבית, *Bemarbith*. *Marbith* autem & *Tarbith*, idem est, ab eadem origine. Nam paulo ante vers. xxxvi, תרבית *Tarbit* nominavit, quæ hic *Marbit*, & simul cum *Neschec*, junctim posuit. Non accipies ab eo נשך ותרבית, *Neschec*, & *Tarbit*, τόκον καὶ πλεονασμόν. Ubicunque igitur in sacra scriptura hæ duæ voces simul positæ reperiuntur, altera pecuniæ usuram, altera frugum significari verisimile est. Verum certe est, non aliter vetustissimos Ecclesiæ Græcos patres intellexisse harum duarum vocum discrimen in scriptura, τόκου καὶ πλεονασμοῦ. Quod ab Origene omnes videntur didicisse, qui inter antiquos Ecclesiasticos auctores Græci generis, non tantum primus, sed fere solus Hebraice fuit doctissimus. Fortassean & ipsi septuaginta interpretes, cum *Neschec* τόκον verterunt, & *Tarbit* πλεονασμὸν, non aliam habuere mentem, quam ut τόκος de usura pecuniæ sumeretur, πλεονασμὸς de

usura frugum. Alias non me videre fateor, quam ad rem pertineret in scriptura hæc duo vocabula fere semper conjuncta poni, si alterum ab altero significatione nihil distaret. Nam æque *Tarbit* de usura pecuniæ potuit usurpari ac *Neschec*, quatenus per *Tarbit* omne incrementum supra sortem debeat intelligi, quod & usuræ ex pecunia datæ unice convenit. Et sic Chaldæi, Arabes, ipsique etiam Rabini, usuram pecuniæ vocant eo nomine, quod ab eadem radice, & origine descendit ac *Tarbit*, nempe à verbo רבה, quod est multiplicare. Hi רבית vocant, medii ربا, primi רביתא. Gregorius Nyssenus in Epistola Canonica: *καὶ ἔτι παρὰ τῆς θείας γραφῆς ὁ πλεονασμὸς καὶ ὁ τόκος τῶν ἀπηγορευμένων ἐστί.* Ad quem locum Balsamo recte *πλεονασμὸν*, & ex mente veterum patrum Græcorum Latinorumque interpretatur, quod in frugibus mutuo datis ultra sortem recipitur. *Πλεονασμὸς μὲν οὖν ἐστιν, ὡς ὅταν τις δῷ τινὶ σῖτον, ἢ οἶνον, ἢ ἔλαιον, ἢ ἄλλο τι ἐπὶ τῷ λαβεῖν ὁμολογήσας πλέον τοῦ δοθέντος.* Subjicit paulo post: *ὁ δὲ τόκος λέγεται ἐπὶ νομισμάτων.* Mirum tamen, cum hæc ita sint, plerosque Judæorum magistros in eam conspirare sententiam, nihil differre *Neschec* & *Tarbit*. Diverso enim respectu, quod in primo libro notavimus, utrumque unum atque idem esse. *Neschec* enim usuram dici ab effectu, quia mordeat, *Tarbit* autem ab incremento, quia hæc natura sit ac proprietas usuræ, ut sorti addat augmentum, eamq; multiplicet. Hac maxime ratione pugnant, nihil distare hæc duo vocabula, quod verbum נשך tam de usura pecuniæ quam de usura cibi in scriptura usurpetur. Verum hoc parum validum argumentum. Ex eo quippe id tantum adstrui potest, nomen *Neschec* generale esse ad usuram pecuniæ & frugum significandam, quia utraque pariter tanquam morsu atterat & conficiat facultates debitoris. At *Tarbit* proprie de usura frugum

gum sumetur, ut Græcorum πλεονασμὸς, & Latinorum *ampliatio*, & *accessio*, de eadem accipitur. Et sic plane *Marbit*, quod idem est ac *Tarbit*, de usura cibi positum proprie legitur in Levitici cap. xxv. Eodem prorsus modo Græcis τόκος generalis appellatio ad pecuniam & fruges, ut & Latinis *usura*. Rectius itaque quamvis contra communem Rabbinorum sententiam, R. Levi Ben Gerson, ad illud Levitici notat, nomen נשך proprie pertinere ad usuram pecuniæ, רבית autem, *Ribit*, quod idem est vi atque origine, cum *Tarbit* ac *Marbit*, pro usura cibi accipi. Ita *Ribit* ad verbum Græcorum est πλεονασμὸς, & *ampliatio* Latinorum. Sic enim maluerunt usuram frugum nominare, quia amplius redderet, & major esset quam usura pecuniæ. Quinimmo nonnulli usuram non esse dicendam in frugibus censebant, quod amplius sorte reciperetur, idcirco *ampliationis*, & *additamenti*, vel *superabundantiæ* nominibus eam accessionem ultra sortem in frugibus mutuo datis nominarunt. Quidam Rabbini inter *Neschec* & *Tarbit* ita distinxere, quasi *Neschec* in mutuo usurparetur cui tempus non esset præfinitum, constituta nempe usura de qua convenisset in singulos mēses, quamdiu quis id penes se retineret. *Tarbit* autem dici cum quis daret mutuam pecuniam tempore præstituto, in menses tot usura tanta pacta, quæ simul cum sorte redderetur. Utrumque genus mutui veteribus fuisse cognitum, in tertio volumine, quod est de usuris Justinianeis, dicemus. Sed illa distinctio *Neschec* & *Tarbit*, quæ habet auctorem R. Mosen Gerundensem, non placet. Illud certum est, cum tot locis scriptura distinguat inter *Neschec* & *Tarbit*, & utrumque simul Judæis inter ipsos prohibeat, non posse idem videri. Nec illi porro audiendi, qui *Neschec* de gravissima usura interpretantur, quod jam refutavimus in primo, & in tertio libro amplius refellemus. Nulla vero mihi aptior videtur discernendi

hæc

hæc duo uſurarum genera ratio, quam ſi veteres patres ſequuti, & doctum illum Judæum R. Levi Gerſoniden, πλεονασμὸν, id eſt; *Tarbit* de uſura cibi, hoc eſt, frugum intelligamus, & *Neſchec* de pecuniæ fœnore. Enimvero cum diſerte & in Exodo, & in Levitico tam uſura cibi, quam uſura pecuniæ prohibeatur Judæis inter ipſos, ac proprie uſura cibi vocetur in Levitico nomine *Marbit*, ubicunque in ſacra ſcriptura junctim mentio fit *Neſchec* & *Tarbit*, vero verius videtur, altera appellatione uſuram pecuniæ intelligi, altera uſuram frugum. Eam frugum uſuram Laodiceni patres, ut & Nicæni, ἡμιολίαν appellarũt, à modo quem à lege haberet impoſitum. Laodiceni ſane canonis decretum, cum omnem uſuram Clericis prohibitam vellet, tam pecuniæ quam frugum, τόκους & ἡμιολίαν nominavit, per τόκους pecuniæ uſuram intelligens, per ἡμιολίαν id quod amplius forte in mutuatione frugum uſuræ nomine percipitur, quia lege uſque ad *ſeſcuplum* procederet uſurarum ad ſortem comparatarum, & ſimul cum ſorte reddendarum, reſtitutio. Qui eſt Arithmeticis λόγος ἡμιόλιος. Quod ſi uſuræ vel τόκου appellatione omnino ſciſſent, intelligi etiam debere id quod plus recipitur in frugibus mutuo dandis, non opus habuiſſent eam ampliationem ac ſuperabundãtiam frugum nominatim expreſſam cum uſura pecuniæ vetare. Id cum fecerint, ſcire licet, ex multorum ſententia, quod & Hieronymus docet, uſuram eam tantum habitam, quæ pro uſu pecuniæ poſceretur. Idcirco & patres Carthaginenſes non contenti *pecuniæ* uſuram clericis prohibere, addiderunt & *ſpecierum*, id eſt, frugum. In Codice Eccleſiæ Africanæ Can. XVI. *Item placuit ut Clericus, ſi commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat: ſi ſpeciem, quantum dederit accipiat.* Lectio hæc in illis, *ſi commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat*, mihi de mendo ſuſpecta eſt. Non enim uſura pecuniæ verbis illis ſatis com-

modevetita poteſt intelligi. Quippe cum certum ſit, & pecuniam accipere qui pecuniam commodarunt, etiamſi uſuram ejus exigant. Notat vir clariſſimus in ſcriptis Codicibus haberi: *Vt Clericus ſi commodaverit pecuniam recipiat eamdem ſpeciem quantum ei debetur accipiat*. Unde fecerim facili admodum, ſed & vera, emendatione: *Clericus ſi commodaverit pecuniam, recipiat eamdem: Si ſpeciem, quantum ei debetur accipiat.* Recipiat pecuniam, qui eam mutuam dedit, eamdem quantitate ſcilicet, etſi non ſpecie. Quibus verbis uſuram ſuſtulit, quæ non eamdem quantitatem reddit, ſed majorem. Recte ad eum Canonem Balſamo: Ὅτι δὲ τῶν τόκων ἐπὶ δανείῳ νομισμάτων διδομένων, εἰκὸς ἦν εἰπεῖν τινας, τοῦτο μὲν εἶναι κεκωλυμένον, τὸ δὲ διδόναι σῖτον ἢ ἕτερον εἶδος, καὶ λαμβάνειν πλεῖον τοῦ δοθέντος, μὴ ἀπηγορεῦσθαι, ἐκώλυσαν οἱ πατέρες ῥητῶς καὶ τοῦτο. *Quia vero cum dantur uſuræ ex mutuo pecuniæ, veriſimile erat multos poſſe dicere, hoc inter vetita eſſe, qui dant autem frumentum, aut aliam ſpeciem, ut aliquid amplius recipiant, rem vetitam non facere, idcirco patres diſerte & hoc prohibuerunt.* Hæc plane ratio eſt, qua Hieronymum in Commentario ad Ezechielem ſcribit, ſcripturam divinam non tantum interdixiſſe *Neſchec*, hoc eſt, *uſuram pecuniæ*, ſed & omnem *ſuperabundantiam*, hoc eſt, תרבית *Tarbit*, ſuſtuliſſe, ut etiam uſuram cibi, hoc eſt, frugum, tolleret, quæ & מרבית *Marbit*, Levitico xxv, proprie appellatur. Quæ & in Deuteronomio cap. xxiii, נשך אכל *Neſchec Okhel*, uſura cibi. Ibi enim non ſolum uſuram pecuniæ נשך כסף *Neſchec Keſeph*, ſed etiam uſuram cibi, id eſt, frugum, & cujuſcunque rei uſuram prohibet. Uſura autem cibi, ſive frugum, proprie Hebræis *Tarbit* ac *Marbit*, hoc eſt, πλεονασμὸς, id eſt, *redundantia* & *ampliatio*, vel *auctio*, ut Latini eam appellarunt. Similiter & Canon v Eccleſiæ Africanæ ſanxit, *ne omnino cuiquam Clericorum liceat de qualibet re fœnus accipere.*

pere. Si ſimpliciter fœnus accipere Clericos vetuiſſet, quidam dicere potuiſſent intelligi tantum pecuniæ fœnus vel uſuram, quę ſic proprie vocaretur, non etiam frugum. Eam ob cauſam de qualibet re fœnus accipere vetarunt, ut etiam fruges comprehenderent. Atque id etiam ad eum Canonem notavit Theodorus Balſamo: *διορίζεται μὴ ὑπερβαίνειν τοὺς τῶν πατέρων ὅρους, ἤγουν τοὺς κανόνας, καὶ μὴ λαμβάνειν τόκους κληρικὸν, ἀφ' οἵου δή τινος πράγματος, ἤγουν μήτε ἀπὸ δανείου νομισμάτων, μήτε ἀπὸ δανείου σίτου, ἢ ἑτέρου εἴδους τινός.* Quæ reſpondent illis Deuteronomii cap. XXIII, verſ. XIX: לא תשיך לאחיך נשך כסף נשך אכל נ׳ ך כל־דבר אשר י׳ ך. *Ne dato in uſuram fratri tuo uſuram pecuniæ, uſuram cibi, uſuram ullius rei quæ in uſuram datur.* Ergo & patres Nicæni, cum Clericis non ſolum fœnus, id eſt, uſuram ex pecunia mutuo data interdicere decreto vellent, ſed etiam quod amplius ex frugibus commodatis uſuræ vice percipitur, utrumque ſimul diſerte exprimendum judicarunt, haud ſecus ac Laodiceni. In decima ſeptima definitione ejuſdem concilii ajunt plures ex ordine Eccleſiaſtico, turpis lucri cupidos, & immemores divini mandati, fœnerantes, *centeſimas* accipere, id in poſterum ne fiat, ſancire: *Ἐδικαίωσεν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος ὡς εἴ τις εὑρεθείη μετὰ τὸν ὅρον τοῦτον τόκους λαμβάνων ἐκ μεταχειρίσεως, ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα, ἢ ἡμιολίας ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρεθήσεται τοῦ κλήρου, καὶ ἀλλότριος τοῦ κανόνος ἔστω.* Verba ipſa ex antiquiſſimo Codice ſic cõſtituimus. Nam vulgo legitur, *εἴ τις εὑρεθείη μετὰ τὸν ὅρον τοῦτον τόκους λαμβάνειν.* Dionyſium Exiguum *λαμβάνων* etiam legiſſe ex verſione ejus apparet: *Vt ſi quis inventus fuerit poſt hanc definitionem uſuras accipiens.* Sed & *ἔστω*, legit, non *ἔσται*, atque ita ex antiquiſſimo exemplari, *dejicietur à clero, & alienus exiſtat à regula.* Atq; ita Arabica quoq; verſio. Sed hæc minimi momenti. In genere primum vetat Clericos uſuras accipere. Nomine uſurarum cer-

tum est quascunque designari maximas minimasque & medias, quæ ex pecunia fœneraticia exiguntur. Quod igitur de ἡμιολίαις prohibendis seorsim eadem synodus subjicit, id non potest pertinere ad ullum genus usuræ, quæ ex pecunia mutuaticia capiatur. Frustra itaque sunt omnes interpretes Græci qua veteres, qua hodierni, qui ἡλιολίας partim de *sesquicentesimis*, partim de *centesimis*, partim de *semissibus* acceperunt. Quasi vero τόκων nomine omnes hujusmodi usuræ non comprehendantur. Ceterum præter usuras sic proprie appellatas, plures alii sunt lucri faciendi modi qui licet à proprio usurarum quæstu abeunt, non minus tamen usurarii & illiciti sunt habendi. Idcirco Synodus quo obviam iret omnibus ejusmodi quæstibus fœnerationi paribus, eos omnes Ecclesiastici ordinis viris indignos judicavit. Non solum ergo Clericos usuras aperte ac palam accipientes, sed & qui quacunque arte fraudem huic sanctioni facerent, non per se verum per alios id agentes, aut etiam non ex pecunia mutuo data, sed ex frugibus usuram stipulantes, hoc obtentu quod frugum mutuatio, cum incremento recipiendarum usurarum in τόκων appellationem non caderet, plectendos censuerunt. Ita quidquid omnino à Clericis posset excogitari ad quæstum inhonestum faciendum, hoc ipsis illicitum esse Synodi patres sanxerunt, atque à Clero dejiciendos, si id quocunque modo patrarent, pronuntiarunt. Inter ceteras artes quibus fraudem canoni facere moliebantur Clerici, hæc fuit quam refert Balsamo. Τινὲς, inquit, τῶν ἱερωμένων εἰδότες τὸν κανόνα, καὶ περιγράφοντες αὐτὸν τὰ μὲν ῥήματα φυλάττουσι, τὸν δὲ νοῦν ἀθετοῦσι. *Verba quidem sanctionis servant, mentem autem non observant, quam potius in irritum devocant.* Dant alicui pecuniam ad merces emendas ea conditione, ut lucrum inde venturum participent, cum periculi pars nulla ad ipsos sit perventura. Non exigunt quidem usuras datæ mutuo pecuniæ,

pecuniæ, quoniam verbis Synodi id ne faciant cavetur, sed quia partem lucri paciscuntur ex pecunia mutua sine suo periculo, contra Synodi mentem veniunt, licet socii velint dici mercatorum, non fœneratores: τῇ ἀληθείᾳ δανεισταὶ ὄντες, κοινωνοὶ λέγεσθαι σχηματίζονται. Has artes μεταχειρίσεως nomine complexa est Synodus. Ibi enim ita scribendum, non μεταχειρήσεως, quod aliud est. Ergo μεταχείρισις à verbo μεταχειρίζειν, est cum quis non suo nomine, sed alieno aliquid agit, quasi de alia manu in aliam mutatio. Suidas: Μεταχειρίσαι, τουτέστιν ἐναλλάξαι, ἤγουν ἀπὸ πεπληρωμένων ποιεῖν τελέσεις. Aliud est μεταχειρίζεσθαι, nempe idem quod μετὰ χεῖρας ἔχειν, inter manus habere, tractare, ut Synesio, μεταχειρίζεσθαι πηδάλιον. Ab illo μεταχειρίζεσθαι, verbale μεταχειρισμός, tractatio & administratio. ἀπὸ τοῦ μεταχειρίζειν fit μεταχείρισις, *adinuentio*, qua aliquid pro altero permutatur, aut immutatur. Ita igitur vocat canon fraudem, quam sanctioni faciebant quidam Clerici, qui alieno nomine usuram exercebant. Inde in decretis Leonis primi Pontificis, quibus vetantur usuræ Clericis: *Illud etiam duximus præmonendum, ut sicut non suo, ita nec alieno nomine aliquis Clericorum exercere fœnus attentet.* Quod cum fit, id fieri μεταχειρίσει Canon Nicænus intelligit, ac pariter prohibet, & Leo in eo prohibendo sequitur Nicænam definitionem. Quamobrem Synodus ut has omnes usurarias artes submoveret, earumque occasionem Clericis præcideret, non solum τόκους λῆψιν eis interdixit, sed etiam prohibuit, *ex adinuentione aliqua*, ut vertit Dionysius, *vel quolibet modo negotium transigere, aut hemiolias, id est, sescupla exigere, vel aliquid tale prorsus excogitare turpis lucri gratia.* Ergo inter eas adinuentiones quas excogitare, aut prætextus quos lucri causa prætendere possent Clerici, si τόκους tantum nominatim ipsis illicitos esse sanxisset Synodus, etiam ἡμιολίαι recensentur. Quas utique constat eodem prorsus si-

gnificatu esse accipiendas, quo in Laodicena Synodo, ubi τόκους pariter, & ἡμιολίας, idem concilium Clericis censuit prohibenda, nempe de eo quod amplius ex frugum mutuatione perciperetur ultra quantitatem creditæ summæ. Quia enim plerique sibi persuadebant, τόκον, hoc est, usuram, vel fœnus, de pecunia tantum dici debere, non etiam de aliis speciebus, ea res movit tam Laodicenos quam Nicænos patres, ut & hunc πλεονασμὸν cum usura diserte & explicite vetarent. Scio Balsamonem, ut & Zonaram, Græcos interpretes, ἡμιολίας de semissibus intellexisse, verum illud etiam scio male intellexisse. Ἡμιολίας δὲ, inquit Balsamo ad illum canonem, νόησον τὰς ἐλαφροτέρας ἀπαιτήσεις τοῦ τόκου. Quod ratione prorsus caret. Cum enim initio canonis dicatur, Ecclesiasticos accipere vulgo in fœnerando ἑκατοστὰς, centesimas, quæ legitimæ tunc temporis erant usuræ, omnesque mox usuras synodus accipi à Clericis prohibeat, quam absurdum esset, ut statim de minoribus prohibendis etiam auctoritatem suam interponeret, præcipue cum eas nominatim vetet inter artes atque inventiones quibus eludere prohibitionem usurarum possent clerici, nisi obviam diserta earum exceptione à Synodi patribus itum esset. Rationem adjicit suæ interpretationis Balsamo: Κἂν γὰρ, φησὶν, οὐκ ἀπαιτῇ ὁ κληρικὸς ἑκατοστιαίους τόκους βαρυτάτους, ἤτοι ὑπὲρ ἑκάστης λίτρας ὑπερπύρου νομίσματα δώδεκα, ζητεῖ δὲ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου τόκου, ἤγουν νομίσματα ἕξ, ἢ καὶ τούτων ἧττονα, καὶ οὕτω καθαιρεθήσεται. *Etiam si inquit non exigeret Clericus usuras centesimas, hoc est, in singulas auri libras solidos aureos duodecim, sed tantum peteret mediam partem centesimæ, hoc est, sex solidos in auri libram, vel etiam minores, nihilominus deponeretur.* Hæc absurda sunt ac prorsus inepta. Nam quod addit, ἢ καὶ τούτων ἧττονα, *etiam minores semissibus usuras*, id non potest ex verbis canonis elici. Quippe canon diserte tantum centesimas, & semisses usuras

Clericis

Clericis interdiceret siquidem ἡμιολίας hic acciperemus pro semissibus. At inde sequeretur, solas eas usuras à canone clericis vetitas esse, quarum expressam mentionem fecisset, centesimam nempe & dimidiam centesimæ, sive semissalem. Minores vero semissibus, quæ nominatim in canonis decreto non vetantur, ex eo sibi permissas esse Clerici possent contendere, ut erant *quadrantes*, & *trientes*, quales senatoribus & illustrioribus concedi voluit Iustinianus. Constat tamen, Clericis omnes omnino usuras & omnium quidem conciliorum, tam generalium quam localium decretis, fuisse interdictas. Non levius videntur errasse, nisi etiam gravius peccarint, qui ἡμιολίας de sesquicentesimis interpretati sunt, ut Scaliger Hotomannus, aliique nonnulli. Quo enim pertinuisset post vetitas usuras quas ante hanc sanctionem Clerici vulgo quasi legitimas exercerent, quæ centesimæ erant, mox sesquicẽtesimas expresse Clericis iisdem prohibere? Certe qui minores vetat, etiam majores vetare credendus est, & tanto quidem magis. Unus igitur ex omnibus antiquis optime & verissime hujus canonis mentem ac sententiam aperuit & explicavit Ruffinus in historiæ Ecclesiasticæ lib. x, ubi Nicænos canones omnes declarans, breviter sic & hujus canonis XVII sensum exposuit ad hunc modum: XIX, *Et ne quis Clericus, aut usuras accipiat, aut frumenti vel vini ampliationem, quod solet in novo datum, vel sescuplam, vel etiam duplum recipi. Quod si faciet, tanquam turpis lucri abjiciendum.* Plane patet, per ἡμιολίας in canone *ampliationem frumenti, ac vini* intellexisse, atque etiam explicasse cur ἡμιολίαν Græci hunc πλεονασμὸν in frugibus mutuo dandis appellarint, quia solebat in novo datum, vel sescuplum, vel etiam duplum recipi. Inde ἡμιολίας *sescupla* & in hoc ipso canone recte Latine vertit Dionysius Exiguus, eaque in Laodiceno etiam clare exposuit *sescupla* dici, *cum summa*

capitis & dimidium summæ percipitur. Quod in usura frugum sollemne tunc fuit, vel ex lege Constantini, quam superius in hoc adduximus. Quod dicit Ruffinus *sescuplum* solere recipi, id licitum ac legitimum ex illa Constantiniana Constitutione. Quod *duplum*, id supra modum à lege præscriptum. Qui duos accipit modios mutuos, ut tres reddat, sescuplum, hoc est, ἡμιόλιον reddit. Nam, ut jam supra docuimus, tres modii quos reddit ad duos quos accepit, rationem habent ἡμιολίαν. At cui duplum redditur, is pro duobus quos dedit, modiis, quattuor, non tres recipit. cum ultra tres recipi vetet lex Constantini. Cui similis est lex VVisigothorum lib. v, cap. IX, de usuris frugum, quam adeo ad exemplar Constantinianæ formatam esse verisimile est. Ideo & ANTIQVA in titulo præfert, ut constet ex antiqua & Romana lege esse mutuatam. Sic igitur habet: *Quicunque fruges aridas & humidas, id est, vinum & oleum, vel quodcunque annonæ genus alteri commodaverit, non amplius ab eo propter usuras, quam tertiam partem accipiat, id est, ut super duos modios, qui accepit, tertium reddat. Quam legem ad solas fruges præcipimus pertinere. Nam de pecunia commodata, secundum superiorem legem valere & observare censemus.* Erat igitur hic legitimus usuræ in frugum mutuo modus, *sescuplum.* Idque etiam comprobat Balsamo ad Canonicam Gregorii Nysseni Epistolam, ubi πλεονασμὸν de usura frugum interpretatus est. Hujus enim modum ibi quoque exposuit his verbis: Οἷον ἔδωκέ τις οἴνου μέτρα πεντήκοντα ἐπὶ τῷ λαβεῖν ἑβδομήκοντα, ἢ καὶ πλείονας. Si quis dederit quinquaginta vini amphoras, ut recipiat septuaginta quinque, sescuplum usuræ nomine recipit. Ideo dixit Balsamo, ἑβδομήκοντα ἢ πλείονας. Nam ut sescuplum sit, oportet reddi septuaginta quinque pro datis quinquaginta. Qui modus usuris frugum lege Constantini fuit impositus. Ideo *sescupla* absolute vocavit Dionysius Exiguus,

guus, quæ in Græco ἡμιολίαι, quæque ideo ἀπὸ τῶν τόκων discernuntur, ut diximus, quia multis hæc opinio insederat, usuram ac fœnus tantum in pecunia mutua dici. Photius in Nomocanone Titul. IX, cap. XXVII: Περὶ ἐπισκόπων τοκιζόντων, ἢ λαμβανόντων ἡμιολίας, ἢ ἕτερον αἰσχρὸν ἑαυτοῖς ἐπινοούντων κέρδος. Theodoretus quoque in compilatione Canonum τόκους, & ἡμιολίας distinxit Illæ usuræ sunt pecuniæ, istæ auctiones, vel ampliationes frugum ultra sortem usque ad sescuplum. Balsamo etiam ad Nicænum Concilium: Ὁ δὲ παρὼν κανὼν πάντας τοὺς κληρικοὺς μετὰ τόκου δανείζοντας, ἢ ἡμιολίας ἀπαιτοῦντας, ἢ ἕτερόν τι αἰσχρὸν κέρδος ἑαυτοῖς ἐπινοοῦντας καθαιρεῖσθαι ἐδικαίωσεν. Sed male ἡμιολίας de semissibus accepit. Patres Concilii sexti in Trullo, pro eo quod est in Laodiceno & Nicæno canonibus, τόκους ἢ ἡμιολίας, cum pariter utrumque Clericis vellent interdicere, posuerunt τόκους, ἢ ἑκατοστάς. Canon illius Synodi X: Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος τόκους, ἢ τὰς λεγομένας ἑκατοστὰς λαμβάνων, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω. Quis non videt, pro ἢ τὰς λεγομένας ἡμιολίας, quod erat in utrisque suprascriptis canonibus, patres istos maluisse, ἢ τὰς λεγομένας ἑκατοστάς? Qui & videntur existimasse ἡμιολίας nihil aliud esse quam ἑκατοστάς. Quod clarius itaque ipsis visum est, hoc & in decreto suo posuerunt. Non video tamen, qua ratione adducti ἡμιολίας esse ἑκατοστὰς putaverint. Multo minus perspicio quæ causa eos induxerit, ut post vetitas generatim usuras, debuisse crediderint etiam ἑκατοστὰς vetare. Fortassean dici queat ἑκατοστὰς illas irrepsisse ex glossa ἀντὶ τῶν ἡμιολιῶν. Si patres ipsi ita scripsere, quod nolo opinari, certe non intellexerunt, quid essent ἡμιολίαι. Sed & quicunque hactenus arbitrati sunt se id scire, nunc fateantur, se ignorasse. Glossæ veteres: ἡμιόλιον, *sescuplum*. Possunt & reddi, *sesqualtera*, vel *sesquialtera*. Nam ita Vitruvio vertitur. Glossæ optimæ: *Sesqualtera*, ἡμιολία. Æque rectum, nisi sit etiam rectius,

rectius magisque usitatum, *sescuplum* & *sescuplex*. Unde *sescuplares milites*, qui sescupla cibaria accipiebant, Vegetio, qui *sescuplarii* Hygino in Gromatico, ut *duplicarii*, quos vocat *duplares* Vegetius, quia duplicem annonam consequebantur. Certe à *sesque*, vel *sesqui*, quod totum cum semisse significat, recte fit *sesquiplum*, quod sesqui majùs est altera parte. Idque Græce est ἡμιόλιον. Cicero in oratore: *Pes qui adhibetur ad numeros partitur in tria, ut necesse sit partem pedis, aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui majorem.* Id est, aut duplam, aut sesquiplam, ἢ διπλασίονα, ἢ ἡμιολίαν. *Ses* proprie antiquo sermone idem quod semis pro *sees*, idque pro *seas*. Inde *sesque*, idem quod, & *semus*, sed subintelligendum *as*: *As sesque*, id est, totum ac semis, ὅλον καὶ ἥμισυ. Græci ἓν ἥμισυ dicunt, *unum sesque*; ut ἓν ἥμισυ ἀσσάριον, qui *sesquas* est. Sic cum *sestertius nummus*, aut *pes* dicitur Latine, subaudienda sunt *duo asses*, quibus ille *ses*, sive *semis* additur tertius. Quomodo & Græci loqui solent, cum τρίτον ἡμίδραχμον duas drachmas cum dimidia facit. Sic *sestertius pes*, duo pedes sunt & dimidius. Ita *sesalter* diceretur, vel *sessecundus* de pede & dimidio, vel de asse & semisse, ut Græcis δεύτερον ἡμίδραχμον est drachma cum dimidia. At *sesquas*, pro asse cum semisse, ut & *sesquipondium*, pro libra una ac dimidia, nulla cum ratione dicitur. Multo minorem habet analogiam *sesquialterum* pro *sesquiplo*, & *sesquitertium* pro ἐπιτρίτῳ. Cum enim ἐπίτριτος sit numerus, qui totum habet & tertiam ejus partem, id non potest significare nomen *sesquitertius*. Nam *sesqui*, pro toto & semisse accipitur. Quomodo igitur *sesquitertius* erit ἐπίτριτος, id est, cui totum inest cum tertia ejus parte? Eo modo quo *sesque*, vel *sesqui* dixerunt Latini pro eo quod est ὅλον καὶ ἥμισυ, dicere etiam potuissent, *tertiusqui*, vel *tertiusque*, subaudiendo similiter totius vocabulo, ut esset numerus qui totum contineret

neret & tertiam ejus partem. At *sesquitertius* numerus nulla ratione appellatus est. Sed hæc vocabula ita facta sunt, ut *tremissem* ad exemplum *semissis*, pro *triente* finxerunt mediæ Latinitatis auctores. Non male profecto Agellius negavit, nomen reperiri Latinum, quo converteretur in eam linguã numerus Græcorum ἐπίτριτος. Nam etsi ea voce usus sit Vitruvius, apud vulgum potius ea usitata videtur fuisse, quam apud eruditos. De ἡμιολίῳ quod idem asserit etiam assentior quantum ad *sesquialterum* attinet. Sed cum *sesqui* optimi Latinitatis auctores usurparint, pro eo quod est ὅλον καὶ ἥμισυ, non video cur *sescuplum*, inde non potuerit formari ἀντὶ τοῦ ἡμιολίου. At *sestertium* & *sesquitertium* longe inter se differunt, cum illud bono sæculo natum sit atque usitatum, hoc posteriore ævo sine ratione factum, immo & contra rationem. *Sestertium*, id est, quod duo habet cum semisse. *Sesquitertium* quod qualemcunque summam habet totam, & præterea tertiam ejus partem, ut sunt quattuor ad tria, duodecim ad novem, & similia. Ad eamdem formam & *sesquialterum*, pro *sescuplo*. *Sesalterum* vero esset, si diceretur, ut dici posset, quod altero tanto majus esset, idemque quod duplum, ac Græcum διπλάσιον. Atque hæc obiter. *Sescuplum* igitur, quod & quibusdam dictum est *sesquialterum*, solebat in frugibus mutuaticiis reddendis observari, cum summa totius crediti reddebatur, & dimidium totius summæ, usuræ vicem. Quod erat legitimum. Ultra legem quidam paciscebantur duplum, ut notat Ruffinus in interpretatione Nicæni Canonis, cujus verba videntur perperam transposita, cum scribit, *quod solet in novo datum, vel sescuplum, vel etiam duplum recipi*. Contra enim & in vetere dabatur, & in novo recipiebatur in tempore messis, ut apud Hieronymum legitur ad Ezechielem: *Verbi gratia, ut hiemis tempore demum decem modios, & in messe recipiamus quindecim*. Lege igitur apud

Ruffi-

Ruffinum, *Quod datum, solet in novo, vel sescuplum, vel etiam duplum recipi.* Fortasse tamen & ita potest intelligi, quamvis intricatum & ambiguum videatur, *Quod solet in novo, datum, vel sescuplum, vel duplum recipi*, ut intelligatur quod solet in novo recipi. Sed illud *datum* plane turbat, & omnino ejiciendum existimo. Sic enim recte procedet oratio: *Et ne quis clericus, aut usuras accipiat, aut frumenti vel vini ampliationem, quod solet in novo, vel sescuplum, vel etiam duplum recipi.* Si *datum* illud suo loco retinemus, reformandum erit in *dati*, hoc modo: *dati vel sescuplum, vel duplum recipi.* Id est, dati sescuplum, vel duplum, ejus nimirum quod datum est, sescuplum vel duplum, solet in novo recipi. Idque verissimum. Duplum recipitur, cum alterum tantum ab eo qui mutuum accepit redditur, ut quaterni modii pro binis. Quæ usura sortem æquat, ut etiam solitum in trajectitia pecunia Manilius ostendit, cum *æquo tempora* navigationis *vendi* scribit, hoc est, usura summam capitis æquante. Ut erant qui plus accipiebant in frugibus dandis, quam lex permitteret, ut illi qui duplum sortis exigebant, cum lex tantum concederet sescuplum, hoc est, ἡμιόλιον, ita fuere qui minus postularent. Atque hi se justissimos putabant, cum quartam partem stipularentur, id est, cum ob tres modios datos, quattuor sibi reddendos solerent pacisci. In reddendis quippe quaternis modiis, pro ternis quartus, qui usuræ nomine accedebat, quartam partem superfluam, & ultra sortem amplius, exigebat. Quam usuram secundum λογιστικοὺς liceat appellare ἐπίτριτον, id est, *sesquitertiam*, quæ hic eadem plane invenitur cum Atticorum τόκῳ ἐπιδεκάτῳ. Nam Atticorum τόκος ἐπίτριτος in tridrachmum unam drachmam annuam poscit pro usura, quæ pars est trium drachmarum, & dictus est ἐπίτριτος, quia tertiam sortis partem usuræ nomine paciscatur. Hic vero in frugum

mutua-

mutuatione, qui dat tres modios, ut quattuor recipiat, non plus in usura accipit, quam tertiam partem sortis, cum in tres modios unum tantum paciscatur, qui tamen cum quaternos simul recipit pro tribus quos dedit, Latini quartam partem eum usuræ nomine consequi dicunt, non tertiam, qui λόγος est ἐπίτριτος. Nam ut sunt quattuor ad tria, rationem epitriti habent. Simul etiam ἐπίτριτος est τόκος Atticorum. Similiter ἡμιολία usura est, quæ vere dimidiam partem pro usura consequitur, quam Græci Attici ἐφημιόλιον τόκον nominarent. Latini tertia parte sortis eam usuram constare dicunt, quia tres pro duobus redduntur, quæ ratio est ἡμιολία, non ἐπιτρίτη. Sic ἐπόγδοος τόκος Atticis vocatur, qui octavam partem sortis ad usuram requirit, ut in octo drachmas unam, quod fœnus Latini appellarent, in frugibus præcipue mutuandis, in nonam partem summæ capitis. Atque ita plane nuncupat lex VVisigothorum, quam ex *antiqua*, id est Romana, sumptam titulus indicat lib. v, cap. v: *Si quicunque pecuniam commodaverit ad usuram, non plus per annum quam tres siliquas de uno solido poscat usuras, si tamen fuerit unde detur. Sed de solidis octo nonum solidum creditori, qui pecuniam ad usuram dedit, exsolvat.* Ecce nonum solidum ex octo summæ capitis fœnoris loco dandum censet fœneratori. Quem ἐπόγδοον τόκον Græci vocant, quia octavam partem sortis ea dat usura, in octo solidos nempe unum. At Latini nonam esse partem eam interpretantur, qui numerus ad octo rationem habet ἐπόγδοον, hoc est, *sesquioctavam.* Justinianus de eadem usura loquens non ἐννάτην μοῖραν vocat, sed ὀγδόην, more Græcorum, Novella xxxii, quam infra enarrabimus. Ad hanc Græcorum loquutionem magis accedit nostra, qua *octavum denarium* dicimus, cum in octo unus pro usura datur, quem Latini illius temporis *nonum* dixissent, quia nonus additur usuræ nomine ad octo sortis denarios.

narios. Quæ ratio est ἐπόγδοος, & simul ἐπόγδοον Græcorum τόκον efficit, quo octava pars sortis præstatur, usuræ titulo. Quæ usura si adjiciatur ad summam capitis, nonam totius quod redditur conficit. Quod præcipue locum habet cum sors simul cum usuris redditur, ut in nautico fœnore moris erat, & in frugum ampliatione, sive usurario πλεονασμῷ. Ita ergo & quartam partem plus accipi dicit Hieronymus in mutuo frugum, quum in tres modios unus fœnebri pacto promittitur. Totum ejus locum apponam: *Solent in agris frumenti & milii, vini & olei, cæterarumque specierum usura exigi, sive ut appellat sermo divinus, abundantia.* Hoc est, Tarbit. *Verbi gratia, ut hiemis tempore demus decem modios, & in messe recipiamus quindecim, hoc est, amplius partem mediam.* Hæc est tertia pars superflua Constantino, si adjungatur summæ capitis, ut modius usuræ duobus modiis sortis. Pergit Hieronymus: *Qui justissimum se putaverit, quartam plus accipiet portionem.* Hoc jam explicavimus, ut scilicet hic qui se justissimum putat, tres modios det, & quatuor recipiat. Sic secundum Hieronymum quarta plus portione accipit, quam Græci tertia tantum plus parte accipere dicerent, quatenus tertiam modo sortis portionem percipit. Sequitur statim apud Hieronymum: *Et solent argumentari ac dicere, dedi unum modium, qui satus fecit decem modios, nonne justum est ut medium modium de meo plus accipiam, cum ille mea liberalitate novem ac semis de meo habeat.* Non hæc ille dicit, qui se vult videri justissimum, recipiendo tantum quartam partem ex frugum mutuo, hoc est, quattuor modios pro tribus datis, sed ille qui mediam modii partem paciscitur usuræ nomine in unum quem dedit, qui quidem non se justissimum audet prædicare, ut ille alter, sed justum, quatenus id, quod lex permittit, accipit, simulque factum suum non solum ex lege defendit, sed etiam ipsius legis æquitati

patro-

patrocinatur. Justum, inquit, est, ut qui ex modio à me mutuo sumpto, quo agrum consevit, decem modios retulit, ut meum quidem ante omnia mihi modium reddat, deinde ex illis decem quos ex mei modii satione in suo agro collegit, dimidium saltem modium usuræ nomine præstet, cum apud ipsum novem & semis remaneant, qui bene labores ejus & sumptus possunt compensare, & quos non percepisset nisi modium illum à me mutuo accepisset. Hac ratione soliti erant excusare & purgare enormem, & improbum usuræ modum, quem in frugum mutuatione capiebant illius temporis fœneratores. Eamdem etiam lex videtur habuisse, cum tam immanem usuram in frugibus liquidis aridisque permisit, ac pro justa habuit. Sed & aliam præterea non minus idoneam, & æquam sequuti videntur, quam nostri allegant Jurisconsulti, & Imperatorum rescripta, incertam nempe æstimationem fructuum, τὸ ἄδηλον τῶν καρπῶν. Quo tempore dedi tibi modium frumenti, is verbi gratia solidi aurei semisse valebat, cum mihi reddes, fieri poterit, ut propter insecutam annonæ ex abundantia vilitatem modius tum væneat triente tantum solidi, aut quadrante. Etiam si tunc temporis duos à te modios recipiam, hoc est, duplum ejus quod dedi, non pluris mihi valebunt si cogitem vendere illos ac pretium cogere, quam unus æstimabatur quando mutuus à me tibi est datus. Quæ omnes rationes parvi fiunt ab illis, qui omnem omnino usuram damnare æquius, ac Theologiæ convenientius putarunt. Quod si id obtinere & consequi possemus ab hominum, sicut hodie sunt, moribus, non invitus quoque eos sequerer. Sed videant an id ratio ferre possit societatis humanæ & commerciorum, & an æquitati usquequaque litare queat. Qui mutuo dedit modium frumenti, cum maxime cara esset annona, & quum eum impenso posset pretio vendere, si nihil plus quam modium post annum recipere cogetur,

vix quartam, si forte, pretii partem ex illo modio tum recepto ob sequutam fertilitatem poterit consequi. An hoc æquum videtur? Immo est illi, si quis ad exemplum Christi se totum velit componere, ac sortem ipsam perdere sustineat. Quinetiam si is sit qui bona sua omnia divendere ac pauperibus dividere, ut apostolicum virum ac vere Christianum se præbeat, egregiam charitatis laudem putet. Sed hoc mercatori frumentario, ut faciat, persuadere si coneris, aut cuilibet alii civi, nec Theologos ab his excipio, laborabis plus satis, nec obtinebis tandem. Qui possunt, assurgant ad illud perfectionis specimen, quod à suis Christus requirit. Hoc affectantem, & eo adspirantem non impediunt leges civiles, quæ id negotii sibi dari credunt, ut coërceant, qui sponte sua nihil boni agere norunt, modum usuris ponendo, & contractus alios quorum usus est in societate humana temperando. Nisi hoc facerent legum auctores, exemplum eorum, qui ad sublimiora contendunt non satis efficax esset, malis ad meliora trahendis, quos deteriora sequutos vix metus pœnæ, quã lex minatur, in officio continet. Alterum alteri non officit neque nocet, cum si alterum esset tantum, id alteri, quod legibus est coërcẽdum, neutiquam prodesse posset. Fuere porro qui non fruges mutuo dantes, sed pecuniam, fruges tamen usurę nomine sibi præstandas pacisci solerent. Quorum ut non unum genus, ita nec una ratio fuit. Quidam ita pecuniam petenti commodabant, ut messis tempore in frumento, vel vindemiæ in vino quanti tum utrumque venale haberetur, creditum sibi reddi stipularentur. Alii roganti mutuum frumentum, aut aliam speciem, pauperi, se non habere quod mutuum darent, respondebant, sed quantum esset pretium modii frumenti eo tempore, aut tot denarios novorum fructuum tempore sibi reddendos in pactionem deducebant, aut certe tantum dandum in frumento secundum illius temporis

poris æstimationem. Horum mentionem facit Concilium Parisiense VI, Can. LIII, anno Domini DCCCIX, ubi fœnerator pauperi mutuari à se frumentum volenti ita respondere inducitur: *Non est mihi frumentum, aut aliud quid, quod in cibum tibi sumere vis, ad mutuandum, sed magis ad vendendum: si vis emere, fer pretium, & tolle. Cui pauper, non est mihi, inquit quicquam pretii quo emere id quo indigeo valeam, sed peto abs te ut miserearis mei, & quodcunque vis mihi quod peto, ne fame paream, mutuum porrige. Fœnerator è contra, quot modo denariis possum modium frumenti mei vendere, aut tot denarios tempore novi fructus mihi redde, aut certe eorum pretium in frumento & vino, & ceteris quibuslibet aliis frugibus ad plenum supple. Vnde evenire solet, ut pro uno frumenti modio taliter mutuato tres, aut certe quattuor modii à pauperibus tempore messis violenter exigantur.* Hoc mutuum Constantini ætate non habitum fuisset injustum, aut iniquum, quandoquidē tunc legitimum fuit, modium unum cum tempus hiemis esset, dare mutuum, & tres recipere paulo post messem peractam. Idem est autē si quis tres modios frumenti sibi reddendos paciscatur pro uno quem commodaverit, aut si pro pretio modii, quo æstimabatur cum eum mutuo dedit, tres modios, cū erunt reddendi, pretio similiter illius temporis æstimatos possit consequi. Utrobiq; fieri potest, ut aliquādo plus, aliquando minus lucretur fœnerator ob incertum fructuum pretium, quod futurum est in messe, perinde ut erit annona ex ubertate, aut sterilitate sequentis messis. Exempli gratia, cum modium meum commodavi, decem denariis potui vendere. Si pro eo, ut lex Constantini permittit, tres debeo recipere, cum messis erit, fortasse eveniet, ut tres illo in tempore modii vix tantumdem valeant, quanti meum vendidissem si vænalem tum habuissem cum eum dedi mutuum. De pretio idem potest invenire, si non

ſum ſtipulatus tres modios pro mutuo dato mihi reſolvi, ſed aut pretium quo æſtimabatur, cum dedi, decem nempe denarios, aut totidem modios frumenti quot eo pretio tunc poterunt haberi. Incerta ratio pretii fructuum, ut in utroq; modo mutui valet, ita etiam valere debet ad augendam frugum uſuram. Nam ut lucrari tres interim modios poteſt pro uno, qui unum fœneratus eſt, ita etiam ſi aliter ceciderit, multum poteſt damni facere. Frequentius autem contingit, ut poſt meſſem recentem vilior ſit longe annona quando mutuum redditur, quam in media hieme, quando datur. Alia pactio eſt cujus mentio fit leg. XVI Cod. de uſuris, de eo qui pecuniam fœnore dederat, ut certam modiorum tritici quantitatem reciperet, aut niſi ad diem is modus ſolutus eſſet, ampliorem adhuc acciperet modiationem. Ita habet reſcriptum illud Gordiani: *Cum non frumentum, ſed pecuniam fœnore te accepiſſe alleges, ut certa modiatio tritici præſtaretur, ac niſi is modus ſua die fuiſſet oblatus, menſurarum additamentis in fraudem legitimarum uſurarum gravatum te eſſe contendas, potes adverſus improbam petitionem competenti uti defenſione.* Perperam in ipſa lege legitur, *ac niſi u modius ſua die fuiſſet oblatus.* Non de modio uno fuit facta pactio, ſed de certa modiatione, hoc eſt, certo modo modiorum ac quantitate. Dedit quis centum aureos mutuo ea conditione, ut duo modii tritici ſibi ſolvantur uſuræ nomine intra Kalendas Septembres futuras, vel ut duodecim modios reciperet, tam pro ſorte, quam pro uſuris. Quod niſi is modus modiorum tempore, quod ſolutioni præſtitutum eſt, præſtaretur, majorem modum modiorum ſibi ſolvi ſtipulatus eſt. Si adjecta in pœnam non ſolutæ ſua die modiationis modiorum additamenta ſuperant legitimarum uſurarum modum, quod ſuperfluum datum eſt, debet repeti. In hoc mutuo ubi pro pecunia fœneraticia uſuræ nomine certus tritici modus

dus præstatur, de sorte simul cum usuris in tritico reddenda cavetur, par plane ratio est quam in alio fœnebris mutui genere, in quo licebat mutuam pecuniam danti minores usuras in pecunia præstandas stipulari, & nisi intra certum tempus eas solvisset debitor, graviores, dummodo licitas ac legitimas, peti ex stipulatu fas erat. Vide leg. XI, leg. XII, leg. XVII D. de usuris. Item leg. VIII Codic. eodem. Sed quæstionis est in hoc mutuo pecuniario, quo de certa modiatione tritici, pro pecunia reddenda convenit intra certam diem, & nisi ad diem soluta esset, ampliatio mensurarum pœnę loco inflicta est, quænam usuræ observandæ fuerint, ut legitimæ non excederētur, utrum quas in mutuatione pecuniæ lex observari juberet, an quas in frugum? Pecuniam certe datam in eo mutuo constat, non fruges. At de frugibus reddendis pactio intervenit. Incertum, propter quod majores usuras lex in frugibus mutuo dandis, quam in pecunia permisit, in redditione potius quam in datione considerandum videtur. Nam qui accipit frugum certam quantitatem mutuam, scit quid accipiat, & quantum valeant si pecunia æstimentur. Nec multo secus est si quis viginti modios tritici accipiat mutuos viginti aureorū, quam si viginti ipsos aureos in nummo. At plane ab incerto eventu pendet quanti sit futura tritici certa illa mensura, quam sibi reddendam creditor pepigit, eo tempore quo eam ex pacto recepturus est. Ut si quis fruges daret mutuas, & pecuniam usuræ nomine sibi reddi stipularetur, incertum illud plane cessaret, quod amplioribus usuris in specierum mutuo indulgendis occasionem dedit, ita locum prorsus habet in quacunque mutuatione, quæ reddi in frugibus debet. Certum igitur est usuras illas ampliores quibus se gravatum in ea lege debitor queritur ad eum modum fuisse reducendas, quæ legitimæ tunc habebantur in frugum liquidarum & aridarum mutuo. Huic pactioni quæ usuræ nomine,

pro pecunia mutuo data fruges pollicetur in certa modiatione præstandas, similis est quodammodo Antichresis, qua propter mutuum pecuniæ creditor fruges ex oppignerato fundo percipit. Nam & in hac Antichresi, quæ est contraria veluti mutuatio, ob incertum fructuum reditum ac pretium, non observabatur legitimus usurarum modus. Id constat ex leg. XVII. Cod. de usuris, ubi Philippus rescripsit, *si ea lege possessionem aliquis apud creditorem suum obligavit, ut fructus invicem usurarum consequeretur, obtentu majoris percepti emolumenti propter incertum fructuum eventum placita rescindi non posse.* Solitas porro fuisse & usu receptas hujusmodi pactiones, quæ pro pecunia certum frumenti aut vini modum reddendum stipularentur, ostendit Chirographariæ cautionis formula, quæ posita est in libro cui titulus, Τύπος τέχνης τῶν γραμματέων, quem ex Regia Bibliotheca olim descripsimus, quæ ibi inscribitur, Ἄκτος ὁμολογίας ἐν ὑποθήκῃ, & sic habet: Τὴν παροῦσαν ἔγγραφον καὶ ἐνυπόγραφον δανειακὴν ὁμολογίαν καὶ ἀσφάλειαν, μετὰ καὶ τῆς ὑποθήκης, τίθημι καὶ ποιῶ ἑκουσίως, ἀφόβως καὶ ἀβιάστως, καθαρῶς καὶ ἀμεταμελήτως, πρός σε τὸν δεῖνα, καὶ ὅλον τὸ μέρος σου, καθὼς δηλωθήσεται. Καὶ γὰρ ἔλαβον ἀπό σου Κύρου τοῦ δεῖνος, λόγῳ δανείου, καὶ χωρὶς ἀντιδόσεως οἱωνδήτινων κινητῶν ἐνεχύρων νομίσματα τόσα, καὶ ὁ περὶ ἀναργυρίας λόγος χώραν ἐνταῦθα οὐκ ἔχει, ὅτι πραγματικῶς ἠριθμήθησαν καὶ καταβλήθησαν ἀπὸ τῶν σῶν χειρῶν εἰς τὰς χεῖράς μου τόσα νομίσματα τελκέφαλα. καὶ ταῦτα λαβὼν ἐγὼ κατὰ τὴν σήμερον χειροδότως ἅμα καὶ μετρητῶς, ὁμολογῶ, καὶ ἀσφαλίζομαι, καὶ συμφωνῶ, διὰ τοῦ παρόντος χρεωστικοῦ ὁμολόγου μου, τοῦ ἀποπληρῶσαί σοι κατὰ τὸν Σεπτέμβριον μῆνα τῆς μελλούσης εἰσιέναι τόσης Ἰνδικτιῶνος, ἐντίμως, εὐγνωμόνως, ἀπικεράντως, ἀλυτοπραγήτως, ἀνυπερθέτως, ἀνακρατηνελάστως, καὶ διὰ μιᾶς καταβολῆς, διὰ σίτου καὶ οἴνου μούστου, συναλλακτικῶς, καθὼς φθάσῃ ἡ ἡμέρα ἔχειν, μὴ προβαλλόμενος οἱανδήτινα αἰτίαν ἀφορίας τυχὸν ἢ οἰκειακῆς τινος περιπετείας, καὶ διὰ ταῦτα εἰς ὑπερθέσεις

καὶ

καὶ ὑπερβιβασμοὺς χωρῶν τῆς ἀποφλήσεως τῶν νομισμάτων σου, ἢ τὴν ἐκ τοῦ νόμου πεπραγμένων ἀνακαλούμενος, ἀλλὰ χωρὶς λόγου καὶ ἀμφιβολίας τινὸς καθυπισχνοῦμαι, ἀποφλῆσαί σοι τὰ κεχρεωστημένα σοι παρ' ἐμοῦ τόσα ὑπέρπυρα διὰ σίτου καὶ οἴνου μούστου, συναλλακτικῶς, ὡς δεδήλωται, δι' ὅλου τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τῆς μελλούσης εἰσιέναι ἰνδικτιῶνος, καθὼς ἡ ἡμέρα ἔχει, καὶ λαβεῖν παρά σου τὸ παρόν μου ὁμόλογον, ἢ ἀπόδειξιν ἐπ' ἀθωώσει μου. & quæ ſequuntur. Longum enim eſſet, omnia deſcribere. Fatetur hac cautione ſe accepiſſe debitor à creditore tot ſolidos aureos, & quidem tricipites quales tunc in uſu fuiſſe videntur, ut *ducatos bicipites* hodie vocamus à duplicis capitis forma qua ſunt inſigniti, & pro tot ſolidis quos accepit mutuo ſe bona fide ex pacto redditurum eſſe menſe Septembri frumentum ac vinum novum, quod μοῦστον appellat, id eſt, *muſtum*, καθὼς φθάσει ἡ ἡμέρα ἔχειν, quale eo tempore futurum eſt, & pretio etiam quo tunc æſtimabitur. Ceterum ut tandem concludam ac finiam hoc caput quod nimis extenditur, fœnus trajectitiæ pecuniæ propter periculum, & frugum, propter incertum earum pretium, ex quo etiam periculum damni non leve reſpiciebat creditorem, ut majores uſuras, quam in communi fœnore ſolitæ ac legitimæ erant, requirebat, ita fere in pleriſque lege exæquatum fuit. Uſuras frugum æque, ut pecuniæ trajectitiæ, ſine ſtipulatione deberi, leges voluerunt. In frugum mutuo haud ſecus atque in trajectitiæ pecuniæ fœnore, ſimul cum uſuris reddi mos fuit. Præterea in utroque fœnore frugum & nautico uſuræ eo uſque ſæpe progreſſæ ſunt, ut ſortem ipſam æquarent. Nam ut ſcribit Ruffinus in Explicatione Nicæni Canonis, non ſolum ſeſcuplum, ſed etiam duplum recipi interdum ſolebat in frugibus, quæ mutuæ dabantur. In trajectitia pecunia, ut liberum fuit in quantas quis vellet centeſimas eam dare, ita ad æquationem ſortis ipſius non raro uſura procedebat, quod cētum pro centum vulgo dici-

dicimus. Hæc omnia moverunt Justinianum in redigendo ad minimum modum omne genus fœnore, ut pares quoque usuras constitueret in frugum & pecuniæ trajecticiæ mutuatione fœnebri, easque omnium maximas.

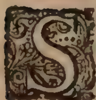
Caput IX.

Solam periculi rationem discrimen fecisse inter usuras trajecticiæ pecuniæ frugumque, & communes. Iterum quædam dicta ad legem pro operis D. de Nautico fœnore, elucidandam. Licuisse Romano jure trajecticiæ pecuniæ contractus facere citra periculum creditoris, contra quam lege Rhodia sancitum fuit. Explicata lex difficillima Scævolæ, periculi pretium est. Sub titulum de Nautico fœnore ideo eam à Triboniano digestam, quia ut in trajecticia pecunia periculum creditæ summæ respiceret creditorem. Negatio ex ea lege sublata. Quid sit alea. Quid sit pœnalis conditio Casus, alea, τύχη, *idem. Iactum retis emere, & indaginem, & pantheram. Indago quid proprie sit, & panthera.* Βόλον ἰχθύων ἀγοράζειν. *Idem esse &* χεῖπον ἀγοράζειν. *Diogenes Laërtius correctus. Hinc verbum* χειπίζειν, *&* δυσχείπιστος. *Persis id verbi ea notione notum, ut & Germanis. De athletis, qui multos sumptus faciebant, cum sese ad agonem exercerent. His sub conditione mutuum aliquando dari solitum, si vicissent, cum accessione magna reddituris. In eo quoque mutuo aleam inesse, ut piscatori, cum mutuum datur sub usuris ingentibus in incertum capturæ casum. In his aleæ plenis pactis citra stipulationem usuras deberi, ut in trajecticiæ pecuniæ, & in frugum fœnore. Duplici ratione pecuniam trajecticiam fœnore dari solitam, cum creditor periculum ejus agnoscebat. Aut in certum tempus datam, aut in totam navigationem. Iustiniani*

Novellæ

Novella de illis duobus modis interpretata. De navigatione quæ ἑτερόπλους *Græcis, & quæ* ἀμφοτερόπλους. *Cataplum etiam vocatum* τὸ ἀμφοτερόπλουν. *Quo sensu* καταπλοῦς *Alexandrinus apud Romanos &* Σικελικὸς καταπλοῦς *apud Demosthenem accipi debeat.* Καταπλεῖν *proprie significare, cum navis revertitur in eumdem portum unde fuerat egressa. Leges aliquot explicatæ de utraque navigatione. Lex Pauli de eo genere fœnoris nautici cui certum navigationis tempus præfinitur, exposita. Lex Scævolæ* CXXII *D. de verborum obligationibus hactenus difficillima habita, enodata & multis locis emendata. Intra Kalendas quid significet. Nomina urbium mediæ Latinitatis ævo sexto casu enuntiata. Beryto pervehendum, pro Beryton in lege Scævolæ suprascripta. Lex* III *D. de Nautico fœnore, correcta. De variis generibus Nautici fœnoris, & usurarum in his differentia. Error Molinæi notatus, qui putavit, quod datur in fine navigationis pro trajecticiæ pecuniæ lucro, certam esse summam, quæ non cadat in usuræ appellationem. Rationes ejus refutatæ. Cur Iustinianus abrogaverit trajecticiæ pecuniæ usuram, quæ octavam partem sortis exigebat. Non eam fuisse abrogationis causam quam posuit Molinæus. Sublata ea lex à Iustiniano de centesima Nautici fœnoris, quia nimis modica esset ac proinde injusta. Eo nomine iniquam visam esse, quod eadem usura in omni navigatione, longinqua & brevi, determinata esset. Rationes, quas adfert Molinæus de iniquitate fœnoris nautici & marino periculo minus frequente, refutatæ. Alia ratio ejusdem explosa, cur Iustinianus jusserit irritam esse Novellam suam Constitutionem de centesima Nautici fœnoris. Fœneratores etiam inter legitimos negotiatores olim fuisse habitos, eosdem cum trapezitis, ut plurimum, fuisse, quibus & bessium usurarum capiendarum jus dedit Iustinia-*

nus, ut & reliquis negotiatoribus, Iustinianum non sustulisse morem fœnerandi sub usuris maritimis, sed modum centesimæ quam his imposuerat abrogasse, revocata antiqua licentia in quantas quis vellet usuras trajecticia pecunia mutua dandæ. Verisimile quinetiam esse, revocatam, vel ab eo, vel à sequentibus Imperatoribus, usuræ frugum determinationem, quam parem ac trajecticiæ pecuniæ statuerat. Tempore Balsamonis mediam partem mensuræ ex vino mutuo dato usurarum vicem fuisse receptam, ut septuaginta quinq; amphoras pro quinquaginta. Eum fuisse modum quem Constantinus lege sua liquidis aridisque fructibus in mutuando definiverat. Nauticum fœnus exercuisse Catonem, & quomodo exercuerit. Verba Plutarchi explicata, quæ non recte Hotomannus acceperat. Nauticum fœnus inhonestius vulgo habitum fuisse commune. Merces ex pecunia trajecticia comparatæ in eadem causa habebantur ac pecunia ipsa, si periculo creditoris navigarent.

Ola periculi ratio, ut vidimus in superiori capite, effecit ut sine modo relictæ sint usuræ tam in frugibus mutuaticis, quam in pecunia trajecticia, aut ut ad eum adeo enormem modum processerint, quem exposuimus. Nam & in frugibus mutuo dandis non levè etiam periculum creditori sæpe impendere, certum est ex incerto ac mutabili earum pretio. Quippe cum quis sescuplum, aut etiam duplum usuræ nomine paciscatur, interdum eveniat, ut vix sortem servet, quo tempore eam recipere debet, nedum usuras lucretur. Ideo & in Antichresi, ut supra ostendimus, quæ veluti mutua est, ut ita dixerim, mutuatio, leges permiserunt ampliores fructus in vicem usurarum percipere, *propter incertum fructuum eventum*, ut ait lex XVII Cod. de usuris. Ita quidam Codices scripti habent, *eventum*, non *proventum*.

ventum. Is eventus non spectat tantum fructuum proventum, sed etiam pretium. Etenim cum larga est annona, etiam vilior esse consuevit. Ubi parva & rara, ex eo quoque, ut cara sit, contingit. Utrobique magna est alea, cum & alii præterea casus accidere soleant qui annonam accendant, & levent. Eadem periculi causa fecit, ut in stipulatione pro operis servi, qui mittitur ad navigationem pecuniæ trajecticiæ gratia, præter æstimationem operarum duplicem etiam centesimam usuræ nomine in fine navigationis creditori deberi Jurisconsulti pronuntiarint. Servus ille, quem vulgo κερμαγνόλυθον vocabant, navigabat cum trajecticia pecunia, vel mercibus inde coëmptis, causa debitoris. Idcirco & creditori damnum fuit sarciendum, quod patiebatur ex servi operis nihil sibi reddentibus. Æstimatio earum operarum fiebat in dies singulos, usque ad finem navigationis, quantum nimirum ex his solitus erat quæstus percipere creditor. Præterea qui periculo maris exponebatur, & nihil, si perisset, eo nomine creditori tenebatur reddere debitor, ea de causa & usuram usque ad duplum centesimæ, & non ultra, ejus summæ quam in fine navigationis æstimatio operarum in singulos dies in stipulationem deductarum collecta effecisset, debebat. Hic est sensus, ut supra diximus, legis IV D. de usuris, quæ hactenus inexplicabilis visa est acutissimis Jurisconsultis: *Pro operis servi trajecticia pecunia gratia sequuti, quod in singulos dies in stipulatum deductum est ad finem, non ultra centesimæ duplum debetur.* In quibus verbis ad finem navigationis intelligendum est, nisi verum, ita scripsisse Papinianum, & vocem *navigationis* sustulisse Tribonianum cum locum illum interpolaret, ut alium ei sensum accommodaret. Certe *ad finem* pro in fine accipiendum est. Duplum centesimæ non potest aliter capi, nisi de duplice centesima. Ut enim τὸ τρίτον ἑκατοστῆς, de triente usura dicitur, quæ tertia pars est cente-

centesimæ, ita διπλῶν ἑκατοστῶν, vel διπλάσιον, de dupli-ci, vel bina centesima, accipi necesse est. Docuimus autem, in his quæ præcessere, lege Rhodia cautum fuisse, ut ne aliter fierent trajecticiæ pecuniæ contractus, quam cum periculo creditoris. Si qui alio modo contraxissent in fœnore nautico, ut quemadmodum in communi periculum debitorem respiceret, irritam esse conventionem. Non hoc placuit Romanis prudentibus, ex quórum responsis jure licuit trajecticiam pecuniam in fœnus dare usuris communibus, ut liquet ex leg. IV D. de nautico fœnore. Papinianus ibi dicit, nihil interesse, trajecticia pecunia sine periculo creditoris accepta sit, an post diem præstitutum, & conditionem impletam, periculum esse creditoris desierit. *Vtrobique enim majus legitima usura fœnus non debebitur. Sed in priore quidem specie semper, in altera vero discusso periculo.* Ergo in priore specie ubi trajecticia pecunia citra periculum creditoris accepta est mutua, legitimis majores usuras non deberi respondit, simulque ostendit, ea conditione accipi mutuum posse, ut periculum non sit creditoris, per legitimam autem usuram ibi intelligit centesimam, quæ tunc locum habuit in communibus contractibus. Ubi autem cum creditoris periculo pecunia trajecticia accepta erat, sub pluribus centesimis fœnus nauticum in stipulationem deduci poterat; immo & quantis placeret, nullo modo his à lege constituto. Nauticum autem fœnus etiam sine periculo creditoris dari posse, liquet & ex leg. II Cod. de nautico fœnore. Periculum igitur creditoris in conditione trajecticiæ pecuniæ dandæ positum, usuras ejus ampliabat, & eo usque quidem aliquando, ut alterum tantum earum nomine solveretur, hoc est, duplum sortis. Quinimmo & præter periculum navigationis etiam in alia quam ob pecuniam trajecticiam pactione, poterat & plus quam pecunia data exigi, si aleam amittendæ sortis subiret creditor,

ditor, ut Scævola reſpondit, leg. *periculi pretium eſt*, D. de nautico fœnore. Quæ lex quia & difficilis viſa eſt Juris doctoribus, atque etiam, quod non illi viderunt, mihi videtur mendoſa, integram hic afferemus, ut exponamus eam & emendemus. Sic igitur ſcripta eſt in Pandectis Florentinis: *Periculi pretium eſt, & ſi conditione quamvis pœnali non exiſtente recepturus ſis quod dederis, & inſuper aliquid præter pecuniam, ſi modo in aleæ ſpeciem non cadat, veluti ea ex quibus conditiones naſci ſolent, ut ſi manumittas, ſi non illud facias, ſi non convaluero, & cetera. Nec dubitabis, ſi piſcatori erogaturo in apparatum plurimum pecuniæ dederim, ut, ſi cepiſſet, redderet, & athletæ, unde ſe exhiberet, exerceretque, ut, ſi viciſſet, redderet. In his autem omnibus & pactum ſine ſtipulatione ad augendam obligationem prodeſt.* Legem hanc ſub titulo de nautico fœnore propoſuit Tribonianus propter affinitatem periculi, quod & in hac ad creditorem pertinet ſortis amittendæ cum uſuris, ut in trajecticia pecuniæ mutuæ danda. Deinde quod & in hoc obligationis genere pactum ſine ſtipulatione valet ad eam augendam, haud ſecus atque in pecunia trajecticia, ut infra dicturi ſumus. Nec accedere poſſum doctiſſimi Juriſconſulti ſententiæ, qui putavit, ratione periculi propriam, atque *ἰδικωτέραν* conſtitui differentiam materiæ ac deciſionis hujus legis Scævolæ à legibus trajecticiæ uſuræ. Periculum enim hic intelligi ſerium & impendens, ex quo non minor ſit metus ſortis cum uſuris amittendæ, quam ſpes lucri majoris faciendi. Immo periculum quod ex mari creditori trajecticiæ pecuniæ metuendum impendet, non minus ſerium eſt, nec minoris faciendum quam quod ex eventu capturæ piſcium incerto, aut victoriæ athletæ, imminet. Vincat an non vincat athleta, piſces capiat an non capiat piſcator, non magis aut minus incertum, quam an navis in portum ſalva redeat. Periculi itaque ratio

certio-

certioris aut incertioris, non ponit differentiam inter materiam ac decisionem hujus legis, & legis usuræ trajecticiæ, sed res ipsa, quæ in totum alia, licet periculum prope par creditorem utrobiq; spectet ex eventuum incertitudine, in quam pacta est restitutio pecuniæ creditæ cum accessione. Ideo recte atque ordine huic legi locum esse voluit Justinianus sub titulo nautici fœnoris, ob periculi affinitatem, quod in utroque themate ad creditorem attinet. Magnas porro huic Scævolæ legi offudit tenebras importune inserta negatio, quæ sententiam Jurisconsulti turbavit, dilucidam alias futuram si ea dempta lectum esset: *si modo in aleæ speciem cadat.* Nisi ita legas, nullus est sensus. Nam quod alii commenti sunt scripturam, quam Molinæus frustra defendit, *si modo in aliam speciem non cadat*, aliena etiam illa plane est ab Jurisconsulti mente. Nisi hic contractus in aleæ speciem quamdam caderet, nullum in eo daretur periculi pretium. Ubi alea non est, nec ulla eventus futuri incertitudo, nullum etiam periculum inde timeri potest. *Periculi*, inquit, *pretium est, & si conditione quamvis pœnali non existente recepturus sis quod dederis, & insuper aliquid præter pecuniam, si modo in aleæ speciem cadat.* Certe nec periculum esset, nec periculi pretium in pactionem deduceretur, si res in aleæ speciem non caderet. At est periculi pretium, si recepturus quod dederis & insuper aliquid accessionis nomine, quamvis pœnalis non existat conditio, si modo eventus in quem pacisceris incertus sit, & aleam habeat, cujus periculum ad te pertineat, ut si conditio, qua redditum tibi iri cum augmento quod credidisti pactus es, non impleatur. Pœnalis est autem conditio, qua quis recepturus est quod dederit, & insuper aliquid præter sortem, si pecuniam mutuam ea lege dederit, ut si verbi gratia Calendis futuris non reddatur, pœnæ nomine aliquam summam dari stipuletur præter sortem. At hic pœnalis

nalis conditio non existit, qua quis recipiat quod dederit & aliquid amplius pecunia credita, sed periculi pretium est potius, quam pœna sub conditione, si modo, ut dictum est, id in aleam cadat. Nam, ut dixi, si non sit alea, non est periculum, nec adeo periculi pretium. Perperam Molineus in hujus legis expositione scribit, Scævolam quamdam remotam more suo, & obscuriorem similitudinem consectatum esse. Ut enim natura pœnæ est esse in pendenti, ut pote sub conditione, qua extante committitur, & vero deficiente cessat, ita hic utriusq; contrahentium damnum, vel lucrum in pendenti sunt. Hæc nihili sunt, nec omnino ad rem pertinent, nec Scævolæ quidquam quo minus obscurus sit, conferunt. Duo sunt modi quibus pecuniam, quam mutuam damus, recipimus, & insuper aliquid præter sortem creditam, cum usuras stipulamur, aut cum pœnam nisi intra certum tempus soluta sit pecunia, pro usuris. Usuræ in stipulatum veniunt sine conditione. Pœna ut plurimum cum conditione venit, nisi sua die pecunia solvatur. Tertius nunc modus accedit, qua quis pecuniam quam dederit, recepturus sit, cum aliquo auctario, ex hac lege Scævolæ, periculi pretio. Verum ut hoc fit, res cadere debet in speciem aleæ, *veluti ea*, inquit, *ex quibus conditiones nascuntur, ut si manumittas, si illud non facias, si non convaluero, & cetera*. Similitudinem affert ejusmodi conditionum, quæ aleam & casum habent. Cujusmodi sunt stipulationes, quæ sub conditione fiunt, *cum in aliquem casum differtur obligatio, ut si aliquid factum fuerit, vel non fuerit, committatur obligatio*, ut est in Inst. lib. III De verborum obligationibus. Ubi *casus* est τύχη, ut reddit Theophilus, & alea. Nam & *casum tabulæ*, pro alea dixit Juvenalis. *Ad casum tabulæ posita sed luditur arca*. Subjungit Scævola: *Sed nec dubitabis, si piscatori erogaturo in apparatum plurimum pecuniæ dederim, ut si cepisset redderet: & altheta, unde se ex-*

hiberet

hiberet exerceretque, si vicisset, redderet. Hæc sunt propria exempla hujus legis; quæ aleam manifestam habent, ut & illæ stipulationes quas in exemplum attulit, sub conditione casuali & incerta fieri solitas. Sed in illis merum lucrum stipulamur, cujus spes pendet à casu, si aliquid factum, vel non factum fuerit. Hic vero aleæ & casus periculum in nos suscipimus, ut si quid non fiat, totum quod credidimus amittamus, si fiat, cum augmento & accessione recipiamus. In quo clarum est aleæ speciem inesse. Nam & *alea emi* dicitur, cum captus piscium emitur, sub incerto eventu an aliquid extracturus sit piscator. Leg. VIII D. de contrahenda emptione. *Veluti cum quasi alea emitur quod fit cum captum piscium, vel avium, vel missilium emimus, emptio enim contrahitur etiam si nihil inciderit.* Vide & leg. VII D. de Hered. vel act. vend. ubi *aleam non emi in hæreditate* dicit Jurisconsultus, ut in venatione & similibus. Piscatum & aucupium intelligit, ut habetur in leg. XI D. de actionib. Empti. *Veluti cum jactum retis à piscatore emimus, aut indaginem plagis positis à venatore, vel pantheram ab aucupe.* Ubi *panthera* non est universum aucupium, ut placet eruditis Jurisconsultis. Significaret potius universam venationem. Hoc sensu & de omni quod cepisset venator, non auceps, esset accipiendum. Sed πανθήρα genus est retis, quo omne genus minutarum avium capitur, ut πανάγρα, quo pisces omne genus. Ut *indago* emi dicitur cum quidquid ferarum indagine includitur & capitur, emimus, ita & *panthera* emitur, id est, quidquid avium eo retis genere involvitur. Nam *indago* non est universa venatio, sed plagæ quibus saltus incinctus est hoc nomine appellantur, ad includendas feras quæ in saltu eo reperientur. Si nihil reperietur ferarum, aut si indaginem evaserint, nihil debetur ei qui indaginem in incertum emit capturæ eventum. Perperam Servius *indaginem ferarum* investigationem exponit.

exponit. Et ex eo auctor Glossarum *indago*, ἐξιχνιασμός. Omnes plagæ ita vocantur quibus incinctus est saltus, ut plane constat ex ipso Virgilio :

— *Saltusque indagine cingunt.*

Et ex Jurisconsulto hoc loco : *aut indaginem plagis positis.* Ab indagando certe dicta est. Nam ubi indago erat circumposita saltui, tum per totum saltum feras investigabant & indagabant exagitabantque, ut in plagas propellerentur excitatæ. Quod in piscatu *jactum retis emere est*, Græci dicunt βόλον ἀγοράζειν, quando spes & incertum rei emitur. Sic capta est illa aurea Delphica, quam Apollinis oraculum jussit sapientissimo, qui tum viveret, deferri, quum contentio inter piscatores, qui eam reti è mari traxerant, & juvenes, qui retis jactum emerant, orta esset. Diogenes Laërtius in Thalete: Φασὶ γὰρ, νεανίσκους τινὰς Ἰωνικοὺς βόλον ἀγοράσαι παρὰ Μιλησίων ἁλιέων, ἀνασπασθέντος δὲ τοῦ τρίποδος ἀμφισβήτησις ἦν. Theocritus de piscatore:

— Μέγα δίκτυον εἰς βόλον ἕλκει.

Paulo post idem Diogenes γρῖπον vocat, quem supra βόλον. γρόνου δὲ Λεβεδίων τινῶν αὐτόθι γρῖπον ὠνησαμένων καταληφθῆναι, καὶ τὸν τρίποδα. *Cum emissent quidam Lebedii jactum retis.* Perperam legitur γοῦπον. Inde verbum γριπίζειν, pro piscari proprie, & γριπεὺς piscator. At per tralationem, pro *capere.* Unde δυσγρίπισος, avarus, & tenax. Et γριπὸς rapax, ut μῖμος & μίμηςις significat & mutato accentu τὸν μιμητὴν, & histrionem. Persæ qui multa habent cum Græcis communia vocabula گرفتن *Griphtan*, pro capere & adprehendere usurpant, & pro captura, vel prehensione. Græci γρῖφον etiam pro reti dicunt. Unde γρῖφοι ænigmata & perplexa tortuosaque dicta, more retis implicata & involuta, vel quod irretiant eos qui ab his se nō possunt expedire. *Gripare* etiam pro capere hinc hodieque dicimus, & Germani Belgæque grijpen.

Sub alea igitur pecuniam suam credit, qui piscatori eam expendit in apparatum piscationis sumptus facturo, ut si capiat aliquid, eam reddat cum augmento, si nihil capiat, quod dedit amittat creditor. Similiter & qui athletæ unde alat se, & exerceat, eadem lege dat, si vicerit, reddituro, si victus sit, omne retenturo. Athletæ tempore exercitii magnos sumptus faciebant, atque ut dicit Diogenes in Solone, Ἀθληταὶ ἀσκούμενοι πολυδάπανοι. Ex his perspicuum est, recte à nobis in hoc Scævolæ responso restitutum esse, sublata negatione, *si modo in aleæ speciem cadat*. Sequitur apud eumdem Scævolam in eadem lege: *In his autem omnibus & pactum sine stipulatione ad augendam obligationem prodest*. Augetur obligatio cum præter sortem aliquid accedit, quod cum sorte redditum nobis iri stipulamur. Et in usuris quidem exigendis pactum sine stipulatione nihil prodest: nec enim debētur ex simplici pacto, ubi nimirum solus debitor obligatur, lucrumque ad creditorem sine periculo suo rediturum est. Ceterum ubi periculum ex æquo spectat creditorem ac lucrum, spesque etiam lucri ex eventu incerto conditionis debitori allucescit, tum ad augendam obligationem & pactum valet sine stipulatione. Sic frumenti vel hordei mutuo dati accessio etiam ex nudo pacto præstabatur, leg. XII Cod. de usuris. Quia, ut videtur, ex incerti pretii fructuum ratione, contingebat & debitorem plerumque lucrari. Ideoque in illa mutui datione, sicut jam ante notavimus, majores ejusdem materiæ usuras pacisci licitum erat. Ad trajecticiæ quoq; pecuniæ usuras exigendas solum pactum sine stipulatione proderat, ut planum omnino est ex leg. VII D. de usuris. In qua Paulus dicit, *in quibusdam contractibus etiam usuras deberi, quemadmodum per stipulationem*. Id est, æque atque eodem modo ac si in stipulationem deductæ essent, cum tamen nudo pacto de his solvendis convenisset. Deinde subjungit & explicat in quo gene-

genere contractuum debeantur usuræ, velut per stipulationem: *Nam si dedero decem trajecticia, ut salva nave sortem cum certis usuris recipiam, dicendum est posse me sortem cum usuris recipere.* Ergo & in trajecticia cum periculum ad creditorem pertinet, & in illis contractibus de quibus Scævola loquitur lege superius exposita, qui in aleæ speciem cadunt, & in quibus ob pretium periculi aliquid præter sortē paciscitur creditor, pactum valet ad obligandum debitorem sine stipulatione. Nec secus obtinet in frumento & oleo, aliisque fructibus tam aridis, quam liquidis mutuis dandis, propter incertum pretium ex bona aut mala annona, & incerto ejusdem pretio subsequuturi temporis. Unde usu venit plerumque, ut creditor rem suam eo tempore det, quo poterat maximum ex ea compendium facere, care vendundo, & recipere eam cogatur illo anno quo vili pretio venibit, adeo ut ex sorte ipsa cum accessione, quæ est reddita, vix tantum corradere queat quantum fecisset ex sola sortis modiatione cum eam dedit mutuam. Duplici autem ratione pecunia trajecticia fœnore dabatur, cum creditor periculum ejus agnoscebat. Aut enim præfiniebatur certum tempus intra quod periculum esset creditoris, quo elapso, ut periculum desinebat ad eum spectare, ita etiam nauticæ usuræ cessabant, & communes incipiebant currere. Aut in totum navigationis tempus, donec navis rediisset salva, sub usuris de quibus convenerat, creditoris periculo dari solebat. Diei præstituti mentio fit in lege, *si interest*, D. de nautico fœnore, ubi dicitur, *post diem præstitutum & conditionem impletam periculum creditoris esse desinere.* Item leg. VI eodem, *intra præstitutos dies amissa nave.* Et sub finem ejusdem legis: *vel si navis postea perierit quam dies præfinitus periculo exactus fuerit.* De hoc præstituto tempore videtur intelligere Justinianus in Novella CVI, cum trajecticiam, quæ datur in totum

navigationis ſpatium, donec navis incolumis ad portum pervenerit, uſuras pendere dicit, οὐκ εἰς χρόνον τινὰ ῥητὸν ἀριθμουμένας, ἀλλ' ἕως ἂν ἡ ναῦς ἐπανέλθοι σεσωσμένη, *non in certum tempus præſtitutum numerandas, ſed eo uſque donec ſalva navis in portum redierit.* Quæ altera ſpecies trajecticiæ ibidem ponitur diverſa ab illa, quam priore loco memoravit, quod hæc ſcilicet totum navigationis tempus complectatur, illa præfinitum, poſt quod periculum ad creditorem non amplius pertineat. Ea quæ in totum navigationis tempus uſuram ſtipulatur, non ante cum ſorte ſolvendam, quam navis ſalva redierit, τόκον ἀμφοτερόπλουν Græcorum exhibet. De qua Paulus leg. III D. de nautico fœnore. *Nam ſi dedero decem trajecticia, ut ſalva nave ſortem, cum certis uſuris recipiam, dicendum eſt, poſſe me ſortem cum uſuris recipere.* Plane τὸν ἀμφοτερόπλουν intelligit, quem ita definit Juſtinianus, ἐὰν ἡ ναῦς ἐπανέλθοι σεσωσμένη, quod Paulus brevius dixit, *ſalva nave.* Atqui id etiam poſſit accipi de ſalva nave intra præſtitutos cautione trajecticiæ dies. Puto tamen ſimpliciter ſumi debere, ſi ſalva navis redierit, ad portum nempe, unde ſolvit navigatura. De Amphoteroplu etiam accipienda videtur lex Diocletiani Cod. de nautico fœnere, *trajecticiam pecuniam, quæ periculo creditoris datur, tam diu liberam eſſe ab obſervatione communium uſurarum quamdiu navis ad portum adpulerit.* Ad portum nimirum ex quo profecta eſt, ſi ad eum adpulerit ſoſpes. Quamvis non defuturos putem, qui de quocunque portu poſſe capi contendant, ad quem navis adpulerit, ex pactione qua in alteram tantum navigationis partem periculum trajecticiæ ſuſceperit creditor, quem ἑτερόπλουν τόκον Græci appellant. Sed illis non aſſentior. Hæc navigatio ἀμφοτερόπλους, quæ nimirum commeat & remeat, lex Rhodia vocat καταπλουν. Sic enim ibi legendum: καθὸ χρήματα χρεωνεῖν καὶ ἀποστέλλειν ἐπὶ πλοίου καθ' ἑτερόπλουν ἢ καταπλουν.

Nam

Nam καταπλους proprie dicitur, cum ex alto redit navis, & in portum unde exierat remeat. Unde *cataplus*, etiam Latinis, & præcipue poëtis, de stolo sive classe, quæ Alexandriam ibat, ac redibat Romam. *Lagea cataplus* Marcellino. Idem est igitur, εἰς καταπλουν pecuniam mutuam dare, & εἰς ἀμφοτερόπλουν. Non enim dicitur καταπλους, nisi cum navis in eumdem portum revertitur unde exierat. Et sic καταπλεῖν passim apud Demosthenem accipitur, de nave regressa, unde egressa fuerat. Ut contra Dionysodorum: Εἴ τις ἄνθρωπος δανεισάμενος χρήματα ἐκ τοῦ ἐμπορίου τοῦ Ἀθηναίων, τὴν συγγραφὴν διαρρήδην γεγραψάμενος, ἐφ' ᾧ καταπλεῖν τὴν ναῦν εἰς τὸ ὑμέτερον ἐμπόριον, εἰ δὲ μή, ἀποτίνειν διπλάσια τὰ χρήματα. Ubi illa verba ἐφ' ᾧ τε καταπλεῖν, *ea conditione, ut navis redeat in vestrum emporium*, sunt exponenda. Item contra Zenothemin: Καὶ τῶν ἀρχόντων, τῶν ἐν τῇ Κεφαλληνίᾳ γνόντων Ἀθήναζε τὴν ναῦν καταπλεῖν ὅθενπερ ἀνήχθη. Et paulo post: Ὅθεν ἐξέπλευσε τὸ πλοῖον, ἐνταῦθα καὶ καταπλεῖν αὐτό. Inde in oratione contra Dionysodorum, Σικελικὸς κατάπλους de navibus mercatorum, quæ ex Atheniensium portu solverant, ut in Siciliam ad mercatum frumenti irent, quæ inde redierant onustæ frumento: Μετὰ δὲ ταῦτα, ὦ ἄνδρες δικασταί, ἐπειδὴ ὁ Σικελικὸς κατάπλους ἐγένετο, καὶ αἱ τιμαὶ τοῦ σίτου ἐπ' ἔλαττον ἐβάδιζον. Exemplum τοῦ ἑτεροπλοίου extat in leg. ejusdem Diocletiani III Cod. eodem, de eo qui nauticum fœnus ea conditione dederat, ut post navigium, quod in Africam dirigi debitor asseverabat, in Salonitanum portum nave delata, fœnebris pecunia sibi redderetur, quia nimirum, navigii duntaxat quod in Africam destinabatur, periculum susceperat. Nave adpulsa ad littus Africæ, aut ad portum Carthaginis, ut convenerat, pecunia cum usuris creditori debebatur, quam ille sibi solvi voluit, nave in reditu delata in Salonitanorum portum. Temporis illius quo navis ex Africa Salonas usque rediens navigavit, periculum

non ad eum ſpectabat, & ſi in ea navigatione periiſſet navis, damnum rei creditæ non incurriſſet, quia periculum tantum navigationis quæ ex portu Salonitano in Africam dirigebatur, ſuſceperat, non etiam reditus ex Africa Salonas. Apparet, Salonitanum fuiſſe hunc creditorem,& navem ſolviſſe Salonis Africam petituram. Nam & in Salonitanorum portum nave delata fœnebrem ſibi pecuniam reddi pactus eſt, ubi nimirum ex Africa Salonas rediiſſet, cum tamen profectionis tantum periculum, non etiam regreſſionis ad ſe pertinere caviſſet. Manifeſtum exemplum τȣ̃ τόκȣ ἑτεροπλοΐȣ. Sed an de hoc heteroplœo fœnore explicandæ illæ leges, quæ mentionem faciunt præſtitutorum navigationi dierum, & temporis periculo præfiniti ad uſuras petendas trajecticiæ, cum ſorte? Aliud certe videtur. Nam æque indeterminatum tempus in heteroplu,quam in amphoteroplu. Ut in lege Diocletiani, quam paulo ante explicavimus, qui trajecticiam fœnori ea lege dederat, ut poſt navigationem, quam in Africam deſtinare ſe dicebat creditor, pecunia ſibi ſolveretur, non ſuſcepto periculo niſi ejus navigationis quæ in Africam dirigebatur; tempus nullum præſcripſit, aut præſtituit ei navigationi intra quod peragi deberet, ſed pepigit tantum, ut poſt eam peractam, ſibi pecunia,cum uſuris de quibus convenerat, redderetur. Nec in amphoteroplu ſolebat ſtatui dies præfinito intra quem redire deberet navis, ſed expectabatur navigationis finis, quam longus eſſet futurus, ut diſerte ſcribit Juſtinianus in Novella CVI. Nec aliter obſervabatur in heteroplu. Alia itaque ſpecies fuit, qua in pactione, aut ſtipulatione trajecticiæ caveri ſolitum, ut ſi poſt præſtitutos à creditore dies periret navis, crediti detrimentum non ſentiret, ſin vero intra ſtatuta navigationi tempora amiſſa eſſet navis, tum debitæ ſibi pecuniæ damnum creditor incurreret, qui ejus temporis à ſe præſcripti periculum in ſe rece-

receperat. Ita dari solitam pecuniam trajecticiam, clare ostendunt verba Pauli leg. VI D. de nautico fœnore: *Sed cum trajecticia pecunia ita datur, ut non alias petitio ejus creditori competat, quam si navis intra statuta tempora pervenerit, ipsius crediti obligatio non existente conditione defecisse videtur, & ideo pignorum quoque persequutio perempta est, etiam eorum, quæ non sunt amissa.* Eaque omnino trajecticiæ species est, cujus meminit Justinianus in prædicta Novella CVI, cujus cautio ad recipiendas cum sorte usuras, concipiebatur, *εἰς χρόνον τινὰ ῥητόν.* Nam altera ratio, quæ utramque speciem comprehendit τῶν *ἀμφοτεροπλοίων*, & τῶν *ἑτεροπλοίων*, nullas navigationi metas aut terminum ponit, sed in diem reditus navis, quocunque tempore futurum, sortis & usurarum solutionem protollit. Ergo in illa priore specie sic concipi solebat cautio, ut numerus dierum exprimeretur quorum periculum subire vellet creditor, quibus in navigatione elapsis in tuto ipse esset quoad pecuniam creditam. Id perspicue docetur cautionis nauticæ exemplo, quod posuit Scævola leg. CXXII, D. de verborum obligationibus. Ibi enim ducenti dies præscribi videntur ad perficiendam navigationem, quæ periculo creditoris esset futura. Verba Scævolæ hæc sunt: *Callimachus mutuam pecuniam nauticam accepit à Sticho servo Seii in provincia Suria, in civitate Beruto, usque Brentesium, idque creditum esse in omnes navigii dies ducentos, sub pignoribus & hypothecis mercibus à Beruto comparatis & Brentesium perferendis, & quas Brentesio empturus esset, & per navem Beruto invecturus.* Ea tamen verba, ne quid dissimulem, vitii habere suspecta cogor, *idque creditum esse in omnes navigii dies ducentos sub pignoribus & hypothecis.* Nam quæ sequuntur in ipsa conventione expressa non hoc adstruunt, sed destruunt potius. Cavet enim ibi creditor disertis verbis, uti Callimachus, cum Brundusium

pervenerit, inde intra Idus Septembres, quæ tunc proximæ futuræ sunt, aliis coëmptis mercibus, & in navem impositis, ipse in Suriam navigatione proficiscatur, aut si intra diem suprascriptam non reparaverit merces, nec de ea civitate enavigaverit, reddat in continenti universam pecuniam, quasi perfecta navigatione, præstetque sumptus omnes eam pecuniam prosequentibus Romam usque deportandam. Hæc non conveniunt cum ducentis diebus præfinitis totius navigationis tempori. Etenim si ducentos dies præstituerat intra quos perficienda erat navigatio periculo futura creditoris, quid opus in ipsa stipulatione, quæ interponitur, cavere, ut intra Idus Septembris proxime futuras, debitor è Brundusio proficiscatur aliis emptis mercibus Berutum perferendis, aut nisi id faceret intra præscriptam diem, in continenti ibi redderet pecuniam, quæ Romam deportaretur? Nova quippe hæc stipulatio fuit ac diversa à priore, quæ ducentos dies navigationi statuebat. Nam illa priore satis habuisset creditor, si debitor intra ducentos dies navigationem absolvisset, ac ducentesimo die navem in portu Beruti stitisset salvam. Hac secunda sufficere ipsi debuit ex pacto convento, si intra Idus Septembres, ipsis etiam Idibus comprehensis, debitor è portu Brundusii solvisset versus Berytum navigaturus, cum mercibus quas ibi reparare ex pactione debuit. Nec enim illi audiendi, qui dicunt, necesse fuisse debitori secundum verba stipulationis Berutum pervenire. Quod nullo modo evincit stipulatio, immo contrarium. Si enim hoc voluisset creditor, expresse cavisset, intra Idus Septembres proximas Berytum rediturum esse cum nave & mercibus debitorem. Atqui stipulatu tantum continetur, ut intra Idus Septembres aliis mercibus Brundusii emptis & in navem illatis in Syriam proficiscatur, id est, è portu Brundusii solvat. Restabant quippe ab Idibus Septembribus. quibus si è portu Brundusino exiis-

exiisset debitor in Syriam navigaturus, conventioni satisfecisset, usque ad diem quo clausa haberi maria incipiunt circiter sexaginta. Clauduntur enim maria, secundum veteres, ex die tertio Idus Novembres, usque in diem sextum Idus Martias. Ergo ex Idibus Septembribus, usque ad diem tertium Idus Novembres, quo maria primum clauduntur, duo fere menses navigationi idonei, quibus à Brundusio Berutum pervenire potuit debitor. At si computes omnes dies qui navigationi apti sunt, ab aperiri cœpto mari usque ad cœptum claudi, invenies non ducentos solos, sed ducentos quadraginta sex. Non igitur, cum ducentos dies in omne navigii tēpus, cujus periculum susceperat creditor, numeravit Scævola, respexit ad omnes dies anni navigabiles, sed ad eos quos præstituerat creditor tempori, quo perfici debebat navigatio. Atqui aliam conditionem apposuit in ipsa conventione, nempe, ut intra Idus Septembres aliis mercibus comparatis, de Brundisio enavigaret debitor petiturus Berutum. Si ipsis Idibus solvere è portu Brundesino cœpisset debitor, legem implesset à creditore impositam. Nam in hac loquutione intra Idus, ipsæ Idus esse censentur, ut in illa *intra Kalendas*, ipsæ etiam sunt Kalendæ, leg. I D. de successorio edicto. Nullum igitur jam dubium est quin mendum sit in illa oratione; *idque creditum esse in omnes navigii dies ducentos.* Nec enim verba Scævolæ à verbis conventionis, quæ subjecta est, recte dissiderent, in quibus nihil de ducentis diebus. Scribendum minima mutuatione: *Idque creditum esse in omnes navigii dies ducendum.* Pro quo non dubito quin Tribonianus, ut nunc legitur, reposuerit. Illius lectionis sensus est, creditum in omnes navigii dies ducendum, id est, usque ad finem perfectæ navigationis, ut in ἀμφοτερόπλῳ mos erat. *Navigium* hic pro navigatione, ut & leg. III Cod. de Nautico fœnore. *Creditum ducendum in omnes navigationis dies*, id est,

 ut

ut crediti usuræ ducerentur in omne navigationis tempus. Sic Cicero lib. VI ad Atticum: *Confeceram, ut solverent centesimis sexennii ductis, cum renovatione singulorum annorum.* Idem lib. v Epist. ult. *Præsertim cum senatusconsultorum modo factum sit, puto postquam tu es profectus, ut centesimæ perpetuo fœnore ducerentur.* Alia adhuc sunt in eadem lege mendosa, quæ purganda sunt. Ut in his: *Et cum ante Idus suprascriptas secundum conventionem mercibus in navem impositis, cum Erote conservo Stichi quasi in provinciam Suriam perventurus enavigavit.* Conventio erat, ut intra Idus Septembres Callimachus Brundusio exiret, & Berytum navigaret. Non satisfecisse conventioni dicitur. Ergo eum oportet post Idus Septembres enavigasse. Nam si in ipsis Idibus è portu Brundusino solvisset, conventioni satisfecisset, qua ut intra Idus inde enavigaret, cautum fuit. At nihil minus quam ex his verbis id erui potest. Nec unquam eruatur, nisi legamus: *Et cum non intra Idus suprascriptas secundum conventionem, mercibus in navem impositis*, &c. Mercibus quidem impositis in navem quasi in Syriam perventurus enavigavit, sed non secundum conventionem, quia non intra Idus. Post Idus igitur è portu solvit. Alias etiam commode scribi posset: *Et cum post Idus suprascriptas, non secundum conventionem.* Sed illa scriptura, quam priore loco proposuimus, melior, & verior. Sequitur apud Scævolam: *Quæsitum est, nave submersa, cum secundum cautionem Callimachus merces debito perferendas in navem misisset, eo tempore quo jam pecuniam Brentesio reddere Romam perferendam deberet.* Scriptum hic fuit ex ævi illius idiotismo, *merces Berito perferendas*, pro *Beriton.* Sic *Copto & Ptolemaide urbes* apud Capitolinum. Et in Itinerario Antonini, etiam in vetustissimis Codicibus, nomina urbium hoc casu recensita repeririuntur. Inde *debito*, pro *Berito* in membranis Pisanis.

Sed

Sed hoc leve. Callimachus secundum cautionem quidem merces emptas Brundusio in navem imposuerat, Berytum perferendas, non eo tamen tempore, quo conventum fuerat, sed eo quo jam pecuniam ex pactione Brundusio reddere debebat Romam deportandam. Accedo itaque viro docto emendanti, *merces Beryton perferendas in navem misisset, sed eo tempore.* Non tamen in ea sum qua ille sententia, solvisse quidem navem Callimachum ante Idus, sed eo tempore, quo jam pecuniam redderet, id est, cum Idus non longe abessent, certumque esset jam intra Idus Berytum eam appellere non posse. Atqui non ea mens contrahentium fuit, ut intra Idus debitor Beryton appelleret, sed ut intra Idus navem solveret Brundisio, & ex ea civitate enavigaret. Quod ita clare verba cautionis ostendunt, ut dubitare non liceat, quibus tantum convenit, ut intra Idus Septembres in Syriam per navigium, id est, navigationem proficiscatur. Qui proficiscitur, nondum pervenit. Deinde subjicitur, *aut si intra diem suprascriptam non reparasset merces, nec navigasset de ea civitate, redderet universam continuo pecuniam quasi perfecto navigio.* Non igitur aliud voluit conventio, quam ut intra Idus de civitate Brundisii enavigaret, id est, exiret & navem solveret. Ceterum si ante Idus ex ea navem solvisset, conditionem impleverat. Nam qui ante Idus aliquid facit, intra Idus utique id facit. Nihil itaque verius nostra emendatione & explicatione. Quæ confirmatur sequentibus, ubi quæritur, *si Callimacho post diem suprascriptam naviganti Eros suprascriptus servus consenserit, an actionem domino suo semel acquisitam adimere potuerit.* Non ergo ante Idus navigavit, sed post Idus, cum intra Idus navigare deberet, id est, navem solvere. In eadem lege qui Stichus Seii prius dictus est in verbis Scævolæ, à quo pecuniam mutuam accepit Callimachus, postea in verbis conventionis dicitur Stichus

Stichus Lucii Titii. Aut mendum est in alterutro, aut certe, quod malo, Jurisconsultus permutavit nomina, quæ parum interfuit mutata, cum de Sticho, qui mutuam pecuniam dedit, nihil mutarit. Enimvero, vel hoc modo tempus præstituisse videtur creditor navigationi, qui cavit, ut intra Idus Septembres navigaret debitor Brundusio Berytum rediturus. Tanto enim citius perventurus Berytum fuit, finemq; navigationi impositurus. Præterea cum post Idus Septembres varia oriantur occidantque sidera navigantibus infesta, ut arcturus, æquinoctium, hœdi, taurus, usque ad Novembrem mensem, quo maria claudi solebant apud veteres, tempus illud prævenire voluit creditor, & periculum per hoc evitare navigio ex maris tum crebris tempestatibus imminens, quod ipse præstare debebat. Menses enim quidam erant navigantibus accommodi, quidam ancipites, alii plane intractabiles. Idonei sunt æstivi menses, dubii autumnales & verni, plane incommodi hiemales, & periculosi. Quæ intra æstivos menses institui ac peragi poterat navigatio, ut minus habebat periculi, ita qui per eos menses navigaturis pecuniam trajecticiam dabant, minores usuras stipulabantur. Unde multi ad ἑτερόπλουν tantum, non etiam ad ἀμφοτερόπλουν pecuniam fœnebrem mutuam dabant, quia ἀμφοτερόπλους plerumque incidebat in dubios menses & autumnales. Idcirco & majores usuras stipulari consueverant, qui in utramque navigationem trajecticiam dabant, quia periculum inde magis manifestum certumque impendebat. Et quemadmodum de reditu cavebant, ut intra certum tempus, puta intra Idus Septembres, ex urbe, quam petierant, navem redituri solverent, ita etiam cum primum ad mercatum irent, quo die solvere deberent, in conventione creditor depacisci solebat, ut apparet ex leg. III D. de nautico fœnore. *In nautica pecunia ex ea die periculum spectat creditorem ex quo navem navigare convenit.*

convenit. Ita enim scribẽdum, non, *conveniat.* Nec de tempore ad navigandum commodo & convenie͂nte id accipi debet, ut quibusdam placuit. Fortassean haud aliter prȩstitui tempus solitum dicas, quam hoc modo, ut in profectione & in reversione dies, qua navem è portu solvere deberet trajecticiæ reus, à creditore præscriberetur. Videamus tamen an probabile, sit certum numerum dierum, ex quo navis, vel in eundo, vel in redeundo è portu solvisset, navigationi præfiniri etiam penes quosdam fuisse moris. Verbi gratia, ego Mævius do pecuniam mutuam trajecticiam Titio, navigaturo Amstelodamo Rupellam, & inde Rupella Amstelodamum, dum ne plus quam tres menses in tota navigatione consumat, à die numerandos, qua navis Amstelodamo navigare cœperit. Eo certe nos ducunt Jurisconsulti verba in leg. VI D. de Nautico fœnore. Ea quippe conventione trium tantũ mensium periculum susciperet creditor, intra quos si perisset navis, ipse nihil reciperet, neque sortis, neque usurarum: si vero post illud tempus aliquid navi accideret, nihil damni pateretur, sed conventioni locus esset, cum de sorte, tum de usuris. Sed hoc pacto contingere posset, ut navis adhuc in mari deprehensa post tres illos menses præfinitos non amplius creditoris periculo navigaret. Finge enim debitorem ventis adversis in portu diu detentum, nec potuisse navigare ante paucos dies quam trimestre illud spatium finiret. Hoc videtur adversari leg. I Cod. eod. quæ dicit, *trajecticiam pecuniam quæ periculo creditoris datur tamdiu liberam esse ab observatione communium usurarum, quamdiu navis ad portum adpulerit.* Ergo quamdiu navis adhuc navigat, usuræ nauticæ currunt, & periculum est creditoris. Contra facit etiam, ut apparet, lex IV ejusdem tituli, in qua scribitur, *trajecticia pecunia, quæ periculo creditoris mutuo datur, casus, antequam ad destinatum locum navis perveniat, ad debitorem non pertinere.* Verum

tum hoc ita intelligendum, si tali conditione conventio facta sit. Nam si convenerit, ut sine creditoris periculo trajecticia per totum tempus navigationis eat, valere conventionem non est dubium, ut eadem lex testatur addita hac clausula, *sine hujusmodi vero conventione, infortunio naufragii debitor non liberabitur.* Si igitur trajecticia ita dari potest, ut in totam navigationem periculum non sit creditoris, nec dubium quin ita etiam detur, ut in partem tantum navigationis periculum ejus sit, hoc est, intra certos dies quos præstituerit, post quos veluti conditione impleta periculum ejus esse desinit. Quod expresse Papinianus scribit leg. IV D. de Nautico fœnore. *Vtrobique*, inquit, *majus legitima usura fœnus non debebitur, sed in priore quidem specie semper, in altera vero discusso periculo, nec pignora, nec hypotheca titulo majoris usuræ tenebuntur.* Hæ igitur duæ species nautici fœnoris, cum in finem navigationis quam longa futura est, solutio differtur donec navis salva redierit: & cum certum præfinitur tempus, numero etiam dierum expresso, intra quos si salva navis in portum adpulerit, petitio trajecticiæ pecuniæ creditori competit, si vero amissa sit navis, ipsius crediti obligatio, non existente conditione, deficit, & suum perdit creditor. Nunc videndum de usuris utriusque speciei. In hac secunda specie minores exigi solitas constat ex Novella CVI Iustiniani, quæ τόκῳ Græcorum ἐπιδεκάτῳ fere respondebant. In priore vero majores, & ἐπογδόῳ τόκῳ pares, quas centesimæ nomine venire non solum voluit Justinianus, sed longe ante ipsum in more usuque fuit *centesimas* appellari. Molinæus tamen in hac Novella suprascripta non putat Justinianum loqui de centesima, sed de certa summa semel solvenda in fine navigationis. Atqui certa illa summa quæ ad finem navigationis solvitur, quæque octavam partem sortis efficit, centesima est Justiniani, & vetustiorum aliquot

Justi-

Justiniano Imperatorum. Deinde quamcunque summam animo concipias, fere ad centesimam unam aut plures cum aliqua centesimæ partium reduci poterit. Veteris porro Græciæ more quamvis de certa summa in nautico fœnore post navigationem perfectam solvenda syngraphæ scriberentur, usuræ tamen genus nomine suo exprimi poterat, secundum communium usurarum modum, ut Xenophon usuram nauticam ἐπίπεμπτον τόκον esse dixit, quia vulgo de quinta parte sortis præstanda in nautico fœnore conventio interveniret. Aliquando tamen & quartam præstari solitam observavimus, qui erat ἐπιτέταρτος τόκος. Interdum ea summa in stipulationem veniebat, quæ satis difficulter in usuræ communis appellationem cadere posset. Ut apud Demosthenem, in syngrapha Androclis Sphettii, in mille drachmas ducentæ viginti quinque trajectitio fœnore exiguntur. Et minor est ἐπιτετάρτου hic τόκος, & major ἐπιπέμπτου. Sed nec ad centesimam reduci exacta ratione potest. Non sunt enim duæ centesimæ integræ. Nam in mille drachmas, ducentas & quadraginta darent usuræ nomine. Sesquicentesima tamen usura hæc major, cum centum & octoginta drachmæ usura sesquicentesima solvendæ, sortem habeant mille drachmarum. At hic ducentæ ac viginti quinque in millenas sortis penduntur pro usura. Quod si illius usuræ modum ad centesimæ rationem velis exacte redigere, ducentæ viginti quinque drachmæ in millenas, usuram efficiunt sesquicentesimam, cum triente centesimæ, & semuncia usura. Sesquicentesima quippe centum & octoginta drachmas in mille reddit. Triens centesimæ quadraginta. Semunciarium porro centesimæ fœnus in mille sortis præstat annuas quinque drachmas. Sic fient ducentæ ac viginti quinque drachmæ. In eadem syngrapha Androclis major etiam usura pacta conventa legitur, quæ facile redigitur ad centesimariam rationem. Si

post

post Arcturum debitor enavigaret è ponto ἐφ' ἱερὸν, ut in mille drachmas, trecentas solveret, quæ binæ sunt centesimæ cum dimidia, convenit. Ita de aliis. Ex quibus videre est, quantum ratio fugerit Molinæum, qui putarit, quod datur in fine navigationis pro trajecticiæ pecuniæ lucro, certam esse summam, quæ non cadat in appellationem usuræ. Inde etiam colligitur, quam frivolæ sint rationes, ab eo allatæ, cur Justinianus abrogaverit legem illam de octava trajecticiæ pecuniæ usura præstanda. *Prima*, inquit, *quia multum excedebat centesimam, cum exigeretur octava pars sortis, etiam si navigatio & pecuniæ retentatio non excederet duos menses, quo casu exigebatur plusquam centuplex centesima, pro rata temporis.* Falsum primo est, quod octava pars sortis exigenda multum excederet centesimam. Hoc enim tantum intererat, ut supra diximus, quod in octava parte sortis, duodecim in nonaginta sex competerent, in vera centesima duodecim in centum. Secundo, Justiniani ævum non aliam agnoscebat centesimam præter eam, quæ octavam partem sortis præstabat, hoc est, tres siliquas in solidum, ut infra docebimus. Nec obest tertio, quod si navigatio non excederet duos menses, eo casu exigeretur plusquam sextuplex centesima pro rata temporis. Quid enim si ultra mensem non prorogaretur navigatio? Ut etiam fieri posse Justinianus testatur suprascripta Novella CVI: *Θᾶττον γε μὴν ἐπανιούσης αὐτῆς, τοῦ χρόνου εἰς ἕνα μόνον ἢ δύο παρελκυσθῶσι μῆνας, καὶ ἐκ τῶν τελῶν κεφαλαίων ὠφέλειαν ἔχειν.* Si citius redeat, navis intra unum, vel etiam duo menses, commodi nomine etiam percipere vult creditorem tres siliquas in solidum aureum, hoc est, centesimam illis temporibus usitatam. Quo casu non sextuplex evadet centesima in annum, sed duodenæ centesimæ annuæ exsurgent, hoc est, duodecim in cẽtum per singulos menses. Quid autem si plures centesimæ caperentur ex pactione, ut

binas

binas centesimas, cum dimidiam pactus erat Androcles apud Demosthenem? Certe & ante Justinianum Romæ non singulas tantum centesimas, sed plures, stipulari licebat in trajecticiæ pecuniæ fœnore, ut testatur Paulus in lib. II Sententiarum, tit. de Usuris: *trajecticia pecunia propter periculum creditoris quamdiu navigat navis infinitas usuras capere potest.* Ergo, vel plures centesimas. Nam cum tempore Pauli centesima usura, pro legitima haberetur in communibus mutui obligationibus, pro levissima tunc haberi debuit in trajecticiæ contractibus. Cogitanda alea cui se submittebat creditor, qui totum periclitabatur amittere. Deinde etiam si ultra annum extenderetur navigatio, nihil plus illi competebat, quam si intra mensem peracta fuisset. Præterea quo citius perficiebatur navigatio, nō tantum majus erat lucrum creditoris, sed etiam ipsius debitoris, qui merces suas tanto maturius vendere poterat, & confecta ex his pecunia intra eundem annum iterum navigare cum aliis mercibus ipsi quæstuosis futuris. Si ex una parte damno feriebatur, quod ob tam breve spatium tantas penderet usuras, ex alia compendium satis grande faciebat ex navigatione cito finita. Neminem puto esse mercatorum, qui accepta sub magnis usuris trajecticia pecunia, ne usuras illas pro brevi spatio debeat, annum vel amplius malit in navigatione impendere, quam mature domum redire. Tantum igitur abest ut existimem causam hanc fuisse Justiniano legis abrogandæ, qua centesimam in fœnus nauticum taxaverat, quod nimia esset hæc usura, ut contrarium verius censeam, ideo eam irritam voluisse, quia nimis erat modica. Certe eo nomine vel maxime iniqua videri debuit, quod idem modus usuræ ab eo determinatus esset in longinqua navigatione, & in brevissima. Atqui ubi majoris erat periculi metus, ibi par fuit & majores stipulari usuras. In longinqua autem navigatione longe plures causæ

periculi incurrunt, quam in brevi. Secunda ratio Molinæi, *quia usura illa erat valde dissimilis usuræ communi, quæ solet esse menstrua, vel annua, pro rata temporis tantum successive decurrens, cum usura trajectitia ab Iustiniano instituta non curreret successive nec pro rata temporis, sed semel pro una navigatione, sive binis mensibus, sive anno, sive tempore intermedio duraret, & accederet sorti una conformis summa, videlicet octava tanquam periculi pretium.* In hac ratione explicanda sese diffundit, & primo id *abhorrens* esse dicit ab omni usura. Secundo *captiosum*, quia tantumdem exigebatur pro brevi sicut pro longiore navigatione ac periculo. Tertio, *iniquum*, quia indifferenter exigebatur pro simplici periculo marino raro & minus frequenti. In casu autem præsentis, & serii periculi imminentis nolebant dicti fœneratores dare pecuniam suo periculo, & sic non poterat ea pactio, vel consuetudo defendi, per legem *periculi pretium*, D. de Nautico fœnore. Hæc ille diffusissime, quæ paucis refellenda sunt. Primo, quod ait usuram videri valde dissimilem & abhorrentem ab usura communi, certe & causa propter quam ita datur, magnopere mutat & abhorret à communis pecuniæ mutuaticæ ratione. In trajectitia danda periculum suum facit creditor, in communi mutuaticia periculo debitoris pecunia datur. Quod usuræ maritimæ non sint annuæ vel menstruæ, nec pro successione temporis currant, in causa est navigationis tempus incertum. In totam enim navigationem creditur, ut periculo creditoris naviget trajicienda pecunia. Ex eventu pendet utrum eam sit recepturus cum usuris, an usuras cum sorte amissurus. Si enim perit navis in illo tempore, quo navigat, nihil solvit creditori debitor. Si post longam navigationem tandem redit salva, pactas usuras cum sorte recipit. Successio temporis in communibus usuris servatur, cujus pro rata currunt, quia liberum est creditori,

creditori, cum volet, pro sorte usuras medii temporis exigere. Potestatem quoque habet debitor quotiescunque ipsi libuerit, usuras cum sorte creditori refundere. Pro rata itaque temporis, quo pecunia penes debitorem mansit, cum usuras petit creditor, tum eas debitor reddit. Quod in trajecticia fieri non potest. Datur pecunia navigaturo, ea lege, ut post navigationem finitam, cum certis usuris pactis eam restituat si salva redierit navis: si perierit, pecunia creditori quoq; pereat. Expectandus itaque eventus, & finis navigationis. Nec enim repetitio tum usurarum, tum sortis creditori ante competit, quam sciatur an conditio sub qua pecuniam dedit, locum habitura sit. Quod igitur ait primo, id esse abhorrens ab omni usura, fateor id quoque. Sed in usura alia, nihil periculi creditori metuendum, in hac inter spem metumque, aut lucri, aut damni, pendet. Hæc res mutavit formam modumque usuræ. Quod dicit secundo, id captiosum esse, quia tantumdem exigitur, pro brevi ac pro longa navigatione, nulla hic captio mihi videtur. Nam si brevis est navigatio, utriusque lucrum vertitur, debitoris & creditoris. Si longa est, ut ad annuum spatium extendatur, ut missum faciam detrimentum quod inde patitur debitor, creditori, ex cujus parte sola captio esse potest, certum ex eo damnum infertur, qui non plus usuræ nomine consequatur, quam si pecuniam securam dedisset sub usuris communibus. Nam legitimæ usuræ ante Justinianum centesimæ. Sed pone besses sub Justiniano communis usuræ ac tutæ nomine percepturum fuisse. An triens adjectus tanti est, ut periculum totius sortis amittendæ subire propter tantillum lucri augmentum magis eligat, quam bessibus usuris sine metu periculi pecuniam credere? Præterea quo diuturnior est navigatio, eo etiam periculum majus & certius impendet. Nulla igitur inde captio. Tertio infert, iniquum id esse quia exigebatur pro sim-

plici periculo marino raro & minus frequenti, cum iidem fœneratores nollent dare pecuniam ſuo periculo in caſu præſentis & ſerii periculi imminentis. Quid iniquitatis hic ſit, non video, nec rationem cur hoc ipſi videatur. Periculum marinum, quod rarum & minus frequens vult eſſe, haud ſcio quare ita velit. Præter tempeſtates in mari ex vi ventorum crebro excitari conſuetas, multi alii caſus navigantibus formidandi occurrunt, ut ex ſcopulis ſub aqua latentibus, ignis fortuito incendio, gubernatoris imperitia, navigii vetuſtate & carie putridi diſſolutione, aliiſque quamplurimis accidentibus. Huc accedat piratarum ſuperventus, qui maria olim maxime ſoliti infeſta habere, neque nunc ea infeſtare deſiſtunt. Hæc omnia in oculis atque in mente Molinæo eſſe debuerunt. Quæ ſi fuiſſent, non periculum marinum rarum & minus frequens eſſe pronuntiaſſet. Quod addit, eoſdem fœneratores vulgo noluiſſe pecuniam dare periculo ſuo in caſu præſentis, & ſerii periculi imminentis, quorſum hæc ſpectent, & quid his velit neſcio. Nam certum eſt è contrario ſolitos trajecticiam pecuniam dare etiam in periculo imminente, cum navis poſt Arcturi ortum navigaret, quo tempore maria crebris, & vehementiſſimis concitantur tempeſtatibus. Sed tunc graviores ſtipulari conſueverant uſuras, quo periculum erat evidentius ac præſentius. Idem Molinæus quæſt. 111, notat, omnes illas leges trajecticias, quæ permittunt ſtipulari centeſimam ſuſcepto per creditorem ſortis periculo, intelligi debere non de periculo imminente, ſed raro contingente. Quod eſt falſiſſimum. Multi ſane tum reperiebantur, qui nollent pecuniam dare maritimis & magnis uſuris, ita ut periculum ſuſciperent navigationis. Nonnulli etiam tempus limitabant intra quod ſuum eſſe periculum vellent, poſt illud tempus nollent, quo emenſo uſuras capere malebant leviores, quam cum periculo majores. Sed hæc

non

non obstant, quo minus & multi tum temporis invenirentur, qui in totum navigationis tempus, periculo ejus pecuniæ quam darent in se suscepto, trajecticiam fœnerarent. Ac de hac trajecticia, deq; his fœneratoribus intelligendæ, cum pleræque leges Digestorum de nautico fœnore, tum Imperatorum & ipsius Iustiniani Novellæ. Idque certum. Quod eam pactionem, vel consuetudinē non defendi posse arguit per legem *periculi pretium*, de fœnore nautico, jam superius id refutavimus, ubi diximus, Molinæum male constituere specificam & propriam hujus legis & earum quæ de trajecticia agunt, differentiam in discriminis ratione dispari. In hac enim lege periculum spectari serium & imminens, in illis raro contingens. Quid ita? quia plures sunt piscandi jactus, quam felices piscationes. Et plures sunt athletæ currentes ad unum brabeum, quod unus solus obtinere potest Hæc nihili sunt. Non enim in illa lege agitur de felicibus piscationibus, sed sufficit ad conditionem implendam si piscator aliquid capiat. Vel unus piscis captus tutum potest præstare creditorem, qui piscatori erogaturo in apparatum plurimum pecuniæ dedit, ut si cepisset redderet. Magnos apparatus sumptusque ad piscationem facienti difficile est nihil capere. In athleta paulo incertior, & magis anceps âlea. Sed potuit eum eligere, qui jam pluries vicisset. Ad summam, non minus dubia pericula maris, quorum pretium statuitur trajecticiæ pecuniæ fœnus. Nunc alia ratio restat excutienda, quam Molinæus allegat, cur prædictam Novellam de nautico fœnore, irritam esse jusserit Justinianus. Quoniam, inquit, etiam circa besses excedebat dictam legem *eos qui*, per quam non permittuntur besses quibuslibet, sed duntaxat justam aliquam negociationem profitentibus. At illi fœneratores nullam aliam artem exercebant, quam hanc fœneraticiam. Igitur erant incapaces bessium usurarum. Hæc ultima ejus ratio, non me-
 lior

plici periculo marino raro & minus frequenti, cum iidem fœneratores nollent dare pecuniam ſuo periculo in caſu præſentis & ſerii periculi imminentis. Quid iniquitatis hic ſit, non video, nec rationem cur hoc ipſi videatur. Periculum marinum, quod rarum & minus frequens vult eſſe, haud ſcio quare ita velit. Præter tempeſtates in mari ex vi ventorum crebro excitari conſuetas, multi alii caſus navigantibus formidandi occurrunt, ut ex ſcopulis ſub aqua latentibus, ignis fortuito incendio, gubernatoris imperitia, navigii vetuſtate & carie putridi diſſolutione, aliiſque quamplurimis accidentibus. Huc accedat piratarum ſuperventus, qui maria olim maxime ſoliti infeſta habere, neque nunc ea infeſtare deſiſtunt. Hæc omnia in oculis atque in mente Molinæo eſſe debuerunt. Quæ ſi fuiſſent, non periculum marinum rarum & minus frequens eſſe pronuntiaſſet. Quod addit, eoſdem fœneratores vulgo noluiſſe pecuniam dare periculo ſuo in caſu præſentis, & ſerii periculi imminentis, quorſum hæc ſpectent, & quid his velit neſcio. Nam certum eſt è contrario ſolitos trajecticiam pecuniam dare etiam in periculo imminente, cum navis poſt Arcturi ortum navigaret, quo tempore maria crebris, & vehementiſſimis concitantur tempeſtatibus. Sed tunc graviores ſtipulari conſueverant uſuras, quo periculum erat evidentius ac præſentius. Idem Molinæus quæſt. 111, notat, omnes illas leges trajecticias, quæ permittunt ſtipulari centeſimam ſuſcepto per creditorem ſortis periculo, intelligi debere non de periculo imminente, ſed raro contingente. Quod eſt falſiſſimum. Multi ſane tum reperiebantur, qui nollent pecuniam dare maritimis & magnis uſuris, ita ut periculum ſuſciperent navigationis. Nonnulli etiam tempus limitabant intra quod ſuum eſſe periculum vellent, poſt illud tempus nollent, quo emenſo uſuras capere malebant leviores, quam cum periculo majores. Sed hæc non

non obstant, quo minus & multi tum temporis invenirentur, qui in totum navigationis tempus, periculo ejus pecuniæ quam darent in se suscepto, trajecticiam fœnerarent. Ac de hac trajecticia, deq; his fœneratoribus intelligendæ, cum pleræque leges Digestorum de nautico fœnore, tum Imperatorum & ipsius Iustiniani Novellæ. Idque certum. Quod eam pactionem, vel consuetudinē non defendi posse arguit per legem *periculi pretium*, de fœnore nautico, jam superius id refutavimus, ubi diximus, Molinæum male constituere specificam & propriam hujus legis & earum quæ de trajecticia agunt, differentiam in discriminis ratione dispari. In hac enim lege periculum spectari serium & imminens, in illis raro contingens. Quid ita? quia plures sunt piscandi jactus, quam felices piscationes. Et plures sunt athletæ currentes ad unum brabeum, quod unus solus obtinere potest Hæc nihili sunt. Non enim in illa lege agitur de felicibus piscationibus, sed sufficit ad conditionem implendam si piscator aliquid capiat. Vel unus piscis captus tutum potest præstare creditorem, qui piscatori erogaturo in apparatum plurimum pecuniæ dedit, ut si cepisset redderet. Magnos apparatus sumptusque ad piscationem facienti difficile est nihil capere. In athleta paulo incertior, & magis anceps álea. Sed potuit eum eligere, qui jam pluries vicisset. Ad summam, non minus dubia pericula maris, quorum pretium statuitur trajecticiæ pecuniæ fœnus. Nunc alia ratio restat excutienda, quam Molinæus allegat, cur prædictam Novellam de nautico fœnore, irritam esse jusserit Justinianus. Quoniam, inquit, etiam circa besses excedebat dictam legem *eos qui*, per quam non permittuntur besses quibuslibet, sed duntaxat justam aliquam negociationem profitentibus. At illi fœneratores nullam aliam artem exercebant, quam hanc fœneraticiam. Igitur erant incapaces bessium usurarum. Hæc ultima ejus ratio, non me-
 lior

melior prioribus. In ea Novella Justinianus nave in portum delata salva, trajecticię pecuniæ debitoribus viginti dies concedit, qui sine usura currant, ut illa temporis intercapedine possint merces suas distrahere, & pecuniam conficere quam solvant creditoribus suis. Post emensum viginti dierum spatium nisi debitum dissolverint, vult deinceps eos creditæ pecuniæ si diutius eam retentarint, besses usuras præstare. Hæ sunt besses usuræ, quarum non esse capaces fœneratores, qui nullam aliam profiteantur negotiationem, pertendit Molinæus, ac proinde causam hinc cepisse hujus abrogandæ Novellæ Justinianum, quia contra ejus legem facere videretur, qua bessium usurarum copiam solis legitimis negotiatoribus concessit. Ergo secundum Molinæum si quis privatus ex eo hominum ordine, quibus semisses tantum usuras permisit idem Justinianus, trajecticiam pecuniam, cum periculo suo fœnore nautico dare voluisset, non amplius, quam semisses usuras potuisset stipulari. Atqui putabam, cum ille Imperator lege illa *Eos qui, in trajecticiis contractibus, vel specierum fœnori dationibus, usque ad centesimam tantummodo licere stipulari, nec eam excedere*, statuit, non solis mercatoribus id dedisse, sed etiam omnibus. Commercii enim interest, ut mercatores, qui trajecticia pecunia utuntur, quam plurimos homines inveniant, qui ipsis velint mutuam dare pecuniam suscepto marino periculo. Quod si solis id concederetur mercatoribus, in angustias plerumque conjicerentur trajecticiam mutuo sumpturi, si apud solos mercatores eam quærerent. Præterea quod ibidem Justinianus specierum fœnori dationes conjunxit cum trajecticiis contractibus, in quibus æque liceret centesimam stipulari atque in trajecticia pecunia danda, certum est, pariter omnibus licere voluisse æque trajecticiam dare centesimis usuris, quam species. Per specierum enim fœnori dationes, ut supra demonstravimus,

vimus, intellexit frumenti & hordei aliorumque fructuum aridorum mutuationes, quas sub centesima privatis quoque fuisse licitas patet ex Novella XXXII ejusdem Justiniani. Qua sanxit, non licere ulli privato, sed nec militi, ob mutuum agricolæ datum possessionem ejus detinere, sed si fructus mutuo dati sint in singulas modiationes, octavam modii partem ab iis percipere, quæ centesima fructuum est, sicut supra docuimus. Si vero nummi sint fœnerati, in singulos nummos siliquam unam, quod trientarium est fœnus. Atqui privatis licuit, cum aliis quam agricolis, fœnerarentur, non trientes, sed semisses usuras accipere, hoc est, in singulos solidos siliquam unam cum dimidia. Agricolis vero fœnerantes pecuniam, non capiebant nisi siliquam unam trientium usurarum nomine. In frugibus autem mutuo dandis etiam si agricolis privati fœnori species darent, centesimam auferre poterant, hoc est, in octo modios unum annuum. Ibi persona faciebat ne plus quam siliquam usuræ nomine in pecuniæ mutuo ex agricola lucrari posset quilibet privatus. Hic res ipsa facit, ut etiam agricola privato centesimam usuram pendere cogatur fructuum mutuo acceptorum, nempe propter incertam pretii rationem, quæ in fructibus quotannis variat. Si igitur privatus ex agricola centesimam in fructibus mutuis dandis colligit, poterit & ex mercatore centesimam corradere idem privatus in pecunia trajecticia danda, cum utrumque in ea lege conjunxerit Justinianus, in qua centesimam percipi jussit in trajecticio contractu, & specierum fœnori datione. Cum itaque privatus mercatori trajecticiam dedit, navigatione perfecta, si post viginti dies, qui dati sunt mercatori ad merces suas divendendas, & expediendum æs alienum, non recipiat suum à debitore, nonne justum est, ut cujus pecuniæ antea percipiebat centesimas, nunc besses ob moram saltem solutioni factam percipiat, donec debitum cum usuris

totum ei restituatur? Nam si etiam privato, atque etiam illustri, qui minores quam privati usuras rei creditæ accipiunt, licuit pro mora solutionis, post quattuor menses à re judicata ex condemnato centesimas accipere, quidni & hic privatus possit donec debitum recipiat, usuras besses propter moram capere, ejus rei cujus antea licitas cepit centesimas? Sed & illud falsum, quod ibidem asserit Molinæus, qui nudam fœnerationem exercerent, non fuisse negotiatores, ac proinde bessalis fœnoris exercendi lege potestatem non habuisse. Argentarii tunc, iidemque mensularii nummulariique, fœnerandi etiam artem publice profitebantur, immo alii etiam præter ipsos, ut in libro tertio pluribus dicturi sumus. His autem licebat bessibus usuris pecuniam dare mutuam, ut paret ex Novella cxxxvi περὶ ἀργυροπρατικῶν συναλλαγμάτων. Et hac ratione sola, etiam si non alia suppeterent, expediri illud dubium possit, quod movit Molinæus circa pecuniæ trajecticiæ fœneratores, quos post liberatos debitores observatione nauticarum usurarum navigatione peracta, donec solvissent, besses capere voluit Justinianus. Nam ut dictum est, tales fœneratores plerumque argentarii. De quo etiam plura in libro sequenti. At de aliis privatis nec dubium est, quin ut sub cētesimis fœnerari potuerunt trajecticiam pecuniam, ita ex mora post nautici fœnoris tempus elapsum, besses licito usurparint. Sed amplius dico, fœneratores, quatenus aliam quam nummos fœnerandi artem ac professionem non facerent, idem tamen privilegium fœnoris bessibus usuris exercendi ex lege Justiniani, cum ceteris negotiatoribus habituros. Nam & negotiatores sunt nummorum. Ἐργασίαν Græci eorum professionem vocant, id est, negotiationem, & ἐμπόλημα, ut supra notavimus. Et usura ipsa Græcis ἔργον, id est, negotium dicitur. Cur denique mercatoribus magis, quam fœneratoribus id juris concederetur, causæ non erat.

erat. Immo vel potius his id fuit indulgendum, ut majoribus usuris rem gererent, qui ex professo hoc agerent, quam ceteris, qui in aliis mercimoniis negotiarentur. Ex his & aliis pluribus verisimile mihi fit, Molinæum parum scisse, quid esset trajecticia veterum ac nauticum legum antiquarum fœnus. Id maxime apparet ex ratione triplici, quam adfert, cur Justinianus sustulerit legem, qua octavam sortis partem usuræ nomine præstari in trajecticia pecunia sanxerat. Perperam quippe hanc octavam partem sortis distinxit à centesima trajecticiæ, cum eadem prorsus res sit. Ea re videtur putasse, non centesimam trajecticiæ sublatam à Justiniano, sed summam illam certam, quæ in fine navigationis dabatur. Atqui centesimam illam ipsam quam Novella CVI introduxerat in maritimis usuris, quamque adeo & leg. *eos* Cod. de fœnore nautico, licere stipulari sanxerat in trajecticiis contractibus, eamdem inquam centesimam postmodum Novella CX abrogavit. Per quam legem non sustulit omnem maritimis usuris fœnerandi morem, sed quem modum iis usuris ipse imposuerat, usque ad centesimam eum determinando, postea revocavit, restituta antiqua licentia in quantas quis vellet usuras trajecticiam mutuam dandi. Hæc certissima sunt & exploratissima. Cum autem eumdem modum usuris frugum præscripsisset, quem & pecuniæ trajecticiæ, nempe centesimam, id nō videtur post ipsum obtinuisse. Aut enim ipse eam legem alia constitutione revocavit, quæ non extet, aut sequentes Imperatores eam abrogarunt. Nam Balsamo ad Epistolam Gregorii Nysseni Canonicam, ubi πλεονασμὸν interpretatur, quæ fuit ampliatio, sive usura frugum, in ea septuaginta & amplius vini amphoras recipi, pro quinquaginta, quæ datæ sunt, affirmat. Qui modus est idem plane usurarum, quem Constantinus lege imposuit, tam liquidis frugibus quam aridis. Quinquaginta amphoræ vini vel

vel modii frumenti si dentur mutui, ut recipiantur septuaginta quinq;, sescuplum illud efficiunt, sive usurá ἡμιολίαν, de qua in priore capite dictum est. Ultimo idem Molinæus ita centesimam in trajecticia interpretatur quæst.111, ut facile sit intelligere, nihil in his eum intellexisse. *Centesima*, inquit, *non durat nisi quamdiu durat navigationis marinæ periculum.* Hoc rectum. Addit statim: *Navigatio autem utplurimum inter mercatores non excedit sex menses, & sæpe non excedit mensem, vel octo aut tres dies.* Non puto ob navigationem octo aut trium dierum trajecticiam sub singulis aut pluribus centesimis olim datam. Nulli erant trajectus maris adeo breves, ut intra tres dies possent transfretari, aut si essent, periculum in his transmittendis non erat tantum, ut propterea maritimis usuris trajecticia dari mereretur. Deinde non sex tantum menses, sed etiam annum & amplius, navigationes excessisse, scribit Justinianus in Novella CVI περὶ τῶν ναυτικῶν δανείων. Idem subjicit: *Et sic pro suscepto semestri periculo creditor non habet nisi sex in centum, & pro trimestri duo in centum, & pro uno mense unum tantum in centum, quæ est valde modica summa.* Certe valde modica, sed etiam falsa. Nunquam enim trajecticiæ pecuniæ usuræ ad instar communium cucurrerunt, ita ut pro rata temporis, ut loquuntur, exigerentur. Quod si ita processissent, nemo tunc inventus esset, qui non mallet millies bessibus, aut semissibus pecuniam sine periculo fœnerare usuris communibus, quam centesimas stipulari, & longinquæ navigationis periculo se obnoxium dedere. Atque hæc hactenus de usurarum mediocritate spectanda ex loci, temporum, rerum, hominum, atque aliarum circumstantiarum varietate. Priusquam concludamus hoc caput, addendum est & de Catone Censorio, qui cum fœnerari idem esse quod hominem occidere palam prædicaret, & fœneratores furibus esse pejores cives pronuntia-

nuntiaret, nauticum tamen fœnus exercuit, quod maxime inhonestum habitum ex omnibus fœnerandi generibus Plutarchus auctor est. Ita enim scribit in ejus vita, ubi postquam plures quæstuariæ rei modos ab eodem Catone usurpatos, & frequentatos narravit: Ἐχρήσατο δὲ καὶ τῷ διαβεβλημένῳ μάλιστα τῶν δανεισμῶν ἐπὶ ναυτικοῖς τὸν τρόπον τοῦτον. ἐκέλευε τοὺς δανειζομένους ἐπὶ κοινωνίᾳ πολλοὺς παρακαλεῖν. γενομένων δὲ πεντήκοντα, καὶ πλοίων τοσούτων, αὐτὸς εἶχε μίαν μερίδα διὰ Κουιντίωνος ἀπελευθέρου τοῖς δανειζομένοις συμπραγματευομένου καὶ συμπλέοντος. ἦν οὖν οὐκ εἰς ἅπαν ὁ κίνδυνος, ἀλλ' εἰς μέρος μικρὸν ἐπὶ κέρδεσι μεγάλοις. Quæ verba quomodo sint accipienda, non carere difficultate, fidem faciet Hotomannus: Ita enim ea retulit, vertit, & explicavit in Epitome ad hunc titulum D. de nautico fœnore, ut Plutarchum non intellexerit. Quæstionem ponit, si fœnerator pluribus mercatoribus correis crediderit ea lege, ut in pluribus navibus navigent, & una salva, suum ei fœnus & pecunia salva sint, an hæc conventio ideo improbanda sit, quoniam in fraudem legis Nauticæ contrahitur, ut periculum minuatur. Addit, sibi videri, eam esse fœnerationem, quam Cato major summa cum sua infamia exercuisse dicitur à Plutarcho verbis illis quæ supra retulimus. Primo falsum est, hoc dicere Plutarchum eam fœnoris rationem, quam in trajectitia pecunia quasi propriam & peculiarem exercuit Cato, fuisse infamem, ita ut ob eam male audierit, cum alii fœnoris nautici negotiatores non tanta infamia laborarent, qui non eodem modo id, quo Cato agitarent. Simpliciter quippe tradit auctor, Marcum Catonem præter alias rei faciendæ vias, quas summa cum diligentia instituit, etiam nautico fœnori animum adjecisse, quod fœnus maxime διαβεβλημένον videretur, hoc est, inhonestum & vituperandum, tali præsertim viro. Hoc fœnus præcipue male audisse ex Diogene etiam constat Laërtio in vita Menippi, ubi &

ἡμερο-

ἡμεροδανειστὴν eum fuiſſe refert, & nauticum fœnus feciſſe, ex quo ad ingentes pecunias pervenerit, non in laude hoc ponens: Φησὶ δὲ Ἕρμιππος, inquit, ἡμεροδανειστὴν αὐτὸν γεγονέναι καὶ καλεῖσθαι, καὶ γὰρ ναυτικοῖς τόκοις δανείζειν, καὶ ἐξενεχυράζειν. Et illud enim ei infame, quod acerbus eſſet exactor, & pignoribus captis ad ſolvendum cogeret debitores ſuos, quod ἐξενεχυράζειν appellat, ut in ſequentibus id explicabimus. Præterea quod ad quæſtionem attinet ab Hotomanno propoſitam, dubito an videri queat id fœnus contractum contra leges Nauticas, quo aliquis pecuniam trajecticiam credat pluribus navigationis ſociis, & pluribus navigaturis navigiis, ea conditione, ut una ex his navibus ſalva, ſalvum ſit & ipſi debitum ſuum cum uſuris. Nec ea ratio valet, quam adfert Hotomannus, idcirco eam conditionem improbam ſe arbitrari, quia periculum creditoris minuat, quod magnum & ingens lex eſſe credebat, quæq; ideo tam magni periculi reſpectu majores etiam uſuras permiſit. Quæ ratio plane ridicula eſt. Lex enim indefinitum modum uſurarum in trajecticia pecunia ac Nautico fœnore recte ea de cauſa reliquit, ut liceret contrahentibus, prout majus aut minus appareret periculum, ita majores aut minores uſuras ſtipulari ac promittere. Profecto ſi licuit creditori trajecticiæ pecuniæ non pervuulgato more Nautici fœnoris periculum in ſe navigationis ſuſcipere, & tum communes uſuras ſtipulari: quidni & ita periculum, quod ſuſcepiſſet, minuere, & minores propterea uſuras in ſtipulatum deducere? Qui igitur pluribus navibus navigaturis ea lege atque omine pecuniam credidiſſet, ut ſi vel una ſalva rediiſſet, omnem reciperet cum uſuris pecuniam, non tantas petere potuit uſuras, ac ſi una modo navi quaſi una anchora creditam ſummam fundaſſet. Sed nec puto de hujuſmodi fœneratione Plutarchi locum accipi poſſe, nec Catonem id fœnus eo modo exercuiſſe, quo voluit vir erudi-

eruditiſſimus, ut nimirum una navi ſalva nullum periculum ſubiret debito ſuo. Nec peculiariter inviſam & odioſam hanc Catonis viſam eſſe fœnerandi rationem exiſtimo, quæ nihil plus infamiæ ipſi irrogavit, quam vulgare fœnus nauticum, pervulgata ac ſolita via id agitantibus. Curabat Cato plures in ſocietatem convenire & coire ad navigandum peregre mercatores. Pone exempli gratia quinquaginta, qui & totidem naves habeant navigaturas. His certam ſummam eamque fortaſſe magnam dabat mutuam, ſub uſuris maritimis, periculo in ſe ſuſcepto, totius debiti perdendi ſi omnes naves periiſſent, totius ſervandi ſi omnes ſalvæ rediiſſent. Univerſæ enim ſocietati dabat, non uni ex ſociis, & omnes proinde merces, quæ in omni numero navium impoſitæ erant, obligatas pignori habebat. Navi itaque una ex quinquaginta perempta, partem debiti quinquageſimam amittebat. Si plures amiſſæ eſſent, pro portione damnum faciebat. Raro ac vix poterat accidere, ut periculum totius debiti ſubiret. Nunquam enim tam adverſa eſt fortuna maris, ut ex quinquaginta navium numero nulla incolumis in portum revertatur, præcipue in mari mediterraneo. Οὐκ εἰς ἅπαν igitur ὁ κίνδυνος, ut ait Plutarchus, ſed εἰς μέρος μικρόν. Id eſt, non in totum debitum erat periculum, ſed in partem ejus exiguam, ſi una aut altera navis periiſſet. Male vertit Hotomannus: *Ita cum ingentia lucra faceret, periculum, tamen non totius navigationis, ſed exiguæ tantum partis recipiebat*. Nam εἰς ἅπαν, ſubaudiendum τὸ δάνεισμα. Res tamen eodem ferme recidit. Poſtremo ut caverat idem Cato ne totius crediti periculum incurreret, ita alia ratione, ut etiam quæſtus, quem faciebant mercatores, particeps eſſet, proſpiciebat. Quo id modo? Per libertum quem in partem negotiationis cum illis mercatoribus admitti procurabat, qui una cum his navigabat ac negotiabatur, & lucrum,

crum, quod percipiebat pro virili, ad Catonem redibat. Hoc pacto itaque commodatæ pecuniæ, quam mercatoribus nautico fœnore credebat, nunquam ita periculum incurrere poterat, ut totam amitteret, & lucrum ingens simul faciebat, tam ex parte liberti qui cum illis mercatoribus societatem coiverat, quam ex usuris ejus pecuniæ, quam mutuam dederat nautico fœnore & ingenti. Ut enim aliquot amissis navibus non totius summæ periculum patiebatur, sed pro portione, ita quod ex servatis lucrabatur, immane erat compendium. Hæc igitur ea mens est eorum Plutarchi verborum, non quam hariolatus est Hotomannus: Ἐκέλευε τοὺς δανειζομένους ἐπὶ κοινωνίᾳ πολλοὺς παρακαλεῖν. γενομένων δὲ πεντήκοντα, καὶ πλοίων τοσούτων, αὐτὸς εἶχε μίαν μερίδα διὰ Κουιντίωνος ἀπελευθέρου τοῖς δανειζομένοις συμπραγματευομένου καὶ συμπλέοντος. Ἦν δ' οὖν οὐκ εἰς ἅπαν ὁ κίνδυνος, ἀλλ' εἰς μέρος μικρὸν, ἐπὶ κέρδεσι μεγάλοις. *Iubebat qui pecuniam trajecticiam fœnore erant ab ipso accepturi plures in societatem conjunctos vocari. Cum quinquaginta essent ac totidem navigia, ipse pro parte in eam societatem admittebatur per Quintionem libertum, qui una cum mercatoribus negotiabatur, simulque navigabat. Non in totum itaq; debitum periculum damni ipsi erat metuendum, sed in partem exiguam, spe compendiorum ingentium adlucente.* Merces porro ex trajecticia pecunia comparatæ si periculo creditoris navigarent in eadem causa erant, atque ipsa pecunia, ut docet lex 1 D. de fœnore Nautico.

CAPUT X.

Ubi suo periculo credebat pecuniam fœnerator, majores usuras competiisse. Ergo cum securus est, minoribus debere esse contentum. Ad modum usurarum pertinere; quot modis creditori securitas præstaretur.

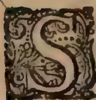
Dua-

Duabus rebus eam præstari, fide debitoris & facultatibus. Idoneos interdum magis censeri, qui fidem habent, quam qui facultates. Interdum tamen etiam meliora videri nomina quibus est unde solvant, etiamsi fide deficiantur. Quos res destituit, etiam plerumque fide deseri. Quæ securum reddunt creditorem, partim spectant personam debitoris, partim bona ipsa. De his quæ ad fidem pertinent prius dictum. Eam obstringere solere debitores creditori pluribus modis. Duos ex his præcipuos esse, testes, aut scripturam. In Græcia sub testibus sæpe datam pecuniam mutuam. Χειρόδοτα δάνεια, hæc debita vulgo appellata, eademque ἀσύγγραφα. Hoc æs alienum vulgo sine fœnore contrahi solitum. Qui usuras paciscebantur, syngraphas conficiebant. Aliquando ab amicis mutuum accipientibus, nec pignora accepta, nec coram testibus id datum. Scripturam qua cavebatur creditori duum generum fuisse, aut chirographariam, aut syngraphariam. De chirographis. Atticos χεῖρα appellasse, quod aliis χειρόγραφον. Ita & Latinis manum appellari. Manus & de tabula picta, & de statua. An χειρόδοτον δάνειον ἀπὸ τῆς χειρὸς, id est, chirographo sit appellatum? Expensus Asconii locus de syngraphis, an utrique parti dari servandas moris esset, neutrius manu scriptas. More Attico apud amicum, aut apud trapezitam deponi solitas, ad quas cum opus esset, utraque pars posset recurrere. In deponenda syngrapha, ut & in scribenda, & signanda, testes advocari solitos. Trapezitas publicum munus & ministerium habuisse, apud quos solerent deponi instrumēta privatorum contractuum obsignata. Quo sensu signatas tabulas de syngraphis dixerit Asconius. Signare idem esse quod scribere, ut consignare quod conscribere, & subsignare subscribere. Adscriptionem apud Iurisconsultum pro subscriptione. De obsignatione syngrapharum. Asconium

nium de syngraphis utrique parti servandis traditis conciliari posse cum auctoribus, qui depositas apud tertium affirmant. Quomodo videatur conciliandus. Exempla syngraphæ utrique contrahentium dabantur servanda, ipsum authenticum exemplar penes argentarium, aut alium amicum deponebatur. Ita vulgo fieri & circa contractuum instrumenta, quæ à Tabellione, sive Notario publico componuntur. Quid sit βιβλεῖον συγγραφὴ, vel βιβλίον συγγραφῆς apud Demosthenem. Esse exemplum ex syngrapha descriptum, vel simul cum ea scriptum, ut exempli loco esset alterutri parti vel utrique. Quid sit χάρτης, quid βιβλίον, & γραμματεῖον apud Græcos. Contrariæ veterum ac recentium Græcorum opiniones de differentia vocis χάρτης & βιβλίον. Nomen χάρτης Ægyptiacum videri. De variis vocabuli قرطاس *Chartas, vel Chirtas notionibus apud Arabes. Authenticas syngrapharum tabulas in codice cerato, quod γραμματεῖον dicebatur, conscriptas vulgo, exempla vero in charta, vel libello, quod βιβλίον, vel βιβλίδιον vocatur. Hinc tabulæ proprie de syngraphis. Syngrapharum exempla nec obsignata tradebantur utrique parti servanda, forte nec à testibus subsignata. Quid proprie Atticis significet γραμματεῖον, quo nomine appellata syngrapha. Ceratas proprie fuisse è ligno tabulas. Duplices ex his & alias, & triplices factas, & plurium paginarum, quæ πολύπτυχοι dictæ. Easdem fuisse cum Codicibus. Hallucinatio magni Iurisconsulti de Codicum duplici genere. Quid sit proprie Codex. De forma tabularum in quibus scriberetur ad exemplum codicis, hoc est, contextus ex pluribus tabulis conjunctis. Alia forma fuisse libellos in volumen complicatos. Græcis κυλίνδρους dici, & εἰλητάρια. Locus ex Epistola Augusti in vita Horatii emendatus. Formam eam-*

eamdem fuisse omnium Codicum ad scribendum, sive lignei essent, sive eborei, membranei, aut chartacei. Quid differat liber à codice. De pugillaribus. Sosipater correctus. Tabellæ & libelli quomodo differant. De libris, an eorum appellatione contineantur & codices. Variatum sententiis apud Iurisconsultos. Opinio Ulpiani diversa à Pauli sententia, sive potius ratio, cum in sententia conveniant, legatis libris deberi & codices. Membranæ pro codicibus membraneis. Corporis & massæ nomine appellatos. Seneca correctus & explicatus. Librorum appellationem esse duplicem, generalem & specialem. Libri nomen de certo scripturæ modo ingenio cujusque æstimando, qui ad molē libri justam sufficiat. Βιβλίων appellationem Græcis etiam dupliciter sumi, in lata & stricta significatione. Ulpianus emendatus de tabulis testamenti ex omni materia figura factis. In codicibus cujuscunque materiæ perscribi solitas testamenti tabulas, non etiam in voluminibus, atque inde tabulas appellatas. Explicata lex 1 D. de bonorum possessione secundum tabulas. De differentia exemplaris & exempli. Apud Atticos χειρόγραφα, ut exempla syngrapharum in βιβλιδίοις, sive voluminibus chartaceis vulgo descripta fuisse: ipsas συγγραφὰς authenticas in pugillaribus. De etymo pugillarium. De biforibus pugillaribus ac διθύροις. Cur non τρίθυρα, ut δίθυρα appellata γραμματεῖα. Quid proprie γραμματεῖον Atticis fuerit, & unde dictum. Etiam pro loculo reponendæ monetæ ea vox usurpata. Locus Harpocrationis correctus. Apud Romanos etiam in tabulis ac codicibus scripta chirographa. Codicem, tabulas, & pugillares esse synonyma. Γραμματεῖα proprie dicta, quæ ἀπὸ γραμματέως, id est, à scriba publico essent conscripta instrumenta. Χειρόγραφα ea esse, quæ in libellis & chartaceis schedulis scriberentur apud Græcos. Συμβόλαιον Atticis, pro ipso

contractu poni, non pro syngrapha, vel instrumento scripto. Συμβάλλειν esse contrahere cum aliquo. Συμβολαίου apud recentiores Græcos definitio. Instrumentum à litteris diversum. Sæpe tamen hæc duo confundi. Syngrapha Græcis veteribus inter publicas scripturas. Iustinianum exæquavisse syngraphis chirographa in summis non excedentibus auri libram novissima constitutione. Antea usque ad quinquaginta auri pondo chirographa privata scriptura, ut valerent jussisse. Iterum de ea lectione dubitatum. Debitum usque ad triginta auri pondo solis testibus duobus sine scriptura probatum. A triginta ad quinquaginta tres requiri. Cur συγγραφῶν in novo Græcorum jure nulla mentio. Συμβολαίου nomen pro syngrapha recentioribus usurpari. Συγγραφὴν eosdem pro chirographo usurpasse. Alia multa.

SI creditæ pecuniæ periculum, quod in se suscipit creditor, causa est, ut ampliores usuræ competant, ubi securus est, minores petere debet. Et certum est tum minoribus locum fuisse. Hoc adeo naturale, ut in cõmuni etiam fœnore, cum res mutuo data in speciem aleæ caderet, liceret creditori majores stipulari usuras, ut ex lege Scævolæ, quam explicavimus, supra ostensum est. Quinimmo quando debitor talis erat, ut non bene nec tuto illi crederetur, vel ob fidem male ambulantem, vel ob facultates tam exiguas ut facile malæ fidei patrocinarentur, jus fuit plus pacisci, quam ex tutis bonisque utraque re nominibus. Cicero lib. v ad Atticum Epist. ultima: *Nam aut bono nomine centesimis contentus erat, aut non bono quaternas sperabat.* Hinc qui sentiebant se non esse solvendo, idque non nesciri sciebant, plura usuræ nomine solebant polliceri, quam quantus erat vulgatus ac legitimus fœnoris modus.

modus. Idque faciebant ut lucri magnitudine allicerent qui vellent ipsis credere. Sed ne sic quidem inveniebant fatuos. Quis enim non præoptet tuta habere sex in centum usuris semissibus, quam de sorte & fœnore periclitari centesimis? Juvenalis lib. III, Satyr. IX:

Non erat hac facie miserabilior Crepereius
Pollio, qui triplicem usuram præstare paratus
Circuit, & fatuos non invenit.

Hic erat Pollio, quem iterum dente Satyrico rodit, lib. IV, Sat. XI:

Talibus à dominis post cuncta novissimus exit
Annulus, & digito mendicat Pollio nudo.

De his loquitur, qui opibus paternis in ventrem mersis, ut gulæ per nepotinos sumptus facerent satis, undequaque quantolibet fœnore pecunias quærebant, oppignerato ad extremum equestri annulo, cum nihil aliud haberent. Pertinet igitur ad modum usurarum explicare quot quibusve modis securitas creditori conciliari queat, quandoquidem hæc res vel præcipue moderandis usuris facere videtur. Aut de fide debitoris dubitatur, aut de facultatibus, aut de utroque. Multi enim sunt, qui utraque dote æque cassi creditores merito ac justo metu afficiunt. Difficile est succurrere utroque malo laborantibus. Pro desperatis itaque hi habeantur, quibus aliquid credere, perdere est. Quibus fides adest, res deest, similes sunt illis, qui aliquid volunt nec possunt. Tales, eunuchi sunt, quos Comicus amatores mulierum esse summos dixit, sed nihil potesse. Ita isti probi viri, qui fidem habent, pro bonis haberentur nominibus, si opes haberent, non fide castrati sed facultatibus, qui bonam voluntatem pro facto non possunt imputare. Quis enim in solutum acciperet animum solvendi non parem solvendo? Meliores tamen hi forsitan habendi, quam qui fide deficiuntur, & opibus abundant. Nam & Jurisconsultus

fultus recte dicit, *idoneum aliquem fide magis censeri quam bonis.* Vulgare quippe proverbium est, nullos pejores esse surdos, quam qui nolunt audire, quos ἐθελοκώφους Græci appellant. Ita debitores illi qui appellati non respondent, si ex improbitate potius quam inopia lenti sint, utpote qui possent si vellent, omnino deteriores esse compertum est eo genere hominum, quibus animus reddendi satis promptus est, si ex prompta copia eis suppeteret. Non vitio suo tardi sunt ac tricones, sed rei qua deficiuntur. Non tamen penitus istos extra culpam esse liquet, si cum scirent se non posse reddere, sibi dari id passi sunt, atque etiam petierunt. Si quo tamen tempore rogarunt mutuum, sperabant se reddituros, sed adversa fortuna quæ nec opinantes postea oppressit, potestatem avertit retinentibus voluntatem, minus eo facto reprehendendi. Quandocunque poterunt, solvent. Si iterum faventior revisat fortuna, certum est esse soluturos. Ideo meliora nomina solent haberi, quorum fides amplior quam res. Nam quibus è contra res satis ampla est, fidei egenis, nunquam nisi vi extunditur quod debent. Malunt tamen hos pleriq; creditorum. E pumice, licet omnia facias, aquam non exprimas. At spongia quod imbiberit, si prematur, reddet. In jus vocati, & malo coacti, & probationibus convicti, sic tandem revomunt quod acceperunt. His adde, quod rei defectus interdum etiam fidei jacturam una trahit. Difficile quippe est & pauperem esse, & fidelem. Qui habent unde solvant, non raro & eos consequitur fides, quæ ut plurimum deserere consuevit quos deseruit bona copia. Fides ἀξιοπίστους facit, res ἀξιοχρέους. Qui & hanc & illam habent, securum ac tutum præstant ab omni parte creditorem, modo certus sit de utroque. Si non sit, non enim qualibus quisque sit moribus, aut facultatibus, scire potest creditor, tum qui mutuum sumunt, notores solẽt allegare, qui fidem suam interponant ita esse,

ac ſpondeant pro illo, ut fiduciam capiat fœnerator ſe non perditurum quod credet. Alia multa ſunt quibus fidem facere poſſit debitor, tutum fore creditori quod ab eo ſit accepturus. Quædam ex his, ut dixi, perſonam ſpectant, quædam facultates debitoris. Dicamus prius de his quæ perſonam, & perſonæ fidem reſpiciunt. Si notus eſt ſatis debitor creditori, nihiloſecius, ut humana ſunt; quia mutari poteſt qui hodie vir probus videtur, & multi etiam fallunt ſpecie virtutis, & ſi quid humanitus ei contigerit, non in ſimiles hæredes debitum deveniet ſolvendum. Inficiari quippe poſſent quicquam accepiſſe illum cujus hæreditatem adierunt, ab eo qui nunc reddi ſibi quaſi debitum petit. Propterea non quia dubitet de fide debitoris creditor, ſed ut aliquando probare poſſit hoc ſibi deberi, varia ſolet poſtulare, quibus arguat hanc illum pecuniam à ſe mutuam accepiſſe. Aut igitur coram teſtibus eam dare vult, aut ſcriptura aliqua id confirmari. In Græcia plerumque ſine ulla ſcriptura, ſolis teſtibus præſentibus mutua dabatur pecunia. Χειρόδοτα δανείσματα hujuſmodi fœnerationes ab his dicebantur, quæ ſola teſtium præſentia non ullo ſcripto contractu firmabantur. Pollux lib. II, cap. IV: Χειρόδοτον δὲ, δάνεισμα τὸ ἄνευ συμβόλου. Lege, συμβολαίου. Inepte ibi interpres, ſed more ſuo: *Chirodotum vero eſt ſumptus ſine ſymbolo.* Immo: *creditum eſt ſine ſcriptura.* Quia nimirum ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα dabatur, numeratione præſentaria pecuniæ facta, ſub teſtibus, nulla ſyngrapha aut chirographo. Hoc enim συμβόλαιον. Hæc eadem ἀσύγγραφα δάνεια dicta Diodoro Siculo lib. I de inſtitutis ac moribus Ægyptiorum: Τοὺς δὲ περὶ τῶν συμβολαίων νόμους Βοκχόριδος εἶναί φασι. Προστάττουσι δὲ τοὺς μὲν ἀσύγγραφα δανεισαμένους, ἂν μὴ φάσκωσιν ὀφείλειν, ὀμόσαντας ἀπολύεσθαι τοῦ δανείου. Sed & hæc ſine teſtibus, ut apparet, dabantur, cum ſola jusjurandi religione ea voluerit probari legiſlator Ægyptius à creditore debitori deferendi.

rendi. De quo modo nos in ſequenti capite. Hujuſmodi mutuationes erant, quæ ſine fœnore contrahebantur. Heſychius: Χειρόδοτον, ἀχρημάτιστον δάνειον. Hoc eſt, *gratuitum mutuum*. Nam χρηματισμὸς eſt *negotiatio, quæſtus*. Et χρηματίζεσθαι, πραγματεύεσθαι. Ergo quod ſine uſura, hoc eſt, quæſtu dabatur mutuum, hoc proprie Græcis χειρόδοτον, & ἀχρημάτιστον, & Latinis *mutuum gratuitum*, cui contrarium *fœnebre*. Ubi autem fœnus ex mutuo ſolebat exigi, in pactionem deducebatur, quæ ſcripto mandabatur, hoc eſt, ſyngrapha, vel chirographo. Diodorus cum tradit, apud Ægyptios, ex conſtitutione regis Bocchoris, qui ſine ſyngrapha mutuum acciperent, debito liberari ſi jurarent ſe nihil accepiſſe, de hujuſmodi gratuitis mutuis plane intellexit. Nam paulo poſt oſtendit, eos, qui ſub uſuris crederent, ſolitos conficere ſyngraphas: Τοὺς δὲ μετὰ συγγραφῆς δανείσαντας ἐκώλυε διὰ τοῦ τόκου τὸ κεφάλαιον πλεῖον ποιεῖν ἢ διπλάσιον. Opponit τοὺς τὰ ἀσύγγραφα δανείσαντας, *qui ſine uſura & ſyngrapha mutuum darent*, τοῖς μετὰ συγγραφῆς δανείσασι, hoc eſt, *credentibus ſub uſura, & cum ſyngrapha*. In hujuſmodi autem mutuationibus ἀσυγγράφοις, χειροδότοις, atque ἀχρηματίστοις, ſaltem teſtes advocabantur, qui intervenirent, dum pernumeratio ac traditio nummorum fieret. De teſtibus adhibitis jam in ſuperiore libro notavimus ex Ariſtophane ac Demoſthene. Qui amicis quos bene noverant, mutuum dabant, ut melius de his mererentur, neque teſtes in dando advocabant, neque pignus accipiebant. Demoſthenes contra Timotheum ὑπὲρ χρέως, καίτοι σφαλέντος μὲν τούτου, ἀπώλλυτο καὶ τὸ πατρὶ τῷ ἐμῷ συμβόλαιον. Οὔτε γὰρ ἐπ' ἐνεχύρῳ, οὔτε μετὰ μαρτύρων ἔδωκε. Qui hoc argentum dedit Timotheo mutuum, trapezita fuit Paſion amicus ejus, qui & ſine fœnore utendum commodavit, nec teſtes fecit cum daret, nec pignora aut hypothecas accepit, ſed tantum expenſum ei tulit id argentum, & nomen

ejus

ejus in tabulas suas retulit, ut moris erat trapezitis. Qua de re in tertio volumine pluribus dicendum. De scriptura nunc videamus. Ea duplicis generis fuit, aut enim χειρόγραφον dicebatur, aut συγγραφή. De chirographo prius. Attici χεῖρα vocabant. Atque ita Hyperides in oratione pro Lycophrone, teste Polluce lib. II, cap. IV: Ὑπερίδης δ' ἐν τῷ ὑπὲρ Λυκόφρονος καὶ τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν ὀνομαζόμενον χειρόγραφον χεῖρα ὀνόμασεν, εἰπών, ὅτε τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα δυνατὸν ἀρνήσασθαι. Nec mirum, *manum*, id est, χεῖρα vocari scripturam alicujus, cum & similiter picturam ita appellarint, id est, γραφήν. Nam tabula picta ab Apelle, χεὶρ Ἀπελλοῦ dicebatur. Idem Pollux: Καὶ Ἀπελλοῦ χείρ, ἡ γραφή. Latini similiter *manum*, ut jam ab eruditis observatum est. Quin etiam simulacra statuariorum *manus* ipsorum solita tam Græcis quam Latinis appellari. Propertius:

Sive ebore exacta, seu magis ære manus.

Græci: Καὶ Πολυκλείτου χείρ, τὸ ἄγαλμα. Sed hæc nota. Suidas: Χεῖρα, τὸ χειρόγραφον. Eumdem auctorem citat Hyperidem. Sic Latini & *manum*, pro chirographo dixere. Ut Seneca lib. III de beneficiis cap. XV, ex nostra correctione: *Ille non est interrogatione contentus nisi reum sua manu tenuit.* Id est, suo chirographo. E contrario *chirographum*, pro manu cujusque, vel scriptura ἰδιοχείρῳ, sæpe ab optimis auctoribus usurpatur. Suetonius in Augusto: *Notavi & in chirographo ejus illa præcipue. Non dividit verba.* Non enim hic de *chirographaria* debiti *cautione* intelligi debet, sed de scriptura Augusti ἰδιοχείρῳ. Item in eodem: *Nihil æque laboravit, quam ut chirographum suum imitarentur.* Id est, *suam manum.* Idem in Tito, quem dicit imitatum esse *chirographa* quæcunque vidisset, id est, omnium hominum scripturam ἰδιόγραφον. Sic etiam accipi oportet in leg. XXX D. Qui testamenta. *Singulos testes qui in testamento adhibentur, proprio chirographo adnotare convenit, quis &*

cujus testamentum subsignaverit. Quod idem est ac propria manu, ἰδίᾳ χειρί. Septuaginta quoque interpretes χεῖρα verterunt, hoc est, manum, quod in Hebræo erat בכתוב, id est, scriptura, in Paral. II, cap. XXXV: Καὶ διὰ χειρὸς Σολομῶν υἱοῦ αὐτοῦ. Quod in alia versione, καὶ κατὰ τὴν ἀπογραφὴν Σολομών. Cautionem hanc quæ dabatur creditori à debitore, qua fatebatur se accepisse, & promittebat se redditurum, manu ipsius propria scriptam fuisse, nomen ipsum indicio est, χειρόγραφον & χείρ. An & χειρόδοτον δάνειον de quo ante, inde dictum, ut in quo non syngrapha conficeretur, sed χεῖρα tantum suam, hoc est, chirographum debitor daret? Et forsitan chirographi datio in eo tantum genere mutui locum habebat, quod sine usuris erat commodatum. Nam simpliciter manu sua cavebat debitor pecuniam quam acceperat reddendam. In syngraphis quæ manu alterius conscribi solebant, conditiones debiti sub usuris adscribebantur, & aliæ, quæ majoris erant cautelæ, inserebantur pactiones. Non puto tamen χειρόδοτον δάνεισμα dictum esse ἀπὸ τῆς χειρὸς, id est, χειρογράφου. Pollux enim interpretatur, quod ἄνευ συμβολαίου contraheretur. Atqui χειρόγραφον, etiam συμβόλαιον appellatum. Hesychius: Χειρόγραφον, συμβόλαιον, γραμματεῖον. Præterea certum est, chirographis apud Græcos usuras pacisci licuisse. Quinetiam & chirographis apud Latinos inserebantur stipulationes ex quibus usuræ debebantur. At χειρόδοτον δάνειον proprie est, ut recte exposuit Hesychius, mutuum gratuitum, & minime creditori lucrosum, τὸ ἀχρημάτιστον. Sic ergo dictum, quod sola numeratione ac traditione pecuniæ de manu in manum, sine ulla scriptura, aut instrumento perageretur. Ita in veteris chirographi exemplo, quod supra retulimus, pecunia χειροδότως data dicitur, quæ de facto numerata, atque in manum tradita est. *Syngrapha* alia à *chirographo*, etsi utramque scripturam *cautionis* nomine Latini

tini appellarint, atque etiam *securitatis*. Asconius inter alia discrimina quibus chirographum à syngrapha distinguit, hoc etiam ponit discerniculum, *quod cetera tabulæ*, nempe & chirographæ, *ab una parte servari solent: syngrapha neutrius manu utrique parti servanda traduntur.* Idque more & instituto Græcorum fieri docet. Sed quod ait de syngraphis utrique parti servandis traditis, vereor, ut satis verum sit. Quid enim attinebat ad securitatem creditoris utrique parti servandas committi? Cum multi essent qui suam manum, ut debitum inficiarentur, negabant esse, & falsi Chirographum arguebant, quidni & idem de syngrapha, quam non scripsissent, facere potuerunt? Quod exemplum ejus ipsi servandum accepissent, nunquam contra se sane protulissent. At raro, dices, contra Syngraphæ pactionem veniebat quis, quia testibus firmata, & à tabellione publico scripta. Ponamus ita esse; quid opus ea quoque à debitore servata? Nonne satis fuit, à creditore haberi, ut quando dies solutionis advenisset, posset ex syngrapha agere, & debitum reposcere cum usuris? Non sum quidem tam rerum imperitus, ut nesciam, etiam hodieque, contractuum multorum, & transactionum litteras utrique parti asservandas dari. Verum hic loquimur de syngrapha mutuaticia, & more syngrapharum hujusmodi Attico. Nego igitur ab utraque parte fuisse servatas, quippe quæ à neutra custodiri solerent, sed obsignatæ traderentur amico cuidam communi, ad quas cum tempus implendæ conventionis venisset, utraque pars solebat recurrere. Clarissime hoc testatur Demosthenes in παραγραφῇ adversus Apaturium, his verbis: *Καὶ ἐνταῦθα αὐτῷ ἀπαντᾶτε, ὅτι πάντες ἄνθρωποι, ὅταν πρὸς ἀλλήλους ποιῶνται συγγραφάς, τούτου ἕνεκα σημηνάμενοι τίθενται παρ' οἷς ἂν πιστεύωσιν, ἵν' ἐάν τι ἀντιλέγωσιν ἑαυτοῖς, ἐπανέλθωσιν ἐπὶ τὰ γράμματα, ἐντεῦθεν τὸν ἔλεγχον ποιήσωνται περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων. Et hic ei respondete,*

quod omnes homines cum ſyngraphas inter ſe conficiunt ea gratia obſignatas apud eos quibus fidem habent deponere ſolent, ut ſi qua controverſia extiterit inter ipſos, ad tabularum ſcripturam recurrant, atque inde componendæ controverſiæ rationem petant. Solebant igitur ſyngrapham deponere apud amicum communem cui plurimum fiderent, obſignatam. Nam ſi utrique parti ſervanda fuiſſet tradita, nihil opus erât obſignare. Sicut etiam hodieque fit. Cum utraque pars exemplum contractus, aut tranſactionis à tabellione accipit, quod *groſſam* vocant, hoc eſt, τὸ ἴσον, ac *pariculum*, neutri conſuevit obſignatum dari. Apud trapezitas plerumque eæ deponebantur, ut liquet ex Demoſthenis oratione adverſus Phormionem de mutua pecunia: ἐγὼ γὰρ, ὦ ἄνδρες, ἐδάνεισα Φορμίωνι τουτῳὶ εἴκοσι μνᾶς, ἀμφοτερόπλουν εἰς τὸν Πόντον ἐπὶ ἑτέρᾳ ὑποθήκῃ, καὶ συγγραφὴν ἔθεμεν παρὰ Κίττῳ τῷ τραπεζίτῃ. Hic ab una tantum parte, hoc eſt, à creditore depoſita dicitur ſyngrapha. Sed certum eſt ab utraque ex communi conſenſu deponi conſuetam, ut perſpicue patet ex παραγραφῇ contra Lacritum, ubi teſtimonium citatur ejus apud quem ex communi contrahentium voluntate depoſitæ fuerant ſyngraphæ nautici fœnoris, qui adſeverat penes ſe eas adhuc eſſe. Ἀρχενομίδης Ἀρχεδάμαντος Ἀναγυράσιος μαρτυρεῖ συνθήκας παρ' ἑαυτὸν καταθέσθαι Ἀνδροκλέα Σφήττιον, Ναυκράτην Καρύστιον, Ἀρτέμωνα, Ἀπολλόδωρον, Φασηλίτας, καὶ εἶναι παρ' ἑαυτῷ ἔτι κειμένην τὴν συγγραφήν. Androcles & Naucrates fuere creditores, Artemon & Apollodorus debitores. Nec ſolum teſtes adhibebantur, qui ſyngraphæ ſubſcriberent, tres, ſed præter eos alii vocabantur, qui aderant dum ſcriberetur ſyngrapha, & dum deponeretur, ut ex eorum teſtimonio, quod ibidem ſubjunctum eſt, apparet: Θεόδοτος Ἰσοτελής, Χαρῖνος Ἐπιχάρους Λευκονοεύς, Φορμίων ὁ Κηφισοφῶντος Πειραιεύς, Κηφισόδωρος Βοιώτιος, μαρτυροῦσι παρεῖναι ὅτ' ἐδάνεισεν Ἀνδροκλῆς Ἀπολλοδώρῳ

καὶ Ἀρτέμωνι ἀργυρίου τρισχιλίας δραχμάς, καὶ ἐκδοῦναι τὴν συγγραφὴν κατατεθειμένους παρ' Ἀρχενομίδῃ Ἀναγυρασίῳ. Hi testes alii ab his qui in ipsa syngrapha subscripserunt. Hi enim tres in exemplo syngraphæ nominantur, *Phormion Piraeus, Cephisodotus Bœotius, & Heliodorus Pitthensis.* Sed omnino Cephisodotus Bœotius idem cum Cephisodoro Bœotio, ut & Phormion Piræcus, idem est qui testatur se adfuisse scribendæ syngraphæ, & cum apud Archenomidem deponeretur. Puto itaque & in illa μαρτυρίᾳ deesse nomen Ἡλιοδώρου Πιτθέως, qui syngrapham cum illis duobus subsignavit. Præter illos tres igitur, qui subscriptionem syngraphæ fecerunt, quia non plures ad id advocari moris erat, alii duo, ut essent quinq;, accersiti, qui in scribenda syngrapha præsentes essent, & in deponenda. Adeo sine testibus nihil gerebant, ut post syngraphas nauticas conscriptas, subscriptas, depositas testibus præsentibus, etiam cum è portu solverent, testes aliquot facere soliti essent, coram quibus declararent pecuniam trajectitiam periculo creditoris navigare. Demosthenes adversus Phormionem: Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι πάντες οἱ τὰ ἐπερόπλοια δανειζόμενοι, ὅταν ἀποστέλλωνται ἐκ τῆς ἐμπορίας πολλοὺς παρίστανται, ἐπιμαρτυρόμενοι ὅτι τὰ χρήματα ἐπικινδυνεύεται τοῦ δανείσαντι. Quinimmo & cum pecuniam illam redderent debitores, plures adhibere soliti erant testes, quam quando acciperent, ut bonam suam fidem omnibus in contrahendo notificarent. Idem ibidem: Ἴστε γὰρ δήπου πάντες, ὅτι δανείζονται μὲν μετ' ὀλίγων μαρτύρων, ὅταν δ' ἀποδιδῶσι, πολλοὺς παρίστανται μάρτυρας, ἵνα ἐπιεικεῖς δοκῶσιν εἶναι περὶ τὰ συμβόλαια. Ex his quæ ante diximus planum fit, non duobus exemplis, sed uno syngraphas scribi, & ab utroque contrahentium, apud amicum deponi solitas fuisse, vel apud argentarium aliquem, ut eorum publica erat fides, & ministerium, quo fungebantur, publicam causam habebat. Unde & non solum apud eos pecunia solebat deponi, ut

ut apud sequestres, sed etiam rationes, & instrumenta privatorum contractuum. Inter hos ergo & syngraphæ pecuniæ fœnebris, eæque obsignatæ. Quod constat ex his Demosthenis paulo ante citatis: πάντες ἄνθρωποι ὅταν πρὸς ἀλλήλους ποιῶνται συγγραφὰς, τούτου ἕνεκα σημηνάμενοι τίθενται παρ' οἷς ἂν πιστεύωσιν, ἵνα ἐάν τι ἀντιλέγωσιν ἑαυτοῖς, ἐπανέλθωσιν ἐπὶ τὰ γράμματα, ἐντεῦθεν τὸν ἔλεγχον ποιήσασθαι περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων. *Obsignatas eas deponunt apud eos quibus habent fidem, ut si quid controversentur inter se, ad litteras revertantur, & litem inde dirimant.* Quid est igitur quod scribit Asconius, *syngraphas neutrius manu signatas, utrique parti servandas tradi?* Si per *signatas* intelligimus obsignatas, ut fere semper in talibus accipitur, cui bono, aut quam ad rem obsignatæ, id est, clausæ, & impressis signis obseratæ tabulæ utrique contrahentium servandæ traderentur? An ad fidem faciendam? Quasi vero qui debitum inficiari sustinuerit, non etiam ausit negare tabulas apud se esse? Nulla deinde causa cur obsignatæ tradi debeant custodiendæ utrique parti, quas ideo accipiunt, ut scire possint & meminisse, quid inter se pacti sint. Quis enim illis usus clausarum tabularum, quas non audeant resignare & aperire? Si possunt cum velint eas reserare, quorsum obseratæ & signatæ tradantur? Post apertas testamenti tabulas, lino inciso & avulsis signis, hæredibus & legatariis describendi ex eo exempli, & habendi fiebat potestas. Sed exemplum illud quod asservandum iis quorum intererat tradebatur, nec obsignatum erat, nec subsignatum sive subscriptum. Ipsæ vero testamenti authenticæ tabulæ signo publico obsignatæ redigebantur in archivum, ut si quando exemplum intercidisset, inde peti posset. Profecto quod ait Asconius, *neutrius manu signatas,* hoc quidem verum est, non tamen *signata* hic erunt pro *obsignatis* accipiendæ. Non enim obsignabantur manu, sed annulo. Deinde distinguit syngraphas

graphas à chirographis eo maxime nomine, quod cum chirographa propria debitoris manu essent conscripta & ab una tantum parte servari solerent, hoc est, à creditore, syngraphæ contra neutrius manu scriptæ utrique servandæ traderentur parti. Ergo *signatas* hic posuit pro scriptis. Nam & *signare*, idem quod scribere, ut *subsignare*, idem est quod subscribere. Festus: *Signare significat modo scribere, modo annulo signa imprimere, modo pecora signis notare.* Ita *subsignare* apud Jurisconsultos etiam pro subscribere usitatum fuit, ne quis miretur in Asconio *signatas tabulas* pro scriptis. Paulus leg. XXXIX D. de verborum significatione: *Subsignatum dicitur, quod ab aliquo subscriptum est. Nam veteres subsignationis verbo pro adscriptione utebantur.* Ideo autem *adscriptionem* dixit pro subscriptione, quia *subscriptio* in jure proprie vocata constitutio principis, qua præsentibus respondere solitus se consulentibus, ut *Epistola* qua absentibus. Inde per Epistolam, aut subscriptionem aliquid statuere dicebatur. Deinde & *subscriptionem criminis* in aliquem edebat, qui se accusationi, qua rei alicujus nomen detulerat, subscribebat. Ceterum Græci illam adscriptionem non aliter quam pro subscriptione acceperunt, & ὑπογραφὴν verterunt, hoc modo: Ὑποσημανθὲν λέγεται, τὸ ὑφ' ἑτέρου ὑπογραφόμενον. Οἱ γὰρ παλαιοὶ τὸ τῆς ὑποσημειώσεως ὄνομα ἀντὶ τῆς ὑπογραφῆς χρῆσθαι εἰώθεισαν. Melius ὑποσημάνσεως dixisset, hoc est, subsignationis. Nam ὑποσημείωσις aliud. Sed & Justinianus in Novellis verbum ὑποσημαίνεσθαι, usurpavit pro subscribere. Sed & *subscriptio* in jure ponitur sæpe pro ὑπογραφῇ, in Codice & Novellis. Ut *subsignare* autem idem quod subscribere Jurisconsultis, ita & *consignare* conscribere est apud Florentinum leg. XXIV, D. Qui testamenta facere possunt: *Vnum testamentum pluribus exemplis consignare quis potest, idque interdum necessarium est, si forte navigaturus & secum ferre, & relinquere ju-*

diciorum

diciorum ſuorum teſtationem velit. Id eſt, conſcribere. Non enim aliter intelligi poteſt. Ita ergo & *ſignatæ ſyngraphæ neutrius manu*, de his intelligendæ quæ neutrius manu ſcriptæ ſunt. Quod dicit Aſconius, neutrius manu ſcriptas ſyngraphas, utrique ſervandas parti tradi ſolitas, videndum an contra ea faciat, quæ ex Demoſthene ante adnotabamus, obſignatas in Attica terra ſyngraphas, vulgo deponi apud tertium conſueviſſe. Forſitan quippe aliquis poſſet inferre, Aſconii temporibus mutatum illum morem, quem Demoſthenes ſua ætate inter contrahentes invaluiſſe apud Græcos notat. Atqui certum eſt, etiam poſt Aſconii tempora apud Latinos ſolitas obſignari pecuniæ mutuaticiæ ſyngraphas. Seneca lib. III de beneficiis, cap. XV: *Vtinam quidem perſuadere poſſemus, ut pecunias creditas tantum à volentibus acciperent. Vtinam nulla ſtipulatio emptorem venditori obligaret, nec pacta conventaque impreſſis ſignis cuſtodirentur, fides potius illa ſervaret, & æquum colens animus.* Per *pacta conventaque* ſyngraphas eum pecuniæ creditæ intellexiſſe, ex his quæ ſequuntur, colligitur: *Annulis noſtris pluſquam animis creditur. In quid iſti viri ornati adhibiti ſunt? In quid imprimunt ſigna? Nempe ne ille neget ſe accepiſſe quod accepit.* Ergo pactorum conventorum nomine, quæ impreſſis ſignis cuſtodiebantur, palam eſt ſignificaſſe pecuniæ creditæ ſyngraphas, quæ ad hoc conſcribebantur, adhibitis teſtibus ſubſcribebantur, & poſtea impreſſis ſignis teſtium obſignabantur, ne debitor poſſet negare ſe accepiſſe quod accepiſſet. *Pacta conventaque* ſunt συνθῆκαι. Ita etiam συγγραφὰς vocat multis locis Demoſthenes. Idem lib. II Beneficiorum, ita *ſyngraphas* & *chirographa* diviſit, ut per ſignatores, qui advocarentur, eas deſignaverit. *Quidam volunt nomina ſecum fieri, nec interponi pararios, nec ſignatores advocari, nec chirographum dari.* Id eſt, nec ſyngrapham confici, cui conficiendæ

ciendæ

ciendæ advocantur signatores, nec chirographum dari. Agellius inter modos quibus pecunia data numerata probari soleret, *tabularum obsignationem* etiam recenset, & *syngraphas* ita vocat, *obsignatas*. Quod igitur Seneca testatur, eas syngraphas, sive pacta conventaque pecuniæ creditæ, impressis signis custodiri solitas, non ita id accipiendum ut parti utrique servandas traditas, quomodo apud Pædianum legitur, intelligamus. Nam, ut dixi, quam auctoritatem, aut fidem habuissent à debitore custoditæ? Nonne satis fuerat, ut ipsa chirographa, à solo creditore servari, cujus maxime intererat eas non perire? Immo vel debitor, qui his obligabatur, & reus solvendi quod acceperat per has fiebat, non servatas mallet, quæ perditæ ipsum citra solutionem liberarent. Quod autem illis pactiones de quibus inter utrumque convenerat continebantur, ut in nautici fœnoris syngraphis, quos ad portus adpellere deberet debitor, in communibus, quem ad diem solutio esset facienda, & nisi esset facta, pœnæ nomine graviores usuras præstari debere, ideo uterque exemplum syngraphæ apud se habere desiderabat. Non ut fides his exemplis haberetur si controversia aliqua inter contrahentes incidisset, sed memoriæ tantum causa. Nam si quid ortum esset litium circa pacta conventa syngraphæ, non ad hæc exempla recurrebatur, quæ penes contrahentes servabantur, sed ad ipsum autographum & authenticum exemplar, quod testibus advocatis subsignatum, id est, subscriptum, & impressis eorumdem signis, obsignatum custodiebatur, vel in archivis publicis, si publici juris contractus esset: vel apud argentarium, aut amicum communem si privatus esset. Ita igitur conciliabimus quod scribit Asconius Pædianus de syngraphis neutrius manu signatis, utrique parti datis servandis, cum more apud Græcos Demosthenis ætate observato, quique etiam apud Romanos obtinuit, de syngraphis obsi-
gnatis

gnatis apud trapezitam, vel alium amicum cui partes fiderent, deponendis & custodiendis. Hæc etiam quippe hodieque consuetudo viget, ut pactionum syngraphæ manu tabellionis publice conscriptæ & subsignatæ ab ipso & testibus qui adfuerunt scribendo instrumento, penes eum maneant, ad fidem, si quando usus venerit, inde faciendam servandæ. Interim utrique parti exempla ex authentico descripta tradi solent. Quod ipse retinet, *Minuta* vocatur: exempla vel apographa, quæ contrahentibus tradit, *Grossa*. Nec alium circa syngraphas mutuæ pecuniæ morem Atticis receptum, facile sit ex Demosthene probare. Docuimus, ipsam syngrapham obsignatam, depositā apud argentarium, sive trapezitam, ut ad eas utraque pars confugeret, si quando controversia aliqua incidisset de conventis quæ ea continerentur. Omnes homines ita facere consuesse, clare profitetur in Exceptione contra Apaturium. Atqui legimus apud eumdem Demosthenem in παραγραφῇ adversus Zenothemin, debitorem syngraphæ nauticæ exemplum ejusdem habuisse in navi, quæ tamen debuisset apud amicum servanda in urbe deponi, ex perpetua & communiter ab omnibus recepta consuetudine. Hæc enim ibi verba sunt: Πρὸ γὰρ τοῦ διακόπτειν ἐπιχειρῆσαι τὴν ναῦν, τίθενται πρός τινα τῶν συμπλεόντων οὗτος καὶ Ἡγέστρατος βιβλίον συγγραφήν. Zenothemis hic & Hegestratus pecuniam sub usuris maritimis mutuam Syracusis acceperant, Athenas navigaturi. Qui consilio, inter se capto de fraudandis creditoribus statuerant navē ab imo pertundere, ut periret, & pecuniam creditam interverterent, quam ex pacto syngraphæ nauticæ reddere tenebantur, si salva navis in Athenarum portum pervenisset. Trajecticiam autem pecuniam non intulerant in eam navim cujus perdendæ consilium ceperant, ut sic ipsis salva esset, creditori non reddēdā quia periisset navis. Ergo exemplum syngraphæ in navi illi habebant, non ipsum autogra-

tographum, quod apud argentarium, aut alium fidum amicum, ex more in urbe depositum manserat. Et notandum quod Demosthenes vocat βιϐλίον συγγραφὴν, vel ut potius legendum est, βίϐλινον συγγραφὴν, ut ostendat, esse exemplum syngraphæ in charta scriptum, ac diversum ab authentico. Βίϐλειος, ut dixi, συγγραφὴ vocatur, chartacea vel in charta scripta, quam βίϐλον dixerunt. Inde βίϐλειος, ex *charta*. Nam τὸ βιϐλίον diminutium est, parva nempe βίϐλος, exiguus liber chartaceus. Posset tamen etiam legi, quod interpreti video placuisse, βιϐλίον συγγραφῆς. Βίϐλον autem & βιϐλίον proprie vocarunt, si fides grammaticis, librum ex charta nondum scriptum. Βίϐλος καὶ βιϐλίον ἐπὶ τοῦ ἀγράφου, χάρται δὲ οἱ γεγραμμένοι. Unde apud Herodotum, γράψας ἐν βιϐλίῳ. Contrarium tamen obtinuit usus tam apud Græcos, quam apud Latinos, ut *charta* de non scripta diceretur, qualis ex philyris papyri recens facta est: βιϐλίον, sive liber, de charta scripta. Hinc genera chartarum, pro tenuitate ac magnitudine diversa: *charta regia*, quam βασιλικὴν Græci vocant: *charta* ἱερατικὴ, ἐμπορευτικὴ, & similia, de quibus nos alibi. Hinc legatis libris apud nostros Jurisconsultos, quæ perscripta sunt volumina, chartæ nō debentur, nec legatis chartis libri. Vide leg. LII, D. de legatis III. Græcis quoq; χάρτης est pura charta quæ ex papyro fit. Dioscorides: Πάπυρος, ἀφ' ἧς ὁ χάρτης κατασκευάζεται. Arabibus etiam قرطاس *chartas* dicitur quæ fit ex بردي *burdi*, id est, papyro, sive junco Ægyptio. Et scio illud nomen non esse Græcum, sed Ægyptiacum. Quidquid formam chartæ habebat, Græci χάρτην inde dixere, ut & Latini: ut *chartam plumbeam*, id est, laminam ad instar ac modulum chartæ factam. At βιϐλίον aliud est. Nempe volumen ex pluribus chartis invicem adtextis, & conglutinatis factum ad scribendum, vel jam perscriptum. Vetustissimis tamen Græ-

cis,ut vides ex Polluce,aliter istæ voces usurpatæ.Nam χάρται Platoni Comico sunt libri perscripti, βιβλίον Herodoto charta pura, ex βίβλῳ, id est, papyri cortice facta. Nam ipsam plantam, hoc est, juncum, vocarunt Græci πάπυρον teste Theophrasto, cortex autem junci ex quo chartæ fiebant,& alia quamplurima, ut vestes, tegetes, vela navium, eidem auctori est βίβλος, unde βιβλία, chartæ inde confectæ, & eadem cum libris apud Græcos vetustissimos. Nam & ipse Theophrastus βιβλία, id est, chartas ex illa βίβλῳ, sive papyri corticeis philyris, cum aliis parari dicit, nec usquam χάρτου meminit. Quæ vox χάρτης,ut dixi,Ægyptiaca non de solis βιβλίοις,sed etiam de aliis rebus,quæ ex illo cortice Ægyptiacæ papyri contexerentur,usurpari solet.Nam & Arabibus قرطاس *chirtas* est vestis Ægyptiaca, ex biblo nimirum contexta. Sed & eadem voce,omnem cujusque rei superficiem قرطاس *chirtas* vocant. At βίβλειος συγγραφὴ est syngrapha ἐν βίβλῳ, sive βιβλίῳ consignata & conscripta, non in tabulis, sive γραμματείῳ. Authenticæ syngraphæ conscribi solebant in γραμματείοις, sive γραμματιδίοις,quæ erant tabulæ cera inductæ, quas stilo ferreo exarari mos olim fuit. Ideo γραμματεῖα ἀπὸ τῶν χαρτῶν distinguit Plato Comicus hoc versu:

Τὰ γραμματεῖα, τούς τε χάρτας ἐκφέρων.

Nam χάρται, ut observant Grammatici ex usu loquendi Attico, sunt βιβλία γεγραμμένα. Quomodo hæc distinguantur,optime etiam docet Pollux lib.x,cap.xiv, de supellectile libraria & instrumentis ad scribendum aptis: Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τῆς αἰωρήσεως ἢ καὶ ἀπό τινος περιπάτου ἐν στοαῖς, ἢ δρόμῳ, ἢ ἄλλοθι ἐπὶ τὴν περὶ τὰ βιβλία συνουσίαν τις τράποιτο, ὥρα αὐτὸν ἔχειν βιβλία, χάρτας, πίνακας, διφθέρας, γραμματεῖα, γραμματίδια, δέλτους, δελτία. Ita locus ille legendus vulgo corruptissimus, ea parte qua scribitur, ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, pro αἰωρήσεως. Differunt ergo

ergo γραμματεῖα & γραμματίδια proprie loquendo, ἀπὸ τοῦ χάρτου καὶ βιβλίων. Authenticas autem ſyngraphas, quæ & deponebantur, in γραμματιδίοις conſcribi ſolitas, optimus & idoneus teſtis eſt idem Demoſthenes in ea adverſus Dionyſodorum, ubi ſtatim in principio dicit, longe meliorem eſſe conditionem eorum qui mutuas accipiunt pecunias, quàm dantium. Nam qui accipit, inquit, λαβὼν ἀργύριον φανερὸν καὶ ὁμολογούμενον ἐν γραμματιδίῳ δυοῖν χαλκοῖν ἐωνημένῳ ἢ βιβλιδίῳ μικρῷ πάνυ τὴν ὁμολογίαν καταλέλοιπε τοῦ ποιήσειν τὰ δίκαια. Per γραμματίδιον intelligit tabulas ſyngrapharum, per βιβλίδιον chirographa, quia ut ſyngraphæ in tabulis ceratis perſcribebantur, ita chirographa in chartaceis, quo βιβλίδια appellabantur. Duobus autem his modis tam in terra Græcia, quam apud Romanos pecuniam reddendam creditori cavebant debitores per ſyngraphas & chirographa. Hæc ſcribi ſolita in papyro Ægyptiaca, illa in ceratis tabulis. Unde & apud Latinos *tabularum* nomine ubi agitur de pecunia credita, intelliguntur ſæpius ſyngraphæ. Cum *tabularum obſignationem* vocat Agellius, quibus probabatur pecunia data ac numerata, *ſyngraphas* palam eſt intelligi. Sic Paulus lib. II Sententiarum, tabulas à cautionibus diſtinxit, id eſt, ſyngraphas à chirographis, Tit. de Furtis: *Qui tabulas cautioneſve ſurripuit in adſcriptam ſummam, furti actione tenebitur.* Ubi perſpicuum eſt, *tabularum* nomine dici ſyngraphas, *cautionum* chirographa. Ita enim *cautiones* Seneca proprie de chirographis dixit, & à ſyngraphis eas diſtinxit. *Video*, inquit, *iſtic diplomata & ſyngraphas, & cautiones vana habendi ſimulacra.* Ubi *cautiones* proprie de chirographis. Alibi tamen & cautiones ſunt ſyngraphæ, & *tabulæ* etiam de chirographis dictæ, ut infra dicam. Syngrapharum porro exempla, ſive apographa, quæ utrique ſervanda parti tradebantur, nec obſignata, nec teſtibus ſubſignata, in charta, hoc eſt,

 βιβλι-

βιβλιδίῳ, similiter ut chirographa moris erat conscribi. Unde βίβλειος συγγραφὴ dicitur Demostheni syngraphæ exemplum chartaceum, cum authenticum exemplar in tabulis esset scriptum, hoc est, γραμματιδίοις, quæ sunt tabulæ ligneæ ceratæ. Γραμματεῖον, vel γραμματίδιον id esse quod diximus, nempe ligneum codicem ex pluribus tabellis compaginatum, cera vel maltha ad scribendum apta inductis, demonstrari facile potest. Aristophanes apud Pollucem in Γηρυτάδῃ comœdia:

Τὴν μάλθαν ἐκ τῶν γραμματείων ἐσθίων.

Ubi *maltha* est cera malaxata. Grammatici in suis Rhetoricis lexicis, μεμαλαγμένον κηρὸν interpretantur. Pollux: ὁ δὲ ἐνὼν τῇ πινακίδι κηρὸς, ἡ μάλθη. Nam hæc γραμματεῖα, πίνακες etiam & πινακίδες vocabantur, id est, *tabulæ*. Aristophanes in Θεσμοφοριαζούσαις:

Πινάκων ξεστῶν δέλτοι
Δέξασθε σμίλης ὄλκους
Κήρυκας ἐμῶν μόχθων.

De tabulis ligneis ceratis loquitur, quæ sulcos in scribendo stilo factos ad litteras formandas excipiunt. Ita & γραμματεῖα ἀπὸ τῶν χαρτῶν discrevit Plato Comicus eo versu quem paulo ante attulimus. Ex his γραμματείοις, sive tabulis aliæ erant *duplices*, quæ Atticis δίθυρα γραμματίδια, aliis Græcis δίπτυχα, aliæ *triplices*, quæ τρίπτυχα, aliæ etiam pluribus constantes paginis, quæ πολύπτυχα. Qua voce *polyptychorum* etiam usa est posterior Latinitas. Pollux lib. x, cap. xiv: ὡς ἐστὶν εἰπεῖν γραμματίδιον δίθυρον ἢ τρίπτυχον, ἢ πλειόνων πτυχῶν, ἢ καθ' Ὅμηρον Πίνακα πτυκτόν. De his jam olim multa observavimus ad Historiæ Augustæ scriptores, quæ hic non sunt repetenda. Tantum hic dicam, halucinari clarissimum Jurisconsultum, qui in libris Observationum notavit, *codices* duum generum se reperisse dictos, *unum proprie nominatum*, *quod pluribus inter se contextis per extremas oras tabulis, sive paginis, ita consta-*

constabat, ut in gyrum convolveretur. Nunquam hoc factum, ut ex pluribus paginis, sive tabulis ligneis aliis ad alias per extremas oras adtextis codices tanquam volumina concinnarentur. Nec fieri porro potuit. Nec hilum hæc opinio juvatur, quod Grammatici veteres ex Varrone citant, *quod antiqui plures tabulas conjunctas codices dicebant, à quo in Tiberi naves codicaria appellata sint.* Nam conjunctæ illæ tabulæ aliæ super alias fuere impositæ, non aliæ ad aliarum latera adtextæ. Ea plane forma fuit & tabularum in quibus scribebant, quæ aliæ super alias structæ codicem pariter appellatum dederunt, ad instar codicum amni devehendorum, qui plures tabulas sic colligatas ac junctas habuere. Unde *naves codicaria* dictæ, quæ plures hujusmodi codices veherent. Inde & *codex*, pro massa, vel corpore tabularum plurium scriptarum, vel scribendarum. Hinc etiam ad earum instar de quacunque materia concinnatus contextus plurium tabellarum paginarumve, aliarum aliis superstructarum *codicis* nomine veniebat. Ex eo non *codices* tantum *lignei*, sed & *eborei*, & *membranei*, atque etiam *chartacei* veteribus noti. Quorum eadem forma fuit, quæ & nostrorum, quæ ex nostrate charta compinguntur. Ideo dubitatum olim à Jurisconsultis, an libris legatis, quo volumina cujuscunque generis certum est designari, etiam *codices* omne genus continerentur. Nihil enim tam diversum quoad formam, quam *codex*, & *volumen*. In volumine chartaceo, chartæ chartis adtexuntur in longitudinē, ut volvi possint in rutulum. In codice, *massa* fit sive *corpus* ex pluribus veluti tabellis aliis super alias structis. Greci quoq; σωμάτιον, & τεῦχος nominant. Quod tamē & de volumine magno usurpant. Sed *massam* Martialis de struice tabellarum multiplicium, quæ codicem membraneum componunt, proprie dixit, ut Græci σωμάτιον. Hæc vox in Glossis Philexoni, *membrana*, exponitur, quæ est mēbraneus codex. Inde

intelligendus, & recte legendus Seneca in Epist. XLVI, quem male interpretantur viri docti. Sic autem scribunt libri: *Brevis mihi visus est, cum esset nec mei, nec tui corporis, sed qui primo adspectu aut T. Livii, aut Epicuri posset videri.* Brevis, inquit, mihi visus est tuus liber pro voluptate, quam in eo legendo cepi, quamvis ejus esset molis, ut Epicuri videri posset, aut Livii, qui ingentia volumina scripserunt, *non tui, aut mei corporis,* id est, non qualia sunt corpora, sive σωμάτια codicum, quæ ego tuque scribimus, quia brevioribus modulis arctantur. Nec Lipsius audiendus, qui *temporis mei* legit: nec Gruterus, qui corpus ipsum Senecæ & amici ejus intelligit. Nominibus etiam hæc differunt, apud Græcos Latinosque. Nam liber est βιβλίον, codex est πίναξ. Æoles βίβλορ dicebant, & solita sibi transpositione βλίβορ, atque etiam γλίβορ, ut γλέφαρον, pro βλέφαρον, & γληχὼν, pro βληχών. Hinc Latinorum, qui Æolum aborigines fuere, *liber.* Nam & *lanam* dixere, quæ Græcis χλαῖνα. At *liber* pro cortice aliam habet originem, nimirum ex λέπορ, *liber.* Sic *plaga* pro vulnere, & *plaga* pro reti, & pro regione, à tribus diversis Græcis vocabulis facta sunt. Ineptiunt itaque grammatici, qui libros, hoc est, βιβλία, ex eo dictos putant, quod olim in libris, id est, corticibus scriberetur. Nam *liber* pro arboris cortice diversæ est cum significationis tum originis à *libro* qui βιβλίον est. Passim porro apud auctores Latinos veteres, *tabulæ*, & *codices,* pro eodem appellantur. Nam codices ex multis, ut dixi, tabulis compositi cujuscunque materiæ. Præcipue autem qui ex multis tabulis compactus erat, *codicis* nomē merebatur. Qui ex duobus, aut tribus, à numero nomen inveniebāt, & *duplices,* aut *triplices,* aut etiam *quincuplices* vocabantur. Qui parvi erant, ut *pugillo* possent teneri, ut quibusdam placet, *pugillares* inde appellati. Hæ sic à libellis differunt forma, ut *codices* à libris. Suetonius in Nero-

Nerone: *Venere in manus meas pugillares libellique, cum quibusdam notissimis versibus ipsius chirographo scriptis.* Id est, πινακίδες καὶ βιβλίδια. Nam ibi nihil vidit doctissimus commentator. *Pugillus est*, ut inquit Asinius apud Sosipatrum, *qui plures continet tabellas in seriem sitas.* Sed mendum est in verbis Sosipatri. Nunquam enim *pugillus*, pro pugillari dictus est. Ita ergo apud eum legenda verba Asinii in Valerium: *Quia pugillares plures continent tabellas in seriem sitas.* Ipsæ pugillares *tabulæ* appellatæ, singulæ paginæ, sive πλυχαὶ quibus constabant, *tabellæ* vocatæ. Sic codicem membraneum *multiplici tabella constare* dixit Martialis. Pugillares ergo sive pugillaria, πινακίδες. Græcis etiam πλύκλιον, qui & πίναξ πλυκλὸς Homero. Πύκλιον etiam quidam dixere. Sed & à πλύκλιον est πλυχεῖον, quia plures haberet πλύχας, sive tabellas, ut infra dicam. Nam ridiculum est, *pugillares* appellatas, quod *pugillo*, id est, pugno comprehendi possint. *Codicilli* quoque cerati minoris formæ quam *codices*, non minus tabellarum habebant. *Librorum*, inquit Jurisconsultus, *appellatione continentur omnia volumina, sive in charta, sive in membrana sint, sive in quavis alia materia, sed & si in tilia, ut nonnulli conficiunt, aut in quo alio corio, idem erit dicendum.* Ergo ex quacunque materia, quæ volvi in rutulum & scribi poterat, libri apud antiquos conficiebantur. Sequitur apud eumdem: *Quod si in codicibus sint membraneis, vel chartaceis, vel etiam eboreis, vel alterius materiæ, vel in ceratis codicillis, an debeantur, videamus.* Si libri illi in codicibus sint, hoc est, in formam codicum facti, non in voluminum, an codices illi librorum appellatione contineantur, dubitari ait. Atqui vel dubitationem sustulit, dicendo, *si libri illi in codicibus sint.* Nam per hoc ostendit *librorum* esse generalem appellationem, & *codices* etiam comprehendere. Nec liceat quippe de codicibus vice versa

 pro-

pronunciare, si codices in libris sint membraneis, vel chartaceis, quia codex habet formam propriam, quæ non convenit libris sic proprie dictis, utpote qui iidem sint cum voluminibus. Generaliori autem appellatione librorum etiam codices comprehenduntur. Idcirco & libris legatis, certum est etiam deberi codices. At si codices legati fuerint, neutiquam *libri*, hoc est, *volumina* debebantur. Post illam dubitationem addit Ulpianus, *Et Gaius Cassius scribit, deberi & membranas libris legatis. Consequenter igitur & cetera quoque debebuntur, si non adversetur voluntas testatoris.* Nullam heic video consequentiam ex Cassii sententia, qui respondit libris legatis deberi & membranas, nisi per membranas intellexerit codices membraneos. Nam & libros, hoc est, volumina, ex membranis etiam fieri hic dixit Ulpianus. Sed certum est, nomine *membranarum* veteres intellexisse codices membraneos, quia ut plurimum membranæ compingebantur in codicis formam, multiplicibus tabellis in massam codiceam structæ, cum libri chartacei in volumen rotarentur, vel rutularentur, more ac figura cylindrorum. Hanc librorum ex charta qui volverentur fuisse formam, clare ostendit luculentus locus ex Epistola Augusti ad Horatium, qui apud Suetonium in ejus vita corruptissime scriptus habetur, sic nostra conjectura constituendus: *Pertulit ad me Dionysius libellum tuum, quem ego, ne accusem brevitatem, quantuluscunque est, boni consulo. Vereri autem mihi videris, ne majores libelli tui sint, quam ipse es. Sed si tibi statura deest, ventris abunde est. Itaque licebit in sextario illos scribas, quo circuitus tui voluminis sit ὀγκωδέστατος, sicut est ventriculi tui.* Queritur, nimis esse brevem Horatii libellum, sive libri volumen, suadetque illi, quo modulum ventris sui imitarentur, qui erat crassior, deinceps libellos suos in sextario scribere. Sextarium *ad granum* intelligit. Si ad eam crassitiem libelli

belli tui non possunt pervenire, ut ventriculi tui molem exæquent, fac eos scribas in sextario, sic exæquabunt. Græci κυλίνδρους vocabant hæc librorum volumina. Diogenes Laërtius in vita Epicuri: Γέγονε δὲ πολυγραφώτατος Ἐπίκουρος, πάντας ὑπερβαλλόμενος πλήθει βιβλίων. Κύλινδροι μὲν γάρ πρὸς τοὺς τριακοσίους εἰσί. *Volumina ejus sunt usque ad trecenta.* Græci recentiores εἰλητὸν, & εἰλητάρια vocarunt. Quidquid contra dicant, penis magnitudine duorum Anticatonum, quem Satyricus ait intulisse Clodium operto bonæ deæ, non debet aliter exponi, quam qui crassus æque esset ac duo Cæsaris libelli in cylindrum voluti. At ex membranis non volumina fiebant, sed struices tabellarum, quos vocabant *codices.* Hinc in lemmate distichi Martialis, *Ovidius in membranis*, de Metamorphosi ejus in codice membraneo scripta, quod & ipsum distichon ostendit:

Hæc tibi multiplici, quæ structa est massa tabella,
Carmina Nasonis quinque decemque gerit.

Ita eidem *Homerus in membranis*, *Virgilius in membranis*, *Cicero*, *Livius in membranis*, accipiendi sint, pro codicibus membraneis illorum auctorum. Quin & *membrana* codex est membraneus. Sub titulo enim *Ciceronis in membranis* subjecit istos versiculos:

Si comes ista tibi fuerit membrana, putato
Carpere te longas cum Cicerone vias.

Si igitur membranæ, hoc est, codices membranei, libris legatis ex sententia Cassii debentur, recte consequi scribit Ulpianus, omnes etiam codices cujuscunque sint materiæ deberi. Sine ulla ambigendi significatione Paulus *codices* deberi dixit legatis libris, lib. III sententiarum, his verbis, quæ sic interpungenda sunt: *Libris legatis charta volumina, vel membranæ, & philuræ continentur. Codices quoque debentur.* Volumina chartacea & membranacea & tiliacea intellexit, quæ legatis libris continentur. Nam

liber volumen. Addit, *codices quoque debentur*, & rationem ſubjungit iſtam, *Librorum enim appellatione non volumina chartarum, ſed ſcripturæ modus, qui certo fine concluditur, æſtimatur.* Hæc ratio eſt qua vult librorum legato etiam codices contineri, non ſola volumina, quia libri appellatione non chartæ volumen tantum ſignificetur, ſed ſcripturæ modus certo fine concluſæ. Hoc puto voluiſſe Paulum. Non tantum volumen aliquod ſignificat vox *liber*, ſed etiam modum ſcripturæ, quem auctor certo fine concluſit. Exempli gratia, omnia Homeri opera, hoc eſt, Ilias & Odyſſea in unum corpus redacta, aut unum volumen plerúmque efficiunt, ſi in charta ſcribantur, aut unum σωμάτιον, ſi in membrana, vel codice membraneo. Unum illud σωμάτιον in plures partes diviſum eſt. Nam Ilias viginti quattuor habet, Odyſſea totidem. Sic utraque in unum corpus collecta ſive volumen ſit, ſive membraneus codex, quadraginta octo partibus diviſa conſtabit. Partes illæ *libri* ſunt, & *libri* vocantur, quamvis in codicis formam compacti. Hoc eſt quod voluit Paulus cum dixit, *librorum appellatione non volumina chartarum, ſed ſcripturæ modum, qui certo fine concluditur, æſtimari.* Nam Homerus in membranis, ut loquitur Martialis, hoc eſt, in membranaceo codice deſcriptus, quadraginta octo libros habet. Ergo *libris legatis* debentur etiam codices. Aliter Ulpianus, ut ſemper contrarius eſt Paulo. *Si cui*, inquit, *centum libri ſunt legati, centum volumina ei dabimus, non centum quæ quis ingenio ſuo metitus eſt.* Hæc ex diametro pugnant, cum ſententia Pauli. Nam librorum appellatione plane volumina chartarum intelligi cenſet, non ſcripturæ modum, quem quis ingenio ſuo metitus eſt, & certo fine concluſit, qui ad libri ſcripturam ſufficeret. *Vt puta*, ſubjicit, *cum haberet Homerum totum in uno volumine, non quadraginta octo libros computamus, ſed unum Homeri volumen pro libro accipien-*

cipiendum est. Et certe passim apud auctores Latinos & idoneos *liber* & *volumen* idem est. Ut in secundo ad Herennium: *Quoniam satis hujus voluminis magnitudo crevit, in altero libro exponemus.* At contra libri discernuntur à codicibus & tabulis. Idem Verrina IV: *Litteræ lituraque omnes expressæ de tabulis in libros transferuntur.* Tabulæ autem & codex apud eum plane idem sunt, ut in ea pro Roscio Comœdo: *Non conficit tabulas? Immo diligentissime. Non refert parva nomina in codicem? Immo omnes summas.* Non caret igitur dubitatione, ex usu loquendi, & forma librorum & codicum tam diversa tum usitata, quod visum est Ulpiano, an libris legatis etiam deberentur codices. Stricta enim ac propria librorum appellatione, quæ obtinebat eo tempore, quo sola volumina cujuslibet materiæ ad scribendum idoneæ eo nomine appellata, certum est deberi non posse, ut nec codicibus legatis libros. In eamdem tamen sententiam cum Paulo Ulpianus coincidit, deberi nimirum & codices libris legatis, sed longe diversa ratione. Ulpianus Cassii auctoritatem habet pro ratione, qui libris legatis etiam membranas deberi respondit, id est, membraneos codices. Unde infert Ulpianus, *consequenter cetera quoque deberi*, id est, ceteros cujuscunque materiæ codices, eboreos, ceratos, aliosque. Nec tamen recedit à sua dubitatione: *si non adversetur*, inquit, *voluntas testatoris.* Pauli vero ratio non mihi satisfacit, ideo libris legatis deberi & codices, quia libri non de voluminibus tantum dicantur, sed de certo scripturæ modo quem quis ingenio suo definierit, cujuscunque formæ chartis, aut membranis consignata sit, aut in volumen complicatis, aut in codicem compactis. Nam & scripturæ ille modus potuit etiam totidem voluminibus distingui. Ut si totam quis conscriptionem in decem partes diviserit, si decem ex his volumina fecerit, decem erunt libri: si vero totas decem

partes

partes uno volumine concluserit, unus erit liber, in plures non libros distinctus, sed partes, quas & τόμους Græci propterea dixere. Certum tamen est, & sectiones istas Græcos recentiores nomine βιβλίων appellasse, quia modus scripturæ, quem quis putaret ad libri scripturam sufficere, uno volumine, ut plurimum definiebatur. Et sæpius quot partes ac sectiones unius operis destinabantur, totidem quoque volumina si in chartis describerentur, fiebant, hoc est, totidem βιβλία, sive libri. Ex eo ut dixi manavit, ut ex opere Homerico Iliadis & Odysseæ, quia in totidem volumina describi solerent, quot partes ac distinctiones operis essent, in totidem quoque libros divisum censeretur. Liber quippe, hoc est, βιβλίον proprie volumen ex charta. Quæ βιβλία chartacea quoniam non erant opistographa, & singulæ operis unius partes singulis voluminibus dabantur, ideo in bibliothecis ingens spatium occupabant. Quod si eadem in codices membraneos referrentur, angusto admodum loco contineri poterant. Martialis de *Livio in membranis*, id est, qui in codice membraneo scriptus:

Pellibus exiguis arctatur Livius ingens,
Quem mea vix totum Bibliotheca capit.

Quem vix totum capit mea bibliotheca, cum in chartæ voluminibus, hoc est, libris descriptus est, nunc exiguis membranis conclusus in arcto tenetur. Hinc *centesima pagina Livii* dicitur poëtæ, qui centum voluminibus chartaceis, id est, libris erat descriptus. Nam in quot libros auctor opus suum totum partitus erat, totidem volumina separata describi à librariis solebant. Et hic est modus scripturæ quem certo fine conclusum, & *libri* nomine appellatum intellexit Paulus. At proprie loquendo, ut recte visum est Ulpiano, aliud est volumen, sive liber, hoc est, chartæ multæ certo modulo ac fine conclusæ & adglutinatæ, ad unum volumen justæ molis conficiendum, aliud modus ille scri-

pturæ,

pturæ, quem quis ex ingenio suo metitur, quasi sufficientem ad unius justi voluminis magnitudinem. Nam hic modus opinione cujusque definitus & æstimatus non semper respondebat modulo voluminis qui à librariis destinabatur ad eam molem quæ decorum servaret in libris describendis. Poterat Paulus alia ratione defendere, libris legatis etiam codices deberi. Librorum nempe appellatio duplex, una generalis, altera specialis ac propria. Generali appellatione *liber* vocatur quacunque materia sit & forma id in quo aliquid perscriptum est, cujus rei memoriam conservari oportet, sive codex sit, sive volumen, sive charta sit, sive membrana, aut lignum ceratum, aliudve quid scribendo idoneum. Ita & Græci βιβλία vocant hac universali notione quidquid comparatum est, & paratum ad scripturam excipiendam. Hinc Pollux βιβλίων nomine complexus est βιβλία, χάρτας, πίλλας, διφθέρας, γραμματεῖα, δέλτους, πίνακας. Hinc & βιβλιοπῶλαι appellati, qui omnia hæc promercalia haberent, & βιβλιοθήκη dicta, quæ omnia hæc contineret, & βιβλιογράφοι, tam qui codices, quam qui in volumina scriberent, *librarii* appellati. Hac generali significatione Herodotus lib. v, dixit Iones βίβλους vocare διφθέρας, ab antiquo nimirum, quum διφθέραι, id est, pelles, usum librorum præberent: Ὅτι κοτὲ ἐν σπάνι βίβλων ἐχρέοντο διφθέρῃσι αἰγέῃσι, καὶ οἰέῃσι. *Quod penuria chartarum uterentur pellibus caprinis, & ovillis.* Hesychius: Διφθέρα, δέρμα, βύρσα, δέλτος, γραμματεῖον. Sic legendum. Vides vocare δέλτον, & γραμματεῖον, id est, codicem, quam βίβλον vocavit Herodotus, quia διφθέρα, eumdem usum Ionibus præstaret, quem aliis δέλτος & βίβλος, dum ex pellibus & codices conficerent, & volumina. Strictiore, & magis propria notione βιβλίον, hoc est, liber, pro volumine accipitur. Quia enim ex βίβλῳ Ægyptiaca charta conficeretur, & ex pluribus chartis adglutinatis invicem volumen formaretur, id-

circo

circo non nisi de chartaceo volumine βιβλίον proprie loquendo debet sumi. Charta enim veterum volvi tantum poterat, immo etiam plicari, ut nostra. Sed nec in aversa parte, præcipue quæ optima esset ac tenuissima, scripturam bene ferebat. Ideo volumina ex ea potius contexebantur, quam codices. Ex membranis potius ac pergamenis, ubi postea inventa fuere, codices compingi soliti. Quæ membranæ consuebantur, ut hodieque fit, ut inde codex componeretur. At libri proprie dicti, ex charta nempe volumina, conglutinabantur, adtextis in longitudinem glutino pluribus invicem chartis. Ulpianus leg. LII D. de Legatis III: *Vnde non male quæritur, si libri legati sint, an contineantur nondum perscripti. Et puto non contineri, non magis quam vestis appellatione nondum detexta continetur. Sed perscripti libri nondum malleati, vel ornati, continebuntur, proinde & nondum conglutinati, sed & membranæ nondum consutæ continebuntur.* Duplici & hic modo *librorum* nomen sumitur, generali notione ac propria. Si libri legati sunt, inquit, continentur perscripti libri, quamvis nondum conglutinati, & membranæ perscriptæ, licet nondum consutæ, id est, tam libri proprie dicti, quam codices membranei. Libri quippe illi, qui conglutinantur, de voluminibus prorsus sunt intelligendi. At generalis est illa appellatio librorum, quibus legatis etiam membranæ, id est, codices continentur. Pollux libro x, capite xv, cum ab exercitio & gestatione reversum, ἐπὶ τὴν πρὸς τὰ βιβλία συνουσίαν τραπέσθαι dicit, de libris in genere omnibus intellexit, sive codices sint, sive volumina. At cum statim subjicit, qui ad librorum studia se convertere velit, illi habenda esse βιβλία, χάρτας, πίττας, διφθέρας, γραμματεῖα, δέλτους & πίνακας, vocem βιβλία, quam ab aliis omnibus librorum generibus distinguit, proprie accepit de voluminibus chartaceis. Ea βιβλία, ut dixi, solita ex pluribus chartis

conglu-

conglutinari, ad volumen conficiendum, ut membranei codices pluribus πτυχαδίοις consuebantur, notissimum est. Βιβλιδίου κόλλημα apud Antiphanem Poluci. Hinc ἐσχατοκόλλιον Martiali, in libris, sive voluminibus, idem est quod in codicibus *extrema tabella*, vel in ceratis codicillis *extrema cera*. De Protocollis nos etiam alibi diximus, quæ in chartis tantum adglutinatis ad libros proprie dictos, hoc est, volumina facienda locum habuere. Libris ergo legatis si generaliter sic appellentur certum est & codices deberi. Si de libris speciali ac stricta notione sumptis senserit testator, sola volumina debebuntur. Atque hæc Ulpiani sententia fuit, cum dixit, librorum legato comprehendi etiam membranas, hoc est, membraneos codices, nisi voluntas testatoris adversetur. Quod ita exponendum, nisi testator intellexerit, à se solos libros legatos qui hoc nomen proprie habent, hoc est, volumina. At dicet aliquis, eosdem Jurisconsultos *tabularum* nomine, qui sunt codices, aliquando & libros, sive volumina ex charta, intelligere solere, ut in tabulis testamenti accipi debere Ulpianus scribit omnem materiæ figuram. *Sive igitur tabulæ sint ligneæ, sive cujuscunque alterius materiæ, sive chartæ, sive membranæ sint, vel scorio alicujus animalis, tabulæ recte dicentur*. leg. 1 D. de bonorum possessione secundum tabulas. Mendum est in illis Jurisconsulti, *tabulas testamenti accipere debemus, omnem materiæ figuram*. Inde enim sequeretur, omni figura ex quacunque materia posse scribi testamentum, tam voluminibus nimirum quam codicibus. Quod secus fuit. Ex omni quidem materia fieri tabulæ testamenti potuerunt, sed ut *tabulæ* dicerentur, figuram eamdem retinere debuerunt, quæ est in quadratis tabulis. Quacunque igitur ex materia componantur codices in quibus scribitur testamentum, dummodo forma quadrata, & ex pluribus contextis tabellis constent, ut olim fieri soliti codices

lignei

lignei ex pluribus ex ligno tabellis, recte *tabulæ testamenti* dicentur. Glossæ Nomicæ verborum Juris: Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ μὲν ἐν σχήματι τετράδος ἐξ οἵας δήποτε ὕλης συντιθέμενον καὶ δεχόμενον τὴν διαθήκην τάβουλα λέγεται. Τὰ δὲ ἐξειλήματα χάρτου, αὐτὸ τοῦτο χάρτης καλεῖται. Ergo per tabulas testamenti non possunt intelligi volumina, sive libri ex charta, sed codices ex charta ita recte appellabuntur, ut & ex membrana. Hinc & *tabellas*, hoc est, τετράδια vocat Martialis etiam paginas codicum membraneorum, lib. 1:

Hos eme quos arctat brevibus membrana tabellis.
Scriniada magnis: me manus una capit.

Falsum igitur, quod ait Ulpianus, *omnem materiæ figuram* tabulas testamenti dici. Nam si in figura voluminum sint, non erunt tabulæ. Legendum itaque: *Tabulas testamenti accipere debemus omnem materiam ea figura.* Id est, figura tabularum. Posset si forte & minori mutatione: *Omnis materiæ figuram.* Ut de figura tabularum intelligamus, quæ ex omni materia potest dari, dum tabularum formam præ se ferant. Nec vetat lex IV cod. ubi dicitur ab eodem Ulpiano, *chartæ appellationum & ad novam, & ad deleticiam chartam referri, proinde & si in opistographo quis testatus est, hinc peti posse bonorum possessionem.* Nam non de libro sive volumine chartaceo hæc accipienda, sed de codice ex charta deleticia. Fiebant quippe & ex charta deleticia pugillares, & codices, ut & ex membrana. De membraneis pugillaribus deleticiis Martialis:

Esse putes ceras, licet hæc membrana vocetur,
Delebis quoties scripta novare voles.

Palimpsesta appellabantur. Quod in Institutis scribitur, *nihil interesse, testamentum in tabulis an in chartis membranisve, vel alia materia fiat*, chartæ illæ membranæve de codicibus chartaceis, & membraneis capiendæ. Statim quippe sequitur, *sed & unum testamentum pluribus codicibus conficere quem posse.*

Non

Non dixit, pluribus libris & voluminibus. Ulpianus leg. III D. de Tabulis exhibendis: *Si tabulæ in pluribus codicibus ſcriptæ ſint, unum teſtamentum eſt.* Perperam Hotomannus delendam cenſet eam vocem *codicibus*, ex leg. I D. de bonorum poſſeſſione ſecundum tabulas, ex his verbis: *Sed etſi in duobus codicibus ſimul ſignatis alios atque alios hæredes ſcripſerit, & utrumque extet, ex utroque quaſi ex uno, quia pro unis tabulis habendum eſt, & ſupremum utrumque accipiemus.* Non enim ut ille putavit doctiſſimus Juriſconſultus, illud *utrumque* ad exemplar refertur de quo in præcedente paragrapho dixerat, *ſi quis in duobus exemplaribus fecerit teſtamentum, & aliud extet, aliud non extet, tabulæ extare videntur.* Non, inquam, ad illius paragraphi exemplar referri debet *utrumque*, quod in iſto habetur, ſed ad vocem *teſtamenti* plane refertur figura πρὸς τὸ σημαινόμενον dicta. Et, *utrumque extet*, id eſt, utrumque teſtamentum, vel uterque teſtamenti codex. Duo quidem caſus ibi proponuntur à Juriſconſulto, ſed non illi ſunt quos poſuit idem Hotomannus: unum eſſe, ſi quis in duobus exemplaribus idem teſtamentum ſcripſerit, & unum extet, alterum non extet: alterum, cum utrumque extet. Non ita ut ille voluit, ſe res habet, nec ut ab illo propoſita eſt. Priore quidem caſu certum eſt agi de eo qui in duobus diverſis exemplaribus teſtamentum ſcripſerit, quorum ſi alterum extet, tabulas teſtamenti extare videri reſpondit Juriſconſultus. At in altero caſu, qui ſequitur, non ſimpliciter agitur de eo qui ſimiliter in duobus exemplaribus, ſive codicibus teſtamentum ſcripſerit, & utrumque extet, ſed de eo qui duos codices, ſive duo exemplaria teſtamenti ſimul ſignanda curaverit, id eſt, ſimul liganda & obſignanda, ita ut duo pro uno habeantur ſic ſimul juncta. Si igitur utrumque extet, ut ſimul & junctim colligata, & obſerata obſignataq; ſunt, pro uno utrumque eſſe habendum Juriſconſul-

tus ait, quamvis alii atque alii hæredes his codicibus simul signatis scripti sint. *Quia pro unis tabulis,* inquit, *habendum est, & supremum utrumque accipiemus.* Hic error ex eo viro magno obortus est, quod cum pluribus aliis ignoraverit, quid esset *signare testamentum,* & modum moremque signandi ejus apud veteres usitatum nesciverit. De quo in sequenti capite. Errat etiam idem vir clarissimus, cum *exemplar* & *exemplum,* idem esse sibi persuadet apud Jurisconsultos. Aliud quippe est cum quis testamentum fecisse dicitur *in pluribus exemplaribus.* Idem enim hoc erit atque, in pluribus codicibus. Aliud cum *plures tabulas eodem exemplo scripsisse.* Quod ad rem ipsam attinet, idem est: quod ad verba, alia est loquutio. Non enim diceres tabulas plures testamenti *eodem exemplari scriptas,* nec *in duobus,* aut *pluribus exemplis scriptum* testamentum. *Exemplar* quippe aliud ab *exemplo. Exemplar testamenti,* idem est quod ipse codex testamenti, vel tabulæ ejusdem authenticæ. Quod ex eo exemplari describitur apographum, *exemplum* est. In Græcia & apud Atticos non licebat ex testamenti exemplari exemplum describi, ut notat Demosthenes in ea contra Stephanum secunda: Τῶν διαθηκῶν οὐδείς πώ ποτε ἀντίγραφα ἐποιήσατο. Rationem addit, quia nemo sic testatur, ut sciri velit, quæ sit ipsius voluntas. Immo contra: Τούτου ἕνεκα καταλείπουσιν οἱ διατιθέμενοι, ἵνα μηδεὶς εἰδῇ ἃ διατίθενται. In syngraphis contra mutuaticæ pecuniæ præter authenticum earum exemplar, exempla inde sumpta utrique parti contrahentium dabantur servanda. Plura itaque exempla ex uno exemplari possunt describi. Ideo *exemplar* appellatum, quod ex eo multa exempla traduci queunt. Nam exemplum est τὸ ἴσον, τὸ ἀντίγραφον, τὸ ἀντίτυπον. *Pariculum,* vel *paricula charta.* At exemplar, est πρωτότυπον. Caper de verbis dubiis: *Exemplar, quod transfertur: exemplum quod non transfertur, quamquam*

alii

alii contra. Et hoc verius. Sane semper ita Jurisconsulti accipiunt & alii idonei auctores. Proculus leg. XLVII D. de Legatis II: *Bina tabulæ testamenti eodem tempore exemplarii causa scriptæ, ut vulgo fieri solet, ejusdem patrisfamiliæ proferuntur.* Ubi *exemplarii causa* idem est, ut loco essent exemplarium, & exempla inde transferri possent. Nam & in ea loquutione bonis auctoribus usitata, qua *eodem exemplo pluribus scripsisse* imperator dicitur, *exemplum* non est idem quod *exemplar.* Sed ita accipitur, quasi ab uno exemplari plura exempla fuissent transcripta, sic, *omnibus scripsisse eodem exemplo.* Videtur tamen apud Florentinum *exemplum* poni pro exemplari leg. XXIV D. Qui testamenta, in his, *unum testamentum pluribus exemplis consignare quis potest.* Quod idem est ac si dixisset, *pluribus exemplaribus*, vel *pluribus codicibus*, ut alii loquuti sint. In libris quoq; quibus auctorũ opera descripta sunt, nominandis, Latini *exemplaria* ea appellant, ut Græci ἀντίγραφα, cum ἀντίγραφα exẽpla potius sint, quam πρωτότυπα. Glossæ Philoxeni: *Exemplum*, ἀντίγραφον, ἀντίτυπον. Sed hæc ratio est, quod exemplaria hujusmodi, tam sunt πρωτότυπα, quam ἀντίτυπα. Quatenus quippe ex aliis antiquioribus descripta sunt, *exempla*, id est, ἀντίγραφα vocantur. Quia autem & ipsa describendis aliis ex se exemplis serviunt, inde *exemplaria* nominantur, id est, πρωτότυπα. Auctores quidam hæc confundunt, sed non ii qui accuratius, & exquisitius loquuti sunt. Sed de his alias. Tabulæ testamenti & codices semper dicuntur, nunquam libri testamenti, aut volumina. Quod argumentum est, in codicibus omnis materiæ semper olim scriptas fuisse testamenti tabulas, non in voluminibus. Hinc & *codicilli*, qui parvi sunt codices cerati, quibus testator voluntatem suam declarat sine ulla sollemnitate. *Codicilli* quoque pro epistolis scriptis in hujusmodi parvis codicibus. Inde & *codicilli officiorum.* Πινακίδας &

δέλτους Græci ſolent vertere, non βιϐλία. *Codicilli* etiam pro ſupplicibus libellis, quæ Imperatori porriguntur, in ſententiis Adriani, quia nimirum in codicibus erant dati. In iiſdem ſententiis *libelli* à *codicibus* diſtinguuntur, hoc eſt, βιϐλίδια & πινακίδες. Codicilli quoque teſtamentarii, non aliud quam epiſtolæ, ut alio loco dicam. Nam & concepti erant epiſtolarum formula, & apud Juriſconſultos *Epiſtola* pro tali codicillo ſæpe uſurpatur. Sed & ſi quis pertendat, tabulas teſtamenti conſcribi etiam ſolitas in libris, vel voluminibus, non propterea Juriſconſultus aliquis vetus dixiſſet, legatis tabulis vel codicibus libros, vel volumina deberi. Non enim poſſunt contineri eo legato libri ſpecialiter ſumpti, quia in totum forma differret. Nihil minus quippe eſt volumen quam codex. Rurſus libros generaliter acceptos, ſub legato codicum comprehendi nemo poſſet putare, quia ſub nomine ſpeciei non quit genus intelligi. At *librorum* appellatio lata ſignificatione ſumendorum generis nomen habet, *codicum* ſpeciei. Tabularum vero nomen in teſtamentis ab eo tempore manſit, quo in ceratis tantum tabulis, ut mos fuit antiquiorum, perſcribi ſolita. Sic πυξὶς cum ex buxo olim fieret, poſtea & ex omni alia materia facta, etiam ex auro, idem nomen retinuit. His expoſitis melius conſtabit differentia inter χειρόγραφα & συγγραφὰς, non ſolum quoad materiam, ſed etiam quoad formam. Χειρόγραφον apud Atticos in charta involvenda ſcribi conſuetum manu, ut plurimum, ipſius debitoris, qua ſola & ſubſcribebatur, non à teſtibus, nec ſignatum, ſed à creditore tantum ſervandum, quo fatebatur reus debiti, ſe eam pecuniæ ſummam accepiſſe, ac redditurum eſſe promittebat ſua die. Inde ὁμολογία etiam appellata, id eſt, *confeſſio debiti*, & ἀσφάλεια, quaſi ſecuritas creditoris in eo verſaretur, & inde Latinis *cautio*. Βιϐλίδιον vocavit Demoſthenes, quia ex charta, & in volumine.

mine. At συγγραφὴ ab eodem γραμματίδιον appellatur. Nam in γραμματιδίῳ scribi solere affirmat. Γραμματίδιον diminutivum est à voce γραμματεῖον, quo nomine tabulæ ceratæ nuncupabantur, unde μάλθα ἐκ γραμματείων, cera ex tabellis, apud Pollucem lib. x, cap. xiv. Et lib. iv, cap. i: Καὶ Ἡρόδοτος μὲν δίπλοον δίπτυχον, οἱ δὲ Ἀττικοὶ γραμματεῖον δίθυρον, καὶ θύρας τὰς πτυχὰς ἄχρι δύο, εἶτα πτύχας, καὶ τρίπτυχον, καὶ πολύπτυχον. Quæ pessime & ineptissime reddidit interpres. Verte: *Et Herodotus quidem codicillum duplicem. Attici vero tabulas bifores, & fores vocant tabellas usque ad duas. Deinde tabellas, ut triptycha, & polyptycha.* Græcis πτυχαὶ sunt tabellæ, vel πτύχες. Inde πτυχεῖον *pugillar*, quia plures *pugillas*, hoc est, tabellas contineret in ordinem sitas, à πτύξ. At *pugillus* diminutivum à *pugnus*, qui est πύξ, ut *tigillum* à tignum. At vetus vox *pugilla* à πτύξ, pro *tabella*, unde *pugillares*, τὰ πτυχεῖα, plurium nempe πτυχῶν codex. Sic πτίσσω, *piso*. Ideo ultra duarum tabellarum pugillar, non dictum est τρίθυρον & πολύθυρον à Græcis, sed tantum δίθυρον, quia simile esset valvæ, vel fori δίθύρῳ, quæ in duas partes aperitur. Hinc *bipatens pugillar* Ausonio, quod Atticis δίθυρον. Τρίθυρον ea gratia non dicitur, quia nullæ fores ex tribus tabellis, quæ tripertito aperiantur. Hujusmodi fores δικλίδες Græcis appellatæ, Latinis etiam *duplices*, ut apud Ovidium: *Me duplices occuluere fores.* At *simplices fores*, ut *simplices tabulæ*, quæ unica constabant tabula, ut erant è quibus judices sententiam recitare jubebantur, quæ & *pericula* dicta, ut infra notabimus. Duplices vero δίπτυχοι, duabus tabellis constantes. Idem Pollux similiter γραμματίδιον δίθυρον, & τρίπτυχον πολύπτυχον nominat, quia ὑποκοριστικὸν est à primitivo γραμματεῖον. Hesychius: Γραμματίδιον, ὅτι μὲν τὸ πινακίδιον, ὅτι δὲ ὅμοιον γλωσσοκόμῳ. Quod addit γλωσσοκόμῳ, id exponendum ex Polluce, qui notat, γραμματεῖον apud Atticos etiam locu-
 lum

lum significare in quo argentum reponebatur, quod γραμματεῖον Βοιώτιον vocabant, id est, pugillare Bœotium, quod hujusmodi loculi similes essent pugillaribus, vulgoque essent in usu Bœotis. *Loculos* vocarunt Romani ista Bœotorum γραμματεῖα. Hinc Martialis in lib. XIV, statim post mentionem tabellarum & pugillarium varii generis, subjecit & *Loculos eboreos ligneosque* monetæ recondendæ. Græci posteriores teste eodem Polluce ἀργυροθήκην appellarunt. Id est, argenti signati thecam, vel loculum, ut δακτυλιοθήκην, annulorum. Corruptissimus de his loculis locus, sive γραμματείοις Βοιωτίοις, apud Harpocrationem extat, ad hunc reformandus modum: Ἀργυρεὺς καὶ ἀργυρεῖτις γῆ, καὶ χρυσῖτις, ἡ ἐργαζομένη χρυσὸν καὶ ἄργυρον. Sequatur ab alio jam principio: Ἀργυροθήκη. Διττὰ ἦν γραμματίδια οἷς ἐχρῶντο Ἀθηναῖοι, τὰ μὲν ὥστε γράφειν μόνον τι ἐν αὐτοῖς, τὰ δὲ ὥστε καὶ ἀργύριον κατατίθεσθαι, ἅπερ καὶ Βοιώτια γραμματεῖα ἐκάλουν, καὶ ἀργυροθήκας. Γραμματεῖον porro pugillar ad scribendum, cum olim sic diceretur tantum quod ὑπὸ τοῦ γραμματέως conscriptum esset, à scriba nimirum publico, vel tabellione. Nam γραμματεῖον non ἀπὸ τῶν γραμμάτων dictum est, à litteris, vel scriptura, sed ἀπὸ τοῦ γραμματέως. Certe etiam cum γραμματεῖον usurparunt & de his, quæ à tabulario publico conscripta non essent instrumentis, ut de syngraphis pecuniæ debitæ, non tamen chirographa, sed tabulas ceratas & pugillares tantum sic vocarunt Attici. Recentiores vero hæc misere confuderunt, & γραμματεῖον etiam de chirographo posuerunt. Hesychius: Χειρόγραφον, συμβόλαιον, γραμματεῖον. Enimvero in pugillaribus etiam aliquando perscribi solitas apud Romanos liquet cautiones chirographarias, ut colligitur ex his Pauli leg. XVII D. commodati: *Si pugillares mihi commodasti, ut debitor mihi caveret.* Certe & Asconius Pædianus, ubi notat differentiam, quæ fuit inter chirographa & syngraphas, de chirographis loquens,

quens, *tabulas* etiam appellat. Cicero quoque in Topicis *tabularum* nomine, tam chirographa, quam syngraphas intellexit, nec minus codices ipsos in quibus patres familias expensam alicui pecuniam ferebant. Quod cum facerent, *nomina facere* proprie dicebantur: *Multum enim differt, in arca positum ne sit argentum, an in tabulis debeatur.* Id ergo apud Romanos magis quam apud Græcos vulgo obtinuisse videtur. Juvenalis *lignum chirographi* vocat, & ligneas tabulas intelligit, sive pugillares:

Vana supervacui dicens chirographa ligni.

Tabulas chirographi appellat Ulpianus leg. XXVII D. de furtis; *Qui tabulas vel cautiones amovet, furti tenetur, non tantum pretii ipsarum tabularum, verum ejus quod interfuit.* De tabulis chirographariis, non syngrapharii eum intelligere, palam faciunt quæ sequuntur: *Scilicet si tanti interfuit, ut puta si chirographa aureorum decem tabulæ fuerint.* Ergo & de chirographis tabulas capi posse apud Paulum lib. II Sentent. cap. XXXI, hic locus Ulpiani indicat: *Qui tabulas cautionesve surripuit in adscriptam summam furti actione tenebitur.* Idem Ulpianus leg. XLIV D. de legatis I: *Eum qui chirographum legat, debitum legare, non solum tabulas, argumento est venditio.* Ex eodem constat, & in codicibus chirographo caveri posse creditori, leg. V D. commodati, quam in superiore libro citavimus. Quidni? cum certum sit, *codicem*, *tabulas*, & *pugillares* esse synonyma. Falsus igitur magnus Jurisconsultus, qui notavit quasi magnum, chirographo, & in codice, & in pugillaribus, & in tabulis debitores cavere. Quoad materiam igitur instrumenti, quo cavebatur creditori per debitorem de pecunia mutua reddenda, non differebant apud Romanos syngraphæ & chirographa. Apud Græcos chirographa in charta, vel libello magis perscribebantur, ut & exempla syngrapharum, quæ dabantur utrique parti servandæ, cum

ipſæ in tabulis ſcriberentur. Quod cum ex conjectura primo ſcripſiſſem, poſtea incidi in Demoſthenis locum, qui id mihi diſerte confirmavit, in oratione contra Stephanum, ſub finem, his verbis: Ἄξιον τοίνυν, ὦ ἄνδρες δικασταί, καὶ τόδε ἐνθυμηθῆναι, ὅτι διαθηκῶν οὐδεὶς πώποτε ἀντίγραφα ἐποιήσατο, ἀλλὰ συγγραφῶν μὲν, ἵνα εἰδῶσι, καὶ μὴ παραβαίνωσι, διαθηκῶν δὲ οὔ. τούτου γὰρ ἕνεκα καταλείπουσιν οἱ διατιθέμενοι, ἵνα μηδεὶς εἰδῇ ἃ διατίθενται. Ceterum non omnes ut dixi pugillares & codices proprie γραμματείων nomine veniebant, ſed illa antiquitus γραμματεῖα tantum vocata, quæ à Grammateo, id eſt, publico ſcriba, conſcripta. Quod nunquam in chirographis factum, ſed in ſyngraphis aliquando, quas proinde ἐν γραμματιδίοις ſcribi moris fuiſſe tradit Demoſthenes, ut χειρόγραφα in βιβλιδίοις, in chartaceis libellis ac brevibus. *Schedulas* inde hodieque vocamus hujuſmodi chirographarias ſecuritates. Ceterum nec ſyngraphæ mutuæ pecuniæ tunc temporis in Græcia ſolitę erant ſcribi manu tabularii publici, ſive γραμματέως, ſed interdum ac ſæpius proxenetæ ipſius manu conſcribebantur, qui nomen conciliaverat, aut interceſſoris, qui pro reo ſpoponderat. Ut apud Demoſthenem in παραγραφῇ adverſus Lacritum, ipſe Lacritus legum & fori peritus, ipſius debitoris frater Artemonis nomine, pro quo interceſſerat, ſyngraphæ inſtrumentum conſcribit & conſignat: Ἐδάνεισα τὰ χρήματα Ἀρτέμωνι τῷ τούτου ἀδελφῷ, κελεύοντος τούτου, καὶ ἀναδεχομένου πάντα ἔσεσθαί μοι τὰ κατὰ τὴν συγγραφὴν, καὶ ἣν ἐδάνεισα τούτου αὐτοῦ γράφοντος, καὶ σημηναμένου ἐπειδὴ ἐγράφη. Inde tamen, ut dixi, γραμματεῖον nomen ἀπὸ τοῦ γραμματέως. Sic nec vox συμβόλαιον apud Græcos recentiores, in proprietate ſua manſit, quam apud Atticos habuit antiquos. Illi enim συμβολαίου appellatione non inſtrumentum contractus, manu debitoris aut tabellionis publici ſcriptum vocitare norant, ſed ipſum contractum, etiam ſi ſine ſcripto ſolis verbis obligatio

ligatio contracta esset. Ut enim συμβάλλειν absolute, pro contrahere dicebant & pactum conventumque facere, ita συμβόλαιον, pro ipsa conventione & contractu quocunque, de quo inter contrahentes convenisset. Pollux lib. v, cap. xxxiii: συμβόλαιον, συνάλλαγμα, κοινώνημα, κοινωνία, ἀπαλλαγή ἰδιωτῶν γὰρ συναλλαγή. Deinde verba ipsa addit: συναλλάξαι, συμβαλεῖν, κοινωνῆσαι. Lex fuit Attica: Παιδὶ μὴ ἐξεῖναι συμβάλλειν, μηδὲ γυναικὶ πέρα μεδίμνου κριθῶν, apud Isæum. Pro quo apud Scholiastem Aristophanis legitur: ταῖς γυναιξὶ μὴ ἐξεῖναι ὑπὲρ μέδιμνόν τι συναλλάσσειν, *contrahere cum aliquo ultra hordei medimnum.* De quo alibi. Nam vir doctus ad leges Atticas perperam illud συμβάλλειν apud Isæum in lege Solonis vertit, *testamenta dare, legare, ultra hordei medimnum*, cum de omni contractu accipiendum sit. Indè inter nomina actionum privatarum ab eodem recensetur, δίκη χρέους, συμβολαίου, συνθηκῶν. Ubi συμβόλαιον est ipse contractus, vel obligatio & conventio, non contractus instrumentum, ut posteriores acceperunt. Unde & συμβόλαιον φιλίας, eidem lib. viii, cap. xii: ἀπὸ δὲ συναλλάγματος συναλλάσσειν, ὥσπερ ἀπὸ τοῦ συμβολαίου συμβαλεῖν, συμβαλόντες, & συμβόλαιον συμβεβλημένον ἤδη λέγουσιν. Ubi συμβόλαιον συμβεβλημένον est *pactum conventum.* Inde verbum συμβολαιεύειν Epicharmo, idem quod Atticis συμβάλλειν: *contrahere.* Ita enim hi versus in Athenæo legendi:

Τοῖς Ἐλευσινίοις φυλάσσων δαιμονίως ἀπώλεσα,
Οὐχ ἑκών, καὶ ταῦτα δή με συμβολαιεύειν ἔφη,
Τοῖς Ἀχαιοῖσι προδιδόμενον τ' ὤμνυέν με τὸ δέλφακα.

Ita etiam scribendum apud Hesychium, qui συμβολαιεύειν interpretatur συναλλακτεύειν. Nisi quis συμβολαιτεύειν dictum putet Dorice, pro συμβολητεύειν, ex συμβολητής. Quod ratione non caret. Ideo & συναλλακτεύειν interpretatur Hesychius, quod ita à συναλλακτής deductum est pro συναλλάσσειν, ut συμβολαιτεύειν,

pro συμβάλλειν, à συμβολαιῶν, vel συμβοληιῶν. Idem hujus vocis utramque notionem adnotavit recentem & veterem : Συμβόλαιον, συνάλλαγμα, συγγραφὴ, ἀσφάλεια, γραμματεῖον. Diversum quid esse à syngrapha, vel chirographo, patet ex Demosthene, initio παραγραφῆς contra Zenothemin, his verbis : Οἱ νόμοι κελεύουσιν, ὦ ἄνδρες δικασταὶ, τὰς δίκας εἶναι τοῖς ναυκλήροις, καὶ τοῖς ἐμπόροις τῶν Ἀθήναζε, καὶ τῶν Ἀθήνηθεν συμβολαίων, περὶ ὧν ἂν ὦσι συγγραφαί. *In his contractibus de quibus extent syngrapha.* Idem clarius in oratione adversus Phormionem : Καὶ εἰ μὲν ἐμοὶ τῷ δανείσαντι ἀπεδίδους, οὐδὲν ἔδει μαρτύρων. Τὴν γὰρ συγγραφὴν ἀνελόμενος, ἀπήλλαξα ἂν τοῦ συμβολαίου. *Et si quidem mihi qui credidi pecuniam, eam reddidisses, nihil opus fuisset testibus. Syngrapha quippe sublata liberassem te obligatione.* At recentioribus συμβόλαιον pro ipsa syngrapha, unde συμβολαιογράφος Hesychio, ὁ τὰ συμβόλαια γράφων. Hinc Græci juris interpretes συμβόλαιον, ἔγγραφον συνάλλαγμα. Atque ita definiunt : Συμβόλαιόν ἐστιν ὑπόμνημα ἤτοι καταγραφὴ τῶν συμφωνηθέντων, καὶ στοιχηθέντων μεταξὺ ἑκατέρων τῶν συμφωνούντων, καὶ συμβαλλόντων. *Instrumentum est commentarius, sive consignatio pactorum conventorumque inter duos contrahentes.* Glossæ: *Instrumentum*, συμβόλαιον, γραμματεῖον. *Instrumentum* quidam pro publice confecta scriptura sunt qui notent proprie debere accipi, & à *litteris* eo nomine distingui in leg. 1 Cod. de Jurejurando propter calumniam, *in omnibus causis, sive propter litteras fuerit certatum, sive propter instrumenta.* Et sane *litteras* ita plerumque à Justiniano, sive Triboniano accipi, notum esse debet juris ejus eruditis. Inde & *litterarum obligationem* interpretatus est, pro ea quæ chirographo privato olim contrahebatur. Falsus quidem ille, sed tamen si eadem fuit cum ea quæ *nominibus fieri* dicebatur, æque de privata scriptura intelligenda hæ *litteræ* fuerint. Sed & apud Julianum antecessorem, Const. LXVI,

litteræ

littera depositarii, de ἰδιοχείρῳ scriptura depositarii dicuntur. Et alibi passim sic dictas litteras reperies. Veteres tamen tam de publicis, quam de privatis instrumentis hanc vocem usurparunt, & de quacunque scriptura, ut in priore libro notavimus. Quinimmo & *instrumenti* appellationem æque ad privatas, quam ad publicas scripturas extendi, potest multis testimoniis è jure petitis probari. Unum sufficiat ex leg. v Cod. de probationibus, *instrumenta domestica, seu privata testatio, si non aliis quoque adminiculis adjuventur, ad probationem sola non sufficient.* Ubi instrumenta domestica scripturæ sunt quibus *unusquisque adnotatione propria sibi debitorem constituit*, ut habetur in leg. VII Cod. eod. Ipse quinetiam Justinianus leg. ult. Cod. Si certum petatur, *chirographaria instrumenta* dixit etiam de illis chirographis, quæ antea obtinebant, sine testium subscriptione factis, & sola manu debitoris scriptis. Falsum etiam quod idem Jurisconsultus ibidem inter privatas litteras recenset cum rationibus, breviariis, & codice expensi & accepti etiam syngraphas, quas compertum est ex more ac jure veterum Græcorum Romanorumque publicis scripturis esse adnumerandas. Sic enim omnes tabulæ vocatæ sunt, quæ neutrius partis manu scribebantur, & à testibus subscribebantur, signabantur, ac deponebantur, traditis etiam exemplis utrique parti servandis. Hæc enim omnia in syngraphis conscribendis fuisse observata, quæ diximus evincunt. Sed Justiniani ævo, & jure quod ipse introduxit, nullus omnino syngrapharum usus fuit. Chirographis quippe transcripta ab illo sunt, quæ propria antiquitus fuerant syngrapharum, excepta obsignatione. In omnibus enim contractibus, etiam his qui de mutuo scriptura interveniente fierent, hoc voluit observari, ut apud tabellionem eorum instrumenta componerentur, & trium testium subscriptione munirentur. Cum enim prisco jure sufficeret

ficeret creditori *tenere debitorem sua manu*, ut loquitur Seneca, hoc est, chirographum ipsius habere ad debitum recipiendum, id noluit satis esse Justinianus. *Nam & si quis vellet sine tabellione instrumentum conficere, sive de mutuo, sive de deposito, sive de alia quacunque causa, tres testes ei adhibendos sanxit*, alioquin, ut ait Julianus antecessor, Const. LXVI, *litteræ ipsius solæ, & comparatio earum credendæ non sunt.* Ita & chirographa simul, qualia olim erant, recepta, & syngraphę pariter ab usu recesserunt, & medium quoddam genus exortum est, quod aliquid partim de chirographo, partim de syngrapha haberet, & sincere neutrum haberetur. Quod idem in multis aliis fecit, ut in constituta pecunia cujus actionem ampliavit ex abolita actione recepticiæ. Sic abrogata *Reuxoria*, quodcunque juris atque auctoritatis habuit, eam transdidit repetitioni dotis ex stipulatu. Ita ille in multis fundamenta veteris juris evertit, non ego. Pristinum tamen morem retinendum constituit circa chirographa, ut valerent, sicut olim valebant, in summis pecuniæ creditæ, quæ libram auri non excederent. Ultra libram auri hujusmodi chirographis fidem haberi vetuit nisi tres in his testes subscripsissent, ut moris erat in veteribus syngraphis. Atque ita quidem sanxit Novella LXIII. Ante hanc constitutionem lege ipsius, quæ in codicem relata est, sub titulum, *Si certum petatur*, sanxerat, chirographo debitum non probari, quod tres testes non subscripsissent, si summa crediti supra quinquaginta libras auri exiret. Ergo usque ad quinquaginta auri libras licebat ea lege chirographo privato pecuniam reddendam cavere. Quod mutavit Novella suprascripta, & quinquaginta auri libras ad unam reduxit. Quam summam miror adeo magnam ad tam parvum numerum ab eodem fuisse redactam. Rara quippe chirographa fiebant de debito, quod eam summam superaret. Non sine causa itaque dubitavi, in priore

priore libro an ex quinquaginta libris auri, quinque essent faciendæ. Ceterum quod ex libro Latino Magistri Tit. XXX, cap. VII, allegavit Harmenopulus in suo Amanuensi, lib. I, Tit. VI, duorum testimonium sufficere usque ad triginta auri libras; usque ad quinquaginta tribus idonee debitum probari posse testibus; ad chirographa, atque ea debita, quæ in scriptis essent, non puto debere referri. De his quippe contractibus mutuaticiis accipiendum censeo, quæ nulla interveniente scriptura fierent, sed solis testibus niterentur: Ἐπὶ τριάκοντα χρυσοῖς λίτραις καὶ δύο ἀρκοῦσι πρὸς μαρτυρίαν, καὶ μέχρι δὲ πεντήκοντα τρεῖς ἀρκοῦσιν. Julianus antecessor in Novella Justiniani LXIII: *Hac autem omnia de his contractibus dicimus, qui scriptura interveniente fiunt. Alioquin si sine scriptura aliqui cõtraxerint liceat eis, vel testimoniis, vel jusjurandi religione veritatem manifestare, scilicet actore quidem testes producente, reo autem vel jurante vel jusjurandum referente, secundum hoc quod judex æstimaverit.* Ergo secundum illud Ρωμαϊκόν, id est, Latinum Magistri librum, debitum triginta librarum auri contractum sine scriptura probari poterat, solis duobus testibus; à triginta auri libris usque ad quinquaginta tres sufficiebant. Ultra quinquaginta quot testibus erat probatio facienda? An quinque vel septem? An si summam eam transcenderet mutuum, scriptura erat probandum? Immo vel solis testibus, dum numerus à lege statutus citaretur. Is erit testium quinque, ad summum septem in omni vel maximi momenti testificatione. Ut ut sit, novissima sanctione Justinianus chirographa de summa debiti libram auri excedente exæquavit veteribus syngraphis. Intra libram auri si qua darentur, more ac jure prisco in chirographis recepto, ea valere jussit. Ἰδιόχειρα vocavit potius quam χειρόγραφα ea Græciæ tempestas. Unde titulus est apud Harmenopulum περὶ ἰδιοχείρων. At συγγραφῶν ideo apud illius ævi scriptores, etiam

etiam Juridicos, nusquã mentio extat, quia συμβόλαιον eamdẽ tum significationem habuit quod olim συγγραφή. Cum enim apud veteres Græcos συμβόλαιον proprie, ut jam dixi, contractus sive conventio ipsa diceretur, & συγγραφὴ scriptura esset, quæ de illo contractu cúm testium subscriptione & obsignatione testaretur, postea συμβόλαιον pro ipsa syngrapha usurpari cœptum est, quod Latini *instrumentum* dixere, generali voce etiam ad chirographa porrecta. Titulus apud eumdem Harmenopulum habetur περὶ συμβολαίων lib. I, cap. VIII. Quo nomine etiam syngraphas pecuniæ mutuaticiæ, quales apud veteres conscribebantur, certum est intelligi. Τῷ συμβολαίῳ, inquit, δεῖ καὶ μάρτυρας τρεῖς παρεῖναι, ἵνα τὸ πιστὸν ἔχῃ, καὶ πάσης εἴη ἀντιλογίας ἐκτός. Totidem testes subscripsisse syngraphis Græco more conficiendis, testis est Demosthenes. Subjicit huic titulo idem Harmenopulus titulum περὶ ἰδιοχείρων, quæ sunt chirographa veterum, quæ & ipsa ex Justiniani consuetudine debuerunt habere trium testium subscriptionem. Nec enim aliter in his fieri potuit litterarum comparatio. Ἐξ ἰδιοχείρων μηδεμίαν γίνεσθαι σύγκρισιν, εἰ μὴ ἄρα τριῶν ὑπογραφὴν ἔχουσι τὰ χειρόγραφα. Hæc igitur tum differentia sola inter συμβόλαια, quæ fuerunt veteres syngraphæ; & ἰδιόχειρα, sive χειρόγραφα; quod hæc manu tantum debitoris scripta, συμβόλαια vero ut olim syngraphæ à tabellione publico, qui & συμβολαιόγραφος inde dictus est. Si debitum tamen non plus quam ex auri libra contractum esset, potuit chirographo recte de eo reddendo etiam sine testibus caveri. Συγγραφῆς porro vocabulum eo ævo si quando usurparetur, non de syngrapha, ut in usu fuit veteribus, sed de chirographo, accipiebatur vulgo, ut liquet ex istis Harmenopuli Tit. περὶ ἰδιοχείρων. ὁ τὴν ἰδίαν συγγραφὴν, ἢ τὴν ἐπ' αὐτοῦ γενομένην καταβολὴν ἀρνούμενος, τὸ διπλάσιον μετ' ἐλέγχου καταβαλεῖ. Quæ sumpta sunt ex Novella Justiniani XVIII. De triente & semisse.

CAPVT XI.

De obsignatione tabularum. Pracipuam eam fuisse differentiam inter syngraphas & chirographa, quod illa signarentur, ista non. Obsignata tabula deponebantur ac servabantur, vel in publico loco, vel penes privatum. Obsignatis tabulis agere quid sit, & cur dicatur. Quomodo tabula testamēti signarentur. Maximos Iurisconsultos hujus avi in eo explicando errasse. Vlpianus expositus de duobus exemplariis testamenti, & de duobus codicibus testamenti simul signatis. Subsignare non idem esse ac signare. Verbo signare duas res significari, scribere, & obsignare. Formula subscriptionis in testamentis. Lex penult. D. Qui testamenta, correcta. Signare pro subscribere usurpatum infimo Latinitatis avo. Quomodo signare & subscribere simul juncta in legibus VVisigothorum sint accipienda. Diversus signandi mos eo tempore ab antiquorū obsignatione. De sigillis diplomatum ac rescriptorum Principum recentioris avi. Quid sit βούλλωσις, χρυσόβουλλον, & κηρίνη βοῦλλα. Apud Gracos posteriores ὑποσήμανσις & ὑπογραφὴ ita distincta, ut posterioribus Latinis subscriptio & signatura. Aliquando idem ὑποσημειοῦσθαι quod ὑπογράφεσθαι. Quid sit διασημειοῦσθαι in Novella Leonis. Sententias suas judices manu propria scriptas edere jussi. Ab ea confusione signandi & subscribendi inferioris saculi, multa loca veterum auctorum fuisse corrupta. Non intellexisse Isidorum quid esset testamentum signare. Harmenopulus explicatus, & correctus. An temporibus Leonis testamenta eodem quo olim modo, obsignari solita. Quid sit ἐπισφραγίζειν. De votis signandis. De more studiosorum veterum, qui libris ceras adfigebant miniatas, ut pro nota essent laudis, aut culpa, aut etiam amplioris inquisitionis. Quod veteribus signum, & Gracis σφραγὶς, hoc nobis in

Idio-

Idiotiſmo vulgari Cachetum. Omnia ferme utenſilia apud veteres annulo claudi ſolita, id eſt, ſignari. Quæ clave non obcludebantur, ſigno occludi moris erat. Græcis σημάντρις, & κατασημάντρις. & συσσημάντρις, pro eodem. Adſignare, conſignare & prænotare Latinis συνωνύμως de his quæ annulo obſignarentur, dici Quomodo majora & minora utenſilium annulo clauderentur. Libellos ac tabulas eodem ferme modo cum utenſilibus obſignatas. Fores ita etiam obſerari ſolitas ſignaculis adpoſitis. Signata quomodo aperirentur? Lino nempe inciſo, & ſignis avulſis. De ceris turbatis locus Quintiliani expoſitus & emendatus. Duplicem in ceratis tabulis fuiſſe ceram, qua tabulæ ipſæ inductæ ad ſcribendum, & qua obſignatæ. Hæ ceræ & nominibus diſtinctæ apud Atticos. Quid ſit ῥύπος, quid μάλθη. Vnde inciſum teſtamentum & inciſæ tabulæ dicuntur, quæ aperiuntur. Plauti locus correctus. Turbata ſigna quæ, apud Iuriſconſultum. Signa ſua agnoviſſe teſtes priuſquam aperirentur tabulæ. Sine agnitore ſigna Quintiliano quæ nemo teſtis agnoſceret De tabulis omnium contractuum triplici lino conſtringendis adverſus falſarios. Id ſub Nerone Senatuſconſulto ſancitum. Pauli verba emendata. Vt ſignare eſt claudere, ita reſignare recludere, & aperire. Ita Græcis σφραγίζειν & ἀποσφραγίζειν. Signata. pro virgine intacta. apud Lucillium. Nonius correctus. Sigillum idem quod ſignum, & ſigillare quod ſignare. Sigillare oculos, Varroni idem quod claudere. Teſtamenta etiam ſignari poterant alia re quam annulo, modo characterem haberet. Lex XXII D. Qui teſtamenta, addita negatione corrigenda. An Vlpianus Paulo contrarius, cum linteum involucrum teſtamenti ſignari poſſe dixit. Suetonius expoſitus de duabus ceris ſignaturis oſtendendis. Quinam ibi ſignaturi accipiendi. Aut in ſignatores, aut in ſubſignaturos videri mutandos.

tandos. De prima & secunda cera. Quæ χίδιαι quæ τιλεγάδια. De tabulis, quæ superiores in testamento, & inferiores. Vnde illa loquutio manarit. In tabellis inferioribus scribi solitæ substitutiones, tam vulgares, quam pupillares. Quid summæ marginis nomine apud Paulum sit intelligendum. De marginibus tabularum & codicum. Hotomannus notatus. Quintilianus explicatus, & emendatus. Duplici modo vox cera in tabulis accepi solita, aut pro singulis paginis, aut pro totis tabulis. Quid sit ima cera. De primis & secundis testamenti tabulis. Lipsii conjectura Suetonius depravatus, ex antiquis libris restitutus. Hæredes primi in prima cera scripti, secundi in ima. Legata quoque & adoptiones, cum primis hæredibus in prima cera scripta. Ima cera eadem cum ima parte testamenti, & novissima. Tabula secunda, vel ima, pupillaris substitutionis, quomodo seorsim à priore parte testamenti proprio lino propriaque cera signarentur. Primas & secundas ceras easdem esse cum primis & secundis tabulis. Apud Græcos tabulas contractuum signis testium non fuisse signatas. Id introductum Romæ jure prætorio, quod jus civile non habuit, hac in re simile Attico. Alia etiam differentia notata inter syngrapham & chirographum. Quid sit ἀνελέγξ συγγραφὴν apud Græcos. Inanifacere chirographum. Signifacere. Multa alia sic usurpata. Locus Iobi explicatus. Lex I Cod. de probationibus emendata. De variis probandi debiti modis. Quid sit expensi latio. De jurejurando, cur inter sollemnes pecuniæ numeratæ dataque probationes ab Agellio omissum. Tabularum appellatione non solas syngraphas, & chirographa intellexisse Agellium, sed omnem scripturam, qua debitum probaretur. De Iure Ægyptio à Bocchoride constituto, quo debitor jurans nihil se accepisse, liberabatur. Nobilis quæstio apud Agellium agitata an in pecuniariis

mutui contractibus illi unde petitur, si sit vir probus, potius credendum sit cum creditorem deficiunt probationes. Multa in eam rem disputata. Locus Catonis expensus & emendatus.

EXpositis chirographi & syngraphæ ceteris differentiis, præcipua restat exponenda de obsignatione. Hoc enim maxime discrimine chirographo dispar syngrapha, quod hæc obsignaretur, illud non. Quæ obsignabantur, ad hoc iis signa à testibus imponi solebant, ut deponerentur. In his porro tabulis variorum contractuum, sive publicorum, sive privatorum, quas moris erat à testibus subscribi, & ab iisdem signari, aliæ authenticæ fuere, aliæ exemplorum loco. Hæc ab illis descripta tradebantur contrahentibus servanda. Illæ aut in archivis, aut in æde aliqua sacra, aut apud amicum communem, aut apud argentarium, aut tabularium, vel aliam personam publicam depositæ custodiebantur. Per has autem tabulas, quæ obsignabantur longe validius fidem suam obstringere censebatur obligationis reus, quam chirographo, aut domestico alio privatoque instrumento. Hinc *obsignatis tabulis agere cum aliquo*, cum ei non licet à pacto convento discedere, sed omnimodo tenetur illud observare. Manum quippe suam sępe qui fraudare vult, abnegat, & potest suum esse chirographum infitiari. Tum probatio incumbit creditori, qui nisi ex litterarum comparatione infitiatorem suum convincat, ubi testes non habet, & jusjurandi religio facile ab improbo infitiatore negligitur, debitum frustra exigat. Contra syngrapham à testibus subscriptam, obsignatam, ex communi consensu apud amicum depositam, tale ut aliquid liceat improbitati, non adeo obvium est. Explicanda hæc igitur *obsignatio*. Nam quid esset, & quomodo fieret, plerosq; etiam juris peritissimos antiqui video ignorare.

Hoto-

Hotomannus in commentario verborum juris, ubi interpretatur illam loquendi formulam, *tabulis obsignatis agere*, id esse tantum ait, cum pactio in tabulas relata esset. Atqui chirographi etiam tabulæ dicuntur, ut in superiore capite ostendimus, cum tamen qui ex chirographo debitum petat, *obsignatis tabulis agere* dici neutiquã queat. Qui ex syngrapha agebat, is agebat tabulis signatis, quia syngrapha obsignata, non chirographum. Cicero lib. 1 de oratore: *Tu mihi cum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula, & cum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum quo ille capiatur, ego tibi ullam causam majorem committendam putem?* Idem Hotomannus fidem facile facit ex alia observatione, quæ habetur lib. IV, cap. 1, se non intellexisse quid esset *tabulas testamenti signare*. In leg. 1 D. de bonorum possessione secundum tabulas, duo casus proponuntur ab Ulpiano: unus quo quis in duobus exemplaribus testamentum fecit: alter quo in duobus codicibus simul signatis alii atque alii hæredes scripti. In priore casu cum ex duobus illis exemplaribus aliud extaret, aliud non extaret, *tabulas extare testamenti* videri Jurisconsultus ait, & ex eo peti posse bonorum possessionem. In secundo quo duo simul codices signati sunt, cum utrumque extaret, utrumque pro uno habendum esse idem pronuntiat. *Perspicue*, inquit Hotomannus, *duo proponit casus: unum si quis in duobus exemplaribus idem testamentum scripserit, & unum extet, alterum non extet: alterum cum utrumque extat exemplar.* Non recte retulit casum posteriorem. Verba Jurisconsulti hæc sunt: *Sed etsi in duobus codicibus simul signatis, alios atque alios hæredes scripserit, & utrumque extet, ex utroque quasi uno competit bonorum possessio, quia pro unis tabulis habendum est, & supremum utrumque accipiemus.* In hoc secundo casu duo exemplaria scribuntur, ac duo testamenta, non unum

testamentum in duobus exemplaribus, sive duo exemplaria testamenti eodem exemplo. In priore casu ubi unum idemque testamentum in duobus exemplaribus scriptum est, altero ex his deperdito si alterum extet, ex eo peti potest bonorum possessio. In posteriore themate duo testamenta scripta sunt, hoc est, duo codices, sive duo exemplaria, in quibus alii atque alii hæredes scripti sint. Exempli gratia, in uno Titius & Mævius, in altero Publius & Sẽpronius. Pone, unum ex his prius, alterum posterius scriptum fuisse. Vix enim aliter fieri potuit. Si sic relicta fuissent, atque ut seorsim scripta, ita & separatim ea signari placuisset testatori, omnino à posteriore ruptum esset prius, & Publius Semproniusque bonorum possessionem, secundum tabulas ex posteriore testamento, contra Titium & Mævium, qui in priore scripti erãt, recte petiissent. Nunc duo illi codices testamenti, sive duo testamenta diversa, quia in his alii atque alii hæredes scripti, simul signata à Jurisconsulto proponuntur. Ergo pro unis tabulis, etiamsi utrumq; extet testamentum, id habendum esse respondit, quia utrumque supremum, nec alterum altero magis supremum, quandoquidem simul involuta lino, & signis impressis obserata fuere. Hæc mens est Jurisconsulti, & verum thema legis. Alius porro Jurisconsultus, qui mihi olim doctor fuit, ad leg. penult. D. Qui testamenta facere possunt, notat, subscriptionem alteri committi non posse, ne quidem notario, Baldum hinc colligere, alieno tamen anulo subsignare posse, ut habetur in Instit. eo. Non recte *subsignare* confundit cum *signare*. Nam eo loco Institutorum *signare* legitur, non *subsignare*. *Possunt autem & omnes testes, & uno anulo signare testamentum*. Id est. σφραγίζειν, ut recte vertit Theophilus. At *subsignare* idem quod subscribere. Qui vero velit esse idem *signare*, & *subsignare* testamentum, eo ipso indicet se non intelligere, quid sit

signare

signare testamentum, aut alias tabulas. In ea autem lege penultima, Tit. quo supra, perperam *signaverit* scriptum est pro *subsignaverit*. Nam ita omnino in ea lege rescribendum est: *Singulos testes qui in testamento adhibentur proprio chirographo annotare convenit, quis & cujus testamentum subsignaverit.* Atque ita plane, aut legerunt, aut intellexerunt Basilicorum interpretes, qui sic verterunt: *ἕκαστος τῶν μαρτύρων ἰδιοχείρως δηλούτω, τίς ἐστι, καὶ τίνος ἐν τῇ διαθήκῃ ὑπέγραψε.* *Quis & cujus in testamēto subsignaverit vel subscripserit.* Nam *signare* duo tantum significat, aut scribere, aut obsignare, sive signa imprimere. Neutro modo testes hic signare debere possunt intelligi. Non enim hic de *obsignatione* agitur, qua clauso testamento & lino circumposito signa imprimuntur, sed de subscriptione, quæ etiam *subsignatio* dicta, ut hoc ipsum *signare* aliquando, pro scribere accipi supra observavimus. Non signat autem, hoc est, non scribit testamentum, qui in eo subscribit, vel subsignat. Ita enim subscribebant testes olim in testamentis: *Ego Lucius Titius, manu mea Gaii Seii testamentum subscripsi.* Hoc est, quod lex dicit, singulos testes, qui in testamento adhibentur, proprio chirographo adnotare debere, quis & cujus testamentum subsignaverit, hoc est, subscripserit. Nec recte formulam subscriptionis in testamentis talem refert doctissimus Jurisconsultus: *Lucius Titius subscripsi, & Gaii Seii testamentum obsignavi.* Quomodo enim tunc dicere poterant se obsignasse, cum subscriberent, quod nondum erat factum, nec in ea tabularum parte fiebat? Nam tum cum omnes testes subscripsissent, cum tabulæ testamenti lino ter circumducto obligatæ essent, in eo lino imprimebantur signa. Non igitur testabantur se obsignasse, qui nondum obsignaverant, cum subscribebant. Falsum quippe scripsissent. In testamento Gregorii Nazianzeni non hoc scribunt testes, se obsignasse

testamentum, sed tantum subscripsisse, & nominant ipsum testatorem, cujus testamentum ut subscriberent, rogati erant, quod lex illa præcipit: Ἀμφιλόχιος ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ἐν Ἰκονίῳ, παρὼν τῇ διαθήκῃ τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἐπισκόπου, καὶ παρακληθεὶς παρ' αὐτοῦ, ὑπέγραψα. Non igitur dubium quin *subsignaverit* in ea lege recta sit scriptura, pro *signaverit*. Nec enim puto Jurisconsultorum ætate *signare* usurpatum fuisse, pro *subscribere*, ut factum infimo Latinitatis ævo, quod hodieque obtinet in nostro idiotismo. Nam *signum* vocamus, *le seing*, subscriptionem alicujus chirographo factam, & *signare*, pro subscribere. Eadem loquutio reperitur & in testamento beati Remigii, in quo ipse testator ita subscribit: *Ego Remigius Episcopus testamentum meum relegi, signavi, subscripsi.* Non potest sane ibi illud *signavi* intelligi eo sensu quo apud veteres accipiebatur, pro *obsignavi.* Ὕστερον πρότερον esset manifestum. Prius enim signasset quam subscripsisset. Quod per rerum naturam ex more qui in testamentis subscribendis & obsignandis obtinebat, plane impossibile fuit. Sed *signavi* ibi idem quod *subsignavi.* Quod etiam additur, *subscripsi*, videtur esse ἐπεξηγητικὸν, ut explicaret, qua notione illud *signavi* positum esset, vel ad magis id quod fieret exprimendum, & repetitione synonyma roborandum, ut in istis formulis multa. Nam reliqui testes qui subscribunt, nihil amplius addunt, quam se subscripisse. In testamento Porcelli Corocottæ, quod ætate Hieronymi in scholis à cirratis decantabatur, *signavi* idem est quod subscripsi. *Lucanicus signavit. Tergillus signavit. Nuptialicus signavit*, & reliqua. Id est, subscripsit, vel ut veteres loquuti sunt *subsignavit.* In legibus VVisigothorum hæc duo aliquot locis junctim ponuntur, *subscribere* & *signare.* Ubi *signare* non potest accipi de obsignatione qualis apud priscos in usu fuit Jurisconsultos. Lib. II, cap. V, Tit. XVII, de comprobatione

tione litterarum: *Post hæc quærenda ab utrisque partibus in domesticis scriniis instrumenta chartarum, ut comprobatis aliarum scripturarum subscriptionibus ac signis possit agnosci, utrum habeatur idonea, an reprobetur indigna.* Non ex collatione & comparatione signorum de veritate eorumdem, quemadmodum de scripturis, cognosci poterat, ut fuit veteribus signandi mos. Cum enim vel alieno anulo posset aliquis signare in testamento, & uno eodemque omnes testes fas esset signa imprimere, etiam testatoris anulo ad hoc uti quirent, si idem testis in alio testamento signando suo usus esset, quomodo signorum fieri posset comparatio, qui modo suum, modo alienum in diversis instrumentis adhibuisset? In iisdem legibus lib. & cap. quo supra, tit. XII, mentio fit signatoris ac subscriptoris in testamentis hoc modo: *Morientium extrema voluntas, sive sit auctoris & testium manu scripta, sive utrarumq; partium signis extiterit roborata, seu etiam, etsi auctor subscribere, vel signum facere non valeat, alium tamen cum legitimis testibus subscriptorem, vel signatorem ordinationis suæ instituat.* In his quidem omnibus agnosco aliud esse *signare*, aliud *subscribere*, sed ille signandi mos longe alius tunc ab eo qui veteribus receptus. Tunc temporis eadem fuit, quæ etiamnunc viget consuetudo, ut simul cum subscriptione in ima parte instrumenti affixa cera signum suum imprimerent. Id quia simul cum subscriptione fieret, & eodem ferme loco, hinc factum, ut *signare* etiam pro subscribere usurpatum sit, & *signum*, pro chirographo subscriptionis. Hoc in diplomatis ac litteris Regum principumque, sigillum est ex cera, cui impressa regis aut principis figura, idque pendet ex inferiore parte diplomatis. Græcis Imperatoribus hoc etiam in usu, & κηρίνην βούλλωσιν vocarunt. Hinc in eorum constitutionibus & pragmaticis sanctionibus hæc in fine semper habentur scripta, δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς βα-

σιλικῆς καὶ θείας χειρὸς, καὶ τὴν συνήθη δίπτυχον περισκιωη-τὴν βούλλωσιν. In Manuelis Comneni constitutione de homicidis: *δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν βασιλέως τὴν συνήθη δίπτυχον, καὶ κηρίνην βούλλωσιν.* Hæc *κηρόβουλλα* inde dicta, & *bulla* pontificum, decreta eorum, quia hujusmodi *βουλλώσεις* haberent. Solebant interdum & ex auro bullam ejusmodi apponere Imperatores, & ad eorum exemplum Pontifices Romani. Inde appellatum *χρυσόβουλλον.* Manuelis Comneni *χρυσόβουλλον,* ita in fine habet: *ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς, καὶ θεοπρόβλητον ὑποσημήνατο κράτος, εἶχε τὸ συνήθες κανίκλωμα, καὶ ὑπογραφὴν τοῦ βασιλέως ταύτην, Μανουὴλ ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς Πορφυρογέννητος αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων, ὁ Κομνηνὸς, καὶ κάτωθεν ἀπηωρημένην βούλλωσιν χρυσῆν διὰ μετάξης ὀξείας.* Posset aliquis ex illo chrysobullo notare distingui aperte *ὑποσήμανσιν,* & *ὑπογραφὴν,* *subscriptionem* & *subsignationem,* sive ut tunc loquebantur Latini, *signum,* vel *signaturam.* *Ὑπογραφὴ* quippe videtur *subscriptio* manu ipsius Imperatoris facta, & *ὑποσήμανσις* ad illam *βούλλωσιν* referēda. Non tamen ita est. Nam illo tempore *ὑποσημαίνεσθαι* & *ὑπογράφειν* idem fuit, ut veteribus Latinis est *subscribere* & *subsignare.* *Βούλλωσις* quippe tunc proprie *σφραγὶς,* hoc est, sigillum, non *ὑποσημάνσεως,* quæ prorsus eadem cum *ὑπογραφῇ.* Ita enim differt *σημαίνεσθαι* & *σφραγίσασθαι,* ut *signare* & *sigillare,* genus à specie. Græcum *σημαίνεσθαι,* ut Latinum *signare,* verbo generali quidquid quomodocunque notatur, significat. Inde & pro *scribere* Latinis usurpatum. Attici & pro *σφραγίζειν* posuerunt, ut & Latini ipsi. *Σφραγίζειν* vero nunquam acceperunt, nisi ubi aliquid signatur impresso in ceram annulo. Sic recentioribus Græcis *ὑποσημαίνεσθαι* nihil aliud denotat quam subscribere. Ita & *διασημαίνεσθαι* in Leonis Novella XLV *describere* est, non *obsignare,* ut vulgo vertunt: *περὶ τοῦ πάντα δικαστὴν ἔγγραφον ἀπολύειν τὴν ψῆφον τῇ*

οἰκείᾳ

οἰκείᾳ χειρὶ διασημειωσαμένην. *Ut sententiam judex omnis scriptam propria manu edat*, non *obsignatam*, ut reddunt interpretes. Nam *obsignare* non aliud est quam signo imposito aliquid occludere, κατασφραγίσασθαι. Antea judices debebant sententias suas scriptas in libellum conferre, & ex libello partibus recitare, nec exigebatur, ut propria manu eas conscriberent, quod hæc Leonis Novella jubet. Non solum igitur ἔγγραφον ψῆφον judicibus emittendam sanxit, sed etiam οἰκείᾳ χειρὶ διασημειωσαμένην, *propria manu conscriptam*, vel *descriptam*. In his quæ præcedunt ejusdem Imperatoris Novellis σφραγίζειν & ἐπισφραγίζειν, *signare* & *obsignare* est, cera annulo insignita. At hic διασημειοῦσθαι est describere, ut ὑποσημειοῦσθαι subscribere. Solebant autem tunc temporis etiam privati in testamentis, aliisque authenticis litteris, quas conscribebant, sive sua manu, sive per tabularios ac notarios publicos, non tantum eas subscribere, sed etiam, ut vocabant, *signare*, hoc est, affixæ in imo ceræ juxta subscriptionē signum suum imprimere. Sic erit igitur exponendum, quod in testamento Remigii habetur, *relegi, signavi, & subscripsi*. Id cum in multis non fieret, sed sola subscriptio adponeretur, inde, ut dixi, obtinuit, ut *signum* pro ipsa subscriptione usurparetur, præcipue cum & veteribus in usu fuisset *subsignare*, pro *subscribere*. Hanc causam fuisse puto cur nostri sæculi homines minus advertisse videantur qualis signatio veterum fuerit, longe ab hac inferiore ævo usitata differens. Inde etiam factum, ut librarii multis in locis veterum auctorum, dum ad suorum temporum morem respiciunt, & usum loquendi, *signare* reposuerint, pro *subsignare*. Ita certe in lege penult. D. Qui testamenta facere possunt, nullo modo ferri potest illud, *quis & cujus testamentum signaverit*, pro *subsignaverit*. Cum in tantum diversa fuerit subsignatio, sive subscriptio testamenti illo tempore ab obsignatione, quod & *signare*

dicebatur, idem mendum etiam irrepsit apud Suetonium in Nerone in his verbis: *Cautum, ut in testamentis prima dua cera, testatorum modo nomine inscripto vacua signaturis ostenderentur.* Qui locum hunc corruperunt librarii, cum *signare* suo ævo, idem esset quod subscribere, vel signum una cum subscriptione, & in ima parte juxta subscriptionem imprimere, pro *subsignaturis*, reposuerunt *signaturis*. Atqui more loquendi qui tunc receptus, ex consuetudine tralaticia signandi quæ illo ævo obtinebat, *signare* idem cum eo quod præcessit *obsignare*, in his: *Adversus falsarios tunc primum repertum, ne tabula nisi pertusa, ac ter lino per foramina trajecto, obsignarentur.* Idem erat si dixisset, *signarentur*, ut infra docebimus. Sequitur deinde ἀνδὸ μέσυ: *Cautum, ut in testamentis prima dua cera, testatorum modo nomine inscripto vacua signaturis ostenderentur.* Ubi omnino rescribendum est, ut fides est scripsisse Suetonium, *subsignaturis*. Non enim de eadem signatione intelligendum in utroque loco, cum priore de exteriore obsignatione accipiendum sit, qua obserabatur testamentum, altero de inferiore subscriptione, quæ etiam *subsignatio*, nunquam *signatio* dicebatur, cum verbum *signare* illo ævo acciperetur pro *obsignare*, non autem pro *subsignare*, ut postea in usu fuit promiscuo. Sed locum illum Suetonii paulo post explicabimus. Quo magis ignoscas hodierni temporis Jurisconsultis, qui ignorarunt, quid esset *signare testamentum*, etiam aliquot veterum in eadem culpa, præcipue illorum, qui ea ætate vixerunt, qua vetus ille mos signandi obsoleverat, & novus introductus fuerat, signandi pariter & subscribendi, unde manavit ille abusus, quo *signare* & *subsignare* confundi cœptum est. Isidorus lib. v, cap. xxii: *Testamentum juris civilis est quinque testium signis signatum, subscriptione firmatum.* Vides prius *signatum* dicere, deinde *subscriptum*, dum morem signandi

signandi sui temporis spectat. Sic in testamento Remigii, *relegi, signavi,* & *subscripsi.* Contra enim fuit apud antiquos, subscribebatur, deinde clausum lino circumducto signabatur. Quem ordinem observat Caius in Institutis & Theophilus: *Constitutum est ut uno eodemque tempore, quod jus civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis, & subscriptione testium, quod ex constitutionibus inventum est, & ex edicto pratoris signacula testamentis imponerentur.* Quæ sequuntur apud eumdem Isidorum, ostendunt, nescisse illum quid esset signare testamentum apud veteres. *Testamentum signare*, inquit, *notare est, ut notum sit quod scriptum est.* Si contrarium scripsisset, melius rem ipsam aperuisset. Nam verius est, signare testamentum idem esse quod claudere, & obserare, ne notum sit quod in eo scriptum est. Nobis quippe hodie *cachetum* est, ab occulendo & tegendo, quod veteribus *signum*, vel σφραγίς. At quod *signum* nobis hodie est, id antiquis fuit ὑπογραφὴ, vel *subsignatio.* Sub extremo certe Imperio Constantinopolitano σφραγὶς, in testamentis aliud fuisse videtur, quam sub prioris, aut medii ævi imperatoribus. Non enim signacula adhibebantur tunc ad testamentorum instrumenta, ut iis clausis & obseratis imponerentur, sed eo quo ante diximus modo. Cum ipsa enim subscriptione testator, ut plurimum signum suum apponebat juxta eam affixum cera, & impressum aliqua imagine, vel nominis sui monogrammo, vel quolibet alio charactere. Testes subscribebant tantum, non etiam signum suum apponebant, ut videre est in testamento Remigii. Nam ibi testator signat & subscribit, testes tantummodo subscribunt. Solent hodieque & aliqui ad nomen suum aliquam notam sibi familiarem adscribere, quæ hujusmodi, quam dico, signationis umbram retinet. *Parafum* barbare vocant, quo & notarii publici tabellionesque utuntur, sed & plurimi

privati,

privati, ut mercatores & alii. Quod olim opinor factū. Unde & ἐπισφραγίζειν τὰ συμβόλαια οἰκείοις γράμμασιν, propriis litteris & subscriptione signare tabellio dicitur in Glossis Nomicis: Ταβελλίων, ὁ τὰ τῆς πόλεως γράφων συμβόλαια, ὁ παρὰ τοῖς πολλοῖς νομικὸς λεγόμενος, ἅπαντα ἐπιτελῶν τὰ τῶν πολιτῶν γραμματεῖα, ἕκαστον αὐτῶν οἰκείοις ἐπισφραγίζων γράμμασιν Eadem habes & apud Suidam, in voce ταβελλίων. De hujusmodi signatione, quæ fit simul cum subscriptione, & juxta ipsam, intelligendus fortasse Harmenopulus lib. v, Tit. I, qui & veterem recentemque, quæ ipsius ævo obtinebat, signandi vel signa imponendi consuetudinem miscuit, ac confudit. Sic enim scribit, ut est in veteribus, quæ contuli, exemplaribus: ἐπειδὴ δὲ εἰρήκαμεν, τοὺς μάρτυρας χρῆναι σφραγῖδας ἐπιτιθέναι, ὀφείλεις εἰδέναι ὅτι ἔνι δύναται σφραγίζειν τὴν διαθήκην. Hæc pertinent ad veterem morem tabularum testamenti obligandarum lino, & lini imposita cera obsignandi. Quæ sequuntur, ad alterum recentiorem, qui tunc in usu: καὶ ἐν νυκτὶ σφραγίζεται, καὶ ὑπογράφεται διαθήκη. Citat Novellam septimam Leonis, quæ sanciat, posse etiam signari & subscribi testamenta noctu; παρὰ ἡ ἑβδόμη τοῦ Καίσαρος Λέοντος, ἡ δὲ κζ´ παρὰ Καίσαρος Λέοντος οὕτω φησὶν, ὡς εἴπερ μόνον οἱ μαρτυροῦντες φασὶν οἰκείαν τοῦ ἀνθρώπου τὴν διαθήκην, οὐδὲν πλέον ἀπαιτεῖται. In illis verbis Harmenopuli vides, prius nominari σφραγίζειν, quæ ὑπογραφή. Sic in testamento suo Remigius dicit, *se signasse ac subscripsisse*. Quod non potest de prisco signandi more intelligi, quo testamenta perscripta & subscripta, & lino obligata cera imposita signabantur & claudebantur. Quæ porro citat ex vigesima septima Leonis Novella, hodie leguntur in XLII. Ea constitutione valere vult testamenta Leo, etiamsi nec subscriptiones testium habeant, nec signacula, si modo testes affirment, hoc illius de quo quæritur esse testamentum; ἀλλὰ βεβαίαν εἶναι, καὶ μὴ μόνον εἰ αἱ σφρα-

σφραγῖδες ἐνεδέησαν ἐπικεῖσθαι, ἀλλ' εἰ καὶ τῶν μαρτύρων ὑπογραφαὶ μετὰ τῶν σφραγίδων ἐλλείπουσιν. Apparet, de signationibus intellexisse, quæ, ut dixi, cum subscriptionibus fiebant. Ex sequenti Novella ejusdem Imperatoris constat, in testamentis, quæ neque à testibus subscripta essent neque signata, robur & auctoritatem iis conciliasse signaculum Magistri census appositum, idque obtinuisse ante illam constitutionem Leonis, ut ibidem docetur. At ea constitutione idem Leo sanxit, ut firmitatem accipiant testamenta non subscripta, neque signata per sigillum Quæstoris. Additque in fine Novellæ, non solum Quæstorem, sed etiam Magistros & Patricios, ipsumque urbis præfectum aliosque judices, debere sigillis suis testamenta firmare, ut ἀξιοπιστίαν accipiant. Ἐπισφραγίζειν τὰ διατετυπωμένα dicit, eodem si forte sensu, quo tabellio ἐπισφραγίζειν contractus privatorum dicitur dum eos subscribit & signat. Atqui citat Harmenopulus eodem lib. v, Tit. I, Novellam xxxix, qua cõstituit, ut etiam testamentum non signatum à magistratu valeat, si modo testium habeat subscriptiones: Καὶ ἦλθεν ἡ λθ' νεαρὰ τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς ἀσφραγίστου διαθήκης, παρὰ τοῦ ἄρχοντος, φησὶν, ὥστε καὶ ἐκ μόνης τῆς μαρτύρων ὑπογραφῆς μὴ στερίσκεσθαι πίστεως. Hæc signacula vel sigilla magistratuum, testamẽtis adponi vel imponi tunc solita, non alio more modoque videntur adposita, quam ut hodie solent sigillum regis diplomatis adfigi, vel litteris aliis publicis sigillum, ut vocant, Cancellariæ. Nam & tum, ut ante notamus, κηρόβουλλα, sive σφραγῖδες Imperatorum rescriptis & edictis eodem modo imponi consueverant. Ubi autem ille mos exolevit testamentorum ligandorum lino, & obsignandorum, etiam testes ea obsignare desierunt. Adhuc tamen in Codice Justinianeo, & in ipsius Justiniani leg. xxx. De Testamentis, mentio fit lini incisi, & signaculorum ablatorum aperiendi testamenti causa, ex antiquo more. Sed & illa sigilla Ma-

gistri

giſtri cenſus, vel Quæſtoris, quæ aliquando debuerunt teſtamentis imponi, ut firmitatem acciperent, ad claudendas videntur teſtamenti tabulas pertinuiſſe. Nam & apud Magiſtrum cenſus inſinuari moris erat, ut conſtat ex leg. xxiii, Cod. eodem. Quod attinet ad ὑποσημειώσεις, quæ cum ipſa ſubſcriptione fiebant, vel unde hodieque *ſignum* pro ſubſcriptione dicimus, nihil ad obſignanda & claudenda teſtamenta illæ pertinuerunt. Sed & proprie *ſignare* de his dictum eſt. Nam & veteres non ſemper id verbum uſurparunt de his quæ ſigno erant firmanda, ut clauſa forent, ſed etiam de his quæ ſimpliciter adfigerentur & notarentur, ad rei cujuſcunque teſtimonium. Sic *vota ſignabant*, dum tabellam qua votum conceperant, pedibus aut genibus ſimulacri ejus dei cui voverant, cera adfigerent. Philoſtratus ἐπισφραγίζειν εὐχὰς id vocat. Hoc Apuleio *votum aſſignare in femore ſtatuæ*. Ita & *veſtiri porticum tabellis legitime fixis* dixit Satyricus, de hujuſmodi tabellis votum continentibus, quæ in porticu templi cera erant affixæ. Et *ſignare fores* Papinio adſignatis his quibus adfixæ cera hæ votivæ tabellæ. Sed & *ſignare* veteribus dicebantur ſtudioſi, qui inter legendum locis de quibus quæri adhuc deberent, ceram adfigebant, memoriæ cauſa. Heſychius: Παρεῤῥυπωμένα βιβλία, οἷς κηρὸς προσαπλάσομεν πρὸς τὸ ζητῆσαί τινα. Nec diſſimile fuit quod Democritus faciebat in commentario de rerum natura, qui omnia quæ experimentis comprobaverat cera, affixa, & annulo ſignata notaverat. Hoc *ſignare* vocavit Vitruvius lib. ix, cap. iii: *Admiror etiam Democriti de rerum natura volumina, & ejus commentarium, quod inſcribitur* χειρόκμητον, *in quo etiam utebatur annulo, ſignans cera ex multo quæ ipſe expertus eſſet.* Eodem pertinet & miniata illa cerula in Epiſtolis ad Atticum, quibus ille notabat quæ in ſcriptis Ciceronis non probabat. Hic erat Græcorum προσαπλασσόμενος κηρὸς τοῖς

τοῖς βιβλίοις, quæ & παραπλάσματα dicebantur, ut est apud Hesychium in ea voce. Cera illa varios ad usus pro lectoris proposito adfigi libris solebat, aut ut laudandum, aut ad carpendum, aut ut amplius quærendi nota esset. Alium usum præbuit etiam cera affigi solita litteris contractuum & testamentorum tabulis, & annulo signata cum subscriptione, & juxta ipsam, ut majorem his auctoritatem conciliaret. Quod recentiore imperio usurpatum, prisco ævo incognitum fuit. Alia illa quippe fuit veteribus, tam Græcis quam Latinis usurpata signorum impositio ad ea obsignanda, quæ patere omnibus nollent, sed clausa esse ac tuta. Ita igitur mos erat tam Græcis quã Latinis, ut quidquid clausum esse vellent, obsignarent, hoc est, cera apposita & affixa signaculum imprimerent, ne id aperiri posset, nisi avulsa cera, & refracto signaculo. Anulos ad hunc usum habuere, cum gemma aliqua cavata cum charactere, qui ectypam figuram ceræ impressus posset efficere. Hinc omnes gemmas σφραγῖδας Græci vocarunt, quia plurimæ ad hunc usum scalptæ, & cavatæ, ut iis signarent, quæ obseranda essent. Ante usum annulorum rudi adhuc & imperito sæculo, quod tamen tum ad rem suam conservandam attentum fuit, lignis carie exesis, ac vermiculatis, ac θριποβρώτοις utebantur vice signaculi ad ceram notandam. Hesychius: Θριπόβρωτος· οἱ Λάκωνες σφραγῖσιν ἐχρῶντο ξύλοις ὑπὸ σητῶν βεβρωμένοις καὶ σεσημειωμένοι ὁπότε βούλοιντο. Φιλοστέφανός φησι, πρῶτον Ἡρακλέα χρήσασθαι. De his jam multa notarunt docti, & nos etiam alibi. Cellæ, arcæ, armariola, scrinia, lagenæ etiam atque amphoræ, aliaque utensilia, quæ patere nolebant, annulis obsignari olim solita, id est, claudi. Pyxides etiam in quibus pharmaca reponebantur sub ejusmodi signaculo servabantur, & vindicabatur à rapina quod in his erat, ut legere est apud Marcellum Empiricum aliquot locis. In summa, quæcunque non claudebantur clavi, claudi sole-

ſolebant ſigno, vel ſigillo. Hinc *claves* & *annulum* morientes hæredi ſuo, vel uni ex pluribus, tradebant, ut teſtarentur, eum dominum eſſe velle eorum, quæ relinquerent. Papinianus leg. LXXVII, D. de legatis: *Pater pluribus filiis hæredibus inſtitutis moriens claves & annulum cuſtodiæ cauſa majori natu filiæ tradidit.* *Signare* itaque hoc ſenſu, & *obſignare*, nihil aliud eſt, quam annulo claudere. Tacitus Annali II; de Vonone Partho, qui mores Romanorum ex longo obſidatu imbuerat: *Irridebantur & Græci comites, ac viliſſima utenſilium annulo clauſa.* Id eſt, ſignata, vel obſignata. Nam *ſignare* in his idem quod obſignare. Martialis:

Nunc ſignat meus anulus lagenam.

Id eſt, obſignat, vel anulo claudit. Græci quoque σημαίνεσθαι, & κατασημαίνεσθαι, pro eodem dicunt in his utenſilibus, quæ annulo claudebantur. Ariſtophanes in Lyſiſtrate apud Pollucem:

— ὅπως μηδὲν

Εὖ σεσήμανται, τὸ μὴ οὐχὶ τοὺς ῥύπους ἀνασπάσαι.

Ibi notat Pollux, ῥύπον appellari proprie ceram illam, qua utebantur ad utenſilia obſignanda. Οὐ μὴν ἀγνοητέον, inquit, ὅτι τὴν ἐπιτήδειον εἰς τὸ κατασημαίνεσθαι κηρὸν οἱ παλαιοὶ ῥύπον ὠνόμαζον. Veteres ῥύπον vocabant ceram idoneam ad obſignandum. Eodem autem modo quo arcæ & ſcrinia obſignabantur, ita epiſtolæ, libri, ſyngraphæ contractuum, tabulæ teſtamentorum, & alia ejuſmodi. Nimirum ut clauderentur, nec paterent cuilibet, cera affixa, & ſigno impreſſo annuli gemma ſignari ſolebant, & obſignari. Quod & ipſum σημαίνεσθαι, & ἐπισημαίνεσθαι dicebant Græci. Polllux lib. VIII, cap. VI: Τῶν δὲ δικαστικῶν ὀνομάτων γραμματεῖα, διαμαρτυρίαι, διαθῆκαι, ἀντίγραφα κατασεσημασμένα. Hæc igitur obſignata, tabulæ ſyngrapharum, teſtificationum, teſtamentorum, & alia contractum inſtrumenta, quæ intererat contrahentium deponi ac ſervari, ut fides

fides aliquando ex his peteretur. Σημαίνεσθαι idem quod κατασημαίνεσθαι. Idem statim: καὶ σημαίνεσθαι, κατασημαίνεσθαι. Apud Demosthenem de syngrapha, σημανάμενοι συγγραφὴν, cum signassent; vel obsignassent syngrapham. Isæus & ἐπισημαίνεσθαι dixit, pro eodem. Persius *adsignare*; sat. v:

Marcus dixit ita est, adsigna Marce tabellas.

Papinianus leg. LXXVII D. de Legatis II: *Annulum custodiæ causa majori natu filiæ suæ tradidit, & libertum eidem filiæ qui præsens erat, res quas sub cura sua habuit adsignare jussit.* Apud Ciceronem in ea pro Quintio *consignare* eodem sensu: *Tabulæ maxime signis hominum nobilium consignantur.* Et apud Gaium in Institutis lib. II, cap. XVI: *Eamque partem proprio lino propriaque cera consignare.* Hinc & *consignari pecunia* in Codice dicitur, quæ sub signaculo in judicio deponebatur. Græci quoque & præcipue Attici Rhetores συσσημαίνεσθαι dixerunt pro eodem, id est; *consignare.* Quod Suidas interpretatur, κατασφραγίσασθαι, & citat locum Lycurgi: ὥστε περιστέλλεσθαι γεγραμμένον ἐπὶ ψηφίσματος, καὶ τὴν ἱερείαν συσσημαίνεσθαι τὰ γραμματεῖα. *Vt & antistita consignaret tabulas.* Id est, obsignaret. *Prænotare* in eadem significatione posuit Apuleius lib. x: *Ne forte aliquis istorum quos offers aureorum, nequam vel adulter reperiatur, in hoc ipso sacculo conditos eos annulo tuo prænota, donec altera die nummulario præsente comprobentur.* In veteri inscriptione: *pecunia in fiscis obsignetur.* Obsignabatur enim fiscus in quo erat pecunia reposita. Sic apud Theophrastum in characterismo diffidentis: εἰ κέκλεικε τὴν κιβωτὸν, καὶ εἰ σεσήμανται τὸ κωνύχιον. Ita enim scribendum: *Si arcam clausit, si fiscus est obsignatus.* Nam κωνύχιον est fiscus, marsupium, follis. Inde & explicandum illud Horatii: *Ponere signa novis præceptis.* Male Turnebus, *scripto & litteris consignare* exponit. Nec melius novus criticus, qui notat, philosophos opiniones suas, cum secum

ipsi concipiunt, & in commentarios referunt, ἀποσημειοῦν dici, & ἀποσημειώσεις illas commentationes vocari. Hæc ipsissima est Turnebi interpretatio, quam sic bellule incrustavit. Sed aliud *ponere signa*, vel *imponere* novis præceptis, aliud præcepta in commentarios referre. A similitudine rerum; quæ reconduntur, & signis impositis obserantur, ut post in usum promantur, ita hic Catius huic interpellatori respondet, sibi nunc non vacare aventi memoriæ mandare, & consignare nova præcepta, quæ postea ad usum promat. Sic debere accipi, quæ sequuntur clare ostendunt:

Quod si interciderit tibi nunc aliquid, repetes mox.

Non de scriptione, aut commentatione, sed de præceptis memoriæ tantum consignatis, & in ea veluti reconditis & obsignatis, ut firmius inhærerent, accipi oportere, loci lectio monstrat. Et minora quidem utensilium, ut arculæ & scriniola, lino circumducto, & cera super linum affixa, ceræque impresso signo claudebant. Cistellæ apud Plautum in Amphitruone fit mentio signo Amphitruonis obsignatæ, quæ solvenda esset, lino nimirũ rupto, ut patera, quæ inerat eximeretur. Majora autem, aut quæ lino circumduci non poterant, ut lagenæ & amphoræ, affixis pittaciis ad operculum cera adposita, & signo prænotata occludebantur. Nec utensilia tantum, aut vasa domus majora minorave, sed etiam ipsæ fores cellarum & conclavium aliorumque domus membrorum sic obsignari solebant, & obserari. Stobæus ex libris Sereni: Διογένης κατεγέλα τῶν τὰ ταμεῖα κατασημαινομένων μοχλοῖς καὶ κλεισὶ, καὶ σημάντροις, τὸ δὲ σῶμα τὸ αὐτῶν πολλαῖς θυρίσι, καὶ θύραις ἀνοιγόντων. Ubi notabis, tria poni quibus cellæ promptuariæ clauduntur, seras, claves, & signacula. Item κατασημαίνεσθαι, id est, *obsignare*, absolute usurpari, pro claudi, vel obserari, quia signaculis plurima occludi solita. Menander apud eumdem Stobæum:

Ὅστις δὲ μοχλοῖς καὶ διὰ σφραγισμάτων
Σώζει δάμαρτα, κἂν ἀνὴρ δοκῶν σοφὸς
Μάταιός ἐστι, καὶ φρονῶν οὐδὲν φρονεῖ.

Hoc ſenſu & *ſignata limina* dixit ſummus Græcorum imitator Propertius lib. IV, de puella non ſervanda:

Nec mille excubiæ, nec te ſignata juvabunt
Limina; perſuaſa fallere, rima ſat eſt.

Ariſtoteles de mirabilibus, θύρας κατασφραγίζεσθαι, *fores obſignare:* Τοῦτο δὲ ποιήσαντες παρακελεύουσι τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἐπιδημοῦντας, τοὺς βουλομένους ἐξετάσαι τὰ ἀγγεῖα, καὶ τὰς οἴκου κατασφραγίζεσθαι τὰς θύρας, καὶ ἐπειδὰν μέλλωσιν ἀνοίγειν, ἐπιδείξαντες τοῖς πολίταις, καὶ τοῖς ξένοις τὰς σφραγῖδας, οὕτως ἀνοίγουσι. Libelli porro & tabulæ ſimiliter, cum minoribus utenſilibus, lino circumducto ceraque impoſita lino obſerari ſolebant. Plautus in comœdia Palliata Bacchidibus, ubi conſcripta eſt epiſtola, & quidem in tabulis ceratis, poſcit ſibi ceram & linum ad tabulas obligandas:

Cedo tu ceram ac linum actutum, age obliga, obſigna cito.

Primo igitur perſcriptæ litteræ lino circumducto obligabantur, deinde ſuper linum cera poſita, ſignoque impreſſo obſignabantur. Parcam plura de lino congerere teſtimonia, quæ adfatim à doctis jam ſunt coacervata. Non poterant aperiri tabulæ ſcriptæ, & obſignatæ, niſi prius inciſo lino, quo erant obligatæ, aut etiam refracto, quo facto cera ſigni etiam diſrumpi ſolebat, aut turbari. Quintilianus lib. XII, cap. VIII, de litis inſtrumento, quod non ſatis ait videre, ſed omnino & perlegendum eſſe. *Nam frequentiſſime,* inquit, *aut non ſunt omnino, quæ promittebantur, aut minus continent, aut cum alio aliquo nocituro permiſta ſunt, aut nimia ſunt, & fidem hoc ipſo detractura, quod non habent modum. Denique linum ruptum, aut turbatam ceram, aut ſine agnitore ſigna frequenter invenies, quæ niſi domi excuſſeris, in foro inopinata decipient.*

cipient. Ita legendus ille locus. Vulgo enim est, *sine agnitione*, & *turbata cera.* Duplex cera in tabulis veterum: illa primum, qua inductæ ipsæ tabulæ in qua stilo exarabantur litteræ. Hanc μάλθην proprie Attici vocabant, ut supra ostendimus. Deinde alia cera fuit, quæ adfigebatur lino, quo circumvolutæ erant tabulæ, ut clauderentur, signis impressis testium, si publicum esset instrumentum, ut testamentum, aut ipsius auctoris, si privatum, ut epistola. Hanc ceram Græci Attici ῥύπον appellabant. Hesychius: Ῥύπος. ῥύπον Ἀττικοὶ τὸν εἰς τὰς σφραγῖδας κηρὸν λέγουσιν. *Attici ῥύπον vocant ceram cujus ad signacula usus est.* In illis quæ sine lino signabantur ille ῥύπος avellendus erat, quod ἀνασπάσαι ῥύπον dicebant:

—οὐδὲν

Εὖ σεσήμανται τὸ μὴ οὐχὶ τὸν ῥύπον ἀνασπάσαι.

Nihil tam bene obsignatum esse, quin cera avelli queat, ac resignari. In his vero, quæ circumducto lino obligabantur & signabantur, linum erat incidendum, ut solverentur. Cicero in III Catilinaria: *Tabulas proferri jussimus, signum cognovit, linum incidimus.* Hinc *testamentum incisum*, leg. III D. de his quæ testamento: *cum Valerius Nepos mutata voluntate & inciderit, & heredum nomina induxerit, hereditas ejus secundum divi patris mei constitutionem, ad eos qui scripti fuerint, pertinere non videtur.* Ubi *testamentum incidere*, pro lino inciso testamenti tabulas aperire. *Tabulas incisas* apud Ulpianum alibi eodem sensu legere est. Si de epistola privata quæstio esset, ostendebatur signum auctori an cognosset, priusquam reseraretur, ut à Cicerone factum in Lentulo. Plautus in Pseudolo:

Miles Lenoni Ballioni epistolam
Conscriptam mittit Polymacharoplegides
Imagine obsignatam, qua inter nos duo
Convenit olim.

Ita scribendum, non ut vulgo est, *imaginem obsignatam.*

tam. Nam imagine obsignata epistola, est signo obsignata in quo imago expressa. Sequitur:

Video & cognosco signum.

Hinc apud Quintilianum loco supra citato, *ceram turbatam, sine agnitore signa invenies.* Nam si de tabulis testamentariis, aut syngraphis obsignatis ageretur, in judicio ostendebantur testibus, qui eas signaverant, priusquam reserarentur, an agnoscerent signa sua. Quod de *turbata cera* idem dixit ibidem Quintilianus, de ea cera jam diximus intelligendum, in qua signa imprimebantur, ad obserandum & claudendum instrumentum. Sic *turbata signa* apud Jurisconsultum leg. XXII. D. Qui testamenta facere possunt: *si signa turbata sint ab ipso testatore, non videtur signatum.* Nam cera cui signa impressa sunt, turbari non potest, quin signa una quoque turbentur. In aperiendo itaque testamento aliisque tabulis à testibus obsignatis, eos ipsos adesse oportebat, ut agnoscerent signa quæ impresserant. Paulus in Sentent. lib. IV, Tit. VI: *Tabulæ testamenti aperiuntur hoc modo. Ut testes vel maxima pars eorum adhibeatur, qui signaverunt testamentum, ita ut agnitis signis, rupto lino, aperiatur & recitetur.* Hinc *sine agnitore signa* vocat Quintilianus cum nemo ex testibus signum suum agnoscit. Atque olim quidem non solum testamenta, sed etiam ceteræ tabulæ, quæ obsignabantur, semel circumducto lino, ceraque imposita & signata, obserari solebant. Ita epistolæ, ita libelli signabantur. Postea cum falsarii nimium multi essent, qui linum solvere & signa convellere, atque aperire tabulas quamlibet obsignatas ita callide scirent, ut non appareret, inventum est, ut tabulæ in summa margine, in media earum parte perforata, triplici lino obligarentur. Sub Nerone hoc repertum esse scribit Suetonius in ejus vita: *Adversus falsarios tunc primum repertum, ne tabulæ nisi pertusæ, ac ter lino per foramina trajecto obsignarentur.* An tria

foramina fiebant, ut totidem lina trajicerentur quibus constringeretur tabulæ? Puto, unicum tantum fuisse foramen, per quod ter linum trajiceretur. Cum tabulas vocat, non de solis testamentis loquitur, sed de omnibus quibus, vel publici, vel privati contractus scriptura contineretur. Ita enim exponendum à Paulo docemur, qui id senatus decreto sancitum tradit, ut tabulæ aliter, quam hoc modo obsignatæ, si proferrentur, nihil momenti haberent, lib. v sentent. Tit. xxv: *Amplissimus ordo decrevit, eas tabulas, quæ publici, vel privati contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signari, ut in summa margine ad mediam partem perforata, triplici lino constringantur, atque imposita supra linum cera signa imprimantur, ut exterior cera fidem interiori servet.* Ita legendus ille locus, qui non una parte vitio laborat in vulgatis. Falsum enim quod editur, *impositum supra linum.* Item, *ut exteriores scriptura fidem interiori servent.* Nulla enim exterior scriptura in tabulis, sed interior tantum. At tota ratio obsignandi in cera exteriore, quæ supra linum imposita signorum impressionem excipiebat. Ita exterior cera fidem servabat interiori. Scribebant enim in tabulis ceratis. Unde *prima* & *secunda cera*, in testamentis. Hic igitur modus signandarum tabularum fuit, apud Græcos Latinosque, simplici quidem lino olim circumducto, cui cera signanda imponebatur, ad tabulas obserandas, postea ex illo senatusconsulto, quod sub Nerone factum est, triplici lino per foramen quod fieret ad mediam tabularum partem in summa earumdem margine trajecto. Cum igitur legimus apud auctores Classicos & Jurisconsultos signata testamenta, aut alias tabulas obsignatas annuli signo, clausas accipere debemus. Adeo autem verum est, *signare* in hac significatione idem esse, quod claudere, ut contrarium *resignare* accipiatur pro aperire. Ulpianus leg. vi D. Testamenta: *Sed si major pars signatorum*

gnatorum fuerit inventa, poterit ipsis intervenientibus resignari testamentum, & recitari. Id est, aperiri. Quod & alibi passim occurrit. Nam & pœna legis Corneliæ de falsis tenebatur, qui testamentum falsum scripserat, recitaverat, subjecerat, signaverat, amoverat, resignaverat, deleverat. Ubi *resignaverat*, idē quod aperuerat. Instituta lib.II, cap.XI: *Si quis ante militiam non jure fecit testamentum, & miles factus, & in expeditione degens resignavit illud, & quadam adjecit sive detraxit.* Hoc Græcis ἀποσφραγίζειν, hoc est, signis sublatis aperire. Nam σφραγίζειν & σφραγίζεσθαι *signare* illis est. Omnino inter *obsignare* & *resignare*, eadem ex contrariis ratio significationis, quæ inter *obserare* & *reserare*. At simplex *signare* eodem modo, & pro *obsignare* usurpatur, ut *serare* quibusdam sera obducta ostium claudere. Undę nostrum *serare* pro condere. Monet Nonius, *signatam* veteres dixisse pro virgine, & Lucillium citat hoc versu:

Primam crisi cum negat signatam reddere.

Arguunt imperitiæ, vel ἀβλεψίας Nonium viri docti, quod legerit *signatam* pro *se gnatam*, putantque de Agamemnone sermonem esse, qui negaret se gnatam Chrysi reddere. Ita enim legunt: *Primum Chrysi quum negat se gnatam reddere.* Quibus assentiri non possum. Nec est causa cur ob illud vitiosum *crisi* credamus ibi de Chryseide agi apud Lucillium, vel de patre Chryseidis. Et cum *signatam* legerit in suis codicibus, & interpretamentum illud habeat à vetustioribus, quid est cur in vitiosos codices quibus usus sit, culpam conferamus ejus erroris, qui valde est incertus? Scripserim potius minima mutatione, *Primum & risi cum negat signatam reddere.* De quodam qui negabat se intactam & virginem reddere puellam sicut acceperat. *Signata* quippe virgo intelligitur eleganti metaphora cuius virginitatis claustra non fuere perfracta. Ut *signare* autem *anulo* claudere est,

ita & *sigillare* quoque pro eodem. Nam *sigillum* ex signo diminutivum, ut *ligillum* ex ligno, *tigillum* ex tigno. Hinc *sigillare* absolute, pro claudere apud Varronem citante eodem Nonio: *Contra lex Mania est in pietate, ne filii patribus luci claro sigillent oculos.* Quo loci perperam scribitur, *sugillent*, & male apud ipsum Nonium legitur, *sugillare, obcludere.* Sermo est de ea occlusione oculorum, quæ fit mortuis. Quod munus olim fuit filiorum, ut id parentibus facerent, & parentes filiis. Martialis:

Clauserunt omnes lumina nostra manus.

Id Varroni, *sigillare* est ab illis rebus, quæ sigillo clauduntur, vel signo. Et mirum, cum utrumque verbum idem significet, *sigillumque* à voce signum, ὑποκοριστικῶς formetur, tam diverse nos in nostro hodie Idiotismo qui Romanus est, *sigillare* quidem pro his quæ occluduntur signo, ponere, *signare* vero pro subscribere. *Sigilla* etiam de signis, quibus conditur & occluditur testamentum, posuit Ulpianus aliquot locis D. Testamenta. Ut leg. IV: *Cum ab initio aperiendæ sunt tabulæ, prætoris id officium est ut cogat signatores convenire, & sigilla sua recognoscere.* Et alibi passim toto titulo. Inde *annulus sigillaricius* Vopisco in Aureliani vita, quo signa, vel sigilla imprimebantur loculis, vel utensilibus, quæ occlusa volebant, atque, etiam quo sigilla signandis tabulis imponebant. Cicero in Lucullo: *Quid si ejusmodi cera centum sigilla hoc annulo impressero, ecqua poterit in agnoscẽdo esse distinctio?* Quidquid autem dicant Cujacius & Robertus, addenda omnino negatio in leg. XXII D. Qui testamenta: *Signum autem utrum annulo tantum impressum adhibemus, an vero etsi non annulo, verum alio quodam impresso? Varie enim homines signant. Et verum est ut non tantum annulo quis possit signare; dum tamen habeat charactera.* Cum dicat, homines varie signare, & quærat, an & alia re quam anulo possit signari testamentum,

mentum, quidni pronuntiaturus fuerit, eo modo quo quisque signat, etiam posse signari testamenti tabulas, dum character in eo insit ad signandum, & figuram imprimendam? Non enim annuli forma est, quæ signum imprimit, sed gemma, quæ insignita est aliqua imagine, vel charactere. Quid si igitur illa gemma inclusa sit non annulo, sed instrumento oblongo ad hoc facto ut signet? Hodieque hujusmodi sigilla habemus, quæ annulis inclusa non sunt, sed parvo manubrio, quod manu tantum tenetur. Fiunt & parva aurea, argentea, æreaque, quæ duobus digitulis teneri possint ad signum imprimendum, quæ nec veteribus incognita fuisse certus sum. Vidi in manibus antiquarii cujusdam sigillum ex ferro terete oblongum cui vultus Neronis erat à cavatore insculptus. Hoc est quod ait Jurisconsultus, homines varie signare, non tantum annulo scilicet, sed etiam variis rebus, quas admittit in testamentis signandis, dum tamen χαρακτῆρα, id est, imaginem haberent. Certe ante usum annulorum Lacedæmonii & plerique Græciæ populi lignis utebantur carie vermiculorum erosis, quæ θριπήδεστα vocabantur & θριπόβρωτα. Videantur & aliæ rationes quas Hotomannus adduxit. Cum igitur ad obcludendum testamentum aliasque tabulas, quæ obsignabantur, adhiberentur signa in exteriori facie tabularum, imposita ea cum cera & lino quo obligabantur fuisse, certum est. Ex eo Ulpianus etiam scribit leg. eadem tit. quo supra, *signatas tabulas accipi oportere, etsi linteo quo tabulæ involutæ sunt, signa impressa fuerint.* Numquid hoc contra sententiam Pauli, cui semper adversatur Ulpianus, qui negavit, aliter prolatas tabulas nihil momenti, aut fidei habere, quam si in margine perforatæ lino triplici per foramina trajecto constringerentur? An involucrum linteum nihil vetabat, quo minus linum illud per foramina tabularum trajectum, simul & ipsum linteum comprehenderet, constringeretque,

retque, cum ipsis tabulis. Hoc fortasse verius est. Nunc his explicatis videndū quomodo exponi debeat, quod apud Suetonium legitur in vita Neronis: *Cautum, ut in testamentis primæ duæ ceræ testatorum modo nomine inscripto, vacuæ signaturis ostenderentur.* Cum ante docuerimus, in tabulis duplicis generis fuisse ceras, quibus ipsæ tabellæ interius inceratæ erant ad scribendum, & quæ extrinsecus lino, quo obligatæ, imponebantur ad signandum, de quibus hic intelligendum erit? De exterioribus ceris accipi oportere, suadet vulgata scriptura, *signaturis.* Non enim signabant nisi in exteriori superficie. At quænam illæ duæ ceræ? Aut enim una cera fuit continua, quæ lino imposita omnium signa susciperet, aut totidem ceras affixas fuisse liquet, quot erant testes signa impressuri. Neutro modo illæ duæ ceræ hic locum habeant. Præterea cum primæ duæ ceræ nominentur, quas vacuas signaturis ostendi voluit senatusconsultum, cur reliquæ non pariter ostensæ? An in duabus ceris omnes erant modo signa impressuri? Quid ceteris postea factum? Postremo quorsum pertinuit eas tantum duas primas ceras signaturis ostendi? Quid in eo secreti, ut reliquæ debuerint eos latere? Atqui nec potuerunt. Nam in superficie omnes ceræ signandæ signis testium fuere, patebantq; omnium obtutibus. Denique non ostendi illæ ceræ signatoribus poterant, nisi perscripto ac perfecto jam testamento, cui & nomina sua jam testes adscripserant. Absurdum igitur quibus nota erat scriptura testamenti, quæ plerumque arcana esse debet, iis occultas fuisse ceras ad signādum, quæ in propatulo semper expositæ fuere, utpote quæ superficiem clausi testamenti occuparent, ut solent sigilla in omnibus chartis, aut libellis, qui sigillo occlusi sunt. Certissimum est igitur, de interioribus ceris, quibus tabellæ inductæ ad scripturam accipiendam, eas intelligi debere. At in his non signabant testes, sed nomina tan-

tum sua adscribebant, quod & *subsignare* dicebatur. Quid igitur certius, quam scribendum esse, ut ante observavimus, *ut primæ duæ ceræ testatorum modo nomine inscripto vacuæ subsignaturis ostenderentur?* Primæ duæ ceræ sunt duæ primæ tabellæ, sive paginæ ceratarum tabularum. In quibus primi & secundi hæredes à testatore scribebantur. Inde illud apud Horatium:

—quid prima secundo
Cera velit versu.—

Recte Acron *primam tabulam* exponit, hoc est, primum πτερύγιον. In primo versu primæ tabulæ nomen testatoris inscribebatur, deinde nomen hæredis in secundo. Porphyrio ad illum locum: *Bene hoc & juxta ordinem, quia prius testatoris nomen, deinde hæredis.* Testator igitur, qui nolebat à testibus sciri nomen hæredum, quos instituebat, neque primorum, neque secundorum, in duabus primis ceris tabularum nomen tantum suum inscribebat, reliqua pagina, vel cera vacua relicta, quæ subsignaturis testibus ostendebatur. Satis enim fuit, ut validum esset testamentum, nomen testatoris à testibus teneri, scirique, has ejus testamenti tabulas esse quibus nomina sua adscriberent. Ubi porro subscripsissent omnes, tum testator vacuas illas ceras sive paginas implebat nominibus hæredum, quos ignoratos voluerat esse testibus, & pro qua quemque parte instituerent. Tum clausis tabulis & lino constrictis, cera imposita & affixa sua in ea signa imprimebant testes, quorum nihil interfuit ad validitatem testamenti scire, qui in eo scripti essent hæredes, dummodo testamentum hoc esse tenerent illius testatoris, quod subscripsissent. Quod si *signaturos* hic accipimus, pro signatoribus ipsis, hoc est, testibus, nihil erit mutandum. Utrumque enim faciebant testes, adscribebant primo nomen suum in interioribus ceris, deinde & in exterioribus signum suum imprimebant. Ab hoc

hoc ultimo actu passim *signatores* vocantur. Utrumque autem adeo necessarium, ut si quis ex testibus nomen suum non adscripsisset, qui tamen signasset, pro eo esset ac si adhibitus non fuisset, & contra si se adscripsisset, non tamen signasset, pro nullo haberetur testamentum, leg. XXII D. Qui testamenta. Seneca: *Quidam volunt nomina secum fieri, nec interponi pararios, nec signatores advocari.* Id est, testes. Atqui prius subscribunt, quam signant. Et fortasse melius in Suetonio emendabimus: *Vacuæ signatoribus ostenderentur*: Nempe ad nomina sua adscribenda. Nam si *signaturis* legatur, non poterit aliter intelligi, quam de illo actu cui adhibebantur signaturi. Quod non potest verum esse. Ergo aut *subsignaturis*, aut *signatoribus*, recta est ejus loci lectio. Nam qui in ea parte signari tabulas testamenti credidere, quamvis doctissimi viri, valde hallucinati sunt. Simili modo cum testator vellet nesciri nomen ejus, quem substituebat pupillo si intra pubertatis annos decessisset, *separatim*, ut habetur in Institutis lib. II, cap. XVI, *in inferioribus partibus tabularum id scribere debebat, eamque partem proprio lino, propriaque cera consignare, & in priore parte testamenti cavere, ne inferiores tabulæ vivo filio & adhuc impubere aperirentur.* Finge, tabulas testamenti constare quattuor tabellis, sive πιναδίοις. Duæ primæ tabellæ, sive ceræ, quæ nomina primorum hæredum continebant, pro priore parte testamenti habebuntur, vel quod idem est, pro superioribus partibus: reliquæ duæ, pro inferioribus, in quibus substitutio pupillaris scribetur. Duæ priores tabellæ primam & secundam ceram habebunt, duæ posteriores tertiam & quartam. Sic *quattuor ceras* dixit Plautus, pro quattuor paginis, in Curculione:

Novi edepol nomen, nam mihi istoc nomine
Cum scribo, explevi totas ceras quattuor.

Quæ duplices tabellæ dicebantur veteribus, duas tantum

tum paginas habebant. Hinc δίθυρα & δίπτυχα Græcis. Duæ quippe erant junctæ tabellæ, quarum pars exterior vacua cera, interior cerata in qua ſcribebatur. De his enim dicitur, *utramque paginam facere ratio.* Cum enim oppoſitæ inter ſe eſſent, in prima *accepta*, in ſecunda *expenſa* ſcribi ſolebant, vel contra. Si pariaret utraque pagina impleta, tam acceptorum, quam expenſorum, pares in utraque rationes erant. In triplicibus tabulis quattuor erant ceræ. Hoc eſt igitur, quod ait ille apud Plautum, ſe totas ceras quattuor illo nomine expleſſe, hoc eſt, integras triplices, quæ Græcis τρίπτυχα, quia tria haberent πτεράδια. Nam πτερὰς Græcis, vel πτεράδιον, idem quod Latinis tabella, folium nempe quadratum, ſive ex ligno foret, ſive ex membrana, ſive ex charta. Hinc σχέδια opponuntur πτεραδίοις. Quia σχέδια ex charta, unde adverſaria fiebant; πτεράδια tabellæ codicum, in quas ab illis ſchediis transferebantur, quæ eſſent manſura. Fiebant & tabulæ ex pluribus tabellis, ut *quinquuplices* & *polyptycha.* Prout erat futurum teſtamentum, ita plurium, aut pauciorum tabellarum ſumebantur codices. Ea pars codicis, quæ pupillarem ſubſtitutionem continebat, inferior; ut pars quæ hæredes primos habuit, ſuperior. Hoc ex uſu loquendi obtinuit. Nam inter ſcribendum, quæ præceſſiſſent *ſupraſcripta* eſſe dicebant, quæ ſequutura eſſent, *infra* ſe ſcripturos. Quæ loquutio videtur manaſſe ex forma libellorum, ſive voluminum ex charta Ægyptia, quæ ante membranas repertas in uſu fuere. In his enim ſuperior pars eadem, quæ prima, & quæ infima, poſterior. Ergo & in tabulis ceratis ad hoc exemplum, & primæ tabellæ codicis ſuperiores habitæ, & poſtremæ inferiores. Τὸ κάτω μέρος, & τὸ κατώτερον, vocat Theophilus. Pupillaris itaque ſubſtitutio ordinata in tabulis inferioribus teſtamenti, ſi eam ſignatam manere vellet teſtator, nec aperiri ante mortem impuberis, de quo caviſſet in primore parte tabu-

tabularum, ita proprio lino, ut ait Jurisconsultus, propriaque cera poterat consignari, ut priore parte aperta, hæc operta ultima perseveraret. Duæ tabellæ ad minimum isti pupillari substitutioni, quæ seorsim sigillata maneret, vacare debuerunt. Hæ autem sic lino privo constringendæ, & cera propria obsignandæ fuere, ut intelligamus, tabulas illas non in media parte marginis, qua longior est, sed in ea qua latior, pertusas necessario fuisse. Tabulæ enim illæ oblongæ, & minus in latitudine, quam in longitudine habentes. Si vero in ea parte qua longiores sunt, obligatæ & signatæ fuissent, non seorsim pars tabularum lino proprio ligari potuisset, dum altera soluta permaneret. Atque ita plane exponenda verba Pauli sicut ea correximus, tabulas contractuum ita fuisse signatas, *ut in summa margine ad mediam partem perforata triplici lino constringerentur.* Per summam marginem intelligit eam, quæ in summa parte tabularum relinquitur, ubi titulus libri vulgo ponitur. Huic opposita, *ima margo*, vel extrema. Quamvis & summam possimus etiam accipere de hac ima, vel extrema margine. Nam & summum aliquando capitur pro extremo. Nihil autem interest, quæ margo perforata fuerit, summa an ima, dum constet, non mediam fuisse pertusam. In ceris enim vacabat & locus ad oram paginarum ad notanda quæ occurrerent, quæq; inserenda non erant. Ita enim vult Quintilianus lib. x, cap. III: *Debet vacare etiam locus in quo notentur, quæ scribentibus extra ordinem, id est, ex aliis quam qui sunt in manibus locis occurrere.* Alias nullo ad latus paginarum spatio vacuo relicto, quod pro margine esset, vulgo in ceris scribebant. Id constare puto ex his ejusdem Quintiliani: *Ne latas quidem*, inquit, *ultra modum esse ceras velim, expertus, juvenem studiosum alioquin, prælongos habuisse sermones, quia illos numero versuum metiebatur. Idque vitium quod frequenti admonitione corrigi*

non

non potuerat, mutatis codicibus esse sublatum. Posse quidem dici video, in quamlibet latis, aut angustis ceris fuisse suas margines relictas, ad quas scribentis manus veluti in extremo versu resisteret. Quod certe & in ceris videtur locum habuisse. Per *ceras* Quintilianus ipsas tabulas ceratas intelligit. Hotomannus Observ. lib. III, cap. I, *tabellas* apud Quintilianum, pro vacuis spatiis accipit & marginibus, quas in tabulis raro solitas relinqui vult, in membranis semper. Sed egregie fallitur. Nam tabellæ quas meditantibus, & stilum exercentibus in utroque genere relinquendas præcipit ille Rhetor, sunt integræ tabellæ sive paginæ, quas ex adverso earum in quibus scribebatur suadebat vacare, ut liberum esset adjicere, quæ ferret animus. *Relinquenda*, inquit, *in utrolibet genere vacua tabella in quibus libera adjicienti fiat excursio.* Nam de spatio ad oram cerarum relinquendo marginis vice paulo post subjicit: *Debet vacare etiam locus in quo notentur.* In tabulis autem apertis, cum duæ sint paginæ, altera ad dextram, altera ad sinistram, in altera scribi vult, alteram vacare totam, ut sit quo libere, quæ velit, adjecturus possit excurrere. Nec secus erat, quoad margines, in membranis, atque in ceris. Eodem quippe modo & forma codices ex utroque genere fiebant. Quod autem ex alio loco Quintiliani, idem magnus Jurisconsultus probare contendit, in membranis margines fuisse, qui non erant in ceris, magnam in eo ablepsiam ostendit. Locus Quintiliani habetur lib. I, cap. I, in hæc verba: *Nam neque errabit quemadmodum in ceris, continebitur enim utrinque marginibus, neque extra præscriptum poterit egredi.* Non ibi loquitur auctor de librorum marginibus, sed de litterarum, quæ insculptæ erant in tabella lignea, ut puer, qui scribere addiscebat, per illos ductus stilum trahens, litteras optime formare assuesceret, articulosque firmaret. Quod ex præcedentibus clare liquet,

quæ

quæ etiam ſic legenda ſunt: *Cum vero jam ductus ſequi cœperit, non inutile erit eos tabellæ quam optimæ inſculpi, ut per illos velut ſulcos ducatur ſtilus.* Per tabellam intelligit ligneam σανίδα, cui inſculpti ductus litterarum, per quos puer diſcens manum ſubinde duceret ad formanda elementa. Non enim, inquit, errabit quemadmodum in ceris, & continebitur utrimque marginibus, nempe litterarum inſculptarum. In ceris quippe modo grandiores juſto, modo breviores litteras effingeret, niſi regeretur ipſius manus, aliena ſuperpoſita. At ſtilum ducens per ea inciſa veſtigia non opus habebit tali adjutorio. Idem paulo poſt: *Neque extra præceptum poterit egredi, & celerius ac ſæpius ſequendo raſa veſtigia firmabit articulos, neque egebit adjutorio manus ſuam ſuperimpoſitæ regentis.* Sic illa verba jam olim emendanda ex veſtigiis veteris ſcripturæ in meo codice adnotavi. In ſummo & in imo tabellæ ceratæ etiam margines relictas fuiſſe, certiſſimum eſt, atque etiam in ora laterali. De imis & ſummis planum eſt ex his quæ diximus. In ſummma margine foramen fiebat, per quod linum trajiciebatur ad colligandas tabulas, quæ erant ſignandæ. De extrema, hoc eſt ima margine, ita Ovidius:

Odi, cum late ſplendida cera vacat.
Comprimito ordinibus verſus, oculoſque moretur
Margine in extrema littera raſa meos.

Ita vocat *litteram raſam* in cera, ut Quintiliano *raſa veſtigia.* Sic enim ſcripſimus, cum omnes libri ſcripti habeant *caſa.* *Raſa* littera eſt ξυσθεῖσα, & in cera, vel ligno cavata. Inde *interraſile*, quod Græcis διάτρητον, quod ſic cælatum eſt, ut traluceat, & viſum tranſmittat. Auctor incertus de Theoderico: *Laminam auream juſſit interraſilem fieri, quattuor litteras regis habentem, unde ut ſi ſubſcribere voluiſſet, poſita lamina ſuper chartam, per id ſubſcriptio ejus tantum videretur.* Littera igitur raſa eſt inarata & cavata. Non vult

Ovi-

Ovidius latum inter lineas patere interstitium, sed compressos, ac densos versuum ordines fieri, & in ima, vel extrema etiam margine litteras scalpi. Ut ima & summa margo in eadem pagina dicitur, ita in eadem cera, summa & ima cera, ita summa & ima pars ceræ. Duplici autem modo accipitur vox ceræ in tabulis, aut pro totis tabulis, & codice toto aliquot tabellis constante, aut pro unica tabella. Pro unica tabella codicis lignei incerati accipitur, cum prima & secunda cera appellatur, id est, prima & secunda tabella. Hyginus: *Has conternationes sublata sorte, quidam tabulas appellaverunt, quoniam codicibus excipiebantur, & à prima cera primam tabulam appellaverunt.* Hoc sensu *ima cera* diceretur ima pars uniuscujusque ceræ sive tabulæ, primæ, vel secundæ, vel tertiæ. Sed & *ima cera*, pro ima, vel extrema tabula potuit dici, ad differentiam primæ & superioris ceræ, quæ eadem cum superiori testamenti parte. Atque ita plane appellata est. *Tabularum* quoque appellatio modo pro toto codice, modo pro parte in usu fuit. Tabulas testamenti, qui dicit, intelligit codicem ipsum, qui plures habet tabulas. At cum *secundæ tabulæ* dicuntur testamenti, ut passim apud Jurisconsultos, pro parte sumi palam est, eademque plane significatione, qua Suetonius *secundas ceras* dixit, ut distinguuntur à primis tabulis, sive ceris. Nec enim audiendi doctissimi doctores, qui *tabulas secundas* ex eo dictas putarunt, quod substitutio pupillaris, quæ in his scribebatur, veluti paterni testamenti quædam adpendicula & sequela esset. Ita enim Hotomannus. At Brissonius secundas ex eo dictas censet, quod primas, id est, paternas sequerentur. Quæ eadem est sententia. Certe non pupillaris tantum substitutio, sed etiam vulgaris in omnibus testamentis solita erat in secundis tabulis testamenti, sive secundis ceris scribi. Nam ut primos hæredes in prima cera, id est, in prima pagina, sive tabula

testamenti moris erat institui, ita secundos, vel substitutos in secunda pagina, quæ eadem cum secunda cera, vel tabula. Et fallitur Beroaldus aliique, qui observant ad Suetonium, in prima cera scribi testatoris nomen, in secunda hæredis. Quasi unico testatoris nomine tota pagina occupari debuerit. Immo in prima cera, hæredes primi scribi soliti: in secunda, secundi, id est, substituti, sive pupillariter substituerentur, sive vulgariter. Hæc secunda cera etiam *ima cera* appellatur Suetonio, quæ & inferior pars testamenti dicebatur ob eam, quam attulimus supra, rationem. Quod facile constabit ex verbis Suetonii in vita Julii Cæsaris: *Novissimo testamento tres instituit hæredes sororum nepotes, C. Octavium ex dodrante, & L. Pinarium, & Q. Padium ex quadrante, reliquos in ima cera. Caium Octavium etiam in familiam nomenque adoptavit.* Ita scriptum habent omnia Suetonii exemplaria, etiam antiquissima, quæ vidi. Lipsius correxit: *L. Pinarium & Padium ex quadrante reliquo. In ima cera Caium Octavium etiam in familiam nomenque adoptavit.* Quæ falsissima est emendatio. *Qui isti*, inquit, *reliqui in ima cera scripti?* Dicam tibi. Hi secundi fuere. In his statim subjicit etiam Decium Brutum fuisse: *Decium Brutum etiam in secundis hæredibus.* An putamus, hunc Brutum solum à Cæsare hæredem secundum factum, id est, primis substitutum? Immo & plures alii cum illo. Ergo isti sunt quos reliquos vocat, & in ima cera institutos, qui locus in testamento substitutorum hæredum. Quid opus autem, *ex quadrante reliquo* addere, cum id per se satis intelligeretur, exhausto dodrante, nihil ad hæreditatis assem superesse nisi quadrantem? Solebant quippe in testamentis, cum partem aliquam hæreditatis nominassent, ex assis parte quod reliquum esset non nominatim designare, sed reliquam partem dicere. Exempli gratia, *ex besse mihi hæres esto Titius, ex reliqua parte Mævius.*

vius. Cujus loquutionis exempla multa occurrunt in Jurisconsultorum libris. Si dixissent, *ex besse mihi hæres Titius esto, ex triente Mævius*, quid necesse erat adjicere, ex triente reliquo, cum nemo ignoraret, besse nominato, si triens addatur, id solum esse reliquum? Quod autem viri docti notant, in ima cera, legata, adoptiones, commendationes adscribi solita, vehementer errant. Quæ enim legata à primis hæredibus relinquebantur, necesse fuit ea relinqui in prima cera, in qua & primi hæredes instituti. Caius porro Octavius, quem Cæsar in familiam nomenque testamento adoptavit, cum inter primos hæredes fuerit ex dodrante institutus, verisimile est, & in prima cera, non in ima, in familiam nomenque adoptatum. Nam in ima secundi tantum hæredes, id est, substituti, scribi soliti. Ima autem cera eadem ideo cum secunda, quia vulgo duplices erant tabulæ, in quibus testamentum scribebatur, binis tabellis, sive ceris, hoc est, ceratis paginis constantes, prima & secunda. Atque hæc etiam ima, vel infima, vel extrema, vel novissima, quia post eam nulla. Nam si duæ tantum essent, ut in vulgo testamentis, secunda eadem erat novissima, & extrema. Scævola *imam partem testamenti* vocat, quæ Suetonio *ima cera*, leg. XXXIV D. de usu & usufructu legato. Cicero *extremam ceram codicis.* in Verrina III. ubi Pædianus interpretatur, *ultimam tabulam*, sive quod idem est, *ultimam partem tabularum*, non tabulæ. Nam ultima pars tabulæ esset ima pars, sive infima singularum tabellarum, sive paginarum. Marcellus *novissimam partem* testamenti vocat leg. ult. D. de fidei commissariis libertatibus. Certe secundi, hoc est, substituti hæredes in novissima parte vel cera testamenti in ea lege scribuntur, quam propterea distinxit a priore parte testamenti, sive ut ibidem vocatur, *priore testamento*, quo primi instituti. *Deinde novissima parte ita cavit. Quod si mihi liberi nati non*

erunt, aut intra pubertatem decesserint, tunc hæredes ex partibus sunto Mucius & Mævius, legata quæ priore testamento, quo filios & institui, reliqui, præstari volo. Ubi prius testamentum, pro priore parte testamenti ponitur, quas & primas tabulas, sicut primas ceras, dicere liceat, ut *secundæ tabulæ*, pro ima & novissima parte testamenti, quæ substitutionibus destinabatur, accipiuntur leg. II, leg. XII, De vulgari & pupill. substitutione. Item leg. ult. D. ad S. Trebellianum: *Polycrati si intra pubertatem decessisset, secundas tabulas fecit, quas matri ejus commendavit aperiendas, si impubes obiisset.* Cave putes duas secundas seorsim fuisse factas & alio codice exceptas quam primas quibus pupillus institutus hæres. Idem codex fuit institutionis & substitutionis, sed illa in primis tabulis codicis, hæc in secundis solita excipi, hoc est, in primis secundisque tabularum testamenti paginis. Gaius *extremam paginam* testamenti vocat, qua & pupillarem substitutionem fieri tralaticium erat, quæ & ἰδιάζοντι λίνῳ ligabatur, ut vocat Theophilus, & ἰδιάζοντι κηρῷ signabatur, si testator nollet eam testamenti partem aperiri antequam impubes obiisset. *Sed pupillaris*, inquit, *substitutio, ita secreta esse debet, ut ad noticiam substituti pervenire non possit, ne vita pupilli aliquas substitutus insidias moliatur. Nam in extrema pagina testamenti fieri debet, ut pars illa in qua substitutio pupillaris scripta est, quamdiu pupillus annos pubertatis egrediatur, obsignata permaneat, & prior pars testamenti, in qua hæres scriptus est, reseretur.* Primæ paginæ, sive tabulæ testamenti, priorem partem ejus constituunt: secundæ, vel extremæ, novissimam & ultimam. Quod æque in aliis contractuum, qua publicorum, qua privatorum pervulgatum est, ut in testamenti, & quodcunque συναλλάγματα exciperetur, codicibus, sive tabulis. Quod attinet ad signa testium, quæ in tabulis testamenti more Romano, & in aliis instrumentis imprimeban-

mebantur, ad ea obſignanda, apud Græcos non idem obſervatum fuiſſe liquet. In omnibus enim inſtrumentis ſyngraphiſque contractuum, teſtes ſolum ſubſcribebant, hoc eſt, nomina ſua adſcribebant, non etiam ea ſignabant. Obſignabantur tamen quæcunque erant deponenda, ſed à contrahentibus ſolis. Atque idem quoque olim mos viguit apud Romanos, quamdiu ſolo jure civili uſi ſunt, quod in duodecim tabulis erat perſcriptum, ex jure Græco, id eſt, Attico tranſlatis. At prætores novum jus illud introduxerunt, ut inſtrumenta obſignanda, ſignis etiam teſtium clauderentur ac munirentur. Quod cum de ſolis teſtamenti tabulis Juriſconſulti tradiderint, jure nempe prætorio ſeptem teſtium ſignacula teſtamentis obſignandis inſtituta, cum jure civili non eſſent neceſſaria, ad alias etiam tabulas συμβολαίων traductum fuiſſe prorſus conſtat. Sic & quod ſub Nerone ſancitum fuit ſenatuſconſulto, Suetonio auctore, ut tabulæ teſtamenti pertuſæ in margine ter lino circumducto obligarentur, idem etiam de omnibus tabulis decretum Paulus docet, *quæ publici, vel privati contractus ſcripturam continerent*. Sed qui ſunt illi publici contractus? An qui de rebus fiunt publicis, aut qui cum republica contrahuntur? Immo & teſtamenta quamvis inter privatos facta, inter publicos contractus relata ſunt. Sed cur teſtamentum publicus eſt contractus? An quia teſte Papiniano leg. III D. Qui teſtamenta, *teſtamenti factio non privati ſed publici juris eſt?* Quod ita interpretantur, quia jus teſtamenti faciendi tribuitur cuique jure publico & legibus, non privatorum voluntate. Sed ea re non efficitur, ut cui jus faciendi teſtamenti datum eſt, ſi id fecerit, pro publico habeatur quod fuerit ab eo factum. Nam & apud Atticos jure quo utebantur non licebat mulieri, neque puero impuberi ultra medimnum hordei, cum quoquam contrahere obligationem. Cui licebat ultra, non pro-

 pterea

pterea publici contractus id nomen habebat. Alíam rationem videtur afferre Juriſconſultus leg. 11 D. Teſtamenta, cur tabularum teſtamenti inſtrumentum publicum videatur. *Tabularum*, inquit, *teſtamenti inſtrumentum non eſt unius hominis, hoc eſt, hæredis, ſed univerſorum quibus quid illic adſcriptum eſt, quin potius publicum eſt inſtrumentum.* Si publicum eſt, quia non unius ſit hominis, ſed plurium quibus aliquid in eo relictum eſt, ergo quicunque contractus inter duo conciliabitur, erit privatus; qui plures attinebit, publicus. Unus vendit, alter emit, privatus eſt contractus, quia unius eſt hominis cui res ex empto traditur. Si res agatur inter plures, ut in ſocietate, collegio, & corpore, publica eſt. An audiendi, qui publicum eſſe contractum volunt, ubi ſcriptura publica intervenit, confecto à tabulario publico inſtrumento? Sic fieret, ut mutui contractus, quod reddendum chirographo, hoc eſt, privata ſcriptura cavetur, pro privato eſſet habendus, ſi idem ſyngrapha & obſignatis tabulis, publicoque à tabellione conſcriptis firmaretur, in naturam publici contractus tranſiret. Syngrapha hoc etiam differt à chirographo, quod ſolutione crediti perfunctus debitor manuariam cautionem à creditore recipit; in ſyngrapha, quæ deponitur apud amicum communem, & cujus exemplum utrique ſervandum datur, aliud juris obſervatur. Quam habet penes ſe, ſervatque uterque contrahentium, cujuſque authenticum exemplar cuſtoditur, vel in publico, vel apud communem amicum, neutri reddi debet ſolutione facta, & obligatione diſſoluta. Quid igitur? Græci ἀνελέσθαι συγγραφὴν dicunt, ut apud Demoſthenem ſæpe occurrit. Ἀνελέσθαι quidem eſt recipere, atque idem quod ἀναλαβεῖν. Sic ἀνελέσθαι συγγραφὴν, idem eſſet quod ab eo apud quẽ depoſita eſt, eam recipere. Sed melius accipitur, pro tollere & extinguere, ut ἀνελέσθαι γραφὴν & δίκην apud eoſdem Rhetores. Septuaginta interpre-

tes, ſive alii ſunt, qui Jobi parabolam in Gręcum ſermonem verterunt, *συγγραφὴν* pro chirographo videntur accepiſſe cap. XXXI: *Συγγραφὴν δὲ ἣν εἶχον κατά τινος, εἰ ἐπ' ὤμοις περιθέμενος ὡς στέφανον ἀνεγίνωσκον, καὶ εἰ μὴ ῥήξας αὐτὴν ἀπέδωκα οὐδὲν λαβὼν παρὰ χρεωφειλέτου.* Immane quantum Hebraica ab his Græcis diſcrepant. Hoc ſane receptum in chirographo proprie, ut redderetur debitori, atque etiam prius cancellatum, aut laceratum. Vetus interpres ex Catena, quam nuper edidit clariſſimus ac doctiſſimus Patricius Junius: *Καὶ οὐχ ἁπλῶς ἀπεδίδου, ἀλλὰ πρότερον ποιῶν ἐξηθενημένην τῷ διαῤῥῆξαι.* *Neque ſimpliciter tantum reddit, ſed prius inanefactam dilaceratione.* Sic *inanefacere chirographum* apud Ulpianum leg. XVIII D. de ſolutionibus: *chirographo inanefacto & pignoribus liberatis.* Ita enim ibi ſcribendum unica voce, *inanefacto*, non inani facto. Nam *inanefacere* ſic dictum, ut *ſignefacere* Mæciano leg. LXI D. ad Sc. Trebell. *Nam ſi auditus capaces ſunt, vel interrogati nutu poſſunt ſignefacere, velle ſe periculo ſuo hæreditatem adire.* Male legitur vulgo, ſignifacere. Sic *evallefacere*, pro evallare. Ita *aliefacere*, & aliefactare, apud Ammianum, *τὸ ἀλλοιῶσαι*, lib. XXVI. Et *cadefacere* apud eumdem lib. XXIV: *cadefactis armis*, pro abjectis. Et *ardefacere*, pro comburere. Quæ omnia apud eum in vulgatis corrupta ſunt. In Hebræo Iobi *συγγραφὴ* vocatur ספר, libellus quem conſcripſit איש ריבי, *vir litis meæ.* Is eſt *χρεωφειλέτης* Græcorum interpretum. Sed videntur accepiſſe ריבי pro uſuræ meæ, vel fœnoris mei, ex Arabico ריבא *riba.* Multa autem & Arabica in illo Iobi ſcripto reperiri, non latet illius linguæ peritos. Nihil autem prohibet, & ſyngrapham authenticam ſimiliter cōmuni conſenſu ab eo apud quem depoſita fuerat receptam, laceratamq; debitori reddi. Hæc igitur tria præcipua quibus probatio debiti à creditore fiebat, quibuſque adeo fidem ſuam creditori debitor approbabat, teſtes, chi-

rographa & syngraphæ. Hæc duo postrema *instrumenta* etiam appellata, quia ut ait Jurisconsultus, *instrumentorum nomine ea omnia accipienda sunt, quibus causa instrui potest, ideo tam testimonia, quam personæ instrumentorum loco habentur.* Chirographa itaque & syngraphæ instrumenta sunt, hoc est, testimonia scripto consignata, quibus creditor probare possit, si forte id debitor infitiari vellet, pecuniam quam petit, sibi deberi. Hinc *fides instrumentorum* dicitur, quæ fidem supplet eorum quibus pecunia credita est, si non habent, & obstringunt quam habent. Lex I Cod. de probationibus, vulgo hoc modo insincere admodum excusa legitur: *Vt creditor, qui pecuniam petit numeratam, implere cogitur, ita rursum debitor, qui solutam adfirmat, ejus rei probationem præstare debet.* Quid enim illa sibi volunt, *qui pecuniam petit numeratam?* Deinde, *implere cogitur creditor?* Quid est quod cogitur implere? Veteres codices eo loci legunt, *Qui pecuniam tradit numeratam.* Omnino scribendum ac distinguendum: *Vt creditor, qui pecuniam tradidit, numeratam implere cogitur, ita rursum debitor, qui solutam affirmat, ejus rei probationem præstare debet.* Creditor, qui pecuniam dedit mutuam, debet probare eam à se numeratam. Inde exceptio pecuniæ non numeratæ adversus creditores debitoribus data, qui eam sibi non esse numeratam contendunt, ἀναργυρίας παραγραφὴ nominatur. Qui hac igitur exceptione summovetur creditor, pecuniæ non numeratæ, eam numeratam probare debet, id est, implere: ut contra debitor, qui solutam affirmat, onus probationis in se suscipit, qua ostendat solutam. Alios modos enumerat præter supra scriptos debiti probandi Agellius lib. XIV, cap. II: *Is tamen cum suis multis patronis clamitabat, probari apud me debere pecuniam datam consuetis modis, expensi latione, mensæ rationibus, chirographi exhibitione, tabularum obsignatione, testium inter-*

intercessione. Tria hæc ultima jam explicavimus, testes, syngraphas, quæ tabularum obsignatione intelligendæ, & chirographa. Utraque, syngraphas & chirographa, tabularum appellatione comprehendit paulo ante his verbis: *Petebatur apud me pecunia, quæ dicebatur data numerataque, sed qui petebat, neque tabulis, neque testibus id factum docebat.* Item in sequentibus, *ut si quod inter duos actum est, neque testibus, neque tabulis planum fieri possit.* Id est, neque chirographis, neque syngraphis. Nam & chirographa etiam in tabulis olim perscribi solita docuimus. Sed hæc differentia erat inter utrasque tabulas, quod syngrapharum tabulæ à testibus subscriptæ & obsignatæ. At chirographorum, non signabantur, & à debitore solo subscribebantur. Quod ad *expensilationem* attinet, & *mensæ rationes,* quæ inter sollemnes pecuniæ datæ numeratæque probationes ibi ab Agellio recensentur, genera fuere credendæ pecuniæ, neque testibus interpositis, neque ulla interveniente scriptura chirographaria, aut syngrapharia. Qui pecuniam quam ibant creditum ex arca sua non numerabant, sed per argentarium, sive trapezitam, ex mensa eam dare dicebantur, vel ex mensæ scriptura. Trapezita qui eorum nomine eam numerabat, in rationes suas referebat, se nomine τοῦ δεῖνος, τῷ δεῖνι, tantam pecuniam numerasse. Qui sic pecuniam crediderat, si debitor eam inficiaretur sibi datam numeràtamve, rationibus mensæ id factum docebatur. Alia ratio credendi fuit per *expensilationem.* Qui pecuniam quam mutuo dabant, domo numerabant, & ex arca sua, nomen illius cui eam dederant in tabulis suis perscribebant, & summam debiti. Tabulæ illæ etsi domesticæ in judicio prolatæ fidem tunc faciebant, ad debitum probandum *Expensilatio* dicebatur, quia creditor in tabulis suis scribebat nomen debitoris, cui expensam illam crediti summam ferebat, quam dedisset mutuam. Cum debitum illud re-

ceperat, tum acceptum in iisdem tabulis ferebat. Inde expensi & accepti tabulæ illæ dicebantur. Hinc in optimis Glossis, *expensum, δάνειον* exponitur. Hæc erat mutui contrahendi obligatio, quæ *nominibus* olim fieri dicebatur, quam non intellexisse Tribonianum in priore libro ostendimus. De qua & in tertio volumine de usuris Justinianeis sumus dicturi. Fortassean & Agellius cum *testibus tabulisque* debitum sollemniter probari dixit, per tabulas non tantum chirographarias syngraphariasque intellexit, sed etiam expensi tabulas & scripturam mensæ, quæ in tabulas quoque ab argentario, sive mensario regerebatur, in quibus rationes suas perscribere solitus erat. Omnes igitur tunc sollemnes debiti, si negaretur, probandi à creditore modos his duobus verbis complexus est, tabulis testibusque, expensi nimirum lationem, mensæ rationes, chirographi exhibitionem, tabularum obsignationem, testiumque intercessionem. Omnia quippe quæ præcedunt generali tabularum appellatione intellexit, quia per tabulas omnis ea probatio procederet. At specialiter *obsignatio tabularum* de syngraphis dicebatur, quia nullæ aliæ tabulæ præter has solerent obsignari. Mirum, inter has sollemnes probationes quibus numerata pecunia probabatur omisisse Agellium jusjurandi religionem. Nam si nulla alia via creditori pateret debiti, quod petebat, probandi, poterat jusjurandum deferre illi unde petebatur. Paulus lib. II Sentent. cap. I: *In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus jusjurandum deferat, audiendus est.* Ubi Anianus interpres: *Cum de repetitione pecuniæ agitur, & probatio debitæ pecuniæ nullâ profertur, jubet hujus rei ambiguitatem sacramentorum interpositione finiri.* Justinianus Const. LXVI, ex interpretatione Juliani Antecessoris: *Hæc autem omnia quæ de his contractibus dicimus, qui scriptura interveniente fiunt: alioquin si sine scriptura aliqui contraxerint,*

rint, liceat eis, vel testimoniis, vel jurisjurandi religione veritatem manifestare, scilicet actore quidem testes producente, reo autem, vel jurante, vel jusjurandum referente secundum hoc quod judex æstimaverit. Non igitur jurabat tantum reus deferente creditore jusjurandum, sed etiam creditor referente jusjurandum debitore, aut etiam ab initio postulante ut juraret. Tunc enim actionem dabat prætor creditori, debitum petenti, per quam non illud quærebatur an ei pecunia deberetur, sed an jurasset. Si jurasset autem debitor, creditore deferente, nihil se dare oportere, adhuc quidem obligatus manebat, sed quia iniquum erat de perjurio quæri adversus petentem debitum creditorem, se tuebatur jurisjurandi religione, eumque repellebat hac exceptione, quod jurasset. Vide Instit. lib. IV, cap. XIII de exceptionibus. Quo magis miror, cum hæc ita sint, & tam frequens fuerit hoc probationis genus in pecuniæ mutuo, ubi cetera probandi debiti argumenta creditori deessent, id potuisse Agellium prætermittere, præcipue cum judex sederet in ea causa, qua creditor non poterat docere, sibi deberi, quod intenderet, debitorque id negaret. Ea gratia fortasse omisit quod creditor, qui vir bonus erat, ab improbo rem petens debitore, nolebat ei jusjurandum deferre, quem sciebat ob improbitatem facile perjurio se obstricturum esse. Rursus debitor, qui fraudare volebat, cum sibi conscius esset, eam summam se debere, quia ceteræ probationes deficerent creditorem, ideo noluit jusjurandum referre creditori, quod ille facile suscepisset, & sic coactus fuisset solvere, qui debitum infitiabatur. Apud Ægyptios in pecuniariis debitis, quæ sine syngrapha contraherentur, sola jurejurandi religione jus fuit ea transigi, si juraret debitor, nihil se dare oportere. Tunc enim omnimodo absolvebatur debitor. Diodorus Siculus lib. I de Bocchoris legibus circa contractus: Τὰς δὲ περὶ συμβολαίων

λαίων νόμους Βοκχόρεως εἶναί φασι, προστάττουσι δὲ τοὺς μὲν ἀσυγγράφως δανεισαμένους, ἂν μὴ φάσκωσιν ὀφείλειν, ὀμόσαντας ἀπολύεσθαι τοῦ δανείου. Cujus rei tres rationes habuisse legislatorem ita refert auctor. Primam, ut magni facere jurisjurandi religionem assuescerent homines. Non enim facile ad temere ac falso jurandum quemquam esse deventurum, qui sciret, ex frequenti perjurio fidem omnem esse amissurum, nec reperiundum posthac fore, qui sibi vellet pecuniam credere. Προδήλου γὰρ ὄντος ὅτι τῷ πολλάκις ὀμόσαντι συμβήσεται τὴν πίστιν ἀποβαλεῖν, ἵνα τῆς εὐχρηστίας μὴ στερηθῇ, περὶ πλείστου πᾶς τις ἕξει τὸ μὴ καταντᾶν ἐπὶ τὸν ὅρκον. Quæ verba ἵνα τῆς εὐχρηστίας μὴ στερηθῇ perperam accepta sunt ab interpretibus. Nam significant, ad verbum, *ne privetur pecuniarum commodatione*, vel, ne careat commodatoribus. Ne desint posthac, qui sibi velint pecuniam utendam dare, qui tam facile juraret, se nihil accepisse. Εὐχρηστία est commodatio, sive χρῆσις pecuniæ mutuæ. Nam & verbum εὐχρηστεῖν, pro pecuniam utendam dare, & commodare, à quibusdam usurpatum est. Quod tamen Phrynicho in vocum Atticarum collectione minus probatur. Εὐχρηστεῖν ἀπόῤῥιψον, λέγε δὲ κιχρᾶναι. Inde Diodoro, qui sæpe vocabulis è medio petitis utitur, εὐχρηστία commodatio. Secunda ratio fuit Bocchori, ut sic homines ad bonos mores colendos invitaret, cum viderent, omnem fidem in probitate reponi, & vereri merito deberent, ne indigni viderentur quibus fides haberetur. Ultimo iniquum judicavit, eos quibus pecunia crederetur absque jusjurando, cum in eodem pacto convento jurati dicerent, nihil se debere, non his fidem haberi. Priusquam finiam hoc caput, discutiam quæstionem satis nobilem, quæ apud Agellium agitatur, circa hujusmodi probationes creditæ pecuniæ. Si nullæ essent creditori, quibus posset dicere, sibi pecuniam ab illo unde peteret, deberi, quid juris esset si creditor vir bonus

habe-

haberetur, aut qui debitum negaret, pro malo & nequam existimaretur? Dubitasse super ea rè se fatetur Agellius, cum apud se ea causa disceptaretur. Cum enim qui secum in consilio essent, viri exercitati in ejusmodi judiciis, dicerent, non sedendum diutius, sed statim secundum eum pronuntiandum contrà quem nulla adferretur probatio, qua debitor ejus pecuniæ, quæ petebatur, convinci posset, ipse ampliandum censuit. Tum qui ad absolvendum reum adduci non potuisset, ea tantum de causa, quod constaret, eum esse hominem nullius bonæ rei, cum è contrà is qui petebat, quamvis nullo argumento satis firmo niteretur, sed sola probitate multum diuque spectata se tueretur, ad philosophum Phavorinum consulendum perrexit. Qui philosophus ipsi auctor fuit, ut in ea causa de qua ambigebatur, quandoquidem optimus esset qui peteret; unde peteretur deterrimus, & res inter duos acta foret sine testibus, ut fidem haberet ei qui petebat, & condemnaret eum de quo petebatur. Ille idem tamen Agellius, quamvis tanti philosophi authoritate nixus, permoveri non potuit, ut absolveret reum, aut ut secundum petitorem judicaret, sed juratus pronuntiavit, sibi non liquere, sicque illo judicato solutus est. *Sed majus*, inquit, *altiusque id esse existimavi, quam quod mea ætati & mediocritati conveniret, ut cognovisse & condemnasse de moribus, non de probationibus rei gestæ viderer: ut absolverem tamen, inducere in animum non quivi, & proptèrea juravi, mihi non liquere.* Phavorinus in consilio, quod Agellio dabat de condemnando eo unde petebatur, quoniam notæ esset improbitatis, & contra, famam probitatis haberet qui petebat, sequutus est auctoritatem prisci Catonis, qui ita à majoribus traditum observatumque scripsit in oratione pro L. Turio contra Gn. Gallium, cujus verba Agellius ibi retulit, quæ hic adferam emendatiora quam vulgo leguntur: *Atque ego à majoribus memoria sic*

acce-

accepi, si quis quid alter ab altero peterent, sive ambo pares essent, sive boni, sive mali essent, quod duo res gessissent, ubi testes non interessent, illi unde petitur potius credendum esse. Sed ego non possum Catoni assentiri, neque illis majoribus à quibus memoria sic accepisse se dicit, siquidem in ea sententia fuerint, qua eos fuisse vult, quasi auctore Catone, ille philosophus spado. Rationes ei rei dicam. Lex fuit, eaque justissima, ut qui ex credito pecuniam sibi deberi contenderet, nisi eam datam à se probaret, nihil ab eo ferre deberet unde peteret. Si bonus à bono peteret, malus à malo, ita ut ambo pares, aut probitate, aut improbitate essent, lex illa tenuit. Si malus à bono sine probatione rem quasi mutuo datam repeteret, tanto magis vim legis valere oportuit. Sola itaque ambiguitas ibi vertitur quando vir spectatæ probitatis repetit, quod se dedisse affirmat, ab homine mendace & nequam. Quæro si judex hodie contemplatione probitatis ejus qui petit, cum nullo probat argumento quod intendit, litem secundum eum judicaverit, quia deterior sit unde petitur, quid futurum sit si cras idem iste vir bonæ existimationis mutuum repetet ab homine non deterioris atque ipse est famæ? Si non mentitur vir bonus ab improbo petens, & obtinere debet quod petit, quamvis nulla nitatur probatione, certe nec causa est cur ad mendacium ac fraudem pronior videri queat in repetitione pecuniæ, quam veluti sibi debitam à bono jam exigit. Quo colore judex, qui hodie petenti satisfieri jussit ab homine vitæ impuratæ, cras eumdem, si petat ab homine notæ & expertæ fidei, repellet, & de calumnia damnabit? Cur tam cito videri debuit mutatus ille vir probitatis sinceritatisque edecumatæ? Heri illi credidit judex; hodie non credet? An quia ab æque probo hodie petit? An hoc facit illum improbum? Quia cum probo nunc illi res est, ideo eum pro improbo & calumniatore condemna-

demnabis, de cujus fide atque integritate hesterno die non dubitabas? Deinde si semel sibi permiserit judex non legem sequi, sed vitas examinare disceptantium, magnam ex eo fenestram aperiri iniquis jūdiciis quis non videt? Cui favebit judex, eum pro viro bono scilicet habebit: à quo erit aversus, tam cito eum condemnabit, quam pirum vulpes comest, quia nimirum erit illi improbus intestabilisque. Si famam in consilium advocabit, quis nescit, tam falsi plerumque nunciam esse quam veri. Mentitur & illa sæpius, eamque æque in vitio ac laude frequenter habent qui non merentur. Præterea quid incertius hominum habitu interno? Quot recessus in pectore eorum sinuosi, maliciam celantes, dum probitas in vultu elucet? Hic quem pelle exteriori decorum vides, si penitius introspicias ac propius noveris, introrsum turpis apparebit. Postremo si id admitteretur, ut ex virtutis, aut vitii mensura, quam quisque ex fama videretur obtinere, lis esset dijudicanda, res eo tandem necessario deveniret, ut de moribus prius semper habenda foret quæstio, quam de probationibus rei gestæ. De morum quippe examine penderet absolutio, aut condemnatio debitoris. Ecquis erit modus si ita procedatur? Denique cum difficultas in eo tantum versetur, qua contra legem probationum faciendum videatur, si res inter duos gesta sine testibus aut tabulis proponatur, ubi reus sit homo malæ existimationis, petitor integer vitæ, iste qui petit, imputare sibi debet, quod nomen locaturus fraudatori, & in mendaciis sæpius convicto, temere illi crediderit sine teste ac scriptura. Nam ut ait Menander:

Ὅταν δανείζῃ τις πονηρῷ χρήματα,
Ἀνὴρ δίκαιος ἀντὶ τόκων λύπας ἔχει.
Cum fœneratur vir probus viro improbo,
Pro credito malum aufert usuræ vicem.

Certe si judex essem, longe mallem peccare, vel sæpius,

pius, legem habens auctorem, eamque sequens, quam vel semel errare contra legis præscriptum, quamvis in aliis plurimis recto talo mea statura essēt judicia. Quis autem judex sibi possit polliceri, ea via se semper quod æquum rectumque est, obtenturum, si omni occasione secundum eum qui sibi probus videbitur, quemque fama feret talem, in debito sine probatione repetendo adversus alterum probri plenum unde petitur, pronuntiabit? Sæpe falleret hæc judiciorum alea, si quod gestum sit, ex allegatis ac probatis non spectaretur, sed ex moribus disceptantium. Nunc videndū an hæc ipsa Catonis & illorum veterum à quibus sic memoria se accepisse profitetur, sententia, quam illis Favorinus adfinxit. Ex auctoritate enim ac verbis Catonis, quæ Agellius ibi citavit, hoc consilium ipsi Agellio dare instituit, ut quandoquidem optimus esset, qui peteret, pessimus ille unde peteretur, crederet ei qui petebat, condemnarētque eum de quo petebatur, idque ex Catonis sententia. *Quod autem ad pecuniam pertinet, quam apud judicem peti dixisti, suadeo hercle tibi utare M. Catonis prudentissimi viri consilio, qui in oratione, quam pro L. Turio contra Gn. Gallium dixit, ita esse à majoribus memoria traditum observatumque ait, ut si quid inter duos actum est, neque tabulis, neque testibus planum fieri possit, tum apud judicem, qui de ea re cognosceret, uter ex iis vir melior esset quæreretur, & si pares essent, seu boni pariter, seu mali, tum illi unde petitur crederetur, ac secundum eum judicaretur.* Hic sane sensus est verborum Catonis, quæ paulo post adducit Agellius, & jam ante attulimus. Sed an ex his sequitur, ut idem ille judex viro bono non probanti debitum, quod à viro malo petit, pecuniam qua de agitur adjudicare debeat? Quæ dicit ibi Cato, non faciunt contra legem debiti non exigendi, quod contractum esse nulla sollemni ac legibus recepta probatione constet. Quæ lex generalis est de omni-

omnibus, sive bonis contra bonos, malisque adversus malos petentibus, sive etiam bonus à malo petat, aut malus à bono. Et tanto certe magis tenere lex, ut jam dixi, debet, si malæ fidei homo, & mendaciorum fraudumq; plenus, pecuniam petat ab homine se longe meliore, quam ei ab se creditam sine probatione alleget. Et hoc plane argumento usus est Cato in illa oratione, ut ostenderet Turium nihil dare oportere Gellio, primum quia nullam præstaret probationem, quo aliquid sibi deberi à Gellio doceret. Quo casu, etiam si probitate pares essent, nihil à Turio Gellius auferre deberet. Sic enim, inquit, à majoribus accepi, si quis quid alter ab altero peterent, sive ambo pares essent, sive boni, sive mali essent, quod duo res gessissent, ubi testes non interessent, ei potius unde petitur credendum esse. Nunc cum tanto peior habeatur Turio Gellius, quis judicet, huic potius, qui deterior est, & qui petit, quam meliori unde petitur credendum esse? Verba Catonis: *Nunc si sponsionem fecisset Gellius cum Turio, ni vir melior esset Gellius, quam Turius, nemo opinor tam insanus esset, qui judicaret meliorem esse Gellium, quam Turium. Si non melior Gellius est Turio, potius oportet credi unde petitur.* Ita Cato. Quid igitur? An si melior Gellius Turio judicatus esset, æquum fuisset, judice Catone, secundum eum judicari petentem ab altero, qui minus probus, quam ipse foret? Sic consequi intellexit Favorinus. Non tamen aperte hoc dicit Cato. Si per consequentias id elicitur, quid ex ipsa consequentia adprobata, ac recepta mali cõsequuturum sit, nos abunde docuimus. Cum Diogenes Cynicus audisset aliquando hominem fraudulentum, ac mendacem, alterum furti accusantem, utrumque condemnavit, alterum quasi qui mentiretur aliquid sibi furto ablatum, alterum quasi furti convictum. Utrumque quippe in utroque crimen verisimile vita amborum faciebat. Quod Phæ-

drus in apologum retulit. Atque hæc quidem in joco & deridiculi gratia dicta. In judicio ubi res serio ageretur, non idem valeret. Si fur notus furem æque notum argueret apud judicem sibi aliquid surripuisse, nec probaret, an non eum qui accusaretur, absolveret? Quid si homo minime furax nec mendax, alteri dicam furti subscriberet, qui infamia furtorum laboraret, nec tamen hoc sibi furtum ab illo factum ullo modo posset ostendere, an judex sola habita ratione hujus probitatis, qui rem sibi furto surreptam ab isto, qui furari solitus est, contendit, sine ullo alio probationis argumento pro fure hunc puniturus esset? Non equidem censeo. Idem est & in illo qui cum probus sit, ab improbo alio debitum non probatum petit, ac sibi credi postulat. Hæc quæstio exercuit nobiles duos juris doctores Martinum & Johannem, quorum alter judicem ex sua conscientia debere judicare, alter ex iis quæ probata, testata, partes proferrent. Quibusdam placet, locum tantum hanc dubitationem habere, ubi quæritur de facto. Cum nimirum aliter factum probatur, quam factum sit, & quam factum esse ipse judex sibi conscius est. Nam si de jure sit quæstio, non videri stare debere iis judicem, quæ partes allegarunt, sed judicare prout ipse æquius melius viderit. Ratio unica est cur judici necesse sit, sententiam ferre non è sua conscientia, sed secundum ea quæ testibus probantur, aliasque legitimas probationes. Nam si male judicasse quis arguatur, hac se semper defensione tuebitur, quod sciverit, rem se aliter habere, quam partes demonstrarint. Hæc rima semel aperta, latissimam aperiret fenestram judicum impotentiæ & iniquitati. Ad summam, nihil magis contra jus & æquitatem fieri potest, quam si judex de pecunia credita sumptus, de moribus litigantium pronuntiare velit, non de ipsa causa, qua de agitur. Non sedet de vita & moribus utriusque cogniturus, sed de pecunia, nec præmium

assi-

assignaturus probitati, & improbitati pœnam irrogaturus. Deinde, quod jam diximus, cum interior hominum vita nemini satis cognita sit, & sub persona multi obambulent, qui nihil minus sunt, quam quod videntur, periniquum est, in alterius noxam & injuriam exteriori hominum facie ac fuco fidere.

CAPVT XII.

Quibus modis securus à debitore reddatur creditor. Aut ex bonis debitoris ei securitatem præstari, aut ex alienis per idoneum sponsorem. Specialiter obligari debere aliqua bona debitoris, ut jus in his habeat creditor ad debitum inde servandum. Ex creditoribus alios dici personales, alios hypothecarios. Hos quam illos videri securiores. Bona quæ obligantur propter debitum esse mobilia, aut immobilia. Mobilia tradi creditori, immobilia vulgo obligari tantum. Quæ traduntur, pignora Latine dici, Græce ἐνέχυρα. Vnde dictum sit ἐνέχυρον. Vel ἀπὸ τοῦ ἐχυροῦ dici, vel ἀπὸ ἐνέχεσθαι. Teneri proprie quæ possidentur, ut pignora. De hypothecis tamen id verbi etiam usurpari. Apud medii ævi Græcos, qui Latinos sunt sequuti, eamdem esse differẽtiam inter ἐνέχυρον, & ὑποθήκην, quæ inter pignus & hypothecam. Pignus ab hypotheca non sic diversum statuisse Romanos, ut apocham ab acceptilatione, cum tamen idem sit pignus Latinum, quod Græcum ὑποθήκη. Errare Cujacium, qui ita sentit. Pignus id esse Latinis, quod Græcis ἐνέχυρον. Ergo & ἀπὸ τῆς ὑποθήκης distingui, quamvis Græcis veteribus nomen ὑποθήκης generalius sit. Sententia Marciani discussa, qua pignus ab hypotheca nominis tantum sono differre dixit. Fusius explicata pignoris & hypothecæ differentia. An aliud sit, pignus dare, aliud, pignori dare. Hypothecam non tantum significare rem hypothecæ datam, sed etiam ipsam obligationem.

Error Hotomanni notatus, cujus illa sententia. Δοῦναι & λαβεῖν ὑποθήκην, etiam de dato acceptoque hypotheca fundo, qui non tradatur. Teneri à creditore etiam non tradita, sed obligata tantum. Vetus inscriptio explicata. An plus securitatis in hypothecis, quam in pignoribus proprie sumptis. Marcianum qui nullum discrimen statuit inter pignus & hypothecam fortassean id intellexisse quoad actionem quasi Servianam. Generalem esse apud Latinos pignoris appellationem, & ad hypothecam etiam porrigi, non contra hypotheca nomen ad pignus. Inde & pignora etiam pro fundis oppigneratis poni. Lex LIX *D. Mandati contra doctorum sententiam exposita. Plus securitatis esse creditori in fundis hypotheca datis, quam in pignoribus rerum mobilium traditis. Inde & fiducia, pro hypotheca Romanis Iurisconsultis. Plus in ea fiducia creditori, quam in pignore tradito. Pignus Papiniano & Modestino etiam de fundo pignori dato. Titulum apud Paulum in libro sententiarum, & in codice Theodosii de Pignoribus, etiam hypothecas comprehendere. Græcos verbum ὑποτίθεσθαι, & nomen ὑποθήκης etiam de pignore rerum mobilium usurpare. Opponere veteribus Latinis, idem quod oppignerare, & recentioribus ex Græco, supponere. Ita reposuisse Tribonianum multis locis Iurisconsultorum. Deponi etiam dicebantur, quæ pignori dabantur, ut & Græcis κατατίθεσθαι. Sed & poni, ut Græcis θέσθαι. Deponi de pignoribus mobilium. Poni, opponi & supponi de immobilibus. Apud Atticos ὑποθήκης nomine appellatur quidquid oppigneratum est, sive mobile sit, sive immobile. Ὑποτιθεὶς debitor qui oppignerat, ὑποτίθεται creditor, qui accipit pignori. Sic aliud est τιθέναι νόμον, aliud τίθεσθαι. Græci recentiores id discrimen insuper habuerunt, & ὑποτίθεσθαι etiam accipiunt pro oppignerare. De jure hypothecarum apud Græcos. Tenebantur eas ἀντιπάφους repræ-*

repræsentare & exhibere debitores. Actionis nomen ad eam exhibitionem petendam prodita, εἰς τὸ ἐμφανὲς κατάστασις. Qua pœna multarentur apud Athenienses, qui pignora non repræsentarent. Ὑποθήκη Atticis, pro pignore rei mobilis & immobilis. Locus Aristotelis ex Oeconomico secundo explicatus. Ἐνέχυρον Græcis etiam ὑποθήκη, sed omnis ὑποθήκη non est ἐνέχυρον. Hoc de his tantum, quæ in manu tradi, ac teneri reapse possunt, usurpari. Quid sit ὁρίζειν. Demosthenes emendatus. Ὁρίζειν, pro eodem, & ὡρισμένον χωρίον, oppigneratum, & titulus creditorum notatum. Apud Romanos nomen pignoris esse generale, hypothecæ speciale, contra quã apud Græcos. Pignus proprie non differre ab hypotheca, quod hæc sit immobilium, illud mobilium. Rei mobilis esse hypothecam si non tradatur, rei immobilis esse pignus si tradatur. Leges duæ ex Digestis partim explicatæ, partim emendatæ. Duo pignoris genera, σωματικὸν & συμφωνιακὸν, corporale, & conventionale. Conventionalis duæ item species, quod sine scripto contrahitur, & quod scripto. Lex IV de Pignoribus explicata. Quid sit pactum conventum, & quomodo à pacto differat. In hujus vocis expositione omnes hactenus doctores errasse. Non solum pactum conventum dici, sed etiam pactum atque conventum, vel pactum conventumque. Multa auctorum loca super hac voce emendata & exposita. Pactum conventum componere. Συνθήκας veteribus Græcis appellari, quæ Latinis pacta conventa. Διαθήκη etiam idem quod συνθήκη. Recentioribus Græcis στοιχήματα vocari pacta conventa. Quid sit proprie στοιχεῖν. Hoc verbum à re militari ductum. Paulus in epistola ad Galatas explicatus. Doctores perperam pactum interpretari de omni contractu. Quid sit proprie contractus. Quid συνάλλαγμα Græcis significet. Contractus etiam pro instrumento contractus, ut Græcis

συμβόλαιον. Pacti appellationem latissime patere, & latius vocem contractus Latinis, quam Græcis συναλλάγματος. De pignore quod nudo consensu, & nuda conventione, item pacto convento contrahitur. Ad quas obligationes proprie consensus pertineat. In his locum habere in qua utrimque convenitur à consentientibus. Pignus proprie dictum re contrahi, hypothecam, aut solo consensu sine scriptura, aut cum scriptura.

Xplicavimus omnes ferme modos, qui faciunt ad constringendam malam debitoris fidem, bonamque custodiendam, utramque certe obstringendam. Nunc ad eos transeamus exponendos, qui bonam spectant copiam, præstantque ne possit eam debitor ejurare. Non enim satis est eum habere solvendi voluntatem, nisi etiam habeat facultatem. Ea dupliciter consideratur. Aut enim ex propriis bonis potest securum reddere creditorem, aut, si dubia sint, & fiduciam ab illis capere creditor nolit, alienis. Interdum non dubitatur de opibus rei, sed si nimis potens sit, ut adigi ad solvendum facile non possit, neque in jus vocari, tum alium pro se dat, quem inquietare libere queat creditor, & jus suum ab illo exigere. Sæpius tamē eum dat, qui pro se spondeat, & cujus bonis securus fiat creditor, quem non potest tutum tectumque præstare ex suis. Cum igitur parvi sit facienda fides, nisi etiam res accedat, nolim eum mihi reum dari, qui bona semper verba det, cuique aliud nihil sit unde solvat, nisi promptus animus, nec interim adsit quod ex arca promat. Sed nec etiam sufficit, habere debitorem meum unde solutioni par sit, si non ex opibus, quibus abundat, certam partem mihi concedat, quam in potestate mea habeam, ut liceat, si moram solvendo afferat, eam distrahere, & debitum recuperare. Fieri quippe potest,

ut

ut plurima quidem possideat, qui mihi debet, sed pluribus etiam debeat, qui priores ei mutuum dederint. Fac, nos omnes, qui ejus creditores sumus, æquo jure venire ad debitum repetendum, nec quemquam ex nobis pactum fuisse, ut aliquid ex bonis debitoris communis speciali nexu obligatum haberet, vel reapse pro securitate debiti traditum possideret. Certe si bona non omnibus sunt satis factura, qui prius ei crediderunt, ut posteriores præcedant in debito recipiendo ex venditione bonorum, plane rationis est. Quod si alii omnes anteriores me creditores personam tantum elegerint debitoris pro sua securitate, nec quidquam bonorum ejus, sive mobilium, sive immobilium sibi pro fiducia crediti supponendum providerint, ego qui posterior credidi si cautior fui, ex eo quod acceperim, vel etiam mihi obligaverim, potero servare quod mutuum dedi, dum illi ex persona conantur extundere quod mihi ex re ipsa proclive est obtinere. Frustra enim persona vexatur, si res non adsit quæ jure invadatur, præcipue ubi lex vetuit personam ipsam debitoris pro re credita abducere, & possidere quasi manu captam. Quod ἐπὶ σώμασι δανείζειν æque olim licuit, ut ἐπὶ ἐνεχύρῳ quolibet. De quo in sequentibus. Hinc differentia est creditorum, qui personam tantum sibi obligatam habent, & eorum, qui res ipsas debitoris. Græci προσωπικοὺς δανειστὰς illos appellant, istos ἐνυποθήκους. Hi autem qui res debitoris jure aut corpore possident, potiores habentur illis, qui personæ tantum crediderunt, nulla aut universali, aut speciali bonorum ejus hypotheca ab eo accepta. Græci Jurisconsulti: Πᾶς δανειστὴς ἢ προσωπικός ἐστιν, ἢ ἐνυπόθηκος. καὶ προσωπικὸς μέν ἐστιν ὁ δανείζων τινὶ ἄνευ ἐνεχύρων, ἢ ὑποθήκης, καὶ ἔχει μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ δανεισαμένου ἔνοχον τοῦ δανείου, οὐ μὴν καὶ τὴν περιουσίαν· ἐνυπόθηκος δὲ, ὅστις ἔλαβεν ὑποθήκην, ἢ οἶκον, ἢ κτῆμα, καὶ ἐστιν ἰσχυρότερος τοῦ προσωπικοῦ, ὡς ἔχων καὶ τὰ ὑποτεθέντα πράγματα ἔνοχα.

Quatenus igitur securior est creditor *pigneraticius*, quam *personalis*, securitatem eam quæ major est ac solidior, mihi prospiciam. Sæpius præterea contingit, ut qui opulentus erat cum illi mutuum darem, repente infortunio aliquo facultates amittat, aut etiam ipse sponte eas dilapidatione conterat. Plurimum itaque refert ad meam securitatem, ut mihi consulam in futurum, & in manu mea, aut in meo jure habeam ex facultatibus etiamnunc integris debitoris, quod crediti mei summæ æquiperet. Ut duum generum bona sunt, mobilia & immobilia, ita & duplici modo securitas præstatur creditori ex bonis debitoris, aut pignoribus, aut hypothecis. Nec per res tantum proprias debitoris sibi obligatas securus redditur, sed per alienas etiam, interposita persona, quæ se ac sua obliget pro debitore. Sed de rebus prius debitoris propriis dicamus, tum de personis, quæ pro debitore spondent, ac sese interponunt, pro alieno nomine, quo securus fiat creditor. Eæ res, ut dixi, aut mobiles sunt, aut sunt soli. Si mobiles sunt, traduntur in manum creditori, & potestati ejus concreduntur, quoad solutio facta sit, ut si non fiat præstituto tempore, ea bona distrahantur, & ex pretio suum recipiat creditor. *Pignora* ea proprie nomen habent apud Latinos, Græcis ἐνέχυρα. Nam pignus est quod potest in manum alicui dari, vel de loco in locum transferri, ac deponi. Græci ἐνέχυρον dictum interpretantur ἀπὸ τοῦ ἔχω τὸ κράτος, ἰσχυρὸν, τὸ ἐνέχυρον. Sed pace eorum dixerim, magis mihi probatur dici quod ἐν ἰσχυρῷ ponat, id est, in tuto collocet, creditam pecuniam. Nam ἰσχυρὸν est ἀσφαλές. Quod & ὀχυρὸν ex dialecto. Illud certe ἰσχυρὸν ab ἔχω appellatum constat. Quæ enim habemus ac manu tenemus, ea nobis maxime tuta videntur, utpote quæ in potestate nostra sint, nec aliunde pendeant. Grammatici, ἰσχυρὸν, ἀσφαλές. Inde igitur ἐνέχυρον, quod ἐν ἀσφαλεῖ statuat pecuniam creditoris. Græci enim definiunt, ἐνέχυρον,

τὸ εἰς

τὸ εἰς ἀσφάλειαν ἐνέχυρον ἀντίβλαγμα. Quo nomine etiam res soli, quæ creditori ad securitatem obligarentur, vocari possunt ἐνέχυρα. Sed & alia ratione quidquid obligatur alicui, atque ἔνοχον fit, id ἐνέχεσθαι merito dicatur, ac proinde ἐνέχυρον esse. Nam ut ἐχυρὸν ἀπὸ τοῦ ἔχεσθαι, ita ἐνέχυρον ἀπὸ τοῦ ἐνέχεσθαι, atque ἔνοχον εἶναι. Consuetudo tamen pervicit, ut ἐνέχυρον Græcis proprie sumatur, pro re mobili, quæ in pignus datur. Suidas: Ἐνέχυρον τὸ διδόμενον ὑπὲρ χρέους. Hesychius doctissimus Grammaticus, ἐνέχυρον interpretatur ἀρραβῶνα. Atqui ἀρραβὼν etiam pignus est, ut paulo post docebo. Profecto, vel sic optime etymon ἐνεχύρου potest deduci ἀπὸ τοῦ ἐνέχεσθαι, quod & κρατεῖσθαι & κατέχεσθαι significat, id est, manu teneri ac possideri. Idem Hesychius: ἐνέχεσθαι, κρατεῖσθαι, συνέχεσθαι. Pignori data à creditore κρατεῖσθαι & κατέχεσθαι passim dicuntur. Leg. XXXIV D. de pignoribus, οἶδας γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι καὶ ἡ ταβέρνα, καὶ οἱ δοῦλοί μου οὐδενὶ κατέχονται ἢ σοι, καὶ ὡς εὐχήμονι ἀνθρώπῳ ἐπίστευσας. Quæ tamen de hypotheca dici ibi videntur. Et sane etiam *teneri* dicuntur jure pignoris, quæ hypothecæ data & obligata. Magis tamen proprie de traditis pignoribus id usurpatur. Sic ergo ἐνέχυρον & ὑποθήκην Græci, qui Latinos sequuti sunt, distinguunt, ut Latini pignus & hypothecam. Glossæ Nomicæ: Ἐνέχυρον κυρίως λέγεται, τὸ κινητὸν, διὰ τὸ ἐν τῇ χειρὶ δίδοσθαι τοῦ δανειστοῦ. Διαφέρει δὲ τῆς ὑποθήκης ὅτι ἡ ὑποθήκη ἐστὶ τὸ παρακείμενον μετὰ τοῦ χρεώστου, ὑποθέμενον δὲ τοῦ δανειστοῦ εἰς γραμματεῖον ἕνεκεν τῆς τοῦ χρέους ἱκανώσεως. Manet igitur hypotheca in potestate debitoris, sed pacto convento, scriptura intercedente, obligatur creditori pro debiti satisfactione. Ergo de re immobili tantum accipitur, quæ non potest in manum tradi debitori, sicut ea de quibus pignoris vox & ἐνεχύρου usurpatur. Ita & optimæ Glossæ *pignus* exponunt, ἐνέχυρον, ὑπάλλαγμα, & ἐπάγγελμα, non etiam ὑποθήκην. Per ἐπάγγελμα autem intelligunt *sponsionem*. Nam pignore aliquo deposito

posito fiebant sponsiones. Et recte Cajus leg. CCXXXVIII D. de verborum significationibus, *pignus appellatum*, ait, *à pugno, quia rei, quæ pignori dantur, manu traduntur. Vnde etiam videri potest verum esse quod quidam putant pignus proprie rei mobilis constitui.* Et nihil sane verius. Nec assentior Cujacio, qui licentiam esse vult, qua Latini pignus ab hypotheca distinxerint, eamdem ferme, qua, & *apocham* ab *acceptilatione*, & medici *carbunculum* à Græcorum *anthrace*, & Theologi *pentecosten* à *quinquagesima* diversam fecere. Hoc si esset, nullam haberent vocem Græci, qua pignus ab hypotheca discernerent, sed Latini ex Græco ὑποθήκη, quæ eadem esset cum dictione Romana *pignus*, eam differentiam instituerent, quæ est inter pignus & hypothecam, cum tamen *pignus* Latinum idem omnino sit quoad sonum, quod Græcorum ὑποθήκη. Quæ sunt falsissima. Nam quod Latinis *pignus*, Græcis appellatur ἐνέχυρον, iidemque Græci antiqui ita ἐνέχυρον & ὑποθήκην diviserunt, ut Latini pignus & hypothecam, quamvis ὑποθήκης nomen apud eos generalius sit quam apud Latinos, & ἐνέχυρον etiam comprehendat. At illud certum, ἐνέχυρον eos ἀπὸ τῆς ὑποθήκης distinguere, & ἐνέχυρον ita sumere, ut Latini *pignus*, cum in propria, & stricta significatione ab eis sumitur. De quo nos paulo post. Ergo, *hypotheca* Latinorum, cum sit ex Græco facta, à pignore dividitur, ut etiam Græci ἀπὸ τῶν ἐνεχύρων dividunt ὑποθήκην, licet ὑποθήκης nomen apud eos sit generalius. Quid igitur sibi vult Marcianus cum dicit leg. V D. de pignoribus & hypothecis, *inter pignus & hypothecam nominis tantum differre?* Nec enim verum est, quod quidam afferunt, ideo hoc dici à Marciano, quia *pignus* Latina vox sit, *hypotheca* Græcum nomen, utriusque enim eamdem significationem esse oporteret. Atqui non est. Et *pignus*, Græcorum est ἐνέχυρον, non ὑποθήκη. Quod ἐνέχυρον Græcis sic distinguitur ἀπὸ τῆς ὑποθήκης,

θήκης, ut Latinorum *pignus* ab *hypotheca*. Vide Pollucem lib. III, cap. IX. *Pignus* certe Latinis pro eo sumitur de quo nunquam *hypotheca* nomen possit usurpari. Qui pignore posito cum aliquo contendit, sponsionem facit ita esse, aut non esse, rei alicujus in medio positæ, vel apud aliquem depositæ, periculo, quam victor sponsionis ablaturus sit. *Hypothecam* hoc non diceres. Ergo pignus aliquid est mobile, quod teneri potest, atque in medio deponi. Cum res talis obligatur creditori, simul etiam ei traditur, & *pignus* proprie vocatur non *hypotheca*. Ea enim vox locum habet tantum in his, quæ cum in manum dari non possint, subjiciuntur tamen ac supponuntur creditoris potestati ac juri, possessione penes debitorem remanente, quam in pignore ad tempus consequitur creditor, dominio penes debitorem relicto. Isidorus lib. V Originum cap. XXV: *Pignus est quod propter rem creditam obligatur: cujus rei possessionem solam ad tempus consequitur creditor. Ceterum dominium penes debitorem est.* At de *hypotheca* ita habet, eam nempe esse, *cum res aliqua commodatur sine depositione, pacto vel cautione sola interveniente.* Igitur ubi res ipsa non deponitur, nec ejus possessio creditori traditur, sed nudo consensu & pacto eidem subjicitur, possessione debitori relicta, *hypotheca* est, non *pignus*. At *pignus* est, non *hypotheca*, ἐνέχυρον, οὐχ ὑποθήκη, cum rei obligatæ possessionem habet. Ideo in pignore pigneraticia experiri intra certum tẽpus non cogitur creditor, quia possidet, nec causam agendi habet, etiamsi per centum annos pignus teneat. Cur enim illa actione persequi tentaret quod ipse tenet ac possidet? At in hypotheca, si rem sibi obligatam alius possidere cœperit, ac per decem annos bona fide possederit, præsente ac vidente creditore, qui hypothecariam habet, aut per viginti eodem absente, hypothecaria agere amplius non potest, nisi eadem experiatur intra decem annos præsens, absens vero

vero intra vicennium. Multæ aliæ sunt pignoris & hypothecæ differentiæ à Jurisconsultis nostris observatæ, inter quas & illa, hypothecarium creditorem non posse adversus tertium possessorem hypothecaria experiri, nisi principali prius discusso, cum pigneraticius creditor possit convenire tertium pignoris possessorem, etiam priusquam discusserit principalem debitorem. Non igitur video, quæ ratio moverit Marcianum, ut diceret, solo nominis sono distare pignus & hypothecam. Synonyma plane esse verbis illis hæc duo vult vocabula. Quod non potest defendi. An quia *pignori dari* vulgo dicuntur etiam quæ hypothecæ dantur? Certe *oppignerari* ager, domus, & quodcunque aliud soli dicitur, quod hypothecæ datur. Sed rursus quærendum est, an quæ pignori opponuntur, si proprie sumatur ea vox, hoc est, creditori traduntur possidenda, etiam hypothecæ dari dicantur? Non sane puto. Ergo generalior est appellatio pignoris, quam hypothecæ. Nam quæ hypothecæ nomine obligabantur, prædia nimirum aliaque, quæ tradi non possunt, etiam *pignori dari* dicebantur. Quæ vero in pignus tradebantur, non hypothecæ data intelligebantur. Atque ita prorsus aliud erit *pignora*, vel *pignus dare*, aliud, *pignori*: quamvis sciam hæc etiam confundi, & *pignus dari* legatur etiam de fundo, qui datur hypothecæ. Sed agimus de proprie loquutionis usu, non de abusu. *Pignus* ergo *datur* proprie, quod in manus traditur, *pignori* vero quod hypothecæ nomine obligatur. Ideo utrumque aliquando adjiciebatur in rebus soli, quæ obligabantur, ut diceretur, *ea pignori hypothecave dari*. Marcianus leg. XII D. Qui potiores: *A Titio mutuatus, pactus est cum illo, ut ei prædium suum pignori hypothecave esset*. Sed & simpliciter passim apud Jurisconsultos, ager, fundus, prædium *pignori data* occurrunt, quod idem est, atque *hypothecæ data*. At si quis dicat, pignus se dedisse vel

hypo-

hypothecam creditori, aut creditorem à debitore accepiſſe *pignora*, vel *hypothecas*, tunc *hypotheca* nomine res immobilis erit intelligenda, *pignoris* vero appellatione res mobilis. Papinianus leg. II D. de pignoribus hypothecis, *Fidejuſſor qui pignora, vel hypothecas ſuſcepit, atque ita pecunias ſolvit.* Id eſt, ἐνέχυρα ἢ ὑποθήκας, vel quod idem eſt, res mobiles pignori datas, aut immobiles. Quinetiam ipſe titulus Digeſtorum, *de pignoribus & hypothecis*, ita eſt intelligendus, ut pignora ſint res mobiles pignori datæ, hypothecæ vero res ſoli oppigneratæ. Qui *hypothecam* accipit, prædium omnino accipere cenſendus, qui *pignus*, rem mobilem. Doctiſſimus Juriſconſultus in commentario verborum juris, hanc ſe alteram reperiſſe jactat inter pignus & hypothecam differentiam, quod illud & pro rebus obligatis & pro ipſo obligationis contractu ſæpe uſurpatur, hæc vero tantum pro rebus ſuppoſitis. Quod falſum eſt. Cum *pignus* dicitur *dari*, pro re obligata certum eſt accipi, eaque mobili. At cum *pignori* aliquid *dari* dicitur, pro ipſa obligatione & nexu accipitur. Nam & prædia ſic pignori dari dicuntur, quæ obligantur. Quod ſi pignus ibi acciperetur pro re ipſa obligata, tum nulla foret inter pignus & hypothecam differentia. Quod autem ait in hypotheca aliud eſſe, & tantum pro re obligata ſumi, non verum poteſt eſſe. Nam & *hypotheca datum* cum aliquid dicimus, tum hypotheca ipſa eſt obligatio, cum vero *hypothecam datam*, aut *acceptam*, rem ipſam eamque immobilem proprie intelligi, quæ pignori, vel hypothecæ data eſt, plane conſtat. Certum tamen eſt, etiam *hypothecam dare*, & *accipere* dici, cum res hypothecæ tantum datur, id eſt, obligatur. Sic enim & Græci λαβεῖν ὑποθήκην dicunt, cum res accipitur in hypothecam, licet non tradatur, ſed obligetur tantum hypothecæ titulo. Lex XXXIV D. de pignoribus, δανεισάμενος παρὰ σου δηνάρια πεντακόσια,

παρι-

παρεκάλεσά σε, μὴ βεβαιωτὴν, ἀλλ' ὑποθήκην παρ' ἐμοῦ λαβεῖν. Sequitur enim de taberna & servis hypothecæ datis. Jurisconsultus, autem qui hypothecam pro ipsa re tantum obligata poni dixit, non meminerat hypothecæ tacitæ. Quo nomine vix aliud poteſt intelligi, quam obligatio. Sed & optimæ Gloſſæ ὑποθήκην, *obligationem* interpretantur. Hypotheca igitur tam de ipſa re quæ obligata eſt, uſurpatur, quam de obligatione. Nec aliud eſt de pignore. Arabes ſimiliter الرهن vocant & detentionem ipſam pignoris, & rem quæ detinetur. De quo infra. Tabula marmorea Græca, quæ extat Venetiis: καὶ εἰς ἄλλα χωρία ἐξουσίαν ἐχόντων διδόντες ἀσφαλεῖς ὑποθήκας. Paulo poſt ἐγγαίους ὑποθήκας eas appellat, quæ in fundis ac prædiis dabantur. Vides δίδοσθαι ὑποθήκας, dici de fundis, qui tamen non traduntur, ſed hypothecæ tantum obligantur. Sic & λαβεῖν ὑποθήκην, paulo ante apud Scævolam, de taberna hypothecæ titulo obligata. In quibus loquutionibus poteſt & illud exiſtimari, ὑποθήκας non eſſe obligationes, ſed res ipſas quæ obligantur, præcipue cum vetus inſcriptio ἐγγαίους ὑποθήκας appellat, id eſt, hypothecas, quæ ſolo continentur, quo nomine prædia tam urbana, quam ruſtica deſignari palam eſt. Sic Ciceroni *hypotheca* pro ipſis prædiis. Dicere hic aliquis poſſet, ὑποθήκας eſſe ipſas obligationes, & ἐγγαίους in ea inſcriptione accipi pro non terreſtribus, aut ſolo contentis, ſed pro ſecuris, quia ἀσφαλεῖς ὑποθήκας eaſdem appellet, quas alio loco ἐγγαίους. Docuimus autem ſupra, ἔγγαιον, & ἔγγυον, pro ἀσφαλεῖ Græcis uſurpari. Sed hoc nihili. Hypothecæ ipſi ſunt fundi, qui obligantur. Et licet non tradantur creditori poſſidendi, nihilominus tamen dari dicuntur cum obligantur. Nam & *teneri* à creditore dicuntur, quæ non poſſidet, ſed jure tantum hypothecæ habet obligata. Ita Græci κρατεῖσθαι & κατέχεσθαι dicunt de his, quæ à creditore hy-

pothecæ

pothecæ titulo tenentur. Quinimmo & ipse debitor teneri dicitur, qui obligatus est, & fidejussor, qui pro eo spopondit, ut ex Caio observabamus in priore libro. Cum itaque teneantur hypothecæ, id est, fundi, quos obligatos habet creditor, accipere illas dici potest, quæ sic tenendæ dantur, & debitor eas dare. Cicero Epist. lib. XIII; *Praterea Philotas Alabadensis ὑποθήκας Cluvio dedit, hæ commissæ sunt.* Quis non diceret, traditas ad possidendum creditori has esse hypothecas? Immo non esse, sed penes debitorem mansisse, quæ statim sequuntur, ostendunt: *Velim cures, ut aut de hypothecis decedat, easq; procuratoribus Cluvii tradat, aut pecuniam solvat.* Nihilominus certum, est hypothecam, pro ipsa obligatione & nexu poni, non solum pro rebus oppositis, ut doctissimus Jurisconsultus pertendit. Notandum in illa inscriptione Græca, ἀσφαλεῖς dici hypothecas, quæ sunt ἔγγαιοι, & solo continentur, ut sunt ædes & fundi. Plus tamen securitatis in pignoribus esse Jurisconsultis nostris visum est, quam in hypothecis, ut colligere est ex leg. LIX D. mandati, ubi Paulus respondisse dicitur, *non videri paruisse conditioni mandati, qui idoneam cautionem à debitore exigere jussus, neque fidejussorem, neque pignora accepisset.* Ergo minus idonea cautio hypothecæ, quam pignora, id est, quæ nuda tantum conventione obligantur, quam quæ traduntur. Quod si verum esset, per ἐγγαίους ὑποθήκας dicendum foret non fundos intellexisse auctorem inscriptionis hypothecæ datos, sed hypothecas securas & idoneas, quas ἀσφαλεῖς antea dixit. Nam ἔγγαιον & ἔγγυον idem, ut jam ante diximus. Et sane Græci vetustissimi ὑποθήκης nomine omnia intelligunt, quæ debitor subjicit & obligat creditori; sive mobilia sint, sive immobilia, ut paulo post docebimus. Inde hanc addunt doctores ad superius adnotatas differentiam pignoris & hypothecæ apud Latinos Jurisconsultos, quod pignus ad securitatem magis idoneum

idoneum habeatur, quam hypotheca. Quod an verum sit, paulo post videbimus. Interim miror, Marcianum scripsisse, pignus & hypothecam solo nominis sono differre. Hypothecæ etiam pignori dari dicuntur; non contra pignora vice hypothecæ obligari. certe non ita loquuntur Latini auctores, ac Jurisconsulti præcipue. Quantum ad *quasi Servianam* attinet, sive hypochecariam, Caius in Institutis tradit, inter pignus & hypothecam nihil interesse. *Quasi Serviana* autem est, qua creditores pignora hypothecasve persequebantur. Unde & hypothecaria eadem, pigneratiaque actio dicebatur. Sed in aliis, inquit Caius, ubi *quasi Serviana* locus non datur, differentia est pignoris & hypothecæ. *Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam quæ sine traditione nuda conventione tenetur proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus.* Theophilus proprietatem verborum sequutus, ita hæc interpretatur: Μεταξὺ δὲ ἐνεχύρου καὶ ὑποθήκης, ὅσον ἐπὶ τῇ κινήσει μὲν τὴν quasi Servianam, οὐδεμία ἐστὶ διαφορά· εἴτε γὰρ ἐνεχυριάσας μοι, εἴτε ὑποθεὶς τὸ σεαυτοῦ πρᾶγμα, σὺ ὁ δεβίτωρ ὑπὲρ οὗ ἐδανείσω, ὀρθῶς κινήσω τὴν *quasi Servianam.* An igitur Marcianus, cum nullum esse discrimen nisi ex sono nominis inter pignus & hypothecam dixit, de *quasi Serviana* intellexit? Quod cum omiserit Tribonianus, contrariam affinxit Marciani menti sententiam? Ne video quidem rationem, cur scripserit Caius, nullam quantum ad actionem hypothecariam interesse differentiam inter pignus & hypothecam, in aliis interesse. Nec enim *quasi Serviana* sustulit discrimen pignoris, & hypothecæ, sed illa actione, tam pignora, quam hypothecas persequi creditori permisit. Quo etiam nomine clare inter pignora & hypothecas distinxit, cum utriusque persequutionem, una eademque actione concessit creditoribus. Nisi tamen ita in-

tellexerit Marcianus, respectu nimirum *quasi Servianæ* idem esse pignus & hypothecam, nescio quid sequutus sit, præcipue adeo constante consensu aliorum Jurisconsultorum in his distinguendis. Cum enim ex iis quæ sunt pro debito creditori obligata, alia tradi soleant, alia non tradantur, & hæc sine traditione teneantur nuda conventione, de his obtinuit in jure, ut *hypothecæ* dicerentur, de illis ut *pignora*. Quod tamen *pignoris* nomen, cum de obligatione ipsa accipitur, etiam ad hypothecam extenditur, & non contra, præcipue apud Latinos Jurisconsultos. Hinc *pigneraticia actio*, quæ datur debitori ad recuperandum à creditore pignus, non dicitur etiam *hypothecario*, quia *hypotheca*, vel res hypothecæ data, quæ nuda conventione obligata fuit, cujusque possessio non transiit ad creditorem, frustra hac actione repeteretur, quæ competit illi tantum, qui rem suam tradidit possidendam creditori. Sic *pigneraticius* creditor differt ab *hypothecario*. Ut generalior tamen est appellatio pignoris, quam hypothecæ, quatenus & *pignori dari* dicuntur agri & fundi, quæ non traduntur, hypothecæ etiam generis nomine viderentur appellari posse pignora, non & contra quæ proprie pignora sunt, in nomen hypothecarum transire. Sic ergo omnino acceperim vocem *pignora* apud Paulum leg. LIX D. mandati; *Paulus respondit, non videri mandati conditioni paritum, cum in mandato adjectum sit, ut idonea cautio à debitore exigeretur, si neq; fidejussor, neq; pignora accepta sint.* Non enim heic sequor doctores nostros, qui de solo pignore, non etiam de hypotheca accipiendum putāt. Quasi vero, qui hypothecæ aliquid accipit, non idonee cautum ei videri queat. Et notandus insignis hic error nostrorum doctorum, quibus persuasum est, sed nulla ratione, plus esse securitatis creditori in pignoribus traditis, hoc est, in rebus mobilibus, quam in fundis hypothecæ datis. Atqui contrarium verissimum

mum est. Quis enim credat, rem mobilem, furtis obnoxiam, quæ & deperire apud creditorem potest, & ad quam custodiendam exactam diligentiam adhibere debet, magis eum securum facere, quam fundos qui non possunt interire? Certe & in veteri Græca inscriptione hypothecæ fundorum, dicuntur etiam ἀσφαλεῖς, quia maxime sunt securæ, & longe securiores pignoribus rerum mobilium, quæ deponuntur apud creditorem. Per pignora igitur accepta palam est Paulum, tam hypothecas, quæ & accipi dicuntur & nomine etiam pignorum significantur, intellexisse, quam pignora rerum mobilium. Utrisque datis idoneam cautionem acceptam, ut & si datus esset fidejussor, visum est veteribus Jurisconsultis. Adeo autem iidem existimarunt magis majorem esse securitatem in hypothecis, ut *fiduciæ* nomine eas proprie censuerint appellandas. De quo inferius. In hoc igitur casu hypotheca & pignus idem sunt. Si hoc Marcianus voluit, certe pignus & hypotheca solo nominis sono differunt. Nam & *pigneratus fundus* dicitur, & *pigneraticius*, qui in eo hypothecam habet, *creditor*. Quidni ergo & *pignus* dici posset ipse fundus, ut & hypotheca? Sic *pignus insulæ* dixit Papinianus leg. I D. In quibus causis pignus. Ipse Marcianus, *prædium pignori hypothecæve esse* scripsit. Quod & apud alios occurrit. Modestinus leg. XXXIX D. de pigneraticia, fundum pignori datum, etiam *pignus* appellavit: *Gaius Seius ob pecuniam mutuam fundum suum Lucio Titio pignori dedit, postea pactum inter eos factum est, ut creditor pignus suum, in compensationem pecuniæ suæ, certo tempore possideret.* Titulus est in sententiarum lib. II apud Paulum, *de commodato, & deposito, pignore fiduciave.* Quod interpretor, de pignore hypothecave. Nec pote aliter. Nam & *fiducia* in Glossis exponitur ὑποθήκη. De quo paulo post. Sequitur statim apud eumdem Tit. V *de pignoribus.* Et pignorum nomine etiam

etiam hypothecas ipſum comprehendiſſe plane mihi perſuadeo, etſi nihil Epitomator ſub illo titulo reliquerit quod ad hypothecas proprie pertineat. Nam nec ſub priore titulo quidquam eſt quod ad pignus & fiduciam ſpectet. Nec aliter exponendus titulus Theodoſiani codicis, qui *de pignoribus* tantum cõceptus eſt, quo nomine & hypothecas intellexiſſe illum, qui ejus auctor fuit, vero verius eſt. Nam lex ſecunda, quæ ſub illum titulum relata eſt, vetat nexum fieri prædiorum niſi à perſona, quæ jure poſſit obligari. Potuit & Juſtinianus in titulo Codicis inſcribendo contentus eſſe ἐπιγραφῇ *de pignoribus*, abſque *hypothecis*. Ita ergo *pignora* eidem Paulo D. mandati hypothecas etiam ſignificant, & qui pignora accepit, pignori obligata prædia accepiſſe exiſtimatur, quæ prædia ſic obligata etiam *hypotheca* vocantur. Favet & Marciani ſententiæ, quod & Græci τὰ ἐνέχυρα, etiam ὑποτίθεσθαι dicunt. Phrynichus in Ecloga dictionum Atticarum: Ὑποτίθησι μὲν δανειζόμενος τὰ ἐνέχυρα, ὑποτίθεται δὲ ὁ λαμβάνων. Inde & apud Heſychium ὑποθήκη etiam ἐνέχυρον exponitur: Ὑποθήκη, παραίνεσις, διδασκαλία, ἢ ἐνέχυρον, ἢ συμβουλή. Certe & ὑποθήκην λαβεῖν, iidem Græci dicunt de his qui pignus traditum accipiunt. Quodcunque obligatur pro debito, ſive tradatur, ſive tantum conveniat ut obligatum ſit ſine traditione, de eo Græci ὑποτίθεσθαι dicunt cum creditor accipit, & ὑποθεῖναι cum debitor dat. Unde ὑποθήκη tã de pignore, quam de hypotheca dicẽda, ſi origo nominis reſpiciatur. Latinitas media *ſupponere res*, pro obligare pignori hypothecæve, at vetuſtiores *opponere* ſimpliciter dixere, quod Græcis ὑποθεῖναι. Hinc jocus ille Catulli:

Furi, villula noſtra non ad auſtri
Flatus oppoſita eſt, nec ad Favoni,
Non ſævi borea, aut apeliota,
Verum ad millia quindecim ac ducenta.
Dii ventum horribilem atque peſtilentem!

Seneca lib. VII de beneficiis: *Puta cum captus esses me pecuniam mutuatum, rebus meis in securitatem creditoris oppositis.* Alia sexcenta possent proferri, quæ omitto. Nec aliter loquutos esse veteres Jurisconsultos, qui purissimo sermone Latino usi sunt, abunde nobis ex eorum scriptis constaret nisi à Triboniano interpolata essent. Is enim ubicunque *opposita* bona pro oppigneratis apud Jurisconsultos, quos compilabat, reperit, *supposita* reposuit, quia id ex Græcismo illius temporis magis usitatum. Nam Græcorum ὑποθεῖναι, quod est hypothecæ dare & obligare, ad verbum verterunt, *supponere.* Hinc titulum Digestorum, ita inscripsit idem Tribonianus: *De rebus eorum qui sub tutela, vel cura sunt sine decreto non alienandis, vel supponendis.* Nec dubito quin scripserit Jurisconsultus, *vel opponendis.* Quod mutatum à Triboniano aliis etiam in locis reperies. Ita enim tunc loquebantur. Julianus Antecessor Const. XXXVI: *Non solum res ipsius, id est, matris, liberis ejus titulo hypothecæ supponantur.* Idem Const. lib. CXI: *Liceat administratoribus rem immobilem supponere.* Et paulo post: *Res autem immobiles, quæ ab imperiali domo ad quemcunque religiosum locum pervenerunt, vel postea pervenerint, nullo modo vendi, vel supponi, vel permutari, vel quocunque modo alienari concedimus.* Idque verbum hoc sensu sæpissime occurrit apud alios auctores, qui sub extremo imperio vixerunt. *Deponi* etiam dixere optimi Latinitatis auctores, quæ opponerentur, & oppignerarentur. Paulus lib. II Sententiarum cap. de pignoribus: *Creditor si simpliciter sibi pignus depositum distrahere velit, ter ante denuntiare debitori suo debet.* Græci quoque παραθήκας dicunt de re quæ pignoris titulo apud creditorem deponitur. Vetus inscriptio tabulæ marmoreæ, quæ Venetiis extat, & quam paulo ante citavimus: Τῶν συγγενῶν μὴ ἐχέτω ἐξουσίαν μηθεὶς, μηδὲ ἀποδόσθαι τὸ μνημεῖον, μήτε τὸ

τύμβος

τέμενος τῶν ἡρώων, μήτε τι τῶν πραγμάτων τῶν ἐν τῷ μουσείῳ, μηδὲ τῶν ἐν τῷ τεμένει, τούτων μηδὲν μηδὲ καταθέμενον μήτε διαλλάξασθαι, μήτε ἐξαλλοτριῶσαι τρόπῳ μηδενί, μηδὲ παρευρέσει μηδεμιᾷ. *Horum ne cui liceat ex consanguineis vendere, deponere,* hoc est, oppignerare, permutare, *neque quocunque modo, atque adinventione alienare.* Et certe vere deponuntur apud creditorem pignora debitoris, quibus & custodiendis exactam debet adhibere diligentiam. *Poni* simpliciter eam, quæ sic opponerentur, & obligarentur, dicebant. Juvenalis:

—Viginti millia fœnus
Pignoribus positis.—

Attici quoque θεῖναι ἐνέχυρον, ponere apud creditorem, vel deponere. Hinc lex apud illos, quæ prohibebat, ὅπλα ἐνέχυρα μὴ τιθέναι. Aristophanes in Pluto:

Πλοῖον γὰρ οὐ θώρακα, ποίαν ἀσπίδα
Οὐκ ἐνέχυρον τίθησιν ἡ μιαρωτάτη;

Inde & θέμα pro pignore, ut infra dicam. Anianus: *Si quis creditor debitore in solutione tardante, rem sibi pro debito positam distraxerit.* Etiam Græci recentiores, ne mireris de Latinis, τιθέναι ἐνέχυρα dixere, *ponere pignora.* Liber Leonis & Constantini tit. XXII: Ἐὰν ὁ δανεισάμενος ἐνέχυρα τίθεικεν. Inde & κεῖσθαι ἐνέχυρα Atticis pro ὑποκεῖσθαι. Apud Demosthenem contra Euergum, τὰ μὲν ἐνέχυρα κεῖται αὐτῶν, τὰ δὲ πέπραται. Sed *deponi* quidem proprie locum habuit in his, quæ traderentur creditori, pignoribus. *Poni, opponi,* & *supponi,* etiam in his quæ tantum obligarentur, ut & Græcorum ὑποτίθεσθαι. Nam & θεῖναι ὑποθήκην, æque atq; ἐνέχυρον dixere. Iidem autem, & præcipue vetustiores, ὑποθήκης nomine omne quod opponeretur creditori in securitatem debiti, sive traderetur, ut mobilia, sive obligaretur tantum, ut prædia, vocarunt. Et ὑποθήκην quidem θεῖναι dicebatur debitor, qui rem suam oppignerabat; θέσθαι ὑποθήκην, cui opposita erat, creditor. Pollux: Ὑποθήκην θείς, ὁ δανειζόμενος. ὑποθή-

κλω θέμθρος ὁ δανείζων χρέα. Sic aliud est πθέναι νόμον, aliud πίθεσθαι. Legislator qui legem fert, eam πίθησι. Populus cui fertur, & qui accipit, πίθεται. Ammonius: Τίθησι μὲν τὸν νόμον ὁ νομοθέτης, πίθενται τὸν νόμον οἱ δικάζοντες, καὶ οἱ αἱρούμθροι. Eadem differentia est inter ὑποπθέναι τὰ ἐνέχυρα & ὑποτίθεσθαι, ut ex Phrynicho supra notavimus: Υποτίθησι μὲν δανειζόμθρος τὰ ἐνέχυρα, ὑποτίθεται δὲ ὁ λαμβάνων. Atque ita scriptores Attici passim loquuti sunt. Demosthenes contra Timotheum: Αλλὰ γὰρ ὑποθέσθαι φησὶν αὐτὸν χαλκόν. *Sed & pignori accepisse æs ipsum dicit.* Male doctissimus interpres vertit, *oppignerasse.* Nam ὑποθεῖναι χαλκὸν id supra dixit, *æs oppignerare.* Καὶ ὑποθεῖναι τούτου τοῦ ἀργυρίου τῷ πατρὶ τῷ ἐμῷ χαλκόν. *Et pro hoc argento patri meo æs opposuisse.* Lege tamen LX D. Mandati, ὑποτίθεσθαι dicitur, non ὑποτιθέναι, qui pignori res obligat: Επιτρέπω σοι περὶ πάντων ἐμῶν, ὡς θέλεις πραγματεύεσθαι, εἴτε πωλεῖν θέλεις, εἴτε ὑποτίθεσθαι, εἴτε ἀγοράζειν, εἴτε ὁτιοῦν πράττειν. Ubi ὑποτίθεσθαι perperam vulgo vertunt *pacisci.* Nam ὑποτίθεσθαι est oppignerare, positum pro ὑποτιθέναι. Posset tamen accipi etiam pro pignori accipere, ut revera significat pure loquentibus. Cui igitur permissum est negotiari ex alienis rebus, ita ut vendere & emere queat ejus nomine à quo hanc potestatem accepit, quidni & pecuniam mutuam dare queat ejus vicem, & pignora, vel hypothecas accipere? Ita sane intelligendum illud ὑποτίθεσθαι si grammatice loquutum auctorem volumus. Sed cum Græci Jurisconsulti passim ὑποτίθεσθαι pro *oppignerare* usurpent, ita plane & hic vertendum, ut positum sit pro ὑποτιθέναι. Liber Romanus apud Harmenopulum lib. III, cap. V: Εὰν πρᾶγμα ἀλλότριον ὑπέθετό τις, εἶτα δεσπότης αὐτοῦ μετὰ ταῦτα, οὐδὲν ἧττον ἰσχυρῶς ἔδοξεν ὑποτίθεσθαι αὐτὸ ἐξ ἀποτελέσματος. Antiquus auctor dixisset, ἐὰν πρᾶγμα ἀλλότριον ὑπέθηκέ τις, & ἔδοξεν ὑποθεῖναι. Demosthenes in ea adversus Timotheum:

motheum: Δάνεισμα ποιεῖται ἰδίᾳ παρ' ἑκάστου αὐτῶν ἐπὶ ἑπτὰ μνᾶς, καὶ ὑποτίθησιν αὐτοῖς τὴν οὐσίαν, ἧς νῦν αὐτοὺς ἀποστερεῖ, καὶ τοὺς ὅρους ἀνέσπακε. Hæc hypotheca rei est immobilis, cum mentio fiat ὅρων revulsorum, id est, titulorum, qui affixi erant ex more prædiis oppigneratis. Idem in oratione πρὸς Λακρίτου παραγραφὴν, de vini amphoris hypothecæ datis: Μετὰ δὲ ταῦτα ἐστὶν ἐν τῇ συγγραφῇ, ὅτι ὑποτιθέασι ταῦτα ἐλεύθερα, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν ὀφείλοντες, καὶ ὅτι οὐδὲ ἐπιδανείσονται ἐπὶ τούτοις παρ' οὐδενός.. Verba ipsa syngraphæ ita habebant: Ὑποτιθέασι δὲ ταῦτα οὐκ ὀφείλοντες ἐπὶ τούτοις ἄλλῳ οὐδενὶ οὐδὲν ἀργύριον, οὐδ' ἐπιδανείσονται. In ea syngrapha cavetur, ut debitores vini κεράμια tot, quæ pignori erant obligata, in Pontum deveherent, mercesque quas iis divendidis Athenas essent inde revecturi, hypothecæ essent creditori, & in ejus potestate donec creditum esset dissolutum: Καὶ παρέξουσι τοῖς δανείσασι τὴν ὑποθήκην ἀνέπαφον κρατεῖν ἕως ἂν ἀποδῶσιν γιγνόμενον ἀργύριον κατὰ τὴν συγγραφήν· ἐὰν δὲ μὴ ἀποδῶσιν ἐν τῷ συγκειμένῳ χρόνῳ τὰ ὑποκείμενα, τοῖς δανείσασιν ἐξέστω ὑποθεῖναι, καὶ ἀποδόσθαι τῆς ὑπαρχούσης τιμῆς. Si non die sua solvissent debitores, licitum erat creditoribus ex syngrapha, merces quas pro vino oppignerato comparaverant, ipsas quoq; pigneratas distrahere. Hæ merces nomine pignorum Latinis vocarentur Jurisconsultis, quæ sunt ὑποθῆκαι. Nam revectas illas è Ponto tradere creditori tenebantur ex pacto convento syngraphæ, ut si non solvissent ad diem, creditor eas distrahere posset, & pretio inde redacto suum recuperare. Quod si minus haberent ex pretio pignorum distractorum, quam in summa debiti esset, licebat ex aliis debitoris bonis, qua mobilibus, qua immobilibus ubicunque forent, divenditis, quod deesset integræ solutioni, supplere: ἔστω ἡ πρᾶξις τοῖς δανείσασι, καὶ ἐκ τούτων ἁπάντων καὶ ἐγγείων, καὶ ναυτικῶν, πανταχοῦ ὅπου ἂν ὦσι, καθάπερ δίκην ὠφληκότων, καὶ ὑπερημέρων ὄντων. Merces igitur pignori

oppositæ, post reditum navis tradebantur fœneratori. Quod ex his verbis liquet ex Demosthenis exceptione contra Lacritum: Ἕως δ᾽ ἂν ἀποδῶσι, κρατεῖν τῶν χρημάτων ἁπάντων ἡμᾶς, καὶ ἀνέπαφα παρέχειν ταῦτα, ἕως ἂν ἀπολάβωμεν. Repræsentare eas debebant & exhibere tradereque intactas. Φανερὰ ποιῆσαι dicebant, & ἀνέπαφα παρέχειν, ut habetur paulo post in eadem oratione. Item τὸ ἐνέχυρον καταστῆσαι εἰς τὸ ἐμφανὲς, in ea contra Dionysodorum: Ὑμῖν δὲ τοῖς Ἀθηναίοις, δανείσασι οὐδέπω νῦν, οὔτε τὰ χρήματα ἀποδιδόασι, οὔτε τὸ ἐνέχυρον καθιστᾶσιν εἰς τὸ ἐμφανές. Hinc nomen actionis apud Athenienses proditæ, εἰς τὸ ἐμφανὲς κατάστασις, qua exhibere in re præsenti aliquis interpellabatur rem de qua esset controversia. Quæ non solum in pignoribus, sed in aliis rebus quæ erant repræsentandæ locum habuit. Harpocration: Εἰς ἐμφανὲς κατάστασις, ὄνομα δίκης ἐστὶν ὑπὲρ τοῦ τὰ ἀμφισβητήσιμα εἶναι ἐν φανερῷ. Vulgo pessime legitur, εἰς ἐμφανῶν κατάστασιν. De pignoribus exhibendis in rem præsentem ea maxime recepta. Quod hic εἰς τὸ ἐμφανὲς καταστῆσαι, dixit. Idem paulo post, in eadem, hæc dicit, παραδέχειν τὰ ὑποκείμενα ἐμφανῆ καὶ ἀνέπαφα, *Tradere pignori obligata, manifesta, & intacta.* Quod & παρέχεσθαι ὑποθήκας & παρέχειν, in ea contra Phormionem, dicitur, οὔτε γὰρ τὴν ὑποθήκην παρέχετο, οὔτε τὰ χρήματα ἐνέθετο εἰς τὴν ναῦν. Et alio loco in eadem: Ὑμεῖς γάρ ἐστε οἱ αὐτοὶ, οἱ τὸν ἐπιδεδανεισμένον ἐκ τοῦ ἐμπορίου πολλὰ χρήματα, καὶ τοῖς δανεισαῖς οὐ παρέχοντα τὰς ὑποθήκας, θανάτῳ ζημιώσαντες. *Vos enim iidem estis, qui morte multandum eum judicavistis, qui non traderet hypothecas, & pecuniam sub iisdem ab aliis sumeret mutuam.* Qui enim non tradebant hypothecas creditori, sicut in syngrapha convenerat, ad hoc eas retinebant, ut possent & aliis eas obligare. Quod ἐπιδανείζεσθαι dicebatur. Nam δανείζεται ἐπὶ ὑποθήκῃ, vel ἐνεχύρῳ, qui sub pignore, vel hypotheca pecuniam mutuatur. Pignus illud vel illam hypo-

hypothecam, si in re mobili, & quæ tradi posset, consisteret, tenebatur ex syngrapha liberam præstare, & nulli obligatam, & in re præsenti exhibere, cavebaturque eadem syngrapha, ne pecuniam iterum ab alio sub eadem hypotheca, vel pignore accipere ei liceret, quod erat ἐπιδανείζεσθαι. In exceptione contra Lacritum: Μετὰ ταῦτα ἐστὶν ἐν τῇ συγγραφῇ, ὅτι ὑποτιθέασι ταῦτα ἐλεύθερα, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν ὀφείλοντες, καὶ ὅτι οὐδὲ ἐπιδανείσονται ἐπὶ τούτοις παρ' οὐδενός. *Praterea in syngrapha habetur, quod hæc libera oppignerant, & nemini quidquam debentes, & quod sub iisdem hypothecis à nemine inposterum aliquid mutuabuntur.* Ita in jure Romano in pacto convento, quo pignus contrahebatur, sæpe exprimi solebat, *rem quæ pignori dabatur, nulli alii esse obligatam.* Hoc est, ut Græci loquebantur, ἐλεύθεραν. In eadem oratione: Καὶ παρέξουσι τοῖς δανείσασι τὴν ὑποθήκην ἀνέπαφον κρατεῖν. *Et tradent creditoribus hypothecam intactam, & integram possidendam ac detinendam.* Hæc ὑποθήκη de rei mobilis pignore intelligenda. Apud Aristotelem in Oeconomico secundo, pretium olei pro hypotheca eis, qui oleum crediderant, oppigneratur. Clazomenii in magna caritate annonæ, & pecuniæ raritate decretū fecerant, ut quod quisq; civium olei haberet, cujus in ea civitate magnus solebat esse proventus, id reipublicæ fœneraretur, δανεισάντων δὲ μισθωσάμενοι πλοῖα ἀπέστελλον εἰς τὰ ἐμπόρια ὅθεν αὐτοῖς ἤκει σῖτος, ὑποθήκης γενομένης τῆς τοῦ ἐλαίου τιμῆς. *Cum cives oleum quod habebant publico fœnerati essent, conductis navigiis missum est ad ea emporia unde ipsis frumentum advehebatur, opposito olei pretio.* Quomodo hæc intelligenda? Cives oleum reipublicæ fœnerantur sub hypotheca pretii, quo oleum vendetur in emporiis. Ad frumentum autem coëmendum pretium illud destinabatur. An & frumentum quod olei pretio coëmptum fuerat, eisdem oppigneratum fuit? Ita sane oportuit. Sed illud frumentum

rursus privatis, qui egebant, ex publico vendendum erat, aut gratis distribuendum. Ubi tunc hypotheca privatorum, qui oleum fœneraverant? Aut quomodo ex more ac jure hypothecarũ, εἰς τὸ ἐμφανὲς illam potuissent sistere ac repræsentare? An hoc voluisse videtur Aristoteles, civitatem ob oleum acceptum fœnore, non in aliud pro eo fuisse civibus illis qui dederant obligatam, quam quanti foret venditum in emporiis? Quod pretium olei cum pro sorte esset, ejus usuras se persoluturam respublica creditoribus promiserat. Posset tamen dubitari an æstimatum fuerit oleum eo pretio, quo venale fuit in ipsa civitate Clazomeniorum, priusquam navibus exportandum curaret magistratus ad eas regiones ex quibus frumentum pro eo devehendum mandaverat. Sed quocunque tempore & loco æstimatio olei facta fuerit, sive in urbe Clazomenis, sive in emporio ipso, quo ad mercatum frumenti miserant, pretium olei oppigneratum oportuit privatis, qui mutuum oleum dederant. Sed & frumentum ex eo coëmptum. Hoc enim jure etiam utebantur tunc Attici. Si quis mercatori, aut naviculario in mercatum proficiscenti pecuniam fœneratus esset sub pignore, vel hypotheca mercium, quas ille mercator peregre vendundas portabat, merces, si quas inde reveheret permutatas illis quas eo invexerat, aut pecunia ex iis venditis redacta, pignori manebãt creditori obligata. Et sive merces alias, sive pecuniam ex mercibus factam eadem navi reportasset, necesse habebat, eas creditori repræsentare εἰς τοὐμφανὲς, donec solvisset. Idque syngrapha caveri solebat. Demosthenes in syngrapha Androclis: Καὶ ἀπάξουσι τὰ χρήματα ἐκ τοῦ οἴνου ἀντιφορτισθέντα πάλιν Ἀθήναζε ἐν τῷ αὐτῷ πλοίῳ ἅπαντα, σωθέντων δὲ τῶν χρημάτων Ἀθήναζε, ἀποδώσουσιν οἱ δανεισάμενοι τοῖς δανείσασι τὸ γιγνόμενον ἀργύριον κατὰ τὴν συγγραφήν. Fœneratores illi pecuniam crediderant sub pignore vini, quod vinum mercatores Athenienses Mendæ coë-

mere

mere ex ea pecunia parabant, & inde in Bosporum illud vectare, ibique distrahere. Res quas pro eo vino ibidem emere in animo habebant & in naves onerare, quod ἀντιφορτίζεσθαι dicebatur, sibi pro debito pignori esse, Athenas eadem navi revehendas, creditores illi syngrapha caverant. Ita & Clazomenii cives oleo civitati mutuo dato, pretium olei, quo æstimatum fuit in urbe priusquam exportaretur, vel quo venditum est peregre, ut eo frumentum nomine reipublicæ coëmeretur, pignori acceperunt. Nec dubitum quin & frumentum inde coëmptum ipsis obligatum fuerit, ut & pretium, quo deinde Clazomenis à republica venditum fuit. Omnino Atticis ὑποθήκη tam rem mobilem, quam immobilem, quæ pro debito obligatur, atq; ex vi verbi supponitur creditori, significat, ipsamque adeo obligationem, ut videtur in illo Aristotelis loco, ubi cives Clazomenarum urbis, ὑποθήκην habent in rebus quæ ad rempublicam pertinent, ejus summæ qua oleum, quod fœnori dederant, fuerat divenditum. Ergo & ἐνέχυρον ipsis etiam ὑποθήκη est, quatenus & ipsum obligatur, & subjicitur creditori. Sed omne quod obligatur, apud ipsos non dicitur ἐνέχυρον, cum eo nomine iis veniat tantum, quod potest ἐνέχεσθαι, id est, κρατεῖσθαι & κατέχεσθαι, ut supra docuimus. Aperte ea distinguuntur in oratione adversus Timotheum: Ὅτι δὲ οὐκ ἐμπορῶν οὗτος ἐξέπλει ἐνθένδε, ἴστε μὲν καὶ αὐτοὶ, ὅσοις αὐτοῦ ἡ οὐσία ἐφωρισμένη ἦν, οὓς νῦν ἀποστερεῖ· ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι καὶ ἄνευ ἐνεχύρων ὤφειλέ τισι τῶν πολιτῶν οὐκ ἔχων ὑποθεῖναι τὰ ἄξια, ἀνάγνωθί μοι τὴν μαρτυρίαν. *Non admodum locupletem fuisse cum hinc enavigavit, vos quidem & ipsi scitis, quibus ejus prædia obligata erant, quos nunc fraudare vult. Ut vero etiam sciatis, quod quibusdam civium debuit sine pignoribus, quia non habebat idonea quæ daret, testimonium recitetur.* Ubi observabis, & ἐνέχυρα dici ὑποθεῖναι. Ergo de his & ὑποθήκη dicitur. Οὐσίαν absolute vocabant, quæ in

in rebus soli consistebat, ut antea diximus. Quod vel liquet ex hoc loco ubi ἐφωρισμένη οὐσία vocatur, quæ obligata est pro debito. Quod non potest intelligi nisi de immobilium substantia. Nam quia ὅροι imponebantur prædiis oppigneratis, inde ἐφωρισμένη οὐσία appellatur, quæ ὅρους habet impositos, quibus obligata creditori ob æs alienum probatur. Legendum autem ἐφωρισμένη, non ut vulgo est ἀφωρισμένη. Nam ἐφορίζειν est ὅρους imponere, hoc est, titulos, de quibus paulo post. Ορίζειν etiam simpliciter dicebant pro eodem. Pollux lib. IX, cap. I: Ο δὲ ὁρίζων ὁριστής, καὶ τὸ ὑπόχρεων χωρίον ὡρισμένον, καὶ ἡ ἐνεστηκυῖα στήλη, ὅρος. Ergo quod sequitur & περὶ ἐνεχύρων, plane ostēdit, ea dari solita in rebus tantum mobilibus, non in prædiis, quæ solerent ἐφορίζεσθαι. Idque etiam constat ex oratione contra eumdem Timotheum, ubi hæc verba habentur: Οὐ γὰρ δήπου ἄνευ γε σταθμοῦ ἔμελλεν οὐθ' ὁ ὑποτιθεὶς τὸν χαλκὸν παραδώσειν, οὐδ' αὖ πάλιν ἔμελλεν αὐτὸς οὔτε οἴσειν τὸν χαλκὸν οὔτε στήσεσθαι, ἀλλ' οἰκέται ἦσαν αὐτῷ, οἳ τὰ ἐνέχυρα τῶν δανεισμάτων παρελάμβανον. De æris certo pondere, quod obligatum erat pro debito, ibi sermo est. Dicit, non nisi appensum tradi ab eo qui obligaret debere, qui & ferendum domum creditoris curare deberet, & appendere, non ipse creditor. Æs illud ita pignori obligatum, ad creditorem deferendum, eique tradendum, vel ejus famulis, qui solerent pignora rerum creditarum à debitoribus suscipere, ἐνέχυρον vocat. Id & ὑποθήκη dici potuit, quatenus & ἐνέχυρον, hoc est, rei mobilis pignus etiam ὑποτίθεσθαι dicitur. At res immobilis, ut prædium vel fundus, quod tradi in manus non potest, ὑποθήκη quidem & ipsa est, quia ὑποτεθεῖσα est, sed non ἐνέχυρον. Quidam tamen, sed ex recentioribus grammaticis, ἐνέχυρον & pro ὑποθήκη usurparunt. Ut Harpocration in voce ἀποτιμηταί, his verbis: Εἰώθεισαν δὲ καὶ οἱ τότε, εἰ γυναικὶ γαμουμένῃ προῖκα διδοῖεν οἱ προσήκοντες, αἰτεῖν παρὰ τοῦ ἀνδρὸς, ὥσπερ ἐνέχυρόν τι τῆς προικὸς ἄξιον,
οἷον

οἷον οἰκίαν ἢ χωρίον. Fundus aut ædes quas vir dabat pignoris nomine, pro ſecuritate dotis, ἐνέχυρον appellat, cum proprie ſit ὑποθήκη. Atque ita recte vocat Pollux lib. III, cap. III: Αἱ δὲ πρὸς τὴν προῖκα ὑποθῆκαι ἀποτιμήματα ἐλέγοντο. Et notandum ex his, tutiores habitas hypothecas rerum immobilium, quam mobilium pignora. Nam pro dote non mobilia à marito expetebantur ad dotis ſecuritatem, ſed res ſoli; fundi aut ædes. Quæ ἀποτιμήματα ideo dicebantur, quia ſolebant æſtimari, ut æquivalentia doti darentur. Ita etiam vocabant pignora rerum mobilium, quæ exigebantur ab his qui pupillorum agros & domos conducebant. Vide Harpocrationem in eadem voce. Hypothecas autem pro dote non ſimpliciter ἐνέχυρα vocat, ſed οἷον ἐνέχυρα. Veteres certe Attici has voces, ita ut diximus, diſtinxerunt. Sic ὑποθήκη apud Græcos antiquos Atticoſque generis nomen erat, ἐνέχυρον ſpeciei, de ſolis mobilibus, quæ tradi in manum poſſent, oppigneratis. Contrarium eſt apud Romanos Juriſconſultos, quibus *pignoris* nomen generale eſt, tam ad immobilia, quam mobilia, quæ opponuntur creditoribus: hypotheca vero de ſolis tantum immobilibus uſurpatur, quæ ſola conventione ſine traditione oppignerantur. Sciendum tamen, hanc ſpecificam & propriam non fuiſſe apud Latinos Juriſprudentes pignoris & hypothecæ differentiam, quod hæc de immobilibus diceretur tantum, illud de mobilibus pariter & immobilibus, ſed quidquid ſine traditione obligaretur, nomine hypothecæ ipſis veniebat, etiamſi mobile eſſet. Quia vero res ſoli magis ſic ſolerent obligari ex nuda conventione, quandoquidē in manum tradi non poſſent, ideo *hypotheca* ut plurimum de immobilibus oppigneratis dicuntur, *pignora* de mobilibus. Gaii verba hoc clare teſtantur: *Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ ſimul etiam traditur, maxime ſi mobilis ſit. At eam quæ ſine traditione, nuda*

nuda conventione tenetur, proprie appellatione contineri dicimus. Ergo si res mobilis nuda conventione absque traditione teneatur, etiam appellabitur *hypothecæ* nomine. Si vero rei immobilis possessio creditori tradatur hypothecæ, an pignus quoq; proprie dicetur? Non proprie certe. Nam Gaius pignoris appellatione proprie contineri dicit rem quæ traditur, maxime si mobilis sit. Ergo si immobilis, quamvis tradatur, non proprie erit pignus. Atqui pignus etiam appellari rem immobilem, quæ pignori datur, etiamsi non tradatur, supra ostendimus. Quanto ergo magis dicetur pignus res immobilis, si etiam possidenda tradatur, ut ex fructibus ejus usuræ crediti compensentur? Certe res mobilis potest & hypothecæ dari, id est, conveniri ut hypothecæ sit, etiam sine traditione. Hujusmodi hypothecæ rei mobilis, nec traditæ, sed obligatæ tantum, exemplum extat leg. I, tit. II D. de pigneraticia actione. Postquam enim dixisset Jurisconsultus, pignus contrahi non sola traditione, sed etiam nuda conventione, etsi non traditum sit, id exemplo hoc firmat: *Si igitur contractum sit pignus nuda conventione, videamus an si quis aurum ostenderit, quasi pignori daturus, & æs dederit, obligaverit aurum pignori? Et consequens est, ut aurum obligetur, non autem æs, quia in hoc non consenserint.* In ea lege perperam legi puto, sive à Triboniano ita mutatum sit, sive librarii ita vitiose descripserint, *& æs dederit.* Tribonianum in culpa esse, testes Basilicorum interpretes, qui ita legerunt. Non enim hic quæstio est de pignoris datione, sed de sola conventione. Præcedente quippe paragrapho clare dixit Ulpianus pignus contrahi non sola traditione, sed etiam nuda conventione, etsi non traditum est. Ergo casus qui sequenti paragrapho proponitur non de tradito, aut tradendo pignore esse debet, sed de contrahendo sola ac nuda conventione. Cur igitur diceret, aurum quidem ostendisse debitorem,

rem, quasi pignori daturum, æs autem dedisse? Ità corrupisse videtur Tribonianus ipse. Cum fieri videret mentionem in verbis Jurisconsulti auri pignori dandi, etiam æs datum pro eo putavit. Atqui *pignori dari* dicuntur etiam quæ obligantur tantum, non & traduntur. Quod si ita intelligamus & æs datum pro auro, id est, obligatum, nihil erit difficultatis. Græci tamen ita verterunt, ut appareat de trahendo non de obligando intellexisse. Ἐὰν δέ τις χρυσὸν δείξας μέλλων ὑποθεῖναι, χαλκὸν παράσχῃ. Quæ longe abeunt à legis mente. Mihi omnino reponendum videtur, *an si quis aurum ostenderit, quasi pignori daturus, & æs subdiderit, obligaverit aurum pignori?* Quam emendationem confirmat lex XXXVI D. eodem: *Si quis pignori pro auro æs subjecisset creditori, qualiter teneatur, quæsitum est.* In qua tamen lege non agi de pignore sola conventione contracto, sed de tradito, planum est, cum subjungat Ulpianus, *in ea specie rectissime Sabinum scribere, siquidem dato auro æs subjecisset, furti teneri: quod si in dando subjecisset, turpiter fecisse, non furem esse.* Si cum jam datum esset aurum, id est, traditum, pro eo æs supposuit debitor, furti tenetur. Si vero in dando, id est, cum traderetur, æs subjecit, turpiter fecit, non furtum. Extra ordinem tamen stellionatus crimine plecti posse, ex rescriptis principum ibidem adstruitur. At in hac specie, ubi in contrahendo sola conventione pignore æs pro auro subditum est, quod ostensum fuerat quasi hypothecæ futurum, neque furtum committere debitorem, neque stellionatus crimine plectendum esse Jurisconsultus ait, sed aurum obligatum videri, non æs, quia in aurum consenserint. Ex his constat, & rem mobilem posse hypothecæ dari, cum sola conventione pignus ejus contrahitur, & rem immobilem etiam tradi corporaliter posse, cum utenda fruenda datur creditori in vicem usurarum, sicut pluribus in sequenti capite dicturi sumus. Duo igitur

pignoris

pignoris genera statuere possumus. Unum quod Græci σωματικὸν appellant, id est, *pignus corporale*, quod in traditione rei consistit à parte debitoris, & in detentione ejus corporali à parte creditoris. Idque generis sui nomine appellatur. Alterum συμφωνιαῖον, quod doctores nostri vocant *conventionale*, quia nuda conventione contrahitur, & proprie ὑποθήκης appellatione censetur. Hujus autem conventionalis pignoris duæ etiam debent species constitui, una quæ sine scripto conventione obligatur, altera quæ *pacto convento*, id est, scripto. De quo genere lex IV accipienda est, D. de pignoribus & hypothecis. *Contrahitur*, inquit, *hypotheca per pactum conventum, cum quis paciscatur, ut res ejus propter aliquam obligationem sint hypotheca nomine obligata. Nec ad rem pertinet quibus fit verbis, sicut est & in his obligationibus qua consensu contrahuntur, ut ideo & sine scriptura, si convenit ut hypotheca sit, & probari possit, de qua conveniunt.* His postremis verbis prorsum evincitur, hypothecam, quæ per pactum conventum contrahitur, scriptura contrahi, cum hic dicat & posse sine scriptura, si convenerit, hypothecæ obligationem fieri. Et sane *pactum conventum* Latinis proprie de eo pacto, quod scriptura interveniente fit, usurpari, nunc docendi nostri sunt doctores, qui id fortasse ignorant. Græci Jurisconsulti, quod *pactum conventum* in lege suprascripta dicitur, γραμματεῖον reddiderunt, cum ὑποθήκην definierunt: Ὑποθήκη δέ ἐστι τὸ παραμένον μετὰ τὸ χρεώστη, ὑποτιθέμενον δὲ τῷ δανειστῇ εἰς τὸ γραμματεῖον, ἕνεκεν τῆς τοῦ χρέους ἱκανώσεως. *Hypotheca est quod manet penes debitorem, sed obligatur creditori per pactum conventum, pro debiti securitate.* Quantum est Jurisconsultorum neotericorum, immane hallucinati omnes sunt in hac voce *pacti conventi* exponenda. Quidam idem esse cum nudo pacto, & nuda conventione, ut Hotomannus lib. XII observat. cap. I. Ubi perperam ex collatione

tione leg. IV D. de pignoribus, & leg. I D. de actione pigneraticia colligit, pactum conventum non aliud esse à conventione nuda. Certe conventio nuda potest esse & cum scriptura, & sine scriptura. Nam conventio cui traditio pignoris non intervenit, sed quæ de re tantum obliganda pignoris jure pactum interposuit, sive scripto fuerit consignata, sive sine scripto verbis tantum fuerit contracta, *nudæ conventionis* nomen potest habere. Et pignus quod contrahi dicitur nuda conventione leg. I D. de actione pigneraticia, tam de pactione quæ verbis fit, quam de ea quæ litteris, quamque *pacti conventi* nomine appellatam asserimus, potest accipi. At pignus quod per pactum conventium contrahitur leg. IV D. de pignoribus, illud plane intelligi debet, cui contrahendo scriptura adhibita est, non sola pactio quæ verbis fit. Pignus διὰ γραμματείου contractum non aliud est ab eo quod *pacto convento* contractum, legimus. Ulpianus *pactum conventum* ita plane accepit, pro contractu scriptura interveniente facto, leg. LXXI D. pro socio. *Duo societatem coierunt, ut grammatica docerent, & quod ex eo artificio quæstus fecissent commune eorum esset. De ea re quam voluerunt fieri, in pacto convento societatis perscripserunt.* Id est, ἐν συμβολαίῳ. Sed omnium clarissime Seneca id testatur III de beneficiis his verbis: *Vtinam nulla stipulatio emptorem venditori obligaret, nec pacta conventaque impressis signis custodirentur.* Vides contractuum tabulas obsignatas *pacta conventaque* vocari. Non solum autem *pacta conventa* dicebantur, sed *pacta conventaque*, atque etiam, *pacta & conventa.* Egregie enim fallitus est celeberrimus Jurisconsultus, qui ex eo quod legerat, *pacta atque conventa,* apud auctores, putarit has voces esse separandas, & inde collegerit, pacta à conventis esse diversa. Primum, inquit, si *pactum* & *conventum* idem esset, ea neque Paulus in Collect. I distinxisset, tit. *de pactis atque*

conventis, neque Cicero pro Cæcina. Non vidit homo doctissimus, quod nec miror, cum id omnibus hactenus fuerit invisum, *pacta atque conventa* sine distinctione esse dicenda, quæ eadem sint *cum pactis conventis*. Idem quippe est *pactum atque conventum*, & *pactum conventumque*, cum *pacto convento*. Ita enim loquebantur. Sic *pactum atque condictum*, pro una eademque re & conventione, cum quis pacto condixerat se alicui præsto futurum. Agellius lib. xx. cap. 1: *Historia de Metio Fufetio Albano nobis quoque non admodum numero istiusmodi libros lectitantibus, ignota non est, qui quoniam pactum atque condictum cum rege populi Romani perfide ruperat.* Ita & *pactum atque constitutum* de ea conventione & pactione, qua quis constituit cum aliquo, se venturum, aut adfuturum certo die & loco. Simili itaque modo, *pactum atque conventum* de quocunque contractu, quo aliquis cum alio pactus est & convenit tabulis scriptis, & signatis. Proprie enim *pactum conventumque* de hujusmodi contractu, qui scripturæ fit, dixerunt, quod & *pactum conventum* aliis dicitur. Cicero pro Cæcina: *Quæ judicia, aut stipulationis, aut pacti & conventi formula.* Non duo hæc sunt, *pacti, & conventi formula*, sed unum, *pacti conventique*. Quod potuit etiam dici, *pacti conventi*. Nam & idem Cicero II de oratore, *pacta conventa*, dixit: *In foro tabulæ, testimonia, pacta conventa, stipulationes, cognationes, affinitates.* Ita enim conjunctim legendum, non ut vulgo, disjunctive; *pacta, conventa*. Duobus his locis *pacta conventa* à stipulationibus divisit, quia stipulationes verbis fiunt, *pacta atque conventa* scriptura. Nuptiales tabulas Juvenalis *pacti & conventi* nomine appellavit, in Sat. VI:

Conventum tamen & pactum, & sponsalia, nostra
Tempestate paras.

Perperam vulgo distinguitur, *conventum tamen, & pactum.*

pactum. Immo *conventum & pactum*, idem est quod *pactum conventum.* Dotale pactum intellegit, vel instrumentum dotale. Titulus in Sententiis Pauli lib. II non separatim legendus est, de *pactis*, *& conventis*, sed de *pactis & conventis.* Quod idem est ac si scripsisset, *de pactis conventis.* Nam si ex divisa scriptura, de pactis,& conventis,arguitur, ut faciunt vulgo doctissimi Jurisconsulti, diversa esse pacta à conventis, ecquod erit bestiæ genus ex utroque mixtum, pactum conventum,

Diversum confusa genus panthera camelo?

Quod *pactum* & *conventum* dixit in titulo, paulo post in ipso corpore vocat pactum conventum. *In bona fidei contractibus*, inquit, *pactum conventum alio pacto dissolvitur.* Titulus Codicis *de pactis conventis tam super dote, quam super donatione ante nuptias*, *& paraphernis*, non aliam in ea voce recipit significationem. Nam *pacta conventa*, sunt συμβόλαια ἔγγραφα super dote. *Pactum dotale* appellatur lege IV eodem. Et leg. V, *instrumentum dotale*, quo pactum de dote factum: *Cum igitur adfirmes dotali instrumento pactum interpositum esse vice testamenti.* Nihil igitur aliud interest, inter pactum,& pactum conventum, nisi quod illud sine scripto, hoc cum scripto conventum est. Utrumque tamen nudum est, nisi stipulatio intervenerit, aut numeratio pecuniæ. Seneca lib. XI de controversiis: *Pacta conventaque legibus rata sint. Pacta* postea simpliciter vocat tota Controversia, sed pactum illud de quo ibi tractatur in litteris fuisse hæc verba indicant: *Cedo mihi testamenti tabulas, plures in testamento habeo, quam in pacto.* Id est, in pacto quod scriptura interveniente factum est. Quod *pactum conventumque* dicebatur. Adeo hoc verum est, ut extremum Latinitatis imperium, non ignorarit *pactum conventum* esse quod scripto consignatur. Julianus Antecessor Const. CXVIII: *Liceat argyropratis si habeant principalem debitorem*,

& fidejussorem ejus, pactum conventum componere, ut potestatem habeant prius fidejussorem pulsare, quamvis principalis reus locupletissimus fuerit. De pacto conscripto esse accipiendum, constat ex Novella Justiniani CXXXVI, περὶ συμφώνου γεγραμμένου. Præterea idem Julianus *componere instrumenta*, pro conscribere semper usurpat. Vide Constitutionem LXVI. Ut Latini autem *pactum conventum* de pacto quo perscriptum est, & litteris firmatum dixere, ita Græcos veteres συνθήκην eodem sensu posuisse certum est. Isocrates in Trapezitico συνθήκας vocat σεσημασμένας, quæ Senecæ dicuntur *pacta conventa obsignata.* Demosthenes in παραγραφῇ, pro Phormione: Πρῶτον μὲν οὖν ὑμῖν ἀναγνώσεται τὰς συνθήκας καθ' ἃς ἐμίσθωσε Πασίων τὴν τράπεζαν τούτῳ. *Et quidem vobis recitabit pactum conventum quo mensam huic elocavit.* Et in ea contra Dionysodorum: Καὶ συγγραφὴν ἐγράψαντο ὑπὲρ τούτων. ἐν μὲν οὖν ταῖς συνθήκαις δανειστὴς ἐγράφη Πάμφιλος οὑτοσί. *In pactis conventis scriptus est creditor hic Pamphilus.* Idem contra Phormionem: Οὐκοῦν δανείσασθαι μὲν τὰ χρήματα ὁμολογοῦσι, καὶ συνθήκας ποιήσασθαι τοῦ δανείσματος. *Igitur fatentur se pecunias accepisse mutuas, & pactum conventum super credito scripsisse.* Græci quos Hellenistas vocant, διαθήκην etiam pro eo dixere, ut in Maccabæis, συνθώμεθα πρὸς αὐτοὺς διαθήκην. *Pactum conventum cum ipsis faciamus.* Ut διαθήκας συνθέσθαι dixerunt, ita è contra pro eodem συνθήκας διαθέσθαι. Quod Hebræis ברית. Grammatici distinguunt inter διαθήκην & διαθήκας. Nam πληθυντικῶς διαθήκας de testamento & ultima voluntate defuncti dici debere, διαθήκην in singulari numero de compacto, pacto convento, & fœdere. Et sane qui ex Græcis auctoribus jurius loquuti sunt, ut Attici aliique vetustiores, semper διαθήκας in numero multitudinis appellant testamentum. Alii hoc discrimen ex numero parvifaciunt. Utrumque re ipsa idem. Quid enim aliud

δια-

διαθήκη, sive testamentum, quam pactum conventum testatoris cum hærede? Plerumque enim testator hæreditatem suam relinquit cum conditionibus, quas implere debet successor, aliter hæres non futurus. Sed de his alibi. Græci recentiores *pactum conventum* στοίχημα vocant, à verbo στοιχεῖν, quod convenire cum aliquo, eique consentire significat. Onirocriticωn auctor cap. XXXII: Γραφήσεται χάρτης παρά τινος κατὰ τοῦ σικυασθέντος στοιχημάτων βαρέων καταπιεσάσης, καὶ ὅσον ἀφῃρέθη τοῦ αἵματος, τοσοῦτον ἀφελεῖται ἐκ τοῦ λογαρίου αὐτοῦ. Ubi χάρτης στοιχημάτων est charta pactorum conventorum, non ut vertit interpres, *versiculorum atrocium*. Βάρεα στοιχήματα, gravia pacta conventa, quibus se quis obligavit alicui in grandes pecuniæ summas. Liber legum Leonis & Constantini tit. XXI: Κατὰ τὸ στοίχημα, καὶ τὴν μεταξὺ ἀλλήλων προθεσμίαν, ἀπολαμβανέτω ὁ δανειστὴς τὰ ἴδια. Ita enim scribendum, κατὰ τὸ στοίχημα, *Secundum conventionem*. Ubi tamen τὸ στοίχημα etiam de conventione accipitur, quæ sine litteris fit. Nam ita caput incipit, ἐάν τις ἐγγράφως ἢ ἀγράφως δανείσηται. Apud Harmenopulū συμβόλαιον definitur καταγραφὴ τῶν συμφωνηθέντων, καὶ στοιχηθέντων μεταξὺ ἑκατέρων τῶν συμβαλλόντων. Ubi στοιχηθέντα sunt de quibus conventum est, & in quæ consensum à contrahentibus. Στοίχημα igitur non simpliciter est pactum conventum, sed etiam στοίχημα ἄγραφον. Sic συνθήκη etiam dici queat, quæ non scripta sit. Verum συνθήκη ἔγγραφος ea est quæ scripto mandata est. Ita & ὁμολογία ἔγγραφος, & σύμφωνον ἔγγραφον. Pollux lib. VIII, cap. XII, συγγραφὴ, συνάλλαγμα, συμβόλαιον, γραμματεῖον, συνθήκη ἔγγραφος, ὁμολογία ἔγγραφος. Exceptis vocibus συγγραφὴ & γραμματεῖον, ceteræ omnes tam de conventionibus scriptis, quam non scriptis possunt accipi. Ita & σύμφωνον de pacto convento apud Arrianum Epicteti lib. I, cap. XIX: Ἀλλ' οἱ τὰ σύμφωνα γράφοντες, γράψουσι τὸ ἐμὸν ὄνομα. *Pacta conventa scribentes*. Ergo *pactum conventum* & de ἀγρά-

ἀγράφα, ut ἐγγράφα, accipietur. Hoc quidẽ certum, ſed uſu ita obtinente pro ſcripta conventione uſurparunt, ut & ϛοίχημα poſteriores Græci. Στείχειν πρὸς γνώμην dicitur, qui ſtat alicujus ſententiæ, & ſecundum eam quaſi ambulat. Dionyſius Halicarnaſſeus lib. VI: Διαριθμησαμένοις δὲ τὰς γνώμας τῶν συνέδρων, ταῖς πλείοσι γνώμαις ςείχειν. *Et cum numeraſſent ſententias eorum qui in conſilio fuerunt, plurium ſententiis ſtare.* Στείχειν & ςοιχεῖν idem, ut φέρειν & φορεῖν, βάλλειν & βολεῖν. Alii tamen Græci frequentius ςοιχεῖν in eo ſenſu dicunt. Et ſic forſitan melius ſcribatur apud Dionyſium Halicarnaſſeum, ςοιχεῖν πλείοσι γνώμαις, *plurium ſequi ſententiam.* Non enim ςοιχεῖν proprie idem quod ςείχειν, id eſt, incedere & ambulare, ſed in ordine ſuo ſtare, nec extra eum egredi. Sed nec ςείχειν τινὶ poteſt dici eo ſenſu. Græci, & præcipue poëtæ, ςείχειν πέδον, ςείχειν χθόνα dicunt. Atque ita loquuti Sophocles & Euripides. Quos cum ſequutus ſit Nonnus, non debuit propterea vapulare Ariſtarcho. Sed in aliis ſexcentis ſic male à Critico ſacro reprehenſum, alibi monſtrabo. Στοιχεῖν aliud quam ςείχειν. Στοῖχος enim eſt ordo, ut in choro & militia. Qui igitur ordinem ſervat, & in eo ſervando cum ſequentibus & præcedentibus conſentit, nec extra ſeriem, in qua collocatus eſt, divertit, ςοιχεῖν dicitur. Quod verbum militiæ Græcæ in ordinibus aciei, ut & ζυγεῖν. Tactici ςοιχεῖν exponunt, τὸ ἕκαστον ἄνδρα ἐν τῷ ἑαυτοῦ λόχῳ, ἐπ' εὐθείας εἶναι τῷ λοχαγῷ, καὶ τῷ οὐραγῷ, φυλάσσοντας τὰ ἴσα ἀπ' ἀλλήλων διαστήματα. Qui in recta itaque ſerie conſiſtit & rigore, cum ultimo ordinis ac primo, eum Græci ςοιχεῖν dicunt. Inde & ςοιχεῖν τινι, qui ſequitur priorem in eodem ordine, nec ab ea linea in qua cum ceteris ambulat, hilum recedit. Ex eo & pro convenire, & conſentire ponitur. Paulus ad Galatas cap. V: Εἰ πνεύματι ζῶμεν, πνεύματι καὶ ςοιχῶμεν. Vetus interpres vertit, *ſi ſpiritu vivimus, ſpiritu & ambulemus.* Nimirum accepit ςοιχεῖν pro ςείχειν, & pro

pro *περιπατεῖν*, ut supra *πνεύματι περιπατεῖν*. perperam. Rectius Syrus paraphrastes *consentire* reddit. Nec aliter Ægyptius vetus. Arabs qui eum interpretatus est, فلنوافق ايضا مما للروح. *Et ut consentiamus etiam cum eo quod est spiritus.* Erpenii interpres vertit, quasi legerit utrumque hortandi modo, فلنعش الآن بالروح ونوافقه بما عمالنا. *Et ut vivamus nunc in spiritu, & sequamur eum, vel consentiamus ei, in operibus nostris.* Quasi legerit in Græcis, Καὶ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν. Sed de his ad locum plura. Idem Paulus capite sequenti, *καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχοῦσι.* *Et quicunque huic regulæ insistunt, nec ab ea exorbitant.* Nec male vetus: *Et quicunque hanc regulam sequuntur.* Fatendum tamen est, qui recte incedit, & rectam viam insistit, *στοιχεῖν* dici posse, & sic per verbum *ambulare* non absurde reddi. Nam qui spiritu incedit, vel ambulat, is vere *στοιχεῖ*. *Στοιχεῖν* enim est ordine procedere, & rectam viam insistere. Quod & de his dicitur, quæ recte & ex animi nostri sententia, & voto fiunt. In Ecclesiaste cap. XI: Ὅτι οὐ γιγνώσκεις ποῖον στοιχήσει τοῦτο ἢ τοῦτο. Ubi pro *στοιχήσει* Aquila reddiderat, *εὐθετήσει*. Symmachus, ut notant, *ἀρέσει*. Scribe *ἀρεσεῖ*. *Quod non nosti, utrum recte & ordine, hoc vel illud sit processurum.* In Hebræo est כשר, quod est *rectum esse*. Cum ergo *στοιχεῖν* dicantur, qui in ordine servando conveniunt consentiuntq; ita & *στοιχοῦσι*, qui pacti conventionem aliquam inter se faciunt, quam servari placeat. Inde *στοίχημα*, *pactum conventum*. De *pacto convento* porro, quæ dixi, scio me nova dixisse, & mira futura novis doctoribus, sed quidquid contra dicturi, aut scripturi sunt, verissima esse præsto. *Pacta*, inquiunt, qui in ea scientia magni fuere, *quæ modo nuda, modo conventa, modo pacta simpliciter in jure civili appellantur, ea sunt quæ neque nomen certum, neque præsentem & subjectam*

negotii gerendi causam habent. Nam quæ nomen habent certum & proprium, ea contractus nominati adpellantur, veluti emptio, venditio, locatio, &c. At ego aio, in omnibus tam nominatis, quam innominatis contractibus *pactum convētum* sic dictum, locum habere, si litteris obligatio contrahatur. Nam & *pactum conventum* venditionis dicitur pactio quæ super venditione scriptura interveniente facta est. Sic *pactum conventum* societatis, pactum cōventum mutui, pactum conventum pignoris, vel hypothecæ, & sic de aliis. Doctores & glossa *pactum* putant esse generis nomen, quo contineantur etiam contractus. Sed eos errare ostendit Paulus leg. XIX D. de Novationibus, ubi aperte pactionem, sive pactum à contractu distinguit his verbis: *Quia in privatis contractibus & pactionibus non facile scire petitor potest, quid inter eum, qui delegatus est, & debitorem actum sit.* Hic pactiones aliæ ponuntur à contractibus. Atqui *pactiones* & *pacta* non differunt. *Contractus* proprie sunt, quæ Græcis vocantur συναλλάγματα, ut & Labeo dicit leg. XIX D. de verborum significationibus. At συνάλλαγμα proprie est conventio, qua unus contrahentium aliquid alteri dare, aut facere tenetur, ex datione, aut facto alterius, quod præcessit, vel qua ex mutuo facto datione ve alter alteri invicem obligantur. Aristoteles in Ethicis duo genera facit συναλλαγμάτων, voluntaria & involuntaria. Ἑκούσια sunt de quibus hic agimus, & ea sic ab eo recensentur, πρᾶσις, ὠνὴ, δανεισμὸς, ἐγγύη, χρῆσις, παρακαταθήκη, μίσθωσις. *Venditio, emptio, mutuum, sponsio, commodatum, depositum, locatio & conductio.* In hoc censu alii sunt contractus, qui utrumque obligant, alii qui alterum tantum. Venditio & emptio utrumque obligat, item locatio & conductio. At sponsio, mutuum, commodatum, depositum, alterum tantummodo. Spondeo pro te, mihi obligatus es. Do tibi mutuum, teneris reddere. Rem meam tibi commodo,

ad

ad hoc ut reddas æque & depositum quod servandum tibi commisi. Labeo autem *contractus* nomen restrinxit ad obligationem ultro citroque, qua nimirum duo contrahentes invicem obligantur. Quod & testantur nomina contractuum, quæ ibi continentur enumerata, quibus non alter contrahentium tantum sed ambo obligantur: *Contractum autem ultro citroque obligationem, quod Græci συνάλλαγμα vocant, veluti emptionem, venditionem, locationem, conductionem, societatem.* Græci, ut Aristoteles, συναλλάγματος nomen, ad obligationem ex datione, vel mutua, vel alterius partis, quæ ad reddendum quod accepit, obstringitur, reducunt: Qui accipit à volente quod volens eidem reddat, vel qui dat aliquid, ut vicissim aliud accipiat, idque volens à volente, συνάλλαγμα facit, & quidem voluntarium. Et in eum θεμαλισμὸν cedunt omnes, quæ ibi enumeravit συναλλαγμάτων species. Hinc & ἀκούσια συναλλάγματα, involuntarios contractus, eos esse vult, cum aliquis, vel clam, vel palam, sed per vim aliquid ab alio nolente capit, quod nolens ipse debet postea restituere, vel pœnam pro eo sufferre. Ita enim recte explicat Andronicus: Συναλλάγματα δὲ τὰ τοιαῦτα βίαια λέγονται, ὅτι ὁ περὶ ταῦτα ἀδικῶν, λαμβάνει μὲν λάθρα καὶ βιαίως, ἢ χρήματα, ἢ ἡδονὴν, ἀποδίδωσι δὲ ἐν τῷ δικαστηρίῳ, ἢ ζημίαν, ἢ θάνατον, ἢ τὸ αἰκισθῆναι, ἢ τὸ ἀτιμασθῆναι. Et notandum, qui juris gentium sunt contractus, quique ad societatem humanam tuendam pertinent, eos proprie à Græcis appellatione συναλλάγματος contineri. Unde & συναλλαγαὶ, κοινωνίαι Græcis dicuntur, & societates. Theophilus lib. 1, tit. 11, non alia ferme συναλλάγματα recenset, quæ & ex jure gentium prodita scribit, τὸ γίνεσθαι συναλλάγματα, πράσεις, ἀγορασίας, μισθώσεις, παρακαταθήκας, κοινωνίας, δάνεια. Quæ enim sequuntur, non ex hac συναλλαγμάτων classe sunt, quamvis ex jure gentium etiam ea descendere faciat, τὸ γίνεσθαι δωρεὰς, καὶ διαθήκας

 συγχω-

συγγραφικῆ. Ergo nec δωρεὰ, sive donatio, inter συναλλάγματα proprie appellata, quamvis inter contractus recenseatur leg. VII Cod. de his quæ vi metusve causa. An pignoris obligatio Græcis συναλλάγματος nomine censeri possit, videndum. Nam Latini *contractum* eam vocitant, & *pignus contrahi* dicunt. Cum in his sit obligationibus, quæ utrumque obligant, & pigneraticia inde actio mutua detur, quæ & inter bonæ fidei actiones numeratur, non dubito quin & συναλλάγματος nomine hic contractus venire possit. In Macchabæis lib. I, cap. XIII, distinguitur συγγραφὴ ἀπὸ τοῦ συναλλάγματος hoc modo: Καὶ ἤρξατο ὁ λαὸς Ἰσραὴλ γράφειν ἐν ταῖς συγγραφαῖς καὶ συναλλάγμασιν, ἔτους πρώτου ἐπὶ Σίμωνος Ἀρχιερέως μεγάλου, καὶ στρατηγοῦ, καὶ ἡγουμένου Ἰουδαίων. Etsi enim συγγραφὴ dici queat omnis conventio scriptis mandata, proprie tamen usitata hæc vox de pecuniæ mutuaticiæ pacto convento. At συνάλλαγμα, ut hic vides, accipitur de contractu scripto. Transactiones quoq; & stipulationes, *contractus* nomine appellantur Latinis, & jure Quiritum, cum hæ Græcis ignotæ fuerint, illæ dissolutiones potius συναλλαγμάτων sint, ac distractiones, quam συναλλάγματα. Sic latius patet apud Romanos nomen *contractus*, quam Græcis συναλλάγματος, nisi quis cõtractum proprie sumendum existimet, & ad significationem συναλλάγματος restringendum. Συμβόλαιον veteres Græci id vocarunt proprie quod Latinis *contractus* nomine nuncupatum e t. Et συμβάλλειν verbum idem quod *contrahere*. Unde & συμβόλαιον recentior Græcia, pro ipso contractus instrumento usurpavit, eo prorsus modo quo & Latini *contractum* quoque dixere. Sic hodieque & in idiomate nostro usurpatur. Alias certum est, jure Romano & contractum sine instrumento subsistere, & valere, ut & Græcis συνάλλαγμα, & συμβόλαιον. *Pacti* autem appellatio latissime sumpta etiam ad contractus omne genus porrigitur, sed in stricta appellatione

tione à contractibus distinguitur, ut ex Paulo supra ostendimus. Omnis quidem contractus etiam pactio est, sed non omnis pactio in contractus speciem cadit. At *pactum conventum*, quodcunque pactum, vel quicunque contractus appellatur, si scripto consignatus sit. De pactorum porro nudorum ex intervallo & ex continenti distinctione, nos in tertio volumine pluribus. Ut ad pignoris contractum redeamus & in eo finiamus, Severus leg. II Cod. Quæ res pignori, *constare* dicit, *pignus consensu contrahi*. Idem imperator leg. II Cod. de remissione pignoris, ait, *obligationem pignoris consensu contrahi, & dissolvi*. Vel sine litteris id fieri, immo & sine verbis, sola consensione ejus cujus interest, plane intelligit, qua in re pactum valet. Potest & nuda conventione, id est, consensione verbis facta, sine traditione, potest & *pacto convento*, contrahi, id est, scriptura, ut probavimus ex leg. IV D. de pignoribus & hypothecis. Quod videtur autem conquibusdam, pugnare legem Severi, quæ *consensu contrahi pignus* dicit, cum Institutis, ubi inter obligationes pignus recensetur, quæ re contrahuntur, id solvendum ex differentia *hypotheca*, & *pignoris* proprie dicti. Nam pignus quod traditur, re contrahitur. Quod ad hypothecam attinet quæ obligatur, solo consensu & conventione, vel scripta, vel non scripta, obligationem ejus contrahi certum est. Norunt porro & tirones Juris qui Instituta tantum legerunt, consensum ad eas obligationes proprie tantum pertinere, quæ utrimque reos faciunt. Nam consensus debet esse duorum in rem de qua convenitur, qua alter alteri invicem obligantur, vel præsens præsenti, vel absens absenti. Quod & in pignoris obligatione locum habere certum est.

CAPVT XIII.

Conventionalis pignoris, hoc est, hypotheca divisio in generalem & specialem. Iustiniani Novella VII, περὶ γενικῆς ὑποθήκης· *&* ἰδικοῦ ἐνεχύρου, *explicata & emendata.* Ἰδικὸν ἐνέχυρον *rei immobilis dici cum traditur creditori ad detentionem corporalem. Specialem hypothecam accipere ab Ecclesiis permissum, dum ne darent speciale rei immobilis pignus. Specialem hypothecam leviorem esse generali omnium bonorum.* Ἰδικὸν ἐνέχυρον *accipi pro pignore specialiter sumpto, quo pignus traditur creditori, tam rei immobilis quam mobilis. Pignori datis omnibus bonis quanam excipi solerent. An vitiosa sit rubrica Digestorum, In quibus causis pignus, vel hypotheca contrahatur. Non ea parte vitiosam videri, qua putavit Hotomannus. Aliam esse expressam hypothecam, aliam tacitam. Pignus quoque aliud tacitum, aliud expressum. Vtriusque exempla. De differentia pignoris & hypotheca. A Triboniano eam fuisse introductam, cum nulla antea fuerit, secundum Marcianum. Tribonianum in variis titulis juris Digestorum & Codicis vocem hypotheca adjecisse prater veterum Iurisconsultorum sententiam. Pignoris nomine utrumque comprehendi, & quod traditur, & quod obligatur nuda conventione. Similiter & quidquid creditori oppigneratur, sive res mobilis sit; sive immobilis,* ὑποθήκης *nomine vocari. De illa loquutione, pignori hypothecave, pro qua veteres, pignori fiduciave. Locus Institutorum, quo agitur de discrimine pignoris & hypotheca, excussus. A Triboniano videri interpolatum. Ineptum etymum pignoris quod à pugno deducitur. Quattuor rationes qua à doctoribus vulgo adferuntur, adstruenda pignoris & hypotheca differentia, refutata. Hypothecarias actiones etiam dictas fuisse pigneraticias, & pigneraticias esse easdem*

dem cum hypothecariis. Veteres Iurisconsultos in fragmentis, quæ interpolationem Triboniani effugerunt, nusquam fecisse hypothecæ mentionem. Fiducias & pignora semper in his nominari. Non in eo consistere discrimen pignoris & hypothecæ secundum Iustinianum, quod illud rei mobilis sit, illud immobilis, sed in traditione. Quod traditur, esse pignus, quod obligatur sine traditione, hypothecam. Quæ ratio Iustinianum moverit, ut discrimen institueret inter pignus & hypothecam. Ἐνέχυρον Græcis de rei mobilis pignore fere semper usurpari, cum pignoris apud Latinos generalis appellatio sit. Lex XI *D. de pignoribus explicata contra doctorum sententiam. Cur Iura prædiorum urbanorum pignori dari non possint, dari possint rusticorum. De pignoribus quæ ob moram solutionis ex causa crediti capiebantur apud Græcos. De hac pignorum capione verbum ἐνεχυράζειν proprie dici. Idem esse & λαβεῖν ἐνέχυρα Græcis, quod ἐνεχυράζειν de pignoribus quæ capit creditor. Aliud esse pignori capere, aliud pignori accipere. Ἀνδρολήψιον quo homines vice pignoris capiuntur, esse ἐνεχυρασμόν. Quid sit ἐνεχυράζειν πόλιν & ἐνεχυράζειν οἰκίαν. Apud septuaginta interpretes multis scripturæ locis verbum ἐνεχυράζειν non in alia significatione accipi oportere. Male Hieronymum aliosque interpretes, de pignore conventionali, eum ἐνεχυρασμὸν interpretari. In scriptura fere ubique illum ἐνεχυρασμὸν, cum violentia & rapina conjungi. Locum Iobi de hujusmodi capione pignorum esse capiendum, ut & Exodi. Aliud videri ἐνεχυριάζειν, aliud ἐνεχυράζειν. Titulus Basilicorum περὶ ἐνεχυραζόντων expositus. Clarigationem Latine dici Græcorum ἐνεχυρασμὸν, de androlepsio. Vtrumque genus ἐνεχυριασμοῦ prohibuisse Iustinianum Novella* LII. *Verba Exodi Hebraica æque exponi posse de pignoris conventionalis acceptione & de coactivi capione.*

Ratio

Ratio cur de capione potius videantur accipienda. In Deuteronomio vix aliam posse habere significationem, ἐνέχυρον ἐνεχυράσαι. Si ἐνεχυράζειν & ἐνεχυριάζειν idem, videri diversum ex personarum, quæ agunt, diversitate. Diogenes Laërtius explicatus in verbo ἐξενεχυράζειν. Pignoriscapio in mutui debito apud Romanos vix recepta, apud Græcos & ceteros Orientales usitata. Ad pauperes ad solutionem cogendos præcipue ea instituta. Vtensilia, & alia quæ in usu quotidiano habentur, ut suppellex & vestis, rarius solebant apud Græcos pignori dari. Nec apud Latinos id moris. Ideo excipiebantur ex hypotheca bonorum generali. Apud priscos Romanos cum liceret corpora obæratorum abducere, licebat & capere pignora. Id ex Halicarnasseo probatum. Immo & postea semper id fuisse permissum, dum modo fieret auctoritate judicis. Pignora capta in causa judicati, vel aliis vendebantur, vel ipsi creditori addicebantur ex licitatione. Interdum & possidenda ea jure dominii à principe impetrabat. Ab alio non petebatur possessio pignoris, quæ capti in re judicata, quæ traditi ex causa crediti, quam à principe. Lex XV D. de re judicata, multis explicatur. Captum pignus in solutum dari non potuisse. Prætorium pignus male cum pignoriscapione à doctoribus confundi. Lex XIII Cod. de pignoribus, explicata & emendata. Pignorationes à barbaris Latinis vocatæ, quæ antiquorũ sunt pignoriscapiones. Eæ prohibitæ etiam à plerisque barbaris populis, non solum in ipso reo qui deberet, sed etiam ne quis pro alio pignoraretur. Pignorari persona dicitur non quæ ipsa pignori capitur, sed cujus bona. Sic Græci ἐνεχυράζειν πόλιν dicebant, ex qua homines jure ἀνδροληψίας capiebantur. Duplex pignoris genus, voluntarii & involuntarii. Ex quot modis pignus involuntarium capi jus esset, totidem ejus esse species. De pignore prætorio, & judiciali.

ciali. Legitimum pignus æque dici posse de conventionali, quia ex conventione legitima accipitur. De differentia pignoris prætorii, & conventionalis. Lex Basilicorum explicata de dilatione debitoribus danda, & post moras ampliatas, pignoris capione facienda. Id contra jus Romanum videri, & prohibitum esse à Iustiniano. Quomodo id exponendum sit. Pignoris capioni comparari jus prætorium. Pignus captum diversum esse à pignore prætorio. Pignus prætorium ad instar pignoris conventionalis, si ab initio de eo inter contrahentes nihil convenisset, à judice constitui creditori solitum. Diocletianum permisisse pignoris capionem in causa crediti, dum modo sine judicis sententia non fieret. Eam legem rescidisse Iustinianum, sed mox Leonem restituisse. Et sic capienda esse verba Basilicorum. Ἐνεχυρασμὸν *Græcorum pignoris esse capionem in rebus tantum mobilibus.* Ἐμβατείαν *dici de rebus immobilibus. Quid sit proprie* ἐμβαδεύειν. *Quid jus* ἐμβαδευτικὸν *Vlpiano.* Ἐμβαδεύειν *atque* ἄπληξ κλημάτων *differre. Illud in causa crediti, hoc in causa judicati proprie locum habuisse.*

PErsequutio pignoris quæ creditori dabatur quasi Serviana ad vindicandam possessionem rei sibi obligatæ, nobis etiam hic detur, sed alio sensu & nullo interdicto, nec in bona debitoris, sed in hac ipsa de pignoribus materia, quam persequemur. Diximus ante duplex esse pignoris genus: aut *reale*, ut barbare sed apte loquamur, quod re contrahitur, idemque *corporale* Justiniano vocatur: aut *conventionale*, quod *hypothecæ* nomine proprie appellatur, juxta Justiniani jurisprudentiam. Hæc generalis est, aut specialis. Illa omnium bonorum, quas habuit debitor, habiturusque est. Hæc certorum, de quibus nominatim, ut hypothecæ essent, convenit, vel scripto,

scripto, vel sine scripto. Justinianus Novella vii, γενικὴν ὑποθήκην distinguit ἀπὸ ἰδικοῦ ἐνεχύρου, generalem hypothecam à speciali pignore, ubi interdicit œconomis Ecclesiarum res immobiles ad sacra loca pertinentes pignori dare, dum ne eas tradant possidendas corporaliter creditoribus: ἔξεστι τοῖς προεστῶσιν αὐτῶν μέχρι τῆς γενικῆς ὑποθήκης ἵστασθαι, μηδὲν ἰδικὸν ἐνέχυρον τοῖς δανείζουσι παρεχομένοις. Ad quem locum notant docti Jurisconsulti, prædia, vasa, vestes Ecclesiæ, specialiter pignori non posse obligari, generaliter posse. Cur ita, inquiunt? Quia facilius generalis conceditur hypotheca, quam specialis. Rationem addunt, quia specialis hypotheca obstringit magis. Ego vero legis illius Justinianeæ hunc sensum esse non puto, ut specialem ab Ecclesiis in prædiis oppignerandis prohibeat hypothecam, & generalem tantum permittat. Quinimo specialem hypothecam leviorem esse crediderim, quam generalem, & proinde facilius concedendam Ecclesiis mutuum sumentibus, quam generalem. Si ἰδικὴν ὑποθήκην dixisset Justinianus, tum ea sententia, quam volunt, verbis legis accommodari posset, sed ἰδικὸν ἐνέχυρον dixit. Hæc autem differentia est, ut supra docuimus, ὑποθήκης & ἐνεχύρου, *hypotheca* & *pignoris*, ut per illam obligentur tantum bona, per hoc tradantur creditori, tam mobilia, quam immobilia. Quod σωματικὸν ἐνέχυρον vocat Justinianus. Cum igitur hoc princeps permittat œconomis, ac præpositis Ecclesiarum, quæ necessitate inexpugnabili adiguntur mutuam sumere pecuniam, usque ad generalem quidem hypothecam in rebus immobilibus Ecclesiæ pignori dandis consistere, dum ne ullum dent speciale pignus creditoribus, per ἰδικὸν ἐνέχυρον intellexit non specialem hypothecam certorum Ecclesiæ bonorum, sed traditionem specialem pignoris rei immobilis à creditore possidendæ. Atque ita recte interpretatus est Julianus Antecessor Const. vii, qui mentem potius,

quam

quam verba Græcæ Novellæ ita expressit: *Si qua necessaria causa & inexcusabilis immineat, ut mutuam pecuniam accipiat venerabilis locus, liceat œconomis etiam res immobiles obligare pignoris jure, ita tamen, ut corporaliter non tradantur creditori.* Ergo ἐνέχυρον dicitur proprie, id est, *pignus*, etiam cum res immobilis corporaliter traditur creditori. Et tum quidem est ἰδικὸν ἐνέχυρον, cum certa res ex bonis immobilibus, ut fundus, aut domus, traditur. Γενικὸν vero ἐνέχυρον dici posse si quis omnia bona sua creditori possidenda corporaliter concederet & fruenda, vice usurarum, pecuniæ nomine quam dedisset mutuam. Ut ergo alia est hypotheca specialis, alia generalis, ita & pignus, si proprie sumatur de corporali & reali pignore, aliud est generale, aliud speciale. Ne speciale quidem pignus rei immobilis ab Ecclesiarum œconomis, earum nomine, dari voluit Justinianus. Certe si meo judicio standum foret, crederem vocem γενικῆς ex verbis Novellæ expungendam esse, quam nec Julianus agnovit, qui sic omnino videtur legisse: Ἔξεστι τοῖς προεστῶσιν αὐτῶν μέχρι τῆς ὑποθήκης ἵστασθαι, μηδὲν ἰδικὸν ἐνέχυρον τοῖς δανείζουσιν παρεχομένοις. Nec enim specialem hypothecam dari ab Ecclesiis mutuum sumentibus prohibuit Justinianus, ut generalem tantum concessisse dici debeat, sed hypothecæ quidem obligare bona sua immobilia Ecclesiis permisit, tam speciali quam generali, ne vero quidquam traderent, *specialis pignoris titulo possidendum* interdixit. Ideo & paulo ante creditores, qui ab Ecclesiis accipere sustinuerint rem aliquam immobilem in pignus corporale, debitum perdere eos sanxit. Εἰ δὲ δανειστὴς εἰς σωματικὸν ἐνέχυρον ἕλοιτο λαβεῖν πρᾶγμα ἀκίνητον ἐκκλησιαστικὸν, ἐκπιπτέτω τοῦ δανείσματος. Ut vetat creditores tale quid in pignus corporale accipere, ita & œconomos Ecclesiarum dare. Eadem ergo utrobique mens & sententia legis. Σωματικὸν ἐνέχυρον interpretatur Julianus, *quod ad*

corporalem detentationem acceperit creditor. Quodcunque igitur traditur creditori ad corporalem detentationem, *pignus* est proprie; quod obligatur tantum, *hypotheca.* Non rectius autem assequutus est mentem Novellæ, quam nostri doctores, quicunque ille fuit, qui titulum capitis illius fecit, περὶ τοῦ ὑποκεῖσθαι τὰ τῆς ἐκκλησίας γενικῇ τῇ ὑποθήκῃ, μηδὲ τῇ ἰδικῇ. Neque enim, ut dixi, vetuit ne specialem hypothecam darent Ecclesiæ, quæ mutuum acciperent, sed tantū pignus σωματικὸν rei immobilis, quæ tamen tam generali, quam speciali hypotheca ab his poterat obligari, dum ne traderetur in pignus ad possessionem & detentionem creditori. Nisi tollenda est vox γενικῆς ex Novella Justiniani, luce fit liquidius eam esse mutandam in ἰδικῆς, hoc modo: Ἔξεστι τοῖς προεστῶσιν αὐτῶν μέχρι τῆς ἰδικῆς ὑποθήκης ἵστασθαι, μηδὲν ἰδικὸν ἐνέχυρον τοῖς δανεισαῖς παρεχομένοις. Quod ab imperitis corruptum fuisse manifesta fides est, qui ἰδικὸν ἐνέχυρον, quia de speciali hypotheca acciperent, putarunt opponi debere τῇ γενικῇ ὑποθήκῃ. Atqui ἰδικὸν ἐνέχυρον sic opponitur γενικῷ ἐνεχύρῳ, ut ἰδικὴ ὑποθήκη τῇ γενικῇ. Nusquam autem crediderim Ecclesiarum præpositis nomine Ecclesiæ mutuum accipientibus generalem hypothecam omnium bonorum, quæ ad Ecclesiam pertinerent, creditori dare licuisse. Certa bona Ecclesiæ hypothecæ obligari tantum poterant, si talis necessitas ei mutui sumendi immineret, ut abstinere non posset. Julianus Const. VII: *Si qua necessaria causa & inexcusabilis immineat, ut mutuam pecuniam accipiat, venerabilis locus, liceat œconomis etiam res immobiles obligare pignoris jure, ita tamen, ut corporaliter non tradantur creditoribus.* Specialem hypothecam rei immobilis Ecclesiis permisit Justinianus, hac lege, non speciale pignus. Hoc est, specialiter obligare rem immobilem Ecclesiæ, præfectis ejus permisit, ob mutuum necessarium, non ipsam rem speciali & corporali pignore

gnore possidendam creditori dare. Huic tamen constitutioni derogavit Novella CXI, qua Ecclesiarum administratoribus licitum esse voluit si Ecclesia propter tributa, vel alias necessitates pecuniis opus haberet, rem immobilem non solum hypothecæ dare, sed etiam *in speciale pignus, ut creditor possideat eam rem, & fructus ejus capiat, & imputet sibi in ipsas quas mutavit pecunias, quosdam in usuras non ampliores, quam quarta portione centesima.* Ita Julianus in Græco est Novellæ CXX, cap. IV: Ἐξεῖναι τοῖς τούτων διοικηταῖς ἀκίνητον πρᾶγμα ὑποτίθεσθαι, καὶ δοῦναι εἰς ἰδικὸν ἐνέχυρον, ἵνα ὁ δανειστὴς νέμηται τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. *Licere venerabilium domorum administratoribus rem immobilem hypotheca obligare, & in speciale pignus dare, ut creditor eam possideat.* Duo hic signanter exprimuntur, hypothecæ datio, id est, obligatio simplex rei immobilis, aut ejusdem traditio speciali pignore, quo datur possidenda creditori, ut ex fructibus ejus alios in sortem imputet, alios in usuras. Vetus interpres hanc distinctionem hypothecæ, id est, simplicis obligationis, & realis per pignus corporale traditionis, in sua versione clare expressit: *Liceat ejus ordinatoribus immobilem rem aut supponere, aut dare in speciale pignus, & creditor possideat eamdem rem, & ejus fructus colligat.* Per verbum *supponere*, ὑποτίθεσθαι, plane hypothecam simplicem rei immobilis intellexit: per ἰδικὸν ἐνέχυρον, ejusdem traditionem, ut eam corporali detentatione, ut loquitur Julianus, possideret. At idem Justinianus Novella VII, cap. VI, concessit procuratoribus Ecclesiarum in obligandis earum rebus immobilibus intra hypothecam consistere, hoc est, simplicem obligationem, non etiam procedere usque ad speciale pignus, id est, traditionem earumdem rerum, à creditori detinendarum & possidendarum. Quo plane confirmatur, delendam esse vocem ψιλικῆς, ac legendum, μέχρι τῆς ὑποθήκης ἵστασθαι, μηδὲν ἰδικὸν ἐνέχυρον παρεχομένοις. In

Novella vero cxx, utrumque permittit, & ὑποτίθεσθαι, id est, hypotheca obligare, & δοῦναι εἰς ἰδικὸν ἐνέχυρον. Quod si hic ἰδικὸν ἐνέχυρον non opponitur γενικῷ, profecto *speciale pignus* accipiemus specialiter sumptum, eoque nomine distinguetur à pignore generaliter accepto, cujus significatio porrigitur etiam ad hypothecam. Cum vero specialiter sumitur, tum pignus quod re contrahitur, id est, rei traditione, intelligitur, sive ea sit mobilis, sive immobilis. Pignori porro datis generaliter bonis omnibus excipiuntur nihilominus ea quæ verisimile est quemquam specialiter obligaturum non fuisse, leg. VI D. de pignoribus, leg. I Cod. Quæ res pignori obligari possunt. Justinianus Novella XXXIX, cap. I: Εἰ γὰρ καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἐκ τῶν γενικῶν ὑποθηκῶν πολλὰ κατὰ πρόληψιν ἐξεῖλον, καί τοί γε οὐχ οὕτως ἡμῖν ἀναγκαῖα καθεστῶτα. Excipiuntur ergo à generali obligatione, quæ in usu quotidiano habentur, ut supellex, lege qua supra, D. eodem. Nam & hæc in usu quotidiano leg. VII D. de supellectile legata. Ita & vestis debitori relinquenda, & mancipia ministeriaque perquam necessaria, lege qua supra, D. eodem. Item quæ ad affectionem ejus pertinent, ut concubina, liberi naturales, alumni, leg. VIII D. eod. leg. penult. D. de rebus auctoritate judicis. Hæc omnia non continentur generali obligatione præsentium & futurorum bonorum, non solum si post acquisivit, sed etiam si tunc habuit, cum obligaret omnia bona. Alia divisio est hypothecæ in *expressam*, & *tacitam*. *Expressa* est de qua nominatim convenit. *Tacita* quæ ipso jure sine ulla pacti conventione creditori datur. Hotomannus putabat, vitiosam esse rubricam Digestorum & Codicis, quæ habet; *In quibus causis pignus, vel hypotheca tacite contrahitur*; & verba illa, *pignus vel*, à librario, vel ab ipso Triboniano esse adjecta. Ratio hæc illi est, quod cum pignus re & traditione contrahatur, nullus in eo tacitæ ac præsumptæ hypothecæ

locus relinqui poteſt. Sed fallitur. Nam pignus etſi tradatur, æque tacite poteſt contrahi, atque hypotheca, quæ ſola conventione obligatur. Si pignus accipimus proprie de rebus mobilibus, quæ tradi poſſunt, & hypothecam de immobilibus, quæ nuda conventione obligantur, quæ inquilinus in ædes conductas invexit & induxit, non ſolum pro penſionibus obligata eſſe Pomponius ſcripſit, ſed etiam ſi deterior facta eſſet habitatio culpa inquilini, leg. 11 D. In quibus cauſis. Quæ lex teſtatur, non ſuperfluum eſſe quod additur in rubrica, *vel pignus*. Immo verius exiſtimarim, additum eſſe illud à Triboniano, *vel hypotheca*. Nam pignus nomen eſt generale, tam de hypotheca Juſtinianea, quam de pignore proprie ſumpto. Æque quidem generalis eſt *hypotheca* appellatio ac *pignoris*, ſed non penes Juſtinianum. Si *hypothecam* tantum legimus in illa rubrica, tum omne pignus comprehendit, hoc eſt, pignus & hypothecam, non ſolam hypothecam Juſtinianeam, ut placuit Hotomanno. Nam, ut diximus, non minus tacitum contrahitur pignus, quam hypotheca. Jus autem illud retentionis quod habet locator, qui res ab inquilino invectas & inlatas pro penſionibus non ſolutis retinet, tacitum quodammodo pignus eſt, quod æque tenetur à creditore, ac ſi eſſet ad hoc expreſſe traditum. Martialis;

Vidi, Vacerra, ſarcinas tuas, vidi,
Quas non retentas penſione pro bima
Portabat uxor.

At hypothecæ tacitæ exemplum eſt in leg. 1 D. eodem. Nam qui mutuam pecuniam dedit ad extruendum ædificium, in ipſo ædificio tacitam habet hypothecam. Similiter & qui redemptori domino mandante nummos miniſtravit, ædes quæ ex illis nummis extructæ fuerint, tacito nexu obligatas tenet. Ut expreſſa autem hypotheca in generalem & ſpecialem dividitur, ita & tacita. Nam qui cum fiſco contrahit,

omnia ejus bona hypothecæ titulo fiscus habet obligata, leg. 11 Cod. In quibus causis, ubi *pignus* generali appellatione pro hypotheca intelligendum. Universa quoque bona eorum qui censentur, vice pignorum tributis esse obligata, dicit lex 1 Cod. eodem. Specialis vero hypothecæ tacitæ exemplum paulo ante retulimus ex leg. 1 D. eodem. Quot modis inducatur tacita hypotheca, & quibus ex causis competat, quibusve personis, ex doctoribus petendum. Non enim id agimus hoc loco. Quod si locus hic esset illi tractationi, æque bene eam possemus expedire, atque illi, qui se pro magnis Jurisconsultis venditant. Quod hic instituimus, absolvamus, & rem pignorum persequamur, quantum attinet ad differentiam, quam Justinianus constituit inter illa, & hypothecas. Quæ superiori capite diximus, omnia spectarunt ad conciliandam Marciani sententiam, cum recepta opinione, quæ discernit *pignus* proprie sumptum ab *hypotheca*, cum ille *pignus* & *hypothecam* sono tantum nominis differre dixerit. Ne quis me argueret, ab ignorantia juris communem doctorum sententiam subvertere voluisse, ea tum de conciliatione diversissimarum opinionum disputavimus, quæ ad rem pertinere visa sunt. Nunc meam ipse proponam, & ostendam à Triboniano introductum illud discrimen *pignoris* & *hypothecæ*, quod antea in jure Romano notum non fuerat. Magnum opus, & arduum, quod an feliciter nobis successurum sit, judicent doctores, sed doctiores. Præter alias plurimas ac validissimas rationes quibus adducti ita sentire sumus coacti, Marcianus nobis sic autumandi quasi auctor, & fundus fuit. Cum is dixit in libro singulari ad formulam hypothecariam, *inter pignus, & hypothecam tantum nominis sonum differre*, quæ verba nullam recipiunt conciliandi viam cum vulgari distinctione Justinianea *pignoris* & *hypothecæ*, quis possit credere diversum eum abiisse à tot Juris-
consultis,

consultis, qui tunc vivebant, & in alia erant sententia? Si sæculum illud Jurisconsultorum, quo Marcianus vixit scripsitque, eam agnoscebat differentiam pignoris & hypothecæ quam suggerunt Digesta à Triboniano collecta, cur eam contraria finitione evertit idem Marcianus, qui nullam omnino videtur agnoscere, nisi in nominis sono? Rem ita esse, ut eam tradidit Marcianus, utriusque nominis usus & notio apud Græcos & Latinos ostendit. Latinis *pignus* id omne significat, quod conventione obligatur ob securitatem crediti, aut quod eo nomine traditur. Ergo tam *hypothecam* Justiniani, quam *pignus* comprehendit. Pignus contrahi dicitur duplici modo, vel nuda conventione, in qua locum habet Justinianea vel Tribonianea hypotheca; vel rei ipsius traditione, in qua versatur pignus ejusdem. Græcis ὑποθήκη appellatur, quidquid ex bonis debitoris supponitur creditori, qua mobile, qua immobile, sive per obligationem ex conventione, sive per traditionem. Nam & ὑποτίθεσθαι ἐνέχυρον, hoc est, pignus rei mobilis, æque dicunt, ut immobilis. Vetus inscriptio ἐγγαίους ὑποθήκας vocat, rerum soli hypothecas, ad differentiam scilicet hypothecarum rerum mobilium, quæ *pignora* sunt Justiniano. Ergo ὑποθήκη ipsis idem cum ἐνεχύρῳ, & vera est Marciani sententia, asserentis, idem esse pignus & hypothecam, nec aliam esse inter hæc nomina differitatem, nisi soni. Hanc eamdem fuisse & veterum Jurisconsultorum, qui Marciano erant contemporanei, opinionem, multis probari potest. Paulus cum de utroque pignore, tam reali, quam conventionali titulum in libris Sententiarum poneret, *De pignoribus* tantum inscripsit. Sincerum incrustavit Tribonianus, & de suo addidit, quod non erat in libris Jurisconsultorum, cum xx libro Digestorum suorum titulum primum fecit, *De pignoribus, & hypothecis.* Similiter & Codicis Theodosiani titulus libri secundi trigesimus fuit, *De pignoribus,*

ribus, sine *hypothecis*. Eas adjecit Tribonianus in titulo Codicis Justinianei. Apud Paulum leg. XXXVIII D. Mandati, idonea cautio exacta intelligitur, *cum fidejussor, & pignora accepta sunt*. Doctores dum *pignora* Justiniani sola somniant, *hypothecas*, hoc est, rerum immobilium pignora, excludunt ab idoneæ cautionis censu. Quam bene, nos supra ostendimus. Nihil crebrius in libris Juris quam *pignori dari*, & *oppignerari*, quæ hypothecæ titulo obligantur. Ille idem Marcianus, qui nullum constituit inter pignus & hypothecam discerniculum, in eodẽ libro ad formulam hypothecariam, pignus cum hypotheca plane idem fecit, ubi dixit, *jura prædiorum urbanorum pignori dari non posse, ideo nec convenire posse, ut hypotheca sint*. Quam legem infra explicamus contra doctorum sententiam. Idem Marcianus in eodem libro ad formulam hypothecariam, leg. XVI D. eodem, *hypothecam* cum *pignore* confundit. Quod enim *hypothecam* prius nominarat, paulo post *pignus* vocavit: *Si duo pariter de hypotheca paciscantur, in quantum quisque obligatam hypothecam habeat, utrum pro quantitate debiti, an pro partibus dimidiis, quæritur. Et magis est ut pro quantitate debiti pignus habeant obligatum.* Si *pignus* idem cum *hypotheca*, cur ea loquutio in eodem opere Marciani reperitur, & in eadem lege IX, *Pignoris datio hypothecæve.* Item apud eumdem leg. XI D. eod. *Vsusfructus an possit pignori hypothecæve dari?* Idem Marcianus leg. XII D. Qui potiores, *Titio mutuatus, pactus est cum illo, ut ei prædium suum pignori hypothecæve esset.* Si hypotheca, inquam, eadem cum pignore, cur in hac formula rei immobilis obligandæ additur, *pignori hypothecæve?* Certe quod pignori datur, omnino etiam hypothecæ datur. Nam & pignus si generali notione accipiatur, ipsam etiam hypothecam proprie dictam comprehendit. Quid igitur opus generali nomine præposito, quod rem suppositam & obligatam

gatam

gatam teſtatur, ſpeciale ſubjicere, quod nihil poteſt adjicere ad ſignificationem? Si vero pignus in ſpeciali ſignificatu ſumatur, etiam ὑποθήκη eſt, quatenus & ipſum ὑποτίθεται. Verum in obligatione fundi, quod non traditur, non poteſt habere locum ea ſignificatio ſpecialis vocis *pignus.* Veteres Juriſconſulti pro illis verbis, *pignori hypothecæve*, dixerunt *pignori fiduciæve.* Quod explicabimus in capite ſequenti. Id mutatum eſſe à Triboniano omnibus locis, quæ in Digeſta retulit, poſſem vel juratus affirmare. In formula illa *hypothecaria* ad quam citatur liber ſingularis Marciani illius, qui non diſtinxit pignus ab hypotheca, non ſolum actio in rem dabatur creditori, circa hypothecas, ut Juſtinianus eas accepit, ſed etiam circa pignora. Hinc & in actionis formula hypotheca eadem cum pignore, quia & *pignus* ipſum quod re contrahitur etiam *hypothecæ* nomine Græcis Latiniſque pariter cenſetur, præterquam Juſtiniano. Ideo in Inſtitutis lib. IV de Actionibus Tribonianus de ſuo hæc intertexuit, *inter pignus & hypothecam quantum ad actionem hypothecariam attinet nihil intereſt, ſed in aliis differentia eſt.* Atqui Marcianus abſolute dixit, nihil niſi ſonum inter illa duo vocabula differre. Subjungit Tribonianus; *Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ ſimul etiam traditur creditori, maxime ſi mobilis ſit.* Id eſſe falſum, ſexcentis Juriſconſultorum teſtimoniis doceri poteſt, quæ in Digeſta à ſe compilata congeſſit idem Tribonianus, quibus *pignus* etiam dictum probatur de re immobili ſola conventione obligata. Nam & *pignori dari*, & *pignus dare* paſſim occurrit, vel de fundo, qui non traditur, ſed tantum obligatur. Quod & Græci διδόναι ὑποθήκην, καὶ εἰς ὑποθήκην dicunt. Id in Latinis *dare fiduciam*, & *dare fiduciæ*, nobis quoque pluries occurreret, niſi verba eorum interpolaſſet Tribonianus. Quod idem ſubnectit: *At eam quæ ſine traditione*

 nuda

nuda conventione tenetur, proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus. Hoc ſaltem obtinuit ille, ut *hypotheca* ubique in Digeſtis & in Codice pro re tantum, quæ nuda conventione ſine traditione obligatur, legeretur. In pignore id non potuit impetrare, ut hujus appellatione ea modo res contineretur, quæ ſimul etiam traditur creditori, & maxime quidem mobilis. *Quaſi Serviana autem*, inquit, *eſt, qua creditores pignora hypothecaſve perſequuntur.* Cajus dixiſſet, *qua creditores pignora perſequuntur*, & pignora hypothecaſque Juſtinianeas ſimul intellexiſſet. Sic Paulus *de pignoribus* ſcripſit, & utrumque complexus eſt. Sic Codicis Theodoſiani titulus *de pignoribus*, etiam hypothecas ita proprie Triboniano intellectas, pariter involvit. Nunc diſcutiamus & expendamus rationes, quæ à doctoribus afferuntur adverſus Marciani dictatum, quo pignus & hypothecam ſolo nominis ſono diſtare pronuntiavit. *Pignus* primo rei mobilis eſſe, *hypothecam* immobilis probant ex leg. CCXXXVIII D. de verborum ſignificatione. Verba Caii ſunt ex libro ſexto ad XII tabulas, *pignus appellatum à pugno, quia res quæ pignori dantur, manu traduntur. Vnde etiam videri poteſt verum eſſe, quod quidam putant pignus rei mobilis proprie conſtitui.* Nulla in his mentio de hypotheca, eam eſſe rei immobilis. Quod de pignore dicitur, rei id proprie mobilis eſſe, ex etymo falſo & inepto adſtruitur. Abſurdum quippe eſt, *pignus* à pugno deducere, cum pugnus clauſam manum ſignificet. Unde & *pugnus* pro ictu, id eſt, κόνδυλος, qui clauſa manu incutitur. Inde & *pugiles* appellati. At puſillum admodum id eſſe oportet, quod pugillo manus continetur. Talia ſunt & quæ Arabibus حفنة nomine veniunt. Quam multæ vero res ſunt mobiles, quæ manu teneri non poſſunt, nedum pugno? Ea tamen pignori dari poſſunt, & quidem in ſtricta, &

ſpeciali

ſpeciali ſignificatione ſumendo de re mobili oppignerata. Uſus contrà ſtetit, & Juriſconſultorum omnium auctoritas, qui pignus æque rei immobilis conſtitui dixerunt, & paſſim ita appellant. Demus hanc propriam ab origine ejus fuiſſe notionem; cum uſu loquendi contrarium ſtabilitum fuerit, id ſequendum. Ex his Caii apparet, quæ de hypotheca in Inſtitutis leguntur, à Triboniano fuiſſe adtexta. Græci certe ἐνέχυρον de rei mobilis pignore, & quæ manu traditur acceperunt. Nec unquam fere aliter ſaltem apud antiquiores, illud nominis uſurpatur. Non idem Latini de *pignoris* nomine fecerunt. Illud autem ἐνέχυρον Græcorum, & Latinorum *pignus* proprie ſumptum, etiam ὑποθήκη dicitur, quatenus ὑποτίθησιν illud debitor. Addunt doctores differentiæ pignoris & hypothecæ adſtruendæ, plus eſſe cautionis in pignore, quam in hypotheca. Id jam ſupra confutavimus, & docuimus non eſſe hanc Pauli mentem, qui per pignora, etiam hypothecas intellexerit. Quod tertio objiciunt de hypothecaria actione, jam planum factum eſt, ejus actionis vi tam rem mobilem pignori traditam, quam immobilem ex ſola conventione obligatam pignori, à creditore vindicari. Quinimmo & *pigneraticiam* eamdem quidam appellarunt. Unde hoc, niſi quia *pignus*, & *hypotheca* idem? Et cum pignus rei mobilis & immobilis æque ea actione, ſi in alterius poſſeſſionem incidiſſet, à creditori vindicaretur, quis non videt utrumque appellatum *hypothecæ* nomine? At ea hypothecaria niſi intra certum tempus experiretur creditor, actione cadebat, pigneraticia autem qui haberet pignus, intra certum tempus experiri non cogebatur. Hæc nihil ad rem, nec quidquam faciunt ad adſtruendum diſcrimen *pignoris* & *hypothecæ*, quale eſſe volunt. Diverſæ hæ ſunt actiones. Hypothecaria in rem eſt, pigneraticia in perſonam. Duplex pigneraticia, directa & contraria. Hæc datur creditori ad ſum-

ptus

ptus recuperandos in rem pignoratam factos, illa debitori ad pignus recipiendum, pecunia ſoluta. Nemo negaverit quin pigneraticia utraque etiam hypothecas ſic proprie appellatas complectatur, ſi hypothecæ dicendæ ſunt rerum tantum immobilium. Nam & rem immobilem ſibi traditam ſi meliorem fecit creditor, agit contraria pigneraticia, ut impenſas illas recipiat. Et de ea etiam tractaverat Marcianus in libro ſingulari *ad formulam hypothecariam*, ut manifeſtum fit ex leg. XXXII D. de pigneraticia actione, ubi dicit, *ſi pecuniam debitor ſolverit, poſſe pigneraticia actione uti ad recuperandam antichreſin.* Ergo & pigneraticia actio ad formulam hypothecariam pertinuit. Quinimmo cum antichreſis rerum ſit immobilium, ſi hypotheca, ut opinantur doctores, rei tantum eſt immobilis, pigneraticia qua ea repetenda eſt, hypothecaria etiam recte dicetur. Profecto Marcianus ille qui inter hypothecam & pignus nihil diſcriminis ſtatuit niſi litterarum ſonum, cum de hypothecaria μονόβιβλον ſcriberet, in eum librum congeſſit non ſolum quæcunque ad quaſi Servianam pertinerent, ſed etiam quæ ad omnes pigneraticias actiones. Idem fecerat & Gaius, qui & ipſe ὑποθηκαρίας librum unum compoſuit. Paulus etiam de *hypothecaria* μονόβιβλον ſcripſit. Nomen *hypothecaria* in actione Quaſi Serviana plane generale eſt ad pignora & hypothecas perſequendas. Similiter & *pigneraticia* nomen habet generale, ad res immobiles mobileſque repetendas directa, aut contraria ad ea recuperanda quæ impendit creditor tam in pignus rei mobilis, quam immobilis, quam fecerit meliorem. Ergo tam pignus, quam hypotheca, ejuſdem rei appellatio cenſenda eſt, & quidem generalis, æque de rebus mobilibus, atque immobilibus. Reſtat quarta & ſumma ratio ad differentiam pignoris & hypothecæ ſtabiliendam. Hypothecarius creditor non poteſt experiri adverſus tertium poſſeſſorem principali

non

non discusso ex Novella IV de fidejussoribus cap. IV. At *pigneraticius* creditor, etiam principali non discusso tertium pignoris possessorem convenire potest, ex leg. ult. Cod. de prætorio pignore. At nos non hic loquimur de jure Justiniani, quem scimus introduxisse discrimen *pignoris* & *hypothecæ*, sed de antiquorum Jurisconsultorum loquendi more & usu, qui nihil tale noverunt. Præterea cum *pignus* generale sit nomen, *pigneraticium* creditorem etiam de *hypothecario* dici posse nullum est dubium. Sed nec minus *hypothecarius*, quem ὑποθηκιμαῖον Græci dixere, antiqui Jurisconsulti *fiduciarium*, generali notione tam de eo creditore cui res mobilis tradita est, quam cui immobilis obligata est, potest accipi. Postremo ex illis duabus legibus neutiquam colligi posse video, quod distet pigneraticius creditor ab hypothecario. Novella illa quarta constituit, res debitoris apud alium constitutas non posse vindicari à creditore actione hypothecaria, nisi prius expertus sit actione in personam contra mandatores, fidejussores & sponsores. Hæc constitutio non solum valet in hypothecario creditore, sed etiam in pigneraticio, quandoquidem non solum res immobiles, sed etiam immobiles ea actione vindicari solebant. Nam & instituta Justiniani plane testantur, quoad hypothecariam quæ in rem datur creditori, nullam esse differentiam pignoris & hypothecæ. Ex lege porro illa ultima Cod. de pignore prætorio, nullo modo evinci potest, pigneraticium creditorem etiam principali non discusso convenire posse tertium possessorem. Primo prætorium pignus non solum creditori dabatur sententia judicis ex rebus mobilibus, sed etiam immobilibus & se moventibus, ut liquet ex leg. I Cod. eodem. Non itaque pigneraticio creditori id pignus à judice decernebatur, sed etiam hypothecario. Deinde quod in sequenti & ultima lege Justinianus exæquat prætorium pignus conventionali

quan-

quantum ad actionem hypothecariam, non ex eo sequitur, posse creditorem recta convenire tertium possessorem ac detentorem rei pignoratæ, non discusso principali, sed possumus interpretari, ubi discussi fuerint mandatores, fidejussores & sponsores, tum veniri ad tertium possessorem, qui res debitoris, quæ creditori oppigneratæ fuerant, detinet. Quod constitutum est à Justiniano Novella qua supra, IV. Sed demus, tum licuisse creditori res vindicare, quæ tertius possessor detineret non conventis fidejussoribus, id jus mutasso Novella illa dici tantum posset, non etiam inde argui ulla *pigneraticii* & *hypothecarii* creditoris differentia. Postremo omnia illa quæ superius allata sunt, nihil omnino faciunt ad probandum pignoris & hypothecæ discrimen, quale ab illis ipsis doctoribus statuitur, ut pignus rei proprie sit mobilis, hypotheca immobilis. Non enim in hoc vertitur harum vocum vel ex jure Justinianeo differentia, quod pignus in sola traditione, aut hypotheca in sola obligatione sine traditione consistat. Si res mobilis non tradatur, sed obligetur tantummodo, ex pignore evadet *hypotheca*. E contra si res immobilis tradatur, non obligetur tantum, ex hypotheca *pignus* existet. Nam rem immobilem quæ sic traditur, εἰς ἰδικὸν ἐνέχυρον dari, in pignus proprie ac specialiter sumptum, aliquot locis Novellarum dicit. Quam differentiam dico absurdam esse, & contra communem Græcorum Latinorumque veterum loquendi usum, nec posse ostendi, usitatam ac receptam fuisse antiquioribus prudentibus. Ὑποθήκη enim est quidquid supponitur, vel ut puriore ævo loquuti sunt, opponitur creditori, sive mobile sit, sive immobile, sive tradatur, sive non tradatur. Et sane mirum, in omnibus fragmentis Jurisconsultorum priscorum quæ ad nos pervenerunt integra à contaminatione Triboniani, nuspiam inveniri mentionem *hypothecæ* eo sensu, quo à Triboniano nobis in juris compilatione

pilatione tradita eſt. Paulus in libris Sententiarum titulum poſuerat, *De pignore fiduciave.* Pro quo ubique mutavit Tribonianus, *De pignore hypothecave.* In titulo de lege commiſſoria apud eumdem cum toties *pignorum* rerum mobilium immobiliumque meminerit, ne ſemel quidem *hypothecam* nominavit, ſed ubique *fiduciam*, & *pignus.* De qua infra pluribus in capite ſequenti. Cum Imperium Romanum cui leges tum condebat novas, vel ex antiquis renovatas, Juſtinianus, majori ex parte Græco uteretur ſermone, hujus linguæ uſui præcipue inſervire voluit, & Latinam quæ jam à priſtina puritate deſciverat ei accommodare. Ε'νέχυρον Græcis id proprie pignoris genus ſignificat, quod traditur, & maxime rei mobilis. Ut pignus Græcæ voci congrueret pro generali notione, quam antea paſſim in ſolo Romano habuerat, ſpecialem ei áttribuere voluit, & qualem Græcum ἐνέχυρον habebat. Id ut procederet, alia excogitanda fuit dictio, quæ vim ſpecialem præ ſe ferret, quæque alteri illi ſpeciali eſſet opponenda. *Hypotheca* nomen ad hoc viſum idoneum, quia in uſu Græcis illius temporis pro rei immobilis obligatione magis frequentaretur, cum tamen ejus ſignificatio omnino ſit generalis, & Græcis antiquis ſemper de omni pignore, quod traditur obligaturve, fuerit uſurpata. Sed quia ἐνέχυρον proprie dicebatur de pignore rei mobilis & quæ traderetur, ideo ὑποθήκη, quæ appellatio erat generis, pro ſpeciali rerum immobilium obligatione accepta eſt. Pro hypotheca in hoc ſenſu quo opponitur pignori ſpecialiter ſumpto, *fiduciam* magis dixiſſe veteres Juriſconſultos in ſequenti capite docemus, quæ tamen & ipſa pro quovis pignore, immobilium mobiliumque & ſe moventium rerum, àb ipſis promiſcue poſita eſt. Hæc illis quibus nihil ſapit, niſi quod ipſi coxerunt, mira videbuntur & abſurda. Meliora me doceant, & viri ſunto. Cum omnia fecerit Tribonianus, ut *pignus* ſpeciei nomen eſſet,

esset, quod erat generis, hoc non potuit efficere. De *hypotheca*, quæ generis appellationem habent apud Græcos veteres, ut Latinis speciale nomen obtineret de quacunque re pignori data, quæ non traditur, pæne à nobis impetraverat, nisi fragmentum illud Marciani inseruisset, quo edocti sumus, nihil fuisse differentiæ penes antiquos Jurisconsultos inter pignus & hypothecam, præter sonum, cum alterum Latinum sit, alterum ex Græco, & æque utrumque generalis significationis. Non igitur respondere potest vox Latina pignus Græcæ ἐνέχυρον, nisi cum pignus specialiter accipitur, cum Græcorum ἐνέχυρον nunquam soleat generaliter accipi. Hinc cum in Digestis res aliqua *pignori data* dicitur, quæ immobilis est, Græci interpretes non solent reddere, εἰς ἐνέχυρον, quia vox ea Græcis non accipitur pro hypotheca immobilium, sed potius vertunt, εἰς ὑποθήκην. Lex XIX D. de pignoribus, sic habet: *Qui pignori plures res accepit, non cogitur unam liberare, nisi accepto universo quantum debetur*. Ita enim Græci verterunt apud Harmenopulum lib. III, cap. V: Πολλὰ πράγματα λαβὼν εἰς ὑποθήκην, εἰ μὴ πληρωθῇ τὸ χρέος, οὐκ ἀναγκάζεται τὸ ἓν ἐλευθερῶσαι. Cui legi debet præponi titulus apud Harmenopulum, περὶ ὑποθηκαίων πραγμάτων, ex veteribus exemplaribus, cum vulgares eum ad sequentem paragraphum rejiciant. Sequitur autem definitio ὑποθήκης, quasi ex Jurisprudentium Romanorum sententia, ὑποθήκη ἐστὶ τὸ παρεχόμενον τῷ χρεώστῃ, ὑποτιθέμενον δὲ τῷ δανειστῇ. Sed & pignori obligata si immobilia sint, in quibus hypothecæ proprie nomen locum habet, ὑποτιθέντα εἰς ἐνέχυρον solent appellare, cum Græci veteres & Attici de solis mobilibus & in manum creditori tradendis, ita loquerentur. Secundum Romanam Jurisprudentiam, quod pignori datur, etiam hypothecæ datum intelligitur. Quod vero hypothecæ nomine obligatur, non etiam traditum debet intelligi, cum

cum de his quæ conventione obligantur id nominis duntaxat accipiatur. Jurisconsulti porro hodierni videntur perperam exposuisse leg. xi D. de pignoribus, quæ sic habet: *Iura prædiorum urbanorum pignori dari non possunt, igitur nec convenire possunt, ut hypothecæ sint.* Ad quem locum notant, argumentum esse à pignore ad hypothecam. *Pignus*, inquiunt, *datur, hypotheca fit conventione, ut hic: pactum tantum conventum de hypotheca intervenit, in pignore possessio traditur. Ergo quod pignori dari non potest, id hypothecæ quoque dari non potest.* Ita illi argumentantur, sed falso. Nec enim verum est, quod dari pignori non potest, ne quidem hypothecæ posse, si pignus in propria sua significatione hic accipiamus. Quippe è contrario certum est, quæ tradi non possunt more pignoris rerum mobilium, posse illa obligari, id est, hypothecæ dari. Sed & supra docuimus, & quæ tradi possunt, posse sine traditione obligari, ut sunt res mobiles; & quæ sine traditione obligantur, ut immobiles, etiam tradi posse vice pignorum, & possidenda creditoribus dari. At *pignori dare* in illa lege in lata illa notione sumendum est, qua pignus etiam ad hypothecæ significationem porrigitur. Et hæc mens est Jurisconsulti, quoniam jura prædiorum urbanorum pignori dari non possunt, id est, hypothecæ titulo obligari, nec conventionem fieri posse, ut sint pignori, vel hypothecæ. Nam in hac lege *pignus* & *hypotheca* idem sunt. Alias non valet argumentum à pignore ad hypothecam, si pignus proprie accipiatur de re mobili, quæ pro debito ita obligatur, ut etiam tradatur. Nam si res ejus naturæ non sit, ut sic obligari possit, id est, pignori proprie sic dicto dari, nempe per traditionem, nihil prohibet quin esse hypothecæ queat, ut sunt omnes res immobiles. Pignus hic pro hypotheca sumi debere, sequens lex ostendit, ubi Paulus quærit, an circa jura prædiorum rusticorum conventio pignoris

locum habeat, cui locus non esset in rusticis. De legis ipsius sentẽtia, qua Marcianus pronuntiat, jura prædiorum urbanorũ pignori, sive hypothecæ dari non posse, nec conventionem de his proinde fieri, ut hypothecæ sint, certatur inter doctores, & quærunt, an aliud sit in prædiis rusticis. Maxime vexat eos & torquet, quod Paulus in sequenti proxime lege videtur aliud statuere in rusticorum prædiorum servitute, quam pignerari posse respondit. Quæ causa autem differentiæ? Varios igitur quæsivere conciliandi modos inter hos veteres Juriconsultos neoterici ac nostri. Quidam priorem legem ad jam constitutam servitutem putant referendam; posteriorem ad constituendam. Alii aliter, quæ longum esset referre aliud agenti. Mihi nullum inter Marcianum & Paulum videtur fuisse discidium. Ut enim verba sunt Pauli ea lege XII, plane apparet, in iis quæ apud ipsum præcedebant libro sexagesimo octavo ad Edictum, idem omnino sensisse ac scripsisse quod Marcianum, nempe servitutes prædiorum urbanorum pignerari non posse. Cum igitur in antecedentibus scripsisset, conventionem fieri non posse, ut jura prædiorum urbanorum hypothecæ sint, subjecerat ex dubitatione Pomponii, an idem in prædiis rusticis responderi deberet: *Sed an via, itineris, actus, aqua ductus pignoris conventio locum habeat, videndum esse Pomponius ait.* Quid clarius quam in præcedentibus affirmasse, eam pignoris, vel hypothecæ conventionem locum in servitutibus prædiorum urbanorum non habere? Quam sententiam maluit Tribonianus verbis Marciani exponere quam Pauli. Et hunc morem eum perpetuo habuisse in jure compilando, possemus infinitis, qua exemplis qua argumentis probare. Si talis igitur pactio fiat, ut quamdiu pecunia soluta non sit, creditor pignoris vicem utatur via, itinere, actu, aquæ ductu per debitoris fundum, an ea conventio locum habeat, videndum Pomponius ait. Causa dubitandi

bitandi ex eo, quod in servitutibus urbanorum prædiorum ejusmodi conventio non valeret, ut nempe tigni immittendi jus haberet creditor in parietem debitoris, & alia. Cur ergo valeat in prædiis rusticis? Frustra enim allegant doctores, ideo servitutes urbanas oppignerari non posse, quia perpetua sit earum causa. Nec enim minus perpetua esse debet causa rusticarum. Falluntur etiam doctores nostri, qui simpliciter ponunt urbanas servitutes pignerari, rusticas non pignori dari. Nec id ex verbis Pauli liquidum fit, qui Pomponii hæsitationem commemorat an in rusticis secus sit quam in urbanis, quoad viæ, itineris, actus, & aquæductus servitutem hypothecæ dandam. Quam etiam propositionem non simpliciter in medium jecit Pomponius, sed cum casu, & ea συγχυρίᾳ, si creditor vicinum fundum habeat, ut si intra certum diem pecunia soluta non sit, vendere eas vicino liceat. Ut valeat igitur conventio pignoris in servitutibus viæ, itineris, actus, aquæductus pignerandis, oportet hæc duo concurrere, ut creditor vicinus sit debitori, & habeat ipse vicinum cui vendere possit eas servitutes, pecunia sibi ad diem non soluta. Hoc enim fini dantur res pignori creditori à debitore, ut si hic ad diem non solvat, possit creditor pignus vendere, & ex venditi pretio debitum recipere. Quo igitur pignus aut hypothecam, si neutrum liceat creditori vendere, debitore moras solutioni nectente? Non satis est itaque, me vicinum habere fundum meo debitori, ut servitutes in ejus prædio pignoris loco accipere possim, sed etiam necesse est, ut & vicinum ipse habeam cui possim illas vendere, si ad diem præstitutam mihi pecunia renumerata non sit. Hæc unica ratio est cur in prædiis urbanis jura pignori dari non queant. Fac, me vicinas habere ædes debitori meo, ita ut conventionem hanc possim cum illo facere, qua jus mihi concedatur pro pignore, altius tollendi, tigna in parietem ejus immittendi, proji-

ciendi protegendique. Nullum certe est dubium, quin talia jura æque possint pignori dari, & ad tempus utenda concedi creditori, quam viæ, itineris, actus, & aquæductus in prædiis rusticis. Sed quid fiet si debitor intra diem non solvat, & velim hypotheca illa vendita meum recuperare? Neminem habebo cui possim illa vendere. Nam vicino meo hæc jura neutiquam sunt profutura, qui non potest uti ejusmodi servitutibus, cum ædes ipse interjectas habeam inter ejus ædes, & debitoris. At in prædiis urbanis possum habere vicinum cujus æque intersit ac mea, idem jus habere eundi, agendi, & aquæ ducendæ per fundum debitoris mei, quod mihi hypothecæ positum est. Hoc jus igitur illi vendere potero, quod mihi à debitore obligatum est si intra certum diem pecunia reddita non sit. Non de nihilo itaque hæc conditio à Jurisconsulto adjecta videtur, ut rata sit hæc pactio de jure prædiorum rusticorum creditori oppignerando, scilicet, si vicinum fundum habeat, & si intra diem certum pecunia soluta non sit, vendere eas vicino licere. Per eam enim solam dirimitur dissensio, quæ inter Marcianum & Paulum visa est esse doctoribus nostris, & jus diversum stabilitur circa prædiorum urbanorum & rusticorum servitutes non pignerandas, aut pignerandas. Si hoc ageremus, pluribus hanc sententiam nostram confirmaremus. Id autem ex his quæ ad eam legem adnotavimus constat, non ad hoc tantum pignora, vel hypothecas dari, ut per eorum retentionem securitas creditori præstetur, sed etiam, ut ea vendere illi liceat, & ex pretio debitum recuperare, si moram in solvendo ad tempus præscriptum faciat debitor. Quinimmo apud Græcos, si de pignoribus dandis ab initio nihil convenisset, jus erat creditori, non solvente ad diem debitore, pignora ab eo capere, atque illa vendere, ut ex venditis summa debiti sarciretur: si non sufficerent, alia etiam auferre, ex quorum vendi-
tione

tione summam integram reciperet. Idque ut liceret creditori, in syngraphis, tam nauticis, quam communibus, vulgo cavebatur in Græcia. Hoc enim ἐνεχυράζειν dicebatur de creditore, qui pignora capiebat pro debito, si ὑπερήμερος esset debitor, & ἐνεχυράζεσθαι de debitore unde capiebantur. Res ipsa ἐνεχυρασία & ἐνεχυρασμός. Quas voces multi viri docti, ut & illa verba ἐνεχυράζειν & ἐνεχυράζεσθαι, perperam accipiunt de pignoris datione, aut obligatione. Aristophanes in Nebulis, apud quem miser obæratus ita queritur:

Ὑπὸ γὰρ τόκων, χρήστων τε δυσκολωτάτων
Ἄγομαι, φέρομαι, τὰ χρήματ' ἐνεχυράζομαι.

Ubi doctus interpres perperam vertit, *& bona mea misere oppignero.* Immo, *& bona mea pignoribus captis diripiuntur.* Nam is ἐνεχυράζεσθαι dicitur à quo capiuntur pignora, non vicem hypothecæ ex conventione, quæ in debito contrahendo promissa est, aut tradita, sed post moram à debitore factam ultra diem præstitutum solvendi. Scholiastes vetus exponit, εἰς ἐνέχυρον τὴν οὐσίαν ἀφαιροῦμαι. Quod posset videri ambiguum utrum de pignoribus captis an de bonis oppigneratis intelligendum sit, sed quod ἀφαιρεῖσθαι dicit, quod direptionem quasi per vim significat, pignorum captorum ab invitis potius habere notionem videtur. Idque certissimum. Nam pignora quæ dantur ex pacto non auferuntur per vim à debitore, sed ipse ea sponte tradit ex conventione. Idem Aristophanes in Ἐκκλησιαζούσαις:

Μὴ γυμνὸν εἶναι, μὴ πένητα μηδένα,
Μὴ λοιδορεῖσθαι, μὴ 'νεχυραζόμενον φέρειν.

Ad quem locum Scholiastes: Ἔθος γὰρ ἦν τοῖς δικαζομένοις, ἐνέχυρα φέρειν, καὶ διδόναι τὴν ἑαυτῶν οὐσίαν. Pignora de his capi solebant, qui in jus vocabantur ob debita, sed & qui condemnati judicatum non facerent, similiter pignoribus captis coërcebantur. Interpres Latinus vir Græce alias doctus, male reddidit

& in hoc loco, *pignoratum ferre.* Nec Latine *pignerari* dicitur, qui ἐνεχυράζεται, sed res quæ capiuntur. Quod & Græci dicunt λαβεῖν ἐνέχυρα. Demosthenes in ea contra Euergum & Mnesibulum: Ὡς δ' οὖν ἀληθῆ λέγω, καὶ ὅτι τῇ μὲν προθεσμίᾳ εἰλήφεσάν μου τὰ ἐνέχυρα. Græci quoque juris Constantinopolitani interpretes, λαμβάνεσθαι ἐνέχυρα dicunt de pignoribus, quæ sic ab invitis capiuntur, cum tamen λαβεῖν ἐνέχυρον, & λαβεῖν ὑποθήκην etiam dicant de eo qui pignori, vel hypothecæ aliquid obligatum accipit. Latinis tamen aliud est *pignori capere*, aliud *pignori accipere*. Illud de pignore *coactivo*, hoc de *conventionali*. Græca autem Demosthenis, εἰλήφεσαν τὰ ἐνέχυρα de illo genere intelligenda sunt, ubi quis pignora per vim capit, alienam domum ob id ingressus. Hinc ἐνεχυρασίαν ποιεῖσθαι dicebantur, & ἐνεχυράζειν, ii qui id facerent, & pignora sic caperent. In eadem oratione: Καὶ τὸν μὲν ἄλλον χρόνον ἀνέμενεν, ὡς διὰ ταχέων με ποριοῦντα αὐτῷ τὸ ἀργύριον βουλόμενος ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνας τῶν ψευδομαρτυριῶν τὴν ἐνεχυρασίαν μου ποιήσασθαι. Ubi ἐνεχυρασίαν τινὸς ποιήσασθαι, est pignora ab aliquo capere, idemque quod ἐνεχυράζειν, ut paulo post sequitur: Εἰ δέ μοι ὀργισθῆτε, ὅτι ἐνεχυράσων ἦλθον ἐπὶ τὴν οἰκίαν τὴν τοῦ Θεοφήμου. *Si mihi succenseatis, quod pignora capturus ædes Theophemi accesserim.* Sic ἐνεχυράζειν accipitur apud Harpocrationem in voce ἀνδροληψία, his verbis: Ἀνδροληψία, τὸ ἁρπάζειν ἄνδρας ἔκ τινος πόλεως. Ἐνεχύραζον γὰρ τὴν ἔχουσαν πόλιν τὸν ἀνδροφόνον, καὶ μὴ παρέχουσαν εἰς τιμωρίαν. *Androlepsia, sive clarigatio, est rapere homines ex aliqua urbe. Vrbem enim eam quæ reddere homicidam nolebat ad supplicium, pignoribus veluti captis ad reddendum cogebant, homines inde rapientes.* Jus ac mos erat trium pro uno rapiendorum, ut ex Polluce constat. Qui igitur hominem aliquem rapit ex aliqua civitate pro eo quem illa non vult reddere, ἐνεχυράζειν eam urbem dicitur. Glossæ: *Clarigatio,*

gatio, ἁρπαγὴ, ἐνεχυρασμός. Ita legendum. Ita apud Dionysium Halicarnasseum ἐνεχυράζειν τὴν οἰκίαν est ædes alicujus ingredi, pignorum causa capiendorum, de obæratis: Τὰς τούτων οἰκίας μηδενὶ ἐξεῖναι, μήτε κατέχειν, μήτε πωλεῖν, μήτε ἐνεχυράζειν, μήτε λόγον αὐτῶν ἀπάγειν πρὸς οὐδὲν συμβόλαιον. Quibus in verbis οἰκίας κατέχει, qui eam causa pignoris tenet. At ἐνεχυράζει, qui ad capienda rapiendaque inde pignora eas intrat ac pervadit. In veteri inscriptione Græca ἐνεχυραστὸς vocatur de quo licet pignora capere: Εἰ δέ κα μὴ δέξηται λαβὼν, ἀποτεισάτω δραχμὰς ἑκατὸν πεντήκοντα, καὶ πράξαντω αὐτὸν ὁ ἀρτυτὴρ, καὶ ἐνεχυραστὸς ἔστω αὐτῷ κατὰ τὸς νόμος. Qui hic ἐνεχυραστὸς vocatur, paulo post in eadem inscriptione, πρακτὸς καττ' ἐνεχυρασίαν, aut ἀπὸ ἐνεχυρασίας appellatur, id est, *à quo exigi multam licet, pignoribus captis*. Εἰ δέ κα μὴ ποιεῖται τὰ ποτιτεταγμένα, ὀφειλέτω τῷ κοινῷ δραχμὰς τετρακοσίας, καὶ τοῦ κοινοῦ μὴ μετεχέτω ἐσσόμενα ἐκλείσῃ, καὶ πρακτὸς ἔστω ὑπὸ τῶν αἱρεθέντων ἀνδρῶν ὑπὸ τοῦ κοινοῦ καττ' ἐνεχυρασίαν κατὰ τὸς νόμος. Et paulo post, καὶ πρακτὸς ἔστω ὑπὸ τῶν αἱρεθέντων ἀνδρῶν ἀπὸ ἐνεχυρασίας κατὰ τὸς νόμος. Quod idem est ac supra, ἐνεχυραστὸς ἔστω αὐτῷ, pignoribus captis cohercendus & cogendus ad solutionem. Qui in jure nostro & apud alios idoneos Latinitatis auctores, *pignoribus captis coërceri* dicuntur, uno verbo Græci eos dicunt ἐνεχυράζεσθαι. Ut apud Suetonium in Julio: *Vectium pignoribus captis & direpta supellectile male mulcatum conjecit in carcerem.* Quæ si quis Græce velit vertere, ita possit: Οὐέκτιον ἐνεχυρασθέντα, καὶ ἐπίπλων διαρπαγέντων κακῶς αἰκισθέντα εἰς φυλακὴν ἐνέβαλεν. Ubi pignora hoc modo capiuntur ad coërcendum aliquem, vis semper ac direptio adhibetur, nec volente reo id fit. Unde & ἐνεχυρασμὸς in ἀνδροληψίᾳ. Ideo qui hanc direptionem & captionem pignorum patitur, ἐνεχυράζεσθαι dicitur, & ἐνεχυράζειν, qui facit. Hinc sæpe jungitur cum his, quæ per vim ab invitis auferuntur & rapiuntur. Apud Ezechielem

chielem cap. XVIII, verſ. XVI: Καὶ ἄνθρωπον οὐ κατεδυνάστευσεν, καὶ ἐνεχυρασμὸν οὐκ ἐνεχύρασεν, καὶ ἅρπαγμα οὐχ ἥρπασεν. Quo loco tamen Hieronymus vertit, *& pignus non retinuerit, & rapinam non rapuerit*. Quaſi de pignore dato ob debitum non retinendo ibi agatur. Quod ter eo capite repetitur, & ſimul cum rapina junctim ponitur. Aliis enim locis, ἐνεχυρασμὸν ὀφείλοντος ἀποδώσει legitur. Apud Jobum cap. XXIV, ubi varia violentiæ genera enumerantur, ἀσεβεῖς δὲ ὅριον ὑπερέβησαν, ποίμνιον σὺν ποιμένι ἁρπάσαντες, ὑποζύγιον ὀρφανῶν ἀπήγαγον, καὶ βοῦν χήρας ἐνεχύρασαν. Quibus verbis non eſt dubium, quin de pignore per vim capto à vidua intelligendum ſit, ut & cap. XXII ejuſdem: Ἠνεχύραζες δὲ τοὺς ἀδελφούς σου διακενῆς. Id eſt, pignora cepiſti à tuis fratribus, qui nihil debebant. Quod ſequitur, de pignorum captione hęc capienda eſſe oſtendit, ἀμφίασιν δὲ γυμνῶν ἀφείλου. Sed & pro διακενῆς, Symmachus ἀναιτίους verterat, hoc eſt, ut Olympiodorus explicat, τοὺς μηδὲν ὀφείλοντας. Ergo de pignoribus, quæ capiuntur ex nihil debentibus, non de his quæ ſponte dantur à debitore hæc accipi debent. Cum enim pignora ex conventione dentur à volentibus in debito contrahendo, vix queant διακενῆς dari, & ab ἀναιτίοις, quia nemo niſi pactione pro debito cogitur de pignoribus dandis conſentire. Ubi autem per vim pignora capiuntur, poſſunt etiam qui nihil debent hanc injuriam pati. Quo nomine & βλάβης erat actio adverſus διακενῆς ἐνεχυράζοντας. Non dubium itaque eſt quin locis omnibus ſupraſcriptis apud Jobum & Ezechielem ἐνεχυράζειν interpretes Græci, & ἐνεχυρασμὸν de pignoris capione, quod ab invitis per vim aufertur poſt moram ſolutionis, intellexerint, quandoquidem nihil aliud verbum illud ἐνεχυράζειν Græcis ſignificat, quam pignore capto aliquem ad ſolutionem compellere. Falli enim puto qui de pigneratione, ſive pignoris datione accipiunt, quæ fit ex pacto à volente debitore

tore in instanti quo pecuniam mutuam sumit. Jam videndum quomodo ea vox ἐνεχύρασμα Græca, id est, חבל *chabol*, accipi debeat in Exodi XXII, ubi jubet Deus pignus acceptum de proximo ante occasum ei reddi, si pallium aliud non habeat pauper debitor, in quo cubare possit. Ibi habent Septuaginta interpretes, ἐὰν δὲ ἐνεχύρασμα ἐνεχυριάσῃ. Ita enim in editione Romana legitur. Quæ si vera est lectio, non de pignoris capione, quæ per vim fit, ob moram solutionis, sed de ea pignoris acceptione, quod à volente datur in mutuo contrahendo, erit intelligendum. Notandum quippe, quod à nemine observatum est, aliud videri esse ἐνεχυράζειν, aliud ἐνεχυριάζειν. Illud verbi *pignus capere* significat, hoc *pignori dare*. Qui pignori dat rem suam ob securitatem creditori, quia id volens facit & ex conventione, ἐνεχυριάζειν eam dicitur, id est, *in pignus tradere*. Nam ab ἐνέχυρον, quod est *pignus*, ἐνεχυρία *pigneratio*, inde verbum ἐνεχυριάζειν *pignori dare*, vel *oppignerare*. Ita idem ille debitor, qui rem oppignerat eam ὑποτίθησι, creditor vero, qui accipit ὑποτίθεται. Sic qui rem fœnori dat, δανείζει, qui accipit, δανείζεται, & similia. Ergo & ἐνεχυριάζεσθαι dicitur secundum hæc creditor, qui pignori aliquid accipit, quandoquidem debitor qui dat, ἐνεχυριάζειν censetur. Aliud est in verbo ἐνεχυράζειν. Cum enim hoc proprium sit in agendi significatione creditoris ipsius qui capit pignus ab invito debitore, debitor ipse, qui non dat volens, sed à quo aufertur, ἐνεχυράζεσθαι recte dicatur. E contra ἐνεχυριάζει idem debitor, cum pignus ex pactione non coactus tradit creditori. Cujus loquutionis exempla plura occurrunt apud auctores Græcos, præcipue Jurisconsultos. Theophilus in Institutis lib. IV, cap. VI: Εἴτε γὰρ ἐνεχυριάσας μοι, εἴτε ὑποθεὶς τὰ σεαυτοῦ πράγματα, σὺ ὁ δεβίτωρ ὑπὲρ ὧν ἐδανείσω. *Sive pignori dederis, sive hypotheca.* Harmenopulus lib. III, Tit. V: Ὁ τὸ ἀλλότριον ἐνεχυριάζων ἑαυτὸν ποιεῖ ἔνοχον, τὸ

γὸ ἐνεχυρασθὲν ἐ ποιεῖ ἔνοχον τ̃ κεκλημένον δηλονότι. In Basilicorum Synopsi lib. xxv, Tit. I: Εἰ δὲ τ̃ χαλκὸν διαβεβαιωσάμενος εἶναι χρυσὸν, ἐνεχυράζει. Ita scribendum, non ἐνεχύραζεν. *Si æs quod aurum adfirmavit esse, pignori dederit.* Quoniam ergo ἐνεχυράζει debitor, qui rem pignori obligat ac tradit, certe ἐνεχυράζεται creditor, qui eam accipit. In Exodo itaque ἐνεχύρασμα ἐνεχυράζεται creditor, qui rem accipit pignori. Ἐὰν δὲ ἐνεχύρασμα ἐνεχυράσῃ, *si pignus vero acceperis.* Alia vero significatio fuerit, si legas, ut & in quibusdam scribitur exemplaribus, ἐὰν ἢ ἐνεχύρασμα ἐνεχυράσῃς. Quod erit vertendum: *si pignus ceperis.* Nam aliud, ut diximus, ἐνεχυράζειν, quod dicitur de creditore, qui pignus ob moram solutionis, ab invito debitore capit, & aufert, aliud ἐνεχυράζειν de debitore, qui volens pignus creditori tradit ex convento in debiti securitatem donec sit dissolutum. Titulus est in Synopsi Basilicon, lib. xxv: Περὶ ἐνεχυραζόντων. Ubi perperam legunt quidam περὶ ἐνεχυραζόντων, cum sit non de debitoribus, qui pignori res suas obligant, & oppignerant, sed de creditoribus, qui alios pro illis, qui sibi deberent, tenebant, & ad solvendum cogebant. Justinianus ἐνεχυρασμὸς ejusmodi prohibet Novella LII, qui perperam si forte ἐνεχυρασμοὶ vocantur in illa Constitutione, quos ἐνεχυρασμὸς rectius Synopsis indigetat. Latine *clarigationes* sunt. Barbari, qui *pignorationes* verterunt, & *pignoratores* τὸς ἐνεχυράζοντας, confundunt ἐνεχυρασμὸν & ἐνεχυρασμόν. Nam *pigneratio* est ὑποθήκη, vel ἐνεχυρασμὸς, qua debitor rem suam ὑποτίθησι, vel ἐνεχυράζει creditori. At ἐνεχυρασμὸς captio est, vel prehensio pignoris, quam facit creditor. Si homo capitur, ut pro alio solvat, *clarigatio* est, & Græce ἀνδρολήψιον. Si res capitur, ut pro debito satisfaciat, pignoris captio est. Utrumque ἐνεχυρασμοῦ nomine, vel ἐνεχυρασίας comprehenditur. Glossæ veteres nondum editæ *clarigationem*, ὁμηρείαν, ἁρπα-

ὑρπαγὴν & ἐνεχυρασμὸν exponunt. Certum tamen est ἐνεχυρελασμὸν & ἐνεχυρασμὸν passim Græcos auctores præcipue recentiores confundere. Omnino vis fit ei unde capitur pignus, sive ut pro se solvat, sive ut pro alio solutione fungatur. Synopsis Basilicon tit. quo supra: Ἀλλὰ τὸν θαῤῥοῦντα ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου κατὰ τὸ τοῦ ἐνεχυρασμοῦ χρυσίον ἢ τι ἕτερον εἰσπράττειν τοῦτον ἀποδιδόναι τετραπλάσιον τῷ βεβιασμένῳ. Pro quo est apud Justinianum, τετραπλάσιον ἀναδίδοσθαι τῷ ἐνεχυρασθέντι. Non clarigationes autem tantum, hoc est, ἀνδροληψίας, sed pignorum captiones, hoc est, rerum ἐνεχυρασμοὺς haud secus ac personarum prohibuit ea constitutione Justinianus, ut ex titulo Novellæ constat, qui sic habet: Περὶ τοῦ μήτε προσώπου, μήτε πράγματος, μήτε χρυσίου γίνεσθαι ἐνεχυρασμόν. Ex quibus verbis clarum est, alias quando in Imperio Romano, sub Imperatoribus, in debitis exigendis receptos fuisse hujusmodi ἐνεχυρασίας, & ἐνεχυρασμοὺς, sive pignorum captiones, quas in Græcia & oriente plurimum usitatas fuisse olim liquet, priusquam illæ provinciæ Romanorum leges ac jura accepissent. Cum enim eas in posterum prohibeat, videntur vulgo antea usurpatæ. De quibus in fine capitis. Et profecto locus ille Exodi de pignoris captione potius videtur intelligendus, quam de pignoris acceptione. Utrumque quidem ferre potest Hebraicus textus, אם-חבל תחבל. *Si pignus ceperis*, vel *si pignus acceperis*, ἐὰν ἐνεχυράσῃς, vel ἐὰν ἐνεχυρελάσῃ. Verum res ipsa clare testatur, περὶ ἐνεχυρασμοῦ, sive de pignoris captione ob moram solutioni factam, debere intelligi. Primum in Oriente toto, ut & Græcia, frequens hic mos, qui Romanis etiam veteribus cognitus. Deinde cum in præcedente versiculo præceptum habeatur, ne, qui pecuniam mutuam pauperi dederit, urgeat eum quasi exactor, nec usuris opprimat, ibi locus erat admonendi de pignore non accipiendo ex conventione. De pignore enim ad securitatem dando

simul

simul cum mutuo dato fieri solebat conventio. Immo simul utrumque fiebat. Pecuniam accipiebat debitor, pignus creditor. Quorsum attinebat pactionem facere de pignore dando, simulque id tradere, quod ante solis occasum reddere deberes? Non putem igitur, de tali ulla conventione, aut traditione pignoris, verba Mosis accipienda, sed de captione, quæ fiebat in ipsa exactione, nisi solutio debiti repræsentaretur. Hinc *pignerarium* veteres Glossæ πρακτόριον interpretantur, quod idem atque exactorium pignoribus captis. Ad hoc enim pignus capitur, ut exigatur quod debetur. Inde πράκτωρ ἀπὸ ἐνεχυρασίας, in veteri inscriptione, à quo debitum exigi debet per pignoris captionem. Prohibet igitur per Mosem Deus, ne exactor acerbus sit in mutuo exigendo frater erga fratrem, neve usuris eum opprimat. Mos enim hic fuit in Oriente & Græcia fœneratoribus, ut si debitor non solveret ad diem, vel gravioribus usuris ob pœnam moræ premeretur, ut infra dicturi sumus, vel pignoris captione cogeretur ad solvendum. Idcirco in sequenti versiculo, de pignore præcipit, ut si pallii pignus captum sit à proximo, qui illud unicum habeat in quo cubet, ante solis occasum ei redderetur. Præterea in Deuteronomio, ubi hæc lex de pignore plenius exponitur, septuaginta interpretes de ἐνεχυρασμῷ plane docent intelligendum, dum sic vertunt, ἐνέχυρον ἐνεχυράσαι. Nam creditor qui ἐνεχυράζει, non potest aliter accipi, quam de pignoris captionem faciente, cum ipse debitor, qui rem pignori dat, ἐνεχυριάζειν eam dicatur, vel etiam, si velis, ἐνεχυράζειν. Potest enim idem verbum pro ratione debitoris, ac creditoris, in eadem agendi notione diversam tamen habere significationem, ut & patiendi. Ἐνεχυράζειν certe & ἐνεχυριάζειν, apud quosdam auctores indifferenter usurpatum reperitur, & pro pignoris captione, & pro datione. Hæc igitur sola differentia versatur ex persona

agen-

agentis. Si debitor ἐνεχυράζει, vel ἐνεχυριάζει, dat utique pignus ex conventione. Si ἐνεχυράζεται, vel ἐνεχυριάζεται, capitur ex eo pignus, ob moram solutionis, vel ex causa judicati. Contra cum creditor dicitur ἐνεχυράζειν, vel ἐνεχυριάζειν capit pignus, si ἐνεχυριάζεται accipit ex pacto convento. Apud Pollucem καὶ ἐνεχυριάζειν scribitur de captione. Postremo de pignoris captione, quæ fit post debitum contractum, ubi moratur in solvendo debitor, accipi debere, verba legis aperte ostendunt: Ἐὰν δὲ ὀφείλημα ᾖ ἐν τῷ πλησίον σου, ὀφείλημα ὁτιοῦν τι, οὐκ εἰσελεύσῃ εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐνεχυράσαι τὸ ἐνέχυρον. *Si debeat aliquis*, inquit, *tibi mutuum, non intrabis ædes ejus, ut capias pignus*. Ergo non de pignoris datione, quæ fit dum mutuum contrahitur, intellexit, sed de pignoris captione, quæ fit cum est exigendum. In Græcia qui debitum ita exigerent captione pignorum, sæpe per vim intrabant domum debitoris, & quidquid vellent inde egerebant, & capiebant pro pignoribus, ut bis distractis debitum possent recipere ex pretio. Demosthenes contra Euergum: Καὶ ἄγγελος ἦλθέ μοι τις λιθοκόπος, τὸ πλησίον μνῆμα ἐξεργαζόμενος, ὅτι πάλιν οἴχεται Εὔεργος τὰ ὑπόλοιπά μου σκεύη ἐκφορήσας ἐκ τῆς οἰκίας, πρὸς ὃν οὐδέν μοι πρᾶγμα ἦν. Nempe *pignerarii* nomine, & ἐνεχυρασμοῦ. Hic est enim ἐνεχυρασμὸς, qui XXIV capite Jobi fieri dicitur, חנם *chinam*, id est, gratis, διακενῆς, adversus ἀναιτίους, καὶ μηδὲν ὀφείλοντας. Hoc est, quod queritur ille apud Demosthenem, ingressum esse Euergum ædes suas, ut pignora caperet, & quod reliquum habebat supellectilis, egereret, cum tamen nihil illi deberet, sibique cum eo nihil rei esset. Sequitur apud eumdem statim: Ὡς οὖν ἀληθῆ λέγω, καὶ ὅτι τῇ προτεραίᾳ εἰλήφεσάν μου τὰ ἐνέχυρα, καὶ πάλιν αὐθημερὸν εἰσεληλύθεισαν εἰς τὴν οἰκίαν, ἔχοντες τὴν δίκην. Item infra: Καὶ ἐνεχυράσων ἦλθον ἐπὶ τὴν οἰκίαν Θεοφήμου. Et sub finem: Καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν οἰκίαν τά τε σκεύη ἐκφορῆσαι, τήν τε

τίτθην

πιτθῶν συγκόψαι γραῦν γυναῖκα ἕνεκα κυμβίου. Quod enim per vim plerumque pignora capi de invitis solerent, resistentes & capere prohibentes male mulcabant, qui ea capturi venerant. Ea ratio non uno loco exempla suppeditat hujusmodi violenti ædium ingressus alienarum ad capiunda pignora.. Cum sine vi & injuria dominorum id non fieret, noluit in Israëlitarum populo Deus, qui capturi venirent, alienam domum intrare, sed stare pro foribus & expectare ubi petiisset, donec ipse debitor ea foras efferret: Ἔξω στήσῃ, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗ τὸ δάνειόν σοί ἐστιν ἐν αὐτῷ, ἐξοίσει σοι τὸ ἐνέχυρον ἔξω. Præterea cum omne genus utensilia capi liceret pignoris nomine, molam tantum superiorem, & inferiorem ne in pignus caperentur, cavit ibidem per Mosem Deus: Οὐκ ἐνεχυράσεις μύλον, οὐδὲ ἐπιμύλιον, ὅτι ψυχὴν οὗτος ἐνεχυράζει. In summa ubicunque ἐνεχυράζειν creditor dicitur, haud aliter explicari potest, quam de pignoris captione. Nec Græci unquam veteres, neque Hellenistæ; ne quis nobis hic obtrudat Hellenisticam imaginariam dialectum, alia notione hoc verbum usurparunt. Diogenes Laertius in Menippo: Φησὶ δ' Ἕρμιππος, ἡμεροδανειστὴν αὐτὸν γεγονέναι καὶ καλεῖσθαι, καὶ γὰρ ναυτικῷ τόκῳ δανείζειν, καὶ ἐξενεχυράζειν, ὥστε πάμπολλα χρήματα ἀθροίζειν. *Vsura quippe nautica fœnerari solere, & pignora capere, ut pecunias ingentes colligeret.* Ita vertendum fuit, non & *pignori accipere.* Nauticum fœnus, ut turpius communi fuit, ita & hujusmodi pignorum per vim captio; & ἐξενεχυρασμὸς, inhonesta & dura visa est, & honestioribus indigna. Apud Romanos in causa judicati auctoritate judicis permissa erat magis quam in mutuo. Apud Græcos & Orientales frequētissime in mutuo, si quis ad diem non solveret, atque ὑπερήμερος fieret, usu receptus. Hinc videmus, septuaginta interpretes leges Mosaicas de pignoribus, de hac pignorum captione, hoc est, de ἐνεχυρασμῷ exposuisse, non de pignorum obligatione & tradi-

traditione ad ſecuritatem crediti. Quibus interpretibus magis credendum aio quam ceteris omnibus, qui vixere poſt Judæam Romanis legibus ſubjectam. Iſti quippe cum rarenter pignora capi ob mutuum tardius ſolutum in Judæa, quæ more Romano tunc agebat quoad civile regimen, viderent, de ἐνεχυριασμοῦ, non de ἐνεχύρασμοῦ, hoc eſt, de pignoris captione, non de pignoris conventionalis acceptione, eas Moſaicas de pignoribus leges interpretati ſunt. Sed dicet aliquis an non tunc cum Septuaginta ſcripturas in Græcum converterent, mos fuit ſub pignoribus mutuandi, & hypothecarum dandarum? Immo certum fuiſſe. Ceterum cum Deus cauſam ibi pauperum præcipue agat, quos nec uſuris opprimi vult, & quibus etiam reddi pignus præcipit, ſi non aliud habeant pallium in quo dormiant, hæc pignorum captio, ſive ἐνεχυρασμὸς in pauperibus præcipue locum habuit, & qui aliter ad ſolvendum compelli non poterant, niſi captis pignoribus. Ditiores enim quando mutuabantur, pignori obligabant, aut fundos, aut pretjoſam ſupellectilem, qua facile carere poterant. At de pauperibus qui non haberent in ſupellectile præter illa, quæ ad vitam ipſis eſſent neceſſaria, quæque & plerumque tanti non forent, ut idonea viderentur, vix pacto accipiebantur talia pignora. Neminem autem licebat mutuum petentem fratrem repellere in Judæa. Qui pignori porro accepiſſet veſtimentum debitori ad cubandum neceſſarium, eo animo ut ſervaret donec ſibi debitum eſſet ſolutum, graviſſime eum afflixiſſet, retinendo eam rem tamdiu qua non poſſet carere. Pignorum vero captio ad hoc inſtituta, præcipue erga pauperes debitores, ut metu hujus incommodi, quod pati poſſent ablata ſibi ſupellectile adeo neceſſaria, de ſolvendo mature cogitarent. Ideo & pauperi reddi captum pignus voluit Deus, ſi is unde captum eſſet, non aliud haberet veſtimentum cui incubaret. Certe neq;

in

in Græcia moris fuit, ut creditores acciperent utensilia pignori à pauperibus debitoribus. Nam ex oratione contra Timotheum constat, qui non haberent pignora idonea, sine pignoribus mutuum contrahere solitos. ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι καὶ ἄνευ ἐνεχύρων ὤφειλέ τισι τῶν πολιτῶν, οὐκ ἔχων ὑποθεῖναι τὰ ἄξια, ἀνάγνωθί μοι τὴν μαρτυρίαν. *Vt autem sciatis, quod sine pignoribus debuit quibusdam civium, quia non haberet idoneas res ad obligandum, recita hoc mihi testimonium.* Supellectilem, ut apparet, & quæ in usu quotidiano quis haberet, ut vestem, & alia ad usum necessaria non moris erat apud Græcos pignori dari. Quod cum ne apud Latinos quidem, sed ex generali bonorum obligatione ea exciperentur, ex jure ac moribus Græcorum id videntur hausisse. Ideo excipiebantur ab hypotheca generali omnium bonorum, uti supra docuimus. Cum pauperrimis vulgo exercebant tocculliones diarium fœnus, & in singulos dies ab his usuram exigebant aliquot obolorum, ne si accumularetur summa majuscula, minus idonei tandem existerent ad solvendum. Cum pauperibus, quibus plusculum esset rei, menstruum, & sine pignoribus, ut dixi. Qui si statuta die non solverent usuras, aut sortem, pignoribus captis cogebantur ad solutionem. Hinc ille obæratus apud Aristophanem ab importunis creditoribus dicit se ἄγεσθαι, φέρεσθαι, καὶ ἐνεχυράζεσθαι, *agi ferrique, & pignoribus captus coërceri.* Et sane non alii fere soliti hoc modo per pignorum captionem, id est, ἐνεχυρασμὸν cogi ad solvendum, quam qui nihil pignori dedissent aut hypothecæ creditori. Quid enim opus fuisset, ei qui ex oppigneratis rebus ἀξιοχρέοις posset debitum recuperare, alia iterum pignora capere debitore tardius solvente? Æquitas non patitur naturalis, neque leges sinunt, ut debitor cujus pignora tenentur paria debito, aut etiam cum hyperocha, iterum inquietetur à creditore pignorum captione. Ea ratio fuisse videtur, ut Romani

in

in mutuo non admiserint pignorum captionem. Debere enim creditorem, qui mutuum dat, aut sponsoribus, aut pignoribus, vel hypothecis cavere sibi reddendam pecuniam, & securitatem quibuscumque aliis modis à debitore extundere, non postea ubi credidit, & exigendi tempus venit, per vim pignora ab eo capere. Quæ tamen pignorum captio antiquitus apud eosdem Romanos in usu fuit, cum liceret & corpora obæratorum in servitutem abducere. Nam Dionysius lib. VI antiquitatum Romanarum meminit senatusconsulti ad tempus facti in gratiam obæratorum, ne liceret creditoribus eorum *οἰκίας κατέχειν*, pignoris nempe nomine detinere, neque *ἐνεχυράζειν*, id est, pignora ex his capere. In rei tamen præcipue judicatæ executione, si judicatum quis non faceret, poterat auctoritate judicis pignoribus captis coërceri & cogi. Vide tit. Cod. de rei judicatæ executione. An ergo præterquam in causa judicati non licuit pignora ob debitum capi ac distrahi, neque aliter quam auctoritate judicis? Immo certum est, licuisse, ut infra pluribus dicturi sumus. Sed olim cum & personas ipsas abducere liceret, forsitan & sine auctoritate judicis abduci poterant à debitore non solvente. Quod juris & apud Græcos fuisse in *ἐνεχυρασμοῖς*, certum est. Postea non aliter id permissum, quam si judicis sententia intervenisset, qua id concederetur. Si quis autem debitum negaret, & condemnatus esset, pignoribus captis solvere cogebatur. Nam & heic causa judicati militabat. Pignora porro ad hoc capiebantur, ut distraherentur, non ut jure dominii possiderentur, leg. III Cod. Si in causa judicati pignus captum sit. Si tamen emptor inveniri non posset per calliditatem condemnati, dominium pignoris capti ab imperatore impetrabatur, ut ex eadem lege constat. Leg. II Cod. eodem, dicitur, si emptor capti pignoris non existat, aut non dignum pretium offerant qui reperiuntur emptores,

eum cui judicatus non satisfecit posse ad licitationem admitti, & emere. Posse igitur ei addici pignus, certum est. Perperam doctores eam legem de pignore prætorio interpretantur, in cujus possessionem missus est à judice creditor. Nam pignus illud in cujus possessionem mitti solebant creditores judicis auctoritate, conventionali simile fuit. Ideo Justinianus leg. II Cod. de pignore prætorio, pignus illud adæquavit conventionali, ita ut si ejus possessionem amitteret creditor, actione hypothecaria in rem posset eam vindicare. Si debitor in solutione cessaret, & nulla res ex bonis ejus pignoris vel hypothecæ jure foret creditori obligata, tum judex in bonorum possessionem debitoris creditorem mittebat, eodem prorsus modo, quo prætor aliquem rei servandæ causa in ejus possessionem inducere consueverat, veluti legatarium servandi legati gratia. Hæc possessio quam dabat prætor, veluti pro pignore fuit ei cui dabatur. *Vide* leg. III Cod. ut in possessionem. Ergo & ei qui de pignore accipiendo dum contraheret, pactus non fuerat, prætor hoc pignus veluti constituebat, ex quo creditum suum servare posset, si debitor solutionem moraretur, & periculum esset ne inter moras facultatibus attritis fieret non solvendo. Ex causa autem crediti etiam pignora capi solita jure Romano, inferius ostendemus, modo id fieret auctoritate judicis. Hoc etiam porro simile fuit in pignore capto ex causa judicati, & pignore conventionali, ut si emptor in utroque distrahendo non inveniretur, & creditor pignus jure dominii possidere expeteret, id ab principe impetraret. De dominio pignoris conventionalis impetrando habes in Cod. De jure dominii, per totum. De pignoris possessione jure item dominii obtinenda, quæ à principe impetrabatur in causa judicati, habetur leg. III Cod. *Si in causa judicati pignus captum sit.* Ubi dicitur auctoritate principis tunc dominium

nium creditori addici solere, si per calliditatem condemnati emptor inveniri non posset. Hoc modo addictum pignus auctoritate principis, juri dominii æquivalet, quod à principe impetrabat creditor in pignore conventionali post annuam luitionis moram. Aliter addici pignora capta in causa judicati, intelligendum est leg. XV D. de re judicata, in his verbis: *Si pignora quæ capta sunt emptorem non inveniant, rescriptum est ab Imperatore nostro & Divo patre ejus, ut addicantur ipsi cui quis condemnatus est, addicantur autem utique ea quantitate, qua debetur.* Addicuntur hic pignora capta victori tanquam emptori ex licitatione, non eorum possessionem à principe jure dominii petenti. Nam ut clarum est ex leg. II Cod. Si in causa judicati, si emptore non existente, vel existente quidem, sed non dignum pretium offerente, *is cui judicatus satis non fecit, ad licitationem secundum constituta fuerit admissus cujuslibet alterius vice, ex officio emere debet.* Hæc constituta quorum meminit Alexander, rescripta sunt de quibus ait Ulpianus, Marci Antonini & Divi patris ejus, quæ addici jubebant pignora capta condemnati ei cui esset condemnatus. Ideo subjicit Jurisconsultus: *Addicantur autem utique ea quantitate, qua debetur.* Cum enim addicebantur tanquam emptori ex licitatione, pro quantitate summæ quæ ipsi debebatur, ex pignore empto & addicto sibi, quod plus erat in pretio quam in debito, refundebat, aut quod minus, petere poterat. Exempli gratia, centum aureis æstimatum pignus captum in auctione mihi addicitur, cui non plus quam nonaginta debentur: decem quæ supersunt condemnato debeo reddere. Si è contra emptum habui pignus pro centum aureis, cum mihi condemnatus esset in centum & viginti, eos viginti aureos, qui excurrunt, quos non servare potui æstimatione pignoris mihi addicti, petam à condemnato. Sequitur apud Jurisconsultum:

Nam si creditor maluerit pignora in creditum possidere, iisque esse contentus, rescriptum est, non posse eum, quod amplius sibi debetur petere, quia velut pacto transegisse de credito videtur. Non viderunt interpretes, hæc referenda esse ad eam possessionem pignoris, quam creditor, ut jure dominii tenere sibi liceret capta pignora, à principe petere solebat, & impetrare. *Et notanda est,* inquiunt, *horum verborum differentia. Cum addicitur pignus, pro rata debiti addicitur: cum adjudicatur, non ita perpenditur mensura debiti: cum datur in solutum, id non fit nisi consensu victoris.* Hæc omnia nihil ad rem, & contra mentem faciunt Jurisconsulti. Nec enim agitur de in solutum datione, quæ fieri non debeat nisi consensu victoris. Ipse quippe victor si possidere mallet pignora capta in creditum, id est, pro credito, eorum possessionem petebat à Principe. Hoc si in pignore conventionali impetrabatur, quidni & in capto in causa judicati? Immo & in hoc genere pignoris id factum testatur lex ult. Cod. eod. Ubi dominium pignoris capti addicitur principis auctoritate creditori, qui ejus possessionem nimirum jure dominii à principe petierat. Quæ addictio alio sensu accipienda, quàm hic apud Ulpianum, ubi addicuntur pignora ea quantitate, qua debetur. Quia pretio facto pignoribus creditor cui ea addicta sunt tanquam emptori, ex pretii summa, quod debitum superat, condemnato reddit; quod minus est, ipse ab eo petit. At cum idem mavult pignora possidere pro credito, & eorum possessionem à principe obtinet, tum quia contentus fuit pignorum possessione, non potest in certam quantitatem ea tenere & superfluum petere. Nihil planius illius legis sententia, quam doctores miris modis intricarunt. Nec illud capio secundum, quo pignus cum adjudicatur, non ita perpendi mensuram debiti asserunt. Cum addicitur creditori id ementi, omnimodo & mensura debiti, & pretii rei ad-

dictæ

dictæ perpendi debet. Cum possessione ejus contentus est, nullo modo perpenditur. Nihil est tertium. Non dari autem in solutum possunt pignora invito creditori. Nec de illa re ullum in hac lege vestigium, ut mirer, tam, insigniter doctos & versatos in jure viros hic tam fœde labi potuisse. Nam si possessionem pignoris capti, ubi eam desideraret, non potuit ab alio petere creditor, neque ab alio obtinere, quam ab ipso principe, certum est, in solutum eam, ut jure dominii haberet, à condemnato accipere non potuisse. Nec igitur alii judici dominium ejus licebat addicere, quod à principe debebat impetrari, & solius principis auctoritate addicebatur. Quod autem attinet ad addictionem ex emptione, hoc speciale privilegium habuere pignora capta, ut ad ea licitanda admitterentur creditores, ipsisque addicerentur, si non alius extaret emptor. Quod in pignore conventionali non licitum fuit. Nec enim illud emere poterat creditor, nec debitor ei vendere. Ergo ne in solutum quidem dare. Hoc quippe modo quasi vendidisset. At illud commune utriusque fuit, quod, si possidere jure dominii id vellet creditor, à principe ejus possessionem impetrare posset. A principe autem peti debere, non ab alio Judice, possessionem pignoris jure dominii tenendam, liquet ex leg. LXIII, tit. IV, de acquirenda, vel amittenda poss. & leg. III Cod. de jure dominii. Id etiam manifestissime patet ex leg. XXIV, D. de pigneraticia actione, ubi dicit Ulpianus, eleganter apud se quæsitum esse, si impetrasset creditor à Cæsare, ut pignus possideret, idque evictum esset, an haberet pigneraticiam actionem. De eadem pignoris possessione intelligit de qua loquutus est idem, leg. XV D. de re judicata. Etsi de pignore capto ibi sermo sit, hic de pignore conventionali. Sed in utroque, ut diximus, idem obtinuit, quoad possessionem ejus à Cæsare impetrandam. Ut in ea lege dixit, qui possessionem pi-

gnoris à principe impetravit, quasi de credito transegisse, qui ea in creditum possidere maluerit, ita in ista scribit, hac possessione pignoris, quam quis à principe obtinuit jure dominii, finitam esse pignoris obligationem, & recessum à contractu. Ideo si evictum sit ab eo pignus quod sic possideret, utilem ei ex empto esse accommodandam quasi si pro soluto ei data res fuisset. Ita ergo & qui possidere maluit pignus captum in causa judicati, impetrata ejus possessione à principe, quasi in solutum id accepisse videtur. Ceterum cum ea sententia, qua diximus non posse vendi pignus creditori à debitore, nec in solutum dari, pugnare videtur lex XIII Cod. De pignoribus & hypothecis in hæc verba: *Cum dominam non minorem viginti quinque annis ea quæ obligaverat, tibi jure dominii possidere permisisse, & in solutum dedisse, precibus significes, domina contractus & voluntas ad firmitatem tibi sufficit.* Docuimus ante, ad solum Principem pertinuisse, creditori permittere, ut pignora jure dominii possideret. Contrarium hæc lex innuit, qua declaratur, vel debitorem si non sit minor viginti quinque annis id posse facere. Vendere autem pignus non posse debitorem creditori, confessi prorsum juris est. Paulus lib. II Sent. de lege commissoria: *Debitor creditori fiduciam vendere non potest.* Nam *fiducia* est pignus, ut in sequenti dicetur. Qui permittit creditori pignus jure dominii possidere, & in solutum dat, plane illud vendit. Nam tantidem dat quanti est debitum. Ut plurimum quippe pignora accipiebantur ejus pretii, quod summam crediti æquiperaret. Sed si quis pensius attendat mentem legis, inveniet petitam à principe pignoris jure dominii possessionem. Dederat quidem jam eam ex pacto in solutum debitrix, ut ex verbis legis constat. Quod pactum si jure ipso valuisset, non opus hæc creditrix habuisset ad Principem recurrere, & preces ei allegare, ut pignus sic sibi traditum à

debi-

debitrice jure dominii liceret habere ac possidere. Princeps itaque eam possessionem confirmavit, & voluntatem contractumque dominæ ad firmitatem sufficere creditrici rescripsit. Quod tamen mirum est. Nam certum est ex his quæ ante notavimus, non suffecisse, voluntatem debitoris ad plenum dominium pignoris creditori acquirendum. Id si ipso jure licitum fuisset & vulgo usitatum, non ad preces hæc decurrisset, ab imperatore petitura, ut in possessione maneret dominii quod sibi voluntate debitricis esset permissum. Sed quæ illa *domina*, quæ in themate legis debitrix esse videtur? Nomen proprium esse oportet fœminæ, quæ aut *Domnina*, aut *Domnia*, vel etiam *Domna* vocata est. Hæc nomina enim propria fœminarum apud Romanos eo tempore frequentia. Severi uxor *Domna* vocabatur, atque ita Oppianus appellat. *Matrona* etiam creditricis nomen est in superscriptione rescripti, nisi potius legendum sit, *Matronia*. Atque hæc obiter. Pignorum porro captiones, sive *pignorationes*, ut loquuta est serior Latinitas, Atticis olim in more Romanisque, sed & Barbaris plerisque, ut Longobardis, ut apparet ex leg. I, tit. XXI, lib. II: *Si quis debitorem habens appellet eum semel & bis, & usque tertio, si debitum non reddiderit, aut non composuerit, tunc debeat eum pignorare in his rebus in quibus pignorare licitum est.* Græca versio antiqua habet ἐνεχυράζειν, quod est pignus capere, cum *pignorare* sit proprie pignori dare, quod recentioribus Græcis proprie est ἐνεχυριάζειν. Quod si *pignorare* Latinis barbaris, idem est quod ἐνεχυράζειν, cum vetustioribus proprie diceretur, pro pignori, vel hypothecæ dare, posset & non immerito argui, ἐνεχυράζειν, & ἐνεχυριάζειν idem esse, hoc est, *pignorare*. Sed cum pignerare dicitur creditor, hoc est, cum ἐνεχυράζειν, vel ἐνεχυριάζειν, tunc pignora capit, cum vero ἐνεχυριάζει, vel ἐνεχυράζει debitor, tum pignori dat. E contra ἐνεχυριάζεται, & ἐνεχυρά-

ζει) creditor, qui pignori accipit, ac debitor ἐνεχυρά-
ζει) quando pignus ex eo capitur. Glossarum certe compilatores passim hæc duo verba confundunt, ἐνεχυράζειν, & ἐνεχυριάζειν, & promiscue utrumque usurpant. Glossæ quas pro incomparabilibus habent quidam: ἐνεχυριασμὸς, *clarigatio, subdicatio, pignoratio.* Quæ pro prehensione hominis, vel pignoris captione hic usurpatur, quem veteres Græci ἐνεχυρασμὸν proprie dixerunt, cum ἐνεχυριασμὸς, sit pignori datio, vel ὑποθήκη. Sic ibidem, ἐνεχυριαστὴς *pignerator,* pro ἐνεχυραστὴς, qui pignora capit, non qui pignori dat. Sane & *pignorandi* verbum, hoc sensu legere est apud Cassiodorum lib. IV, Epist. X: *Provincialium itaque Campaniæ atque Samnii suggestione comperimus, nonnullos neglecta temporum disciplina ad pignerandi se studia transtulisse.* Quo rescripto Theodoricus non solum pignerationes, hoc est, ἐνεχυρασμοὺς prohibet personarum ne alius pro alio *pigneratus,* ut loquuntur, id est, captis pignoribus adactus solvere cogatur, sed etiam ne quis captione pignorum creditum à debitore exigere conetur: *Proinde edictalis programmatis tenore comperto, spectabilitas vestra ad cunctorum faciat noticiam pervenire, ut quisquis quod repetere debuisset, pignorandi studio fortassis invaserit, voce juris amittat, nec liceat cuiquam sua sponte nisi obligatum pignus auferre.* His verbis plane vetatur pignorum captio ob debitum persequendum & exigendum, quam & *pignorationem* vocat, hoc est, ἐνεχυρασίαν, vel ἐνεχυρασμὸν, ut Græci antiqui Atticique eam vocarunt. Hic enim ex ipso debitore capitur pignus invito, ut solvat. Quam ἐνεχυρασίαν prisci Latini unico vocabulo *pignoriscapionem,* vel *pignoricapionem,* ut *usucapionem* appellarunt. Cato apud Agellium; *Pignoriscapio ob æs militare, quod æs à Tribuno ærario miles accipere debebat, vocabulum seorsum fit.* Sequitur apud Cassiodorum de altera *pigneratione,* vel ἐνεχυρασμοῦ, qua persona in rebus

rebus suis ἐνεχυράζεται, ut pro alio qui debet, solvat quod ipse non debet: *Si vero alterum pro altero, quod nefas dictu est, pignerare maluerit, in duplum cui vim fecit, directa restituat.* De hujusmodi ἐνεχυρασμοῦ, sive pigneratione intelligenda Novella LII. Et constitutio XLVI, apud Julianum Antecessorem, *ut cives, vel vicani, pro aliis civibus suis, vel vicanis non teneantur.* Titulus Novellæ Justiniani, habet, Περὶ τοῦ μήτε προσώπου, μήτε πράγματος, μήτε χρυσίου ὑπὲρ ἑτέρων ἐνεχυρασμόν. In ipsa tamen constitutione non fit mentio ἐνεχυρασμοῦ personæ. Cum enim capite ejus primo dicat, nullum omnium ἐνεχυρασμὸν, fieri in Imperio Romano velle, neque in mercatibus, neque in agris, neque in civitatibus, addit, ἀλλὰ τὸν θαῤῥοῦντα ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου καὶ τὸ τοῦ ἐνεχυριασμοῦ σχῆμα χρυσίον, ἤ τι ἕτερον ἐπιπράττειν, τοῦτον τετραπλάσιον διδόναι τῷ βεβιασμένῳ. Non igitur ipsa persona, ut putant vulgo, pignerabatur, sed pignora ab eo capiebantur, nisi pro alio solvere vellet. *Pignora extorquere* Julianus hoc dixit, Const. XLVI: *Si quis in alia civitate, vel vico debitores habuerit, posteaque alios homines ex eadem civitate, vel vico, in alia civitate, vel in alio vico nundinarum gratia degentes invenerit, non audeat eos, vel res eorum tenere, vel alieni debiti nomine pecuniam ab his exigere, vel pignora ab his extorquere.* Aliud est, aliquem tenere, aut res ejus, & pecuniam ab eo alieni debiti nomine exigere, aut pignora ab eo extorquere, quod est ἐνεχυράζειν, aliud ipsum hominem, pro alio pignori capere. Hoc nunquam in Imperio Romano usitatum fuit, illud frequentatum aliquandò, sed amplius licitum esse non vult Imperator, ut & Athalaricus in Edicto apud Cassiodorum. Cujus verba quibus prohibetur fas esse alterum pro alterô pignotare, id est, ἐνεχυράζειν, non de ipsa persona pignoris vice capiunda intelligi debent, sed *pignorari* intelligendus ex quo pignora capiuntur, & per vim extorquentur. Sic apud

 Comi-

Comicum ille obæratus, ſe ἐνεχυράζεσθαι dicit, cum pignora ab ipſo extorquerentur. Sic Græcis πόλις ἐνεχυράζεσθαι dicitur, non quæ ipſa capitur in pignus, ſed ex qua homines capiuntur, & ἀνδρολήψια fiunt. Ergo & homo ἐνεχυράζεσθαι intelligendus, non qui ipſe capitur, ſed ex quo res pignori capiuntur. Quod recte lex Longobardica lib. II, tit. I, vocat *pignerare aliquem in his rebus in quibus pignerare licitum eſt*. Et leg. IV, ejuſdem tituli, *pignerari* dicitur *in ſervo & ancilla*, ex quo ſervus, & ancilla in pignus capiuntur. Quod non intellexit, qui titulum Novellæ illi LII fecit: Περὶ τοῦ μήτε προσώπου, μήτε πράγματος γίνεσθαι ἐνεχυρασμόν. Nam προσώπου fit ἐνεχυρασμός, cum res ipſius ab ipſo auferτur per pignoriscapionem. Nihil igitur ille ἐνεχυρασμὸς, qui Novella ſupraſcripta prohibetur, ad ἀνδρολήψια pertinet Græcorum veterum, quæ vulgo *Repreſalia* vocamus. De his nihil hic dicturi ſumus, quia ad mutuum & uſurarum modum non faciunt. Duplex igitur lege prohibetur ἐνεχυρασία, ſive pignoriscapio, una ex debitore ipſo, qua compellatur ad ſolvendum, altera, ne alius pro alio, civis pro cive teneatur, & pignus eo nomine ab eo extorqueatur. Ex his & duplex exſurgit pignoris genus, ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον, *voluntarium & involuntarium*. Voluntarium quippe eſt quod in ſecuritatem crediti excipitur à volente ex conventione: *involuntarium*, quod capitur ab invito variis ex cauſis. *Legitimum* hoc vocant doctores, quod ex lege capitur ab eo cui lex ejus rei poteſtatem facit. Sed legitimum etiam vocari æque poſſit, quod ex conventione accipitur. Cum enim pignoris obligatio & de eo accipiendo conventio, ex lege, vel ex conſuetudine, quæ inſtar legis habet, introducta ſit, & inter legitimas recenſeatur conventiones, pignus quod ex ea accipitur, legitimum pariter poteſt nuncupari. Involuntarii autem pignoris, quot ex cauſis capi illud jus moſque eſt, totidem genera conſtitui queunt, & appella-

pellationes. Quod ex causa judicati capitur judicis auctoritate; *judiciale* dicitur. Quod ex multæ causa, *multaticum*, ut cum Ædiles multæ causa pignora capiebant. Fuit & *coërcitorium*, quod coërcendæ contumaciæ causa per eum cui jus erat capiendi, capi consueverat. Capione pignorum coërcebantur senatores, qui non in senatum veniebant cum adesse deberent. Qui in jus vocatus, ire contemnebat. Tutores, qui jussi cautionem non præstabant. Magistratus municipalis, qui injuncto munere non fungebatur. Qui damni infecti nomine in possessionem missum non admittebat. Apud Græcos etiam ex causa crediti; debitore ad diem non respondente, pignoriscapio permissa, quam leges Romanæ vix admiserunt. Apud hos jure prætorio introductum & pignoris genus, quod inde appellatum *prætorium*, & *judiciale* non absurde vocari queat, quia ut olim Romæ, per prætorem, ita per judicem in provinciis decernebatur ac dabatur creditori in bonis creditoris mobilibus, animalibus, hoc est, se moventibus, immobilibus, & actionibus nominibusque, haud secus ac judiciale, quod ex causa judicati capiebatur. Justinianus leg. II Cod. de prætorio pignore, duplex statuit: unum quod ex conventionibus & pactis hominum nascitur, aliud quod à judicibus datur, & *prætorium* nuncupatur. Illud igitur conventionale, hoc judiciale. Pignoris prætorii & conventionalis hanc maximam constituunt differentiam nostri doctores, quod in pignore prætorio cum creditor missus est in possessionem rei servandæ causa, possessio non ipsi solum, sed & omnibus aliis creditoribus proficit, ideoque in portionem duntaxat is venit, & cæteris coæquatur, leg. XII D. de rebus auctoritate jud. possid. At creditoris possessio in pignore conventionali soli ipsi, non aliis prodest creditoribus. Sed rationem addere debuerunt, hanc esse, quod creditor, qui petit possessionem pignoris conventionalis, quasi in solutum

tum eam accipit, & de credito veluti transigit, cum possessione etiam dominium pleno jure habet. Si quid plus, aut minus est in pignore, quam in debito, nec superfluum reddit, nec quod deest repetit. Denique à solo principe eam possessionem impetrabat, ut supra docuimus. In Basilicorum Synopsi lib. XXV, cap. VIII, legitur, debitoribus petentibus dilationem esse dandam, eamque si opus esset prorogandam. Quod si pergerent moras ἀγνωμόνως nectere, tum pignorum ex his capiendorum jus esse. Quod cum Jure Græco antiquo plane convenit. Τοῖς χρεώσταις αἰτοῦσι δοκεῖ δίδοσθαι προθεσμίαν, εἰ δὲ δεήσοι καὶ ἐπεκτείνεσθαι· τῶν δὲ ἀγνωμόνως ὑπερτιθεμένων ἐνέχυρα λαμβάνονται. Quæ de debitoribus ex causa crediti, non ex causa judicati plane accipi debere, perspicuum est. Nam subjicit etiam de condemnato, dilationem ei dari oportere: Καὶ καταδικασθέντι δὲ προθεσμία δίδοται, τῶν δὲ μετὰ τὴν προθεσμίαν μὴ διδόντων ἐνέχυρα λαμβάνονται, καὶ εἰ ἐντὸς δύο μηνῶν μὴ δῶσι, πιπράσκονται. Sed miror, de pignoris capione in crediti sumi causa ob moram solutioni factam, quam more ac jure Romano, ut vix fuisse receptam compertum habeo, ita à Justiniano constat vetitam. Per προθεσμίαν, hoc est, diei prolationem, quam dicit dari solitam debitori, non potest intelligi spatium luendi pignoris, quod jure antiquo annuum dabatur debitori, sive rem ejus teneret creditor pignoris titulo ex conventione in contrahendo pignore adhibita, sive in possessionem à judice missus esset, ut eam pignoris loco retineret. An ea pignoris captio, quam hic innuit Basilicorum Synopsis, in debitoris bonis exercenda si in solutione cessare pergat, de illa missione in possessionem accipienda est, quæ per judicem dabatur creditori? Tunc enim bona debitoris pignoris jure tenebat creditor, eodem modo, quo si in pignus ab initio contractus ei tradita fuissent ex pacto convento. Et hoc erat pignus, quod prætoriũ dicebatur. Lex Basilicorum

eam

eam possessionem comparat pignoris captioni, immo *αὐτόχρημα* captionẽ esse significat. Nam & in pignoribus capiendis ex causa judicati non solum res mobiles, & animales capiebantur, sed etiam immobiles, quæ *pignora soli* vocantur leg. xv, tit. II D. de re judicata. Atque ita etiam videntur intellexisse Doctores, qui *pignus prætorium*, & *pignus captum* idem faciunt, ad leg. II Cod. si in causa judicati. Multum tamen distat *pignus prætorium* à pignore capto in causa judicati, ut jam paulo ante ostendimus. Pignus enim prætorium instar habet pignoris re contracti inter contrahentes. Quippe ubi de pignore nihil convenit inter debitorem & creditorem, hoc pignus constituit prætor, vel judex, mittendo creditorem in possessionem, quam pignoris loco retinet. Nemo enim unquam *ἐνεχυρασμοῦ*, aut pignoriscapionis nomine indigetavit hoc *pignus prætorium*. Et *pignoriscapio* in causa judicati præcipue locum habuit, *pignus prætorium* in causa crediti, debitore moram faciente solutioni. Immo & in causa crediti pignoris capionem locum etiam habuisse constat, sed ut plurimum quomodo apud Græcos, in re mobili. Quippe quale pignori dari tradique ex pacto solitum fuit pro securitate mutuo datæ pecuniæ, tale & pignori capi ferme consuevit, si solutio debiti dilata fuisset, nempe res mobilis. Inde eam pignoriscapionem Græci ἐνεχυρασίαν appellant, ἀπὸ τοῦ ἐνεχύρου, quod apud illos, ut jam notavimus, rei tantum mobilis & quæ tradi in manumq; potest, pignus significat. Sciendum est autem præter illa quæ notavimus, antiquitus olim pignorum captionem in caussa debiti, cessante in solutione debitore, fuisse Romanis stante republica receptam, quod etiam lege Diocletiani permissa fuerit. Hujus Constitutio in Codice Hermogeniano posita fuerat, ut ex fragmentis quæ hodie extant, clarescit. Ipsa Constitutionis verba desiderantur, sed summa ab Aniano relicta superest: *Debitor*

solu-

solutionem differens potest ad satisfactionem pignorum usurpatione compelli, quod tamen sine sententia judicis facere non licebit. Eadem habes & apud Papianum in Responsis tit.XVI, de ablatis pignoribus & fidejussoribus, ubi hæc verba non tanquam Aniani refert, sed velut ipsam Constitutionem Diocletiani Hermogenianam. Hæc *pignorum usurpatio* non alia potest esse, quam ἐνεχυρασία, vel *pignorum captio*, quam tamen ille fieri sine sententia judicis noluit. Sed & ante Diocletianum, sub anterioribus principibus usitatam fuisse, liquet ex Paulo lib.II sententiarum, tit. de Usuris: *Si quis pignora debitoris citra auctoritatem judicantis abduxerit, violentiæ crimen admittit.* Ergo qui ea abducebat auctoritate judicis, rem licitam faciebat. Idem lib.V. tit. de effectu sententiarum, & fine litium: *Eorum qui debita confessi sunt, pignora capi & distrahi possunt*, Post sententiam nimirum judicis, qui id jusserat. Quocunque modo factam postmodum eam prohibuit Justinianus Novella LII. Post Justinianum Leo restituisse videtur, ideoque reposuisse in corpore Basilicorum legem illam Diocletiani. Nam de hac pignorum captione, quam Diocletianus admiserat ex auctoritate judicis faciendam in causa crediti, Basilicorum Synopsis verba illa, quæ supra addiximus, accipi oportere, prorsus mihi persuadeo. Ἐνεχυρασμὸν autem Græcorum in rebus tantum mobilibus, quæ pignori capiebantur, & ἐνεχύρων nomine veniebant, locum habuisse, certum est. At pignoriscapio Latinorum in causa judicati etiam ad res soli extendebatur, quam proprie ἐμβατείαν, & ἐμβαδίαν Græci iidem dixerunt. Etymologicum magnum: Ἐμβατεῦσαι καὶ ἐμβατεία, ἐστὶν ἡ νομὴ λεγομένη διὰ τοῦ δ ἐμβαδία, τὸ τὸν δανειστὴν ἐμβατεῦσαι, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὰ κτήματα τοῦ ὑποχρέου ἐνεχυριασθέντα διὰ τὸ δάνειον. Ita hæc scribenda. Ad fundos ædesque hoc proprie pertinet, non ad mobilia, quamvis & de navi oppignerata id etiam dixerit Demosthe-

mosthenes, dum pignori capitur ob creditum. Sed navis comparatur τῇ οἰκίᾳ. In Exceptione contra Apaturium: Καὶ οἱ χρῆσαι κατήπειγον αὐτὸν ἀπαιτοῦντες, καὶ ἐνεβάτευον εἰς τὴν ναῦν, εἰληφότες τῇ ὑπερημερίᾳ. Qui igitur sub fiducia rei immobilis pecuniam acceperat mutuam, si ad diem non responderet, in possessionem mittebatur rei oppigneratæ creditor, & eam veluti pignori capiebat. Quod ἐμβατεύειν dicebatur. Est enim, ingredi in possessionem. Hesychius κατέχειν exponit, & καρποῦσθαι χωρίον ἢ οἰκίαν, ἢ ὅλον τὸν κλῆρον, detinere, ac possidere rem oppigneratam, sive domus sit, sive fundus, sive universa massa. Si quis creditorem possessionem fundi pignerati capere prohiberet, contra resistentem actio ei dabatur, quæ ἐξούλης δίκη Atticis appellabatur. Grammatici: Οἱ δίκην νικήσαντες ὥστε ἀπολαβεῖν χώραν ἢ οἰκίαν, ἔπειτα ἐμβατεύειν κωλυόμενοι, ἢ ἐμβατεύσαντες ἐξελαυνόμενοι, δίκην εἰσάγουσιν πρὸς τοὺς ἐξελαύνοντας, ἢ οὐκ ἐῶντας ἐμβατεύειν. Si postquam in possessionem inducti essent, ejicerentur per vim, aut per vim prohiberentur eam capessere, hac actione utebantur apud Atticos. Nec dubium, quin prætorium pignus quo creditores in possessionem à judice mittebantur rei servandæ gratia, ἐμβατεία dici possit. Non tamen ἐμβατευτικὸν jus de pignore prætorio accipiendum est leg. III, tit. IV D. de rebus eorum qui. Nam *Embateuticon* jus ibi omnino idem est quod *Emphyteuticon*. Nam synonymos dixit Ulpianus, *Si jus* ἐμφυτευτικὸν, *vel* ἐμβατευτικὸν *habeat pupillus.* Cum prædii jus esse hoc dicat, hinc planum est, ἐμβατευτικὸν, idem esse quod ἐμφυτευτικόν. Nec jus est, ut in jure docti putant, quod creditor habet ingrediendi in prædia pignerata. Nam & ἐμβατεῦσαι, etiam κατέχειν χωρίον, & καρποῦσθαι significat, ut ex Hesychio notabamus, non etiam *ingredi.* Qua de re nos alibi. Ἐμβατεύειν proprie Atticis de fundi oppignerati possessione quem accipiebat creditor, non solvente ad diem creditore.

Cum

Cum autem aliquis in causa judicati solutionem moraretur, pignoriscapio quam in rebus soli ad condemnatum pertinentibus licebat victori usurpare, non ἐμβατεία dicebatur, nec ἐμβατεύειν qui in possessionem mittebatur, sed κτημάτων ἅπτεσθαι. Demosthenes in Midiana: Λαβὼν δ' ὑπερήμερον, καὶ ἔχων, οὐδενὸς ἥψαμην πώποτε τῶν τούτου. Ulpianus: Τοῦ νόμου διδόντος, εἴ τις ἐμπροθεσμίως μὴ καταβάλοι, ἐξεῖναι ἅπτεσθαι αὐτοῦ τῶν κτημάτων. Sic legendum. Sciunt Græce eruditi, κτήματα proprie esse res soli. Polybius κτήσεις vocat possessiones, ut sunt χωρία, καὶ οἰκίαι.

CAPUT XIV.

Pignora facere ad usurarum modum minuendum. Græcis Iudæisque aliisque Orientalibus in usu fuisse. Vinciendi & nectendi significationem apud omnes fere habere. De Hebraico חבל, *& Arabico* حبل. *Italiotis ὑποδῆσαι, idem quod pignoris nexu obligare. Chaldæis* משכונא *de pignore, quod penes creditorem remanet, donec luatur. Arabibus* رهن *&* عوض *dici. Græcis etiam ὑπάλλαγμα & ἀντάλλαγμα, quod quasi permutetur cum credita pecunia.* حبس *etiam vocari Arabice, quod detineatur à creditore. Arrabonem Latinis etiam pro pignore poni. Vocem esse origine Hebraicam. Κατοχίμα. Σύσσημον, Σημάδιον de pignore. In venditione contrahenda proprie arram locum habere. Pro cujuslibet sponsionis pignore ex originis proprietate accipi. Quid sit ὑπόβολον. Vadium pro pignore, & invadiare, pignerare. Vox ἀντιβαδιάζειν explicata. Qui sint ἀντιβαδιασταί. Stellionatus crimen incurrisse. Quale fuerit hoc crimen. Græcorum ἐποικγελίαν huic crimini respondere. De hypothecis quomodo à pignoribus distinguuntur. Fiducias*

ducias etiam appellatas. Generale hoc nomen Latinis fuisse ad pignora & hypothecas. Fiduciare pro obligare jure pignoris. Tertullianus emendatus. Fiduciarius creditor. Actio fiduciæ, & judicium fiduciæ, pro judicio pigneraticio, & actione pigneraticia. Fiduciæ nomen ex antiquorum Iurisconsultorum scriptis expunxisse videri Tribonianum, & quare pro fiduciis hypothecas maluerit. Græcam esse vocem ὑποθήκη, & ex appellatione generis factam specialem de pignore quod obligatur tantum. Error Iurisconsultorum neotericorum notatus, qui fiduciam in simulata venditione cum pignore confundunt. Isidorus explicatus & emendatus. Ciceronis loci de fiduciis expositi. Fiducias esse pignora, sive hypothecas. De fiduciæ contractu cujus Boëthius meminit. In eo dominium transferri, non in pignoris contractu. Pignoris contractum, non vocari fiduciam, sed ipsum pignus, quod traditur, aut obligatur, ita vocari. De venditione sub conditione remancipationis. De lege commissoria pignorum. Non eamdem esse cum venditionum commissoria. Hanc commissoriam non fuisse dictam fiduciam, ut opinantur doctores. Quæ differentia utriusque. Cujacius reprehensus. Quid sit cedere pignore & hypotheca, vel jus hypothecæ cedere. Lex 1 Cod. de pactis pignorum explicata & correcta. De pacto commissorio esse intelligendam. Illius pacti hanc fuisse vim, ut debitore non solvente, hypothecis decederet, easque proscriberet creditor. Lege commissoria non pleno jure acquiri dominium creditori, ut falso putant doctores. Pactio in pignore, ut si pecunia non esset soluta jure emptoris id possideret creditor, non eadem cum lege commissoria. Venditionem illam fuisse sub conditione, non pignoris obligationem, & ideo permissam. Lege commissoria dominium non transferebatur ad creditorem quamvis auferretur à debitore. Id impetrare debebat creditor à

tor à Principe si nulli emptores pignoris reperirentur. Post dominium impetratum adhuc annus datus debitori veteri jure ad luendum pignus, novo biennium. Legem commissoriam pignorum non rescidisse Constantinum, sed vēditionem conditionalem, quam retro principes permiserant. Nec aliam post illum abolevisse Iustinianum, quamvis eam commissoriam pignorum nuncupet. Legem pignorum commissoriam proprie dicendam in desuetudinem sponte abiisse, eamque partim penitus amputasse, partim correxisse Iustinianum. Lex commissoria in hypothecis tantum locum habuit, non, ut censent doctores quidam, in pignoribus. Id multis confirmatum. Quid sit pignus commissum, à quo lex commissoria dicta. Committere legem, & committere in legem an differant. Aliam legem committendo, in aliam committi. Commissum de mercibus non professis. Glossæ explicata. Quid sit στέρησις, & στερήσιμον apud Græcos. Commissum in feudo ob homagium non factum. Legem commissoriam fœneratoribus hodiernis strenue exerceri, & alio quidem modo, quam quo veteribus recepta fuit. De Antichresi, quid sit. Falli doctores qui hactenus hanc vocem pro mutuo usu acceperunt. Mutuam esse vel contrariam mutui dationem. Χρῆσιν non solum usum Græcis notare, sed etiam commodationem, & mutui dationem. Inde ἀντίχρησις. Χρῆσαι est mutuare, ἀντιχρῆσαι est remutuare. Aliud esse ἀντίχρησιν, aliud ἀντιχρηστικὸν pignus. Ita posse ab initio contrahi antichresin, ut de pignore nihil conveniat. Rursus & pignus rei immobilis ita dari posse ἀντιχρηστικῶς, ut fructus ex eo percepti in vicem usurarum cedant. Quæ differentia sit utriusque generis, ἀντιχρήσεως & ἀντιχρηστικοῦ pignoris. Leges aliquot quæ de his agunt, exposita. In antichresi & antichrestico pignore majora emolumenta fructuum quam legitimus sit usurarum modus

dus, non vitiare contractum, nec illicitum facere. Non obstare leg. VIII D. in quibus causis. Ea lex fuse explicatur & corrigitur. Antichresis vera & impropria aliquot exempla allata. Ἀντίχρησις ita dicitur, ut ἀντίχαρις, & ἀντιδωρεά. Huic respondere vocem Latinam promutuum. Aliam tamen significationem apud auctores habere. Non esse ἀντίχρησιν, sed πρόχρησιν, vel πρόχρειαν. Pramutuum proprie esse, ut proludium dicitur pro praludium. Quod in antecessum datur ab eo qui ante tempus solvit, promutuo id dari. In antecessum etiam dari quod non petētibus creditur. Locus Seneca expositus. Apud Scævolam promutuum sumi pro simplici mutuo, vel eo quod vice mutui datur. Antichresin etiam usurpari improprie de Antichrestico pignore. Iustiniano pignora rerum immobilium quæ ἀντιχρητικῶς dantur, non vocari solita ἀντιχρήσεως nomine, sed ἰδικῶ ἐνέχυρα.

PIgnora adhuc tenebimus tractabimusque hoc capite. Quo jure nescio. Non inani certe titulo ad usurarum modum, qui nobis hujus scriptionis finis est. Nam ut reddere securum creditorem idonea sunt, ita & minores usuras ex securitate crediti facere debent. Et vero fecere olim. Πότερον, inquit Demosthenes contra Timotheum, ὡς Φίλιππος οὐκ ἂν ἡδέως τόκον ἐλάμβανεν, εἴπερ ἀσφαλῶς αὐτῷ ἦν τὸ ἀργύριον δεδανεισμένον, καὶ ἐπ' ἐνεχύρῳ. Quibus ex verbis perspicitur eo tempore multos, qui scirent pecuniam sibi in tuto locatam, pignoribus acceptis, de usuris accipiendis minus fuisse sollicitos. Obligationes autem traditionesque pignorum non minus olim Judæis, quam Græcis in usu ac more fuisse, certum est, sed illud item mihi compertum, Septuaginta interpres ἐνεχυρασμοῦ appellatione non has sed solas pignorum captiones, quas vocant barbari *pignerationes*, intellexisse. Pignus in Exodo vocatur

חבל *chabol*, unde verbum חבל, *pignus capere*, à ligando & nectendo. Nam חבל *chabel* est funis. Atque idem etiam Arabibus significat, حبل *habl.* & inde verbum حبل *habala*, vincire, nectere. Unde genus hederæ, de qua nos in Botanicis, حبل المساكين *funis pauperum*, quia zonas ex ea pauperes sibi concinnabant. Sane & Græcis Italiotis, qui incolebant eam partem Italiæ, quæ major Græcia appellata est, ὑποδῆσαι pro *obligare rem pignori* dicebatur. Hesychius: Ὑποδῆσαι, ἐνέχυρα θεῖναι. Ἰταλιῶται. Sic enim scribendum, pro vulgato, ἐνεχυρασθῆναι. Idem: Ὑπόδεσμα, ἐνέχυρα. Et mox: Ὑποδέσμιος, ἢ ὑπόδημιος, ὁ ὑποτεθείς. *Nexus, obligatus, pignori, vel hypotheca datus.* Ergo & Latini inde *nectere* acceperunt pro oppignerare, quod est Italiotarum ὑποδῆσαι, & *nexum* pro ὑποθήκη. Glossæ: *Nexam*, ὑποκειμένην. De qua voce in superiore libro. Chaldæus interpres reddidit משכנא *mascono*, à verbo שכן, quod est *habitare*, quia nimirum pignus penes eum maneat, qui mutuum dedit donec debito soluto luatur. Hoc est, quod Græci definiunt ἐνέχυρον esse τὸ παραδοθὲν τῷ δανειστῇ. Nam ὑποθήκη non est משכנא, quia non penes creditorem habitet, sed ex definitione Græcorum Jurisconsultorum, proprie est τὸ παραμένον μὲν τῷ χρεώστῃ, ὑποκείμενον δὲ τῷ δανειστῇ. Ita tamen Chaldæi paraphrastæ vertunt, quod Hebræis & Arabibus significationem habet pignoris traditi. Ergo dictum potius videtur, quod penes creditorem manet pignus donec luatur. Quod Græcis proprie ἐνέχυρον, hoc est, pignus, quod tradi potest, hoc Arabibus رهن & عوض. *Saadias* ita vertit in Deuteronomio, quod Hebraice dicitur עבט. Quæ vox in Arabico significationem habet suffectionis & subrogationis. Unde & *mutuum* ab eadem radice

dice apud ipsos nomen habet. Pignus autem hoc habet, ut veluti subrogetur in locum debiti, & pro ipso permutetur. Das mihi mutuam pecuniam, do tibi rem meam ἰσοδυνάμον, quæ sit pro pignore, donec debitum exsolvam, aut etiam pro solutione ipsa si non solvam, pretio ex ejus venditione redacto, quod debiti summam æquiparet. Hoc est, عوض *hivad*, id est, permutatio, vel commutatio. Unde Græci in definitione pignoris ἀντάλλαγμα εἰς ἀσφάλειαν interpretantur, quod contra datur, ac permutatur in securitatem debiti. Alii ὑπάλλαγμα vulgo vocabant pro ἐνεχύρῳ. Glossæ veteres *pignus*, ὑπάλλαγμα exponunt. Phrynichus in Ecloga vocum Atticarum vulgari sermone tritum illud vocabulum fuisse indicat, ἀντὶ τοῦ ἐνεχύρου. Quod ille qui meros tantum probat Atticismos, omnino improbat, & inscitos indoctosque ita loqui dicit: ὑπάλλαγμα, ἀμαθῶς ἀντὶ τοῦ ἐνέχυρον. Quantumvis hanc vocem pro plebeia & sordida habeat, egregie exprimit naturam ac proprietatem pignoris, & plane respondet dictioni Arabicæ عوض. Glossæ: *pignus*, ἐνέχυρον, ὑπάλλαγμα. Aliud est vocabulum, quo pignus significant, رهن. Lexicon Juridicum Arabicum, quod à præstantissimo Golio habui, id nominis generali significatione apud Arabes notat idem esse quod الحبس *elhabs*. Quod detentionem, retentionem, & constrictionem denotat. Unde & pro carcere sumitur. Avicennæ حبس الدم, retentio est sanguinis. In jure autem idem Lexicon definit الرهن *Errhen*, حبس الشي بحق يمكن اخذه منه كالدين ويطلق على المرهون. Hoc est, *Detentio rei pro debito, quam rapere licitum est, tanquam*

quam ob debitum, & sumitur pro re ipsa oppignerata. Ita sane & pignus & hypotheca Latinis non solum pro obligatione, sed etiam pro re ipsa hypothecæ data ponitur. Forsitan & melius sit, حبس *obligationem* vertere, & *nexum*, quam detentionem. Nam & حبس ligandi etiam, & constringendi notionem gerit. Quia tamen hæc omnia pertinent ad id genus pignoris, quod χειροδότως traditur, ut ferme mos est Orientalibus, qui omnes suos contractus traditione de manu in manum in re præsenti celebrant, detentionem retinebimus. Sane & رهن & عوض de hoc pignore χειροδότῳ accipienda. Hoc pignoris genus etiam *arrabonis* nomine aliquando venit Latinis. Sane apud Terentium in Heautontimorumeno *arrabo* pignus est in his verbis:

— Fuit quædam anus Corinthia
Hic, huic drachmarum argenti hac mille dederat mutuum.
CH. *Quid tum?* SY. *Ea mortua est, reliquit filiam adolescentulam.*
Ea relicta huic arraboni est pro illo argento.—

Quod recte Eugraphius interpretatur, *pignori*. Nam paulo post *oppignerare* dixit de eadem quæ arraboni fuerat relicta, idem Comicus:

Num jussi? num illa oppignerare filiam
Me invito potuit?—

Apud Apuleium in I. Metamorphos. *arrabo* etiam pro pignore positum legitur in his verbis: *Fœnus quoque copiosum sub arrabone auri & argenti crebriter exercens*. Et apud Q. Claudium in Annalibus citante Agellio, *arrabo* pro obsidibus, qui pignorum nomine teneri solent, & sic vocantur: *Cum tantus arrabo penes Samnites populi Romani esset*. De sexcentis obsidibus. *Et id maluit*, inquit Agellius, *quam pignus dicere, quoniam*

niam vis hujus vocabuli in ea sententia gravior acriorque est. Certe *arrabo* de eo tantum pignore sumitur, quod in manum traditur, ac tenetur re ipsa & σωματικῶς ab eo qui id accepit, cum pignoris vox sæpius & de re quæ nexu tantum obligatur, dici soleat. Ea pignora, quæ sic manu tenentur, ut est proprie arrabo, Græci κατοχὰς χρήματα vocarunt. Nam, ut supra notavimus, κατέχεσθαι de his pignoribus magis dicebant, quæ corporaliter detinebantur. Mœris Atticista in Lexico: Κατακώχιμα, τὰ κατεχημένα ἐνέχυρα. Et hoc proprie *arrabo*. Quæ vox Hebraica est, ut jam alii notarunt, ערבון. Cujus ter occurrit mentio in Gen. cap. XXXVIII, ubi in eadem notione ponitur, quam & apud Græcos habet, pro arra nimirum, quæ in hoc datur in antecessum, ut sciat is cui datur, futurum id quod ei promissum est. Inde *arra sponsalicia*. In illo Geneseos petit arrabonem à Juda Thamar, quo secura sit facturum eum quod pollicitus erat, de hœdo sibi mittendo. Quo loco Onkelos vertit, pro Hebraico arrabone, משכונא *mascono*, quæ vox generalis est pro omni pignore, atque ita in sequentibus reddit Hebraica עבט, & חבל. Sed & Persa paraphrastes Tavosius similiter reddit گرو, quod est ἐνέχυρον. Saadias quoque الرهن exponit, idque pignus est. Unde استرهن ἐνεχυράζειν, *pignus capere* apud eumdem. Certe & ἐνέχυρον Græcis non tantum pro re, quæ ob debitum oppigneratur, sed etiam pro omni re, quæ datur in signum & argumentum promissi effectum habituri, ut & Romanis *pignus*. Demosthenes adversus Phormionem: Νῦν δ' ὅτι τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἔχω, οὗτός τε οἴεται δεῖν ἀθῷος εἶναι, οὐδὲν βέβαιον ἐνέχυρον καταλιπὼν ὧν πείθει ὑμᾶς ψηφίσασθαι. *Et iste indeminem se esse oportere putat, nullo satis firmo argumento relicto pro iis quæ à vobis decerni postulat.* Hinc σύμβολον & σύσσημον ea notione, idem quod ἐνέ-

χυρον. Pollux lib. III, cap. IX: Ἐνέχυρον, σύσσημον. Ita legendum, non λύσημα. Veteres Glossæ: Σημάδιον, *pignus*. Hedylus σύσσημον posuit pro arra, vel arrabone:

Θὲς μόνον ἢ ζώνην, ἢ ἐνώτιον, ἤ τι τοιοῦτον
Σύσσημον. —

Ita enim rectè vir doctissimus ad Arnobium emendavit. Idem est ἀῤῥαβὼν, quem in Genesi petit Thamar sibi à Juda dari: Ὁ δὲ εἶπε, τίνα ἀῤῥαβῶνα σοι δῶ; ἡ δὲ εἶπε, τὸν δακτύλιόν σου, καὶ τὸ ὁρμίσκον, καὶ τὴν ῥάβδον, τὴν ἐν χειρί σου. Hellenisticam esse vocem contenderent, qui eam dialectum nobis confinxere, quia mentio ejus fit apud Esaiam pro Hebraico נס, pro signo, vel insigni, quod in altum tollitur. Pro signo, symbolo & arrabone Græci etiam Attici, atque in his Menander, usurparunt. Quam tamen Atticam non esse multis pertendit Phrynichus, nec movetur auctoritate Menandri, quam magnopere elevat. Σύσσημον autem nihil aliud quam σημεῖον, signum quodcunque. In venditione autem & emptione, cum proprie ἀῤῥαβῶνα esse velint Græci, quod pignus ab emente datur vendenti in antecessum solutionis integri pretii, & ad securitatem venditoris, ut rem esse emptam sciat, omnis quidem arra pignus est, sed non omne pignus arra. Quæ tamen, ut dixi, confunduntur Græcis Latinis, & Orientalibus fere omnibus. Ut enim arrabo pignus est, quod in emptionis & venditionis contractu intercedit, ita econtra pignus, quod in mutuatione intervenit ad securitatem creditori præstandam, etiam *arrabo* vocatur. Sic βεβαιωτὴς, & pro secundo auctore in venditionibus, & pro sponsore in rebus creditis Græcis appellatus est. Ἀῤῥαβῶνα Græci definiunt, τὴν ἐπὶ ταῖς ὠναῖς παρὰ τῶν ὠνουμένων προκαταβολὴν ὑπὲρ ἀσφαλείας. *Solutionem in antecessum factam in emptionibus ab emptore ad securitatem venditoris.* Hæc pretii partem faciebat, quod erat solvendum. Varro: *Arrabo, sic*

dicta, ut reliquum reddatur. Immo à Græco ἀῤῥαβών. Menander:

> Μικρὸν μὲν ἀῤῥαβῶνα μ' ἔδωκε καταβαλεῖν
> Ἔπειτεν. —

Poteſt & dici ἐνέχυρον τῆς ὠνῆς. Certe illud Hebraicum ערבון *arrabon*, unde Græcum, à verbo venit ערב, quod Hebræis æque & Chaldæis, *fidejubere* ſignificat, & *ſpondere*. Hinc ערוב, *ſponſor* Chaldæis. Accipitur etiam pro *oppignerare*. Quo minus mirum eſt & pro pignore rerum creditarum accipi, cum ab origine potet, quidquid ὑπὲρ ἀσφαλείας contractus ab uno contrahentium alteri traditur. Geneſ. XLIV, verſ. XXXII: כי עבדך ערב את־הנער. *Quoniam ſervus tuus ſpopondit pro puero.* Septuaginta: Ἐκδέδεγμαι τὸ παιδίον. Nam ἐκδέχεσθαι eſt *fidejubere*, idem quod ἀναδέχεσθαι. In Chaldaica paraphraſi Onkelos, מעבר *fidejuſſor*, ἐκδοχεὺς, ἀνάδοχος. Arabum interpretes ضمن, quod eſt, *ſpopondit*. Primigenia verbi ערב ſignificatio tam Hebræis, quam Chaldæis *miſcere* denotat & *confundere* & *invicem permutare*, quod faciunt mercatores, negotiando, permutandis mercibus, ſpondendo alter pro altero, & oppignerando. Ideo & ad hæc omnia porrigitur hujus verbi notio, unde nomen ערבון ἀῤῥαβὼν deſcendit. Ὑπόβολον etiam Græcis pro pignore ſumitur, vel re pignerata, quæ creditori ſubjicitur, καὶ ὑποβάλλεται. Pollux lib. III, cap. IX: Τὸ δὲ ὑποχρεὼν χωρίον, καὶ ὑπόβολον. Euſtathius ad A. Odyſſ. Ἐκεῖθεν καὶ τὸ ὑπόβολον, οὐ μόνον τὸ παρὰ τοῖς νομικοῖς, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑποβεβλημένον ἤγουν ὑποκείμενον πρὸς δάνειον καὶ τόκον, εἴτε ἀγρὸς, εἴτε οἶκος, εἴτε ἄλλό τι. Citat deinde verſus hos Pherecratis:

> — Οὐχ ὁρᾷς τὴν οἰκίαν,
> Τὴν Πολυζήλου κειμένην ὑπόβολον.

Ita enim legendum eſſe, verſus ratio oſtendit, non ὑπόβολον. Niſi quis malit legere, κειμένην, & ὑπόβολον. Nam κεῖσθαι ſimpliciter dicebant de his, quæ erant op-

pignerata, pro ὑποκεῖσθαι. Certe ὑπώβολον ineptum videtur. Eustathius tamen ita legit, ut ex verbis, quæ subjicit, apparet. Δηλοῦσι καὶ ἕτερον τὴν ὑπώβολον, ἐκλεῖπον τὴν παραλήγουσαν, καὶ δηλοῖ τὸ ὑποκείμενον ἐπὶ ὀβολιαίῳ τόκῳ. Quæ interpretatio est ridicula. Nam ὀβολιαῖος τόκος esset *sextantarium fœnus* Romanorum, quale nusquam Græcis eo tempore usitatum fuisse liquet, cum minima usura earum quæ tunc in usu, fuerit centesima, quæ sex sextantes habuit. Omnino igitur, aut ὑπώβολον dixit licentiose Pherecrates pro ὑπόβολον, ut ἱππωμέδοντος στίχος Æschylo, pro ἱππομέδοντος, aut certe legendum in versu Comici, qui hujusmodi licentiam vix admittit, κειμένην ἐνυπόβολον. Quæ pignerata est, ἐνυπόβολος recte dicitur, quia ὑπόβολον pignus ipsum appellatur. Hinc Suidas ὑπόβολον, τὸ δακτυλίδιον interpretatur. Annulus pronubus, qui pro arrabone in sponsalibus dabatur, ita vocatus est. *Pignus* appellat Satyricus, ut in superiore libro notavimus: *Et digito pignus fortasse dedisti*. Τὸ ὑπόβολον. Hinc & *arra sponsalicia* Græcis eo nomine postea nuncupatæ sunt, & deinde ipsa etiam donatio ante nuptias, postremo & id genus donationis propter nuptias, quod *dotarium* vulgo appellamus. De quo in superioribus satis superque dictum est. Quod *vades* olim dicebantur sponsores qui pro altero vadimonium promittebant, nomen inde factum est à barbaris *vadium*, pro pignore, quod *guadium* & *guagium* ex eo vocamus, ut *pregium*, & inde *plegium*, pro prædio, vel præde. Et inde verbum *invadiare* pro ἐνεχυριάζειν, & *oppignerare*. Sępe legi in variis instrumentis donationum & testamentorum, ante annos sexcentos scriptis, fundum ea conditione donari, vel legari, *ne vendi, invadiari, aut quocunque alio modo alienari posset*. Græci quoque recentiores βάδιον pro pignore, & verbum βαδιάζειν pro invadiare. Unde ἀντιβαδιασταὶ in Basilicis, qui rem jam alteri oppigneratam, iterum alii pignori dant.

Hi

Hi olim ſtellionatus tenebantur. Synopſis lib. LX, tit. XXX: Περὶ καπηλευόντων ἤτοι παλιέργων, καὶ δολίων, τῶν τὸ ἑτέρῳ ὑποκείμενον ἢ πραθὲν ὡς ἴδιον, καὶ ἀνεύθυνον, πρὸς ἕτερον μεταφερόντων, οἵ τινες καὶ τῷ στελλιονάτυς ὑπόκεινται ἐγκλήματι, ὡς ἀντιβαδιασταί. Sic enim ibi ſcribendum, non ἀντιβοιδιασταί. Stellionatus crimen, ut ait Juriſconſultus leg. III, tit. ubicunque. D. de ſtellionatu, *maxime in his locum habet, ſi quis forte rem alii obligatam diſſimulata obligatione per calliditatem alii diſtraxerit, vel permutaverit, vel in ſolutum dederit.* Verius tamen videtur, eos ἀντιβαδιαστὰς dici ceu *contravadiatores*, non qui rem jam mihi obligatam alii obligaverint, vel diſtraxerint, ſed qui non ſua, quaſi ſua in inſtrumento alicui dederint. De quibus habetur in leg. ult. D. eod. Par enim ratio eſt ejus, quoad ſtellionatus crimen, qui rem alteri jam obligatam mihi obligavit, & qui alienam ſciens prudenſque, nec me de eo fecit certionem. Leg. XXXVI D. de pigneraticia. Sed hic qui rem alienam obligat alteri ſciens non poteſt dici ἀντιβαδιαστής. Nam ἀντιβαδιαστὴς eſt qui rem ſibi pignori datam, alii dat pignori, qui & μετενεχυριαστὴς dicitur, vel etiam ἀντενεχυριαστὴς, melioribus Græcis. Ita interpretor legem ſupraſcriptam de eo qui pignora non ſua, juravit in inſtrumento eſſe ſua, ac dedit. Pignora quippe non ſua ſunt, quæ habet ab alio debitore ſibi oppoſita. Atqui hoc non cadit in crimen ſtellionatus ſi quis rem ſibi pigneratam alii pigneraverit. Immo vel pignoris utilitas in eo verſatur, ut non ſolum vendi poſſit, ſed etiam pignerari alii invito domino. Vide leg. I Cod. ſi pignus pignori datum ſit. Sed hic duo concurrunt ad ſtellionatum, quæ ſingula diviſa non facerent, perjurium, & alieni pignoris obligatio. Si quis igitur juraverit in inſtrumento ſuum eſſe pignus, quod ab alio pignori acceperit, crimen ſtellionatus ſit. Perjurium per ſe non plectitur, nec ulla ejus pœna legibus prodita eſt. Pignoratio autem alieni

alieni pignoris etiam permissa est legibus, sed in eo demum, qui fatetur alienum esse, atque ita dat. Stellionatus porro judicium famosum esse etiam adversus hujusmodi ἀλλοβαδιαστὰς, ut adversus omnes quibus competit hoc crimen, constat ex leg. XIII D. de his qui notantur infamia. Ubi diserte Ulpianus scribit, *crimen stellionatus infamiam inrogare damnato, quamvis non sit publicum judicium.* Nec obstat lex II ejusdem Ulpiani D. Stellionatus, quæ contrarium plane dicit, stellionatus nempe judicium *famosum quidem non esse, sed coërcitionem extraordinariam habere.* Quis credat Ulpianum adeo manifeste secum pugnantia scripsisse? Nec enim mihi probatur conciliatio magni Jurisconsulti, qui ita solvit, si cum crimine concurrat actio civilis famosa, famosum esse stellionatus judicium: sin minus, non esse. Nam absolute dixit Ulpianus in supradicta leg. XIII, Stellionatus crimen infamiam irrogare damnato. Præterea cum in criminibus hoc stellionatus sit persequutio, quod in privatis judiciis est de dolo actio, tanto magis infamat stellionatus judicium per se, etiamsi non conjunctam habeat actionem civilē famosam. Depositi damnatus infamis est, quia propter dolum condemnatur. Qui stellionatus judicio fuerit condemnatus, quod crimen in criminalibus respondet actioni de dolo famosæ, cur non habebitur infamis? Hæc differētia est quod actio de dolo ordinaria est, stellionatus crimen est extraordinarium. Scripserat itaque Ulpianus: *Stellionatus judicium famosum quidem est, sed coërcitionem extraordinariam habet,* sublata negatione. A Triboniano adjectam liquet, parum memore eorum, quæ scripta reliquisset in titulo de his quæ notantur infamia, quod sententiæ Ulpiani eam convenire hoc loco judicaret. Famosa multa judicia ordinariam habuerē persequutionem, ut illud depositi de dolo. Ideo ait Jurisconsultus, famosum quidem esse stellionatus judicium, sed tamen non

non ordinariam habere persequutionem, ut cetera quæ in privatis judiciis famosa sunt, verum extraordinariam. Hoc ea de causa Ulpianus dixit, quia stellionatus non inter publica judicia, quorum quæ capitalia non sunt, famosa sunt. At stellionatus cum non sit de publicis judiciis quæ extra ordinem exercentur, & famosa quædam sint ex privatis quæ ordinariam habent executionem, non tamen esse privatum, quia extra ordinem coërcetur, neque etiam publicum, quia ex lege publici judicii non veniat, cum nihilominus sit famosum. Idcirco leg. 1 D. eodem, dicitur, *stellionatum, neque privatis actionibus, neque publicis judiciis contineri.* Stellionatus crimini respondet Atticorum εἰσαγγελία. Cum enim tradat Jurisconsultus, ubicunque titulus criminis deficit, illic stellionatum objici, similiter & Græci docent, εἰσαγγελίαν τετάχθαι ἐπὶ τῶν ἀγράφων δημοσίων ἀδικημάτων. Rhetores vocant *inscriptum maleficium*, cujus nomine alicui εἰσαγγελία intentatur. Ita enim νόμος εἰσαγγελικὸς ferebat, ἐάν τις περὶ ὧν οὐκ εἰσὶ νόμοι, ἀδικῶν ἁλίσκηται, ἢ ἄρχων, ἢ ῥήτωρ εἰς τὴν βουλὴν εἰσαγγελίας δίδοται κατ᾽ αὐτοῦ, κἂν μὲν μέτρια ἀδικεῖν δοκῇ, ἡ βουλὴ ποιεῖται ζημίας ἐπιβολὴν, ἐὰν δὲ μείζω, παραδίδωσι τῷ δικαστηρίῳ, τοῦ δὲ τίμημα ὅτι χρὴ παθεῖν ἢ ἀποτῖσαι. Ita legenda apud Pollucem. Contraria tamen huic sententia apud Harpocrationem extat, de duobus his generibus εἰσαγγελίας. Nam in quibus criminibus publicis major pœna competit, & in quibus mora omnis publico damnosa, eorum persecutionem dari, & εἰσαγγελίαν fieri in senatu, vel apud populum, εἰς τὴν βουλὴν, ἢ τὸν δῆμον, quo judicio condemnatis maximæ pœnæ multæve solerent irrogari. Alterum genus εἰσαγγελίας facit ἐπὶ ταῖς κακώσεσι, de omnibus maleficiis scilicet, in quibus deficit titulus criminis. Hæc εἰσαγγελίας δίκη ante Ἄρχοντα, sive Magistratum agitabatur. Hujus δικαστήριον videtur proprium facere Pollux. Cum enim varia essent Athenis δικαστήρια, κατ᾽ ἐξοχὴν, τὸ ἀρ-

χεῖον,

χοῖτος, ita vocabatur. Prior igitur εἰσαγγελία de maximis & publicis criminibus, quæ tamen titulum non haberent, neque legem ſcriptam, dabatur. Ut contra illos qui populi imperium concuterent, aut majeſtatem ejus imminuerent, κατὰ τῶν καταλυόντων τὸν δῆμον, vel ut in aliis legitur, τὴν δημοκρατίαν. Secunda de variis fuit maleficiis innominatis, quibus proprie ſtellionatus nomen convenit. *Si quis impoſturam*, inquit Juriſconſultus, *fecerit, vel colluſionem in necem alterius, ſtellionatus poterat poſtulari.* Attici εἰσαγγελίας poſtulari dixiſſent. Additque Ulpianus, *generaliter deficiente titulo criminis hoc crimen locum habere, nec opus eſſe ſpecies enumerare.* Ergo utramque εἰσαγγελίαν comprehendit, majorum minorumq; criminum, quibus titulus deeſt, ἐφ' οἷς ἀρχὴ καθέστηκε, μήτε νόμοι κεῖνται τοῖς ἄρχουσι καθ' οὓς εἰσάξουσιν. Hinc idem Ulpianus, pœnam ſtellionatus nullam eſſe legitimam, dicit, cum nec crimen legitimum ſit. Tertiam addit εἰσαγγελίας ſpeciem Harpocration, κατὰ τῶν διαιτητῶν, quæ & ipſa ad ſtellionatum pertinet, contra judices pedaneos danda, qui alteram ex partibus injuſte condemnaſſent. In judicium vocati hi infames fiebant. Quæ pœna propria eſt ſtellionatus. Atque hæc obiter. Ad pignora redeamus. Immo ea relinquamus, ut ad *hypothecas* Juſtiniano ſic proprie dictas, & à pignoribus diſtinctas, veniamus. *Fiducia* de his magis proprie dicebatur, quamvis & de pignoribus etiam uſurpata ſit. Cum enim *fiduciam* utroq; genere capiat creditor debiti recuperandi, merito utrumq; tam pignus, quam hypotheca hoc nomine appellatur. Gloſſæ veteres: *Fiducia*, ὑποθήκη, ἐνέχυρον. Paulus tamen in ſententiis titulum habet, *de pignore fiduciave.* Pro quo alii Juriſconſulti à Triboniano interpolati ſolent dicere, *de pignore hypothecave.* Sidonius Apollinaris lib. IV, Epiſt. XXIV: *Pecuniam pater tuus Turpio, vir Tribunicius, mutuam pridem, ſi recordaris, à Maximo Palatino poſtulavit, impetravitq;*
nil

nil quidem fiduciæ pignorisque, vel argenti sequestrans, vel obligans prædiorum. Quibus verbis *fiduciam* plane pro hypotheca Justinianea posuit. Nam *obligatio prædiorum*, ad eam referri debet: *argenti sequestratio*, ad pignus. Per argentum vero intelligit factum, quod vice pignoris dari solet. Glossæ Græco-Latinæ: Ὑποθήκη, *hypotheca, obligatio, fiducia* Res immobiles, & quæ solo continentur, fiduciari perspicuum est ex veteri inscriptione monumenti ætate Trajani posita à quodam M. Ulpio ejus liberto, qui sibi suisque id se testatur fecisse *ea conditione, ne fiducient, ne vendant, neve alio quo genere id sepulcrum, sive monumentum sit, alienare ulli potestas sit.* In alia inscriptione in simili conditione monumenti non alienandi, *pignori obligare* ponitur pro fiduciare. *Hoc monumentum cum ædificio, neque mutabitur, neque vaniet, neque donabitur, neque pignori obligabitur. Sed nec ullo modo alienabitur, ne de familia exeat.* Paulus lib. III Sent. cap. de legatis: *Rem legatam testator si postea pignori, vel fiduciæ dederit, ex eo voluntatem mutasse non videtur.* Satin liquet ex his omnibus, non aliud esse discrimen inter *hypothecam*, & *fiduciam*, quam quod alterum Græcum est, alterum Latinum? Hinc *fiduciatum*, τὸ ὑποτεθὲν, idē quod *oppigneratum, & hypotheca datum.* Tertullianus, qui & ipse Jurisconsultus fuit, de Idololatria: *Pecuniam de Ethnicis mutuantes sub pignoribus fiduciatis jurati cavent, & sic negant.* Ita enim legendum, non ut vulgo est, *sub pignoribus fiduciati.* Non enim ipsi qui dant pignori, *fiduciati* dicuntur, sed res ipsæ quæ dantur. *Pignora* autem *fiduciata* Tertulliano, τὰ ὑποτεθέντα ἐνέχυρα, vel τὰ ὑποτεθέντα εἰς ἐνέχυρον. Nam Græci ὑποθεῖναι ἐνέχυρον dicunt, ut supra ostendimus, quod est *fiduciare pignus*, id est, ad fiduciam creditoris pro debito obligare. Glossæ optimæ: *Fiduciat*, ὑποτίθεται. Et *fiduciatus*, ὑποτιθέμενος. Ita *fiduciatus servus* Paulus lib. Sent. II, cap. de lege com-

commissoria: *Quidquid creditor per fiduciatum servum quaesivit, sortem debiti minuit.* Et recte *oppigneratum servum* Anianus exponit. Male enim *fiduciarius* editur. Nam *fiduciarius*, ὁ ὑποθηκιμαῖος in veteribus Glossis, de creditore exponendus, ut *pigneraticius*, ὁ ἐνεχυριμαῖος. *Hypothecarius* quoque creditor dicitur. In aliis *fiduciarius* etiam aliud significat, ut notavimus in priore volumine. Toto illo capite de lege commissoria Paulus *fiducias* pro pignoribus, vel hypothecis usurpat. *Debitor*, inquit, *distractis fiduciis à creditore de superfluo adversus eum habeat actionem.* Id est, distractis pignoribus, sive hypothecis. Et *rem fiduciae dare*, idem est quod hypothecae dare. Idem lib. II de modo, id est, spatio: *Haeredibus debitoris adversus creditorem, qui pignora, vel fiducias distraxit, nulla actio datur, nisi à testatore inchoata ad eos transmissa sit.* Dederis hunc locum Triboniano in Digesta Justiniani sui referendum, non sic ibi haerere pateretur, sed statim mutaret, *qui pignora, vel hypothecas.* Idem facturum fuisse praesto & in his ejusdem Pauli verbis ex lib. I, tit. cap. de minoribus XXV annorum: *Minor adversus distractiones eorum pignorum, vel fiduciarum quas pater obligaverat, si non ut oportuit à creditore distracta sunt, restitui in integrum potest.* Et lib. V, tit. XXVI: *Fiduciam vero & pignora apud se deposita persequi, & sine auctoritate judicis vindicare non prohibetur. Iudicium fiduciae*, apud eumdem idem est quod judicium hypothecae: *Si creditor rem fiduciatam fecerit meliorem, ob ea recuperanda, quae impendit judicio fiduciae debitorem habebit obnoxium.* Dicitur & *pigneraticium judicium* leg. XXIV D. de pigneraticia actione. In pigneraticio autem judicio, sive fiduciae, veniebat, & si res fiduciatas, vel pignori datas meliores fecisset creditor, contraria actione ei danda ad recuperanda quae impendisset, leg. VIII D. eod. Sic accipiendum & *judicium fiduciae*, pro pigneraticio,
apud

apud Modestinum in collationibus legum Mosaicarum cap. de deposito: *Sic enim & in fiduciæ judicio, & in actione rei uxoriæ, & dolus, & culpa, deducitur, quia utriusque contrahentis utilitas intervenit.* Nullum enim est dubium, quin in pignore dando utriusque contrahentis utilitas interveniat. Datur quippe pignus, ut ait Gajus lib. III, Inst. cap. XV, *utriusque gratia, & debitoris, quo magis ei pecunia credatur, & creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum.* Apud eumdem Paulum *actio fiduciæ* vocatur pigneraticia actio, quæ datur debitori adversus creditorem recuperandæ *fiduciæ* gratia, hoc est, pignoris, vel hypothecæ: *Si creditor rem fiduciæ datam uni ex heredibus, vel extraneo legaverit, adversus omnes heredes actio fiduciæ competit.* Id est, actio pigneraticia. Item: *Si inter creditorem & debitorem convenerit, ut fiduciam sibi vendere non liceat, non solvente debitore creditor denuntiare ei sollemniter potest, & distrahere. Nec enim ex tali conventione fiduciæ actio nasci potest.* Id est, ubi post sollemnem denuntiationem debitori non solventi factam, *fiduciam*, id est, pignus distraxerit creditor, fiduciæ actio sive pigneraticia nulla competit debitori ad repetendum pignus. *Judicium* quoque *fiduciæ* Papinianus dixerat, pro pigneraticio, libro definitionum secundo, sub titulo de judicatis, cujus verba retulit auctor collationis legum Mosaicarum & Romanarum ad tit. II hoc modo: *Per hominem liberum noxiæ deditum si tantum acquisitum sit, quantum damnum dedit, manumittere cogendus est à prætore qui noxæ deditum accepit, sed fiduciæ judicio non tenetur.* Quod si hæc verba regessisset Tribonianus in Digestorum libros, sine dubio istud *fiduciæ judicium* ibi locum habere non passus esset, sed pro eo supposuisset *pigneraticium*. De pigneraticio autem judicio accipiendum in ea Papiniani lege, nos infra pluribus ostendemus, capite hujus voluminis ultimo. Non possum

porro satis mirari, ex omnibus Jurisconsultorum scriptis, quæ compilavit Tribonianus, ita *fiduciæ* vocem exturbatam cum puliusculo fuisse, ut nullum hodie ejus vestigium compareat, neque in Digestis, neque in Codice. Atqui in paucis fragmentis, quæ alia via ex antiquitate nobis servata sunt quam per manum Triboniani, ubicunque materia pignorum incidit, ibi & *fiduciæ actio*, & *fiduciæ judicium*, & *fiduciatæ res* pro oppigneratis tot locis occurrunt, ut non magis id nos debeat advertere, quam *hypothecæ* mentionem nullibi apud eos extare. Apud Papinianum, Paulum Modestinum, *judicia fiduciæ* cur legimus, & *fiduciæ actiones*, quibus nihil loci relictum est in jure Justiniani per Tribonianum collecto ex illis ipsis antiquis Jurisconsultis? Cur denique antiquæ VVisigothorum leges, & Longobardorum, qui multa ex Romanis hauserunt imitatique sunt, nullam habent *hypothecæ* mentionem, sed *pignorum* tantum, & *fiduciæ?* Glossæ Philoxeni quarum collectionem vetustiorem esse liquet Justinianea juris collectione, quæque plurima habent ex priscorum Jurisconsultorum commentariis petita vocabula, *hypothecam* nusquam recensent, sed *pignus* tantum & *fiduciam*, & verbum ex eo factum *fiduciare*, pro obligare jure hypothecæ. Auctores quoque Latini, qui ante Justinianum scripsere, nunquam utuntur nomine *hypothecæ*, sed *fiduciæ*. Antiquæ etiam inscriptiones *non fiducianda monumenta*, id est, oppigneranda, nobis suggerunt. Anianus etsi valde recens, ut Gothorum principum consiliarius, sæpe hanc vocem in suis expositis, ut eas vocant libri veteres, sic usurpat. Ut ad V Pauli sententiarum: *Precario, qui per preces postulat, ut ei in possessionem permissu domini, vel creditoris in fiduciam commorari liceat.* Id est, in re hypothecæ titulo obligata, domo utputa, aut villa, vel agro. Idem ad I cap. de minoribus: *Minor annis, ea quæ pater ejus oppigneraverat, vel fiduciæ causa posuerat.*

rat. Fiduciæ causa ponere, est quod Græci dicunt, θεῖναι εἰς ὑποθήκην. Quibus omnibus locis *fiduciam* videre est positam pro hypotheca rerum immobilium. Nec est quod quis Ciceronem alleget, qui in Epistolis familiaribus eam vocem *hypotheca* usurpaverit lib. XIII, Epistol. LVI. Non ille Latine dixit *hypothecas*, sed Græce scripsit ὑποθήκας: *Philetes Alabadensis* ὑποθήκας *Clunio dedit*. Debitor ille Græcus, & debitum in Asia contractum. Ideo ὑποθήκας nominavit. Græcis, ut jam docui, ὑποθήκη nomen generis est, tam de mobilibus, quam immobilibus, tradendis obligandisve. Quia autem ἐνέχυρον iisdem nunquam nisi pro rei mobilis pignore sumitur, idcirco & ὑποθήκην, quæ generalis erat appellatio, specialem fecerunt de obligatione immobilium. Quod & in aliis multis factum, ut alterum ex duobus generibus in nomine generis γενικωτάτου constiterit. Ita Chrysostomus ἐνέχυρον, & ὑποθήκην distinxit, de Eleemosyna, ἀντὶ ἀσφαλείας, ἢ ὑποθήκης, ἢ ἐνεχύρων, ἢ ἐγγύης. Justinianus homo Græcus, & jura condens imperio maximam partem Græco, eamdem inducere voluit inter *pignora* & *hypothecas* differentiam, quæ Græce esset inter ἐνέχυρον & ὑποθήκην. Præterea ut Græcis ejus constitutionibus & edictis Romano sermone scriptæ leges concordarent, in his *hypothecarum* Græcam appellationem pro Latina *fiduciarum*, qua antiqui usi fuerant Jurisconsulti, ubicunq; substituit, ut notiorem Græcis, nec Romanis jam tum fortasse incognitam. Nec enim dubito quin multi eo tempore *hypotheca* nomen frequentarent. Sed de veteribus jurisconsultis ex quorum excerptis corpus juris contexuit, id maximis adductus rationibus plane negare possum. Non ambiguum profecto est quin pro *fiducia judicio pigneraticium* supposuerit. Quod vix est Latinum. Nam *pignerarium* potius esset dicendum, ut & *pigneraria actio*, non *pigneraticia*. Cur enim *hypothecaria* dicitur, & non *pigneraria* eodem

dem modo? Sed ea forma paragogica eo tempore usitata fuit. Sic *fœneraticiam pecuniam* malebant, quam *fœnebrem*. Ita & *fœneraticiæ cautiones* eidem Justiniano syngraphæ pecuniæ fœnebris. Ad *hypothecariam actionem* quod attinet, puto & hoc commentum fuisse Justiniani vel Triboniani, pro *quasi Serviana* actione, ut eam veteres Jurisconsulti nuncuparunt. Cur enim *hypothecaria* ea dicta potius, quam *pigneraticia* fuisset, cum & pignorum & hypothecarum persequutionem contineret? Nam & ipse Justinianus fatetur in Institutis, quoad actionem *quasi Servianam* nullum esse discrimen inter *pignus*, & *hypothecam*. Prisci Jurisconsulti *fiduciæ actionem* hanc vocassent, sed quia hoc nomine appellarunt actionem, quæ debitori datur ad repetendum à creditore pignus, pecunia soluta, ea gratia *quasi Servianã* nuncuparunt eam, qua creditor pignora persequendi & vindicandi si quo casu eorum possessionem amisisset, aut si in bonis fuisset, debitoris, quo tempore pignus contractum est, facultatem habuit. Quæ *quasi Serviana* dicta est, quod ad instar *Servianæ* esset instituta. Nec vana etiam conjectura fuerit, eumdem Tribonianum immutasse titulos librorum Gaii, Pauli, & Marciani, & pro *fiduciaria formula*, reposuisse *hypothecariam*. Non enim solum de formula *hypothecariæ actionis* in his libris tractarunt, sed etiam de pigneraticia. At *fiducia* nomen generale ad pignora & hypothecas, ut jam diximus. Quinimmo potest etiam dici in verbis Marciani leg. v D. de pignoribus, olim ita fuisse ab ipso auctore scriptum, *inter pignus & fiduciam tantum nominis sonus differt*, & pro *fiducia* mutasse *hypothecam* Tribonianum. Quod falsum est ex ipsius usu perpetuo, quo *hypothecam* rerum immobilium, quæ tantum obligarentur, dici voluit, *pignus* mobilium, quæve traderentur. De *fiducia* hoc verum est, tam pignus, hoc est, ἐνέχυρον, quam ὑποθήκην eo nomine significari.

Nec

Nec id prætermiſſim Philoxeno in Gloſſis, *Fiducia*, ἐνέχυρον, ὑποθήκη. Quod de *hypotheca* Iuſtiniani prorſus falſum. Cum in priore libro obiter de *fiducia* obſervaſſem, eam pignus, vel hypothecam ſignificare, & magis quidē *hypothecam*, quia Paulus à pignore proprie ſumpto id nominis diſtingueret, doctoribus noſtris inde occaſio nata eſt, ut ex aliis nonnullis quæ primus notaſſe videor, ea ipſa ſuggillandi carpendique, quaſi ſolum ſcire me illa putarem, cum ipſi neſcirent. Hoc eis inter alia *fiduciæ* interpretamentum viſum eſt novum, & quia novum, ut ſunt ejuſmodi ingenia, etiam falſum. Nihil enim niſi quod ipſi norunt rectum putant. Nunc illis oſtendendum eſt quam turpiter ſe dederint doctiſſimi Juriſconſulti, quorum dictata tanquam oracula ſequuntur, in hac *fiduciæ* exponenda, quam nos docemus nihil aliud eſſe quam pignus, vel hypothecam, immo potius hypothecam. Hotomannus in Epitome Juris ad lib. xx, inter varias pignoris ſpecies ac differentias, & hanc propoſuit, ut aliud ſit verum ac proprium pignus, quod naturam proprietatemque pignoris retinet, aliud quaſi pignus, quod aliqua ex parte ad illud accedit. *Quo in numero*, inquit, *fuit olim fiducia*. Ergo *fiduciæ* nomen omnibus locis, quæ ante retulimus, non erit ſumendum pro vero pignore, vel hypotheca, ſed pro certo genere pignoris, quod quaſi pignus eſt dicendum, quia non habet proprietatem naturamque pignoris, ſed ex aliqua parte accedit. Atqui illi omnes loci quos citavimus, clare evincunt, fiduciam ibi eſſe vel pro pignore generaliter ſumpto, vel pro hypotheca ſpecialiter appellata. Quale igitur pignus eſt fiducia Hotomanno? Ex Iſidoro vult fiduciam dici, *cum res aliqua mutuæ pecuniæ ſumendæ gratia vel mancipabatur, vel in jure cedebatur*. Sed ſubjungit, addendum eſſe, ea lege, ut ſi intra certum tempus pecunia redderetur, res venditori remanciparetur, quemadmodum & Boëthius in Topica Ciceronis te-

 ſtatur.

ſtatur. Mira hæc ſunt in tanto Juriſconſulto, quem ſi novitii doctores vellent in his graviſſimis erroribus defendere, ſatis profecto ſudarent. Nec vereor ad hoc eos ultro invitare, ut nobis probent ſuam in Jure peritiam. Confundit vir magnus res plures toto genere diverſas, *fiduciam* Pauli, quæ merum pignus eſt, vel hypotheca, cum fiducia Iſidori, & Boëthii, quæ & ipſæ inter ſe ita differunt, ut à fiducia Pauli in totum aliæ ſint. Primum fiducia illa Boëthii ad Topica Ciceronis nihil ad pignora, vel hypothecas pertinet. Nam cuicunque res aliqua mancipatur, ea lege ut eam poſtea remancipet, fiduciam recepiſſe dicitur. Exempli gratia, ſi quis tempus dubium timens amico potentiori fundum mancipio tradat, ut ei cum tempus ſuſpectum præterierit reddat, eo pacto *fiduciam contrahi* Boëthius ait. Qui rem ab aliquo ſic accepit, *fiduciarius* vocatur, fitque ejus dominus. Sed quid hoc ad fiduciam, quæ hypotheca eſt pro debito? Qui fidem alicujus ſequutus rem ei vendit ſimulato contractu, ut eam poſtea recipiat, pretio reddito, fiduciam quidem in illo habet, quem ad hoc eligit, quemque adeo confidit rem ſibi ex pacto reſtituturum eſſe. Ideo *fiducia* vocatur hic contractus, & *fiduciarius* non venditor, ſed emptor in quo fiduciam habuit, cujuſque fidem ſequutus eſt venditor. Ipſa etiam res quæ ſic ejus fidei committitur, *fiduciaria* appellatur. Ita & *fiduciarius* hæres cujus fidei teſtator hæreditatem ſuam commiſit ad tempus, poſt alii reddendam. Sed & ipſa hæreditas, quæ ſic relicta eſt, *fiduciaria* appellatur, ut jam diximus in ſuperiore volumine. Pergit Hotomannus in illa diſtinctione imaginaria *pignoris, & quaſi pignoris,* quod ipſi *fiduciæ* nomine propriè venit. *Ea*, inquit, *à pignore hoc differt, quod in pignore dominium non transfertur, in fiducia transfertur.* Atqui hæc fiducia cujus dominium transfertur nihil ad pignus, quæ nec quaſi pignus dici poteſt. Mancipatio eſt fundi ea lege
facta,

facta, ut postea ab emente venditori remancipetur, ex conventione. Venditio est simulata, quæ tamen dominium transfert ad ementem, & mox ex pacto vendenti restituit. At in ea fiducia, quæ eadem est cum pignore, vel hypotheca, æque certum est ejus dominium non transferri ac pignoris, vel hypothecæ. Fiducia de qua Isidorus, propius accedit ad fiduciam pigneraticiam, quam illa Boëthiana, quæ prorsus ab ea diversa est, nihilominus tamen non est eadem cum pignore. *Fiducia*, inquit, *est, cum res aliqua sumendæ pecuniæ mutuæ gratia, vel mancipatur, vel in jure ceditur.* Quod ad priorem partem attinet, fiducia hæc qua pecuniæ sumendæ gratia aliquid vendimus, ut post certum tempus reddito pretio recipiamus, contractus est medius inter pignus & venditionem. Vulgo venditionem vocamus, sub conditione remancipationis factam. Opus habeo pecunia, nec invenio mutuam, fundum vendo creditori ea lege, ut si post biennium, aut triennium à die venditionis pecuniam ei non reddam, emptus ei sit in perpetuum: si reddam pretium intra præstitutum tempus, ad me redeat res mea. Gallice dicitur, *vendre à condition de reachapt*. Hujus mentio fit in leg. II. Cod. de pactis inter emptorem ac venditorem. Emptor quodammodo fiduciarius est in ejusmodi venditione quæ sub conditione resolvitur, quodammodo etiam pigneraticius creditor. Nam quasi pignoris nomine rem venditam possidet donec sibi redditum sit pretium, si pretium illud vice pecuniæ mutuæ datum fuit emptori. Fidem etiam ejus quadamtenus sequutus est emptor, qui fiduciam habuit rem sibi ab eo redditum iri, nec quasi emptam servaturum. Sed hæc *fiducia* πεποίθησις est, non ὑποθήκη, ut & in illa fiducia Boëthiana. Nihil itaque, si vere æstimemus, hæc fiducia Isodori commune habet cum fiducia, quæ pignus est, vel hypotheca. Quod sequitur apud eumdem, *vel in jure ceditur,* sciunt Jurisconsulti, nec ego igno-

ignoro qui non sum Jurisconsultus, quid sit *in jure cessio*. Sed de ea hic vix puto intelligendum, nisi quis dicat, rem in jure cedi ita ad tempus posse, ut & mancipari creditori mutuæ pecuniæ gratia. Vulgares libri Isidori, ut & scripti, habent, *in jure creditur*. Quod & ipsum quid sit exponant mihi, qui magnum spirant in Juris scientia. Nam id me fateor ignorare, qui non sum tam bonus Jurisconsultus, ut ipsi. Interim videndum an possit emendari, in illis Isidori verbis: *Fiducia est cum res aliqua mutua pecunia sumenda gratia, vel mancipatur, vel pignore ceditur*. Quicunque auctor ille fuit, quem Isidorus exscripsit, antiquus, ut apparet, grammaticus, non enim Jurisconsultus, confudit *fiduciam*, qua res ad tempus mancipatur fiduciario emptori simulata emptione, vel vera quidem, sed sub conditione resolvenda, & *fiduciam*, qua res pignoris loco fiduciatur creditori. Legerat ille apud Jurisconsultos, quorum tunc integra volumina extabant, in titulo de lege commissoria pignorum, *fiduciam* sæpe nominari. Et sane hodieque in fragmentis Pauli, sive collectaneis Sententiarum sub hoc titulo, *fiducia* nomen pluries positum occurrit. Putavit ergo ille, *fiduciam* in pignoribus proprie dici, cum debitor ex lege commissoria cedit pignore. Fateor tamen, vel eodem sensu retineri posse, *in jure ceditur*. Nam debitores qui non erant solvendo solebant etiam in jure bonis cedere suis creditoribus. Quidni ergo & pignoribus ubi ea commissa essent, si ea luere non potuissent, & lege quidem commissoria? Dicta est lex *commissoria pignorum*, vel etiam quod idem est, *fiduciarum*, vel *fiduciaria*, ad distinctionem alterius commissoriæ, quæ in venditionum & emptionum pactis olim fuit usitatissima. Quam nollem confudissent viri Juris peritissimi cum lege commissoria pignorum. Ad eum titulum Digestorum, qui de lege commissoria est, observant interpretes, pactionem hanc, quæ fiebat in contrahenda

henda emptione, dictam fuisse veteribus *fiduciam*. Quod abest à vero quam longissime. Nam neque lex commissoria pignorum, neque lex commissoria emptionum unquam fuit appellata ab antiquis *fiducia*, nihilque omnino habuit utraque pactio cur *fuciæ* nomine fuerit merito nuncupanda. Inter contractus bonæ fidei, quique ex jure gentium descendunt, *fiducias* etiam recensuit Cicero lib. III Officiorum, de Scævola loquens. *Fideique bonæ*, inquit, *nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis venditis, conductis locatis, quibus vitæ societas continetur.* Ex fiduciæ si ita accipiantur, ut eruditi vulgo eas intelligunt, nihil habent affinitatis, neque cum rebus pigneratis, neque cum rebus emptis ac venditis, multo minus cum lege commissoria pignorum emptionumve. Sed longe illas fiducias aliter censeo interpretandas apud Ciceronem illo de Officiis loco, quam vulgus interpretum putat. Nam fiduciæ ibi sunt pignora & hypothecæ, eo plane sensu, quo & *fiducias distrahi* aliquot locis dixit Paulus. Enumerat ibidem Cicero omnes bonæ fidei contractus, in quibus contraria solita reddi judicia. Inter eos & pignorum hypothecarumve obligatio, quas *fiducias* appellat Cicero. At *fiducia* in eo significatu, quo volunt & accipiunt vulgo, ita inter duos contrahitur, ut in unius tantum gratiam fiat, ejus nempe ad quem redire debet hæreditas fiduciaria, aut res vendita per remancipationem. At in fiduciis, sive pignoribus hypothecisve contrahendis utriusque res agitur, ut ex Gajo supra notabamus, tam creditoris, quam debitoris, & in his contrario judicio locus, ut in aliis bonæ fidei contractibus. Inter quos & fiduciarum contractus proinde numerabatur. Apud eumdem Ciceronem de Top. IV, nullum est mihi dubium quin *fiducia* similiter sit exponenda de pignore, non ut Boëthius accepit de re quæ alicui man-

cipata est, ut mancipanti remancipetur. Verba Ciceronis: *Si tutor fidem præstare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator.* Fiduciaria hæreditas, aut fideicommissum, vel res quæ mancipatur ut remancipetur, non dicitur *fiducia*, sed *fiduciaria*. At pignus, ut superius docuimus, *fiduciæ* nomine veteribus proprie appellatum est. Et *fiduciam* accipit ille tantum, qui pignus, aut hypothecam accipit. In eo fidem etiam servare debet, qui illud accepit. Quod si non faciat, pigneraticiæ actioni locum esse jura volunt, ut etiam contrariæ, quæ datur creditori ad recuperandos sumptus necessarios, quos in fiduciam impenderit, hoc est, rem fiduciatam. Si hoc vocabulum in ea notione adeo frequens fuit Jurisconsultis, qui sub Imperatoribus vixere; quis non credat æque usitatum Trebalii ævo, ad quem Ciceronis Topica scripta sunt? Quod autem attinet genus illud venditionis fiduciarium, de quo paulo ante egimus, nihil illa ad communes venditiones, nec ad eas fiducias Ciceronis quarum in libris de Officiis mentio. Sunt præterea alii contractus quibus nomen *fiduciæ* convenit, quibusque *fiducia contrahi* dicitur. Nam quacunque in re alterius fidem sequimur, ut aliquid ei committamus, quod alteri facere debeat aut dare, in eo contrahitur fiducia, quia fiduciam habemus facturum illum quod ejus fidei commiserimus, ut in hæreditatibus hac conditione relictis, quæ & *fiduciariæ* ex eo appellatæ, & in iis, quæ inde nomen nacta sunt, fideicommissis. Similiter qui metu periculi potentiori rem suam vendit, ut periculo elapso eam ab illo recipiat ex pacto, fiduciam cum illo contrahit, & hæc venditio fiduciaria est. Non de illa tamen fiducia intellexit in Topicis Cicero, sed de pignore, vel hypotheca. In lege porro commissoria contrahendæ emptionis nulla talis fiducia requiritur, aut invenitur, ut in illis quas diximus mancipationibus fiduciariis. Pa-

ctio

ctio est, ut non soluto pretio intra certum tempus, res quæ vendita erat, inempta sit. Quæ hic fiducia agitur, aut ubi ullius fiduciæ contractus? In pignore vero contrahendo, do pignus ad securitatem pecuniæ, quæ mihi data est, ut ille fiduciam habeat ex eo debiti sui recipiendi. Ergo alio si forte sensu hic fiducia sumitur. Nec eam tantum habet de creditore debitor, aut ejus fidem sequitur, sed potius contra datur à debitore creditori. Ideo & pignus ipsum quod datur, appellatur *fiducia*, quia in tuto creditorem ponit, qui inde fiduciam capit recuperandæ suæ pecuniæ. At lex pignorum commissoria fiduciæ nomine nunquam vocitata est, licet *fiduciaria* possit appellari, id est, pigneraria, vel hypothecaria, quatenus pactum est, vel cautio de pignoribus, vel hypothecis creditori cedendis si intra certum tempus pecunia non sit soluta. Nam ut dixi, pignus vel hypotheca *fiducia* est, & sic vocatur. Ceterum auctor ille vetus, quem compilavit Isidorus, videtur existimasse, *fiducia* nomen locum tantum habere, cum fiducia, id est, pignus committebatur ex pactione, & creditori cedebatur. Nec meliora Cujacius affert ex corruptis Isidori verbis, & male sana veteris auctoris sententia. Fiduciam scribit esse pignus, *quod creditori mancipatur, aut in jure ceditur, ea lege, ut soluta ad diem pecunia, remancipetur; non soluta, creditori pleno jure acquiratur.* Quæcunque pactio de pignore fiat, *fiducia* pignus est, etiam si nuda tantum conventione obligetur, non etiam tradatur. Immo vel potius, ut usus loquendi obtinuit, etsi non tradatur, sed obligetur tantum, *fiducia* proprie nomen habet, ut ex iis clarum est, quæ superius attulimus. Præterea mancipationis & remancipationis nomen in pignoribus nunquam usurpatum, sed in venditionibus, & in illis quidem quibus contrahebatur fiducia, cum scilicet res mancipatetur emptori ea conditione, ut intra certum tempus eam remanciparet venditori. Postremo nun-

quam ejusmodi pactio fuit recepta jure Romano, ut non soluta pecunia pignus acquireretur pleno jure creditori. Quæ sic fiebat, non obligatio pignoris habebatur, sed sub conditione venditio: De qua infra. Alius Juris interpres doctissimus, & doctor quondam meus, in eodem quoque errore est quo cæteri, dum notat ad Codicem de pactis pignorum & lege commissoria, fiduciæ dominium in creditorem transferri, non pignoris. Quod profecto mire absurdum. Nam fiducia in lege commissoria, cum sit idem cum pignore, non magis ejus dominium transfertur, quam pignoris. Et mirum est, in hoc errare potuisse, cum ibi testimonia citet auctorum, quæ prorsus evincant, *fiduciam* esse pignus, vel hypothecam, ut illud Sidonii Apollinaris, quod supra attulimus. Sed & in legibus Longobardorum lib. II, tit. XV, leg. III: *Quod in nexu fiduciæ positum est*. Id est, oppigneratum, vel hypothecæ datum. Nam & *hypotheca nexum*, pro obligato, vel dato hypothecæ, legere est apud Jurisconsultos. Ambrosius cap. XII de Tobia, *fiducias* cum pignore & hypothecis nominat, non fiducias distinguat ab hypothecis & pignoribus, sed diserti more, studio amplificandi ea omnia συνωνύμως recenset: *Syngrapham nuncupat, chirographum nominat, hypothecas flagitat, pignus usurpat, fiducias vocat, obligationem asserit, usuras prædicat, centesimas laudat.* Nam pignora & hypothecæ, *fiduciæ* sunt, quatenus pro fiducia & securitate dantur creditori, ut debiti habeat fiduciam, quasi tuti sibi futuri. Obligatio quoq; eadem est cum hypotheca. Sic *syngrapham* & *chirographum*, non ut diversa recenset. Erant enim tunc hęc duo synonyma ejusdem rei, ut ex eodem Ambrosio planum fit lib. I de Officiis cap. XXXII: *Est etiam illa benevolentiæ liberalitas, ut si quod habes debitoris chirographum, scindens restituas, nihil à debitore consequutus debiti.* Paulo post *syngrapham* appellat: *Quod exemplo sui facere non debere,*

bere, Iob sanctus admonet. Nam qui habet, non mutuatur, qui non habet, non liberat syngrapham. Lex autem commissoria pignorum, cautio fuit, vel pactio, qua debitor creditori cavebat, ut si pecuniam die dicta non solvisset, pignus committeretur, id est, possessione, & dominio hypothecæ cederet. Id dicebatur & *pignore cedere*, vel *hypotheca cedere*, vel etiam *decedere*, ut apud Ciceronem *hypothecis decedere*. Si in jure ea cessio fieret, ut Isidorus videtur velle, nihil contra dico. Anianus *cautionem commissoriam* vocat. Hoc est, quod Isidorus scribit, *in jure cedere* in fiduciarum commissoria. Nam revera pignore se cessurum promittebat debitor, nisi ad diem, qua convenerat, solvisset. *Cedere hypotheca*, hoc idem appellat lex 1 Cod. de pactis pignorum. Quam legem non miror à nostris Jurisconsultis intellectam non esse, cum nec ejus mentem satis videatur percepisse Tribonianus. Non enim retulisset sub illum titulum in quem & conjecit legem Constantini, quæ rescindebat commissoriam, quamvis certum sit, commissoriam illam, quam rescidit Constantinus & post eum Justinianus, diversam esse ab ista, ut infra doceo. *Qui pactus est, nisi intra certum tempus pecuniam, quam mutuam accepit, solveret, cessurum se creditoribus, hypotheca venditionem non contraxit: sed id comprehendit, quod creditor in adipiscendo pignore habiturus erat. Communi itaque jure creditor hypothecam vendere debet.* Russardus in sua Editione aliter distinxit, nempe hoc modo: *Cessurum se creditoribus hypotheca venditionem, non contraxit, sed id comprehendit.* Neutra vera est distinctio. Et locum non solum interpunctione, sed etiam vitio lectionis laborare, certa fides est. Lege itaque meo periculo, quamvis certum id debeam subire à doctoribus Juris contra me scripturis: *Qui pactus est, nisi intra certum tempus pecuniam quam mutuam accepit solveret, cessurum se creditoribus hypotheca,*

vendi-

venditionem non contraxit, sed id comprehendit, quod jure suo creditor in adipiscendo pignore habiturus erat. In quod vis cedo pignus, si hanc legem ullus assequutus est eorum doctorum, qui se coryphæos putant Jurisconsultorum. Quod me pro Jurisconsulto non habent, facile patior, nec sane sum. Tanto magis pudendum est hæc eos me posse docere. Quod tamen strenue dissimulabunt. Interpretes hic quærunt, quid illis verbis intelligatur, ut hodie excusa sunt. Hoc scilicet, inquiunt, non ut creditor pignus emptionis jure, sed id ut creditor suo jure distrahat. Inde colligunt, pactum potius censeri superfluum esse quam legi contrarium. Sed plane hallucinantur, nec attenderunt, hoc pactum omnino fuisse commissorium, & legi Constantinianæ prorsus esse contrarium, quæ ibidem sequitur, qua ille Imperator commissoriam pignorum rescidit. Pactus est debitor, nisi intra certum tempus pecuniam solveret, se cessurum creditoribus hypotheca. Non aliter concipiebantur pactiones, sive cautiones commissoriæ. Dicit igitur Alexander, cujus illa lex est, hoc pacto venditionem pignoris non esse contractam, sed id comprehendisse, quod jure suo creditor in adipiscendo pignore habiturus erat, ex lege nempe commissoria. Quæ fortasse verba detraxit Tribonianus, ut lex ea Alexandri simplici de pignore pactioni conveniret. Sed tametsi absint, potest facile tamen intelligi, esse referenda ad legem, sive pactionem commissoriam. Atqui valde absurdum est, ut eo pacto, quo promisit debitor se cessurum hypotheca nisi pecuniam solvisset, nihil plus contineri, quam ut liceret creditori pignus distrahere. Cessurum se promisit hypotheca debitor illius pacti verbis, hoc est, passurum se possessionem ejus transferri ad creditorem, dum dominio ejus cederet. Cur enim rescripsisset Imperator, non videri contractam venditionem eo pacto, si nihil plus quam licere creditori communi jure

pignus

pignus vendere, ſupraſcripti pacti verbis cautum eſſet? Superfluum plane hoc pactum ſecundum ſententiam Juriſconſultorum eſſet pronuntiandum, ſi ita accipi deberet. Commune illud jus, de jure legis commiſſoriæ accipiendum. Quinimmo melior adhuc ſcriptura ſaniorque foret ſi legatur, *ceſſurum ſe creditori jus hypothecæ, venditionem non contraxit.* Ubi *jus hypothecæ* vocat ipſam poſſeſſionem hypothecæ, qua ſe ceſſurum creditori pacto promiſit debitor, niſi ſolviſſet pecuniam, quam acceperat mutuam intra certum tempus. Non pluribus enim creditoribus, ſed uni obſtrictum fuiſſe debitorem, legis ipſius ultima verba oſtendunt. *Creditori jus* facile mutatum eſt, in *creditoribus.* Nihil omnino verius. Jus dominii proprie dicebatur, quod impetrabant à principe creditores, ut pignora quorum emptor nullus reperiretur ſibi addici juberent. Vide leg. 1 Cod. de jure dominii impetrando. Creditores pignora debitorum, etiam poſt legitimam ac ſollemnem denuntiationem iis non ſolventibus, non poterant ſua facere ac dominio ſuo adquirere, ſed cogebantur ea diſtrahere, eo fini ut ſi plus ex eorum venditione redegiſſent, quam quod ſibi eſſet debitum, ſuperfluum redderent debitori. Si autem nullus inventus eſt pignorum emptor, tum à principe impetrabant, ut ea dominio ſuo addicerentur. In lege commiſſoria pignorum ſi quando talis pactio fieret, ut debitore intra certum tempus non ſolvente, pignus cederet creditori, ne id quidem licuit, ut pleno jure ei acquireretur, & jus dominii in eo haberet. Quod perperam cum aliis doctoribus ſibi perſuaſit Hotomannus in Epitome ad lib. xx, tit. 1. Idque dilucet clariſſime ex hac Alexandri lege, quam in manibus habemus. Pactus erat debitor, ut ſi non ſolviſſet intra certum diem, jus hypothecæ ſe ceſſurum, vel hypotheca ceſſurum eſſe creditori. Dubitabatur an his verbis venditio contracta eſſet, & jus dominii hypothecæ credi-

creditori adquisitum. Nam venditio plane fuisset, si eo modo pignoris dominus lege commissoria impleta creditor evasisset. Mutua quippe pecunia,. quam acceperat debitor, vicem pretii obtinuisset, pignus quod retineret jure dominii creditor, locum mercis. Propter illa igitur pacti verba, quibus se jure hypothecæ cessurum creditori pepigerat debitor, cum quæreretur, an venditio esset contracta jure dominii hypothecæ in creditorem translato, Alexander rescripsit, non contraxisse venditionem debitorem, nec in animo id habuisse, ut jus dominii plenum transcriberet creditori, sed id tantum comprehendisse, quod jure suo habiturus erat creditor in pignore adipiscendo. Jure quippe suo ex commissorii pacti lege, cum pignus adeptus erat creditor, sine ulla denuntiatione illius proscribendi & distrahendi licentiam habebat. Falsissimum est etiam, quod docti Jurisconsulti scribunt ad illam legem Codicis, commissoriam captiosam ideo fuisse, quia talis erat, ut si ad diem pecunia soluta non esset, pignus creditor sibi haberet, id est, perpetuo jure apud creditorem remaneret, ideoque à Constantino sublatam. Nunquam enim hoc factum. Et de alia commissoria, ut pauló post dicam, accipiendum. Nec ad rem attinet, quod jure Romano ex principum rescriptis hæc pactio in pignoribus erat licita, *ut si intra certum tempus non esset soluta pecunia jure emptoris, creditor rem possideret justo pretio tunc æstimandam*, ut habetur leg. xvi, tit. ult. D de pignoribus. Nihil enim hæc pactio commune habuit cum lege commissoria pignorum. Lex quippe commissoria auferebat potius possessionem & dominium à debitore, quam ad creditorem transferebat. Ad hoc certe ex illius legis pacto cedebat hypotheca, id est, fundo, quem obligaverat, debitor, ut posset creditor illum distrahendum curare, non ut jure emptoris reapse acquisitum haberet. Et recte quidem Anianus ad constitutionem

tutionem Constantini de commissoria rescindenda, cautionem commissoriam interpretatur, *in qua debitor creditori suo rem ipsi oppigneratam per necessitatem conscriptæ cautionis promittit.* Nam hæc quidem fuit conditio legis illius commissoriæ Constantini, sed in pignorum obligatione cautio commissoria interposita, ad id tantum valuit, ut rei obligatæ nec traditæ possessione ac dominio cederet debitor, non statim jure emptoris acquirendæ creditori, sed ut in ejus potestate esset protinus eam proscribere ac vendere. Pactio autem illa, quam in pignoribus permisere Imperatores, ut jure emptoris rem obligatam possideret creditor non soluta ad diem pecunia, pro venditione conditionali potius habita est, quam pro obligatione pignoris, & ea ratione licitam esse rescripserunt, ut expresse dicitur lege qua supra D. eodem. Quod & confirmat lex ult. D. de contrahenda emptione, qua sub simili conditione contractam obligationem Scævola dicit conditionalem esse emptionem, non pignoris obligationem. Quo casu eam valere respondet, *si non ut in causam obligationis, sed ut emptam habeat, sub conditione emptio facta sit.* At lex commissoria non ad ullam emptionem sub conditione faciendam, sed ad obligationem pignorum contrahendam sub tali conditione pertinuit, ut fundi obligati possessione ac dominio decederet debitor, eamque traderet creditori ex pacto, proscribendam ac distrahendam, non ut ipse eam pleno jure quasi emptam haberet. Hinc & Paulus in libro sententiarum secundo, sub titulo de lege commissoria, *debitorem creditori fiduciam vendere non posse*, disertis verbis tradit. Atqui si ea vis fuisset legis commissoriæ, quam putant, creditor qui ex tali pactione fiduciam emptam haberet, & pleno jure emptoris acquisitam, emisse à debitore fiduciam prorsus videretur. Tantum autem abest, ut dominium rei obligatæ, per legem commissoriam commisso pi-

gnore, pleno jure ad creditorem fas esset transferri, ut ne quidem impetratum à principe jus dominii, nullo emptore pignoris existente, plene creditori transcriberetur, nisi post annum à die impetrationis, ut perspicuum est ex leg. LXIII, tit. ult. D. de adquir. vel amitt. possess. *Cum ex principis auctoritate creditor, ut proprium agrum tenere cœpit, jure dominii intra constitutum luendi tempus pignoris causa vertitur.* Constitutum illud tempus, anni fuit, quod ad biennium extendit Justinianus leg. ult. Cod. de jure dominii. Nulla igitur pactione dominium, plenumque jus rei oppigneratæ ad creditorem transferri licuit, sed solus princeps id dabat, nec ulla alia potestas poterat adjudicare, vel addicere petenti, ut in superiori capite demonstravimus. Enimvero quod in constitutione Constantini, qua legem commissoriam pignorum rescidit, jubentur creditores, *re amissa recipere pretium, quod dederunt*, ex his verbis, vel cæco liquido potest apparere, non de commissoria pignorum, sed de commissoria venditionum legem illam esse capiendam. Subjunctus ille est titulus titulo *De contrahenda emptione.* Sequitur proxime titulus, *De patribus qui filios distraxerunt.* Atque hi tituli in librum tertium illius Codicis relati sunt. Titulus autem de pignoribus extat relatus in librum secundum. Cui statim subnecti debuerat, De commissoria rescindenda, si ad pignorum commissoriam ea constitutio quidquam attineret. Sic in Digestis post titulum de contrahenda emptione, & in diem addictione, subjicitur titulus de lege commissoria. Quæ commissoria venditionum non est affinis commissoriæ pignorum. Duplex autem, ne quis erret, fuit commissoria venditionum, una qua sub conditione resolvitur emptio, altera qua contrahitur. Unius tantum titulum posuit in Digestis Justinianus, quia alteram cum pignorum commissoria rescidit, unica constitutione Constan-

tini

tini in Codicem ſuum relata; cum Conſtantinus alteram tantum commiſſoriam ea lege reſcidiſſet, qua venditio ſub conditione contrahitur. Nihil autem ſtatuiſſe Conſtantinum de commiſſoria pignorum abolenda, nec ejus ſanctionis hunc eſſe ſenſum, verba hæc ex ea manifeſto aperiunt, *creditores re amiſſa jubemus recipere pretium, quod dederunt.* Nam cõmiſſo pignore lege commiſſoria nullum pretium dabat creditor, ſed pro pecunia credita pignus retinebat jure dominii, etiamſi eam interpretemur, ut vulgo ſolent doctores. At juxta noſtram ſententiam ad hoc committebatur, ut re pignori obligata cederet debitor, & ejus proſcribendæ poteſtatem haberet creditor. Utroque caſu nullum dare pretium cogebatur, quod reſciſſa lege commiſſoria recipere jubetur à Conſtantino. Commiſſo quippe pignore, ejus poſſeſſione cedebat debitor. Tum creditor id proſcribebat. Si emptor non exiſteret, ejus dominium pleno jure ab principe petebat. Qui hoc modo pignus poſſidebat, nihil reddebat debitori, ſed nec ipſe aliquid amplius à debitore poterat petere, ut habetur leg. xv D. de re judicata. Quæ quamvis de pignoribus captis loquatur, idem tamen obſervatum fuit & in pignoribus conventis. Ergo ea verba de pretio recipiendo conſtat referenda ad id genus conditionalis emptionis, quam reſcriptis Divi Severi & Antonini permiſſam fuiſſe ſcribit Martianus leg. xvi D. de pignoribus, *Si intra certum tempus ſoluta non eſſet pecunia, jure emptoris rem pignori datam poſſideret creditor, juſto pretio tunc æſtimandam.* Hunc contractum non tanquam obligationem pignoris, ſed tanquam venditionem ſub conditione, valere voluerunt ſupraſcripti Imperatores. In hac autem pactione etiam legi commiſſoriæ fuiſſe locum, nullum eſt dubium. Cuicunque contractui lex dicitur, ut ſi lex committatur, ratus ſit aut irritus, ea lex *commiſſoria* nomen habet. In venditione præcipue contrahenda, &

pignoribus contrahendis lex illa locum habuit. Lex commissoria in contrahenda emptione est, si ad diem pecunia soluta non sit, ut fundus inemptus sit. Lex etiam est commissoria ad emptiones pertinens, cum quis credidit pecuniam ea lege, ut prædium aliquod, si intra certum tempus soluta non sit, emptum habeat. Hanc legem sustulit & abolevit Constantinus propter captiones varias quibus debitores à creditoribus circumveniri solebant. Permiserat hanc Severus ea conditione adposita, ut justo pretio, boni nempe viri arbitratu, tunc æstimaretur, cum committeretur pignus. Nec pignoris obligationem hanc videri volebant, sed venditionem sub conditione. Alias pretio constituto, quod convenit inter contrahentes, res ipsa non tanquam pignus traditur creditori, sed quasi ad tempus empta, ea lege ut si intra diem præstitutam non referat pecuniam debitor, perpetuo emptam habeat creditor. Quamdiu fundũ hac lege traditum quis possidet, quasi pignoris loco eum retinet, redditque commissa lege, hoc est, pecunia, quæ pro pretio convenerat, restituta. Fraus in his emptionibus multa consuevit esse & captio ex parte creditorum, & utroque quidem casu. Nam sive in diem differatur pretium constituendum, sive definiatur statim in contrahenda emptione, debitores qui pecunia opus habent, ad arbitrium creditoris rem suam distrahunt: & cum solvendum est, ut res sua sibi remancipetur, parvo plerumque tempore præstituto, ubi extricare pecuniam non possunt, bonis evolvuntur. Merito itaque hanc legem commissoriam sustulit Constantinus. Commissoria vero pignorum alia fuit. Quod enim docti Jurisconsulti censent, legem commissoriam locum habere nisi in pignoribus proprie sumptis non posse, nempe cum res traditur, quia dominium rei nuda conventione committi non potest, toto solo errant. Bene quidem istud, quod ajunt, dominium rei nuda conventione committi non posse.

poſſe. Nam certe jam ante probavimus, lege commiſſoria pignorum, dominium plenumq; jus ejus creditori non acquiri. Sed illud falſum, non dari locum commiſſoriæ, niſi in pignoribus quæ tradantur, ac teneantur à creditore. Contrarium quippe veriſſimum. Nec aliter potuit eſſe. Siquidem ad hoc interponebatur lex commiſſoria in contrahendo pignore, ut eo commiſſo, hypotheca cederet debitor, hoc eſt, decederet poſſeſſione rei obligatæ. Verba hæc Ciceronis ex lib. Epiſt. XIII apertiſſime id declarant: *Præterea Philetes Alabandenſis ὑποθήκας Cluvio dedit. Hæ commiſſæ ſunt. Velim, ut aut hypothecis decedat, eaſque procuratoribus Cluvii tradat, aut pecuniam ſolvat.* Quid manifeſtius, quam hanc vim fuiſſe commiſſoriæ legis in hypothecis, vel hypothecæ titulo obligatis poſſeſſionibus, ut iis decederet debitor, ubi eſſent commiſſæ? Quod & lex illa Alexandri, quam ante explicavimus, clare oſtendit. Quid juris in pignoribus, quæ traderentur? An etiam lex commiſſoria in his interponi ſolita? Vix videtur. Si enim hujus rei gratia in hypothecis, hoc eſt, obligatis pignoribus interponebatur, ut ea commiſſa decederet eorum poſſeſſione debitor, nihil opus tali pactione in eo pignore quod in poteſtate jam haberet creditor. Quid igitur? Plerumque conveniebatur, ut ceſſante in ſolutione debitore, pignus diſtraheretur à creditore. Quod ſi pacto comprehenſum eſſet, id ſtatim proſcribebat. Si nulla pactio de pignore vendendo interceſſiſſet, non poterat illud diſtrahere antequam ter denuntiaret debitori, ut pignus lueret. Paulus lib. II Sent. cap. V: *Creditor ſi ſimpliciter ſibi pignus depoſitum diſtrahere velit, ter ante denuntiare debitori ſuo debet, ut pignus abſolvatur, ne à ſe diſtrahatur.* Ubi illud *ſimpliciter depoſitum pignus* recte interpretatus eſt Anianus, *ſine conditione.* Quæ conditio nihil ad legem commiſſoriam cui locus tantum in hypothecis, hoc eſt, obliga-

tionibus rerum immobilium, quæ non tradebantur creditori. Commissum itaque pignus non de eo, quod in potestate sua & manu ex pacto habuit creditor, sed de illo, quod obligatum fuit, cujus possessione ex pacto commissorio creditori debuit cedere debitor. Sed quo sensu *commissum pignus* dicebatur, unde lex commissoria? Nam certe commissoria lex inde nomẽ invenit, quod pignus ex ea lege in commissum incideret, & commissum fieret. Ex quo manifestum est, commissoriam in pignoribus non aliam esse, quam quæ à nobis explicata est, cujus ea vis fuit, ut commisso pignore cederet creditori, non tamen ut ejus plenum nansisceretur dominium jure emptoris. Ex Ciceronis quippe loco constat, commisso pignore, decessisse tantum hypothecis debitorem, hoc est, earum possessionem tradidisse creditori, vel ea illi cessisse. Ad significationem hujus vocis quod attinet, an ut lex commissa, vel conditio dicitur, quæ impleta est, ita & *commissum pignus* cujus lex commissa est? Nam lex contrahendo pignori dicta ubi committitur, ipsum etiam committi, & commissum dicendum. At doctissimi Jurisconsulti legem & stipulationem committi volunt, cum adversus legem & stipulationem aliquid factum est. Ego vero aliud puto esse in legem committere, aliud legem. Si *committere legem* ac *stipulationem* idem esset, quod contra legem ac stipulationem, sic *committere peccatum* & *errorem* eamdem haberet significationem, quod *committere contra peccatum*. Lex dicta est pignori, ut si pecunia non esset soluta intra certum tempus, pignoris possessione cederet debitor. Non solvit debitor, nihil contra legem fecit, aut commisit, sed ex pacto ac lege contractus, non soluta pecunia cedit pignore. Tum & *lex commissa*, & *pignus commissum* intelligitur. Cum aliquis id committit, vel faciendo, vel non faciendo, propter quod legi, quam pactus est, locus esse incipit, tam lex

ea

ea *commissa* dici potest, quam ipsa res cui se obstrinxit pacto. Ita lex pignoris, æque *commissa* dicitur, ut *commissum pignus*. *Commissa* ergo, & stipulatio, quæ impleta est facto, & commisso promissoris. Qui tale quid commisit, non adversus quidem legem, quam ipse dixit, aut sibi dici passus est, fecit, sed legis illius pœnæ obnoxius fit ex conventione, ubi id commisit quo pœnæ conditio ex pacto impleta est. Hinc optimæ glossæ, *commisit*, ὑπέπεσεν τῷ νόμῳ interpretantur. *Commisit*. ὑπέπεσεν τῷ νόμῳ, ἠναγκάσθη. Qui in legem, vel contra legem commisit, ἠναγκάσθη, sed qui incidit in pœnam legis, quam sibi ipse dixit, legem quodammodo commisit, non contra legem. Unde & *commissa pœna*, & *commissa lex*, & *commissa res*, quam præstare ex ea lege debet. Hinc in Glossis Nomicis, κομμιτεύεται, βεβαιοῦται. *Committitur*, *firmatur*. Alias *commissum* absolute, idem quod delictum, vel peccatum. Vigilius: *haud simili pœna commissa luetis*. Curtius lib. III: *Si quid commissum esset*. Id est, erratum, titubatum in prælio: si quid male successisset. Eædem optimæ Glossæ: *commissum*, στερήσιμον. Et, *commissis*, στερησίμοις. Ad titulum hoc ultimum pertinet, *de vectigalibus*, & *commissis*. Rem potius spectavit, quam proprietatem vocis. Lex erat, ut qui merces apud publicanum professus non esset, eas amitteret. Qui fecit & commisit, quamobrem merces amitteret, commisit quidem contra legem, quæ jubet mercium fieri professionem, sed eam implevit & commisit, quæ merces improfessas fisco vendicat. Ita & in aliis etiam civilibus pactis, alteram quis legem committendo, in alteram committit. Ut in pignore, lex est quæ vult pignus lui pecunia soluta. Lex alia dicta est nisi luatur, pignus amitti. Commisit hanc legem, qui non solvit: sed in aliam, quæ pecuniam solvi præcipit, & pignus recipi, commisit. Ita ergo merces ipsæ *commissa* dicuntur, quas στερησίμους interpretatur auctor Glossa-

 rum,

rum, quia his privatur mercator. Et *commissum*, στερήσιμον, quia in causam incidit, qua mercibus privandus sit. Quod & *commissum* appellatur, & subaudiendum *mercimonium*. Nisi rectius sit, *commissum* ipsum esse factum, quo quis meruit legis reus fieri, & in pœnam ejus conditionemve incidere. Ergo & *commissa*, τὰ στερήσιμα, quæ στέρησιν mercium meruerunt. Atque hoc verissimum. Ita Græci στέρησιν usurpant. Si quis contra faxit, στέρησις ἔστω. Aristoteles in secundo Oeconomico: Τῶν τε νομισμάτων τὴν καταλλαγὴν ἀπέδοτο μιᾷ τραπέζῃ. ἑτέρῳ δὲ οὐκ ἦν οὐδενὶ οὔτε ἀποδόσθαι ἑτέρῳ, οὔτε πρίασθαι παρ' ἑτέρου. εἰ δὲ μὴ, στέρησις ἦν. Sic jure feudali in *commissam cadere* dicuntur dominia, pro quibus homagium non fecit vasallus domino feudi. Nam multa dominia hac lege concessa fuere, ut homagio non facto committerentur, vel in commissum caderent. Et *commissum* tale dominium potest dici, quod in eam causam devenit. Atque hæc obiter. Mirum vero, Justinianum, quæ de lege commissoria venditionum conditionalium tollenda sanxerat Constantinus, ad legem commissoriam pignorum rescindendam transtulisse. Idcirco & in titulo addidit, *De lege commissoria in pignoribus rescindenda.* Et in ipsa lege vocem *pignorum* inseruit, qua caret Constantiniana constitutio: *inter alias captiones præcipue commissoriæ pignorum crescit asperitas.* Non dubium tamen est, quin & pignorum possit commissoria ea dici, quatenus pignorum datio ea conditione fiebat, ut intra certum tempus non soluta pecunia jure emptoris possideret creditor justo pretio tunc æstimandam. Quam venditionem esse sub conditione, ut eam permitterent, voluerunt Imperatores. Ideo & Constantini legi, qua eam rescidit, locum assignavit Theodosii Codicis compilator, post titulum de contrahenda emptione, non post titulum de pignoribus. Eam igitur legem sustulit etiam Justinianus, & cum titulo conjunxit de pactis

pigno-

pignorum, quia & inter pacta pignorum ea venditio quodammodo locum habere poteſt. Veram autem pignorum commiſſoriam, qua cavebatur, ut obligatis rebus cederet debitor niſi intra tempus certum ſoluta eſſet pecunia, deſuetudine pæne tum abolitam, Juſtinianus penitus amputandam, vel potius corrigendam clarioribus remediis duxiſſe ſe dicit leg. III Cod. de jure dominii. Nam proſcriptionem illam publicam & annum luitionis, quæ antiquitus introducta fuiſſe ibidem tradit in pignoribus, quæ jure dominii aliquis poſſidere cupiebat, ad eam commiſſoriam antiquam pertinent. Commiſſo enim pignore, cum ejus poſſeſſione ex lege ceſſiſſet debitor, proſcribebat id publice creditor, & ſi venditor non extaret, dominium ejus à principe impetrabat. *Pignus*, inquit, *publice proſcriptum, neque vidimus, neque niſi tantummodo ex librorum recitatione audivimus.* Etenim qui pignus poſſidere cupiebant, cujus poſſeſſionem ex lege commiſſoria ademerant debitori, inſuper habebant id proſcribere, immo nolebant, & ſic tandem illud ſibi pleno jure acquirebant, principi exponentes emptores non inveniri, aut ſi qui eſſent juſtum eos pretium non offerre. De ea veterum commiſſoria in pignoribus contrahendis ſollemnii, quæ jam pæne exoleverat, intellexiſſe Juſtinianum, ſequens paragraphus oſtendit, ubi ceteras pactiones fieri ſolitas de pignoribus quocunque modo diſtrahendis, jubet valere ex pacto convento, ſive in tempore, ſive in aliis conventionibus. Fœneratores hodie noſtri, qui vix ullas leges tenent, nec ullis tenentur, hanc ſolam commiſſoriam pignorum optime norunt, & diligenter ſervant, non eo tamen modo, quo veteribus fuit recepta. Nam lege impoſita pignori & tẽpore præſcripto, intra quod ſi non luatur, pereat debitori, ſibi acquiſitum, non illud vendere tenentur, ſed retinent, altero tanto ſæpe æſtimandũ, quam quanta eſt pecuniæ ſumma mutuo datæ.

Ita certum eſt, ubi fœnus non eſt vulgo lege permiſſum, & plures eſſe & perniciosiores fœneratores, quam cum ſit licitum. Lex enim quæ permittit, ſimul etiam conditiones ei imponit limiteſque circumdat, quibus refrænatum in exitialem pauperibus licentiam exire non queat. Sed pergamus de pignoribus abſolvere, quæ ſola conventione obligantur, & *hypothecarum* proprie nomen habent in libris Juris Juſtinianei. Genus ex his unum eſt, quod vocatur *antichreſis*. Veniam mihi dent, qui ſe magnos profitentur Juriſconſultos, ſi dicam eos ignorare, quid ſit proprie ἀντίχρησις, ac patiantur ſe doceri, doctores aliorum, ab eo qui non eſt Juriſconſultus. Quod enim hactenus creditum ab illis fuit, antichreſin nihil aliud eſſe quam mutuum uſum, nunc id dediſcant, ſciantque *contrarium mutuum* ea voce ſignificari. Nam in libro de uſuris docuimus, χρῆσιν Græcis non ſolum eſſe uſum, ἀπὸ τοῦ χρῆσθαι, ſed etiam mutuum, ἀπὸ τοῦ χρῆσαι. Inde χρήστης creditor. Hinc ergo & ἀντίχρησις, contrarium mutuum. Nec miror Græcos Juriſconſultos recentiores, qui in eodem verſantur errore, dum ἀντίχρησιν exponunt, τὴν ἀπὸ τοῦ ἐνεχυριασθέντος ἀγροῦ καρπῶν ὑπὲρ τόκων ἀνάληψιν. Ita enim emendandæ Gloſſæ nomicæ. Si mihi non credunt novicii doctores qui tantos in juris doctrina ſpiritus gerunt, ut omnes præ ſe ſpernant, ſaltem fidem habeant Romanis Juriſconſultis, quorum mentem aliter vix capere poſſis, niſi ἀντίχρησις ſit contrarium mutuum. Marcianus leg. XXXIII D. de pigneraticia actione, pignus ita proprie appellat: *Si pecuniam debitor ſolverit, poteſt pigneraticia actione uti ad recuperandam* ἀντίχρησιν. *Nam cum pignus ſit, hoc verbo poterit uti.* Poſtrema hæc verba puto eſſe addita à Triboniano, cui mirum videbatur, Modeſtinum antichreſin vocare rem ipſam pignori traditam, non ſolum uſum. Nam Marciano quid neceſſe hanc gloſſam ſubjungere, cum nemo tunc neſciret ἀντίχρη-

σιν

σιν pignus esse, & contrarium mutuum? Dat mutuam pecuniam creditor sub usuris. Hæc χρῆσις est, sive mutui datio. Contrarii mutui vicem, hoc est, ἀντιχρήσεως, debitor fundum tradit creditori, ut pro usuris pecuniæ suæ percipiat fructus ex fundo ἀντιχρηθέντι. Antichresis igitur non solum mutuum est, quod ex parte debitoris fit contrarium, sed etiam ipse fundus, qui sic utendus fruendus datur creditori vice contrarii mutui, sic appellatur. Ita hypotheca non solum obligatio est, & nexus fundi oppignerati, sed etiam ipse fundus oppositus. Inde ergo ἀντίχρησιν repetere ac recuperare dicitur debitor à creditore, cum debito soluto fundum ἀντιχρηθέντα recipit. Videant an hic ἀντίχρησις de mutuo usu possit intelligi. Idem Marcianus in eodem libro ad formulam hypothecariam, leg. 1 D. de pignoribus & hypothecis, ita loquutus est: *Si antichresis facta sit, & in fundum, aut in ædes aliquis inducatur, eo usque retinet possessionem pignoris loco donec illi pecunia solvatur.* Hic quæro an antichresis, quæ facta esse dicitur, accipi possit pro mutuo usu, ut vulgo in ipsa lege interpretationis vice inserunt. Non ego putem si sanus sim. Quid enim esset, mutuum usum facere? At mutuum facit, qui mutuum dat, atque ut mediæ latinitatis auctores loquuti sunt, qui mutuat. Ergo antichresin facit, qui dat è contrario mutuum debitor, tradendo fundum, aut ædes, ut ex fructu & pensionibus creditor compensationem usurarum percipiat. Alter *mutuare*, hoc est, χρῆσαι: alter *remutuare*, vel ἀντιχρῆσαι dici potest. Hic itaque Marcianus ἀντίχρησιν, non pro ipso fundo ἀντιχρηθέντι, ut supra, posuit, sed pro contrario mutuo. Quid si tamen & ibi ἀντίχρησις pro mutuo contrario intelligenda? Quod enim ad antichresin recuperandam debitor utitur pigneraticia actione, sic recuperari antichresis potest dici, ut mutuum recuperari. Qui dat mutuum, hoc etiam recuperare dicitur. Idem de antichresi. Nam, ut

ut χρῆσις ipſum mutuum eſt, & res quæ mutuo datur, ita & ἀντίχρησις. Hoc contrarium igitur mutuum potius, quam pignus. Pignoris tamen loco retinetur eo uſque poſſeſſio creditori, ut ait Marcianus, donec illi pecunia ſolvatur, cum in uſuras fructus percipiat, aut locando, aut ipſe percipiendo habitandoque. Pignoris loco poſſeſſionem antichreſis retineri dixit, quia non verum erat pignus. Et merito ſuſpicati ſumus, verba illa leg. XXXII D. de actione hypothecaria, *nam cum pignus ſit, hoc verbo poterit uti*, non eſſe Marciani, ſed Triboniani. Ideo creditor, qui poſſeſſionem antichreſis amiſerat, non ſolebat hypothecaria agere, ſed in factum actione uti, ut habetur leg. qua ſupra XI D. de pignoribus & hypothecis. Non enim proprie hypotheca antichreſis, ſed nec proprie pignus, quamvis pignoris loco poſſeſſio ejus retineatur à creditore. Ideo pigneraticia utebatur debitor, ad eam recuperandam, ubi pecuniam mutuam ſolviſſet. Nec obſtat lex XXXIX D. eodem, *qua Gajus Seius ob pecuniam mutuam fundum ſuum dediſſe pignori Lucio Titio dicitur, & poſtea pactum inter eos factum eſſe, ut creditor pignus ſuum in compenſationem pecuniæ ſuæ certo tempore poſſideret*. Nã hic vere pignus intervenit, nec ab initio antichreſis vera fuit, ſed poſtea pactum interceſſit, ut creditor pignus ſuum, hoc eſt, fundum debitoris in compenſationem pecuniæ ad certum tempus poſſideret, vice ἀντιχρήσεως. Pactum hoc revera in pignore expreſſum dici poteſt, ut creditor tamdiu fructus rei traditæ perciperet, dum ei ſors oblata ſolutave foret. Sed quod Antichreſin vulgo doctores ita definiunt, non poſſum eorum ſententiæ accedere. Nam pura antichreſis non eſt pactum in pignore, cum nec ipſa proprie pignus ſit, ſed contrarium mutuum. Nam ſimul cum mutuo fit illud contramutuum, hoc ex parte debitoris, illud ex parte creditoris, ita quidem, ut iſtud contramutuum poſſit dari ſine ulla pignoris mentione & pactione. Das

mihi

mihi pecuniam mutuam sub conditione, ut accipias fundum in antichresin, cujus fructus percipias pro præstatione usurarum, quas à me legitimas posses pacisci. In hac χρήσει & ἀντιχρήσει, nulla pignoris mentio. Utor tua pecunia, quam dedisti mutuam, uteris fructibus mei fundi, quem contramutuum dedi. Hi tibi pro legitimis usuris erunt, quas à me pactus fores, nisi hoc contramutuum à me accepisses. Inde & illa quæstio nata est, motaque inter jurisperitos olim, an, si fructus ex ἀντιχρήσει percepti superarent modum legitimarum usurarum ex χρήσει, hoc est, mutuo præstandarum, legibus contractus hic esset licitus. Sed hanc quæstionem diremit Philippus leg. XVII Cod. de usuris, qua vetat contractum hujusmodi rescindi ratione majoris emolumenti percepti ex fundo obligato, *propter incertum fructuum euentum*. Quod in vera antichresi perpetuum ac sollemne est. Das mihi mutuam pecuniam, do tibi fundum quasi alterius & contrarii mutui titulo, ut fructus ejus percipias, pro usuris pecuniæ, quas tibi præstandas haberem. Etiamsi emolumenta fructuum majora sint, quam usuræ mutuaticæ pecuniæ, quia tamen incerta sunt, & fieri potest ex eventu, ut pretium eorum minus sit per aliquot annos, quam usurarum, quas exigerem, modus legitimus, ideo permissa talis antichresis. Fructus enim ex incerto & proventu, & pretii eventu, alternis annis, interdum quidem excedunt legitimũ usurarum modum, interdum vero subsidunt. Nec obstat lex VIII D. in quibus caussis pignus, quam maxime obstare multi doctores putant. Θεμελιωμὸς illius legis hic est ponendus. Gratuitam pecuniam quidam crediderat, & ab eo acceperat corporaliter pignori fundum, aut ædes. Etsi de usuris nihil pactus sit, potest tamen, si nolit esse amplius gratuitam, de fructibus rei oppigneratæ usuras retinere, dum ad legitimum modum id faciat. Non potest ampliores, quam legitimæ sunt usuræ, fructus percipere,

cipere, ut in antichresi, quia nihil tale convenit. Debet tantum id servare, quod interest ipsius pecunia sua non uti. Deinde in antichresi non potest mutuum repetere creditor, quamdiu possessionem ἀντιχρήσεως retinebit. Et potest in multis annis, etiamsi vulgo majores sint fructus usuris, ex certitudine usurarum cum incerto fructuum comparata, indemnis fieri debitor. In gratuita pecunia, quæ ut plurimum ad arbitrium creditoris repeti solebat, post eum annum, quo maxima compendia ex fructibus rei oppigneratæ percepisset creditor, si pecuniam repeteret, damno non levi afficeret debitorem. Postremo etiam in pactis expressis pignorum, quæ dabantur, ut eorum fructibus compensarentur usuræ, nisi de majoribus quam legitimæ sunt convenisset, ea compensatio non poterat omnino legitimas usuras excedere, argumento leg. I D. de pignoribus. Hic autem qui gratuitam pecuniam dedit, & nihil de usuris pactus est, si velit eas ex fructibus rei oppigneratæ retinere, in compensationem usurarum, & ejus, quod interest, eas retinebit, idque fini legitimarum, non ulterius. Quod autem doctores eam antichresim tacitam esse volunt, longiter à veri regione errant. Nulla potest esse tacita antichresis, quæ quidem sit vera. Ut enim vera antichresis videatur, oportet conventione id actum fuisse. Quemadmodum nulla χρῆσις est tacita, ita nulla vera ἀντίχρησις. Ne pignus quidem tacitum, aut tacita hypotheca, hæc, qua de agitur, dici potest. Nam de eo conventio expresse facta videtur, ut pignus illud traderetur creditori pro pecunia mutua. Quippe nisi ex pignore tradito non potuisset creditor retinere fructus usurarum nomine. Sed cum fructus prædiorum oppigneratorum nominatim pignori dari possint, leg. I, tit. II D. eodem, & cum pro usuris pignora utique accipi jus esset, leg. XIII D. de pignoribus, tacito veluti pignore fructus rei pigneratæ poterat creditor in compensationem usura-

rum

rum retinere etiamsi pacto non deberentur. Nec poterat ultra legitimas, quia vel hoc, usque ad legitimas, in usuris quæ pactæ non essent, si æquum visum est, ulterius iniquum foret. Ut in bonæ fidei judiciis usuræ ex mora debentur, ita & in gratuitæ pecuniæ mutuo, si moram fecerit debitor, usuras, de quibus non convenit, potest servare ex fructibus rei oppigneratæ. Cum usuræ exigi non possent nisi in stipulatum deductæ, poterant tamen per retentionem pignoris servari, leg. IV Cod. de usuris. Non dissimili ratione per retentionem fructuum rei pignori datæ posse usuras servari de quibus præstandis nihil convenit, atque ad modum legitimum compensari, velle Paulus videtur supradicta lege VIII D. in quibus causis. De qua & in superiore libro aliqua diximus. Quæ verissima quidem erunt, si vulgatam lectionem in verbis Pauli tueamur. Quam quantum fieri potest, in omnibus soleo propugnare. Fatendum tamen est, longe veriorem fore scripturam si legatur addita negatione, *cum debitor gratuita pecunia non utatur.* Quæ enim ratio, ut debitoris gratuita pecunia utentis fundum habens oppigneratum creditor, fructus ejus percipiat in compensationem usurarum, de quibus, ut eas præstaret, nihil convenit? Aliud est in usuris, quæ in stipulationem non sunt deductæ, quas per retentionem pignoris servare potest creditor. Nam saltem pacto de his præstandis convenisse, dicit lex IV Cod. de usuris, sed stipulationem tantum non esse interpositam. Præterea cum sic loquitur Paulus, *cum debitor gratuita pecunia non utatur*, quasi rationem adfert, cur de fructibus rei pigneratæ usuras retinere possit creditor, quia nimirum non uteretur pecunia gratuita debitor. Pone usuras non esse pactas, aut pactas à debitore solvi, nullum est dubium utroque casu, quin fructus in sortem debiti relevandam imputari debeant, ex legibus, I, II, III Cod. de pigneraticia actione. De eo igitur intelligit Pau-

Paulus, qui cum gratuita pecunia non uteretur, usuras tamen non solvebat, posse eas creditorem de fructibus rei oppigneratæ retinere. Etiam si cum negatione scribamus, ut omnino oportet, non tamen Hotomanno assentior, neque aliis, qui putant hanc legem pugnare cum opinione recepta, quæ probat antichresin liberam esse legibus, quæ certum modum usuris imposuerunt. Illud enim de pura putaque antichresi verum est, in qua hoc ab initio actum fuit, ut pro usuris pecuniæ creditæ fructus fundi contra mutuo dati & in antichresin præstiti cederent. Nam qui sic contrahunt, cavent ne fundum dent, ex quo longe uberiores capi fructus possint, quam legitimus est modus usurarum. Hic vero quæstio est de usuris, quibus solvendis moram debitor facit. Nihil dictum est de fructibus in compensationem usurarum percipiendis. Cum igitur de fructibus fundi oppignerati eas retinere possit creditor, non potest id facere ultra modum legitimum. Cum ad solutionem usurarum eos fructus retinere posse dicatur, non potest excedere legitimas usuras quæ ipsi debentur. Quod superfuerit ex fructibus, sorti imputabuntur. Non proprie hæc antichresis est, si tacita est. Nulla enim vera antichresis potest esse tacita. Cum possit autem pactum in pignore ita interponi, ut fructus fini legitimarum usurarum ex re pignerata percipiantur, si tale pactum non intercesserit, sed usuras non solutas de fructibus rei pigneratæ retinere coactus fuerit creditor, ultra modum legitimum non id faciet. Non solum porro in vera antichresi, sed etiam in antichrestico pignore id obtinere, ut fructus in vicem usurarum percipiendi, etiam si usuras legitimas excederent, licite constitui possint, patet ex leg. XVII Cod. de usuris. Non enim ἀντίχρησιν proprie esse, sed pignus ἀντιχρηστικὸν, verba ipsa legis testantur. *Si ea lege fundum mater tua apud creditorē obligavit, ut fructus invicem usurarum consequeretur.* Hoc quidem licitum

tum in fructuum majoribus quam usuræ sunt legitimæ emolumentis, propter incertum earum pretium. Sed in pensionibus ædium, quæ certæ sunt, aliud esse deberet. Lex tamen XIV Cod. eodem, hujusmodi ἀντίχρησιν admittit, ut etiam si domus plus redigat, quam legitimus sit usurarum modus, pensio possit pactione ἀντιχρητικῆς habitanda commodari usurarum vice. Ut hoc permittatur, nec videatur fœnus illicitum contractum, allegat Antoninus hanc rationem, quod vilius videatur conducta habitatio. Nam si is qui habitandam domum contrario mutuo in vicem usurarum pecuniæ creditæ accepit, locaret eam aliis, & plus ex pensione colligeret, quam legitimarum usurarum ratio ferret, tum in sortem esset imputandum, quod supra legitimas usuras excurreret, ut est apud Harmenopulum lib. III, tit. V. Puram putamque ἀντίχρησιν legis illius θεματισμὸς nobis exhibet. Ideo & Harmenopulus loco citato ei legi in Græcum conversæ, & ex Basilicorum corpore sumptæ, titulū fecit, Περὶ ἀντιχρήσεως. Domum tamen illam, quæ data est habitanda vice usurarum, pignori datam fuisse, iidem Græci interpretati sunt, qui ita verterunt: Ὁ δανείσας καὶ λαβὼν εἰς ἐνέχυρον οἶκον ἐφ' ᾧ κατοικεῖν ἐν αὐτῷ, εἰ καὶ πλεῖόν ἐστι τὸ ἐνοίκιον τοῦ νομίμου τόκου, ὅμως οὐ δοκεῖ πλείονα τόκον ἀπαιτεῖν. Verum in verbis legis Latinæ nihil de pignore nominatim dicitur, aut obligatione pignoris, ut in XVII Cod. eodem: *Si ea pactione*, inquit, *uxor tua mutuam pecuniam dedit, ut vice usurarum domum inhabitaret, pactoque, ita ut convenit, usa est*. Quod in lege non exprimitur, subintelligere non possumus, ut pignoris eam fuisse pactionem accipiamus, præcipue cum certum sit, posse ἀντίχρησιν constitui sine ulla pignoris conventione, quemadmodum & θέμα hujus legis evidenter suggerit. Sed in vera antichresi, ubi de pignore, vel hypotheca fundi in antichresin traditi nullum pactum intercessit, nihilominus possessionem pignoris loco à

creditore retineri scripsit Marcianus donec ei pecunia soluta sit. Qui ibi addit, si possessionem amiserit antichreseos creditor, solere in factum actione uti. At si, ut hypothecæ esset ille fundus, in contrahendo pactus foret creditor, hypothecaria agere poterat. Falsum itaque, quod Hotomannus de antichresi tradit, ideo pactum esse in pignore, quoniam antichresis per se non constat, sed in contrahendo tradendoque pignore interponitur. Nam æque per se constat ἀντίχρησις, atque ipsa χρῆσις: contramutuum, ut mutuum. Quinetiam ita fieri posse ἀντίχρησιν docuimus, ut nullum pactum interponatur de obligando fundo, qui traditur in antichresin. Immo vera tunc procedit antichresis, cum nullum tale pactum interponitur. Si intercedit, tum fundus, qui sic obligatur, licet ea conditio apposita sit ex pacto, ut fructus ejus in vicem usurarum cedant creditori, revera pignori datus intelligitur, & pignus appellari potest, hac lege datum, ut fructus ejus perciperet pro usuris pecuniæ, quam dedit mutuam. Si possessionem amittat fundi ita obligati idem creditor, hypothecaria actione utitur. Pignus itaque contrahi potest hac conditione, ut pignerati fundi fructus creditori percipiendi concedantur, vice usurarum. Quæ non est proprie antichresis, sed verius pignus, cum conditione antichreseos. Rursus antichresis contrahitur, absque ulla pignoris expressa pactione ad hoc tantum in antichresin & contrarium mutuum tradito fundo, ut fructus ad creditorem pertineant usurarum vice. Etsi pignus non sit fundus ita traditus, quia nec pignori datus ab initio fuit, quoniam tamen ea lege ἀντιχρησθεὶς est, id est, contrario mutuo datus, ut tamdiu eum possideat creditor, fructusque ejus in usuras percipiat, donec pecunia soluta sit, possessionem ejus retinebit, non ut vere oppignerati, sed quasi si pignus esset, hoc est, ut ait Marcianus, *pignoris loco*. Nam & qui in possessionem missus est,

rei

rei servandæ gratia, ut legati, vel fideicommissi, etsi nullum de pignore pactum intervenerit, pignoris tamen loco eam retinere, & quidem prætorii, dicitur in leg. III Cod. Ut in possessionem, *precedere causam tuam, qui eam jure pretorio veluti pignus habuisti, manifestum est.* Neque igitur in hypotheca locum habet antichresis vera, neque in pignore. Neutrum enim dici potest. Sed nec locum in ea habet hypotheca, sive expressa, sive tacita. Quod si haberet, creditor post appellatum debitorem de solvendo, & trinam ei renuntiationem factam de luendo pignore, posset fundum distrahere. Nunc non potest, sed tamdiu ex pacto possessionem ejus retinebit, fructusque ejus percipiet donec ipsi satisfactum sit. Hæc natura est ac proprietas veræ antichreseos, in qua uterque mutuatarius est, & uterque mutuator. Accedit tamen ad pignus, quia & in pignore contrahendo tale potest interponi pactum quale est antichreseos. Idcirco & Marcianus in singulari libro ad formulam hypothecariam, de antichresi tractaverat, cujus etiam species illud pactum, quo fundus obligatur creditori ea conditione, ut fructus ex eo colligat in compensationem usurarum pecuniæ creditæ. Hotomannus, qui hujusmodi pignoris pactum pro vera antichresi habet, & tamen in hypotheca locum habere negat, revincitur leg. I D. de pignoribus & hypothecis. Ibi enim Papinianus ita scribit: *Pacto placuit, ut ad diem usuris non solutis fructus hypothecarum usuris compensarentur fini legitimæ usuræ.* Si hæc ἀντίχρησις est, ut Hotomannus aliique opinantur, certe in hypotheca locum habebit, cum ex ipsa hypotheca percipiatur ille mutuus usus, hoc est, ex fundo hypothecæ dato. Nam ἀντίχρησιν habent illi pro mutuo usu. Ex qua falsa interpretatione omnes errores doctorum circa antichresin hactenus profluxerunt. Vera antichresis sine ulla pignoris, vel hypothecæ pactione extat leg. XIV Cod. de usuris, qua qui mu-

tuam pecuniam dedit pactus est, ut vice usurarum, domum debitoris inhabitaret, & pacto, ut convenit, usus est, non locando & pensiones redigendo, sed habitando. Quærebatur, an, si plus redigeret domus locata, quam usurarum legitimarum modus colligeret, ejus rei haberi rationem oporteret. Rescripsit Imperator Alexander, *licet uberiore sorte potuerit contrahi locatio, non ideo tamen illicitum fœnus esse contractum, sed vilius conductam habitationem videri.* Verum in his antichresibus, quibus contra mutuam pecuniam datur mutua res aliqua immobilis, recedit ἀντίχρησις à natura & proprietate germani ac veri mutui, quatenus mutuum consistit in rebus his proprie, quæ pondere, numero ac mensura continentur. At quod contra mutuum datur in antichresi, non ex earum rerum genere est, in quibus constat mutuum, nec ut in mutuo solet, dominium rei mutuo datæ ad accipientem transit. Quod quidem ideo fit in rebus ponderis, numeri & mensuræ, quia aliter usus earum concedi non potest, utpote qui in abusu consistat. At in antichresi si quid datur, quod consumi non potest utendo fruendo; ut ædes, vel fundus, possessio tantum ad creditorem transit, non etiam dominium, quia uti potest re tradita, solam ejus possessionem si habuerit. Improprie ergo ἀντίχρησις dicitur, id est, contrarium mutuum, quia mutuum tantum in rebus quarum usus in abusu consistit, locum habet. Latini tamen etiam verbo *mutuari* utuntur, in his quæ solo continentur, cum ad usum commodantur, ut in libro de usuris observavimus. Non mirum ergo, si ἀντίχρησις de illa mutui datione usurpatur, quæ fit contra mutuam pecuniam, licet in fundis ac rebus soli constet. Nam & hic amplius est. Mutuum pecuniæ fœnebre est quasi locatio pecuniæ, ut usuram vice mercedis referat. Locatio quoque fundi vel ædium, fructus vel mercedem ex pensionibus domino reddit. Qui igitur alicui pecuniam

cuniam locavit fœnebrem, quam ei dat mutuam, & pro hoc mutuo ab illo accipit vel fundum, vel ædes, ut vice usurarum fructus recipiat, aut locando, aut ipse percipiendo habitandove, hic contractus vere ἀντίχρησις nominatur, quia quod contra datur mutuum danti, ἀντὶ χρήσεως datur, id est, pro mutuo. Sic autem ἀντίχρησις opponitur τῇ χρήσει, id quod datur contra mutuum, ut ἀντίχαρις, quod pro gratia & beneficio rependitur, & ἀντιδωρεὰ, pro dono, vel munere, ut & ἀντίδωρον. Sic ἀντέρως amor est qua amantem redamamus, ut ἀντίχρησις, qua χρῆσιν alterius, hoc est, mutuum nobis præstitum, altero mutuo redhostimus. Vox Latina *promutuum* huic videtur Græcæ respondere, ut sit quod datur pro mutuo, ut Græce est ἀντίχρησις, quod datur ἀντὶ χρήσεως. Aliud tamen ea vox Romanis scriptoribus & Jurisconsultis significat, quam ἀντίχρησιν. Est enim πρόχρησις potius, quam ἀντίχρησις. Et *promutuum* videtur dici ἀντὶ τοῦ *præmutuum*, quod datur nimirum in antecessum. Id Græcis εἰς πρόχρησιν, & εἰς πρόχρειαν. Pro quo male apud Harmenopulum legitur εἰς προχρείαν, lib. II, cap. XI: Τοῦ πλοίου ναυαγήσαντος ὁ ναύκληρος ἀποδίδωσι τὰ ναῦλα ἅπερ ἔλαβεν ἐν προχρείᾳ. Hoc in leg. XV D. Locati, *promutuum accipere* dicitur: *Cum quidam nave amissa pecuniam, quam promutuam acceperat, reposceretur.* ἅπερ ἔλαβεν εἰς πρόχρησιν, vel πρόχρειαν. Legi etiam potest, *quam promutuo acceperat*. Nam ita apud Scævolam leg. XXXIV D. de legatis III: *Si quod in tempus promutuo acceperam.* Qui solvit aliquid, quod quidem debet, sed nondum tempus solvendi venit, id *promutuo dare*, vel *promutuum* dicitur. Cæsar lib. III de bello civili: *Publicanis, uti in Suria fecerant, insequentis anni vectigal promutuum imperatum.* Publicanis, ut anni insequentis vectigal quod nondum debebant, in antecessum penderent, imperatum dicit. Glossæ: *Antecessus*, πρόχρεια. Eædem: *in antecessum*, εἰς πρόχρειαν. Inde &

promutuum dare, προχρῆσαι. Quod & *procommodare* in aliis Glossis: Προχρῆσαι, *procommodare*. Et hoc positum pro *præcommodare*, ut *promutuum* est, *præmutuum*. Sic *proludium*, pro *præludium*. In Glossis, *prosultor*, pro *præsultor*. Et similia sexcenta. Alio tamen sensu *promutuum* accipitur apud Scævolam leg. XL, tit. V D. de statu liberis, in his verbis: *Item quæro an eorum quoque nomine ratio haberi debeat, quod neq; à conductoribus prædiorum, neque à villicis pensiones exegerit, & insuper promutuum eis dederit.* Hic *promutuum* non videtur esse *præmutuum*, & quod in antecessum solvitur. Si conductores prædiorum & villici pensiones solvissent anni insequentis nondum debitas, promutuo eas dedissent. Sed contra cum jam eas deberent & dies solvendi advenisset, non exegit ab iis servus actor. Immo & *promutuum* eis dedit. Sic tamen accipitur & *antecessus* apud Senecam Epistol. CXVIII: *Sed non ero difficilis. Bene credi tibi scio: Itaque in antecessum dabo.* Id est, priusquam petas. Non solum tibi poscenti dabo mutuum, sed etiam non petenti. Nec enim ibi valet, quod vult Lipsius, solvere priusquam dies cesserit. De solutione quippe non est sermo, sed de mutui, sive promutui datione ultro in eum conferenda, qui non petat. Ita igitur & promutuum posuit Scævola de eo, qui non solum pensiones debitas non exigeret à conductoribus prædiorum, sed etiam ultro eis pecuniam in antecessum & promutuo daret. Ergo, & hic præmutuum est. An & pro simplici mutuo accipiendum, vel eo quod vice mutui datur, hoc est, pro mutuo? Idem Scævola, leg. XXXIV D. de legatis III, *promutuum* sic etiam posuisse videtur pro simplici mutuo, & eo quod datur pro mutuo, non præmutuo in antecessum: *Et si quid evenerit æris alieni, si quod in tempus promutuo acceperam, & debuero, à te solvi volo.* At apud Ulpianum & Cæsarem *promutuum* est idem quod præmutuum, πρόχρησις, quod præ-

præcommodatur, & in anteceſſum ſolvitur. Scævolæ promutuum eſt, quod accipitur ἀντὶ χρήσεως. Id tamen in alia etiam ſignificatione ſumendum, quam ἀντίχρησις, quæ in compenſationem alterius χρήσεως, ſive mutui datur, quaſi contrarium mutuum. Veram porro ac germanam ἀντίχρησιν, quæ ex omni parte reſpondet & congruit utrimque naturæ mutui, habemus apud Papinianum leg. IX D. de ſuppellectili legata, in his verbis: *Suppellectili ſua omni legata, acceptum argentum pignori non continebitur, quia ſuppellectilem ſuam legavit, utique ſi non in uſu creditoris id argentum voluntate debitoris fuit, ſed oppoſitum propter contractus fidem, & reſtituendæ rei vinculum.* Non dubium eſt quin argentum factum mutuo dari poſſit æque ac numeratum. Nam ut hoc in numero, ita illud in pondere conſiſtit. Præterea argentum factum etiam uſu conſumitur. Nec enim deteritur tantum, & minus pondere fit utendo, ſed etiam factura ejus, ac forma ſic deperit, atque immutatur, ut multum de pretio amittat, ac decoquat. Ergo & ita dari poteſt, ut non idem ſpecie, ſed genere reddatur, ejuſdem nimirum qualitatis, ponderis & formæ. Ut cochlearia argentea aliquis alii mutuo dedit. Hæc ſi rupta ſint, aut fiſſa, aut alio modo deteriora facta, vel ſi forte etiam deperdita, non eadem nec debebit, nec poterit reddere debitor, qui mutua accepit, ſed alia ejuſdem formæ, bonitatis, ac ponderis. Ergo, ut in mutuo ſolet, dominium earum ad mutuatrium tranſibit, ut reſtituat, non eadem cochlearia ſpecie, ſed genere. In themate legis ſupraſcriptæ quidam legaverat omnem ſuam ſupellectilem. Acceptum argentum pignori non contineri reſpondet Papinianus. Quare? Quia ſuam legavit tantum. Ergo non alienam. At argentum pignori acceptum, non ſuum creditori, ſed alienum. De facto argento intelligendum. Addit Papinianus; *Utique ſi non in uſu creditoris id argentum voluntate debitoris*

 fuit,

fuit, sed positum propter contractus fidem, ac restituendæ rei vinculum. Si itaque illud argentum debitor creditori mutuum per ἀντίχρησιν utendum dedisset, tum lege contineretur, quia suum factum esset creditori. Ecce enim creditor pecuniam numeratam mutuam alicui dedit, ille contra huic argentum signatum. Reciproci est χρῆσις, sive mutuatio, argenti numerati ab una parte, ab altera facti. Pro usu pecuniæ numeratæ, vel argenti signati, usum argenti facti debitor creditori concessit, & in utraque χρέος, sive mutuo, ut argentum signatum factum est debitoris, ita factum transiit in dominium creditoris. Hæc vera antichresis, & ab utraque parte, & absoluta. Semper itaque respiciendum, quid ab initio actum sit, utrum vera antichresis contracta, an pignus datum vice antichresis, quod ἀντιχρηστικὸν ἐνέχυρον dici jure potest. Cui tamen ἀντιχρήσεως nomen, per καταχρῆσιν, & convenire, & vero etiam datum esse non dubito, eoque magis, quod in vera antichresi quæ dantur pignoris loco, retineri possunt à creditore, donec ipsi solutio facta sit pecuniæ. Ἀκινήτου ἀντίχρησιν vocat Michaël, rei immobilis pignus ἀντιχρηστικὸν, ubi statuit præferri propinquum extraneo, εἰς τὴν τοῦ ἀκινήτου ἀντίχρησιν. Justinianus in Novellis pignora rerum immobilium, quæ corporaliter traduntur, ut in vicem usurarum fructus ex his percepti cedant, nunquam ἀντιχρήσεως nomine appellat, sed ἰδικὰ ἐνέχυρα, & εἰς ἰδικὸν ἐνέχυρον data. Scio quantum hæc à communi sententia dissideant, sed si qui nostram non probabunt, afferant meliora, & contra scribant. Ita melius veritas elucescet. Nec dubito eos ad hoc provocare. Quid enim optatius, aut gratius possit esse, quam verum de quo inveniendo frustra laboraverim, alterius opera sine meo labore repertum, hoc præ omnibus unum petenti mihi cedere in lucrum?

CA-

CAPUT XV.

Mos Atticorum prædiis oppigneratis titulos, sive columellas imponendi. Ὅροι ab his vocari, & lapides, sive lapideos cippos fuisse, non tabellas, ut quidam opinati. Tam prædiis urbanis, quam rusticis imponi solitos. Male etymologici auctor, σανίδας interpretatur, hoc est, tabellas, dum ad morem sui temporis tabularum affigendarum respicit. Locus ab his titulis liber, ut puta nemini oppigneratus, ἄστικτος, pignori positus ἐστιγμένος dictus. Theophrastus de his ὅροις explicatus, & doctus ejus interpres notatus. Quinam Græcis dicti παρεσταί. Tituli quorum in Codice mentio, alii ab ὅροις Atticorum. Adfigebantur bonis fisco adplicandis, immo jam adplicatis. Lex IV Cod. de bonis vacantibus emendata. Obsignatio bonorum diversa à titulorum adfixione. Vela etiam suspendebantur bonis damnatorum, quæ fisco vindicata. Vela illa fuisse purpurea, & nomine principis inscripta. Bona ab intestato morientium, si nullus esset legitimus iis hæres, ad fiscum pertinebant. Ius non fuisse privatis, titulis adpositis se dominum rei suæ testari ac profiteri. Potentiores id aliquando usurpasse. Lege Honorii & Arcadii hoc prohibitum etiam potentioribus. Id quoque vetare Iustinianum Novella XXX. Iulianum tamen antecessorem melius verba ejus Novellæ de titulis privatorum, qui alienis rebus imponebantur, accepisse. Ignobiles & ignoti in urbibus solent ædes suas insigni aliquo suspenso notiores facere, potentes vero & magnates, nomine suo eas inscribunt. Olim id quoque usitatum in fundis & ædibus potentiorum. Ab eo more introductum, ut ad fiscum principis quacunque ex causa devolutis rebus tituli nomen principale præferentes imponerentur. Ideo & ne aliis idem licitum foret, constitutione Honorii sancitum. Hos titulos, solis jam

confiscatis bonis fuisse impositos. Error eorum notatus, qui aliter sentiunt. Perperam confundi titulorum affixionem, cum domorum obsignatione. Distinctos de utraque re titulos in Codice extare. Aliud est signa imprimere rebus, aliud titulos imponere. Tituli à signis diversi, materia, forma, & fine. Pœna etiam diversa imposita signa contra vetitum imprimentibus rei alienæ, & titulos imponentibus. Signa impressa rebus mobilibus intelligi debere in leg. 1 Cod. ut nemini liceat. Signa de velis, aut vexillis absurde exponi in ea lege. Hanc differentiam, aliquot locis in Novellis à Iustiniano inter signa & titulos statui; quod signa rerum mobilium sint, tituli immobilium. Quomodo signatæ domus apud Marcellinum accipiendæ sint. Obsignatæ ædes intelliguntur, non quorum primores fores sigillo clausæ essent, sed quarum cellæ & conclavia aliquid inclusum, & repositum continentia, signis impressis obserata essent. Hoc παρασφραγίζεσθαι τὰ ὑπάρχοντα Græcis dici, & παρασημαίνεσθαι τὰ οἰκήματα, & ἀποσημαίνεσθαι τὰ χρήματα. Xenophontis locus emendatus. Quod sint οἰκήματα Atticis. Hodieque omnia in domibus defunctorum obsignari solere; observatione juris Romani. Ædes obsignatas, vel signatas dici, in quibus omnia sic sint signis vel sigillis clausa. Lex Codicis, quæ vetat signa imprimi rebus alienis ante sententiam judicis, quomodo exponenda. Multum distare, rebus, quas alius detinet, signa imprimere, eo animo, ut sibi serventur intacta, & rebus alienis titulos suo nomine inscriptos imponere, ad eas vindicandas. Alienos rebus titulos imponenti pœnam capitis non fuisse irrogatam. Non id elici ex Novella CLXIV. Ea Novella explicata. Aliquot leges ad eam rem pertinentes illustratæ, tam in Codice quam in Digestis. De tabulis ad januam fixis in leg. XXII D. Quod vi, aut clam. Non moris fuisse apud Romanos, titulis

aut

aut tabulis fundos hypothecæ obligatos testari. Lex illa Digestorum multis explicata. Quæ sint tabulæ januæ alterius adfigendæ, aut quem ad usum. De vestibulis ædium apud veteres. Tabulas quibus ædes vænales inscribi, vel proscribi solitæ, alterius quoque generis fuisse, nec quidquam commune habuisse cum suprascriptis. Tabula qua ædes vænales proscriptæ, vel inscriptæ, etiam tituli nomine vocata. De titulis servorum. De Ædilicio edicto à Triboniano interpolato. De titulis gladiatorum palmaribus & causalibus. De tituli, vel tabulæ proscriptione perperam accipi leg. XIII *D. de actionibus empti & venditi. Tabulam contractus venditionis intelligi debere. Tabula pro tabulis. Vt littera pro litteris. De insignibus, quæ suspenduntur apud nos bonis obæratorum proscribendis. Tituli oppigneratis prædiis impositi multum his dissimiles. Similes eos fuisse titulis sepulcralibus. Vtrosque στήλας appellari Græcis. De titulis terminalibus, qui & ὅροι, & ὁρισμοὶ λίθοι. Titulus à columna diversus apud Paulum. Hæc vox pro ἐπιγραφῇ quacunque posterioribus usurpata. Tutulum olim, postea titulum, Latinis significasse metæ figuram. Titulum sepulcralem etiam periculum appellatum. Quid ea voce proprie significetur. De periculo judicum. Non esse pariculum. Quid sit pariculum. Idem quod ἴσον, vel ἰσότυπον, & exemplum. Ἔλεγχος & ἔλεγχον ποιεῖσθαι. Elenchus etiam pro titulo. Hinc nomen inaurium, à forma simili. Periculum quod est κίνδυνος, ab alia origine. Ὅροι Atticorum prædiis oppigneratis impositi, recte titulos appellari posse. Γράμματα vocari illos ὅρους ab Harpocratione. Sic γράμμα Nonno recte vocari titulum cruci Christi impositum. Non γραφὴν eum intellexisse, ut voluit Aristarchus, sed ipsam tabellam. Γράμμα pro libro, & instrumento contractus. Quo genere scriptus ille Domini titulus fuerit. Vtrum cælatus eminentibus*

tibus figuris, ut visum Aristarcho sacro, an depressis? Neutro modo fuisse. Nonnus ab ejus censura vindicatus. De cælatura veterum, & sculptura, quæ cavatura dicta. Scribendi mos Romanorum in tabulis dealbatis. Ita scriptos fuisse titulos, de quibus supra. Album prætoris inde dictum, τὸ λεύκωμα. Alia quædam eodem pertinentia. Tabulæ auctionariæ etiam λευκώματα. Immo & aliarum proscriptionum.

PRiusquam pignora liberemus, aut his potius liberemur, non omittendus est mos Atticorum, quo creditores prædiis sibi oppigneratis consueverant titulos imponere, sive columellas, cum inscriptione, quæ illud ipsum indicaret. Ὅρους Attici vocabant, & ὅρους ἐφεστάναι χωρίων, de cippis hujusmodi lapideis, vel titulis, qui prædiis oppositis erant impositi. Pollux lib. III, cap. IX, de trapezitis & fœneratoribus: Ὅρους ἐφεστάναι χωρίοις. λίθος δὲ ἦν, ἢ στήλη τις δηλοῦσα ὡς ἔστιν ὑπόχρεων τὸ χωρίον. Etymologici auctor etiam στήλας fuisse dicit, quæ Atticis ὅροι dicerentur, quibus in prædio fixis significaretur illud esse oppositum creditori. Ἄστικτον, inquit. οὕτως οἱ Ἀττικοὶ ἐκάλουν τὸ ἐλεύθερον χωρίον, καὶ μὴ ὑποκείμενον χρέστῃ. εἴρηται δὲ ὅτι τοῖς ὑποκειμένοις χρέεσι χωρίοις εἰώθασιν ἐγκαταπηγνύειν στήλην, ἣν ἐκάλουν ὅρον, ἐν ᾗ ἐπεχάραττο τὸ χρέος, καὶ ὁ χρήστης, ἵνα μὴ πλανηθεὶς ἕτερος ὡς ἐπὶ καθαρῷ αὐτῷ δανείσῃ. Τὸ δὲ ἐλεύθερον ἄστικτον ἐκάλουν. Vocabant ὅρους hujusmodi columellas, quia similes cippis, vel lapidibus terminalibus, quibus fines possessionum solebant signari, & inter vicinos distingui, quos & ὁριαίους λίθους Græci appellabant. Prædium ita insignitum litteris, quæ oppigneratum creditori declararent, ἐστιγμένον vocabatur, quasi stigmalibus inustum, more servorum, qui vultus inscriptos gerebant. Quæ libera erant ab hujusmodi signis & stigmatibus, quasi ingenuorum corpora, ἄστικτα vocabantur. Pollux: Ἐπὶ δὲ

τοῦτο ἔλεγον καὶ τὸ ἐστίχθαι τὸ χωρίον, ὡς τὸ ἐναντίον ἄστικτον. Nam ὅροι illi, ut dixi, litterati erant, & veluti clamabant, esse pignori res quibus incumbebant. Unde γράμματα appellat Harpocration: Ὅρος. οὕτως ἐκάλουν οἱ Ἀττικοὶ τὰ ἐπόντα ταῖς ὑποκειμέναις οἰκίαις καὶ χωρίοις γράμματα, δηλοῦντα ὅτι ὑπόκειται δανειστῇ. Litteræ illæ scriptæ erant in columellis, vel cippis. Numquid & in tabellis? Cippi quidem, ut apparet, vel columellæ infigebantur agris, & fundis oppositis. An tabellæ affigebantur ædibus hypothecæ obligatis? Σανίδας certe vocat Etymologi auctor, in voce ὅρος, his verbis: Ὅρος σημαίνει δύο, τὰ ὅρια κατὰ τὰς χώρας, τὰ τέλη, καὶ σανίδιον ἐπιτιθέμενον ταῖς οἰκίαις, καὶ τοῖς χωρίοις ἐγκαταπηγνύμενον τοῖς ἐνεχυριαζομένοις, πρὸς ἃ ὀφείλουσιν οἱ δεσπόται. Ubi σανίδια ædibus agrisque communia facit, & utrumque ὅρου nomine comprehendit. Verisimilius foret, ὅρους, id est, cippos, proprios fuisse prædiorum rusticorum, quasi cippos & columellas litteratas, quæ in his defigerentur: σανίδια vero tabellas, quæ domibus oppigneratis affigebantur. Certum est, γράμματα in utrisque fuisse. Harpocration: Ἄστικτον χωρίον, τὸ μὴ ὑποκείμενον δανειστῇ. Ὅταν γὰρ ὑποκέηται, εἰώθει ὁ δανείσας αὐτὸ τοῦτο δηλοῦν διὰ γραμμάτων ἐπόντων τῷ χωρίῳ. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐπ' οἰκίας γίνεται. Posset etiam fieri, ut σανίδια, hoc est, tabellæ, promiscue, tam prædiis, quam ædibus affixæ fuerint, sed si forte, apud recentiores. Nihil enim prohibet, agri oppignerati lapidibus, aut cippis terminalibus affigi potuisse tabellas inscriptas, quæ declararent, esse illa sub creditoris potestate. Sed ubi apud recentiores iste mos, cujus nullum apud scriptores, qui sub Romano imperio vixere, vestigium extat? Veteres autem omnes Grammatici ὅρους de lapidibus, aut lapideis cippis interpretantur, quibus Attici solebant agros oppigneratos ædesque notare, & quasi compungere. Hesychius: Ὅρος, στήλη ἡ καταπεπηγυῖα ἐπὶ χωρίῳ, ἢ οἰκίᾳ. *Columella defixa in agro,*

aut

aut domo. An ergo defigebatur in tecto domus, aut in aliqua ejus parte conſpicua? Immo ante januam ipſam in via. Quod autem Etymologici auctor σανίδας exponit, ubi illos Atticos ὅρους explicat, reſpexiſſe omnino videtur ad ſuorum temporum morem tabellarum affigendarum. Agathias χαρτῷ σανίδας appellat. Juſtinianus etiam σανίδας, Latini *titulos.* Sed mos ille titulorum ejuſmodi affigendorum longe alius ab illis ὅροις Atticis, materia, forma & fine. Et eruditiſſimi viri, qui ὅρους illos Atticorum comparant cum titulis de quibus in Codice & alibi fit mentio, magnopere errant. Apud Atticos ſtatim atque creditori fundus erat hypothecæ datus, aut domus, columellis inſcriptis, quæ nomen ipſius præferrent, ſummamque debiti & cauſam, teſtabatur omnibus, hoc prædium ſibi eſſe obligatum. Hinc apud Theophraſtum in characteriſmo ſordidi ac nimis parci, ille præ tenacitate ſemper diffidens quotidie inſpectat ὅρους prædiorum titulo hypothecæ ſibi obſtrictorum, numquis eos refixerit, atque evellerit. Καὶ τοὺς ὅρους δὲ ἐπισκοπεῖσθαι εἰ διαμένουσιν οἱ αὐτοὶ, δεινὸς δὲ καὶ ὑπερημερίαν πρᾶξαι, καὶ τόκον τόκου. Ubi vir ſummus non amplius meminerat, quid eſſent ὅροι apud Atticos, cum reddidit Latine: *Quoties terminos inſpectat ſuos, ecquid immoti eodem loco maneant.* Nam ὅροι ibi non ſunt termini, ſed lapides, qui deſignabant fundum eſſe hypothecæ creditori nexum. Scio & fuiſſe Græcis dictos παρορισὰς, qui terminos vicinorum per vim dejicerent & amoverent, occupandorum finium cauſa. Hi παρορίζειν in veteri Epigrammate dicuntur. De illis tamen in hoc Theophraſti loco non eſt intelligendum. Quia autem evellebantur ſæpe ὅροι hypothecarii ab iis ipſis qui eos imponi ex pacto paſſi fuerant, cum fraudare vellent, ideo ille ad rem attentus ſuam, & ſibi conſulens, quotidie pergebat ad fundos oppoſitos, ut videret an ſalvi & immoti ὅροι manerent. Demoſthe-

nes

nes contra Timotheum: Δάνεισμα ποιεῖται ἰδίᾳ παρ' ἑκάστου αὐτῶν τὰς ἑπτὰ μνᾶς, καὶ ὑποτίθησιν αὐτοῖς τὴν οὐσίαν, ἧς νῦν αὐτὸς ἀποστερεῖ, καὶ τοὺς ὅρους ἀνέσπακε.. Doctissimus interpres, qui vertit, *libellis revulsis*, nescivit, quid essent ὅροι. Lapides enim erant pigneraticii, vel hypothecarii, qui in modum terminalium lapidum, in obligatis prædiis defigi constituique solebant. Unde ἐφεστάναι χωρίοις eos dicit Pollux, & Demosthenes in eadem Oratione, ἑστάναι, stare, vel statutos esse: Ἡ μὲν γὰρ οὐσία ὑπόχρεως ἦν ἅπασα, καὶ ὅροι αὐτῆς ἕστησαν, καὶ ἄλλοι ἐκράτουν. Nec libelli, nec tabellæ fuere isti ὅροι, sed lapidei cippi inscripti, quibus fundum illum cui impositi erant, à se teneri fiduciæ titulo creditores testatum faciebant. Inde οὐσία ἐφωρισμένη eidem Demostheni, quæ hujusmodi pigneraticios lapides acceperat, & χωρίον ὡρισμένον Polluci, *ager columellis notatus*. Tituli vero illi prædiis affigi soliti quorum in jure mentio, & apud alios auctores, quid habent cum his ὅροις simile? Aut quis unquam legit, apud Romanos hunc viguisse morem, ut in oppigneratis sibi prædiis non dicam ὅρους defigerent, ut Attici, sed vel titulos etiam iis affigerent? At tituli illi quorum in Codice mentio occurrit, qui ædibus, aut prædiis imponi solebant, non ad hoc imponebantur, ut ostenderent, locum esse oppigneratum creditoribus. Sed nec iidem erant cum ὅροις, nisi tabellas scriptas aliquis easdem esse putet cum cippis lapideis inscriptis. Cum alicujus bona publicarentur & fisco vindicarentur, mos erat, titulos eis adfigi, hoc est, tabellas nomine Cæsaris inscriptas, quæ non aliter tamen adponebantur, nisi publica testificatione. ut liquet ex leg. III Cod. de bonis vacantibus. in qua sic legendum: *Tituli vero quorum adfixione prædia nostris sunt consecranda substantiis, nonnisi publica testatione proponantur*. Nam male est vulgo, *quorum adjectione*. Proprium enim hac in re verbum perpetuumque *adfigi*. Inde titulorum *adfictio*, vel *adfixio*.

Eadem

Eadem menda in Cod. Theodos. de incorporatione. Ubi pro *substantiis* etiam legitur, *nominibus*. Scribendum: *nostris sunt consecranda numinibus*. Doctissimus Jurisconsultus interpres ad eam legem Codicis, quæ docet prædiis in fiscum redigendis adfigi solitos titulos, citat leg. ult. D. de requirendis reis. In qua nihil de his titulis, sed de obsignatione bonorum, quæ diversa fuit à titulorum adfixione, ut paulo post dicam. Proscriptorum bonis, hoc est, jam damnatorum, quæ vindicando fisco erant, hujusmodi tituli adfigebantur, aut etiam vela suspendebantur. Lex x Cod. Theod. de proscriptorum bonis, vetat ipsorum Augustorum fieri commemorationem in his titulis, vel velis, quæ adjudicatarum fisco ædium postibus adfigentur. Sed locus vulgo corruptissimus circumfertur, sic emendandus: *Si qui pro atrocitate commissi formam ejusmodi sustinebunt, ut bona earum proscriptionis nomine vindicata fiscalibus sint socianda corporibus, commemorationem nostrorum numinum in his titulis nolumus fieri, qui eorum postibus adfigentur, vel velis, quorum jus ac proprietas auferetur.* Hoc est, nolumus commemorationem nostrorum numinum fieri in his titulis, qui eorum postibus adfigentur, quorum jus ac proprietas auferetur, nec in velis. *Numinum* etiam correximus pro *nominum*, ut & supra, *nostris consecranda numinibus*. Præ modestia noluerunt se commemorari Augusti illi quorum ea lex est, in titulis velisque, quæ imponebantur ædibus proscriptorum, seu damnatorum. Aut tituli igitur in his adfigebantur, id est, tabellæ inscriptæ, aut vela suspendebantur itidem inscripta. De velis habes leg. II Cod. Ut nemo privatus titulos. *Ne quis regia vela suspendere, vel titulum audeat sine præscriptione judicis competentis alienis rebus imponere, quas quocunque modo qualiscunque persona possideat.* Agathiæ ῥάκη ὑπoπόρφυρα vocantur, quæ sunt *purpurea vela*, & jungit ea cum titulis,

titulis, quos *χαρτῴας σανίδας* vocat lib. v, *ὅτι τε αἱ χαρταὶ σανίδες ἐκεῖναι, καὶ τὰ ῥάκη, τὰ ὑποπόρφυρα εἰς τόδε αὐτῷ ἀπετελεύτησαν, ἃ δὴ πολλὰ τοῖς εὐδαιμόνων οἴκοις θαμὰ ἐπέβαλλε τὴν ἐς βασιλέα ἔννοιαν περιϊσχόμενος, καὶ ταύτῃ ἅπαντα ἐσφετερίζετο.* De Anatolio loquitur, qui curator domuum & patrimoniorum principis erat. Hic quaſi principis ſui agens, cujus patrimonium omni modo augere ſtudebat, multorum bonis quacunque ratione, per vim & injuriam, quaſi caducis, aut vacantibus, & ad fiſcum pertinentibus, titulos regios adfigebat, & vela ſuſpendebat: *Βιαζόμενος μὲν ἀνέδην, καὶ ἀναῤῥηγνὺς τὰ βουλεύματα τῶν ἀποιχομένων, χαίρειν δὲ πολλὰ λέγων τοῖς νόμοις, εἰ δὴ τοὺς παῖδας κληρονομεῖν ἐθέλουσι τῆς τῶν φυσάντων περιουσίας.* Quia enim inteſtatorum res, qui ſine legitimo hærede decedebant, ad fiſcum pertinerent, irrita pronuntiabat multorum teſtamenta, ut quaſi inteſtatorum hæreditatem fiſco vindicaret, titulis fixis, vel velis impoſitis. Qui etiam dicit eo uſque iniquitatis, ac violentiæ proceſſiſſe Anatolium, ut teſtamenta rumperet, quibus liberi inſtituti hæredes erant, quos jura volunt ab inteſtato ſuccedere parentibus. Nec tamen fiſcus in eorum bonis, qui ſic inteſtati deceſſerant, relictis legitimis hæredibus quidquã ſibi juris arrogabat, niſi aliæ cauſæ bona inteſtati, quamvis legitimos ſucceſſores haberet, fiſco attribuerent & vindicarent. Vide Novellam Juſtin. CLXIV. Quæ plane illuſtrat illum Agathiæ locum de Anatolio domuum principis curatore, & de titulis, quos affigebat Cæſaris nomine bonis inteſtatorum. Velorum color, quem *ὑποπόρφυρον* Agathias vocat, ſatis indicat, ea regia fuiſſe. Ambroſius, ut jam notarunt docti, appellat *regias cortinas*. Sed & tituli ipſi non minus regii, & *βασιλικαὶ* etiam *σανίδες* vocantur. Ideo & *regii* hi tituli vocati, quia nemini licebat privato, hujuſmodi titulos, neque alienis, neque ſuis adfigere prædiis, ut apparet ex leg. I Cod. Ut nemo privatus titulos præ-

diis suis, vel alienis imponat, vel vela regia suspendat. In ipsa lege dicitur, regiæ tantum majestatis esse, ut Augusti domus & patrimonia titulorum inscriptione legantur. Ergo jus non erat privato, titulum suo fundo, aut domui imponere, quo testaretur se dominum ejus prædii, aut earum ædium esse. Quid igitur sibi volunt hæc verba Petri Chrysologi sermone CLIV? *Dominum prædiorum limitibus adfixi tituli proloquuntur.* Sed & Augustinus Psal. XXI: *Vbi potens invenerit titulos suos, nonne jure rem sibi vindicat, & dicit, non poneret titulos meos nisi res mea esset?* Seneca Epistol. XCVIII, ex inscriptione dominum indicari his verbis significat: *Quidquid est cui dominus inscriberis, apud te est, tuum est.* Potentiores solitos fuisse prædiis suis ac possessionibus titulos, cum nomine suo adponere, qui significarent hæc illius esse cujus nomen in titulo legeretur, argumento est lex Theodosii Cod. unica sub tit. *De his qui potentiorum nomina in lite prætendunt, aut titulos prædiis affigunt.* Id est, aut eorumdem potentiorum titulos prædiis suis adfigunt. Multi enim, cum desperatam in judicio causam haberent, potentioris nomen in lite prætendebant, ac si ab his aliquod prædium, vel domus in jure aliqua actione repeteretur, suum non esse illud prædium, vel illam domum, affixis potentioris titulis, cui ejus possessionem ac dominium ea affixione adscriptum ibant, testabantur. Quidam etiam tenuiores ne à potentioribus vicinis suæ possessiones invaderentur, qui his imminebant, alterius æque aut magis potentis titulos eis adplicabant, ut ille potens, qui inhiabat earum invasioni, conterritus abstineret, ut Augustinus ait Psal. XXI. Non hoc certe fieret, nisi tum potentioribus licitum fuisset domibus propriis, aut prædiis nominis sui titulum præponere, qui dominum testaretur. At lex illa Honorii & Theodosii diserte dicit, *Regiæ majestatis est, ut nostra tantum domus, & patrimonia titulorum inscriptione*

ptione legantur. Omnes igitur intelligant publico juri esse deputandum, id cui nomen dominicum præscribitur. Clare lex ista vult, cuicunque domui, aut fundo nomen domini per adfixum titulum præponetur, id publico juri & fisco esse vindicandum. Vel hac constitutione evincitur, id antea in more positum fuisse, quod hic nunc prohibetur. Et hæc sanctio posterior aliquot annis ea, quæ præcessit de potentiorum titulis, ab Arcadio & Honorio lata. In Novella quoque Theodosii & Valentiniani, de tributis fiscalibus, prohibentur privati tam suis, quam alienis possessionibus titulos adponere: *Ne cuiquam passim titulos, prædiis propriis, vel alienis, vel pietatis nostræ nomine, vel sacrarum necessitudinum nostrarum, vel cujuslibet alterius fas sit adfigere.* In edicto quoque Theodorici regis leg. XLV cavetur, *Ut nullus alienæ rei, vel suæ titulos prorsus adfigat, cum soli fisco hoc privilegium, his quæ possidet jure vel corpore, videatur esse concessum.* Illa igitur Honorii & Theodosii lex, quam supra retulimus, prorsus vetat titulos quemquam privatorũ etiam rebus suis imponere. At quæ sequitur in eodem Codice Theodosii & Valentiniani, interdicit, *ne quis vela regia suspendere, vel titulum audeat sine præscriptione judicis competentis alienis rebus imponere.* Quod non de privatis titulis accipiendum est, sed de publicis, per privatum adfixis & impositis. Quod fieri lex à quoquam vetat sine præscripto judicis competentis. Atque ita legem illam Valentiniani explicat Athalaricus rex in edicto apud Cassiodorum lib. IX, Epist. XVIII: *Et quia summis principibus juris communione vivendum est, si quis legum ordine prætermisso, nomine publico titulos præsumpserit affigere, in tantum possidenti fiat obnoxius, quantum sanctio superius memorata testatur.* Id est, ea lex Theodosii & Valentiniani II Cod. Ut nemo privatus. Justinianus Novella XXX cum multi tunc essent forsitan potentes, qui titulos suos

prædiis imponerent, & parum obſervaretur lex Honorii, quæ id vetuit, Proconſuli Cappadociæ præcipit ne à quoquam id fieri in ſua provincia permittat, cap. VIII: *Σανίδας δὲ ἀνατίθεσθαι κατὰ τὴν ἐπαρχίαν ἧς ἄρχεις προσηγορίαν τινῶν ἐχούσας, ἐξῃρημένης τῆς βασιλείας καὶ τοῦ ταμείου, κωλύῃ πάντως, ὥστε καὶ δημοσίαν ποιεῖν τὴν οὐσίαν τοῦ τοιοῦτό τι πράττειν ἐπιχειρούντων, καὶ χρῆναι ἀφαιρεῖσθαι τοὺς ταύτας ἐπιθέντας.* Prohibet ne quis privatus titulos nomine ſuo inſcriptos prædiis ſuis imponat, & præcipit proconſuli Cappadociæ, ne quas permittat tabellas imponi prædiis, privati alicujus nomen præferentes, quæ teſtarentur, illius privati cujus nomen inſcriptum haberent, illum eſſe fundum. Sic enim fortaſſe interpretanda ſunt, *σανίδας ἀνατίθεσθαι προσηγορίαν τινῶν ἐχούσας.* Id eſt, illius nomen præferentes, qui eas impoſuerit. Julianus tamen Anteceſſor, & melius, de titulis privatis hæc accepit, qui rebus alienis imponebantur, Conſt. XXII: *Titulos privatos alienis rebus prohibeat imponi Cappadociæ proconſul.* Exceptó enim Imperatore & fiſco neminem alium vult titulos alienis poſſeſſionibus, quibus eas ſibi vindicet, adfigere. Certe vel inde conſtat, ſolis patrimonialibus principis fundis & domibus titulos adfigi ſolitos, ipſorum nomen præferentes. Quod & Auguſtæ fuiſſe licitum, éx alia Novella manifeſtum eſt. Prædiis quoque, tam urbanis, quam ruſticis, quæ fiſco vindicabantur, publicus titulus, id eſt, fiſcalis, ſolebat adfigi. Quæ quidem bona ſi ex proſcriptione ac damnatione cujuſquam ad fiſcum eſſent devoluta, commemorationem nominis ſui in his fieri quidam modeſtiores principes noluerunt, ut Theodoſius & Arcadius, cum Honorio leg. XI Cod. Theod. de bonis proſcriptorum. Alias, ut videtur, nomen ipſius principis in fiſcalibus titulis, qui rebus ad fiſcum Cæſaris devolutis adfigebantur, conſueverat inſcribi. Juſtinianus autem Novella XVII de titulis privatis alienis prædiis, aut tabernis non imponendis

ponendis ſanxit, cap. xv: Σανίδας δὲ ἐπιτιθέναι χωρίοις ἀλλοτρίοις ἢ ἐργαστηρίοις ἐν πόλεσι διακειμένοις, καὶ ἐπιγράφειν τὰς ἑαυτῶν προσηγορίας. Quæ ſic vertit Julianus Conſt. xxi: *Si quis alienis agris, vel ergaſteriis titulos impoſuerit, & nomen ſuum inſcripſerit, bonorum publicatione punietur.* Enimvero ſi is, qui rebus ſuis titulos adpoſuiſſet privatus, multabatur bonorum amiſſione, quanto magis, qui alienis? Mitior pœna irrogata eſt Novella Conſtitutione Theodoſii & Valentiniani, tit. de tributis fiſcalibus. Nam quinque tantum auri libris multat, qui titulos ſuis prædiis adpoſuerint, decem librarum multa, qui alienis. At Theodoricus, cum idem vetaret, capite puniri ſanxit, qui titulis adfixis aliena prædia occupaſſet, in Edicto leg. xlvii: *Ille vero, qui poſſeſſa ab aliis prædia titulis occupaverit, capite puniatur.* Quam recte hos titulos componant doctiſſimi doctores juris cum ὅροις Atticorum, qui imponebantur prædiis obæratis ad teſtificandum eorum nexum & hypothecam, ipſi ſane viderint. Ego nihil amplius ex horum titulorum adfixione colligo, quam moris priſci uſum in fundis ac prædiis nomine eorum prænotandis & inſcribendis, ad quos ea pertinerent, quorumque propria eſſent. Quod penes magnates ac potentiores præcipue obtinuit, & nunc viget. Nam in principum, & aliorum potentium ædibus nomina eorum in fronte leguntur inſcripta. Si quis eas alius potens emat, ſolet prioris nomine poſſeſſoris deleto, ſuum curare inſcribendum. Nec id abs re & nunc fit, & olim factum eſt ab iis perſonis, quorum nomina nota ac celebria. Tenuioris fortunæ homines, & ignobiliores id in more habuiſſe vix opiner. Hodieque non inſcriptione nominis ſui, quod obſcurum eſt, ſed ſuſpenſione inſignis alicujus ſolent ædes ſuas, qui tales ſunt ut vix in urbe quam incolunt cognoſcantur, notiores reddere. Quæ igitur leguntur de affixis titulis, ad potentiores pertinent, ſive

ſuis prædiis eos affigendos curarent, ſive alienis. Nam qui ex magnatibus, ob potentiam qua neminem timent, invadere conaretur tenuioris & inopis vicini prædium, vel ædes, nomen ſuum eis jubebat adſcribi, vel inſcribi affixis titulis. Contra ſi inops ille ſe aliter tueri non poſſet ab invaſione præpotentis, ad hoc decurrebat, ut alterius æque potentia ſubnixi nomen prædio ſuo inſcriberet, quo ab incepto abſterreretur invaſor, metu offenſionis cum eo potente contrahendæ cujus nomen affixi tituli præferrent. Lex itaque illa, quæ prohibet ne privati prædiis alienos titulos imponant, præcipue potentes reſpicit, & eos arcet ab invaſione alieni, qui poſſunt facere, & quibus impune ex potentia, qua ſuffulti ſunt, hoc magis procedit. Poſtea, ut ne quidẽ propriis domibus, aut fundis inſcriberet quiſquam nomen ſuum, quo ſe dominum ejus profiteretur, lege Honorii cautum eſt, quæ ſolius Auguſtæ domus hoc privilegium eſſe voluit, ut principis ædes, & fundi patrimoniales titulorum inſcriptione legerentur. Ab eo igitur more, quo principes & potentes conſueverant poſſeſſionibus ſuis propria nomina ſub titulis inſcribenda jubere, manavit & illa conſuetudo, qua quidquid fiſco applicaretur, vel patrimonio principis ex damnatorum bonis, vel quacunque alia ex cauſa, ac jure, ejus rei dominum jam factum eſſe principem, titulis nominis ejus adfixis, vel velis ſuſpenſis ſignificaretur. Quod etiam Eccleſiaſticos aliquando uſurpare voluiſſe, teſtis eſt Gregorius Magnus Pontifex, qui conſuetudinem hanc novam ſcribit, & valde quidem reprehenſibilem erupiſſe, *ut cum rectores ejus patrimonii urbana, vel ruſtica prædia juri illius competere poſſe ſuſpicantur, fiſcali more titulos imponant.* Quod ille in poſterum vetat fieri, ſub pœna anathematis. Non ſolebat autem fiſcus rebus alienis titulos nomenque Auguſti apponere, niſi jam vindicatis & adplicitis patrimonio, ac dominio principali.

Nam

Nam quod notat vir doctissimus ad Ammianum Marcellinum lib. XXIX, hos titulos principales, vel fiscales ædibus reorum adpositos non statim eas fisco vindicatas esse significasse, in eo non parum mihi falsus videtur. Rationem addit, quia plerumque ante sententiam latam, statim ac comprehensus fuerat reus, ædes ejus obsignabantur, quo chartæ omnes in judicio proferri possent, ex quibus documentum judici suppeteret. Quod si reus, inquit, sententia judicis esset absolutus, refixis titulis rem suam recuperabat: sin erat condemnatus, ædes fisco adplicabantur. Sed communis hic illi error, cum doctoribus nostris, qui omnes *affixionem titulorum* confuderunt cum *obsignatione*. Quod miror illis in mentem potuisse incidere, cum adeo manifeste, etiam titulis distinctis, hæc duo discernantur in Codice. Et priore quidem sancitur, *ut nemo privatus titulos prædiis suis, vel alienis imponat.* Sequens titulus cavet, *ut nemini liceat sine judicis auctoritate signa rebus imponere alienis.* Quo loco omnes scripti codices recte legunt, *signa imprimere rebus, quas alius detinet.* Atqui impressio proprie ad signa, sive σφραγῖδας pertinet, non ad titulos, sive σανίδας, qui adfigebantur. Nec est quod quisquam inferat, hoc titulo prohiberi, ne quis signa imponat rebus alienis, sine auctoritate judicis, superiore autem titulo vetari tantum ne quis privatus hoc audeat facere. Nam & leg. II, tituli prioris, cavetur, *ne quis vela regia suspendere, vel titulum audeat sine præscriptione judicis competentis alienis rebus imponere.* Si *titulos imponere*, & *signa imponere rebus alienis* idem est, idque prohibetur fieri sine judicis auctoritate, cur divisis ac diversis titulis utrumque distinxit Justinianus? Doctissimus Juris Glossator, ad legem, De his qui potentiorum nomine titulos prædiis affigunt, notat, *titulos*, sive *signa*, Græcis σήμαντρα dici, & in Basilicis appellari τίτλους & σφραγῖδας. Quæ certe non levis est hallucinatio,

 ne

ne graviſſimam dicam. Alius etiam vir longe eruditiſſimus ad Harpocrationem in voce ἄστικτον, ſigna cum ὅροις videtur confundere, & *ſignata loca* interpretari, quæ tabulas, vel titulos haberent impoſitos. Quod mihi prorſus in viro tam docto mirum viſum eſt. Nam & ὅροι non ſunt tabellæ, vel tituli, quales affigebantur rebus fiſco vindicatis. Nec tituli illi iidem cum ſignis, vel ſigillis, quibus res obſignabantur. Diverſus mos, diverſæ res, etiam finis diverſus in imponendis ὅροις, adfigendis titulis, & ſignis imprimendis, illiſque etiam *Panoncellis*, vel *Brandonibus*, ut vocant, ſuſpendendis, quorum hodie uſus eſt. Nunc de titulorum & ſignorum differentia dicamus, mox & alia adſtruemus. In Synopſi Baſilicorum lib. VII, tit. X: Ἀνάγνωθι καὶ τίτλον ια, ἐν ᾧ φησι περὶ τοῦ τίτλους ἐπιτιθέναι καταβαλλομένων, ἢ σφραγῖδας. Ubi aperte τίτλοι diſtinguuntur ἀπὸ τῶν σφραγίδων, tituli à ſignis, vel ſigillis. Perperam itaque doctus commentator ad leg. II Cod. ut nemini liceat, qua ſtatuitur, *rebus quas alius detinet, imprimi ſigna nemini licere, etiam ſi ſuas, vel obligatas ſibi eas aliquis affirmet*, notat, pœnam ejus rei eſſe publicationem bonorum, titulis fiſcalibus appoſitis, ex Novella XVII, cap. XV. Atqui ea Novella non iis pœnam imponit, qui ſigna rebus alienis impreſſerint, ſed qui titulos affixerint, quod ſoli fiſco & principi licitum eſſe vult, περὶ τῶν σανίδων τοῖς ἀλλοτρίοις ἐπιτιθεμένων χωρίοις. Qui igitur hoc attentarint, quod ſolius eſt fiſci & principis, facere, hi titulos fiſcales ſuis ipſimet prædiis impoſitos ſentient, bonis publicatis: Εἰ γὰρ πρᾶγμα μόνῃ τῇ βασιλείᾳ καὶ τῷ δημοσίῳ δεδομένον πειρῷτο τις ὑφαρπάζειν, ἐν τοῖς ἑαυτοῦ μανθανέτω τὴν πεῖραν, καὶ τοῖς αὐτοῦ πράγμασι τίτλων ἐπιτιθεμένων δημοσίων γινέσθω τοῖς ἄλλοις παράδειγμα σωφροσύνης. οἵπερ εἰ τῶν αὐτῶν ἅψαιντο κακῶν, ταῖς ὁμοίαις ποιναῖς ὑποκείσθων. At pœna publicationis bonorum nulla imminet his, qui ſigna propria rebus alienis impreſſerint. Quin & diſerte lex I Cod. eodem,

dem, non aliam multam inrogat his qui hoc fecerint, quam ut illi in quos id illicite factum fuerit, possint ea ipsi licite detrahere: *Sæpe rescriptum est, ante sententiam signa rebus, quas aliquis tenebat, imprimi non oportere. Et ideo ea rebus, aut fructibus apud te constitutis, poteris ipse licite detrahere, ut amotis his causa quæ ex officio tibi infertur, terminetur.* Ex quibus colligas, contrarium id esse observationi, quæ ad Ammianum fixa est, qua notatum est, res obsignari solere, quæ ad reum pertinent, etiam ante sententiam latam, cum hæc lex statuat, ante sententiam latam, rebus quas aliquis tenebat, signa imprimi non oportere. Non igitur de eodem genere obsignationis capienda est, nec ibi agitur de titulorum affixione, nec de prædiis, aut aliis rebus immobilibus, quibus in fiscum redigendis, vel redactis tituli adfigebantur. Mirorque impensissime, cum de fructibus in ea lege fiat disertim mentio quibus signa illicite impressa dicuntur, hoc ad titulos adfigendos potuisse referre viros doctissimos: *Et ideo ea rebus, aut fructibus apud te constitutis illicite imposita poteris ipse detrahere.* Ergo de rebus mobilibus accipiendæ hæ res, quæ apud Octavium constitutæ dicuntur. Quis enim fundos, aut ædes *apud aliquem constitutas* dixerit? Quis etiam titulos adfixos ejusmodi rebus unquam legit? Prædiis aut domibus aliisque rebus soli, solitos adfigi, titulus qui præcedit, aperte demonstrat. Fateantur hic prudentissimi Jurisconsulti, parum cavisse ne in errorem gravissimum inciderent. Quem si quis paratus sit defendere, ac tueri, libere iterum dico, palā ad hoc eum provoco. Ad legis ipsius titulum, quæ signa vetat alienis rebus imprimi, adnotavit peritissimus juris doctor, propria scilicet accipienda, nam de regiis dictum esse titulo, qui præcedit, XVI. Ergo *signa* in hoc titulo videtur accepisse pro velis de quibus in superiore mentio est, *quo vela regia suspendere, aut titulum rebus alienis sine auctoritate judicis non*

 licere

licere ſancitum eſt. Certe ſigna in bello vexilla ſunt, & vexilla parva vela, ſed in his titulis tantopere diſtant vela à ſignis, quantum vexilla à ſigillis. Hæc *ſigna* in hoc titulo XVII Codicis, σήμαντρα ſunt privatorum, quæ fructibus, aut rebus aliis mobilibus imprimuntur, de quibus ſignis, & obſignandorum utenſilium, & aliorum mobilium more in ſuperioribus ſatis dictum eſt. Vela in ſuperiore titulo ſuſpenduntur in prædiis, aut domibus alienis nomine regio, unde & *Regia*, vel *Regalia* appellata. Quin hanc differentiam plane conſtituit inter *ſigna* & *titulos* Novella Juſtiniani CLX, quod mobilibus ſigna imprimantur, immobilibus tituli imponantur. Quod verbi etiam ſignis convenit, ut imponi dicantur. Ideo ἐπιτίθεσθαι de utriſque Græci uſurpant. Sane qui imponunt ſigna alicui rei, quæ ſigillanda eſt; ea imprimunt, non item tituli imprimuntur, quæ tabellæ, hoc eſt, σανίδες ſunt inſcriptæ, quæ dominium ejus prædii, vel domus cui imponuntur, ad eum pertinere oſtendunt debere, cujus nomen præferunt. Supraſcripta Novella περὶ κληρονόμων in præfatione: Τοῖς μὲν κινητοῖς πράγμασι σφραγῖδας ἐπιβάλλοντες, τοῖς δὲ ἀκινήτοις σανίδας ἐπιτιθέντες. *Et mobilibus quidem rebus ſigna imprimentes, immobilibus vero titulos imponentes.* Si quis rebus alienis mobilibus apud aliquem conſtitutis ſigna imprimeret, ſua eſſe hoc facto contendebat, & quaſi ea vindicabat. Rebus autem immobilibus titulos imponendi eadem ratio fuit. Cum quis eas vindicaret, ante omnia ſolebat quaſi ſuis titulos imponere. Quod ſemper vetuere principes. Novella Theodoſii De titulis fiſcalibus, decem auri librarum pœna multat, qui hoc auſus fuerit, & præterea, ut petitione excideret, quæcunque ei competebat: *Si alieno, amiſſa petitione quæcunque ei competit, decem libras auri, qui fuerit titulos adpoſuiſſe convictus, exſolvat.* Numquid ſatis hinc conſtat, quod diſtent ſigna titulis? Id confirmatur & Edicto Tiberii De divinis domi-

domibus, quo interdixit, curatores divinarum domuum, aut conductores, *σανίδας τὴν ἑαυτοῦ προσηγορίαν φερούσας ἀλλοτρίοις οἴκοις ἢ χωρίοις ἐπιτιθέναι, ἢ σημαντῆρα κινητοῖς πράγμασι πλουτούντων, ἢ περιόντων.* Tabellas, vel titulos nomine regio inſcriptos alienis prædiis, vel domibus imponere, aut ſigilla, vel ſigna rebus alienis mobilibus. *Signatas* tamen *domos* legere eſt apud Marcellium lib.XXIX: *Et ne vel conjugibus meritorum vacaret miſerius flere, immittebantur confeſtim, qui ſignatis domibus inter ſcrutinia ſupellectilis pœnis addicti, incantamenta quædam anilia, vel ludibrioſa ſubderent amatoria ad inſontium perniciem concinnata, quibus in judicio recitatis, ubi non lex, non religio, non æquitas veritatem à mendaciis dirimebat, indefenſi bonis ablatis, nullo contacti delicto, promiſcue juvenes aliique, membris omnibus capti ad ſupplicia ſellis geſtatoriis ducebantur.* Ad quem locum *ſignatas domos* vir eruditus, *obſignatas* interpretatur, & obſervat, obſignari ædes appoſitis fiſcalibus titulis. At ego nego fiſcales titulos unquam appoſitos prædiis, aut domibus damnatorum, niſi poſt ſententiam latam, cum jam fiſco vindicata & adplicata erant bona damnati. Ita enim in poſſeſſionem bonorum condemnati quaſi mittebatur fiſcus adpoſitis titulis, qui ſignificarent, jam in bonis principis eſſe ea numeranda, quibus nomen ejus fixis titulis inſcriberetur. Idque luce clarius apparet ex titulo Codicis Theodoſiani De bonis proſcriptorum, ſeu damnatorum, leg.XI, & leg.XX, quæ fidem faciunt, non alias niſi jam damnatorum proſcriptorumque facultates fiſco adplicari, & adfixis titulis id declarari. Quid enim apertius his verbis? *Proſcriptorum ſatellitumque fortunas ærario noſtro jubemus accedere. Ideoque per agros, per cuncta domicilia titulos noſtræ ſerenitatis adfigi præcipimus.* At ſignatæ illæ domus reorum apud Marcellinum ante latam ſententiam, & condemnationem factam intelligendæ plane ſunt, ut ex ipſis

ipsis verbis Ammiani liquidum fit. Rursus lex 1 Cod. ut nemini liceat sine judicis auctoritate signa rebus imponere alienis, testatur, *sæpe rescriptum esse ante sententiam signa rebus quas aliquis tenebat, imprimi non oportere.* Quomodo hæc invicem conciliabimus? Facillime, si teneamus non de iisdem rebus, nec de iisdem reis locum Ammiani, & illam legem esse interpretanda. Simul atque aliquis inter reos erat receptus, domus ejus signabatur, non adpositis, vel adfixis titulis, sed signaculis impressis. Nec tota domus, hoc est, ipsæ ædes ita obsignari solebant, sed quæcunque in ea erant signis impositis occludenda, capsæ, armaria, arcæ, membra ipsa domus in quibus pretiosa supellex & alia mobilia continebantur, cellæ, apothecæ, zothecæ, horrea. Si totæ ædes occlusæ & obsignatæ fuissent, ita ut ingressus ad eas non esset datus, quomodo illa incantamenta, & anilia ludibria inter scrutinia supellectilis subjici subdique potuissent, de quibus scribit Ammianus? *Immittebantur,* inquit, *confestim, qui signatis domibus inter scrutinia supellectilis pœnis addicti, incantamenta quædam anilia, vel ludibriosa subderent amatoria.* Non ipsas igitur fores domus, quæ ingressum dant eam intrantibus, occlusas fuisse liquet, sed omnia quibus supellex continebatur, & vestis, sed & chartarum, & libellorum armaria, capsasque. Item vinarias apothecas, granaria, penuarias cellas, & alia ejusmodi conclavia, in quibus aliquid conclusum ac repositum contineretur. Fores etiam ita obsignari solitas, & signis impositis occludi, abunde supra probavimus, ubi de obsignatione tractamus. His in domo obsignatis domus plane obsignata intelligitur. Hodieque moris est, ubi aliquis in carcerem conjicitur ob crimen læsæ majestatis, omnia quæ in domo sunt ejus, obsignari, & sigillis impositis claudi. Sic intelligenda Teletis verba apud Stobæum, καὶ ὃν τρόπον ὅτε ὁ δυνάστης τὰ ὑπάρχοντα περισφραγίσηται, οὐκ ἔστιν ἅψασθαι.

Ubi

Ubi τὰ ὑπάρχοντα omnia bona sunt mobilia, quæ in domo alicujus rei reperiuntur. Domus in qua omnia sic obsignata forent, ipsa recte diceretur signata. Sic enim apud Demosthenem in ea adversus Phænippum, τὰ οἰκήματα, in permutatione sive ἀντιδόσει universorum bonorum, qualis lege apud Athenienses olim fuit permissa, παρασεσημάνθαι dicuntur, id est, obsignata fuisse, cum ea tantum, quæ intus essent mobilia, obsignata forent, aut cellæ in quibus mobilia, ut supellex, & penus, frugesque liquidæ & aridæ, continebantur, quæ vocat οἰκήματα. Nam οἰκήματα, sunt membra domus, ut cellæ, zothecæ, apothecæ, granaria, & similia. Glossæ veteres: *οἴκημα, cella. οἰκημάτιον, cellula.* Ἔπειτα παρεσημηνάμην τὰ οἰκήματα, καὶ τοῦτον ἐκέλευον εἰς τὰ ἐμὰ βαδίζειν. Quid per οἰκήματα intellexerit, idem paulo ante explicavit, his verbis: Ἀντὶ δὲ τοῦ τὰ σημεῖα ἐᾶν τῶν οἰκημάτων ἃ παρεσημηνάμην, ἐλθὼν εἰς ἀγρὸν ἀνέῳξε, καὶ τὰς κριθὰς ἐξεφόρησε, καὶ τὰ ἄλλα, ὥσπερ ἐξουσίαν αὐτῷ τοῦ νόμου ποιεῖν ὅτι ἂν βούληται). Ubi οἰκήματα etiam granaria sunt in quibus hordeum repositum, & aliæ similiter cellæ quibus signa imposuerat, ut occlusa essent illi pro quo dixit Demosthenes. Hinc ὑπερῷα οἰκήματα, superiores domus partes, & κατάγεια οἰκήματα subterraneæ cellæ, quas vulgo *cavas* vocamus in idiotismo nostro, quæ apothecæ veterum fuerunt, vel cellæ vinariæ. At Xenophon, quem citat doctus Ammiani castigator, ἀποσημαίνεσθαι quidem dixit, id est, obsignare, sed de argento, vel pecunia, aliisque bonis quæ Græci χρημάτων nomine appellant, lib. II Ἑλληνικῶν: ἔδοξεν δ' αὐτοῖς ὅπως ἔχοιεν καὶ τοῖς φρουροῖς τὰ χρήματα διδόναι, καὶ τῶν μετοίκων ἕνα ἕκαστον λαβεῖν, καὶ αὐτοὺς μὲν ἀποκλεῖναι, τὰ δὲ χρήματα αὐτῶν ἀποσημήνασθαι. *Et bona ipsorum obsignare.* In eodem libro paulo post locus vulgo corruptissimus legitur, interpretibus non intellectus: Οἱ ἡμᾶς καὶ τῆς πόλεως ἀπεστέρουν οὐδὲν ἀδικοῦντας, καὶ οἰκιῶν ἐξήλαυνον, καὶ τὰ φίλτατα τῶν ἡμετέρων ἀπεσημαίνοντο. Pro

quo

quo in editis legitur, καὶ τοὺς φιλτάτους, & vertunt, *amicissimos nostros ultimo affecerunt supplicio.* Nemini unquam puto lectum verbum ἀποσημαίνεσθαι, in ea significatione. Sed omnino corrigendum, ut emendavimus, *qui nos immeritos urbe privarunt, domibus expulerunt, ac quæ carissima habemus, obsignarunt.* Id est, τὰ χρήματα, τὰ ὑπάρχοντα, & τῶν ὑπαρχόντων τὰ τιμιώτατα καὶ φίλτατα. Hodieque apud nos moris, ubi aliquis paterfamilias decessit, omnia in ejus domo auctoritate judicis obsignari. Quod à nobis fieri certum est observatione juris Romani, ut ex Novellis Justiniani constat. De hujusmodi obsignatione, quæ fit impressis sigillis, non est accipienda lex III Codic. Theod. De aquæductu, in his verbis, *sciat eumdem fundum fiscalis tituli proscriptione signatum privatis nostris rebus adgregandum.* Hoc enim de titulo fiscali, sive tabella rei fisco adplicandæ adfixa intelligi debet. Et *signatus* in ea lege non est σφραγισθεὶς, vel ἀποσημανθεὶς, sed *notatus,* & *insignitus affixis titulis.* Hæc igitur obsignatio bonorum hominis accusati & in reos relati ante latam sententiam fiebat, qui si absolutus foret, bona ipsi sua reddebantur, sigillis ablatis & domibus resignatis. Si vero condemnatus foret, bona ejus omnia, si publicatio eorum damnatum sequeretur, fisco accedebant. Tum immobilibus, ut domibus ac prædiis, tituli principales adfigebantur. Nunc videndum de lege ea Codicis, quæ affirmat sæpius rescriptum esse, ante sententiam signa rebus, quas aliquis tenet, imprimi non oportere, quomodo exponenda sit. Illud primum indubitatum esse debet non de ullius publico judicio accusandi, aut rei facti bonis esse capiendam, cui publicationis bonorum metus ex condemnatione impendeat. Præterea signa illa non esse insignia aliqua imponenda bonis alienis, sed signacula, vel sigilla. Postremo non de aliis bonis intelligi eas res oportere quibus signa nemo debet imprimere

mere ſine judicis auctoritate, quam de mobilibus, quarum propriam eſſe diximus obſignationem. Non ad alium attinet, quam ad eum qui alicujus rei dominus eſt, aut qui ſe pro domino gerit, eam obſignare. Cum aliquis in judicio rem petit ac vindicat, quam ſuam eſſe debere contendit, aut ſibi obligatam, quæ ab alio detineatur, non poteſt eam rem apud illum conſtitutam, qui detentor ejus intenditur, ſignis impreſſis obſignare abſque auctoritate judicis, ante quam de eo judex pronuntiaverit, nempe obſignandam videri. Non enim de ſententia qua judex rem petitori adjudicat, accipiendum. Quid enim opus tunc obſignatione, cum quis id quod vindicabat, receperit, & poſſidere cœperit? Ergo quod in lege eſt *ante ſententiam*, id in titulo dicitur, *abſque auctoritate judicis.* Si res enim quæ petitur, in aliquo ſit periculo apud eum, qui illam detineat, ne deterior fiat, aut imminuatur, vel in totum amittatur, tum judex obſignandam præcipit. Quod ille qui actionem intendit privata auctoritate facere non poteſt. Aut ſi faciat, lex illa prima jubet, ſigna illicite impoſita à detentore ipſo licite poſſe detrahi. Idque etiam lex ſequens egregie explicat, quæ vetat, *rebus quas alius detinet, imprimere ſigna nemini licere, etiamſi ſuas vel ſibi obligatas aliquis affirmet.* Nec dubium quin in ipſo titulo reponi debeat, quomodo habent omnia ſcripta exemplaria, *ut nemini liceat, ſine judicis auctoritate ſigna rebus, quas alius detinet, imprimere.* Nam falſum eſt, ut vulgo legitur, *rebus alienis.* Plurimum quippe refert utrum quis in alienis rebus hoc audeat, an in his quas alius detinet, quaſque ſuas eſſe contendit, aut ſibi obligatas, qui eas in judicio petit. Præterea qui imprimit ſigna rebus ab alio detentis, non eo animo id facit, ut eas invadat ac rapiat, ſed ut ſibi ſartas tectaſque conſervet, ne depereant inter manus detentoris, donec eas judicio recuperarit. Hoc ſolum mali facit, quod non expectata

pectata judicis sententia, qui eas obsignandas statuas, ipse propria auctoritate signa iis imprimat. At ille qui titulos nomine suo inscriptos rebus alienis imponit, invadendi animo, & sibi adscribendi, quod alienum est, semet ipsum in possessionem mittit ejus fundi, vel domus cui nomen suum imponit. Ideo pœna huic imponitur publicationis bonorum à Justiniano, ut qui ausus sit alienis rebus titulos imponere, suis ipse fiscales accipiat. Si quis autem rei immobili, quam ad se pertinere diceret, quamque in judicio peteret, titulos imposuisset, eum Theodosius Novella xxii. De titulis fiscalibus decem auri libris multat, & actionis, quæ ei competebat, amissione. Hi vero qui sine judicis auctoritate signa rebus apud alium constitutis, quas in judicio suas esse affirmant, aut sibi obligatas, nulla tali pœna digni, nec lex quidquam tale in eos statuit exemplum. Et valde miror, doctissimos Jurisconsultos nescivisse distinguere inter hoc & illud factum, qui utriq; eamdem pœnam cõtra legum mentem inflixerunt. Quod etiam addunt in iisdem notis, non tantum bonorum proscriptionem, sed etiam extremum supplicium pati, qui utrumvis attentare aggressi fuerint, hoc est, qui vel signa rebus ab alio detentis impresserint, vel titulos rebus alienis imposuerint, ad ὑπερβολὴν admirationis id me rapere fateor. Probant hoc ex Novella clxiv, quæ non simpliciter hoc supplicium capitale decernit in signa imprimentes rebus alienis mobilibus & titulos imponentes immobilibus, sed eos puniendos hoc modo sanxit, qui defunctorum facultates & patrimonia vexare, ac turbare satagerent, neque testamenta eorum valere, neque ab intestato successiones locum habere sinerent, ut sic ipsi in vacuum venirent, & accrescente sibi successione ab intestato decedentium, alienas hæreditates occuparent. Hæc ubi nefarie moliti fuerant, tum rebus hæreditatis, mobilibus quidem signa imprimebant, immobilibus autem

autem titulos adfigebant. Non igitur propter adfixionem titulorum tantummodo, aut impressionem signorum in rebus alienis factam, eos pœna capitis multandos constituit Justinianus, sed quod ultimas defunctorum voluntates sollicitarent, & infringerent, & sceleste irreperent alienis successionibus, non solum per artes nefarias, sed etiam vi facta eas invaderent. Titulos autem fiscales, vel vela regia, quæ aliquis fisci nomine sine judicis competentis præscriptione imposuerit alienis rebus, vel suspenderit, deponendi ac conscindendi licentiam dat illis in quorum præjudicium tale quid commissum fuerit, lex II Cod. ut nemo privatus. De his enim exponenda ea lex est, non de his privatis, qui suo nomine id fecerint. Proinde nihil ad eam legem facit lex Digestorum, quod vi aut clam, XXII quæ sic habet, *si ad januam meam tabulas fixeris, & ego eas priusquam denuntiarem refixero.* Hanc tamen legem vulgo citari à doctoribus video, ut illam Codicis illustrent & explicent. Quinimmo ad eam legem Digestorum notant *tabulas* ibi vocari, quas Novella XVII, cap. XV, σανίδας appellat. Qui tituli sunt domini nomen præferentes propriis ædibus imponendi, aut ejus qui se pro domino gerit, alienis. Statim quinetiam subjungunt, *tabula adfixa* solitos veteres ædium hypothecam indicare, eamque *tabulam* ὅρον à Demosthene & Menandro appellari. Cæterum neque ὅρος, qui monstrabat apud Atticos locum hypothecæ esse obligatum, tabula fuit, sed columella lapidea: neque eæ *tabulæ*, quas alterius januæ fixas memorat Venuleius lege qua supra, Quod vi, aut clam, eædem sunt cum *titulis* Novellæ XVII. Postremo alterius etiam generis tabulæ illæ, quibus adfixis, vel appensis proscribebantur ædes vænales. Quæ tamen omnia mirifice conturbant, & confundunt acutissimi Jurisconsulti, & mera sic faciunt mapalia. Tabulis adfixis fundos aut ædes hypothecæ obligatas significari

 solere

solere apud Romanos, nemo potest me docere, quia nunquam id in more positum fuit. De illis igitur tabulis lex Venuleii non potest accipi. Ne quidem de his titulis exponi debeant, quos quis alienis ædibus adfigebat, animo eas occupandi, & suas testificandi. Idque ex ipsis verbis legis clare evincitur. *Si ad januam*, inquit, *meam tabulas fixeris, & ego eas priusquam tibi denuntiarem refixero, deinde invicem interdicto quod vi aut clam, egerimus.* Qui titulos adfixerat rebus alienis invadendi eas proposito ac se dominum earum declarandi, puniebatur legibus, & quidem bonorum publicatione, ut planum fit ex Novella XVII. Titulos illos rei suæ adfixos poterat dominus in cujus præjudicium adfixi fuerant, deponere ac frangere citra denuntiationem ei faciendam qui illos adfixisset. Hic qui tabulas januæ suæ ab alio fixas prius refixit quam ei denuntiaret se hoc facturum, interdicto quod vi aut clam, æque se obnoxium reddit, atque ille qui fixit. Ideo dicit Jurisconsultus invicem eos interdicto, quod vi aut clam, agere. Tabulas aliquis fixit ad alienam januam. Dominus ædium eas refigit priusquam denuntiet ei qui fixerat. Ille agit contra refigentem interdicto quod vi aut clam. Adversus illum ei qui refixit datur exceptio, *si non vi, nec clam, nec precario feceris.* Hanc illi exceptionem dandam lex ait, aut etiam condemnandum eum qui tabulas fixit, quasi rem non restituat quanti ejus intersit ad cujus januam tabulas fixit, nisi ei permittat & concedat, ut absolvatur, qui tabulas refixit, quod eas refixerit. Tabulas vi aut clam ad meam januam fixisti, ego eas vi aut clam refixi, priusquam denuntiarem tibi me eas refixurum. Invicem experimur interdicto, quod vi aut clam. Verba legis: *Nisi remittas mihi, ut absolvar, condemnandum te, quasi rem non restituas quanti mea intersit, aut exceptionem mihi profuturam, si non vi, nec clam, nec precario feceris.* Quæ verba exceptionis videndum

quo-

quomodo intelligenda sint. An legendum? *Si non vi nec clam, sed precario feceris.* Interdicto utente, quod vi aut clam, eo qui tabulas fixit adversus eum qui refixerat, exceptione hic contra utetur, *si non vi nec clam, sed precario feceris.* Ex quo luce manifestius fit, eum qui tabulas fixit ad januam alterius, usus sui & commodi gratia eas fixisse, non ut alienam domum invaderet, ut illi solent qui titulos adfigunt, non injuriæ causa, ut illi qui tabulis appensis proscribunt veluti vænalem rem alterius, quasi ex debito sibi obligatam. Quod enim dicit Jurisconsultus, eum, cujus tabulæ, quas fixerat, refixæ sunt à domino ædium, interdicto quod vi aut clam experientem repelli posse hac exceptione, *si non vi aut clam, sed precario feceris*, liquido ex eo colligitur, rem fuisse quæ precario poterat à domino ædium impetrari, ut nempe fixas tabulas ad januam ejus habere liceret, ei qui maluit vi aut clam eas figere. Si precario impetrasset, ut sibi eas figere liceret, tum non daretur ea exceptio refigenti, *si non vi aut clam.* Cum enim nec vi, nec clam eas fixerit, non potest repelli ea exceptione, *si non vi aut clam.* Quid si precario fixas habuit, non vi aut clam? An is qui refixit, jus habuit earum refigendarum, sine denuntiatione, & adversus agentem interdicto, quod vi aut clam potuit hac exceptione uti, *si non vi aut clam?* Certum est, si precario concessit figendas, non posse uti exceptione, *si non vi aut clam.* Ergo videatur scribendum in illa lege: *Si non vi aut clam, sed precario fixeris.* Si non verum sit te eas vi aut clam, sed precario fixisse. Atqui idem juris erat in his, qui precario quid obtinebant, atque in his qui vi aut clam possidebant, ut impune dejici ab adversario possent. Paulus in Sententiis: *Qui vi aut clam, aut precario possidet, ab adversario impune dejicitur.* Nam qui precario aliquid concessit, potest quotiescunque voluerit id revocare, & irritum facere. Ita igitur concipienda illius

fuit exceptionis formula, qua qui tabulas refixit, eum qui fixerat repellit: *Si non vi, aut clam, aut precario fixeris.* Nam qui non alio jure fixas tabulas habuit, quam vi aut clam, aut precario, nisi patiatur absolvi eum, qui refixit absque denuntiatione, poterit hac exceptione rejici, *si non vi, aut clam, aut precario.* Quodcunque enim fuerit ex tribus, impune refigi potest quod fixit. Cui usui porro fuerint illæ tabulæ ad januam alterius fixæ, multa possunt excogitari. *Ad januam* autem interpretor prope januam domus exteriorem, non ut foribus ipsis adfixas intelligamus illas fuisse tabulas, sed in ipso vestibulo domus positas, vel certe postibus januæ adfixas. Cæcilius Gallus apud Agellium, in libro de significatione verborum, quæ ad jus civile pertinent, *Vestibulum* interpretabatur *esse, non in ipsis ædibus, neque partem ædium, sed locum ante januam domus vacuum, per quem à via aditus accessusque ad ædes est, cum dextra sinistraque januarum tecta sunt viæ juncta, atque ipsa janua procul via est, area vacanti intersita.* Ita enim hæc verba legenda. In illo igitur spatio, quod ante ædes vacuum relinquebatur, quodque inter januam domus, & viam medium erat, qui tabulas usus sui gratia fixerat, in casum legis hujus, quam explicamus, incidit. Tabulæ sunt pergulæ, vel tabulata ad hoc fixa, ut vænalia quædam in iis proponantur, quæ etiam *tabula* in neutro genere. Græce, τὰ ἴκρια. Glossæ: *ἴκριον tabulum.* In eo loco fixæ, qui neque in via est, neque intra ædes, sed ante januam, & in ipso vestibulo, ad januam fixæ recte possunt dici. Possunt accipi & postibus adfixæ. Idem autem ferme responderi potest de isto, qui tabulas ad januam alterius in ejus vestibulo fixisse vi aut clam dicitur, quod de eo qui ædificavit vi aut clam in alieno. Ulpianus leg. vii, tit. Bellissime, D. eodem: Et ait Julianus æquissimum esse hanc exceptionem dari. Nam si tu, inquit, ædificaveris vi aut clam, ego idem demolitus

litus fuero vi aut clam, & utaris adversus me interdicto, hanc exceptionem profuturam. Exceptio autem est, *Quod non tu vi, aut clam fecisti*. Ita hic in themate legis nostræ, utenti interdicto quod vi aut clam, cujus tabulæ, quas fixerat in alieno vestibulo, refixæ fuere, objici posse hanc exceptionem Venuleius ait, *si non vi, aut clam, aut precario feceris*. Æque enim potuit impune refigi à domino, quod precario figendum permisisset, quam si vi aut clam ille alter id fixisset. Non debent profecto sibi ignoscere coryphæi Jurisconsultorum, qui in hac lege interpretanda, nec cælum, nec solum attigerunt, ita absurda & aliena pronuntiarunt. Quod si eos defendere parati erunt doctores nostri, & me meam tueri sententiam paratũ promptumq; sciant. Non magis autem ad hujus legis sensum eruendum pertinent tabulæ proscriptionum, quam titulorum affixiones, aut tabellæ, quas comminiscuntur in usu ac more fuisse designandis locis ob creditum fiduciatis. Cum pignus aliquis sibi datum post legitimam impletam denuntiationem debitore non solvente vænale proscriberet, vel inscriberet creditor, titulum sive tabellam rei ipsi, quæ vendunda erat, imponebat, qua declarabatur, eam rem vendi ob eam causam. Tibullus:

Quin etiam sedes jubeat si vendere avitas,
Ite sub imperium, sub titulumque lares.

Ovidius:

Sub titulum nostros misit avara lares.

Præter illum titulum, sive tabellam, quæ affixa ædibus judicabat esse vænales, etiam proponebatur in publico programma, quo significabatur, qua ex causa vænales essent, quam ad diem vendundæ forent, & sub qua conditione. Hoc *proscribi* dicebantur, illo *inscribi*. Nam *proscriptum*, quod in publico propositum est scripto, ut ab omnibus legi possit. Hinc *proscriptio* pro ipsa publicatione bonorum, quæ sunt proscripta.

Quidquid in foro, vel in loco alio publico legendum omnibus proponitur, id *proscribi* dicitur. Hinc leg. x D. de Institoria: *De quo palam proscriptum fuerit, ne cum eo contrahatur.* Ergo qui rem vænalem aliquam in publico, affixo ad pilam aut columnam libello vel tabella, proponebat, eam proscribebat, sive id faceret auctoritate magistratus, sive sua. Pignus proscribere, sine auctoritate judicis, non solvēte post trinam denuntiationem debitore, poterat creditor. At bona debitoris, qui iis cesserat, vel qui decesserat, cum solvendo non esset, auctoritate judicis venum ibant, & prius proscribi edicto solebant. De qua proscriptione nos infra. Sub edicto pependisse vænalem Claudium, in ejus vita Suetonius narrat, cum publico ærario obstrictus ex ingenti pecuniæ summa eam dissolvere non posset, antequam Cæsar esset. Vult nimirum, nomen ejus in libello proscriptum pependisse inforo sub edicto prætoris, quo bona ejus hastæ subjicienda edixerat. Ulpianus leg. LXXVII, tit. XXXII D. de injuriis. *Item si quis pignus proscripserit, venditurus, tanquam à me acceperit, infamandi mei causa.* Pignus rei mobilis non aliter proponi vænale potest, quam libello in publico exposito, proscripta & edicta die, qua vendi debet. Præter hanc proscriptionem, quæ etiam in rebus immobilibus locum habuit, ipsæ res immobiles etiam inscribi titulo imposito solebant, qui declarabat esse vænales, vel etiam locandas. Plautus in Trinummo:

Ædes vænales hasce inscribit litteris.

Similiter & in locandis hoc fiebat. Terentius in Heautontimorumeno:

—— Inscripsi illico
Ædes mercede. ——

Quod hodieque moris. Nam qui ædes suas vendere vult, aut locare, id ipsum locandas, aut vendundas esse in foribus inscribit. At proscribit eas qui in publico loco curat proponendum libello, locabiles, aut vænales

hales easdem esse. Cicero lib. III Officiorum: *Si tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens.* Tabula illa de qua Cicero, qua proscribuntur ædes, in publico proponitur, non in ipsis foribus ædium vænalium imponitur. Quod *inscribi* proprie dicebatur, & *titulus* vocabatur, qui adfigi ædibus propter debitum à creditore vendendis solebat. Unde *sub titulum ire* dicebantur, quæ sic inscripta ad vendundum. Utraque sane tabula, & qua ædes vænales in publico proscribebantur, & qua in fronte ipsæ inscribebantur, etiam *tituli* nomine vocabatur. Plinius in Epistola omnibus nota: *Deserta inde & damnata solitudine domus, totaque illi monstro relicta, proscribebatur tamen, seu quis emere, seu quis conducere ignarus tanti mali vellet. Venit Athenas philosophus Athenodorus, legit titulum.* Plura non addam, ne aliorum scrinia videar compilasse. Illud sciendum, quæ ipsa domus in fronte titulo hoc vel tabula inscripta est, potest dici & *proscripta*, etiamsi nihil aliud in publico super ea proscriptum sit, quo vænalis prædicetur. Sed *inscripta* quæ dicitur, non aliter quam de ipsa in frontispicio titulum habente potest accipi. Ita & tituli è collo vænalium pendebant, quibus eorũ ætas, patria, pretium indicabatur, sed & vitium morbusq;. Propertius:

Et quorum titulus per barbara colla pependit.

Qui mancipia vendebant, tenebantur ex edicto Ædilitio in titulo eorum scribere, quid morbi in eo vitiique esset. Verba edicti apud Agellium sic referuntur: *Titulus servorum singulorum uti scriptus sit, curato, ita uti intelligi recte possit, quid morbi vitiive quoique sit: quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit.* Tribonianus hæc verba edicti miserandum in modum interpolavit, ut in Digestum Justiniani transferret. Quia enim illo in tempore, mos titulorum servis inscribendorum exoleverat, vitium morbumve

servi vendundi non à domino per titulum scriptum significari voluit, ut olim mos erat, sed à venditore pronuntiari. Non queror, morem esse immutatum, sed quęro cur edictum Ædilium sic fraude non ferenda interpolaverit. Ad hanc enim faciem illud legi voluit, sub titulo de Ædilicio edicto, quod tamen Ædiles nunquam ita conceperunt. *Ajunt*, inquit, *Ædiles, Qui mancipia vendunt, certiores faciant emptores, quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus errove sit, noxave solutus non sit, eademque omnia cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuntianto.* De illa pronuntiatione nullum verbum Ædiles in suo edicto, qui titulum tantum in singulis servis, uti recte scriberetur, curandũ edixerunt, quo ex titulo intelligi posset, quid morbi singulis vitiive cuique esset, & cetera quæ apud Justinianum habentur. Hinc collige, quanta in ceteris Jurisconsultorum scriptis ex quibus Digesta compilavit, Triboniano habenda fides. De his titulis morbum vitiumque indicantibus, cum quibus servi producebantur vænales, Seneca in Epist. XLVIII: *Stare ante limen Callisti dominum suum vidi, & illum qui ei impegerat titulum, qui inter ridicula mancipia produxerat, aliis intrantibus excludi.* Gladiatores quoque producebantur sub titulo qui causam indicaret. Quintilianus in Declamationibus: *Quidam, ut patrem sepeliret, auctoravit se. Die muneris productus sub titulo causæ, rudem postulante populo accepit.* Alii tituli erant gladiatorum quibus eorum victoriæ & palmæ notabantur, quos & de collo suspensos gestabant. De his accipiendus hic Martialis versus:

Dum numerat palmas, credidit esse senem.

Extant hodieque inter cimelia antiquariorum hujusmodi palmares tituli, lignei, quadrati & oblongi, ut tesseræ, cum inscriptione nominis gladiatoris, & diei quo spectatus fuit. In uno latere & palma picta visitur. Pro tesseris eas accipiunt frumentariis quidam

anti-

antiquarii, ſed errant. Verum de his alibi. Non enim hoc agimus. Sub titulo igitur non tantum ſervi vendebantur, ſed etiam ædes, quæ & inſcribi inde vænales dicebantur; ut & ipſi ſervi. Aliter *inſcripti ſervi* vocabantur, qui notis erant compuncti. In ipſa enim cute ſtigmata illa inuri ſolebant. Sed tituli illi quos in ſingulis ſcribi volunt edicto ſuo Ædiles, tabellæ fuere ſcriptæ, quæ de eorum collo pendebant. Græci *πινακίδια* vocant. Tituli quoque quibus ædes væenales vulgo inſcriptæ, nihil aliud quam *tabulæ* in fronte domus ſuſpenſæ. *Tabulam* autem *vænalium ædium* de proſcriptione, vel inſcriptione perperam accipiunt doctiſſimi Juriſconſulti leg. XIII D. de actionibus empti & venditi, *ſi, cum debitor ſciret fundum pluribus municipiis legata debere, in tabula quidem conſcripſerit uni municipio deberi.* Ad quæ verba notant, tabulam ſuſpendi in auctionibus ædium faciendis morem fuiſſe. At nihil minus quam de tali tabula hic cogitandum, cum certum ſit de tabulis venditionis accipiendam eſſe, quod & ſequentia ſtatim oſtendunt, *in tabula quidem conſcripſerit uni muncipio deberi, verum poſtea legem conſignaverit, ſi qua tributorum, aut vectigalis indictioniſve quid nomine, aut ad viæ collationem præſtare oportet, id emptorem dare facere præſtare oportere.* Lex hæc emptori dicta eſt à venditore, & tabulis conſignata. *Tabulam* dixit pro *tabulis* Ulpianus, ut *littera* apud Ovidium, pro *litteris*, vel epiſtola:

Quod tibi ſi non eſſe domi cauſabere nummos,
Littera mittetur, nec didiciſſe juvat.

Quod & alibi apud eum reperies. Tituli iſti porro rebus venum inſcribendis, vel proſcribendis impoſiti, diverſi à titulis qui jam damnatorum rebus fiſco addictis imponebantur. De quibus ſupra. Tituli quorum mentio in Codice, rebus jam confiſcatis adfigebantur, & indicabant, dominio fiſci jam eſſe adplicata. At tituli rerum væenalium & haſtæ ſubjiciendarum, hoc

ipſum docebant, venum publice eas dandas, & haſtæ ſubjiciendas. *Affigias* vocamus vulgo, qui bonis debitorum ex decreto vendundis libelli hic ipſum declarantes adponuntur. *Panoncellos* & *Brandones* etiam mos eſt rebus ipſis immobilibus imponi, quæ ſic propter debita judicis auctoritate venduntur. Manipulus culmi triticei plerumque iis ſolet ſuſpendi. Sed nihil ea inſignia cum velis regiis habent commune aut ſimile, quæ ſuſpendebantur bonis damnatorum, aut vacantibus fiſco adjudicatis: nec cum ὅροις Græcorum, qui cippi erant litterati fundis hypothecæ obligatis impoſiti & infixi, ad hujus rei fidem faciendam. ὅροι quidem illi etiam *tituli* poſſunt recte dici, quatenus *titulus* omnis, eſt inſcriptio, quæ cauſam alicujus rei indicat, ſive in tabella ſit ſcriptus è ligno, ſive in pila lapidea, cippo, aut columna. Si in columna, vel cippo lapideo ſcriptus ſit, Græci ϛήλην vocant. Tales erant columellæ lapideæ ſepulcris impoſitæ, quæ elogium mortui continebant, & Græcis ϛῆλαι dicebantur. Nec his abſimiles columellæ hypothecariæ, vel pignerariæ. Gloſſæ veteres: Στήλη, *cippus, titulus.* Juvenalis: *titulo res digna ſepulcri.* Τῇ ϛήλῃ. Pro columella enim accipitur, cum ipſa ſit ἐπιγραφή. Immo nec ἐπιγραφὴ eſt, ſed ipſa columna pyramidis forma, vel metæ. Hoc enim proprie Latinis *titulus* ſignificavit, quem veteres dixere *tutulum.* Unde *tutulati*, ait Varro, *in ſacris qui in capitibus habere ſolent ut metam.* Inde & ſuggeſtus crinium in capite muliebri convolutorus in metæ ſpeciem, *tutulus*, vel *titulus.* Ex eo & columellæ inſcriptæ hac eadem figura, *tituli.* Poſtea quælibet etiam tabella aliquid inſcriptione indicans hoc nomine appellata, ſive omnis inſcriptio. Ideo Paulus *titulos* ſepulcrorum à columnis ſeparat in collectaneis ſententiarum lib. I, tit. XXII de ſepulcris: *Qui monumento inſcriptos titulos eraſerit, vel ſtatuam everterit, vel quid ex eodem traxerit, lapidem columnamve*

namve sustulerit. Omnem monumenti inscriptionem quocunque modo factam *titulum vocavit.* Quod nomen factum generale est ad omnem ἐπιγραφὴν, quamvis ab initio certam inscriptionis formam designaverit, ut in lapidibus metæ figura erectis. Sic columella etiam titulus est, sed non omnis titulus columella. Auctores tamen idonei passim, quæ στήλη est sepulcralis apud Græcos, *titulum* Latine reddunt. Cicero II de legibus *columnam* vocat, & *columellam: pœnaque est si quis bustum, nam id puto appellari τύμβον, aut monumentum*, inquit, *aut columnam violarit, dejecerit, fregerit.* De Solone loquitur, qui στήλην vocarat. Et paulo post de Demetrio Phalereo loquens: *Sepulcris autem novis finivit modum. Nam super terra tumulum noluit quid statui nisi columellam tribus cubitis non altiorem, aut mensam, aut tabellam.* Ea columella στήλη est. Nihil frequentius occurrit in Græcis Epigrammatis, & ἐπιγραφαῖς ἐπιτυμβίοις, quam harum στηλῶν mentio. Clemens in Stromateo V: Φασὶ γοῦν, Ἵππαρχον τὸν Πυθαγόρειον αἰτίαν ἔχοντα γράψασθαι τὰ τοῦ Πυθαγόρου σαφῶς, ἐξελαθῆναι τῆς διατριβῆς, καὶ στήλην ἐπ' αὐτῷ γενέσθαι οἷα νεκρῷ. Plura non addam, cum omnia plena sint exemplorum. *Periculum* vocatur apud Æmilium Probum in vita Epaminondæ: *Neque recusavit quominus legis pœnam subiret, sed unum ab iis petivit, ut in periculo suo conscriberent. Epaminondas à Thebanis morte multatus est, quod eos coëgit apud Leuctra superare Lacedæmonios.* In Græco scriptore fuerat, ἐν τῇ στήλῃ αὐτοῦ, *in titulo suo.* Hinc *titulus memoriæ* in veteribus inscriptionibus, pro titulo monumenti, id est, στήλη. Item alia inscriptio veteris monumenti: *Nec de familia exeat, nec hæredem sequatur præter eos, qui in titulo inscripti sunt.* Et in alio saxo sepulcrali: *Si quis titulum meum violaverit, inferat ærario sestertium novem millia nummum.* Τὴν ἐμὴν στήλην. Honorationibus hi tituli, sive στῆλαι, tantum dari solebant. Unde

pro

pro magno id ipſum in monumento adſcribebatur, *titulo uſum*, aut *uſam eſſe*, qui quæve ibi eſſet conditus, condita. Servius ad Æneid. VIII: *Columnæ mortuis nobilibus ſuperponuntur ad oſtendendum eorum columen.* Eæ ſunt στῆλαι. Aggenus *titulum* interpretatur *inſcriptum lapidem*, commentario in Frontinum de Limitibus agrorum: *Videmus igitur modo, per terminos territoriales & limitum curſus, titulis, id eſt, inſcriptis lapidibus, plerumque fluminibus, nec non aris lapideis, claudi territorium, atque dividi ab alterius territorio civitatis.* Tituli quorum hic meminit non ſunt ſepulcrales, ſed terminales, qui ut plurimum nomen, vel civitatis cujus territorium ab alterius civitatis territorio dividebatur, vel privati, cujus poſſeſſio ab alterius privati finibus deſcernebatur, inſcriptum habebant. Ὅροι Græcis dicti haud ſecus, atque illi ὅροι Atticorum in oppigneratis prædiis defixi. Ac de his titulis accipienda verba Petri Chryſologi, quæ ſupra retulimus, plane patet: *Dominum prædiorum limitibus affixi tituli proloquuntur.* Sæculus Flaccus de Conditionibus agrorum: *Etiam titulos finitis ſpatiis poſitos habent, qui indicent, cujus agri quis dominus, quod ſpatium tueatur.* De viis publicis regalibus loquitur, quarum certa ſpatia per ſingulos agros unicuiq; poſſeſſori aſſignabantur, quæ ſuis impenſis tueretur. Præterea certum eſt, villarum vocabula, utplurimum ab his nomen accepiſſe, qui eas exædificaſſent, ut *Pompeianum, Lucullanum.* Sic urbes vocabantur ab his, qui eas condiderant, *Pompeiopolis, Trajanopolis, Tigranocerta.* De villis hoc etiam ad nos uſque ex infima Romanitate manſit, ut nomina ſervaverint poſſeſſorum ſuorum, qui paulo nobiliores extitiſſent, aut qui primitus eas poſuiſſent. Inde tot villæ hodieque in Gallia nomine antiqui poſſeſſoris appellantur, *Lupivilla, Marcivilla*, & infinita ad hoc exemplum. Item à *curte* innumerabiles ſunt quæ nuncupantur cum

prisci domini nomine. Inde & *tituli* pro parœciis, vel diœcesibus. Cùm enim Ecclesiæ in alicujus prædio fundatæ essent, retinuere ut plurimum nomen ejus qui dominus prædii fuisset, aut ejus qui primus presbyter in ea ordinatus foret. In Equitii prædio Ecclesia ædificata titulo Equitii cognominata est. Atque ita de cæteris. Inde illi sunt tituli quos primum Euaristum in urbe divisisse presbyteris scribit Damasus. Hinc *titulus* passim, pro parœcia, vel diœcesi, & Ecclesia diœcesali apud Lupum Abbatem in Epist. LXXIII: *Peto ut ad supplicationem Gerohaldi presbyteri Laudiaconum ejus propinquum in ipsius titulo dignemini ordinare.* Item Epist. XXIX: *Vestra vero prudentia relinquendi suos eis titulos copiam negavit facturam.* Hoc igitur antiquitus obtinuit. Ne privato liceret titulos in prædiis suis tam urbanis, quam rusticis habere infixos, vel adfixos, qui ipsum dominum prædii proloquerentur, lege Honorii cautum est, qui privilegium domus Augustæ, & fisci hoc tantum esse voluit. Certe omnes fere inscripti lapides pro terminis, olim domini villæ vel agri nomen præferebant, haud secus ac sepulcrales. Unde & sæpe error incuti solitus de finibus cognoscenti. Sæculus Flaccus: *Inspiciendum erit & illud, ne quoniam sepulcra in extremis finibus facere soliti sunt, & cippos ponere, aliquando cippus pro termino errorem faciat.* Sepulcrales autem titulos similiter inscriptos fuisse lapides, sive columellas, notum & illis, qui nondum ære lavantur. Tibullus:

Et lapis inscriptis stet super ossa notis.

Columella, στήλη, *titulus*, *periculum*, ut apud Æmilium probum loco superius citato. Sed quare *periculum*, aut quid ea vox significat? Quidam nuper vir celebris nominis *pariculum*, pro *periculo* reponendum sibi videri docuit. Cui non assentior. *Pariculum* est quod Græce ἴσον, exemplum quod ex authentico exemplari descriptum est, ita ut par sit τῷ πρωτο-τύπῳ,

τύπῳ, unde traductum eſt. Sed heic ea notio in titulo vel inſcriptione ſepulcri non habet rationem. Si quis inſcriptionem monumenti in libellum tranſcripſiſſet, libellus ille *pariculi* nomine notari poſſet. Ipſa vero inſcriptio authentica & principalis id nomen non poteſt habere. *Periculum* idem plane, quod index, vel titulus quo aliquid demonſtratur ac ſignificatur, ab antiquo verbo *perior*, cujus compoſita in uſu manſere *experior* & *comperior*. Inde & *periculum facere*, pro experiri. Ergo periculum eſt quaſi experimentum, argumentum, probatio, idemque quod Græcorum ἔλεγχος. Hinc ἔλεγχον ποιεῖσθαι, arguere aliquod factum, argumento probare. Demoſthenes contra Ariſtocratem: Μέσον γὰρ ἐστιν αἰτίας, καὶ ἐλέγχου κρίσις. Gloſſæ: *probatio*, ἔλεγχος. Apud Harmenopulum: ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις. Inde & ἔλεγχος pro titulo, quo quis convictus veluti probabatur. Quia autem idem eſſet cum titulo, vel elogio, quo fama alicujus, ſive bona, ſive mala traduceretur, ſed præcipue mala, quod στηλογραφίαν Græci vocant, ex eo & pro genere inaurium apud mulieres tranſiit oblongo & rotundo, ut ſunt tituli, ſive columellæ, quas Græci στήλας appellant. Satyricus:

Auribus extentis virides commiſit elenchos.

Ubi vetus interpres *titulos* & *titulatos* etiam notat vocatos hujuſmodi inaures titulis forma ſimiles. Eorum mentio & in jure. Margaritæ erant, *longitudine faſtigiatæ alabaſtrorum figura, in pleniorem orbem deſinentes*, ut ait Plinius. Sane & tituli, ſive columellæ in ſepulcris, longitudine fuere plerumque faſtigiata in modum pyramidum. Quin & pyramides dictæ hujuſmodi ſepulcrorum στῆλαι. *Elenchi* etiam librorum indices & tituli. Gloſſarum liber antiquiſſimus, cujus mihi copiam fecit celeberrimus Medicinæ doctor Chriſtianus Rumpfius, capite περὶ φιλοπόνων, de ſtudiis: Ἔλεγχος, *titulus*. Cæterum *tituli*, vel *tutuli* hanc propriam ac primitivam fuiſſe ſignificationem,

ante

ante docuimus, ita nimirum veteribus dici id quod metæ formam haberet. Nec igitur alia quærenda ratio cur *periculum* vocetur tabella judicum ex quo sententiam recitare jubentur Cod. *De sententiis ex periculo recitandis.* Non enim & hic locum habet vox *pariculum*, quæ exemplum, vel apographum ex authentico descriptum designat. Sed *periculum* est libellus ipse, vel tabella cui consignavit sententiam judex, quam recitare & pronuntiare inde debet. Nemo quippe mihi persuaserit, quod ipsum est originale & authenticum scriptum, posse *pariculum* appellari, quæ appellatio convenit scriptioni ab exemplari expressæ eique adsimilatæ. Hinc *paricula chartæ*, diversæ ab authenticis & originalibus, ut Græcis τὸ ἴσον & τὸ ἰσότυπον, diversum ab ἀρχετύπῳ & πρωτοτύπῳ. Ridicule porro Cujacius rationem hanc nominis adfert cur sententia scripta, sive libellus, dicatur *periculum*, quod ex sententia periclitetur judex ne litem suam faciat, & ne teneatur edicto quod quisque juris. In Æmilii Probi loco, *periculum Epaminondæ*, quod est elogium, vel titulus sepulcri ipsius, nulli hujusmodi periculo obnoxium est. Deinde *periculum*, quod est κίνδυνος, ut aliam habet significationem ab hoc *periculo* judicum, ita etiam aliam originem nominis & causam. Græcum est περίβολον, quod Æolibus περίγολον. Nam τὸ β in γ mutare solebant, ut γλέφαρον pro βλέφαρον, & similia. Inde *periculum*, ὁ κίνδυνος. At *periculum* Judicum ex quo recitare sententiam jubentur, à verbo antiquo *perior*, pro documento, argumento, experimento, & inde pro libello, vel titulo tabellave, qua aliquid indicatur, docetur, edicitur, ac pronuntiatur. Inde composita *comperior* & *experior*. Antiquum illud simplex *perio* ab Æolico πέῤῥω, quod Græcis aliis πειρῶ. Sic ἅλλω, *salio*. At πειρᾶν est probare, tentare, experiri. Unde πολύπειρος ἔλεγχος in Parmenidis de Natura versibus:

— κρῖνον

—κεῖνον δὲ λόγου πολύπτερον ἔλεγχον.

Atque inde etiam ἔλεγχος pro titulo, indice & periculo. Ut *periculum facere* est experimentum facere, ita *periculum dare*, documentum alicujus rei dare, & probationem edere. Quemadmodum autem titulus scriptio est, vel inscriptio, quo aliquid declaratur, sive in lapide, sive in tabella, sed & pro ipso lapide & tabella accipitur, ita & *periculum*, cum sit documentum, argumentum, probatio, & ἔλεγχος rei cujuscunque vel causæ, similiter & pro ipsa tabella, vel columella, cui tale documentum, vel elogium inscribitur, positum est. *Pericula magistratuum* apud Ciceronem in frumentaria Verrinarum non aliter possunt exponi, quam de libellis, vel tabellis, ac γραμματιδίοις magistratuum: *Ordo est honestus scribarum, quis negat? Aut quid ea res ad hanc rem pertinet? Est vero honestus quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque magistratuum committuntur.* Nec est quod quisquam hic mihi sua *paricula* obtrudere postulet, ut nec in altero ejusdem Ciceronis loco, I de legibus, quo veteres libri *periculum* habent pro opusculo, ac de libello prorsus accipiendum. *Iudices sui periculi*, inde dixisse Ammianum Marcellinum olim notavimus de his judicibus, quibus liberum est, quam vellent ferre sententiam. Quos Græci ἰδιογνώμονας, & αὐτογνώμονας δικαστὰς appellant. Idem enim est *sui periculi judicem* dicere, & *suæ sententiæ*. Sic *suæ tutelæ* dicuntur, & *sui juris*, & *sui moris*, & alia ad hunc modum. Sic *sui coloris* res, τὸ ἰδιόχρωμον, naturæ suæ vi colorata. Pedanei autem judices ideo sui periculi non sunt, quia coguntur legem sequi, nec quidquam audent pronuntiare præter ejus præscriptum. At majores potestates, quarum cognitio est ac tribunal, & à quibus provocatio non datur, quique ex æquo & bono possunt, ut visum est, judicare, nec legibus aut juri sententias tenentur consentaneas dare, hi suæ plane sunt sententiæ, id est, sui

peri-

periculi. De his auctor de causis corruptæ eloquentiæ: *Vtique apud eos judices qui vi, aut potestate, non jure, aut legibus cognoscunt.* Talis est princeps, senatus, & qui vice sacra judicant. Hi sunt quos αὐτογνώμονας κρίνειν dicit Aristoteles in Politicis lib. II, cap. VII: Ἔτι δὲ καὶ κρίσεών εἰσι μεγάλων κύριοι, ὄντες οἱ τυχόντες, διόπερ οὐκ αὐτογνώμονας βέλτιον κρίνειν, ἀλλὰ κατὰ τὰ γράμματα, καὶ τοὺς νόμους. *Quapropter melius est eos non judicare vi ac sententia propria, sed secundum jura ac leges.* Αὐτογνώμονες ad verbum sunt *suæ sententiæ* judices, quos Ammianus lib. XXXI, *sui periculi* vocat, quia ex periculo sententiæ recitabantur. Hæc interpretatio non placuit nupero Ammiani correctori, eamque nec verbis, nec sententiæ auctoris respondere asserit. Facile hoc paterer si meliorem vir eruditissimus afferret. Verba Ammiani hæc sunt: *Nam, ut alia omittamus, quæ memorati, vel certe sinentibus iisdem alii, perditis rationibus in commeantes peregrinos adhuc innoxios deliquerunt; illud dicetur, quod nec apud periculi sui judices absolvere ulla poterat venia, triste & inauditum.* Qui non ex legibus judicant, sed ex arbitrio suo, possunt criminibus illis veniam dare, quæ punire ille cogitur qui præscripta legum in cognoscendo sequi debet. At hic dicit talia istos deliquisse, quæ nec veniam impetrare possent apud sui periculi judices, id est, αὐτογνώμονας δικαστὰς, nedum apud eos, qui pœnas sententia sua commissis irrogare coguntur quas ipsa lex præcipit. An hæc interpretatio non respondeat auctoris menti, judicem facio, æquum & eruditum lectorem. Sed ille vir doctus quomodo explicat? Sui periculi, inquit, judices sunt ipsi, qui facinus admiserunt. At quis, quæso, in causa sua judex constituitur? Aut quod tantum crimen fingi potest cujus à se veniam non impetraret, qui suæ causæ judex esset? Plura verba non perdam huic expositioni destruendæ, & meæ adstruendæ. In loco Ciceronis *judex sui periculi*

aliud est, & de eo dicitur, qui suum periculum ita æstimat, ut se sibi æquiorem, quam reo præbeat. Nihil etiam facit versus Nasonis. Adulatur principi à quo fuerat condemnatus, justiciamque ejus condemnationis ita commendat, ut ne à se quidem sibi ipsi leviorem pœnam irrogari dicat potuisse si judex in se, ac de se sedisset. Hoc poëticum est, & quis credat? Nec hilum facit ad sensum Ammiani loci. *Periculum* igitur hic pro tabella. Apud Æmilium Probum, *periculum* est στήλη & *titulus* monumenti de quo hic tractamus. Atque hæc de titulis, quæ fortasse nondum fuere animadversa istis doctoribus, qui neminem præ se putant dignum, qui juris aliquam habeat prudentiam. Si negant hæc ad juris civilis cognitionem pertinere, negabo eos sapere. Quis nostrum verius sentiet? ὅρους Atticos quorum gratia hæc omnia à nobis disceptata, si quis quærat quomodo Latine verti possint ac debeant, non *libellos*, non *tabellas* reddi recte sciat, sed *titulos*. Quod generale nomen est ad omnia, quæ brevi inscriptione rem aliquam, aut causam rei declarant ac demonstrant, τὸ ὅτι, καὶ τὸ διότι, sive in ligno, sive in lapide, & quacunque alia materia inscribantur. Harpocration ὅρους. illos fundorum pignori positorum γράμματα vocat, τὰ ἐπόντα ταῖς ὑποκειμέναις οἰκίαις, καὶ χωρίοις γράμματα. Item, ὅταν γὰρ ὑποκέηται χωρίον, εἰώθει ὁ δανειστὴς αὐτὸ τοῦτο δηλοῦν διὰ γραμμάτων ἐπόντων τῷ χωρίῳ. Ubi γράμματα non sunt tantum litteræ solæ, vel γραφὴ, quæ fundum pigneratum declarat, sed ipsæ columellæ, vel tituli in quibus scriptæ litteræ hoc indicantes. Sic γράμμα accepit pro titulo ipso Nonnus ad caput Johannis XIX:

Γράμμα τόπερ καλέουσι Λατίνιδι τίτλον ἰωῇ.

Ubi vir eruditus, qui omnia conquirit, etiam quæ non sunt, ut probet nobis, miserum illum Græculum linguæ suæ imperitum fuisse, his verbis patere vult, existimasse eum, ipsam γραφὴν esse titulum, cum titulus sit

sit ἐν ᾧ ἡ γραφὴ, *tabella in qua scriptura.* Hoc adeo mihi non patet, qui non tam acute video, ut contrarium plane habeam pro manifesto. Si poëtam hoc nomine incusat, quid faceret grammatico & rhetori, qui γράμμα eo sensu, quo Nonnus, posuit, nempe pro titulo ipso & quidem lapideo, in quo ἐπιγραφή? Errat enim & vir doctissimus amicus noster, qui ad leges Atticas, ex eo quod γράμματα vocavit Harpocration hos Danistarum ὅρους, tabellas esse sibi persuasit. Quasi columna inscripta non æque γράμμα vocari queat, ac tabella. Aliis quoque Græcis γράμμα de libro ipso accipitur, non de litteris, quæ in eo scriptæ. An non idoneus auctor Callimachus? Grammatici ex eo citant:

Γράμματα δ' οὐκ εἴλισσεν ἀπόκρυφα.

Libros non evolvebat reconditos. Quid poëtis negotium facessimus? Ipse usus loquendi apud omnes ita obtinuit vulgo. Γράμμα pro ipso instrumento, & tabulis contractus. Unde γράμμα δήμιον Hesychio, ἡ διαθήκη. Sed & γραμματογράφοι in Glossis sunt tabularii publici, qui δημόσια γράμματα conscribunt. Nec Latini aliter loquuti, dum *litteras* pro ipsis libellis & instrumentis posuerunt. Sed & Ovidio *littera* pro epistola in singulari numero, τὸ γράμμα. Non ipsa γραφὴ, sed tabulæ in quibus ἡ γραφή. Ex his constet an male Nonnus γράμμα pro titulo scripserit. Johannes τίτλον dixit, ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Alii αἰτίαν dixerunt, quæ eadem est cum elencho, periculo & elogio. Notat idem vir doctus, ita usum esse voce γράφειν Euangelistam, ut Hebræi ejus vocis *piel*, cum pro *hiphil* ponitur. Quid ad Hæbræos nos relegat in loquutione Græcis Latinisque tritissima? An non & ἔθηκε similiter usurpavit? καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Non ipse certe Pilatus posuit, sed ponendum curavit. In ædium proscriptione, quam supra notabamus: *Inscripsit ædes illico, vendidit.* Nimirum curavit, vel jussit inscribi. Tædet plura congerere.

In Historia Augusta simile est, quod pluries occurrit, *fecit sibi lanceas, fecit sibi thoracas*, cum illi ipsi non fecerint, sed facienda procuraverint. Ægyptiacus autem interpres etiam πίτλος retinuit. Nec abs re est monere quomodo hi tituli scripti fuerint, hoc est, tabellæ istæ, quæ elogia damnatorum continebant, & quæ etiam bonis proscriptorum affigebantur, quas χαρτῷας σανίδας Agathias vocat. Nonnus eo nomine vapulat doctissimo suo Aristarcho, & ineptus vocatur, quod calamo inscriptum Christi titulum velit. Quid ergo ipse vult aliorum censor? Fuisse cælaturam, quam ἐκτετυπωμένον γραφίδος Hellenistæ dicunt. Ab Hebræis ad Hellenistas hic nos revocat. Quasi meri Ἕλληνες ignoraverint illud ἐκτετυπωμένον cælaturæ genus. Audiamus quomodo id explicet. Cælatum, vel ἐκτετυπωμένον id dici, *quod è plana superficie ductus eminerent, non refugerent, quæ Græcorum γλυφὴ, proprie sculptura dicitur Latinis.* Invitus à viris doctis dissentio. Ignoscat igitur mihi si dixero contrarium esse verissimum. Quod Hellenistæ illi sui vocant ἐκτύπωμα, non est id opus in quo è plana superficie ductus extant, sed contra ubi ductus incisi refugiunt, & fossis, vel cavernis similes sunt. Melius tamen fortasse ἐντύπωμα hoc sensu dicerent. Ut enim εἰσοχὴ & ἐξοχὴ differunt, & hæc eminentem figuram σφραγῖδος designat, illa depressam, sic ἐντύπωμα & ἐκτύπωμα videntur differre. Ita ἐγκόλαμμα, quod depressione incisum est. Sed ἐκτυπώματα & ἐκτυπῶσαι in ea notione apud Septuaginta passim usurpata reperiuntur, nisi in verbo sit mendum omnibus locis. *Cavaturam* Latini appellant, & *cavatores*, qui ea opera facerent. Ut qui stilo exarant litteras in tabulis ceratis, non ductus extantes & eminentes exprimunt, sed sulcos excavant: ita qui sculpunt gemmas, vel scalpunt, quæ Græcorum est γλυφὴ, cavitant in iis figuras, non extra planiciem ut emineant curant. Et hæc proprietas est verborum

γλύψαι

γλύψαι & γλάψαι, quæ Grammatici κοιλᾶναι & βαθῦναι exponunt. Sed & verbum γράφειν, ut ab eadem origine, ita & nominis ejusdem. Sive enim prima scripturæ rudimenta in cortice fuerint, acuto aliquo ferro, sive in ceris, utroque genere ductus in materia acumine ferri cavabantur. Mirum vero cum hæc sculptura, sive γλυφὴ fuerit cavatura, virum doctum eam tamen interpretari ἐκτετυπωμένον γραφίδος ex suis Hellenistis, quod è plana superficie ductus eminerent, non refugerent. Quid si Hellenistas illos non aliter τὸ ἐκτύπωμα accepisse ostendimus, quam pro cavata scalptura, quam vulgo *gravaturam* vocamus? Profecto Hebræa vox, quam verterunt in Græcum ἐκτύπωμα, non aliam habet significationem, quam aperiendi, fodiendi, & cavandi. פתח est ἄνοιγμα, βόθρος, γλυφὴ, ἐκτύπωμα. Qua de re nos alibi plura. Vult igitur Nonni censor, titulum illum, sive tabellam, quæ dominicæ cruci jussu Pilati imposita est, eo opere cælatam fuisse, ut ductus in ea litterarum eminerent è plana superficie, non introrsum cederent. Ergo & eodem modo scriptos fuisse liquet omnes libellos, tabellas, titulos, qui publice Romæ proponebantur, sive à privatis affigerentur, sive à magistratu. Nam more Romano scriptum illum titulum oportet, quandoquidem à Pilato scriptus dicitur, & impositus. At nemo tantæ sit auctoritatis, qui mihi id persuaserit. Et nimis sane operosa hæc ratio scribendi, nec unquam in talibus usurpata. Proclivius fuisset cavare litteras in ligno. Sic enim in ære leges incidebantur, & edicta, & senatusconsulta, non eminentibus & expressis ductuum figuris; sed depressis, ac veluti infossis. Sane modus cælandi, quem nobis Nonnomastix præscribit, & quo titulum crucis Christi sculptum fuisse tradit, non aliam sculpturam innuit: Καὶ ἔγραψαν ἐπ' αὐτῷ γράμματα ἐκτετυπωμένα σφραγῖδος. Nam σφραγῖδες, hoc est, *sigilla annulorum* non alio genere scalpi, moris erat, quam cavatura, ut cum

ceris imprimerentur, extantem in ea imaginem exprimerent. Ita quidem illas litteras in lamina frontali summi Pontificis insculptas fuisse certum est, ut traditur in Exodo cap. xxxix. Sed an necesse est eodem modo scriptum, vel sculptum potius fuisse adfixum cruci Christi titulum? Scriptum Titulum ab ipso Pilato, ait Johannes, & cum ita ἐπιγραφὴν concepisset, qua Christus nuncupabatur *Rex Judæorum*, Pontifices Judæorum, ubi legerunt, ad Pilatum dixere, μὴ γράφε ὅτι βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων. An cum mutari vellent ab eo hanc scripturam, expectandum fuit, dum alia tabella sculperetur? Dies profecto aliquot transissent, & ipse Christus resurrexisset prius è mortuis, quam tabella, cum inscriptione illa trilingui eo modo quo eam sacer Aristarchus cælatam exhibet, fuisset adornata. His adde quod & tollendus eo ipso die de cruce fuerat, quia erat dies parasceves, ne in ligno corpus ejus maneret per sabbatum. Non tam cito itaque potuit alius titulus parari, si eo modo fuit cælandus, ut acutissimo placet critico. Quid respondet igitur illis Pilatus, petentibus, ut titulus mutaretur? ὃ γέγραφα, γέγραφα. Vel quod scripsi, vel quod à scriba scribi jussi. Utrum voluerit, eligat Aristarchus, & sciat, elogia ista condemnatorum, aut ab ipsis judicibus ut plurimum fuisse scripta, aut adfuisse cum scriberentur. Qua de re alibi. Stultum autem est, imaginari tabellas illas, quæ elogia damnatorum habebant sculpi solitas, & longe magis imaginosum, putare, eo genere cælaturæ, quæ *anaglypha* dicebatur, cælatas fuisse, qua extantes litteræ ostenderentur. Tabellæ erant ligneæ dealbatæ gypso, vel cerussa, in quibus litteræ ex encausto, vel atramento scribebantur. Græci λελευκωμένα appellant, quas alii σανίδας γύψῳ ἀληλειμμένας interpretantur, alii σανίδας simpliciter λελευκωμένας. *Album* hujusmodi tabula Latinis dicitur. Unde *album prætoris*. Omnes tabellæ, libelli, tituli in pu-

in publico proponendi, aut affigendi, ita erant dealbati & ſcripti. Unde *album citharœdorum*, id eſt, laterculum in quo nomina eorum ſcripta habebantur. *Album judicum* ſimiliter nomina judicum continebat. Inde *adſcribi albo judicum*, & *eradi albo judicum*, apud Suetonium. Antiquis ſane Græcis λεύκωμα nihil aliud eſt, quam tabella dealbata, & ſcripta encauſto. Diogenes Laërtius in vita Canis cognominis: Πληγὰς ἔλαβε, καὶ ἐγγράψας τὰ ὀνόματα τῶν πληξάντων εἰς λεύκωμα, περιῄει ἐξημμένος. *Appenſa collo tabella cui nomina eorum à quibus pulſatus fuerat, inſcripta inerant, ſic incedebat.* Tituli è ſervorum vænalium collo ſuſpenſi, quibus quid in ſingulis vitii morbive eſſet, ſignificabatur, tabellæ fuere albæ nigris notatæ litteris. Demoſthenes contra Timocratem meminit legis Solonis εἰς λεύκωμα, hoc eſt, in album, ſive tabulam albatam relatæ, & publice propoſitæ. Tabulæ auctionariæ apud Romanos, quibus bona proſcribebantur vænalia, λευκώματα fuiſſe nobis compertum eſt. Quin & illæ proſcriptionum tabulæ, quæ ut ait Tertullianus non ſolum ſanguinem ſuffundebant, ſed & effundebant, ut Syllana, ac Triumvirales Octavii, Antonii, & Lepidi, etiam λευκώματα. Ita eas vocant auctores Græci, qui res Romanas ſcripſere. Dio de Syllana: εἴτε γὰρ προσθείη τις λευκώμασιν, αἰτίαν ὡς πολυπραγμονῶν τι εἶχεν. Paulo ante πινάκια vocavit, & λελευκωμένους πίνακας. Johannes Antiochenſis, de Triumvirali proſcriptione: Καὶ ἵνα μὴ κεναὶ ἐν τοῖς λευκώμασιν τῶν ἀνδρῶν αἱ χῶραι ὦσιν, ἑτέρους ἀντέγραψαν ὅ τε Καῖσαρ, καὶ Λέπιδος, καὶ Ἀντώνιος. Si ὅροι fiduciarii Atticorum, prædiis urbanis oppigneratis imponi ſoliti, tabellæ fuiſſent, ut fuiſſe vult Etymologici auctor, non aliter facti ſcriptive viderentur, quam in λευκώμασιν. Columellas lapideas fuiſſe, ſatis probatum eſt. In prædiis ruſticis eodem modo defigebantur, ut termini, quia & his ſimiles erant. Sed quomodo, aut ubi, in ædibus pignori oppoſitis infigebantur?

bantur? In ipſa via ante januam, in loco quo apud Atticos ac cæteros Græcos aræ pro foribus poſitæ fuere, Apolloni θυραίῳ dedicatæ, & aliis diis, quos ἀντηλίους vocarunt. Hæc ara etiam ἀντήλιος βωμὸς dictus, & ἀγυιεὺς, quia ἐν ἀγυιᾷ locatus, & ἀντήλιος, vel ἀνθήλιος, quia contra ſolem ſub divo expoſitus. Heſychius: Ἀγυιεὺς βωμὸς, ὁ πρὸ τῶν θυρῶν ἱδρυμένος ἐστώς, βωμὸς ἐν σχήματι κίονος. Ibidem videtur locata columella, ſive στήλη, quæ domum oppigneratam monſtrabat, ut in publico videretur ab omnibus, & ſciretur eas ædes non eſſe liberas, ſed ſubjectas creditoribus. Non igitur adfixi domibus hi tituli, ut illi de quibus ſupra diximus, ſed ante domos infixi. Hi lapidei & inſcripti; illi lignei albo inducti, & atramento ſcripti. Hi denique meræ ſunt tabellæ; illi columnæ. Utrique tamen *titulorum* nomine Latinis appellati. Longe autem melius è plano legebantur iſtiuſmodi tabellæ dealbatæ nigro ſcriptæ, quam ſi inciſi in ligno fuiſſent characteres. Ita ergo & titulus dominicæ crucis à Pilato ſcriptus fuit, quem & *tripictum* ideo appellat Prudentius, quia ter pictus, ſive ſcriptus, littera Hebraica, Græca, & Latina:

Pilatus jubet ignorans, i ſcriba, tripictis
Digere verſiculus. —

Sic legendum ex vetuſtiſſimis libris. Mittit ſcribam ſuum, qui titulum ſcriberet. Scriptus ergo, non cælatus. Recte itaque & σοφῶς Nonnus, στεφθὲν καλάμῳ πεπυπωμένον illum titulum dicit, & ἀσόφως eo nomine ab Ariſtarcho reprehenditur. Quam multa ſunt in illis Exercitationibus de quibus idem dici debet! Pæne infinita ſunt.

CAPUT XVI.

De ſponſoribus & fidejuſſoribus. Etiam cum pignoribus, vel hypothecis dari eos olim ſolitos. An potiores ſint

ſint ad ſecuritatem pignoribus & hypothecis. Fidejuſſio inter contractus voluntarios & bonæ fidei. An & pignoris contractus à jure gentium deſcendat. Et fidei bonæ eſſe videri, & à jure gentium introductum. Affinitas ſponſionis & pignorum obligationis. Græcis ἐγγυηταὶ dicti fidejuſſores. Quid ἐγγύη proprie ſignificet. Vnde dicta ſit. Ἔγγυος etiam pro ſponſore. Varia genera & nomina ſponſorum. Annales erant ſponſiones, hoc eſt, ἐγγύαι, Athenis. De quibus ἐγγύαις id ſit intelligendum. De ſatiſdatione judicatum ſolvi illa ἐγγύη accipienda. Fortaſſe tamen & legem eſſe interpretandam de omnis rei ſatiſdatione. De vadibus, quæ hujus verbi origo ſit & ſignificatio. Vas is proprie dictus, qui in jus vocatus, ire eo & vadere deberet. Sponſorem etiam ſiſtendi ſic poſtea vocatum fuiſſe. Sic præs appellatus tam ipſe manceps, quam mancupis ſponſor. Ita & ſponſorem propria ac prima ſignificatione eum intelligi, qui aliquid pro ſe ſpondeat. Quid ſit vadimonium. Quid εἰς τὸ ἐμφανὲς καταστάσεις, & ἐμφανείας ἐγγύη. Eadem & παραστάσεως ἐγγύη. De actione παραστατική. Verbum vadari duo ſignificare, in jus vocare, & pro alio fidejubere. Quid ſit vadimonium facere, obire, deſerere, ad vadimonium occurrere. In his omnibus loquutionibus vadimonium non eſſe ἐγγύην, ſed ipſam ἐμφάνειαν. At in ea qua quis dicitur vadimonium præſtare, eſſe ἐγγύην. Vadimonium promittere, qui reum ſiſti promittit. Ἐγγύην ὁμολογεῖν apud Dionyſium Halicarnaſſeum Græce verti, vadimonium promittere. Non tamen vadimonium in his verbis eſſe ἐγγύην. Aliud eſſe apud Demoſthenem ὁμολογεῖν ἐγγύην, de eo qui fatetur ſe ſpopondiſſe pro alio, nec abjurat ſponſionem. Vas idem quod ἐγγυητὴς θανάτου in re capitali. Poſtea pro quolibet ſponſore dictus venditionis, in mancipiis & prædiis, qui βεβαιωτὴς Græcis, & ſecundus auctor Latinis. Varro correctus.

Hinc vadari pro vadio obligare, & vadium pro pignore. De subvadibus & subpradibus an sint ἀλληλέγγυοι, & contraplegii. Duplici modo vox ἀλληλέγγυος accepta. Consponsi qui veteribus. Cur in jure Iustinianeo nulla fiat vadum & vadimonii mentio. Veterum Iurisconsultos, quos compilavit, vadimonii meminisse. Sponsores apud veteres Latinitatis auctores frequentius nominati, quam fidejussores. An sponsores à fidejussoribus diversi. Phædrus correctus. Quid sit male credere. Quomodo differant fidejubere & spondere, eo nempe modo, quo Græcis ἐπαγγέλλεσθαι, & ὑπισχνεῖσθαι. Sponsorum, ut & vadum cur in Digestis nulla mentio. Cur Theophilus verbum spondere Græce exprimi non posse putaverit. Qui sint adpromissores & fidepromissores. Adpromissores in scriptis Iurisconsultorum reliquisse Tribonianum, cum sponsores inde sustulisset. Idem adpromissor, cum fidejussore. Adstipulator sic dicitur, ut adpromissor. Spondendi verbum generale esse de omnibus, qui pro alio intercedunt. Ausonius explicatus, & reprehensus. Ἐγγύα non est sponde, sed sponsio, in Chilonis præcepto. Quid differant ἐγγυᾶν & ἐγγυᾶσθαι, spondere & despondere in nuptiis. Quid sit κατεγγυᾶν. Demosthenes in ea voce expositus. Quid sit apud eumdem ἔκδεια. Græcos auctores ἐγγυᾶσθαι proprie usurpasse, cum pro alio spondetur, non ἐγγυᾶν. Chilonis præceptum explicatum, ἐγγύα πάρα δ' ἄτα. Respondere pro spondere usurpatum. Hoc idem Græcis ἀντιφωνεῖν dictum. Spondere idem olim quod dicere. Quid sit dotem dicere. De dotis dictione & promissione, quomodo differant. Dicere dotem, ut dicere legem, multam, provinciam, pro constituere. De pecunia constituta ἀντιφωνεῖν usurpasse Græcos Iurisconsultos, qui jus Romanum verterunt. Quid sit constitutum. Quot modis pecunia constituebatur. Lex III D. de pecunia constituta, explicata. An is qui pro alio constitueret

tueret in duriorem causam posset obligari, quam reus principalis. An constitutum sine die non valuerit, quia in diem tantum fieri debuerit. Quæ differentia receptæ & constitutæ pecuniæ. Quid sit recipere, & ἀναδέχεσθαι. Recipere proprie dictum de argentariis, qui pro aliis sponderent, vel constituerent. Quibus modis differat ἀντιφώνησις, id est, pecunia constituta, à vulgari sponsione. Iustinianum confudisse actionem constitutæ pecuniæ & recepticiæ, & ex duabus unam fecisse. Hinc nusquam in Digestis argentarii recipere dicuntur, sed constituere. Ἀντιφωνεῖν Græcis Iurisconsultis de qualibet intercessione. Quid sit intercedere & intercessor. Error magni Iurisconsulti notatus. SC Velleiani verba explicata & correcta. Quæ sint mutui dationes in eo SC. Quis proprie diceretur intercessor. Diversus à proxeneta. Βεβαιωτὴς etiam pro sponsore. Venditionis fidejussorem ita proprie olim vocatum. Βεβαιώσεως δίκη, quæ apud Atticos. Quid sit ἀνάγειν ἐπὶ τὸν πρατῆρα, & ἀνάγειν τὸ πραθέν. Harpocration multis locis correctus. Quid sit αὐτομαχεῖν. In omnibus fere contractibus & obligationibus fidejussores accipi soliti apud Græcos. De secundo auctore, qui venditionis fidejussor. Cujacius reprehensus. Secundum mancipium non id esse quod voluit. Cicero emendatus. Mancipia olim frequentissime pignori dari solita. Numquam veteres mancipia posuisse pro mobilibus. Errare Iurisconsultum, qui id notavit. Platonem velle in sua Republica etiam proxenetam venditionis teneri tanquam fidejussorem. Dubitasse & quosdam veterum an proxeneta faciendi nominis teneretur. De vadis & prædis differentia. Quid sit præs, & unde dictus. Varro emendatus. Præs idem quod ἀξιόχρεως, & idoneus. Vnde præditus pro divite, & qui aliqua re abundat. Quis vocetur prædiatus, & prædiator. De lege prædiatoria. Suetonius in Claudio explicatus. Cicero correctus.

rectus. Cur possessiones soli prædiorum nomine appellatæ. Omnia bona prædum, mobilia & immobilia, bonaprædia dicta, prædia vero fundos qui pignori dabantur, quia & pro prædibus forent. Quid sit prædia subsignare. Eadem ratione prædum in jure Digestorum non reperiri mentionem, quæ nec vadum, nec sponsorum. Pro quolibet fidejussore eam vocem usurpatam. De veteri jure, quo liberum erat creditori fidejussorem, vel reum principalem convenire. Id mutatum atque emendatum à Iustiniano. Iure Talmudico non licuisse à sponsore prius exigere nisi debitor non esset solvendo, aut nisi hoc cautum fuisset, ut creditor, quem tenere vellet, posset. Quosdam tamen doctores Misnicos, ne sic quidem à sponsore incipiendum probasse.

IMitati bona nomina, quæ creditores suos omnimodis securos conantur reddere, non contenti pignora & hypothecas dedisse, dabimus etiam fidejussores. Post pignora inquies, quid opus fidejussoribus? Aut si istis opus, cur non prius dati? Si priores hi dati fuissent, dici æque potuisset, post fidejussores quid necesse habere pignora? Utcunque hoc, vel illud præcedere debeat, utrumque certe ad majorem crediti securitatem facit, ut duæ melius anchoræ retinent navigium, quam una. Et pignora & fidejussores olim plerumque simul dari solita, testis est lex ultima D. de contrahenda emptione. *Titius*, inquit, *cum mutuos acciperet tot aureos sub usuris, dedit pignori, sive hypothecæ prædia, & fidejussorem Lucium, cui promisit, intra triennium proximum se eum liberaturum.* Item lex 11 Cod. de fidejussoribus id clarissime ostendit: *Creditori, qui pro eodem debito, & pignora, & fidejussorem accepit, licet, si malit, fidejussorem convenire in eam pecuniam, in quam se obligaverit: quod cum facit, debes jus pigno-*

rum

rum in eum transferre. Patet id & ex Institutis Theophili lib. III, tit. XXVI: Ὑπόθυ γὰρ ὅτι ἡ ἐγγύη γίνεται δίχα ὑποθήκης, τὸ δὲ μανδάτον μετὰ ὑποθήκης. Ex quibus licet colligas, fidejussores cum hypothecis, sive pignoribus solitos accipi. Mancupes & publicani, qui aliquid è publico conducebant, ac redimebant, non solum *prædes*, id est, fidejussores, sed etiam *prædia*, hoc est, hypothecas, sive pignora soli dabant. Apud Græcos idem etiam pro more obtinuit, ut ἐγγυητὴς & ὑποθήκη pro eodem debito daretur, ut perspicue constat ex oratione Demosthenis contra Lacritum, ubi in trajectitiæ pecuniæ credito præter Lacritum ἀνάδοχον & fidejussorem, qui pro debitoribus fidem præstiterat, in syngrapha ejusdem crediti cavetur, ut τρισχίλια κεράμια οἴνου hypothecæ titulo creditori sint obligata. De utroque habes apud Paulum leg. LIX, tit. ult. D. mandati, idoneam videri cautionem. *Paulus respondit, non videri mandati conditioni paritum, cum in mandato adjectum sit, ut idonea cautio à debitore exigeretur, si neque fidejussor, neque pignora accepta sint.* Quibus verbis *pignorum* nomine, tam pignora, quam hypothecas esse intelligenda, supra docuimus, contra doctorum sententiam, qui ex ea lege argutantur, magis idoneam videri cautionem pignorum, quam hypothecarum. Contrariam nos, & merito, tuemur opinionem. Nunc si tutiores hypothecæ pignoribus, an & fidejussoribus prævalere censendæ? Alterutrum quidem sufficit: sed si optio detur creditori, aut hypothecæ habendæ, aut fidejussoris tenendi, utrum accipere debebit, quo magis in tuto solidoque creditum locet? Non expectabo, quid alii sentiant, hypothecam ego mallem, modo sit ἀξιόχρεως. Quæ talis ab initio fuerit, semper talis manebit. At fidejussor, qui à primo idoneus videbatur, cum acciperetur, potest tempore fœneus evadere, ac nihili. Ideo & plures olim in unam crediti summam accipi soliti, & fidejussores etiam fidejussorum. Unde pro-

proverbium apud Orientales, cujus meminit Moses in More Neuochim, *fidejussor tuus fidejussore eget.* Quod argumento est, hypothecas, sive fiducias fundorum habitas meliores. Sed ab utro prius incipiendum fuit? Pignora & fiducias præmisimus, cum multi rectius & magis ex ordine futurum fuisse censeant, priorem relinquere fidejussoribus locum. Nam qui non possunt, inquient, fidejussores dare, pignora dant & hypothecas. Sit quidem istud ut volunt, nos tamen, ut ab illis inciperemus, ea ratione sumus inducti, quod ordine prius credidimus de suo, quam de alieno satisdare. Nec curæ mihi fuit considerare, qui de suo nequeant, vix posse de alieno tutum præstare creditorem suum. Quis enim pro eo sponsurus est, qui nihil habebit sui? Æque difficulter hic nanciscetur fidejussorem, quam creditorem. Ergo præire debuit fidejussor. Vix quippe hic alii inveniundus est, quam qui habeat unde fidejussori de securitate cavere possit. Præterea ἐγγύη inter contractus voluntarios, quique ex jure gentium descendunt, Græcis recensetur philosophis, & Romanis pariter Jurisconsultis. At pignoris obligatio non habet locum inter illa συναλλάγματα, utpote quæ quibusdam jure civili potius introducta videatur. Cicero lib. III Officiorum: *Fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis venditis, conductis locatis, quibus vitæ societas continetur.* Pignoris contractum ab his voluit abesse, nisi quis *fiduciarum* nomine intelligendum existimet, ut supra docuimus accipi debere, quatenus *fiduciæ* appellatio etiam de pignore & hypotheca ab antiquis Jurisconsultis usurpata est, ut supra ostendimus. Certum præterea est etiam inter bonæ fidei contractus pignoris obligationem reponi, ut ea fere omnia συναλλάγματα, in quibus judicia contraria locum haberent. De fidejussione autem non est dubium quin &

in

in contractibus sit, quibus nomen bonæ fidei competit. Nam cum *mandata* in eo numero posuit Cicero, palam est, & fidejussionem sponsionesve eo nomine quoque contineri. Quippe si quid fidejussor pro reo solveret, ejus recuperandi causa habebat cum eo mandati judicium, ut habetur Inst. lib. III, cap. XXI. Inde in jure Digestorum & Codicis, & Novellarum Theodosii Justinianique, uno eodemque titulo de *fidejussoribus & mandatoribus agitur.* Aristoteles quoque in Ethicis utrisque ἐγγύην inter ἑκούσια συναλλάγματα enumerat, cum mutuo, commodato, emptione & venditione, deposito, locato & conducto. Quæ cōtractuum sunt nomina & bonæ fidei, & à jure gentium introducta. Hæc eadem ferme titulis conjunctis in corpore Digestorum relata sunt, hoc modo. Depositi, vel contra, mandati, vel contra, pro socio, de contrahenda emptione, locati conducti. Non igitur eo nomine ἐγγύη ordine prior esse debuit, quod ex jure gentium descendat, & contractus sit bonæ fidei, cum pignora eadem prærogativa censeantur. Parum refert, utrum hoc vel illud in ordine præcedat. Si hypotheca, vel pignus rei immobilis fidejussore antistat ad securitatem, cur non præire dignior? Tanta porro inter utrumque genus affinitas & cognatio, ut mirer si ἐγγύη sit juris gentium, cur non etiam ab eodem jure venire videatur ὑποθήκη. Cum uterque contractus ad societatem vitæ humanæ continendam spectet, uterque sit bonæ fidei, ab jure gentium non minus hic quam ille ortum habere debet videri. Si amicum dare, qui pro se fidem præstet, jure naturali gentium introductum est, qui rem suam dat in eumdem finem, qui minus ab eadem juris origine id facere sit credendus? Ut ἐγγύη pro pignore est, ita *pignus* pro ἐγγύῃ. Ager pignori datus spondere pro domino censetur. Martialis acute, & cum naso sibi solito:

Cum

Cum rogo te nummos sine pignore, non habeo, inquis,
Idem si pro me spondet agellus, habes.

E contra sponsor est veluti vivum pignus. Solebant & servos, & liberos pignori dare, immo & seipsos, ut in sequenti capite docebimus. Obsides erant veluti pignora populorum regumve, cum regibus aut populis contrahentium, quæ & ἐνέχυρα, & ἐγγύης nomine auctoribus veniunt. Ὅμηρα ἔργα vocat Dionysius Halicarnasseus. Q. Claudius in Annalibus apud Agellium *arrabonem* dixit de sexcentis obsidibus à populo Romano Samnitibus datis: *Cum tantus arrabo penes Samnites populi Romani esset.* Potuit & *pignus* dicere. Nam *pignus*, & *arrabo* idem. *Pignus* & *sponsio* idem quoque dicitur de ea pecunia, quæ ex pacto duorum litigantium apud sequestrem deponitur. Grammatici τὴν ἐγγύην dictam ajunt ἀπὸ τοῦ ἐν γύοις ὅ ἐστι χερσί τινος κεῖσθαι τὸ κατεγγυηθὲν, καὶ οἷον ἔχεσθαι ὑπ' ἐκείνου ἰσχυρῷ ἤγουν ἰσχυρῷ λόγῳ, ἐξ οὗ καὶ ἐνέχυρον. Utrumque certe ἀσφαλείας nomine accipitur. Hebræis idem verbum ערב produxit, id est, *sponsorem*, & ערבון, id est, *pignus*. In jure titulus *de pigneraticia actione*, qui Jurisconsultis erat *de fiducia actione*, sequitur titulum *commodati*, ut vel inde sit manifestum, & inter bonæ fidei actiones hanc olim numeratam, & *fiduciarum* nomine à Cicerone comprehensam, & à jure naturali descendere. Sive igitur præponantur, sive postponantur, utrovis ordine recte cum pignoribus fidejussores juncti, & paribus quidem, ut re ipsa sæpe, passibus ambulabunt. Hi Græcis ἐγγυηταὶ ἀπὸ τῆς ἐγγύης, quæ securitatem denotat, & ἀσφάλειαν. Grammatici ἐγγύην exponunt τὴν ἐπὶ ἀσφαλείᾳ πίστιν. Qui fidem suam dat, ut alter pro suo, quod credidit, securus sit, is ἐγγύην præstat. Dictam esse volunt ἀπὸ τῆς γύης, quæ terra est, unde ἐγγύη, ἡ ἀσφαλὴς καὶ ἐστηριγμένη δόσις. δοκεῖ γὰρ, inquiunt, ἡ γῆ τῶν ἄλλων στοιχείων στερεωτέρα εἶναι. Utcunque verum sit istud etymon, quod non præsto, certe γύη Græcis terra est, vel

modus

modus agri. Hesychius: Γύας, γῆς. Unde γυαῖα funes, quibus ad terram navis religatur, quæ & ἀπόγυα, & πρείγυα σχοινία, sed & πρυμνήσια dicebantur. Item, γύη πλέθρου. Hinc τετράγυον, & πεντηκοντάγυον, tot jugerum terra. Sæpe apud Tragicos hæc vox γύαι, vel γύη occurrit, fere semper corrupta. Nam γύιας cum diphthongo scribunt editiones. Illud sane certum est, ἔγγυον ex eo non tantum significare, quod securitatem præstat, sed etiam quod securum ipsum est. Hinc ἔγγυος pro sponsore ponitur, qui tutum reddit creditorem, sed & quodcunque & ipsum in tuto positum. Inde ἔγγυοι τόκοι, de quibus supra fusissime. Hesychius: Ἔγγυον, ἐγγυητὴν, ἢ ἀσφαλές. Ea voce *sponsorem* etiam significari, possem multis probare. In Siracide & Maccabæis eo sensu ἔγγυος legitur. Qui Hellenisticæ linguæ idioma nobis commenti sunt, vocem esse Hellenisticam, quovis pignore inde contenderent. Scio imaginosum esse quod de illa dialecto confictum est, & ἔγγυον sponsorem dici etiam puris Hellenibus. In veteri marmore Cretensi, cujus inscriptionem doctus Anglus in notis ad apologiam Apuleii descripsit: Καὶ ἔγγυος καθιστάντων, & *sponsores constituant.* Item: Καὶ τὸς ἔγγυος καθιστάντων ὑπὲρ τούτων. Id est, τοὺς ἐγγύους. Glossæ optimæ: *Pras*, ἔγγυος, ἀνάδοχος. Eædem: *Vades*, ἔγγυοι, ἀνάδοχοι. Multa nomina sunt Latinis ejusdem rei pæne synonyma, quorum alia strictioris, alia latioris significationis. De quibus erit singillatim dicendum, *Prædes, vades, sponsores, fidejussores, fideipromissores, expromissores, constitutores, mandatores, intercessores, proxenetæ, cognitores.* Hi omnes fidem suam pro aliis interponendo in contractu mutui aliisque, non uno modo obligabantur. Ἐγγυητὴς Græcis, vel ἔγγυος generale vocabulum est, de omnibus, qui vel in judicio, vel in rebus creditis pro alio interveniebant. Sed de sponsione in re credita pro debitore nos hic præcipue agimus. Lex erat Athenis, τὰς

ἐγγύας ἐπετείους εἶναι, ut *sponsores ultra annum non obligarentur.* Vir eruditissimus, qui ad leges Atticas commentarium scripsit, sub titulo de usuris hanc legem retulit, & accepit de sponsionibus, quæ in credito intercedebant, pro securitate creditoris. Notat enim, Atticos danistas non tantum bona sibi oppignerari voluisse debitoris, sed etiam sponsores postulasse. Deinde eam legem ex Demosthenis oratione contra Apaturium citat, qua id probet. Verba Demosthenis hæc sunt: Λάβε δή μοι καὶ τὸν νόμον, ὃς κελεύει τὰς ἐγγύας ἐπετείους εἶναι, καὶ οὐ διισχυρίζομαι τῷ νόμῳ ὡς οὐ δεῖ με δίκην δοῦναι εἰ ἐνεγγυησάμην, ἀλλὰ μάρτυρά μοι φημὶ τὸν νόμον εἶναι, τοῦ μὴ ἐγγυήσασθαι καὶ αὐτὸν τοῦτον. ἐδεδίκαστο γὰρ ἄν μοι τῆς ἐγγύης ἐν τῷ χρόνῳ, τῷ ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένῳ. *Accipe mihi legem, quæ jubet sponsiones anno finiri. Nec lege contendo quasi me non oporteat judicatum solvere, si fidejussi, sed testem advoco legem ipsam, me nõ fidejussisse. Nam ex sponso mecum egisset, tempore à lege præfinito.* Testem etiam hanc legem cito, ut liqueat, non de sponsione pro credito eam agere, sed de satisdatione judicatum solvi. Tota oratio si legatur, id evincit. Ex ea oratione, vel paucula ista, satis hoc probant: Ἐπειδὴ δὲ εἰς τοῦτο ἐλήλυθεν Ἀπατούριος ἀναιδείας, ὥστε καὶ ἐμοὶ δικάζεσθαι, ἐπιφέρων αἰτίαν ὡς ἀνεδεξάμην ἐκτίσειν εἴ τι καταγνωσθείη τοῦ Παρμένοντος, καί φησιν ἐγγεγράφθαι εἰς τὰς συνθήκας ἐμὲ ἐγγυητήν. *Quoniam eo provectus est impudentiæ Apaturius, ut me in jus vocet, eo nomine quasi soluturum me promiserim quanti esset condemnatus Parmenon, & dicit me fidejussorem in pacto convento esse perscriptum.* Quid planius quam de satisdatione judicatum solvi has sponsiones accipi oportere? Ἐπετείους eas esse lex jussit, nec ultra annum teneri fidejussorem, qui eo nomine spopondisset, voluit. Ideo & statim post judicium exigebantur hujusmodi sponsiones, & nisi solveret, qui spoponderat, ex sponso cum eo agebatur. Demosthenes in eadem: Εἰ δὲ τῇ ἀληθείᾳ

θείας ἐγγυητὴς ἦν τοῦ Παρμένοντος, διὰ τί πρῶτον μὲν οὐκ εὐθὺς τῆς γνώσεως γενομένης εἰσεπράττετο τὴν ἐγγύην; *Si revera fidejuſſor eram Parmenonis, cur non primo ſtatim ac cognitio peracta eſt, exegit ſponſionem?* Ratio magna id ſuadebat. Judicia primum inter mercatores erant menſtrua. Ἐμπορικαὶ δίκαι ἔμμηνοι, *Actiones mercatoriæ menſtruæ.* Intra menſem, ſi quis quid à mercatore peteret, debebat agere. Demoſthenes ibidem: Αἱ δὲ λήξεις τῶν δικῶν τοῖς ἐμπόροις ἔμμηνοί εἰσιν ἀπὸ τοῦ Βοηδρομιῶνος μέχρι τοῦ Μουνιχιῶνος. Quæ perperam doctus interpres ita accepit, ut ſemeſtres fuerint judiciorum ſortitiones mercatoribus, quæ fuerunt menſtruæ. Fefellit eum quod à menſe Boedromione uſque ad Munichionem lege agendi tempus cum mercatoribus fuiſſe dicat Demoſthenes. Intra quos duos menſes ſemeſtre ſpatium incluſum eſt, ipſis excluſis. Atqui ἔμμηνον eſt *menſtruum*, non *ſemeſtre.* Totum illud tempus à Boedromione ad Munichionem, ut lege invicem agerent, dabatur mercatoribus, quia per illud ſpatium domi manebant ut plurimum, nec navigabant. Nam navigandi tempeſtas idonea incipiebat à menſe Munichione verno, deſinebat in Boedromione. Qui menſis Septembri noſtro, & Octobri ex parte reſpondebat, certe poſt arcturum erat, quo tempore navigatio periculoſior habebatur. Ideo jus erat in nautico fœnore majores paciſci uſuras, ſi quis poſt arcturum enavigaret è Ponto ad locum dictum ἐφ' ἱερὸν, ut ſupra oſtendimus. Merito itaque cum actiones & judicia inter mercatores eſſent menſtrua, certumque tempus anni iis diſceptandis daretur, poſt annum is qui judicatum ſolvi pro mercatore promiſerat, nihil præſtabat. In fidejuſſionibus pro pecunia credita, ut idem obtineret nihil cauſæ fuit. Nam tametſi uſuræ etiam magnam partem menſtruæ fuerint apud Athenienſes, fuiſſe tamen & multas annuas conſtat. Quinimmo, & pecuniam ita credi ſolitam certum eſt, ut

quamdiu ſolverentur uſuræ, non redderetur, uſque quo ſors uſuris adæquata fuiſſet. Quod non ſolum apud Romanos, ſed etiam apud Ægyptios & Græcos in more fuit. Quæ ratio igitur, ut citius fidejuſſor pro pecunia credita datus liberaretur, quam principalis creditor? Poteſt quidem fieri, ut ita fuerit, & lege cautum ſit apud Athenienſes, annales eſſe omnes ſponſiones. Nec ſane abnuo ad omnes ἐγγύας eam pertinuiſſe, quia ſimpliciter lex dicat, τὰς ἐγγύας ἐπετείους εἶναι. Ἐγγύαι autem apud Atticos non ſolum de pecunia credita, ſed & de ſatiſdationibus judicatum ſolvi, accipiebantur. Etymologici magni auctor: Ἐγγυητὴς, ὁ ἀναδεχόμενος δίκην. Sponſor eſt in lite, vel ſponſor actionis, qui judicatum ſolvi promittit. Is δίκην ἀναδέχεσθαι dicebatur, hoc eſt, litis eventum in ſe recipere, ita ut quanti condemnatus eſſet reus, ipſo non ſolvente, is hic qui fidem ſuam pro reo interpoſuerat, ſolveret. Et reus quidem καταστῆσαι ἐγγυητὴν, vel ἔγγυον dicebatur, qui ſponſorem dabat: Latinis *ſatiſdare*. Qui autem ſpondebat judicatum ſolvi, ἐγγυητὴς, & *fidejuſſor* generali vocabulo, *ſponſorque*. Vocabatur & ἐγγυητὴς, qui reum judicio ſiſti promittebat, quem Latini *vadem* dixerunt. Quæ vox & Græcæ eſt originis. Ὁ βὰς βάντος, qui incedit, & ambulat. Hinc *vas*, *vadis*. Ut βατὸν *vadum*, locus in flumine, qui pedibus tranſiri poteſt. Sed & βάτης ambulator, qui & βὰς βαδὸς. Ut ἐμβάτης, & ἐμβὰς idem. Inde & βαδὸν, & βάδην, & τὸ βάδος itio, & βαδίζειν. Sed & τὸ ἐμβαδὸν locus planus, & ſuperficies ſolida; quam quis poteſt inſiſtere. Sic etiam ἐμβαδία pro ἐμβατεία, ingreſſio in poſſeſſionem, ac detentio rei. Hæc omnia oſtendunt vocis *vadis* pro ſponſore originem. Nec male à *vadendo* Acro & Porphyrius *vades* dictos volunt. Nam quamvis in verbo *vado* prima producta ſit, quæ in nomine *vadis* corripitur, ita etiam *dux ducis* primam habet brevem, quæ in verbo *duco* producitur. Falſum tamen quod

quod ait Acro, *vades ideo appellatos, quod qui eos dederit, vadendi habet potestatem.* Nec aliter Porphyrius: *Vades autem sponsores dici notum est, quod ei qui eos dederit, vadere, id est, discedere interim liceat.* Quæ absurda sunt. Hoc nimirum volunt, qui vades dederit, libertatem habere vadendi, quo libeat, atque inde *vadibus* nomen. Sed contra est. *Vas* is est proprie, qui citatus, in judicium ire debet, ὁ βάς. Est enim principalis reus, qui sese ad diem dictam sistere judicio tenetur, & ire, vel vadere, quo est vocatus. Quem vero sponsorem pro se dat, ut nisi eat ipse, pœnam qui pro eo fidejussit vicem ejus subeat, is etiam *vas* appellatus, quasi qui pro vade promiserit, eum iturum in judicium. Sic omnino *præs*, dictus est ille manceps, vel redemptor, qui aliquid publice faciendum præbendumve conduxerat, cum tamen & sponsor, quem pro se populo dedisset, eodem quoque nomine appellaretur. Festus: *Manceps dicitur, qui quid à populo emit, conducitve, quia manu sublata significat se auctorem emptionis esse, qui idem præs dicitur, quia tam debet præstare populo quod promisit, quam is qui pro eo præs factus est.* Quæ sunt egregia. Ita plane fidepromissor is esse proprie debet, qui aliquid se facturum, aut soluturum fide promittit sua. Inde apud Plautum:

Sanum futurum mea ego id promitto fide.

Cum hoc ita sit, *fidepromissor* tamen, ut deo eo qui pro alio promitteret, acciperetur, obtinuit. Idem est & de *sponsoris* appellatione. Nam *sponsor* est *promissor*, qui interrogatus à stipulante an spondeat, dicit, *spondeo.* Hinc illa in cautionibus pecuniæ creditæ, *Titius stipulatus est, Mævius spopondi.* Ergo *sponsor* est propria significatione, qui suo nomine aliquid promittit. Qui alieno tamen id faceret, dictus est *sponsor*. Quis auctor venditionis nisi ille, qui vendit? unde & *auctio* pro venditione. Eodem pariter nomine vocatus est & ille qui se pro fidejussore ejus constituit. Sed ad distinctio-

 nem

nem *secundus auctor* nuncupatus est, quia venditor, erat *primus auctor*. Uterque tamen auctor, ut sponsores ambo, tam qui sua, quam qui aliena fide spopondit. *Praes* uterque, tam manceps, quam mancipis fidejussor. Sic ergo cum *vas*, ὁ βὰς, vere ille esset, qui vocatus in jus vadere deberet, qui exhibiturum se eum judicio cavebat, quasi vadendi, & in jus eundi pro alio sponsor, *vadis* quoque nomen nactus est, quia pro vade caveret. Hinc *vadimonium promittere* hic sponsor dicebatur, hoc est, *itionem in jus pro alio*. Fallitur enim si quis putat, in ea loquutione *vadimonium* esse sponsionem. Quid enim esset, *sponsionem promittere*? Idem nempe, quod *promittere promissionem*. *Vadimonium* est τὸ βάδος, ἡ βάδισις. Attici hoc vocabant, εἰς τοὐμφανὲς κατάστασιν. Quod Hesychius interpretatur, ἐμφανείας ἐγγύην. Sic enim ejus verba corrigenda, sunt in vulgatis corruptissima: Εἰς τοὐμφανὲς κατάστασις, ἣν ἡμεῖς καλοῦμεν ἐμφανείας ἐγγύην, id est, *exhibitionis sponsionem*. Nam qui promittit aliquem judicio sisti, ἐγγύην ἐμφανείας dat. Alii vocant παραστάσεως ἐγγύην. Sic enim παράστασις in Basilicis vertitur, unde actio παραστατική. Hæc actio in eum dabatur apud Atticos, non solum qui aliquem se exhibiturum spoponderat, sed qui rem etiam repræsentaturum se promiserat, ut pignus, quod obligaverat, vel pecuniam apud se depositam, vel rem furtivam. Pollux: ἣν δὲ δίκη καὶ εἰς ἐμφανὲς κατάστασις καλουμένη, ὁπότε τις ἐγγυήσαιτο, ἢ αὐτόν τινα, ἢ τὰ χρήματα, οἷον τὰ κλοπαῖα. *Vadem* autem id significare, quod diximus, nempe ipsum qui vadere in jus die dicta debet, verbum *vadari* ostendit, quod non solum spondere est, & vadem se pro alio constituere, sed in jus vocare, & denuntiare alicui, ut in jus eat, diemque illi dicere, ut sit *vas*, hoc est, in jus ambulet. Optimæ glossæ: *Vadatur*, καθεγγυᾶται, μετὰ παραγγελίας συνίσταται. Utramque significationem attigit. Nam μετὰ παραγγελίας συνίστασθαι est, constituere

ſtituere alicui diem, cum denuntiatione, qua in jus ire debeat. Apud Plautum in Aulularia:

Vt ſibi liceret milvum vadarier.

Id eſt, in jus vocare, diem milvo dicere. Horatius ſic accepit in illo γραφικωτάτῳ importuni charaɛteriſmo:

— Caſu tunc reſpondere vadato
Debebat. —

Quod eſt, citatus debebat reſpondere ei à quo in jus vocababatur. *Vadato*, id eſt, vadanti & denuncianti, ut in jus vaderet. Acro: *Vadato in judicium, quia vadatus eum fuerat, vel quia vadio obligaverat.* Utramque notionem verbi *vadari* notavit, ſed prima Horatiano loco congruit, non ſecunda. Inde & *vadimonium* duas quoque res ſignificat, ipſam ἐμφάνειαν, & ἐμφανείας ἐγγύην, quia, ut dixi, *vadis* nomen duo etiam denotat, eum cui dies dicta eſt, & in jus ire debet, & illum qui pro eo fidejuſſit. Ergo & *vadimonium facere* dicitur, qui ſeſe ſiſtit judicio, & exhibet, non qui ſponſionem facit. Plautus in Epidico:

Ep. *Quid me quæris? quid laboras? quid hunc ſollicitas? Ecce me.*

Pe. *Ilicet. Vadimonium ultro heic mihi facis.*

Id eſt, ultro te exhibes, ultro te εἰς τὸ ἐμφανὲς καθιστᾷς, ultro te ἐμφανίζεις. Nec alio ſenſu *vadimonium facere* dixit Valerius lib. III de Scipione: *Cum oppidum Badiam circumſederet, tribunal ſuum adeuntes in ædem, quæ intra mœnia hoſtium erat, vadimonium in poſterum diem facere juſſit.* Id eſt, ἐμφάνειαν παρέχειν, ſiſti, adeſſe. Nam *vadimonium* in hac loquutione, non eſt ἐγγύη ἐμφανείας, ut docti viri hactenus crediderunt, ſed ipſa ἐμφάνεια, haud minus, quam in iſtis, *ad vadimonium venire, occurrere, vadimonium obire, deſerere, differre*, & ſimilibus. Prætor qui *differt vadimonium*, non differt ſponſionem, ſed ipſam ἐμφάνειαν rei, quæ ſe debet ſiſtere coram ipſo. *Vadimonium obit* reus, non

sponsionem, sed ἐμφάνειαν, qua se sistit. Atque ita de cæteris. Differentia significationis maxime dilucet in istis duabus loquutionibus, *vadimonium facere*, & *vadimonium præstare*. Nam in priore *vadimonium* est ipsa ἐμφάνεια, in posteriore est ἐγγύη. Vadimonium quippe præstare est, quod Græci dicunt ἐγγύην δοῦναι, ἐγγυοδοσίαν δοῦναι, & παρέχειν. Glossæ: *Vadimonium*, ἐγγυοδοσία. Cornelius Nepos in vita Attici de Fulvia Antonii: *nunquam illa vadimonium præstitit*. At in loquutione illa *vadimonium facere*, nemo potest *vadimonium* pro sponsione & ἐγγύη interpretari. Sed egregie hoc discrimen ostendit Seneca in libro de brevitate vitæ his verbis: *Quantum vadimonia sua atque aliena occupent*. Ubi sua vadimonia sunt αἱ ἴδιαι ἐμφάνεια, quibus suo nomine in jus quis ire citatus debet. At aliena, quibus alium promittit aliquis se exhibiturum. Non bene etiam observant Jurisconsulti quidam, si citatus promittere vadimonium nollet, jus fuisse vadato, ubi præsentes testatus esset de contumacia, citatum trahere in jus. Non enim *vadimonium* ipse promittebat reus, sed qui pro eo vas erat factus, ut ex Varrone liquido constat lib. v de L. L. Vadimonium autem promittit, qui sisti reum promittit. Quod est, ἐμφάνειαν ejus, sive vadimonium promittere. *Præsentiam* vocat Anianus: *Cautio solvitur, si pro cujus præsentia cautum fuerat, moriatur*. Pro cujus ἐμφανείᾳ, vel *vadimonio*. Certe & *vadimonium* etiam ἐγγύη est, quia *vas* ἔγγυος. Inde Dionysius homo Græcus, *vadimonium* in Romanis auctoribus, qui de Virginia scripserant, Græce vertit ἐγγύην, cum potius esset ἐμφάνεια, quam ἐμφανείας ἐγγύη. Lib. XI de antiquitatibus Romanis: Ἀπάγεσθε οὖν, ὦ Νομίτωρ, τὴν κόρην, καὶ τὴν ἐγγύην ὁμολογεῖτε περὶ αὐτῆς εἰς τὴν αὔριον ἡμέραν. *Abducite, ô Numitori, puellam, & vadimonium pro ea promittite in posterum diem*. Id est, promittite sistendam in posterum diem. Ad verbum esset, *spon-*

spondete sponsionem in crastinum diem. Vindicaverant puellam propinqui ejus pro ea spondentes, quod διεγγύησιν δοῦναι vocat idem Halicarnasseus. Vindicantibus & spondentibus cesserant qui in gratiam Appii in servitutem eam asserebant, dum vadimonium pro ea promitterent in posterum diem, id est, sistendam pollicerentur. Ubi *vadimonium* non est ἐγγύη, sed ἐμφάνεια. Nam & *facit vadimonium* servus domino apud Plautum, qui nullis datis vadibus, præsentiam suam domino exhibet. Apud eumdem Dionysium ἐπὶ ἐγγύην παραγίνεσθαι est, *ad vadimonium occurrere*, & *venire*, de patre Virginiæ, qui accitus è castris fuerat, & qui sisti debebat coram Appio. Vades ille non dederat, nec ad ullam sponsionem occurrendum ipsi erat, sed præsentiam suam tantum exhibere vocatus debebat. De ipsa Virginia ibidem dicitur ab eodem auctore: Ἔγνω μηκέτι μεθεῖναι τὴν παρθένον τοῖς συγγενέσιν, ἀλλ' ὅταν ἐπὶ τὴν ἐγγύην προσαχθῇ μετὰ βίας αὐτὴν ἀπάγειν. *Statuit non amplius eam suis propinquis dimittere, sed ubi vadimonio eam stiterint, vi abducere.* Eam sistendam promiserant propinqui, qui pro ea facti vades fuerant. Ubi eam stitissent, id est, vadimonium ejus fecissent, in vadimonium adduxissent, hoc est, præsentiam ejus exhibuissent, decrevit eam Appius per vim abducere. Hoc non est ἐπὶ τὴν ἐγγύην προσαχθῆναι, sed potius εἰς τὴν ἐμφάνειαν, vel ut loquebantur Attici, εἰς τοὐμφανὲς καταστῆναι. Male igitur homo Græcus, & parum attente, cum *vadimonium* Romanis etiam significaret ἐγγύην, ita reddidit illas loquendi formulas, in quibus aliud plane significat. Apparet autem de verbo ad verbum loquutiones fori Romani in Græcum cõvertisse, ut *vadimonium promittere* ὁμολογεῖν ἐγγύην. Nam ὁμολογεῖν est promittere, ἐγγύη sponsio, etiam *vadimonium.* Cæterum non eodem loquendi genere Atticis dicitur ὁμολογεῖν ἐγγύην, ut apud Demosthenem in παραγραφῇ cõtra Apaturium. Ibi enim qui non inficia-

 tur

tur se spopondisse pro alio, sed ultro id fatetur, ὁμολογεῖν ἐγγύην dicitur: Οὐκ ἂν πολὺ ἔξαρνος ἐγγυόμενος εἶναι συγγεγονήμενος, πολὺ γὰρ ὁ λόγος ἦν μοι ἰσχυρότερος ὁμολογοῦντι τὴν ἐγγύην ἐπὶ τὰς συνθήκας ἰέναι. *Confitenti me spopondisse.* Ἐγγύη etiam traditionē & exhibitionem significat. Nam & ἐγγυᾶν est in manus tradere, & ἐγγύη, ut Grammatici interpretantur, ἔκδοσις. Qua notione non male ἐγγύην ὁμολογεῖν diceretur ὁ τὴν ἐμφάνειαν vel καθίστασιν εἰς τοὐμφανὲς ὁμολογῶν. Nam & ἐγγὺς inde factum est, quod *prope* significat, & Græci critici φερέγγυον interpretantur τὸν φέροντα πολλὴν ἐγγύτητα, quasi & ἐγγύη idem sit quod ἐγγύτης. Rectius tamen judico falsum esse Dionysium, ut hominem Græcum, & Romanarum vocum proprietatis imperitum. Glossæ: *Vadimonium*, ἐγγύη. Non solum in re capitali, sed in judiciis privatis hi vades dari soliti, qui sponsores erant, vel fidejussores sistendi aliquem judicio. In capitali judicio quasi sponsores mortis habiti. Nam quæ pœna manebat reum, si non sisteretur, sponsor sistendi eodem supplicio se obnoxium faciebat. Notissima est historia Damonis & Phintiæ Pythagoreorum. Qui *vas sistendi* Ciceroni dicitur, & alio loco *vas mortis*, Diodoro & reliquis Græcis in eadem re narranda ἐγγυητὴς θανάτου appellatur, & ἔγγυος in Excerptis: δώσειν δ' ἔφησεν ἐγγυητὴν τοῦ θανάτου τῶν φίλων ἕνα. *Vadem se daturum ex amicis unum, ut si ipse non revertisset, moriendum esset illi.* Si non revertisset, si vadimonium deseruisset. Hoc est, τὴν ἐμφάνειαν. Non enim ille vas erat factus, sed vadem dederat, qui pœnam pro ipso subiret nisi reverteretur, hoc est, nisi vadimonium faceret, vel quod idem est, sui præsentiam, & ἐμφάνειαν. Ausonius:

— *Non custodisset vadimonia Damon.*

Non se stitisset, vadimonium non fecisset, sed deseruisset. Ἔγγυον eadem paulo post Diodorus vocat, ὃς οὐδὲ διστάσας, ἔγγυος εὐθὺς ἐγγυήθη τοῦ θανάτου. *Vas factus est sistendi, ut si ille non ad diem rediisset, ipsi mortis* pœna

pœna esset subeunda. Hoc est, *vas mortis,* qui ἔγγυος, vel ἐγγυητὴς θανάτου eidem mox dicitur. Unde hic vas subire in pœnam Ausonio dicitur. *Quis subit in pœnam capitali judicio? Vas.* Hoc quidem apud Tyrannum. Alias in jure vades in re capitali accepti non morte vicaria, sed pœna quanti æstimatum erat vadimonium, si non sisteretur reus, multabantur. Vide Livium lib. III de Q. Cæpione. Ergo *vas* proprie in certa re sponsor, ad sistendum nempe judicio. Varro lib. V de L. L. *Sponsor & pras & vas, neque idem, neque res à quibus ii, sed dissimiles.* Ita distinguendum. Nam vulgo male est, *Sponsor, & vas, & pras.* De sponsore pecuniæ creditæ apud eum præcessit. Nunc sequitur de vade & præde, quos etiam sponsores esse dicit, non tamen eosdem, neque ejusdem rei. Ergo *sponsor* nomen generale ad omnes, qui pro altero quacunque in re fidem suam interponunt: *vas,* & *pras* in certis rebus. Ita enim mox apud eum emendari debet: *Vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat. Consuetudo erat, cum reus parum esset idoneus in certis rebus, ut pro se alterum daret.* Manifesto mendo in vulgatis legitur, *inceptis rebus.* Immo, *in certis.* P & R in charactere, quem vulgo vocant Longobardicum, quo plerique libri veterum scripti reperiuntur, scriptura plane affines. *A quo,* inquit Varro, *caveri postea lege cœptum est, ab his qui prædia venderent, vades ne darent.* Cum *vas* prius esset ille, qui vadimonium promitteret, postea etiam usurpari cœptus est de eo sponsore, qui dabatur à prædia vendentibus. Hic *vas* idem cum eo qui appellatus est à recentioribus *secundus auctor,* ut Græcis βεβαιωτής. De quo paulo post. Nam ut sponsor est credendi auctor, in pecunia, quæ datur mutua, ita in venditionibus qui emendi alicui auctor est, is est *secundus auctor,* cum sit prior ille qui vendit, & secundus pro sponsore habetur, quem & *vadem* dixere. Sequitur apud Varronem, *Ab eo scribi cœptum in lege*

in lege mancipiorum, vadem ne posceret, nec dabitur; Hoc est, βεβαιωτήν. Et dicendum de eo erit paulo post. Ab eo nomine defluxit significatio & ad pignora notanda apud sæculum inferius Latinitatis, inque ea notione etiam ad barbaros transiit, ut Longobardos, VVisigothos, Anglosaxones, aliosque, qui *vadium* dixere pro pignore in suis legibus, & in dialecto ipsa retinuere, *VVede.* Quod habent hodieque eæ linguæ, quæ à Latino fonte derivatæ, in usu sunt. *Vadio obligare* apud Actonem pro sponsione obligare, quod & *vadari* illa ætas dixit, hoc est, vadem se pro alio facere & constituere. Ἐγγυᾶσθαί τινα, sic Græcis dicitur, ut apud Demosthenem. Sic Latinis *fidejubere aliquem, & fidedicere aliquem,* id est, pro aliquo. In ea contra Apaturium, ὑμῖν μάρτυρας παρέξομαι ὡς οὐκ ἠγγυησάμην ἐγὼ τὸν Παρμένοντα. *Quod non vadatus sim Parmenonem.* Hinc optimæ Glossæ, *vadatur,* κατεγγυᾶται, id est, alium fidedicit, & pro alio fit vas. Sic accipiendum apud Symmachum in Epistola ad Ausonium: *Nemo est mortalium, quem præ te diligam, sic vadatum me honorabili amore tenuisti.* Quod idem est atque obligatum, devinctum. Fulgentius in verbis, Fenestella quæ citat, *vadatum* exponit obstrictum, & sub fidejussione ambulantem: *Apud quem vadatus amicicia nodulo tenebatur.* Hinc ergo *vadium* pro qualibet obligatione, & inde ab ea affinitate, quam esse inter pignus & sponsionem supra docuimus, & *vadium* pro pignore. Non solum autem vades fuere, sed & *subvades.* Qui non sunt vades ab altera parte dati, ut vulgo doctoribus quibusdam video placere, quos *contraplegios* vocamus. Græci ἀλληλεγγύους. Sic apud Demosthenem ἀλλήλους ἐγγυᾶσθαι dicuntur duo litigantes quorum alter alteri vadimonium sive satisdationem præstat judicatum solvi. Aliter etiam in jure Græco Constantinopolitano sumitur hæc vox ἀλληλέγγυον. Nam qui simul ab aliquo accipiunt pecuniam, ἀλληλεγγύους

δανεί-

δανειζεται dicuntur, si alter pro altero spondet creditori adeo, ut non pro parte sua, sed in solidum uterque sit obligatus, ut qui in rem communem mutuantur. Quo casu & mulierem juvari, hoc est, pro parte sua tantum conveniri, licet ἀλληλεγγύως δανειζομένην μετά τινος, dicit lex XVIII D. ad SC. Velleianum. Sic ἀλληλέγγυον Basilii imperatoris appellatum, in quo statuit, ut ditiores possessores tributum solverent pro his qui facultatibus erant defecti. Antiqui Latini *consponsos* eos appellabant, qui Græce ἀλληλέγγυοι. Festi abbreviator: *Consponsos, antiqui dicebant, fide mutua obligatos.* At *subvades* sunt vadum vades, hoc est, qui spondent pro ipsis vadibus. Ut *subprades* erant, qui pro ipsis prædibus fidejubebant. Hi *sequentes*, vel *secundi fidejussores*, ut hi pro quibus intercedebant, *primi, & principales*. Leg. XXVII, tit. II D. de fidejussoribus, *praterea si quaratur an solvendo sit principalis fidejussor, etiam vires sequentis fidejussoris ei adroganda sunt.* Ille vas, vel præs: hic sequens, vel secundus fidejussor, antiquo sermone *subvas* & *subpras*. Pro fidejussore autem fidejussorem accipi, nequaquam dubium esse dicit lex VIII, tit. ult. D. eodem. Si vadimonium promitteret fidejussor, qui fidejussor existeret, *subvadis* nomine appellabatur olim. Ὑπέγγυον Græci dicerent, ut ὑποκάπηλον vocarunt *subcocionem*, vel *arillatorem*, qui emebat à cocionibus ipsis, quod aliis venderet. Horum *subvadum*, & *subpradum* mentio apud Agellium lib. XVI, cap. X. Inter juris antiqui & antiquati obsoleta jam illo tempore vocabula. Ubi ineptus & inscitus Jurisconsultus negat se scire, aut à se peti debere interpretationem juris Aboriginum & Faunorum, dicitque evanuisse omnem illam antiquitatem duodecim tabularum, in quibus memorabantur *proletarii*, & *assidui*, & *sanates*, & *vades*, & *subvades*. De subvadibus nescio an tam antiqua res tum fuerit, ut ille nebulo persuadere volebat, *vadum* certe appel-

appellatio ab optimis quibuſque auctoribus uſurpata legitur, qui ætatem illam non multum anteceſſere. Auguſti ævo & adhuc inferiore *vades* noti erant pro ſponſoribus in judicio ſiſtendi. Loca piget proferre, quæ obvia ſunt eruditis. Si vades ulli tunc dicti cognitique fuere, viderint etiam doctiores, an non *ſubvades* nominari tum potuerint, qui vadibus exiſtebant vades. Sic *Subnero* Tertulliano, quaſi ſecundus Nero, de crudelitate, ut *Submarius* Ciceroni, ſecundus Marius, præ ſimilitudine morum. Ergo & *ſubvades*, ſecundi vades. Puto tamen eam vocem ab uſu tunc temporis receſſiſſe, ut obſcuriorem. Ad vades quod attinet, fortaſſe Agellii temporibus, ſi quid illi Juriſconſulto credimus, minus ea fuerit in foro & judiciis frequentata ac trita. Generali quippe nomine *ſponſores*, aut *fidejuſſores* magis appellaſſe videntur. *Vadimonii* tamen apud Senecam fit etiam mentio, & alios inferiores auctores. Si *vadimonii*, cur non & *vadium*? Nam à vadibus *vadimonium*. Hoc ἐγγύη illi ἐγγυηταί. Seneca lib. IV de beneficiis cap. XXXIX: *Vadimonium promittimus, tamen deſeritur. Non in omnes datur actio. Deſerentem vis major excuſat.* Quid frequentius apud ſcriptores illius & ſequentis ævi, quam *vadimonium facere, obire, deſerere differre*? Quis dubitet quin Juriſconſultorum libri & *vadium* mentionis, & vadimoniorum pleni fuerint? Cur in compilatiode Triboniani, quam vix veteribus illis contexuit Juriſconſultis, nullum hodie veſtigium vadium extat, aut vadimonii? Ne in ipſo quidem edicti prætoris verbis, ubi de fidejuſſoribus ſiſtendo judicio edixit, *vadium* nomen hodie ſupereſt, cum proprie tamen ita vocarentur qui vadimonium promiſerant. Paulus apud Tribonianum leg. I D. in jus vocati ut eant: *Edicto cavetur, ut fidejuſſor judicio ſiſtendi cauſa datus pro rei qualitate locuples detur.* Quis non credat, in edicto prætoris, ad quod ſcripſit Paulus, *vadis* potius extitiſſe

mentio-

mentionem, quod proprium huic rei nomen, quam *fidejussoris?* Cui non etiam verisimile, Tribonianum reposuisse *fidejussorem* pro vade? Item in Ulpiani libro v ad edictum, cujus fragmentum pro lege est II D. Quibus ex causis, prætor ait, *in bona ejus qui judicio sistendi causa fidejussorem dedit, si neque potestatem sui faciet, neque defendetur, iri jubebo.* Prorsus mihi persuadeo, & Tribonianum hic in prætorio Edicto apud Ulpianum pro vade fidejussorem maluisse. Quod & in aliis locis fecisse nullus dubito. Nam cum apud Jurisconsultos in iis libris, quos non contaminavit Tribonianus, vadimonii extet mentio, quis non credat, & in illis quos ille interpolavit pluries eam vocem lectam fuisse? Paulus in Collatione Mosaicarum & Romanarum legum, sub titulo, ut citat compilator, quemadmodum injuriarum agatur: *Qui autem injuriarum aget, certum dicat quid injuria factum sit, & taxationem ponat, non minorem quam quanti vadimonium factum sit.* Nemini dubium esse potest quin hæc satisdatio, vel cautio judicio sistendi ab aliis Jurisconsultis *vadimonii* nomine vocata sit. Quam vocem cur exterminatam ab eo jure voluerit, quod nobis ex antiquorum Jurisprudentium laciniis contexuit & consarcinavit, plane nescio. Glossæ Philoxeni, quæ ante jus Justinianeum fuere compilatæ, & multa habent vocabula ex libris Jurisconsultorum, quorum scripta in jure Justiniani condendo adhibuit Tribonianus; *Vadimonium,* ἐγγύη, ἐγγυοδοσία. Nec cautio tantum in judicio sistendi hoc nomine nuncupata est, sed etiam quælibet satisdatio. Ausonius:

Mileti fugisse Thales vadimonia alumnus.

Quia nempe dixerat, ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα. Non solum cautiones judicio sistendi pro alio monuerat cavendas, sed omnes. Sic *vades* etiam appellati omnes sponsores, ut judicatum solvi, pecuniam creditam redditum iri, & cæteras. Demus tamen, nomen vadis exo-

letum

letum tunc fuisse, nec amplius in usu, cur *sponsores* pro fidejussoribus in Digestis saltem non legimus hodie? Grammatici omnes qui ante Justiniani tempora scripsere, cum *vades* interpretantur, non dicunt esse fidejussores, sed sponsores. Acron in Horatium, ad illa, *Ille datis vadibus. Vadibus*, inquit, id est, *sponsoribus, à vadimonio quod promittit is, qui ad judicium provocatur, certò die affuturum.* Item Porphyrio: *Vades, sponsores dici, notum est.* Notandum est, non *fidejussores*, sed *sponsores* exponere, ut & Varronem, qui dicit in IV de L. L. *vadem* & *prædem* sponsorem esse. Glossæ Philoxeni Triboniani Digestorum compilatione antiquiores, & quæ multa vocabula citant ex illis ipsis Jurisconsultis, quos excarnificavit postea, & interpolavit Tribonianus, *fidejussoris* non habent mentionem, sed *sponsoris*, quem ἐπαγγελλόμενον, id est, promissorem exponunt. Seneca *sponsorem* semper nominat, non *fidejussorem*, ut lib. III de beneficiis: *Hoc unum deest avaritiæ, ut beneficia sine sponsore non demus.* Anteriores Seneca non opus est producere, qui nunquam aliter appellant, ut Cicero aliique. De posterioribus videamus. Paulus lib. V Sententiarum cap. IX: *Et tum dantes, quam accipientes, hæredes quoque eorum procuratores cognitorumque personæ, itemque sponsores eadem stipulatione comprehenduntur.* Anianus *fidejussores* interpretatur: *cognitores, vel fidejussores eadem promissio comprehendit.* Idem lib. eod. cap. de cautionibus & pœnis appellationum, *fidejussorem* & *sponsorem* nominavit quasi diversos. *necesse enim non habet sponsorem quis fidejussoremve dare, aut præsens esse.* Certe apud eundem titulus est lib. I de fidejussore, ubi dicit ex edicto prætoris si solvendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligationem dividi. *Fidejussores* tamen à *sponsoribus* alios fuisse & in alia re, perspicuum ex eodem Paulo cap. IX, libri ejusdem. *Minor*, inquit, *se in iis quæ fidejussit, vel fidepromisit, vel spopondit,*

vel

vel mandavit in integrum restituendo reum principalem, non liberat. Ut enim *mandare* aliud, quam *fidejubere*, & *fidepromittere*, ita & *spondere* ab his omnibus aliquid diversum. Ergo *sponsor* tunc à *fidejussore* alius, quando proprie sumeretur. Sed & in illo titulo de fidejussore apud Paulum veteres libri addunt, *vel sponsore*. An *sponsor* in pecunia credita videtur proprie dictus purius loquentibus? Sic posset videri. *Sponsorem* ita Cicero accepit in ea pro Quintio: *Cur cæteros creditores, & sponsores non convenerat*. Hoc sensu & *sponsores* Senecæ III de Beneficiis. Phædrus:

Faudatori nomen locans sponso improbo
Non rem expedire, sed male credere expetit.

Ita enim hæc scribenda, quæ in vulgatis depravatissima. *Male credit*, qui parum idoneo credit, quod perditurus est. Seneca lib. IV de beneficiis, cap. ult. *Pecuniæ etiam male creditæ exactio est. Et appellare debitorem ad diem possum, & si foro cesserit, portionem feram*. Bene credit, qui idoneo & locupleti. Martialis lib. X, & spondendi mentionem facit:

Non vocat ad cœnam Marius, nec munera mittit,
Nec spondet, nec vult credere, sed nec habet.
Turba tamen non deest sterilem quæ curet amicum,
Heu quam perfatuæ sunt tibi Roma togæ!

Possem & alia proferre. Nihil tamen prohibet, quin & *fidejussor* similiter capi queat pro pecunia credita. Nec desunt ad eam rem testimonia. Non igitur in eo putem discrimen esse, ut *sponsor* in mutuo, *fidejussor* in aliis rebus dari solitus sit. Nam & Paulus lib. V, cap. de cautionibus, & pœnis appellationum, *sponsorem* & *fidejussorem*, licet diversos, in eadem tamen re dari significat. *Necesse enim non habet sponsorem quis, fidejussoremve dare*. Ergo fidejussor is erit proprie, qui fide sua jubet alicui pecuniam credi, & qui auctor ei credendi est, hac in parte non dissimilis mandatori. Ideo & sollemnia hæc verba in fidejussione fuere, *peto, volo,*

jubeo, dico. Græcis quoque κελεύω, ut apud Demosthenem in παραγραφῇ adversus Lacritum, de fidejussore: καὶ ἑαυτῷ μετὰ τῶν προσέχειν ἐκέλευε, αὐτὸς γὰρ ἔφη ποιήσειν μοι τὰ δίκαια ἅπαντα, καὶ ἐπιδημήσειν Ἀθήναζε, τὸν δ' ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἀρτέμωνα πλεύσεσθαι ἐπὶ τοῖς χρήμασι. Dixi non dissimilem mandatori fidejussorem esse pecuniæ creditæ. Nam & quodam casu mandator, idem omnino cum fidejussore, ubi aliquis tibi mandat, ut Titio sub usuris credas, Instit. III, tit. XXVII. Pro fidejussore crediti, qui sic mandat. Sed & mandati habet actionem fidejussor contra debitorem recuperandi gratia quod pro eo solverit, Instit. III, tit. de fidejussoribus. Mando, jubeo, volo, peto, ut illi credas, verba sunt plane synonymæ significationis. Græce quoque fidejussor ita accipiebatur, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω, βούλομαι. Sed etsi φημὶ dixerit, pro eo erit ac si dixisset λέγω. Inde *fidedicere*, idem quod *fidejubere*. Apuleius de Deo Socratis: *At inter Rutulos recens cognito si nemo huic capiti crediderit, quis pro te Deus fidedicet.* Ita enim ibi scribendum, non *fidem dicit*. *Fidedicere*, ut *fidejubere*. Atque ita etiam loquutus, ne nimis antiquum censeas, Anianus lib. I, cap. IX Sententiarum Pauli: *Si minor majorem fidedicat, licet ipse teneri non possit, tamen quem fidedixit, teneri potest.* Et notabis loquutionem, *quem fidedixit*. Quod Apuleio, *pro quo fidedixit*. Ita Græci dicunt ἐγγυᾶσθαί τινα, *fidejubere aliquem*, & *fidedicere*. Non dissimilis loquendi modus, quo *sacramento dicunt* Romani milites apud optimos & classicos auctores, qui sacramento promittunt quod rogantur. Pro eo aliquot scriptorum locis *sacramentum dicere*, perperam invenies excusum, ut apud Cæsarem & Plinium, ubi veteres codices exaratum semper habent, *sacramento dicere*. Venit aliquis ad me cum eo qui pecuniam mutuam quærit, & jubet me ei credere fide sua, & suo periculo. Hic proprie *fidejussor*, quem πιστικελευστὴν Græci juris auctores recentio-

centiores appellant. Nos verba quibus acciperetur per ſtipulationem ei rei tralaticia, ſuperius retulimus. Si quis autem ad me accedat petens mutuum, cui tuto credi poſſe non credam, peto viciſſim ab eo, ut aliquem mihi det, qui fidem ſuam interponat, & ſolutum iri ſpondeat, id eſt, promittat. Is *ſponſor* appellabitur. Nec alia ſollemnitate verborum accipi ſolebat, quam ut diceret, *ſpondeo*. Ita Græci diſtinguunt inter ἐπαγγέλλειν, ἐπαγγέλλεσθαι, & ὑπισχνεῖσθαι. Qui mandat, ἐπαγγέλλει, hoc eſt, προστάσσει. Qui ἐπαγγέλλεται, fidejubet, hoc eſt, non rogatus nec invitatus, jubet pecuniam credi ei qui rogat mutuam. Hinc πιστεπαγγελλὴς, idem quod fidejuſſor. At ὑπισχνεῖται, hoc eſt, ſpondet, qui petenti ſe daturum promittit. Ammonius: Ὑπισχνεῖται μὲν ὁ τῷ αἰτήσαντι δώσειν ὁμολογήσας, ἐπαγγέλλεται δὲ ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ δώσειν ὁμολογήσας. Veteres Latini *ſponſoris* appellationem frequentius uſurparunt, quam *fidejuſſoris*. Inter utrumque nomen non alia præter eam quam notavi differentia. Sed mirum, cum *ſponſoris* nomen adeo frequens fuerit in ſcriptis Juriſconſultorum quos compilavit Tribonianus, ut ex illis, quæ attuli ex Paulo, cōſtat, nuſquam in ejus collectione Digeſtorum comparere ſponſores, ut nec vades, nec prædes. Nimirum deleviſſe ubique nomen ſponſorum, vadiumque & prædium, & fidejuſſores omnibus locis ſubrogaſſe palam eſt. Quod idem eum in *fiduciæ* appellatione factitaſſe ſupra obſervabam, in cujus locum mille locis ſubſtituit *hypothecam*, quia ea vox tunc uſitatior, ut in imperio Græculo, & *fiduciæ* obſcurior. Quis non etiam miretur Theophilum, cum ſollemnia ſtipulationum verba Romana Græce vellet vertere, illud *ſpondes? ſpondeo*, non reperiſſe quomodo Græco ſermone exprimeret, atque id profeſſum eſſe? Ἀλλὰ τὸ μὲν *ſpondes? ſpondeo*, οὐ μεταφράζεται ἑλληνιστὶ, τὸ δὲ ἕτερον μεταφράζεται, *promittis? promitto*, τοῦτ' ἔστιν, ὁμολογεῖς; ὁμολογῶ. *Fideipromittis? fideipromitto*, τοῦτ' ἔστι, πιστῇ κελεύεις;

πιϛόκελδω. An cum *sponsoris* & *spondendi* ea notione nulla extarent in toto jure Justinianeo vestigia, ideo vel nesciit quomodo Græce essent reddenda, vel consulto reddere noluit? Quod enim ad verbum ἐγγυᾶσθαι Græcum attinet, generalis est significationis etiam ad fidejussores, & fideipromissores, haud minus, quam ad spõsores. Quis enim alius fidejussor, aut fidepromissor, quam ἐγγυητής? At Theophilus aliquot locis postea in eodem capite verbum *spondeo*, Græce reddit ὁμολογῶ. Ut in istis, *quinque aureos dare spondes?* Ὁμολογεῖς δεδόναι μοι πέντε νομίσματα; Hic aliud est, & in alio significatu verbum *spondere* accipitur. Idemque est omnino quod promittere. In formula vero illa verborum, quam supra attulimus, *spondere* significat, fidem suam pro alio interponere, quod Græcis est ἐγγυᾶσθαι. Unde sponsor, ὁ ἐγγυητής. Quod vocabulum quando nusquam extaret in Digestis, neque in Codice Justinianeo, in Græcum sermonem cõvertendum non putavit Theophilus. Notes & illud licet, cum in Latinis Gaii legatur, *fidepromittis? fidepromitto, fidejubes? fidejubeo*, eumdem Græcum interpretem alterum tantum retinuisse, cum utrumque non posset exprimere nisi eadem voce Græca. Inde ergo *fidepromittis, fidepromitto* vertit, πιϛόκελδεις; πιϛόκελδω. Quod de verbo ad verbum redditum, est *fidejubes? fidejubeo*. An ergo *fidepromissor*, idem cum *fidejussore?* Idem certe Theophilo. At *fidepromittere* aliud quam *fidejubere* in illo Pauli loco, quem ex collectaneo I Sententiarum ante citavimus, *Minor in iis, quæ fidejussit, vel fidepromisit, vel spopondit, vel mandavit.* Perspicuum est ex verborum ipsorum discrimine, differre etiam nomina inter se *fidepromissoris, fidejussoris*, & *sponsoris*. De fidejussoris, & sponsoris differentia jam diximus. An alia inter *fidejussorem* & *fidepromissorem*, quam ex formula accipiendi, qua alter *fidepromittere* dicebat, alter *fidejubere?* Qui promittenti aliquid adpromittebat, & pro-

promissionem rei principalis, sua insuper firmabat, is ut *adpromissor* ejus dicebatur, ita etiam & *fidepromissor*. Et fallitur Hotomannus in commentario verborum juris, qui notat, *fide sua promittere*, de reo principali dici cum promittit aliquid se facturũ, aut daturum, at fide aliena eumdem promittere, cum fidejussorem præbet. Immo *fide sua promittere*, ut *fide sua jubere* de sponsore dicitur, qui pro altero fidem suam interponit. Hinc & *fidepromittit*, qui pro altero id facit, ut & *fidejubet*, qui item pro altero. Optimæ Glossæ: *Fidepromissores*, πιστεπαγγέλται. *Fidepromissor*, πιστοκελεύστης. Vides eumdem facere interpretatione sua cum fidejussore, cum Paulus distinguat? Is sane est qui *adpromissor* appellabatur, quem miror relictum esse à Triboniano in leg. XLIII D. de solutionibus, his verbis: *In omnibus speciebus liberationum etiam accessiones liberantur, puta adpromissores, hypotheca, pignora.* Æque potuit & in hac lege *fidejussores* pro adpromissoribus supponere, ut in aliis fecit. Nam & hic *hypothecam* pro *fiducia*, ut scripserat Ulpianus, substituisse certa mihi fides est. Reliquit etiam *adpromissorem* in leg. LXIV, tit. IV: *Sed etsi reum maritus acceperit, adpromissoremve.* Fortasse non putavit *adpromissorem* idem esse cum fidejussore. Nam sine dubio mutasset. Nec audio clarissimos doctores, qui *adpromissores* notant esse proximos à fidejussoribus, & ob id ἐγγύους vocari. Hoc non intelligere me fateor. *Adpromissor*, idem cum *fidepromissore*, qui pro alio promittit, quem & cum fidejussore possis eumdem facere, ut eam vocem generalem esse voluit Justinianus de omnibus adpromissoribus, sponsoribus, vadibus, prædibus, & fidepromissoribus, quos omnes uno nomine Græci appellant ἐγγύους, & ἐγγυητὰς. Ut *adpromissor* est, qui spondet pro promissore, id est, reo promittendi, sic *adstipulator*, quem Philoxenus in Glossis προσεπερωτητὴν exponit, qui pro reo stipulandi stipulatur. *Ad-*

stipulator, προσεπερωτητής. Ex vi vocabuli tam Græci, quam Latini is dicitur proprie, qui in re præsenti est,& una idem pro eodē stipulatur, cum aliquis sibi stipulatur aliquid. Ita ergo & *adpromissor*, qui adest promittēti alicui idemq; promittit, ut diserte habetur leg.v,tit.11: *Satisacceptio est stipulatio, quæ ita obligat promissorem, ut adpromissores quoque ab eo accipiantur, id est, qui idem promittant.* Festus *adpromissorem* interpretatur, *qui quod suo nomine promisit, idem pro altero quoque promittit.* Immo est qui pro altero promittit tantum. Sic alio loco inter stipulatorem & adstipulatorem, ita distinguit, quod ille pro se stipuletur, hic pro altero. Hoc enim est *alteri adstipulari*, ut alteri adpromittere. *Reus stipulando*, inquit, *est idem qui stipulator dicitur, quippe suo nomine ab altero quid stipulatus est, non is qui alteri adstipulatus est.* Ut subtiliter distinguendo alius est adpromissor à fidejussore, vel sponsore, ita revera idem est, & æque potuit cum bona ratione id mutare in *fidejussorem* Tribonianus, ac vadem, prædem, sponsoremque, quæ omnia nomina, ex libris Jurisconsultorum expunxit. Nam jure, quod in fidejussoribus observari sanxit Justinianus, idem prorsus *adpromissor* cum fidejussore. *Expromissor* autem alius ab adpromissore. Hic enim simul cum promittendi reo *obligatur*. *Expromissor* vero solus, quia in rei principalis locum successit, pro quo novandi animo promisit. *Sponsores* porro, ut olim generatim omnes, qui pro aliquo spondebant, id est, promittebant, ita postea *fidejussores* iidem dicti, ubi vocum subtilitates & distinctiones antiquorum Jurisconsultorum à posterioribus negligi cœptæ sunt. Græcis certe, quamvis in lingua sua copiosissima, ἐγγυητὴς quilibet, qui quocunque modo & in quacunque re, pro quibuslibet fidem suam interponeret, & pro eo sponderet, sive promitteret. Ausonius *spondendi* verbo id quod vades prædesque faciunt intellexit, & sunt qui

pro

pro debitoribus pecuniæ creditæ sponsores interveniunt. In ludo septem sapientum de Thalete:

Nos, ἐγγύα, πάρεστι δ' ἄτη, dicimus.
Latinum est, sponde, noxia est præsto tibi.
Per mille possum currere exempla, ut probem,
Prædes vadesque pœnitudinis reos.

Idem in Ludio ad sponsores retulit, qui fœneratoribus pro debitore se interponunt.

Thales, ἐγγύα, πάρεστι δ' ἄτη, protulit,
Spondere qui nos, noxa quia præsto est, vetat.
Hoc nos monere fœneratis non placet.

Ubi *fœnerati* sunt fœneratores, & qui fœnerantur. Sic *sponsus* Ovidio pro eo qui spopondit:

Hæc eadem sponsum consulti ante atria mittit,
Vnius ut verbi grandia damna ferat.

Qui allusit ad illud Thaletis, sive Chilonis, ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα. Sic Phædro *sponsus improbus* pro sponsore improbo:

Fraudatori nomen locans sponso improbo.

Glossæ Isidori: *Sculna, sponsus.* Hic *sponsus*, sponsor est, nempe qui Græcis μεσεγγυητὴς, Latinis *sculna*, & sequester. Mirum vero, in illo apophthegmate Chilonis, sive, ut aliis placet, Thaletis, non dico omnes recentiores interpretes, nam de his, quid mirum? sed Ausonium ἐγγύα pro verbo accepisse, & *sponde* vertisse. Nomen est, non verbum, nec verbi imperantis modus. Quod si esset, ab agendi verbo ἐγγυᾷν veniret, quod hoc sensu Græcis non usurpatur, sed in patiendi forma ἐγγυᾶσθαι est spondere, non ἐγγυᾷν. Hoc enim tradere & dare proprie significat, non spondere. Grammatici: Ἐγγυῶ, τὸ ἐκδίδωμι, καὶ κατεγγυῶ. Eustathius: Ἐγγυᾷ ὁ διδοὺς, ἐγγυᾶται ὁ λαμβάνων. Quod habet ex Ammonio de differentiis ac proprietatibus vocum: Ἐγγυᾷ, καὶ ἐγγυᾶται διαφέρει. ἐγγυᾷ μὲν γὰρ ὁ διδοὺς, ἐγγυᾶται δὲ ὁ λαμβάνων. Quæ verba non de sponsoribus pecuniæ, aut rei alterius, accipienda sunt, sed de puellis,

quas parentes spondent petitoribus nuptiarum causa. Socer igitur puellam spondet, hoc est, ἐγγυᾷ, qui eam locat: is qui petit & accipit, ἐγγυᾶται, gener nempe. Latini ita distinguunt inter *spondere* & *despondere*, ut Græci inter ἐγγυᾷν & ἐγγυᾶσθαι. Nam spondet puellam à quo petitur: despondet, qui petit. Vide Donatum in Adelphos, & alibi. Veteres Glossæ: *Despondit*, ἐμνηστεύσατο. Nam ἐγγυᾶται, qui despondet ac procatur: ἐγγυᾷ, qui dat nuptum, vel promittit. Quod & ἐκδιδόναι dicebant. Sic καθεγγυᾷν compositum, idem est quod tradere apud Demosthenem in Exceptione contra Apaturium, non intellectum docto interpreti, & perperam redditum: ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀργυρίου τοῦ Παρμένοντος τὴν ναῦν καθεγγυῶ, καὶ τοὺς παῖδας. Ubi καθεγγυᾷν non est *sponsione obstringere*, ut vertit interpres, sed *tradere*. Tradidit ille navem & pueros, ut venderentur, & ut Parmeno, cui sponsor erat, suum recuperaret: Ταῦτα δὲ πράξας καθηγγύησα τοὺς παῖδας, ἵν' εἴ τις ἔνδεια γίνοιτο, τὰ ἐλλείποντα ἐκ τῶν παίδων εἴη. Hoc est, *His peractis, pueros tradidi, ut siquid esset reliquum ad solutionem, id ex his servaretur.* Non ut reddidit interpres, *pueros sponsione obstrinxi.* Quod sensu caret & nihil ad rem pertinet. Paulo ante dixit, se tradidisse pignus Parmenoni, ut ex eo distracto debitum reciperet. Pignus illud erat navis. Spoponderat pro Apaturio hic qui περὶ ὑπογραφῆ utitur, Trapezitæ Heraclidi, cum Apaturio triginta minas daret mutuas. Parmeno quoque decem ei dederat, ut navem liberaret oppigneratam aliis creditoribus in parem summam. Liberatis prioribus creditoribus mansit navis oppignerata secundis, Parmenoni & Heraclidi Trapezitæ. Cum paulo post foro cessisset & lateret Heraclides, Apaturius fraudandi causâ navem pignori positam è portu educere voluit, & servos pariter oppigneratos Athenis ablegare. Parmenon cui decem minæ debebantur ab Apaturio, servos qui amandabantur, retinuit, & navem

navem portu solvere prohibuit, simulque accersit sponsorem Apaturii, remque ipsi aperit. Ille ut liberaretur fidejussione qua se Trapezitæ Heraclidi obligaverat, navis custodes se constituisse, & sponsoribus mensæ Heraclidis factum Apaturii se narrasse dicit. Deinde subjungit, καὶ παρέδωκα τὸ ἐνέχυρον, εἰπὼν αὐτοῖς ὅτι δέκα μναῖ ἐνέχοιεν τοῦ ξένου ἐν τῇ νηί. Mensarius ille Heraclides, ut jam diximus, foro cesserat, & mensam, ut loquebantur Attici, everterat, quæ hodie *Banca rupta* est. Sponsores ejus appellabantur à creditoribus. Ut eis gratum faceret hic cujus oratio est, indicat, ab Apaturio triginta minas illi mensario deberi, sub pignore navis, & simul pignus ipsum illis tradit, hoc est, navem ipsam, admonetque illos, eamdem navem oppigneratam etiam esse Parmenoni ob decem minas. καὶ παρέδωκα τὸ ἐνέχυρον, εἰπὼν αὐτοῖς ὅτι δέκα μναῖ ἐνείησαν τοῦ ξένου ἐν τῇ νηί. Cum hoc fecisset ille pro quo perorat Demosthenes, navem tradidisse non contentus, servos etiam tradidit, hoc est, κατηγγύησε, ut si totum debitum ex navi distracta servari non posset, reliquum ex servis venditis reciperetur. Ταῦτα δὲ πράξας κατηγγύησα τοὺς παῖδας ἵν' εἴ τις ἔκδεια γίγνοιτο, τὰ ἐλλείποντα ἐκ τῶν παίδων εἴη. Ita legimus ex veteribus libris, εἴ τις ἔκδεια, non εἴ τις ἔνδεια. Nam ἔκδεια, ut bene Suidas interpretatus est, Atticis dicitur ἡ κεχρεωστημένη λοιπάς, *reliquatio debiti*. Debes mihi centum aureos sub pignoribus, iis distractis nonaginta tantum recipio. Decem qui supersunt, vel potius desunt quo minus integrum recuperem, ἔκδεια vocatur Atticis. Quod hic dixit de servis κατηγγύησα παῖδας, de navi paulo ante dixit, παρέδωκα ἐνέχυρον. De utroque paulo post subjungit, τὴν ναῦν καὶ τοὺς παῖδας παραδίδωμι. Hoc est, *navem trado & pueros*. Ergo ἐγγυᾶν & κατεγγυᾶν est tradere. Ἐγγυᾶσθαι, spondere, promittere, & fidem suam pro altero interponere. Demosthenes paulo post in eadem oratione: Οὐκ ἂν ποτε ἔξαρνος ἐγιγνόμην ἐγγυήσασθαι εἰ κατεγγεγυήμην.
 nun-

nunquam inficiarer si spopondissem. Dionysius Halicarnasseus lib. II: Ἀλλ' ἕν τι μόνον ἐγγυᾶσθαι, τὸ μηδὲν ἐξ ἐπιδρομῆς κακὸν ὑπ' ἐχθρῶν παθεῖν προκαταληφθέντας. Idem lib. VI: Ἐγγυῶμαι ὑμῖν τὴν βουλὴν ἐγὼ, τὰς ὑπὲρ τῶν χρεῶν φιλονεικίας ἀξίως τῆς ἀρετῆς ἣν ἂν παράσχητε ἐν πολέμῳ, βραβεύσειν. *Spondeo ego vobis, senatum, in contentionibus vestris super rebus creditis, pro merito virtutis, quam in bello ostenderitis, auctoritatem suam interpositurum, easque terminaturum.* Et apud Arrianum in Epicteto, ἐγγυῶμαί σε, *spondeo tibi, promitto tibi.* Sed quis post Homerum requirat alium testem? Is hoc verbum ἐγγυᾶσθαι sic usurpavit Odyss. Θ:

Δειλαί τοι δειλῶν γε καὶ ἐγγύαι ἐγγυάασθαι.

De Marte loquitur cum Venere in adulterio à marito deprehenso. Pœnam debebat quam adulteri. Pro eo sponsorem sese offert Vulcano Neptunus, qui ὑπίσχεται, hoc est, promittit ac spondet multam eum esse soluturum, petitque ut vinculis exsolvatur, & fidedicit pro illo:

Λῦσον· ἐπεὶ δέ τοι αὐτὸν ὑπίσχομαι ὡς σὺ κελεύεις,
Τίσειν αἴσιμα πάντα μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσι.

Sponsoris, aut fidejussoris pro altero antiquius disertiusque exemplum non puto alibi posse reperiri. Quod hic ὑπίσχεσθαι dixit, paulo post vocat ἐγγυᾶσθαι, id est, promittere ac spondere. Non igitur ἐγγυᾶν promittere est, sed ἐγγυᾶσθαι. Quod qui facit, alterum daturum spondet. At qui ἐγγυᾷ, ipse dat. Hinc etiam ἐγγυαλίζω, idem quod trado, in manus do, & ἐγχειρίζω, ut πυκταλίζω à πύκτης apud Anacreontem. Nam & ἐγγύη est pignus, pecunia, quæ deponitur apud sequestrem, ἔκδοσις χρημάτων, ut Grammatici exponunt. In Chilonis ergo præcepto ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα, ἐγγύα nomen est, non verbum. Scribendum quippe esset, ἐγγυῶ, ut esset, *sponde*, ab ἐγγυῶμαι. Ea vero loquutio & antiqua, & conveniens brevibus hujusmodi sententiis, argutis, & oraculi modo pronuntiatis. Simplicius erat dicere, ἐγγύα

πάρε-

πάρεστιν ἄτα. sponsui comes noxa. Pro eo dixit, ἐγγύα, *πάρα δ' ἄτα, sponsio; ei vero præsto est noxa.* Idem ferme loquendi genus apud Virgilium:

Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentes Rutulum spectabis cædis acervos.

Eadem & apud Plautum hoc versu:

Pici divitiis, qui aureos montes colunt,
Eos solus supero.

Plura ejusdem exempli possem notare, si memoria suffragaretur. Sed unum saltem Græcum adferendum est. Theocritus in Ἀδωνιαζούσαις: Ἁ κλᾷξ τᾶς μεγάλας τᾶς λάρνακος, ὧδε φέρ' αὐτάν. *Clavis magnæ cistæ, huc illam fer.* Plane similis loquutio, cum illa Chilonei præcepti, ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα. Quod ὑπίσχεσθαι, & ἐγγυᾶσθαι Homero est, idem nempe quod pro alio promittere & spondere, hoc etiam ἀντιφωνεῖν sequentibus Græcis dictum est, quod non *spondere*, sed *respondere* significat. Qui interrogatur à creditore an pro debitore spondeat, cum respondet id se facere, ἀντιφωνεῖ. Inde & ἀντιφωνεῖν pro spondere. Hesychius: ἐγγυάζειν, ἀντιφωνεῖν. Proprie ἀντιφωνεῖν est respondere interroganti. Unde ἀντίφωνος ἠχὼ Græcis. Hinc & pro *rescribere* positum est, quod vulgo etiam *respondere* dicimus, in Epistola Jonathanis ad Spartiatas, Maccabæorum lib. I, cap. XII: Καὶ νῦν καλῶς ποιήσετε ἀντιφωνήσαντες ἡμῖν πρὸς ταῦτα. *Et nunc recte feceritis, si ad hæc nobis respondeatis.* Inde & pro spondere, ἐγγυᾶσθαι. Suidas: Ἀντιφωνῶ σοι, ἐγγυῶμαί σοι. Optimæ Philoxeni Glossæ, scriptæ ante Justinianum, & juris Orientalis & Græci auctores: *Spopondit*, ὑπέσχετο, ἀντεφώνησεν, ἐνεγγύησατο. *Respondere* Latinos eodem plane significatu usurpasse, ex his Asconii Pædiani constat: *Deponitur in sequestri: Accipitur ab eo qui corrumpitur: Recipitur, id est, promittitur, id est, pro judicato respondetur.* Hoc est, ἀντιφωνεῖται. *Spondere* apud veteres, notante Festo, idem erat quod *dicere*. *Spondere*, inquit,

quit, *antea ponebatur pro dicere, unde & respondere adhuc manet, sed postea usurpari cœptum est, in promisso.* Et quid mirum si *spondere*, quod erat olim dicere, postea usurpatum sit pro promittere, cum & ipsum hoc verbum *dicere* eamdem apud veteres videatur habuisse significationem? An non *dotem dicere*, idem quod promittere, & *dotis dictio* est promissio? Certe & *dictam* pro sponsa, vel pacta Nonius interpretatur. *Virgo*, inquit, *priusquam petatur, sperata dicitur. Dehinc promissa, dicta, vel pacta, vel sponsa, dici potest. Hinc illud Virgilii: Cui pater & conjux quondam tua dicta relinquor.* Aliud tamen apud Jurisconsultos *dotem dicere*, aliud *promittere*. Ulpianus in Titulis: *Dos, aut datur, aut dicitur, aut promittitur.* Perperam doctissimi Jurisconsulti putant, *dotis dictionem* sollemnibus verbis fuisse conceptam. Nec juvat, quod producunt ex leg. III Cod. Theod. hæc verba: *Dos si qua forte sollemniter, aut data, aut dicta, aut promissa fuerit.* Nam hæc sollemnitas æque ad dationem pertinet ac promissionem, non ad solam dictionem. Immo vero verborum sollemnitas in promissione sola locum habuerit, non in datione, nec in dictione. Et sane stipulatio promissioni intervenire debuit. Atqui stipulationis propria verba sollemnia. Ea sustulit lex VI Cod. de dotis promissione, quæ sanxit, *ad exactionem dotis qualiacunque verba sufficere, sive scripta fuerint, sive non, etiamsi stipulatio in pollicitatione rerum dotalium minime fuerit subsequuta.* Ea lex est Theodosii & Valentiniani in Cod. Theod. de Dotibus. In qua vulgo legitur: *Etiamsi dictio, vel stipulatio in pollicitatione rerum dotalium minime fuerit subsequuta.* Verba illa, *si dictio*, ex ea sustulit Tribonianus, & legem totam interpolavit, inserendo, *sive scripta fuerint, sive non.* Quicunque eam legem Theodosio scripsit, certe nescivit quid esset *dicere dotem*, aut dotis dictio. Quod putavit in dictione dotis intervenisse stipulationis verba sol-

ba sollemnia, plane erravit. Hoc pacto nulla differentia extitisset inter promissionem dotis, ac dictionem. Quid igitur opus hanc certis personis dare, & illam? Nam mulier quæ nuptura erat, ea dotem dicere poterat, & debitor mulieris si ejus jussu diceret, item procurator, & parens. Cæteri omnes promittebant. Stipulatio in promittenda dote ita concipiebatur: *Decem dotis in proximo anno dare spondes? spondeo. Promittis? promitto.* Hæc proprie dotis promissio appellata, quæ cum sollemnitate verborum qualis in stipulatione requirebatur, fiebat. At dotis dictio, quam mulier nuptura faciebat, & illæ, quas diximus, personæ, simplicissima fuit, hac nempe formula, *Doti tibi erunt decem*. Hoc discrimen dotis dicendæ, & promittendæ luculenter explicavit Gaius Inst. II, tit. IX, si attendissent doctissimi in jure viri. *Sunt*, inquit, *& alia obligationes, qua nulla pracedente interrogatione contrahi possunt, ut si mulier, sive sponso uxor futura, sive jam marito, dotem dicat.* Ad quæ verba mirum notare juris peritissimos, *Dotis dictionem certis & sollemnibus verbis fieri nulla pracedente interrogatione.* Quod nulla fit præcedente interrogatione, sine sollemnitate fit. Hæc enim propria sollemnitas stipulationum. Quæ nulla interveniebat in dotis dictione, ut in promissione. Sane omnes antiqui Jurisconsulti tradunt, stipulationes inductas esse obligationum firmandarum gratia, *qua quadam verborum sollemnitate concipiebantur.* Hæc verborum sollemnitas aberat dotis dictioni. Omnino *dotem dicere* nihil aliud est quam constituere, immo & promittere, sed sine stipulatione. Nam & mulier nuptura, quæ dotem promittit sine stipulatione, dotem plane dicit. Hæc eadem loquutio est, qua *multa dici, & lex dici*, id est, constitui dicitur. Ita & *uxorem dicere*, est promittere. Virgilius in Ciri:

Illa ego sum, Minos, sacrato fœdere conjux
Dicta tibi.

Spon-

Sponſam, ac promiſſam Nonius exponit in alio ejuſdem poëtæ verſu quem ſupra attulimus. Sic apud eumdem : *Et pecori dixere maritum.* Æmilius Probus in Eumene : *Hoc tempore data eſt Eumeni Cappadocia, ſive potius dicta. Nam tum in hoſtium erat poteſtate.* Id eſt, promiſſa, deſtinata, decreta. Sic *dicta dos* eſt, quæ non eſt data, ſed promiſſa, vel pacta. At quæ *promiſſa* proprie dicitur, quatenus diſtinguitur à *dicta*, de ea quæ cum ſtipulatione ac verborum ſollemnitate promittitur, intelligi debet. Cum igitur *ſpondere* veteribus idem eſſet Feſto auctore, quod dicere, ex eo etiam factum, ut *dicere* pro ſpondere accipiatur. Decretam tamen, deſtinatam, & conſtitutam potius intellexerim ; quæ dicta eſt. Quod autem *reſpondere* etiam pro ſpondere poſitum eſt, ita uſurpatum id videri poſſet, quomodo & *repromittere* pro ſimplici promittere, & *reddere* pro dare, ut olim obſervavimus. Græci tamen cum ἀντιφωνεῖν pro eo dixerunt, hoc ad verbum Latini expreſſerunt, vertentes *reſpondere*. Nam ſi ἀρχαϊκῶς *ſpondere* eſt φωνεῖν, *reſpondere* eſt ἀντιφωνεῖν. Atque ita eo verbo uſi ſunt etiam optimi auctores. Sextus Empiricus lib. IX Adverſus Mathematicos : Ἡμῶν γὰρ ζητούντων εἰ ἔστι τις τόπος ἐν ᾧ ἐστι τὸ σῶμα διαφέρον αὐτοῦ. οἱ ἐν αὐτῷ λεγομένου σώματος, ἐκεῖνοι ὡς ὁμολογοῦν ἡμῖν ἀντιφωνοῦσι τὸ ἐν τόπῳ γεγονέναι Σωκράτην, καὶ ἐν τούτῳ νῦν περιέχεσθαι Πλάτωνα. Græci Juriſconſulti, qui jus Romanum Græce verterunt, ſub imperio Conſtantinopolitano, cum vocabulum non haberent quibus antiquorum Juriſprudentium *conſtitutam pecuniam* exprimerent, ἀντιφώνησιν reddiderunt. Gloſſæ Græco-Latinæ : Ἀντιφώνησις, *pecunia conſtituta.* Ἀντιφωνεῖν, *conſtituere.* Atqui *conſtituere* aliud eſt Juriſconſultis, quam *ſpondere*, vel *reſpondere*, vel quod Græcis ἀντιφωνεῖν. Hoc enim verbum generale de omnibus, qui pro altero ſe ſoluturos promittunt. *Conſtituere* vero *pecuniam* non ſolum is dicitur, qui eam pro altero ſo-

ro soluturum se promittit, sed & qui pro se. Ea re differebat *constituta pecunia* ab ea, quam spoponderat se soluturum fidejussor. Nam qui constituebat, nuda pactione fidem suam solebat interponere: qui spondebat, stipulatione. Inde *actio pecuniæ constitutæ* à Prætore personalis introducta est, quam jus civile non agnoscebat, utpote quod nullam actionem ex pacto nudo daret. *Constitutum* quippe pecuniæ, conventio est, qua quis se soluturum sine stipulatione promisit, quod ipse vel alius debet. Cum quis constituit in diem se soluturum, quod in præsenti debet, non est ἀντιφώνησις. Nec qui ita constituit, potest vere dici ἀντιφωνητής. Quod nomen ex vi vocis, quam explicavimus, ei tantum convenit, qui pro altero spopondit. Abusive tamen de utroque dictum, & qui pro se, & qui pro altero constituerat. Duobus etiam modis constituebatur pecunia, vel in diem, vel præsenti die. Quæ debebatur præsenti die, poterat in diem constitui; quæ in diem, præsenti die ut solveretur. De qua re dubitatum esse apud veteres, patet ex leg. III D. de constituta pecunia, & leg. II Cod. eodem. Sed Labeo, vel propter has potissimum causas, propter illa quæ nondum peti possent, *Constitutum* inductum existimabat, ut est in ead. leg. qua supra D. de constituta. Quod in eo qui pro se constituit, valuisse tantum putarim. Quis enim prohibet, quod in diem debeo, si constituam hoc ipso die me soluturum? Et thema legis suprascriptæ de eo est, qui debitor jure civili & prætorio, in diem obligatus constituit. Si quis pro altero constituerit, qui in diem debet, non puto teneri. Nam fidejussor in duriorem causam obligatus, quam ipse reus sit, non tenetur. Ut minus debeat, potest obligari, non ut plus quam reus principalis, cujus accessio tantum est. Non solum autem in quantitate plus aut minus intelligitur, sed etiam in tempore. Ergo quod in diem debet reus principalis, id si eadem die soluturum constituerit, non tenebi-

tur fi-

tur fidejussor. Etenim pro fidejussore prorsus est, qui constituit pro altero. Aliud est in eo, qui pro se constituit, ut jam diximus. Doctus Jurisconsultus nuper ad Theophilum notabat, constitutum fieri in diem, idque ipsum verbum significare, eoque videri non valere constitutum si quis sine die constituat. Longe aliter sentio. Quis enim mihi persuadeat, non esse, nec dici proprie posse *Constitutum*, si quod in diem debeo hoc ipso die constituam me soluturum? An vis verbi, quominus constitutum sit, prohibebit? Nihil minus. Hac ipsa hora, aut post horam possum constituere, quod non nisi post mensem deberem. Nec Petronii locus hilum ad hoc probandum facit, *Veniremus ad constitutum.* Non enim *constitutum*, diem condictum ibi significat, sed locum. *Constitutum* itaque de loco, & de die, & de pecunia debita dicitur. *Pactus & constitutus dies, pactus & constitutus locus, pacta & constituta pecunia.* Sed hæc, in diem certum & constitutum solvenda, vel etiam in præsenti. Nam poterat quis, ut dixi, constituere eodem die se soluturum. Intervallum quidem aliquid esse debet inter solutionem, & constitum. Sed vel aliquot horarum, vel unius horæ satis erat. Alias si quis statim solveret, ac solutionem repræsentaret, vix esset constitutum. Numerata quippe pecunia differt à Constituta. Sed & constitutum tempus aliud à præsenti. Et præsens de eo quod jam adest. Constitutum cujus nondum dies, vel hora venit. Quintilianus in declamatione CCLXXX: *Omnium vel pœnarum, vel præmiorum tempus, aut constitutum est, aut præsens. Quoties finitur dies, expectandus. Quoties vero non differtur, præsens est.* Ergo constitutum tempus non dicitur nisi de eo quod est præfinitum, ac nondum venit. At constituit pecuniam, qui promittit eam se soluturum, vel in diem, vel præsenti die, id est, eodem die quo constituit. Falsum igitur est, quod notant non valere constitutum si quis sine die constituat,

cum

cum præſenti die poſſit conſtitui, quod in diem debebatur. Quod pactum, ut dixi, valebat in eo tantum, qui pro ſe conſtituebat. At in ea loquutione, qua quis *ad conſtitutum venire* dicebatur, de loco intelligebant. Non opus erat unius, aut plurium dierum intervallo depacto ad conſtitutum locum veniri, ut eſſet proprie ac diceretur *Conſtitutum.* Unius horæ, vel ſemihorii, vel etiam minus, ſufficiebat, ut hoc nomen haberet. Idem de pecunia Conſtituta. Varro II de R.R. de loco intellexit: *Scrofam mane ſalutavi, cum alius eum ſalutaſſet, alius convitiatus eſſet, quod tam ſero veniſſet ad conſtitutum.* Juvenalis ſat. III:

Hic ubi nocturnæ Numa conſtituebat amicæ.

Ubi ad conſtitutum veniebat cum amica. Quod *conſtitutæ pecuniæ* actio fuit in privatis, hoc *recepticiæ* in trapezitis, à recipiendo. *Recipere* autem dicitur, & qui promittit ſe pro altero ſoluturum. *Recepta* autem, & *conſtituta* pecunia, quantum ad ſignificationem pro altero promittendi, non differunt, ſed quoad perſonas quæ promittunt. Nam Trapezitæ recipiunt, alii conſtituunt. Utrunque Græcis ἀντιφωνεῖν. Theophilus: καὶ ἡ recepticia ἥτις ἁρμόζει τραπεζίτου ἀντιφωνήσαντος. Et *recepticia*, ſive *pecuniæ receptæ* actio, *quæ competit, cum menſarius ſe ſoluturum recipit.* Hoc Græci dicunt ἀναδέχεσθαι. Quod ad omnes cujuſcunque rei pro altero ſponſores, vel fidejuſſores porrigitur etiam apud Atticos. Demoſthenes contra Lacritum: Καὶ ἡγούμενος αὐτοὺς ποιήσειν πάντα ὅσαπερ ὑπισχνεῖτο, καὶ ἀνεδέχετο Λάκριτος οὑτοσί. *Facturos eos cum putarem omnia quæcunque hic promiſerat, ac receperat.* Quod & alibi apud eum occurrit. Hinc ἀνάδοχος pro ſponſore, qui ad verbum eſt *receptor*. Gloſſæ: *Vades,* ἀνάδοχοι, ἔγγυοι. Item: *prades,* ἀνάδοχοι ἔγγυοι. Heſychius: ἐγγύαι, ἀναδοχαί. Septuaginta, ut ante notabamus, ἐκδέχεσθαι pro eodem poſuerunt. Aſconius: *Recipitur pecunia, id eſt, promittitur, cum pro judicato reſpondetur.* Et paſſim apud

classicos auctores *recipere in se, ad se*, & simpliciter *recipere*, pro aliquid facturum promittere. Quod proprium postea factum est Mensariorum in *recepticiæ actionis* nomine contra ipsos præstandæ, cum pro altero se soluturos receperant. Ex his duabus actionibus *Constitutæ pecuniæ*, & *Receptæ*, cum unam facere vellet Justinianus, *recepticiam* abolevit, & in actionem *pecuniæ constitutæ* transfudit quidquid erat in *recepticia* plenius. Hæc fuit porro inter utramque differentia, quod non cõstituebatur, nisi de rebus pondere, numero & mensura constantibus, in quibus & mutuum consistebat. At recipiebatur à Mensario de rebus omnibus mobilibus immobilibusque. Cujus differentiæ hanc causam puto fuisse, quod olim Mensarii auctionibus præerant, pretia rerum venditarum colligebant, & redigebant. Apud eos cujusque generis res deponebantur, quia publicæ fidei erant veluti sequestres. Idcirco & promittebãt se soluturos, aut reddituros pro aliis res quascunque mobiles, vel immobiles. At privatos non ob alias res constituere jus erat, quam in quibus mutuum consistebat, hoc est, quæ pondere, numero & mensura continebantur. Non solum autem recipit solvi Argentarius, sed etiam constituit, ut patet ex leg. vi D. de Edendo: *Sed & quod solvi constituit argentarius, edere debet: Nam & hoc ex argentaria venit.* Ergo & *constitutæ pecuniæ* actio in argentarium competit, siquidem & ipse constituit. Ergo & jam ante Justinianum *constitutæ pecuniæ*, & *receptæ* actio eadem erat. Sed omnino credo Tribonianum, quod Justinianus sustulerat *recepticiam* actionem, & quasi supervacuam à legibus suis recedere jusserat, ne uspiam ejus in Digestis vestigium extaret, in hac lege reposuisse *constituit*, pro *recepit*. Cum enim novo jure liceret omnibus constituere, quod antea privatis tantum licitum, ubi argẽtariis recipere pro rebus omnibus erat moris, ideo & à Triboniano hoc scriptum constituere argentarium.

tarium. Lege quippe II Cod. de constituta pecunia, omnia quæ de recepticia in diversis legumlatorum libris posita sunt, aboleri expressis verbis jubet. Constat ex eadem leg. II Cod. eod. in certis casibus constitutæ pecuniæ actionem annalem fuisse, quod olim Athenis legitimum in omnibus sponsionibus, ut essent ἐπέτειοι, id est, annales. *Constitutam pecuniam* quidam Græci non inde dictam interpretati sunt, quod eam aliquis, vel pro se, vel pro altero solvi constitueret, sed confirmatam ejus pecuniæ solutionem exposuerunt. Hinc & Græce *pecunia constituta*, χρημάτων συστάσεως reddiderunt, & σύστασιν ex eo dici voluerunt, τὴν ἀντιφώνησιν, quia διὰ τῆς ἀντιφωνήσεως συνίσταται ἢ βεβαιοῦται ἡ ἀπαίτησις τοῦ παρά τινος ὀφειλομένου τινὶ πραγμάτων. Quod per constitutum pecuniæ consistit & confirmatur exactio rerum, quæ alicui ab altero debētur. Quattuor differentias statuunt iidem Græci inter ἀντιφώνησιν, id est, constitutum pecuniæ, & communem ἐγγύην, hoc est, fidejussionem. Prima est, quod & pro se quis potest constituere, non solum pro altero, cum nemo nisi pro altero fidejubeat, id est, ἐγγυᾶται. Secunda aliud pro alio constituitur si velit creditor. ut, debeo tibi centum aureos præsenti die, possum tibi ipse constituere, aut alius pro me, centum modios frumenti ejusdem pretii intra mensem solvendos. An possit aliud constitui, quam quod debetur, quæsitum esse dicit Ulpianus leg. I D. eod. Sed posse respondet, quia, inquit, jam placet rem pro re solvi posse. Atqui ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου οὐκ ἐγγυᾶται ἐπὶ βαρυτέρᾳ αἰτίᾳ, non potest aliud pro alio fidejussione promitti. Quod addit Græcus ἐπὶ βαρυτέρᾳ αἰτίᾳ, sequeretur inde si non gravior esset causa, obligari posse fidejussorem, rem aliam pro alia promittendo solvi, ut cui decem aurei essent crediti, possit pro eo aliquis frumentum ejusdem pretii fide sua jubere. Nullo tamen casu id esse licitum, clare sancitur leg. XLII D. de fidejussoribus, quæ negat, in

aliam rem, quam quæ credita est, fidejussorem posse obligari. Tertia differentia: constituitur debitum, non item quod indebitum est. Nam hactenus constitutum valere, si quod constituitur debitum sit, ait lex xi D. eodem. Quod non idem in fidejussione, quia etiam quod non debetur fide sua quis jubere esse potest. Æque in recepta pecunia olim quoque id obtinuit. Sed Justinianus, ut ad instar constitutæ hac in parte eam redigeret, per constitutæ pecuniæ actionem, quam in omnibus loco recepticiæ subrogavit, res indebitas exigi noluit. At olim eas actione recepticia petere licebat, ut videre est in leg. ii Cod. eod. Quarta & ultima: constitutum pecuniæ fit inter præsentes, & absentes, & per nuncium & epistolam, & quibuscunque verbis, & per liberam personam. Quare? Quia ἀντιφώνησις conventio est sine stipulatione, quæ nec sollemnia verba requirit, & inter absentes pacto firmari potest, per epistolam & nuncium. At fidejussio non fit citra stipulationem jure Romano civili, nec porro aliter stipulatio procedit nisi inter præsentes, ut sit qui ad interrogatum respondeat. Apud Græcos qui stipulationum firmamenta suis pactionibus & conventionibus non adhibebant nihil fuit hac in parte discriminis inter ἀντιφώνησιν & ἐγγύην. Quinimmo ἀντιφώνησις etiam de qualibet ἐγγύῃ accipitur, ut jam ante notavimus. Sed & Græci Jurisconsulti quamvis ἀντιφώνησιν ad *constitutam pecuniam* proprie transtulerint, passim tamen & pro quavis intercessione & ἐγγύῃ eam vocem accipiunt, ut Harmenopolus lib. iii, cap. περὶ ἐγγύας γυναικὸς, ubi promiscue γυναῖκα ἐγγυωμένην, & ἀντιφωνοῦσαν pro eadem ponit, quæ nempe pro alio intercessit. Nam *intercedere*, vel spondere, est ἀντιφωνεῖν, non constituere. At leg. i D. de constituta pecunia, ubi dicitur, *& mulieres de constituta teneri si non intercesserint.* Harmenopulus illud *si non intercesserint*, ἐὰν μὴ ἰντερκεδεύσωσιν Græce reddidit, cum tamen ubiq;

illo

illo titulo *intercedere* ἀντιφωνεῖν verterit. Sed cum in hac lege ἀντιφωνεῖν esset ponendum pro constituere, vitandæ ambiguitati verbum Latinum in altero retinendum fuit. Doctus interpres ad illam legem, scribit, *mulierem constituere pro alio posse, si non intercesserit.* Quod quid sit, non capio. Nam qui pro alio constituit, plane intercedit. Lex autem vult, modo pro altero non constituat, id est, non intercedat, teneri. Ergo pro se constituens tantum tenetur. Et recte ita interpretatus est Harmenopulus, vel Μικρῶ κατὰ στοιχεῖον auctor, unde habet: *Αἱ γυναῖκες ἀντιφωνοῦσαι ἐνέχονται ἐν ᾧ μὴ ἰντερκηδεύουσιν, ἤγουν ἰδίῳ ὀνόματι ἢ κέρδει ἀντιφωνοῦσαι ἐνέχονται, ὑπὲρ ἀλλοτρίου δὲ ἀντιφωνοῦσαι βοηθοῦνται.* Induxit in errorem clarissimum Jurisconsultum Synopsis Basilicῶn, lib. XXVI, tit. VII, ubi intercessio exponitur, τὸ ὑπὲρ ἄλλου παρέχειν ἐνέχυρον, οὐ μὴν τὸ ἀναδοῦναι τῷ χρεώστῃ τὸ ἐνέχυρον αὐτοῦ, καὶ γυναῖκες ἀντιφωνοῦσαι ἐνέχονται, ἐν ᾧ μὴ ἰντερκηδεύουσιν. Putavit igitur, ita accipienda verba legis suprascriptæ, ut *intercedere* esset pignus pro alio dare, *constituere* autem *pro alio*, hoc esse, promittere solvi. Quod est falsissimum. Dicitur quidem leg. VIII D. ad Velleianum, quamvis pignoris datio intercessionem faciat, tamen redditionem pignoris non esse intercessionem. Posse igitur mulierem creditricem, rem quam pignori acceperit debitori liberare, quoniam hoc pro intercessione non habetur, non posse vero rem aliquam pignori dare, quia quæ hoc facit, intercedit. De omni itaque intercessione loquitur lex prima D. de constituta, quæ dicit, mulierem de constituta teneri si non intercedat, id est, si pro se constituat, non pro altero. Sic pro se quis potest constituere si in diem sit obligatus, non item si pro altero. Tunc enim fidejussor est, nec debet in duriorem causam obligari, quam reus principalis sit obligatus. Apud Harmenpoulum lib. III, tit. περὶ ἐγγυητῶν καὶ ἀντιφωνητῶν, Ἀντιφωνηταὶ sunt ii qui pecunias pro aliis constituerunt.

runt. Vetus interpres in Novella IV Justiniani unde ille titulus ad verbum sumptus est ἀντιφωνητὰς vertit *sponsores*, de fidejussoribus, mandatoribus, & sponsoribus. Quasi sponsores hoc differrent à fidejussoribus, quod sine stipulatione promitterent. Sed melius Julianus Antecessor ἀντιφωνητὰς reddit, eos qui pro aliis pecunias constituunt. Senatusconsulto Velleiano sancitum erat, *ne mulieres pro ullo intercederent*, quod verbum Græci ἀντιφωνεῖν reddunt, hoc est, ne pro ullo sponderent. In ipsis Senatusconsulti verbis ita scriptum erat, *Quod ad fidejussiones, & mutui dationes pro aliis quibus intercesserint fœminæ, pertinet.* Hotomanno placebat legi, *& mutuationes.* Non enim, inquit, Senatusconsultum prohibet ne mulieres dent pecuniam mutuam, sed ne accipiant. Non hic sensus decreti. Qui accipit pecuniam mutuam, non intercedit. Nec puto mulieres prohibitas accipere mutuum ab aliquo. Cujacius *mutui dationes* intelligit, cum mulier alii datura, vel ab eo qui alii daturus erat, mutuum accepit. Ne hoc quidem verum est. *Intercessor* proprie dicebatur, cujus opera & *intercessione* mutuam aliquis pecuniam reperiebat. Ergo intercedit mutui dationi, qui facit ut det quis suam pecuniam petenti mutuam. Seneca Epist. CXIX: *Opus erit tamen tibi creditore. Vt negotiari possis, æs alienum facias oportet. Sed nolo per intercessorem mutueris. Nolo proxenetæ nomen tuum jactent. Paratum tibi creditorem dabo.* In verbis igitur Velleiani, aut delendæ illæ voces sunt *pro aliis*, aut certe transponendæ, & legendum: *Quod ad fidejussiones, & mutui dationes, in quibus pro aliis intercesserint fœminæ.* Aliter sensus non constat. Possunt & expungi illa duo verba, *pro aliis*, sine damno sententiæ. *Intercessores* itaque dicti, qui in mutui datione interveniebant, & se interponebant pro debitore, quos & ἀντιφωνητὰς & ἐγγυητὰς etiam Græci appellant. Diversi autem in hoc à proxenetis, quorum

rum mentio junctim ſit cùm interceſſoribus illo Senecæ loco quem ante attulimus, quod proxenetæ non obligabantur, cum interceſſores haud minus, quam fidejuſſores tenerentur. Ideo & Seneca hæc duo officia diſtinxit, cum *per interceſſorem mutuari* dixit, & *per proxenetam nomen debitoris jactari*. Interceſſor igitur in cauſa eſt, ut mutuum detur, quia fidem ſuam interponit pro mutuatario. Proxeneta monſtrat nomen & laudat, vel, ut loquitur Seneca, jactat. Propterea Ulpianus leg. II D. de Proxeneticis, ait, *qui proxeneta faciendi nominis intervenit, non poſſe quaſi mandatorem teneri, quia monſtret magis nomen, quam mandat, tametſi laudet nomen.* Ab his proxenetis & interceſſoribus non nimium diverſi qui *notores* dicebantur. Cum quis quaſi ignotis pecuniam alteris credere verebatur, hi notores eos commendabant, & ſibi notos affirmabant, & bene his poſſe credi. *Cognitores* etiam dicebantur. Atque ita vocat Cicero, ut doctis jam obſervatum. Aliter *cognitor* eſt, qui rem præſentis in judicio defendit, ut *procurator* abſentis. Qui ſectionem bonorum redimebant, notores, ſive cognitores dabant, qui pro ſe publico ſponderent, atque intercederent. Qui cognitores plerumque & participes lucri, ut ſocii, cum ſectoribus erant. Unde *cognituras* & *ſectiones* junxit Suetonius in Vitellio: *Cujus filius cognituris & ſectionibus uberius compendium nactus.* Sed & *cognitor*, qui litem alterius ſuſcipiebat, inde dictus eſt, quod notor ejus eſſet. Idem quippe notor & cognitor. Unde *notorem petere*, ac *dare*. Seneca Epiſt. XXXIX: *Tu à me non eſt quod illum, aut illum exigas. Qui notorem dat, ignotus eſt.* De his notoribus ac cognitoribus idem dici poteſt, quod de interceſſoribus ac proxenetis nominum. Βεβαιωτὴν etiam Græci vocaverunt eum, qui in ſecuritatem creditoris ſpondet pro debitore. Sic vocatur apud Scævolam in leg. XXXIV D. de pignoribus: Δανει-

σώματος τῷδέ σου δηνάρια πεντακόσια παρεσχάλισά σε, μὴ βεβαιωτὴν, ἀλλ' ὑποθήκην παρ' ἐμοῦ λαβεῖν. Eamdem plane habet significationem cum ἐγγυητῇ. Nam τὸ ἔγγυον idem est ac βέβαιον & ἀσφαλὲς, ut ante docuimus. Optimæ Glossæ: βεβαίωσις, *confirmatio, fidejussio.* Item: βεβαιωτὴς, *fidejussor, sponsor.* Adhibitus etiam βεβαιωτὴς in contrahenda emptione, quem Latini *secundum auctorem* appellant. Nam cum venditor sit primus auctor, fidejussor ejus merito est secundus. Ita certe & fidejussor in mutuo secundus auctor est credendi, quia primus ipse debitor. Βεβαιωτὴς porro venditionis, pro fidejussore venditoris est habendus, si res evicta fuerit. Veteres Glossæ: *Secundus auctor*, βεβαιωτής. Julianus Antecessor in constitutione III *Venditionis confirmatorem* vocat, qui in Novella Justiniani Græca βεβαιωτὴς appellatur, καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἐπὶ δανειστῶν φαμὲν, ἀλλὰ καὶ εἴτις ὠνήσαιτό τι τῷδέ τινος, εἶτα τὸν κελευόμενον λάβοι βεβαιωτήν. Julianus: *Hæc autem omnia quæ de creditore & fidejussore diximus, etiam ad venditionis confirmatorem trahenda sunt, ut non prius emptori licentia sit adversus confirmatorem consistere, nisi prius venditorem convenerit, vel indubitate solvendo non sit.* Hæc βεβαιώσεως δίκη Atticis dicebatur, quæ dabatur emptori adversus venditorem, si ei de re empta controversiam tertius moveret. Suidas: βεβαιώσεως, δίκης ἐστὶν ὄνομα, ἣν δικάζουσιν οἱ ἀγοράσαμενοί τι. Lege, οἱ ὠνησάμενοί τι. *Confirmationis, vel confirmandæ venditionis, nomen actionis est, qua experiuntur, qui aliquid emerunt.* Idem mendum apud Hesychium sic corrigendum: Βεβαιώσεως δίκη, ἐπὶ τῶν ὠνησαμένων τι μετὰ ταῦτα ἀμφισβητούμενον. *Actio, quam intendunt, qui emerunt rem, de qua post controversia oritur.* Quis non putaret, esse actionem, quæ competat adversus βεβαιωτὴν venditionis, hoc est, secundum auctorem? Non ea tamen fuit jure quo Attici utebantur, sed in auctorem ipsum, hoc est, venditorem dari solebat, ut ratam

tam faceret venditionem rei pro qua lis movebatur emptori, eamque illi confirmaret. Ita enim Pollux lib. VIII, cap. VI: Ἡ δὲ βεβαιώσεως δίκη, ὁπότε τις πριάμενος οἰκίαν ἢ χωρίον ἀμφισβητουμένου τινὸς ἀνάγῃ ἐπὶ τὸν πρατῆρα, τὸν δὲ προσήκει βεβαιοῦν, ἢ μὴ βεβαιοῦντα ὑπόδικον εἶναι τῆς βεβαιώσεως. *Confirmationis actio dicitur, cum quis empta domo, aut fundo, si controversia super eo moveatur, venditorem indicat. Hunc vero oportet rem emptam firmare, aut si non firmet, ratamque faciat venditionem, teneri actione confirmationis.* Sequitur: εἰ δὲ ὁ ἀνάγων ἐπὶ τὸν πρατῆρα ἡττηθείη, τὸ μὲν ἀμφισβητηθὲν τοῦ κρατήσαντος ἐγίγνετο, ὁ δὲ ἡττηθεὶς τὴν τιμὴν παρὰ τοῦ αὐτὸ περάσαντος ἐκομίζετο. Ita scribenda hæc Pollucis verba. Quod si, qui venditorem suum indicaverat, & eum auctorem allegaverat, victus esset, res controversa adjudicabatur victori, victus autem emptor, pretium recipiebat à venditore. Harpocration ἀνάγειν, exponit μηνύειν τὸν πεπρακότα, καὶ ἐπ' ἐκεῖνον ἰέναι. Hoc est, allegare, vel laudare venditorem, eumque ostendere rem venditam volenti evincere, ut ipsum conveniat. Hoc est, quod dicimus, *appeller son garent*, non redhibitionis causa, ut observat vir doctissimus ad Harpocrationem, sed ut ratam faciat venditionem, auctoritatemque præstet, ne res empta evincatur. Emptor qui nolebat actionem excipere & litigare, cum eo qui rem venditam vindicabat, monstrabat illi venditorem, hoc est, auctorem suum, ut cum eo potius, quam secum experiretur. Est quidem ἀναγωγὴ redhibitio, cum res empta redhibetur ac redditur venditori ob aliquod vitium, quod venditor celavit, dissimulavitque, cujus notitiam si habuisset emptor, id non fuisset empturus. Hesychius: ἀναγωγὴ ἡ τῶν πραθέντων ἀνδραπόδων ἀνάδοσις ἐχόντων αἰτίαν τινά. Hoc est, *redhibitio venditorum mancipiorum, ob vitium aliquod.* Sed aliud est ἀνάγειν τὸ πραθέν, id est, rem venditam redhibere, aliud ἀνάγειν ἐπὶ τὸν πρατῆρα, ad venditorem deducere

eum qui rem petit, ut cum illo potius litiget. Igitur ἀνάγει ἐπὶ τὸν πρατῆρα, qui ad venditorem ducit petitorem, ἀνάγει τὸ πραθὲν, qui venditori rem emptam reddit ac redhibet. Perperam etiam legitur in Harpocrationis verbis, καὶ ἐπ' ἐκεῖνον ἰέναι. Quod vertunt, *venditorem indicare, & ad illum ire.* Immo debuit: *& ad illum mittere.* Et legendum est mutato accentu, ἐπ' ἐκεῖνον ἱέναι. Inquinatissima sunt verba ejusdem Harpocrationis, quibus βεβαιώσεως δίκην interpretatur, quæ sic redintegranda judico: Βεβαιώσεως, δίκης ὄνομά ἐστιν, ἣν δικάζονται οἱ ὠνησάμενοι τι τοῖς πωλήσασιν, ἂν ἕτερος ὁ μὲν ἀμφισβητῇ τοῦ πραθέντος, ὁ δὲ μὴ βεβαιοῖ. Ea actione utuntur adversus vendentem, qui aliquid ab eo emerunt, si alius id vindicet, venditor autem non confirmet venditionem. Si quis arra data, venditor rem de qua convenisset non traderet oblato pretio, agebat hac eadem actione τῆς βεβαιώσεως contra eum, qui arram acceperat, is qui dederat. Harpocration dum ἀνάγειν, explicat, ἰέναι ἐπὶ τὸν πρατῆρα. *Mittere* potius accipiendum est, quam *ire*. Nam emptor cui litem movebat tertius de re empta, cum ad venditorem ἀνάγει, petitorem quasi deducit ad suum auctorem, ut cum illo agat, eumque illi ostendit atque indicat, ut ab eo potius, quam à se petat. Quod perspicuum fit ex eodem Harpocratione in voce αὐτομαχεῖν, idque explicat, τὸ δι' ἑαυτοῦ δικάζεσθαι, ἀλλὰ μὴ δι' ἑτέρου, οἷον ἐάν τις εἰς πρατῆρα ἀνάγῃ, πρὸς ἐκεῖνον ἀποφαίνει τὴν δίκην οὖσαν. Per se, non per alium, litigare dicitur & αὐτομαχεῖν, qui actionem excipit ipse, nec alium allegat, quem debeat convenire petitor. Exempli gratia, emit Titius mancipium à Seio. Mævius illud mancipium suum esse asserit, & petit à Titio. Si Titius conveniri se patitur, & contendere vult cum Mævio, servum quem emit non ejus esse, αὐτομαχεῖ. Si vero nolit cum Mævio litigare, sed venditorem à quo mancipium emit, ostendit Mævio, ut cum eo experiatur, tum ἀνάγει εἰς

τὸν πρα-

τ̃ πρατῆρα, hoc est, petitorem ad venditorem, & auctorem suum amandat, nec ipse αὐτομαχεῖ, sed per alium, id est, per venditorem. Quod si res evincatur, tum βεβαιώσεως δίκη ei adversus venditorem competit. Ita quidem omnes Grammatici exponunt. Sed videndum quidquid dicant, an non potius illa βεβαιώσεως δίκη adversus βεβαιωτὴν instituta fuerit, hoc est, fidejussorem venditionis, quam adversus ipsum venditorem. In omnibus enim contractibus & obligationibus, etiam quæ consensu contraherentur, ut venditio & emptio, interponebantur apud Græcos ἐγγυηταί. In emptione contrahenda is βεβαιωτὴς appellabatur, adversus quem ut dixi actio τ̃ βεβαιώσεως emptori videtur potius competiisse. Quid enim, si venditor non esset idoneus, quomodo βεβαιοῦν poterat venditionem, aut si evicta res esset, pretium restituere? Nec solum in venditione, sed etiam in locatione adhibebantur apud Atticos ἐγγυηταί. Theophrastus in characterismo diffidentis, notat, qui talis est, vestes poliendas locare fulloni, non ei qui optime eas curare posset, sed qui daret idoneum fidejussorem, καὶ τὸ ἱμάτιον ἢ ἐκδοῦναι δεινὸς, οὐχ ὃς βέλτιστα ἐργάσεται, ἀλλ' ὅταν ᾖ ἄξιος ἐγγυητὴς τ̃ κναφέως. Nec dubitari porro potest, quin in contrahendi emptionibus intervenerint apud Atticos ex parte venditoris ἐγγυηταί, qui ob evictionem dabantur emptori. Hos & βεβαιωτὰς dixere, quatenus & βεβαιωτὴς idem qui ἐγγυητὴς, & de omni fidejussore vox ea, ut jam dixi, usurpabatur. *Vades* Varroni dicuntur lib. v de L. L. *A quo caveri lege cœptum est ab his qui prædia venderent, vades ne darent.* Hoc est, βεβαιωτὰς, vel ἐγγυητάς. Item: *Ab eo scribi cœptum in lege mancipiorum vadem ne posceret, nec dabitur.* Is fidejussor appellatur leg. IV D. de evictionibus. *Illud quæritur, an is qui mancipio vendidit, debeat fidejussorem ob evictionem dare, quem vulgo auctorem secundum vocant.* Glossæ: *Auctor secundus*, βεβαιωτής. Miror Cujacium,

at

at quantum virum! cautionem illam, vel satisdationem, quæ dabatur ob evictionem, *secundi mancipii* nomine fuisse appellatam, notare. Nec enim auctores, quos ad hoc citat, id evincunt. Notæ Magnonis S.S.M. *Satis secundum mancipium*, aliud plane volunt. Quis enim possit putare, per *secundum mancipium*, ibi intelligendam esse talem satisdationem? Immo satis gratum, satis placitum, vel obsequens mancipium accipe. Nam & hoc *secundum* significat. Glossæ optimæ: *Secundum*, θυμήρες. In Ciceronis Epist. I, lib. V, ad Atticum, ne id quidem potest eo sensu sumi: *De satisdando vero te rogo, quoad eris Romæ, tu ut satisdes, & sunt aliquot satisdationes secundum mancipium, in his & Memmianorum prædiorum, vel Atilianorum.* Nec enim ibi loquitur de satisdatione ob evictionem, sed ob creditum, vel mutuum accipiendum. Leviter corruptus est ille Ciceronis locus, & rescribendum: *Et sunt aliquot satisdationes secundum mancipia, in his & Memmianorum prædiorum & Atilianorum.* Rogat Atticum, ut satisdet pro se quamdiu erit Romæ. Aliquot esse satisdationes secundum mancipia, quæ dari possint, nempe prædia Atiliana & Memmiana, quæ oppignerari possent, si mancipia, hoc est, servi, non sufficerent. Datos sæpissime apud veteres pignori servos, si probari rem notissimam opus esset, multis possem confirmare. Hoc igitur ita accipiendum, non ut doctissimis placet Jurisconsultis, qui notant, veteres *mancipia* vocasse, quæ recentiores *mobilia*, eaque à *prædiis*, id est, immobilibus distinxisse. Nec hilum juvat eos locus Ciceronis lib. III de Officiis, *Nec vero in prædiis solum jus civile ductum à natura maliciam fraudemque vindicat, sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur.* De qualibus mancipiis eo loco intellexerit, statim palam facit his verbis: *Sed & in mancipiorum venditione venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sani-*

sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Nec verba itaque Modestini leg. III D. de diversis præscriptionibus, de aliis mancipiis intelligenda, quam de veris, id est, servis: *Longa possessionis præscriptionem, tam in prædiis, quam in mancipiis locum habere manifestum est.* Varro ipse quem paulo ante citavimus, prædiorum venditionem & legem mancipiorum in vendendis iis discrevit. Ergo satisdationes, aut in mancipiis pignori dandis fiunt, aut in prædiis. Hoc est, quod ille dixit, secundum mancipia esse aliquot satisdationes prædiorum Atilianorum & Memmianorum, id est, secundo loco à mancipiis, si mancipia non sufficerent. Ibi *secundum* præpositio est, & κατὰ significat, ut apud Sallustium in Jugurthino, *secundum ea uti debitis uterer.* At secundo illo mancipio, ut voluit Cujacius, nihil absurdius. Si ullum secundum mancipium, debet esse & primum. Hæc enim sunt relata. Sic *secundus auctor* fidejussor est venditionis, quia venditor est primus. Primum vero mancipium quid erit? Jurisconsultus in ea lege dicit, quæri, an qui vendidit mancipio debeat fidejussorem ob evictionem dare. Ita quidem vulgo existimabatur, sed ipse respondet, non debere dari, nisi hoc cautum sit lege venditionis, ut daretur. Qui mancipio igitur vendebat, neque fidejussorem, hoc est, βεβαιωτὴν, dare tenebatur, neque de dupla promittere. Rursus qui non dabat mancipio, si duplam promitteret, neque is debebat satisdare, ut aperte dicit lex LV D. eodem. Ergo uno tantum casu jus erat promissorem de evictione dari à venditore, si neque mancipio venderet, neque duplam promitteret. Plato in XII de legibus vult proxenetam venditionis, quem προπράτην alii auctores vocant, ipse προπωλοῦντα appellat, ob evictionem teneri æque ac venditorem, & recipi pretium ab eo si non sit solvendo venditor. Ἐγγυητὴς μὲν, inquit, καὶ ὁ προπωλῶν ὁτιοῦν τοῦ μὴ ἐνδίκως πωλοῦντος ἢ καὶ μηδαμῶς ἀξιόχρεω. Ὑπόδικος

δ' ἔστω καὶ ὁ προπωλῶν, καθάπερ ὁ ἀποδόμενος, *Fidejussor sit, & proxeneta ejus, qui aliquid injuste vendit, aut qui non est idoneus. Teneatur vero evictionis nomine tam proxeneta venditionis, quam ipse venditor.* Non sine causa itaque quidam videntur dubitasse an proxeneta faciendi nominis, qui respondet proxenetæ emptionis contrahendæ, posset quasi fidejussor, aut mandator teneri, ut apud Ulpianum legere est leg. 11 D. de proxeneticis. Si venditor dedit fidejussorem, hoc est, βεβαιωτὴν, non ambigi debet, quin βεβαιώσεως δίκη adversus eum competierit etiam antiquo jure Attico, adeo ut optio esset emptoris, utrum vellet ad actionem βεβαιώσεως instituendam eligere. Si non datus esset fidejussor à venditore, tum contra ipsum venditorem eadem actione experiebatur, quandoquidem & locum habebat eadem actio in eumdem venditorem, si arris acceptis, & pretio oblato nollet rem tradere, & venditionis legem implere. *Vades* etiam, ut Varro notavit, isti venditionis fidejussores olim vocati sunt tam in prædiis, quam in mancipiis, hoc est, immobilibus, ac servis vendendis. Non igitur ea vera distinctio, quam quidam grammatici tradiderunt, *vadis* & *prædis*, quod ille in capitali judicio, hic in privato ac pecuniario acciperetur. Quod discrimen consignavit in Monosyllabis Ausonius, his duobus versiculis:

Quis subit in pœnam capitali judicio? vas.
Quis cum lis fuerit nummaria, quis dabitur? præs?

De *vade* jam supra diximus. De *præde* nunc dicendum. Quos publicum accipiebat fidejussores, ita antiquitus appellati. Varro lib. v de L.L. *Sponsor & præs & vas, neque iidem, neque res à quibus ii, sed dissimiles. Itaque præs, qui à magistratu interrogatus, in publicum ut præstet: à quo & cum respondet, dicitur præs.* Prædem igitur & vadem non alio distinguit, quam quod ille publico, iste privatis sponsor dari solitus.

litus. Sed quid est in verbis Varronis, *in publicum præstare?* Non puto hoc Latinum esse. Certum est à præstando prædem dictum velle. Verum quid præstat publico, vel in publicum, qui pro eo præs est? Fidem. Inde & fidejussores appellati. Idem Varro lib. IV: *Prædia dicta, item ut prædes, à præstando, quod per ea pignori data publici mancupes fidem præstent.* Ita ergo legendum & in superiori loco: *Itaque præs, qui à magistratu interrogatus, fidem publico ut præstet. A quo & cum respondet, dicitur præs.* Ubi *respondere* accipitur, ut apud Asconium, pro promittere, & fidejubere. Qui interrogatus, inquit, à Magistratu, ut fidem publico præstet, ubi respondit, id est, spopondit, vel fidejussit pro publicano, vel mancupe, dicitur *præs*, à fide præstanda. Aliter tamen accepit Festus, ut ex abbreviatore ejus constat, apud quem hæc leguntur: *Præs est is qui populo se obligat, interrogatusque à magistratu si præs sit, ille respondet, præs.* Ex quibus palam est, eum in Varrone legisse: *Itaque præs, qui à magistratu interrogatus, in publicum ut præs siet.* Quod apud Festum, *ut præs sit.* Scaliger in Castigationibus ad Festum, vult *præesse* antiquitus significare præsentem esse. Sit hoc verum. An erit quod illi placet, prædem inde dictum, quod interrogatus à magistratu an præsesset, respondet, præs. Sic Græcus, inquit, interrogatus εἰ πάρεστι, respondet potius πάρα, quam πάρειμι. Ergo & Latinus deberet respondere, *præ* non *præs*. Nam *præ* est παρὰ, non *præs*. Ridiculum præterea, aliquem, ut fidejubeat pro mancupe, interrogari à magistratu an sit præsens, & illum respondentem se præsentem esse, eo modo obligari. *Præsentem esse* hac ratione significaret fidejubere, & spondere pro altero. Quod nusquam reperietur. Postremo verba stipulationum in obligationibus contrahendis, ita concipiebantur, ut qui interrogaret, rem ipsam exprimeret, cui obligare respondentem vellet, & respondens

etiam

etiam sciret, & expresse diceret in quam rem obligari vellet. *Spondes? spondeo. Promittis? promitto. Fidejubes? fidejubeo.* Hæc in privatis fidejussionibus & sponsionibus. An putamus, in publicis, & quæ populo fiebant, aliud observatum, & satis fuisse, si magistratus interrogaret sponsorem publici futurum, an adesset, & si ille responderet, se adesse? Non hoc fit mihi verisimile. Interrogabatur igitur an esset *pras*, & respondebat, *pras*. Inde *prades*. *Pras* non hic significat præsentem. Unde enim hoc? *Pra* est παρά. Hinc *prasum* πάρειμι, antiquis. Nam *pra* duplicis est notionis apud Latinos, pro Græca præpositione παρά, ut παρυφὴ, *pratextum*, & ἀντὶ τοῦ πρὸ, *ante*, ut *praire*. Ita *praesse* non est παρεῖναι recentioribus, sed προΐστασθαι, & ante aliquem, vel aliquos esse. At veteres etiam pro παρεῖναι usurparunt. Ut autem *prasum* dixere, & *prasumus*, & *prasunt*, ita & *prases* pro *praes*, & *prasesse*, pro *praesse*. Inde solum remansit *prasens*, quod est pro *praens*, ὁ παρών. Eadem quippe ratione, qua *sum* fecere ex ἔμι Æolico, ita & *sunt* ex ἐντὶ, ita & *ses* pro εἶς, & *sestis* pro ἐστὲ, & *sens* pro *ens*. Unde & *sentia* pro *entia* ἡ οὐσία. Unde male *essentiam* scripsere, quæ debuit esse, & fuit olim *sentia*, ut compositum *prasentia* ἡ παρουσία. Sic à verbo *absum*, *absens* pro *abens*, & *absentia* pro *abentia*, ἀπουσία, quia veteribus *sens* pro *ens* ὁ ὤν, & *sentia* pro οὐσία. Si Ausonius scripsit, ut citatur à Scaligero, *noxa qui prasest*, idem erit quod præsens est. Sed alio loco, *prasto est* dixit. Et falsum quod ad eum Festi locum observat idem vir magnus, multorum scriptorum Latini nominis codices calamo exaratos habere *prasest*, pro quo vulgati *prasto est*. Cum longe plurima exemplaria manu scripta versaverim, nusquam mihi occurrit. Demus reperiri, non tamen *pras* inde potest deduci. Nam *prasest* compositum est ex *pra*, & *sest*. Quæ ratio, quæ analogia id faceret, ut divisi prima littera ex verbo remaneret

adfixa

adfixa fini præpositionis? Deinde, ut dixi, *præsentem* pro sponsore rem publicam salvam fore, non putem unquam fuisse dictum. Quid enim aliud denotaret ista vox *præs*, siquidem à *præesse* facta foret? *Præs*, idem quod idoneus & locuples, & compositum ex *præ*, vel *pro*, & *as*, ὁ εὔχαλκος, ὁ ἀξιόχρεως. Sic *assiduum* pro locuplete & idoneo veteres Grammatici dictum volunt, *ab asse dando*, id est, *ære*. Tales præcipue eligebantur, qui in publicum sponderent. Inde *præs prædis* declinatur, pro *præs præris*, ut hæ duæ litteræ invicem permutantur. Ideo interrogabatur, qui se sponsorem exhibebat in publica re pro ejus mancupe, an esset *præs*, id est, idoneus. Et respondebat, *præs*. Ab eo *præditus*, qui instructus est pluribus bonis, & opibus. Glossæ Philoxeni: *Præditus*, κεχορηγημένος, ὠχυρωμένος. Apud Apuleium in Floridis *præditus* pro divite ponitur, & opulento: *ipse bene vestitus*, *bene præditus*. Aliud enim *prædiatus*. Inde quoque *præda* videtur nomen nacta de opulentis manubiis & spoliis. *Præs* itaque locuples & idoneus fidejussor, quales expetebantur à magistratibus, ut publico fidem præstarent. Unde & *prædia*, ipsa bona, quæ pignori populo dabantur. Asconius *bonaprædia* unica voce dicta vult, & distingui à *prædiis*. Prædia sunt res ipsæ, quæ dantur pignori à redemptoribus publicorum operum, vel etiam à publicanis, *prædes* vero fidejussores. Non enim illi tantum fidejussores dabant, qui *prædes* appellati, sed etiam pignora, quæ similiter *prædia* dicta, hoc est, ἀξιόχρεα, ut *prædes*, homines sunt ἀξιόχρεοι. Quia autem res immobiles magis sunt idoneæ ad fidem præstandam, quam mobiles, idcirco & ἔγγεια κτήματα, id est, res soli, *prædiorum* nomine sunt nuncupata. Unica vero dictione *bonaprædia* vocata sunt, fidejussorum, hoc est, prædium bona, sive ea in mobilibus rebus consisterent, sive immobilibus. Nam si prædes, qui se obligaverant pro publicanis, aut redemptoribus publi-

corum operum non solverent, aut solvendo non essent, bona eorum, qua mobilia, qua immobilia, vendebantur. Atque ea, ut dixi, *bonapradia.* Possessiones vero soli quas ipse redemptor, vel publicanus, pignori reipublicæ dedisset, *pradia* vocabantur. Inde abusive omnes ἔγγειοι κτήσεις hoc nomine appellatæ. Qui publica igitur redimebant, sive opera, sive vectigalia, ii *prades* dabant, hoc est, fidejussores, & *pradia*, id est, pignora soli, quia magis idonea quam mobilia, contra quam vulgo persuasum fuit nostris doctoribus ex male intellectis Jurisconsulti verbis. Hinc *pradibus & pradiis caveri* apud Ciceronem in Verrinis, id est, fidejussoribus & pignoribus, sive hypothecis. In veteri inscriptione Neapolitana. LEX. PARIETI. FACIVNDO. IN. AREA. QVÆ. EST. ANTE. ÆDEM. SERAPIS. TRANS. VIAM. QVI. REDEMERIT. PRÆDES. DATO. PRÆDIAQVE. SVBSIGNATO. DVVMVIRVM. ARBITRATV. Ubi *pradia subsignare* positum forsitan pro supponere, vel hypothecæ dare. Ut enim *adsignare* pro adponere vel adscribere rem alicui, sic *subsignare* pro supponere. Nam & in fine legis, hæc verba leguntur: *Pecunia dimidia pars dabitur, ubi pradia satis subsignata erunt, altera pars dimidia solvetur, opere effecto probatoque.* Id est, ubi prædiis subsignatis ac suppositis satis datum fuerit. Inde *pradiati* publico obligati, sive suo nomine datis prædiis, sive alieno tanquam prædes, quorum & bona erant fiduciata reipublicæ. Glossæ Philoxeni: *Pradiatus*, ὑπὲρ φόρου δήμῳ ἐνδεδεμένος. Ita scribendum. Nam vulgo perperam legitur, *pradiator*, & δήμου. Pro vectigali, vel tributo, obligatus populo. Alius autem *pradiator*, quam *pradiatus*. Sic quippe vocabatur, qui prædia publico obligata & proscripta, vel bonaprædia, emebat. Eædem Glossæ: *Pradiator*, ὠνητὴς ὑπαρχόντων. Sic *pramiator*, qui præmium petit & aufert. Hinc & pro prædone nocturno, *nocturnus pramiator* veteri Comico, qui, ut ait Tibullus,

bullus, *rapta pramia veste petit.* Græcis λωποδύτ). Inde *prædiatoria lex*, & *prædiatorium jus*, quod erat de prædiatis, id est, publico obligatis. Nec vero redemptores publici *prædiati* tantum dicti, sed & qui à publico ærario, vel republica pecuniam mutuati fuerant, prædiis, vel prædibus datis. Suetonius in Claudio: *Postremo etiam sestertium octogies pro introitu novi sacerdotii coactus impendere, ad eas rei familiaris angustias decidit, ut cum obligatam ærario fidem liberare non posset, in vacuum lege prædiatoria venalis pependerit sub edicto præfectorum.* Ærarii publici Præfecti solebant pecuniam ad ærarium pertinentem privatis mutuam sub usuris dare. Eam summam sestertii octogies, quam impenderat Claudius pro introitu sacerdotii, ab ærario sumpserat mutuam, *prædiis datis*, hoc est, possessionibus hypothecæ titulo obligatis. Quam cum non posset dissolvere & fidem liberare, *lege prædiatoria*, quæ prædiati bona, si non solveret, vendi jubebat, *pependisse venalis* dicitur. Id est, bona ejus in tabella proscripta publice pependisse. Ita enim & *pignorari* supra notavimus, hoc est, ἐνεχυράζεσθαι, qui non ipse, sed cujus bona pignori caperentur. Non igitur ita accipienda verba Suetonii, uti viris placet eruditissimis, quasi ex veteri jure in causis fiscalibus servato, qui non solverent, ipsi bonaque eorum venum exponerentur edicto præfectorum ærarii. Ad quid enim *prædes* & *prædia* ab his qui publico deberent postulata, nisi ut bona, quæ obligassent, ipsis non solventibus proscripta penderent, & venderentur? Pendet itaque venalis cujus bona pendent. Nemo tunc vendebatur pro debito. Sed quid est *in vacuum pendere?* An frustra, cum nulli accederent empturi? Sic in Glossis, εἰς μάτην, *frustra, in vacuum*, exponitur. Et apud Apostolum εἰς κενὸν τρέχειν, *in vacuum currere* quidam ex veteribus verterunt. Apud Senecam *in vacuum* aliquot locis observavi, pro in vanum. Ut *in vacuum*

tumultuari. Pro quo vulgo legitur, *in ſupervacuum.* Quod & aliis locis apud eum corruptum occurrit. An potius expreſſit modum, quo illæ proſcriptorum bonorum in publico viſebantur, pendentes nimirum in aërem, hoc eſt, in vacuum, non affixæ? Edictum enim Præfectorum, quo proſcribebatur, vænalia eſſe bona prædiati, affixum erat pilæ, vel columnæ. Sub eodem autem edicto pendebat funiculo adnexa tabella, quæ bona ipſa, qualia eſſent, ubi ſita, & quanta, declarabat. Hoc plane *in vacuum pendere* ſignificat. Manilius de funambulo, quem *in aëre & ventis ferri* alius dixit:

Et cæli meditatus iter veſtigia perdet
In vacuum; & pendens populum ſuſpendet ab ipſo.

Turnebus *in vacuum proſcripta* volebat dici, quaſi vacua, & in nullius dominio mancipioque, ut qui ea emeret in vacuum veniret. Quod non poſſum probare. Quis enim ignorabat, quæ ſic proſcripta vænirent ex cauſa debiti, emptori jus fuiſſe ea poſſidere, & habere quaſi vacua? Melius omnino ut *in vacuum pependiſſe* dicatur, qui fruſtra pependerit, quod nemo emptor, aut ſector bonorum ejus acceſſerit. Et hoc veriſſimum judico. Ab illis porro *prædiatis,* ſive publico obligatis, quorum bona qui emebant, *prædiatores* dicti, id eſt, prædiorum, ſive hypothecarum emptores, *jus prædiatorium* appellatum, cujus peritos maxime fuiſſe Furium & Caſſellium, oſtendit Cicero pro Balbo his verbis, quæ non carent vitio, ut edita ſunt: *Etenim Q. Scævola ille augur, cùm de jure prædiatorio conſuleretur, homo juriſperitiſſimus conſultores ſuos nonnunquam ad Furium & Caſſellium prædiatores rejiciebat.* Expungendam prorſus liquet vocem *prædiatores*, ne cenſeamus cum doctiſſimis Juriſconſultis, *prædiatores* dictos qui juris ad prædes & prædia pertinentis erant periti. Quod eſt ineptiſſimum. Nam *prædiatores*, ut jam dixi, non alii quam prædiorum, id eſt, ὑποθηκῶν emptores quas obligaverant prædiati. De quibus titu-

lum

lum fecerat Caius in libro ad Edictum Prætoris urbani, ut videre est in lege LIV D. de jure dotium. Valerius Maximus cum locum illum Ciceronis exscriberet, *prædiatores* non nominavit eos Jurisconsultos ad quos Scævola consultores suos de jure prædiatorio remittebat. *Q. Scævola*, inquit, *legum clarissimus & certissimus vates, quotiescunque de jure prædiatorio consulebatur, ad Furium & Cæsellium, quia huic scientiæ deditі erant, consultores rejiciebat.* Nec video cur prædiatores nominari debuerint, juris prædiatoris periti. Quod jus prædiatorium ipsos magis *prædiatos*, id est, populo obstrictos, quam *prædiatores*, qui ex publico emerant bona sub hasta auctionata, respiciebat. Præs autem non is tantum, qui pro mancupe fidejubebat, dictus, sed ipse manceps, qui quid à populo cõducebat. Ad hos omnes puto tantum pertinuisse jus prædiatorium, qui nempe populo prædes fierent, ut in locationibus ad hastam publicam faciendis mos fuit. Prædes etiam publici erant, qui dabantur à magistratibus municipalibus, cavebantq; rem publicam salvam fore. Qui fidejussores tamen, non prædes appellantur leg. LXVIII D. de fidejussoribus, & alibi passim in jure. Nec magis mirum, hodie in Pandectis *prædum* & *prædiatorum* nullam extare mentionem, quam *vadum* & *vadimoniorum*, cum tamen Jurisconsulti ex quibus jus suum curavit compilandum Justinianus, passim ea vocabula usurparint. Quæ omnia adeo vulgaria fuisse in Romano Imperio constat, etiam extremo, ut & *vadia* pro pignoribus Latinitas infima barbaraque dixerit, & *prædes* pro fidejussoribus. Unde hodieque *plegios* eos appellamus, voce ex Latina detorta, quasi *pregios*, vel *preios* media littera extrita, ut apud nos in omnibus mos est. Nam & Romani *prædes* etiam in litibus privatis, qui se fidejussores constituerent, nuncuparunt. Hinc illud Ausonii:

Quis, cum lis fuerit nummaria, quis dabitur? præs.

Et ut constat ex Cicerone, in III contra Verrem, is unde hæreditas petebatur, pro præde litis vindiciarum satis dabat, ac is qui petebat, ubi satis acceperat pro præde litis vindiciarum, sponsionem faciebat in certam pecuniam, aut æstimationem, quam amittebat, nisi sua esset hæreditas de qua contendebat. Lis autem vindiciarum erat, cum litigabatur de ea re apud Prætorem cujus quis esse deberet possessor incertum erat, & ideo qui possidebat, satisdare tenebatur adversario suo PRO PRÆDE LITIS VINDICIARVM, nihil se deterius in possessione rei facturum de qua lis esset. *Pro prade* autem satisdat, qui tanquam præs hoc facit. Ut *pro bono facere*, & *pro sano*, qui tanquam sanus & bonus aliquid agit. Valerius in Notis & Edictis perpetuis hæc profert: PDE. L. V. Id est, *prade litis vindiciarum.* Item: P. P. L. V. Quod explicat, *pro prade litis vindiciarum.* Cui multa erat irrogata, prædes poscebatur. Agellius lib. VII, cap. XIX: *L. Scipioni Asiatico P. Scipionis Africani superioris fratri C. Minucius Tribunus plebi multam irrogavit, eumque ob eam causam prades poscebat.* Asconius notat, *prades dici satisdatores locupletes, pro re de qua apud judicem lis est.* In nomine *pradis* significationem esse locupletis, quod antea observabamus, vel inde constat. *Prades, vades, sponsores, adpromissores, fidepromissores, fidejussores, receptores*, qui certis notis rebusque, & spondendi formulis distinguebantur apud veteres Jurisconsultos, Justinianus, sive Tribonianus, unica fidejussorum appellatione voluit contineri, cæteris omnibus abolitis. Illud tamen constat, *sponsorum* nomen æque genericum fuisse prioribus, quam posterioribus *fidejussorum*. Quocunque porro nomine vocaretur, qui pro alio quacunque in causa interveniret, ac fidem suam interponeret, olim jus erat creditori quem vellet, eligere, reum principalem, an fidejussorem, vel sponsorem. Nec accedo sententiæ docti Jurisconsulti,

ſulti, qui nuper ad Theophilum notavit, Juſtinianum jus vetus reduxiſſe Novella IV, qua ſanxit, conveniri prius debere debitorem quam acceſſiones. Utitur ad hoc probandum teſtimonio Quintiliani ex declamationibus, ubi dicit, *non aliter ſalvo pudore ad ſponſorem venire creditorem, quam ſi rem recipere à debitore non poſſit.* Sed pudor ille non facit jus. Honeſtiores quidem creditores pudore prohibentur priorem interpellare ſponſorem, quam debitorem, ſi hic eſſet ſolvendo. Verum qui pudorem iſtum non haberet, nullo jure vetabatur ſuum recipere à fidejuſſore, ſi vellet, & debitorem, ſive reum principalem, quamvis idoneus eſſet, quietum non ſollicitare. Quod Caius in Inſtitutionibus diſerte his verbis teſtatur: *Aut in obligatione debitoris, ſi aliquis fidejuſſor accedat, & ille qui perſonam fidejuſſoris accipit, interroget, iſtum fide tua eſſe jubes? & ille reſpondeat, fide mea eſſe jubeo: hac conditione non ſolum qui debitor eſt, ſed & is qui fidejuſſor exiſtit obligantur.* Ita enim ea conſtituenda & diſtinguenda. Sequitur deinde: *Et non ſolum fidejuſſor ipſe dum vivit, ſed & hæredes ipſius, ſi ille defecerit, tenentur obnoxii. Creditor autem qui pecuniam dedit, in poteſtate habet ad repetendam pecuniam, quem velit tenere, utrum ipſum debitorem an fidejuſſorem, ſed ſi debitorem tenere elegerit, fidejuſſorem abſolvit, ſi vero fidejuſſorem tenuerit, debitorem abſolvit. Quia uno electo, quem idoneum creditor judicat, alterum liberat.* Hoc idem traditur in Papiani reſponſis cap. XVI, qui amplius ſcribit, ante judicem id profiteri creditorem debere. *Quod ſi quis à debitore ſuo fidejuſſorem de ſolutione acceperit, in poteſtate habeat creditor, aut fidejuſſorem tenendi, aut eum qui debitor prior extiterit. Quod tamen ante judicem creditor profiteri debet, quem ſcilicet eorum malit eligere.* Idque etiam clare probatur ex leg. III Cod. de fidejuſſoribus, poteſtatem nimirum electionis permitti creditori. Nec diſſimulat

Justinianus in præfatione ejus ipsius Novellæ, qua jus vetus mutavit, eam partem legis antiquæ non fuisse omnino discretam, quia nempe optio penes creditorem fuit, fidejussorem conveniendi ante reum principalem. Ea igitur parte & legem veterem de fidejussoribus correxit, ut non liceret creditori contra fidejussorem actionem de credito ante movere, quam adversus ipsum reum principalem egisset. Quod etiam statuit in constitutæ pecuniæ fidejussoribus, & mandatoribus, item venditionis secundis auctoribus, qui & ipsi pro fidejussoribus, hoc est, βεβαιωτὰς. At olim licuit creditori, vel fidejussorem, vel reum principalem eligere. Unius electione liberabatur alter. Et electo quidem reo principali, omnino liberabatur fidejussor, non etiam mandator, ut est apud Paulum lib. II Sentent. tit. XVII: *Electo*, inquit, *reo principali, fidejussor vel hæres ejus liberatur. Non item in mandatoribus observabatur.* Cur tam diverse ratio petenda à Cujacio Observat. lib. XXIII, cap. XXV. Justinianus mandatores fidejussoribus exæquavit. In jure quoque Talmudico cavetur, creditorem mutuaticiæ pecuniæ, si sponsorem acceperit, non exigere primo à sponsore oportere, sed à debitore, nisi ea quis conditione credidisset, ut à quocunque vellet prius exigendi potestatem haberet, tum ei licebat ex doctorum cæterorum Misnicorum sententia à sponsore repetere non discusso reo principali. Simeon vero filius Gamalielis si debitori facultates suppeterent, etiam si ea conditione mutuum dedisset creditor ut eligendi potestatem haberet, non putavit eligi debere fidejussorem, sed à debitore, qui solvendo esset, incipiendum esse. Quæ tamen ejus sententia non est approbata. Fidejussorem ערב vocant, quod verbum etiam originem *arraboni* dedit, quod ערבון. De quo in præcedentibus. Fidejussorem adhiberi omni obligationi posse *sive re, sive verbis, sive consensu*, dicit Ulpianus leg. VIII D. de

D. de fidejussoribus. Ubi obligationem quæ fit litteris, omisisse de industria Tribonianum manifestum est, quia non amplius tunc in usu jure Justinianeo, vel quia qualis fuisset olim, non intelligeret, ut in superiore libro docuimus. Nam qui scripturam mensæ accipi debere putarunt, eo maxime argumento refelluntur, quod ea obligandi ratio per litteras, quæ apud mensam Argentariorum contraheretur, notissima illo in tempore fuerit, & maxime usitata. Verum de hac litterarum obligatione adhuc in tertio volumine de usuris Justinianeis erit agendum, ubi de nominum faciendorum ratione disseremus. Quod initio hujus capitis diximus, plures ejusdem rei fidejussores dari Romano jure solitos, sciendum, & Atticis idem moris fuisse. Jurabant judices apud illos se neminem in vincula conjici jussuros, qui tres fidejussores dare posset ejusdem cujus ipse esset ordinis ac census: Οὐ δήσω Ἀθηναίων οὐδένα, ὃς ἂν ἐγγυητὰς τρεῖς καθιστῇ τὸ αὐτὸ τέλος τελοῦντας. Quæ sic interpretatur Ulpianus: Τῶν τριῶν ἐγγυητῶν ἴσην οὐσίαν ἐχόντων ἐκείνῳ ὅνπερ ἐγγυῶνται, ἵνα ἱκανοὶ ἔσωνται οἱ τρεῖς ἐγγυήσασθαι αὐτόν. Ita hæc verba legenda.

CAPUT XVII.

Post pignora & hypothecas fidejussoresque restare personas ipsas & corpora debitorum, quæ dari possint in securitatem creditoribus. Hoc vocari Græcis δανείζειν ἐπὶ τοῖς σώμασι. Solonem id lege sustulisse apud Athenienses. Σεισάχθειαν eam quibusdam appellatam. Eumdem legislatorē ad præsens omnes ob debita nexos atque addictos liberasse, ac ne in posterum necterentur, sanxisse. Ab Ægyptiis eam legem de non obligandis corporibus transtulisse. Absurde facere legislatores, qui vetent pignori capi instrumenta rustica & aratoria, & ipsos aratores agricolasve in servitutem ob æs alienum abduci permittant. Quid

sit ἀποψηφισθῆναι. Verba Philochori apud Suidam correcta, & explicata. Ob debitum qui se sponte sua in servitutem ex conventione creditori dedebant, vel judicis auctoritate eidem addicebantur, nec liberos fuisse, nec cives. A popularibus suis Athenis vulgo ex albo civium eradi solitos, omnium δημοτῶν suffragiis. Ea res ἀποψήφισις dicta. Ὑποχρέφιοι dicti, qui sub corporum nexu pecuniam mutuabantur. Quid sit ἐπὶ τοῖς σώμασιν ὀφείλειν, & ἐπὶ τοῖς σκεύεσιν. Duobus modis ἀγώγιμα fieri corpora, aut pignoris acceptione, aut pignoris capione. Ἀγώγιμον tamen magis de pignoris capione intelligi. Ubi alterum licitum fuit, utrumque fere fuisse permissum. Quid sit ἀγώγιμον γίνεσθαι, de corporibus pignori capi solitis. Ἀγώγιμον σῶμα proprie dici de persona pignoriscapione, ut ἀγώγιμα χρήματα, de bonorum. Quid discriminis sit inter ἄγειν & ἀπάγειν. Leges Atticæ de cæde explicatæ. Quid sit ὁ κάτωθεν νόμος apud Demosthenem. In axibus, ac pilis, ita scriptas fuisse leges, ut in superiore parte incisa prior fuerit, in inferiore posterior. Lex de homicidis confessis exposita, & emendata. An, qui occisus sit, duci possit. Ἀπάγειν etiam ad supplicium ducere significat. Ita Latinos verbum ducere accepisse. Axones proprie de legibus Solonis, non de Draconis. Alia lex Attica de cædis reis, emendata. Quid sit ἱφορία ἀγορά. Quid προαγόρευσις. Differentia inter ἄγειν & ἀπάγειν explicata à Demosthene. Post Solonis legem non licuit creditoribus suos debitores ἄγειν, sed ἀπάγειν. In jus rapere aliquem obtorto collo, idem esse quod ἀπάγειν. Ἀπαγωγὴ non fuit actionis formula, sed prehensionis jus. Quid sit ἀπαγωγῇ χρῆσθαι. Lex Attica emendata. Quid sit νομίμων εἴργεσθαι. In furibus interdiariis ἀπαγωγὴ permissa. Qui jus prehendendi habebant, non potestatem habuisse eumdem in vincula conjiciendi. Ἀπάγεσθαι absolute positum, esse ad mortem duci.

duci. Qui ipse ἀπάγειν præ virium imbecillitate reum non valebat, magistratui eum indicabat. Hæc indicina, ἐφήγησις dicta. Non fuisse proprie actionis nomen. De quattuor modis adversus fures agendi. Ἀπάγειν, non esse, in vincula aut carcerem conjicere, ut vulgo accipitur. Quid sit ἔνδειξις. Ἐνδείκτης idem quod delator, vel denuntiator. Ἀπαγωγὴ in omnibus ferme publicis criminibus lege licita. In nullis fas fuit ἀγώγιμον facere. In quem præsentem, si capi posset, competeret ἀπαγωγὴ, in eumdem absentem, aut si præsens non posset prehendi, competisse ἔνδειξιν. Cur ἀπαγωγὴ aliquando confundi videatur cum ἐνδείξει. Harpocration correctus. Ἀπαγωγὴ & pro supplicio, cum quis ad mortem ducebatur. Diversa ἀπαγωγὴ privatorum, quæ his lege permittebatur, & magistratus. Quid distet ἔνδειξις & ἐφήγησις. Lex Attica apud Demosthenem emaculata, & exposita. De loquutione ἄγειν καὶ φέρειν, qua vastationem ac direptionem regionis hostilis auctores significant. De singulis hominibus etiam usurpari. Latinis veteribus vexare eodem sensu quo ἄγειν ac φέρειν Græcis positum. Id verbi factum à vehere. Ἀγώγιμος alicui esse dicebatur quem ἄγειν ἢ φέρειν licebat ad libitum. Vexare idem quod χειμάζειν. Qui ab immundis spiritibus vexabantur, ἀγώγιμοι veteribus dicti, & χειμαζόμενοι. Non solum ἀγώγιμα σώματα dicebantur, sed etiam χρήματα. Ergo & ἄγεσθαι æque usurpatum de inanimis & immobilibus rebus, quæ rapiebantur, vel per vim capiebantur, quam de animalibus. Ante Solonem corpora debitorum ἀγώγιμα. Hunc sola eorum bona lege sua ἀγώγιμα fieri concessisse. Quid juris permissum fuerit in corpore ἀγωγίμων. Falli eos qui putant, post Solonem ἀγωγίμους datos suis creditoribus debitores. Nullum hujus moris vestigium in Atticis scriptoribus reperiri. Locus Aristophanis in quo debitor se queritur ἄγεσθαι, φέρεσθαι à creditoribus,

quo-

quomodo intelligendus. Terentii verba de damnato domum ducto, hoc est, ἀγώγιμῳ, ad debitum ex causa mutui contractum non esse referenda. De injuriarum damnato ea dici. Injuriarum actio, id est, αἰκίας δίκη, inter privatas fuit, non inter publica judicia. Quid sit proprie αἰκία. Harpocration explicatus. Vlpianus & Paulus emendati. De injuriarum æstimatione. Quid ὕβρις & αἰκία differant. Tribonianus reprehensus. Donatum perperam accepisse Terentii locum de obæratis, quos ex more Romano jus fuit ἀγωγίμους fieri. Qui noxæ dedebantur liberi homines, non dissimiles fuisse Græcorum ἀγωγίμοις. In aliquot casibus ex crimine privato solitos fieri homines ἀγωγίμους Athenis. De noxali actione à Prætore proposita, injuriarum, & vi bonorum raptorum. In publicis judiciis ἀπαγωγὴν magis locum habuisse, quam ἀγωγίμων abductionem. Alia multa.

Cceptis pignoribus & fidejussoribus, quid aliud superest, quam ut tali nomini bene credi putemus, & ultro etiam credamus? Si nihil horum habet quo fidem præstet, an nisi qui velit perdere, huic homini possit credere? Enimvero cui nec pignora, vel hypothecæ, nec etiam fidejussores in mundo sunt quos dare queat, huic etiam aliquid restat, quod det, ut securum suum creditorem reddat. Quid illud? Se ipsum dabit. Apud antiquos & jure & more hoc etiam factum, ut aliquis se pro credito obligaret. Hoc Athenis Atticis vocabatur ἐπὶ σώμασι δανείζειν, *corpore suo obligato pecuniam accipere mutuam.* Cum id esset apud Athenienses sollemne ante Solonem, primus ille dicitur id sustulisse,ranciendo, ne quis pecuniam crederet ἐπὶ σώματι. Utrumque certe per σεισάχθειαν, hoc est, *onerum relevationem*, creditur introduxisse. Ea liberatio corporum fuit, & bonorum. Ita enim Diogenes Laërtius σεισάχθειαν interpre-

terpretatur in Solone: Πρῶτον μὲν τὴν σεισάχθειαν εἰσηγήσατο Ἀθηναίοις, τὸ δ' ἦν λύτρωμα σωμάτων τε καὶ κτημάτων, καὶ γὰρ ἐπὶ σώμασιν ἐδανείζοντο, καὶ πολλοὶ δι' ἀπορίαν ἐζήτουν. Sed cum Solon τὰ κτήματα liberavit, non in posterum ſanxit ne quis bona ſua hypothecę titulo poſſet obligare. Nam paſſim poſt Solonem legimus in ſcriptis Oratorum & Hiſtoricorum, licuiſſe apud Athenienſes prædia hypothecæ darê creditoribus. Quid ergo ſi dicamus, non etiam decreto caviſſe ne in futurum liceret corpora pro debitis oppignerare, ſed in præſenti omnes nexos ſolviſſe qui ſemet ipſos obligaverant, ut eorum prædia liberavit qui oppoſitis illis æs alienum contraxerant? Inter omnes tamen convenit, Solonem vetuiſſe, ne quis poſtea, cum jam ſolviſſet eo tempore illos qui vincti ob debitum ſerviebant, pecuniam ſub corporum nexu mancipiove mutuam daret. Plutarchus in Solone: Τοῦτο γὰρ ἐποιήσατο πρῶτον πολίτευμα γράψας, τὰ μὲν ὑπάρχοντα τῶν χρεῶν ἀνεῖσθαι, πρὸς δὲ τὸ λοιπὸν ἐπὶ τοῖς σώμασι μηδένα δανείζειν. Diodorus ſcribit, Solonem ab Ægypto hunc morem Athenas tranſtuliſſe. Ægyptios enim ita judicare, bona quidem ad dominos quorum ſunt propria pertinere, ſive ea acquiſiverint ſuo labore, ſive ab aliis, qui eorum dominium habebant, dono acceperint; at perſonas ipſas eſſe reipublicæ, nec ſui corporis quemquam poteſtatem ipſum habere, ſed civitatem, ut publica munia fungantur in pace & bello. Ridiculos quippe videri aliarum gentium in Græcia legiſlatores, qui arma militem, aratrum agricolam pignori dare vetuerint, ipſos vero milites & agricolas, qui his uterentur, abduci in ſervitutem, propter debitum permiſerint: Μέμφονται δέ τινες οὐκ ἀλόγως τοῖς πλείστοις τῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι νομοθετῶν, οἵτινες ὅπλα μὲν καὶ ἄροτρον, καὶ ἄλλα τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐκώλυσαν ἐνέχυρα λαμβάνεσθαι πρὸς δάνειον, τοὺς δὲ τούτοις χρησομένους συνεχώρησαν ἀγωγίμους εἶναι. Certe & Athenis ne quis pignori acciperet militis ar-

ma lege prohibitum fuit, τὰ ὅπλα θέσθαι ἐνέχυρα. Apud alios aratra, & alia instrumenta colendis agris necessaria nefas etiam habitum pignori capere, ut apud Romanos, idque lege vetitum fuit. Absurde dicere Diodorum, qui scribat, hanc legem de corporibus non opponendis à Solone Athenas ex Ægypto introductam, ut nomine σεισαχθείας appellatam, vir magnus adnotavit. Duplicem quippe esse errorem: alterum quod σεισάχθειαν putet, qua corpora abduci non poterant, cum tamen paulo superius τὴν δανείων ἔκπραξιν ἐκ τῶν οὐσιῶν μόνον, καὶ οὐκ ἐκ τῶν σωμάτων esse dixerit: alterum, quod etiam Athenis erant corpora ἀγώγιμα lege Solonis. Ipsemet autem paulo post scribit, Græcos instituisse, τῶν ὀφειλόντων σώματα ἀγώγιμα εἶναι. Breviter pro Diodoro magno illi viro respondeamus. Si in Ægypto hic mos invaluit, quo non liceret abducere in servitutem corpora debitorum, an absurde fecit, qui hanc legem, sive hunc morem Athenas traduxisse Solonem scripserit, cum satis constet, in Ægypto peregrinatum eum fuisse? Quod autem σεισαχθείας nomine hoc ipsum appellatum dicat à Solone, nihil quidem in eo peccat. Quæ enim major σεισάχθεια introduci ab eo potuit ad egenos & inopes sublevandos, quam lege sancire ne quis deinceps, ut antea solitum erat, corpora obæratorum ob æs alienum sibi addicta in servitutem abduceret? Nam plerique auctores & hoc σεισαχθείας alterum fuisse genus summo consensu tradunt, quod à corporibus ipsis nexum ob debita removerit. De Diogene supra vidimus. Auctor incertus apud Suidam: Σεισάχθεια, χρεοκοπία δημοσίων, καὶ ἰδιωτικῶν, ἣν εἰσηγήσατο Σόλων. εἴρηται δὲ παρ' ὅσον ἔθος ἦν Ἀθήνησιν τοὺς ὀφείλοντας τῶν πενήτων σώματα ἐργάζεσθαι τοῖς χρήσταις· ἀποδόντες δὲ οἱονεὶ τὸ ἄχθος ἀποτείσασθαι, ὡς Φιλόχορος δὲ δοκεῖ, ἀποψηφισθῆναι τὸ ἄχθος. Insignis omnino locus, qui auctoritate Philochori nititur, quo docemur, etiam ante Solonem, cum mos obtineret, ut in servitutem se darent credi-

creditoribus debitores ad operas corpore præstandas, hoc nomen σεισαχθείας in usu fuisse, ubi nimirum persoluto ære alieno hujusmodi debitores hoc onus servitutis à se essent amoliti; ἀπὸ τοῦ ἀποσείσασθαι τὸ ἄχθος, vel ut Philochoro videbatur, ἀποψηφισθῆναι τὸ ἄχθος. Sed quid sit ἀποψηφισθῆναι, hoc loco nemo me possit docere, nisi qui sciat, quid proprie fuerit apud Atticos ἀποψηφίζεσθαι, & ἀποψήφισις. Atqui etiam si quis id probe noverit, vix hinc possit se extricare. Nihil est enim quod ex genuina hujus verbi significatione trahi queat ad horum mentem elucidandam. Esset quidem ἀποψηφισθῆναι τὸ ἄχθος, decreto & sententia judicum illud onus servitutis ab homine libero amoveri, sed sanus sensus ne sic quidem procedat. Nam cur in eo nomine σεισαχθείας exponendo, quod dicitur ἀπὸ τοῦ ἀποσείσασθαι τὸ ἄχθος, *ab onere excutiendo*, addidisset auctor, id verius Philochoro visum esse, ἀποψηφισθῆναι τὸ ἄχθος? Quæ affinitas soni, vel sensus ἀποψηφισθῆναι, cum σεισαχθείᾳ? Corruptissima ergo esse verba illa manifesto patet, non difficulter corrigenda hoc modo: ὡς Φιλοχόρῳ δὲ δοκεῖ, τῶν ἀποψηφισθέντων τὸ ἄχθος, vel τῆς ἀποψηφίσεως τὸ ἄχθος. Explicavit Philochorus quale illud esset ἄχθος, quod à cervicibus suis amolirentur, qui ære alieno dissoluto ex servitute voluntaria cui se dediderant ob debitum, in libertatem postliminio revocabantur. Hoc igitur erat τῶν ἀποψηφισθέντων τὸ ἄχθος, vel τῆς ἀποψηφίσεως, quo beneficio σεισαχθείας, & solutione debiti relevabantur, nempe peregrinitas, & civitatis amissio; vel potius servitus. Sed nulla pæne mutatione unica syllaba addita scribendum, τοῦ ἀποψηφισθῆναι τὸ ἄχθος. Qui se pro cive gerebat, cum non esset, si in peregrinitatem redigeretur sententiis popularium, quibus se falso inseruerat, ἀποψηφισθῆναι dicebatur, & res ipsa ἀποψήφισις. Harpocration: Ἀποψηφίζονται, ἀντὶ τοῦ, καταδικάζουσιν αὐτὸν μὴ εἶναι πολίτην. καὶ ἀποψήφισιν δὲ τὸ πρᾶγμα λέγει Δημοσθένης ἐν τῷ πρὸς Εὐβου-

Εὐβουλίδου ἰφίου. Qui peregrinitatis condemnati fuerant, hi ἀποψηφισθέντες, & ἀποψηφισμένοι dicti. In recensione civium, quæ διαψήφισις vocabatur, cum populares sententiam ferrent, de his qui falso se in civitatem infulciebant, cum pluribus suffragiis aliquis ad peregrinos erat redactus, & ex civium albo veluti expunctus & erasus, hoc nomen ἀποψηφισθέντος in eum competebat. Suidas: Ἀποψηφισθέντος. εἴ τις ξένος ἔδοξεν εἶναι καὶ οὐ πολίτης, τοῦτον ἐν ταῖς διαψηφίσεσι τῶν δήμων ἀπεψηφίζοντο οἱ δημόται, καὶ ἐλέγετο ἀπεψηφισμένος, εἶτα εἰσήγετο εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ ἐκρίνετο ξενίας, καὶ εἰ μὲν ἑάλω, ἐπιπράσκετο ὡς ξένος, εἰ δὲ ἐκράτει, ἀνελαμβάνετο εἰς πολιτείαν. *Abjudicatus. Si quis peregrinus videretur, & minime civis esse, hunc in recensionibus populi, populares judicabant non esse civem, & dicebatur abjudicatus. Deinde in judicium vocabatur, & peregrinitatis reus fiebat. Quod si causa caderet, vendebatur, uti peregrinus. Si vinceret, in civitatem recipiebatur.* De his διαψηφίσεσι, vide eumdem Suidam in voce διαψήφισις. De his tractasse Philochorum, in sexto operis Ἀτθὶς inscripti narrat idem eo loco quem citavimus. Homo liber qui se in servitutem auctoraverat, atque addixerat propter debitum, jus civis, atq; etiam liberi, amittebat, eratque inter ἀπεψηφισμένους. Nam & poterat vendi ab eo creditore cui sese in nexum dederat, nisi mallet in civitate ejus opera tanquam mancipii sui uti. Plutarchus in Solone: Οἱ χρέα λαμβάνοντες ἐπὶ τοῖς σώμασιν, ἀγώγιμοι τοῖς δανείζουσιν ἦσαν, οἱ μὲν αὐτοῦ δουλεύοντες, οἱ δ' ἐπὶ τῇ ξένῃ πιπρασκόμενοι. Illud igitur onus fuit, quod ἄχθος τοῦ ἀποψηφισθῆναι vocabat Philochorus, quo levabantur qui per σεισάχθειαν soluta pecunia sese à creditore liberabant, & libertatem simul, καὶ τὴν πολιτείαν recuperabant, quam τῇ ἀποψηφίσει amiserant. Nam ipsi quidem, ut semet ipsos semel abdicaverant libertate, sponte sua, ex convẽtione, servi suorum creditorum facti, vel judicis auctoritate, si solvendo

non

non essent, eidem addicebantur. Sententiis autem suorum popularium, ex albo civium erasi, non amplius erant cives. Nec enim civis esse poterat, qui non esset liber. Quæ ἀποψήφισις dicebatur, & qui per eam è civium numero fuerant expuncti, ἀποψηφισθέντες vocabantur, & ἀπεψηφισμένοι. Verisimile est igitur, ubi quis ex civibus ob æs alienum addictus fuerat creditori, & in servitutem datus, convenisse populares ejusdem tribus ad διαψήφισιν faciendam & comitia de ejus capite habenda, perrogatisque sententiis, omnium calculo jure civitatis, qui liber amplius non erat, excidisse. Homo ob debitum ita servus factus, si pecuniam postea confecisset ad se liberandum, in libertatem, atque adeo civitatem restituebatur. Quæ σεισάχθεια etiam dici consueverat, antequam Solo suam illam de liberandis tam corporibus, quam possessionibus introduxisset. Eam more Ægyptiorum instituisse recte & vere dictum Diodoro, quia nullis in Græcia populis hic mos fuit, nisi Atheniensibus, postquam eum Solon ex Ægypto transtulit. At Ægyptiis fuit ex lege Bocchoridis, qui ὀφειλόντων τὴν εἴσπραξιν τῶν δανείων ἐκ τῆς οὐσίας μόνον ἐποιήσατο, τὸ δὲ σῶμα κατ' οὐδένα τρόπον εἴασεν ὑπάρχειν ἀγώγιμον, ἡγούμενος εἶναι τὰς μὲν κτήσεις τῶν ἐργαζομένων, ἢ παρὰ κυρίου τινὸς ἐν δωρεαῖς λαβόντων, τὰ δὲ σώματα τῶν πόλεων. Bona personarum esse, personas vero civitatum existimabat. Propter debita ergo quibus personæ obnoxiæ, bona earum capi pignori accipive decrevit, neutro vero modo, nec ullo omnino personas ipsas pignerari justum esse. Quod autem scribit vir summus, etiam lege Solonis Athenis corpora fuisse ἀγώγιμα, id plane falsum. Nec ut sit verum, efficit, quod Diodorus ait, Græcos introduxisse, ut essent ὀφειλόντων σώματα ἀγώγιμα. Certe tanto magis inde evincatur, in cætera Græcia hunc morem semper viguisse, quem Solon exemplo Ægyptiorum è sua republica sustulerit. Sanxisse Bocchorin tradit idem, κατ' οὐδένα

τρόπον τῶν ὀφειλόντων τὰ σώματα εἶναι ἀγώγιμα. Duobus præcipue modis corpora debitorum, pro ære alieno respondebant suis creditoribus. Aut enim ex conventione pignori se sponte obligabat ipse debitor, aut si id non fecisset, sed in solvendo cessaret, pignori capi poterat, & addici creditori. Neutro modo *pignorari*, hoc est, ἐνεχυράζεσθαι, corpora voluit Solon. Ad priorem præcipue modum pertinere videntur verba legis ipsius, ἐπὶ τοῖς σώμασι μηδένα δανείζειν, ἢ δανείζεσθαι. Quod & Plutarchus dixit, χρέα λαμβάνειν ἐπὶ τοῖς σώμασι. Qui rem aliquam pignori dabant, dicebantur, si vas esset, ἐπὶ τῷ σκεύει δανείζεσθαι, si ager aut ædes, ἐπὶ τῷ ἀγρῷ, ἢ ἐπὶ τῇ οἰκίᾳ. Certe ἐπ' ἐνεχύροις pecuniam accipere mutuam dicebant illum, qui sub pignoribus eam accipiebat. Ergo & qui semet ipsum ex pactione oppignerabat, in accipiendo mutuo, ἐπὶ σώματι δανείζεσθαι, dicebatur, quia nexum corporis sui faciebat. Si filium, aut filiam pigneraret, ut multos fecisse constat etiam sub extremo Imperio Romano, ἐπὶ παισὶ ἐδανείζετο, *sub nexu liberorum æs alienum contrahebat*. Debita ita contracta, ἐπὶ τοῖς σώμασι πεπιστευμένα δάνεια vocat Diodorus lib. I. Ὑπογραφεῖς Græci appellabant, qui sub pignore corporis sui pecuniam acceperant. Hesychius: Ὑπογράφιον, τῶν ἐπὶ τῷ σώματι δεδανεισμένων. Qui ita debebant, ἐπὶ τοῖς σώμασιν ὀφείλειν Plutarcho dicuntur in tractatu περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι, de non fœnori accipiendo: Τί γὰρ, inquit, ὤνησε Σόλων Ἀθηναίους ἀπαλλάξας τοῦ ἐπὶ τοῖς σώμασιν ὀφείλειν; Eadem loquutione utebantur & in aliarum rerum pignoribus & hypothecis. Ἐπὶ τῇ νηὶ ὀφείλειν, dicitur apud Demosthenem in παραγραφῇ contra Apaturium, qui nave oppignerata se debitorem constituit: Ἔτυχε δ' οὗτοσὶ ὀφείλων ἐπὶ τῇ νηὶ τῇ αὑτοῦ τετταράκοντα μνᾶς, καὶ οἱ χρῆσται κατήπειγον αὐτὸν ἀπαιτοῦντες. Ita & in ea contra Lacritum παραγραφῇ fœneratur Androcles Artemoni ἀργυρίου δραχμὰς τρισχιλίας ἐπὶ οἴνου κεραμίοις Μενδαίοις τρισχιλίοις. Id est,

Id est, *tot vini amphoris pignori oppositis*. Corpus suum oppignerantem debitorem similis eventus, si non solveret, in corpore proprio consequebatur, ac si rem aliam suam pignoris titulo obligasset. Ut enim res oppignerata vendebatur, si moram solutioni faceret debitor, sic ipsi, si semet pignori dedisset, idem exitus erat subeundus, ut venumdaretur peregre, nisi in solutum eum mallet accipere creditor, tanquam servum sibi addictum. Hoc est quod dicit Plutarchus in Solone: Οἱ χρέα λαμβάνοντες ἐπὶ τοῖς σώμασιν, ἀγώγιμοι τοῖς δανείζουσιν ἦσαν, οἱ μὲν αὐτοῦ δουλεύοντες, οἱ δ᾽ ἐπὶ τῇ ξένῃ πιπρασκόμενοι. Præter hunc modum tenendi, & in servitutem abducendi debitoris, qui se ad hoc conventione obligaverat, corpusque proprium nexui dederat, alia ratio fuit etiam citra conventionem & obligationem pignoris, qua ipse ille debitor in solutione cessans, pignori capiebatur. Quam *pignoriscapionem* Græcis Romanisque pariter fuisse receptam in rebus soli & mobilibus, propter debitum quod solvere reus tardaret, injecta manu capiendis, diximus supra capite de pignoribus & hypothecis. Hæc igitur pignoris capio locum etiam habuit æque in corporibus & personis ipsis debitorum, atq; in eorum bonis apud eas gentes, quæ permiserunt ἐπὶ τοῖς σώμασι δανείζειν. De quo corporum ἐνεχυρασμοῦ magis proprie putem intellexisse legem Ægyptiam & Atticam, quæ ἀγώγιμα σώματα γίνεσθαι ob æs alienum vetuit, quam de illo altero modo, quo ex pacti conventione in pignus se ultro ponebat suo creditori debitor. Sed auctores hæc non distinguunt, cum utrumque forte scirent, ex æquo aut prohibitum apud quasdam gentes, aut concessum. Ideo indifferenter scribunt vetuisse Solonem post Ægyptios ἐπὶ τοῖς σώμασι δανείζειν, & τὰ ἀγώγιμα ὑπάρχειν σώματα. Hoc ad pignoriscapionem, & ἐνεχυρασμὸν corporum magis referri debet, illud ad nexum & obligationem corporum titulo pignoris. Quæ, ut

dixi, auctores miscent, quia utrumque fere ibi usurpatum, ubi alterum. Diodorus: Μέμψαιτο δέ τις οὐκ ἀλόγως τοῖς πλείστοις τῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι νομοθετῶν, οἵτινες ὅπλα μὲν καὶ ἄροτρον, καὶ ἄλλα τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐκώλυσαν ἐνέχυρα λαμβάνεσθαι πρὸς δάνειον, τοὺς δὲ τούτους χρησομένους συνεχώρησαν εἶναι ἀγωγίμους. Non fiunt homines ἀγώγιμοι, nisi cum per vim pignoris vice ex causa judicati capiuntur, & arbitratu capientis, quocunque his uti modo voluerit, sive vendituru peregre, sive apud se in servitute retenturus, abducuntur. Ἐνέχυρα quoque λαμβάνεσθαι dicuntur in pignoricapione, ut auferantur per vim à domino, ex quo capiuntur, ut diximus in capite de pignoribus. Constantinus leg. I Cod. Theod. de pignoribus: *Intercessores à rectoribus provinciarum dati ad exigenda debita, ea qua civiliter poscuntur, non servos aratores, aut boves aratorios pignoris causa de possessionibus abstrahant, ex quo tributorum illatio retardatur.* Hæc ablatio servorum, aut boum ex agris, τὸν ἐνεχυρασμὸν respicit, hoc est, *pignoricapionem*, non pignoris conventionalis obligationem, ut & in lege Honorii VIII Cod. Quæ res pignori: *Pignorum gratia aliquid quod ad culturam agri pertinet auferri non convenit.* Ἐνεχυρασθῆναι, pignori capi. Vide & Authenticam, quæ ibi sequitur. Ita ergo τὰ ἄροτρα ἐνέχυρα λαμβάνεσθαι, & ἀνθρώπους ἀγωγίμους εἶναι, conjunxit Diodorus, quia paria sunt, capi hominem pignoris causa, quod est ἀγώγιμον γίνεσθαι, & rem mobilem similiter pignoris titulo auferri. In pignore conventionali, sive homo pigneretur ex pacto, sive res mobilis, nec ille fit proprie ἀγώγιμος, nec ista aufertur, sed hunc & illum sponte ex conventione creditor accipit apud se mansura donec sibi debitum persolvatur. Explicandum igitur quid sit proprie ἀγώγιμον fieri. Nam ex hujus vocis expositione pendet rerum ipsarum dilucida distinctio, quas tenebris involverunt viri docti non minoribus, quam quibus obruuntur Cimmerii. Inde enim consta-

constabit, quam falso crediderint etiam post legem Solonis, homines Athenis ἀγωγίμους ob æs alienum fieri solitos. Quid sit discriminis inter ἄγειν & ἀπάγειν jure Attico, maxime patet ex Oratione Demosthenis contra Aristocratem. Iste Aristocrates decretum scripserat, si quis occidisset Charidemum, εὐθὺς ἀγώγιμον ἐκ τῶν συμμάχων εἶναι, vel ἐκ τῆς συμμαχίδος. Quæ verba ἀγώγιμον εἶναι auctor argumenti in illam orationem, interpretatur, ἀκτέον εἰς τὸ κολασθῆναι, *ducendum ad pœnam.* Sed melius ipse Demosthenes exponit de eo qui capi potest à quocunque indemnatus, ut quod illi libuerit à quo captus fuerit, patiatur: Ἀγώγιμον δ᾽ εὐθὺς ἐποίησεν, καὶ παραβὰς τὸ διωρισμένον ἐκ τοῦ νόμου δικαστήριον, ἄκριτον τοῖς ἐγκαλοῦσιν παρέδωκεν ὅ, τι ἂν βούλωνται, χρῆσθαι. *Ducendum eum statim constituit, & supergressus definitum à lege judicium, indemnatum accusatoribus tradidit, quocunque modo ipsis liberet, tractandum.* Quod explicat statim: καὶ λαβοῦσιν ἐκείνοις ἐξέσται στρεβλοῦν, αἰκίζεσθαι, χρήματα πράξασθαι. His nempe qui prehenderint ἀγώγιμον, licere eum torquere, male mulcare, pecunias exigere, & quodcunque denique ei mali voluerint, indicta causa facere posse, atque etiam vel occidere, ut paulo post diserte dixit idem Orator, καὶ μὴν ἔν γε τῷ ποιεῖν ἀγώγιμον πάνθ᾽ ὅσα ἀπείρηκεν ὁ νόμος δέδωκας, χρήματα πράξασθαι, ζῶντα λυμαίνεσθαι, κακοῦν, ἔχοντα αὐτὸν ἀποκτιννύναι. Ut ostendat Rhetor, quam injusta sit illa rogatio Aristocratis, & quantum legibus contraria de eo ἀγωγίμῳ faciendo, qui Charidemum interfecerit, legum Atticarum de cæde & homicidis cum hoc psephismate Aristocrateo comparationem instituit, quo melius hujus injusticia & iniquitas elucescat. Inter eas leges, prima hæc lex de homicidio fuit: Δικάζειν δὲ τὴν βουλὴν, τὴν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ, φόνου καὶ τραύματος ἐκ προνοίας, καὶ πυρκαϊᾶς, καὶ φαρμάκων, ἐάν τις ἀποκτείνῃ δούς. Draco Areopagitarum cognitionem esse vult, de cæde, ac vulnere data opera

 facto,

facto, de incendio, ac veneno. Qua lege ille cognitionem de his criminibus non aliis, quam Areopagitis tribuit. Priusquam judicium reddatur, & aliquis hujus criminis convictus damnetur, *criminum* hæc esse nomina dicit: post convictionem, & damnationem, *delicta* appellari. Tum αἰτίαι sunt, post ἀδικήματα. Nondum hac lege sancitum est, quid pati debeat cædis convictus ac damnatus, sed judicium penes Areopagum esse adversus horum criminum reos, decernit. In rogatione Aristocratis, qui Charidemum occiderit, protinus jubetur esse ἀγώγιμος, & quidem ex omni sociorum regione. Qui de cæde causam dicit, ab Areopagitis judicari voluit lex Draconis. In hoc vero psephismate, sine judicio, causa indicta à privato quolibet rapi, & quo placuerit ei modo puniri sancitur, qui occiderit Charidemum. Sequebatur post suprascriptam de homicidis alia lex, priori subjuncta, qua cavebatur, ne convictos quidem & judicatos homicidii reos licere, vel in territorio jurisdictionis Atticæ, eo modo tractari à quolibet, quo Aristocratis rogatio volebat eum qui Charidemum occidisset, in omnibus sociorum provinciis. Nam qui fit ἀγώγιμος, licet unicuique eum vexare, raptare, domum per vim ducere, & pecunias ab eo exigere, denique vel interficere. Quæ omnia fieri probibet hac lege Draco in eum qui cædis fuerit absens condemnatus, etiam si deprehendatur in Attici soli ditione. Καί τοι ταῦτα ἀπείρηκεν ἄντικρυς καὶ σαφῶς ὁ κάτωθεν νόμος, μηδὲ τοὺς ἑαλωκότας, καὶ δεδογμένους ἀνδροφόνους ἐξεῖναι ποιεῖν. Quo sensu dicatur hic ὁ κάτωθεν νόμος, veteres Critici disputarunt, sed frustra & inaniter, quantum judico. Nulla enim ex omnibus quas attulerunt, expositionibus vera est. Didymum ἡλικίαν intelligi volebat, quia curiarum Athenis aliæ τὰ ἄνω δικαστήρια dicebantur, aliæ τὰ κάτω. Verum de lege hic sermo est, non de curia, vel foro. Alii hoc referebant ad formam scripturæ, qua Axes, vel κύρβεις erant

scripti,

ſcripti, quod vocabant βουστροφηδὸν, quia à ſiniſtra ad dexteram cum perſcripti eſſent, mox ſcriptura à dextra ad ſiniſtram revertebatur, ut in verſuris ſulcorum. Cæterum quid hoc ad νόμον κάτωθεν? Nam quæ verſus ad hunc modum peragit ſcriptura, alternis ad dextrorſum ſiniſtrorſumque, non magis ſuperior inferiorque dici queat, quam quæ alio modo & communi exaratur. Tertia eſt opinio, quod Axes & κύρβεις, cum olim eſſent in arce & loco urbis altiſſimo, poſtea in forum & curiam inferiora urbis loca fuere tranſlati. Has leges in Axibus non fuiſſe ſcriptas, paulo poſt docebimus. Axes enim legum Solonis fueri proprii, non Draconis. At has leges de quibus hic agimus de cæde latas, Draconis fuiſſe, ipſe Demoſthenes infra dicit. Ponamus tamen, & Axes ad leges Draconis pertinuiſſe, ſi ea vera ſententia, quæcunque inciſæ in Axonibus erant leges, τῷ κάτωθεν νόμων nomine æque potuerunt deſignari, nec ulla magis quam altera eam appellationem merita eſt. Cur igitur Demoſthenes præcedentem legem, quam allegavit de homicidiorum reis ad Areopagitas remittendis, non hoc inſignivit nomine, ſed hanc tantum ſequentem? Aut cur hanc ſequentem ſic appellare ei libuit, cum ea quæ præceſſit, non minus hac appellatione fuerit digna? Mirari libet ineptias & ἀλογίας veterum Grammaticorum, qui quod obvium erat, non potuerunt videre. In Axibus, vel in pilis lapideis ordine erant ſcriptæ leges in ſingulis lateribus. Priores in ſuperiore parte cujuſque lateris ſcriptæ habebantur. Sequentes ſubjiciebantur, uſque ad infimam lateris pilæ vel ϛήλης partem. Lex de homicidis ſi in pila fuit inciſa, in ſummo, ut primo loco, fuerit poſita. Lex ſecunda de homicidis confeſſis & judicatis non vexandis nec torquendis, ſi deprehenderentur in Attico ſolo, ſed recta ad judicem ducendis, infra illam ſcripta videtur. Hæc eſt igitur, quam τὸν κάτωθεν νόμον appellat Demoſthenes, quia ſerie & or-

dine inferior erat in Axis vel pilæ ſcriptura locatus, quam ille prior, qui etiam ſuperior. Ab eo ſcribendi in columnis, cippis, & axibus more, etiam in voluminibus & codicibus, ea quæ ante ſcripta ſunt, *ſupra* eſſe ſcripta dixere, & quæ poſtea, *infra*. Τὰ ἄνω γεγραμμένα, τὰ κάτω. Quem κάτωθεν νόμον dixit Demoſthenes, ſtatim appellat νόμον τὸν μετὰ ταῦτα his verbis: Λέγε δ' αὐτοῖς νόμον τὸν μετὰ ταῦτα. Idem eſt quod ὁ νόμος κάτωθεν. Nam ille prior νόμος fuit ὁ ἄνωθεν. Quem & πρότερον νόμον paulo poſt nuncupat, quia priore loco nimirum ſcriptus, & in ſuperiore pilæ vel libri parte: Πῶς τοῦτο δηλοῖ; ἐν τε τῷ προτέρῳ νόμῳ, καὶ ἐν τούτῳ. In priore lege, & in hac, inferiore ſcilicet, & ſecunda. Nunc videamus verba ipſa hujus ſecundæ, vel poſterioris, ſive inferioris legis, τοῦ κάτωθεν νόμου, quæ ſic habent: Τοὺς δ' ἀνδροφόνους ἐξεῖναι ἀποκτείνειν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ, καὶ ἀπάγειν. ὡς ἐν τῷ ἄξονι ἀγορεύει, λυμαίνεσθαι δὲ μὴ, μηδ' ἀποινᾶν, ἢ διπλοῦν ὀφείλειν ὅσον ἂν καταβλάψῃ. Vir doctiſſimus ad leges Atticas ea ſic vertit: *Homicidas morte multanto in patria occiſi terra, & abducunto, ut in lege cautum eſt. In eos ne ſæviunto, neve pecuniam exigunto.* Nihil magis fingi potuit contra mentem Athenienſis Rhetoris, qui jam in ſuperioribus oſtendit, qui ſenſus eſſet hujus legis, quam recitari ſibi juſſit. Nimirum etiam confeſſum & convictum homicidam non poſſe à quoquam fieri ἀγώγιμον etiam ſi deprehendatur intra fines Attici ſoli. Etenim hæc lex ſanxit, ἀπάγεσθαι quidem poſſe ab illo qui eum deprehenderit intra terminos Atticæ regionis, dum ne male eum tractaret, aut pecuniam ab eo exigeret. Quod ſi faceret, duplum inferre ipſe deberet. Hæc autem verba, λυμαίνεσθαι δὲ μὴ, μηδ' ἀποινᾶν, quibus lex vetat eum homicidam vexari, & pecunia à privato multari, clare ex ſententia Demoſthenis indicant, per eam legem non poſſe fieri ἀγώγιμον, licet ἀπαγώγιμον γίνεσθαι concedat. Nam in illis quæ proxime præcedunt, dum interpretatur, quid ſit ἀγώγιμον

εἶναι,

εἶναι, hæc omnia ſub eo nomine comprehendi dixit, quæ in ἀγώγιμον factum fieri liceat, ab eo qui illum prehenderit: nempe στρεβλοῦν, αἰκίσασθαι. χρήματα πράξασθαι. *Torquere, verberare, pecunia multare.* Diſerte hæc omnia lex fieri prohibet in homicidii cõvictum, quem tamen ἀπάγειν jus faſque eſſet. At ſi ἄγειν liceret, hoc eſt, ſi ἀγώγιμος jure eſſet, talia in eum competerent, nempe λυμαίνεσθαι, & ἀποινᾶν. Mirari vero ſubit, quomodo viri doctrina & judicio inſignes perſuadere ſibi potuerint in hac lege exponenda, quem cædis reum non licuerit vexare & verberare, dum captus ducitur ad judicem, hoc eſt, ἀπάγει), eumdem licuiſſe interficere. Sed ſupra omnem admirationis cauſam eſt, quomodo qui cæſus jam dicatur, prohibeatur idem violari ullo verbo, aut facto, & duci tamen permittatur. Quid enim hæc aliud ſibi volunt? Τοὺς δ' ἀνδροφόνους ἐξεῖναι ἀποκτείνειν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ, καὶ ἀπάγειν ὡς ἐν τῷ ἄξονι ἀγορεύει, λυμαίνεσθαι δὲ μὴ, μηδ' ἀποινᾶν. *Homicidas*, ut vertit vir clariſſimus, *morte multanto in patria occiſi terra, & abducunto, ut lege cautum eſt. In eos ne ſæviunto.* Jubet abduci, qui jam morte multatus ſit, vetatque in eum ſævire, nec ab eodem pecuniam exigi vult. Bonum habere ſtomachum oportuit, qui hæc potuit concoquere. Legantur quæ præcedunt, quæ ſequuntur in Demoſthene, nihil aliud eum velle tota oratione apparebit, quam lege illa ſancitum eſſe, quem homicidii reum in Attica provincia liceret ἀπάγειν, non licuiſſe violare dicto factove, nedum fas fuerit morte multare. Tota illa oratoris ratio, comparatio, argumentum peribit ipſi; & contra eum faciet ſi ἀπαγώγιμον fas fuit privato interficere. Quin & omnis illa differentia, quam inter ἀγώγιμον & ἀπαγώγιμον, inter τὸ ἄγειν & τὸ ἀπάγειν, tanto ſtudio ſtatuere conatur, eadem opera evaneſcet; ſi, quem ἀπάγειν, quis jure potuit, potuit etiam morte afficere. Nihil enim plus poteſt etiam ſi immaniſſime ſæviat, qui

ἀγώγιμον lege factum ceperit, & abduxerit, quam letho eum dare. Saltem ubi duxit, letho afficit. At hic, ut verba legis sonant, ubi mortem ei intulit, tum demum *ἀπάγειν* eumdem illi permittitur. Quæ nullus possum capere. Nec etiam video, quæ ratio virum doctissimum moverit, ut *ἐν τῇ ἡμεδαπῇ* redderet, *in patria occisi terra*. An hoc *ἡμεδαπὸν* putavit significare? Simplicissime potuit, nec aliter sane debuit, *in nostra regione*. Hoc est, in Attica. Nam legislator illam *ἡμεδαπὴν* appellavit. Et hæc quoque inter se opponit Orator. Rogatione Aristocratis *ἀγώγιμος* fieri sancitur, qui Charidemum interfecerit, ex quacunque sociorum regione, *ἐκ πάσης συμμαχίδος*. At lege illa Draconis præter quam in Atticæ territorii ditione, non licuit homicidam confessum *ἀπάγειν*. Etenim si ad socios confugisset, non poterat ibi capi, nec inde retrahi ad supplicium. A solo quidem ejus quem occidisset patrio ac natali arceri cædis reum leges decernebant. Ideo aufugere inde modo debebat & exulare. Cæterum omnes aliæ regiones ei liberæ patebant ac tutæ, nec fas eum inde ad pœnam abripi. Quod in sequentibus expresse docet Orator, & rationes adfert, quare ita legibus ac moribus constitutum sit. Et hac in parte rogationis Aristocrateæ manifestam iniquitatem probare contendit, quod cum leges de cæde non darent *ἀπαγωγὴν* cuiquam in cædis confessæ reos, convictosve, nisi in Attico territorio, ipse lege ea quam rogabat, non solum *ἀπαγωγὴν* concederet in eum qui interfecisset Charidemum, sed etiam *ἀγώγιμον* eumdem constitueret, nec solum in Attica regione, sed undequaque, *πανταχόθεν*, *καὶ ἐκ πάσης συμμαχίδος*, ex omnibus sociorum provinciis. *Τῶν νόμων*, inquit, *οὐδὲ τοὺς ἑαλωκότας διδόντων ἀπάγειν πλὴν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ, σὺ γράφεις ἄνευ κρίσεως τινὰ ἀγώγιμον ἐκ τῆς συμμαχίδος πάσης; καὶ οὐδὲ ἐν τῇ ἡμεδαπῇ ἄγειν κελευόντων τῶν νόμων, σὺ δίδως πανταχόθεν ἄγειν;* Et cum leges ne

cædis

cædis quidem manifestæ reos & condemnatos abducere concedant nisi in nostri territorii jurisdictione, tu legem fers, qua indicta causa agi & abripi aliquis possit ex omni sociorum regione. Et cum ne in nostra quidem leges jubeant, tu das ex omni loco duci per vim posse? Jam ex his omnibus, quæ diximus, constat, verba illa in suprascripta lege non posse consistere, Τοὺς δ' ἀνδροφόνους ἐξεῖναι ἀποκτείνειν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ, καὶ ἀπάγειν. Saltem dixisset, ἐξεῖναι ἀπάγειν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ, καὶ ἀποκτείνειν. Vel, ἀπάγειν, ἢ ἀποκτείνειν. Sic in lege de furtis, furem diurnum permittit prendi & abduci ad undecim viros, si supra quinquaginta drachmas furatus fuerit. Nocturnum vero qui quodlibet surripuerit, licere vult interfici, aut in persequendo vulnerari, atque ita abduci, si velit. Ergo licentiam dat omnino ejus occidendi: Εἰ δέ τις νύκτωρ ὁτιοῦν κλέπτοι, τοῦτον ἐξεῖναι καὶ ἀποκτεῖναι, καὶ τρῶσαι διώκοντα, καὶ ἀπαγαγεῖν τοῖς ἕνδεκα, εἰ βούλοιτο. In arbitrio relinquit ejus, qui furem nocturnum deprehenderit, aut occidere si statim possit, aut dum eum persequitur vulnerare, atque ita captum ad undecim viros ducere, εἰ βούλοιτο. Ergo si occidere mallet, quam abducere, poterat. At hic aliud est. Et ne illa quidem lectio, ἀποκτείνειν ἢ ἀπάγειν, subsisteret. Nam plane lege ista vetitum est homicidam condemnatum violari ullo modo à privatis, sed duci tantummodo. Facessere omnino debent eæ voces, quæ sensum legis turbant, totaque lex sic in integrum restituenda, non additione, sed demptione: Τοὺς δ' ἀνδροφόνους ἐξεῖναι ἐν τῇ ἡμεδαπῇ ἀπάγειν, λυμαίνεσθαι δὲ μὴ, μηδ' ἀποινᾶν. Prorsus sum certus verbum illud, ἀποκτείνειν hic in ipso legis contextu, & infra in ipsius Demosthenis oratione, insertum esse ab aliquo sciolo, qui putaret, id omnino desiderari, inductus his verbis Oratoris: Ἐν μὲν γὰρ ἐκείνῳ γράψας, ἐάν τις ἀποκτείνῃ, τὴν βουλὴν δικάζειν εἶπεν, ἐν δὲ τούτῳ τὸν ἀνδροφόνον προσειπὼν, ἃ χρὴ πάσχειν εἴρηκεν. *Nam cum scripsisset in illa lege,* si quis cædem fecerit,

sena-

senatum cognoscere de eo dixit, in hac vero cum homicidam appellaverit, quid pati debeat, indicavit. Sequitur protinus: Οὗ μὲν γὰρ ἦν ἡ αἰτία τὸ πρᾶγμα, τὴν κρίσιν εἴρηκεν. Οὗ δ' ὁ ἁλοὺς ἔνοχος τῷ προσρήματι τούτῳ καθέστηκε, τὴν τιμωρίαν ἔγραψε. *Vbi enim res in crimine & accusatione versabatur, judicium nominavit. Vbi vero reus & appellationi homicidæ obnoxius judicio est redditus, pœnam scripsit.* Ab his vocibus & quid pati debeat reus damnatus, & de pœna ejus in hac lege constituta, permotus ille quisquis est, putavit inserendum legi verbum ἀποκτείνειν. Et hanc intelligi debere τιμωρίαν, quæ in homicidam hac lege constituatur, & illud ὃ χρὴ πάσχειν, qui hominem occiderit. Cum autem pœna illa mortis fuerit, ideo ἀποκτείνειν infulsit. In quo eum dupliciter ratio fugit. Nam de legitimo capitis supplicio, quod ex judicio cuiquam & sententia judicum irrogatur damnatis, nusquam leges nec auctores ἀποκτείνειν solent dicere, sed θανάτῳ ζημιῶσαι, *morte multare, plectere, punire*, non vero *interficere.* Demosthenes ibidem: Οἱ Θεσμοθέται τοὺς ἐπὶ φόνῳ φεύγοντας κύριοι θανάτῳ ζημιῶσαί εἰσι. Præterea in verbo ἀπάγειν continetur ea τιμωρία, quam dicit Demosthenes secunda illa lege præscribi. Ἀπάγειν enim est ad *supplicium ducere*, aut in carcerem, aut ad judicem, qui damnatum vel confessum ad mortem duci jubeat. Demosthenes eodem loco: Καὶ τὸν ἐκ τῆς ἐκκλησίας πέρυσι πάντες ἑωρᾶτε ὑπ' ἐκείνων ἀπαχθέντα. Id est, *ad supplicium ductum.* Ita Latini *duci* simpliciter accipiunt. Quintilianus declam. CCLXX: *Dum eum duci jussit magistratus.* Id est, ἀπάγεσθαι. Nimirum, *ad supplicium.* Suetonius in Caligula: *Et custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans tantummodo intra porticum mediam, à calvo ad calvum duci imperavit.* Hoc est, ἀπαχθῆναι, ad mortem duci, atque interfici. Et recte Græci eo loco vertunt, σφαγῆναι· ἀπὸ τοῦ φαλακροῦ μέχρι τοῦ φαλακροῦ πάντας σφαγῆναι.

Melius

Melius ac scite magis ex Græcorum antiquorum more dixissent ἀπαχθῆναι. Seneca lib. 1 de Ira: *Is cum iratus duci jussisset eum qui ex commeatu sine commilitone redierat, quasi interfecisset, quem non exhibebat, roganti tempus aliquod ad conquirendum non dedit.* In sequentibus bis, aut ter eo verbo absolute utitur de eo, qui ad supplicium ducitur. Curtius: *Nos jube duci, ut quod ex tua morte petieramus, ex nostra consequamur.* At in hac lege, quæ jubet repertum intra fines homicidam ἀπάγεσθαι, non intellexit letho dandum, sed ad magistratus ducendum, aut in carcerem, ut per eos ad supplicium porro duceretur. Nemini enim privato licuit confessum reum, aut jam condemnatum interficere, sed ad magistratum erat ducendus, qui de eo supplicium sumi juberet. Suidas: Ἀπήγοντο δὲ οἱ κακοῦργοι πρὸς τοὺς ἕνδεκα. Cædis rei ἀπήγοντο πρὸς Θεσμοθέτας. Nam si confessi essent rei, sine judicio capite puniebantur. Si condemnati essent, quos ἑαλωκότας τῇ ψήφῳ hic vocat Demosthenes, ubi quis eos in fuga deprehendisset intra fines Atticos, retrahere poterat, & ad judices ducere, ἀπάγειν, dum ne quid in eos violentiæ committeret. Et hæc est τιμωρία, quam à lege designatam dicit Orator. Nam ubi ad judicem erant deducti, jubebat eos ἀπάγεσθαι τὸν ἐπὶ θανάτου. Verba Rhetoris: Οὗ δὲ ὁ ἁλοὺς ἔνοχος τῷ προσρήματι τούτῳ καθέστηκε, τὴν τιμωρίαν ἔγραψε. περὶ μὲν δὴ τῶν ἑαλωκότων ἂν λέγοι. λέγει δέ τι; ἐξεῖναι ἀποκτείνειν, καὶ ἀπάγειν. ἆρ᾽ ὡς αὑτὸν, ἢ ὡς ἂν βούληταί τις; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. ἀλλὰ πῶς; ὡς ἐν τῷ ἄξονι εἴρηται, φησί. Τοῦτο δ᾽ ἐστὶ τί; ὃ πάντες ἐπίστασθ᾽ ὑμεῖς. Quibus ex verbis liquidius luce est, expungi eas voces debere, ἀποκτείνειν καὶ, & legendum: Λέγει δέ τι; ἐξεῖναι ἀπάγειν; ἆρ᾽ ὡς αὑτὸν, ἢ ὡς ἂν βούληταί τις; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. *Vbi vero,* inquit, *cædis reus convictus, obnoxius huic homicidæ appellationi factus est, pœnam lex commemoravit. De his qui jam condemnati sunt, id omnino dicat. Quid igitur dicit? Licere eos abducere. An ad se ipsum*

se ipsum domum, & quomodo quis voluerit? Nihil minus. Quomodo ergo? Vt in Axe præscripsum est, ὡς ἐν ἄξονι εἴρηται. Sed quis ille ἄξων cujus hic lex meminit, in quo præscriptum erat quomodo abducendus esset reus à privato cui hæc potestas dabatur? Hæc lex Draconis non vult, ullo modo male tractari, aut verberari cædis confessæ reum, vel convictum condemnatumque, sed simpliciter ad undecim viros, si prehendatur, abduci. In illo verbo ἀπάγειν quærit Demosthenes, quid contineatur, aut quam vim habeat, & quid eo intelligatur. An, inquit, reum ad se ἀπάγειν domum ei qui illum prehenderit, permittit, aut quocunque alio voluerit? Nihil minus. Quomodo igitur? ὡς ἐν ἄξονι ἀγορεύει. Quod ipse interpretatur, ὡς ἐν τῷ ἄξονι εἴρηται, sicut in Axone dicitur. Ubi ille Axon, aut quis, aut quid in eo scriptum, quod declararet quemadmodum reus esset abducendus ad Undecimviros? Non enim de ipso Axone in quo hæc lex inscripta fuit potest accipi. Debuit quippe hoc ipso loco eadem lex indicare modum ἀπαγωγῆς. At remittit ad Axonem in quo id præscribatur. An Axon aliquis fuit in foro erectus & inscriptus, qui formulas actionum continebat, & modos quibus licebat reos ἀγωγίμους facere, aut ἀπάγειν? An hoc divinare est, & nulla uspiam apud Græcos hujus Axonis mentio occurrit? Præterea ἄξονες proprie appellati, id est, axes lignei versatiles in quibus leges Solonis erant scriptæ. Omnes enim auctores Græci ἄξονας Soloni dant. Harpocration: Ἄξονες· οἱ Σόλωνος νόμοι ξυλίνοις ἦσαν ἄξοσιν ἐγγεγραμμένοι. Δημοσθένης ἐν τῷ κατ' Ἀριστοκράτους· ὡς ἐν τῷ ἄξονι εἴρηται. Citat ut vides hunc locum Rhetoris, qui est in manibus, & de Solonis Axe eum interpretatur. Atqui lex quæ hic recitatur, non Solonis, sed Draconis fuit, ut ipse Demosthenes paulo post testatur, ubi legem aliam allegans ad cædes pertinentem, non illam solum, sed & cæteras ante allegatas φονικὰς, omnes Draconis esse docet.

Ὁ μὲν

ὁ μὲν νόμος ἐστὶν οὗτος Δράκοντος, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ οἱ ἄλλοι ὅσους ἐκ τῶν φονικῶν νόμων παρεγραψάμην. Ergo & hic qui præ manibus, Draconis est. In Areopago omnes istæ Draconis leges φονικαὶ servabantur. Nam ita eos citat: ἐκ τῶν φονικῶν νόμων τῶν ἐξ Ἀρείου πάγου. Leges porro Draconis non in Axibus ligneis, ut illæ Solonis, sed in pilis lapideis inscriptæ erant, ut superius ex eodem Rhetore probavimus in ea contra Euergum, quæ sic habet: Ταῦτα ἀκούσας ἐγὼ τῶν ἐξηγητῶν, καὶ τοὺς νόμους ἐπισκεψάμενος, τοὺς τοῦ Δράκοντος, ἐκ τῆς στήλης, ἐβουλευόμην μετὰ τῶν φίλων, ὅτι χρή με ποιεῖν. At nemo unquam ἄξονα, στήλην interpretatus est, cum στήλη columna sit, vel pila lapidea. Deinde omnes omnino auctores *Axones* legum Solonis proprios faciunt. Nam quod *Axes* Ammianus de Lycurgo Rhetoris usurpavit, mera est καταχρῆσις. Nunc quærendum, qui fieri possit, ut lex Draconis mentionem faciat Axonis Solonis, ejusque auctoritate utatur ad declarandam formulam, quam sequi debebant, quibus ipsa lex facultatem dabat τοῦ ἀπάγειν reum homicidii. Nam hoc sane in primis mihi mirum videtur, & ἀδιανόητον. Sed nec de alio Axone, nec tamen de eo ipso in quo lex hæc scripta, licet interpretari. Postremo nec dicit Orator, quid in illo fuerit ἄξονι, & quomodo reum abducendum præscripserit, λέγει δὲ, τί; *Quid illa lex Draconis dicit?* ἐξεῖναι ἀπάγειν, *licere abducere.* Ἆρ' ὡς αὐτὸν, ἢ ὡς ἂν βούληταί τις; *An ad se ipsum, aut quomodo quis voluerit?* Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. *Nihil minus.* Ἀλλὰ πῶς; *sed quomodo?* Ὡς ἐν τῷ ἄξονι εἴρηται, φησί. *Ut in Axone dictum est, ait.* Lex nempe dicit, ita debere reum ἀπάγειν, ut in Axone dictum est. In quo Axone? An Solonis? Non alii sane Axones. Atqui posterior hic Dracone legislator, & suas scripsit leges Dracone pridem è vivis sublato. Addit Demosthenes: Τοῦτο δ' ἐστὶ τί; *Hoc vero quid est?* Quod in Axone nimirum dictum est. Ὃ πάντες ἐπίστασθ' ὑμεῖς. *Quod vos omnes tenetis.* Explicat hoc deinde quid sit. Οἱ θεσμοθέται

θέται τοὺς ἐπὶ φόνῳ φεύγοντας κύριοι θανάτῳ ζημιῶσαί εἰσιν, καὶ τὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πέρυσι πάντες ἑωρᾶτε ὑπ' ἐκείνων ἀπαχθέντα. ὡς τούτους οὖν ἀπάγειν λέγει. *Thesmotheta*, inquit, *potestatem habent eos, qui ob cædes profugi sunt, morte multandi, & vidistis quemdam ex concione anno præterito omnes, quem duci illi jusserunt. Ad illos igitur jubet lex reum abduci.* Oportet igitur aliquis fuerit Axon in quo formulæ ἀπαγωγῆς continerentur. Cujus igitur erit ille Axon, aut à quo positus? Non certe à Dracone. Atqui hæc lex ejus. An à Solone, qui in Axibus scribendas omnes suas leges curavit? Atqui hæc lex Draconis. Quomodo hæc conciliabimus? Scite oportet omnes, eas leges φονικὰς citari à Demosthene non ex pilis lapideis, in quibus erant incisæ Draconis leges, quas alibi στήλας vocat, sed ex Areopago. Ita enim scribit cum leges illas allegat: Ἐκ τῶν φονικῶν νόμων, τῶν ἐξ Ἀρείου πάγου. Alibi in ea contra Euergum alias Draconis leges ex ipsa stela, sive pila citat: Καὶ τοὺς νόμους ἐπισκεψάμενος τοὺς Δράκοντος ἐκ τῆς στήλης. Quæ ratio hujus differentiæ? Hæc erit quam dicam. Ad leges Draconis de cæde, secundum quas judicabant Areopagitæ, multas actionum criminalium formulas addiderat Solon, quas & in Axonibus proscripserat, ut & cæteras quas tulerat leges. Habebant igitur Areopagitæ in archivis descriptas Draconis leges, ne ad lapiceas pilas quoties ex his judicandum erat recurrere necesse haberent. Ita autem servabant descriptas, ut etiam quæ à Solone in illis legibus innovata essent, aut mitigata, aut explicata in his continerentur. Cujus rei exemplum plane ἐναργὲς, & illustre hæc lex exhibet Draconis. Scripserat Draco: Τοὺς δ' ἀνδροφόνους ἐν τῇ ἡμεδαπῇ ἐξεῖναι ἀπάγειν. Quomodo illud ἀπάγειν sumendum esset ex Axone Solonis explicatum, & additum in ipsa lege ab Areopagitis, ὡς ἐν Ἄξονι ἠγόρευται, λυμαίνεσθαι δὲ μὴ, μηδ' ἀποινᾶν. Quia enim illud ἀπάγειν multi potuissent interpretari pro ἄγειν. Ideo ex Axone Solo-

Solonis, quo sensu esset accipiendum, adjicitur. Nam Solon de ἀπαγωγῇ in suis Axonibus multa dixerat, & quatenus ea utendum esset & quomodo, ut apparet ex oratione ejusdem Demosthenis contra Androtionem, cujus verba non hic producam, quia infra erunt adducenda, & explicanda. Quod igitur in lege Draconis scriptum erat licere ἀπάγειν cædis reos in Attico territorio deprehensos, id ex ea ἀπαγωγῆς ratione ac more, quem in suis Axonibus Solon admiserat, in aliis criminibus legem Draconis esse interpretandam, additum fuit in ipsa lege ab Areopagitis. Sic Edictum Ædilium de servis ad morem ac jus sæculi sui interpolavit per Tribonianum Justinianus, ut ante docebamus. Sic etiam Anianus Gaii institutiones reformavit ex ritu suæ ætatis. Ut in isto titulo de libertatibus servorum: *Nam Latini patronorum beneficio, id est, si iterum ab ipsis, aut testamento, aut in Ecclesia, aut ante consulem manumittantur, civium Romanorum privilegia consequuntur*. Idem in aliis præstitit, ut & Tribonianus magna licentia grassatus est in scriptis veterum Jurisconsultorum. Legisse autem Demosthenem ἠγόρευται, non ἀγορεύει, ex ejus interpretatione liquet, qua id exposuit, ὡς εἴρηται. Dicit itaque Orator, omnes scire, ac neminem ignorare, quid per illud verbum ἀπάγειν in lege Draconis significaretur, quia nimirum in Axone Solonis id explicatũ omnium oculis obvium & expositum patebat. Ὃ πάντες ἐπίστασθ' ὑμεῖς, ὡς ἐν ἄξονι ἠγόρευται. Cæterum quod ἀποκτείνειν, deinde ἀπάγειν reum cædis, verba ejusdem legis, ut vulgata sunt, permittunt, omnino ridiculum est, ut jam ostendimus. Adeo vero non licebat cædis reum occidere intra fines Atticæ, si modo abstineret iis rebus ac locis quibus eum abstinere leges sanciebant, ut simili pœna teneretur, qui hujusmodi reum interfecisset, aut causam mortis præbuisset, ac si quemlibet alium Atheniensem neci dedisset. Sic lex ea legenda

est apud Demosthenem in Aristocratea: Ἐὰν δέ τις τὸν ἀνδροφόνον κτείνῃ, ἢ αἴτιος ᾖ φόνου, ἀπεχόμενον ἀγορᾶς ἐφορείας, καὶ ἄθλων, καὶ ἱερῶν Ἀμφικτυονικῶν, ὥσπερ τὸν Ἀθηναῖον κτείναντα τοῖς αὐτοῖς ἐνέχεσθαι. Male disjunctim vulgo scribitur, ἀπεχόμενον ἀγορᾶς, ἐφορείας. Quasi ita intellexisset, ἀγορᾶς, καὶ ἐφορείας, ut & in sequentibus fecit, καὶ ἄθλων, καὶ ἱερῶν Ἀμφικτυονικῶν. Sed ipse Demosthenes egregie ea verba legis exposuit, & quomodo sint legenda docuit. Quod non animadvertisse doctissimum earum legum interpretē, miror. Ἐάν τις, inquit, ἀνδροφόνον κτείνῃ, ἀπεχόμενόν φησιν ἀγορᾶς ἐφορείας. Τί τοῦτο; λέγει τὸν ὁρίων τῆς χώρας. ἐνταῦθα γάρ ὥς γέ μοι δοκεῖ, τἀρχαῖα συνίεσαν οἱ πρόσχωροι παρά τε ἡμῶν, καὶ τῶν ἀστυγειτόνων, ὅθεν ὠνόμακεν ἀγορὰν ἐφορείαν. Sic totus ille locus scribendus ac distinguendus est. Ἀγορὰ ἐφορία est forum in collimitio. Mos erat quippe non solum in Græcia, sed etiam in Italia, in confinio multarum civitatum haberi forum rerum vænalium, quo conveniebant ex vicinis oppidis vicisque magna hominum frequentia, ad vendēdum & emendum. Festus: *Forum primo negotiationis locus, ut forum Flaminium, forum Iulium, ab eorū nominibus qui ea fora constituenda curarunt. Quod etiam locis privatis, & in vicis, & in agris fieri solet.* Hujusmodi fora in agris celebrata in confinio multorum pagorum, Græcis ἀγοραὶ ἐφορίαι dictæ. Nam ab ὅρος, quod est terminus, ut μεθόριος, ἐνόριος, ita & ἐφόριος, *terminalis*. Inde ἐφορία ἀγορὰ, *limitaneum forum*. Illud enim ἐφορία adjectivum est. Mirum ἐφορίας interpretamentum est apud Harpocrationem: Ἐφορία, ἡ ἐπὶ τῶν ὅρων γινομένη παραγγελία, ὡς Δημοσθένης διδάσκει ἐν τῷ κατ' Ἀριστοκράτους. Hic ipse locus est, quem in manibus habemus, in quo apparet, eum legisse divisim, ἀγορᾶς, ἐφορίας. Quod magnum est argumentum, quam oscitanter scripta auctorum veterum evolvere soliti sint illi λεξικογράφοι. Præterea cum παραγγελίαν interpretatur, non explicat, quid proprie

prie esset ἐφορία, vel ἐφορία ἀγορᾶς, sed quomodo arcerentur cædis rei ab illa ἀγορᾶς ἐφορίας, ostendit. Nam προαγόρευσις, denuntiatio est, quæ arcebat finibus Atticæ, hoc est, foris & conciliabulis, quæ in illis finibus haberi solebant, homicidii reos. Et προαγόρευσιν illam Rex faciebat Athenis, qui & in Areopago simul cum reliquis Areopagi senatoribus de cæde cognoscebat. Latini verbum προαγορεύειν *edicere* verterunt. Poëta in re tali:

Edico præsente Deo, præsentibus aris.

Sed hæc obiter. Nefas igitur erat homicidii reum intra fines deprehensum occidere dummodo abstineret sacris Amphictyonicis, certaminibus sacris, & foro limitaneo. Poterat tamen ἀπάγεσθαι à quolibet, qui eum intra fines deprehendisset, hoc est, ad magistratum duci, ut plecteretur. Hinc colligi vult Demosthenes quantum fuerit discrimen inter rogationem, quam ferebat Aristocrates, & leges Draconis de cæde. Hæ ne convictum quidem cædis reum, atque jam damnatum occidi volebant in Attica ditione, sed ἀπάγεσθαι tantum, idque sine ulla injuria, aut contumeliosa vexatione. Aristocrates vero rogatione sua, qui Charidemum occidisset ἀγώγιμον eum esse decernebat, ex quocunque loco ubi posset capi. Tum Orator explicat, quæ sit differentia inter ἄγειν & ἀπάγειν, his verbis: Ὡς τούτους οὖν ἀπάγειν λέγει. Διαφέρει δέ τι τοῦτο τοῦ ὡς αὐτὸν ἄγειν, ὅτι ὁ μὲν ἀπάγων, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὡς τοὺς θεσμοθέτας, τοὺς νόμους κυρίους ποιεῖ τοῦ δεδρακότος, ὁ δὲ ὡς αὐτὸν ἄγων, ἑαυτόν. ἔστι δ' ἐκείνων μὲν, ὡς ὁ νόμος τάττει, δοῦναι δίκην, οὕτω δὲ ὡς ὁ λαβὼν βούλεται. Cui in lege Solonis ἀπάγειν permittitur cædis reum, ad Thesmothetas eum ducit. Qui vero ἀγώγιμον aliquem facit, & ad se ἄγει, rapit. Qui ἀπάγει ad Thesmothetas, legibus potestatem dat de commissi reo quod voluerint, statuendi: qui ad se eum rapit, & ἄγει, se ipsum dominum & arbitrum, quid eo sit faciendum, constituit. Priore modo quò reus ἀπάγεται, secun-

dum legum ordinem, pœnas est daturus. Isto vero quo ἄγε), quo modo libuerit ei à quo captus est, punitur. Optime ex istis dilucescit, quid differant ἄγειν & ἀπάγειν, & quantum distet ἀγώγιμος, ab illo quem lege licet ἀπάγεσθαι. Hoc nisi præstruxissemus, nunquam recte explicari potuisset, quo sensu ἀγώγιμα debitorum σώματα fieri Græci permiserint, quos etiam postea sequuti sint Romani, ut in sequenti capite latius disseremus. Cum antea juxta communem omnium Græcorum legem liceret Athenis obæratos, qui solvendo non essent. ἀγωγίμους facere, postea lege Solonis id vetitum fuit, nec unquam deinceps id apud Athenienses licitum est, licet viri summi dissentiant, quos hac in re nihil vidisse facile probabimus. Pergamus enucleatius aperire, quid proprie esset ἀπάγεσθαι, & quot modis sumi apud Græcos in judiciis soleret, ut inde clarius liqueat, creditoribus in Atheniensium civitate post Solonis legem licuisse, suos debitores qui solvendo non essent, ἀπάγειν, non ἄγειν, aut ἀγωγίμους eos facere. Quinque ab antiquis criticis verba referuntur, quæ in actionibus partim privatis, partim judiciis publicis usitata fuere apud Græcos, petitoribus, aut accusatoribus adversus reos competentia. Ἀπάγειν, ἐφηγεῖσθαι, γράφεσθαι, δικάζεσθαι, ἐνδεικνύειν. At δικάζεσθαι quidem dicitur qui actionem intendit civilem. Qui in crimen subscribit, γράφεσθαι. Sed hæc duo satis nota sunt: reliqua tria minus. Qui reum convictum, vel condemnatum in eo loco deprehendebat, unde ad judicem trahi ac perduci fas erat, si id faceret, ἀπάγειν eum dicebatur. Latinis hoc, *obtorto collo trahere ad judicem.* Plautus in Pœnulo:

Sed quid ego dubito fugere hinc in malam crucem,
Priusquam obtorto collo ad prætorem trahor.

Priusquam ad Prætorem ἀπάγομαι, Idem in Rudente:

— Opta ocius,
Rapi te obtorto collo mavis an trahi.

Nempe

Nempe rapi ad judicem, vel in jus ἀπάγεσθαι, ut paulo post explicat:

Ego hunc scelestum in jus rapiam exulem.

Ἀπάξω πρὸς τοὺς ἕνδεκα. Inde nomen ἀπαγωγὴ, quam εἶδος δίκης esse Grammatici interpretantur, sed falluntur. ὠνόμασται δὲ, inquit Harpocration, ἀπὸ τοῦ ἀπάγειν. ἀπάγεσθαι δὲ ἐπὶ τῶν κακούργων. ἀπήγοντο δὲ πρὸς τοὺς ἕνδεκα. Non est nomen actionis, sive δίκης, sed jus est potius rapiendi aliquem in jus, privatis concessum apud Græcos in certis casibus & causis, vel criminibus. *Prensionem* Latini dicerent. Inde ἀπαγωγὰς Suidas exponit αἰχμαλωσίας, id est, *captiones*, sive *prehensiones*. Glossæ: *prendit*, ἀπάγει, συλλαμβάνει. Jure antiquo populi Romani Tribuniplebis prensionem habebant, id est, ἀπαγωγὴν, non vocationem. Poterant enim ipsi venire & prendi aliquem jubere, id est, ἀπάγειν, sed vocandi absentem jus non habebant. Jure illo prensionis hæc tria continebantur, *prendere, tenere, abducere*. Istud tertium *abducere* est proprie Græcorum ἀπάγειν. Quod ultimum est in prensione. Nec enim aliquis abducere alium in jus potest, nisi prendendi & capiendi habeat potestatem. Ita & privati apud Græcos in quibus criminibus reum ἀπάγειν eis licebat, vel quod idem est ἀπαγωγῇ χρῆσθαι, *abductione uti*, tria etiam hæc simul habuere, λαβεῖν, ἔχειν, & ἀπάγειν. Quod etiam illis datum fuit, quibus ἄγειν, vel ἀγώγιμον quempiam facere lege aliqua licuit. Demosthenes in Aristocratea, de his quibus ἀγώγιμον facere concessum erat: καὶ λαβοῦσιν ἐκεῖνον ἕξεσται στρεβλοῦν, αἰκίσασθαι, χρήματα πράξασθαι. Hæc est prensio. Item paulo post: καὶ μὴν ἔν γε τῷ ποιεῖν ἀγώγιμον, πάνθ' ὅσα ἀπείρηκεν ὁ νόμος, δέδωκας, χρήματα πράξασθαι, ζῶντα λυμαίνεσθαι, κακοῦν, ἔχοντα ἀποκτιννῦσαι. *Tenentem occidere*. Usque adhuc & prendere ac tenere, utrique ex æquo permissum, ut & tertium, abducere, ἀπάγειν, tam ei qui ἀγώγιμον ducebat, quam qui tantũ jus τοῦ ἀπάγειν

habebat. Sed in eo postea discrimen, quod ἄγειν τὸ ἀγώγιμον, & in vincula apud se conjicere, & multare pecunia, & quocunque modo male tractare, atque etiam neci dare licitum fuit. Ei vero qui τοῦ ἀπάγειν potestatem habuit, nihil horum facere fas erat, sed quem abduxerat judicio sistere, ac judicibus intactũ & inviolatum exhibere debebat. Hesychius: Ἀπαγωγὴ, ἡ τῶν κακούργων πρὸς τοὺς ἐν δικαστηρίῳ παράδοσις. Ubi melius legatur fortasse, πρὸς τοὺς ἕνδεκα παράδοσις, ut apud Harpocrationem & Suidam habetur. Nam οἱ ἕνδεκα cognitionem habuere hujusmodi criminum in quibus privato ἀπαγωγὴ competebat. Si quis parentum male tractationis convictus esset, aut infrequentis militiæ, aut si quis ea loca ingressus esset, quæ condemnato ex lege nefas esset ingredi, in eos ἀπαγωγὴ ad undecimviros capitales cuilibet privato permittebatur. Lex à Demosthene allegata in Timocratea: Ἐάν τις ἀπαχθῇ, τῶν γονέων κακώσεως ἡλωκὼς, ἢ ἀστρατείας, ἢ προειρημένον αὐτῷ τῶν νομίμων εἴργεσθαι, εἰσιὼν ὅπη μὴ χρὴ, δησάντων αὐτὸν οἱ ἕνδεκα, καὶ εἰσαγόντων αὐτὸν εἰς τὴν Ἡλιαίαν. Nihil ea lege corruptius, in his verbis quæ emendavimus: ἢ προειρημένον αὐτῷ τῶν νομίμων εἴργεσθαι, εἰσιὼν ὅπη μὴ χρή. Quam causam fuisse puto cur in hac lege producenda ea omiserit sciens doctus legum Atticarum enarrator. Nam vulgo nullo sensu legitur, ἢ προειρημένων αὐτῷ τῶν νόμων εἴργεσθαι. Cædis rei qui arcebantur foro, sacris, mysteriisque, aliisque legitimis sollemnitatibus, τῶν νομίμων εἴργεσθαι dicebantur. Si contra vetitum fecisse essent deprehensi, poterant prehendi à quolibet, & abduci ad undecimviros rerum capitalium. Hoc est igitur quod lex dicit, ἢ προειρημένον αὐτῷ τῶν νομίμων εἴργεσθαι, εἰσιὼν ὅπη μὴ χρή. *Et ingressus quo minime oportet, cum ipsi prædictum fuerit ut abstineret locis quæ lex vetat.* Notus est Græcismus, προειρημένον αὐτῷ, *cum prædictum ipsi esset*, ut ἐξὸν αὐτῷ, *cum ipsi liceret.* Male porro eam legem ita Latine interpre-

terpretatur vir ille, quem dixi, doctissimus: *Si quis damnatus male parentum tractationis, ea deprehendatur ingredi loca, quibus arcetur.* Εἴ τις ἀπαχθῇ, non est, *si quis damnatus*, sed, *si quis prensus & abductus sit*, nempe ad undecimviros, *ex his qui convicti sunt maletractationis parentum.* Sciendum autem est, nonnisi in criminibus fere capitalibus & judiciis publicis, ἀπαγωγὴν datam in reos fuisse privatis. In furibus nocturnis licita fuit, quos etiam licebat occidere, aut inter persequendum vulnerare, & ita abducere ad undecimviros, si quis vellet. In furibus diurnis, ita permissa est ἀπαγωγή, si furtum excederet quinquaginta drachmas. Eos vero occidere non licuit, sed ἀπαγωγὴ tantum in his permissa, cum in nocturnis, utrum quis vellet, liberũ esset, aut illos occidere, aut ἀπάγειν. Convicto autem ejus furti in quo ἀπαγωγὴ locum habebat, non licebat furi satisdatione ob solutionem rei furtivæ, pœnam mortis evitare, quam lex irrogabat. Demosthenes in Timocratea: Τῷ δ' ἁλόντι ὧν αἱ ἀπαγωγαί εἰσιν, οὐκ ἐγγυητὰς καταστήσαντι ἐξεῖναι εἶναι τῶν κλεμμάτων, ἀλλὰ θάνατον τὴν ζημίαν. Interpres vertit: *Convicto eorum facinorum, propter quæ in vincula abripi liceat.* Immo convicto eorum furtorum. Nam de furtis tantum sermo est. Præterea, ὧν αἱ ἀπαγωγαί εἰσιν, non debet reddi, *propter quæ in vincula abripi liceat.* Non enim in vincula licebat privatis reum conjicere, quem prehendendi jus habebat, & ad undecimviros abducendi. Male idem vir doctissimus, in scholiis Ulpiani, καθ' ὧν ἀπαγωγαί εἰσιν, reddit, *quorum sunt abductiones, quos licet abducere in carcerem.* Nam ἀπαγωγαὶ illæ, sive prensiones reorum, quos in jus abducere licebat privatis, παραδόσεις tantum fuere, quibus reus tradebatur in potestatem judicis. Judex vero ita prensos & abductos traditosque sibi ab adversario reos, in carcerem duci jubebat, vincirique donec exsolvissent, si pecuniæ tantum essent condemnati, aut si capitale

esset crimen, ad supplicium duci. In utroque verbum ἀπάγεσθαι usurpabatur, sed rarius ἀπαγωγὴν dici mos erat. Et de carcere quidem & vinculis frequentius hoc ipsum exprimere consueverant, εἰς δεσμωτήριον ἀπάγεσθαι. Alexis in Labete:

— Εἰς τὸ δεσμωτήριον
Εὐθὺς ἀπάγεσθαι τοῦτον.

De eo autem qui ad supplicium rapiebatur, ἀπάγεσθαι simpliciter dicebant, & Latine *duci*. Hesychius: Ἀπάγεσθαι, εἰς θάνατον ἕλκεσθαι. Quod notum supra fecimus aliquot auctorum testimoniis. Qui jus igitur habebat privatus reum ἀπάγειν, eum prendere & abducere tantum poterat, judicique tradere, non in vincula, vel carcerem ex propria auctoritate conjicere. Nec juvat quidquam quod ex loco quodam Demosthenis in Aristocratea lex quædam permittit homicidam in foro consistentem, aut in sacris, abducere in carcerem: Τὸν δ' ἀνδροφόνον περιιόντα ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ κατὰ τὴν ἀγορὰν, ἀπάγειν ἐξεῖναι εἰς τὸ δεσμωτήριον. Non enim ὁ ἀπάγων recta in vincula conjiciebat, & colonum carceris faciebat eum reum quem abducere licuerat, sed præfectis carceris tradebat, qui ex judicis auctoritate illum incarcerabant, aut undecimviris, qui jubebant in carcerem trudi. Ita interpretatur verbum ἄπαγε Ulpianus in ea contra Androtionem, ἔῤῥωσαι, καὶ σαυτοῦ πιστεύεις; ἄπαγε. Ἄπαγε δὲ, inquit, δηλονότι πρὸς τοὺς ἕνδεκα, ἢ τοὺς ἐπὶ τοῦ δεσμωτηρίου. Ubi οἱ ἐπὶ τοῦ δεσμωτηρίου, sunt præfecti, vel custodes carceris, qui tamen potestatem non habuere quempiam in vincula conjiciendi citra judicis auctoritatem. Ita accipiendum & apud Suidam in hac lege: Τοὺς ἀπάγοντας εἰς τὸ δεσμωτήριον τινας ἐπὶ δίκῃ κλοπῆς χιλίας διδόναι δραχμὰς τοὺς ἁλόντας. Ubi ἀπάγοντες εἰς δεσμωτήριον, sunt privati, qui reum in jus obtorto collo rapiunt, judici tradendum, aut carceris præpositis, ut in vincula conjiciatur. Sed corruptissima illa sunt apud Suidam, χιλίας διδόναι

δραχμὰς

δραχμὰς τοὺς ἁλόντας. Nam οἱ ἁλόντες sunt ipsi rei, qui criminis alicujus accusati, etiam convincuntur & condemnatitur. Suidas autem de his intelligit, qui hujusmodi reos in jus rapiunt vinciendos, cum οἱ ἁλόντες sint οἱ ληφθέντες, convicti, & damnati. Lege ergo: *χιλίας διδόναι δραχμὰς τοὺς μὴ ἁλίσκοντας, qui non tenerent.* Etenim qui quos abduxerant, tanquam reos, convincere nō poterant, mille drachmis multabantur. Si quis autem se nimis imbecillem viribus esse sentiret ad abducendum in jus, aut ad judicem, quem licebat ἀπάγειν, magistratui eum indicabat, qui prehendi per viatorem, aut lictorem juberet, & abduci. Hoc ἐφήγησις dicebatur. Domum quippe ubi lateret reus magistratui monstrabat, ut inde in carcerem educeretur. Pollux: *Ἐφηγεῖσθαι δέ ἐστιν, ὅταν τις δι' ἀσθένειαν ἀπάγειν οὐ θαῤῥῶν ἐπάγῃ τὸν ἄρχοντα ἐπ' οἰκίαν οὗ τις λαθὼν ἀποκρύπτεται.* Ita enim apud Pollucem scribendum, non ἀφηγεῖσθαι. *Monstrare est, quando aliquis propter virium infirmitatem, non ausus reum prehendere & abducere, induxerit magistratum in ædes ubi quis abducendus occultatur.* Res ipsa ἐφήγησις vocatur, quam δίκης ὄνομα æque inscite veteres Grammatici interpretantur, atque ἀπαγωγήν. Suidas: *Ἐφήγησις, δίκη ἐστὶ εἰσαγομένη ἐπὶ τοὺς ὑποδεξαμένους τὸν εἰργόμενον ὑπὸ τῶν νόμων ἐπιβαίνειν τῆς χώρας, οἷον φυγάδα, ἢ ἀνδροφόνον, ἢ ὅταν τῶν δημοσίων τι κατέχειν δοκῇ τις κρύφα. Demonstratio, actio est in eos intendenda, qui suscipiunt eum quem leges regionem ingredi vetant, ut exulem, & homicidam, vel quando quis ex pecunia publica aliquid clam retinuit.* Hoc multis explicat Demosthenes in Oratione contra Androtionem, ubi non unam ex legibus viam patere ostendit de facinorosis vindictam sumendi. Sapientem enim legislatorem Solonem, varios modos reorum accusandorum esse voluisse, quoniam in civitate non unius essent generis & genii omnes homines. Alios quippe reperiri δεινοὺς, id est, in dicendo

acres, & accusandis improbis idoneos: alios audaces & manu fortes, θρασεῖς: alios in utroque μετρίους. Si solis igitur qui mediocres habebāt facultates viresq;, de sceleratis pœnas expetere permisisset, videbat multos impunitos evasuros. Si rursus accusandi licentiā solis iis dedisset lege, qui confidentes essent & dicendi potentes, qui minus hac facultate valerent, non posse jus suum persequi contra improbos. Ut ergo quo quisque modo posset injurias suas vindicandi in judicio haberet copiam, non unam jure agendi viam singulis proposuit: δεῖν δ' ᾤετο μηδένα ἀποστερεῖσθαι τοῦ δίκης τυχεῖν ὡς ἕκαστος δύναται. πῶς οὖν ἔσται τοῦτο, ἐὰν πολλὰς ὁδοὺς δῷ διὰ τῶν νόμων ἐπὶ τοὺς ἠδικηκότας, οἷον τῆς κλοπῆς; Exempli gratia, inquit, in furto quod quis passus est, non unus omnibus modus propositus est furis in jus vocandi trahendique, & pœnas ex eo reposcendi. Quomodo hoc? Ἔρρωσαι, καὶ σαυτῷ πιστεύεις; ἄπαγε. ἐν χιλίαις δ' ὁ κίνδυνος. Ἀσθενέστερος εἶ; τοῖς ἄρχουσιν ἐφηγοῦ. τοῦτο ποιήσουσιν ἐκεῖνοι. Φοβῇ καὶ τοῦτο; γράφου. Καταμέμφῃ σαυτόν, καὶ πένης ὢν οὐκ ἂν ἔχοις χιλίας ἐκτῖσαι; δικάζου κλοπῆς πρὸς διαιτητήν, καὶ οὐ κινδυνεύσεις. *Vales viribus, & te ipso confidis? prende. mille drachmum periculum est. Imbecillior es? magistratibus furem monstra. illi prendi jubebunt. Hoc etiam metuis? In crimen subscribero. Si facere id pigeat, &, cum sis pauper, non potes. solvere mille drachmas, si reum non peragas, civilem furti actionem intende apud judices pedaneos, & multa periculum non incurres.* Hæc est παράφρασις eorum Demosthenis verborum. Hæc sunt quattuor agendi modi adversus fures, de quibus Suidas sic habet: Ἀπάγειν, ἐφηγεῖσθαι, γράφεσθαι, δικάζεσθαι, τούτων ἕκαστον ἐπὶ τοῦ ἑτέρου κατηγορίαν λέγεται, ἀλλ' ἐὰν πρὸς διαιτητὴν ἡ δικασία γένηται, καλεῖται δικάζεσθαι. Immo δικάζεσθαι proprie est actione civili agere, atque ut Latini loquebantur, ad *interdictum litigare*, & δίκη proprie actio civilis. Si quis civiliter apud διαιτητὴν furti

furti agere mallet, multæ mille drachmarum, quas solvebat, qui non teneret, non erat obnoxius. Si publico judicio apud undecimviros experiri vellet, aut ipsi furem licebat ἀπάγειν, hoc est, prendere ac magistratui tradere, aut indicare magistratui ubi lateret, ut prendi juberet. Quod si alterutrum facere nollet, accusare simpliciter poterat, & in crimen subscribere, sed periculum erat à multa mille drachmarum, si causa caderet. Tria igitur priora in criminalibus tantum locum habuere, ἀπάγειν, ἐφηγεῖσθαι, & γράφεσθαι. Idem jus erat & in impietatis, vel læsæ religionis crimine. Τῆς ἀσεβείας, inquit, κατὰ ταῦτα ἐστιν, ἀπάγειν, γράφεσθαι, δικάζεσθαι πρὸς Εὐμολπίδας, φράζειν πρὸς τὸν βασιλέα, περὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων τὸν αὐτὸν τρόπον σχεδόν. In omnibus his locis ἀπάγειν vertit interpres, *in carcerem abducere*, vel *conjicere*. Melius Ulpianus, ἀπάγειν, ἀπαγωγῇ χρῆσθαι interpretatur, & ἀπαγωγὴν esse, τὴν πρὸς τοὺς ἕνδεκα παράδοσιν. Quod ait Orator, si quis ἀπάγειν per se nolit, aut magistratui monstrare, qui ipse prendat, tertium testare, ut accuset, & dicam scribat. Hæc accusatio in his criminibus in quibus licita erat ἀπαγωγὴ, vocabatur proprie ἔνδειξις. Ut enim præsens reus, si prendi posset, abducebatur, aut monstrabatur magistratibus, qui per lictorem eum prenderēt, ita absens deferebatur & accusabatur. Quæ accusatio ἔνδειξις. Pollux lib. VIII, cap VI: Ἡ δὲ ἀπαγωγὴ, ὅταν τις ὃν ἐστιν ἐνδείξασθαι μὴ παρόντα, τοῦτον παρόντα ἐπ' αὐτοφώρῳ λαβὼν ἀπάγῃ. *Prensio vero, cum quis eum quem absentem licet deferre & accusare, hunc in re præsenti & flagranti delicto deprehensum, captumque abducit.* Si quis furem, aut alterius criminis reum in quo ἀπαγωγὴ competeret, ita abduxisset, vel accusasset, si causam non teneret, vel si non tulisset quintam suffragiorum partem, ἐν χιλίαις ὁ κίνδυνος, ut post Demosthenem ibi addit Pollux. Hinc ἐνδείκτης, *delator, accusator*. Et ἐνδεικνύναι deferre nomen alicujus, & accusare, præcipue in capitali

tali

tali crimine & publico judicio. Suidas in ἔνδειξις. Ἔπειτα τοῖς ἁλοῦσι τιμῶσιν οἱ δικασταὶ, τί χρὴ παθεῖν, ἢ ἀποτίσαι. *Deinde judices statuebant in convictos, quid eos pati, aut præstare, oportet.* Ergo, inquit vir doctus ad leges Atticas, *non erat illius, qui deferebat, ducere.* Unde Demosthenes ibidem: Ὅπη τε ἐνδεικνύναι δίδωσιν τὸν ἀνδροφόνον, καὶ οὐκ αὐτὸν ἀγώγιμον οἴχεσθαι λαβόντα. Idem peccatum hic committit, quod hactenus omnes viri docti, ut ἄγειν & ἀπάγειν confundant. Subjicit enim statim: *Nisi si quis tamen in rem præsentem venisset, poterat enim homicidam in jus rapere ad magistratum, & abducere.* Hoc est, ἀπάγειν. Quod licitum in plerisque criminibus publicis, immo ferme omnibus. At in nullis τὸ ἀγώγιμον quempiam facere, ubi prendisset. Ἀγώγιμος domum ejus qui prehenderat ducebatur, ut quo vellet modo eum tractaret, & acciperet, vel in compedibus habendo, vel servire sibi cogendo, vel vendendo, vel etiam neci dando. In ἀπαγωγῇ vero non licebat alio abducere prensum reum, quam ad magistratum, vel ad præfectum carceris. Demosthenes in Aristocratea: Ἀπάγειν ἔξεστιν εἰς τὸ δεσμωτήριον, οὐκ οἴκαδε, οὐδ' ὅποι βούλεταί τις, ὥσπερ σὺ δέδωκας, κἀνταῦθ' ἀπαχθεὶς, οὐδ' ὁτιοῦν πρὶν ἂν κριθῇ πείσεται, ἀλλ' ἐὰν μὲν ἁλῷ, θανάτῳ ζημιωθήσεται, ἐὰν δὲ μὴ μεταλάβῃ τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων ὁ ἀπαγαγὼν, χιλίας προσοφλήσει. *Abducere licet in carcerem, non domum, nec quo cuique libuerit. Eo abductus nihil mali ante judicium patietur, sed si convictus fuerit, morte multabitur. Si vero is qui abduxerit non quintam sententiarum partem tulerit, multam solvat, mille drachmas.* Adeo autem ejusdem fuit ἔνδειξις, cujus & ἀπαγωγὴ, ut in quem absentem expeteret ἔνδειξις, in eumdem si in re præsenti esset prehensus, ἀπαγωγὴ competeret per eumdem exequenda. Hinc Harpocration sub eadem ἐνδείξεως appellatione videtur etiam ἀπαγωγὴν comprehendisse, his verbis: Ἔνδειξις, εἶδος δίκης δημοσίας, ὑφ' ἣν τοὺς ἐκ τῶν νόμων

εἰργ-

ἐιργόμενος τινῶν, ἢ τόπων, ἢ πράξεων, εἰ μὴ ἀπέχοιντο αὐτῶν, ἀπῆγον. Genus publicæ accusationis, qua eos qui ex legibus, locis certis, aut rebus abstinere erant jussi, nisi bus temperarent, abducebant. Pæne confundit cum ἀπαγωγῇ. Nam ita legendum in Harpocratione, non ὑπῆγον. Quinimmo ἀπαγωγὴν Suidas iisdam verbis definit, quibus ἔνδειξιν, Pollux. Ἀπαγωγὴ, inquit ille, *μήνυσις ἔγγραφος διδομένη τῷ ἄρχοντι, περὶ τοῦ δεῖν ἀπαχθῆναι τὸν δεῖνα. Abductio, delatio conscripta, magistratui tradita, de aliquo ducendo.* Verum hæc ἀπαγωγὴ longe alia est ab illa, quam paulo ante prensionem esse diximus in certis causis cuilibet è populo permissam. Hæc enim ἀπαγωγὴ ipsa est ἔνδειξις, quam ita Pollux exponit: *Ἔνδειξις δὲ ἦν πρὸς τὸν ἄρχοντα ὁμολογουμένου ἀδικήματος, οὐ κρίσεως, ἀλλὰ τιμωρίας δεομένου. ὁ δὲ ἐνδεικνύμενος ἐν γραμματείῳ πρὸς τὸν ἄρχοντα τὴν ἔνδειξιν ἀπέφερε, ἵνα ὑπεύθυνος ᾖ ψευδοῦς ἐνδείξεως.* Ista ἔνδειξις, quæ in γραμματείῳ, hoc est, in scripto Archonti dabatur, ipsa illa est ἔγγραφος μήνυσις Suidæ, quæ & ἀπαγωγὴ dicebatur, quia de reo confesso ejusmodi delatio porrigebatur Archonti, qui indicandus non erat, sed ducendus, id est, puniendus, & morte plectendus. Hoc enim ἀπαχθῆναι significat, ut supra docuimus. De confessis enim magistratus sumebat supplicium sine judicio. Indicatos prendi jubebat, & ἀπαχθῆναι, id est, *duci*, nempe ad supplicium. In his solis ergo criminibus in quibus confitente habebantur rei, ἔνδειξις locum habuit. Hæc eadem & ἀπαγωγὴ, quia si capti essent, nihil aliud eos manebat, quam ἀπαχθῆναι. Delatio, hoc est, ἔνδειξις præcedebat, qua indicium de reo magistratui faciebat delator: tum sequebatur ἀπαγωγὴ, per magistratum, qui eum duci, id est, morte multari jubebat. De hac ἀπαγωγῆς genere intelligenda lex apud Demosthenem in ea contra Theocrinem: *Ἐάν τις παρ' αὐτὰ ποιῇ τὸ συκοφαντεῖν, ἔνδειξιν αὐτῶν εἶναι καὶ ἀπαγωγήν.* Si quis mercatorem, aut navicularium falso accusasset

cusasset eo nomine, quod Athenas coëmptum peregre frumentum non importasset, non sola mille drachmarum multa, ut in aliis accusationibus fuit sollemne, plectebatur, sed morte etiam multabatur, & contra eum, tanquam sycophantam, admittebatur ἔνδειξις, deinde ἀπαγωγὴ, hoc est, ad supplicium ducebatur. Demosthenes in ea Oratione: Ὅτι δ' οὐ ταῖς χιλίαις μόνον ἔνοχός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ἀπαγωγῇ, καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κελεύει ὁ νόμος οὑτοσὶ, συκοφαντοῦντα τοὺς ἐμπόρους, καὶ τοὺς ναυκλήρους ῥᾳδίως ἐξ αὐτοῦ νόμου γνώσεσθε. Non enim de illa ἀπαγωγῇ in hac lege accipiendum, quæ privatis dabatur, rei nempe prehendendi potestas, & ad undecimviros abducendi, sed de illa altera qua judex reum duci ad supplicium imperabat. In confessis tamen criminibus de quibus non erat cognoscendum judici, sed supplicium sumendum, etiam illa altera, quam ante diximus, privatis fuit concessa, ut ex eodem Polluce ostendimus. Qui enim ἔνδειξιν absentis faciebat, poterat adversus præsentem uti ἀπαγωγῇ, & obtorto collo ad Archontem trahere, atque ἀπάγειν, qui ipse & sua ἀπαγωγῇ utebatur duci jubendo, hoc est, capite plecti. Sed illa ἀπαγωγὴ privatorum etiam in his delictis permittebatur, quæ non habebant reos confessos. At ἔνδειξις non in aliis, quam in confessis convictisque reis, si non his abstinerent locis rebusve, à quibus eos lex arcebat. Reliquæ capitalium accusationes & executiones criminum γραφαὶ δημόσιαι dicebantur. Accusabat delator, & reum si poterat peragebat. Hic ubi ἔνδειξις locum habuit, non erat reus convincendus, & peragendus, sed tantum demonstrandus. Ideo ἔνδειξις ea delatio appellata. Alia fuit quam ἐφήγησις, etsi nomen significatione non diversum. Nam ἐφήγησιν, Ulpianus ὑπόδειξιν interpretatur. Sed privatus, qui ἀπαγωγὴν, hoc est, prensionem usurpare, præ imbecillitate virium non poterat, indicabat eum Magistratui, ut prendi juberet. Sed & præibat magistratui, & deducebat

cebat eum ad locum, ubi abſconditus latebat reus. Hoc enim proprie ἐφηγεῖσθαι, hoc eſt, ducem ſe præbere alicui, atque eum deducere, vel inducere in rem præſentem. Unde Pollux interpretatur, ἐπάγειν τὸν ἄρχοντα ἐπ' οἰκίαν οὗ τις ἀποκρύπτεται. Aliud erat ἔνδειξις. Nec enim quælibet accuſatio, vel executio criminis hoc nomine appellata, ſed ſola nominis delatio, ejus de quo, utpote confeſſo, citra cognitionem & judicium, ſupplicium erat ſumendum. Quæ delatio ſcripto erat facienda & magiſtratui porrigenda à delatore, ut teneretur ipſe, ſi eum, qui innocens foret, detuliſſet. Ideo μήνυσιν ἔγγραφον Suidas appellat, & ἀπαγωγὴν, quia ducendus erat, non judicandus, qui ſic fuerat apud magiſtratum delatus. Gloſſæ: *Delator*, μηνυτής. Item: *Delator*, κατάγγελος, ἐνδείκτης. Nihil opus fuiſſe accuſatione, aut judicio, ubi ἔνδειξις requirebatur, quia in confeſſis tantum reis convictiſque criminum publicorum, dari ſolebat, clare demonſtrat lex Draconis à Demoſthene recitata in Ariſtocratea. Sic habet, ut editur in vulgatis: Φόνου δὲ δίκας μὴ εἶναι μηδαμοῦ κατὰ τῶν τοὺς φεύγοντας ἐνδεικνυόντων, ἐάν τις κατίῃ ὅποι μὴ ἔξεστιν. Doctiſſimus legum Atticarum interpres & commentator ſic eam quoque citavit, nec animadvertit tranſpoſitione eſſe vitiatam, dum ad hunc modum Latine vertit: *Cædis ne poſtulator unquam is qui homicidam exulantem, eoque redeuntem, quo non licet, in jus ad magiſtratum rapuerit, aut detulerit.* Cur, *in jus rapuerit, aut detulerit*, cum ἐνδεικνύναι ſignificet tantum *deferre?* Verba legis, quo ordine ſunt in vulgatis diſpoſita, non alium efficiunt ſenſum, quam hunc, cædis perſecutionem non eſſe contra eum dandam, qui homicidam detulerit, reverſum eo unde in exilium profugerat. Sed cur hic delator & ἐνδείκτης lege prohibetur cædis accuſari, ſi nomen rei cædis detulerit, reverſo ad locum unde exulat? Quis unquam audivit dicam cædis ſcribi ei qui alium cædis poſtulaverit? Iſti

ἐνδεικ-

ἐνδεῖξ.) si per calumniam aliquem falso detulissent, plerumque non solum χιλίαις, sed etiam morte multabantur. Quinimmo ἔνδειξις quoque, & ἀπαγωγὴ adversus eos dabatur, si temere insimulassent mercatorem aut navicularium, alio quam Athenas frumentum devexisse, sed cædis rei non agebantur, neque φόνου δίκαι in eos scribebantur. Demosthenes ipse cum hanc legem exponit, longe alio ordine, quam in contextu posita est, eam producit. Ὁ μὲν νόμος, inquit, οὗτος Δράκοντος. δεῖ δὲ ἃ λέγει σκέψασθαι. κατὰ τῶν ἐνδεικνυόντων, φησὶ, τοὺς κατιόντας ἀνδροφόνους ὅπου μὴ ἔξεστι, δίκας φόνου μὴ εἶναι. Huic legi misere corrumpendæ ansam dedit loquutio non intellecta, ἐνδεικνυόντων, pro *deferunto*. Sic ergo scribenda: Τοὺς φεύγοντας ἐνδεικνυόντων, ἐάν τις κατίῃ ὅποι μὴ ἔξεστι· φόνου δὲ δίκας μὴ εἶναι. *Exules deferunto, si quis eorum reversus sit, quo minime licet, cædis vero ne postulantor.* Hæc lex erat φονική, & sequebatur post alias pleraſque, quæ contra cædis reos, hoc est, ἀνδροφόνους erant sancitæ, quas omnes in anterioribus recitari jussit orator. Ista lex ergo decernit, si quis propter cædem exularet, & reversus esset unde expulsus fuerat, deferri debere, hoc est, ἐνδείκνυσθαι, nec opus esse cædis crimen ei subscribere. Δίκας δὲ φόνου μὴ εἶναι. Cur hoc? Quia ex crimine cædis exulans, si eo rediisset, ubi ei esse non liceret, absque ulla accusatione & judicio, si compertus esset rediisse ante quinquennium, unde exierat, morte multabatur. Et satis erat nomen ejus deferre magistratui, qui statim eum prensum duci jubebat. Quod dicimus vulgo, *sine forma & figura progressus*. Demosthenes ita explicat: Ὅτι τι ἐνδεικνύναι δίδωσι τὸν ἀνδροφόνον, καὶ οὐκ αὐτὸν ἀγώγιμον εἶχεσθαι λαβόντα. Cædis reum lex deferre concedit, non prensum duci, quo libuerit ei qui delator ejus extiterit. Ex hac lege maxime constat, ἔνδειξιν in his tantum criminibus dari solitam, quæ pœnam non judicium indicata & delata poscerent, atque ut loquitur Pollux, ἔνδειξις ἐπὶ

ὁμολο-

ὁμολογουμένου ἀδικήματος, οὐ κρίσεως ἀλλὰ τιμωρίας δεομένου. Comparat & hic summus orator componitque rogationem Aristocratis cum lege Draconis, ut ostendat, quantum intersit. Aristocrates eum qui Charidemum occidisset, vult ἀγώγιμον undecunque fieri, id est, duci ad libidinem ejus qui eum prehendisset, privata auctoritate, rapiendum, vexandum, vinciendum, atque etiam necandum. Draco vero ne cædis quidem reos exilii damnatos, si eo rediissent unde pulsi fuerant, ἀγωγίμους ad libitum prendentis fieri sanxit, sed ἔνδειξιν tantū adversus eos concessit, & nomina eorum deferri apud magistratum, qui duci illos juberet. Hæc omnia quæ attulimus, ostendunt quid sit discriminis inter ἄγειν & ἀπάγειν, inter ἀπαγωγὴν & ἀγώγιμον εἶναι. Ubicunque lex permittebat privato ἀπαγωγὴν alicujus rei, prendere illi licebat reum dum ne alio quam ad magistratum, vel in jus abduceret, vel in carcerem publicum. Ubi ἀγώγιμον facere aliquem ex decreto magistratus, vel ex lege, licitum erat, cui hoc indulgebatur, eum prendere, & secum captum ducere, & quocunq; modo vellet tractare, ac vel letho poterat dare. *Hujus* vis significationis inest in vergo ἄγειν. Unde ἄγειν & φέρειν regionē hostilem dicuntur qui eam omni modo raptant ac divastant, qua res animales & moventes agendo, qua inanimales & immobiles auferendo. Ita enim hæc junctim ponuntur, ἄγειν τι καὶ φέρειν, ut ἄγειν ad animalia referatur, φέρειν ad inanima. Ammonius: Ἄγειν καὶ φέρειν διαφέρει. Ἄγεται μὲν τὰ ἔμψυχα, φέρεται δὲ τὰ ἄψυχα. Hoc confirmat versu Homerico:

Οἱ δ' ἦγον μὲν μῆλα, φέρον δ' εὐήνορα οἶνον.

Nihil frequentius apud scriptores Græcos de regione hostili, quæ omni prædationis genere diripitur ac vastatur, quem hæc duo verba, ἄγειν τι καὶ φέρειν. Quod Grammatici veteres exponunt, διὰ πάσης ἰδέας λεηλατεῖν τὴν χώραν καὶ πορθεῖν. Utrumq; & de singulis hominibus qui vexantur, dicitur, ut in hac lege Draconis apud

Demosthenem contra eumdem Aristocratem: Καὶ ἐὰν φέροντα ἢ ἄγοντα βίᾳ ἀδίκως εὐθὺς ἀμυνόμενος κτείνῃ νηποινεὶ τεθνάναι. Ubi ἄγων καὶ φέρων non est simpliciter *vim inferens*, ut vertit vir doctissimus, sed omni genere violentiæ aliquem *raptans* & *vexans*. Item in alia lege apud eumdem: Ἐάν τις τινὰ τῶν ἀνδροφόνων, τῶν ἐξεληλυθότων, ὧν τὰ χρήματα ἐπίτιμα, πέρα ὅρων ἐλαύνῃ ἢ φέρῃ, ἢ ἄγῃ, τὰ ἴσα ὀφείλειν, ὅσα περ ἂν καὶ ἐν τῇ ἡμεδαπῇ δράσῃ. Doctus interpres legum Atticarum in hac lege Latine vertenda omisit illa verba ἄγῃ ἢ φέρῃ, ut & illa ὧν τὰ χρήματα ἐπίτιμα. Cujus rei autem bona fisco non erant ex condemnatione addicta, ἐπίτιμα dicebantur, & ipse etiam ἐπίτιμος. Nam è contra ἄτιμοι & infames quibus condemnatis bona adempta fuerant, & publicata. Sed hæc alibi. Hic quærimus quid sit ἄγειν ἢ φέρειν in illis legibus, qua homo ἄγεσθαι ἢ φέρεσθαι ab altero dicitur. In regione quæ vastatur hostiliter, utrumque simul locum habet, ἄγειν καὶ φέρειν. Nam ἄγεσθαι intelligitur de hominibus & animalibus, quæ rapiuntur & aguntur: φέρεσθαι de rebus cæteris inanimis, quæ feruntur ac vehuntur. At hic in his legibus, quo sensu homines disjunctim ἄγεσθαι ἢ φέρεσθαι dicuntur, si junctim legeretur, φέρῃ καὶ ἄγῃ, ἄγεσθαι intelligendum foret in ipsius persona, quæ abduceretur, φέρεσθαι in bonis ac facultatibus, quæ diriperentur. Verum hic sermo est de cædis imprudentis reo, qui solum sponte vertit, cui bona non sunt adempta, quem ubi extra fines intra quos cædem patravit, expulsus fuerit, vetat lex à quoquam φέρεσθαι ἢ ἄγεσθαι. Qui ab aliquo capti prensorem suum sequi nolebant, plerumque sublimes auferebantur. Cujus moris frequentia exempla apud Comicos occurrunt: *Si sequi nolit, sublimem rape.* Item apud Terentium in Phormione: *rape hunc.* Verbum enim *rapere* convenit cum φέρειν. At qui se abducendum dabat, ἄγεσθαι dicebatur. In hac lege explicanda Demosthenes τοῦ ἄγειν tantum meminit, quasi

quasi hoc verbo facile intelligeretur quocunque modo abductus. Sane qui ἀγώγιμος fiebat, si non se ἄγεσθαι permitteret, ἐφέρετο, *ferebatur*. In altera lege quæ τὸν φέροντα ἢ ἄγοντα βίᾳ ἀδίκως permittit impune ab eo qui se defēdit, occidi, videtur de direptione bonorum, non corporum vexatione ea verba interpretatus: Τίνα γὰρ, inquit, οἴσει ἢ ἄξει βίᾳ ἀδίκως Χαρίδημος; πάντας ἀνθρώπους. ἴστε γὰρ τοῦτο ὅτι πάντες οἱ στρατόπεδα ἔχοντες οὗτοι ὧν ἂν οἴονται κρείττονες ἔσεσθαι ἄγουσι καὶ φέρουσι, χρήματ' αἰτοῦντες. Quæ tamen possunt, immo & debent, sic accipi, ut ante exposuimus. *Quem rapiet sublimen, aut per vim abducet & injuriam Charidemus? Omnes homines. Scitis enim ut illi qui exercitum habent, soleant quibus se superiores esse putaverint, eos abducere ac rapere, pecunias ab his exigentes.* Per vim ad hoc abripiebantur, aut abducebantur, ut hac vexatione liberare se volentes pecunias promitterent. Inde & ἀγώγιμος aliquis fieri dicitur in ea oratione, ut pecuniæ ab eo exigantur: ἐν γε τῷ ποιεῖν ἀγώγιμον, πάντα ὅσα ἀπείρηκεν ὁ νόμος δέδωκας, χρήματα πράξεσθαι, & cætera. Latine proprie verbum *vexare* id significabat, quod Græcis ἄγειν καὶ φέρειν. Quod Agellius, vel apud Agellium Cornutus Annæus sic optime explicavit: *Vexare grave verbum est, factumque ab eo videtur, quod est vehere. In quo inest jam vis quædam alieni arbitrii. Non enim sui potens est qui vehitur. Vexare autem quod ex eo inclinatum est, vi atque motu proculdubio vastiore est. Nam qui fertur ac raptatur, atque huc atque illuc distrahitur, is vexari proprie dicitur.* Hoc Græcis est ἄγεσθαι καὶ φέρεσθαι. Ita Cato hoc verbo usus est in oratione de Achæis: *Cumque Hannibal terram Italiam laceraret atque vexaret*, ἦγε καὶ ἔφερε. Cicero apud eumdem Agellium de Sicilia à Verre sic spoliata ac direpta, *ut à barbaris prædonibus vexata esse videretur.* Ergo *vexare* est ἄγειν καὶ φέρειν. Certe à *vehere* hoc verbum deductum est. Nam veteres *vexum* & *ve-*

ctum pro eodem dixerant, ut *fixum* & *fictum*, *nexum* & *nectum*. Sic apud poëtam *cæli convexa per oras*, pro *convecta*. Inde ergo *vexare*, idem quod *vectare*, à vehere. Sic *vexari terras vicinorum* dixit Sæculus Flaccus ab amne qui terras quas alluit, etiam diluit, rapit & aufert. Philoxeni Glossæ: *Vexare*, ὀχλεῖν, σκύλλειν, χειμάζειν. Antiquam & recentiorem illius verbi significationem notavit. Nam ὀχλεῖν est *vexare* eo sensu, quo vulgo tum dicebant, *vexatum esse quem fumo, aut vento, aut pulvere*, id est, ὀχληθῆναι. At σκύλλειν ea notione, qua raptari aliquis, ac spoliari, agi ferrique dicitur. Χειμάζειν addit optimus Grammaticus, ut Virgilicanum illud interpretaretur, *Dulichias vexasse rates*. Ab illo ἄγειν igitur, ἀγώγιμος is vocatur, qui ad alicujus libitum, raptari, spoliari, lacerari, diripi, distrahi, duci quo libet, & uno verbo *vexari*, potest. Quem suæ cupiditates undique trahunt retrahuntque, ἀγώγιμον ab illis fieri, dixit doctissimus auctor Clemens Alexandrinus in Pædagogo secundo: Πάντοθεν γὰρ ἀγώγιμος ὁ ἀκόλαστος, καὶ ἀπὸ ἐδωδῆς, καὶ ἀπὸ στρωμνῆς, καὶ ἀπὸ συναστροφῆς, καὶ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἐκ τῶν ὤτων, καὶ ἐκ τῶν γνάθων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μυκτήρων. Idem in Protreptico ad Nationes, ἀγώγιμον τοῖς δαίμοσι γίνεσθαι ait, qui dæmonibus raptandus ac vexandus datur: Ἐντεῦθεν ὥσπερ ἐξ ἱεροῦ τινος ἀσύλου, οὐδενὶ οὐκέτι ἀγώγιμος τῶν δαιμόνων ὁ ἄνθρωπος γίνεται συνδιδοὺς εἰς συνήθειαν. Recte quis dicat hunc qui ἀγώγιμος malis geniis traditur, ἄγεσθαι καὶ φέρεσθαι ὑπὸ δαιμόνων. Quod & χειμάζεσθαι etiam dixere, à vexatione navium, quæ in mari tempestate affictantur. Unde illud poëtæ:

Οὐδεὶς γαμεῖται ὅστις οὐ χειμάζεται.

Menander ἐπιχειμάζειν ita accepit: ἐπιχειμάζεις σεαυτὸν, hoc est, te ipsum crucias, torques, vexas. Notatq; Phrynichus, Alexandrinos vulgo ita hoc verbum usurpare. Hinc & χειμαζομένους vocarunt τοὺς δαιμονιζομένους, sive τοῖς δαίμοσιν ἀγωγίμους, à dæmonibus correptos & exagitatos.

gitatos. Ante Solonem corpora debitorum fuere apud Athenienses fœneratoribus ἀγώγιμα, qui mos & in omni Græcia. Lege Solonis in Athenarum civitate desierant esse ἀγώγιμοι debitores, & sola deinceps eorum bona, ut essent ἀγώγιμα, sancitum, liberis & immunibus personis manentibus. Nam & χρήματα etiam ἀγώγιμα dicebantur, ut & σώματα. Quod contra observationem Ammonii facit, qui ἄγεσθαι de animalibus rebus, φέρεσθαι de inanimis dici debere notavit. Auctores certe hanc differentiam non observant. Vetus auctor apud Suidam: ἀγομένων τῶν ἡμετέρων. Quod ipse explicat, ἁρπαζομένων. Plutarchus in Solonis vita: Οἱ χρέα λαμβάνοντες ἐπὶ τοῖς σώμασιν, ἀγώγιμοι τοῖς δανείζουσιν ἦσαν. *Qui pecunias oppigneratis corporibus accipiebant, ducendi domum creditoribus dabantur.* Ita vertendum, non ut ille magnus olim magister ad leges duodecim Tabularum, *nexi fœneratoribus.* Nexum quidem inibant, qui se fœneratoribus in servitutem dediderant, sed *nexus* significatio nulla inest in nomine ἀγώγιμος. Non enim ad hoc tantum ἀγώγιμοι fiebant, ut necterentur, & obligarentur, sed ut quo vellet modo in eos creditor sæviret. In servitutem abducere poterat, in compedibus habere, cruciare, vendere peregre, denique neci dare. Quinetiam & secare in plures partes, si plures essent unius creditores, ut olim Romæ jus erat. Hæc omnia & alia quæcunque in eum parare ac patrare creditori libitum esset, qui ἀγώγιμος erat, pati oportebat debitorem. Falluntur qui putant post Solonem fas ac licitum fuisse Athenis corpora debitorum facere ἀγώγιμα, cum sola bona eorum huic pœnæ obnoxia fuerint. Nullum hujus rei vestigium extat apud scriptores Atticos, ut oratores & comicos, cum non paucæ apud Demosthenem orationes habeantur de rebus sub usura, & quidem nautica, creditis. Pignora capiuntur, & venduntur ob moram solutioni factam, non ipsa reorum corpora ἐνεχυράζονται.

Nec facit ad rem quod Strepsiades ære alieno obrutus in comœdia Nubibus apud Aristophanem queritur se ἄγεσθαι & φέρεσθαι ab improbis creditoribus propter usuras non solutas. Non enim se ἀγώγιμον fieri verbis illis testatur, sed opes suas, quæ pignori capiebantur à fœneratoribus:

Ὑπὸ γὰρ τόκων, χρήστων τε δυσκολωτάτων
Ἄγομαι, φέρομαι, τὰ χρήματ' ἐνεχυράζομαι.

Ut exaggeret miseriam suam, ἄγεσθαι se dicit, ac φέρεσθαι, quæ verba de ἀγωγίμοις tantum usurpari conveniebat. Quippe in sequentibus introducitur fœnerator, qui debitum repetit, nec amplius quid minatur solvere neganti, quam in jus eum se vocaturum:

Σὲ δὲ νὴ τὸν Ἑρμῆν προσκεκλήσεσθαί γέ μοι
Εἰ μὴ ἀποδώσεις τἀργύριον.

Hoc erat ἀπάγειν, non ἄγειν, *in jus rapere*, non ἀγώγιμον *facere*. Alius creditor inficianti ei debitum dicit se θήσειν πρυτανεῖα, hoc est, apud judicem sacramento provocaturum. De quo more nos in tertio volumine. Inter ἀγώγιμον & ἀπαγώγιμον hæc maxime erat differentia, quod ἀπαγωγὴ vel à privato ad judicem, vel per judicem fieret, in carcerem publicum. Ἀγωγίμους si quos aut lex, aut mos, aut sententia judicis fieri permitteret, à privato cui erant addicti ducebantur domum, quasi in privatum carcerem. Hæc nota τοῦ ἀγωγίμου præcipua quod domum ejus cui addictus fuerat, & à quo erat captus, duceretur, ibi eam sortem habiturus, quam vellet ὁ ἄγων. Demosthenes in Aristocratea: ὡς τούτους οὖν ἀπάγειν λέγει. διαφέρει δὲ τοῦτο τοῦ ὡς αὐτὸν ἄγειν. ὅτι ὁ μὲν ἀπάγων, τοὺς νόμους κυρίους ποιεῖ τοῦ δεδρακότος, ὁ δὲ ὡς αὐτὸν ἄγων, ἑαυτόν. *Ad hos Thesmothetas abducendum dicit. Quid hoc vero differt ab eo qui ad se domum ducit? Quod ille qui abducit, leges dominas constituit ejus qui hoc fecit: qui vero ad se domum ducit, se ipsum dominum facit.* Item in eadem paulo post: ὅτι τε ἐνδεικνύναι δίδωσιν τὸν ἀνδροφόνον, καὶ οὐκ αὐτὸν ἀγώ-

γιμον

γιμον οἴχεσθαι λαϐόντα. Alibi dixit, οἴχεσθε λαϐόντα ἄγειν. Nemo certe ἀγώγιμος unquam factus, nisi hac conditione & omine, ut domum duceretur illius cui damnatus erat & addictus. Ergo, inquies, Athenis mediæ Comœdiæ ætate ἀγώγιμα corpora jus erat fieri, ut ex Phormione Terentii liquet, ubi ille parasitus eo nomine gloriatur, quod sibi nihil esset, quippe qui impune malus esse posset, cum ob maleficium alia pœna multari nequiret, quam ut duceretur domum ejus cui judicatus esset addictus. Non hoc autem se metuere. Edacem enim hominem se esse, & sapere illos si qui se ita damnatum sibi domum ducere nollent, & alere.

Mihi sciunt nihil esse. Dices, ducent damnatum domum.

Alere nolunt hominem edacem, & sapiunt mea quidem sententia,

Pro maleficio si beneficium summum nolunt reddere.

Hæc verba, *ducent damnatum domum*, ἀγώγιμον plane designant. Ad quem locum Donatus ita notavit: *Miris usus est verbis ad extenuandam pœnam, & rem ad commodum transferendam. Nam quod obæratis inimicum est, id parasitus maxime optat, duci ab aliquo domum.* Si hoc intellexit comicus, non servavit τὸ πρέπον, qui in comœdia palliata togatæ morem induxerit. Non enim dubium, si hanc illi mentem affingamus, quin respexerit ad consuetudinem Romanam quæ tunc in obæratis obtinuit, ut sequenti capite dicemus. Nihil enim tale per ea tempora usitatum Athenis, ab usque Solonis ætate, qui corpora ob æs alienum ἀγώγιμα esse vetuerat, hoc est, duci domum creditoris. Nec novum est comœdiæ auctoribus Latinis, etiam in palliatas multa de Romana consuetudine traducere. Quod vitium Plauto magis familiare, quam Terentio, qui decori in his observantior, ut & totius οἰκονομίας, quam Plautus. Hic in Amphitryone

tresviros nominavit, qui in carcerem nocturnos grassatores compingerent, quos Roma Thebas transtulit. Sed Terentium non sic lubet interpretari, ut in Græci argumenti fabula morem Romanum putemus allusisse. De pecunia credita non est apud illum eo loci sermo. Solo prohibuit ἐπὶ τοῖς σώμασι δανείζειν, & σώματα debitorum fieri ἀγώγιμα. Nihil hic contra legem Solonis peccatum est. Phormio in illa scena jactat se multos homines deverberasse usque ad necem, cum hospites, tum senes, nec à quoquam unquam sibi injuriarum scriptam dicam, id est, αἰκίας δίκην. Inter privata judicia hæc actio injuriarum locum habuit apud Græcos, & ἰδιωτικὴ δίκη fuit, ut constat ex Polluce. Verberatum se ab aliquo qui querebatur, hanc actionem intendebat, & injuriam ipse suam æstimabat qui pulsatus fuerat, quæ æstimatio judicis arbitrio definiebatur. Harpocration: Αἰκίας, εἶδος δίκης ἐστὶν ἰδιωτικῆς ἐπὶ πληγαῖς λαγχανομένης, ἧς τὸ τίμημα ἐν τοῖς νόμοις οὐκ ἐστὶν ὡρισμένον, ἀλλ' ὁ μὲν κατήγορος τίμημα ἐπιγράφεται, ὁπόσου δοκεῖ ἄξιον εἶναι τὸ ἀδίκημα, οἱ δὲ δικασταὶ ἐπικρίνουσι. Notandum, dicere Harpocrationem ἐπὶ πληγαῖς, non ἐπὶ πληγῇ. Nec enim de vulnere hæc actio intentata, sed de plagis acceptis in verberatione. Nam vir doctus ad leges Atticas Harpocrationis fidem èlevat, quod hanc αἰκίας δίκην scripserit esse ἰδιωτικὴν, & contrarium probare contendit auctoritate Plutarchi, qui per Solonem refert, πληγέντος ἑτέρου τῷ βουλομένῳ γράφεσθαι τὸν ἀδικοῦντα καὶ διώκειν, hoc est, *si alius sit vulneratus, licere cuilibet dicam scribere ei qui injuriam fecerit, eamque persequi.* Πληγέντος, id est, τρωθέντος. Hoc judiciorum publicorum proprium. At αἰκίας actio privata, ut etiam præter Harpocrationem tradit Pollux, cujus fides hac in re apud me magni momenti. Αἰκία verberationem, aut pulsationem tantum sine vulnere designat. Inde αἰκίαν ἐρετμῶν Oppiano, *remorum pulsus*:

Κοιτᾶν

Κοιλῶν περιπτύξαι, καὶ αἰκιέζειν ἐξελμῶν.

Hesychius: Αἰκίαις, πληγαῖς, μάστιξι. Αἰκίζεται, μαστίζεται, ὑβρίζεται. Lex Attica qua injuriarum actio, hoc est, αἰκίας, dabatur, ob verbera, hoc τύπτειν vocat, quod alias αἰκίσασθαι dicebatur: ἄν τις τύπτῃ τινὰ ἄρχων χειρῶν ἀδίκων, αἰκίας δίκην εἶναι. Verbera igitur, non vulnera, ista actione persequi, & privato quidem judicio moris fuit apud Atticos. At vulnerum executio publico judicio exercebatur, ideo & cuilibet dabatur, quæ τραύματος ἐκ προνοίας appellata est, atque exilio puniri solebat. Aliud igitur vulnerari, aliud verberari. Hoc actione privata vindicabatur apud Atticos, illud publico judicio. Huic pœna exilium, illi multa pecuniaria, cui taxationem ipse accusator ponebat, non solum apud Græcos, sed etiam apud Romanos. Paulus in libro singulari, sub titulo quemadmodum injuriarum agatur, in collatione legum Mosaicarum cum Romanis: *Qui injuriarum*, inquit, *aget, certum dicat, quid injuria factum sit, & taxationem ponat non minorem, quam quanti vadimonium fuerit.* Hoc est, quod Harpocration dixit in actione αἰκίας, ὁ κατήγορος τίμημα ἐπιγραφέσθω, ὁπόσου ἄξιον εἶναι δοκεῖ τὸ ἀδίκημα. Falsum est igitur, quod observat ex Ulpiano Demosthenis scholiastes, in privatis actionibus pœnam pecuniariam à lege fuisse definitam, in publicis judiciis ab accusatore æstimatam. Non enim hoc perpetuum, ut ex hac αἰκίας δίκη apparet. Nec sane potuit lex definire multam in injuriarum actione, quæ injuriæ modum nosse non poterat. Perinde enim, ut ea gravior, aut levior, ita æstimatio fuit facienda, quæ sic permissa est agenti injuriarum, ut judex arbitrari debuerit an recte tanti æstimata injuria fuerit ab accusatore. Insignis Ulpiani locus est in collatione legum Mosaicarum, qui sic legendus est: *Injuria siquidem atrox, id est, gravis, per reum non sine judicis arbitrio æstimatur. Atrocem autem æstimare solere prætorem, idque*

colligi ex facto, ut puta si verberatus, vel vulneratus fuerit. Nec enim possum probare quod vulgatum est, *injuriam rerum.* quamvis doctissimus Jurisconsultus, qui notas ad eum scripsit, *injurias rerum* interpretatur, quæ re fiunt, membro rupto, vel osse fracto. Ipsa enim orationis τάξις hoc non fert: *injuria siquidem atrox, id est, gravis rerum.* Potius dicere debuit: *injuria siquidem rerum,* id est, *atrox, & gravis.* Sed nec Latinum est *injuria rerum.* Quod dicit, per reum non sine arbitrio judicis æstimari, idem prorsus est quod Græci scribunt in actione αἰκίας: Ὁ κατήγορος τίμημα ἐπιγράφεται, οἱ δὲ δικασταὶ ἐπικρίνουσι. Quod Latine verti sic egregie posset: *Reus ponit taxationem injuriæ non sine arbitrio judicis.* Ubi enim æstimavit reus, judex arbitratur an recte tanti æstimata sit. *Reus* apud Ulpianum est ὁ κατήγορος, actor, veteris juris Romani notione, qua reus non solum is cum quo agitur, sed qui agit, appellatur. Quod hic injuriam ab actore taxari dicitur non sine arbitrio Prætoris, de honoraria injuriarum actione id accipiendum. Nam in legitima quæ dabatur ex lege duodecim tabularum, injuriæ puniendæ modus erat æstimatus viginti quinque assibus. Atque ita scribendum apud Paulum: *Injuriarum actio, aut legitima est, aut honoraria. Legitima ex lege duodecim tabularum, qui injuriam alteri faxit, viginti & quinque æris pœnæ sunto.* Quæ æstimatio cum nimis esset levis in injuriis gravioribus, Prætor edicto se recuperatores daturum proposuit æstimandis injuriis. Hi recuperatores arbitrabantur an recte esset æstimata ab actore injuria. De lege talionis in membro rupto, non hic est locus. De ea speciali injuria tractamus, quæ Græcis proprie αἰκία dicta est, & cujus condemnatus, ei quem pulsaverat, ἀγώγιμος concedebatur, judicis sententia. Heic enim explicamus quid sit esse ἀγώγιμον. Paulus quid αἰκία sit, optime etiam explicat in eadem collatione, titulo de injuriis. *Generaliter,* inquit,

quit, *dicitur injuria omne quod non jure fit. Specialiter alia est contumelia, quam Græci αἰκίαν vocant.* Sic ſcribendum, non ἀδικίαν. Eam poſtea expreſſit, ubi tradit *edictum Prætoris ad eam injuriam pertinere, quæ contumeliæ cauſa fit. Fieri autem injuriam, vel in corpore dum cædimur, vel in verbis dum convitium patimur*, & reliqua. Injuria quæ in corpore fit dum cædimur, id eſt, verberamur, aut pulſamur, αἰκία eſt. Hunc locum Pauli in Inſtituta ſua traductum Tribonianus ita interpolavit, ut mirum ſit. Primum videntur ætate ipſius Triboniani jam corrupta in libris fuiſſe Pauli Juriſconſulti verba, ut etiam nunc habentur apud pariatorem legum Moſaicarum, cum Romanis, ubi hodie legitur, ἈΔΙΚΊΑ pro ΑἸΚΊΑ. Qua corruptela nihil proclivius. Una quippe tantum littera inſerta eſt. Ita ergo deſcripſit locum Pauli Tribonianus: *Generaliter injuria dicitur omne quod non jure fit, ſpecialiter alias contumelia, quæ à contemnendo dicta eſt, quam Græci ὕβριν appellant.* Pro his ſcripſit Paulus, ut in collatione eſt legum Moſaicarum: *Generaliter dicitur injuria omne quod non jure fit. Specialiter alias eſt contumelia, quam Græci αἰκίαν vocant.* Falſum quod ὕβριν pro eo repoſuit Tribonianus. Nam ὕβρις nomen eſt generalius. Et reprehendit ibidem Paulus Labeonem quod putarit apud Prætorem injuriam ὕβριν duntaxat ſignificare. Ὕβρεως, inquam, nomen latius ſumitur, quam αἰκίας. Nam ea tantum ὕβρις αἰκία dicitur, quam accipit in corpore qui cæditur. At quæ verbis fit, dum convitium patimur, vel cum dignitas læditur, vel cum matronæ comites abducuntur, ea etiam ὕβρις appellatur. Maxime vero generali notione *injuria* intelligitur, quidquid non jure fit. quo nomine ἀδικία cenſetur. Quidquid enim non jure fit, ἀδίκως id fieri Græci dicunt. Hinc conſtat, falſiſſimam eſſe in Paulo lectionem, *Specialiter alias eſt contumelia, quam Græci ἀδικίαν vocant.*

Nec

Nec juvat quod statim subjungitur; *Nam cum prætor non jure adversum nos pronuntiavit, injuriam nos accepisse dicimus.* Non enim hæc referenda ad eam specialem injuriæ significationem, quæ contumelia est Latinis, & Græcis αἰκία. Nemo quippe dicat se contumeliam accepisse à Prætore, qui non jure adversus eum pronuntiaverit. Hæc igitur ad eam injuriæ generalem appellationem pertinent, de qua præcessit, *injuriam dici generaliter omne quod non jure fit.* Prætor enim qui non jure adversus aliquem pronuntiavit, injuriam ei fecit. Sed hæc non est contumelia. Est quidem ἀδικία, sed ea ἀδικία contumelia dici non potest. Αἰκία igitur contumelia est, specialiter sumpta, qua quis pulsatur, aut verberatur, atque ut Paulus loquitur, *caditur.* Huic contumeliæ apud Atticos pœna irrogabatur pecuniaria, æstimatione actoris taxanda, non sine arbitrio judicis. Cum multos qua cives, quà hospites, verberasset Phormio, cur nunquam injuriarum esset accusatus à quoquam Getæ quærenti respondet, non solere tendi rete accipitri, aut milvo, quamvis male faciant nobis, quod tenditur illis aviculis quæ nihil nobis faciunt mali. Quid ita? Quia ex istis fructus capi potest, in illis opera luditur. Timere ergo debent ii, unde aliquid potest abradi.

Me, inquit, *sciunt nihil habere. Dices, ducent damnatum domum,*
Alere nolunt hominem edacem. & sapiunt mea quidem sententia,
Pro maleficio si beneficium summum nolunt reddere.

Ex his alicui non luscitioso clare perspicuum est, non recte de obæratis verba Comici accepisse Donatum, qui damnati & addicti creditori domum ejus ducendi dabantur. Loquitur enim Phormio de multa pecuniaria, quam solvere tenebantur condemnati alicui injuriarum actione. Hoc ex loco autem planissime colligi potest, judicatos & damnatos Athenis, eo nomine,

quod injuriam alteri fecissent, ei fuisse addictos donec multam exsolvissent, & in domo ejus quasi in carcere privato vinctos mansisse. Quod non solum in actione injuriarum, sed etiam in aliis judiciis privatis videtur obtinuisse, ut usque ad pœnæ solutionem apud eum cui multam ex condemnatione debebant in custodia haberentur privata. Qui privatus carcer non alia ratione judicatis & damnatis privato judicio destinabatur, donec exsolvissent summam in quam erant condemnati, quam publicus iis qui ex causa judicati multam publico debebant. Quicunque autem domum abducendi concedebantur quasi in privatam custodiam iis quorum intererat, & quibus erat à damnatis solutio pœnæ pecuniariæ facienda, hi dicebantur *ἀγώγιμοι*. At non id nominis de his usurpatum, qui in carcerem publicum trudi solebant. Hesychius de illis intellexit, cum *ἀγωγίμους* interpretatus est, *καταδεδικασμένους*, condemnatos: *ἀγωγίμων, ὅτι μὲν φορτίων, ὅτι δὲ καταδεδικασμένων*. Non multum ab his Græcorum *ἀγωγίμοις* distabant liberi homines, qui noxæ dedebantur ob damnum sarciendum ei cui noxam commiserant. Quod jure Romano licuisse certum est. Idque apparet ex Instit. IV, tit. VIII de Noxalibus actionibus. Papinianus in collatione legum Mosaicarum, tit. de atroci injuria: *Per hominem liberum noxæ deditum, si tantum acquisitum sit, quantum damnum dedit, manumitti cogendus est à prætore, qui noxæ deditum accepit, sed fiduciæ judicio non tenetur.* Hic liber homo noxæ deditus ejusdem plane conditionis fuit cum *ἀγωγίμῳ* Græcorum, ex judicati causa addictus, & vinciendus donec judicatum solvisset ei cui erat condemnatus, quasi in privatum carcerem datus. *Ἀγώγιμον σῶμα* ejus fiebat qui noxæ dedebatur, ut & illius qui in causa judicati addicebatur. Utroque enim casu corpus ejus qui deliquerat in servitutem, ei qui damnum ex delicto erat passus, dari sole-

solebat. Uterque liberabatur, cum noxæ deditus, tum ex causa judicati ἀγώγιμ☉ factus, si alicunde corrasa pecunia damnum sarcisset, aut multam solvisset. Præterquam in causa debiti licuit Athenis in multis aliis casibus & delictis privatis tradi ἀγωγίμους, qui injuriam alteri fecerant, damnumve dederant. Sic lex fuit Athenis, *qui falsum testimonium dixerit, vinciatur apud eum in quem dixit*. Hujus mentio extat apud Senecam Controversiarum lib. v. Ἀγώγιμον factum intelligi oportet, & in domo ejus in quem testimonium dixisset, quasi in carcere privato vinctum habendum. Injuriarum alicui damnatus, qui pœnam pecuniariam solvendam haberet, si solvere non posset, addicebatur ei cui injuriam fecerat, apud Athenienses, ut ex Comico supra ostendimus. Apud Romanos pariter edicto Prætoris noxalis actio proposita erat *injuriarum*, & *vi bonorum raptorum*. Si quis igitur liber in noxam deditus esset injuriarum nomine, eadem conditione & vinciebatur, & serviebat domi ejus, qui noxæ deditum acceperat, atque ille ἀγώγιμος apud Græcos, qui injuriarum damnatus, domum actoris addictus ducebatur. Nam noxæ deditus plane ἀγώγιμ☉ fiebat, & qui ex judicato Græcis ducendus tradebatur domum actoris ac victoris, in noxam prorsus dedi intelligebatur, id est, ad supplicium & pœnam, quam vellet in eum statuere. Noxæ deditio in privatis tantum delictis locum habuit, non in his quæ publicam executionem requirebant, aut capitalem coërcitionem. Pœna quoque pecuniaria, propter quam, donec esset soluta, ducendi ac vinciendi, hoc est, ἀγώγιμοι, dabantur victori condemnati, privatis tantum delictis irrogari solita. Nam in publicis judiciis, ἀπαγωγὴ potius usitata ac dicta fuit. Eaque duplex erat, aut per privatos facienda in jus, vel ad judicem, cui lex hanc potestatem in certis criminibus dabat, aut per judicem post latam de reo sententiam, qua ad mortem duci

jube-

jubebatur, hoc est, ἀπάγεσθαι, aut in carcerem publicum, si pecuniaria esset multa. Quid discriminis fuerit inter noxæ deditum & ἀγώγιμον, nos in ultimo capite latius declarabimus. Nunc sufficiat docuisse, quis Græce appellatus sit ἀγώγιμος, ut melius sciatur quomodo corpora debitorum ἀγώγιμα Athenis ante legem Solonis fieri solita sint, & Romæ ante illas leges, quæ addici vincirique, qui solvendo non essent, prohibuerunt. De quibus sequens caput abunde differet.

CAPUT XVIII.

De more ac jure quo Romani usi in addictis ob æs alienum ducendis. Qui proprie dicantur ἀγώγιμοι & addicti. Eos esse quorum corpora, non tantum bona creditoribus addicantur. Ἐκδότους eosdem etiam Græcis appellari. Qui noxæ dediti erant, ἀγωγίμους quoque & ἐκδότους eos appellatos. Προσθέτους etiam appellari & προσηλύτους, sed de his addictis potius intelligi, qui se sponte sua ex obligationis nexu addicebant. Qui judicis sententia judicati & damnati addicebantur, ἀγωγίμους & ἐκδότους vocatos esse. Addicere idem esse quod Græce προστίθεσθαι. Προσήλυτος idem quod addictus, sed voluntarius. Duobus modis ἀγώγιμα facta bona debitorum, totidemq; modis personas. Corporis ultroneam deditionem, vel oppignerationem respondisse pignoris conventionalis dationi, ut pignoriscapioni ex causa judicati, addictorum abductionem. Quid sit ἀγώγιμον πρὸς τὰ χρέα γίνεσθαι, apud Dionysium Halicarnasseum. Lege quæ vetuit ἐπὶ σώματι δανείζειν, tam pignoriscapionem personæ debitorum vetitam fuisse, quam ultroneam oppignerationem, ac nexum. Romæ ab initio urbis conditæ morem nectendorum debitorum obtinuisse. Primum inter Reges Servium Tullium, eam aut abolevisse, aut aboleri voluisse. An legẽ aliquam super ea re tule-

tulerit. Non videri ullam tulisse, aut si tulit, non esse servatam. Morem nectendi usque ad annum urbis CCCCXXVII *durasse. Eo anno legem latam ne in posterum debitores necterentur, & qui tunc nexi, solutos fuisse. Quæ res huic legi causam præbuerit. De lege duodecim tabularum, quæ nexum permisit, venditionem, & sectionem corporis obnoxii, partitionemque inter creditores. Ea lege abrogatam illam Servii, si fuit ulla de non nectendo. Quæ pœna maneret addictos & ἀγωγίμους ob æs alienum. Subiisse debitores quodcunque pœnæ collibitum fuisset creditoribus, quibus addicebantur. Sectionem corporum usurpatam aliquando Romæ, quamvis eam lex permitteret, vix credibile. Lex illa duodecim de addicendis & secandis debitoribus, explicata pluribus. Qui sint justi dies. Quid justidium, & justitium. Addictos in domo creditoris, nervo, aut compedibus vinciri, lege jussos. Quæ differentia fuerit, nervi & compedum. Explicatæ voces, ξύλον, ποδοκάκκη, κυφὼν, κῦφος, κοιλιὸς, columbar, cuspus, cippus, numella. In carcere tam Romæ, quam in Græcia noxios fuisse vinctos. Ita & debitores non solvendo, quasi in privato carcere apud creditores suos vinciri solitos. Ea vincula non ad eos pertinuisse, qui se sua sponte in servitutem ex nexu dedissent. Error Hotomanni notatus. Addictos ex causa judicati, in compedibus, aut nervo apud creditorem fuisse habitos. Qui sponte nexum inibant, solutos opus fecisse. Lex duodecim tabularum emendata. Ἀγώγιμος idem qui & judicatus. Cur ἀγώγιμα Græcis merces venales appellentur. Iterum correcta lex duodecim de addictis. Transpositiones in veteribus legibus ac precibus tralaticiæ. De diario servorum, & addictorum, eumdem utriusque modum fuisse, libram farris in dies. De sectione corporis debitorum, quam lex permisit, an usus admiserit. Nunquam eam Romæ usurpatam fuisse, multis, cum ratio-*

rationibus tum auctorum testimoniis confirmatum. Agellii ἀλογία pluribus argumentis confutata. Sectionem bonorum à sectione antiqua corporum obnoxiorum non accepisse nomen, & originem. Quid sit proprie sector, & unde dicatur. Græcis ἐργώνην appellari, & sectionem ἐργωνίαν. Secare idem quod sequi, vel persequi. Secta quid, & sectari. Manilii versus emendati. Quis sit cognitor. An idem cum sectore, cujus munus cognitura. Falsum esse Scaligerum, qui ita putarit. Explicata lex Pœtelii de nexis solvendis, & in posterum prohibendis. Dionysius in ea historia narranda, cum Livio compositus. Non videri idem dicere super ea lege. An post illam legem nulli postea Romæ ob debitum nexi. An omnino lex ulla talis lata fuerit sub Pœtelii consulatu, ne in posterum debitores necterentur. Ita quidem videri, sed eam legem parum fuisse observatam. Varro correctus. Nullam tulisse legem Syllam de obæratis non nectendis, aut qui nexi essent, solvendis. Dionysius Halicarnasseus explicatus. Non omnes fuisse vinctos in domo creditorum, qui ex causa judicati his addicebantur. De nexis ac nexu, quid ea voce proprie significetur. Non vinctos sed oppigneratos eo nomine intelligi, & nexum pro oppigneratione sumi. Multis hoc probatum. Pignora ob debitum data in aliis linguis etiam vinculorum appellatione notata. De nexu & mancipio, & traditione nexu. Quidquid per æs ac libram gerebatur olim ad hoc ut obligatio contraheretur, nexi nomine, vel nexus, veteribus Romanis appellatum.

DIximus priori capite, in omni Græcia præterquam Athenis post legem Solonis, non solum ἀγώγιμα facta bona debitorum, sed etiam corpora. Nunc quo more in his ac jure Romani veteres usi sunt, dispiciendum. In ea

republica rem istam variasse, nec semper idem jus circa addicenda corpora obæratorum tenuisse, fert animus hoc capite confirmare. Quod argumentum ita à summis viris hactenus tractatum est, ut plus dicendum aliis reliquerint, quam ipsi docuerunt. Non quod non multa multi dixerint, sed plerique omnes rem admodum per se intricatam non potuerunt explanare, etsi plura quam quæ ad rem facerent elucidandam disseruerint. Qui Græcis ἀγώγιμος, hic Latinis *addictus*, & ἀγώγιμον ποιεῖν *addicere*. Plauti Comœdiæ titulus fuit *Addictus*, id est, ἀγώγιμος, de qua dubitarunt veteres Critici an Plauti esset genuina. Certe prius fuit judicare, deinde addicere ducendum, postremo judicatum & addictum duci. Sed ἀγώγιμος proprie judicatus & addictus, ducendusque. Unde & pro *addicto* ea vox sæpe usurpatur, quia *addicto* nihil reliquum erat nisi duci. Etiam ἐκδότους Græci veteres vocant, qui Latinis *addicti*. Demosthenes in Aristocratea sub finem ἔκδοτον ποιεῖν dicit, pro eo quod ante dixerat ἀγώγιμον ποιεῖν, his verbis: Τοῦτο φυλάττετε καὶ μέμνησθε ὅτι πάντων ἐστὶν ἐναντιώτατον τῷ κρίνειν, τὸ μὴ δόντα κρίσιν ἔκδοτον ποιεῖν. *Hoc videre mementote, quod omnium maxime contrarium sit causæ cognitioni, indicta quemquam causa non judicatum addicere.* Paulo post, ἔκδοτον διδόναι id vocat: δίδωσιν ἔκδοτον τὸν ἀθῷον ἀφειμένον τοῖς νόμοις. *Quem leges liberum & impunitum dimittunt, hunc in noxam dedit, vel addicit.* Ἔκδοτοι enim dicebantur, qui noxæ dedebantur. Nec multum disparis conditionis erant homines liberi noxæ dediti, propter æs alienum addicti. Utrosque ἐκδότους & ἀγωγίμους liceat appellare. Glossæ: *deditus*, ἔκδοτος. At *noxa deditus*, εἰς κόλασιν ἔκδοτος. De quibus in ultimo capite plura. Προσθέτους etiam vocarunt hujusmodi nexos ob æs alienum atque addictos. Plutarchus in Lucullo de obæratis, qui addicti serviebant: Αὐτοῖς δὲ τέλος μὲν ἦν προσθέτοις γενομένοις δουλεύειν. *Ipsis vero hic exitus dabatur, ut ad-*

ut addicti servirent. Proprie enim *addicere* est rem alicui quasi domino, ut eam jure pleni dominii possideat, adjudicare & attribuere. Hinc cum aliquod opus tanquam auctori suo redditur & tribuitur, *addici* ei dicitur Latine, ut & Græce προστίθεσθαι. Agellius lib. III, cap. III: *Neque tamen dubium, quin ista, & quæ scripta à Plauto non videntur, & nomini ejus addicuntur, veterum poëtarum fuerint.* Quo verbo sic & alibi usus est, *addicere* pro vindicare alicui quod suum sit, vel ut sit suum. Phrynichus ita accepit verbum προστίθεσθαι in Ecloga dictionum Atticarum: Ἔν τινι κωμῳδίᾳ ἀρχαίᾳ προστιθεμένη Τηλεκλείδῃ τῷ κωμῳδῷ ἐστιν οὕτως εἰρημένον. Ita legendum, non ut vulgo est, προτιθεμένη. *Ita reperitur in Comœdia antiqua Teleclidi attributa,* vel *addicta.* Inde ergo πρόσθετος addictus alicui, ut apud eum serviat tanquam dominum. De eo tamen nexorum genere πρόσθετον putarim accipiendum, qui sponte nexum inibant, ac sua voluntate se in servitutē ex nexu creditoribus dabant. Προσήλυτον appellat Ammonius, ubi docet quid sit discriminis inter ἀπελεύθερον, & ἐξελεύθερον. Nam ἀπελεύθερος, inquit, is est qui è servo liber factus est, at ἐξελεύθερος ὁ γινόμενος διὰ χρέα προσήλυθος, ἢ κατ' ἄλλην τινὰ αἰτίαν δουλεύσας, εἶτα ἐλευθερωθείς. *Qui factus est propter debita addictus, vel alia ex causa in servitutem redactus, ac postea liberatus.* Ubi προσήλυθος is proprie videtur, qui sponte in servitem alicui se daret pro debito, dum solveret. Nam προσήλυτοι dicebantur, qui alias πάροικοι & μέτοικοι, dum ex sua patria ac gente in aliam migrarent, ut loci illius legibus, quem ad habitandum optassent, sese addicerent. Tales & πρόσθετοι, *addicti,* non qui auctoritate judicis adjudicati alicujus dominio transferentur, sed qui sponte sua se traderent ex conventione. Nam qui per judicem damnati addicerentur, ἔκδοτοι & ἀγώγιμοι potius Græce vocabantur. Nihil prohibet tamen & προσθέτους de utrisque fuisse di-

 ctos,

ctos, ut Latine *addicti* de utroque genere. Nam προσκατατίθεσθαι est *addicere*. At προσήλυτοι nonnisi de voluntariis addictis. Duobus porro modis, ut ἀγώγιμα fiebant & addicticia bona debitorum, ita & personę ipsæ. Qui ex conventione pignori, vel fiduciæ dabat rem mobilem, aut immobilem creditori ob debitum, ut si non solveret, res ea in dominium ejus transiret, aut ut venderet, quo suum ex distracto pignore reciperet non solvente debitore, ex pacto pignus pleno dominii jure possidebat, aut vendebat creditor. Si vero de pignore dando nihil convenisset, debitor autem in solvendo cessaret, aut ad diem appellatus non responderet, tum pignora de eo capi mos fuit, quibus distractis debitum creditor recuperaret. Aliquando & ea pignora si emptorem non invenirent solebant ipsi creditori adjudicari & addici. Utroque modo ἀγώγιμα fiebant bona debitoris, sed ultimo magis proprie. Pignoris enim datio voluntaria fuit, eaque obligatio utriusque partis consensu contrahebatur. Dici nihilominus potest, debitorem, dum paciscitur rem suam creditoris futuram, pleno dominii jure ab eo possidendam nisi ad diem solvat, eam ipsi quodammodo addicere, & πρόσθετον facere. At magis ἀγώγιμον dicatur, quando per vim pignus capitur, & auctoritate judicis, creditori adjudicatur & addicitur. Idem fuit in personis, quod in illarum bonis, apud eas civitates, ubi licuit corpora ἀγώγιμα facere, & addicere ob debitum, non solum bona. Nam & liberi homines sponte sua, ex pacto nexum inibant, & operas suas in servitute pro pecunia donec solvissent, dabant. Quæ corporis spontanea quasi deditio respondebat pignoris dationi, quod *conventionale* doctores appellant. Nam sua corpora vere oppignerant, qui sic ea in potestatem creditori tradunt, usque ad solutionem debiti. Προσηλύτους istos qui ultro se dederent possis merito cum Ammonio appellare. At si ab initio talis pactio non inter-

interposita esset, aut renueret aliquis ultro se addicere suo creditori, cum videret se non esse solvendo, jus tamen fuit, si nihil haberet unde facere posset satis, ac bonam copiam cogeretur ejurare, personam ipsius pignori capi, & tradi addicique creditori, ea usuro quomodo vellet, sive ad retinendam eam in servitute, sive ad venundandam, ut ex pretio debitum suum servaret. Hos ἐνδότους & ἀγωγίμους vocare proprie liceat. Nam per vim & contra voluntatem suam, nullo ex pacto inter consentientes inito, ducebatur domum creditoris eique addicebatur, vel ut servitutem apud eum serviret, vel ut venumdaretur. Quæ res respondet pignoriscapioni bonorum, & vera est corporum ἐνεχυρασία, de qua in superioribus diximus. Utraque tamen ratione tam spontanea pignoris datione, quam violenta pignoriscapione, qua bonorum, qua corporum, tum corpora, tum bona ἀγώγιμα, deditícia & addictícia vocari posse, & vocata esse certum est. Nam qui sponte se addicit, aut sua bona, semet ipsum aut suas facultates ἔκδοτα ipse dat. Nec interest ad rei appellationem utrum id fiat judicis auctoritate, an ipsius debitoris voluntate. Certe & qui sponte nexum inibant, & qui judicati addicebantur, ἀγώγιμοι Græcis dicuntur. Dionysius lib. v Antiquitatum Romanarum in oratione Valerii Publicolæ fratris, qua de remittendis plebi debitis agit: Τί δ' ἡμῖν ἔσται πλέον εἰ τοῖς δανεισταῖς ἀγώγιμοι πρὸς τὰ χρέα γενησόμεθα; Ut non distinguit hic, qua de causa ἀγώγιμοι fierent creditoribus suis debitores, utrum ex pactione, quæ præcesserit, an ex causa judicati, certum est non debere distingui. Clarius idem auctor lib. vi, ostendit, ex contractu fieri etiam ἀγωγίμους solitos eos qui semetipsos in pignus promisissent. Nam variis in senatu sententiis dictis super obæratorum fortunis relevandis, quidam auctores fuere, ut qui Volscorum & Auruncorum bello bonam operam navassent reipublicæ, nexu liberarentur,

tur, adeo ut nec ipsi, nec eorum bona à creditoribus detineri possent, *μηδενὸς αὐτῶν μήτε τὸ σῶμα, μήτε τὴν ὐσίαν ὑπὸ τῶν δανειςῶν κρατεῖσθαι*. De cæteris vero, qui per illud bellum non arma tulissent, censuerunt *ἀγωγίμους εἶναι τοῖς δεδανεικόσιν, ὡς ἕκαςοι συνέβαλον*, *ut creditoribus addicerentur perinde ut contracta cum his esset obligatio.* Prout contraxissent cum creditoribus. Ut in contrahendo mobilium, aut immobilium pignore variis conditionibus ex consensu contrahentium obligatio solebat conciliari, ita & ubi licuit corpora ipsa obligare, non uno modo contractus fiebat. Sub hac conditione plerumque pignus contrahebatur, ut aut vendere illud creditori liceret, aut ne liceret, solutione non ad diem procedente, aut ut retinere illud penes se posset ac jure domini possidere. Ita & in corporum nexu ex pacto convento faciendo, perinde ut essent conditiones ei conventioni adpositæ eas servari oportebat, si debitor spopondisset se servitutem serviturum, pecunia non soluta, aut si vendi se posse, vel non posse pactus esset. Nec dubium est igitur, quin *ἀγώγιμοι* etiam dicerentur, qui se sua sponte ex pactæ conventionis fide creditori dedidissent, vel in servitutem, donec solvissent, vel in venditionem, si ita maluisset creditor, aut si ita convenisset. Manifestum est etiam, sub illis legum verbis, quibus, vel Athenis, vel Romæ aliquando prohibitum fuit *ἐπὶ σώματι δανείζειν*, non solum vetitum esse *ἀγώγιμον* facere debitorem per pignoriscapionem personæ, sed etiam per conventionem. His præstructis, quid juris fuerit servatum apud Romanos, in hoc corporum liberorum nexu interim permittendo, interim prohibendo, explicemus. Non debet esse ambiguum, quin ab ultima origine Romanæ reipublicæ hic mos nectendorum, & oppignerandorum propter debita corporum, & in servitutem abducendorum, fuerit receptus. Cum enim per omnes Græciæ & Asiæ populos vigeret idem institutum, & in

Romanos, qui eorum aborigines fuere, inde liquet traductum. Sub regibus fuisse usitatum, vel ex eo constat, quod Servius Tullius in gratiam illud minutæ ac miseræ plebis, cui impensius favebat, aut abolevit, aut aboleri voluit. Dionysius in ejusdem Servii oratione, quam ad populum habuit, ita eum loquentem inducit: Ὅσοι δ' ἂν μετὰ ταῦτα δανείσωνται, τούτους οὐκ ἐάσω πρὸς τὰ χρέα ἀπάγεσθαι, ἀλλὰ νόμον θήσω μηδένα δανείζειν ἐπὶ σώμασιν ἐλευθέροις, ἱκανὸν ἡγούμενος τοῖς δανεισταῖς τὰς οὐσίας συμβαλλόντων κρατεῖν. *Si qui in posterum pecuniam fœnore sumpserint, non sinam eos ob debitum in servitutem rapi, sed lege cavebo, ne cuiquam liceat sub pignore liberorum corporum mutuum dare, cum sufficiat creditoribus facultates contrahentium æs alienum detinere.* Quod se facturum dixit in illa concione, an fecerit, quæstio est. Nondum enim rex erat, cum hæc in concione promisit. Nec postea quam rex à populo renuntiatus est talem legem tulisse eum scribit in sequentibus Dionysius. Pollicitus est & in illa concione se pecunia sua æs alienum egentium esse dissoluturum. Quod & fecit. Nam jussis referre ad se quantum singuli deberent, obæratis, mensis in foro positis omnium nomina in conspectu populi exsolvit. Sed non legitur legem ullam sanxisse ne in posterum corpora eorum, qui æs alienum contraherent, obligarentur, & ducerentur. Quod πρὸς τὰ χρέα ἀπάγεσθαι dixit. Sed melius ἄγεσθαι dixisset. Nam inde ἀγώγιμοι. Et paulo post sic loquutus est, in alia ejusdem Servii concione: Οἱ δανεισταὶ μὲν, ὅτι τοὺς πένητας ὑμᾶς οὐκ εἴασα τὴν ἐλευθερίαν ἀφαιρεθῆναι, ὑπ' αὐτῶν ἄχθονται. Item lib. VI: Καὶ τὸν κήρυκα ἀνειπεῖν κελεύσας, μηδένα τῶν δανειστῶν ἐξεῖναι σῶμα πολιτικὸν πρὸς ἴδιον χρέος ἄγειν. *His dictis præconem jussit pronuntiare, nemini creditorum licere civium corpora ob debita privata abducere.* Doctus interpres perperam vertit, *in privatum usum abducere.* Immo πρὸς χρέος ἄγειν, est propter debitum,

domum ducere. Sic paulo ante, οἱ πρὸς τὰ χρέα δουλωθέντες. *Propter æs alienum in servitutem abducti.* Alio loco, πρὸς τὰ χρέα κατέχεσθαι dixit qui ob debitum vincti detinebantur. Et lib. IV. de Tullio: Τούτους οὐκ ἐάσω πρὸς τὰ χρέα ἀπάγεσθαι. *Hos non sinam ob æs alienum duci.* Vbi melius legatur ἄγεσθαι quam ἀπάγεσθαι, quomodo & alibi passim loquutus est. Satis autem in superiori capite notavimus quid esset discriminis inter ἄγειν & ἀπάγειν. Sed & ἀπάγεσθαι alibi pro ἄγεσθαι Dionysius usurpavit, ut in Excerptis Constantini περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, de Publii filio: διαψευσθεὶς δὲ τῆς ἐλπίδος ἀπήχθη πρὸς τὸ χρέος. Et apud Pollucem de duro & immiti creditore: ἀποπνίγων τοὺς ὀφείλοντας, ἀπάγων τοὺς ὑπερημέρους, id est, *domum judicatos ducens.* Sic Latinis *abducere* pro *ducere.* ut apud Plautum: *judicatum uxor abducit domum.* Alii passim *ducit* pro eo dicunt. Sed & Plutarchus promiscuè modo ἄγεσθαι modo, ἀπάγεσθαι de addictis usurpavit, in Coriolano. Τοὺς δὲ πανιελῶς, inquit, ἀπόρους, αὐτοὺς ἀπῆγον, καὶ τὰ σώματα καθείργνυσαν αὐτῶν. Id est, *judicatos addictosque ducebant*, vel *abducebant.* Et paulo post: ἀλλ' ἀγομένους πάλιν περιορᾶν καὶ ῥυσιαζομένους. Legem porro Tullii, si ullam sanxit de non nectendis debitoribus, non diu eam obtinuisse, abunde declarant sequentia tempora Reipublicæ quæ frequentissimam habent apud auctores mentionem & querimoniam de nexis ob æs alienum. Sed nec Livius ullius legis à Servio latæ meminit quæ prohiberet necti debitores. Morem eum in Republica invaluisse usque ad annum urbis CCCCXXVII. quo consules fuere C. Pœtilius, & Papirius Mugilanus. Eo anno, scribit Livius lib. VIII, *Plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum esse, quod necti desierint: mutatum autem id jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem.* Res ibi narratur, quæ inde peti potest. *Vbi* eam retulit, addit, *victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei, jussosque consules*

ferre

ferre ad populum, ne quis nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur. Pecunia credita bona debitoris non corpus obnoxium esset. Legem de eo tunc latam fuisse, quæ sequuntur, luculentum dant testimonium. *Ita,* inquit, *nexi soluti: cautumque in posterum ne necterentur.* Quis non tam idoneo auctori credat, ab eo tempore, post illam legem Romæ neminem unquam nexui datum debitorem? Multa tamen sunt quæ contrarium suadeant. Nam & post illa tempora vinctos & addictos debitores qui solvendo non erant, legimus, & leges ab aliis latas ne necterentur, non melius fuisse observatas quã hæc fuit, aut illa Servii. Quæ si fuit hujus ulla, quis nescit paulo humanior, lege duodecim Tabularũ eam fuisse abrogatam, qua sancitum est, ut æris confessi ac debiti judicati creditoribus suis addicerentur, nervo aut compedibus vincirentur, capite pœnas darent, aut trans Tiberim venum irent? Si plures forent quibus reus esset judicatus, secarent, si vellent, ac partirentur corpus sibi addicti hominis. Verba legis apud Agellium referuntur lib. xx. c. I. Vbi quod de sectione ait ac partitione inter creditores si plures essent, non debet mirum videri. Cum enim in potestate esset creditoris, si vellet, debitorem sibi addictum necare, aut trans Tiberim peregre venũ dare, quando plures erant quibus addictus foret, si interfectum mallent quam venditum, unusquisque creditorum partem de corpore ejus quem secuissent ferebat. Nec putandum porro, pœnam illam capitis quæ debitoribus qui bonam copiam ejuraverant imminebat, aliam tum Romæ ex lege duodecim fuisse, quam in Græcia omni. Nam quicunque ex quacunque causa ἀγώγιμος fieret, arbitratu ejus cui addicebatur, ducendus, pœnam quam ille vellet subibat, sive vinculorum, sive servitutis, sive etiam necis. Ergo & qui ob debitum ἀγώγιμοι dabantur creditoribus, ut mos fuit ubique in Græcia, atque

etiam Athenis ante Solonis legem, hæc omnia quæ collibitum esset creditori suo patiebatur, aut vincula in ejus domo, aut servitutem, aut venditionem, aut etiam capitis supplicium. Demosthenes in Aristocratea: Καὶ μὴν ἔν γε τῷ ποιεῖν ἀγώγιμον πάνθ' ὅσα ἀπείρηκεν ὁ νόμος, δέδωκας, χρήματα πράξασθαι, ζῶντα λυμαίνεσθαι, κακοῦν, ἔχοντα αὐτὸν ἀποκτιννύναι. *Equidem dum addictitium facis, illa omnia das quæ lex prohibet, pecunias exigere, vivum male mulcare, in mala mansione habere, ubi in potestate habeas interficere.* Eædem pœnæ ac fata manebant arbitrio creditoris inferenda debitorem ἀγώγιμον qui solvere non poterat. Quem plures igitur creditores sibi judicatum & addictum tenerent, si interficere mallent, secabant ac partiebantur inter se, idque jure facere poterant, cum fas esset uni creditori suum debitorem ἀγώγιμον occidere. Dissectum antiquitus neminem quamdiu lex illa viguit, equidem illi jurisconsulto apud Agellium facile crediderim, partim ob crudelitatem quæ vix caderet in talia ingenia, partim etiam ob avariciam fœneratorum, qui ex venditione lucrum majus facere poterant quam ex occisione aut sectione. Lex autem illa duodecim Tabularum quæ citatur ab Agellio respicit eos qui judicati & condemnati essent æris confessi ac debiti. In quibus hic ordo servabatur. Post judicium ac condemnationem, triginta his dies dabantur ad conficiendam pecuniam, quam dissolverent. Hi *justi dies* dicebantur, per quos jure agi cum illis non licebat, velut quoddam, inquit Agellius, justidium, *id est, juris inter reos quasi interstitionem quamdam & cessationem.* Ita scribit vetustissimus liber, *justidium* pro *justitium*. Et tamen *justitium* sic videtur dictum ut *solstitium*. Iura enim per eos dies quasi stabant ac cessabant, ut *solstare* vulgo creditur per *solstitia*, quæ τροπαὶ sunt. Optimę Glossę *justidium* etiam scribunt, sicque etiam in aliis auctorum exemplaribus reperi. Et videntur *justidium*

à justis

à justis diebus dictum putasse nonnulli. Ἀεργηλικὴν ἡμέραν interpretatur Philoxenus, quia tunc cessarent jura. Et sic legendum, non ἀρχονλική. Fallitur si quis putat *justos dies* hoc sensu dici, quasi δικαίους. Aliud enim *justus* ὁ δίκαιος, qui sic à nomine *jus* deducitur, ut *onustus* à voce onus. At *justus dies* ut aliam habet significationem, ita & originem. *Iustus* enim dicitur in quo jus stat. Et quidni sic *justus* queat componi à jure ac stando, ut sic dies vocaretur in quo jura cessarent, quemadmodum & *justitium* quasi juris *stitium*, vel statio cessatiove? Nullam certe video rationem ut in hac *justorum dierum* significatione *justus* accipiatur pro δίκαιος. Immo contrarium plane est. Quomodo enim illi justi dies vocati essent in quibus jus reddi ac jure agi non licebat? Istam hujus vocis quam diximus esse notionem, verba ipsa legis arguunt: *Æris confessi debitique judicatis triginta dies justi sunto*. Id est, sunto dies triginta illis justi, in quibus in jus vocari non possint, sed jura pro illis stent ac sileant. Atque sic quidem privatis dati justi dies. Publice etiam alii sic dicti sunt, per quos in tota urbe juris erant feriæ. Sic *præliares dies* quibus in arce vexillum proponebatur ad imperandum exercitum *justos* etiam appellatos scribit Macrobius, quia per eos dies jura Romæ silebant, & quasi stabant. *Præliares*, inquit, *dies ab justis non segregaverim: siquidem justi sunt continui triginta dies, quibus exercitu imperato vexillum rufi coloris in arce positum est*. Et recte quidam præliares dies ab justis non segregandos putat, quia quacunque de causa jura Romæ cessarent, illi dies *justi* appellati, quod in iis jus staret cessaretque. Inde à justis diebus *justidium* appellatum, hoc est, tempus vel spatium justorum dierum, vel unus etiam *justus dies* quo jure agi non licebat. Nec obscure *justum* à jure quod stabat dici Agellius his verbis declarat, quæ sic in vetustissimo libro leguntur: *Eosque dies Decemviri justos appellaverunt, velut quoddam*

immo

immo justidium, id est, juris inter eos quasi interstitionem quandam, & cessationem, quibus diebus nihil cum his agi jure posset. Cæterũ si per eos dies debitores nihil extricassent pecuniæ quo creditorem absolverent, *ad prætorem vocabantur, & ab eo quibus erant judicati addicebantur, nervoque aut compedibus vinciebantur.* Ita scribit Agellius, & sic in eo legendum non ut est vulgo, *nervo quoque.* Nam apud creditorem ita vinciebantur, cum ei judicati addicti essent, *aut nervo, aut compedibus.* Vulgo volunt, *nervum* esse vinculum ferreum quo pedes vinciuntur, quia ita Festus interpretatur. Sed qua in re differet à compedibus, quæ & ipsæ vincula pedum sunt, & quidem ferreæ? At lex duodecim manifesto distinguit: SECVM. DVCITO. VINCITO. AVT NERVO AVT COMPEDIBVS. QVINDECIM. PONDO. NE. MINORIBVS. Ita scribendum non MINORE. Nam ad compedes id referendum, non ad nervum. Græcis πέδαι dicuntur, & pondus in his spectabatur quia ex ferro. Demodocus in Medea apud Pollucem:

Τριακοντάλιτρους ἐνὶ νεανίσκῳ πέδας.

Trigintilibres juveni indantur compedes.

Glossæ: *Compedes, πέδαι.* Inde apud Plautum, *crassæ ac ponderosæ compedes.* At *nervus* etiam vinculum pedum, sed ligneum, cui pedes immittebantur, & nervis in eo vinciebantur. Id Attici vocarunt ξύλον absolutè, & ἐν ξύλῳ δεδέσθαι qui in nervo vinciebantur. Sed & δεδέσθαι in carcere cum legimus aliquem damnatum in scriptoribus Atticis, de eo genere vinculi debemus intelligere. Ποδοκάκκην lex Solonis vocabat. Lysias in priore contra Theomnestum, ubi hæc verba Solonis in lege quadam quomodo essent exponenda docet: Δεδέσθαι δ' ἐν τῇ ποδοκάκκῃ ἡμέρας πέντε τὸν πόδα εἰ μὴ προστιμήσῃ ἡ Ἡλιαία. Quid esset ποδοκάκκη, sic explicat: ἡ ποδοκάκκη αὕτη ἐστὶν, ὦ Θεόμνηστε. ὃ νῦν καλεῖται ἐν τῷ ξύλῳ δεδέσθαι. εἰ οὖν ὁ δεθεὶς ἐξελθὼν, ἐν ταῖς εὐθύναις

τῶν

τῶν ἕνδεκα κατηγοροίη, ὅτι οὐκ ἐν τῇ ποδοκάκκῃ ἐδέδετο, ἀλλ' ἐν τῷ ξύλῳ, οὐκ ἂν ἠλίθιον αὐτὸν νομίζοιεν; Comici Latini qui palliatas docuerunt, quas ex Græco verterunt, pro ἐν ξύλῳ δεδέσθαι, posuerunt, *in nervo vinciri.* Unde apud Plautum in Aulularia:

At ego credo Deos voluisse, ut apud te me in nervo enitem.

Ἐν ξύλῳ. Quod nervo etiam colla vinciri è Plauto notat Festus, scire oportet, eodem vinculo ligneo tam cervices quam pedes & manus aliquando necti solita. *Nervum*, inquit, *appellamus etiam ferreum vinculum, quo pedes impediuntur, quanquam Plautus eo etiam cervices vinciri ait: Perfidiose captus. Eo adepol nervo cervices probas.* Hæc sunt Grammaticorum nugalia. Idem lignum quinque locis foramina habebat. quibus collum, & manus, & pedes inserebantur. Hinc πεντεσύριγγον ξύλον vocat Aristophanes in Equitibus:

— Τουτονὶ
Δῆσαι κελεύω πεντεσυρίγγῳ ξύλῳ.

Idem prorsus ξύλον est de quo Attici scriptores dicunt, ἐν ξύλῳ δεδέσθαι, & Latini ex eo Comici, *in nervo vinciri.* Scholiastes vetus πεντεσύριγγον interpretatur, πέντε ὀπὰς ἔχον, δι' ὧν εἴ τε πόδες, καὶ αἱ χεῖρες καὶ ὁ τράχηλος ἐνεβάλλετο. Hoc lignum erat in carcere apud Atticos, & apud Romanos quibus οἱ κακοῦργοι vinciebantur. Hesychius: Πεντεσύριγγον ξύλον, πέντε ὀπὰς ἔχον, τέσσαρας μὲν εἰς ἃς οἱ πόδες καὶ αἱ χεῖρες διείροντο, μίαν δὲ δι' ἧς ὁ τράχηλος. De eo plane intelligit Plautus in Rudente:

Illi in columbum credo leno vertitur,
Nam in columbari collum haud multo post erit,
In nervo mille hodie nidamenta congeret.

Ubi *nervum* vocari illud ξύλον πεντεσύριγγον, manifestum est. Quod *columbar* appellat, quia cavernas haberet similes cavis vel loculamentis, in quibus columbi nidificant. Inde & *tignorum cubilia* quæ Græcis ὀπαὶ dicuntur, Latinis *columbaria* dicta teste Vitruvio.

Item

Item foramina in triremibus per quę remi eminerent. *Columbar* genus vinculi apud Plautum interpretatur Priscianus, in versu quem supra citavimus. Veteres Glossæ Philoxeni *nervum* exponunt ξυλοπέδην, quia etiam pedes impediebat. Nam & ποδοκάκκην similiter Attici ab eadem ratione. Ἐντεταγμένῳ ξύλῳ Iustinus Martyr dixit, qui de eodem ligno intelligit. Fuere in carceribus hujusmodi ligna quæ quattuor tantum haberent foramina pedibus ac manibus inserendis ac vinciendis. Eorum mentio in Historia Ecclesiastica Eusebii lib.v. cap.xxxii. καὶ ὡς ἐπὶ πλείσταις ἡμέραις τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας ὑπὸ τέσσαρα τοῦ κολαστηρίου ξύλου παραταθεὶς διαστήματα. Ac collum seorsim iisdem illis martyribus vinctum fuit vinculo ferreo, quod κλοιὸς σιδηροῦς ibi vocatur. *Boiam* etiam vocarunt. Vnde apud Prudentium: *Colla boiis impedit*. De quibus nos alibi. Κύφωνες quoque Græcis vincula lignea quibus collum inserebatur, quod caput κύφειν cogerent, Latinis *cuspi*. At Suidas notat vocari Romanis κύσπους, quæ Græcis ποδοκάκκαι. Sic enim apud eum scribendum: Ποδοκάκκη, ξύλον εἰς ὃ ἐν εἱρκτῇ τοὺς πόδας ἐμβάλλοντες συνέχουσιν, ὃ παρὰ Ῥωμαίοις κοῦσπος καλεῖται. Eosdem & κυφῶνας Græci vocerunt, quia idem vinculum ligneum pedes & cervices vinciebat, & nutare caput faciebat. Vnde κυφών. Suidas in Epicureo: δεδέσθω ἐν κυφῶνι πρὸς τῷ ἀρχείῳ, ἡμέρας εἴκοσι. Hinc proverbium apud eundem, in voce ἐκ παντὸς ξύλου, ubi scribi oportet, ἐκ παντὸς ξύλου, ἐλλείπει, κυφὼν γένοιτο. *Ex omni ligno fiat cuspus* vel *nervus*. Ac non ex omni ligno Mercurius. Idem proverbium apud Zenobium sic restituendum: ἐκ παντὸς ξύλου κυφὼν ἂν γένοιτο. Item in Collectione Vaticana. Male etiam apud Apostolium legitur κῦφον, pro κυφών. Eam vocem interpretatur Suidas alibi sic: κυφὼν ἐστὶ δεσμὸς ξύλινος, ὃν οἱ μὲν κλοιὸν, οἱ δὲ καλιὸν ὀνομάζουσιν. Ita enim scribendum. Καλιὸν vocabant hoc idem ligneum vinculum sive nervum, à simili-

similitudine columbarii sive cavi columborum in quo illi congerunt, quas καλιαὶ & καλιὰς Græci appellant. Hesychius: καλιὸς τὸ δεσμωτήριον ἢ ξύλον ᾧ ἐδέοντο, καὶ οἱ μικροὶ οἶκοι, καλιαὶ καὶ καλιοί. Inde ἐγκαλιοσκελεῖς qui crura in hujusmodi cavis & vinculis ligneis habebant. Sic enim scribi debet apud Hesychium: ἐγκαλιοσκελεῖς, οἱ μὴ ἀποδιδόντες τὰ χρέα, ἐν τοῖς καλιοῖς ἐδεσμεύοντο τοὺς πόδας. *In nervo pedes vinctos habebant debitores donec solvissent.* Nec solum pedes, sed etiam manus ac cervices. Vnde & κυφοὶ & κυφῶνες, & Latinum *cuspus* ex κυφὸς inserta suo more littera *s*, ut in *dusmi, casmœna*, & similibus. Ultima Latinitatis ætas *cippos* appellat, & pedes *cippare* vel *incippare* pro nervo vincire. Quod ad idiotismum linguę nostræ manavit. *Ceppos* hodieque dicimus. Verum de his alibi. Acta cap. XVI. ubi hæc verba leguntur de Paulo & Sila in carcerem conjectis, & nervo vinciri jussis: Ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον. Id est, *nervo vinxit*. Nam est ita apud Tertullianum in libro ad Martyras: *Nihil crus sentit in nervo, cum animus in cœlo est.* Idem de cultu fœminarum: *Nescio an crus periscelio lætatum in nervum se patiatur artari.* Glossæ Nomicæ *cuspos*, interpretantur ξυλόποδας. Et Philoxenus, *Cuspos*, ξύλινα σανδάλια. Sed hoc non prohibet quin cervices eo etiam vinctas habuerint. Sic nervus ab iisdem ξυλοπέδη & ab Atticis ποδοκάκκη vocabatur, quod tamen vinculum cervicis non minus erat, ac pedum. Cum enim pedibus manibusque & collo in eodem ligno constricti tenerentur, cernuare cogebantur, & caput inter genua ferme demissum habere. In carcere igitur tam Græco quam Romano, noxii aut nervo aut compedibus vincti servabantur. Cato apud Agellium lib. XI. cap. XVIII. *Fures privatorum furtorum in nervo atque in compedibus ætatem agunt, fures publici in auro atque in purpura.* ἐν ξύλῳ καὶ πέδαις. Id est, alii in nervo, alii in compedibus. Non

enim

enim simul in utroque. Livius lib. VIII. *Ne quis nisi qui noxam meruisset, donec pœnam luisset, in compedibus aut in nervo teneretur*. Duo hæc igitur vinculorum genera noxiis in carcere vinciendis tam in Latio quam in Græcia usitata. Et perinde ut noxam merebantur noxii majorem, ita compedibus ponderosioribus stringebantur, aut nervo graviore. Gravissimus fuit quo homo quasi quadrupes constringebatur, pedibus manibusq; eodem ligno impactis, & collo etiam inserto. Tales *Numellæ* Latinis veteribus. *Machinæ genus ligneum* interpretantur, *ad discruciandos noxios paratum, quo & collum & pedes immittunt*. Græcis hoc πεντεσύριγγον ξύλον. Levissimus fuit quo pedes tantum vincti. In carceribus autem vinctas fuisse custodias, multis locis ex jure nostro potest probari. Quod item & apud Græcos in more. Vel unicus Platonis Phædon de Socrate in carcere vincto, & eo die quo mori jussus est soluto, possit hujus rei fidem facere. Ita ergo & debitores qui non erant solvendo velut in privato carcere domi apud suos creditores in nervo vel compedibus detinebantur donec solvissent, aut depecti essent. Agellius: *Erat autem jus interea paciscendi, ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis, ad prætorem in comitium producebantur, quantoque pecuniæ judicati essent, prædicabatur, tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant*. In his itaque tantum qui ex causa judicati addicti essent, nisi judicatũ fecissent ea quæ lex dicit, locum habuisse, certo certius est, de nervo aut compedibus, & capitis pœna, vel venditione. Nec ad eos ullo modo referri oportet qui ex pacto nexum inibant & operas suas in servitute pro pecunia dabant donec solvissent, ut perperam Hotomanus putavit in Quæstionibus Illustribus cap. XXVI. *Ut rem*, inquit, *ab ovo repetamus, primum jus fuit* XII *Tabularum, ut debitores damnati si judicatum facere*

non

non possent, publice venderentur, atque addicti servirent, id est, in nervo operas darent. In paucis verbis multa peccata. Quomodo in nervo operas dare potuerunt, pedibus, manibus, & cervicibus constricti? Ponamus, nervo pedes vinctos tantum habuisse, & sic opus fecisse, ut certum est facere solitos servos, qui in ergastulum tradebantur, profecto qui publice vendebantur non creditori suo operas dabant, sed domino id est, emptori. Nam certe fieri non potuit, ut cui judicati addicti erant, eidem servirent, si essent peregre trans Tiberim venditi, aut si pœnam capitis passi forent. Mirum, tantum jurisconsultum in tam illustri loco tantam rei quam tractabat imperitiam ostendisse. Alia prorsus ratio fuit eorum qui in servitutem se sua voluntate, & ex pactione, creditoribus suis dabant, ut ex operis sese liberarent: alia eorum qui æris confessi debitique judicati fœderatoribus addicebantur. Illi operas dabant & serviebant non vincti. Hi ubi addicti fuerant, & domũ à creditore ducti, in nervo aut compedibus per sexaginta dies quasi in carcere privato habebantur, donec solvissent, aut pacti essent cum creditore, post quod dierum spatium si aut ipsi non solverent, aut nemo eos liberaret, vendebantur, aut capite plectebantur. Puto hoc in creditorum arbitrio fuisse, utrum eos vellent peregre vendi, aut pœna capitis multari. Si quis pœnam fœneratorum ad fœnus accusandum arripiat, qui quadruplione luebant quod supra modum à lege positum exegissent, cogitet quanto graviora supplicia casci illi Romani debitoribus fidem fallentibus irrogaverint, necis aut servitutis. Nemo autem apud veteres, ut jam diximus, in carcerem conjiciebatur publicũ, quin ibidem vinctus attineretur compedibus, quæ sunt πέδαι ferreæ: aut nervo, id est, ξύλα. Inde *in vincula conjicere*, quod idem est atque in carcerem aliquem tradere, nervo aut compedibus vinciendum. Græci δεσμὸν similiter utrumque

 genus

genus vinculi appellant, tam nervum quam compedes, uti & Latini *vincula*. Aliquando magis proprie de compedibus, ut apud Livium, *in nervum & vincula*. ubi vincula sunt πέδαι. Nec secus ergo fuit & de privato carcere, cum quis nempe ἀγώγιμος alicui tradebatur domum ejus damnatus ducendus & ibi in vinculis habendus, ut debitor creditori judicatus & addictus donec solvisset. Nec enim omnes debitores in creditoris domo vincti detineri soliti, sed ii tantum qui ex causa judicati addicti ei forent. Reliqui qui se sponte in nexum dederant, operas soluti dabant. Livius lib. VI. *Itaque cum jam ex re nihil dari posset, fama & corpore judicati atque addicti creditoribus satisfaciebant*. Idem lib. eodem de Manlio Torquato: *Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset: quorum bona vanire, quos duci addictos prohibuisset*. Id est, ἀγωγίμους fieri. Et passim apud eum *judicatos & addictos duci* invenies, de his qui de pecunia credita causam dixerant, & condemnati fuerant. Ex quibus colligi potest, mendosa esse verba Legis quæ sic habet: *Æris confessi, rebusque jure judicatis triginta dies justi sunto*. Quæ sunt istæ res jure judicatæ quibus justi dies triginta dabantur? Alio loco ubi hanc legem citat, non habet vocem *jure*. Omnino scribendum est: *Æris confessi, debitique judicatis triginta dies justi sunto*. Qui non videt ita legendum esse, nihil videt. Ipse Agellius ita se legisse clare ostendit paulo ante, ubi ex mente legis verbisq; ipsis eam rem sic narrat: *Confessi igitur æris ac debiti judicatis triginta dies conquirendæ pecuniæ causa dati, quam dissolverent*. Legis auctor ita scripsit ut de æris debiti ex causa crediti condemnatis intelligendum monstraret. Æs enim confessum illud est, de quo confessio facta erat à debitore, sed *debitum æs* etiam addidit, ut ex credito debitum intelligeretur. Hinc ἀγωγίμους, καταδεδικασμένους interpreta-

pretatur Hesychius, hoc est, æris confessi judicatos, addictos ductosque ad creditorem, in domo ejus vinciendos. Ἀγωγίμων, ὁτὲ μὲν φορτίων, ὁτὲ δὲ καταδεδικασμένων. Merces quæ tradebantur emptori ex causa venditi, *addici* ei dicebantur. Vnde & ἀγώγιμα ea Græci appellabant quæ vænalia erant, quia vendita emptori addicebantur, iis usuro prout vellet. In eadem lege differentia ἀγωγῆς & ἀπαγωγῆς quam superiore capite exposuimus, manifesta proponitur in his: *Post deinde manus injectio esto, in jus ducito.* Hæc ἀπαγωγὴ est qua manu injecta & obtorto collo in jus aliquis rapiebatur, aut ducebatur. Quæ sequuntur, τὸ ἀγώγιμον explicant. *Ni judicatum facit, aut qui endo eo in jure vindicet, secum ducito, vincito aut nervo, aut compedibus.* Sed hæc esse corruptissima, miror non vidisse tot viros doctos qui ea interpretari conati sunt. Quid enim ista sibi volunt? *aut qui endo eo in jure vindicet.* Meo periculo qui vindicare à mendis volet, ita scribito: *Aut quis endo em jure vindicet.* Nisi inquit judicatum faciat debitor, aut aliquis sit qui eum in jure vindicet, ducito eum ac vincito creditor. Transpositio illa familiaris legibus duodecim, *Endo em jure vindicet*, pro, *em endo jure vindicet*, id est, eum in jure vindicet. Sic, *transque dato*, &, *endoque plorato*, pro transdito & implorato. Et in precibus, *sub vos placo*, pro, *vobis subplico.* Quod addit lex, *secum ducito, vincito*, illud *secum ducito*, significationem ἀγωγίμου declarat. quod est apud Demosthenem, οἴκαδε ἀγέσθω, ὡς αὐτὸν ἀγέσθω, ubi quæ vis sit hujus vocis ἀγώγιμος enarrat. *Ducere domum* dixit Terentius in Phormione, *ducent damnatum domum.* Quæ sequuntur, sic omnino legenda sunt: *vincito aut nervo aut compedibus quindecim pondo ne majoribus; aut si volet, minoribus vincito.* Non enim ad nervum, sed ad compedes referendum, ut jam diximus. Nisi quis malit legere, *aut nervo, aut compede.* Vt apud Tibullum, *fos-*

sor compede vinctus. Perperam etiam sollicant ea verba viri docti: *Si volet, suo vivito, ni suo vivit, qui em vinctum habebit, libras farris in dies dato: si volet, plus dato.* Tanquam servo vult singulas libras farris in dies addicto vinctoque ob debitum dari, quod legitimum fuit diarium servorum, præcipue vinctorum. Et frustra de carceris publici diario, quis modus ejus fuerit solitus dari in publica custodia habitis, quæsitum à viris doctissimis, & quæ δεσμωτηρίου δίαιτα. Hi addicti tanquam servi ejus cui judicati addicebantur, haberi soliti. Ideo & idem diarium eis dari jubet lex quod servis in ergastulo, aut domi vinctis præbebatur. Horatius lib. I. Sat. v.

— rogabat
Denique cur unquam fugisset, cui satis una
Farris libra foret, gracili sic, tamque pusillo.

Sic enim ibi scribo, non ut est vulgo, *cur nunquam fugisset.* Fugiebant servi durius habiti à dominis, & qui contenti non erant una libra farris in dies pro diario. At hic in eum, quem fugisse cum servus esset, arguit, ita jocatur, ut miretur cur omnino unquam fugerit, cui causa non erat cur exire è domo domini vellet quod in corpore vesco & gracili libra una ei farris, quod sollemne servorum diarium, satis esset futura. Quæ sequuntur porro de diebus sexaginta per quos dies in vinculis debebat esse addictus debitor, & trinundino continuo quo ad prætorẽ in comitium producebatur, ut tertiis nundinis aut capite pœnas daret, aut peregre trans Tiberim venum iret, haud scio an unquam observata fuerint. Nec magis puto locum unquam Romæ habuisse quam ipsam sectionem de qua lex eadem apud eumdem Agellium hæc sic habet: *Tertiis nundinis partes secanto: si plus minusve secnerunt, se fraude esto.* Mirum sane, cum tot querelæ nexorum apud Livium & Dionysium Halicarnasseum occurrant, neminem de supplicio capitis queri, neque de

de hujuſmodi venditione. Sed dicet quis, qui occiſi fuiſſent non potuiſſe querimoniam eo nomine inſtituere, nec illos qui peregre eſſent trans Tiberim venundati. Hoc quidem video poſſe objici, ſed ab imperitis rerum, ſtultiſque. Nam quos addictos vinctoſque eadem fata manebant, poterant quod mox ipſis immineret, hoc modo deprecari, & ne fieret, auxilium implorare. Nullum ſimile ab his verbum audias qui ex vinculis in forum prorumpunt, ut invidiam fœneratoribus faciant. Apud Livium lib. II. *Nexi vincti ſolutique ſe undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem.* Ubi vides ex illis ob æs alienum nexis, quoſdam fuiſſe apud creditorem ſolutos, & ſine vinculis ſerviſſe. Ait enim, undique ex domibus, nempe fœneratorum, tam vinctos ob nexum, quam ſolutos ſe in publicum proripuiſſe. Querelas eorum audiamus: *Civitas ſecum ipſa diſcors inteſtino inter patres plebemque fragrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, ſe foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppreſſos eſſe: tutioremque in bello quam in pace, inter hoſtes quam cives libertatem plebis eſſe, invidiamque eam ſua ſponte gliſcentem inſignis unius calamitas accendit.* Quæ ſit illa calamitas, ſtatim exponitur. Nec ſupplicium capitis eſſe dicitur, nec venumdatio peregre, ſed in ergaſtulum abductio, & carnificina, & verbera. Magno natu aliquis ibi in forum ſe projicit, cum omnium ſuorum malorum inſignibus. In veſte ſquallida, promiſſa barba, corpore macie ac pallore confecto, capillis totam faciem inumbrantibus & efferantibus, ſciſcitantibus unde ille habitus, ait, *ſe æs alienum feciſſe, id uſuris cumulatum primo ſe agro paterno avitoque exuiſſe, deinde fortunis aliis: poſtremo velut tabem perveniſſe ad corpus: ductum ſe à creditore non in ſervitium, ſed in ergaſtulum, & carnificinam eſſe. Inde oſtentare tergum fœdum recentibus veſtigiis verberum.*

Sed & alibi omnibus locis ubi istæ nexorum sua mala deplorantium conquestiones occurrunt, occurrunt autem sæpius, nihil plus quam servitutem suam complorant, & quæ servitutem comitari solebant, cruciatus, tormenta, vincula, verbera, ergastulum, carnificina. Quæ omnia in servos ære emptos licita dominis, eadem & in nexos ob æs alienum permissa creditoribus quibus addicti fuerant, tanquam in vera mancipia. Et certe non aliud erant, nec aliter vocabantur. Dionysius passim πρὸς τὸ χρέος δουλωθέντας appellat, & δούλους. Ut autem in servum mancupio emptum, potestas domino fuit vitæ & necis, ita & in ἀγώγιμον fœneratori. De sectione nulla querela, nullum vestigium apud auctores. Nunquam eam usurpatam fuisse Romæ, Parisiensis professor, in commentario ad leges duodecim tabularum notat, testimoniis Quintiliani, Agellii, & Tertulliani. Sed doctus ille magister nescit distinguere inter dissidentes auctorũ quos citavit super ea re sententias. Nec enim idem dicit Agellius, quod Quintilianus: nec idem Tertullianus, quod Agellius, aut Fabius. Quod debuit animadvertisse Criticus. Primum non id scripsit Fabius, sectionem corporis obæratorum nunquam fuisse Romæ vsurpatam, sed simpliciter, licuisse lege duodecim tabularum debitoris corpus inter creditores dividi: *Quam legem mos publicus postea repudiaverit.* Eum vide lib. III. cap. VI. & videbis non eum id dicere quod voluit magister. Id retulit, ut fidem faceret, quædam non laudabilia natura, jure fuisse aliquando concessa. At nemo ex ejus verbis quiret evincere, quamdiu jure id licuit Romæ, non etiam factitatum, ut corpus debitoris inter creditores divideretur. Tertullianus similiter in Apologetico perhibet, judicatos in partes secari à creditoribus, legem Romæ fuisse, consensu tamen publico crudelitatem postea erasam esse, & in pudoris notam pœnam capitis conversam, bonorum adhibita proscriptione.

ptione. *Suffundere*, inquit, *maluit hominis sanguinem quam effundere.* Quo ex loco citius id probes, usitatam fuisse tum cum concessa fuit, in partes sectionē, quam non usurpatam, cum dicat, erasam postea publico consensu crudelitatem, & in pudoris notam mutatam. Crudelitas quippe non fuit, quam lex permittebat, nisi etiam exerceri solitam existimes. Agellius contra aperte quidē affirmat, dissectum esse antiquitus neminem, neque legisse neque audivisse. Non humanitate id accidisse narrat, aut immanitatis illius quam lex tamen concedebat, odio & aversione, ut nemo dissectus legatur, sed quia sævicia pœnæ deterruit homines, ne eam incurrerent. Verbis legis adductis quæ partes debitoris inter creditores secari permittebat, ista sua subjicit: *Nihil profecto immitius, nihil immanius, nisi ut re ipsa apparet, eo consilio tanta immanitas pœna denuntiata est, ne ad eam unquam perveniretur. Addici namque nunc & vinciri multos videmus, quia vinculorum pœnam deterrimi homines contemnunt. Dissectum esse antiquitus neminem equidem neque legi neque audivi, quoniam sævicia ista pœna contemni non quita est.* Ridiculum plane ac futilem vanumque se probat cū ista sua tam nugatoria ratiocinatione Agellius, vel ille Jurisconsultus quem ea de re disputantem introduxit. Quam falsum quippe, quam nihili argumentum, quo ostendere nititur neminem unquam creditorem in partes fuisse sectum & divisum? Pœnæ, inquit, immanitas deterruit cunctos. Ergo per illud omne tempus quo id fieri lege licuit, nemo commisit quare in pœnam hanc incideret. Nemo inventus est ære alieno obrutus, nemo qui bonam copiam ejuraverit, nemo denique qui nexum iniverit, & creditori suo addictus apud eum servitutem servierit, aut peregre sit venumdatus. Nihil horum contigisse tunc oportet, siquidem verum velimus esse, quod adstruxit præclarus ille Jurisconsultus, neminem quoque fuisse dis-
 sectum.

sectum. Qui enim addici creditori potuit, & in servitutem eidem dari, fas fuit & eum, si ita maluisset creditor, necari, aut si pluribus addictus fuisset creditoribus, inter omnes dissecari ac dividi. Quid enim, si talis esset debitor, quem nec alere tanti esse judicaret creditor, ut nullius nempe usus & operæ, neque etiam vendere posset ob inertiam aut ætatem? In promptu erat creditori pro majore suo compendio eum necare. Quod sæpius & à pluribus factitatum aliquis merito suspicetur. Probandũ hoc Agellio, vel illi jurisconsulto qui apud eum ista loquitur, nullum unquam Romæ ob æs alienum addictum vinctumve lectum aut auditum, si nobis persuadere vellet, nullum etiam dissectum. Atqui nihil frequentius in historia Romana legimus, quam nexorum obæratorum querelas, quiritantium de crudelitate creditorum quibus addicti serviebant, in nervo apud eos & compedibus vincti, extrema quæque tolerantes, contumelias, ignominias, verbera, aliaque supplicia. Hinc illa orationis Tribuniciæ apud Livium lib. VI. *gregatim quotidie de foro addictos duci, & repleri vinctis nobiles domos, & ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse.* Talium pleni sunt octo priores ejus libri usque ad consulatum C. Pœtelii, quo rogante lex lata ne quisquam pecuniæ judicatus & addictus vinciretur. Non equidem exemplum ullum extat in tota illius temporis historia, debitoris à creditoribus dissecti, sed nec venditi, quod tamen lege licuit. Quod humanitati creditorum potius imputandum quam pœnæ immanitati, quæ quemquam deterruerit. Neminem enim atrocitate supplicii deterritum fuisse, arguit multitudo vinctorum. Enimvero ad hoc vinciebantur, ut postquam in vinculis fuissent per dies sexaginta apud creditorem, post trina nundina capite pœnas darent, aut trans Tiberim peregre venum irent. Sectio vero in partes tunc tantum habuit locum, si plures essent creditores quibus

reus

reus esset judicatus. Tum enim secare, si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permissi sunt. Non gravius igitur supplicium in miseros & bonam copiam ejurantes debitores constitutum fuit quam capitis. Quod sectionem illam corporis tam atrocem atque horrificam nobis fingit Agellius, frustra eum esse, & vanis terriculamentis ludificari eos cum quibus tum loquebatur, mihi persuadeo. Non enim vivi hominis forsitan, sed jam necati, & de quo supplicium sumptum erat, partes inter se dividebant creditores. Finge viventem dissectum ac divisum. Nihil plus habet hæc pœna, quam vitæ violentum exitum, communem ultimis omnibus suppliciis & capitalibus. Nec atrocior hæc pœna discerpti hominis videri debeat quam crucis supplicium, aut quomodo more majorum apud Romanos puniri dicebantur, cum nudi hominis cervix inserebatur furcæ, corpus virgis ad necem cædebatur. Quo supplicio conterritus Nero cum se hostem à senatu judicatum comperisset, & puniendum more majorum, de nece sibi sponte inferenda agitavit. His adde quod & olim inter supplicia etiam sectio, & *διχοτομία*, atque etiam διατομὴ, quæ membratim fiebat, usurpata. Quod Homero dicitur *μελεϊστὶ διαταμεῖν*. De qua multa notamus alibi, non hic repetenda. Animadversione autem dignum, inter tot querimonias misellæ plebis & fœnore circumventæ, quæ apud Livium occurrunt, quamdiu duravit jus nectendorum & addicendorum creditoribus debitorum, nusquam eam conqueri de extremo illo capitis supplicio, aut de venditione, aut de dissectione corporis inter creditores. Quæ tria poterant magnam invidiam facere patribus, qui inopem plebem ære alieno oppressam, addictam sibi & obnoxiam habebant. Nusquam horum trium, vel unius ex tribus fit mentio. Quod magnum indicium est, nihil horum fuisse usurpatum. Non enim tacuissent hæc tam gravia qui minora tantopere exagge-

aggerant. Tantum deplorant servitutem, verbera nervum, vincula, compedes. Loca omnia enotare supervacuum, & nimis longum. Et jam pleraq; in superioribus attulimus. Servitutem igitur tantum patiebantur pecuniæ judicati, & addicti debitores. Quod adeo verum est, ut, si solvissent, aut pro illis aliquis, non tamen liberi censerentur, sed quoniam in servitutem jure redacti erant, per æs & libram essent liberandi, ut illi qui emancipabantur. Quod probatur ea Livii narratione qua memorat lib. vi. Manlium Capitolium creditori solvisse pro quodam centurione qui judicatus in servitutem ac vincula ducebatur, additque, *ideo rem creditori palam populo solvit, libraque & ære liberatum emittit, deos & homines obtestatus ut M. Manlio liberatori suo parenti plebis Romanæ gratiam referret.* Hariolatur itaque Marcilius, qui interpretamento ad xii. Tabulas, notat, nexos ante legem xii. in perpetuo fuisse carcere privato, legem vero Decemviralem post inducias dierum triginta *tertiis nundinis*, quas perperam pro tertio nundinarũ die accipit, partes secare creditoribus permisisse, aut si mallent peregre trans Tiberim venum dare, aut si unus creditor esset, necare. Certum quidem est, hęc statuisse omnia legem decemviralem in duodecim tabulas relatam, sed illud etiam certo certius, post hanc legem nihilo secius perpetuum carcerem, & servitutem in mundo fuisse debitoribus apud creditores, donec se illo ære, cujus essent judicati, exsolvissent, nec tria supra dicta pœnæ atrocioris unquam fuisse usu ac more frequentata. Cujus rei nec vola nec vestigium extat in historia Romana. Nunc premamus iterum verba Cæcilii apud Agellium: *Re ipsa, ut apparet, tanta immanitas pœnæ denuntiata est, ne ad eam unquam perveniretur.* Atqui infinitam nexorum multitudinem omni tempore Romæ fuisse constat, quamdiu lex illa mansit, quæ ad hanc pœnam pervenerat, si creditores eam sumere de

nexis

nexis & sibi addictis sustinuissent. Adjicit statim nihilo ad ratiocinandum ante dictis validiora: *Addici namque nunc, & vinciri multos videmus, quia vinculorum pœnam deterrimi homines contemnunt.* Quæ certùm est de debitoribus æris alieni, & judicatis addictisque accipienda, quia etiam tunc solebant multi suis addici creditoribus, atq; vinciri. Cęterum aliis etiam ex causis noxii in vincula quotidie conjiciebantur, quorum numerus erat magnus, quia nequissimi homines hanc pœnam, ut leviorem, contemnebant. Addici porro tunc etiam alios solitos quam debitores, ob varia delicta, compertum est. Inter pœnas militares hoc supplicii genus Augusto usurpatum memorat Suetonius in ejus vita, qui *equitem Romanum quod duobus filiis adolescentibus causa detrectandi sacramenti pollices amputasset, ipsum bonaque subjecit hastæ, quem tamen, quod imminere emptioni publicanos videbat, liberto suo addixit.* Nam proprie hoc *addici* significat, rem emptam tradi, ut emptoris fit in potestate. Ita addicti debitores in potestatem tradebantur crediroris, ut jus vitæ ac necis in eos haberet, quos & vendere, hoc est, alii addicere, si luberet, licebat. Cæterum jus illud vitæ ac necis quod dabatur creditori in debitorem addictum, vel etiam, si velis, ejusdem secandi ac partiendi facultas, non magis absterruit homines Romanos ab ære alieno faciendo, & id committendo quare addicerentur, quam pœna capitis variis criminibus imposita efficere potuit ne ulli essent sicarii, latrones, desertores, transfugæ, homicidæ, venefici, sacrilegi, plagiarii, aliorumq; criminum rei. Et nugatur hic omnino cum suo sibi Cæcilio Agellius. Ab illa sectione corporum pecuniæ debitæ obnoxiorum, quæ nunquam Romæ fuit usurpata, perperam magni jurisconsulti derivatam putant *sectionis bonorum* appellationem. Sed inani ac frivolo argumento hoc colligunt. Non aliis licuit secare & dividere inter se corpus debitoris quam

ipsis

ipsis creditoribus. Si ad bona hæc sectio translata fuisset, non alias nomen fuit habitura quam inter ipsos creditores bona debitoris sui inter se partientes, & jure dominii addicta sibi possidentes. Nam ut olim corpora ipsa addicebantur sententia judicis, ita postquam hoc de medio sublatum est, bona sola placuit addici. Et sicut antiquitus inter plures creditores debitoris non solvendo corpus secari ac dividi lex permisit, ita & postea facultates ipsas addictas creditoribus ex causa judicati, ac venditas, *sectionis* nomine venire proprie debuerunt. Etenim si sectores quondam corporis obnoxii soli fuere creditores, bonorum quoque sectio debuit ad eos solos pertinere, utpote sectores debitorum olim in corporibus dictos, nunc in bonis dicendos. E contrario nec *sectio* dicta est pro venditione pignorum, nec *sectores* appellati creditores, qui debitorum suorum bona distrahenda auctoritate judicis curarent. In aliis enim locum habuit, quam in proscriptione bonorum debitoris, aut in pignorum venditione. *Sectio* quippe nec venditio proprie est, nec emptio, ut ex istis verbis Cæsaris liquet lib. II. de bello Gallico: *Postridie ejus diei, refractis portis quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus oppidi universam vendidit. Ab his qui emerant capitum numerus relatus est millium* LIII. Viden sectionem oppidi venditam à Cæsare, & emptam ab his quibus vendidit? Aliud igitur *sectio* quam vel venditio vel emptio. Quid igitur erit? Interpres Græcus vertit ἐπικράτειαν, hoc modo: πᾶσαν τὴν τῆς πόλεως ἐπικράτειαν ἀπεμπόλησεν, οἱ δ' ὠνησάμενοι, &c. Ditionem & fines quousque se porrigit alicujus civitatis territorium ac dominium imperiumque Græci ἐπικράτειαν vocant, sed *sectio* hoc non est, nec de finibus, aut territorio urbis agitur. Homines enim tantū venditos fuisse cum suis si forte bonis, quæ sequuntur, indicant, immo vel sola capita sectioni attributa. Vt *oppidi sectio-*

sectionem venditam dicit Cæsar, ita & *prædæ sectionem vanisse* Cicero in libro 1. de Inventione: *Hoc commode reprehenditur, si dici potest ex hostibus equus esse captus, cujus prædæ sectio non vanierit.* Prædæ sectionem vendebat Quæstor, redimebant qui licendo alios superabant. Quid igitur *sectio*, si neque venditio proprie, neque emptio? An æstimatio? Si *sectores* æstimatores sunt bonorum damnati & proscripti, ut interpretatur Asconius, *sectio* erit æstimatio. Non video tamen, quam recte dici possit, æstimationem oppidi vel prædæ vel bonorum vendere aut emere. Qui sectionem emebat prædæ, quid pro ea redderet sciebat, eamque prius quam acciperet æstimabat, aut æstimatam accipiebat; non tamen sectio ipsa æstimatio. Quid ergo dicemus esse? Redemptionem. Hoc quidem genus emptionis, sed speciale. Vt qui vectigalia redimunt, aut sartatecta, operaque alia publica conducunt facienda ab iis qui locant, *Redemptores* vocantur. Græci ἐργολάβους vocant hos ultimos, & ἐκλήπτορας, sed & etiam ἐργώνας. Nam ἐργώνης operis publici redemptor, idemque ac ἐργολάβος. Ita igitur & *sector* erat, prædæ vel bonorum damnati universorum redemptor. Recte βιώνης redditur in optimis Philoxeni Glossis, nempe τοῦ βίου alicujus redemptor. Nam βίον Græci pro universis alicujus bonis dixerunt, τὴν ὅλην οὐσίαν, ac substantiam. Vt in Euangelio Matthæi de muliere αἱμοῤῥόῳ quæ in medicos impenderat ὅλον τὸν βίον, omnem substantiam suam, omnia bona. Quod & alibi occurrit. Suidæ βίοτος, ἡ οὐσία. Hesychius: βίος, τὸ ζῆν, περιουσία. Ergo βιώνης est bonorum alicujus redemptor, qui proprie *sector*. Asconius: *Sector est æstimator ac redemptor bonorum damnati atque proscripti.* Æstimat quanti sint, & redimit ab his qui sectionem vendunt, ut quod pactum est eis reddat in pecunia, quod in rebus aut jure earum persequendarum accepit. Sed quare *sectio* aut *sector* in hac significatione?

ne? Idem Aſconius occurrit ac dicit, *quod ſpem ſectans lucri ſui, id eſt, ſequutus ſpem æſtimationis ſuæ, bona auctione vendit, & ſemel infert pecuniam ærario vel ſociis.* Emptor igitur idem & venditor, qui ſector eſt. Nam quatenus ſectionem redimit, emptor eſt: quatenus bona quorum ſectionem conduxit aliis vendit, habetur venditor. Nec emptio igitur proprie, nec venditio ſectio eſt, ſed aliud quid. Ergo redemptio vel conductio. Sed unde ſic dicta? Quod ſequitur ſpem æſtimationis ſuæ, ut vult Aſconius. Sane & *ſecare ſpem* apud poëtam pro ſequi & ſectari. — *quam quiſque ſecat ſpem.* Quod Servius interpretatur, *ſequitur, tenet, habet.* Sic *viam ſecare ad naves* apud eundem poëtam. *Inde & ſectas*, inquit, *dicimus habitus animorum, & inſtituta philoſophorum circa diſciplinam.* Gloſſæ, αἵρεσιν, τρόπον, δόγμα, ἀγωγὴν interpretantur. Hinc & verbum *ſectari.* Nonius: *Secare, ſequi, unde & ſectatores bonorum ſectores dicti ſunt.* Sed an non propius rem acu tetigit Verrius, qui *ſectionem*, perſecutionem juris interpretatur? Vnde & *ſectores* dictos ait, *qui empta ſua perſequuntur.* Ad quem Feſti locum notavit Scaliger, verbis illis Verrii non ſatis declarari quid ſit *Sector*, neque ab auctore Gloſſarii qui βιώνην interpretatur. Immo ab utroque recte, ut nihil melius. Nam *Sectio* non poteſt melius Græce reddi quam βιωνία. Quam cum perſecutionem juris exponit ex Verrio Flaccus, ea expoſitione, quid eſſet, etiam optime declaravit. Qui redemerant ſectionem vel prædæ, vel omnium bonorum damnati proſcriptive, cum univerſa ejus bona, quacunque in re aut jure conſiſterent, accepiſſent ubicunque eſſent reperiunda, ea perſequebantur. Hi litigabant ſæpe cum cognitoribus aut procuratoribus proſcripti, contendentibus, hoc vel illud ad ſectionem non pertinere, quæ aut creditoribus eſſent oppignerata, aut dotis nomine obligata, vel quacunque alia de cauſa in bonis ejus cujus ſectionem

ctionem redemisset non esse numeranda, sed inde detrahenda. De ejusmodi cognitore damnatos, aut reos defendente, luculenti extant apud Manilium versus, quos vir doctrina illustris corrupit, sic legendi ac distinguendi:

Non ullos curans digitos quaque iverit hasta,
Adfueritque bonis sector, pœnamque lucretur
Noxius, & patriam fraudarit debitor æris,
Cognitor est.

Quacunque inquit iverit hasta proscriptionum & auctionum, & bonis sector adfuerit, non ullos curans digitos, eorum nempe qui sublatis digitis profitentur se redemptores esse ac sectores bonorum hastæ subjectorum, cognitoris officio fungitur ad eum defendendum cujus bona publice væneunt. Item cognitorem & se illi præbet qui criminis alicujus reus bonorum confiscatione pœnam lucratur ac redimit, & pro eo qui peculatus aut pecuniarum repetundarum tenetur, aut de residuis ob administratam pecuniam publicam. Male Scaliger ad eos versus notat, cognitorem & sectorem pæne eumdem fuisse, eumque esse qui sectionibus præest, cujus munus *cognitura* dicitur. Nihil minus quam hoc verum. Fuere & sui sectoribus notores & cognitores, qui pro his spondebant & socii sectionis erant, de quibus supra. Verum de illis non intelligendus hoc loco Manilius. Sed & de *cognitore urbis*, quem in versu Maniliani ex conjectura reposuit, pro eo quod est vulgo, *cognitor est verbis*, maxime etiam hallucinatus videtur. Nihil enim mutandum, sed sola interpunctione locus sanandus hoc modo:

Cognitor est. Verbis nec non lascivit amores
In varios, ponitque forum, sudatque Lyæo,
Mobilis in saltus, & scenæ mollior arte.

Interdum, inquit, & qui sub eo nascitur signo, pro cognitore scenicus existit, & foro renuntiat, verbisque hoc est diverbiis fabularum in varios amores lascivit, & histrio-

histrioniam profitetur. Atque hæc obiter. Certe *sectio bonorum* de qua hic egimus nihil habet affine *sectioni* illi antiquæ qua permiserat lex debitorum corpora secari ac dividi inter creditores. Sed nec illa ab ista nomen invenit, ut perperam sibi persuasere viri eruditissimi, quibus hac in parte non assentior. Nunc eà solvenda, si potest, difficultas, quæ intervenit circa legem illam quam latam scribit Livius in consulatu Pœtelii & Papirii, ut pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus *obnoxium* esset. Qua lege non solum qui tunc erant nexi, solutos fuisse, sed etiam cautum ait, in posterum ne necterentur. Cur igitur Agellius suo tempore tradit, addici & vinciri multos quotidie se videre? Cur apud Varronem legimus lib. VI. de L.L. à Sylla dictatore sublatum ne id fieret, hoc est ne nexi essent qui suas operas in servitute pro pecunia darent? Lex Syllæ ostendit aut nullam illam fuisse legem de qua Livius, aut si ulla fuit, non esse servatam. Id quod dicit Agellius de vinctis & addictis sui temporis, testatur, nõ alium fecisse exitum Syllæ legem de Nexis, quam illam cujus Livius meminit. Neutram nimirum fuisse custoditam. Ea lege quam narrat Livius non vetitum ne quis in posterum necteretur, sed omnes tantum qui tunc erant nexi, solutos pristinam libertatem recepisse, videtur Dionysius Halicarnasseus asserere in Excerptis Constantini. Vbi enim eam rem memoravit, quæ illi legi, de qua Livius, causam dedit, ita scribit: ἀγανακτήσαντος δὲ τοῦ δήμου, καὶ δημοσίας ὀργῆς ἄξιον ἡγησαμένου τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν κρίσιν κατηγορούντων τὴν ἐπαγγελίαν, ὦφλε θανάτου δίκην, καὶ δι' ἐκεῖνο τὸ πάθος ἅπαντες οἱ δουλωθέντες πρὸς τὰ χρέα Ῥωμαῖοι, νόμου κυρωθέντος τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν ἐκομίσαντο. Dicit tantum ab eo casu & occasione, qui in servitutem ducti & addicti fuerant suis creditoribus, Romanos cives pristinam recuperasse libertatẽ per illam legem quę tunc temporis lata est, non vero eam causam fuisse, ne qui in posterum addiceren-

cerentur & necterentur. Aliquam tamen talem legem fuisse tum latam, illud indicio est, quod post illa tempora in reliquis ac sequentibus Livii libris nulla extat mentio *nexorum*. Extat tamen fœneratorum, quibus dies dicta ab ædilibus, quod modũ à lege præscriptum excessissent, eo nomine damnatis. Nisi quis ad nexos pertinere censeat quod legitur apud eumdem lib. XXIII. de pecuniæ judicatis qui in vinculis detinebantur. *Ad ultimum*, inquit, *prope desperata reip. auxilium, cum honesta utilibus cedunt, descendit dixitque; Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque se exsolvi jussurum.* Quæ fortasse-an de nexis ob æs alienum accipi debent. Eaque vincula in quibus erant, non publica, sed privata intelligenda. Nam & apud longe posterioris ævi auctores mentio fit nexorum & addictorum vinctorumque ex causa judicati propter æs alienum non dissolutum. Præter Agellium Quintilianus *addictos* fuisse adhuc sua ætate testatur, ut infra pluribus sumus dicturi. Iisdem vixit temporibus Columella qui & *nexus civium* meminit, hoc est, nexorum ob pecuniam, quorum opera proceres sua arva curabant colenda. Ita enim scribit lib. I. cap. III. *More præpotentum, qui possident fines gentium, quos ne circumire equis quidem valent, sed proculcandos pecudibus, & vastandos, ac populandos feris derelinquunt, aut occupatos nexu civium & ergastulis tenent.* Vbi *nexum* perperam vir doctus exponit obligationis genus quod per æs & libram fiebat. Non enim de illo nexu hic quæstio est. Sed per pecuniæ judicatos & addictos quos servorum loco habebant, ut erant revera servi, colere arva soliti. Nihil quippe injuriarum aut contumeliarum in nequissimos servos sub sævis dominis competebat, quin & in nexos ab iis quibus addicti fuerant, jure suo posset exerceri. Qui jus vitæ & necis in hos ne-

xos habebant, poterant in eos sævire quomodocunque vellent. Ergo & in ergastula sæpe eos mittebant, ut ibi opus vincti facerent haud secus atque alii servi eadem pœna ob noxiam damnati. Sic ille nexus apud Livium, cujus verba ante retulimus, quiritatur se non in servitium à creditore suo esse ductum, sed in ergastulum & carnificinam. Quid igitur factum illi legi quam anno urbis CCCCXXVII. latam perhibet Livius, ne amplius ob debita cives necterentur? Neglectam nempe dicemus, & parum post illa tempora in usum revocatam. Nam nō omnino latam fuisse ne dicamus, prohibet insignis locus ex Catilinario, qui clare ostendit, talem olim apud majores viguisse legem obæratis favorabilem, quæ tunc in usu non esset. Sic enim legati Manliani queruntur apud Sallustium, ne liberum quidem corpus se habuisse præ diritate fœneratorum quibus obstricti erant, ac prætoris ipsius sævitia qui de pecunia credita jus reddebat: *Neque quo periculum alius faceremus, sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent, qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate fœneratorum, plerique patria, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus. Neque cuiquam licuit more majorum lege uti, neque amisso patrimonio liberum corpus habere, tanta sævitia fœneratorum atque prætoris fuit.* Hæc verba plane probant, fuisse antiquitus legem in favorem obæratorum latam, quæ patrimonio debitorum fœneratoribus addicto, liberum iis corpus esse juberet. Quod non ad illam legem refero quam sub Sylla dictatore Varro rogatam scribit, sed ad illam antiquam sub consulatu Pœtelii & Papyrii de qua Livius lib. VIII. latam. Non enim adeo vetus res Syllana aliqua lex fuerit tempore Manlii & Catilinæ, ut more majorum non uti ea sibi licere potuerint quiritari. Sed cur si adhuc recentior illa erat Syllana, quæ corpora obæratorum libera esse volebat, solis bonis obnoxiis, non ejus potius meminere legati isti Manliani,

liani, quam illius vetustioris quam Syllana renovaverat? Hoc sane dignum animadversione. Non enim alia de causa post veterem illam hæc sancita fuerat nova Syllæ dictatoris temporibus, quam quod antiquata jam propemodum prior illa, in desuetudinem abiisset, quæ auctoritate novæ legis esset confirmanda. Quæ omnia pensius considerata faciunt ut dubitem de sinceritate lectionis apud Varronem. Nullo quippe modo credibile est; ut adeo recentem legem quæ libertati obæratorum consulebat, neglexerint prætores illo tempore, ut præter illam judicare potuerint. Nec rursus verisimile est, si lex hujusmodi aliqua à Sylla dictatore lata fuisset in debitorum gratiam qui solvendo non erant, non eam pro se potius allegare Manlianos legatos, quam vetustiorem jam deflatam & obsoletam, quæ vim suam & robur ab hac recens lata denuo accipiebat. Deinde quid opus nova lege ad nexos liberandos ubi vetus esset qua idem caveretur? Satis fuit observationem ejus nova lege injunxisse, ut sæpe alias factum, cum antiquis legibus suus usus auctoritate principum, qui eas de novo confirmarunt, est redditus. Postremo quis ille C. Popilius, quo rogante Sylla dictatore sublatum dicit Varro, quod ante fiebat, ut liberi pro pecunia operas suas in servitute darent? An consul? An Tribunis plebis? Isto nomine, illo tempore nullus mihi notus. His adde quod scriptura variat, & pro *C. Popilio*, ad oram notatur in codicibus aliis reperiri, *C. Pœtilio Vesulo.* Sane ille C. Pœtilius erit qui una consul fuit cum Papirio Mugilano qui ad populum ferre jussi sunt, *ut pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset.* Is enim vocabatur *C. Pœtilius Vesulus Libo.* Turnebus citat ex veteri Codice: *C. Popilio vacare sublatum ne fieret.* Omnino scribendum: *C. Pœtilio auctore sublatum ne fieret.* Nam de Sylla dictatore nugæ. Nec est quod aliquis eo confugiat, Syllam dictatorem cavisse

sua lege ne quis homo liber semet ipsum addiceret, cum rogatione Pœtilii latum fuisset ne ex causa crediti debitores qui bonam copiam ejurassent judicati addicerentur. Vtrumq; enim sublatum videtur lege Pœtilii, qua sancitum est, *ut pecunia credita bona debitoris, non corpus obnoxium esset.* His quippe verbis quibus corpus obnoxium fieri vetatur, æque prohibetur eum recipere creditor qui se voluntate sua dedat & addicat, & qui judicis auctoritate addicatur. Quemadmodum si qua lex caveret ne bona ipsa ob pecuniam creditam essent obnoxia, non solum pignoriscapio quam judex in causa judicati permittere solet, prohibita intelligeretur, sed etiam ipsa pignoris datio & obligatio quæ voluntate & consensu contrahitur. Vtrumque pariter sustulisse censenda est lex Solonis dum vetuit quemquam ἐπὶ σώμασι δανείζειν, *sub fiducia corporum fœnerari.* Si quis autem verba Dionysii quæ supra citavimus pensius examinet, non solum, qui tunc nexi erant, solutos fuisse, sed etiam ad hoc ne necterentur in posterum legem quæ tunc lata est, valuisse deprehendet: καὶ δι' ἐκεῖνο τὸ πάθος ἅπαντες οἱ δουλωθέντες πρὸς τὰ χρέα Ῥωμαῖοι νόμῳ κυρωθέντι τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν κομίσονται. Ita nempe recuperant suam libertatem nexi ob debitum, ut etiam non licuerit postea in servitutem quemquam eo nomine abducere, hoc est, ἀγώγιμον facere. Nam in hoc casu ἀγώγιμος is intelligitur, ὁ ἀγόμενος, vel ἄγεσθαι δυνάμενος εἰς δουλείαν. In Excerptis Appiani ex Constantini libro, περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, de Manlio Capitolino: ὕστερον δὲ πρεσβύτην πολλάκις ἐστρατευμένον ἀγόμενον εἰς δουλείαν ὑπὸ τοῦ δανειστοῦ γνωρίσας, ἀπέδωκε τὸ χρέος αὐτοῦ. Hoc igitur in verbis Dionysii subintelligendum, non solum nexos illius temporis fuisse liberatos, sed etiam lege eadem cautum ne in futurum necterentur. Quod si quis pertendat aliam fuisse Dionysii mentem, quod maluerit sequatur, dum constet non aliam legem latam esse quæ con-

consuluerit libertati obæratorum nisi illam Pœtelii usque ad legem Iuliam, de qua nos dicemus in sequenti capite. Et de ea lege Varronis locus quem paulo ante emendavimus, accipi debet, qui totus sic etiam legendus est: *Liber qui suas operas in servitute pro pecunia dabat, dum solveret, Nexus vocabatur, ut ab ære obæratus. Hoc C. Pœtelio auctore sublatum ne fieret, & omnes qui bonam copiam ejurarent, ne essent nexi, dissoluti.* Certatim quasi ex compacto viri docti delendum illud *dissoluti*, pronuntiant. Sed non animadverterunt longe aliter vocem *Nexus* à Varrone ibi sumi & explicari, quam vulgus accipit. Nec enim dubium quin si *Nexus* hic vinctum significaret, expungendum foret *dissoluti*. Nam qui non *nexi* sunt, id est, vincti, ii plane dissoluti intelligendi. Atqui *Nexum* hic Varro ait dictum esse liberũ hominem qui operas dabat pro pecunia, donec solvisset. Tales, non erant vincti. Quid enim ab eo timeres qui se sua voluntate in servitutem dederat? Nec omnes porro fuisse vinctos qui in domo creditoris serviebant dum solverent quod debebant, colligitur ex hoc Livii loco lib. II. *Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit, Nexi vincti solutique, se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritum fidem.* Ita enim scribendum. *Nexos*, id est, qui nexus nomine detinebantur à suis creditoribus, tam vinctos quam solutos, se in publicum proripuisse dicit. Etiamsi quis pertendat omnes vinctos servisse, non tamen ob id appellati *Nexi*. Et clare Varro ita *Nexum* vocatum fuisse tradit qui liber operas suas pro pecunia daret, donec solvisset, ut *obæratum* ab ære. Ergo *Nexus* idem simpliciter quod obligatus corpore, vel oppigneratus. Nec alio sane sensu *nexus* ipse debitor dicitur cujus corpus pecuniæ creditæ obnoxium est, quam bona *Nexa* quæ sunt obnoxia. Quod mirum tot doctos viros hactenus non

obſervaſſe. Si *nectere* verbum eſſet proprium de debitoribus qui in vincula dabantur apud creditorem, nihilque aliud denotaret quam vincire nervo aut compedibus, lex duodecim tabularum non temere aliam uſurpaſſet vocem de hujuſmodi addictis qui vinciebantur. At uſa eſt verbo *vincire*, non *nectere*, in eo ſignificatu. Sic enim poſuit: *Secum ducito, vincito nervo aut compedibus.* Cur non dixit *nectito*, ſi proprium huic rei id vocabulum? Immo non fuit, ſed aliud deſignavit. *Nexus* idem eſt, quod oppigneratio. Et *nexus* & *nexa*, idem quod oppigneratus vel oppignerata. Hinc *nexum inire*, de his qui ſponte ſe pignori dabant creditori, ſuaque corpora ipſi addicebant. Livius lib. VII. *Nam etſi unciario fœnore facto leuata uſura erat, ſorte ipſa obruebantur inopes, nexumque inibant.* Hoc eſt, ſemet ipſos pignori dabant creditoribus, & uſque ad ſolutionem eis ſerviebant. Pro quo & *in nexum dare* vel *nexui*, ut in pignus, & pignori, idem Livius lib. VIII. dixit: *L. Papirius is fuit, cui cum ſe C. Publilius ob æs alienum paternum in nexum dediſſet, quæ ætas formaque miſericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt.* Sic enim ibi ſcribendum. Is Publilius ſe ſponte tradidit pignori ſuo creditori, hoc eſt, *in nexum.* Vbicunque *nexos* ob æs alienum nominat Livius, nō aliter ii intelligendi quam pignerati & obligati ob debitum. Nec aliter accepit Varro, cum in verbis ſupra citatis dixit, liberos homines qui in ſervitute operas ſuas dabant, lege Pœtelii, *ne eſſent nexi diſſolutos fuiſſe.* hoc eſt, ne eſſent obligati ipſi in corpore ſuo, fuiſſe diſſolutos. Sic diſſolvi res pignori data dicitur, quā ne nexa ſit, id eſt, obligata, debitori creditor reddit. Apud Livium l. VIII, ubi loquitur de lege Pœtelia, qua cautū eſt, *ne in poſterum necterentur debitores*, non id ſignificat ne vincirentur, ſed ne oppignerarētur, vel pignoris nexu obligarentur ipſi. Et quod *nexos* ſolutos eſſe ejuſdem legis bene-

beneficio ſcribit, quorum perſonæ pignori obligatæ detinebantur à creditoribus, liberatos fuiſſe ait, ut ſolutum vel diſſolutum pignus dicitur quod liberatur. Non igitur ea lege cautum ne quis in nervo aut compedibus teneretur, ut vult Hotomannus cap. XXVI Quæſtionum illuſtrium, ſed ne pignori obligaretur. Id enim eſt, *necteretur*. *Nexus civium* apud Columellam non eſt vinctio civium, ſed ἐνεχυρασία corporum. Ad ſummam, *nexus* non alia notione de corporibus pignori obligatis & creditæ pecuniæ obnoxiis dici Romanis conſuevit, quam de bonis. De *nexu* bonorum in priore volumine ſatis multa diximus, ubi etiam notavimus, Romanos hanc loquutionem à Græcis Italiotis accepiſſe, qui ὑποθῆσαι, id eſt, nectere, pro pignori ponere uſurparunt. Heſychius: ὑποθῆσαι, ἐνέχυρα θεῖναι, Ἰταλιῶται. Item: ὑποδέσμιος, ὑποτεθείς. id eſt, *Nexus, pignori oppoſitus*. Etiam in aliis linguis pignus *vinculi* nomine exprimi ſolitum, in Capite de pignoribus docuimus. Sic leg. I. D. ne vis fiat ei qui in poſſeſſionem miſſus eſt, *ſi quis ideo poſſeſſione arcuerit quia rem ſuam putabat, aut ſibi nexam*. Gloſſæ Philoxeni recte *nexam* interpretantur ὑποκειμένην. Homo *nexus* eſt ὑποκείμενος, oppigneratus, res *nexa* ὑποκειμένη. Utriuſque *nexus*, id eſt, obligatio vel oppigneratio. Ut *nexus venditi*, in leg. XXVI. D. de condictione indebiti: *Si emptor fundi damnaverit heredem ſuum, ut venditorem nexu venditi liberaret.* Ita & *nexus crediti* tam in perſonis ipſis quam in bonis olim locum habuit, qui *civium nexus* Columellæ de civium corporibus *nexis*, id eſt, obligatis. Certe *nexus* in duodecim tabulis nihil aliud quam obligatio. Ut in hac lege, qui *nexum faciet mancipiumve, ut & lingua nuncupaſſit, ita jus eſto.* Vbi *nexum facere*, eſt obligationem contrahere per æs & libram. Et *nexum* Varroni ex ſententia Mucii Scævolæ, quidquid eſt per æs & libram obligatum. Aliis, ut Manlio, quidquid per

æs ac libram geritur, idque proprie in rebus mancipii, id est, quæ mancipio dantur. Qui enim aliquid mancipio dabat se obligabat, id est, nexum faciebat ob evictionem. Cicero in Topicis: *Finge aliquem mancipio dedisse id quod mancipio dari non potest, num idcirco id ejus factum est qui accepit? Aut num is qui mancipio dedit ob eam rem se obligavit?* Ergo is solum se obligat qui rem dedit mancipio, quæ mancipii est, vel quæ mancipio dari potest. Inde apud eumdem *traditio alteri nexu* de his quæ mancipio dantur, & propter quæ obligatur qui illa dedit. De quibus in primo volumine. Ex eo ergo & *nexus* homo obligatus & oppigneratus in corpore suo, de libero qui operas suas in servitute pro pecunia quam debet donec eam solvat, obligavit. Nec enim vinctum, aut in compedibus habitum ea vox significat. Multi *nexi* etiam vincti, sed non omnes. Plures enim nexi operas dabant, & opus faciebant soluti.

Caput XIX.

Cur post legem Pœtelii quæ necti debitores vetuit, adhuc reperiantur nexi in historia Romana. Videri posse adeo id factum quia lex illa parum observata fuerit. Aliter tamen accipi loca illa debere. Verba Sallustii de Manlianis legatis, qui apud eum queruntur se ob æs alienum exutos patrimonio liberum corpus habere non posse, quomodo intelligenda. Soluta quæstio ab Hotomanno proposita de legibus Porcia & Sempronia quæ verbera prohibuere à tergo civium. Addictos non fuisse cives quia cum libertate civitatem amiserant. Prætores in jure dicundo non raro à jure civili deflexisse, & proprium jus instituisse quod inde Prætorium & Honorarium appellatum. Hinc sæpe etiam jussisse addici creditoribus debitores quos lex Pœtilii vetabat necti. In quibus debitoribus id potissimum edixerint. His qui suo vitio decoxerant

eos iniquiores, ut plurimum, ac sæviores extitisse. Tales plerosque ex his fuisse qui participes conjurationis Catilinariæ ac socii. Locus Ciceronis explicatus. Quid sit certare fructibus prædiorum cum usuris. Prædiorum reditus urbanorum rusticorumque longe minores semper & ubique locorum fuisse usurariis. Consuetudinem quæ debitores qui solvendo non essent, necti addicique ab antiquo permiserat lege quanvis posteriore quæ id vetabat valentiorem fuisse. Prætores sæpe secundum eam consuetudinem potius quam secundum legem causa cognita judicasse. De legis Iuliæ beneficio quæ bonis cedentes liberavit metu publici carceris. Ex eo colligi jam ante legem illam carcerem privatum, de hoc est jus ac morem nectendi & addicendi, fuisse sublatum. Legem Iuliam ad cives tantum Romanos non ad peregrinos pertinuisse. Legem similiter Pœtelii de non nectendo in favorem civium fuisse latam. Vbi omnes cives facti sunt qui sub imperio Romano essent, ad omnes utriusque legis beneficium spectasse. Antoninum Caracallam fuisse qui primus omnibus qui in orbe Romano essent, civitatem dedit. Dionis locus explicatus & correctus. Quibus causis adductus imperator ille id fecerit De vicesima hæreditatum & libertatum. Δωρεὰς non esse legata, sed donationes. Post Antonium non temere addictorum apud auctores Latinos reperiri mentionem. Maximam fuisse differentiam inter nexum voluntarium, & eum quo addicebantur obærati auctoritate judicis. Hunc qui ex sententia judicis sequebatur addictos, prohibitum tantum videri posse lege Pœtelii. Voluntarium fere semper fuisse permissum Si jure Romano licuit homini libero semet ipsum vendere, cur non licuerit, & se oppignerare? De eo qui major annis se venundari passus est, quid juris olim fuerit. An restituerentur in integrum minores qui vanire se passi fuerant. De Leonis Novella

qua vetuit ne quis se ad pretium participandum vendere posset. Constitutio illa fusius explicata contra doctissimum Iurisconsultum. De auctoratis. Quid sit auctorare se, & unde hoc verbum pro se vendere. Non de solis gladiatoribus fuisse usurpatum. Auctoramentum pro qualibet mercede, sed proprie pro eo pretio quo quis libertatem suam vendebat. Quid fuerit discriminis inter eum qui semet ipsum vendebat, & qui se venundari ab altero patiebatur ad pretium participandum. Quid interfuerit inter venditionem sui, & oppignerationem. Hanc etiam venisse nomine venditionis, ac venditionem fuisse conditionalem, & ad tempus, donec quis solvisset. Hos invito creditore soluta pecunia libertatem recepisse, non illos qui se simpliciter ad pretium participandum vanire passi essent. Idem in illis addictis obtinuisse quos prætor addicebat. De duplici genere addictorum, voluntario, & sententia judicis faciendo. Isti veri servi, illi in servitute tantum esse dicebantur. Voluntarios comparari Atticorum θησὶν, Thessalorum πενέσταις, & reliquorum Græcorum πελάταις, Romanorumque clientibus. Quid proprie θῆτες significaverint. Locus Aristotelis expositus, improbataque paraphrastæ interpretatio. De servorum conditione quibus hodie utimur. Aliam fuisse eorum, qui se in servitutem dabant, & operas serviles faciebant creditoribus, donec pecuniam quam acceperant mutuam dissolvissent. De Ilotibus Lacedæmoniorum & Cretum Aphamiotis & Periœcis, qualis eorum conditio extiterit. Eamdem fuisse quæ fuit colonorum apud Romanos, & apud nos eorum qui Manumortuales dicuntur. Differentia servi & addicti explanata. Quid distet servum esse, & in servitute esse. Non differebant à servis qui ob debitum, ut servirent, sese creditoribus addixerant, sed in libertate, ubi eam receperant magnam fuisse differentiam ab ea qua servi dona-

donabantur. Græcos etiam nominibus eos diſtinxiſſe ἀπελευθέρων & ἐξελευθέρων. An manumiſſio de addictis dicta fuerit. Vnum genus fuiſſe addictorum, plurima ſervorum. De Latinis libertis. Vno modo libertatem conſequebantur addicti ſoluta pecunia, non uno ſervi. Hinc alios cenſu, alios teſtamento, alios vindicta libertatem adeptos. Olim & unam libertatem ſervis competiiſſe, qua & Romani cives fiebant, cujus conſequendæ tres erant legitimi modi. Quid ſit vindicta. Καρπιστὴς pro καρφιστής. Κάρφος, idem eſſe quod vindictam. Aliud καρπίζειν, aliud καρπίζεσθαι, aliud Latium carpere. Nugari qui confundunt. Ante conſtitutionem Leonis ut vendere cuivis ſe licuit libero, ita & ſe ob debitum oppignerare & addicere. Etiam liberos ſuos parentibus aliquando vendere & oppignerare permiſſum. Noxæ dedi etiam potuiſſe Iure Romano liberos à parentibus. Noxæ deditionem graviorem fuiſſe quam oppignerationem. Papinianus de fiduciæ actione in homine libero noxæ dedito explicatus. Noxæ dediti iidem proprie qui Græcis ἀγώγιμοι & ἔκδοτοι. Noxam non ſolum peccatum eſſe, ſed etiam pœnam. Duci de his dictum ut de addictis. Noxæ dedi, & in noxam, idem. Hotomannus reprehenſus. Iuſtinianum etiam ceſſionem bonorum, removiſſe à miſeris debitoribus, ne quis eam facere cogeretur. De ἐκστασίᾳ locus Harmenopuli explicatus. Alia multa.

EX his quæ in ſuperiori capite diſputata ſunt, conſtat, ab anno urbis conditæ CCCCXXVII, quo lex in conſulatu Pœtilii lata eſt de obæratis non nectendis, nullam aliam uſque ad Julium Cæſarem fuiſſe rogatam legem quæ idem ſanxerit. Si quid in ea temporis intercapedine reperitur apud auctores quod illi rogationi videatur derogare, colligi inde oportet, eam obſervatam potius

non

non fuisse, quam nullam ejusmodi legem sub Pœtilio consule esse sancitam. Sed de Varronis loco qui suadebat Syllæ dictatoris tempore talem aliquam legem fuisse latam, jam docuimus mendosum eum esse, & quomodo sit emendandus, diximus. Quid igitur est quod illi Manliani legati apud Sallustium in Catilinario queruntur, de sævitia prætoris per quem liberum se corpus amisso patrimonio habere non possint? Clare illi indicant fuisse apud majores legem cujus beneficio qui nihil in bonis haberent unde solverent, cogi non possent in corpore luere, & in servitutem ob æs alienum se dare. Præ se ferunt ac protestantur illi Manliani sese arma contra patriam non cepisse, neque quo periculum aliis facerent, sed uti corpora sua ab injuria tuta forent, qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate fœneratorum, plerique patria, sed omnes fama atque fortunis expertes essent. Adjiciunt deinde & ista totidem verbis: *Neque cuiquam nostrum licuit, more majorum lege uti, neque amisso patrimonio liberum corpus habere, tanta sævitia fœneratorum, atque prætoris fuit.* Lex illa qua uti sibi more majorum non licuisse quiritantur, ut post amissas opes libertati corporum suorum nihil haberent quod metuerent, sine dubio Pœtiliana illa fuit, quæ necti cives ob æs alienum vetuit. An ergo ita eam interpretabimur, quemadmodum placuit accipi Hotomanno in Quæstionibus illustribus, ut post illam legem deinceps observari cœptum dicamus ut qui addicerentur, soluti operas darent? Hoc itaque tantum lex interdixerit, ne nexi opus facerent apud creditores obærati, ut antea soliti, sed soluti. Non hanc fuisse mentem legis apud Livium qua vetitum dixit, ne obærati in posterum necterentur, abunde supra declaratum est. Nexum quippe corporum nihil aliud esse quam obligationem & pignoriscapionem corporum καὶ τὸν ἐπὶ σώμασι δανεισμόν, in priori capite docuimus.

Erra-

Errarunt enim hactenus omnes docti qui *necti* pro vinciri nervo, aut compedibus, accepere. Non meliori ratione subnixum est & illud quod idem Hotomannus in Quæstione illustri XXVI. à nemine explicatum dicit. Frustra enim intricavit, quod nec ipse extricat. Quærit quid illud sit, quod cum vetustis legibus Porcia & Sempronia, civium Romanorum corpora quodammodo quasi sancta essent, neque verberibus in eos animadvertere liceret, tamen inopes debitores, nisi legis Juliæ præsidio tuti fuissent, verberibus, & cruciatui corporis subjiciebantur, ut ex legis illius Juliæ beneficio intelligitur. Miror à tam acuto ac docto Jurisconsulto, quæstionem super ea re potuisse moveri. Quasi vero quæ in addictos fierent, qui omni injuriæ jure videbantur obnoxii apud eos quibus erant addicti, tanquam in cives fieri solerent. Addictus non amplius est civis. Quomodo civis est, qui ne libertatem quidem retinuit? Si libertate excidebant, multo magis civitate. Ergo nec liberi erant nec cives, in servitutem quippe dediti creditoribus suis. Quidquid in servum itaque juris ac potestatis fuit domino, hoc in addictum debitorem creditori fuisse omnio certum est. Nihil igitur hic faciunt Porciæ & Semproniæ leges, quæ à Romani civis tergo verbera depellebant. Nam addictos pro civibus non habitos esse constat. Si omnimodo verberum immunis esse debuit civis Romanus, oportuit & legem rogatã quæ statueret neminem addici qui civis esset Romanus. Addictos, servos fuisse, saltem servitutem servisse, & in eos sub creditoribus omnia quæ in servos competerent sub dominis, competiisse, paulo post erit dicendum. Nunc explicemus, cur beneficio legis antiquæ, qua ne personæ amplius necterentur ubi bonis eversæ forent, cautum erat, non licuerit frui Manlianis illis, per Prætoris & fœneratorum sævitiam ac crudelitatem. De prætore nominatim conqueruntur apud Sallustium qui obæratos

tos illos non permitteret amiſſo patrimonio liberum corpus habere, ſicut mos majorum poſtulabat, & lex de non nectendis corporibus ſub Pœtilio lata. Prætor ille fuit urbanus, qui jus reddebat inter cives. Ita ille porro juri dicundo præerat, ut non ſemper quæ jure civili eſſent conſtituta, ſequeretur. Hinc jus Prætorium, à civili diverſum exiit. Multa ſane Prætores innovaſſe conſtat non ſolum quoad formulas & actiones edicti perpetui quod compoſuerunt, ſed etiam in juris ipſius forma. In teſtamentis hoc videre eſt, quibus faciendis atque ordinandis alia forma ex edicto prætoris introducta eſt, quam quæ civili jure inſtituta fuerat. Signacula enim ac teſtium numerum induxerunt, quæ jure civili non erant neceſſaria. Mancipationem quoque quæ in teſtamentis requirebatur ex jure civili, jus honorarium ſive prætorium ſuſtulit. Videntur ergo, tum Romæ prætores, quorum juriſdictio fuit de rebus creditis, non ſemper judicaſſe ſecundum eam legem quæ vetabat nexos ob æs alienum addici, ſed ex æquo & bono inſuper habita illius legis auctoritate, addixiſſe pleroſque debitores quos viderent non calamitate aliqua fortuita decoxiſſe, ſed vitio ſuo. Tales veriſimile eſt fuiſſe legatos illos Manlianos, qui de Prætoris ſævitia querimonias apud Marcium habent. Ex Salluſtio quippe & Cicerone conſtat, Catilinarios illos omnes & Manlianos qui participes ac ſocii conjurationis illius fuere, nepotinis ſumptibus & luxu, non ulla mala fortuna, opes ſuas dilapidaſſe. Hujus autem differentiæ ſemper maxima fuit habita ratio quoties Romæ actum eſt de ſublevandis ære alieno preſſis, ut promptius iis ſubveniretur qui nulla ſua culpa ſed fortunæ, æris alieni magnitudinem contraxiſſent, quod diſſolvere non poſſent. Sed & duriores ſævioreſque ſolebant eſſe prætores in ea nomina, quæ mala viderentur ac tarda, improbitate potius aut inertia propria quam facultatibus. Et ſemper

etiam

etiam sub Imperatoribus varias pœnas potius passi sunt quam ullo ex legibus favore digni visi. Hinc Adrianus eos *catomidiari*, id est, cædi, in foro aut pleno theatro jubebat. Ea infamia pleriq; ex his laborabant qui Catilinæ sese in ea conjuratione adjunxerant. Non alio quippe proposito multi illorum conjuraverant ad turbandam rempublicam cum eo, nisi ut possessiones suas retinerent, quas amplas habebant, & nomina non dissolverent, sed creditores circumscriberent. Atqui poterant parte possessionum divendita creditoribus satisfacere, & reliquas secure tenere. In hoc hominum genus perorat Cicero secunda in Catilinam, de his qui cum illo conjuraverant: *Primum est eorum qui magno in ære alieno majores etiam possessiones habent, quorum amore adducti, dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima, sunt enim locupletes, voluntas vero & causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus & copiosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidem acquirere? Quid enim expectas? Bellum? Quid? Ergo in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? Errant, qui istas à Catilina expectant. Meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ. Neque enim isti qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent, neque id quod stultissimum est certare cum usuris, fructibus prædiorum, locupletioribus his & melioribus civibus uteremur.* Postrema hæc verba quorum sensus videtur facillimus, intricatiora reddidit subtilitate interpretationis suæ Hotomannus. Nec enim puto quod ille voluit, voluisse Ciceronem. Convenisse nempe cum fœneratoribus illos debitores, ut eorum prædiorum quæ pignori pro sorte & usuris acceperant, fructus pro usuris colligerent. Talis quidem pactionis in jure est mentio, sed nihil illa ad hunc locum.

locum. Quid enim ſimplicius aut apertius quam id quod Cicero planiſſime dicit? Homines qui multum debebant, & plus tamen aliquanto in fundis poſſidebant, fruſtra certaſſe ex prædiorum ſuorum fructibus, uſuras pecuniæ debitæ penſare, & exæquare. Nihil hic opus ſomniare quod facit Hotomannus, uſuras in ſortem redactas, & ſic annuatim modum fructuum collectorum exceſſiſſe. Habeo prædium quod poſſum mille aureis vendere. Debeo quingentos aureos ſub uſuris centeſimis quæ per illa tempore legitimæ fuere. Vt ſunt & erant tunc reditus prædiorum, cum reditibus fœnore locatæ comparari, dimidium prædii pretium fere plus uſuræ nomine poſſit conficere quam totum prædium reddere ſi ſoli fructus annui ex eo colligantur. Fructuoſiſſimi agri vix ſemiſſes uſuras in reditu olim reddebant. At centeſimas pecunia ſub uſuris data pariebat. Cogitet nunc aliquis an fructibus prædiorum certari poſſit cum uſuris pecuniæ. Athenis decem Rhetorum tempore ager æſtimatus duobus talentis cum dimidio, hoc eſt, centum quinquaginta minis, duodecim tantum minas in reditu afferebat. Pecuniæ eadem ſumma fœnore poſita facile feciſſet uſuris centeſimis, quæ leviſſimæ tum in Græcia fuere, decem & octo minas, idque in ea agrorum ſterilitate qua infame fuit Atticum ſolum. Quanto majus compendium rediiſſet ex agris pinguioribus? Apud Iſæum περὶ τοῦ Ἀγνίου κλήρου, ager πενθ' ἡμιτάλαντα διεξοσίων, id eſt, pretio centum & quinquaginta minarum, ex locatione coloni domino reddebat duodecim minas. Apud eumdem duæ domus, altera tribus millibus drachmarum empta, altera quingentis, ex penſionibus annuis locatori earum domino & emptori, tres minas tantum dabant. Quæ ſumma ſi fœnore locata fuiſſet minimis uſuris in ea regione uſitatis, præſtitiſſet annuas quaternas minas ac viginti drachmas. Atqui majores uſuræ tunc temporis Athenis fuere

uſu

usu receptæ pro legitimis, & ibi prædia urbana satis care locari solita ob multitudinem inquilinorũ & indigenarum quibus urbs erat differta. Ne nunc quidem apud nos, in ea mediocritate usurarum quæ ex legibus obtinet, aliquis possit certare fructibus prædiorum cum usuris. Manliani igitur illi & Catilinarii nepotes, qui id facere frustra contendebant, hoc etiam studebant, ut si posset fieri, possessiones retinerent, & creditoribus nihil solverent. Quod non posse obtineri videbant sine tabulis novis, quas à Catilina expectabant. Non mirum itaque, si talibus hominibus qui partim vitio suo decoxerant, nihilque omnino habebant, partim mala fide agebant, ne divenditis possessionibus sese liberarent, prætores illius temporis iniquiores fuere. An tamen verum sit quod queruntur, sibi jus libertatis per prætorem non relinqui integrum, ut lex jubebat in his qui patrimonium amiserant, discutiendum. Ergo prætor judicatos eos damnatosque creditoribus addicebat. Hoc significare illi diserte videntur. Sed quærendum, an ita tum edicere solitus fuerit prætor, quod jam lex illa longa desuetudine obsolevisset, an lege manente κυρία, hoc ejus beneficium ad eos solos pertinere judicaverit, qui non vitio suo decoxissent. Si hoc postremum verum, ab initio lex quæ necti obæratos vetuit, favere illis tantum voluit, qui nulla sua culpa in hanc miseriam incidissent, cæteros quos gula & luxus in id infortunium præcipitasset, velut hoc munere indignos, addici permisit. Lex tamen in genere ut omnes qui tunc erant nexi, solvi voluit, ita & omnes in posterum necti prohibuit. An verisimilius legem illam de non nectendis, & non addicendis debitoribus tum obliteratam fuisse, & prætoribus proinde liberum inter vetustate obsoletam legem, & consuetudinem jam aliud postulantem, debitores præsertim improbos ac malæ fidei condemnare, & non solventes addicere?

Non dissimile huic facto exemplum apud Appianum reperio l. 1. de bellis civilibus. Tempore Syllæ seditio orta est inter fœneratores & obæratos. Illi more suo usuras acerbe exigebant, ex debitoribus partim legem veterẽ allegabant quæ usuras accipere vetaret, partim dilationem petebant, propter tempora ex bellis ac seditionibus difficilia, & pecuniæ conficiendæ parũ idonea. Nec deerant qui ultro etiam fœneratoribus multam intentarent, quia contra legis vetitum usuras exposcerent. Asellio prætor ab his & illis aditus, cui de pecuniis creditis cognitio obvenerat, conatus est illorum lites componere, ut cum bona gratia discederent. Vbi frustra id à se tentari vidit, judices partibus dedit, qui re cognita vel ex lege vel ex consuetudine controversiam dirimerent. Hic enim verborum Appiani Græcorum sensus: Ἀσελλίων ᾧ ταῦτα προσέκειτο ἐπεὶ διαλύων αὐτοὺς οὐκ ἔπειθεν ἐδίδου καθ' ἀλλήλων αὐτοῖς δικαστήρια τὴν ἐκ τοῦ νόμου καὶ ἔθους ἀπορίαν εἰς τοὺς δικαστὰς περιφέρων. Non dubium est ex his prætorẽ judicibus à se datis potestatem attribuisse, vel legis illius antiquę quæ usuras vetabat, si è re videretur revocandæ, vel consuetudinis inveteratæ quæ eas permittebat confirmandæ. Fœneratores ægre ferentes quod prætor sententia sua judicibus delegatis renovandæ legis jam deflatæ libertatem fecisset, eum sacrificantem in medio foro adorti occiderunt. Idem fortassè fit & de hac lege quæ nexum corporũ in obæratis sustulit. Ei legi consuetudo longo usu firmata derogaverat. Prætorum itaq; vel judicum ab his datorum arbitrio relictum erat, ut aut secundum receptum, sed contrarium legi morem judicarent, si vellent, aut secundum legem antiquam sed more antiquatam. Prout igitur ipsis æquius meliusque visum esset, ita rem terminabant, ut aut ex consuetudine addicerent obæratos, aut legem in his veterem observari juberent. In illis præcipue debitoribus damnandis qui fraudandi animumhaberent, & male fide subterfugerent, aut ad in-

inopiam ex luxu redacti eſſent, videntur, ut diximus, conſuetudini quæ nexum à lege ſublatum inſuper habebat, ſuffragati. Sequuta eſt non longo inde intervallo lex Iulia, quæ legem veterem Pœtelii, qua nexus fuerat ſublatus, reſtituit & in uſum revocavit. Ita certe ajunt viri antiquitatis peritiſſimi. Videamus an ita ſit. Dubitant utrum à Julio Cæſare an ab Auguſto hæc lex lata fuerit. Vix mihi eſt dubium, quin auctorem habuerit Julium, quem ſatis conſtat de modo credendi leges tuliſſe, ac de rebus creditis plures, ut eſt apud Tacitum in ſexto Annali. Vt ut ſit, deſpiciendum quid illa lex Julia in favorem debitorum, qui non erant ſolvendo, ſanxerit. Ex conſtitutione Alexandri Severi, quæ in Codicem Juſtinianeum relata eſt, ſub titulo, *Qui bonis cedere poſſunt*, liquet legis Juliæ beneficium iis qui bonis ceſſiſſent, eatenus profuiſſe tantum ut judicati in carcerem non ducerentur. *Qui bonis*, inquit, *ceſſerint niſi in ſolidum creditor receperit, non ſunt liberati. In eo enim tantummodo hoc beneficium eis prodeſt, ne judicati detrahantur in carcerem.* Si carcerem publicum accipimus, quo liberaverit ὑπερχρέως debitores Julius, ergo ante ejus legem carceris privati pœna non erat amplius bonam copiam ejurantibus metuenda. At carcer privatus creditorum domus olim fuit debitoribus nexis quo ducebantur judicati & addicti, ad arbitrium creditoris, in vinculis ac nervo ibi habendi donec ſolviſſent, aut extrema omnia paſſuri, ſi non poſſent ſolvere. Vt æquiſſimus illis eſſet creditor, certe apud eum ſerviebant, tantiſper dum ſeſe operis ſuis diſſolviſſent, ac libertatem ſuam redemiſſent. Quod & ſervis licitum fuit, ut pretio quo empti fuerant, alicunde comparato, ac dominis perſoluto manumitti mererentur. Nulla enim inter addictos & ſervos quoad ſervitutis modum, dum ſervirent, differentia fuit, ſed in libertatis genere ubi utrique eam recuperaſſent, magnum horum & illorum

discrimen, ut mox dicturi sumus. Cum igitur lex Julia pro beneficio obæratis concesserit bonorum cessionem, quam si facerent, addici non possent, nec in carcerem mitti, nec aliud supplicii quidquam in corpore sufferre, cur post legem Juliam tot addictorum sit toties mentio apud Romanos scriptores? Ecce enim apud Agellium lib. xx. cap. 1. Cæcilius Jurisconsultus ait, *addici tunc & vinciri solitos multos*. Etiam *Addictorum* apud Quintilianum in Institutionibus lib. v. & lib. vii. mentio fit, & locos inferius adducemus. Cæterum cum lex Julia, ut dixi, carcerem publicum debitoribus ademerit, jam ante privatum carcerē ex lege Pœtilii timere non poterant. Etenim si cessione bonorum evitabant carceris publici pœnam legis Juliæ munere, aliam legem fuisse oportuit quæ privato carcere eos liberaverit, id est, ne addicti fierent, caverit. In promptu esset solutio, addictos illos omnes qui apud auctores ante et post legem Juliam reperiuntur, non de civibus sed de sociis aut peregrinis qui inter Romanos negotiarentur & viverent, esse intelligendos. Certum quippe est legem Pœtelii, quæ vetuit necti obæratos, ad solos cives pertinuisse. Ergo alii omnes nectebantur. In omnibus ergo provinciis imperii Romani quicunque jus civitatis non haberent, more antiquo necti solebant. Et cum in Græcia Asiaque tota exceptis Athenis hic mos nectendi addicendique debitores ab antiquo vigeret, etiam servatus est postquam provinciæ imperii Romani factæ sunt. Nam & præsides qui in his jus dicebant, jubebant addici qui nō essent solvendo. Beneficium quippe de non nectendo solis Romanis civibus ex rogatione Pœtilii fuisse præstitum constat. Hoc firmare possim mille auctorum testimoniis, si sit opus. Vnicum sufficiet ex vita Luculli, qui cum in provinciam ex consulatu regendam venisset, miserrimum Asiæ urbium statum deprehendit, fœneratorum sævitia, & publica-

norum

norum diritate. Præter liberorum suorum venditionem, quos exponere vænum cogebantur debitores inopes ad pecuniam conficiendam, ipsi etiam postremo, si ne tum quidem solvere possent, in servitutem sese dedebant. Αὐτοῖς δὲ, inquit, τέλος ἦν προσθέτοις γινομένοις δουλεύειν. *Ipsos ultimo hic exitus manebat, ut addicti servirent.* Sic itaque facillime defungi possemus hujus nodi solutione, si addictos quotquot in auctorum scriptis occurrunt post legem Juliam, ad eos qui cives non essent, placeret referri. Nihil enim verius quam favorē legis, qua nexus sublatus est, ad solos pertinuisse cives. Idq; adeo certæ definitionis est, ut ne legis quidem Juliæ beneficium alios homines, quam qui civium jure uterentur, spectarit. Quod probari potest ex lege Diocletiani in Codicem Justiniani relata sub titulum, qui bonis cedere possunt. *Legis*, inquit, *Iuliæ de bonis cedendis beneficium constitutionibus divorum nostrorum principum ad provincias porrectum esse, ut cessio bonorum admittatur, notum est.* Quod dicit ad provincias hoc beneficium porrectum esse anteriorum principum constitutionibus, id intelligendum postquam provinciis jus civitatis datum est. Tum enim duplici munere simul frui cœperunt provinciales, ut ne addicerentur, id est, ne privatum carcerem paterentur ex lege Pœtelii, & ne publico carceri obnoxii essent, ex lege Julia. Sed cum nimium videretur, simul, post jus civitatis concessum, utriusque boni esse compotes, de primo, an illud haberent, non est dubitatum. De secundo, ut etiam ejus compotes essent, constitutionibus imperatorum expresse cautum est. Hoc est, quod ait lex illa Diocletiani, *cessionis beneficium quod ex lege Iulia descendebant, principum rescriptis etiam ad provincias esse porrectum.* Nimirum post civitatem Romanam provinciis datam. Quo tempore non ambigam fœneratores extitisse, qui contenderint jus illud civitatis provinciis

indultum eo usque tantum debere extendi, ut carcer privatus provincialibus prohiberetur, non etiam publicus. At imperatores etiam ad publicum constitutionibus porrexerunt. Sed quando illud jus datum est provincialibus ut cives essent? Inde enim facile poterit colligi an verum sit quod diximus, postquam in imperio Romano cives omnes facti sunt, desiisse necti & addici. Vlpianus leg. XVII. D. de statu hominum, sub Antonino, & ab ipso id factum docet: *In orbe Romano qui sunt ex constitutione Imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt.* Illum Antoninũ quidam de Pio accipiunt, alii de Marco. Sunt ex numero Patrum, ut Chrysostomus, qui Hadriano hoc vindicent. Excerpta Dionis ex libro Constantini, Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, Antonino Caracallæ Severi filio id tribuunt, ubi & rationem addit Dio cur hoc fecerit. In speciem quidem quasi honorem eo pacto peregrinis haberet, sed revera ut plus ex vectigalibus colligeret, quia peregrini quædam non conferrent, quæ à civibus exigerentur. Οὗ ἕνεκα καὶ Ῥωμαίοις πάντας τοῖς ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ, λόγῳ μὲν τιμῶν, ἔργῳ δὲ ὅπως πλείω αὐτῷ, καὶ ἐκ τοῦ τοιούτου προσίῃ. διὰ τὸ τοὺς ξένους τὰ πολλὰ αὐτῶν μὴ συντελεῖν, ἀπέδειξεν. Omnes qui in imperio ejus essent, Ῥωμαίους ἀπέδειξεν, id est, *cives Romanos fecit*. Quænam illa sint vectigalia à civibus solis pendenda, quibus peregrini non essent obnoxii, ex his quæ ante dixit colligi potest. Præcedit quippe in iisdem excerptis eum imperatorem omnia vectigalia immaniter auxisse, & quæ vicesima erat hæreditatum ac libertatum, eam decimam fecisse. Τῶν τε τελῶν, inquit, τῶν τε ἄλλων ἃ καινὰ προσαπέδειξε, καὶ τοῦ τῆς δεκάτης ἣν ἀντὶ τῆς εἰκοστῆς ὑπέρ τε τῶν ἀπελευθερουμένων, καὶ τῶν καταλειπομένων τισὶ κλήρων, καὶ δωρεῶν ἐποίησε, πάσας τάς τε διαδοχὰς, καὶ τὰς ἀτελείας τὰς δεδομένας τοῖς πάνυ προσήκουσι τῶν τελευτώντων καταλύσας. Male vertunt; *vectigal decima quam pro vicesima constituit tam eorũ qui manumitterentur, quam hereditatum ac legatorum.* Δωρεαὶ
non

non sunt legata, sed donationes. Et forsitan vicesimam hæreditatum non dependebant legatarii, sed hæredes à quibus legata relicta, ut hinc colligere posset aliquid. Nam absurdum est donationes tam mortis causa quam inter vivos vicesimæ immunes fuisse quibus hæreditates erant obnoxiæ. Scio quidem donationes mortis causa, legatis comparari apud Jurisconsultos, & legatis exæquatas per Justinianum, sed nihil hæc ad rem. Nec hoc facere potest, ut δωρεαὶ pro legatis intelligantur. Sed pone, quod verius est, etiam legatarios solvisse vicesimam pro legatorum modo quæ ipsis relicta, non est dubium quin comprehendantur legata sub his verbis, καταλειπομένων τοῖς κλήρων. Vnde & in Glossis veteribus, καταλειπόμενα, *legata*. Græci non habent nomen quo ea exprimant. Vnde & λήγατα voce Romana dixerunt. At Δωρεὰν pro legato nusquam legere est. Quæ sequuntur apud Dionem etiam corrupta videntur: πάσας τάς τε διαδοχὰς καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις, ἀτελείας τὰς δεδομένας τοῖς πάνυ προσήκουσι τῶν πλουτούντων. Falsum enim est, successiones omnes sustulisse Antoninum, ut verbis illis adstruitur. Sic tam ex testamentis, quam ab intestato successiones sustulisset. Sed nec verum est quod vir doctissimus in sua versione expressit, *omnes immunitates quæ proximis defunctorum ac genere conjunctissimis concessæ legibus erant*, abolevisse. Nam ex Ulpiano liquet in Collatione legis Mosaicę, certis personis immunitatem vicesimæ relictam, quam solā in hæreditatibus quæ ab intestato, voluit admitti. Præterea constructio illa verborum, Græca non est, Πάσας τάς τε διαδοχάς. Scripsisset enim potius auctor Græcus, Πάσας τε τὰς διαδοχὰς, vel τάς τε διαδοχὰς πάσας. Locum illum ita ab ipso Constantino, qui excerpta illa collegit, interpolatum fuisse prorsus arbitror. Nam liber quem vidi ac descripsi, ætate Constantini scriptus est. Immo ille est, quem ipse describendum curavit. In eo legitur, ὑπέρ τε τῶν ἀπελευθερουμένων

ρυμένων καὶ ὑπὲρ τῶν καταλειπομένων ποὶ κλήρων, ἐδωρεὰς ἐποίησε πάσας τάς τε διαδοχάς. Omnino ſcribendum unius literæ mutatione,& mutata diſtinctione: καὶ δωρεᾶς ἐποίησε πάσης. Τάς τε διαδοχάς, καὶ τὰς ἀτελείας, τὰς ἐπὶ ταύταις διδομένας τοῖς πάνυ προσήκουσι τῶν τελευτώντων καταλύσας. *Et decima vectigal, quam pro viceſima conſtituit, cum eorum qui manumittebantur, tum quæ aliquibus relinquerentur hæreditatum, & omnis donationis. Succeſſionibus præterea ab inteſtato ſublatis, & immunitatibus quæ genere propinquis defunctorum ab inteſtato ſuccedentibus, competebant.* Πᾶσαν δωρεὰν vocat omnem donationem, tam mortis cauſa quam inter vivos appellatam. Διαδοχὰς abſolute vocat ſucceſſiones ab inteſtato, & diſtinguit ἀπὸ τῶν καταλειπομένων κλήρων, ab his hæreditatibus quæ teſtamento relinquebantur. Auguſtus cum inſtitueret vectigal viceſimæ hæreditatum & donationum, agnatos cognatoſque ab ea immunes eſſe voluit,& omnes qui proxima cognatione juncti eſſent. Verba Dionis: εἰκοστὴν τῶν τε κλήρων, καὶ τῶν δωρεῶν ἃς ἂν οἱ τελευτῶντές ποὶ πλὴν τῶν πάνυ συγγενῶν ἢ πενήτων καταλείπωσιν, κατεστήσατο. Qui ſunt quos hic πάνυ συγγενεῖς appellat, & in excerptis, πάνυ προσήκοντας? Intra certam ac determinatam ipſa lege proximitatem conſtitiſſe eos oportet. Puto agnatos eo nomine intellectos ad quos lege duodecim Tabularum hæreditas ab inteſtato pertineret. Inteſtatis ſuccedebant, primo ſui hæredes: his deficientibus agnati, id eſt, conſanguinei eodem nimirum patre nati, ſed & fratres patrueles, quos & *conſobrinos* quidam vocarunt. Hi ſunt omnino quos πάνυ συγγενεῖς Dio appellat. Ad eos ſolos immunitatem viceſimæ hæreditatem porrexerat Auguſtus. Poſt agnatos, ſi deeſſent, ad gentiles etiam ſucceſſionem ab inteſtato devolvebat lex duodecim Tabularum. Quod tamen jus gentilitium ab inteſtato poſtea abolitũ eſt,& jam in deſuetudinem abierat ævo Juriſconſultorum, ut ex Ulpiano liquet

liquet in Collatione legum Mosaicarum Tit. XVI. Sed non ad illos, quamvis etiam tum forte succedendi jus ab intestato haberent in defectu agnatorum, vel cognatorum, extendit immunitatem vicesimę Augustus, quam solis agnatis tribuit, id est, ut vocat Dio, τοῖς πάνυ συγγενέσι. Antoninus autem Caracalla, præterquam quod pro vicesima decimam indixit, etiam immunitatem datam ab Augusto successionibus ab intesta[to] restrinxit. Cum enim ad agnatos eam Augustus extendisset, Antoninus ultra suos hæredes neque successionem ab intestato admisit, neque ultra illum gradum immunitatem vicesimæ concessit. Idque liquido colligi potest ex iis, quæ habet Ulpianus in Collatione legum Mosaicarum, Titulo quo supra: *Sed imperator noster*, inquit, *in hæreditatibus quæ ab intestato deferuntur, eas personas solas voluit admitti, quibus decimæ immunitatem ipse præbuit.* Ante Antoninum agnati admittebantur ad hæreditates ex intestato cernendas, qui & soli immunes erant vicesimæ hæreditatum. Ille, ut pauciores essent qui gauderent illa immunitate, successiones ab intestato intra suos hæredes coërcuit, quos solos immunes esse voluit à vicesima solvenda. Sic enim intelligenda Ulpiani verba, qui rem attentius & pensius consideraverit, facile animadvertet. Cum duo itaque illa essent amplissima in Imperio vectigalia *Vicesima libertatum*, & *Vicesima hæreditatum*, cum ex vicesima decimam fecit Antoninus, altero tanto modum vectigalem auxit. Deinde cum ea gratia omnes, qui erant in imperio, civitate donavit, quia cives soli eas pensiones agnoscerent, infinitum, & immane, quantum suprascriptorum vectigalium reditus amplificaverit. Hanc fuisse rationem Antonino, cur civitatem provincialibus omnibus dederit, Dio scribit. Quare & fidem illi potius habendam censeo, de hoc Antonino qui cives Romanos fecerit omnes Imperii Romani subjectos, quam aliis auctoribus qui

vel Adriano tribuunt, vel Antonino Pio, vel Marco Antonino. Peregrinos vectigal vicesimæ hæreditatum & libertatum non solvisse, & ex aliis constat, & ex hoc ipso Dionis loco, ubi dicit ob hoc ipsum civitatis jus impertisse omnibus in Imperio constitutis. Οὗ ἕνεκα καὶ Ῥωμαίους πάντας τοὺς ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ, λόγῳ μὲν τιμῶν, ἔργῳ δὲ ὅπως πλείω αὐτῷ, καὶ ἐκ τοῦ τοιούτου προσῇ, διὰ τὸ τοὺς ξένους τὰ πολλὰ αὐτῶν μὴ συντελεῖν, ἀπέδειξεν. Vide quæ ad illa vir doctissimus observavit. Post illum igitur Antoninum, non temere reperies apud auctores ullam addictorum mentionem fieri. Quæ autem fit in scriptis auctorum illo ævo antiquiorum, ad solos peregrinos pertinere diximus. Nam cives Romani non amplius ob æs alienum addicebantur, aut admodum raro, nec alii fere quam qui nimia improbitate, & fidei potius quam facultatum naufragio id supplicii justissime mereri Prætori viderentur. Carceris etiam publici lege Julia Romanis primo gratia facta est, non peregrinis, deinde & peregrinis per jus civitatis quod ab Antonino adepti sunt. Sed huic observationi videtur adversari quod etiam apud Columellam legimus, *civium nexum*, lib. I. cap. III. ubi dicit agros potentium, *nexu civium ergastulis occupatos teneri.* Vnde enim illi cives nexi post legem Juliam quæ publicum carcerem à civibus prohibuerat qui cessissent bonis, nedum privatum judicatis, & addictis remisisset? Aut de illis igitur id accipiendum civibus quos dixi, qui suo vitio decoxerant, & quibus prætores hanc graviorem pro merito, & antiquam pœnam sæpe irrogabant, aut certe de eo genere, qui se sponte addicebant intelligendi. Scio quidem legem quæ vetaret δανείζειν ἐπὶ σώμασι, id est, *corporibus nexis, & obligatis pecuniam dare mutuam*, utrumque genus comprehendisse, tam voluntarium nimirum nexum quo quis se ob debitum quasi venderet, atque in servitutem daret creditori, quam eum qui ex sententia judicis addictos

dictos sequebatur, satis latus tamen inter utrumque fuisse discriminis limes videtur apud Romanos. Idem enim & in nexu corporum usu fere venit, quod in rerum ipsarum pignori vel hypothecæ obligatione. Poterat quilibet sine judicis auctoritate, proprio consensu rem suam dare pignori pro arbitratu creditoris distrahendam, si non die dicta solveret. At si quis de pignore obligando nihil promisisset, in Græcia mos erat, ut captis per vim pignoribus coërcerentur, & ad solvendum cogerentur. Apud Romanos aliud jus fuit. Nam qui id sine judicis auctoritate ac jussu facere aggressus esset, pœnam legis Juliæ de vi privata incurrebat. Paulus lib. v. sententiarum: *Creditor chirographarius, si sine jussu præsidis, per vim debitoris sui pignora, cum non habuerit obligata, ceperit, in legem Iuliam de vi privata committit. Fiduciam vero & pignora apud se deposita persequi, & sine auctoritate judicis vindicare non prohibetur.* Semper licitum fuit cuicunque id libitum, de pignore dando pacisci. Capere ab invito non aliter quam si judex causa cognita id permitteret. Postremo tandem omnis pignoris captio prohibita. Idem est & de personarum nexu sive oppignoratione. Quam prætor in judicatis & addictis statuebat, cum lege sublata fuisset, voluntaria in usu diu mansit. Et sane vix aliter potuit jure quo Romani utebantur. Cum enim homini libero ac civi Romano liceret se vendere ad pretium participandum, quidni & servitutem posset pro pecunia mutua pacisci? Et hoc certe libertatis, ut qui liber est, si velit, esse nolit. Ergo & homo liber civisque impune potuit operas suas in servitute pro pecunia creditori dare donec solvisset. At dixerit quis, pone id licuisse libero, ut servum se faceret ob æs alienum donec esset dissolutum, at non permissum cuiquam eo nomine accipere aliquem in servitutem, aut pati apud se servire. Ego contra dicam, frustra illud licitum videri nisi

nisi hoc in concessis. An, cum homini libero data est, licentia sese vendendi ad pretium participandum, negata est facultas alteri istum ipsum qui se mancipare vellet, emendi? Passim videmus apud Romanos in promiscua hoc fuisse permissione ac licentia. Quid enim est libertas, *nisi naturalis facultas ejus quod cuique facere libet, faciendi nisi si quid vi aut jure prohibeatur*, ut est in Institutis de jure personarum? Atqui jus non hoc prohibuit quominus cui id liberet, libertatem suam alii vendere aut addicere liceret quacunq; de causa. Immo hoc permisit jus civile Romanorum, & hoc dominii genus admisit in homines liberos qui se sua voluntate servos aliis facerent, dominosque quodammodo sibi emerent. Marcianus in Institutis leg. v. D. de statu hominum: *Servi autem in dominium nostrum rediguntur, aut jure civili, aut gentium. Iure civili, si quis se major annis ad pretium participandum vaniri passus est.* Vbi notat celeberrimus J. C. mirari se, cur veteres restitutionem in integrum non indulserint hujusmodi venditoribus, saltem minoribus. Atqui nullus ego dubito, quin minores viginti quinque annis vendentes se, restitutionem in integrum impetraverint, vel argumento hujus legis Marciani, quæ disertim habet, si major annis se væniri passus sit, talem servum dominio nostro legitime acquiri. Ergo si minor annis se vendiderit, non legitimum jure civili dominium in eum servũ habebit emptor. Quod enim sub titulum de minoribus nihil de ea restitutione extat, Triboniani id factum culpa arbitror. Quin magis miror hanc legẽ de majore annis se vendente, in titulum de Statu hominum ab eo receptum. Nam cum pignorationes hominum prohibuerit Justinianus, non puto ei placuisse hujusmodi venditiones quæ non erant magnopere diversæ à corporum oppignerationibus, ut paulo post dicam. Leo tamen Const. LIX. eas ipsas venditiones sustulit. Vt

pro-

proinde videantur ab Justiniani ævo ad illud sæculum in usu illæ ac more fuisse. Non enim opus fuisset nova lege ad eas abolendas. Multa tamen sunt quæ sæpius prohibita, in tantũ convalescunt usu, ut legibus subinde renovatis debeant coërceri. Ut ut sit, Leo ea Novella vetuit ne quisquam civis ac liber se ad pretium participandum venundaret, φαυλότητι τῆς γνώμης τὸ τίμιον τῆς ἐλευθερίας ὑβρίζων, καὶ τὴν οἰκείαν ἐμπορευόμενος δούλωσιν ἐπὶ τὸ μιαρὸν κέρδος ἀντὶ τῆς δουλείας τοῦ καταβεβλημένου τιμήματος συμμοιράσασθαι: *pravitate mentis dignitatem libertatis dedecorans, & propria servitutis nundinator, ad improbum lucrum pro servitio persoluti pretii participandum.* Ad eam legem quæri posse observant juris viri peritissimi, quomodo ea venditio hominis liberi ab ipso voluntate sua facta processerit, aut cui pretium ex sic vendito cesserit. Non enim, inquiunt, venditori, utpote qui statim à venditione servus efficeretur, nihilque proprium ac suum exinde possidere posset. An emptori? Ne id quidem videri. Eadem quippe manu qua pretium daret, etiam reciperet, nulloque momento in potestate venditoris foret. Sed nec extraneo verisimile esse adquiri. Quis enim tam facilis ac benignus in aliquem fingi queat, ut alterius locupletandi aut ei commodandi causa, sese vendere vellet. Tandem concludunt, liberos & ingenuos homines, eo aliquando miseriæ fuisse redactos, ut sibi magis expedire crederent, herum nancisci à quo alerentur vel in servitute, quam in perpetua mendicitate vivere. Quasi vero causa non possit probabilis excogitari alia, quæ homines posset invitare atque incitare ad semetipsos vendendum. Quid si quis patrem haberet apud hostes captivum, cujus redimendi gratia nummos extundere alicunde vellet, nec posset aliter quam se vendendo? Scimus olim multos propter id se vendidisse. Inde enim frequens thema declamatoribus. Extat & apud Quintilianum exem-

exemplum illius, *qui se ad patrem sepeliendum auctoraverat*, id est, ad gladiatoris operas vendiderat. In his omnibus casibus, & aliis similibus quales fingi possunt multi, & quorum exempla extitisse multa non est dubium, qui se vendidit, pretium plane participat. At in illo, quem posuit celeberrimus doctor, pretium sui venditori non cedit. Ad hoc enim se vendit, ut alatur. Nisi quis velit & hanc ipsam alimoniam pretii vicem fuisse. Atqui & illi qui se ob alias causas venderent vel vænire paterentur, ut pretium participarent, à dominis utique alebantur. Sed non vult vir doctissimus, in hujusmodi venditionibus pretium venditori acquiri neque emptori, propter eas quas attulit causas. Quid igitur fiet Jurisconsultis veteribus, qui meminerunt ejusmodi venditionis quæ sui fit ab homine libero ad pretium participandum? Si pretium non participat venditor, nulla erit venditio. Ad hoc enim contrahitur, & sub hac conditione. Ergo venditori acquiritur. Hoc pretium suæ libertati ponit, hac lege se addicit ementi illam ut habeat pecuniam, qua libertatem suam æstimavit & vendidit, atque ut ejus commodum ipse sentiat, sive eo patrem aut aliquem suorum redimere velit, sive ipse penes se malit retinere. Qui patrem ea pecunia redemit qua semet ipsum vendidit, nonne pretium participat? Si potest ad aliquid tale eam pecuniam impendere quam ab emente accepit in pretium suæ libertatis, poterit sane & suam facere, si penes se retineat. At servus factus nihil proprium aut suum habere potest. Immo & ære empti ex hostibus voluntate dominorum, peculium habere poterant, opera sua aut quacunque alia ratione quæsitum. Multo magis licuerit homini libero qui se venderet ad pretium participandum, hoc pretium in peculio habere ac possidere, etiam contra emptoris voluntatem. Hac enim lege & conditione se vendidit, ut proprium id posset habere. Fac nolle
hoc

hoc illi concedere emptorem ac dominum, ut pretium quod illi pro ſua libertate dedit, ſervet & proprium habeat & peculii loco, libertatem ſic recipiet ſuam, quam cum ſervitute hoc pretio commutavit. Si pretium non ſit vendentis, nec venditor fiet ementis. Nec erit ſervus emptoris niſi pecunia propter quam ſe ſervum fecit, peculiaris, ac propria cedat venditori. Si qui fuere olim qui ſe cum eo propoſito venderent ut alerentur ab domino quia mendici eſſe non ſuſtinerent, puto & illos pretium ſui in peculium tenuiſſe. Nam pro alitudine, ut loquitur Varro, operas ſuas domino dabant. Alias quis mendicum invalidum & inertem emere & alere voluiſſet? Quicunque certe vendendi ſe animum haberet aut neceſſitatem, niſi aliquid promittere poſſet quod emptori ac domino futuro utile ac quæſtuoſum ex arte ſua aut operis eſſet, fruſtra emptorem quæſiviſſet. Ridiculum igitur illud quod ajunt de his qui redacti eſſent ad herum quærendum à quo alerentur, ne in perpetua mendicitate viverent. Si quis enim eſſet qui nullam artem teneret, aut nullas de ſe operas polliceri poſſet quibus emptorem alliceret, fruſtra ſe venditaſſet. Sin autem is foret qui vitam aliqua arte quam noſſet, aut operis quas præſtaret, tueri quiret, an non veriſimile eſt hunc potius libentiuſque artificio ſuo liberum fuiſſe victurum, aut operas liberas locaturum, quam eas in ſervitute domino daturum? Iners & ignavus emptorem non reperiſſet. Artifex, & operarius aliquis artificium aut operas locare mallet, quam ſe ad utrumvis vendere. Sed incidebant plerumque hi caſus & περιστάσεις, quæ vel artificem optimum, vel validiſſimum operarium cogerent ſeſe alicui vendere ad ſummã pecuniæ conficiendam talem, quam ex artis quæſtu aut operis diurnis nequirent conradere. Aut parens aut natus qui ab hoſtibus detineretur, ſi eſſet magna pecunia redimendus, ad λύτρον ejus conquirendum, bonus pater, aut

aut bonus filius, non dubitabat ſemet ipſum alicui creditori addicere, à quo mutuam illam acciperet ſummam. Quis enim non mallet apud civem ad tempus ſervire, quam patrem aut natum in perpetua ſervitute apud hoſtem relinquere? Nam ſpes erat apud ciuem ſervienti, aliquando pecunia domino ſoluta libertatem recuperandi. Sic conſtat multos fuiſſe factos ſervos, ſed non alios quam qui aliquam artem emptori ſuo ac creditori poſſent approbare, aut operas aliquas promittere. Qui nihil horum præſtare valeret, propter quod ſe fœnoratori utilem futurum aut quæſtuoſum oſtenderet, ſine ſpe venditionem ſui aut oppignerationem obtuliſſet. Si quis pignus nullius pretii, aut fiduciam rei immobilis infructuoſæ creditori obtruderet, extruderetur foras potius quam pecuniam ſub tali pignore, vel ſub tali hypotheca à quoquam extunderet. Conſtat & quoſdam qui aliud polliceri non poſſent, & hoc uno valerent, ludo ſe ad gladium vænum dediſſe, hoc eſt, ut gladiatores eſſent. *Auctorati* dicebantur. Optimæ Philoxeni Gloſſæ: *Auctoratus*, αὐθαίρετος εἰς δοῦλος ἑαυτὸν βάλλων, καὶ μονόμαχος. Videtur hoc nomine omnes qui ſeſe in ſervitutem alicui addicerent appellatos intellexiſſe, non ſolos gladiatores. Quod verum puto. De his qui ad ludum ſe venderent Propertius:

Hic dabit immundæ venalia fata ſaginæ.

Item Manilius:

Nunc caput in mortem vendunt, & funus arenæ.

Quidam, inquam, recta ſe ludo vendebant, aut alicui laniſtæ in cujus familiam cooptabantur, ac ſervi ejus hoc pacto fiebant. Nonnulli muneris gladiatorii alicui editori operas tantum ſuas locabant, ut in eo munere producerentur, & pugnarent. Sic ad beſtias multi ſe locarunt olim, ut cum his depugnarent. De quibus Ulpianus libris de officio proconſulis, in Collatione legum Moſaicarum: *Quive depugnandi cauſa aucto-*

auctoratus erit, quive bestias depugnare locavit, locaverit. Per depugnandi causa auctoratum intelligit, qui ad gladium se vendidit, id est, auctoravit. Alii creditori se vendebant, qui cum armorum scientiam nossent, operas ut in ludo præstarent gladiatorias, ab ipso creditore ac domino locabantur. Ut enim dominus servi ære empti diurnas operas, qualescunque, & quibus aptus esset, poterat locare, ita & creditor addicti. De tali gladiatore mentio est in Quintiliani declamatione CCCII, cui titulus, *Auctoratus ad sepeliendum patrem.* Is creditori ad pecuniam patri sepeliendo habendam se vendiderat, & qui ejus operas munerario alicui locaverat. Die muneris productus spectante populo pugnaverat & rudem acceperat. Postea nactus patrimonium statutum per leges equitibus, in Equestribus sedere prohibetur. Non negat se fuisse gladiatorem, sed sub honesta causa, qua se auctoraverat creditori ob sepeliendum patrem. *Quæro*, inquit, *an si creditor post datam pecuniam operas remisisset, diceres eum gladiatorem fuisse?* Operas nempe gladiatorias. Inde *auctoramentum* merces, aut pretium auctorati, quod ille in rem suam & peculium poterat convertere, vel domino invito, quandoquidem eo quoque invito, poterat libertatem consequi, soluta pecunia pretii, quo se vendiderat. Postea *auctoramentum* de qualibet mercede ex eo usurpatum. Sed unde verbum *auctorandi* eo sensu? Doctissimus Pythœus putat, ut ne viderentur privato jure contra fas arma tractare, sacramento quodam, & religione in eam rem fuisse auctoratos. Sed certus sum non inde esse originem verbi petendam. Cum enim *auctoratum* vetustissimæ Glossæ interpretentur de quolibet, qui se in servitutem det sua sponte, αὐθαίρετον ἑαυτὸν εἰς δοῦλον βάλλοντα, nulla hic sacramenti, aut religionis notatio, sed venditionis potius. Ergo *auctorare* est vendere & addicere. Inde est, quod nemo olim potuit li-

bertatem amittere, nisi ipse auctor esset factus. Hinc qui auctores ipsi fiunt, ut emantur, quo libertatem amittere possint, *auctorare se* dicuntur. De quo videndus Cicero in ea pro domo sua ad pontifices. Quid multa? Cujuslibet rei venditor, olim *auctor* dictus. Unde *auctio*. Sed & *secundus auctor*, qui pro venditore sponderet quasi secundus venditor, cum is qui suam rem venderet, primus esset. Acro notat *auctorationem, esse venditionem gladiatorum*. Sed omnis venditio sui à volente facta, vel etiam ab alio, *auctoratio*. Servius alicubi dicit, solem patrem potestatem habuisse filiæ auctorandæ. Sed & qui se ab alio venumdari patitur ei auctor est, ut se vendat, atque ita se illi auctorat. Qui apud Iurisconsultum se vænire patiuntur ad pretium participandum, alii sunt ab his, qui ipsi se vendunt. Tribonianus de eo qui se vænire passus est ad pretium participandum, hoc thema fingit: Egi cum aliquo, ut me viginti aureis venderet, & quinos sibi pro lucro servaret, reliquos quindenos mihi redderet. Hoc igitur est, quod dicitur *ad pretium participandum* Atqui Leo in Novella suprascripta, id etiam usurpat de illis qui semetipsos nullius interposita opera vendunt. Hi & lucrum participant, dum totum ad eos ex venditione compendium redit. Deinde qui potest cum aliquo pacisci, ut ab eo vendatur alteri, potest & ipse semetipsum vendere. Atque hæc venditio etiam *auctoratio* dicitur, sive fiat interposita persona, sive per se. Utroque enim modo auctor est venditionis, qui se vendit, aut vendi patitur, atque ita se auctorat. Ad militiam etiam hoc traductum. Nam milites per sacramentum, quod dicebant more Romano, quasi militiæ mancipati & addicti erant, ut ab ea discedendi licentiam non haberent, nisi missione, aut post stipendia completa. Missione igitur *exauctorabantur*, id est, liberabantur. Ἱεροδούλους & templorum ministros quibus non licebat ab eo ministerio recedere,

sed

ſed quaſi addicti huic officio erant ac ſervi, *auctoratos* vocat eleganter Manilius :

Atque auctoratos in tertia jura miniſtros.

Cicero in primo de officiis mercedem in mercenariis dicit eſſe *auctoramentum ſervitutis*, quia auctoramentum pretium eſt ejus, qui ſe vendidit, id eſt, auctorati. Et mercenarii pæne auctorati iis quibus ſerviliter ſuas operas locant. Cum igitur jure Romano liceret cuilibet libero libertatem ſuam vendere, ac ſe in ſervitutem cui vellet tradere, atque addicere, vix potuit prohiberi ne quis ob pecuniam mutuam ſemetipſum pigneraret, hoc eſt, auctoraret ac venderet. Quid enim aliud pigneratio perſonæ, quam venditio? In rebus quidem quæ pignori dabantur, hoc eſt, quæ in nexum creditori tradebantur, ſi pignus eſſet rei immobilis, antichreſticum tamdiu ejus uſum habebat creditor, & in poteſtate ejus manebat donec ſoluta eſſet pecunia. Quod idem & in pignore rei mobilis fiebat. Non tamen hæc proprie erat venditio. Non licebat è contra pignus creditori vendere, cum liceret ejuſmodi venditionem ſub conditione contrahi, ut ſi intra certum tempus pignus non eſſet liberatum, proprium creditoris fieret, & jure emptoris id poſſideret. Contracto autem vero pignore, ſi non id lueret ad diem debitor, vel ex pactione diſtrahebatur, poſt trinam denuntiationem, vel ex auctoritate judicis, & addicebatur etiam aliquando creditori jure pleno poſſidendum, ſi dominium ejus ab imperatore impetraſſet. At cum quis ſe ipſum pignori daret, quaſi vendebat ſe, & ſervus ejus fiebat, cui ſemet addixerat non in perpetuum dominium, ſed donec ſoluto debito ſe redemiſſet. Si nunquam id faceret, ſemper manebat ſervus, aut ſi quis ita loqui mallet, in ſervitute manebat. Ex illis itaque ſervis erat quibus venditis non dabatur in ſervitutem proclamatio, ut habetur leg. XXIII D. de liberati cauſa. Ex qua etiam liquido

quido conſtat nomen venditionis quoq; ad eos qui ſe pignori darent, aut dari paterentur fuiſſe porrectum. Nec puto negationem verbis legis addendam, ut cenſuit Cujacius. Sic enim recte ſe habent: *In ſumma ſciendum eſt, quæ de venditis ſervis quibus denegatur ad libertatem proclamatio, dicta ſunt, etiam ad donatos & in dotem datos referri poſſe: item ad eos qui pignori ſe dari paſſi ſunt.* Ergo ut in eadem conditione erat, qui ſe pignori dari patiebatur, & qui ſe pignori dabat, ita & qui ſe væníre paſſus fuerat, non diverſæ conditionis intelligebatur ab eo qui ſemetipſum vendiderat. Pigneratio autem ſui ac nexus, non diſſimilis venditioni. An nulla ergo differentia inter eum qui ſe pignorabat, id eſt, qui ſuas operas in ſervitute dabat, donec pecuniam quam debebat, ſolviſſet, & eum qui ſe ad pretium participandum vendebat? Qui ſic operas ſuas in ſervitute præſtabat, ſervum ſe plane efficiebat, & pro pretio pecuniæ, quam mutuam accepiſſet, omnino ſe vendebat. Pretium autem participabat, quia eam pecuniam, quam à creditore ſumebat, ſuam faciebat, ut in omni mutuo jus eſt, ſive illam in rem aliquam impenderet, aut alicui expenſam ferret, ſive etiam ſervaret ſibi in peculium. Quod poterat facere, vel invito domino, id eſt, creditore, quandoquidem eo invito poterat etiam libertatem conſequi pecunia ſoluta. Quod mancipiis ære empticiis non licuit. Qui tamen & poterant ex peculio ſuo perſoluto ſui pretio ad libertatem pervenire, dummodo vellet id recipere dominus, eoſque libertati reſtituere. Nec enim citra domini voluntatem manumittebantur quantumvis haberent pretium paratum, quod domino refunderent. Nam & illud peculium habere ipſis non erat licitum, niſi domini conſenſu. Dionyſius Halicarnaſſeus lib. IV, de modis quibus ſervi apud veteres Romanos libertatem adipiſcerentur: Ἐτύγχανον δὲ ἐλευθερίας οἱ μὲν πλεῖστοι προῖκα διὰ καλοκαγαθίαν.

καγαθίων, καὶ κομιστὸς ἀπαλλαγῆς διαπολῶν τρόπος οὗτος. Ὀλίγοι δέ τινες λύτρα καταθέντες ἐξ ὁσίων καὶ δικαίων ἐργασιῶν συναχθέντα. Qui ad pretium igitur participandum ſe vendiderat, tamdiu ſerviebat donec pretium reddidiſſet. Dubitari tamen poteſt an is qui ſe vendidiſſet, aut vendi paſſus eſſet ſimpliciter ad pretium participandum, tam bona conditione frueretur, ut etiam invito domino, ubi pretium quod acceperat, reddidiſſet, libertatem conſequi poſſet. In his qui ſe pignori dabant, & ſic ſe quodammodo vendebāt, hoc fuit certi juris, ut pecunia ſoluta poſſent ad libertatem contra voluntatem creditoris ſui cui ſerviebant, pervenire. Sed incertum an idem competierit ſemetipſos venundantibus, aut venundari patientibus. Hoc enim modo ſine conditione venditio perficiebatur, adeo ut quamdiu vellet dominus, qui eos emerat, in ſervitute manerent, quod & in aliis ſervis empticiis obtinuit. At is qui ſe pignori dat, tametſi intelligatur ſe vendidiſſe, ſub conditione tamen ſe vendidit, ut donec pecuniam ſolviſſet, creditori ſuo ſervus maneret, ſoluta liber eſſet ut antea. Nam ubi ſolviſſet fas non erat amplius eum in ſervitute retineri. Hæc ergo venditio conditionalis eſt in eo qui ſe pignori dedit: in illo autem qui ſeſe vendidit, aut vendi paſſus eſt ad pretium participandum, ſine conditione. Ideo non poterat liber fieri ſine voluntate domini, qui eum emerat, etiamſi pretium, quod participaverat in venditione ſui, paratus eſſet reddere. Atque hæc erit ponenda differentia inter eum, qui ſe vendebat, & qui ſe pignori dabat, cum & pecunia quam iſte mutuam accipiebat ἐπὶ σώματι ἰδίῳ, non alio nomine veniret, quam pretii & auctoramenti ſervitutis ſuæ. Utrique æque ſerviebant apud creditorem eumdemque dominum. Sed in libertate recuperanda diverſa utriuſque ſors fuit. Qui ſe pignori dabat, eam ſoluta pecunia recipiebat etiam invito domino. Qui ſe vendi-

derat abſolute ac ſimpliciter, non item. Quod idem etiam fuit in veteribus addictis, quos prætor addicebat. Ubi enim judicati & damnati fuerunt, creditorique ſuo addicti dato ipſis aliquo ex lege temporis ſpatio ad pecuniam conficiendam, cum interim in vinculis, aut compedibus apud creditorem manerent, poſt trinundinum ſi pecuniam non reperirent, pleno jure acquirebantur creditori, qui eos peregre vendere poterat, aut etiam necare ſi vellet, aut quo vellet ſupplicio afficere. Qui ſic venderentur, mera mancipia exiſtebant, nec invito domino unquam libertatem recuperabant. Apud veteres quoque Græcos ἐπ' ἐξαγωγῇ addicebantur ſententia judicis creditori debitores, ut peregre eos venum dare poſſet creditor, mancipia illis futura, qui eos emiſſent. Hoc genus addictorum ſublatum eſt, ut dixi, lege Pœtilii. Nec ex hoc genere videntur fuiſſe illi addicti, quorum mentio apud Quintilianum in Inſtitutionibus, ubi explicat, quo differrent modo vere ſervi ab addictis qui tantum in ſervitute eſſent. Hanc ponit inter reliquas differentias, lib. VII, cap. III: *Servus invito domino libertatem non conſequetur: addictus ſolvendo citra voluntatem domini conſequetur*. Ergo de his addictis hoc accipiendum, qui ſemet ipſos ſua voluntate addixerant, qui & ſolvendo citra voluntatem domini poterant libertatem conſequi, non de illis quos judex addicebat, ut olim fuit moris. Nam cum hos creditor ſuus vendere peregre poſſet, ſi qui eos emiſſent, pleno jure ſervos habebant, non citra voluntatem ſuam manumittendos. Nec puto jus fuiſſe creditori in his qui ſeſe ſponte in ſervitutem ob pecuniam dedidiſſent, ut eos peregre venderent, jure ſaltem Romano, quod tunc obtinuit. Operas ſuas locabant, ſed ſerviles, & ea conditione, ut manerent in ſervitute apud creditorem, quaſi dominum, donec ſolviſſent. *Addicti* etiam dicebantur, ſed non eodem

ſenſu,

ſenſu, quo illi qui à prætore addicti. Hi enim prorſus ſervi fiebant, & ſunt quos ἀγωγίμους Græci appellant. Sic pignora, quæ addicta ſunt creditori non ſolvente debitore, in dominium ejus tranſeunt. Sic pretio addicuntur emptori, res venditæ, quæ & proinde ἀγώγιμα Græcis vocantur. At qui operas in ſervitute locant ob debitum addicti, ut clientes, vel etiam ſervi ſed ad tempus, & ſub conditione quaſi remancipationis. Ideo & θῆτες honeſtiore paulo vocabulo dicebantur, & θητεύειν, non δουλεύειν. Diogenes Laërtius in Solone: καὶ γὰρ ἐπὶ σώμασιν ἐδανείζοντο, καὶ πολλοὶ δι' ἀπορίαν ἐθήτευον. Id eſt, *in ſervitute operas dabant.* Hoc etiam per σεισάχθειαν ſuſtulit Solon. Apud Romanos vix potuit, cum ſemper civi & libero licuerit, de ſe quod vellet ſtatuere, uſque eo ut ne liber quidem eſſet, ſi ſeſe venderet ad pretium participandum. Pollux lib. III, cap. VIII: Πελάται δὲ καὶ θῆτες ἐλευθέρων ἐστὶν ὀνόματα, διὰ πενίαν ἐπ' ἀργυρίῳ δουλευόντων. Ex hoc genere ſunt omnes hodie, qui apud nos ſervi vocantur, & ancillæ. Liberæ ſunt perſonæ, quæ mercede ſerviunt. Locant ſe in annum, pacto auctoramento. Finito ſervitii tempore, & pretio quod pepigerunt accepto, abeunt quo volunt. Aut apud alios ſerviunt, aut ſi habent ſatis unde ſui vivant, ſervitutem omnem ejurant. Hi proprie θῆτες Atticis, πελάται reliquis Græcis, πενέσται Theſſalis. Hos μεταξὺ δούλων καὶ ἐλευθέρων fuiſſe Grammatici apud Theſſalos exponunt. Dionyſius Halicarnaſſeus lib. II. Romanorum *clientes* comparat Atticorum θησὶν & Theſſalorum πενέσταις. Liberi homines erant, ſed inopes qui ſe in clientelam divitioribus addicebant. Et quoddam genus clientum fuit in quos tanquam in ſervos jus vitæ, & necis haberent patroni, ut de Gallis narrat Cæſar. Θῆτας Grammatici interpretantur, τοὺς τροφῆς ἕνεκα δουλεύοντας, qui pro alimonia ſerviunt. Alii honeſtiores præter alimentum mercedem etiam pro opera accipiunt, ut ſervi noſtri.

Græci θητεύειν passim, μισθῷ δουλεύειν explicant. Et θητείας, μισθώσεις, μισθοδουλείας. Nihil pote melius. Nam θῆτες proprie μισθόδουλοι. Et sane in mercenariis, ut ait Cicero, ipsa merces auctoramentum servitutis. Hoc nomine θῆτες etiam infra βαναύσους Aristoteli in Politicis, hoc est, eos qui sellularias artes exercēt. Alias generali τοῦ θητικοῦ nomine etiam hi comprehenduntur. Nam apud Athenienses, cum in quattuor classes, ac genera universus civium status distingueretur, inter θῆτας numerati quicunq; minimum tributum ex censu solvere non possent. Minimus census fuit τῶν ζευγιτῶν, qui decem minas publico conferebant, quique ducentorum medimnum censum possidebant. Aristoteles in Politicis lib. II, cap. ultimo Equites post ζευγίτας recenset. Quo loco nollem doctum paraphrastem præter mentem sui auctoris, ordinem alium in paraphrasi quam dedit expressisse. Hoc non est auctorem suum explicare, sed pervertere. Sed de his alibi. His θησὶν ad nullos honores licuit adspirare. Idem lib. III, cap. III, βαναύσους ita ab illis quos θῆτας appellat distinguit, ut illi ex arte & opificio suo possint aliquando ad summas divitias pervenire, cum θῆτες miseri permaneant, nec usquam queant emergere, utpote qui operas suas tantum locant, quibus abunde sit si ex his in diem vivant, nedum ut superflua acquirant, aut pecunias congerant. Eodem capite tradit olim in Græcia apud multos populos, omnes qui artes sellularias facerent, fuisse servos, aut peregrinos. Ἐν μὲν οὖν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις παρ᾽ ἐνίοις ἦν δοῦλον τὸ βάναυσον, ἢ ξενικόν. Moleste doctus Paraphrastes ita reddit: *Quamquam sane annumerari servis alibi, aut peregrinis, quos opifices nunc dicimus, antiquo tempore mos fuit.* Quid hoc sibi vult? *quos opifices nunc dicimus.* An ita Aristoteles dixit? Βαναύσους ille. Sed an βάναυσοι tunc non dicebantur, cum servis adnumerabantur? Ridiculum. Hoc ille vult in multis civitatibus Græciæ anti-

antiquitus omnes opifices ſervos fuiſſe, aut certe peregrinos, id eſt, qui cives non eſſent. Neminem tum civem apud illas civitates, artem ullam ſellulariam exercuiſſe. Quod ſequitur apud paraphraſtem, non explicat mentem auctoris: *Quod hodie in quibuſdam locis uſu eſt receptum.* Immo: *hodieque tales quoque multi reperiuntur.* Nempe in hac ipſa urbe Athenis, & alibi in Græcia, ubi multi opifices ſervi, aut peregrini: διόπερ οἱ πολλοὶ τοιοῦτοι καὶ νῦν. Nam & Romæ etiam, non ſolum in Græcia multi opifices ſervi fuere, qua publici qua privati, quorum quæſtus ex opificio ad dominum redibat. At præter ſervos multi etiam liberi erant, ac cives qui artem facerent. Priſcis autem temporibus apud multas Græciæ civitates, ut auctor eſt Ariſtoteles, ſolis ſervis, aut peregrinis ſordidas artes profiteri licitum erat, cum nemini civi id permitteretur. Βαναύσους ac θῆτας, opifices ac mercenarios, Ariſtoteles ibidem docet aut non eſſe in civium numero reponendos, aut ſi ſint, nec tamen honorum fiant in civitate participes, ad eos nihil pertinere virtutis definitionem, quam civibus attribuit. Non enim eam civibus omnibus convenire, ſi iſti ſint cives, ſed nec omnibus qui ſunt in civitate liberi quandoquidem & hos eſſe liberos conſtat, verum his ſolis ex numero civium ac liberorum qui ſint immunes operum neceſſariorum, ἀλλ' ὅσοι τῶν ἔργων εἰσὶν ἀφειμένοι τῶν ἀναγκαίων. Tales non ſunt βάναυσοι καὶ θῆτες, quos uno ac generali nomine τῶν χερνήτων appellat paulo ante, quia ἀπὸ τῶν χειρῶν ζῶσιν. Vocat autem τὰ ἀναγκαῖα, ſine quibus vita non conſtat, ut omnes artes ad vitam neceſſarias. Has qui exercent βάναυσοι, ut & θῆτες, qui operas manibus, aut corpore præſtant. Hi quodammodo ſervi ſunt publici, & in commune eorum quibus operas locant, aut opificia venditant. Ut ſervi uni addicti ſunt cui famulantur, iſti omnibus pro indiviſo & promiſcue ſerviunt, qui eorum arte aut opera,

opera uti velint, mercede pacta, quæ quaſi ſit auctoramentum ſervitutis: Τῶν δ' ἀναγκαίων, inquit, οἱ μὲν ἐνὶ λειτουργοῦντες τὰ τοιαῦτα δοῦλοι. οἱ δὲ κοινῇ βάναυσοι, καὶ θῆτες. Aliud ab his genus, ut dixi, ſervi qualibus hodie utimur, qui in annum, aut in certum tempus locant operas in ſervitute. His propriores Theſſalorum πενέσται, quos etiam θετταλοικέτας vocabant veteres, qui inter ſervos ac liberos. Noſtri plane tales. At θῆτες Athenienſium omnino liberi, niſi quia cogente neceſſitate operas ſuas ut ſervi, aliquando locabant. Durior conditio fuit εἱλώτων apud Lacedæmonios. Hi enim plane ſervi, & colendæ terræ dominorum ſuorum addicti, à qua non licebat illis recedere. Tales & coloni jure Romano ſub ultimis imperatoribus. Tales & ἀφαμιῶται, ac περίοικοι apud Cretenſes, & apud nos *manus mortua*. Theſſalorum πενέσται his etiam affines. Nam arandæ dominorum terræ quaſi auctorati erant. Alia porro etiam fuit conditio eorum, qui ſe in ſervitutem dabant ob pecuniam, quam accepiſſent mutuam donec eam diſſolviſſent, quos & *nexos*, & *addictos* etiam dixere. A ſervis, id eſt, mancipiis quamdiu ſerviebant, minimum, aut nihil potius aberant. De eorum ac ſervorum differentia egregius apud Quintilianum extat locus lib. VII, cap. III: *Circa propria ac differentia, magna ſubtilitas, ut cum quæritur an addictus, quem lex ſervire donec ſolverit, jubet, ſervus ſit.* Vides quæſtionem de his olim in judiciis agitari ſolitam an ſervi eſſent. Diximus ſupra more ac jure Attico ante legem Solonis, quæ σεισάχθειαν introduxit, hos addictos, ſive nexos, libertate pariter ac civitate excidiſſe, quos & ἀποψηφισθέντας dicebant. Qui ſervos negabant, in ſervitute eſſe tantum contendebant, nec alios eſſe proprie ſervos dicendos, qui in ſervitute eſſent eo jure quo ſervi. De quibus antiqui dicebant, eos *ſervitutem ſervire*. Qui bona fide ſervos eos eſſe arguebant, hac finitione utebantur,

ſervum

servum esse, qui est jure in servitute. Addictus jure est in servitute, quia lex eum servire jubet donec solverit. Ergo addictus vere servus est, & eo etiam jure, quo ille qui servitutem servit. Nunc videamus specificas differentiæ notas, quibus addictum à vero servo distingui solitium Quintilianus ait, ut ex his cognoscamus, quod genus servitutis servierit addictus. *Servus,* inquit, *cum manumittitur, fit libertinus: addictus recepta libertate est ingenuus. Servus invito domino libertatem non consequitur: addictus citra voluntatem domini consequitur. Ad servum nulla lex pertinet: addictus legem habet.* De qua lege loquitur? An legem intelligit, quam emptori suo ac creditori dixit addictus, vel quam ab eo accepit libertatem recipiendi, cum solvisset? An potius legem ipsam vult intelligi, quæ servire addictum donec solverit jubet? Sive de hac, sive de illa accipiatur conditionalem servum esse addictum inde colligas licet, hoc est, ea lege à semetipso venditum, & mancipatum, ut soluta pecunia nexu ipse exsolvatur servitutis, ac libertatem recipiat. Cæterum quamdiu servit non differt ab eo qui vere servus est, & eo jure in servitute manet quo servus. Solus exitus discrimen ostendit. Servus accepta libertate fit libertus, non ingenuus: addictus ubi servitute exsolutus est, ingenuus, sicut prius erat, habetur. Hoc est, quod in Institutis dicitur lib. I, cap. III, de jure personarum, *in servorum conditione nullam esse differentiam, in liberis autem multas. Aut enim esse ingenuos, aut esse libertinos.* Et Græci similiter inter addicti & servi libertatem, ubi eam uterque recuperavit, discerniculum ex nominibus ponunt. Illum ἐξελεύθερον vocant, hunc ἀπελεύθερον. Ammonius de vocabulorum proprietatibus ac differentiis: Ἀπελεύθερος καὶ ἐξελεύθερος διαφέρουσιν. Ἀπελεύθερος μὲν γάρ ἐστιν ὁ ἐκ δούλου ἐλευθερωμένος· ἐξελεύθερος ὁ γενόμενος διὰ χρέα προσήλυτος, ἢ κατά τινα ἄλλην αἰτίαν ἵνα δουλεύσας,

ζας, εἴτε ἐλευθερωθεὶς. ἤδη μέντοι καὶ ἀδιαφόρως χρῶνται τοῖς ὀνόμασιν. Ita legendum. Olim etiam indifferenter his duobus vocabulis usi sunt antiqui rhetores, ut ex Demosthene constat, qui ἀπελευθερικοὺς, & ἐξελευθερικοὺς νόμους vocat, de libertis constitutas leges. Pollux lib. III, cap. IX: Ὁ δὲ τῶν δούλων ἀφειμένος δουλείας ἀπελεύθερος καὶ ἐξελεύθερος. Cum προσηλύτους vocat Ammonius hujusmodi nexos, qui ob debitum servientes, ubi liberati essent, ἐξελεύθεροι proprie vocabantur, satis eo ipso nomine προσηλύτων ostendit de his intelligendos esse, qui sponte sua se in servitutem darent. Nam προσήλυτοι, ut notum est, hi dicebantur apud Judæos, qui ex gentibus non coacti se Judaicæ religioni addicebāt: οἱ ἐξ ἐθνῶν προσεληλυθότες, ἐν καὶ τοὺς θείους πολιτευόμενοι νόμους. Dicebantur & πρόσθετοι, de verbo ad verbum, *addicti*. At quos judex addicebat judicatos & damnatos, in perpetuum servituros, aut quodcunq; liberet creditori passuros, hi proprie ἀγώγιμοι. De προσηλύτοις, ac προσθέτοις *Addictos*, quorum apud Quintilianum mentio, capiendos esse, ipse fidem faciet, qui eamdem inter eos, ac servos constituit differentiam post libertatem receptam, quam Ammonius inter δούλους & προσηλύτους διὰ χρέα, id est, servos & ob æs alienum addictos. Servus cum manumittitur, fit libertinus. Is est, Ammonii ἀπελεύθερος. *Addictus, recepta libertate est ingenuus.* Hic προσήλυτος Ammonio dicitur, qui ἐλευθερωθεὶς, id est, libertate recepta, vocatur ἐξελεύθερος. Et notandum hic aliud discrimen inter servum & addictum, dum libertatem uterque consequitur, quod hic *libertatem* tantum *recipere* dicitur, ille *manumitti*. Apud eumdem tamen Quintilianum declamationis CCC XI titulus est, *Addictus manumissus*. Sed thema illius declamationis de quodam est, qui domi addictum habebat, & testamento servos omnes manumiserat. Petebat addictus, ut liber esset. Contra dicebatur, quia addictus, ut non proprie

prie servus, ita nec manumittendis, quod proprie erat servorum, comprehendi videbatur. Adfert & Quintilianus in Institutionibus aliam addicti, & servi differentiam. *Propria liberi*, inquit, *quæ nemo habet nisi liber, prænomen, nomen, cognomen tribus.* Nomen ergo locumque in tribu conservabant addicti, ut ex istis colligitur. At apud Græcos, ut ex Philochori loco supra ostendimus, addicti ex tribu expungebantur, quod ἀποψηφισθῆναι dicebatur, & nomē eorum à tribulibus communi sententia ex albo tribulium eradebatur, & περιγράφονται, tanquam peregrini. Et sane cum civitatem simul & libertatem amitterent, quomodo tribum retinere poterant? Aliud est de nomine prænomine, nomine ac cognomine. Idem Quintilianus lib. v, cap. x, in distinguendis ac servis, aliud esse dicit *servum esse*, aliud *servire*. Ergo serviebant addicti, non servi erant. Lex de his ita erat concepta: *Addictus donec pecuniam solverit, serviat.* Πρόσθετος ἕως ἂν χρέος ἀπολύσῃ, δουλευέτω. Non dixit, δοῦλος ἔστω. *Servire*, idem quod *in servitute esse*. Sic *in libertate esse*, aliud quam *esse liberum*. Qui pro libero agit, & libertatem usurpat, non est liber, sed in libertate. Sic qui pro servo se gerit, & serviles operas præbet, & servit, & in servitute est, non servus. Talis addictus. Qui inter amicos manumittebantur olim, sic *in libertate morari* dicebantur, cum tamen adhuc servi manerent. Non serviebant quidem, sed nec in servitute erant, quāvis servi essent. Vetus auctor Græculus in fragmento de jure, quod ab eo insertum est Græcæ linguæ exercitationibus, cujus usum mihi commodavit clarissimus ac celeberrimus medicinæ doctor Christianus Rumpfius: Πρῶτον οὖν ἴδωμεν ποταπόν ἐστιν ὃ λέγεται μὴ εἶναι ἐλευθέρους, ἀλλὰ τοῦ δεσπότου θελήσει εἰς ἐλευθερίαν διατρίβειν, καὶ μόνον τοῦ δουλικοῦ φόβου ἀπολύεσθαι. *Primum ergo videamus quale est quod dicitur, non esse liberos, sed domini voluntate in libertate morari, & tantum servitutis timore*

timore dimitti. De *Latinis* loquitur quos Ῥωμαϊκοὺς appellat. Aliud enim Ῥωμαῖος, aliud Ῥωμαϊκός. Sic vocarunt Latinæ conditionis libertos. Ἀλλ' ἵνα μᾶλλον δυνηθῶσιν ἕκαστα ἀναφέρειν, βέλτιον δοκεῖ ἄρξασθαι ἀπὸ ἀπελευθέρων, καὶ πρῶτον περὶ Ῥωμαϊκῶν γράφειν, μὴ πλεονάκις ταῦτα διερμηνεύειν ἀναγκαζώμεθα. *Sed ut magis possint singula adferri, melius videtur incipere à libertis, & primum de Latinis scribere, ne sæpius eadem interpretari cogamur.* Eadem vidi in libro Glossarum vetustissimo in Bibliotheca clarissimorum Puteanorum, sed versio Latina discrepabat, ut appareat Græce ea ab auctore scripta fuisse. Sequitur in eodem fragmento de his, qui in libertate erant domini voluntate: Οὗτοι δὲ οἱ δεσπότου θελήσει ἐν ἐλευθερίᾳ ἦσαν, ἔμενον δοῦλοι, καὶ οἱ ἐλευθερώσαντες ἐτόλμων εἰς δουλείαν πάλιν αὐτοὺς κατὰ βίαν ἄγειν, παρεγίνοντο δὲ οἱ στρατηγοὶ, καὶ οὐκ ἠφίεσαν ἐλευθερωθέντα δουλεύειν· πάντα μέντοι καθὼς δοῦλος περιεποίεσεν ἠλευθερωκότι, ἢ εἴ τι ἐπηράττετο, ἢ κατὰ συγγραφὴν εἴληφεν, ἢ ἐξ οἵας δήποτε δίκης ἄλλης περιεποίησατο, τοῦ δεσπότου τοῦτο ἐγίνετο, τουτέστι, τοῦ ἐλευθερουμένου πάντα τὰ ὑπάρχοντα πρὸς τὸν πάτρωνα διέφερεν. Subjicit propriam tunc habuisse libertatem, qui inter amicos erant manumissi, & solitos fieri *Latinos Iunianos*, quoniam lex Junia, quæ libertatem eis dederat, exæquavit eos Latinis Colonariis, qui cives Romani liberti nomen suum in Coloniam dedissent. Græca verba hæc sunt, si quis desideret: Ἀλλὰ νῦν ἔχουσιν ἰδίαν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς φίλους ἠλευθερωμένοι, καὶ γίνονται Λατῖνοι Ἰουνιανοὶ ἐπειδὴ νόμος Ἰούνιος ὃς τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἔδωκεν, ἐξίσωσεν αὐτοὺς Λατίνοις Κολωναρίοις: οἳ ὅτε ἦσαν πολῖται Ῥωμαῖοι ἀπελεύθεροι, ὄνομα ἴδιον εἰς τὴν κολωνίαν ἐδεδώκεισαν. In his Latinis quæ clarissimus Pythœus edidit, verbis illis, *qui cum essent cives Romani liberti*, vox illa *liberti* deest, quæ omnino restituenda. Interest enim scire de quibus Romanis civibus intelligendum sit, qui in coloniam missi *Latini Colonarii* fiebant.

Sequi-

Sequitur: Ἐν τούτοις οἱ μεταξὺ φίλων ἐλευθερούμενοι θέλησις δεσπότου σκοπεῖται, νόμος γὰρ Ἰούνιος τούτους γίνεσθαι Λατίνους κελεύει οὓς ὁ δεσπότης ἐλευθέρους εἶναι βούλεται. *In iis qui inter amicos manumittuntur, voluntas domini spectatur, lex enim Iunia eos fieri Latinos jubet, quos dominus liberos esse voluit.* Melius dixisset, *quos dominus in libertate esse voluit.* Hoc enim proprie de his, qui inter amicos manumittebantur, *quod essent in libertate voluntate domini.* Non enim liberi erant. Hinc lex in themate declamationis Quintiliani CCCXL: *Qui voluntate domini in libertate fuerit, liber sit.* Inter propria addictorum, & differentia, quibus à servis discernuntur, & illud est, quod cum libertorum plures essent gradus ac species, unicus erat addicti liberandi modus, pecunia nimirum soluta. Olim tamen apud Romanos, non satis erat pecuniam addicto solvere, ut libertatem recuperaret, sed etiam, per æs & libram emancipari debebat, ut colligitur ex loco Livii, quem in superiori capite adduximus. Sed fortasse locus ille intelligendus non de addictis, qui sponte sua sese addixerant, verum de iis quos Iudex addixerat. Hi enim vere servi fiebant, nec liberari tunc poterant nisi æro ac libra, etiam post pecuniam solutam, emanciparentur. Forte & alius mos tunc temporis, aliudque jus circa addictos obtinuit. Ut ut sit Quintiliani ævo, unum fuit addictorum genus, cum essent tria libertorum, ac proinde servorum genera. Cives Romani, Latini Iuniani, & dediticiorum numero. Enimvero & qui ex servis poterant Romanam civitatem consequi libertate accepta, non uno modo manumittebantur. Nam aut censu, aut vindicta, aut testamento manumissi, Romani cives fiebant. Una erat, ut dixi ratio, qua liberaretur addictus, si pecuniam, quam debebat, solveret. Olim, ut inter auctores omnes convenit, una libertas erat, qua liberis factis ex servitute civitas Romana competebat. Auctor ille

ille Græcus in scripto Codice clarissimi Rumpfii: Πρότερον γὰρ μία ἐλευθερία ἦν, καὶ ἡ ἐλευθερία ἐγένετο ἐκ προσαγωγῆς, ἢ κατὰ διαθήκην, ἢ ἐν ἀπολειμένοις, καὶ πολιτεία Ῥωμαίων συνῆπτο τοῖς ἐλευθερουμένοις, ἥτις προσαγορεύεται νόμιμος ἐλευθερία. Interpretatio Latina valde insulsa, & alia ab ea quam publicavit Pythœus, quæ nec ipsa satis recta. Quod argumento est auctorem ea Græce scripsisse. Sed mirum ab eo verti Græce ἐκ προσαγωγῆς, quod in Latino fuit, *ex vindicta*. Ex προσαγωγῆς Græci fieri dicunt, quæ sensim ac pedetentim fiunt, non ἀθρόως. Forte hic προσαγωγὴ ἀπὸ τοῦ προσποιεῖν, quod est vindicare, οἰκειοῦσθαι, ἰδιοποιεῖσθαι, ut qui rem aliquam tanquam suam vindicat. Ad verbum sic *vindicta* erit ἡ προσαγωγὴ, quod per eam vindicarentur servi in libertatem, id est, *vindicatio*. Nam & Theophilus *vindictam* interpretatur τὴν ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος γινομένην ἐλευθερίαν. Boëthius lib. I ad Topica Ciceronis *vindictam* interpretatur virgulam, quam lictor manumittendi servi capiti imponens eumdem servum in libertatem vindicabat dicens, quædam verba sollemnia, *atque ideo*, inquit, *illa virgula vindicta dicebatur*. Scholiastes quoque Persii, ita *vindictam* interpretatur ad Sat. v, *virgam nempe, qua manumittendi à prætore in capite pulsantur*. Glossæ Nomicæ βινδίκταν, exponunt ῥάβδον μεθ' ἧς ὁ πραίτωρ τὴν τοῦ ἐλευθερουμένου κεφαλὴν ἔπαιον. Græci vocant κάρφος. Quæ vox illis idem significat, quod *surculum*, vel *festucam*. Et sane *surculus* Latinis etiam pro virga, vel baculo. Unde & σκυτάλη Laconica Agellio sic dicitur. Hinc καρφιστὴς adsertor in libertatem, & καρφισία assertio, & καρφισμός. Pro quibus vocabulis passim apud auctores legas καρπιστὴν, καρπισίαν, & καρπισμόν. Quæ tamen nullo modo possunt deduci ἀπὸ τοῦ καρπίζειν. Nam καρπίζειν est irrigare, & irrigatione fœcundare. At καρπίζεσθαι, percipere fructum. Neutrum convenit asserendis in libertatem ac vindicandis servis. Miratus sum nuper,

cum

cum legerem in Notis ad Horatium acuti Critici hanc observationem, *carpere diem* Flacco dictum, cum in animo haberet Epicuri sui καρπίζειν. Atqui in illis verbis Epicuri, quæ ibidem citat, non καρπίζειν, sed καρπίζεσθαι scribitur, τὸν χρόνον οὐ τὸν μήκιστον, ἀλλὰ τὸν ἥδιστον καρπίζεται. Ut idem sit καρπίζεσθαι cum καρπίζειν, nunquam efficiet, haud sane magis, quam δανείζειν, ac δανείζεσθαι. Deinde *carpo* Latinum non venit à Græco καρπῶ, aut καρπίζω, nec eamdem habet significationem. Scindere ac lacerare proprie denotat. Et quia cibis uti non possumus, quin eos carpamus, aut manu, aut cultro, aut dentibus, hinc & *carpere* pro frui usurpatum, ut *carpere gaudia*. Nam & *ciborum carptores* inde dicti. Et *poma carpere* ab arboribus, quæ velluntur ab arbore. Hinc composita *concerpere*, *decerpere*, *discerpere*. Et nomen *carpies*, vel *carpia*, ὁ πλῆθος μόρτος. Ex eo ergo & *carpi dies* Horatio dicitur, qui particulatim quasi conscinditur, dum insumitur, & impenditur. Horatii Simia Persius eodem sensu *decerpere noctes* dixit. Plautus nimis comice *diem lacerare*, *comburere*. Ita & δρέπεσθαι Græci eodem sensu usurpant, ut Latini *carpere*, bona, gaudia, tempora. Quod tamen non idem est cum verbo καρπίζεσθαι, & mitto minus cum καρπίζειν. Nec enim inde factum est verbum *carpo*. Et possem dicere ex qua Græca voce deductum sit, si hoc ageremus, & nisi ineptos metueremus offendere. Ab illo καρπίζειν nullo modo potest derivari καρπιστὴς, qui assertor est in libertatem. Sed nec ἀπὸ τοῦ καρποῦ, quæ pars est qua manus bracchio jungitur. Quid enim καρπὸς, sive internodium illud facit ad asserendum quempiam in libertatem? Καρπιστὴς omnino pro καρφιστὴς, quia κάρφος festuca est, vel virgula, qua tangitur caput in libertatem asserendi, unde & *vindictæ* nomen habuit. At tralaticia est permutatio duarum illarum litterarum apud Græcos, π & φ. Ut γρῖφος & γρῖπος, idem, ἀφυσία & ἀπυσία,

 & si-

& similia sexcenta. Hic igitur καρπισμὸς, vel καρφισμὸς, qui manumittendi modus est per vindictam, quo Quirites efficiebantur, non competit in addictos. At is quo libertas testamento dabatur, poterat in eos convenire. Ut enim testamento servus manumittebatur, ita & addictus liberabatur. Inde ille casus pro themate Declamationis Quintiliani, quo cum servi omnes testamento essent manumissi, addictus libertatem quoque, id est, liberationem, ex eodem testamento petebat. Tertius modus justæ libertatis dandæ, quæ Quiritem faciebat, nec is in addictos cadebat. *Censu manumittebantur servi*, inquit Ulpianus in Titulis, *qui lustrati censu Romæ jussu dominorum inter cives Romanos censum profitebantur.* Dicit Romæ, quia census tantum in urbe ageretur, non in provinciis. *Professio* ibi nomen habebat, id est, ἀπογραφὴ, non *census*, hoc est, ἀποτίμησις. Glossæ tamen Philoxeni *censum* Græca utraque voce indifferenter exponunt. *Census*, ἀπογραφὴ οὐσίας, ἀποτίμησις. Distinguit inter utrumque vetus juris fragmentum ex Bibliotheca clarissimi Rumphii: Ἀλλ' ἐν τῇ πόλει Ῥωμαίων μόνον ἀποτίμησιν ἄγεσθαι δεδήλωται, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις μᾶλλον ἀπογραφαῖς χρῶνται. *Sed in urbe Romanorum censum agi notum est, in provinciis autem magis professionibus utuntur.* Verum de his alibi. Dissensio autem fuit inter juris peritos, utrum quæ in censu acta essent valerent antequam lustrum esset conditum, an à die tantum lustri conditi vires acciperent. Qua de re ita scribitur in eodem fragmento: Ἀποτίμησις ἐπὶ Ῥώμης ἄγεσθαι εἴωθεν, ἢ ἀποτίμησις καθαρμοῦ κτίζεται. Μεγάλη μέντοι ἀμφισβήτησίς ἐστιν ἐν τοῖς ἐμπείροις, πότερον τοῦ τότε χρόνου δύναμιν λαμβάνουσιν ἅπαντα, ἐν ᾧ ἡ ἀποτίμησις ἄγεται, ἢ ἐν ἐκείνῳ τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ καθαρμὸς κτίζεται. Εἰσὶν γὰρ οἱ ὑπολαμβάνοντες μὴ ἄλλως δύναμιν λαμβάνειν τὰ πρασσόμενα ἐν τῇ ἀποτιμήσει, ἐὰν μὴ αὕτη ἡμέρα ἀκολουθήσῃ, ἐν ᾗ ὁ καθαρμὸς κτίζεται. ὑπολαμβάνουσι γὰρ ἀποτίμησιν καταβαίνειν

βαίνειν ἐπὶ τὴν ἡμέραν τοῦ καθαρμοῦ, οὐχὶ τὸν καθαρμὸν κατατρέχειν ἐπὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιτιμήσεως. Διὰ τοῦτο ἐζήτηται, ἐπειδὴ πάντα ἐν τῇ ἐπιτιμήσει πραττόμενα, τῷ καθαρμῷ ἰσχυροποιοῦνται. *Censꝰ autem apud Romam agi solet, vel census lustro conditur. Magna autem dissensio est inter peritos, utrum hoc tempore vires accipiant omnia in quo census agitur, aut in eo tempore in quo lustrum conditur. Sunt enim qui existimant, non alias vires accipere, quæ aguntur in censu, nisi hæc dies sequatur, qua lustrum conditur. Existimant enim, censum descendere ad diem lustri, non lustrum decurrere ad diem census. Quod ideo quæsitum est, quoniam omnia in censu aguntur, lustro confirmantur.* Quæ nos alibi explicamus. Cum igitur, ut ex his quæ supra notamus constat, semper licuerit Romæ, usque ad constitutionem Leonis, homini libero se vendere, aut pati se venumdari ad pretium participandum, multo magis oppignerandi semet ipsum, & in servitutem spontaneam dandi licentiam habuerit. Nam ἐνεχυρασμοὶ illi personarum quos prohibuisse Justinianum in superioribus docuimus, aut accipiendi sunt de pignoriscapione bonorum, quæ dum capiuntur persona ipsa ἐνεχυράζεσθαι intelligitur, aut si de ipsis corporum ἐνεχυρασίαις accipi debent, longe differt à voluntario nexu illa violenta pignoriscapio. Sola igitur, usque ad Leonem, vetita fuit legibus Romanis propter debitum addictio in servitutem, quæ auctoritate judicis fiebat, servum debitorem creditori suo adjudicantis, & addicentis, non voluntaria. Hinc apud Harmenopulum lib. III, tit. V: οὐκ ἀναγκάζονται οἱ ἄποροι χρεῶσται δουλεύειν τοῖς ἰδίοις δανεισταῖς. *Non coguntur inopes debitores creditoribus propriis servire.* Non coguntur quidem, id est, non amplius addicuntur inviti per sententiam judicis, sed si velint ipsi sponte servire, & ex pacto convento, non prohibentur. Quæ Græca facta sunt ex lege Diocletiani XII D. de obligationibus. *Ob æs alienum servire*

jura compelli non patiuntur. Ἐνεχυρασμὸν vetant personarum hac constitutione Imperatores illi, qui manu injecta per vim fit, ut sæpe etiam in bonis solebat talis pignoriscapio usurpari, quam tamen & jura prohibebant apud Romanos nisi auctoritate judicis permitteretur. Ex ea lege Diocletiani & Maximini perperam colligunt, neminem posse ad præcisam servitutem se obligare. Immo licuit hoc Romæ usque ad Leonis constitutionem, quandoquidem & venditio sui, cuilibet civi, ac libero, ante illam legem fuit permissa. Ut se vendere omnibus licitum erat, ita & liberos suos poterat debitor, ob æris alieni nexum, addicere & auctorare. Saltem ita in more positum fuisse jure connivente, ex multis auctorum locis constat. Basilius Psal. XIV: Εἶδον ἐγὼ ἐλεεινὸν θέαμα, παῖδας ἐλευθέρους ὑπὸ χρεῶν πατρῴων ἑλκομένους εἰς πρατήριον. Et ex eo Ambrosius ad verbum in libro de Tobia: *Vidi miserabile spectaculum liberos, pro paterno debito in auctionem deduci.* Hoc plus est quam oppignerari. Oppigneratio enim quasi venditio ad tempus, auctio venditio in perpetuum. Hæc solita, & licita in Græcia olim & Asia tota, ut ex Luculli vita liquet apud Plutarchum. Quo tempore ad eam provinciam venit regendam Lucullus, miserrima fuit ejus conditio. ὑπὸ τῶν τελωνῶν, καὶ δανειστῶν πορθουμένης, καὶ ἀνδραποδιζομένης, πιπράσκειν ἰδίᾳ μὲν υἱοὺς εὐπρεπεῖς, θυγατέρας δὲ παρθένους, δημοσίᾳ δὲ ἀναθήματα, γραφὰς, ἱεροὺς ἀνδριάντας ἀναγκαζομένων, αὐτοῖς δὲ τέλος μὲν ἦν προσθέτοις γενομένοις δουλεύειν. *Cum provinciales,* inquit, *privatim liberos suos cogerentur, formosos pueros, puellasque virgines vendere; publice vero, donaria, tabulas, & sacra deorum simulacra in auctionem deducere, quibus & ipsis hic tandem exitus proponebatur, ut post omnia auctorati & addicti servirent.* Miserius itaque fuit se auctorare ipsum ob æs alienum, quam liberos suos vendere. In generali bonorum fiducia excipiebantur ea, quæ verisimile

simile non esset quempiam oppignerare velle, ut liberos. Quid si quis eos nominatim oppigneraret? an illicitum? Id expresse prohibetur leg. ult. D. Quæ res pignori; qua & in creditorem relegationis pœna sancitur, *qui sciens filium familias à parente pignori acceperit.* Contra leges ex consuetudine id sæpius usurpatum postea fuisse, argumento est, quod Diocletianus & Maximianus de eo legem denuo sancire coacti sunt, in qua manifestissimi juris esse dicunt, liberos à parentibus, neque pignoris jure, neque venditionis, neque donationis titulo, neque alio quolibet modo in alium transferri posse. Nec tamen hæc constitutio potuit improbam consuetudinem tollere, quin multis in locis vigeret Imperii Romani, etiam tempore Iustiniani, qui iterum hoc idem Novella CXXXIV prohibuit, περὶ τοῦ μὴ τολμᾶν δανειστὴν τὰ χρεωστούντων τέκνα κατέχειν. Ubi dicit, hoc facinus in diversis Reipublicæ locis admitti, ὅτι οἱ δανεισταὶ τὰ τέκνα τῶν χρεωστούντων τολμῶσι κατέχειν, ἢ εἰς ἐνέχυρον, ἢ εἰς δουλικὴν ὑπηρεσίαν, ἢ μισθοῦ. Tria hæc divisit, quod tenerentur à creditoribus liberi debitorum, vel in *pignus*, vel in *ministerium*, vel in *operarum conductionem*. De venditione nihil. Sed paulo ante docuimus, pignerationē personarum, nomine venditionis etiam fuisse appellatam. Nomine pignoris tamen detentos eos solos videtur intellexisse, hoc est, εἰς ἐνέχυρον, qui ejus conditionis, aut ætatis essent, ut servire non deberent, aut non possent. Simpliciter detinebantur à creditore, quasi in carcere privato, donec pater, qui nexu eos obligasset, pecunia soluta eos liberaret, tanquam aliud pignus rei mobilis, quod à creditore teneretur sine ullo ejus usu fructuve. In servitutem, hoc est, εἰς δουλικὴν ὑπηρεσίαν dabantur, qui à patre auctorati serviebant. In his venditionis appellatio magis proprie locum habuerit. Tertium quod operarum locationem spectat, & μισθοῦ vocat Justinianus, cum priora duo legibus Romanis essent ve-

tita, hoc ſolum permiſſum ante fuiſſe, liquet ex Paulo lib. v Sentent. Tit. 1. Ubi nec vendi à patribus filios, nec pignori, aut fiduciæ dari poſſe ait, operas tamen eorum locari licere. Cæterum & noxæ dare filium patri licuit, quem hoc pacto in ſervitutem, æque dabat ac ſi pignori dediſſet, vel auctoraſſet. Papinianus in Collatione legum Moſaicarum & Romanarum tit. II: *Per hominem liberum noxiæ deditum, ſi tantum acquiſitum ſit, quantum damnum dedit, manumittere cogendus eſt à prætore, qui noxæ deditum accepit, ſed fiduciæ judicio non tenetur.* Quæ ultima verba à magno Juriſconſulto, qui eam Collationem primus edidit, intellecta non ſunt, ſed ex his explicari debent, quæ in ſuperioribus de fiducia diximus. Olim, ut notum eſt ex Inſtitutis, capite de Noxalibus actionibus licuit patri liberos utriuſque ſexus noxæ dedere. Si noxæ, cur non & pignori? Hoc enim multo levius. Nec aſſentior eidem doctiſſimo viro, qui addictos comparat noxæ deditis, ac ſerviſſe utroſque dicit, non multum impari jure. Immo ſi quid ſentio, valde diſpari. Differentia, vel hinc elucebit. Qui ſervum ſuum pignori dederat, ſi creditor eum deteriorem feciſſet, judicio fiduciæ tenebatur, hoc eſt, pigneraticio. In noxæ dediticio nihil tale. Nam pignori datus ſervus ad dominum redibat pecunia ſoluta, & non deterior, quam datus fuerat, reddi à creditore debebat. At ſervi in noxam deditione, ut dominus liberabatur, ita in perpetuum ab ipſo dominium transferebatur in eum cui noxæ erat deditus. Si autem damnum ei cui deditus eſſet, raſarciſſet quæſita pecunia, invito domino prætoris auxilio manumittebatur. Ergo ſervus ut erat illi cui dedebatur, ita poſt manumiſſionē ejuſdem libertus, nō domini fiebat. *Quæſita pecunia*, quod eſt apud Gaium, Theophilus interpretatur, *διὰ τῶν οἰκείων ὀπέρων, καὶ τῆς ἰδίας ὑπηρεσίας, ἢ δι' ὧν πορίσαις ποθὲν χρημάτων.* Certe iiſdem modis hic noxæ dediticius ſervus

poterat

poterat libertatem ſuam redimere ab eo cui deditus fuerat, ut reliqui ſervi ab iis qui illos ære ſuo emerant. Ubi enim operis ſuis & laboribus, permiſſu domini eam ſummam corraſiſſent, quæ ſufficeret ad pretium perſolvendum, quo empti fuerant, manumittebantur, λύτρα καταθέντες, ut loquitur Dionyſius ἐξ ὁσίων καὶ δικαίων ἐργασιῶν συναχθέντα. Ita olim moris fuiſſe dicit apud Romanos, ut quod operis & quæſtibus juſtis ac legitimis peculium ſibi comparaſſent ſervi, eo numerato pro pretio ſui dominis, libertatem conſequerentur. At ſuo tempore ſervos ait per fas ac nefas quæſita pecunia ex furtis, ac latrociniis, aliiſque turpiſſimis lucris ad libertatem perveniſſe. Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις οὕτω ταῦτα ἔχει, ἀλλ' εἰς τοσαύτην σύγχυσιν ἥκει τὰ πράγματα, καὶ τὰ καλὰ τῆς Ῥωμαίων πόλεως οὕτως ἄτιμα, καὶ ῥυπαρὰ γέγονεν, ὥσθ' οἱ μὲν ἀπὸ λῃστείας, καὶ τοιχωρυχίας, καὶ πορνείας, καὶ παντὸς ἄλλου πονηροῦ χρηματισάμενοι, τούτων τῶν χρημάτων ὠνοῦνται τὴν ἐλευθερίαν, καὶ εὐθύς εἰσι Ῥωμαῖοι. Damnum quod dederat alicui, & propter quod à domino deditus noxæ fuerat, æquiparabatur pretio, quo fuerat emptus. Cum igitur tantum peculii acquiſierat ſuis operis quantum pretium erat quo emptus fuiſſet, manumittebatur à domino. Similiter ſi tantum quæſiſſet pecuniæ ex operis & miniſterio noxæ dediticius quanti erat damnum quod dediſſet, manumitti ſolebat ab eo cui deditus fuerat. Sed hæc erat differentia, quod ſervus etſi peculium ſatis magnum paraſſet unde poſſet pretium ſui domino ἀντὶ λύτρου perſolvere, non poterat tamen eo invito libertatem adipiſci. At noxæ deditus ſi haberet ſatis, quo reſarcire damnum quiret ejus cui fuerat deditus à domino, invito eo manumittebatur, intercedente prætoris auctoritate. Nemo autem dominus ſervum ſuum dedebat noxæ niſi damnum quod dederat, majus eſſe ipſi videretur, quam quanti ſervus æſtimaretur. His expoſitis videamus,

quid differentiæ fuerit inter liberum noxæ deditum, & addictum. Uterque quasi pignoris vice tenebatur: hic à creditore, donec pecuniam pater ejus solvisset, ille ab eo cui damnum dederat donec illud resarcisset. Melior tamen, ut videtur conditio oppignerati & addicti liberi hominis ob æs alienum, quam noxæ dediti, si rem judicamus ex comparatione κτ̀ τὸ ἀνάλογον, servi pignori dati, & noxæ dediti. Noxæ enim deditus plane servus factus videtur, non solum in servitute fuisse, & ἀγωγίμω Græcorum respondisse, vel illi quem judex addixerat. Quod & nomen quo vocabatur ostendit. Nam *noxæ deditus*, idem est quod ἔκδοτος. Quo nomine qui ἀγώγιμοι fiebant, vocabantur apud Græcos, ut ante ostendimus. Et *noxa* hic significat, pœnam, supplicium, & κόλασιν, non ut Theophilus interpretatur, *corpus*. Nec ut Hotomanno placet, qui vult, *noxæ dedere* præcisa loquutione dici pro *noxæ nomine dedere*, id est, ob damnum & noxam quam intulit. Rectum hoc videretur, si non etiam dicerent Jurisconsulti *in noxam dedere*, ut apud Gaium in Institutis, & alibi. Ergo *noxæ dedere*, idem *in noxam dedere*. Sic *doti dare*, & *in dotem*: *pignori dare*, & *in pignus*: *fœnori dare*, & *in fœnus*. Quod veteres dixere *fœnore dare*. Noxa tria significat. Damnum, ut cum *noxam dedisse* dicitur servus. Peccatum vel delictum, cum *noxam commisisse*. Et pœnam, vel supplicium, quando *noxæ deditus*. Et recte veteres Philoxeni Glossæ, *noxæ deditum* interpretantur, ἔκδοτον εἰς κόλασιν. Servius ad I Æneid. *Hoc interest inter noxam & noxiam, quod noxia culpa est, id est, peccatum, noxa autem pœna*. Citant veteres Grammatici ex Accii Menalippa: *Te esse huic noxæ obnoxium*. Id est, pœnæ, supplicio. Rectius itaque Servius ac verius de differentia *noxæ* & *noxiæ*, quam Tribonianus, qui in Institut. lib. IV, cap. VIII scribit: *Noxam ipsum esse corpus, quod nocuit, noxiam autem ipsum maleficium*. Immo noxa tam pœnam, quam

quam maleficium significat. Pœna est in *noxæ deditione*; maleficium, cum *noxa committi* dicitur. At quod sæpe *noxæ deditio* occurreret in libris Jurisconsultorum veterum, putavit ille ibi *deditionem noxæ* poni pro deditione corporis. Ipsum quippe corpus dedebatur, quod ἀγώγιμον fiebat, & ἔκδοτον εἰς κόλασιν. Ut leg. I D. de Noxalibus Actionibus: *Ut si damnati fuerimus liceat nobis deditione ipsius corporis quod deliquerit, evitare litis æstimationem.* Hinc ille sumpsit, aut ex similibus locis, *noxam* esse corpus ipsum. Atqui si *noxa* corpus est in *noxæ* deditione, erit etiam cum servus dicitur *noxæ dedi*, & *in noxam*. Quod est ridiculum. Optimæ Glossæ: ἔκδοσις κολάσεως, *noxæ deditio*. Ἔκδοτος εἰς κόλασιν, *noxæ deditus*. Philoxenus in Glossis: *Noxam dedidit*, εἰς κόλασιν ἐκδέδωκεν, εἰς δίθωιας. Omisit compilator præpositionem. Debuit enim scribere: *In noxam dedidit*. Apud eumdem: *noxa*, δίθωία. Sic ibi scribendum. *Noxæ dedere* idem plane fuit apud Latinos, quod Græcis ἀγώγιμον ποιεῖν, & ἔκδοτον. Et quemadmodum in ἀγώγιμον quidlibet licuit ei cui dabatur ἀγώγιμος, ita & in illum, qui noxæ dedebatur. Unde illud eleganter apud Livium: *Obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto satius insulæ illi esse, quam velut dedi noxæ inimico consuli.* Id est, ἀγώγιμον & ἔκδοτον ποιεῖσθαι. Hinc & *duci* dicebantur noxæ dediti. ut & illi quos judicatos addictosve duci prætor jubebat ob æs alienum. Paulus leg. XXVI D. de Noxalibus: *Si absente domino ductus sit servus, vel etiam præsente.* Id est, noxæ deditus, & abductus. Item leg. XXXII D. eodem: *Is qui in aliena potestate est, si noxam commisisse dicatur, si non defendatur, ducitur.* Id est, deditur noxæ, & addicitur ducendus. Liberi homines eo tempore ἀγώγιμοι fiebant ex noxali actione, quos tamen ex causa crediti jam tum ἀγωγίμους γίνεσθαι non liceret. Vide leges XXXIII, XXXIV, & XXXV eodem Titulo. Servi plane fiebant ejus cui dedebantur, ut &

ἀγώγιμοι illi quos olim judex judicatos, & addictos ob debitum duci jubebat. At qui sponte sua se addicebant ex nexu, in servitute tantum esse, ac servire censebantur, non autem esse servi. Unde & hi cum pecunia soluta liberabantur, non dicebantur *manumitti*. Quod verbum de noxæ dediticiis usurpabatur, ut in hac lege apud Papinianum: *Per hominem liberum noxæ deditum, si tantum acquisitum sit quantum damnum dedit, manumittere cogendus est à prætore, qui noxæ deditum accepit, sed fiduciæ judicio non tenetur.* Nec mirum porro est, fiduciæ judicio non teneri, id est, pigneraticia actione, qui noxæ deditum acceperat, si damno sarcito redderet deteriorem ex verberibus, aut membri alicujus mutilatione. In supplicium enim, ac pœnam dedebantur, ut quod liberet, ei qui deditos accipiebat, paterentur. quod jus fuit & in illis, qui ἀγώγιμοι ex causa crediti, damnati ducebantur domum creditoris. Qui filium autem oppignerasset ex conventione, si deteriorem à creditore reciperet pecunia soluta, tenebatur ille fiduciæ judicio, non item qui noxæ deditum illum accepisset à patre. Hoc igitur ordine apud Romanos debitorum, qui solvendo non erant, & bonam copiam ejuraverant, pœnæ olim gravissimæ, paulatim leviores ac remissiores variis legibus factæ sunt. Primo jus fuit, judicatos & addictos tradi creditoribus suis in servitutem, ac supplicium quodcunque, vel etiam capitis, & sectionem corporis, si vellent, ac plures essent ejusdem nominis creditores. Quod duravit usque ad annum urbis CCCCXXVII, quo anno per Pœtilii rogationem sublatus hic mos fuit. Ab eo tempore, usque ad Julium Cæsarem, inopes debitores carceris privati formidine liberati cui ex nexu olim erant obnoxii, publicum tamen carcerem metuere cogebantur, quo conjici in vincula solebant, si non solverent. Lege Julia carceris etiam publici metus exemptus debitoribus, qui bonis cederent. Sic in

locum

locum carceris publici & vinculorum successit ignominia, quæ ex bonorum cessione ingruebat. Hanc ipsam ignominiosam bonorum cessionē sustulit etiam demum Justinianus Constitutione Novella CXXXV., qua sanxit, ne debitores, qui non suo vitio, aut inertia, sed infortunio aliquo decoxissent, cogerentur bonis cedere, sed postquam jurati affirmassent, se nihil in bonis habere, unde solverent, ab omni creditorum molestia liberi ambularent. Titulus Novellæ est περὶ τοῦ μὴ ἀναγκάζεσθαί τινας ἐκστασίᾳ χρήσασθαι. Ubi ἐκστάσιον, ut notum est, de bonorum cessione, quæ & ἔκστασις ὑπαρχόντων dicitur in Synopsin Basilicorum. Glossæ veteres: Ἔκστασιν ὑπαρχόντων, *Bonorum cessio.* Sed & ita accipienda hæc vox in Novella Constantini apud Harmenopulum lib. I, tit. XVI de militantibus: Εἰ δ' ἑτέρων αὐτοὺς ἐξελασάντων, ἢ αὐτῶν ἐκείνων ἐκστασίᾳ χρησαμένων ἄλλοι τούτους καταλελειμμένους ἐδέξαντο, εἴτε παροικεῖν, εἴτε θητεύειν, ἀνεύθυνοι ἔστωσαν. Ita legenda hæc sunt, non ut vulgo: ἢ αὐτῶν, ἢ ἐκείνων. *Si, cum alii eos sedibus suis expulerint, aut ipsi cessione bonorum usi, sponte discesserint, ab aliis misericordia adductis excepti fuerint, advenarum loco, aut mercenariorum, impune illis sit.* Male vertūt viri doctissimi: *Aut ipsi etiam forte ex statione sua discesserint.* De militibus enim loquitur, qui cessionem bonorum fecerint, & sedibus suis relictis, & profugi, aliquorum humanitate ac miseratione excepti fuerunt, colonorum apud eos vicem, vel mercenariorum obituri ministeria. Atque hæc hactenus. Sequenti volumine Justinianeas usuras explicabimus; quarum minimus fuit modus. Simul etiam definiemus, quem modum usuris, ac rei fœnebri, in orbe Christiano imponi conveniat, hoc posito quod sine his esse non possit, sicut in priore volumine jam demonstratum est, & amplius in ultimo confirmabimus.

FINIS.

TABVLA
AVCTORVM
EMENDATORVM.

Mani-

INDEX AVCTORVM NOTATORVM.

GRÆCVS.

Ἀλλε.

Ἀπο-

Δέκαν-

Ἐνε-

Λ.

P.

Σύστα-

Ὑποθή-

X.

Χρυ-

Ψ.

Ω.

INDEX
LATINVS.

A.

Addi-

Captio,

Condu-

E.

F.

Ius

Longo-

Media

N.

Obolus

P.

Pactum

Poly-

Retentio

S.

Seque-

Sub-

T.

Trape-

V.

FINIS.

ADDENDVM.

PAg. 151. l. 25. *post illa verba*, certum est, adde. Hinc illa in vetustissimo Codice Græco-Latino puerilium Exercitationum, quem mihi commodavit Celeberrimus medicinæ doctor Christianus Rumpfius; Αἴσωπος ἐπερωτηθεὶς διὰ τί γυναῖκες ἄνδρασι προῖκα διδόασιν, καὶ οὐκ ἄνδρες γυναιξὶν, ἤρξατο τοιούτου μύθου. *Æsopus interrogatus quare mulieres viris dotem dant, & non viri mulieribus, incepit talem fabulam.* Ergo Æsopi ætate in terra Græcia viri non amplius dotem dabant mulieribus, sicut factum Heroicis temporibus.

ERRATA.

Pag. 2. *lin.* 13. *à fine.* habeant. 9. 22. mutuari. 21. 17. Phaselitis. 25. 14. vectigalibus. *l.* 22. πέντε μναῖ, πλείων. 26. 27. φράτορας. *l.* 7. ὠδέγ'. *l.* 9. auguror. 29. 14. centum & quinq. 39. *penult.* qui ἐπίτριτος. 41. 10. ἡμίσειον. 42. 11. *à fine.* in summo gradu 5. levissima erat usura. 48. 7. non prudenter tamen, nec scite. 50. 12. *à fine.* sortis. 51. 2. non potest. 54. 1, 2. annuas vero drachmas duas. 54. 4. duos obolos. 55. 1. ἐπὶ ὀβολῷ. 57. 7. trapezitæ. *l.* 13. κοινός. 63. 12. *à fine.* Et expilatæ. 66. 5. quatriduum. 67. 12. *à fine.* quotidianam coqui. 68. 13. *à fine.* Siclo. 70. 12. *à fine.* nummi aurei, & denarii. 72. 10. περιβολαίων. *l.* 19. אהלים. *l.* 22. Subiit, cum hæc scr. 74. 20. διαποντίους τόκους. 78. 23. ut. 80. 13. assequuti sunt. 82. 15. *in agris.* 83. 12. εἴτις χρεώστης, ἄρξειε ἂν χρήστης. 85. *ult.* agros. 88. 5. *à fine.* Satyrico. 93. 6. hunc danistam. *l.* 27. aliam. 94. 11. plures usuras. *l.* 5. *à fine.* duplum restitueret. 95. 32. inquies, dicta. 96. *ult.* 97. 1. audeat νενομισμένα, proprie. 100. 14. *à fine.* è tabulis. 116. 7. sententiarum. 123. 12. proposuit centum aur. 126. 8. aut. 140. *penult.* dare solet. 141. 12. Περιξ. *l.* 20. Quid enim dul. *l.* 22. μεταλλίγματα. 144. 7. ἐν. 152. 14. ἐπὶ δραχμῇ. 156. 20. sunt tria talenta. *l.* 24. τοίνυν ἔχει τις. 162. 5. *à fine.* δικαστηρίῳ. 174. 5. maxime. 186. 20. illi fit. 191. *antep.* παραγραφῇ. 213. 10. prehensio. 214. 8. *à fine.* intra terras. 222. 20. λιθοκόποι. 223. *penult.* Epipharmus. 228. 4. *à fine.* quibus usi sunt. 242. 14. minutum nummum. 247. 18, 19. reducamus, sexdecim oboli Attici cum duobus trientibus. 249. 6. *à fine.* de duabus λίτραις cum dimidia. 250. 16. ut tres denarii. 251. 8. *à fine.* ἄπιχθυς. 261. 7. *à fine.* duarum. 263. 13. *à fine.* Nos sumus quattuor. 264. 11. *à fine.* Si, cum. *l.* 3. *à fine.* quarta trientis pars. 275. 4. triginta septem. 276. 3. pagi. 277. 9. *à fine.* ἡμίσειον. 278. 18. ἐγγαίως. 281. 14. nummos sexcentenos. Atque. 282. *ult.* δισχίλιαι πεντακόσιαι. 283. 1. summa sexies millies. 290. 4. contẽptim. 295. 6. hoc obtinuit. 296. 23 versis frontibus,

tibus. 303. *antep.* productum. 314.11. *à fine.* ἡμιόλιον. 329. 14. Scaliger & Hotomannus. 339. *ult.* evenire. 346. 17. communi. 349.20. mutuo danda. 356.4. *à fine.* Hanc navigationem ἀμφοτερόπλουν. 361.8. *à fine.* mutuatione. 371.11. cum usurarum, tum sortis. 373.1. obstabunt. 375.2. aridorum liquidorumque. 388.8. exprompta. 389.1. pro se. 393.5. manu signatæ utrique. 401.9. diminutivum. 405.23. qui ex nostrate. *l. penult.* Philoxeni. 492.11. *à fine.* propriæ. 497.13. hypothecaria. 502. *à fine.* mutuam accipere queat. 504. *penult.* ἐνεχύρῳ. 510.1. propria appell. 511.8. tradendo. 512.9. *à fine.* τῷ χρεώτῃ. 513.13. conventum. 514.20. scriptura. 516.4. *à fine.* purius. 522.13. συναλλάγμασιν. 531.9. Ita Iulianus. In Græco. 537.22. nulla re nisi sono. 585.16. מערב. *l.* 18. ערב. 589.8. *à fine.* in curia. 590.6. δημοκρατίαν. 593.5. *à fine.* judicium. 594.3. pulvisculo. 596.19. fuisset debitoris. 602.16. Trebatii. 604.21. distinguit. 618.18. χρήστης. *l.* 21. nihil moror. 627. 10. denuntiationem. 632.7. reciproca. 640.18. vindicanda. 641.7. principis sui rem agens. 647.22. σανίδας. 651.8. Marcellinum. 652.5. conciliabimus? 658.4. debeat. 667.2. *titulum* vocavit. 671. *antep.* πειρᾷ. 677.1. βαθῦναι. *l.* 3. notionis. 689.13. ἐγγυητὴν. 700.12. Ἐγγυᾶσθαί τινα. *l.* 22. in verbis Fenestellæ. 709.11. πιστεπαγγέλται. 721.10. intellexit; an de tempore? 729.12. *à fine.* litigare cum eo. 731.13. *à fine.* contrahendis empt. 739.6. prædibus datis. 752.2. ἀπεψηφισμένοι. 753.11. omnium calculo, jure. 754.16. ἐπὶ τῷ σώματι. 757. 15. transgressus. 764.17. damnato. 765.10. *à fine.* δέ τι; 765.6. *à fine.* δέ τι; 767.12. *à fine.* λέγει δέ τι; 768.11. *à fine.* lapideas. 775.13. *à fine.* ἀπαγωγαὶ. *l.* 18. *à fine.* habebant. 777.1. ἁλόντες. 778.12. *à fine.* Subscribe. *l.* 15. *à fine.* At mille. 784.7. *à fine.* processus. 788.13. Virgilianum. 793.13. *à fine.* Scholiaste. 802.8. *à fine.* noxæ dediti, & propter. 808. *antep.* Vbi. 814.23. vocarunt. 824 *antepenult.* trinundinum. 828.10. appellare proprie. 835.11. contra illam. 845.18. retinet. *l.* 8. *à fine.* in servitute fuisse. 848.22. fœnore locatæ pecuniæ. *l.* 8. *à fine.* conductione. 850.16. προσέκειτο. 850.17. αὐτοὺς. 850. *ult.* mala fide. 851.4. Poetilii, & sic porro. *l.* 11. dispiciendum. 852.18. ante & post legem. 856.23. προσήκοντας. 857.9. *à fine.* modum vectigalium. 860.24. vænire. 866.11. solum patrem. 867. *antep.* erant quibus. 871.6,7. locant, sunt ob. 874.6. propiores. *l.* 3. *à fine.* quam qui. 875.5. solitum. 877.15. in distinguendis addictis, ac servis. 878.24. *dele* eis. 880.9. ἐκ πρὸς. 890 *penult.* *post.* solverent, *adde*: Ac de his vinculis accipienda T. Livii verba, quæ supra citavimus ex libro XXIII. *Quique pecuniæ judicati in vinculis essent.* Id est, publicis. 891.13. ἔκστασις. Si quæ alia occurrent majoris aut minoris momenti errata, aut mea ipsius, aut operarum incuria effusa, ea benignus Lector per se emendet simul & excuset.